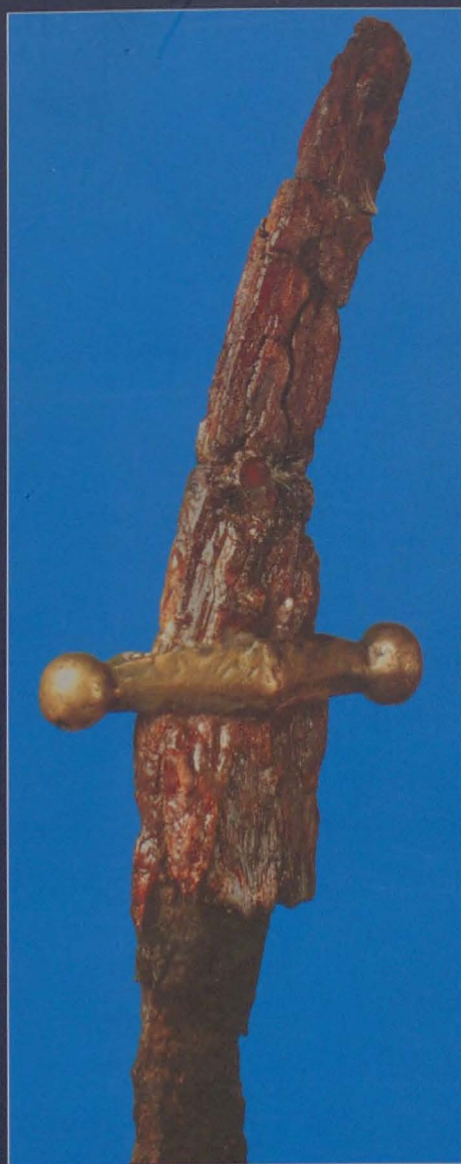
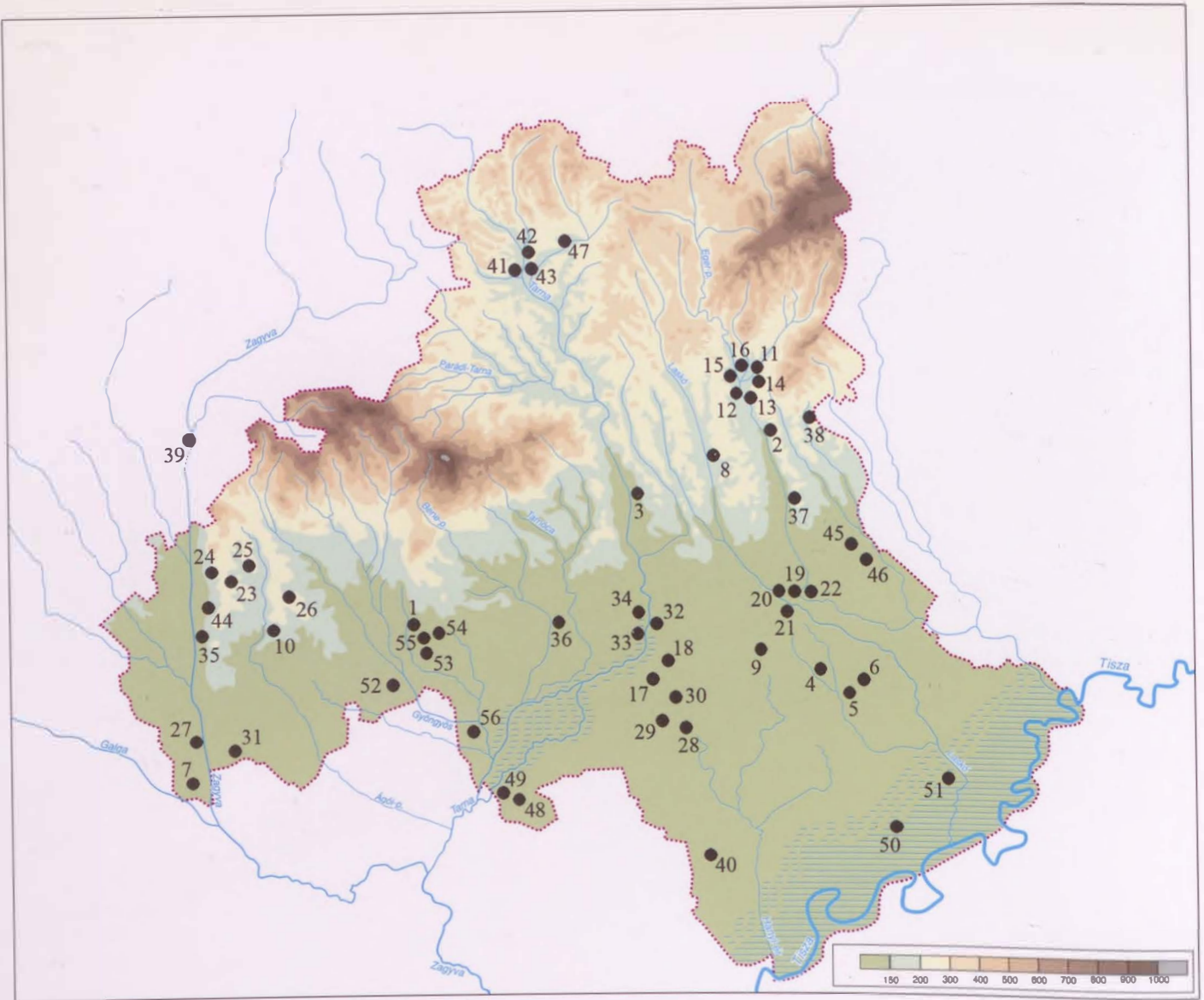

RÉVÉSZ LÁSZLÓ

HEVES MEGYE
10–11. SZÁZADI TEMETŐI

BUDAPEST 2008

1. Abasár-Bolt-tető, Kultúrotthon	29. Heves-Kapitányhegy
2. Andornaktálya-Dózsa György út 3. (volt Sodoma út 6.)	30. Heves-Szőlők
3. Aldebrő-Mocsáros	31. Hort
4. Besenyőtelek-Szörhát	32. Kál-Legelő
5. Besenyőtelek-Tepélypuszta, I. temető (Csathó-tanya)	33. Kál-Legelő III.
6. Besenyőtelek-Tepélypuszta, II. temető	34. Kompolt-Krumpliföld, Magtári-dűlő
7. Boldog-Téglaház-part	35. Lőrinci-Selypi-puszta
8. Demjén	36. Ludas-Varjú-dűlő
9. Dormánd-Hanyipuszta	37. Maklár
10. Ecséd	38. Novaj
11. Eger-Almagyar	39. Pásztó
12. Eger-Gépállomás	40. Pély
13. Eger-Kiskanda-dűlő	41. Pétervására-Ivádra vezető út
14. Eger-Répástető	42. Pétervására-Laktanya
15. Eger-Szépasszony-völgy (Hajdú-hegy)	43. Pétervására-Vár
16. Eger-Vár, a Székesegyház temetője	44. Rózsaszentmárton-Felsőcser
17. Erdőtelek-Bernáthegy/Barátoslapos	45. Szihalom-Földvár
18. Erdőtelek-ismeretlen lelőhely	46. Szihalom-358. sz. ház
19. Füzesabony-Belterület	47. Tarnalelesz-Berekfára
20. Füzesabony-Kastélydűlő	48. Tarnaörs-Szentandrás-határ, Kerek László földje
21. Füzesabony-Kettőshalom, II. sz. homokbánya	49. Tarnaörs-Rajnapart
22. Füzesabony (Szihalom)-Réthy-tanya, Koszpérium-domb	50. Tiszánána-Cseh-tanya
23. Gyöngyöspata-Csákbereg-puszta	51. Újlőrincfalva-Magyarad
24. Gyöngyöspata-Kecskekő	52. Vámosgyörk-Motorhajtóanyag-tároló telep
25. Gyöngyöspata-Póctető	53. Visonta-Felsőrét
26. Gyöngyöstarján-Templomdomb	54. Visonta
27. Hatvan	55. Visonta-Petőfi utca 13.
28. Heves-Boconádi út	56. Visznek-Kecskehegy

MAGYARORSZÁG HONFOGLALÁS KORI ÉS KORA ÁRPÁD-KORI SÍRLELETEI 5.

Sorozatszerkesztő:
Kovács László és Révész László

ISBN 978-963-9046-79-5 Ö

ISBN 978-963-7061-55-4

ISSN 1219 79 71

[10.62150/HONF.5.2008](https://doi.org/10.62150/HONF.5.2008)

Szerkesztő:
K. BENDE ILDIKÓ

Technikai szerkesztő:
TÓTH CSABA

Lektorálta:
KOVÁCS LÁSZLÓ

Tárgyrajzok:
BÁNÓ ATTILA és F. BODNÁR KATALIN

Értelmezett temetőterképek:
MERVA SZABINA

Borítóterv:
TÓTH CSABA

A borítón:
Kál-Legelő, 2. sír
Aldebrő-Mocsáros, 13. sír
Heves-Kapitányhegy

Fotó:
DIENES ISTVÁN, HAPÁK JÓZSEF, KARÁTH JÓZSEF, NAGY ÁRPÁD, SZABÓ JÁNOS GYÖZŐ

RÉVÉSZ LÁSZLÓ

HEVES MEGYE 10–11. SZÁZADI TEMETŐI

Munkatársak:
Fodor László, Füredi Ágnes, Kovács László, Vörös István

Budapest
2008

A kötet
a Magyar Nemzeti Múzeum
és a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete
közös kiadványa.

Készült
a Magyar Nemzeti Múzeum,
a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete,
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
az OTKA K 46883 és PUB-K 75525 számú
pályázatának anyagi segítségével.

A kötet megírása
az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának
támogatásával vált lehetővé.

© Révész László, 2008
© Magyar Nemzeti Múzeum, 2008. Főigazgató: Kovács Tibor
© MTA Régészeti Intézete, 2008. Igazgató: Bálint Csánád

Nyomás és kötéstet:
VERANO KFT.

TARTALOM

BEVEZETŐ	13
I. HEVES MEGYE 10–11. SZÁZADI TEMETŐI, SÍR- ÉS KINCSLELETEI	15
1. Abasár-Bolt-tető, Kultúrotthon	15
1.1. Leletkörülmények.....	15
1.2. Leletek.....	16
1.3. Irodalom.....	16
2. Andornaktálya-Dózsa György út 3. (volt Sodoma út 6.) – Kovács László	17
2.1. Leletkörülmények.....	17
2.2. Leletek.....	17
2.3. Irodalom.....	17
3. Aldebrő-Mocsáros	18
3.1. Leletkörülmények.....	18
3.2. Sírléírások.....	19
3.3. Értékelés.....	37
3.4. Irodalom.....	51
4. Besenyőtelek-Szörhát	52
4.1. Leletkörülmények.....	52
4.2. Leletek.....	53
4.3. Értékelés.....	53
4.4. Irodalom:.....	53
5. Besenyőtelek-Tepélypuszta, I. temető (Csathó-tanya)	54
5.1. Leletkörülmények.....	54
5.2. Sírléírások.....	55
5.3. Értékelés.....	60
5.4. Irodalom.....	62
6. Besenyőtelek-Tepélypuszta, II. temető	63
6.1. Leletkörülmények.....	63
6.2. Sírléírások.....	63
6.3. Értékelés.....	67
6.4. Irodalom.....	70
7. Boldog-Téglaház-part	71
7.1. Leletkörülmények.....	71
7.2. Szórványlelet.....	72
7.3. Értékelés.....	72
7.4. Irodalom.....	72
8. Demjén	73
8.1. Szórványlelet.....	73
8.2. Irodalom.....	73
9. Dormánd-Hanyipuszta	74
9.1. Leletkörülmények.....	74
9.2. Leletek.....	75
9.3. Sírléírások.....	76
9.4. Értékelés.....	89
9.5. Irodalom.....	95
10. Ecséd	96
10.1. Leletkörülmények.....	96
10.2. Leletek.....	97
10.3. Értékelés.....	97
10.4. Irodalom.....	97
11. Eger-Almagyar	98
11.1. Leletkörülmények.....	98

11.2. Leletek.....	99
11.3. Értékelés.....	99
11.4. Irodalom.....	99
12. Eger-Gépállomás.....	100
12.1. Leletkörülmények.....	100
12.2. Leletek.....	100
12.3. Sírleírások.....	100
12.4. Értékelés.....	102
12.5. Irodalom.....	102
13. Eger-Kiskanda-dűlő.....	103
13.1. Leletkörülmények.....	103
13.2. Lelet.....	103
13.3. Irodalom.....	103
14. Eger-Répástető.....	104
14.1. Leletkörülmények.....	104
14.2. Sírleírások.....	104
14.3. Értékelés.....	108
14.4. Irodalom.....	108
15. Eger-Szépasszony-völgy (Hajdú-hegy).....	109
15.1. Leletkörülmények.....	109
15.2. Sírleírások.....	109
15.3. Értékelés.....	118
15.4. Irodalom.....	123
16. Eger-Vár, a Székesegyház temetője – Fodor László.....	124
16.1. Leletkörülmények.....	124
16.2. Sírleírások.....	124
16.3. Értékelés.....	161
16.4. Irodalom.....	161
17. Erdőtelek-Bernáthegy/Barátoslapos.....	162
17.1. Leletkörülmények.....	162
17.2. Leletek.....	163
17.3. Értékelés.....	163
17.4. Irodalom.....	164
18. Erdőtelek-ismeretlen lelőhely.....	165
18.1. Leletkörülmények.....	165
18.2. Leletek.....	165
18.3. Értékelés.....	165
18.4. Irodalom.....	165
19. Füzesabony-Belterület.....	166
19.1. Leletkörülmények.....	166
19.2. Irodalom.....	166
20. Füzesabony-Kastélydűlő.....	167
20.1. Leletkörülmények.....	167
20.2. Sírleírások.....	167
20.3. Értékelés.....	177
20.4. Irodalom.....	179
21. Füzesabony-Kettőshalom, II. sz. homokbánya.....	180
21.1. Leletkörülmények.....	180
21.2. Leletek.....	180
21.3. Értékelés.....	180
21.4. Irodalom.....	180
22. Füzesabony (Szihalom)-Réthy-tanya, Koszpérium-domb.....	181
22.1. Leletkörülmények.....	181
22.2. Leletek.....	181

22.3. Értékelés.....	181
22.4. Irodalom.....	181
23. Gyöngyöspata-Csákbereg-puszta	182
23.1. Leletkörülmények.....	182
23.2. Lelet.....	183
23.3. Értékelés.....	183
23.4. Irodalom.....	183
24. Gyöngyöspata-Kecskekő	184
24.1. Leletkörülmények.....	184
24.2. Sírleírások.....	184
24.3. Értékelés.....	188
24.4. Irodalom.....	188
25. Gyöngyöspata-Póctető	189
25.1. Leletkörülmények.....	189
25.2. Sírleírások.....	189
25.3. Értékelés.....	189
25.4. Irodalom.....	189
26. Gyöngyöstarján-Templomdomb – Fodor László	190
26.1. Leletkörülmények.....	190
26.2. Sírleírások.....	190
26.3. Irodalom.....	190
27. Hatvan	191
27.1. Leletkörülmények.....	191
27.2. Lelet.....	191
27.3. Irodalom.....	191
28. Heves-Boconádi út	192
28.1. Leletkörülmények.....	192
28.2. Lelet.....	193
28.3. Értékelés.....	193
28.4. Irodalom.....	193
29. Heves-Kapitányhegy	194
29.1. Leletkörülmények.....	194
29.2. Leletek.....	194
29.3. Értékelés.....	194
29.4. Irodalom.....	195
30. Heves-Szőlők	196
30.1. Szórványleletek.....	196
30.2. Értékelés.....	196
30.3. Irodalom.....	196
31. Hort – Kovács László	197
31.1. Leletkörülmények.....	197
31.2. Leletek.....	197
31.3. Irodalom.....	197
32. Kál-Legelő	198
32.1. Leletkörülmények.....	198
32.2. Sírleírások.....	199
32.3. Értékelés.....	229
32.4. Irodalom.....	240
33. Kál-Legelő III.	241
33.1. Leletkörülmények.....	241
33.2. Irodalom.....	241
34. Kompolt-Krumpliföld, Magtári-dűlő	242
34.1. Leletkörülmények.....	242
34.2. Leletek.....	242

34.3. Értékelés.....	243
34.4. Irodalom.....	243
35. Lőrinci-Selypi-pusztá.....	244
35.1. Leletkörülmenyek.....	244
35.2. Sírléírások.....	245
35.3. Értékelés.....	245
35.4. Irodalom.....	247
36. Ludas-Varjú-dúló.....	248
36.1. Leletkörülmenyek.....	248
36.2. Sírléírás.....	249
36.3. Értékelés.....	249
36.4. Irodalom.....	249
37. Maklár.....	250
37.1. Leletkörülmenyek.....	250
37.2. Leletek.....	250
37.3. Értékelés.....	251
37.4. Irodalom.....	251
38. Novaj.....	252
38.1. Leletkörülmenyek.....	252
38.2. Irodalom.....	252
39. Pásztó.....	253
39.1. Szórványleletek.....	253
39.2. Irodalom.....	253
40. Pély.....	254
40.1. Leletkörülmenyek.....	254
40.2. Leletek.....	254
40.3. Irodalom.....	254
41. Pétervására-Ivádra vezető út.....	255
41.1. Leletkörülmenyek.....	255
41.2. Sírléírások.....	256
41.3. Értékelés.....	259
41.4. Irodalom.....	261
42. Pétervására-Laktanya.....	262
42.1. Leletkörülmenyek.....	262
42.2. Sírléírás.....	262
42.3. Értékelés.....	263
42.4. Irodalom.....	264
43. Pétervására-Vár – Fodor László.....	265
43.1. Leletkörülmenyek.....	265
43.2. Leletek.....	265
43.3. Irodalom.....	265
44. Rózsaszentmárton-Felsőcsér.....	267
44.1. Leletkörülmenyek.....	267
44.2. Leletanyag.....	268
44.3. Sírléírások.....	268
44.4. Értékelés.....	270
44.5. Irodalom.....	271
45. Szihalom-Földvár.....	272
45.1. Szórványleletek.....	272
45.2. Irodalom.....	272
46. Szihalom-358. sz. ház.....	273
46.1. Szórványleletek.....	273
46.2. Irodalom.....	273
47. Tarnalelesz-Berekfara.....	274

47.1. Szórványleletek.....	274
47.2. Irodalom.....	274
48. Tarnaörs-Szentandrás-határ, Kerek László földje.....	275
48.1. Leletkörülmények.....	275
48.2. Sírleírás.....	276
48.3. Értékelés.....	280
48.4. Irodalom.....	280
49. Tarnaörs-Rajnapart.....	281
49.1. Leletkörülmények.....	281
49.2. Sírleírás.....	281
49.3. Értékelés.....	282
49.4. Irodalom.....	282
50. Tiszanána-Cseh-tanya.....	283
50.1. Leletkörülmények.....	283
50.2. Sírleírások.....	284
50.3. Értékelés.....	296
50.4. Irodalom.....	309
51. Újlőrincfalva-Magyarad.....	310
51.1. Leletkörülmények.....	310
51.2. Sírleírások.....	311
51.3. Értékelés.....	325
51.4. Irodalom.....	334
52. Vámosgyörk-Motorhajtóanyag-tároló telep.....	335
52.1. Leletkörülmények.....	335
52.2. Sírleírások.....	336
52.3. Értékelés.....	345
52.4. Irodalom.....	348
53. Visonta-Felsőrét.....	349
53.1. Leletkörülmények.....	349
53.2. Sírleírások.....	350
53.3. Értékelés.....	367
53.4. Irodalom.....	377
54. Visonta – Kovács László.....	378
54.1. Leletkörülmények.....	378
54.2. Leletanyag.....	378
54.3. Irodalom.....	378
55. Visonta-Petőfi utca 13.....	379
55.1. Leletkörülmények.....	379
55.2. Irodalom.....	379
56. Visznek-Kecskehegy.....	380
56.1. Leletkörülmények.....	380
56.2. Sírleírások.....	381
56.3. Értékelés.....	384
56.4. Irodalom.....	386
57. Heves megye, ismeretlen lelőhely.....	387
57.1. Leletanyag.....	387
57.2. Irodalom.....	387
II. HEVES MEGYE 10–11. SZÁZADI TÖRTÉNETE – KUTATÁSTÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK.....	389
III. HEVES MEGYE 10–11. SZÁZADI TEMETŐINEK TÁRGYI HAGYATÉKA.....	395
Az elemzés módszere.....	395
A keltezés problémái.....	397
Heves megye területének lakói a magyar honfoglalás és államalapítás korában.....	443
A Heves megyei temetők időrendjének és területi csoportjainak jellemzői.....	445
A leletanyag etnikai megítélésének kérdése.....	448

A sírok, temetők társadalmi besorolásának kérdése	450
IV. HEVES MEGYEI HONFOGLALÁS KORI SÍROK ÉS TEMETŐK ARCHAEOZOLÓGIAI	
VIZSGÁLATA – Vörös István	457
V. DIE GRÄBERFELDER DES KOMITATES HEVES IM 10.–11. JAHRHUNDERT	471
VI. IRODALOMJEGYZÉK	481
VII. TÁBLÁK	493

Szabó János Győző
emlékének

[The main body of the page contains several paragraphs of extremely faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text is too light to transcribe accurately.]

BEVEZETŐ

Ezt a könyvet Szabó János Győzőnek kellett volna megírnia. Nem pusztán azért, mert a kitűnő szakember, a Heves megyei modern régészeti kutatások megalapozója és elindítója – egy-egy rövid szentesi, illetve szolnoki kitérőt leszámítva – 1958-tól egészen 1986-ban bekövetkezett haláláig e régióban dolgozott, s ahhoz kapcsolódik szinte a teljes szakmai pályafutása. A fenti kijelentést az indokolja, hogy Heves megye 10–11. századból jelenleg ismert 57 temetőjének, sír- vagy kincsleletének közel egyharmada az ő helyszínelése vagy leletmentése révén került a múzeumba. Hozzá hasonló tudatossággal korábban csak Bartalos Gyula kutatta ezen korszak emlékeit, akinek feltárásai közül kiemelkedő jelentőségű volt az eger-szépasszonyvölgyi (hajdú-hegyi) temetőrészlet megmentése. Ezen kívül azonban egészen 1958-ig zömmel csak földmunkák során napvilágra került szórványleletek jutottak a Lyceumi Gyűjteménybe, amelyeknek leletösszefüggéseiről, előkerülési körülményeiről alig tudunk valamit. A tárgyak egy része idővel elkallódott, a megmaradtak összekeveredtek, s szétválasztásuk, rendezésük alkalmasint csak a régebbi publikációk segítségével vált lehetségessé. Mindez jelentősen csökkentette forrásértéküket, mint ahogyan azzal az Olvasó e kötet lapozgatása során lépten-nyomon szembesülni fog.

Szabó János Győző színre lépésével ez a helyzet gyökeresen megváltozott. Munkálkodása nyomán a leletbejelentések száma (nemcsak az általunk most tárgyalt korszak tekintetében) rohamosan nőtt, így tevékenységét – a megye sokáig egyedüli régészeként – a szinte folyamatos leletmentés jellemezte. Ásatási naplóit lapozgatva gyakran szembesülünk azzal a ténnyel, hogy nem ritkán egy időben több feltárást, helyszíni szemlét is kellett végeznie: délelőtt Besenyőtelken ásott, de a délutáni órákban már Aldebrőre vagy Gyöngyöspatára szólította a kötelesség. S mindezt csekélyke felszereléssel, gyalogosan, buszon vagy vonaton, szerencsés esetben motorkerékpáron közlekedve! A mai kor terepjárón autózó, digitális technikával felszerelt, technikusok által segített ifjú régészei alighanem elképzelni is nehezen tudják e néhány évtizeddel ezelőtti „hőskornak” a munkakörülményeit. Mégis, nem szabad e tényeket szem elől tévesztenünk, mielőtt számon kérnénk az aldebrői, káli vagy éppen a dormándi ásatások dokumentálási hiányosságait. Szabó J. Gy. mindig az adott lelőhely lehetőség szerinti legteljesebb feltáráására törekedett. Nem az ő hibája, hogy mire tudomást szerzett az előkerült sírokról s eljutott a helyszínre, az adott temető kisebb-nagyobb hányadát már elpusztították a földmunkagépek.

E körülmények ismeretében nem csodálkozhatunk azon, hogy leleteinek feldolgozására és közzétételére már alig jutott ideje. Ha nagy ritkán mégis megadatott számára az alkotás lehetősége, akkor egy-egy résztéma (hajfonatkorongok viselete, temetőárkok kérdése, rendellenes temetkezések, kartartások problémaköre stb.) igen alapos kimunkálását végezte el. Az általa feltárt 10–12. századi lelőhelyek közül csupán egynek, a sarud-újlőrincfalvi teleprészletnek és temetőnek a monografikus igényű feldolgozására maradt ideje. E nagylélegzetű munka, melynek során az interdiszciplináris vizsgálati módszerek szinte minden rendelkezésére álló lehetőségét kihasználta, fájdalmasan bizonyítja, hogy mekkora veszteség érte a régészettudományt azzal, hogy korai halála miatt már nem maradt lehetősége a többi ásatásának hasonló alaposságú közzétételére. Szilárd meggyőződése ugyanis, hogy minden olyan lelet, amelyet nem az ásatója tesz közzé, komoly mértékben veszít a forrásértékéből. A helyszíni megfigyeléseket, benyomásokat, az ásatás élményszerűségét ugyanis a legmodernebb technika és ásatási dokumentáció sem képes pótolni. E sorok írójának erről több alkalommal is lehetősége volt meggyőződni. A sors azt a megtisztelő kötelességet róta rám, hogy a magyar honfoglalás és államalapítás kora két nagy egyéniségének,

Dienes Istvánnak és Szabó János Gyözőnek a rendkívül tetemes, s szinte teljesen feldolgozatlan ásatási hagyatékát dolgozzam fel és tegyem a szakmai közvélemény számára hozzáférhetővé. Az ásatási dokumentációk, leltárkönyvek, előzetes közlemények lapjain lépten-nyomon felbukkanó rövid utalások, megjegyzések azonban rá kell döbbsenjenek: a legalaposabb felkészüléssel s a legnagyobb igyekezettel sem lehet reprodukálni azt a tudást, amivel a helyszínt kutató régész rendelkezett.

Szabó J. Gy. tudatosan készült arra, hogy leleteit majdan a honfoglalás kori korpusz egy önálló kötetében tegye közzé. A Dienes I. által szervezett előkészítő munkálatok során az 1960-as évek végén, '70-es évek elején a táblarajzokat, lelőhelytérképeket és fotókat nagyobb részt elkészíttette. Ezt az anyagot jelen munka igyekezett hasznosítani. A Nemzeti Múzeumban őrzött Heves megyei leletek rajzoltatására akkoriban nem került sor, ezt újonnan kellett pótolni. A 19. század végén – 20. század első felében előkerült tárgyak egy része elveszett, amelyről maradt fenn rajz a régebbi publikációkban, azokat felhasználtuk. Mai szemmel nézve az ásatási fotók egy része is hagy maga után kívánnivalót. Mégis, mivel sokszor azok képezik az adott sír egyetlen dokumentációját, úgy ítélem meg, hasznos lehet a közzétételük. Mindez jól látható egyenetlenséget okozott a jelen kötet lapjain, de ezt sajnos objektív okokból nem lehetett kiküszöbölni.

Szabó J. Gy. mellett jelentős feltárásokat végeztek a megye területén a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársai is: László Gyula, Bottyán Árpád és Török Gyula a viszneki, Dienes István a tiszánai és a Tarnaörs-Szentandrás-határban talált temetők leletmentését végezte el. A munkálatokba később bekapcsolódtak az egri múzeum más régészei is: Kovács Béla és Nagy Árpád Visontán, Abasáron, Kompolton, Tarnaleleszen vezettek feltárásokat. E kötet összeállítása során sajnos komoly problémát okozott, hogy ezen utóbbi lelőhelyek esetében – Nagy Á. zaklatott pályafutása következtében – hol a dokumentáció, hol a leletanyag, hol pedig mindkettő hiányos vagy éppen teljesen elkallódott.

Végezetül mindazoknak e helyütt is szeretnék köszönetet mondani, akik munkámat támogatták. Szabó J. Gy. fájdalmasan korai halála után az MTA Régészeti Bizottsága Bóna István és Dienes István javaslatára kért fel a hagyaték 10–11. századi temetőinek feldolgozására és közzétételére. Indítványukat messzemenően támogatta a Heves megyei Múzeumok Igazgatóságának akkori vezetője, Bodó Sándor is. Sok segítséget kaptam a hagyaték átvétele során a megyei múzeum régészeitől, Szabó János Józseftől és Fodor Lászlótól. Utóbbi magára vállalta a templom körüli temetők (Eger-Vár, Székesegyház, Gyöngyöstarján, Pétervására-Vár) összefoglalásának elkészítését is. Az adattári rész leírásaiban Füredi Ágnes, az értelmezett temetőtérképek elkészítésében Merva Szabina, a hiányzó rajzos táblák megalkotásában F. Bodnár Katalin volt segítségemre. Az archaeozoológiai leletek feldolgozását Vörös István vállalta magára. A kötet korrektúrázását K. Bende Ildikó, technikai szerkesztését Tóth Csaba, a rezümé fordítását Aczél Eszter készítette. Mindannyian fogadják hálás köszönetemet. Külön köszönet illeti sorozatszerkesztő társamat, Kovács Lászlót, aki a könyv lektorálása mellett ismertette a megye területén talált éremkincseket is. Baráti tanácsai, biztatása nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy e könyv megírásával letörleszthessem a korszak kutatásával szemben immár húsz esztendeje fennállt adósságomat.

Budapest, 2008. július 30.

Révész László

I. HEVES MEGYE 10–11. SZÁZADI TEMETŐI, SÍR- ÉS KINCSLELETEI

1. ABASÁR-BOLT-TETŐ, KULTÚROTTHON

1.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

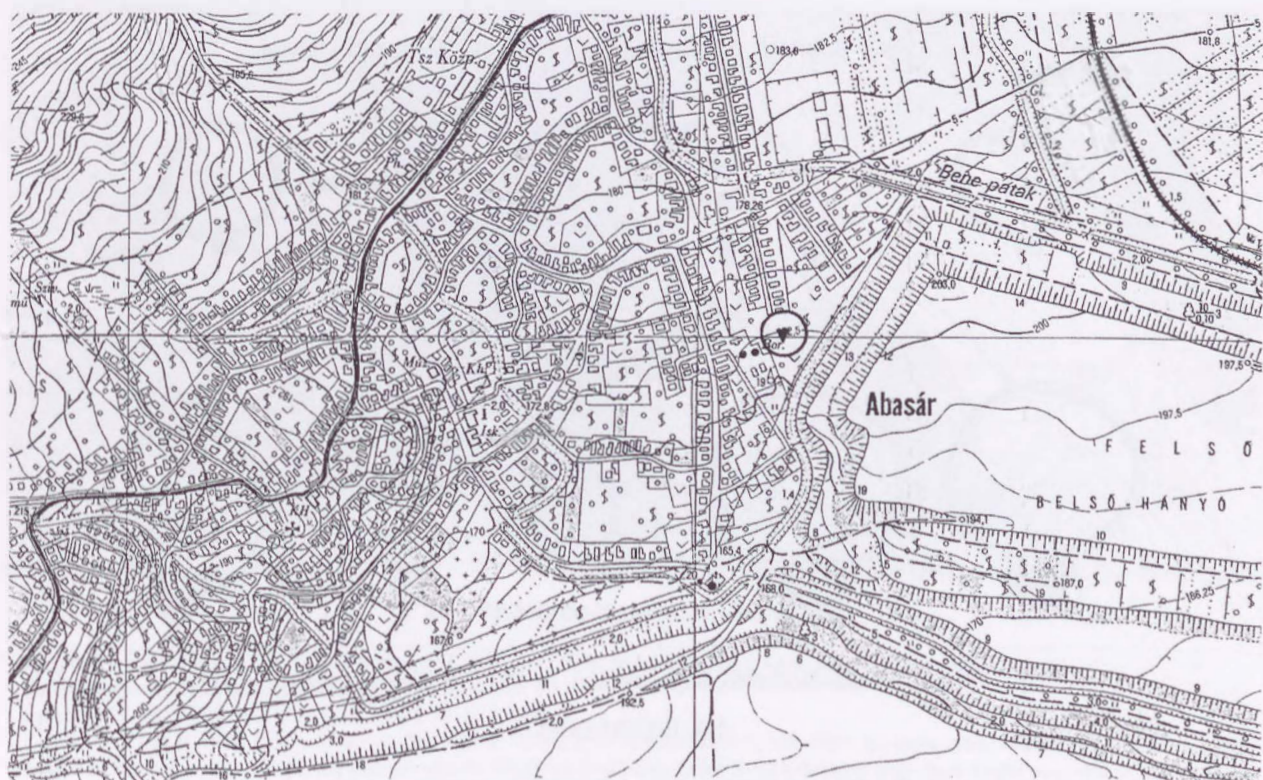
Középkori okleveles adatok és újkori források szerint Abasár belterületén, a Bolt-tetőn állt Aba Sámuel király nemzetségi monostora. Az 1950-es években többször kerültek elő régészeti leletek a területen. Szabó János Győző jelentése szerint 1958-ban Abasáron a régi templomdombon, a kultúrotthon építése közben néhány Árpád-kori sírra bukkantak a munkások (1. kép). Elmondásuk szerint kb. 10 sírt ástak ki az alapozási munkák során. Legtöbbjük melléklet nélküli volt. Az egyik váz koponyájának két oldalán 3-3 hajkarikát találtak, közülük 2-2 egymásba akasztva került elő. Egy másik sírban a nyaktájékon gyöngyszem volt, a harmadik sírból pedig az egyik munkás egy gyűrűt vitt haza magával. Az egyik váz bordáin széles követ találtak. Várad Antal abasári lakos korábban megmentett két koponyát a temetőből, melyeket átadott Szabó J. Gy.-nek. Az egyik trepanált volt. Az előkerült sírok feltehetőleg az egykori Árpád-kori templom körül létesített 11–12. századi temetőhöz tartoztak. A leletek közül jelenleg 6 db S-végű hajkarika és egy üveggyöngy van meg, ezek leírását közöljük. 1970-ben Nagy Árpád végzett leletmentést a kora Árpád-kori monostor környezetében. A Bolt-tető délkeleti oldalában, a 11–12.

századi temető területén 12 sírt találtak, melyekből S-végű hajkarikák és huzalgűrűk kerültek elő. Feltárták egy kör alaprajzú kápolna alapfalainak maradványait is, mely a monostor keleti falához csatlakozott. Az ásató az építészeti elemek és a kísérőleletek (nyilhegy, bogrács-tördék) alapján az épületet a II. század második felére keltezte.

Az előzetes eredmények alapján 1972-ben végzett Nagy Á. tervásatást a területen. Teljesen feltárta a négyoszlopos, kör alakú kápolnát, valamint a nyugatról hozzácsatlakozó egyenes szentélyzáródású, nagy kiterjedésű templom északi és déli falainak egy részét. A templom körüli temetőben további 16 sírt tártak fel, melyek mellékleteik alapján 13–14. századiak voltak.

Az ásatásról csak Nagy Á. rövid jelentései alapján vannak adataink, ásatási napló és sírleírások ugyanis az adattárakban nem találhatóak. A hiányok pótlására a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adattára 1975-ben felszólította az ásatót, aki arra ígéretet is tett, azt azonban a jelek szerint nem teljesítette.

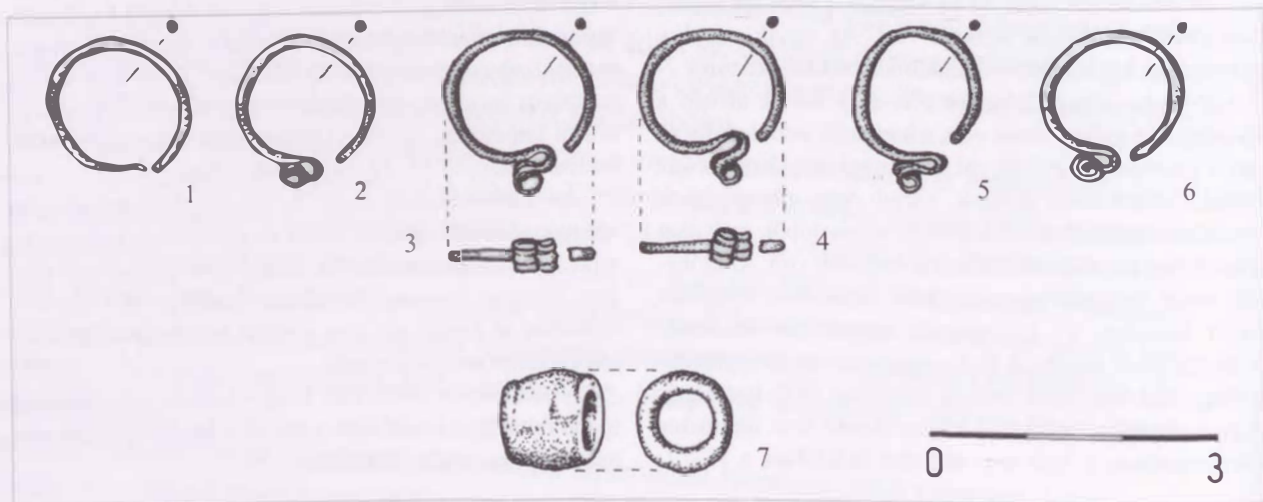
A lelőhelyen 2006-ban Fodor László irányításával újabb feltárások kezdődtek, melyek jelen könyv kéziratának lezárása idején is tartanak.

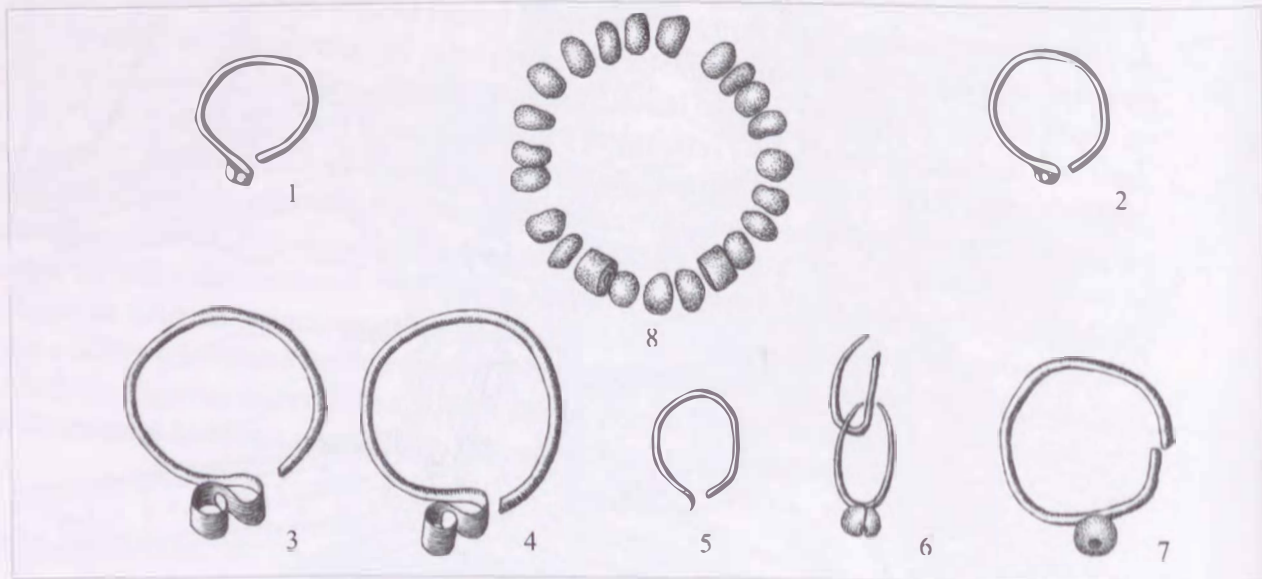
1. kép. Abasár-Bolt-tető, Kultúrotthon (1:10 000)

1.2. LELETEK

1. 6 db bronz vagy rosszezüst, S-végű hajkarika (2. kép 1–6). A hat példány egyforma: vékony huzalból készültek, kisméretű, keskeny S végüket 3-3 borda díszíti, másik végük egyenesen levágott. Az egyik karika S vége letörött. A karikák átm.: 1,5 × 1,6 cm, a huzal v.: 0,15 cm, az S végek sz.: 0,2–0,3 cm, h.: 0,4–0,5 cm. (DIV – ltsz.: 60.145.1.)
2. Hordó alakú üvegyöngy (2. kép 7). Áttetsző üvegből készült, a felületén üvegréteg alatti vékony sárga fémfólia (valószínűleg arany) adja irizáló, sárgás színét. A gyöngy m.: 1 cm, sz.: 1 cm. (DIV – ltsz.: 60.145.2.)
3. Nagy Árpád előzetes jelentése szerint a 11–12. századi temető rész sírjaiból 3 db S-végű hajkarika és egy „finom sodrongyűrű” került elő. E leleteknek nem akadtam nyomára. A honfoglaló korpusz számára 1972-ben készített rajzokon viszont 2 db nagyobb, bordázott és 3 db kisebb, sima S-végű hajkarika látható, egyikük vége letört. Van még 2 db bogyós fülbevaló, egyikük karikájába egy másik huzalkarikát fűztek, valamint egy üvegpasztá gyöngyökből készített gyöngysor. A képaláírások szerint e leletek az 1. és 2. sírből kerültek elő (3. kép).

2. kép. Abasár-Bolt-tető, Kultúrotthon, az 1958. évi leletmentés leletei

3. kép. Abasár-Bolt-tető, Kultúrotthon, az 1972. évi ásatás leletei

1.3. IRODALOM

MNM Rég. Adattár: 139.A.11; RégFüz 11 (1959), 78; ArchÉrt 86 (1959), 77; FÉK 20; MNM Rég. Adattár: 1. 2/1973, V.37/1972; DIV Rég. Adattár: R.A.45; RégFüz 24 (1971), 63; RégFüz 26 (1973), 78.

2. ANDORNAKTÁLYA-DÓZSA GYÖRGY ÚT 3. (volt Sodoma út 6.)¹ – Kovács László

2.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Bizonyára Kálmán király uralkodása idején (1095–1116) elrejtett, 150-nél több érmés vegyes kincslelet, amely az előkerülését követően hiányossá vált.

1935 decemberében Molnár Sándor a nevezett ház kertjében 80 cm mélységben „hamus rétegben, állatcsontok között egy tányér nagyságú piros cseréppel leborított agyagedényt talált, amelyből 150-nél több kis ezüstpénz és egy árpádkori típusú ezüst hajszorító karika került

napvilágra”. A leletet évekig őrizte, majd 1940-ben eladta egy egri ékszerésznek, aki – miután pár darabot ismeretlenek vásároltak meg tőle (1 db a Dunántúlra került) – a 143 példányos maradékot Vladár Tibor alezredes, miskolci érmegyűjtőnek adta tovább. A miskolci múzeum Vladárral cserélvén szerzett meg belőle 129 példányt, míg a további 14 érme elkallódott.

2.2. LELETEK

A Leszih Andor által meghatározott 143 érme:
1–45. Kálmán H31² (45, köztük 16 körülnyírt) denára,
46–132. Kálmán H33 (87, köztük 2 körülnyírt) denára,
133–143. Kálmán H35 (11) denára, azaz összesen 143 denár.

144–150. + bizonytalan számú darab, meghatározhatatlan H? (8?–) denár.

(HOM – ltsz.: 86-214/1942.)

151. Az edény alacsony, lapos fenekű, erősen kihajló peremű bögre, amelynek oldalán hárommenetű csigavonalban fogaskerékkel benyomkodott minta fut.³ (HOM – ltsz.: 58.160.1.)

152. A fent említett ékszer minden bizonnyal S-végű karika volt.⁴

2.3. IRODALOM

Parádi 1963, 207, Nr. 3, 223, 206, 1. á.: 3, 229, 14. á.: 4–4a; Leszih 1942; Saltzer 1996, 34, Nr. 5; Kovács 2005–

2006, 33–34, Nr. 5; Kovács 2008, V, 139–289+.

4. kép. Andornaktálya-Dózsa György út 3.

¹ Az utcanev azonosítását Szabó Zoltán andornaktályai jegyző felkérésére végezte el; szíveségét ezúton is megköszönöm.

² Az érmék H-val jelzett típuszáma Huszár 1979 alapján.

³ Parádi 1963, 207, Nr. 3, 223, 206, 1. á.: 3, 229, 14. á.: 4–4a.

⁴ Leszih 1942; Saltzer 1996, 34, Nr. 5; Kovács 2005–2006, 33–34, Nr. 5; Kovács 2008, V, 139–289+. Az anyaggyűjtés idején a leletről az a hír járta, hogy a miskolci múzeum az egri múzeumnak adta át. Részletes levelezéssel sikerült kiderítenem, hogy ilyen átadás nem történt, s 1993-ban a miskolci múzeum régi, még újra nem leltározott anyagában a kincs elő is került. A tényállás kiderítésében Révész László és Szabó János József volt segítségemre, szíveségüket ezúton is megköszönöm.

3. ALDEBRŐ-MOCSÁROS

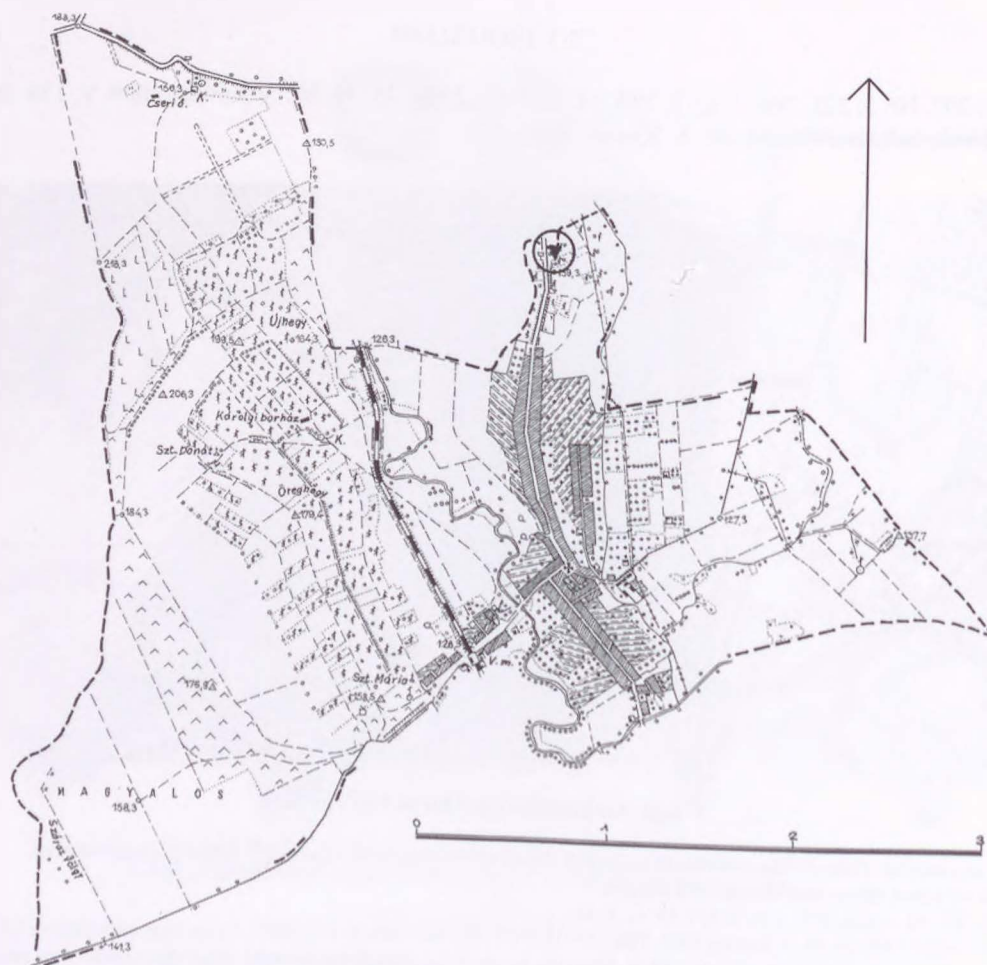
3.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A községből Feldebrő felé vezető út melletti dombosor egyik kiemelkedésén, a mocsáros-dülői homokbánya területén 10. századi sírokat dúltak fel a bányamunkások során 1962-ben (5-6. kép). A helyi iskolaigazgató, Bányai Mihály figyelt fel a partfalból kiálló emberi csontokra. A földet átforgatva meg tudott menteni egy ovális vascsatot, majd a munkások is átadtak a korábban feldúlt sírokból származó tárgyakat: egy rombusz alakú nyílhegyet és egy kerek (avar jellegű) kengyelt. A szomszédos szőlő tulajdonosa évekkorábban, rigolározás közben kardos, leletes csontvázat talált a földjén, a temető tehát viszonylag nagy kiterjedésű lehetett.

A bejelentés után Szabó János Győző 1962. április 12-én a helyszínre utazott. Az egyik feldúlt sírt kibontotta, és kutatóárokkaal megvizsgálta a területet. A leletmentő ásatásra 1962. május 2. és július 10. között került sor. Összesen 34 sírt tártak fel, ezek nagy része kirabolt vagy melléklet nélküli volt (12. kép).

5. kép. Aldebrő-Mocsáros

6. kép. Aldebrő-Mocsáros

A feltárás folyamán Szabó J. Gy. a helyszínen is végzett méréseket a vázakon, így a nemre és életkorra vonatkozó megállapításai az ásatási naplóban helytállóan tekinthetők. A temető embertani anyagát dr. Lengyel Imre szerogenetikai szempontból is megvizsgálta, ered-

ményeiről rövid ismertető táblázat található az ásató hagyatékában, az ásatási dokumentációhoz csatolva. Az ásató és a szerogenetikai vizsgálat eredményei több esetben eltérnek, ezért a sírleírásokban mindkettőt közöljük.⁵

3.2. SÍRLEÍRÁSOK

1. sír (1962. április 12.)

Felnőtt férfi. Csak a láb hossza mérhető: 82 cm, t.: Ny–K (295°), sm.: ?, sh.: ?, ssz.: a lábnál 60–70 cm. Sír-rajz nem készült róla.

A csontok kiálltak a homokbánya partfalából, a homokkitermelés folyamán a vázat rézsútosan átvágták a fejevégnél. A rábontásnál a sírgödör elszíneződése jól kivehető volt. A háton fekvő, nyújtott helyzetű, erősen bolygatott csontváz bal oldalán a felkarsont, a lapocka, a felső bordák, a kulcsont, valamint az összes nyakcsigolya és a koponya hiányzott. Két karja derékszögben behajlítva, az alkarok a törzsre fektetve (az ágyéki csigolyák felett) kerültek elő. A jobb sípcsont elmozdult a térd felőli részén befelé, de a jobb szárkapocscsont a helyén maradt.

Melléklete nem volt.

2. sír (1962. május 3.) (13. kép)

Juvenilis (20–21 éves) nő (az antropológus meghatározása: 10–15 éves férfi). Csvh.: 144 cm, t.: Ny–K, sm.: 94–95 cm, sh.: ?, ssz.: ?.

A keskeny sírgödör 70 cm mélységtől a sírfenekig a D-i, hosszanti oldalon lefelé rézsútosan kiszélesedett 8–10 cm-t, legerősebben a deréktájon (padmalyos sír). A lábknál a sír végét futóárok (II. világháborús katonai árok) vágta le, aminek alja nem volt mélyebben, mint a sír. Háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz. Bolygatott. A jobb alkar a padmalyban feküdt, felülnézetben nem is volt látható. A jobb váll kissé előredőlő helyzetben, a koponya kissé balra fordulva volt. A bal kéz részben a bal combcsonton nyugodott. Három nyakcsigolya a fej mögött került elő. Az állkapocs átfordult majdnem 180°-kal, csúccsal a sír ÉNy-i sarka felé, és részben a koponya alatt feküdt. A gerincoszlop mellközépi része (az alulról számított 5. csigolyától fölfelé) és a szegycsont (ami az alulról számított 8. csigolya felett feküdt ferdén) bolygatott volt. A mellkas és a nyak bolygatottsága a szőlőtelepítéssel lehet kapcsolatos – ezen a részen szőlőgyökerek is előkerültek. A jobb sípcsont eltörött, a valószínűleg magasabban fekvő lábfejeket pedig teljesen elvitte a katonai árok.

Melléklete nem volt.

3. sír (1962. május 3.)

Maturus férfi (az antropológus meghatározása: 65–75

éves férfi). Csvh.: 172 cm, t.: Ny–K, sm.: 54 cm, sh.: ?, ssz.: ?. Sír-rajz, sírfotó nem készült róla.

A sírgödör feltja a csekély mélység miatt bontás közben és után sem látszott. Háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz. A koponyatető a munkálatok során összetört, a fej eredetileg kissé feltámasztott helyzetben lehetett.

Melléklete nem volt.

4. sír (1962. május 8.) (13. kép)

Infans I. (5 év körüli) gyermek (az antropológus meghatározása: 5–10 éves kisfiú). Csvh.: 103 cm, t.: Ny–K (305°), sm.: ?, sh.: 158 cm, ssz.: a fejnél 53 cm, deréknál 55 cm, a lábknál 49 cm.

A sírgödör feltja 48 cm mélyen lett lemérve. Alakja lekerekített sarkú téglalap, rövidebb oldalain enyhén ívelő záródással. A láb felőli végén erősebben ívelődött. A mell-tájéka felett II. világháborús lövészárkok haladt át rajta. Háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz, a sírgödör hossz tengelyében. Bolygatásnak nincs nyoma – talán csak a bal kar környékén. A koponyatető összetört, néhány fog az állkapocs előtt hevert. A jobb kéz ujjai részben a jobb medencelapát alatt voltak, hiányosan. A bal kar könyökben enyhén behajlítva került elő, az alkar kissé kimozdult, az ujjak a bal medencelapát fölött heverték. A bal lábfej enyhén befelé fordult.

Melléklete nem volt.

5. sír (1962. május 4.) (13. kép, 1. tábla 1–2)

Infans II. (11–12 éves) gyermek (az antropológus meghatározása: 5–8 éves kislány). Csvh.: 126,5 cm, t.: Ny–K (261°), sm.: 61 cm (a fejnél), sh.: 167 cm, ssz.: 55–36 cm.

A sírgödör feltja a fejnél lekerekített, a lábknál csúcsosan ívelődő; a fejtől a láb felé fokozatosan keskenyedő. Háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz. A jobb kéz ujjainál és alkarjánál, valamint a gerincnél bolygatott. A sírgödörben kissé keresztben feküdt a váz, a bal lábfej az É-i sírfalhoz ért. A koponya enyhén jobb felé billent, távolsága a Ny-i sírvégtől 17 cm. A vállak felhúzott helyzetben voltak. A jobb mellkas bordái kissé belapultak; a törzs enyhén jobb felé fordulva került elő. A bal kéz tenyérrel befelé a bal combcsont belső oldalán, a bal alkar a bal medencecsonton volt. A jobb kéz a jobb combcsont mel-

⁵ Néhány esetben feltűnően eltérő a meghatározásuk. A 2. sír esetében még elfogadható az eltérő eredmény, de a 7. sírban mért 129 cm-es csontvázhossz alapján inkább a feltárást végző Szabó J. Gy. meghatározását kell elfogadnunk (13–14 éves nő), a szerogenetikai vizsgálat eredményével szemben (3–6 éves kislány).

lett kívül húzódott, a kézfej eredetileg élére állított helyzetben lehetett.

Melléklet:

1. Két ovális, nyitott fülbevaló-karika töredéke került elő az állkapocs bal szárának külső szélénél, illetve a jobb halántékcsonst alsó szélénél, attól 1,5 cm-re. Kerek átmetszetű bronzdrótól hajlított fülkarikák. Az egyik végük csúcsosodó. A nagyobbik töredék egyik vége ép, a másik a hajlatnál letörött. Ennek teljes h.: 2,8 cm, sz.: az ép végénél 1,3 cm, v.: 0,27 cm. A másik darabnak csak az egyik fele van meg, h.: 1,6 cm, sz.: 0,9 cm, v.: 0,25 cm. (DIV – ltsz.: 63.9.1.)

6. sír (1962. május 8.) (13. kép)

Infans I. (20-24 hónapos) gyermek (az antropológus meghatározása: 0-3 éves kislány). Csvh.: 81 cm, t.: Ny-K (304°), sm.: 65 cm (a lábnál), sh.: 108 cm, ssz.: 48-46 cm.

A sírgödör foltja 46 cm mélyen lett lemérve. Alakja téglalap, a fejnél ívelt rövidebb oldallal. Háton fekvő csontváz. A bal felső kartájék és a mellkas bal oldala bolygatott. Jobb karja könyökben behajlítva, a könyök a D-i sírfaltól 7 cm-re volt. A combcsontok rézsútosan feküdtek el, mivel a lábak kissé felhúzott helyzetben voltak.

Melléklete nem volt.

7. sír (1962. május 7.) (13. kép, 1. tábla 3-8)

Juvenilis (13-14 éves) nő (az antropológus meghatározása: 3-6 éves kislány). Csvh.: 129 cm, t.: Ny-K (304°), sm.: 83-86 cm, sh.: 163 cm, ssz.: 54 cm.

A sírgödör foltja lekerekített sarkú téglalap, enyhén ívelő záródásokkal. Háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz. A katonai árok vágta ezt a sirt is, és alja csak 8-9 cm-rel volt sekélyebb a sírféknél, így a koponyatető megsérült. A bal kulcscsont, a bal felső bordák és a csigolyák az ágyékiak kivételével hiányoztak, talán az árok bolygatása miatt. A jobb kar könyökben be volt hajlítva, az ujjak érintették a jobb combcsontot. A jobb váll felhúzott helyzetben volt. A bal kar kinyújtott, de a kézfej befelé fordult, és az ujjak a bal combnyakon és a medencén nyugodtak. A lábak kissé a sír É-i fala felé tartottak, jobbra dőlő lábfejekkel. A váz és a leletek helyzete a test jobbrato lódására utal.

Mellékletek:

1. 2 db *kauricsiga* a jobb felkarcsont felső harmadának belső oldalához simulva, illetve a jobb felső bordák külső pereménél. Valószínűleg nyakban viselték ezeket, és a fej jobbra billenése következtében mozduáltak el. Jelenleg egy darab van meg, ennek keskenyebb végét átlukasztották. Ezen a részen zöldes elszíneződés, patina nyoma látható rajta. Méretei: 1,7 × 1,3 cm. (DIV – ltsz.: 63.9.4.)
2. Préselt *ezüstrozetták* apró töredékei voltak a mellkas

jobb felén, a bordáknál előkerült csiga magasságától az alsó bordáig szétszóródva, rendszertelenül (8 helyen kerültek elő). Jelenleg három kisebb töredék van meg. Az ásató leírása szerinti mintázat: a központi lapos, kerek dudort borda, majd gyöngysor keretezi, melyből tojásdad alakú, kis bordával keretelt szirmocsokkák irányulnak kifelé, s két szírom között a felvarrásra lyuk szolgált. A megmaradt töredékekből némelyiken ma is kivehetők e minta elemei: az egyik nagyobb töredéken a központi rész, két kicsin pedig a szirmocsokkák részletei. A másik nagyobbak és egy kicsi töredéknek mintázata már nem azonosítható. Készítéskor valószínűleg pozitív töre nyomták-préselték felülről a vékony ezüstlemezt. Igen kicsi nyomokban a töredékek külső felületén futtatott aranyozás maradványai is megfigyelhetők. A töredékek h.: 1,5-0,9 cm közé esik, a lemez v.: 0,02 cm. (DIV – ltsz.: 63.9.3.)

3. Két, bronzhuzalból sodort, spirális végű, kisméretű *karperec*. Az egyik a bal alkar középső részén volt, a csuklótól 15 cm-re (ez a darab kettétörött, de a restaurálás során összeragasztották). A másiknak 3 töredéke került elő: a combcsont mellett, kívül (14 cm-re); a jobb alkar külső oldalán, attól kb. 8 cm-re; és a jobb alkar belső oldalán. A csonton itt elszíneződés utal a karperec eredeti helyzetére. A vékony, kis átmérőjű karpereceket háromszorosan összehajtott bronzhuzalból sodorták, két végükön a kilógó huzalvéget csigavonalasan a hurkosan visszahajtott részbe csavarták. Az épebb példány végei egymásra futnak. Ennek átm.: 5,8 × 6 cm, v.: 0,25 cm, végein a hurokba csavart spirális rész mérete kb. 0,9 × 1 cm. A másik karperecnek két töredéke és az egyik vége van meg, mely az elsővel egyező kiképzésű, de kisebb. A végződés átm.: 0,8 cm, a karperec v.: 0,25-0,3 cm. (DIV – ltsz.: 63.9.2.)

8. sír (1962. május 9.) (1. tábla 9)

Infans I. (18-20 hónapos) gyermek (az antropológus meghatározása: 0-5 éves kisfiú). Csvh.: 76 cm, t.: Ny-K (255°), sm.: 42 cm, sh.: ?, ssz.: ?. Sírrajz, sírfotó nem készült róla.

A sír sekély mélységben jelentkezett, valószínűleg az ásóval törték össze a koponyatetőt, és mozdították ki az egyik combcsontot. Háton fekvő helyzetű váz, bolygatlanul csak a mellkas, a gerinc, a medence és a sípcsontok kerültek elő.

Melléklet:

1. Provence-i Hugó (926-931) itáliai király milánói verésű *ezüstdenára* került elő az összetört koponyacsontok között, valószínűleg a szájba helyezték halotti obulusként (CNI V, II. t. 11.).⁶ Pereme körben levágva, a szélén két szemközti oldalon két-két átlukasztás nyoma látszik. (DIV – ltsz.: 63.9.5.)

⁶ Kovács 1989, 16.

9. sír (1962. május 15.) (13. kép, 1. tábla 10, 2. tábla 1-4)

Maturus férfi (az antropológus meghatározása: 35-45 éves férfi). Csvh.: 162 cm, t.: Ny-K (274°), sm.: 80 cm, sh.: 204 cm, szs.: 65-63 cm. A sírfotón 10. sírszámmal szerepel.

A sírgödör foltja szabályos téglalap alakú, két végén kissé ívelt záródással (K-i vége íveltebb). A deréktájon és a fejbég felé a sír szélessége lefelé bővült 10-12 cm-t (padmalyos jellegű sír). Háton fekvő, nyújtott helyzetű, bolygatatlan csontváz. A koponya enyhén jobbra és előre dőlt. A szegycsont ferdén volt. A jobb alkar szorosan a jobb medencelapát mellett húzódott, az ujjak a jobb combcsontot érintették (a kézfej tenyérrel kifelé). A bal kar szintén a törzshöz simult, az ujjak részben a bal combcsonton feküdtek.

Mellékletek:

1. Vastól készült, vállába kovácsolt fülű *kengyelpár*; egyik a jobb lábfejen feküdt, másik a bal bokától 8-9 cm-re, a sír szélén, rézsütös-függőleges helyzetben. Fülük a Ny-i sírvég irányában helyezkedett el, tengelyük nagyjából párhuzamos. A sírfenéktől 12 cm-re voltak, a tengelyük közti távolság 30 cm. Fülük hosszú, felül lekerekített trapéz alakú. A szíjbújtató nyílás viszonylag kicsi, téglalap alakú, a kevésbé épen megmaradt kengyelé nagyobb méretű. A lapos, egyenesen lefutó szárhoz törés nélkül kapcsolódik a fül. A kengyelek nem szimmetrikusak, az egyik szár mindkét példányon rövidebb. Az ívelt talpaló szögben kapcsolódik a lapos szárhoz. A talpaló közepén bordával megerősített, két széle lehajló. Az épebb kengyel teljes h.: 18,3 cm, sz.: 14,2 cm, a szíjbújtató nyílás mérete 1,6 × 0,7 cm. A másik kengyel teljes h.: 18 cm, sz.: 13,9 cm, a szíjbújtató nyílás mérete 1,84 × 1,15 cm. (DIV – ltsz.: 63.9.6.)
2. Vas *csikózábla* a bal oldali, ferde kengyel alatt, kiterített helyzetben. Egyik karikája a bal boka csontjain, másik a kengyel alatt. Töredékes csuklós csikózábla, egyik karikája és szájvasa kevésbé korrodálódott. A karika átmetszete lapos téglalap alakú, átm.: kb. 5 cm, az épebb szájvas h.: 8,2 cm. (DIV – ltsz.: 63.9.7.)
3. Rövid *vaskés* a gerincre merőlegesen, a jobb oldalon. Egyik vége az alulról számított második ágyékcsigolyán volt. Rossz megtartású, nagyon korrodálódott példány. Két töredéke van meg, az egyik a formája alapján a pengető és a hozzá csatlakozó nyélnyúlvány részlete, farostmaradványokkal. A penge kiszélesedik a pengetőnél. A másik töredék egy kis pengedarabka lehet. A nagyobb töredék teljes h.: 4 cm, sz.: 0,9-1,9 cm, a kisebb darab h.: 2,8 cm, sz.: 0,9 cm. (DIV – ltsz.: 63.9.9.)
4. *Vascsat* a keresztcsont bal felső szélén és részben a bal medencelapáton (a csatkarika egy része). Rossz megtartású, erősen korrodálódott, több darabra tört.

Karikája ovális, vékony, téglalap átmetszetű. A csatpecsek levált, csatlakozási helye nagyon elrozsdásodott. Az ásató feljegyzése szerint a levált pecsekre lemez volt rározsdásodva. (DIV – ltsz.: 63.9.8.)

5. *Állatsont*, sertésfemur feküdt ferdén a koponya bal oldalán. Két vége a sírfaltól kb. 9 és 15 cm-re, a koponyától a közelebbi vége 7-8 cm-re volt.
6. *Tegez nyilcsúcsokkal* a váz bal oldalán. A tegez szája érintkezett az állatsont sírfal felőli végével, talpa a bal combcsont középső részére esett. Sírba helyezésekor a halott bal vállára, karjára és bal lábára fektették, a sír hossz tengelyével és a sír szélével párhuzamosan, szorosan a bal oldali sírfalhoz, részben már a padmalyos kitágításba illesztve. A tegez szájának sz.: 12 cm, a torok sz.: 9,5 cm, a szájrész m.: 14 cm. A száj nyílása a sírban trapéz alakban mutatkozott. A száj tetején csontborítás volt keresztben, mely egy függőlegesen fekvő külső és egy ehhez illeszkedő vízszintesen fekvő belső lemezből állt. Jóval keskenyebb, alig 5-6 mm-es csontlemezt találtak a jobb oldali befogónál. A csontlemezek mellett kívül, a tetőn, csakúgy, mint a befogóknál, vaspálcák voltak. A tegez torkánál egy szélesebb, pántszerű vaslemezt találtak. Itt összeszűkül a tegez 8,5 cm-re, majd fokozatosan kiszélesedik. A tegez felső részét in situ kiemelték. A tegez h.: a száj tetejétől a talpig 82,5 cm. A talpnál is van egy kb. 1,3 cm széles lemezes pánt. A talp sz.: 17,5 cm. A tegez torkától a talpig nemcsak a két szélső merevítőpálca volt jól követhető, hanem egy belső pálca is: a bal szélétől a toroknál 2,5 cm-re, a talpnál 4,2 cm-re futott. (DIV – ltsz.: 63.9.10.)

10. sír (1962. május 17.) (14. kép, 6. tábla 9)

Maturus férfi (az antropológus meghatározása: 40-50 éves férfi). Csvh.: 165 cm, t.: Ny-K (296°), sm.: 54 cm, sh.: 216 cm, szs.: 78 cm a lábknál, 83 cm a fejnél és a deréknál. A sírfotón 9. sírszámmal szerepel.

A sírgödör foltja lekerekített sarkú téglalap alakú, két végén kissé ívelt záródással. Háton fekvő, nyújtott helyzetű, bolygatatlan csontváz. A szőlőgyökerek teljesen átszótták. A koponya kissé balra dőlt, a bal kulcscsont felső vége a fej felé volt elmozdulva. A szegycsont felső darabja (manubrium) kissé bal felé mozdult. A szegycsont a csigolyáktól balra volt. Jobb karja enyhén behajlított helyzetben került elő; a singsont alsó vége elmozdult a medence felé, a kézfej a jobb combcsonton feküdt. A bal kar a bal medence mellett kinyújtva, kifordult helyzetben, a kézfej a bal combcsonttól 8-10 cm-re volt. A lábfejek kifelé fordulva feküdtek. A kis elmozdulások a vázon a bomlás folyamán történhetek, nem bolygatás nyomai. A váz a sírgödör hossz tengelyéhez képest kissé jobbra helyezkedett el, a mellékletek a bal oldalon vannak.

Mellékletek:

1. *Vaskés* került elő, a fejtől balra, hegyével a szem vona-

lától kifelé irányulva. Az ásató megfigyelése szerint a penge háta enyhén ívelődött, és a pengető felett 2,2 cm széles ívelt vaslemez is volt, talán a hüvely maradványa. Valószínű, hogy a nyél keskeny felső részét beburkolták valamivel, míg a kiszélesedő rész csupaszon maradt, s a kés hüvelye ezen akadt meg. Jelenleg több darabra törve van meg a tárgy, eléggé korrodált állapotban. A három töredékből álló penge egyenes, éle kissé ívelt. A nyélnyúlvány nem sokkal keskenyebb a pengénél, melyhez középen kapcsolódik. A feltáráskor megfigyelt ívelt vaslemez külön megvan a leletek között. A kés sírban lemért teljes h.: 14,57 cm, a jelenleg lemérhető teljes h.: 12,1 cm, a penge legnagyobb sz.: 1,8 cm, a nyél h.: 5,1 cm. A nyélnyúlvány sz.: 0,98 cm a torkolatánál, majd a pengetőnél téglalap alakú kiszélesedés látható, ennek sz.: 2,25 cm, h.: 2,17 cm. (DIV – ltsz.: 63.9.12.)

2. Állati hosszúcsont, valószínűleg juh/kecskecsont került elő a késmarkolat alatt. A csont (valószínűleg mellső végtag csontja, femur) több darabra törött, középső részén rozsdanyomok láthatók (valószínűleg a kés nyoma).
3. Állatcsont töredéke volt a kés hegye mellett közvetlenül, annak külső oldalán, 15 cm-re a sír É-i szélétől, 4-5 cm-re a bal felkarcsonttól. A kést és az állatcsontokat in situ kicmelték, de időközben mindkettő elkallódott.

11. sír (1962. május 16.)

Maturus II. férfi (az antropológus meghatározása: 25-35 éves férfi). Csak a láb hossza mérhető: 82,5 cm, t.: Ny-K (276°), sm.: 38 cm, sh.: ?, ssz.: ?. Sírrajz nem készült róla.

A sír sekély mélységben jelentkezett, sírfolt nem mutatkozott. Háton fekvő helyzetű váz. Részlegesen bolygatott, főleg a fejrésznél. Sekély mélysége miatt a munkások a csontokat több helyen megsértették, de nem mozdították ki a helyükről. A szőlőgyökerek teljesen átjárták a sirt. A koponya és a nyakrész hiányzott: valószínűleg a sekély sírmélység miatt még a szőlő rigolirozásakor találták meg és dobták ki a csontokat. A bal váll és a mellkas bal oldala is bolygatott volt. A bal felkarcsont hiányzott, a bal alkar csonkán került elő. Az alkarok a medencén nyugodtak, a kézfejek a szeméremcsonton, mintegy ölbe tett helyzetben voltak.

Melléklete nem volt.

12. sír (1962. május 16.) (14. kép)

Felnőtt nő (az antropológus meghatározása: 30-40 éves nő). Csak a láb hossza mérhető: 81 cm, t.: Ny-K (255°), sm.: 62 cm, sh.: ?, ssz.: 48 cm (a combcsontoknál).

A sír felét ferdén levágta egy újkori gödör. A megmaradt rész h.: 124 cm a D-i, 80 cm a Ny-i oldalon. A sírgödör K-i vége lekerekített, alakja valószínűen eredeti-

leg mindkét végén ívelten záródó téglalap volt. A K-i sírvég és a láb ujjcsontjai közti távolság 17 cm volt. A megmaradt sírrészben háton fekvő helyzetű váz nyújtott alsó végtagjait találták. Ez a rész bolygatatlannak tekinthető, de a sír felső része teljesen hiányzott. A jobb oldali végtag ép, a bal combcsontot már felénél vágta a gödör (a megmaradt részlet h.: 15 cm). Az újkori gödörben hevert néhány csonttöredék a 12. sírból: az állkapocs két darabja került innen elő.

Melléklete nem volt.

13. sír (1962. június 7.) (7. kép, 14. kép, 3. tábla 1-9)

Infans II. (12-13 éves) kislány (az antropológus meghatározása: 10-15 éves fiú). Csvh.: 122,5 cm, t.: Ny-K (282°), sm.: 54 cm, sh.: ?, ssz.: ?.

A sírgödör foltja nem volt kivehető. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Teljesen bolygatatlan. A koponya jobbra fordult és előrebillent. Jobb váll felhúzott helyzetben került elő. A bal kar enyhén be volt hajlítva, az alkar a bal medencelapát szélét érintette, az ujjak a bal combcsont felső részéig értek. A jobb kart is kissé behajlítva találták, az ujjak felfelé irányultak. A váll felhúzott helyzete miatt a jobb kéz a medencétől távolabb és a bal kéznél feljebb nyugodott. A váz alsó része, a medence és a lábak balra fordultak. A bal lábfej enyhén kifelé fordult.

7. kép. Aldebrő-Mocsáros, 13. sír

Mellékletek:

1. Két áttört hajfonatkorong került elő a sírből. A jobb oldali korong a jobb felkarcsont belső szélével érintkezett, a csont közepénél, ferdén elhelyezkedve. A másik példány a bal felkarcsont közepénél, a belső oldalon feküdt, szintén ferdén. Mindkét korong mintegy a felső bordákhoz támaszkodva helyezkedett el. (Az ásáson a fekvésükről 1:5 arányú rajz készült.) Bronzból öntött, mitikus állatot ábrázoló darabok. A hosszú farkú, négylábú emlősre emlékeztető állat feje mindkét korongon jobbra (a megtaláláskor D felé) nézett, a korongok felső szélén, az állatalakok farkánál pedig (tehát a Ny felőli széleknél) többszörösen tekert

zsinég volt látható, melyet az áttört nyílásokba fűztek, és nyilván az ékszer felerősítésére szolgáltak egykor. A két korong szinte teljesen egyforma, ugyanabban az öntőformában készülhettek. Az ábrázolt állatalak lába, füle, ívesen szétnyíló szája, farka növényi indává alakul át. Háta fölé felcsapott farkának vége többágú, stilizált palmettvá bomlik. A mitikus állat így összefonódik a korongok szegélyén karéjosan körbefutó, ismétlődő íves indamotívummal. A korongok alatt varrott börmaradványokat találtak, melyekhez alulról vászon tapadt. A korongok átm.: 6,5 cm. Szabó J. Gy. megjegyzése szerint a korongok kétségtelenül a fejről csüngtek le, illetve a hajfonathoz (vagy fejfedőhöz, pártához) voltak zsineggel erősítve. Véleménye szerint a textil- és börmaradványoknak nincs közük a korongokhoz, csupán a fémfelület konzerválta itt a ruházat egy-egy darabját. A jobb oldali korong alatt több börmaradványt talált. Jelenleg a sír leletei között kisebb szerves töredékek is vannak, ezek a fent említett bőr- és textilmaradványok darabkái lehetnek. (DIV – ltsz.: 63.9.13.)

2. Vékony ezüstlemezről *préselt rozetta* feküdt az alulról számított 7–8. csigolyákon, a mellkas közepén. A vékony ezüstlemezről készült tárgy a levegővel érintkezve is porladt, de egyik széle (a D-i oldalon) már a feltáráskor is hiányzott. Egyszerű, préselt diszű darab, közepén kör alakú mélyedéssel, szélén préselt pontsorrallal. Peremén átfűrés volt, valószínű, hogy a törékeny darabot ruhára felvarrott diszként viselték. Jelenleg csak nagyon kis töredékekben van meg. Eredeti átm.: 6,5–7 cm lehetett. Az ásató leírása szerint a korong alatt textilmaradványok voltak. (DIV – ltsz.: 63.9.18.)

3. Többféle típusú egyéb *ezüst-* és *bronzrozetta* is volt a sírban, anyaguk vékony lemezke, széleiken átfűrés. (DIV – ltsz.: 63.9.17.)

a: Az egyik típus laposabb, kerek kiképzésű volt, préselt szirmokkal díszítve, és a szirmok belsejében egy-egy kisebb szirm rajzolódott ki. A szirmok szélei íveltek. Két darab került elő, egyik a jobb medencelapát felső szegélyén, a másik ferdén, az alulról számított 2. és 3. csigolya között, baloldalt.

b: A másik típus hasonló volt, kerek, préselt, szirmokkal díszített, de domborúbban kialakított, és a szirmok belsejéből hiányoztak a kisebb szirmok. A szirmok szélei nem íveltek. Ebből a fajtából is két épebb példányt találtak, a bal medencelapát és a legalsó, 1. csigolya szögletében, illetve a keresztcsont (kb. az alulról számított 3. csigolya) felett.

c–d: Még három helyen találtak ruhadiszit, de csak kis töredékekben, s így alakjuk nem volt megállapítható. Az egyik, valószínűleg sima, díszítetlen darab töredéke az alulról számított 5. csigolya jobb széle mellett (tehát a hasi rész közepén) volt, kissé rézsütos

fekvésben. Alakja téglalaphoz közelített. Egy másik, spiráldíszes töredék a 3–4. csigolyák között, azoktól jobbra 2 cm-re lett feltárva. Jelenleg a sír leletei között két vastosabb szirmú rozetta van meg épebb állapotban, és további három kisebb, korrodáltabb darab. Utóbbiak közül az egyik felismerhető az első típus levélkéi. A leletek között van egy kisebb, pasztaszerű töredék, melynek domborúbb oldalán talán az egyik rozetta közepének lenyomata maradt meg. A viszonylag ép példányok átm.: kb. 2–2,3 cm. A sirrajz alapján a többi rozetta is hasonló méretű lehetett.

4. Bronzdrótból sodort, *spirális végű karperec* fogta át a jobb kart a könyök magasságában. Nem túl nagy méretű, vékony, ép példány. Háromszorosan összehajtott bronzdrótból sodorták, két végén a kilógó drótvéget a hurkosan visszahajtott részbe csavarták csigavonalasan. A karperec átm.: 6,4 × 6,8 cm, v.: 0,24–0,3 cm, a hurkok mérete 0,9 × 1 cm, 0,8 × 0,9 cm. (DIV – ltsz.: 63.9.14.)

5. Bronzszalagból hajlított, *pödrött végű pántkarperec* töredékei kerültek elő a bal könyöktől 2 cm-re a csukló felé. Megvan az egyik visszapödrött végződés, egy teljes szélességű pántdarab és további három kisebb pánttöredék. A pánt két szélén kissé megvastagodik, míg közepén elvékonyul. Pödrött vége enyhén keskenyedik. Külső oldalán halványan látható beponcolt díszítés: sűrűn elhelyezkedő, rövid függőleges pálcikákból összeálló két vonal húzódik cikcakkosan a pánt két széle között. A karperec pántjának sz.: 1,2 cm, a végénél 0,9 cm, az épebb töredékek h.: 2,2 cm és 1,5 cm. (DIV – ltsz.: 63.9.15.)

6. Szétszóródva 15 db *kauricsiga* volt a fej körül és a törzs felső részén, a legkülönbözőbb helyeken. Valószínűleg vas *nyakperekre* felfűzve helyezték ezeket a sírba, s üvegpasztá gyöngyszemek is voltak köztük. Három kauricsiga átlukasztásában, illetve külön álló töredékeként vékonyabb vaspálca maradványai is előkerültek. A fej mögött 9 db helyezkedett el, a legtávolabbi a koponyától 17 cm-re. 2 db az arckoponya jobb oldalán tapadt az állkapocshoz. Előkerült egy-egy példány a jobb felkarcsont belső szélétől 4 cm-re, az állcsüctől 2 cm-re, illetve a bal oldali karperectől 2 cm-re. A törzs bal oldalán 2 db volt, egyik az alulról számított 5–6. csigolyák között balról, a másik a bal felkarcsont belső szélétől 0,5 cm-re, a könyöktől 5 cm-re. (DIV – ltsz.: 63.9.19.)

7. Az ásatási napló szerint többféle *üveggyöngy* is előkerült (DIV – ltsz.: 63.9.20.):

a: 2 db dinnyemag alakú, fekete gyöngyszem a jobb felkarcsont felső végének külső szélén, illetve az állkapocscsont középvonala előtt.

b: Egy fehér, gömb alakú gyöngyszem az állkapocscsont jobb oldalán, két kauricsiga között.

c: Egy hullámdíszes, fehér, gömb alakú gyöngy a bal

lapocka felső szélétől 4 cm-re ÉNy-i irányban.

d: Apró, fehér, gömb alakú gyöngyök (9 db) a bal felkarsont alsó felénél, annak belső szélétől 1,5–2 cm távolságban, a könyöktől a hajfonatkorongig nagyjából egy vonalban, egy darab a korong alatt is.

Jelenleg a leletanyagban három lapított gömb alakú, fehér, keresztződő hullámvonalakkal és sárgás szemekkel díszített sötétzöld *gyöngy* van meg, illetve már a dokumentáció fotótábláihoz tartozó rövid tárgyleírás is csak ezeket említi. Valószínű, hogy a feltárás során az ásatási naplóban leírt gyöngyök egy része megsemmisült, vagy a tisztítás után bizonyultak más típusúknak. Mindhárom gyöngy a kauricsigákhoz hasonlóan vékony vas nyakperecre volt felfűzve. A vas nyakperc maradványai megmaradtak a gyöngyök furatában. A gyöngyök átm.: 1,35 cm, 1,2 cm, 1 cm, m.: 0,92 cm, 0,67 cm, 0,65 cm.

8. A sírban nyitott *hajkarikapárt* is találtak. Az egyik a koponya bal oldalán került elő, a csecsnyúlványtól 1,5 cm-re, a nyakszirti tájék felé, kissé ferdén lefelé. A párnának pontos előkerülési helyét nem rögzítették az ásatási napló sírleírásában. A két, kissé egymásra futó végű karika teljesen egyforma: vékony, kerek átmetsetű bronzhuzalból hajlították őket, a huzal végeit egyenesen levágták. Mindkét karika deformálódott kissé, de ép. A karikák átm.: 2,15 × 1,9 cm és 1,8 × 2,05 cm, a huzal v.: 0,12 cm. (DIV – ltsz.: 63.9.16.)
9. *Vasár* jellegű eszköz volt az állkapocscsont alsó szélénél, de csak a hegye tapadt az állcsúchhoz, a többi része kifelé állt (az egyik kauricsiga alatta feküdt). A leletanyagban nincs meg, valószínűleg már a feltárás után nem sokkal megsemmisült vagy elveszett. Elképzelhető azonban, hogy ez is a vas nyakperc darabkája volt.
10. Keskeny *bronzpánt* két töredékét találták a sírban, az egyiket a bal orsócsont belső szélé mellett, azzal párhuzamosan, a másikat a bal oldali karperec felső szélénél a könyökön. Az előző lelethez hasonlóan hiányzik a leletanyagból – valószínű azonban, hogy az 5. melléklet, a pödrött végű karperec további töredékeivel azonosak.

14. sír (1962. június 8.) (14. kép)

Adultus-maturus nő (az antropológus meghatározása: 20-30 éves férfi). Csvh.: 159,5 cm, t.: Ny-K (308°), sm.: 66 cm, sh.: 238 cm, ssz.: 63 cm a fejnél, 68 cm a deréknál, 61 cm a lábnál.

A sírfolt szélei kissé elmosódottak voltak. A sírgödör téglalap alakú, ívesen záródó, a láb felőli vége íveltebb, mint a fej felőli. A sír sokkal hosszabb, mint azt az elhunyt termete indokolta volna. Háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz. Teljesen bolygatatlan. A koponya enyhén jobbra fordult. A jobb kar könyökben kissé be volt hajlítva, az alkar csontjai a jobb medencelapáton, az ujjak csontjai a jobb oldali szeméremcsonton nyugodtak. A kézfej kicsit

kifelé fordult. A bal alkar kevésbé behajlított helyzetben a bal medencelapát szélénél feküdt. A bal kéz ujjai a bal combcsont felső külső részéig értek. A bal kézfej kicsit befelé fordult. Mindkét kézfej tenyérrel lefelé került elő. A szegycsont a csigolyák mellett baloldalt, vízszintesen feküdt. A bal váll kissé felhúzott helyzetben volt. A jobb sípcsont a combcsonthoz képest befelé elfordult. A váz a sírgödör D-i széléhez nyugodott közelebb.

Melléklete nem volt, de az egyik ujján, mely az ágyékcsigolyák felett helyezkedett el, zöld patina nyomai voltak.

15. sír (1962. június 9.) (8. kép, 14. kép, 4. tábla 1–11)

Maturus nő (az antropológus meghatározása: 15-25 éves nő). Csvh.: 161 cm, t.: Ny-K (275°), sm.: 57 cm, sh.: 216 cm, ssz.: 78 cm a fejnél, 85 cm a lábfejnél.

A sírgödör téglalap alakú, lekerekített sarkokkal, K-i végén erősen ívelt, Ny-i végén egyenes záródású. Háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz. Bolygatatlan. A koponya teljesen jobbra fordult, az arc a jobb váll felé billent: majdnem érintette a jobb lapockát. A jobb váll kissé felhúzott helyzetben került elő. A bal kar könyökben enyhén be volt hajlítva, az alkar csontjai a keresztcsont bal oldalán és a bal medencelapát belső szegélyén nyugodtak. A bal kéz ujjai a jobb medencelapáton feküdtek. A jobb kar kinyújtott helyzetben simul a jobb medencelapát külső szegélyéhez. A jobb kéz ujjcsontjai kissé szét-szóródva kerültek elő, részben a jobb combcsont nyakán és fején, részben a bal combcsont belső és külső oldalán. A szegycsont ferdén, élére fordulva feküdt a csigolyákon, de a felső része (manubrium) eredeti helyzetben volt. Mindkét lábszár enyhén befelé fordult, míg a lábfejek egy irányba, balra fordultak. A váz nem pontosan a sír hossz tengelyében feküdt, hanem egy kicsit a D-i sírfalhoz közelebb. A koponya a K-i sírvégtől 25 cm-re, a lábfejek a Ny-i sírvégtől 31 cm-re voltak.

8. kép. Aldebrő-Mocsáros, 15. sír

Mellékletek:

1. Zömök *agyagcsupor* került elő talpára állítva, szájával

fölfelé a koponyatető mögött, attól 5 cm-re. Homokkal erősen soványított agyagból, kézikorongon készítették. Kihajló pereme levágott, elvékonyodva lekerekített. Az edény fenekén a kézikorong egyenetlenségeinek lenyomata, illetve fenékbélyeg (karikába foglalt kereszt) látható. A csupor a vállánál a legszélesebb, az edényfenék pedig a legkisebb átmérőjű. Rövid nyaka alatt, a váll felső részén vastosabb hegyű eszközzel lazán húzott hullámvonal, majd a kiszélesedő vállon, ugyanazon eszközzel húzott vízszintes vonalazás díszíti az edényt, nem egészen az aljáig. Az edény belsejét és külsejét elsimították. Elég jól égetett, eredeti színe a belsejében világos szürkésvörös, de külsején, peremén fekete foltos, a használat során történt másodlagos égetés miatt. Szájának átm.: 8 cm, vállának átm.: kb. 10-10,5 cm, a fenékátm.: 6 cm. A csupor m.: 8,5 cm. (DIV – ltsz.: 63.9.24.)

2. Kerek átmetszetű, vastagabb ezüstdrótból hajlított, *S-végű hajkarikák*, 7 db a koponya körül, a nyakszirti résznél és alatta. Egyik a bal csecsnyúlványtól 3,5 cm-re, a nyakszirt felé, a falcsonthoz simulva, kicsit ferdén lefelé került elő. Egy másik az előzőtől 6 cm-re a koponya nyakszirti részén volt. Egy példány csak a koponya kiemelése után vált láthatóvá, mivel a koponya jobb falcsontja alatt, az előzőtől 4 cm-re, a járomcsontok irányában hevert. Két példány volt egymásba akasztva, közvetlenül az előző karika mellett. A jobb csecsnyúlvány és az állkapocs között is találtak két egymásba akasztott karikát. A hét ezüstkarika szinte teljesen egyforma. Nagyon jó megtartásúak, de valószínűleg nem a legtisztább ezüsből készültek, mivel az arra jellemző elfeketedés helyett fényes felületükön zöldes patina látható nyomokban. A viszonylag kis átmérőjű karikákat vastag huzalból hajlították. A megmunkálás nyomai egyformák az egyes darabokon. Egyik végüket egyenesre levágták, pontosabban lecsípték: közvetlenül a huzal végénél, a külső oldalon mindegyik példánynál megfigyelhető egy kis bemélyedés (fogónyom). Másik végüket szétkalapálták, majd a kiszélesedő pántot S alakban összepödörték. Némelyik példány karikájának alakja inkább ovális. A karikák átm.: 1,7-1,9 cm, a huzal v.: 0,26 cm, az S végződés sz.: 0,6-0,79 cm. (DIV – ltsz.: 63.9.21.)

3. A két alkaron egy-egy öntött bronz *huzalkarperec* került elő. Az egyik a jobb alkar csontjait fogta át, kissé ferdén felfelé, a fej felé dőlve, a singsont könyök felőli végétől 13 cm távolságban. A másik példány a bal alkaron a könyöktől 10 cm-re, függőlegesen fogta körül a bal alkart. A két karperec nyitott végei a singsontok felett voltak. Átmetszetük kerck, végük keskenyedő, de nem teljesen elhegyesedő, hanem egyenesen levágott. Méretük majdnem egyforma: átm.: 7,25 × 7,1 cm és 7,27 × 7,1 cm, a huzal v.: 0,45 cm, ez

a végeknél 0,25-0,3 cm-re keskenyedik. (DIV – ltsz.: 6.9.23.)

4. Nyitott végű *bronzgyűrű* volt a bal kéz 4. ujján, a gyűrűsujjon. Pántja kifelé domborodó, belül homorú (szinte szögletesen megtörő), kissé keskenyedő végei egyenesen záródnak. Külső felületét elnagyolt, bevéssett rácsminta díszíti, mely a végek felé kopottabb. A gyűrű átm.: 2,17 × 2,03 cm, a pánt sz.: 0,6 cm, v.: 0,1 cm. (DIV – ltsz.: 63.9.22.)

16. sír (1962. június 6.) (14. kép, 6. tábla 1)

Adultus(?), neme, életkora bizonytalan (az *antropológus meghatározása*: 15-25 éves férfi). Csvh.: kb. 160 cm, t.: Ny-K (261°), sm.: 65 cm, sh.: 213 cm, ssz.: 63 cm a fejénél, 73 cm a lábnál.

A sírgödör téglalap alakú, enyhe íveléssel záródó. Bal oldalon leásás foltja mutatkozott. Háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz, bolygatott. Valószínűleg rabolt sír. A koponya a bal oldalán nyugodott, az orrsont a bal felkarcsont felső végéhez ért, eredeti helyéről kissé eltolódva. A mellkas, a bal alkar és a kézfej csontjai szétszórva heverték, utóbbiak a bal combcsont belső oldalán szétszórva. A singsont keresztben volt a két váll között, a sír hossz tengelyére merőlegesen. A bal orsócsont a nyaknál, a sír hossz tengelyével párhuzamosan a singsonton feküdt. A koponya hátuljánál és a törzsön is szétszórva csigolyák és bordák heverték. A két felkarcsont, a jobb alkar és kéz, a medence és a lábak bolygatatlanok voltak. A jobb kéz szintén bolygatatlanul feküdt tenyerével felfelé a jobb combcsont külső oldalán. A keresztcsont lecsúszott a jobb oldali ülőcsont alá. A jobb combcsont is kimozdult helyéről, fejrésze kifelé fordult. A jobb térdkalács lecsúszott a jobb oldalra. A jobb láb térdben enyhén be volt hajlítva. A lábfejek bolygatatlanok, a sarokcsontok befelé fordultak. A koponya a Ny-i sírvégtől 25 cm-re volt.

Melléklet:

1. Vastag, nagyméretű bronz huzalgyűrű volt a jobb kéz 4. ujján (gyűrűsujj). Egyenesre levágott végeit összehajtották, átmetszete kerek. A gyűrű átm.: 2,2 × 2,6 cm, a huzal v.: 0,3 cm. (DIV – ltsz.: 63.9.25.)

17. sír (1962. július 6.) (15. kép)

Neme, életkora bizonytalan (az *antropológus meghatározása*: 40-50 éves férfi). Csvh.: 171 cm, t.: ÉNy-DK (313°), sm.: 37-40 cm, sh.: ?, ssz.: ?.

A sírgödör foltja nem volt kivehető. Háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz. A lábknál bolygatott, újkori leásás következtében. A koponya a jobb oldalán nyugodott, kissé a jobb váll felé előrebukva. Bal oldali, felülről látható része teljesen szétfödredzett, de az állkapocs teljesen ép volt. Karjai könyökben visszahajlított helyzetben voltak a felső mellkason, a kézcsontok pedig az alkarhoz képest derékszögben megtörték, így a grinc felé irányultak. Az ásató szerint ez imádkozó kéztartás-

nak tekinthető. Az újkori beásás következtében a bal combcsont közepén eltörött, a lábcsontok elmozdultak helyükről, vagy teljesen hiányoztak – eredetileg a lábak kissé felhúzott helyzetben lehettek, a térdek enyhén jobbra dőltek. A bal boka és lábfej már újra bolygatatlanul került feltárássra. A lábfejek kifelé fordult helyzetben voltak.

Melléklet:

1. Egy téglalap alakú, zömök *vascsat* került elő a bal szeméremcsonton, a csatpecék vége a bal váll felé irányult. Jelenleg nincs meg a leletek közt, de valószínűleg már feltárazására sem került sor.

18. sír (1962. július 6.) (15. kép, 6. tábla 8)

Maturus férfi (az antropológus meghatározása: 45-55 éves férfi). Csvh.: 158 cm, t.: ÉNy-DK (312°), sm.: 39-40 cm, sh.: ?, ssz.: ?.

A sírgödör foltja nem volt kivehető. Háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz. A koponya a bal oldalán nyugodott, és kicsit a bal váll felé billent. A lábfejek kifelé fordultak. A bal combcsont közepén el volt törve.

Melléklet:

1. *Vaskés* volt a bal combcsont alsó vége mellett, kívül, csúcsával DK felé. A penge foka egyenes, illetve a hegye felé kicsit megtörik. Éle a hegyénél felfelé (a foka felé) ível. A nyéltüske vékony, a pengével egybekovácsolt. A penge átmetszete ék alakú. A kés teljes h.: 12,2 cm, a penge h.: 8,5 cm, legnagyobb sz.: 1,3 cm, a pengefok v.: kb. 0,3 cm. (DIV – ltsz.: 63.9.26.)

19. sír (1962. június 12.) (15. kép, 5. tábla 1-10)

Maturus I. férfi (az antropológus meghatározása: 15-25 éves férfi). Csvh.: 154,2 cm, t.: Ny-K (265°), sm.: 42 cm, sh.: 192 cm, ssz.: 60 cm.

A sírgödör foltjának alakja lekerékített sarkú téglalap, két végén ívelt záródással. A D-i hosszanti oldal is kissé ívelt, a sírfolt alakja féloldalas piskótára emlékeztet. Háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz. A jelek szerint bolygatatlan. A koponya enyhén jobb felé dőlt és kissé felfelé billent, az állkapocs lecsett. A Ny-i sírvégtől 10 cm-re volt a koponyatető. A jobb kar könyökben behajlítva került elő, az alkar csontjai a jobb medencelapát fölé nyúltak, a kézfej a keresztcsonton volt. A bal kar csak enyhén hajlott be a könyöknél, de a felső kar szorosan a bordákhoz simult. A bal kéz ujjai a jobb kézfej alatt voltak a bal oldali szeméremcsonton, az alkar csontjai pedig a bal medencelapát belső szélén. A lábszárak csontjai, valamint a lábfejek kifelé fordultak.

Mellékletek: Az 1. és 7-9. számúak nincsenek meg a leletek közt, valószínűleg közvetlenül a feltárazás után (közben) elvesztek vagy megsemmisültek.

1. A sír gyalulásakor egy *vaspenge* bukkant elő 36 cm-re a K-i sírvégtől, 5 cm-re az É-i sírfaltól.
2. Egy *villás nyílhegy* bizonytalan helyről, szórványként

került elő a sírból (a munkások kotorták ki). Elég kis méretű, szártüskéje letörött. H.: kb. 3 cm, legnagyobb sz.: 1,8 cm. (DIV – ltsz.: 63.9.27.)

3. 5 db *nyílhegy* volt egy csomóban a koponya mellettfelett, jobboldalt. Szárak a koponyától 12,5 cm távolságban a szemgödör vonaláig húzódtak, hegyük majdnem a sír Ny-i végéig. Szárakkal rézsütösen a gerinc irányában feküdtek, a nyílvevesszőket valószínűleg a jobb karra és vállra fektették temetéskor, hegyükkel a sír Ny-i vége felé. (DIV – ltsz.: 63.9.27.)
a: Kettő kisebb méretű, rombikus nyílhegy, szártüskéjük letörött. Teljes h.: 5,7 cm és 5,3 cm, sz.: 1,9 cm és 2,2 cm.
b: Egy deltoid alakú, rövid vágóélű, töredezett nyílhegy, szártüskéje ennek is letörött. Teljes h.: 5,7 cm, sz.: 2,2 cm.
c: Egy kicsi, hosszúkás nyílhegy ívelt vágóéllal, szártüskéje hiányzik. Teljes h.: 5,4 cm, sz.: 1,6 cm.
d: Egy nagyméretű, levél alakú nyílhegy hosszú vágóéllal. Szártüskéje letörött. Teljes h.: 7,2 cm, sz.: 3 cm.
4. *Vaskés* feküdt hegyével a sír DNy-i sarka felé, a jobb kézhajlat és a bordák között, élével D felé. A kés sírban mért h.: 11 cm. A rövid penge foka egyenes, éle a hegyénél ível a fok felé. A töredékes nyéltüske az él vonalában illeszkedik a vele egybekovácsolt pengéhez. A kés teljes h.: 9 cm, a penge h.: 6,7 cm, sz.: 1,34 cm. (DIV – ltsz.: 63.9.28.)
5. Két bronz *füles gomb*, az egyik 15 cm-re a jobb medencelapáttól Ny felé, a csigolyáktól kb. 5 cm-re jobbra volt, a másik a bal medencelapáton, az ulna mellett, kívül. A két gomb nagyjából egyforma, fejük lencse alakú, díszítetlen, csepp alakú fülük hosszabb nyakkal kapcsolódik a fejhez, a nyílás kicsi rajta. A gombok h.: 1,33 cm, a fej átm.: 0,83 cm és 0,88 cm. (DIV – ltsz.: 63.9.30.)
6. Egy *vascsat* feküdt a jobb combcsont középső részén, kissé ferdén, a csatbázis befelé, a csatpecék kifelé irányult. A csat sírban mért h.: 6 cm, legnagyobb sz.: 4 cm. Valószínűleg ezzel az ásatási naplóban leírt darabbal azonos a leletanyagban ma is meglévő ovális, lapos karikájú csat. A csatpecék letörött, csak a bázisa van meg a csatkarikán. A csatkarika átmetszete lapos téglalap alakú. A csatkarika h.: 4,81 cm, sz.: 4 cm, v.: 0,5 × 0,3 cm. (DIV – ltsz.: 63.9.29.)
7. *Vascsat* korrodálódott töredékei kerültek elő a bal sipesonton, kissé rézsütös helyzetben. Hossza nem volt mérhető, mert É-i vége elporladt, sz.: 6,2 cm.
8. Kisebbszögletes *vascsat* került elő a bal boka mellett, elporladt állapotban. A sipesont külső szélétől 3 cm-re volt.
9. *Pengetöredékeket (nyílcsúcsok?)* találtak a térdek között, valamint a bal sipesonton a csat és a térd között.

20. sír (1962. június 14.) (15. kép, 23. kép, 7–8. tábla, 9. tábla 10)

Maturus I. nő (az antropológus meghatározása: 20-30 éves nő). Csvh.: ?, t.: Ny-K (274°), sm.: 68 cm, sh.: 210 cm, ssz.: 69–93 cm (K-i végétől 42 cm-re a legszélesebb).

A sírgödör faltjának alakja lekerekített sarkú téglalap, két végén ívelt záródással. A K-i vége felé kissé kiszélesedik. A sír Ny-i vége kevésbé volt ívelt, mint a K-i. Erősen bolygatott csontváz, a csontok szétszórtan kerültek elő. A koponya a bal oldalán nyugodott, arccal részút lefelé, K-i irányban. Az arckoponya csaknem teljesen a földbe mélyedt és a nyakszirti rész állt ki legmagasabban. Ez volt a Ny-i sírvéghez legközelebb, 42 cm-re. A D-i sírfaltól a koponya 8 cm távolságban feküdt. A koponyatetőn hatalmas, gyógyult szélü trepanáció volt látható. Az állkapocs a bal combcsont és az É-i sírfal között került elő. A nyakcsigolyák talán eredeti helyzetükben maradtak a sír hossz tengelyében, a koponyatető mellett, belül. A kulcsontok és a bordák nagy része az É-i sírfal mellett hevert. Az egyik felkarcsont a jobb combcsont mellett, kívül volt, a másik a sírra keresztben a jobb combcsont és a medence előtt. Az alkarcsontok a koponya, illetve a jobb medencelapát alatt voltak. A két medencelapát felfordítva került elő, a bal medencelapát a bal combcsonton, a jobb medencelapát részben a jobb combcsonton feküdt. A lábcsarakt és a bal combcsontot bolygatatlanul találták meg. A bal lábfej kissé kifelé fordult, a K-i sírvég a lábfejektől 35 cm-re volt. A sípcsontok csaknem párhuzamosan helyezkedtek el, a sír hossz tengelyétől kissé É felé elmozdulva.

Az ásató szerint a bolygatást vagy sírrablás, vagy mezőgazdasági munkák okozhatták. A lábcsarok bolygatatlansága a sírrablás mellett szólna, hiszen melléklet szempontjából nem lehettek érdekesekek. A sírrablók így – ismerve a tájolóást – nem nyúltak hozzájuk. A sír viszonylagos leletgazdagsága viszont inkább a mezőgazdasági bolygatásra utalt.

Mellékletek:

1. Aranyozott ezüst lemezes *hajfonatkorongpár* volt a sírban. Az egyiket a Ny-i sírvégtől 58 cm távolságban, az É-i sírfaltól 32 cm-re, a D-i sírfaltól 39 cm-re találták, függőleges helyzetben, nagyjából a gerinc vonalában. A másik lapjával vízszintesen feküdt, kissé a sír közepe felé (DNy-i irányba) dőlve, a sír É-i széléhez közelebb, a bordák között elhelyezkedve, a sírfaltól 12 cm-re, a Ny-i sírvégtől 67 cm-re (a széleinél mérve). A két korong közötti távolság 12 cm volt. A korongokat ezüstlemezről készítették, a háteret aranyozással emelték ki. A két lemezen egyformán elhelyezkedő félgömbös fejű szegecseszek szolgálták felerősítésre: a diszítőmotívum felett egymás mellett három, illetve alul, kicsit nagyobb közökkel másik három sorakozott a korongok szegélyén (az egyik példányon az alsó szegecseszek közül egy hiányzik). A gondosan kivitelezett, jó minőségű darabok egy-egy mitikus állatalakot ábrázolnak, mely

négylábú emlősre, ragadozóra emlékeztet. A sírban a vízszintesen fekvő lemezen D felé, tehát a sír közepe felé nézett az állatalak, s feltételezhető, hogy eredeti (viseleti) helyzetében is szembenézett egymással a két lemez figurája. A korongokat aranyozatlan sáv keretezi. Az állatok testének megfogalmazása növényyszerű; e tekintetben hasonlóak a 13. sír korongjainak figuráihoz. Szájuk, fülük a levelekhez hasonlóan kunkorodik; lábuk, valamint hátuk fölé csapott hosszú farkuk palmettvá bomló indává alakul. A palmetták levelei egy-egy ponton az állatalak testéhez, füléhez simulnak. Az indákat vonalkázott félkörívek zárják. Az állatalakok testrészeit üres sáv keretezi, különíti el, a közrefogott mezőket pedig sűrű, ék alakú poncolt rovátkák töltik ki. A két korong nem mutat olyan jelentős ábrázolásbeli vagy megmunkálásbeli különbségeket, melyek nagyon eltérő készítési technikára, időre, mesterkézre utalnának, bár az ornamentikában felfedezhetünk kisebb eltéréseket. Az egyik korongon, melynek állatalakja balra néz, az indává alakuló fark kis félkörívekkel szakaszokra van tagolva, valamint az állat fülével összetekeredő levelcsokor is csak kéttagú, míg a másik, jobbra néző figuránál ugyanezek a helyeken osztatlan inda, illetve háromágú palmetta szerepel. A lábkból kialakuló, a has alá forduló palmettamotívum annyiban tekinthető különbözőnek a két lemezen, hogy azok a mintázat egészével szemben nem tükörképszerűek, tehát a jobbra forduló állatalak hátsó lábából kiinduló, felfelé kanyarodó csokor a másik lény mellső lábából alakul ki. Ezek az eltérések adott motívumkincsű, de kötetlenebb szabadkézi megrajzolásra-kialakításra utalnak – és valószínűleg jó kézügyességre, gyakorlott mesterre. A két tárgyon látható megmunkálásnyomok szerint a közepe felé enyhén domborodó lemezt ötvösszurokra helyezve alakították ki a mintát, a háteret színéről visszautógetve, majd az ábrát – véső vagy ék alakú eszközt használva – poncolással finomították tovább. Valószínűleg ráégetett, ún. tüziaranyozást alkalmaztak, mely néhol a mintázat szélére is ráfut, de azt nem borította be. Igaz, hogy a háttér kiemelkedőbb részein néhol lekopott ez a finom aranyréteg, de a kidomborodó ábra beponcolt, bemélyedő részein nincs aranyozás ottmaradt nyoma, mely esetleg az eredeti, már lekopott aranybevonatra utalna. A korongok átm.: 7,45 × 7,49 cm, 7,62 × 7,65 cm, v.: 0,06 cm. A szegecseszek átm.: 0,5 cm. (DIV – ltsz.: 63.9.35.)

2. Két darab préselt *ezüstrozetta* került elő a függőleges helyzetű korong közelében. Az egyik attól K felé 3,5 cm-re, a másik a korong K-i végénél ferdén helyezkedett el. A két egyforma darab közepén lévő kerek dudort aranyozott sáv veszi körbe, a rozetták szélét körbefutó gömbsor keretezi. Az apró gömbökből összeálló keret három-három helyen átlukasz-

- tották, s valószínűleg vékony fonállal rögzítették a viselethez. A rozetták átm.: 1,98 cm és 2 cm. (DIV – ltsz.: 63.9.33.)
3. Provence-i Hugó (926–931) itáliai király milánói verésű *ezüstdenára* került elő a koponya és a függőleges helyzetű korong között, a nyakcsigolyák közelében.⁷ Pereme nagyrészt letöredezett, a megmaradt részen egy átlukasztás, mellette lyuk szélének íve látható. (DIV – ltsz.: 63.9.36.)
 4. Kétagú, ezüst *csüngős veretek*, kéregöntéssel készültek, két darab ép, egy teljes és egy töredékes felső tag került elő. Az ép példányok a ferdén álló rozetta és a vízszintes helyzetű korong közt, féltávon feküdtek, szintén vízszintesen, a csüngőtagokkal Ny felé irányulva. A külön álló kerek felső tag a függőleges korong É-i oldalához simult. A kerek felső tagok áttört középső részét – melyben hajdan üvegbetét ülhetett – aranyozott sáv veszi körbe, mely bemélyed kissé, s a peremüket körbefutó gyöngysor keretezi. Hátralát kétoldalt két-két kis visszahajlított fül segítette felerősítésüket a ruházatra (a csüngő nélkül talált példány egyik fülcse nem hajlik vissza). Alsó részükön merőlegesen álló kicsi kerek bázis tartja az alsó csüngőtagot. Utóbbi szív (csepp) alakú, teljesen áttört. A kerek tagok átm.: kb. 1,3 cm, a csüngő sz.: 1,5 cm, m.: 1,5 cm. A kétagú csüngők teljes m.: 2,9–3 cm. (DIV – ltsz.: 63.9.32.)
 5. Két ezüst *lábperec* volt a sírban, egyik a jobb sípcsont bokarészét, másik a bal sípcsontot a bokarészétől 15 cm-re fogta át. Vékony ezüstszalagból készültek, nyitott végeik visszapödörve. Felületük díszítetlen, széleik egyenetlenek. Az egyik két darabban van. Az ép lábperec átm.: 7,5 × 7 cm, és a másik is hasonló méretű lehetett eredetileg. A szalag sz.: 0,5–0,7 cm, v.: 0,05 cm. (DIV – ltsz.: 63.9.31.)
 6. Egy körte alakú *vaskengyel* került elő a D-i sírfalnál. Itt kissé padmalyos jellegű volt a sír. A kengyel füle D felé nézett, s a sírfenéktől 22 cm-re volt, míg a talp 18 cm-re. A kisméretű kengyel talpalója erősen ívelt, majdnem félkörös. Szára lapos, a talpaló kapcsolódása a szárra merőlegesen kissé kiszélesedik, de maga a talpaló keskeny. A szár átmetszete lekerekedő végű hasáb. A kengyel m.: 13,8, sz.: 11,5 cm, szárának átmetszete: 1 × 0,4 cm. (DIV – ltsz.: 63.9.34.)
 7. *Juh combcsontja* volt a koponya és a keresztben fekvő felkarcsont között, a felkarcsontra merőlegesen.

21. sír (1962. június 19.) (9. kép, 15. kép)

Infans II. gyermek (az antropológus meghatározása: 15-20 éves nő). Csvh.: kb. 120 cm, t.: Ny-K (273°), sm.: 52 cm, sh.: ?, ssz.: ?.

A sírgödör feltja nem volt kivethető. A koponyát megtalálva bontották ki a vázat. Háton fekvő, nyújtott

helyzetű csontváz. Lábainál bolygatott. Kissé a bal oldalára dőlt, a lábcsontok be voltak térdben hajlítva. Koponyája enyhén balra és előre dőlt, a bal vállra. Jobb karja könyökben be volt hajlítva, az alkar csontjai a jobb medencelapát belső szélén futottak, a kéz a keresztcsonton nyugodott. A bal alkar csontjai, valamint a jobb lábcsontok is elmozdultak, és a K-re fekvő 22. sír koponyájánál kerültek elő. A bal szárkapocscsont felső vége kicsit jobbra mozdult.

Melléklete nem volt.

9. kép. Aldebrő-Mocsáros, 21–22. sír

22. sír (1962. június 19.) (9. kép, 15. kép)

Adultus-maturus férfi (neme bizonytalan) (az antropológus meghatározása: 55-65 éves férfi). Csvh.: kb. 161 cm, t.: Ny-K (255°), sm.: 57 cm, sh.: ?, ssz.: ?. Sírfotó a 21. sírral közösen készült róla.

A sírgödör feltja nem volt kivethető. A koponyát megtalálva bontották ki a vázat. Háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz. Fejénél bolygatott, a koponyája összetört, és enyhén balra, illetve előre dőlt a bal vállra. A koponyatető egy része hiányzott. Jobb karja könyökben kissé be volt hajlítva, az alkar csontjai a jobb medencelapát belső szélén futottak. A bal alkar csontjai a bal medencelapát alatt húzódtak. A koponya bal oldala érintkezett a 21. sír jobb szárkapocscsontjával és sípcsontjával. A két csontváz annyira közel feküdt egymáshoz, hogy a 21. sír bolygatatlan bal bokacsontjai és a 22. sír szintén bolygatatlan állkapocscsontja között alig 10 cm volt a

⁷ Kovács 1989, 16.

távolság. Az ásató szerint az egyidejű temetés az eltérő tájolás miatt kizárható. A jelek szerint a 22. sírt később létesítették, és a sírgödör ásásakor megbolygatták a 21. sír K-i végét: annak sípcsontja ekkor mozdulhatott ki. Ez viszont akár nemzedéknyi időkülönbséget feltételezne Szabó J. Gy. szerint, de a kérdés nem tisztázható egyértelműen. Az sem zárható ki, hogy a 21. sírt ásták később, és bolygatta a 22. sírban feltárt váz koponyáját.

Melléklete nem volt.

23. sír (1962. június 13.)

Infans I. gyermek (csecsemő). Csvh.: ?, t.: Ny-K (?), sm.: 28 cm, sh.: ?, ssz.: ?. Sírrajz, sírfotó nem készült róla.

A sírgödör feltja nem volt kivehető. A néhány hónapos csecsemő koponyáját az ásó megsértette. A hosszúcsontok elmozdultak, a gerincet nem lehetett jól kibontani, így a váz iránya, helyzete nem volt meghatározható.

Melléklete nem volt.

24. sír (1962. június 20.) (10. kép, 15. kép)

Juvenilis nő (neme bizonytalan) (az *antropológus meghatározása*: 20-25 éves nő). Csvh.: 164 cm, t.: Ny-K (284°), sm.: 78-85 cm, sh.: 194 cm, ssz.: 57-61 cm (K-i vége felé szélesedik).

A sírgödör feltja két végén lekerekített téglalap alakú. A sírfehér padmalyos volt: a D-i hosszanti oldalba bevágtak, az É-i oldalon viszont K felé szélesedő padka lett kiképezve. A D-i sírfal bemélyedése a sír közepénél a legnagyobb mértékű, általában kb. 7-16 cm, az É-i padka

pedig a fejnél és a lábnál szélesedett ki, míg a sír középső részén elkeskenyedett. A sírfehér a fejnél és a lábnál beszűkült, csúcsosan végződött. Háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz, bolygatott. A koponya arccal felfelé helyezkedett el, az állkapocs lebillent. A karok be voltak hajlítva, a jobb oldali nagyobb mértékben; a jobb alkar csontjai a keresztcsontig húzódtak. A bal alkar csontjainak könyök felőli vége 1-2 cm-re kimozdult, a csukló rész a bal medence külső szélén helyezkedett el. Az ujjcsontok szétszóródtak. A törzset állati bolygatás érthette, mivel a szegycsont alsó része a térdek vonalában, az É-i sírfalnál került elő. A bal combcsont fejének vonalában csigolya- és bordatöredékek voltak. A váz a D-i sírfalhoz simult.

Melléklete nem volt.

25. sír (1962. június 15.) (11. kép, 16. kép, 6. tábla 5-6)

Adultus I. nő (az *antropológus meghatározása*: 15-25 éves nő). Csak a törzs hossza volt mérhető: 77 cm, t.: Ny-K (262°), sm.: 71 cm, sh.: ?, ssz.: 43-52 cm (K felé kicsit szélesedik).

A sírgödör K-i vége nem volt kivehető, újkori gödröt ástak bele. A sír feltűnően keskeny volt. D-i oldala padmalyosan kiképezett, a sírfal 8-10 cm-rel ugrott be alul. Jobb oldalán fekvő, zsugorított helyzetű csontváz, a sír D-i oldala felé fordítva. K-i vége bolygatott. Egészen a D-i falhoz simult, így az amúgy nagyon keskeny sír É-i fele betöltetlen maradt. Az arckoponya a D-i sírfalhoz volt szorulva. A jobb kar derékszögben, a bal kar hegyesszögben behajlítva simult a törzshöz. A kézfej vissza volt hajlítva, de az ujjcsontok töve a padmalyba került. A jobb combcsont derékszögben volt behajlítva, a bal igen enyhe tompaszögben. A jobb sípcsont derékszögben csatlakozott a combcsonthoz, a bal oldalit azonban az újkori bolygatás kimozdította a helyéről. Valószínűleg a bal térd volt legmagasabban, és a mélyszántás elérte. A bal sípcsont a jobb boka felett feküdt keresztben. A jobb combcsont eredetileg 22 cm-re volt a sírfehértől. A koponya 22 cm-re feküdt a Ny-i sírvégtől.

10. kép. Aldebrő-Mocsáros, 24. sír

11. kép. Aldebrő-Mocsáros, 25. sír

Mellékletek:

1. Két öntött bronz *füles gomb* került elő a koponya mögött, a sír közepéről. Az egyik díszítetlen, lencsefejú, füle lapos, csepp alakú. A másik példány kicsit nagyobb, lapos, lekerekített szélű fején kopott, 6 ágú sugaras rovátkolás látható; kerek füle kis bordataggal kapcsolódik a lencse alakú fejhez. A kisebb füles gomb h.: 1,06 cm, fejének átm.: 0,73 cm, a nagyobb példány h.: 1,38 cm, átm.: 0,88 cm. (DIV – ltsz.: 63.9.37.)

26. sír (1962. június 15.) (16. kép, 6. tábla 10)

Infans I. (5-6 éves) gyermek. Csvh.: ?, t.: Ny–K (258°), sm.: 50 cm, sh.: ?, ssz.: ?.

A sírgödör feltja nem volt kivehető. A 25. sírt bolygató újkori leásás ezt a sírt csaknem teljesen tönkretette, ugyanis annál jóval sekélyebben feküdt. A halottat háton fekvő, nyújtott helyzetben helyezhették a sírba. A koponya megsemmisült. A combcsontok és a lábcszárok csontjai nagyjából egymás mellett, de széthullva kerültek elő. A medence hiányzott. Megmaradt bolygatatlanul a két felkarcsont, a kulcs- és a lapockacsontok, a nyak- és hátcsigolyák és a bordák, tehát a törzs felső része.

Melléklet:

1. Egy *vaskés* feküdt hegyével a gerinc felé, a bal könyök és a csigolyák között, a gerincoszlophoz képest ferdén. A kés sírban mért h.: 7,35 cm, az éle ÉNy felé esett. Két töredékét tudták felszedni. Eredetileg valószínűleg egyélű, keskeny nyéltüskéjű kés volt. A két töredék h.: 4 cm és 4,3 cm. (DIV – ltsz.: 63.9.38.)

27. sír (1962. június 26.) (16. kép, 6. tábla 2–4, 7)

Nő (életkora bizonytalan) (az *antropológus meghatározása*: 40-50 éves férfi). Csvh.: ?, t.: Ny–K (?), sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?.

A sírgödör feltja nem volt kivehető, az előkerülő csontok jelezték a sírt. A mellkas fel volt dülva, a koponya messzire dobva (a bal sípcsonttól 57 cm-re) került elő. Részben bolygatott. A medence és a lábak eredeti helyükön voltak, de a karcsontok kimozdultak. Az egyik orsócsont és egy kulcscsont a két combcsont között hevert, az egyik síngcsont a bal térdnél feküdt, ferdén kifelé állva. A jobb kéz ujjai a keresztcsonton, a bal kéz ujjai a bal medencén nyugodtak. A legtöbb csigolya és a szórványos csontok (lapocka töredéke stb.) a váz bal oldalán, attól 30–40 cm távolságra kerültek elő.

Mellékletek:

1. Hegyessedő végű bronz *huzalkarperec* feküdt vízszintesen az alulról számított 3. ágyékcsigolya jobb oldalán. A karperec külső oldala domborúbb, átmetszete nagyjából D alakú. Egyik vége egészen elhegyesedő, a másik is elkeskenyedik, de inkább lekerekített. A karperec átm.: 6,66 × 6,18 cm, v.: 0,36 cm. (DIV – ltsz.: 63.9.39.)
2. A két kéz ujjain *bronzgyűrűk* voltak, három darab,

mind különböző típusú. A jobb kéz egyik ujján két példányt is találtak, a harmadik pedig a bal kéz egyik ujján volt. Nem jegyezték fel, hogy melyik gyűrű hol került elő. A leletanyagban van néhány ujjsont, a gyűrűk okozta zöld elszíneződéssel.

a: Az egyik sima pántgyűrű, egymásra hajtott végekkel. Két szélén két párhuzamosan körbefutó bemélyedő vonal díszíti, három sávra tagolva a gyűrű külső oldalát. A gyűrű átm.: 2 × 1,9 cm, sz.: 0,48 cm, v.: 0,1 cm. (DIV – ltsz.: 63.9.40.)

b: A másik vastag huzalgyűrű, másfélszeresen összetekercselve. Egyik vége egyenesre, másik kissé laposra, ívesen levágott. Az átm.: 2,2 × 2,23 cm, a huzal v.: 0,27 cm. (DIV – ltsz.: 63.9.41.)

c: A harmadik példány nyitott, nem összeérő végű, vastag, egyszerű huzalgyűrű. Átmetszete négyzetes, egyik vége elhegyesedő, másik vastagabb, lecsipett. A gyűrű átm.: 2,1 × 1,93 cm, átmetszete: 0,24 × 0,2 cm. (DIV – ltsz.: 63.9.42.)

28. sír (1962. június 22.) (16. kép, 9. tábla 3–7, 9)

23-24 éves nő (az *antropológus meghatározása*: 15-20 éves nő). Csvh.: 145,5 cm, t.: Ny–K (287°), sm.: 91 cm, sh.: 163 cm, ssz.: 41–51 cm (K felé keskenyedik).

A sírgödör téglalap alakú, Ny-i vége egyenes záródású, a DNy-i sarok lekerekített. A K-i sírvég hosszú, meredek ívben záródott.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz. A mellkas bolygatott. A koponya enyhén jobbra dőlt és előrefelé billent, mintegy feltámasztott helyzetben. A bal kar könyökben kissé be volt hajlítva, az alkar a bal medencén feküdt. A lábak kismértékben jobbra fordultak. A jobb mellkast bolygatás érte, hiányoztak a bordák, a lapocka, a kulcscsont. A bal kulcscsont szintén bolygatott volt, valamint a bal felső bordák is hiányoztak.

Mellékletek:

1. Három darab *rosszezüst rozetta* volt a sírban. Az egyik a koponya mögött feküdt lapjával, közel a Ny-i sírfalhoz. A másik az alulról számított 9. csigolya jobb oldalán került elő, a harmadik pedig élére állva volt az alulról számított 5. csigolya jobb oldalán. Két rozetta a feltárás után nem sokkal szétporladt. Az épen megmaradt vékony lemezű, kéregöntött példány közepén kerek dudor van, melyet négyfelé osztott, kissé rombusz sáv vesz körbe. A rozetta szélét 12 kis kerek szírom kerekezi. A szírmokon egymással szemben két kis lyuk szolgált a felvarráásra, a rozetta hátoldalán pedig két öntési csap kis csontja látható. A kidudorodó középső rész át van lyukadva. A rozetta átmetszete: 2,35 × 2,3 cm. (DIV – ltsz.: 63.9.44.)
2. *Bronzlemez* töredékét találták a felső állcsont bal oldalán. A leletanyagban nincs már meg.
3. Öntött bronz *huzalkarperec* fogta át a jobb alkar csontjait a könyöknél. Átmetszete ovális, elhegyesedő végű

kicsit túlfutnak egymáson. A karperec átm.: 6,1×6,43 cm, átmetszete: 0,4 × 0,3 cm. (DIV – ltsz.: 63. 9.43.)

4. A gerinc mellett öntött bronz *füles gombok* sorakoztak, három lencsefejú és egy nagyobb, félgömb alakú, csörgönyílásos gomb fele. Az alsó ágyékcsigolyák bal oldalán sorakoztak a gerinccel párhuzamosan, az alulról számított 5. csigolya vonalában és lejjebb, a 2. csigolyáig.

a: A lencsefejú gombok nagyjából egyformák. Fülük lapos, csepp alakú, az egyik feje laposabb, a másiké kúposabb, a harmadiké pedig félgömb alakú. Mindhárom példányt sugaras rovátkolás díszíti. A gombok h.: 1,44 cm, 1,4 cm és 1,46 cm, fejük átm.: 0,88 cm, 0,83 cm és 0,8 cm. (DIV – ltsz.: 63.9.45.)

b: Az üreges, félgömbös alakú (fél)gombnak kis, csepp alakú füle van, ennek nyakán kicsiny bordaszerű tagolás. A fej inkább körte, mint gömb alakú, alul közepesen kulcslyuk alakú csörgönyílással. Középen keresztben két rovátkával közrefogott vízszintes sáv tagolja, ez alatt lefelé párhuzamosan lefutó rovátkák díszítik. A gomb m.: 2 cm, sz.: 1,18 cm. (DIV – ltsz.: 63.9.46.)

5. Széttöredezett rövid vaspálcák kerültek elő a bal singsont alsó részén keresztben, és mellette valószínűleg karperec maradványai. A feltárás után nem sokkal szétporladtak.

29. sír (1962. június 22.) (16. kép, 9. tábla 8)

Maturus-senilis nő (az antropológus meghatározása: 65-75 éves nő). Csvh.: 146,8 cm, t.: Ny-K (268,5°), sm.: 82 cm, sh.: 175 cm, ssz.: 62,5-67 cm.

A sírgödör két végén lekerekített téglalap alakú. A sírfenék szintjénél, illetve 15-20 cm-re a sírfenéktől a D-i sírfalon bemélyedést, azaz padmalyt alakítottak ki. A padmaly 8 cm mély, a sír Ny-i végétől 10 cm-re kezdődik és 140 cm-re ér véget. Háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz, bolygatatlan. A koponya enyhén balra és előre dőlt. Jobb karja nyújtott volt, de az alkarok a jobb medencelapát belső oldalánál húzódtak. A vállak is kissé felhúzott helyzetben voltak. A törzs és a lábak enyhe szögben balra döltek. A váz a D-i sírfalhoz ért, a medence jobb oldala és a jobb combcsont feje a bemélyedésben helyezkedett el.

Melléklet:

1. Csöves, madárcsontból faragott *tűtartó*. A feltárás során nem rögzítették az előkerülés helyét. A hosszúcsont vékony esővé lett kialakítva, egyik vége felé enyhén keskenyedek. Az egyik oldalán egy sávban (de nem teljes hosszában) feketésre-barnásra színeződött, ez vagy égés, vagy rozsdamarás nyoma lehet. Belül körben rozsdafoltok láthatóak. Teljes h.: 8,9 cm, sz.: 0,98-0,77 cm. (DIV – ltsz.: 63.9.47.)

30. sír (1962. június 23.) (16. kép)

Infans I. (2-3 éves) gyermek (az antropológus meghatá-

rozása: 5-10 éves kisfiú). Csvh.: 86 cm, t.: Ny-K (284°), sm.: 86 cm, sh.: 115 cm, ssz.: 32-36 cm (K felé szélesedik).

A sírgödör két végén lekerekített téglalap alakú. A sír padmalyos volt: a D-i hosszanti oldalon bevágás, az É-i oldalon pedig padka lett kiképezve. A padka 7-10 cm széles volt (középen keskenyebb), a bemélyedés a túlsó sírfalon ennél keskenyebb valamivel. A padka és a padmaly magassága 14 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz. Nagyrészt bolygatatlan. A koponya a bal oldalán nyugodott, az É-i sírfal felé fordulva. Bal karja kissé kitért helyzetben volt. A jobb alkar és kézfej csontjai hiányoztak, a jobb felkarcsont a sírgödör ÉK-i sarkánál feküdt. A törzs és az enyhén felhúzott helyzetű lábak kissé balra fordultak. A váz a D-i sírfalhoz, illetve a padmaly széléhez simult.

Melléklete nem volt.

31. sír (1962. július 9.)

Csvh.: ?, t.: ?, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?.

Koponyatöredéket találtak 25 cm mélységben.

Melléklete nem volt.

32. sír (1962. július 9.)

Az antropológus meghatározása: 0-3 éves kislány.

Csvh.: ?, t.: ?, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?.

Koponyatöredéket találtak 30 cm mélységben.

Melléklete nem volt.

33. sír (1962. július 10.) (9. tábla 1-2)

Az antropológus meghatározása: 45-55 éves nő. Csvh.: ?, t.: ?, sm.: 30-35 cm, sh.: ?, ssz.: ?. A sírfotón 34. számmal szerepel.

A sírgödör foltja elliptikus elszíneződésként jelentkezett. Feldúlt és szétszántott sír maradványa volt. A kibontott folt Ny-i részén került elő az állkapocs, a felkarcsont, néhány ujjcsont és a térdkalács; a K-i részen az egyik szárcsapocsont és lábujjcsontok.

Mellékletek:

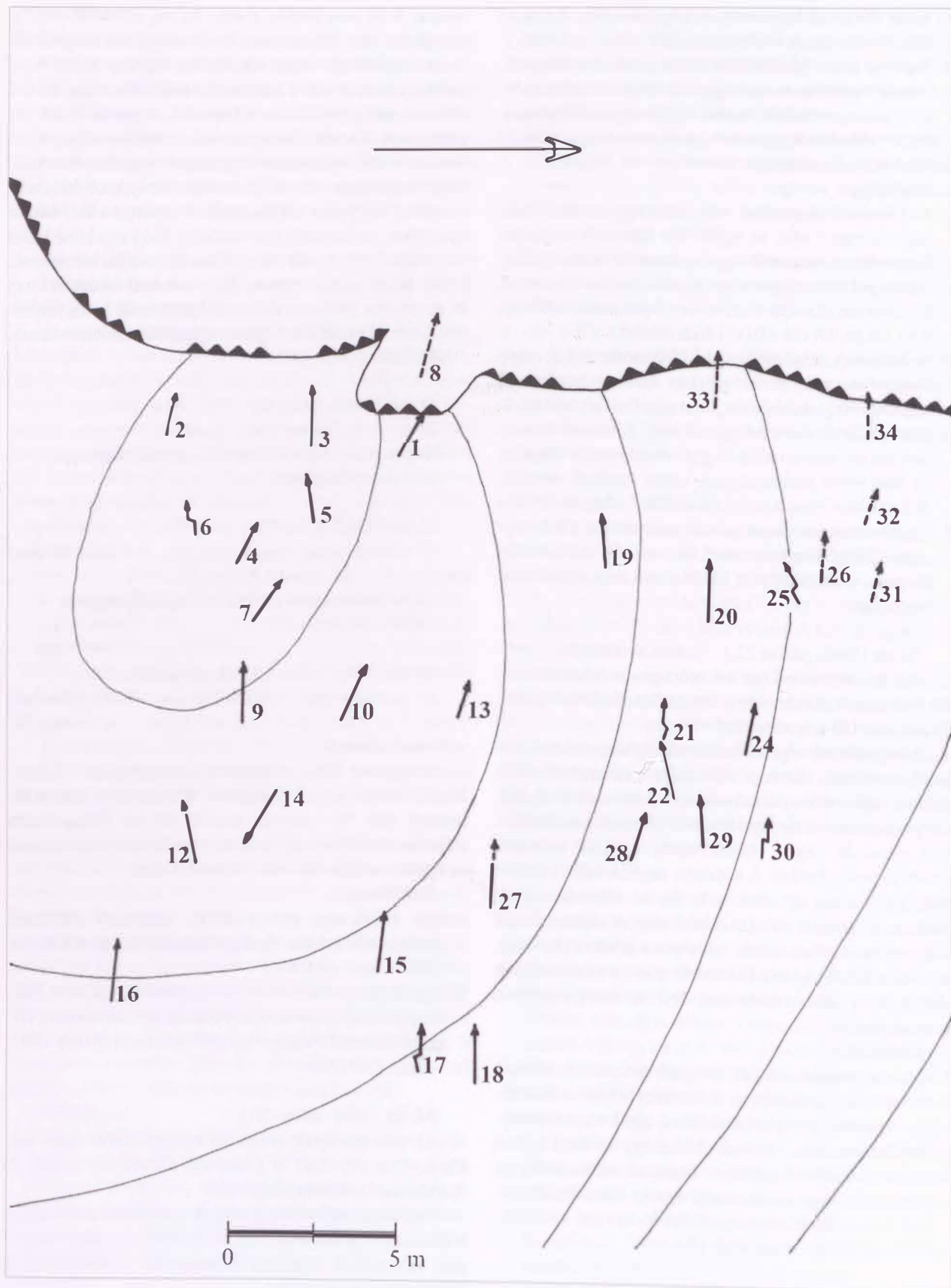
1. Egy *kawicsiga* volt a sírban, domború oldalának keskenyebbik felén ék alakú bevágással átlukasztva. (DIV – ltsz.: 63.9.49.)
2. Egy üreges, öntött bronz *füles gomb* egyik fele. Füle csepp alakú, kicsit aszimmetrikus; feje díszítetlen, félgömb formájú. A gomb h.: 1,65 cm, sz.: 1,06 cm. (DIV – ltsz.: 63.9.48.)

34. sír (1962. július 10.)

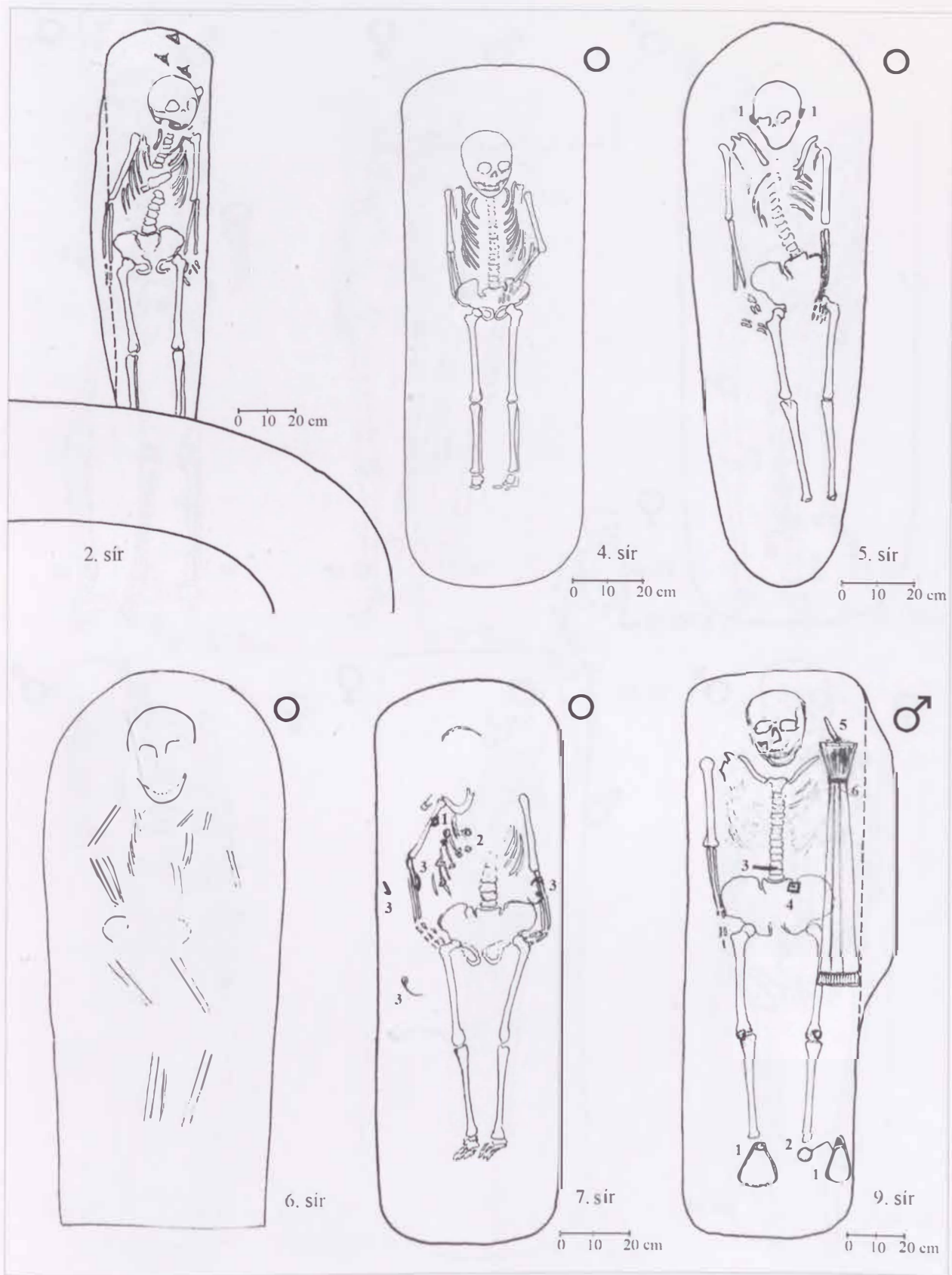
Az antropológus meghatározása: 20-30 éves nő. Csvh.: ?, t.: Ny-K (270°), sm.: 40-50 cm, sh.: ?, ssz.: ?. A sírfotón 35. számmal szerepel.

Feldúlt sír maradványa volt, de a térdektől a lábfejekig a lábszár bolygatatlanul került elő. A kar és a törzs csontjai, valamint a koponya hiányoztak, valószínűleg a bányászati vitte el azokat.

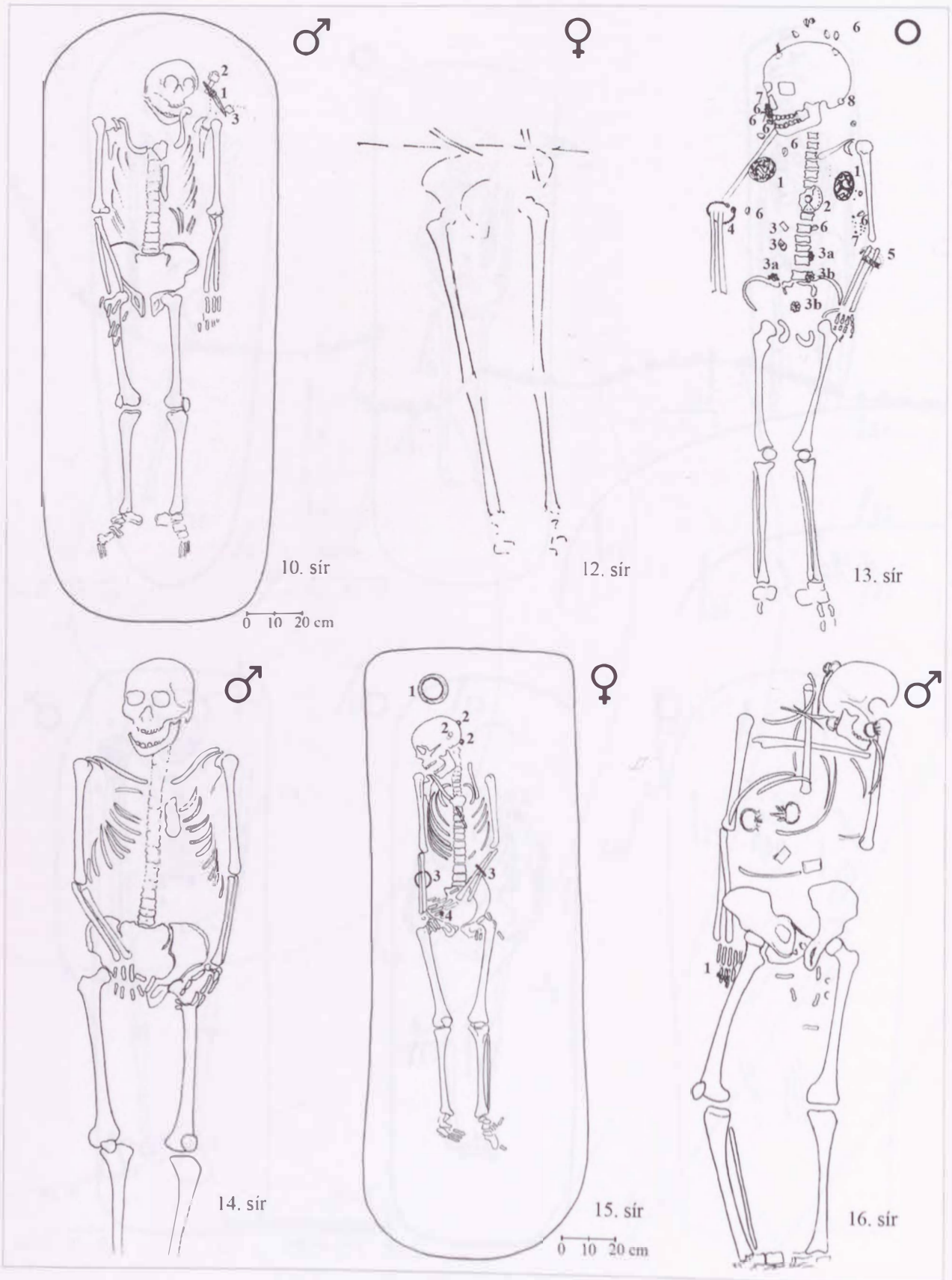
Melléklete nem volt.

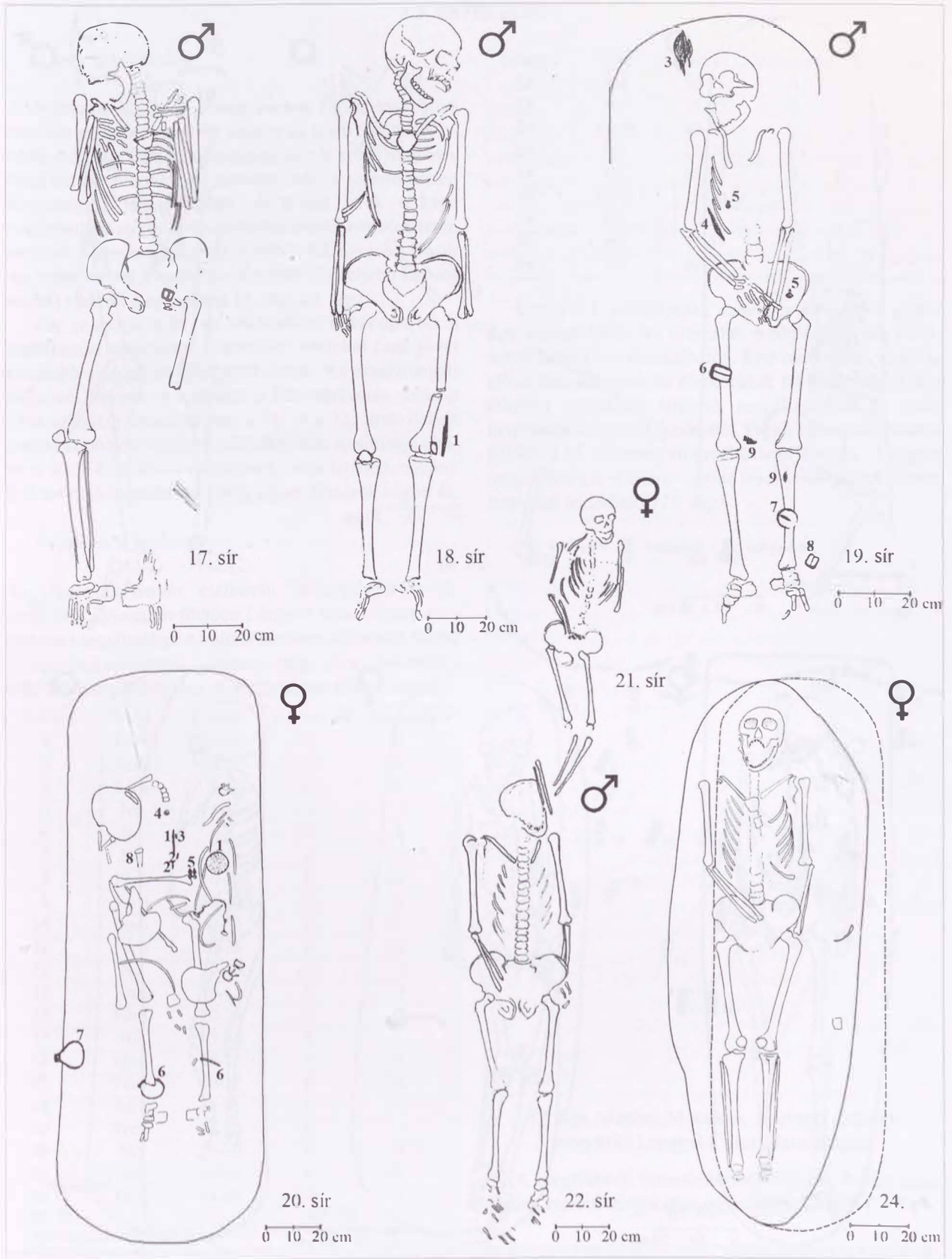
12. kép. Aldebrő-Mocsáros

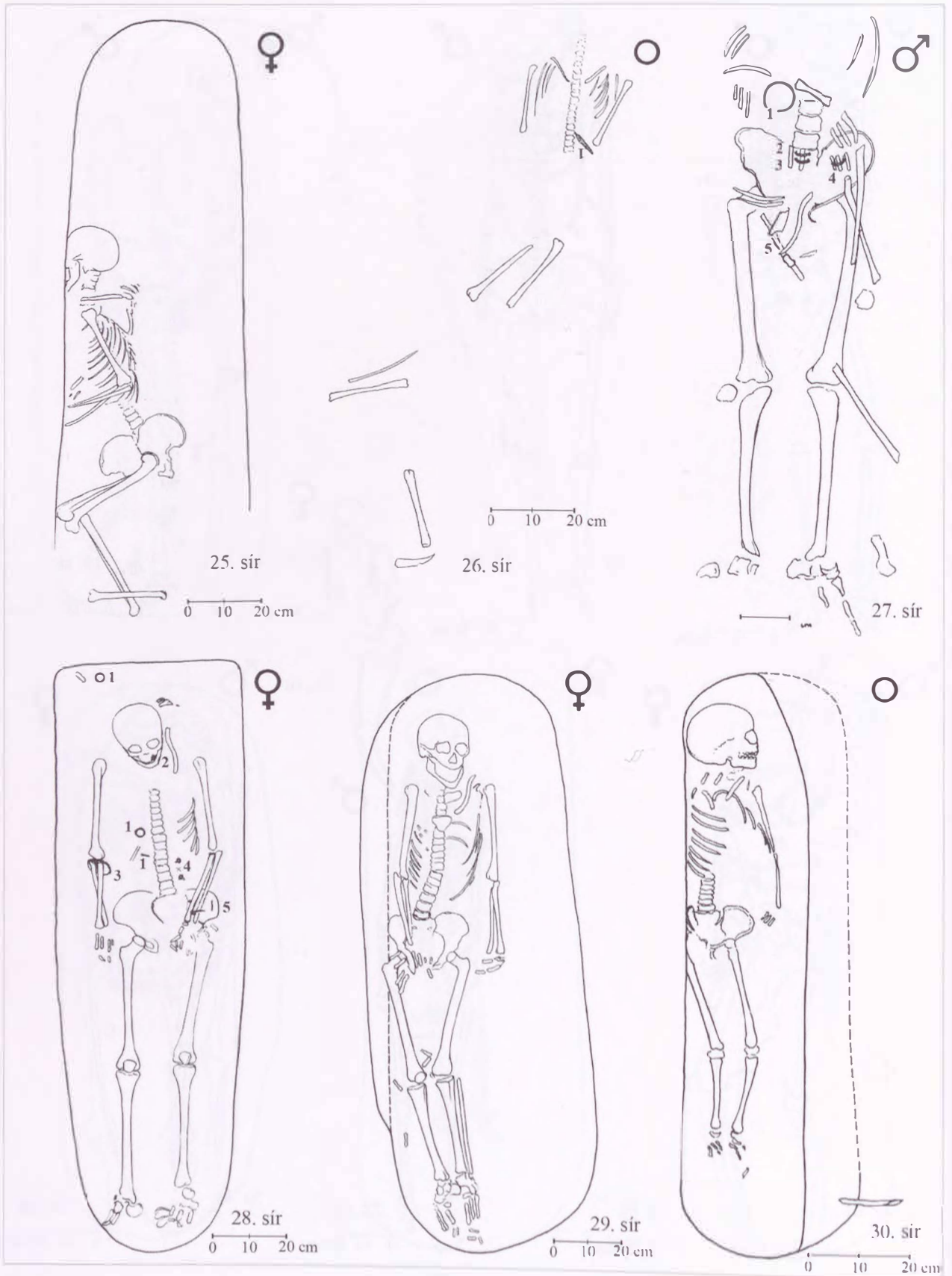
13. kép. Aldebrő-Mocsáros

14. kép. Aldebrő-Mocsáros

15. kép. Aldebrő-Mocsáros

16. kép. Aldebrő-Mocsáros

3.3. ÉRTÉKELÉS

A temető kiterjedése

A leletmentő ásatás egy használatban álló homokbánya partfalai mentén kezdődött meg, s az ásató Szabó J. Gy. addig vizsgálta át a területet északi, déli és keleti irányban, amíg sírt nem tartalmazó szelvényekkel a temető széleit biztonsággal lehatárolhatta. A feltárt sírok térképe nagyjából elliptikus alakú temetőre enged következtetni, melynek hosszanti tengelye NyÉNy–KDK-i irányú volt. Az ásató szerint a temető keleti felét (legfeljebb kétharmadát) sikerült megmenteni (5. kép, 12. kép).

Bár az ásatás a 34. sír feltáráásával fejeződött be, a temetkezési szokásokra vonatkozó adatokat csak jóval kevesebb sír alapján állíthatjuk össze. Az északnyugati peremnél ugyanis a humuszt a bányaművelés során a sírok szintjéig letarolták (pl. a 31. és a 32. sírok helyét csupán koponyatöredékek jelezték), több ép sírnak a gödrét a tiszta homokban megfigyelni nem lehetett, néhány bolygatlan temetkezést pedig újkori futóárok vágott át.

Temetkezési szokások

Az elhunytak nemét, életkorát, vércsoportját és eltemetésük időrendjét illetően Lengyel Imre végzett szerológiai vizsgálatokat. Az általa készített táblázatot Szabó J. Gy. hagyatékában találtam meg, s a mindeddig közöletlen eredményeket az alábbiakban közzé teszem:⁸

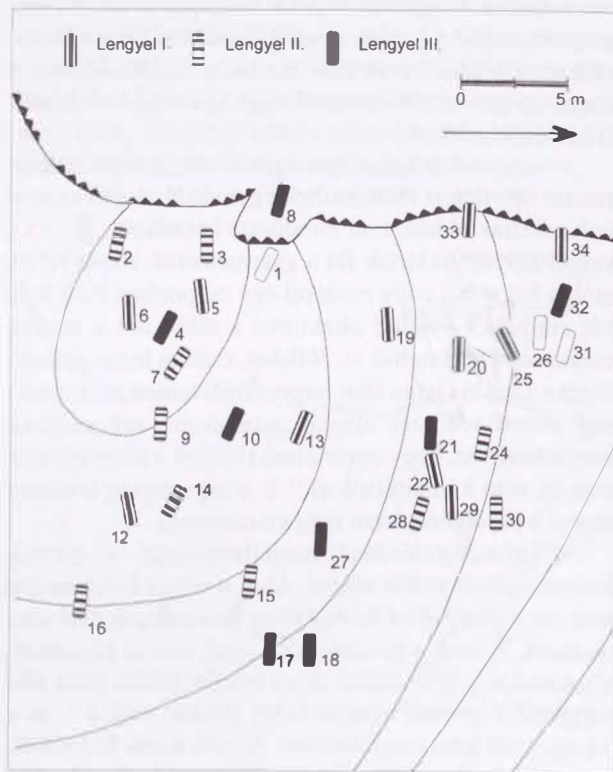
Sírszám	Nem	Életkor	Vércsoport	Kronológia
2	Férfi	10-15	B	II
3	Férfi	65-75	AB	II
4	Férfi	5-10	NS	III
5	Nő	5-8	0	I
6	Nő	0-3	B	I
7	Nő	3-6	0	II
8	Férfi	0-5	B	III
9	Férfi	35-45	A	II
10	Férfi	40-50	A	III
11	Férfi	25-35	0	III
12	Nő	30-40	A/2	I
13	Férfi	10-15	B	I
14	Férfi	20-30	A	II
15	Nő	15-25	A	II
16	Férfi	15-25	A	II
17	Férfi	40-50	B	III
18	Férfi	45-55	B	III
19	Férfi	15-25	B	I
20	Nő	20-30	B	I
21	Nő	15-20	B	III
22	Férfi	55-65	NS	I

⁸ A kronológiai oszlopban az I., II., III. jelzés időbeni egymásutániséget jelez.

⁹ A temető antropológiai vizsgálata: Maresik, Antónia: Analysis of the anthropological material of the 10–11th century cemetery in Aldebrő-Mocsáros. Acta Biol Szeged 13 (1967), 163–174. A vitás kérdésekben azonban ez sem mindig segít eligazodni: az említett 13. sír meghatározását az elemzés nem tartalmazza, ellenben azokban az esetekben, ahol a régész helyszíni megfigyelései, illetve a szerológiai vizsgálatok eredményeképpen eltérő nem-meghatározásra került sor, minden esetben az utóbbi eredményeit támasztotta alá (14., 16., 17., 27. sír).

Sírszám	Nem	Életkor	Vércsoport	Kronológia
24	Nő	20-25	A	II
25	Nő	15-25	B	I
27	Férfi	40-50	B	III
28	Nő	15-20	0	II
29	Nő	65-75	B	I
30	Férfi	5-10	0	II
32	Nő	0-3	A	III
33	Nő	45-55	NS	I
34	Nő	20-30	A/2	I

Lengyel I. munkájának szöveges értékelése sajnos nem maradt fenn, így vizsgálati eredményei csak korlátozott mértékben használhatók. Erre mutat az is, hogy az elhunytak nemének és életkorának tekintetében olykor jelentős mértékben eltérnek megállapításai az ásató helyszínen tett megfigyeléseitől. Ennek legszemléletesebb példája a 13. sír esete, ami mellékletei alapján – Lengyel meghatározása ellenére – szinte bizonyosan nőnek, illetve leánynak tekinthető⁹ (17. kép).

17. kép. Aldebrő-Mocsáros. A temető időrendi csoportjai Lengyel I. vizsgálata alapján

A megmentett temetőrészlet területén feltárt sírok nemek szerinti megoszlása egyenletes: 12 férfi (1., 3., 9.,

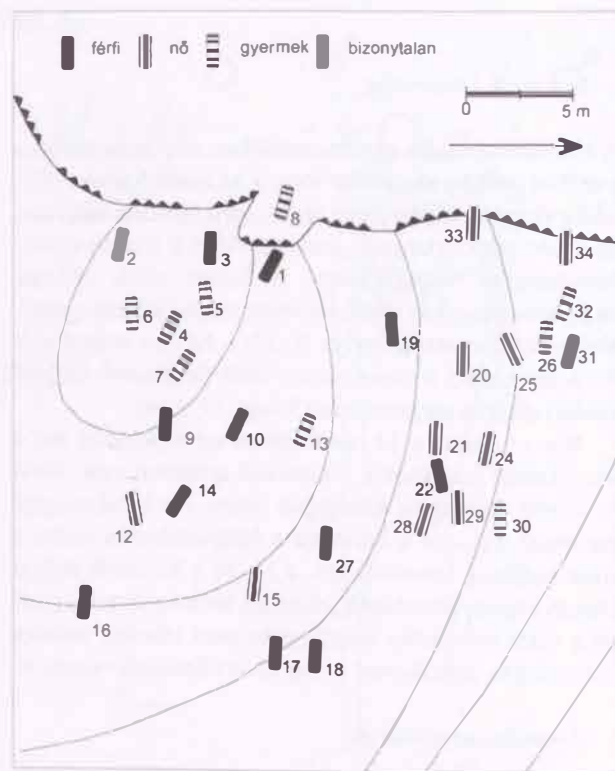
10., 11., 14., 16., 17., 18., 19., 22., 27. sír) mellett 10 nőt (12., 15., 20., 21., 24., 25., 28., 29., 33., 34. sír) és ugyancsak 10 gyermeket (4–8., 13., 23., 26., 30., 32. sír) hantoltak el, két esetben (2., 31. sír) az elhunytak nemét nem lehetett egyértelműen megállapítani (18. kép). Hangsúlyozni kell azonban, hogy az infans II. korú egyének közül több esetben csak biológiai szempontból beszélhetünk gyermekekről, a hajdani társadalom számára 10–14 éves életkortól jogilag már felnőttnek számíthattak. Ezt támasztja alá több olyan, a 10. századra keltezhető sír, amelyekben hasonló korú fiúk mellett már méltóságjelvényeket találtak (Heves megyéből Tiszánána-Cseh-tanya 1. sírja), illetve leányokat felnőtt nőkre jellemző viseletben temettek el, mint jelen esetben a 13. sírban nyugvó elhunytat.¹⁰

Az Aldebrőn eltemetett nők közül igen sokat (tiz közül hetet) 15–30 éves kora között ért a halál, ami nyilvánvalóan szorosan összefüggött a gyermekszüléssel kapcsolatos komplikációkkal. Mindössze egyikük érte meg az akkoriban igen magasnak számító 65–75 éves életkort (29. sír), két további kortársa pedig a 30–40., illetve a 45–55. életéve között halálozott el (12., 33. sír). Ezzel szemben a férfiak átlagéletkora jóval magasabb volt. Ketten megérték az 55–65., illetve a 65–75. életévüket is (22., 3. sír), zömük 35–55 éves volt (9., 10., 17., 18., 27. sír), s csupán négyen szálltak sírjukba 20–35 éves koruk között (11., 14., 16., 19. sír).

A megmentett temetőrészlet területén a sírok nemek szerinti helyileg is elkülönültek egymástól. A déli szárny volt a férfiak oldala, s ott mindössze két női sír (12., 15.) kapott helyet. Itt tárták fel a gyermeksírok zömét is; ez utóbbi hat sírből négy ráadásul egy csoportban feküdt. A két említett kivételtől eltekintve a többi nőt a temető északi részén hantolták el. Jóllehet, csábító lenne e jelenséget a László Gyula által nagycsaládi temetkezési rendszer tartott rendszer alapján értelmezni, ezt azonban megnehezíti az, hogy egyértelmű sírsorok a temetőterkép alapján nem különíthetők el.¹¹ E jellegzetesség értelmezésére a későbbiek során még visszatérünk.

A sírok tájolásának megállapításánál a gödrök hossz tengelyét vettük alapul. Ahol a sírfolt kivétel nélkül volt, ott a csontváz, illetve a törzs hossz tengelyével számoltunk. A sírok a nyugat–keleti égtáj szerint készültek, a halottakat kivétel nélkül fejjel nyugat, lábbal kelet felé fektették. Pontosan nyugat–keleti tájolást csak a 3. és a 34. síroknál lehet megállapítani. Zömük észak felé tért el, négy sír elhajlása 30°-nál nagyobb volt (4., 7., 17., 18.). Tíz sír dél felé tért el a nyugat–keleti iránytól, de az eltérés mértéke egyiknél sem haladta meg a 15°-ot.

A sírgödrök formája eléggé egyöntetű: téglalap vagy nyújtott trapéz alakúak voltak. A változatokat az alábbiak szerint csoportosíthatjuk: egy részük kelet felé beszűkült,

18. kép. Aldebrő-Mocsáros. A sírok nemek szerinti megoszlása

feltűnő mértékben ez az 5. és a 28. síroknál volt megfigyelhető. Néhány sír gödre kelet felé szélesedett (15., 16., 24., 25., 30.), illetve középen kiöblösödött (10., 14., 20., 29.). A sírok hosszanti oldalai többségükönél egyenes vonalúak voltak. A sírgödrök sarkai többnyire íveltek és lekerítették voltak, a 6. és 14. sírok kivételével.

Padmalyos és padkás a 2., 9., 24., 25., 29. és 30. sírok gödre volt. A padmalyt a 9. sír kivételével mindig a gödör déli oldalán alakították ki. Padkát az ásató csak azon sírokban figyelt meg, ahol padmaly is volt, de nem mindig egyik padmalyos sírnál volt padka, csak a 24. és 30. sírok esetében. A padmaly a sírok közepénél volt a legszélesebb, a padka a sírvégéknél. A padmalyos sírok többségében nők nyugodtak (24., 25., 29.), rajtuk kívül mindössze egyetlen férfit (9.) és gyermeket (30.) helyeztek ilyen kialakítású sírgödröbe, a 2. sírban nyugvó elhunyt nemét nem lehetett megállapítani. A temetkezések többsége melléklet nélküli volt, vagy csak egyetlen tárgyat tartalmazott. Kivételt a 9. sírba temetett tegezes, lószerszámos férfi jelentett. E jellegzetes formájú sírok zöme a temető északi részén helyezkedett el. A padmalyos sírok a Kárpát-medence 10–11. századi temetőiben viszonylag ritkák, s egy-egy temetőn belül is többnyire csak egy-két temetkezésre jellemzőek.¹² Az aldebrői temető e tekintetben jelentős mértékben eltér az összképtől.

¹⁰ Révész 2006, 29–30.

¹¹ László 1944, 128–134, a bezdédi temető újabb értelmezéséről Révész 1991, 615–639; Révész 2003, 137–170.

¹² Tettamanti 1975, 90; Lőrinczy 1985, 155–156. Az általános képpel ellentétben a Homokmégy-Székesen feltárt 10–11. századi temető területén a sírok 8%-ára volt jellemző e temetési forma; Gallina 2000, 14–16.

A sírgödörök *hosszúsága* szempontjából a rendelkezésre álló 17 adat (kettő ebből egyik végén sérült gödör) egyöntetű szokásról vall. Gyermeknek koruk, illetve természetük szerint rövidebb gödröket ástak. 160 cm-nél rövidebbek a 4., 6. és 30. gyermeksírok gödrei voltak. 160–190 cm két gyermeké (5., 7.) és négy nőé (2., 25., 28., 29.). 190–210 cm hosszú sírgödört gyermek nem kapott. Három nő (15., 20., 24.) és öt férfi (9., 10., 14., 16., 19.) számára ástak ilyen hosszú sírt.

A sírgödörök *szélessége* tekintetében hasonló törvényszerűségek érvényesültek. 60 cm-nél keskenyebb sírja csak a gyermekeknek (4., 5., 6., 7.) és néhány nőnek volt (25., 28.). 60–70 cm szélességet öt férfisírnál (1., 9., 14., 16., 19.) és két női sírnál (2., 29.) mért az ásató, ez utóbbi kettő padmalyos volt.

Sírmélység tekintetében a gyermeksírok nem különböztek el 70 cm-nél mélyebb sírokat a temető minden részén, gyermekek (4., 7., 30.) és nők (24., 25., 28., 29.) számára egyaránt ástak, viszont a férfisírok közül csak a 9. számú volt ilyen mély. 60 cm-nél sekélyebb sírgödörbe csak három esetben találtak gyermeket (8., 13., 21.) és viszonylag kevés számban nőt (15., 26.). Férfisír ebben a mélységkategóriában feltűnően sok volt (1., 3., 10., 11., 18., 19.). Fontos megjegyeznünk, hogy a 4. és a 7. gyermeksírok kivételével a 70 cm-nél mélyebb sírok mind padmalyosak voltak.

Az elhunytak többségét hátukra fektetve, nyújtott karokkal és lábakkal helyezték a sírba. Ettől az általános szokástól eltérő kivételek azonban előfordultak. Jobb oldalán fekvő zsugorított helyzetben, a sírfalhoz szorított arccal került elő a 25. sír női csontváza. A 6. sírban nyugvó kisgyermeket enyhén felhúzott és jobbra fordított lábakkal fektették.

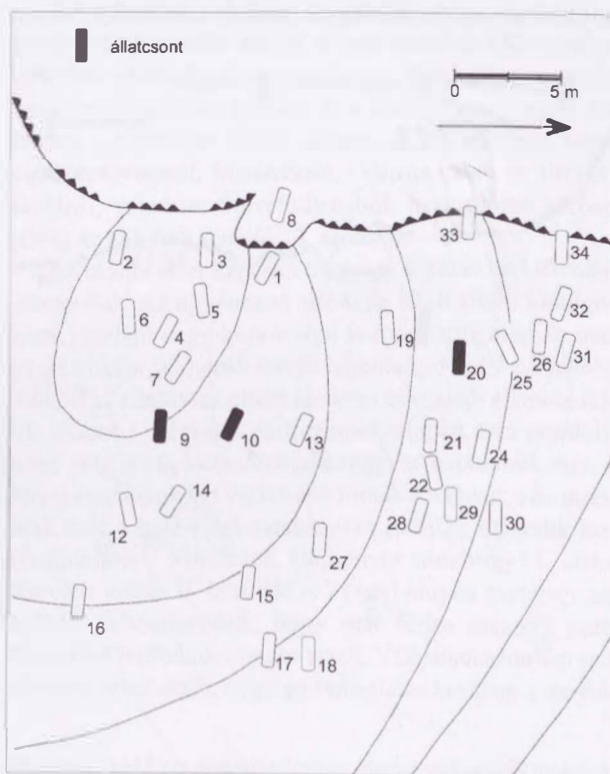
A bal alkart a medence fölé hajlították könyökben a 4., 5., 14., 15., 19. és 28. sírokban nyugvó elhunytak esetében. E szokást gyermekek, nők és férfiak esetében egyaránt megfigyelhetjük, csakúgy, mint a jobb alkar behajlítását (6., 11., 14., 22., 24.). Mindkét alkart csak a 19. sír esetében hajlították be. A 17. sír vázának alkarcsontjait a mellkas külső szélére, a kulcsontok felé visszahajlították.

Szuperpozíció a 21. és a 22. sírok esetében fordult elő, az utóbbi koponyájának bal oldala érintkezett a 21. sír (9. kép) jobb szárkapocscsontjával és sípcsontjával. A két csontváz annyira közel feküdt egymáshoz, hogy a 21. sír bolygatatlan bal bokacsontjai és a 22. sír szintén bolygatatlan állkapocscsontja között alig 10 cm volt a távolság. Az ásató szerint az egyidejű temetés az eltérő tájolás miatt kizárható. A jelek szerint a 22. sírt később létesítették, és a sírgödör ásásakor megbolygatták a 21. sír keleti végét: annak sípcsontja ekkor mozdulhatott ki. Ez viszont akár nemzedéknyi időkülönbséget feltételezne Szabó J. Gy. szerint, de a kérdést ő sem tudta egyértelműen tisztázni. Az sem zárható ki, hogy a 21. sírt ásták később, és boly-

gatta a 22. sírban feltárt váz koponyáját. Ez utóbbi verziót erősítenék meg Lengyel I. vizsgálatai, aki a 21. sírt a III. (tehát legfiatalabb) fázisba sorolta, míg a 22. sír a temető legrégebbi, I. fázisba illeszthető sírjai közé tartozna. Miután sajnos sem egyértelmű ásatási megfigyelések nem állnak a rendelkezésünkre, sem pedig leletanyagot nem tartalmazott egyik temetkezés sem, e kérdésben ma már nem tudunk egyértelműen állást foglalni.

A temető leletanyaga

Túlvilági útravalónak szánt *ételadományról* tanúskodó *állatcsontokat* mindössze három sírban figyeltek meg (19. kép). A 9. sírban egyévesnél fiatalabb sertés jobb combcsontja feküdt a koponya bal oldala mellett. Hasonló helyen találták a 10. sírban egy fiatal juh vagy sertés jobb oldali combcsontját. A feldúlt 20. sírból is előkerült egy másodlagos helyzetben fekvő, 1-1,5 éves juh jobb oldali combcsontja. A két férfi- és egy női sírban tehát egyaránt fiatal állat jobb oldali combját tették ételadományként az elhunyt mellé. *Agyagedény* csak egy esetben került elő: a 15. sírban a koponya mögött állt egy kis csupor. Az edénymelléklet sírba helyezése tehát a jelek szerint nem volt általánosan elterjedt szokás az aldebrői temetőt használó közösség tagjai körében. Az iménti sír egyéb mellékletei alapján is eltér a többi temetkezéstől, hiszen csak abban találtak S-végű hajkarikákat.

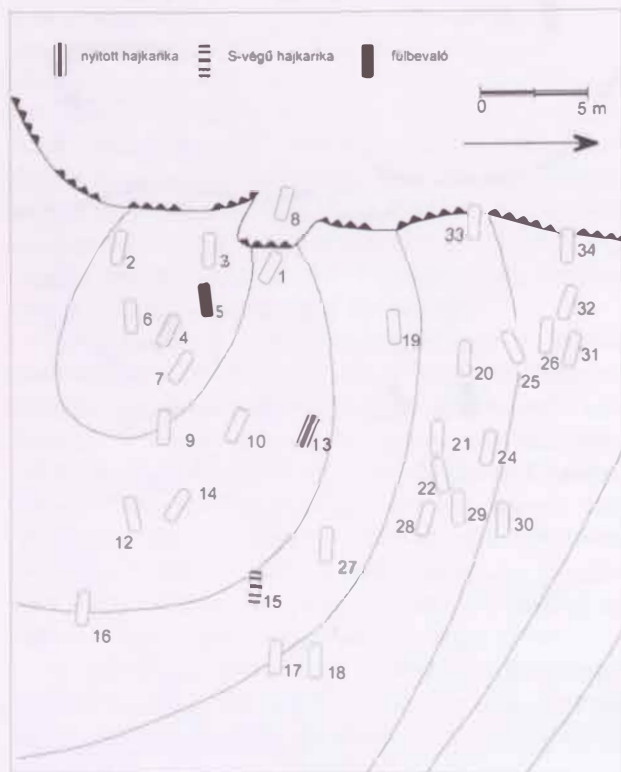

19. kép. Aldebrő-Mocsáros. Ételadományt jelző állatcsontok

A sírok csaknem felében, összesen 16 csontváz mellett semmiféle ruhadísz vagy mellékletet nem találtak, de a többiek zöméből is mindössze egy-két tárgy került elő. A melléklet nélküli sírok közül csupán kettőben nyugodott nő (12., 34.), hat férfi (1., 3., 11., 14., 22., 24.) és ugyancsak hat gyermek (4., 6., 21., 23., 30., 32.) maradványait rejtette, két csontváz nemét nem lehetett megállapítani (2., 31.). E sírok az egész temető területén egyenletesen oszlottak el.

Hajkarikák mindössze három sírból kerültek elő (20. kép). Két gyermeksírban (5., 13.) nyitott végű, kerek átmetszetű bronzhuzalból hajlított hajkarikapárt leltek. Az 5. sír karikáit ovális alakúra hajlították, véleményem szerint ezek inkább fülbevaló (gömborsorcsüngős fülbevaló?) darabjai lehetnek, semmint hajkarikák. A 15. sírban talált kisméretű, vastag ezüsthuzalból készített, szélesre kalapált (de nem bordázott) *S-végű karikák* feltehetőleg valamilyen pántra voltak felerősítve, erre utal a sírban megfigyelt helyzetük: a koponya mellett és alatt, a bal csecsnyúlványtól a jobb csecsnyúlványig terjedő ívben feküdtek, kettőt-kettőt pedig egymásba fűztek.

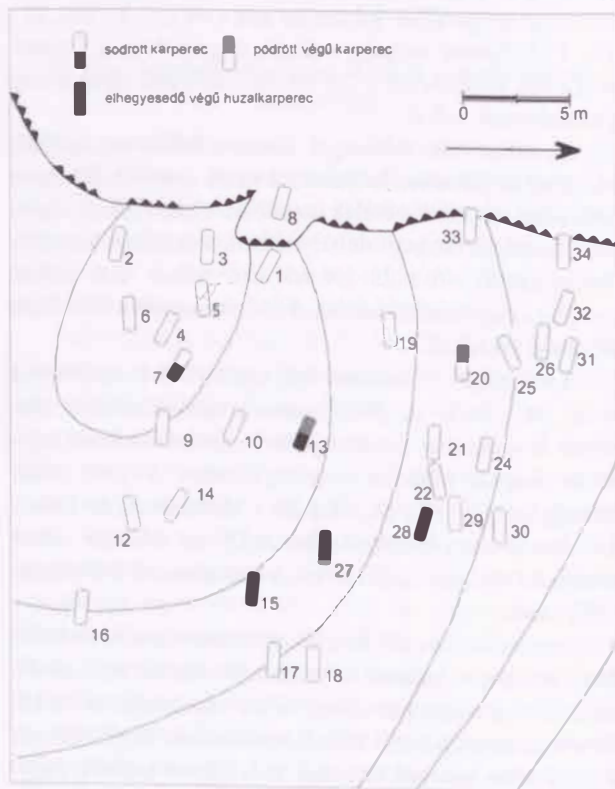
Kar- és lábperecek hat sírban fordultak elő, kizárólag gyermekek (7., 13.) és nők (15., 20., 27., 28) mellékleteként (21. kép). Típus szempontjából három csoportba sorolhatók. *Pödrött végű pántkarperec* a 13. sír bal karján (1 db), illetve a 20. sír lábszárain került elő (2 db), utóbbiak lábperecként szolgáltak és ezüsből készültek, míg az előző anyaga bronz. Egyik példány sem öntött, hanem

20. kép. Aldebrő-Mocsáros. Hajkarikát és fülbevalót tartalmazó sírok

vékony lemezekből vágták ki őket. Három, bronzhuzalból készült, spirális végű, *sodrott karperec*et a 7. és a 13. gyermeksírban találtak, utóbbiban csak egy példányt, s mint láttuk, ennek a párja egy pödrött végű karperec volt. *Öntött, nyitott végű karperecek* a 15., 27. és 28. sírban fordultak elő. Mindegyik példány a végei felé elkeskenyedik. A 28. sír karperecének hegyesedő és laposodó végei egymás fölé fekszenek. A 15. sír karperecei kerek átmetszetűek, a 27. síré félkör, a 28. sírban talált példányé elliptikus átmetszetű. E típus a temetőben csak bronzból öntött változatban jelentkezett. Felnőtt nők viselték, a 15. sírban mindkét, a 27. és a 28. sírban csak a jobb karjukon. A sodrott és a pántkarpereceket tartalmazó sírok a temetőrészlet középső sávjában, míg a huzalkarperecekkel eltemetettek a keleti szélén kaptak helyet.

Gyűrűk a 15., 16. és 27. sírban kerültek elő. A 15. sír bronzgyűrűjét a bal kéz negyedik ujján nő viselte. A gyűrű félkör átmetszetű, rácsmintás. A 16. sírban nyugvó férfira a jobb kéz negyedik ujján hordta vastag, kerek átmetszetű bronzhuzalból hajlított gyűrűjét. A 27., ugyancsak férfisírból három gyűrű került elő. Egyikük bronz pántgyűrű, melynek végei egymáson túlfutnak. A másikat kerek át-

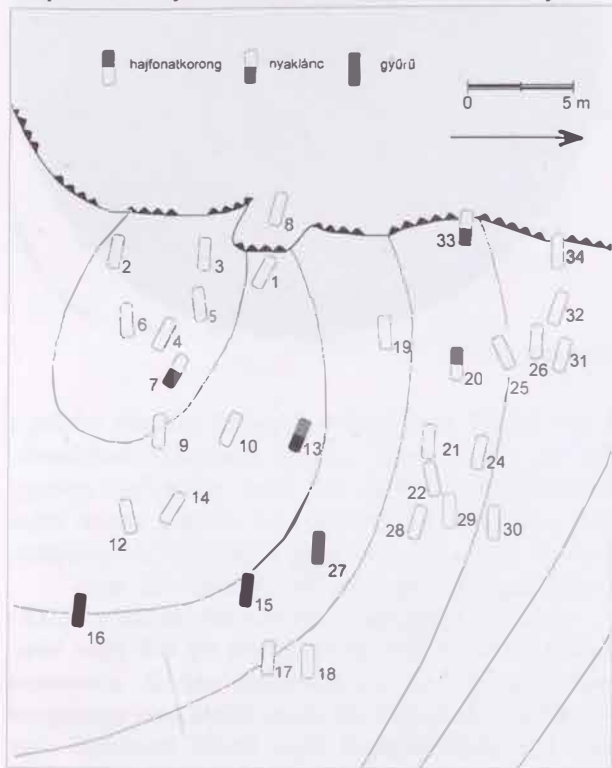

21. kép. Aldebrő-Mocsáros. Kar- és lábpereceket tartalmazó sírok

metszetű, mindkét végén kihagyódó bronzhuzalból készítették. A harmadik ékszer vastag, kerek átmetszetű, szintén bronzhuzalból készült, végei jelentős mértékben túlfutnak egymáson. A gyűrűk közül kettő a jobb kéz harmadik és a negyedik ujján, egy a bal kézen volt. A gyűrűt

tartalmazó három sír mindegyike a temetőmaradvány keleti szélén feküdt, egymás mellett (22. kép).

A korszak élvonalbeli ötvösmunkái közé tartoztak a 13. és a 20. sírban talált *hajfonatkorongok* (22. kép). A 13. sírban nyugvó kislány öntött, áttört bronz hajfonatkorongjai a mellkas két oldalán helyezkedtek el. Az alattuk talált bőr- és textilmaradványokról nem dönthető el egyértelműen, hogy a korongok hátlapját alkották-e, vagy csupán a hozzájuk oxidálódott ruházat töredékeit jelzik.

22. kép. Aldebrő-Mocsáros. Hajfonatkorongot, nyakláncot, gyűrűt tartalmazó sírok

A korongpáron megmaradt zsinagmaradványok viszont mindenképpen a felfüggesztést szolgálták. Mindkét korongon ugyanolyan, jobbra néző (tehát nem egymással szembeforduló) mitikus állatalakot (griffet?) mintáztak meg, ugyanabban az öntőformában.

Hasonló mitikus állatalakokat formáltak meg a 20. sírban lelt korongpáron, ezeket azonban ezüstlemezzel préselték, a mintát véséssel finomították s a háttér aranyozásával emelték ki. A mitikus állatalakok ez esetben azonban egymással szembe néznek, pontosabb viseleti helyzetükről azonban a sír feldúlt volta miatt közelebbi adatokat nem kaphatunk. Mivel a két korong kidolgozása között csupán árnyalatnyi eltérések fedezhetők fel, felte-

hetően mindkettő azonos időben készült (23. kép).

Az aldebrői 20. sír hajfonatkorongjainak párhuzamait azok legközelebbi analógiának, a karosi II/47. és a III/5. sírokból előkerült korongpároknak a kapcsán már bemutattam egy korábbi munkámban, így e helyütt elegendő csupán röviden összefoglalni az ott írottakat.¹³ Jóllehet apró eltérések kimutathatók a három korongpár mitikus állatalakjainak ábrázolásaiban, tagadhatatlan, hogy készítésük azonos műhelyhagyományokra vezethető vissza. Különös mértékben tetten érhető ez a (sajnos csak töredékesen megmaradt) karosi III/5. sír korongjai esetében, ahol az állatalakok testfelületét ugyanolyan sűrűn alkalmazott, háromszög alakú ponccal ékesítették, mint amelyeket az aldebrői példányokon láthatunk. Az előzetes közlemény szerint hasonló korongpár került Balatonújlak-Erdő-dűlőn egy 17 síros, a 10. század közepére második harmadára keltezhető temető 15. sírjából is.¹⁴ A kissé távolabb eső párhuzamok közé tartozik a szegedjános szállás-katonaparti temető 2. sírjából napvilágot látott hajfonatkorong, amelynek esetében a griffszerű állatalak testét az aldebrőiéhez hasonlóan három mezőre osztották.¹⁵ E mitikus lényekhez nagyon hasonlítanak a szőrványként Szarvas környékén lelt karperecen ábrázolt állatalakok is. A másodlagosan felhasznált – talán egy fémlemez palástjából kivágott – ékszer alsó harmadát sajnos már használata idején levágták, így az ott ábrázolt kompozíciót nem ismerjük teljes egészében.¹⁶

A hajfonatdíszek ezen csoportja ugyan viszonylag kevés számú leletből áll, de magas művészi színvonalon készített ékítményeket tartalmaz. Valamennyi poncolt lemez technikával készült, és a háttérük aranyozott. Ismertek ugyanakkor öntött változataik is Sarkadról, Hencidáról, Gyuláról, Madarásról, Gálospetriből és Tardoskétről, valamint Sárretudvariból, nem utolsósorban pedig az aldebrői temető 13. sírjából.

Ez utóbbi lelet kapcsán még egy kérdést kell röviden érintenünk. Az ugyanazon sírokban talált eltérő kidolgozású, mintájú vagy kopottságú korongpárok alapján magyarázatként felmerült annak lehetősége, hogy e jelenség mögött az elhunytak eltérő életkora és családi állapota rejlik. Fodor I. néprajzi párhuzamok alapján arra gondolt, hogy míg a 10. században élt magyar hajadonok egy, a férjes asszonyok két varkocsba fonták a hajukat, s az utóbbiak már a házasságkötésük után jutottak második korongjukhoz.¹⁷ Mindezek alapján az aldebrői 13. sírba temetett infans II. korú (12–13 éves) lányka esetében azt kellene feltételeznünk, hogy már férjes asszony volt, hiszen két hajfonatkorongot viselt. Valójában azonban sejtelmünk sincs arról, hogy a honfoglalás korában a lányok

¹³ Révész 1996, 82–87.

¹⁴ Siklósi Zsuzsa: Balatonújlak – Erdő-dűlő (M7/S-37 lelőhely). In: Honti Szilvia et al.: Az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti feltárásai I–III. SMK 14 (2000), 31–34.

¹⁵ Bálint 1991, 37.

¹⁶ Kovalovszki 1960, 173–180.

¹⁷ Fodor 1976, 284–285, 34. j.

23. kép. Aldebrő-Mocsáros, 20. sír

első hajfonatkorongjukat – vagy korongjaikat – hány éves korukban, milyen alkalommal kapták, mennyi idős korukban mentek férjhez, s az esetleges politikai vagy gazdasági okokból kötött gyermekházasság révén jogilag már felnőttek számítottak-e. E kérdés eldöntésében sajnos az sem segített bennünket, ha szemügyre vettük azon jól dokumentált sírokat, amelyekből bizonyosan csak egyetlen korong látott napvilágot, és ismerjük viselőjének az életkorát is.¹⁸ Az így megismert kép ugyanis meglehetősen sokszínű, s a legkevésbé sem egyértelmű. Az viszont kétségtelen: ma már aligha követhető az a kutatói módszer, amely a részletkérdések aprólékos vizsgálatát mellőzve, egy-egy jelenség hipotetikus magyarázatából kiindulva azt az egész 10. századi magyarságra érvényes törvényszerűségként kezeli.

Kauricsigák a temető három sírjából kerültek elő. A 7. és a feldúlt 33. sír esetében nem dönthető el egyértelműen, hogy a felső, keskenyebbik végüknél egy-egy lyukkal átfűrt két, illetve egy darab kauri nyakláncra volt-e felfűzve, avagy a ruházatra varrták fel díszítmenyként. Jóval egyértelműbb a helyzet a 13. sír esetében. A 15 db, ugyancsak egy-egy lyukkal átfűrt kauri a koponya körül és a felsőtesten hevert szétszórta. Közülük háromnak a furatában azonban vékony vaspálcák láthatók, egy hajdani vas nyakperec maradványai, amelynek egyéb töredékei is előkerültek. A nyakperecre azonban nem csupán a kauricsigákat fűzték, hanem 3 db dudoros üvegpaszta gyöngyöt is, amelyek furatában szintén láthatók a vas nyakperec töredékei. Az ásatási napló megemlíti további, azóta elveszett kisebb gyöngyszemeket is. Két dinnyemag alakú sötétkék üveggyöngy a jobb oldali felkarsont felső vége és az alsó állkapocs csúcsa

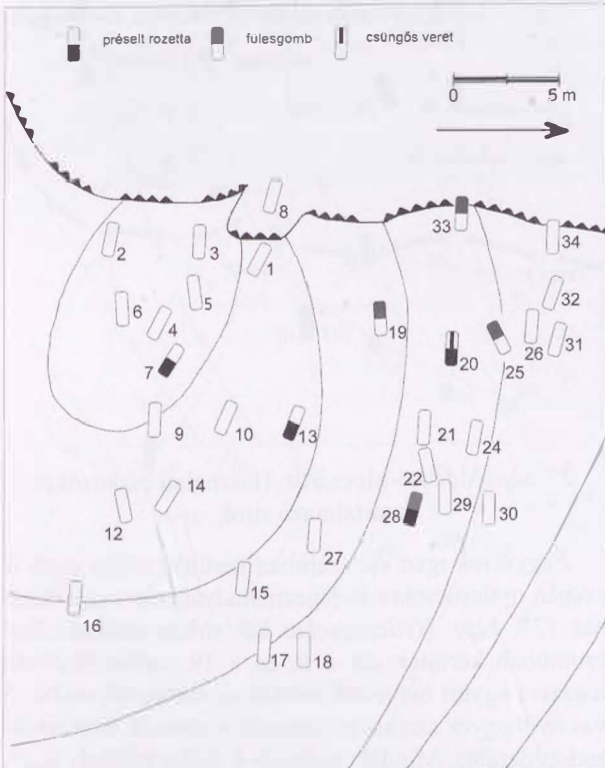
között feküdt. Ezek inkább a ruházat gallérját, esetleg a fejedőt vagy az arról lecsüngő szalagokat díszíthették, csakúgy, mint az a 9 db apró, fehér, gömb alakú gyöngy, amelyek a bal felkarsont alsó felénél, annak belső szélétől 1,5–2 cm távolságban, a könyöktől a hajfonatkorongig nagyjából egy vonalban feküdtek (22. kép).

Ruhadiszek mindössze két gyermek- (kislány: 7., 13.) és két női sírből (20., 28.) kerültek elő (24. kép). Valamennyien vékony ezüstlemezből préselt, aranyozott rozettákkal ékesítették ruhájukat. Mintázatuk egységesen egy kör alakú középső részt övező kerekded vagy nyúltabb szíromkoszorúból áll. A hajszálvékony ékítmények zöme már a földben töltött hosszú idő alatt elpuштult, többnyire csak a helyüket lehetett a feltárás során megfigyelni, viszonylagos épségben csak keveset lehetett kiemelni. A 7. sírban préselt *ezüstrozetták* apró töredékei voltak a mellkas jobb felén, a bordáknál előkerült kauricsiga magasságától az alsó bordáig szétszóródva, rendszertelenül (8 helyen kerültek elő). Jelenleg két nagyobb és három kisebb töredék van meg. A sematikus sűrűs alapján elképzelhető, hogy egy ferdén záródó ing vagy kaftán szegélyét ékesítették két, egymással párhuzamos sorban. A 13. sírban a gerincoszlop alsó harmadának két oldalán feküdt összesen 7 db, háromfajta mintázatot hordozó rozetta. E 2–2,3 cm átmérőjű ékítményeknél jóval nagyobb, 6–7 cm átmérőjű lehetett az a kerek, közepén bemélyedő, aranyozott kerek mezővel és a peremén préselt pontsorkoszorúval ékesített préselt ruhadisz, amely a gerincoszlop közepe felett feküdt, s a kiemelés során apró darabokra hullott. Az ásató által „mellkorong”-nak nevezett ékítmény szegélyén felvarrássra szolgáló lyukak voltak, s alatta textildarabkákat találtak. Szabó J. Gy. e

¹⁸ Minderről részletesen Révész 1997, 171–173.

tárgyat egy stólaszerű ruhadarab díszítményének tartotta.¹⁹ Hasonló tárgyakat azonban másutt (Karos II/47. sír, Kecskemét-Lakihegy „A” sír) egyértelműen a kaftán szegélyére felvarrva viseltek,²⁰ bár a párhuzamok között akad hajfonatkorongként értelmezett ékszer is (Szob-Kiserdő 37. sír).²¹

A 28. sírban három rosszezüst rozetta feküdt, egyik a koponya mögött, a sír nyugati falának közelében, a másik kettő a gerincoszlop jobb oldala mellett. Mivel a sír mellkasi részét feldúlták, a leletek viseletrekonstrukcióra nem alkalmasak. Hasonló a helyzet a teljesen feldúlt 20. sír esetében is, ahol a csontok közül három préselt rozetta kerül elő. Az elhunyt ruházatát azonban ez esetben kisméretű

24. kép. Aldebrő-Mocsáros. Ruhadíszeket tartalmazó sírok

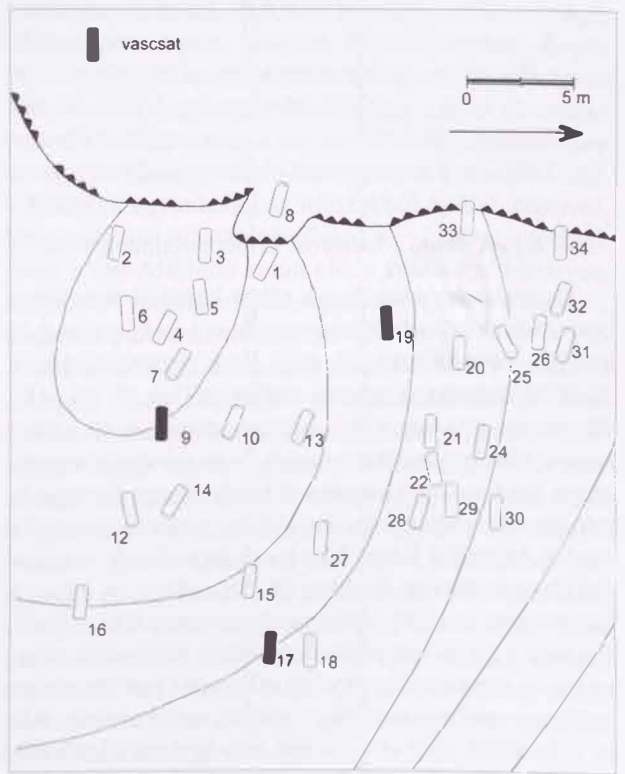
kéttagú csüngők is ékesítették, melyek közül 4 db maradt meg. Ezüstből való kerek testük közepén üvegbetétült. Pontos párhuzamait nem ismerem, legközelebb a Timár-Béke Tsz homokbányájából előkerült darabok állnak hozzá.²²

Füles bronz ruhagombot ugyancsak négy sírban figyeltek meg, férfiak és nők mellett egyaránt (24. kép). A 19. sír két tömör, lencse alakú gombjainak egyike a bal oldali medencelapáton, a másik a gerincoszlop közepének

a jobb oldala mellett feküdt, feltehetőleg egy ferdén záródó ruhadarab részeként. A 25. sírban a koponya mögött került elő két, az előzőhöz hasonló füles gomb. A 28. sírban a gombok az alsó ágyékcsgolyák bal oldalán sorakoztak a gerinccel párhuzamosan, az alulról számított 5. csigolya vonalától lejjebb a 2. csigolyáig. Közülük három tömör bronzöntvény, a negyedik viszont egy nagyobb méretű, két félből álló, alsó harmadán bordázott csörgögomb volt. A 33., feldúlt sírből egyetlen, két félből összeállított üreges füles gomb egyik fele látott napvilágot.

Öv használatára utaló *vascsatot* két férfisírban találtak (25. kép). A 9. és a 17. sír esetében e tárgyak a keresztcsonton, illetve a bal szeméremcsonton feküdtek, így hajdani szerepük nyilvánvaló. Nem mondható viszont el ugyanez a 19. sírről, amelyben az elhunyt jobb combcsontján, a bal sípcsontján és a bal bokája mellett találtak egy-egy *vascsatot*. E csatok hajdani használati módja ma már nem dönthető el egyértelműen, az viszont szinte bizonyos, hogy nem övcsatként használták őket.

Érme a temető két sírjából került elő (26. kép). A 8. sírban nyugvó 1-2 év körüli gyermek egyetlen melléleteként látott napvilágot a széttört koponyatöredékek közül egy, a peremén két-két lyukkal átfúrt veret,

25. kép. Aldebrő-Mocsáros. Vascsatot tartalmazó sírok

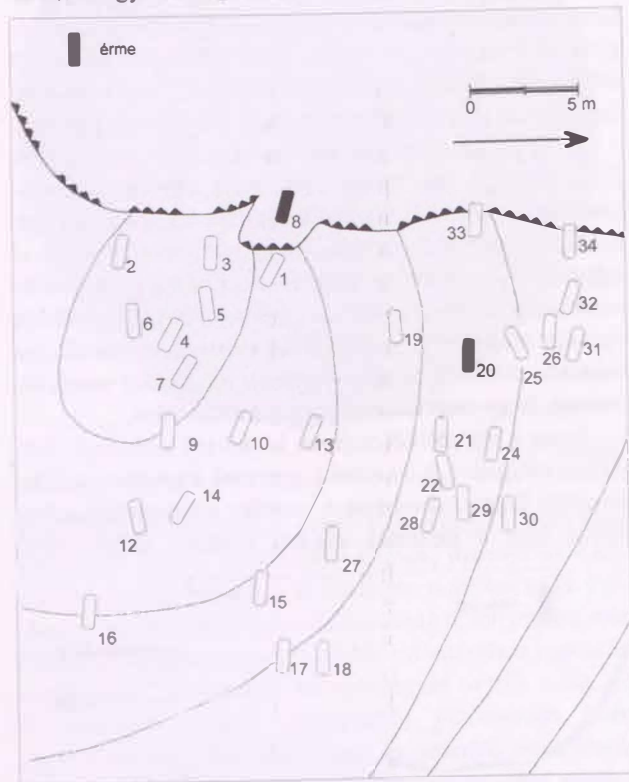
¹⁹ Szabó 1963, 103–105.

²⁰ Révész 1996, 95, további irodalommal.

²¹ Bakay 1978, 27, XIII. t. 1–2. Érdekes módon e sírban is voltak préselt rozetták. A tárgyak fekvéséről azonban sajnos csak leírások maradtak meg, sírrajz nem készült.

²² Kovács 1988, 149–151.

Provence-i Hugó itáliai király 926–931 között Milánóban kibocsájtott ezüstdenára. Ugyanilyen denárt találtak a kirabolt gazdag 20. sír csontjai között is.²³ Egyik esetben sem határozható meg, hogy az érmék halotti obulusként szolgáltak-e (ez főként a 8. sír esetében lenne elképzelhető), avagy ruhadíszként.

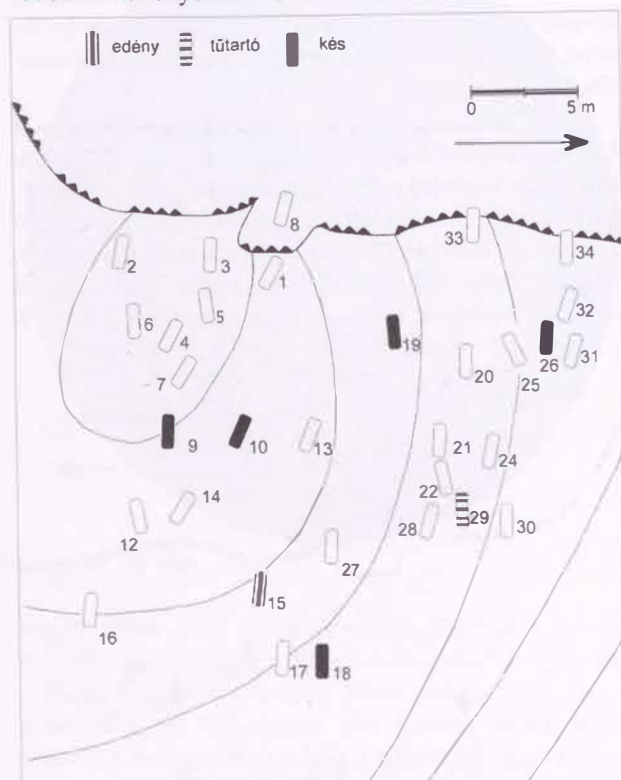

26. kép. Aldebrő-Mocsáros. Érmét tartalmazó sírok

Használati eszközök – a többi korabeli temetőben tapasztaltakkal összhangban – rendkívül csekély számban kerültek elő Aldebrőn (27. kép). Ezek zömét a vas^kések alkotják, melyeket kizárólag férfiak mellett (9., 10., 18., 19.) és egy gyermek (26.) sírjában találtak. A 10. sírban talán a hüvely vasalását szolgálta a pengetőre rározsdásodva talált szalagos vaspánt. A kések azonos formájúak, mindegyik nyéltűskével kalakított, keskeny pengéjük egyélű, hegyük a penge foka irányába ívelődik. A kések általában deréktájon feküdtek (9., 19., 26.), a 18. sírban a bal lábszár mellett (csizmaszárba szúrva?) találták. Egyedül a 10. sírban nyugodott a kés a bal vállnál, mégpedig az ételmellékletet jelző állatesont mellett. Feltehetőleg ez esetben a túlvilági útravaló mellé csomagolták az evőeszközt, mint arra újabban más egykorú leletek esetében is felfigyelhetünk.²⁴

Csontból készült (madár lábszárcsontjából faragott) *tűtartó* a 29. sírban nyugvó idős nő csontjai közül került elő a vázcsontok felszedése után, pontos elhelyezkedését

sajnos nem figyelték meg. A tűtartó belsejében körben rozsdafoltok láthatók, feltehetőleg a teljesen elrozsdásodott vastü lenyomataként.²⁵

27. kép. Aldebrő-Mocsáros. Használati eszközöket tartalmazó sírok

Fegyverek igen kis számban kerültek elő, s azok is csupán nyilcsúcsokra és tegezmaradványokra szorítkoznak (28. kép). *Nyilcsúcsokat* két sírban találtak. Egy csomóban kerültek elő a 9. és a 19. sírban, nyilván tegezgel együtt helyezték azokat az elhunytak mellé. A vas nyilhegyek szárain megmaradt a vesszők odarozsdásodott darabja. Mindkét sírban 6-6 nyilat találtak. A 19. sír tegezének nem voltak maradandó anyagból készült alkatrészei, a nyilcsúcsok közül 5 db a koponya bal oldala mellett egy csomóban feküdt, a hatodik nyilat azonban (mely egy fecskéfark alakú vadásznyíl volt) nem a tegezbe tették, hanem külön helyezték az elhunyt mellé, pontos helye nem ismert, mert a bontás előtt a munkások találták meg a sír földjében. A 9. sírban a bal karra fektették a vaspálcákkal fészerelt tegezt oly módon, hogy itt a sírgödör bal oldalán egy külön kis padmalyt vájtak. A nyilhegyek formája eléggé egyöntetű: az említett fecskéfark alakú példány kivételével valamennyi rombusz vagy rövid vágóélű deltoid alakú.

A 9. sírban talált in situ kiemelt *tegez* szája kétoldalt, illetve a fedélnél csontlécekkal szegélyezett volt, ezek

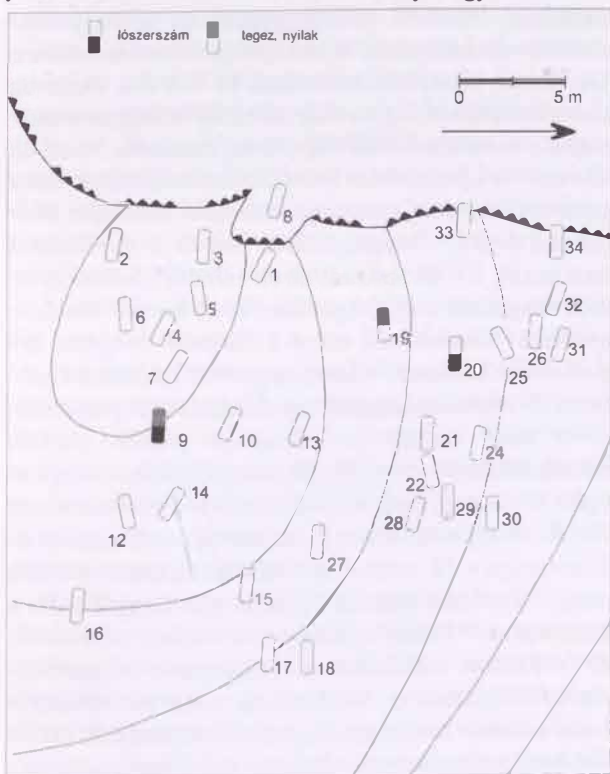
²³ Kovács 1989, 16.

²⁴ Ugyanek az ételmelléklettel együtt találták a bal vállnál a kést a gnadendorfi sír feltárása során; Lauermann 2006, 3., valamint a magyarokkal kapcsolatba hozott szubbotyici temető sírjában; Bokij–Pletnyova 1989, 86–98.

²⁵ A tűtartókról összefoglalóan legutóbb Révész 2000, 15–18.

azonban a restaurálás során tönkrementek. A tegez nyakánál széles vaspánt ívelődött félkör alakban, melyhez kétoldalt hozzákövacsolták a merevítő vaspálcákat. A nyakpánt alatt az ásató vastag faréteget figyelt meg. Hasonló vaspánt szegélyezte a tegez alját is, így pontosan megállapítható a tárgy hossza: 82,5 cm. Szájának legnagyobb szélessége 12 cm, a nyak átmérője 9,5 cm, a szájrész magassága 14 cm, a fenékpánt átmérője 17,5 cm volt. A tegezt elülső oldalával (szájával) a sír feneké felé fordítva helyezték az elhunyt mellé.

A nyilas, tegeztes férfiak a temetőmaradvány középső sávjában kaptak helyet. A temető elpusztított nyugati szárnyán feldúlt sírok egyikéből is előkerült egy, napjainkra már elveszett rombusz alakú nyílhegy.

28. kép. Aldebrő-Mocsáros. Lőszerzám, fegyveres sírok

A fegyveres sírokhoz hasonlóan csekély a *lőszerzámmal* eltemetettek száma is, mindössze egy férfi (9.) és egy nő (20.) mellé tették oda a nyergét, illetve kantárát (28. kép). Nyúzott lovas temetkezés maradványai egyáltalán nem kerültek elő. A 9. sírban a lábvégeknél találták a csuklós, vékony szájas, kétkarikás *csikószablát*, rendkívül töredékes állapotban. Mellette két lapos szárú, *vál-lába kovacsolt fülű kengyel* feküdt. A feldúlt 20. sír lőszerzámzatából mindössze egy kisméretű, *körte alakú kengyel* maradt meg. Az elpusztított temetőrész egyik sír-

jából is előkerült egy „kerek, avar jellegű” kengyel, valamint egy vas heveder(?)csat, ezeknek azonban a tárgyak között nem akadtam a nyomára. Ezekkel együtt a temető területéről legalább három lőszerzámú sírról van tudomásunk.

A temető keltezése

A temetőmaradvány keltezésében sem a sírgödörök mérete, mélysége és kialakításuk formája (padkás, padmalyos), sem a holttest elrendezése (kartartások változatai, zsugorított póz) nem segítenek bennünket, mindezen jelenségek ugyanis a Kárpát-medencében a 10. és a 11. században egyaránt kimutathatók valamennyi társadalmi réteg esetében, igaz, nem egyenletes térbeli és időbeli eloszlásban.²⁶ Ahhoz, hogy az ezen adatokban rejlő tanulságok tér- és időbeli kibontását elvégezhessük, újabb, a jelenleg ismert adatok teljességét feldolgozó anyaggyűjtésre lenne szükség. Ugyanez mondható el a temetési szertartás során alkalmazott rítusokról is (lőszerzám eltemetése, ételmelléklet adása). Ez utóbbiak ugyan kétségtelenül pogány elemek, s mint ilyeneket, a kutatók túlnyomó többsége automatikusan a 10. századi (a keresztény térítések által még nem érintett) közösségek jellemzőinek tartja, zömmel megalapozottan. Éppen Heves megyéből azonban biztos adattal rendelkezünk arra vonatkozóan, hogy egyes közösségek még a 11. század második felében is éltek a túlvilági útvaló eltemetésének szokásával (Besenyőtelek-Tepélypuszta, I. temető 4. sír), s ismerünk ugyanebből az időszakból nyíllal, tegezgel, lőszerzámmal elhalt férfiakat is.²⁷ Igaz, ez utóbbiak zöme a Dél-Alföldön került elő, s korántsem bizonyos, hogy az ott megfigyelt jelenségek érvényesek a korabeli településterület más részeire is.

Ez utóbbi kérdés már átvezet bennünket a tárgy anyaggal való keltezés problémakörébe. A rendelkezésünkre álló forrásbázis tekintetben az előzőeknél ugyan valamivel jobb tájékozódási lehetőséget nyújt számunkra, de csak korlátozott mértékben. A sírokban talált tárgytípusok zöménck használata ugyanis egy-másfél évszázadig, a 10. század elejétől a 11. század közepéig – második feléig kimutatható (kerámia, nyitott hajkarikák, kihagyásodó végű huzalkarperecek, kauricsigák, füles gombok, csörgő, vascatok, tűtartó, kések, nyilak, tegezcek).²⁸ Rendelkezésünkre áll azonban néhány olyan lelet, amelynek használati idejét a fentieknél szűkebb időhatárok közé helyezhetjük.

A 15. sírban talált közepes méretű (átm.: 1,7 × 1,9 cm) és huzalvastagságú, simára kalapált *S-végű hajkarikák* a kutatás jelen állása szerint a 10. század második felében, utolsó harmadában terjedhetnek el a Dunától keletre eső

²⁶ Tettamanti 1975, 79–123; Lőrinczy 1985, 155–156; Lőrinczy–Straub 2006, 283–284; Takács 2005, 85–101.

²⁷ Révész 1997, 183–184.

²⁸ Legutóbb e tárgytípusokról összefoglalóan, a legújabb kutatási eredményeket idézve: Istvánovits 2003, 273–362.

területeken, s használatuk még a 12. század második felében is kimutatható.²⁹ Az említett aldebrői sírt nemcsak az teszi kivételessé, hogy az egész közösségben egyedül az abban nyugvó nő használta ezen ékszertípust (vagy legalábbis csak vele került sírba), hanem az is, hogy az említett régióban csak ritkán fordul elő S-végű hajkarika egy-egy temetkezésen belül nagyobb számban.³⁰ A 15. sírban lelt 7 db hajkarika feltehetőleg egy börszalagra (homlokpántra vagy a fejfedő szegélyére) lehetett erősítve, egy e tájon ritka viseleti elem részeként. Ha ehhez hozzászámítjuk – aldebrői szinten ugyancsak egyedinek számító – edénymellékletét, akkor joggal feltételezhetjük, hogy egy idegenből hozott asszony hagyatékával állunk szemben.³¹ Ez azonban azt is jelenti, hogy környezetétől idegen, abba nem beágyazott viseleti tárgyainak időrendi tanulságait csak korlátozott mértékben használhatjuk fel a temető keltezéséhez. Ahhoz ugyanis, hogy másképpen járjunk el, ismernünk kellene a nő, illetve ékszerekészlete származási helyét s annak régészeti környezetét.³²

Az aldebrői temetőmaradvány keleti szélén fekvő sírokból az S-végű hajkarikákon kívül több más olyan tárgy is előkerült, amely szintén viszonylag kései évtizedekre keltezhető. A 16. és a 27. sírokból nyugvó férfiak egyaránt vastag, kerek átmetszetű bonzhuzalból hajlított nyitott gyűrűt hordtak, az utóbbi kettőt is, s mellé egy bronz pántgyűrűt, melynek végei egymáson túlfutnak. Mindkét gyűrűtípus ritkán ugyan, de kimutatható a 10. század elejétől, sőt a késő avar kortól, nagy tömegben viszont csak a század végétől terjedt el.³³ A 15. sír félkör átmetszetű, rácsmintás bronz gyűrűtípusa viszont csak a 10–11. század fordulója körül jelent meg.³⁴

A kar- és lábpercek közül a hegyesdő végű huzalkarpercek (15., 27., 28.) hosszú ideig használatban voltak, a 10. század elejétől már megjelentek, a század harmincas éveitől váltak igazán népszerűekké, s még a 11. század második felében is feltűnnek.³⁵ A pödrott végű pánt kar- és lábpercek (13., 20.) az eddigi adatok alapján a 920-as

években tűntek fel, s a század végéig használták őket.³⁶ A mindkét végükön spirálissal kitöltött hurkos kialakítású, sodrott karpereceket (7., 13.) a 920-as évektől egészen a 11. század végéig megtaláljuk a kor szak sírjaiban.³⁷

Az eddigieknél némileg szűkebb időhatárok közé helyezhetjük az alábbi ékszereket és ruhádzsákat: a 13. és főként a 20. sírban lelt mitikus állatalakokat ábrázoló hajfonatkorongok keltezésével legközelebbi párhuzamaik, a károcsi II/47. és III/5. temetkezésekben talált példányok feldolgozásakor már részletesen foglalkoztam, s e munka során arra az álláspontra jutottam, hogy földbe kerülésük legkorábban a 10. század középső harmadában történhetett meg.³⁸ E nézetemet továbbra is vállalhatónak tartom.

Ritka leletnek számít a 13. sírból előkerült, sajnos igen töredékes, ráhúzott kauricsigákkal és gyöngyökkel díszített vas nyakpercec. A vas nyakpercek használata a 10. század közepétől mutatható ki.³⁹ A vas ékszerek készítése feltehetőleg hitvilági okokkal is magyarázható: alapja a vas tárgyak védő-bajelhárító szerepébe vetett hit lehetett.⁴⁰ A közelmúltban Horváth Ciprián gyűjtötte össze a vas nyakláncokat, s munkája során igen tanulságos eredményre jutott.⁴¹ Megfigyelései szerint a vasláncokat tartalmazó 10–11. századi sírok mindegyikében gyermek nyugodott, mégpedig többnyire 10 évesnél fiatalabb gyermek. Lelehelhelyeik zöme a Tiszától nyugatra eső területeken található.⁴² Heves megyéből Tiszánána-Cschantanya 25. sírjából is ismerünk egy töredékes vas nyakpercecet.

A négy sírban is előforduló préselt rozettás ruhádzsokról (7., 13., 20., 28.) megállapítható, hogy az egész 10. századi magyar település területen használatosak voltak, sőt kimutathatók a 11. század első évtizedeiben is. Tömegesen a 10. század második harmadában jelentek meg, s a század második felében volt leggyakoribb a használatuk.⁴³ Főként a gazdag nők viseletét ékesítették, de ritkábban előfordulnak szerényebb leletanyagú temetők sírjaiban is. Elterjedésük a Kárpát-medencén belül azonban korántsem egyenletes, lelehelhelyeik főként Dél-Magyarországon sűrűsödnek a Körösöktől az Aranka

²⁹ Mesterházy 1965, 95–113; Szöke–Vándor 1987, 54–59; Giesler 1981; Bóna 1978, 125–139.

³⁰ Mesterházy 1965, 105–106.

³¹ Hasonló következtetésre jutott korábban Szabó 1980, 69. 122. j., és e teóriát támasztják alá Maresik Antónia embertani vizsgálatai is, melyek szerint a temetőben csak e sírban nyugodott a többiekétől eltérő típusú, nordikus jellegű váz: Maresik 1967, 165. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy ezen egyszerű drótkészernek általánosan is etnikumjelző szerepet tulajdoníthatnánk: Szöke 1962, 88.

³² A fent bemutatott jelenség kitérő párhuzama a délkelet-lengyelországi Przemysl területén feltárt, a 10. század első kétharmadára keltezhető magyar temető, melynek szintén csak egyetlen sírjában jelent meg az S-végű hajkarika egy korai példánya, feltehetőleg az ott megtelepedett magyar közösségbe beházasodott helyi asszonyok egyikének ékszereként: Koperski 1996, 439–448.

³³ Szöke–Vándor 1987, 68, 74–75.

³⁴ Szöke 1962, 97–98; Giesler 1981, 110–111.

³⁵ Szabó 1980, 66, 70. kép; Révész 1996, 90–91; Langó 2000, 38–41.

³⁶ Szöke 1962, 72–73, 96; Révész 1996, 91–92.

³⁷ Langó 2000, 42–44.

³⁸ Révész 1996, 84–87.

³⁹ Szabó 1980, 52–62.

⁴⁰ Solymossy 1933, 103–104.

⁴¹ Horváth 2004, 459–482.

⁴² Újabban a Felső-Tisza-vidékről is kerültek elő vas nyakpercek, Ibrány-Esbóhalom 204. és 206. sírjában tárták fel egy-egy töredéküket: Istvánovits 2003, 291. Az ásató mindkét temetkezést a 10. század végére keltezte.

⁴³ Révész 2001, 16–32, további részletes irodalommal.

folyó vidékéig, valamint a Duna–Tisza közének ezzel szomszédos keleti sávjában.⁴⁴

Aldebrőn csupán a 20. sírban találtak kisméretű, kéttagú, csüngős ruhadiszeket. E verettípusok elterjedésére ugyanaz jellemző, mint a préselt rozettás ruhadiszekre. Használatuk a 10. század elejétől a 11. század közepéig, második harmadának végéig keltezhető, s gyakran előfordulnak a hagyományos terminológia szerint „köznépinek” nevezett temetőekben is.⁴⁵ Legközelebbi párhuzamaik is egy ilyen jellegű temetőből láttak napvilágot, Tímár-Béke Tsz I. temetőjének 8. sírjából. E veretek felső tagja teljesen megegyezik az aldebrőiekkel, áttört szív alakú csüngője azonban valamivel diszesebb, két félpalmettából áll. A lelőhely használatát az ásató Kovács L. a 10. század első kétharmadára teszi.⁴⁶ Hasonló időszakra keltezhető azok a gazdag női sírok is, amelyek a tímárral szinte teljesen megegyező csüngőtágos veretkészleteket tartalmaznak (Algyő 21. sír,⁴⁷ Marosgombás I. sír⁴⁸). Az imént felsorolt ruhadiszek abban is megegyeznek egymással, hogy kerek felső tagjuk közepén kör alakú áttört rész helyezkedik el, mely hajdan feltehetőleg üvegbetéttel foglaltaként szolgált, igaz, e feltételezett üvegbetétek egyik vereten sem maradtak meg.⁴⁹

Végezetül a keltezés szempontjából nagyon jelentős lelet az a két érme, amely a 8. és a 20. sírből látott napvilágot, mindkettő Provence-i Hugó itáliai király 926–931 között vert denára. A 18–20 hónapos gyermek, illetve a 20–30 év körüli nő sírjának földbe kerülésére véleményem szerint még akkor is a század középső harmadában került sor, ha mindketten az érme kibocsátásának lehetséges utolsó évében születtek. E feltevést alátámasztják az utóbbi sírban talált más leletek is.

Az időrend szempontjából fontos jelenség, hogy a temető területén egy esetben bizonyosan előfordult egymásra temetés (21. és 22. sír), sajnálatos módon azonban mindkét sír melléklet nélküli, s azt sem tudta az ásató határozottan eldönteni, hogy melyik sírral bolygatták meg a másikat.

Mint a fentiekben láttuk, az aldebrői temetőmaradvány sírjaiban talált tárgyak és megfigyelt jelenségek legalább másfél évszázados szóródási lehetőséget mutatnak a 10. század elejétől a 11. század közepéig, második harmadáig terjedő időszakon belül. Ez azonban természetesen nem jelenti automatikusan azt, hogy a temető is ilyen hosszú ideig használták. Az nem dönthető el, hogy

a legkorábbi sírokat megásták-e már a 10. század első évtizedeiben, az azonban bizonyos, hogy a század középső harmadában már temetkeztek ide. A leleteket feltáró Szabó J. Gy. a keltezés kérdésében határozottan állást foglalt. Véleménye szerint a temetőt a 10. század második negyedétől a 980-as évekig használták, s „a keltezésre egyrészt a jól datálható régészeti anyag (két sírből érme is), másrészt Lengyel Imrének az embertani anyagon végzett kémiai elemzése – relatív kronológiai támpontok – adtak jó lehetőséget”.⁵⁰ Vélekedésének alátámasztásaként hivatkozott a temetőtől alig több mint 1 km távolságra létesült feldebrői templomra, ami a kereszténységnek már a 9. század végétől jelentős bázisa volt, „amelynek folyamatosságában nincs okunk kételkedni”,⁵¹ s ennek hatása a faluhoz tartozó korai temetőnek legalább a második nemzedékénél nyomot kellett hagyjon. Sajnos Szabó J. Gy. érvelését nem tudom maradéktalanul elfogadni. Ami a régészeti anyag jó datálhatóságát illeti, arról a fentiekben már részletesen szoltam. A kitűnő kutatót – aki egyébként más esetekben megalapozott kritikával illette az elnagyolt keltezéseket – részben saját korának beidegződései vezethették e megalapításhoz, s figyelmen kívül hagyta azt a lehetőséget, hogy a lovas temetkezéssel jellegű sírok, mives ékszerek még a 11. század elején is földbe kerülhettek, másrészt pedig nem számolt azzal, hogy bizonyos karikaékszerek (vas nyakperec, rácsmintás gyűrű, S-végű hajkarikák) megjelenése éppen arra az időszakra tehető, amikor a temető használata szerinte véget érte. Ettől természetesen még lehet helytálló a temető általa megadott keltezése – de erre az alábbiakban térünk vissza. Érvrendszerének leggyengébb pontja, hogy összefüggésbe hozza a temető használó népességet a feldebrői templommal, illetve az által gyakorolt hatással. A legkorábbi feldebrői templom építésének ideje ma is vitatott, s e kérdésben – nem lévén művészettörténész – magam nem tudok állást foglalni. A polémia nyugvópontja jutását nagymértékben elősegítené, ha az ásatások befejeztét követően három évtizeddel közzé tennék a kutatások eredményeit. A feltárásokat befejező Kovalovszki Júlia mindenesetre a Szent Kereszt tiszteletére emelt templom alapítását a 11. század első harmadára tette, ily módon az aligha gyakorolható hatást az aldebrői népesség hitvilágára.⁵² A korai kereszténység jeleinek kimutatása Szabó J. Gy. számára is

⁴⁴ Kiss 1987, 131–134; Bálint 1991, 263, Taf. XLIV. 5. Anyaggyűjtésüket kiegészítette s ennek nyomán az elterjedési területet módosította Révész 2001, 29.

⁴⁵ Bálint 1991, 123–132.

⁴⁶ Kovács 1988, 126, 148–149, 5. kép 2.

⁴⁷ Kürti 1980, 327, l. t. 6.

⁴⁸ Roska 1936, 166–167.

⁴⁹ A honfoglalás kori kő- és üvegbetéttel díszített tárgyakról legutóbb Horváth 2004, 151–171. Ezen díszítmények száma véleményem szerint jóval nagyobb volt, mint azt korábban feltételezték, illetve mint amennyire az idézett munka anyaggyűjtéséből következtethetnénk.

⁵⁰ Szabó 1980, 96, 220. j.

⁵¹ Szabó 1980, 96., a templomra vonatkozó irodalom uo. 217. j.

⁵² Kovalovszki, Feldebrő. In: KMTL 216.

nehézséget okozott, mindössze a 17. sír vállakhoz emelt alkarokkal elhantolt csontvázára tudott hivatkozni.⁵³ Kénytelen volt így arra a megállapításra jutni, miszerint „a középkori Debrő falu határában kialakított temető népéhez tehát abban az időszakban érkezett el a kereszténység, amikor a temető használatával felhagytak. Lehetséges, hogy e kettő egymással összefüggő jelenség.”⁵⁴ Szabó e megállapításával maradéktalanul egyetértünk. Már csak azért is, mert ellenkező esetben igen nehéz lenne megmagyarázni: miért volt egy teljes

évszázadnyi időre szükség ahhoz, hogy a temetőtől köhajításnyira lévő, a 9. század óta folyamatosan működő templom szellemi kisugárzása hatást gyakoroljon a tőzsomszédságában élő közösség tagjaira?

A temető keltezését legnagyobb valószínűséggel úgy adhatjuk meg, hogyha a mellékleteket tartalmazó sírok lehetséges földbe kerülésének idejét megkíséreljük meghatározni. A keltező értékű tárgyak összességét síronként vizsgálva az alábbi időhatárokat kapjuk:

5. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Nyitott hajkarika	—————								

7. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100	
Kauricsiga	—————									
Préselt rozetta	—————									
Hurkos végű, sodrott karperec		—————								

8. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Érme: Provence-i Hugó (926–931)		—————							

9. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Kengyel, vállába kovácsolt fülű	—————								
Csikózabla	—————								
Kés	—————								
Vascsat	—————								
Ételadomány, állatcsont	—————								
Nyíl	—————								
Tegez	—————								

10. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Kés	—————								
Ételadomány, állatcsont	—————								

13. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Hajfonatkorong		—————							
Préselt rozetták	—————								
Vas nyakperec		—————							
Hurkos végű, sodrott karperec		—————							
Pödrött végű pántkarperec		—————							
Nyitott hajkarika	—————								

⁵³ A kartartásról szóló vitához e helyen esupán egyetlen adalékkal szeretnék hozzászólni: a hódmezővásárhely-nagyszigeti 10–11. századi temető 63. sírjába ijjal, tegezzel, tehát kétségtelenül pogány módon eltemetett harcos egyik karját ugyanilyen módon a vállához hajlították, s úgy helyezték örök nyugalomra: B. Nagy–Révész 1986, 123–134, 2. kép.

⁵⁴ Szabó 1980, 96.

ALDEBRŐ-MOCSÁROS

15. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Edény									
S-végű hajkarika									
Huzalkarperec									
Rácsminta gyűrű									

16. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Huzalgűrű									

17. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Vascsat									

18. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Kés									

19. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Nyíl									
Kés									
Füles gomb									
Vascsat									

20. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Hajfonatkorong									
Préselt rozetták									
Érme: Provence-i Hugó (926–931)									
Csüngős veret									
Pödrött végű karperec									
Kengyel, körte alakú									

25. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Füles gomb									

26. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Vaskés									

27. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Huzalkarperec									
Pántgyűrű									
Huzalgűrű									

28. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Préselt rozetták									
Huzalkarperec									
Füles gomb									
Csőrgő									

29. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Tütarató									

33. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Kauricsiga									
Füles gomb									

Ha ezeket az adatokat összevetjük a Lengyel Imre által végzett paleoszterológiai vizsgálatok eredményeivel, az alábbi kép tárul elénk:

Lengyel a csontvázakat három csoportba (generációba) sorolta (17. kép). Az I., legkorábbi csoportba 11 sír tartozna (5., 6., 12., 13., 19., 20., 22., 25., 29., 33., 34.), közülük 3 gyermek, 6 nő és 2 férfi. Négy melléklet nélküli (6., 12., 22., 34.), az egyetlen mellékletes férfisírban (19.) nyilak, kés, füles gombok és vascsatok voltak. A női és gyermeksírok jellemző ékszerei és ruhadíszai a nyitott hajkarikák (5., 13.), füles gombok (25., 33.), kauricsigák (13., 33.), pödrött végű pántkarperecek (13., 20.), hurkos végű, sodrott karperecek (13.) és préselt rozettás ruhadíszek (13., 20.). Mint láttuk, a temető két leggazdagabb női, illetve leánykasírja e legkorábbi csoportba tartozik, bennük a temető egyik érméjével, mindkét hajfonatkorongpárral, egyik lószerszámos temetkezéssel és a 13. sír – régészeti szempontból késeinek tekintett – vas nyakperecével.

A II. csoport 10 temetkezést tartalmaz (2., 3., 7., 9., 14., 15., 16., 24., 28., 30.), ezek közül 4 férfi, 3 nő, 2 gyermek, és egy váz nemét nem lehetett meghatározni. Öt sír melléklet nélküli (2., 3., 14., 24., 30.), a férfiak közül ide tartozik a nyilas, tegez, lószerszámos, ételmellékletes 9. sír. A nők és gyermekek jellegzetes ékszerei és ruhadíszai az előző csoporthoz hasonlóan a préselt rozettás ruhadíszek (7., 28.), a hurkos végű, sodrott karperecek (7.), huzalkarperecek (15., 28.), kauricsigák (7.), füles gombok és csörgő (28.). Meglepő módon e csoportban kapott helyet a leletei alapján a temető egyik legkésőbbinek tartható temetkezése is (15.), S-végű hajkarikáival, edényével, rácsmintás gyűrűjével és huzalkarperecével.

A III., legkésőbbi csoportba 8 temetkezést illesztett (4., 8., 10., 17., 18., 21., 27., 32.), 3 gyermek, 4 férfi és csupán egyetlen nő sírját. Közülük csupán három melléklet nélküli (4., 21., 32.), a többiek mellett is zömében csak egy-egy tárgy volt, főként kés (10., 18.) vagy vaseset (17.). Ékszereket csupán a 27. sírban találtak (huzalkarperec, pántgyűrű, huzalgyűrű). E csoportba tartozott azonban a három ételmellékletes sír egyike (10.), valamint az egyik érmét tartalmazó (gyermek)sír (8.). Lengyel I. három temetkezést (1., 26., 31.) egyik csoportba sem sorolt be.

A három csoport sírjai a temető területén nem különülnek el, nem alkotnak tömböket, hanem egyenletes szórás-

ban helyezkednek el. Lengyel felosztása a régészeti keltezésnek nem mond ellent. Ezt alátámasztja az is, hogy a jellemzően kései (vagy hosszú időn át használt formákból álló) karikaékszereket tartalmazó sírok zömével a temető keleti szélén helyezkednek el (15., 16.) más szerény mellékletű vagy melléklet nélküli sírok (12., 14., 17., 18., 27.) társaságában. Általánosságban azonban elmondható, hogy a temetőrészt területén sem sírsorok, sem sírcsoportok nem különíthetők el, kivéve a női és a férfisírok zömének elhelyezkedését. Utóbbiak többsége a temető déli, előbbiek az északi oldalán kaptak helyet. Kiemelhetnénk azt is, hogy a viszonylag gazdag mellékleteket tartalmazó temetkezések (7., 9., 13., 19., 20., 28.) a temetőrészt középső sávjában nyugodtak, e kép azonban óhatatlanul torzítana, lévén hogy a hajdani sírok fele-egyharmada elpusztult. Ez egyben azt is jelenti, hogy a temető szerkezete jelen formájában tovább nem elemezhető.

A fentiek alapján bizvást kijelenthetjük, hogy a rendelkezésünkre álló adatok nem teszik lehetővé, hogy a temető használatbavételének és lezárásának időpontját minden kétséget kizáró módon, akár csak egy-két évtizedes pontossággal is meghatározzuk. Az azonban kétségtelennek látszik, hogy a 10. század középső harmadában már használatban volt. A sírok összképe alapján nyilvánvalónak tűnik, hogy a használó közösség elhunyt hozzátartozóinak túlvilági útra való felkészítése során pogány rítusokat követett. Az is kétségtelen, hogy a mellékletek között csak igen kis számban képviseltetik magukat a 10. század végétől megjelenő, az államalapítás időszakában tömegesen elterjedő egyes ékszertípusok, valamint hiányoznak első királyaink érméi. A 10–11. században folyamatosan használatban volt tárgytípusok mellett viszont kétségtelenül jelen vannak a főként a 10. századra jellemző lószerszámok, az íjászfelszerelés darabjai, a mives hajfonatkorongok, a pödrött végű karperecek és a két itáliai érme. Mindezek alapján – nem kizárva a tévedés lehetőségét – arra a következtetésre jutottam, hogy a megmentett temetkezések valamikor a 10. század 20-as éveit és az ezredforduló között kerültek a földbe. Mindez azonban – őszintén be kell vallani – pillanatnyilag nem több a Kárpát-medence 10–11. századi leletanyagának ismeretére támaszkodó, benyomáson alapuló keltezésnél, s egyben rávilágít azokra a nehézségekre is, amelyek a jelen tudásunk rendkívül korlátozott voltát jelzik.

ALDEBRŐ-MOCSÁROS

Ugyancz fokozottan érvényes a temetőt használó hajdani közösség s annak tagjai társadalmi besorolása tekintetében is. A hagyományos rutin és a régi beidegződések alapján néhány jelenség, illetve tárgytípus (lovas temetkezések, fegyveres sírok, mives hajfonatkorongok) felbukkanása alapján fenntartás nélkül a korabeli gazdag középréteg tagjainak vélhetnénk az itt eltemetetteket.⁵⁵ Ez azonban mindössze optikai csalódás lenne. Ha ugyanis a leletek közül eltekintünk a két pár hajfonatkorongtól, a maradék csak melléklet nélküli, vagy csupán igen szerény tárgyi anyaggal ellátott temetkezés, amelyeket – szintén több évtizedes beidegződések alapján – jó okkal tarthat-

nánk a 10. századi köznép hagyatékának. Avagy valóban elegendő lenne mindössze két tárgy jelenléte vagy hiánya ahhoz, hogy ilyen sommás megállapításokat tegyünk egy 1000-1100 éve élt közösség tagjairól? Véleményem szerint ez aligha járható út. Úgy látom, a fentiekben részletesen bemutatott temető időrendjét és társadalmi besorolását illetően is csak úgy fogalmazhatunk meg határozottabb álláspontot, ha összevetjük azt tágabb környezetének korabeli emlékeivel. Az önmagában való, a hajdani miliőtől elszakított értékelés ugyanis menthetlenül tévútra vinne bennünket. Minderre e kötet utolsó fejezetében fogok visszatérni.

3.4. IRODALOM

MNM Rég. Adattár: XV.298/1968, XVII.215/1969; DIV Rég. Adattár: R.A.203; ArchÉrt 90 (1963), 305; Szabó

1963, 103–105; Szabó 1969, 55; Dienes 1972, 65; Szabó 1976, 42; Szabó 1980, 96; HM (1996), 381–383.

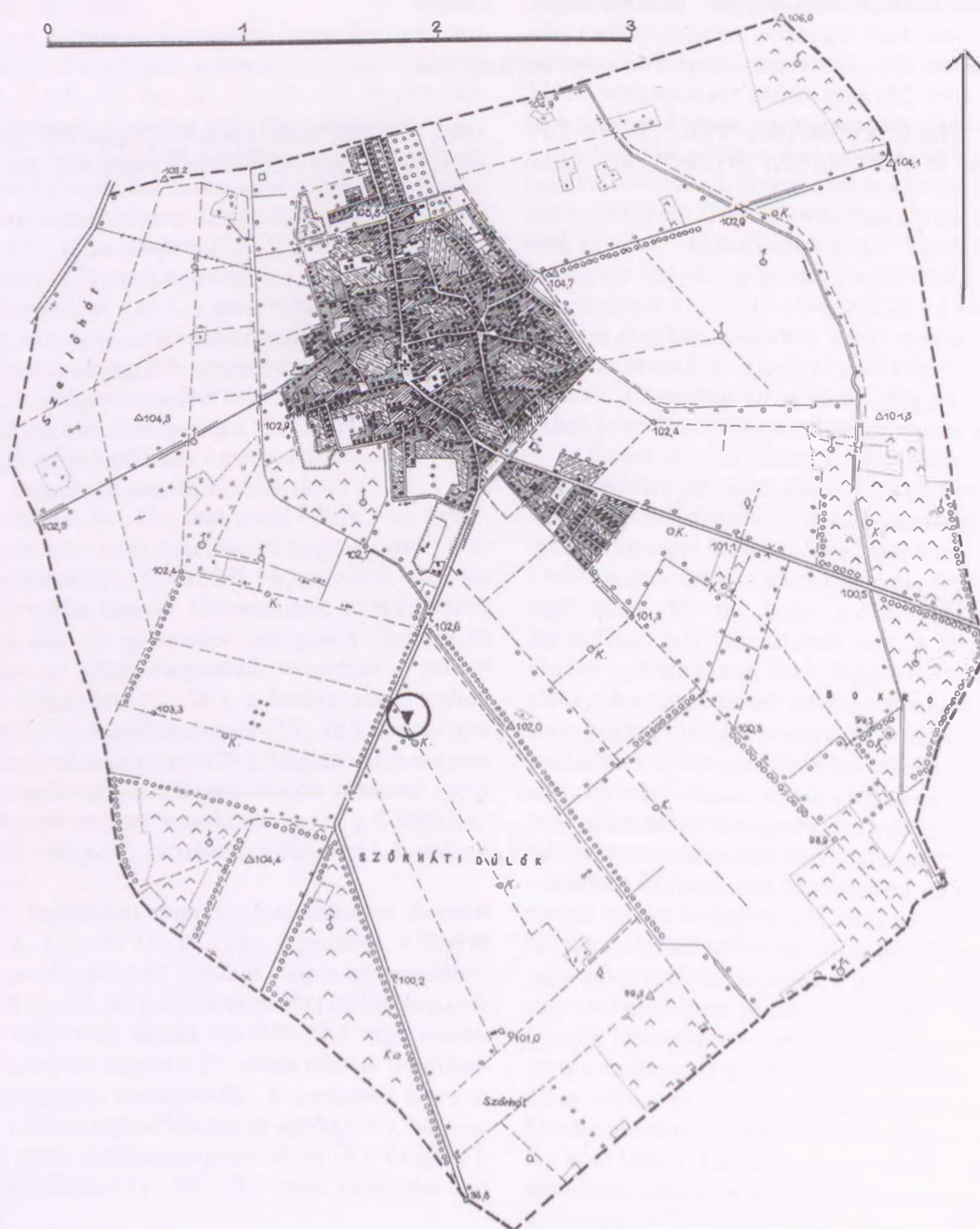
⁵⁵ Szabó 1976, 42. Magam már korábban is óvatosan nyilatkoztam e kérdésről: HM (1996), 381.

4. BESENYŐTELEK-SZÓRHÁT

4.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Besenyőtelek déli határában, a szórháti-dülői homokbányában 1960-ban nyugat-keleti tájolású sírokat találtak a munkások. Az egyik férfisírban a trepanált koponyájú váz mellett lócsontok is voltak. A találók elmondása szerint a sírban hullámvonaldíszes agyagedény volt a koponya mellett, a váz derekánál pedig egy tarsolylemez és

aranyozott ezüstveretek kerültek elő. A leletek nagy része hiányzik, csak az ezüst tarsolylemez, néhány veret, valamint lószerszám van meg közülük, de korabeli fotóról és rajzról ismerjük egy részüket. A veretek feltehetőleg a tarsoly függesztőszíjának veretei lehettek.⁵⁶ Hitelesítő ásatás nem volt a helyszínen (29. kép).

29. kép. Besenyőtelek-Szórhát

⁵⁶ HM (1996), 383.

4.2. LELETEK (290. kép, 10–11. tábla)

1. A töredezett *tarsoly*lemez hiányos, csak alsó fele-harmada maradt meg. A díszítetlen, ezüstlemezéből készült előlapot a szegélyén körben elhelyezkedő szegecsekkel rögzítették a vékony vörösréz hátlaphoz. Az öntött szegecsfejek két kör közül kiemelkedő hosszúkás levélke (csepp) alakot formáznak. A szegecsck egymástól kb. 1 cm távolságban helyezkednek el, kivéve a tarsoly alsó ívén két darabot, melyek szorosan egymás mellett vannak. (DIV – ltsz.: 60.144.1.)
2. Tarsoly *függesztő*- és *zárószíj*ának veretei. A négy veretet és a kisszíjvéget bronzból öntötték, díszítésüket bemélyedő, négyágú virágminta alkotja. A pajzs alakú veretek végei egymásba csúsztathatóak. H.: 1,4 cm, sz.: 1,1 cm. (DIV – ltsz.: 60.144.3.)
3. Ovális karikájú, az ötszög alakú szíjszorítóval egybeöntött *bronzcsat*. Csattüskéje hiányzik. H.: 2,8 cm, sz.: 2,3 cm. (DIV – ltsz.: 60.144.7.)
4. Deltoid alakú, hosszú vágóélű vas *nyílhegy*. (Elveszett.)
5. Ovális alakú, mindkét végén irdalt *íjmarkolatcsont*. (Elveszett.)
6. Gerezdelt üvegpaszta *gyöngy*. Átm.: 1,4 cm. (DIV – ltsz.: 60.144.6.)
7. Kerek alakú öntött *ezüstveret*. Középen áttört, mintája szorosan egymás mellett lévő cseppformákból és a szegélyét alkotó gyöngysormotívumból áll. (Elveszett.)
8. Gömbös végű, horogszerűen hajlított *vastárgy*; feltehetőleg a tegez akasztóhorga. (Elveszett.)
9. Csuklós szájasú, kétkarikás *csikózabla*. Szájasai aszimmetrikusak, h.: 9,4 cm, 10,6 cm. A karikák átm.: 7,6 cm, 6,8 cm. (DIV – ltsz.: 60.144.9.)
10. Körte alakú vas *kengyel*pár. Négyzet alakú fülük egyiken rövid nyakkal, a másikon közvetlenül csatlakozik az ovális átmetszetű szárakhoz. Talpalójuk ívelt, homorú, középen bordával megerősített. M.: 17,6 cm, 17,4 cm, sz.: 14,4 cm, 14,2 cm. (DIV – ltsz.: 60.144.8.)

4.3. ÉRTÉKELÉS

A leletanyag értékelését rendkívül jelentős mértékben korlátozzák az előkerülés körülményei, illetve a helyszíni régészeti megfigyelés hiánya. Ennek következtében csupán annyi bizonyos, hogy a tarsolylemezes sír más temetkezések társaságában került elő, de azok számáról, lelctanyagáról, a temető jellegéről, méretéről, időhatáraitól semmit sem tudunk. A sírokat kiforgató munkások elbeszéléséből csupán annyi derül ki, hogy a tarsolylemezes sírban trepanált koponyájú 55–59 éves férfi nyugodott,⁵⁷ akinek koponyája mellett túlvilági útravalót tartalmazó agyagedény állott, s ez mindeddig egyedülálló jelenség a tarsolylemezes sírok körében. A 4 db egymásba csúsztatható bronzveret és a hozzájuk tartozó szíjvég ugyanabban a sírban volt, e veretek feltehetőleg a tarsoly függesztő-, illetve zárószíját ékesítették. A részleges lovas temetkezés maradványai az emberi csontváz szintjénél

magasabban kerültek elő, a mellkas és a medence felett. A lócsontok előkerülése alapján feltételezhetjük, hogy a csikózabla és a körte alakú kengyel pár ugyanczen sír mellékletei közé tartozott. Közvetett módon ezt alátámaszthatja a kengyel pár viszonylag kis mérete is.⁵⁸ Elvileg nem kizárt, hogy e sír mellékletei a további leletek is (íjmarkolatcsont, hosszú vágóélű, deltoid alakú nyílhegy, tegez vas akasztóhorga,⁵⁹ bronzcsat, kerek ezüstveret, gerezdelt üvegpaszta gyöngy⁶⁰), erre azonban semmilyen bizonyítékunk nincs.

A besenyőtelek-szörhái temető megmaradt leletei s azok párhuzamai arra utalnak, hogy az azokat tartalmazó sír(ok) a 10. században kerültek a földbe, jelen ismereteink szerint annak is feltehetőleg az első kétharmadában. Pusztulásukkal Heves megye egyik legfontosabb korabeli lelőhelye ment veszendőbe.

4.4. IRODALOM

MNM Rég. Adattár: VII.165/1961; ArchÉrt 88 (1961), 293; Szabó 1969, 55, 26–27. kép; HM 383–384.

⁵⁷ Nemeskéri–Kralovánszky–Harsányi 1965, 347.

⁵⁸ Dienes 1966, 229–232; Révész 1996, 43, 80. j.

⁵⁹ Az akasztóhorgokról – főként azok avar kori előfordulásáról – összefoglalóan Horváth 1984–85, 205–220., a tegezőv összekapcsolására alkalmazott kaposként határozva meg őket. A tegezek fel függesztésében játszott szerepükről Révész 1996, 174.

⁶⁰ Néhány szem gyöngy más tarsolylemezes (Karas 11/29.) és rangos férfisírokban is előfordul: Révész 1996, 21, 81.

5. BESENYŐTELEK-TEPÉLYPUSZTA, I. TEMETŐ (CSATHÓ-TANYA)

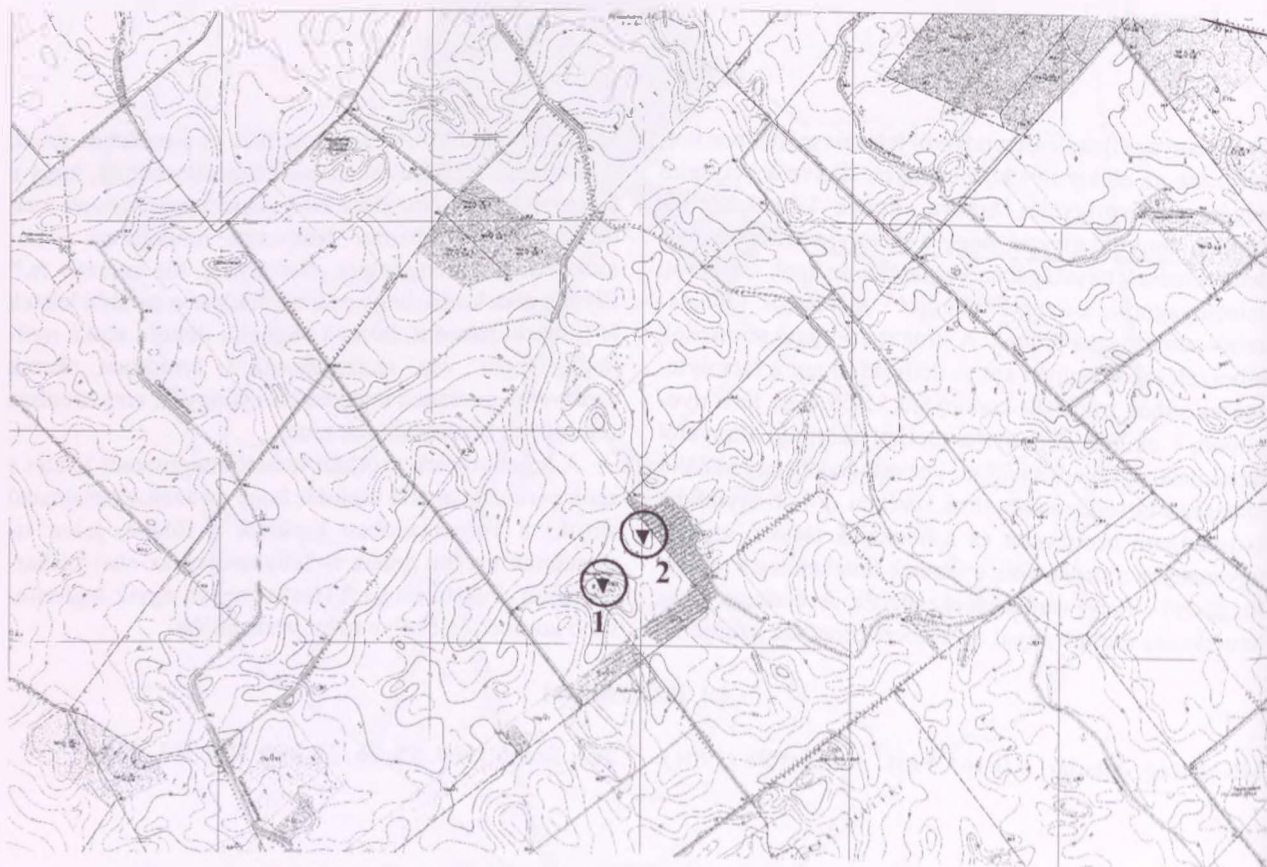
5.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1960-ban, a Tiszanána-Cseh-tanya melletti honfoglalás kori temető feltárása során az egyik ásatási munkás hívta fel Szabó János Győző figyelmét arra, hogy Besenyőtelek-Tepélypuszta határában, a Csathó-tanya melletti homokdombon a helyi tsz homokbányát nyitott, melyből embercsontok kerültek elő. Szabó J. Gy. csak 1961-ben jutott el a helyszínre, ahol egy, a bánya által részben elpusztított csontvázat bontott ki, melynek karjain két négyszög átmetszetű, öntött bronz karperecet talált.⁶¹ Mivel a bányászás megállapítása szerint csak kismértékben folyt, további leletmentés elvégzését nem látta indokoltnak (30/a–b kép).

A lelőhely pontosan a $38^{\circ}10'$ hosszúsági és a $47^{\circ}39'$ szélességi kör metszéspontjánál található. A Csathó- (akkoriban újabb nevén már Kis-)tanya melletti alacsony domb (Borsós-halom) délkeleti részén nyitották a kb.

30/a kép. Besenyőtelek-Tepélypuszta, I. temető

30/b kép. Besenyőtelek-Tepélypuszta. 1: I. temető; 2: II. temető

⁶¹ A fennmaradt dokumentációban több ellentmondás is tapasztalható. Az 1964. évi ásatási dokumentáció szerint az első helyszínelés 1961-ben volt, amelynek során egy, a bánya által elpusztított alsó végtagú csontvázat talált két karpereccel (DfV Rég. Adattár; 248.a). Ezzel szemben a helyszíni szemléről írott jelentés alapján a kiszállásra 1962. április 19-én került sor, a csontváznak pedig a törzse pusztult el, a lábai épen maradtak. Ez utóbbi verziót támasztja alá a sirmaradványról készített fotó is.

30 × 40 m kiterjedésű homokbányát. Az említett sírt a bánya délnyugati falában figyelte meg. A lelőhelyen 1964-ben folytatták újra a homokbányászatot, ami szükségessé tette a leletmentő ásatás elindítását. Az 1964. május 13–30. között végzett feltárás öt sírt eredményezett. Az újabb feltárássra 1971. október 21–november 3. között került sor, miután a szövetkezet vezetői jelezték, hogy a következő év elején ismét megindítják a homokkiter-

melést a bányában. Ez alkalommal 11 sír került elő. Az ásató megállapítása szerint a bánya nyugati és északi részén régészeti leletek nincsenek, a déli oldalon azonban még sok sír lehet, a temető szélét itt nem találta meg. Ugyanez a helyzet a keleti oldalon is. Miután régészeti ásatás a későbbiekben nem történt, a temető kiterjedéséről, méreteiről nem alkothatunk képet.

5.2. SÍRLEÍRÁSOK

A sír⁶² (1962. április 19.) (12. tábla 8–9)

Juvenilis korú nő.⁶³ Csvh.: ?, t.: Ny–K, sm.: 80 cm, sh.: ?, ssz.: 66 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz, medencétől felfelé a bányaművelés elpusztította.

Mellékletek:

1. A kéztöcsontokhoz közel két rombusz átmetszetű, végeik felé elkeskenyedő öntött bronz *karperec*. Átm.: 7 × 6,95 cm és 7,44 × 7 cm, átmetszetük: 0,54 × 0,58 cm és 0,59 × 0,65 cm.
2. A jobb kéz negyedik ujján elporladt *gyűrű* patinanyomai.

1. sír (1964. május 14.) (31. kép)

35-40 év körüli felnőtt nő (?) csontváza. Csvh.: 153 cm, t.: Ny–K, É-től 72°-kal tér el Ny felé. Sm.: ?, sh.: 173 cm, ssz.: 59 cm.

31. kép. Besenyőtelek-Tepélypuszta, I. temető, 1. sír

⁶² Az ásatási dokumentáció e sírt x-szel jelöli.

⁶³ Az elhunytak nemét és életkorát az ásató Szabó J. Gy. határozta meg.

A sír feltja mindkét vége felé elkeskenyedik, Ny-i vége lekerekített, a K-i egyenes záródású. A sírban háton fekvő, nyújtott helyzetű vázat találtak. Koponyája a jobb oldalára billent, mindkét alkarját enyhén behajlították, a kézcsontok a két medencelapáton nyugodtak.

Melléklete nem volt.

2. sír (1964. május 16.) (12. tábla 7)

Felnőtt egyén csontváza. Csvh.: ?, t.: ÉNy–DK, É-től 30°-kal tér el Ny felé. Sm.: 118 cm, sh.: 140 cm, ssz.: 65 cm.

A sírgödör ÉNy-i vége enyhén lekerekített, oldalai a DK-i sírvég felé keskenyednek, DK-i vége enyhén lekerékített. A váz csontjai közül a koponya, a medencecsontok, valamint a bal kar csontjai korabeli bolygatás miatt másodlagos helyzetben, összedobálva feküdtek.

Melléklet:

Dudoros üvegpasztá- és kásagyöngyök a törzs felső részének a helyéről.

3. sír (1964. május 16.) (32. kép)

Felnőtt egyén csontváza. Csvh.: 160 cm, t.: Ny–K, É-től Ny felé 119°-kal tér el. Sm.: 105 cm, sh.: 182 cm, ssz.: 47 cm.

A sír Ny-i vége egyenes záródású, s fokozatosan szélesedett K felé. A sír D-i oldala padmalyos kialakítású. A sírban háton fekvő, nyújtott helyzetű váz feküdt. Koponyája a jobb oldalára billent, karjait enyhén behajlították.

Melléklete nem volt.

4. sír (1964. május 16.) (33. kép)

Felnőtt férfi csontváza. Csvh.: 168 cm, t.: Ny–K, É-től Ny felé 80°-kal tér el. Sm.: 102 cm, sh.: 192 cm, ssz.: 53 cm.

A sírgödör mindkét vége erősen lekerekített, a sírban nyújtott helyzetű, háton fekvő vázat találtak. Jobb alkarját enyhén behajlították.

Mellékletek:

1. *Ételmelléklet*, juhlapocka és -combsont töredéke a bal kulcscsont és a bal alsó állkapocs között.
2. *Ételmelléklet*, juhborda töredékei a bal mellkas alsó szélé és a bal combsont között.

32. kép. Besenyőtelek-Tepélypuszta, I. temető, 3. sír

5. sír (1964. május 30.)

Újkori beásás által teljesen elpusztított sír, csupán néhány csonttöredéket találtak benne.

Melléklete nem maradt.

6. sír (1971. október 21.)

Csecsemősír. Csvh.: ?, t.: Ny-K, sm.: 55–65 cm

A sírről dokumentáció nem készült.

Melléklete nem volt.

7. sír (1971. október 22.) (12. tábla 1–2)

3–4 év körüli gyermek sírja, csontjai egy csomóban.

Csvh.: ?, t.: Ny-K, sm.: 55–65 cm.

A sírről dokumentáció nem készült.

Mellékletek:

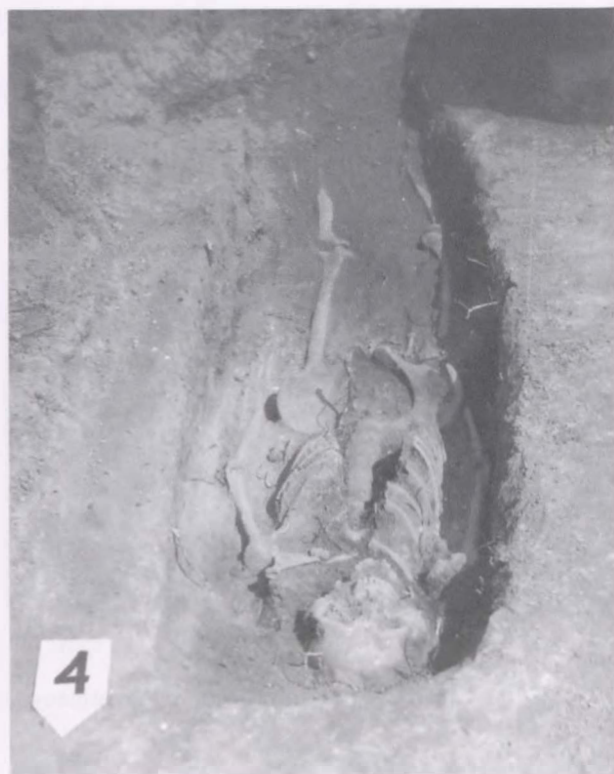
1. Kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, nyitott *hajkarika*, végei egymáson túlfutnak. Átm.: 1,78 cm. (DIV – ltsz.: 75.2.1.)
2. Üvegpaszta *gyöngyök*. Gerezdelt, rövid hengeres és korong alakúak, valamint egy ezüstösen irizáló, gyűrűs formájú példány. (DIV – ltsz.: 75.2.2.)

8. sír (1971. október 22.)

Csecsemősír. Csvh.: ?, t.: Ny-K, sm.: 55–65 cm.

A sírről dokumentáció nem készült.

Melléklete nem volt.

33. kép. Besenyőtelek-Tepélypuszta, I. temető, 4. sír

9. sír (1971. október 22.)

Csecsemősír. Csvh.: ?, t.: Ny-K, sm.: 55–65 cm.

A sírről dokumentáció nem készült.

Melléklete nem volt.

10. sír (1971. október 27.) (35. kép)

Felnőtt férfi váza. Csvh.: 161 cm, t.: Ny-K, É-től Ny felé 80° eltéréssel. Sm.: 93 cm (láb), 115 cm (fej), sh.: 175 cm, ssz.: 53 cm (padmallyal: 75 cm).

Ovális alakú, mindkét végén lekerekített sírgödör, aminek É-i falába padmalyt vajtak, s abba fektették a háton fekvő, nyújtott helyzetű vázat, melynek koponyája a bal oldalára billent.

Melléklete nem volt.

11. sír (1971. október 26.) (35. kép, 12. tábla 3)

Felnőtt nő csontváza. Csvh.: 137 cm, t.: Ny-K, É-től Ny felé 16°, sm.: 85 cm, sh.: 187 cm, ssz.: 68 cm.

A lábnál kiszélesedő sírgödör mindkét vége erősen lekerekített. A csontváz enyhén a bal oldalára dőlve a háton feküdt, lábait kissé felhúzták. Koponyája a bal oldalára billent.

Melléklet:

A jobb kézen öntött, zárt bronz karikagyűrű. Külső felülete enyhén domború. Átm.: 2,3 cm. (DIV – ltsz.: 75.2.3.)

12. sír (1971. október 28–29.)

Felnőtt nő váza. Csvh.: 150 cm, t.: Ny–K, É-tól Ny felé 95° eltéréssel. Sm.: ?, sh.: 165 cm, ssz.: 32 cm.

A sírgödör Ny-i vége erősen lekerekített. DNy-i oldalát vágta a ráásott 13. sír. E bolygatás következtében megsemmisült a jobb felkarcsont, a jobb alkarcsontokat pedig kimozdították eredeti helyzetükből. A bal kar könyökben csaknem derékszögben volt behajlítva. A koponya enyhén a jobb oldalára dőlt.

Melléklete nem volt.

13. sír (1971. október 28–29.)

Felnőtt férfi váza. Csvh.: 160 cm, t.: Ny–K, É-tól Ny felé 100°-kal eltér. Sm.: ?, sh.: 204 cm, ssz.: 60 cm.

A sírgödör Ny-i vége erősen lekerekített, a K-i vége felé enyhén keskenyedik, s metszete a 12. sír gödrének DNy-i oldalát. A sírban háton fekvő, nyújtott helyzetű váz feküdt, az alkarcsontok bolygatott helyzetben, a koponya összetört. [A dokumentációból nem derül ki, hogy ez újkori bolygatás eredményeképpen történt-e.]

Melléklete nem volt.

14. sír (1971. október 28–29.) (35. kép)

Juvenilis (13–14 éves) csontváz. Csvh.: 137 cm, t.: Ny–K, É-tól Ny felé 75°-kal eltér. Sm.: 58 cm, sh.: 178 cm, ssz.: 75 cm.

A sírgödör mindkét vége erősen lekerekített, a lábvégeknél az É-i oldalon sarkos kiugrással kiszélesedett. A váz a sírgödör hossz tengelyétől kissé D-re, a D-i sírfalhoz kissé közelebb feküdt háton, nyújtott helyzetben. Koponyája a jobb oldalára billent.

Melléklete nem volt.

15. sír (1971. november 30.) (35. kép, 12. tábla 4–5)

Felnőtt férfi csontváza. Csvh.: 162 cm, t.: Ny–K, É-tól Ny felé 71°-kal tért el. Sm.: 70–75 cm, sh.: 212 cm, ssz.: 69 cm.

A sírgödör mindkét vége erősen lekerekített, a lábak felé enyhén szélesedett. A háton fekvő, nyújtott helyzetű váz koponyája a bal oldalára billent, a karok igen szorosan a törzs mellé simultak (a temetés során valószínűleg begöngyölték valamibe).

Mellékletek:

1. A jobb kéz gyűrűsujján bronz szalagpántos, *köves gyűrű*. Feje kör alakú, zöld üvegbetéje rovátkolt drótból való foglalatban helyezkedik el. A pánt szélei helyenként esorbultak, a gyűrű feje ragasztott. A fej

átm.: 1,15 cm, a pánt sz.: 0,5 cm. (DIV – ltsz.: 75.2.5.)

2. A bal kézen nyitott bronz *karikagyűrű*. Egyik ága keskenyedik, csúcsosodik. Átmetszete a végekkel átel-lenben a legnagyobb. Átm.: 2,5 cm. (DIV – ltsz.: 75.2.4.)

16. sír (1971. november 30.)

Juvenilis váz. Csvh.: 142 cm, t.: Ny–K, É-tól Ny felé 60°-kal tér el. Sm.: 75 cm, sh.: ?, ssz.: ?.

A sírgödörnek csak az É-i széle volt kivehető, a többi részen bizonytalan téglalap alakú foltként mutatkozott. A sír átvágta a 18. sír gödrét annak D-i sarkánál. A vázból csak a balra dőlt koponya, a bal felkarcsont, lapocka- és kulcscsont, végezetül a bal lábszárcsontok vége maradt érintetlenül, a többi (újkori?) bolygatásnak esett áldozatul.

Melléklete nem volt.

17. sír (1971. október 28–29.)

Egy év körüli gyermek csontjai egy csomóban. A sírről dokumentáció nem készült.

Melléklete nem volt.

18. sír (12. tábla 6)

Felnőtt nő(?) sírja. Csvh.: ?, t.: ÉNy–DK, É-tól Ny felé 30°-kal tér el. Sm.: ?, sh.: 157 cm, ssz.: ?.

A sírgödör D-i vége egyenes záródású volt, az É-i lekerekített. A DK-i saroknál padmalyt alakítottak ki, melynek hossza 55 cm, szélessége 15 cm. A sír DNy-i részét metszete a 16. sír. A gödör csaknem üres volt. Néhány csonttöredék hevert benne szétszórta.

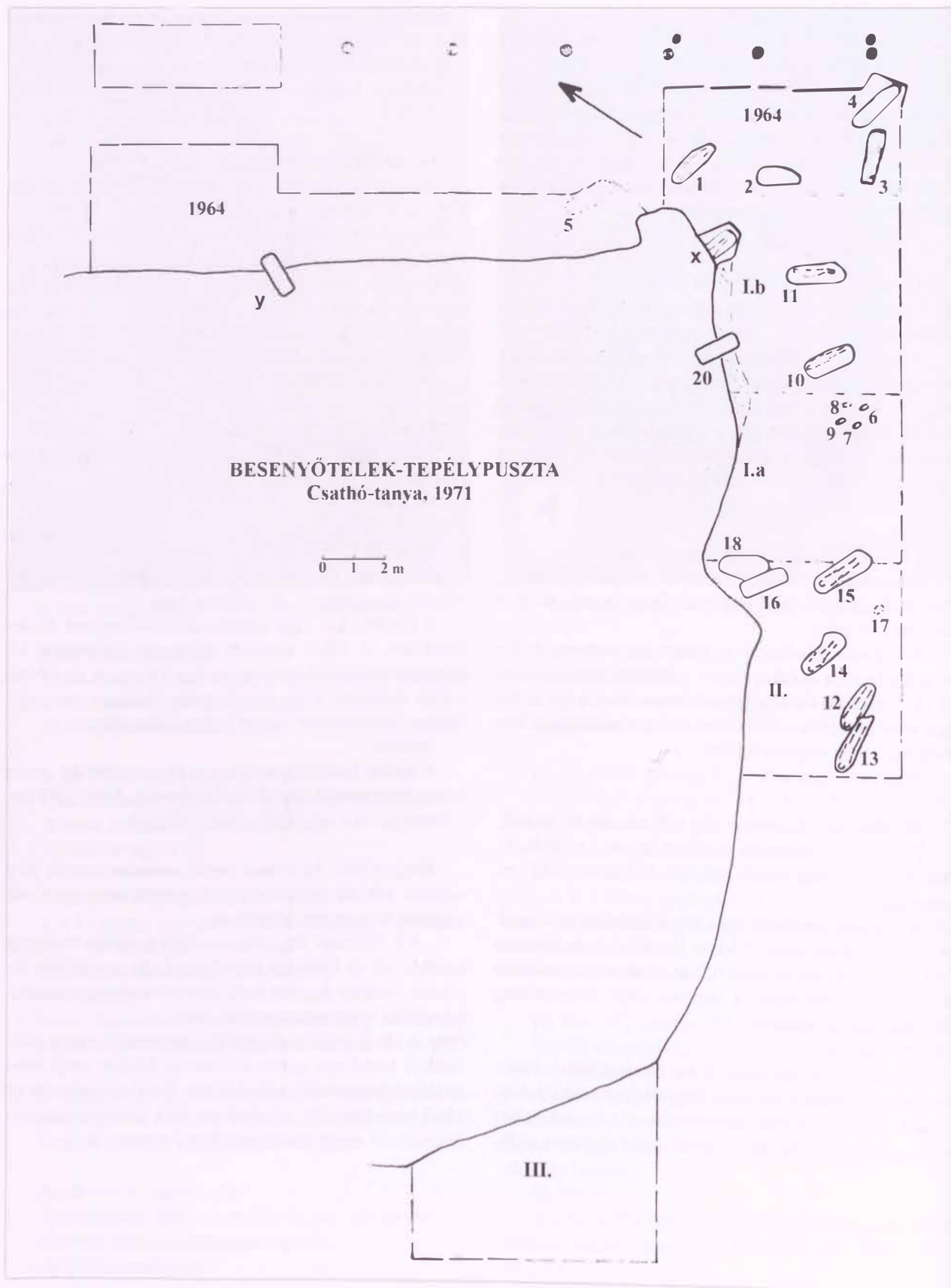
Melléklet:

A gödör hossz tengelyében, a D-i végétől 40 cm-re kerek átmetszetű, bronz *S-végű hajkarika*. Átm.: 2,49 cm, a lemez sz.: 0,8 cm. (DIV – ltsz.: 75.2.6.)

Megjegyzés: Az ásatási napló tanúsága szerint még további két sír maradványait figyelték meg, amelyek azonban nem kaptak sírszámot:

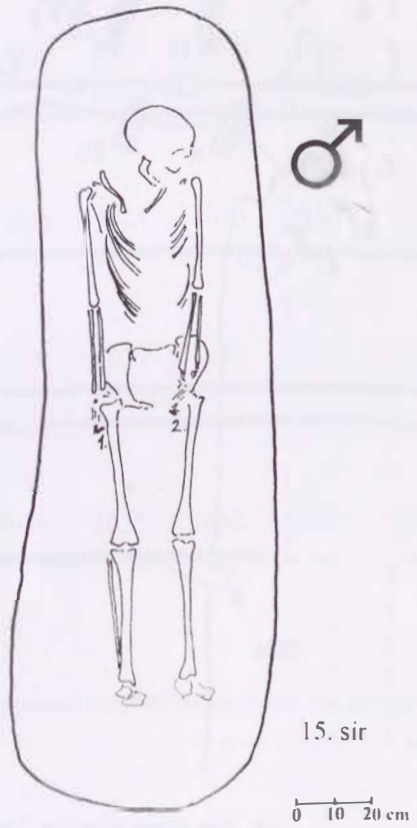
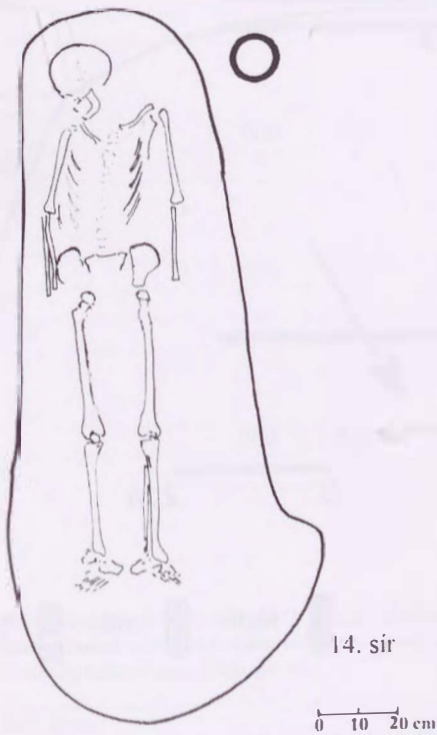
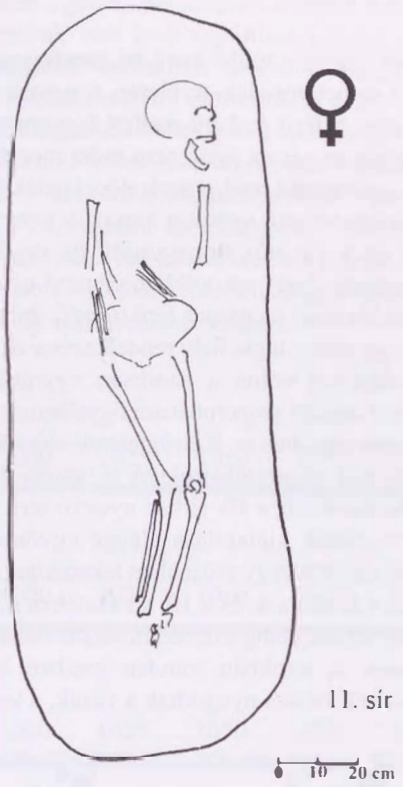
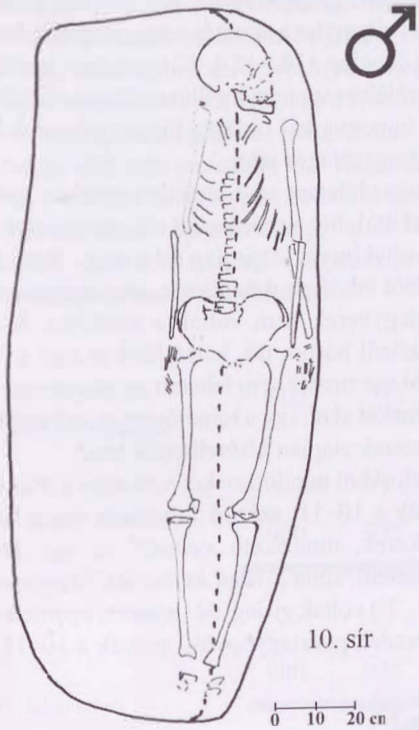
– A II. szelvény Ny-i végén, a bánya partfala mellett (a későbbi 14. és 16. sírok között) az ásató egy férfisír kidobott csontjait figyelte meg, amelyet nyilván a homokbányászás során semmisítettek meg.

– A 10. és a 11. sírok között, ugyancsak a bánya partfalához közel egy gyermekcsontváz feküdt, erről semmilyen dokumentáció nem készült. Ezekkel, valamint az 1962-ben előkerült „A” sírral együtt a temető területéről összesen 21 sírről rendelkezünk információval.

34. kép. Besenyőtelek-Tepélypuszta, I. temető

BESENYŐTELEK-TEPÉLYPUSZTA, I. TEMETŐ

35. kép. Besenyőtelek-Tepélypuszta, I. temető

5.3. ÉRTÉKELÉS

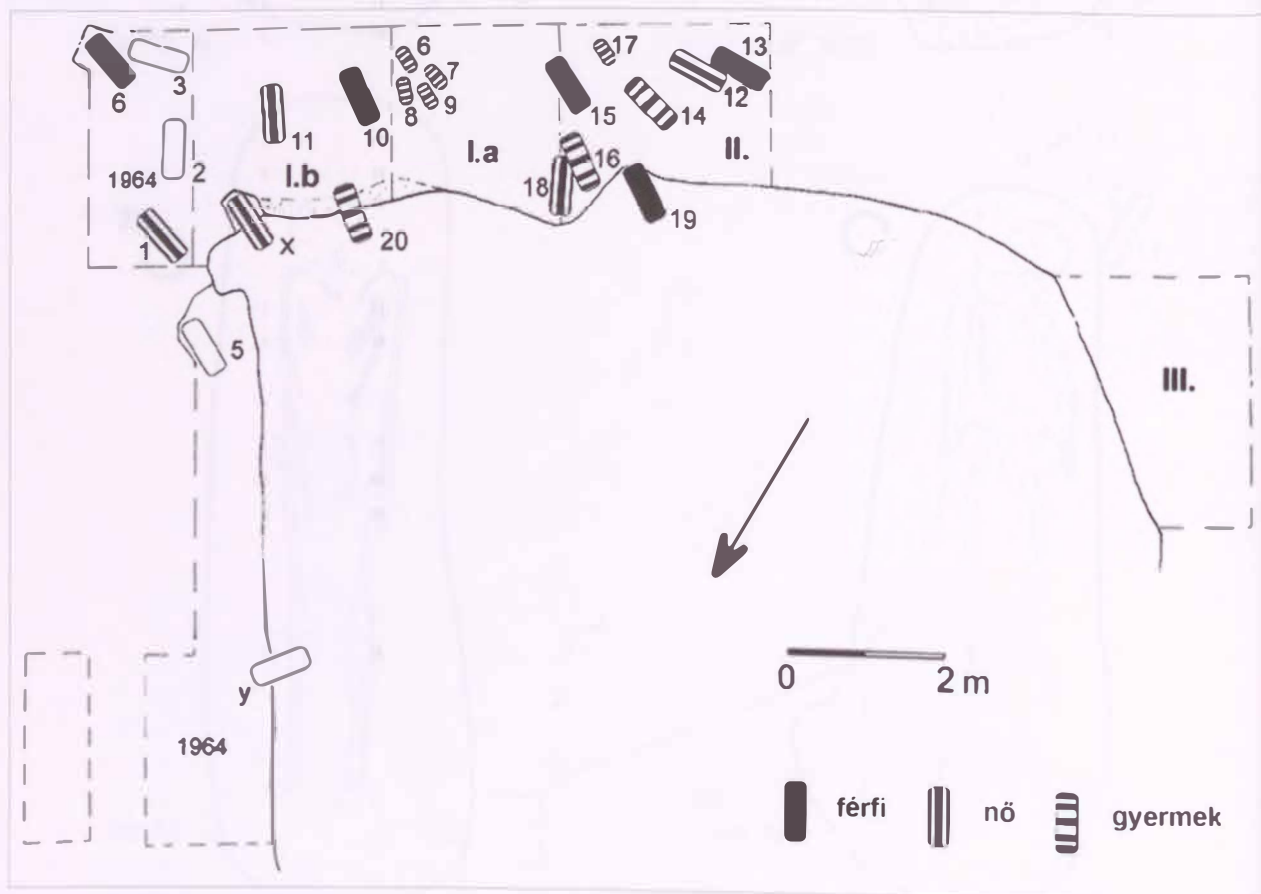
A feltárt, illetve a többé-kevésbé megfigyelt 21 sír által alkotott temetőterület területén a nemek megoszlása egyenletes: 5 férfi és 5 nő mellett 8 gyermek sírja található, 3 váz nemét az ásató nem tudta megállapítani (36. kép). A temetkezési rend, a sírok előre kijelölt helye tekintetében feltételezhető egyrészt a családi temetkezés: a 13. férfisír és a 12. női sír egymást kis részben átvágja. Elképzelhető, hogy a korábban elhunyt asszony mellett szoroson kívánták megásni a férfi (férje?) sírját. A sírok környékén ugyanis – tágas hely rendelkezésre állván – semmi sem indokolta volna a szoroson egymáshoz történő temetést. Hasonló szuperpozíciót figyelhetünk meg a 16. és a 18. sírok esetében is. Kétségtelenül előre kijelölt helye volt a 6–9. kisgyermeksíroknak is, amelyek egymáshoz közel kerültek elő, a 10. sírban nyugvó férfi közelében.

A sírgödörök kialakítása eléggé egyöntetű: téglalap alakúak, enyhén vagy erősebben lekerekített sarkokkal. A gödör É-i falába a 4. és a 10. sír esetében *padmalyt* vág-tak, a 18. sírnak pedig a délkeleti sarkát alakították ki *padmalyosan*. A sírokban minden esetben háton fekvő, nyújtott helyzetben nyugodtak a vázak, a karokat legfel-

jebb enyhén hajlították be. Két esetben megfigyelhető, hogy az elhunytat a temetés során szoroson becsavarták a halotti lepelbe (10., 15.). Kifejezetten keresztény rítus vagy emlékanyag nem került napvilágra. Ellenben a 4. sírban a koponya bal oldalán feltárt juhcsontok a pogány *ételáldozat* világos jelei.

Tárgyi leletanyag a temetkezéseknek pontosan egyharmadából, hét sírból került elő, az említett ételmelléklettől eltekintve kizárólag *ékszerek*. Sem maradó anyagból készített ruhadíszek, sem használati eszközök vagy fegyverek nem voltak a sírokban. A mellékletes sírok közül három nő, kettő férfi és egy gyermek, egy további váz nemét nem lehetett meghatározni. Nem találtak érméket sem, így a temetőrészlet keltezését kizárólag az ékszerek alapján kísérelhetjük meg.

A sírokból mindössze két *hajkarika* került elő (7., 18.): egyikük a 10–11. század folyamán végig használatban lévő kerek átmetszetű *nyitott*⁶⁴ és egy korai típusú, nagyméretű, sima *S-végű hajkarika*.⁶⁵ Ugyancsak két sírban (2., 7.) voltak *gyöngvők*: szemes, nyomott gömb alakú és gerezdelt pasztagyöngvők, melyek a 10–11. században

36. kép. Besenyőtelek-Tepélypuszta, I. temető, a sírok nemek szerinti megoszlása

⁶⁴ Kovács 1994, 112.

⁶⁵ Szöke-Vándor 1987, 54–59.

BESENYŐTELEK-TEPÉLYPUSZTA, I. TEMETŐ

A megmentett temetőmaradvány sírjaiból ismert leletek egy része a 10–11. században általánosan használt tárgytípusokból áll, néhányuk azonban csak az ezredforduló évtizedeitől jelenik meg. Kifejezetten a 10. századra jellemző ékszerek, ruhadíszek, fegyverek vagy használati tárgyak azonban nem bukkantak fel a sírokban. Mindezek alapján e temetőrészlet sírjainak a földbe kerülését a 11. századra, illetve a 12. század első harmadára keltezhetjük. A régió temetőinek datálása szempontjából figyelemre méltó jelenség, hogy ezen időszak legáltalánosabbnak tartott tárgytípusa, az S-végű hajkarika a 21 sírből, illetve

símaradványból mindössze egyetlen példánnyal képviselteti magát!

A lelőhelyet rejtő homokbánya partjain kiásott leletmentes szelvények arra utalnak, hogy a mentőásatások a temetőnek az északnyugati szegélyét érintették, bár a legészelső sírok ezen az oldalon is elpusztultak. A temető déli és keleti irányban azonban továbbfolytatódik, s a feltárás nem volt olyan mértékű, hogy a lelőhely kiterjedését, a sírok számát akár csak hozzávetőlegesen is megbecsülhetnénk.

5.4. IRODALOM

DIV Rég. Adattár: 248.a, 248.b; MNM Rég. Adattár: RégFüz 25 (1972), 66.
IX.120/1962, XV.299/1968, XXIV/366.1971, IV.34/1976;

6. BESENYŐTELEK-TEPÉLYPUSZTA, II. TEMETŐ

6.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A temetőt rejtő alacsony dombot 1975 nyarán útépitéshez hordta el a Füzesabonyi Állami Gazdaság, s a földgyaluk e munka során sírokat bolygattak meg (37. kép). A leletbejelentés nyomán helyszínre érkező Szabó János Győző megállapította, hogy honfoglalás kori temetőt bolygattak meg. E temető a korábban kutatott (1962, 1964, 1971) másik 10–11. századi temetőtől, a Csathó-tanya melletti Borsós-halomtól északkeletre 200 méterre található. Az alacsony dombon a földgyaluk által elpusztított területen mintegy 27 × 35 m nagyságú felületre szorítkozhatott a régészeti megfigyelés, s kb. fele nagyságú területen lehetett feltárást végezni. A csaknem teljesen elpusztított temető északkeleti részén 14 sírt mentettek meg. A temetőt hajdan árok vette körül, amely az északkeleti oldalán szegletesen zárult. A temető szélessége itt, a végénél (az árkok közötti részt mérve) 26 m volt, s délnyugat felé egyre tágasabbá vált: az északkeleti végétől 20 m-re már 33 m széles volt. A temető a domb délnyugati hajlatában létesült, hossz tengelye északkelet–délnyugati tájolású. Az ásatás dokumentációja sem a DIV,

37. kép. Besenyőtelek-Tepélypuszta, II. temető

sem az MNM Adattárban nem található meg. A szűkszavú ásatási jelentésen kívül csupán a sírokról készült fotókat, a helyszínen készült sírrajzokat s az azokon feljegyzett adatokat használhattuk.

6.2. SÍRLEÍRÁSOK

1. sír (1975. július 29.) (38. kép, 13. tábla 1–3)

Nő. Csvh.: 157 cm, t.: Ny–K, É-től Ny felé 50°-kal tér el. Sm.: ?, sh.: 184 cm, szs.: 52 cm.

A sírgödör mindkét vége enyhén lekerekített, oldalai a koponyától a lábvégek irányába egyenletesen szűkültek. A koponya enyhén a jobb oldalára dőlt, teteje szétroncsolódott. Felkarcsontjai a test mellett kinyújtva, deréktól a combcsontok közepéig bolygatott (korabeli bolygatás, ami a sír oldalfalait nem érintette). Lábai nyújtott helyzetűek.

Mellékletek:

1. A koponya jobb oldali halántékcsonkjától a szegycsontig 8 db, a bal felkarcsont felső végétől a koponya felé ívelődő, majd a bal kulcsesont felső végénél záródó sorban további 10 db *rombusz alakú ruhadísz*. Valamennyi kéregöntéssel készült, aranyozott ezüst. Szegélyük gyöngyözött mintájú, mely közepén egy rombusz alakú motívumot fog közre. H.: 2,8 cm, sz.: 1,7 cm. (DIV – leltározatlan.)
2. A bal kulcsesonton *ólomkereszt(?)*. Elveszett vagy feltárást közben megsemmisült.
3. *Körte alakú ezüstkarika*. Síron belüli helyzetéről nincs adat. Átm.: 1 × 1,3 cm. (DIV – leltározatlan.)
4. Öntött, tömör fejű bronz *füles gomb*. Síron belüli helyzetéről nincs adat. M.: 1,3 cm, sz.: 1 cm. (DIV – leltározatlan.)

38. kép. Besenyőtelek-Tepélypuszta, II. temető, 1. sír

2. sír (39. kép, 13. tábla 4)

Felnőtt egyén csontváza.

Sírrajz nem ismert, csak sírfotó. Mindkét végén lekerekített, nagyméretű sírgödörben háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz. Koponyáját a földgépek megsemmisítették. Mindkét alkarját enyhén behajlították.

Melléklet:

Kerek metszetű, vékony bronzhuzalból készített *S-végű hajkarika*. Átm.: 2 × 2,5 cm. (DIV – leltározatlan.)

39. kép. Besenyőtelek-Tepélypuszta, II. temető, 2. sír

3. sír (40. kép)

Férfiváz. C_{svh.}: 158 cm, t.: Ny-K, É-től 65°-kal tér el Ny felé. Sm.: ?, sh.: 225 cm, ssz.: 76 cm.

A nagyméretű, mindkét végén lekerekített sírgödörben háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyáját és a felsőtest bal oldalát a földgép szétroncsolta. Jobb karja a test mellett kinyújtva, bal alkarját csaknem derékszögben behajlították.

Melléklete nem volt.

40. kép. Besenyőtelek-Tepélypuszta, II. temető, 3. sír

4. sír (41. kép)

Nő(?). C_{svh.}: 153 cm, t.: Ny-K, É-től Ny felé 55°-kal tér el. Sm.: ?, sh.: 192 cm, ssz.: 52 cm.

Mindkét végén egyenes sírgödörben háton fekvő,

nyújtott helyzetű váz. Koponyája a bal oldalára billent, jobb alkarját enyhén behajlították.

Melléklete nem volt.

41. kép. Besenyőtelek-Tepélypuszta, II. temető, 4. sír

5. sír (42. kép, 13. tábla 5)

Juvenilis(?) váz.

A sírről rajz nem ismert. A sírfotó alapján a sírgödör mindkét vége lekerekített, benne háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Feltehetőleg a földmunkák során erősen roncsolódott.

Melléklet:

Kerek átmetszetű, vékony bronzhuzalból hajlított nyitott hajkarika. Síron belüli helyzete nem ismert. Átm.: 2 × 2,5 cm. (DIV – leltározatlan.)

42. kép. Besenyőtelek-Tepélypuszta, II. temető, 5. sír

6. sír (43. kép, 13. tábla 6-8)

Nő. C_{svh.}: 154 cm, t.: Ny-K, É-től Ny felé 66°-kal tér el. Sm.: ?, sh.: 223 cm, ssz.: 64 cm.

Mindkét végén lekerekített, nagyméretű sírgödörben háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyája a jobb oldalára billent, bal karja a test mellett kinyújtva, bal lábát enyhén behajlították. Jobb alkarja, valamint összes bordája és gerincsigolyája másodlagos helyzetben fekvő, zömmel a koponya jobb oldalánál. A fotó és a rajz alapján

nem dönthető el, hogy korabeli bolygatás vagy állatjárás okozta-e a csontok elmozdulását.

Mellékletek:

1. Kerek átmetszetű, nyitott ezüst *hajkarika* a bal csecsenyűlványnál. Átm.: 2,5 cm. (DIV – leltározatlan.)
2. Kerek átmetszetű ezüsthuzalból hajlított *hajkarika*, egyik végén kiszélesedő lapos nyűlvány töredékével: eredetileg *S* vagy *pödrött végű* lehetett. A bal felkarcsont felső harmada mellett feküdt. Átm.: 1,5 cm. (DIV – leltározatlan.)
3. A bal combnyak mellett öntött, zárt, bronz *pántgyűrű*, karikája félkör átmetszetű. Átm.: 2,2 cm. (DIV – leltározatlan.)

43. kép. Besenyőtelek-Tepélypuszta, II. temető, 6. sír

7. sír (13. tábla 9)

Felnőtt egyén vázának maradványa. Csvh.: ?.

A sírről rajz nem ismert. A fotó szerint a földmunkagépek csaknem teljesen elpusztították, csak a lábszárcsontjait maradtak épségben.

Melléklet:

A sírből ismeretlen helyről 2 db *vastöredék* füstmaradványokkal. (DIV – leltározatlan.)

8. sír (44. kép, 14. tábla 1–2)

Nő(?). Csvh.: ?, t.: Ny–K, É-től Ny felé 80°-kal tér el. Sm.: 23 cm, sh.: 218 cm, ssz.: 80 cm.

Nagyméretű, lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. A sír korabeli rablásnak és a földmunkagépek bolygatásának egy-

aránt áldozatul esett. Eredeti helyén csak az állkapocs, a két felkarcsont, a gerincoszlop egy része és néhány borda maradt. A koponyatető a sír K-i végében feküdt.

Mellékletek:

1. A jobb felkarcsont és a bordák között, a gerincoszlop felett, valamint a medence előtt egy-egy (összesen 3 db) kéregöntéssel készült, aranyozott ezüst *ruhaszegélyveret*. Lencse alakúak, mindkét végükön hármás bimbódísz. H.: 2,4 cm, sz.: 1,1 cm. (DIV – leltározatlan.)
2. Az állkapocs előtt kerek átmetszetű, aranyozott bronzhuzalból készült *nyitott hajkarika*. Átm.: 2,5 cm. (DIV – leltározatlan.)
3. *Juhcombcsont*, siron belüli helye ismeretlen.
4. *Nyújtott lovas temetkezés* maradványai, a lókoponyát a földmunkagépek elpusztították.

44. kép. Besenyőtelek-Tepélypuszta, II. temető, 8. sír

9. sír (14. tábla 3–4)

A sírről sem rajz, sem fotó nem ismert.

Mellékletek:

1. *Hurkos-kampós* záródású bronz *nyakperec*. Egy hármás sodratú, vastag, sima és egy vékony, csavart bronzhuzalból *sodorták*. Átm.: 15,5 cm. (DIV – leltározatlan.)
2. Öntött bronz, *sodratmintás*, zárt *állatfejes karperec*. Átm.: 7,5 cm. (DIV – leltározatlan.)

10. sír

A sírről sem rajz, sem fotó nem ismert.

Melléklete nem volt.

11. sír (15. tábla 1–9)

Férfi.

A sírről sem rajz, sem fotó nem ismert.

Mellékletek:

1. *Ijcsontok*: egy markolatlemez és egy *íjvégcson*t töredéke. (DIV – leltározatlan.)
2. 3 db *nyéltüskés* vas *nyilcsúcs*:

- a: Hosszú vágóélű, deltoid alakú nyilcsúcs. H.: 10,5 cm.
 b: Kétágú, fecskefark alakú nyilcsúcs. H.: 10 cm.
 c: Rövid vágóélű, deltoid alakú nyilcsúcs. H.: 6 cm.
 (DIV – leltározatlan.)
3. *Tegezvasalások*, 19 db pálcá- és pánttöredék. (DIV – leltározatlan.)
 4. *Vaskarika* töredékei. Átm.: 4,5 cm. (DIV – leltározatlan.)
 5. *Bronzcsat*, ovális karikáját egybe öntötték a trapéz alakú szíjszorítóval. H.: 2,8 cm, sz.: 2,2 cm. (DIV – leltározatlan.)
 6. Apró *bőrmaradványok*. (DIV – leltározatlan.)

12. sír (1975. augusztus 4.) (45. kép, 16–17. tábla)

Férfi. Csvh.: ?, t.: Ny–K, É-tól Ny felé 50° eltéréssel. Sm.: ?, sh.: 212 cm, ssz.: 85 cm.

Nagyméretű, mindkét végén egyenesen záródó, alsó harmadában kiöblösödő sírgödörben korabeli rablással megbolygatott felnőtt férfi váza. Az embercsontok közül egy sem maradt eredeti helyén.

Mellékletei a csontok közt szétszórva kerültek elő:

1. *Nyíltartó tegez* maradványai:
 - a: A tegezfedél téglalap alakú csontlemez borításának darabja, felületén rozsdanyomokkal. H.: 7,5 cm, sz.: 3,8 cm.
 - b: Egy keskeny csontpálca, hajdan a tegez szájnylásának szegélyére illeszkedett. H.: 6,2 cm, sz.: 0,7 cm.
 - c: A tegez vaspálcáinak és vaspántjainak 17 db töredéke. (DIV – leltározatlan.)
2. Rosszezüst, egymáshoz hurkosan kapcsolódó, *sodrott huzal (nyaklánc?)* három darabja, egyiken lemezes csüngő töredéke. A töredékek h.: 2,6 cm, 4 cm, 6,7 cm. (DIV – leltározatlan.)
3. *Ismeretlen rendeltetésű vastárgy (öszöke?)* töredéke. H.: 7,6 cm, sz.: 5 cm. (DIV – leltározatlan.)
4. *Bőrtöredékek*. (DIV – leltározatlan.)
5. *Nyüzött lovas temetkezés* maradványai. A lócsontokat a sírrablás nem érintette, eredeti helyükön feküdtek a sír északi oldala mellett. Elöl (hajdan az elhunyt dereka mellett) a lókoponya, majd a két mellső, s azok mögött a két hátsó lábszárcsont.
6. A mellső és a hátsó lábszárcsontok találkozásánál *kenyelpár*. Fülük legyező alakú, külön nyak nélkül kapcsolódik a széles, lapos szárhoz, melyek ívelt, homorú talpalóban folytatódnak. M.: 18 cm, sz.: 14,4 cm. (DIV – leltározatlan.)
7. A kenyelek között ovális vas *hevedercsat*. H.: 5,5 cm, sz.: 4 cm. (DIV – leltározatlan.)
8. *Csikózábla* töredékei. Síron belüli helyzetük nem ismert. (DIV – leltározatlan.)

13. sír (46. kép, 18. tábla 1–9)

Férfi. Csvh.: ?, t.: Ny–K, É-tól Ny felé 75°-kal tér el. Sm.: ?, sh.: 245 cm, ssz.: 87 cm.

45. kép. Besenyőtelek-Tepélypuszta, II. temető, 12. sír

Téglalap alakú, mindkét végén egyenesen záródó, nagyméretű sírgödörben korabeli rablással megbolygatott csontváz szétdobált darabjai. Egyetlen csont sem maradt eredeti helyzetében.

Mellékletei szétszórva a csontok között feküdtek:

1. *Ijcsontok*:
 - a: 2 db ép ijmarkolatcsont, mindkét végén és hátoldalán irdalt. H.: 13,2 cm, sz.: 3,1 cm, h.: 13,4 cm, sz.: 2,8 cm.
 - b: 2 db töredékes íjvégcsont. (DIV – leltározatlan.)
2. *Nyíltartó tegez vasalásának* töredékei. (DIV – leltározatlan.)
3. *Csikózábla* darabjai. A 4 db fél szájas nem tartozhatott egy zablához, valószínűleg a 12. sír zablájának darabjai is idekeveredtek. (DIV – leltározatlan.)
4. *Ételmelléklet* maradványát jelző juhcombsont.
5. Középen kerek lyukkal áttört *veret*. (Elveszett)
6. *Nyüzött lovas temetkezés* maradványai: lólábszárcsontok a sír K-i végében.

14. sír (19. tábla 1–9)

Férfi. Csvh.: ?, t.: Ny–K, É-tól Ny-ra 70°-kal eltér. Sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?.

A sírról csak egy vázlatos rajz készült, ami sírgödört nem tüntet fel. A háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváznak csak az alkarsontjai és a comb-, valamint lábszárcsontjai maradtak eredeti helyükön. A sír többi részét feltehetőleg földmunkagépek pusztították el.

46. kép. Besenyőtelek-Tepélypuszta, II. temető, 13. sír

Mellékletek:

1. 5 db *nyílcsúcs*:
 - a: Hosszú vágóélű, deltoid alakú. H.: 4,1 cm, sz.: 1,8 cm.
 - b: Hosszú vágóélű, deltoid alakú. H.: 4,3 cm, sz.: 2,5 cm.
 - c: Hosszú vágóélű, deltoid alakú. H.: 5,1 cm, sz.: 2,1 cm.
 - d: Levél alakú. H.: 7,8 cm, sz.: 2 cm.
 - e: Hosszú vágóélű, deltoid alakú. H.: 6 cm, sz.: 2,6 cm. (DIV – leltározatlan.)
2. *Nyíltartó tegez vasalásainak* töredékei: 4 db pánt-töredék, 3 db pálcátöredék. (DIV – leltározatlan.)
3. *Kengyelpár* a jobb lábszárcsont felett:
 - a: Körte alakú, füle töredékes, rövid nyakkal kapcsolódik a rombusz átmetszetű szárákhoz. Talpalója ívelt, homorú.
 - b: Legyező alakú fülű kengyel töredékei, lapos szárú, talpalója ívelt, homorú. (DIV – leltározatlan.)

Szórványleletek a temető területéről: (18. tábla 10–11)

1. Két félből öntött, üreges bronz *füles gomb*. H.: 2,2 cm, sz.: 1,3 cm. (DIV – leltározatlan.)
2. Bronz *huzalkarperec* töredéke. H.: 2,4 cm. (DIV – leltározatlan.)
3. 4 db üvegpaszta *gyöngy*: 1 db egytagú, 1 db kéttagú, 1 db öttagú és 1 db töredékes. (DIV – leltározatlan.)

6.3. ÉRTÉKELES

A földmunkagépekkel nagyrészt megsemmisített temető hajdani *kiterjedéséről*, az elpusztított sírok számáról semmit sem tudunk, erre vonatkozó becslés az ásatási dokumentációban sem található. A megmentett 14 sír a temetkezéseknek bizonyosan csak egy töredékét alkotja. Ez utóbbiak közül 4 nő, 5 férfi és egy gyermek (juvenilis) sírjának bizonyult, 4 váz nemét az ásató nem tudta meghatározni. Feltűnő a gyermek (infans I–II.) sírok hiánya, ami minden bizonnyal a földgyaluk tevékenységének tudható be. A gépek a megmentett sírok egy részét is megbolygatták (2., 3., 5., 7., 14.), néhány temetkezés azonban bizonyosan (12., 13.) vagy feltehetőleg (1., 6., 8.) egykorú rablásnak is áldozatul esett.

A *temetkezési szokásokat* illetően a sírgödörök kialakítása egységes volt, a téglalap alakú gödörök sarkait lekerékítették. A túlvilági útravalóként sírba tett *ételmelléklet* maradványait két sírban (8., 13.) találták meg, mindkét esetben juhcombsontot. *Nyízott lovas temetkezés* maradványaira egy női (8.) és két férfisírban (12., 13.) bukkantak, s egy további férfisírban (14.) feküdt lószerszám. A temetkezéseknek tehát viszonylag nagy hányada, közel egyharmada tartalmazta a jelképes lovas temetkezés

valamely változatának nyomait. A nagyfokú bolygatottság ellenére is mindössze három olyan sírról van tudomásunk, amely semmiféle mellékletet nem tartalmazott (3., 4., 10.).

A sírokban talált ékszerkészlet meglepően változatos. A *hajkarikák* közül felbukkan a kisméretű, *körte alakú* típus (1.), a *nyílt huzalkarika* (5., 6.), valamint a korai típusú *S-végű hajkarika* (2. és talán 6.). A kisméretű, körte alakú karikák megjelenését a kutatás a 10. század végére – 11. század elejére keltezte.⁷⁴ A nyakdiszketek a 9. sír *hurkos-kampós végű, sodrott nyakperece* képviseli, s minden bizonnyal e körbe kell sorolnunk a 12. sírban talált *nyaklánc* darabjait is, melyek egy levél alakú csüngő töredékét is megőrizték. A torques esetében a vastag huzalok közé egy vékony filigrándrót is sodortak. E típus feltűnése a kutatás jelen állása mellett a 11. század 20-as éveire tehető, és Szent László király (1077–1095) idejére már el is tűnt a sírokból.⁷⁵ Vele ellenében a láncészkerek használata a 10–11. század folyamán végig kimutatható.⁷⁶ Az 1. sírban lelt ólomkereszt már feltehetőleg a feltárás során megsemmisült, típusáról nem rendelkezünk információval. Az azonban kétségtelen, hogy az egyszerű

⁷⁴ Tettamanti 1971, 219; Szőke–Vándor 1987, 53.

⁷⁵ Szőke 1962, 93; Szabó 1980, 52–56, 61–62; Giesler 1981, l.c. típus; Kovács 1986, 101.

⁷⁶ A tárgyalta besenyőtelki lelet nem tekinthető klasszikus láncészernek, hiszen nem szemekből áll, hanem két összesodort, vékony ezüsthuzalból, melynek végén hurkot alakítottak ki, s abba fűzték a következő tagot. A láncészkerekről összefoglalóan Horváth 2004, 459–482.

ólomkeresztek már a 10. század középső harmadára keltezhető sírokban is feltűnnek, s használatuk a 11. század elejéig nyomom követhető.⁷⁷ Semmit nem tudunk azonban leletkörülményeik miatt a szórványként előkerült apró egy- és többtagú *gyöngyök* viseleti módjáról. A temetőből két *karperec* került elő, egy sodratmintás állatfejes (9.), valamint szórványként egy huzalkarperec töredéke. Az állatfejes karperec Kovács L. felosztása szerint a 3b típusba sorolható, melynek használata a 11. század elejétől kimutatható.⁷⁸ Az egyetlen *gyűrű* félkör átmetszetű, öntött bronz *pántgyűrű* volt (6.).

Az ékszereknél jóval szerényebb számban és változatban kerültek elő ruhadíszek. Kéregöntéssel készült *rombusz alakú ruhaszegéldíszek* az 1. és a 8. sírban nyugvó nők viseletét díszítették. Utóbbi sírt feldúlták, s az előzöről sem áll rendelkezésünkre részletrajz vagy fotó, a leírás alapján csupán annyit tarthatunk bizonyosnak, hogy ez esetben is – más korabeli temetkezésekhez hasonlóan – V alakban helyezkedett el a 18 veret az elhunyt nyaka körül, illetve a mellkasán. A rombusz alakú ruhadíszeket túlnyomó részt a társadalom vagyonosabb rétegeibe tartozó nők használták a 10. század első kétharmadában, bár előfordulásuk az ezredforduló tájáig kimutatható. A csüngőtagos veretekkel ellentétben sohasem váltak a szerényebb anyagi helyzetű nők viseleti tárgyaivá. Legtöbb lelőhelyük a Maros–Körös–Tisza-vidéken s a Duna–Tisza között található.⁷⁹ A ruházat maradandó anyagból készített elemei közül ezenfelül csupán két *füles gomb* (1., illetve szórvány) került elő. Az ékszerek és ruhadíszek (a 12. sír nyakláncá kivételével) kizárólag női sírokból láttak napvilágot. A 13. sírban talált öntött kerek veret elveszett, így annak mibenlétéről semmit sem tudhatunk.

Ellenben fegyverekkel és lőszerszámokkal jól felszerelte a közösség a túlvilágra induló férfiakat, az öt sírből négyben ezek valamelyikét találták meg, vagy akár mindkét tárgytypust. A *fegyverzetet* kizárólag az íjászfelszerelés darabjai alkotják. Az *íj* szarvait, illetve markolatát fedő csontlemezek töredékei a 11. és a 13. sírből kerültek elő, töredékes voltak, a sírok bolygatottsága és a hiányos

dokumentáció miatt sem a fegyverek méreteit, sem síron belüli helyzetüket nem lehet megállapítani. Ugyanez mondható el a négy temetkezés (11., 12., 13., 14.) mellett talált vasalt, illetve csontlemezekkel felszerelt *nyiltartó tegezokról* is. Nem dönthető el az sem, hogy csupán a bolygatottságnak tudható-e be, hogy közülük két sírban (12., 13.) nem voltak nyilcsúcsok, avagy eredetileg is hiányoztak azok a mellékletek közül. A *nyilcsúcsok* a korszak sírjaiból ismert általános formák: hosszú, illetve rövid vágóélű deltoid alakúak, valamint egy-egy fecsefark (11.), illetve levél alakú (14.) típus.

Hasonló a helyzet a lőszerszámok tekintetében is: vas *csikózábla* a 12. és a 13. sírből ismert, egy további példány darabjai pedig szórványként szerepelnek a leletanyagban. Töredékes voltak miatt e tárgyak részletes vizsgálatra nem alkalmasak, csupán annyit állapíthatunk meg, hogy valamennyi a kétkarikás zablák közé sorolható. A két *kengyel* darabjai közül három példány (12.: 2 db, 14.: 1 db) legyező alakú fülü, nyak nélküli, széles-lapos szárú, homorú talpú kengyel, egy pedig körte alakú (14.). A lőcsontokat vagy valamilyen lőszerszámot tartalmazó sírok lovasfelszerelése azonban hiányos: a 8. sír lőcsontjai mellől semmilyen lőszerszám nem került elő, a 13.-ból a kengyelek hiányoztak, a 14. sírből pedig a zábla. Leveder-csatot csupán a 12. sírban találtak, s ez az egyetlen temetkezés, amely teljes lőszerszámkészletet tartalmazott.

A sírokból talált eszközkészlet meglepően szegényes. Még a hasonló lelőhelyeken megszokott tűzkészülékek és vaskések sem kerültek elő. A rendkívül szerény emlékanyagot csupán egy vastárgy (kés?) töredékei (7.), valamint egy ismeretlen rendeltetésű tárgy, talán ösztöke (12.) alkotja. A 11. sírban lelt vaskarika és egybeöntött szíjszorító s bronzcsat használati módját a leletkörülmények miatt nem tudjuk meghatározni.

A fent elmondottakból világosan látszik, hogy nemcsak a temető csonka, hanem az egyes sírok leletanyaga is erősen hiányos. E tény igen nagy mértékben megnehezíti a lelőhely értékelését és keltezését.

1. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100	
Rombusz alakú ruhadísz	██									
Ólomkereszt		██								
Körte alakú karika				██						
Füles gomb	██									

2. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
S-végű hajkarika				██					

⁷⁷ Langó–Türk 2004, 388–390.

⁷⁸ Kovács 1994, 136.

⁷⁹ Szöke 1962, 26, 76–77; Bálint 1991, 136; Révész 1996, 94.

BESENYŐTELEK-TEPÉLYPUSZTA, II. TEMETŐ

5. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Nyitott hajkarika									

6. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Nyitott hajkarika									
Pántgyűrű									

8. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Rombusz alakú ruhadisz									
Nyitott hajkarika									
Ételadomány (állatsont)									
Lovas temetkezés									

9. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Sodrott nyakperec									
Sodratmintás, állatfejes karperec									

11. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Íjcsontok									
Nyílcsúcsok									
Tegez									
Bronzcsat									

12. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Tegez									
Csüngös lánc									
Kengyel pár									
Hevedercsat									
Zabla									
Lovas temetkezés									

13. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Íjcsontok									
Tegez									
Zabla									
Állatsont (ételadomány)									
Lovas temetkezés									

14. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Nyílcsúcsok									
Tegez									
Kengyel pár									

A lelőhely értékelését erősen korlátozza annak töredékes volta, valamint a dokumentáció hányossága. Fokozottan érvényes ez a keltezés kérdésére. A lócsontokat, illetve lószerszámot, valamint fegyvereket tartalmazó sírokból (8., 11–14.) semmi olyan lelet nem került elő, amelynek segítségével a földre kerülésüket a 10. század eleje és a 11. század első negyede között szűkebb időhatárok közé szoríthatnánk. Meg kell ugyanakkor jegyezni azt is, hogy e temetkezésekből hiányoznak azok a tárgyak is, amelyek az ezredforduló körüli évtizedekben tűntek fel. Ez utóbbiak felbukkannak viszont a temető más sírjaiban (1., 2., 9.). Az 1. sírban talált kisméretű, körte alakú karika feltűnése miatt az egyébként díszes ruházatú nő eltemetésére semmiképpen sem kerülhetett sor a 980-as évek előtt, a sajnos megsemmisült egyszerű ólomkereszt alapján viszont ez az esemény legkésőbb a 11. század első negyedében lezajlott. Korai típusú S-végű hajkarikája alapján feltehetőleg ugyanebben az időszakban temethették el a 2. sírban nyugvó felnőttet is. A jelenleg rendelkezésünkre álló ismeretek alapján az viszont teljesen bizonyosnak tűnik, hogy a 9. sírban fekvő nő halála csakis a 11. század első negyede után következhetett be, de hogy a 11. század 70-es éveinek kezdetéig terjedő időszakon belül közelebről mikor, az már rejtve marad előttünk. Szerény és hosszú ideig használt ékszertípusaik alapján az 5. és a 6. sírban nyugvó

nő, illetve gyermek a 10–11. századon belül bármikor a földre kerülhetett.

Összefoglalóan annyit állapíthatunk meg, hogy a besenyőtelek-tepélypusztai II. temetőt valamikor a 10. században (de ezen belül ismeretlen időszakban) nyitották, s legalább a 11. század közepéig (esetleg még tovább) használták. Mivel nem ismerjük a különböző melléklettipusokat tartalmazó sírok egymáshoz viszonyított elhelyezkedését, így azt sem tudjuk, hogy a leletmentés egy teljes keresztmetszetet adott-e a temető használatának különböző periódusairól. Az azonban bizonyos, hogy a közelében feltárt I. temetővel legalább néhány évtizedig párhuzamosan, egy időben használatban volt. A két lelőhely sírjaiból megmentett leletanyag minden töredékessége ellenére ahhoz ugyanis elegendő információt nyújt, hogy leszögezhezzük: semmi esetre sem egy korai, 10. századi és egy későbbi, 11. századi temetőt használó közösségek váltották egymást a mai Tepélypuszta határában. Ennek ismeretében a veszteség még fájdalmasabb: a pusztítások miatt egyedülálló lehetőség veszett oda arra nézvést, hogy reálisabb képet kaphassunk a Mátraalja 10–11. századi temetőtípusainak, azok egymáshoz való viszonyának megismerése és az ott felbukkanó tárgytípusok időrendje finomításának tekintetében.

6.4. IRODALOM

ArchÉrt 103 (1976), 299; RégFüz 29 (1976), 59–60; HM 384; MNM Rég. Adattár: XXIV.229/1975.

7. BOLDOG-TÉGLAHÁZ-PART

7.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Parádi Nándor 1958-ban bejárta Boldog község néhány lelőhelyét. A Téglaház-part nevű területen, a falu délkeleti határrészében nyitott agyagbányában 10–11. századi sírokat figyelt meg. A megbolygatott sírokban sodrott nyakperecet, pántkarperecet, bronz karpereceket és préselt

ezüst- vagy bronzkorongot találtak. A leletek nagy része a nagykönyöki iskola gyűjteményébe került és később elkallódott, a sodrott nyakperec az egri múzeumban található.

47. kép. Boldog-Téglaház-part

BOLDOG-TÉGLAHÁZ-PART

7.2. SZÓRVÁNYLELET (48. kép)

Hurkos-kampós záródású, sodrott, bronz nyakpereg. Háromszorosan összehajtott, kerek átmetszetű bronz-huzalból sodorták. Két végén a visszahajtott hurkos huzalvégekből alakították ki a záródást biztosító hurkot, illetve kampót, a szabad végeket pedig még a hurkos végződés

előtt eldolgozták, így azok nem látszanak a kapcsoknál. A nyakpereg kissé összenyomódott, két vége túlfut egymáson. H.: 14 cm, sz.: 12 cm, v.: 0,6 cm (eredeti átm.: 14 cm). (DIV – ltsz.: 66.21.1.)

48. kép. Boldog-Téglaház-part, nyakpereg

7.3. ÉRTÉKELÉS

A sodrott nyakperecen kívül a többi lelet elveszett, illetve hollétét nem sikerült kiderítenem. Ennek következtében a Parádi N. jelentésében említett karperecek és a préselt korong típusáról és egyéb jellemzőiről sem rendelkezünk közelebbi ismeretekkel. Az egyedüli leletként megmaradt

vastag,⁸⁰ sodrott, hurkos-kampós záródású nyakpereg a 10. század végétől,⁸¹ más vélemények szerint a 11. század 20-as éveitől terjedt el.⁸² A rendkívül hiányos adatokból sem a temető kiterjedésére, sem használatának pontosabb időhatárait nem tudunk következtetni.

7.4. IRODALOM

RégFüz 11 (1959), 70–71; ArchÉrt 86 (1959), 213; FÉK 25; Szabó 1969, 55, 57.

⁸⁰ A szakirodalomban általánosan elfogadott gyakorlat szerint vékonynak azok a sodrott nyakperecek tekinthetők, amelyek vastagsága 4,5 mm vagy annál kevesebb, a vastag karperecek 4,5 mm-nél vastagabbak, általában 6–7 mm-esek. Szabó 1980, 52.

⁸¹ Istvánovits 2003, 291.

⁸² Szabó 1980, 52–56, 61–62; Giesler 1981, 116–120; Kovács 1986, 101.

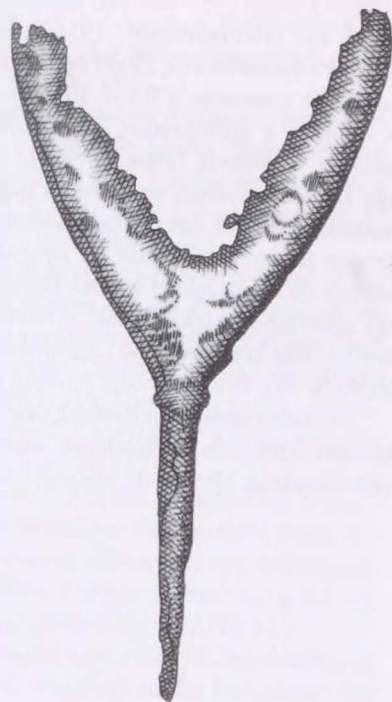
8. DEMJÉN

8.1. SZÓRVÁNYLELET (50. kép)

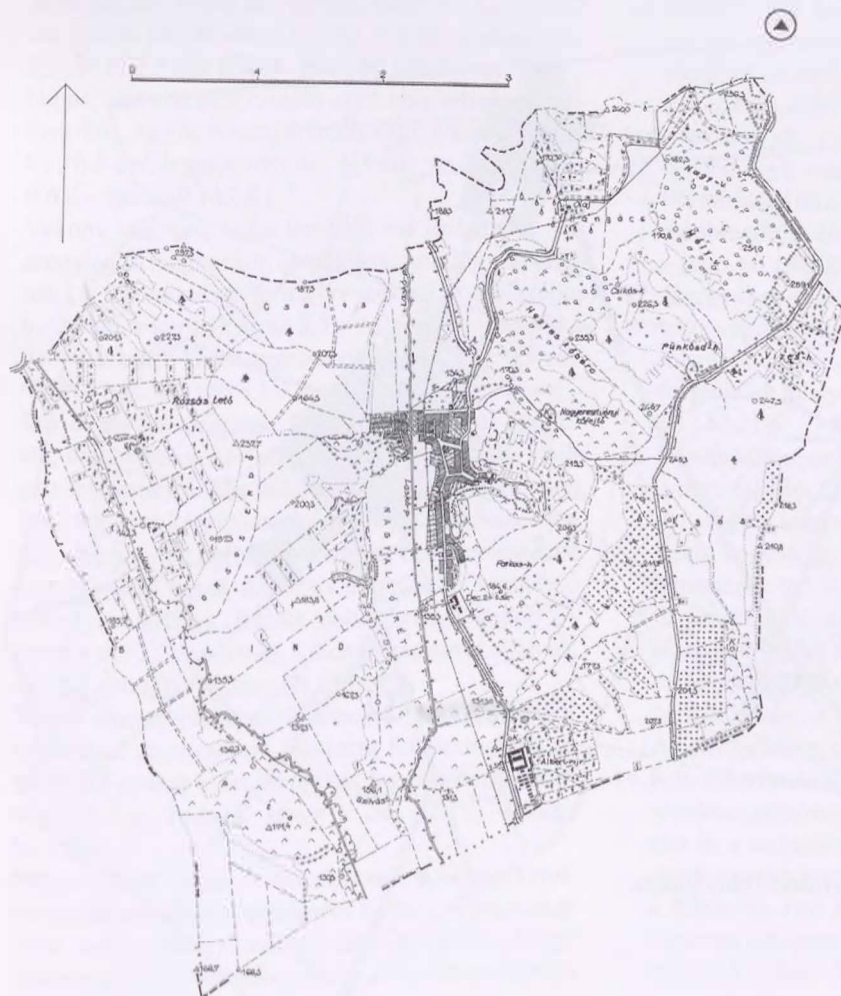
A község határából ismeretlen körülmények között, szórványként került elő egy villás szárú vas *nyílcsúcs*. H.: 7 cm. (DIV – ltsz.: 54.87.1.) A tárgyat a Lyceum gyűjteményében, a szépasszony-völgyi leletek között tartották nyilván. Azonosítását Nagy Árpád végezte el.^{K3} Sem a pontos lelőhelyet, sem a temető más jellemzőit nem lehet meghatározni.

8.2. IRODALOM

ArchÉrt 16 (1896), 358; FÉK 31; Szabó 1969, 55.

50. kép. Demjén, nyílhegy

49. kép. Demjén

^{K3} Nagy 1969, 75, 12. t. 5., a dolgozatban téves táblaszámra való hivatkozással

9. DORMÁND-HANYIPUSZTA

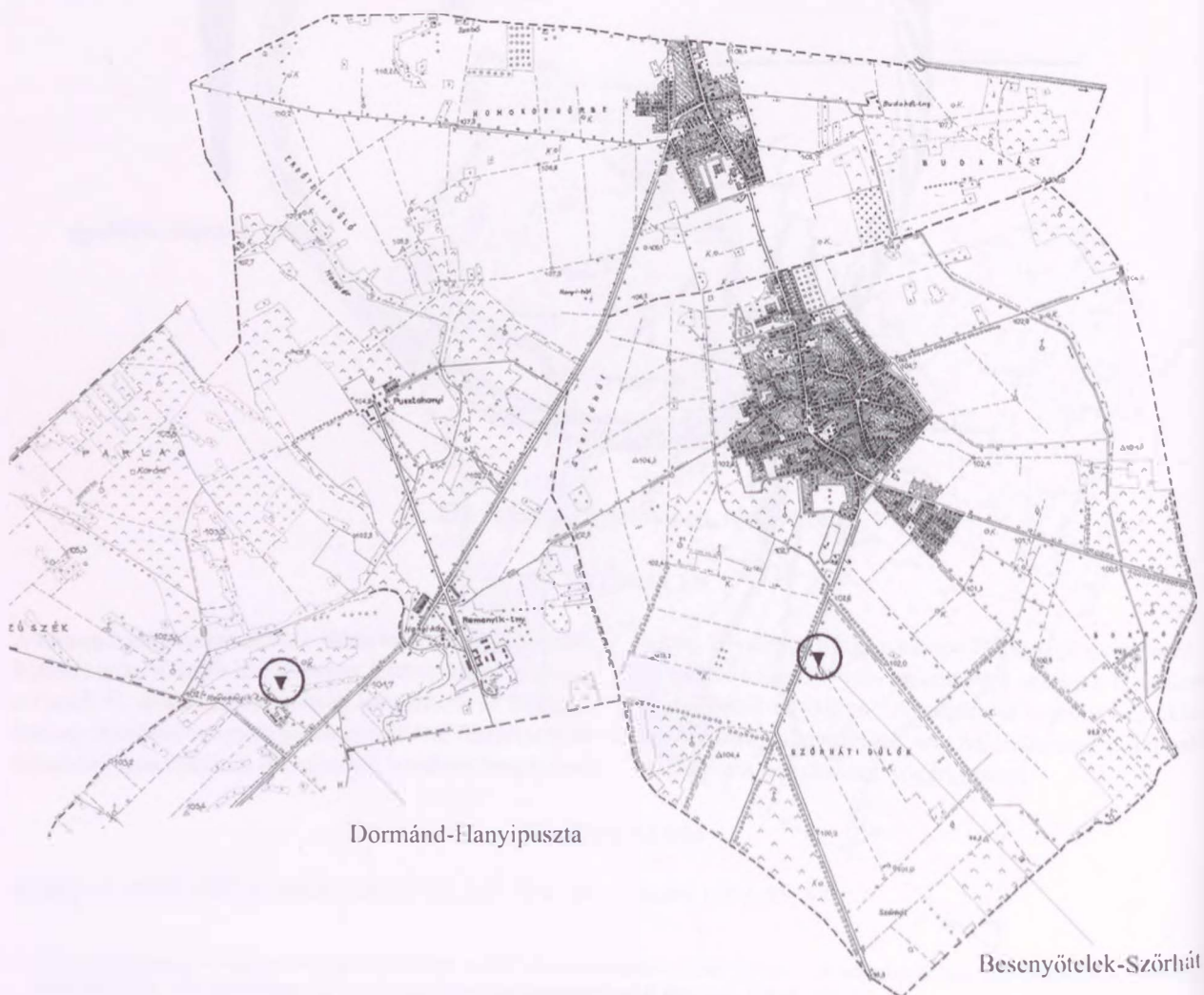
9.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Galván Károly 1957-ben kelt jelentésében tudósított egy előző évi leletmentésről. 1956. június 12-én utazott először Füzesabonyba, mivel onnan régészeti leletek előkerülését jelentette a helyi állatorvos, dr. Pólos Béla. A lelőhely a szomszédos Dormándhoz tartozó Hanyipusztán, Reményik János tanyájától közvetlenül északra egy homokbányában volt, ahol a megelőző két évben a munkások kb. 15 sírt találtak, némelyikben elmondásuk szerint lókoponya is volt. A sírokat elpusztították, de néhány előkerült leletet átadtak Galván Károlynak – ezek így szórványnak tekinthetők. A leletek vegyesen avar és honfoglalás koriak voltak. Leletmentés nem történt, így a lelőhely még évekig tovább pusztult (51. kép 1).

1959-ben újabb bejelentések után Szabó János Győző kezdett feltárásba a lelőhelyen, melyet ekkor már Bencsik-tanyának hívtak, de megegyezett a Galván Károly

által azonosított temetővel. A homokbánya meglehetősen nagy kiterjedésű volt, északi partján két területen is találtak sírokat. A honfoglaló temető a bánya északnyugati partfalánál volt, itt tíz nyugat–keleti tájolású, 10. századi sír és több észak–déli/északnyugat–délkeleti tájolású késő avar kori sír került elő. A két korszak sírjai nem vágják egymást. A bányapart keleti részén talált késő avar temetővel e sírok nem mutattak területi kapcsolatot (60–61. kép).

1962. november 28-án Szabó János újabb szemlélet tartott a lelőhelyen, mely továbbra is homokbányaként üzemelt. A területen kitermelt emberi csontokat talált, öt koponyát és több hosszúcsontot, egyéb leletekről azonban nem sikerült tudomást szereznie. A sírmező tehát valószínűleg túlterjedt az 1959. évi ásatások területén, és a bányamunkák során további sírok pusztultak el.

51. kép. Dormánd és Besenyőtelek

9.2. LELETEK

Szórványleletek (20–21. tábla, 26. tábla 2):

1. Szürke-világosbarna foltos, kisméretű *cserepfazék*. Jól iszapolt, de anyaga szemcsés: homokkal, apró kavics-csal soványított. Kézikorongon készült, peremét utánkorongolással simították. Viszonylag jól kiégettek, felületén másodlagos égés foltjai láthatók. Pereme erősen kihajló, elvékonyodó, a rövid nyak felett enyhén profilált. Az edény a válla alatt a legszélesebb. Fenekének pereme alul kissé kitüremkedik. Fenékbélyeg is látható rajta, mely szimpla kört formáz. Szájátm.: 10,5 cm, hasátm.: 11,5 cm, fenékátm.: 7,2 cm, az edény falának v.: 0,4–0,7 cm. (DIV – ltsz.: 60.140.1.)
2. Kisméretű, jó megtartású, körte alakú vas *kengyelpár*. Fülük, száraik laposak, talpalójuk viszonylag keskeny (az egyik kengyelé kicsit szélesebb), ívelt. Mindkét kengyel alig észrevehetően aszimmetrikus, egyik száruk rövidebb a másiknál. A kengyelek m.: 13,3 cm és 13 cm, sz.: 11 cm és 10,9 cm, fülük m.: 3,2 cm és 3 cm, száruk átmetszete: 0,9 × 0,2–0,3 cm, a talpaló sz.: 3,2 cm és 2,3 cm. (DIV – ltsz.: 60.140.3.)
3. Lapos, lant alakú *tűzsiholó acél*, nem teljesen szimmetrikus. Egyik visszatekeredő vége letörött. Teljes h.: 10,5 cm, legnagyobb m.: 4,3 cm, v.: 0,2–0,3 cm. (DIV – ltsz.: 60.140.4.)
4. Vékony szájasú, lapos karikájú vas *csikószabla*. Viszonylag jó megtartású, ép példány, csuklós szájasának két fele szinte egyforma hosszúságú. A szabla teljes h.: 25 cm, a karikák átm.: 5,3 × 5,2 cm, átmetszetük: 0,4 × 0,6 cm, a kerek átmetszetű szájasak v.: 0,7 cm. (DIV – ltsz.: 60.140.8.)
5. *Szív alakú bronzveretek*, 5 db. Kéregöntés⁸⁴el készültek, hátoldalukon két-két visszahajtott fülecske szolgált felerősítésre. Két példány kéttagú csüngős veret felső tagjának készülhetett eredetileg, csúcsos aljukon kis, visszahajtott hurok utal erre. A veretek mintázatát egy központi kerek dudor és a szélükön körbefutó gyöngysor alkotja. Szélük néhol erősen kopott. A veretek m.: 1,2 cm (sima), 1,6 cm (akasztóval ellátott), sz.: 1,4 cm. (DIV – ltsz.: 60.140.10.)
6. Tömör lencsefejú, bronz *füles gomb*. Hét sugárirányú rovátkával díszített feje majdnem félgömb alakú. A kerek fül nyakát kicsi bikónikus tag díszíti. A gomb m.: 1,5 cm, fejének átm.: 1 cm. (DIV – ltsz.: 60.140.11.)
7. Négyzet alakú, öntött, rosszezüst *veret*. Közepén kerek áttörés látható, melyet gyöngysor keretez. A négyzetes veret szélén vékony szalagos keret fut körbe. Négy sarkán egy-egy levélcsozor díszíti, mely három-három gömbölyű levélkéből áll. A veret hátulsó oldalán, a levélcsokoknál négy szegecs csomója maradt meg. Valószínűleg nyeregveretként funkcionált. A négyzetes rész mérete 1,4 × 1,4 cm, a levélcsokokkal együtt a veret teljes sz.: 1,9 cm, a szegecs h.: 0,2–0,25 cm. (DIV – ltsz.: 60.140.12.)
8. Kerek, öntött bronz *nyeregveret*. A közepén lévő kerek áttörést két sima, vékony sáv között futó gyöngysor vesz körbe. A hátoldalon négy hosszú szeg segítette a veret felerősítését. A veret átm.: 1,9 cm, a szegek h.: 0,9–1,2 cm. (DIV – ltsz.: 60.140.13.)
9. Rozetta alakú, öntött bronz *nyeregveret*. Külső szélét nyolc kerek, sima szírom alkotja. A középső részén lévő kerek áttörést sugárirányú rovátkákkal tagolt sáv keretezi. A veret egyik oldalán töredékes, két szírom hiányzik. Hátoldalán négy hosszú szeg volt eredetileg, de az egyik letörött. A veret átm.: 2,3 cm, a szegek h.: 1,1 cm. (DIV – ltsz.: 60.140.14.)
10. Pödrött végű *karperec*. Anyaga valószínűleg bronz – melyet ezüst színű bevonattal (ón?, ezüst?) láttak el – vagy rosszezüst. Visszapödrött végei alig keskenyednek, pántja díszítetlen. A karperec átm.: 6,2 × 6,3 cm, pántjának sz.: 1 cm. (DIV – ltsz.: 60.140.15.)
11. Nyitott végű, rosszezüst *hajkarika*.⁸⁴ Kerek átmetszetű huzalból hajlították, végei egyenesre levágottak. Két darabra törött, átm.: 1,8 cm. A huzal v.: 0,15 cm. (DIV – ltsz.: 60.140.20.)
12. *Igazgyöngy* töredéke. A kis gyöngy félbe van törve vagy vágva; átfúrás nyoma nincs rajta. A korábbi fotón még több töredék látható, ezek egy része elveszett. A megmaradt fél gyöngyszem átm.: 0,5 cm. (DIV – ltsz.: 60.140.21.)
13. Három különböző *vaskarika* (egy leltári számon: DIV – ltsz.: 60.140.22.):
 a: Az egyik lekerekített sarkú trapéz alakú, átmetszete lapos, négyzetes. A karika h.: 4,4 cm, sz.: 3,5 cm, átmetszete: 0,5 × 0,2–0,3 cm.
 b: Kisebb, kör alakú, erősen korrodált karika, egy része hiányos. A karika átm.: 3,8 cm, v.: 0,3–0,5 cm.
 c: Egy kör alakú vaskarika fele. Átmetszete lapos, négyzetes. A karikatöredék húrh.: 4,5 cm.
 Az első példány valószínűleg hevedercsat karikája.
14. Két összehurkolt tagból álló vékony bronz drót-töredék: *gömbörcsüngős fülbevaló* fülkarikájának alja és a csüngő részlete. Az utóbbi, hosszabb drót egyik végén háromszögű, a másikon kerek hurok van; a fülkarika alsó részének töredéke kisebb, szintén hurkosan kiképzett. A töredék teljes h.: 4,2 cm, v.: 0,05 cm. (DIV – ltsz.: 60.140.23.)

⁸⁴ A tárgyat Galván Károly egykori fotója alapján lehetett azonosítani, mivel mára a leletanyaghoz keveredett egy másik, kisebb méretű hajkarika is, mely nagyon hasonló a dormándi, szórványként előkerült példányhoz. Leltári szám egyik karikán sem látható, de a fotó alapján a nagyobb méretű karika tartozik a leletanyaghoz.

15. Négyzet alakú *vascsat* töredékei, 3 db. A kis töredékek erősen korrodáltak, húrh.: 1,7 cm, 2,4 cm, 2,5 cm. (DIV – ltsz.: 60.140.24.)
16. Visszahurkolódó végű vaspálcátöredék, valószínűleg *csikózábla* szájvasának egyik vége. Teljes h.: 4,2 cm,

- átmetszete: 0,4 × 0,3 cm. (DIV – ltsz.: 60.140.25.)
17. Állítólag az egyik csontváz mellett találták Provençe-i Hugó (926–931) *ezüstdenárát* (CNI V, II. t. 11.). A vékony pénzérme szegélye letöredezett. Egy helyen átlukasztott. (DIV – leltározatlan.)

9.3. SÍRLEÍRÁSOK

1. sír (1959. július 3.) (52–53. kép, 62. kép, 22. tábla)
Adultus (22–30 éves) nő. Csvh. (a koponyatetőtől a térdig): 113 cm, t.: Ny–K (257°), sm.: 111–116 cm, sh.: ?, szs.: a koponyánál 63 cm.

52. kép. Dormánd-Hanyipusztá, 1. sír

A sírgödör Ny-i végét, a koponyatető felett, a feltáró munkások levágták. A sír K-i részét újkori beásás bolygatta, a váz térdtől lefelé megsemmisült. Háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz. A lábknál bolygatott. A koponya jobbra fordult és előrebillent. A bal váll felhúzott helyzetben volt, a karokat könyökben kissé behajlított helyzetben találták. A bal kézfej a bal medence belső szegélyéhez közelebb, csuklóban megtörve került elő. A jobb kézfej a jobb medencelapát külső szélé, illetve a combcsont mellett helyezkedett el. A váz kissé átlósan feküdt a sírban. A leletek elhelyezkedése arra utalt, hogy a halott sírba helyezésekor a ruházat bal oldalra csúszott.

Mellékletek:

1. Vörösréz lemezből készült, aranyozott és ónozott felületű, poncolt palmettával díszített *hajfonatkorongpár* került elő a szegycsonttest (corpus sterni) bal oldalán. Az alsó példány részben a szegycsont középső részének bal szélén feküdt, a felső példány pedig a szegycsontmarkolat (manubrium) felső sarkát és a bal kulcs-csont, illetve a bordák egy részét takarta. A két korong hossza a sírban együttesen 20 cm, egymástól való távolságuk 2,5 cm. A koponya felőli korong felső íve csaknem az állcsúcs alá nyúlt. A kissé domború korongok felül hármás, alul kettős szegecseléssel voltak bördarabra erősítve.⁸⁵ A szegecslyukak egymással átél-

53. kép. Dormánd-Hanyipusztá, 1. sír

lenben látszottak a korongok széléin, de nem estek egy vonalba a két példányon, a felső korong az alsóhoz képest balra elfordult. A korongokat két szembeforduló indapár díszíti, melyek közepén szétrnyílnak, nagyjából rombusz alakú területet közrefogva. Oldalra széthajló két-két águk egymásba fonódik, végük pedig spirálisan visszatekeredik. A korongok alján és tetején az indapárokat kicsi íves tag zárja. Felül és alul, a korongok szélénél két-két többszörösen tagolt levélesokorra nyílik szét az indák vége. A korongok szegélyén beütögetett pontsorról díszített sáv fut körbe. A mintázat vonalát kis ék alakú nyomokat hagyó eszköz sűrű beütögetésével alakították ki. A rajzolat elnagyolt vonalú, nem túl alaposan kidolgozott, de viszonylag biztos rajztudásról árulkodik. Az indák és levelek felületét ónozták, a háttér aranyozással emelték ki; de mind az ónozás, mind az aranyozás már csak nyomokban látható. A korongok mintázata nem szabályosan szimmetrikus, a két korong nem teljesen egyforma rajzolatú, de a megmunkálási technika

⁸⁵ Az ásatási napló leírása szerint. A bőrmaradványok már nincsenek meg.

- alapján feltételezhető, hogy egy időben, egy műhelyben készültek. Átm.: 8,8 cm. (DIV – ltsz.: 60.138.1.)
2. Aranyozott ezüst *ingnyakdíszek*, 8 db. Egy az állcsúcsonál, a felső korong felső íve alól, kettő az állkapocs bal oldala alól, kettő a bal kulcsont felső része alól került elő. Az állkapocs és a kulcsont között, részben az állkapocs alatt, jobboldalt három példány volt egymás mellett. A kis, téglalap alakú veretek enyhén ívelték hossz tengelyük mentén, hátul, a rövidebb széleken egy-egy lapos fül szolgált felerősítésükre. A mintázatot négy lapos korong alkotja a veretek sarkain, melyeket kisebb dudorokból összeálló keresztalakzat választ el egymástól. A középső kerek dudor kicsit nagyobb, és a két rövidebb szélen egy-egy kis bojt zárja le az elválasztó tagot. A vékony, kéregöntéssel készült ingnyakdíszeken a minta bemélyedő részein aranyozás nyomai láthatóak, melyet vagy a kereszt alakú tag egészére, vagy csak a bemélyedő részekre vittek fel. A veretek h.: 1,4–1,5 cm, sz.: 1,1–1,3 cm. (DIV – ltsz.: 60.138.2.)
3. Két préselt *ezüstrozetta*. Az egyik a felső korongon feküdt, annak szegycsont felőli széle és középpontja között. A másik rézsútos fekvésben ugyancsak a felső korongon volt, azon a szélén, amely az állkapocs tövével sorakozó ingnyakdíszek felé néz. A rozetták vonala és az ingnyakveretek vonala tompaszöget zárt be. Vékony ezüst- (vagy rosszezüst) lemezből préselték őket, valószínűleg a hátlap felől pozitív verőtövet alkalmazva. A mintázat közepén vékony bordával keretezett kerek kiemelkedés látható, melyet 8 kerek vagy tojás alakú szírom vesz körbe. A rozetták szélét gyöngyosor sáv keretezi, melyet négy helyen átlukasztottak. Az egyik példány pereme jobban letöredezett. A két rozetta átm.: 2,5 × 2,2 cm, 2,4 × 2,4 cm. (DIV – ltsz.: 60.138.3.⁸⁶)
4. Három bronz *füles gomb* került elő a törzs környékén. Az egyik a jobb könyöktől 11 cm-re feküdt a felkarcsonton, illetve felette (az alulról számított 6. hátszigolya jobb szélétől 19 cm-re). A második a 4–5. ágyéki csigolyák között volt, a gerincoszlop jobb szélénél. A harmadik az alulról számított 5. ágyéki csigolya alsó szélével egy vonalban, bal oldalon, a mellkas szélén volt (a 6. csigolya jobb szélétől 12 cm-re). Szabó J. Gy. a három gomb helyzetét tekintve arra gondolt, hogy az öltözék itt a test jobb oldala felé mozdulhatott el, összhangban a korongok és rozetták balra mozdulásával. Szerinte a ruházat felül balra és hátra csúszhatott, így alsó része jobbra kellett csavarodjon. A három gomb eredetileg a deréktájon lehetett: az egyik közepén, egy-egy pedig kétoldalt, a csipőtájék felett. Az egyik valószínűleg elveszett, jelenleg a leletanyagban két tömör, bronz füles gomb van.⁸⁷ Az egyik lencsefejú (bikónikus). Füle csepp alakú, s nyakán alig látható borda tagolja; a fej három rovátkával díszített (a negyedik valószínűleg lekopott). A másik gomb feje szabálytalan gömb alakú, díszítetlen. A lencsefejú gomb h.: 1,2 cm, fejének átm.: 0,7 cm, a gömbös fejú gomb h.: 1,5 cm, fejének átm.: 0,8 cm. (DIV – ltsz.: 60.138.4.)
5. *Kar- és lábperceek* (DIV – ltsz.: 60.138.5.):
- a: Vékony rosszezüst drótból hullámosan-spirálisan hajlított karperecek voltak a két karon. Az egyik a jobb könyöktől 6 cm-re fogta körbe az alkar csontjait (a teteje a sírfenekől 13 cm-re esett), a másik a bal csuklócsontoktól 13 cm-re fogta át a bal alkart. Mindkettő töredékesen került elő.
- b: A karperecekhez hasonló, hullámosra hajlított lábpercec volt a bal combcsont fejtől 8 cm-re a térd felé, a combcsont belső felére rézsútosan rádölvé, de a csontot nem fogta át. Talán másodlagos helyzetben találták.⁸⁸ Jelenleg két nagyobb és egy kisebb töredék van meg az ékszerekből.⁸⁹ Vékony rosszezüst huzalból hajlították őket hullámosra, spirálisan megcsavarva és széthúzva. A töredékek átm.: 6,5 cm, 4,7 cm, 3,4 cm, a huzal v.: 0,1 cm.
6. A jobb combcsont belső oldalán *állatcsont* (kisemlős csigolyája) volt a térdtől 13,5 cm-re.
7. Hengeres csont *tűtartó* került elő a fej és a sírvég között. Keskeny, sima felületű példány, pontosabb helyét nem tudták megállapítani, mivel a sír nyesésekor a kimetszett földdel került elő. Csőves hosszúcsontból (valószínűleg szárnyas csontjából) készült, hengeres alakú, díszítetlen darab, h.: kb. 6 cm, átm.: kb. 1 cm. A tárgy elveszett, csak a korábban készült tárgyfotókról, tárgyrajközről ismerjük. (DIV – ltsz.: 60.138.6.)

2. sír (1959. július 7.) (54. kép, 62. kép, 23. tábla)

Maturus (40 év körüli) nő. Csvh.: 157 cm, t.: Ny–K (253°), sm.: 133 cm, sh.: 190 cm, ssz.: 72 cm (a két végénél), 65 cm (a derék vonalában).

A sír foltja 66 cm mélyen erősen lekerekített végű téglalap volt, de mélyebben eltolódást mutatott D-i irányba, azaz a sír padmalyosan lett kialakítva. Az aknaszerű lemélyítés után, melynek foltja a szokásos lekerekített sarkú téglalapot mutatta, a D-i sírfalba oldalról beástak. A bemélyítés mértéke a fejnél 18 cm, a deréknél 44 cm, a fejnél 30 cm volt, a padmaly magassága 35–45

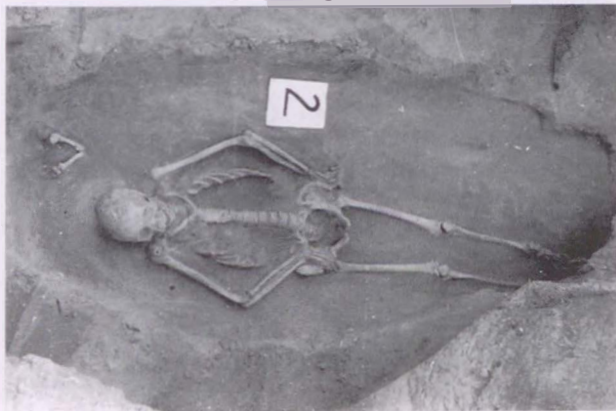
⁸⁶ A két rozettán szerepel egy hibás, megújított leltári szám is (60.138.7.), de ez a 2. sír nagyobb méretű rozettáinak leltári száma, s valószínűleg tévesen került ezekre a darabokra. Elmosódottan még látszik a régi, jó leltári szám is rajtuk.

⁸⁷ A korábban készült tárgyrajközön is ez a két gomb szerepel, de a tárgyfotókon három darab látható. A harmadik példány a meglévő lencsefejú gombhoz hasonló.

⁸⁸ Nem zárható ki, hogy ez is a karperecek töredéke, csak, mint azt az ásató is megjegyzi, másodlagos helyzetben!

⁸⁹ A korábban készült tárgyrajközön és tárgyfotókon még több darab szerepel.

cm. A padmalyos bevágás által a sírgödör formája módosult, szűkülő tojásformát mutatott, de a végei nem ívesen, hanem egyenesen voltak lezárva. Itt a sír h.: 210 cm, sz.: Ny-ról K felé 38 cm, 87 cm, 46 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz, bolygatatlan. A koponya a Ny-i sírvégtől 27 cm-re, az É-i sírfaltól 42 cm-re, a D-i sírfaltól 37 cm-re volt. A koponya kissé jobbra és előre billent. A vállak enyhén felhúzott helyzetben voltak, a karok könyökben kissé behajlítva. A jobb kézfej csuklóban megtörve a jobb medencelapáton nyugodott, az ujjak vége a jobb combcsont fejen. A bal kézfej kisebb mértékben hajlott be, és a bal medencéhez simult kívülről. A lábak enyhe tompaszöveget alkottak a törzssel, és a váz kissé átlósan feküdt a sírban, a lábvégek a D-i sírfalhoz szorultak.

54. kép. Dormánd-Hanyipusztá, 2. sír

Mellékletek:

1. *Juhcsontok* (egy bal femur és egy jobb humerus) feküdtek a bal váll mögött, a koponyától kb. 17 cm-re. Egyik végük összeért, egymással hegyesszöveget zártak be.
2. A koponya két oldalán ezüst *hajkarikapár* került elő, egyik a jobb oldali csecsnyúlvány mögött, a másik a bal oldali csecsnyúlvány és az állkapocs között. Viszonylag vastag ezüst- (vagy rosszezüst) huzalból készültek, szabályos kör alakúak. Nyitott végük egyenesen levágott, méretük egyforma. Átm.: 2,5 cm, a huzal v.: 0,2 cm. (DIV – ltsz.: 60.138.9.)
3. Ovális öntött rosszezüst *ingnyakdíszek*, 7 db. Egyikük a lapjával hosszanti irányban feküdt a bal kulcscsont külső szegélyén, középen. Egy másik a szegycsont felső szegélyén volt, a gerincoszlop irányához képest részütősen, részben érintve a bal kulcscsontot is. Egy további darab a szegycsonttest és a szegycsont markolatának (manubrium) határvonalán, a csont jobb szélén, ferdén került elő. A jobb kulcscsont belső széle mellett is elhelyezkedett egy példány, a kulcscsont irányával párhuzamos hosszanti tengellyel. Ettől 4 cm-re a kulcscsont belső oldala mellett, a gerincoszloppal párhuzamos tengellyel feküdt a következő darab. Két veret a jobb kulcscsont külső végén helyezkedett el, a gerincoszlop irányával párhuzamosan. A kéregöntéssel készített veretek hátoldalán felül és alul egy-egy

- lapos, kislyukú fülecske volt kiképezve. Felületük kopott, és valószínűleg restaurálásakor erősen savazták őket, így nem állapítható meg, hogy arany- vagy egyéb bevonat volt-e rajtuk. A veretek közepén lévő kerek dudort rombikus alakban elhelyezkedő hosszúkás levelek veszik körül. A hosszabb oldalon a levélkéket kis ovális tag választja el, míg az ingnyakdíszek csúcsain felül és alul pici háromtagú, nyeles levélesokor van köztük. A veretek h.: 2,6 cm, sz.: 1,3 cm. (DIV – ltsz.: 60.138.8.)
4. Vékony lemezből préselt *ezüstrozetták*, 7 db, széléciken kis lyukakkal. Az egyik a jobb vállnál, a felkarcsont végén feküdt függőleges helyzetben. Egy másik ettől 17 cm-re, csaknem a szegycsonttest felső szélével egy vonalban volt, kicsit lejjebb és jobb felé 8 cm-re, a bordák között. A harmadik rozettát a szegycsonttest jobb oldalán találták. Ettől 8 cm-re, az alulról számított 8. csigolya jobb oldalán (a csigolyától 4 cm-re) volt a negyedik rozetta. Az alulról számított 5–6. csigolyák között, részben alattuk helyezkedett el egy példány, ennek csak jobb oldala látszott a gerinc mellett. A hatodik rozetta a másodiktól (tehát kb. a szegycsonttest felső szélének vonalától) 15 cm-re volt, illetve a gerinctől 11,5 cm-re jobbra. Az utolsó darab a hatodiktól 9 cm-re, a gerinctől 11 cm-re került elő, a jobb alkar csontjaihoz egészen közel. A rozetták tehát nagyjából egymás alatt, itt-ott eltolódva, nagyjából két sorban helyezkedtek el a törzs jobb felén. Szabó J. Gy. szerint talán sírba helyezéskor vagy a bomlás során mozdult el a ruházat (ing és felsőruha?) jobbra. Jelenleg 6 viszonylag ép rozetta van a leletanyagban, valamint több kisebb töredék. A ruházatra felvarrható díszeket egészen vékony ezüstlemezből préselték, valószínűleg pozitív préselőmintaival. Közepükön kerek, gyöngy-sorkeretes kitéremkedés van, melyet 6 db kerek szírom vesz körbe. A rozetták széle körben, a szírmok mentén karéjosan lehajlik, s a felerősítéshez néhol átlukasztották. A meglévő darabok kopottak, néhol hiányosak. Átlagos átm.: 3,1 cm. (DIV – ltsz.: 68.138.7.)
 5. Két félgömbből álló, üreges bronz *füles gombok*, 2 db. A bal vállcsúcs mellett volt egy példány, belül (a legközelebbi ingnyakverettől 7,5 cm-re), a másik baloldalt, az alulról számított 5–6. csigolyák között. Az egyik sima gömbölyű fejjű, a fül nyakán kis bordás tagolással, a másik szintén gömbös fejjű, és egy közepén húzódó vízszintes vonalpar alatt sugárirányú rovátkolás díszíti. Mindkét darab két félre esett szét, és a fülénél mindkettő kissé sérült. A díszítetlen példány h.: 1,8 cm, fejének átm.: 1,2 cm, a rovátkolt füles gomb h.: 1,5 cm, fejének átm.: 1 cm. (DIV – ltsz.: 60.138.10.)
 6. Rosszezüst drótból hullámosan-spirálisan hajlítot *karperec* töredékeit találták a bal kéz ujjainak végénél. A vékony huzalt spirálisan megcsavarták és kissé széthúzták, hasonlóan az 1. sír karpereceihez. A töredék h.: 2,7 cm, a huzalv.: 0,1 cm. (DIV – ltsz.: 60.138.11.)

3. sír

ÉNy-DK-i tájolású avar sír.

4. sír (1959. július 7–8.) (63. kép, 24. tábla)

Adultus (35 év körüli) férfi. Csvh.: 161 cm, t.: Ny-K (260°), sm.: 100–103 cm, sh.: kb. 230 cm (a két szélső lelet alapján), ssz.: kb. 94 cm.

A sirgödör feltja nem volt kivehető. A koponya elö-kerülése jelezte a sirt, és két, agancsból faragott zabloldalpálca. Utóbbiakat a feltárás alatt ellopták. Háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz. A fej környéke bolygatott. A koponya enyhén balra fordult. A jobb kar könyökben kissé behajlítva került elő, a kézfej a jobb combcsontfejen nyugodott. A bal váll felhúzott helyzetben volt. A bal kar könyökben jobban behajlítva került elő, s a kézfej a jobb kézfejen feküdt, így a bal alkar csontjai átlósan kereszteztek a medencét. A combcsontok kissé széttartottak és jobb felé irányultak.

Mellékletek:

1. A lábak végétől nem messze *részleges lovas temetkezést* tártak fel. Közvetlenül a lábfejek végénél, a két boka között találták a lókoponyát, orrával az emberi koponya irányába fordítva. A lókoponya erősen megdőlt balra (D-i irányba), és részben ránehezedett a bal lábfejre. A ló végtagsontjai a lókoponya hátsó része mellett, a K-i és a D-i oldalon helyezkedtek el, részben a koponyatető magasságában. Egy csücsont az emberi csontváz jobb térdje mellett volt 11 cm magas, egy patacsont pedig a jobb sípcsont mellett, ugyancsak 11 cm magas. Az előbbi a hozzá tartozó többi végtagsonttól 60 cm-re, az utóbbi 40 cm-re feküdt, valószínűleg állati bolygatás hatására. Egy végtagsont viszont jóval a lókoponya mögött, É-D-i irányban feküdt, 20 cm magas, a legutolsó csontoktól 13 cm-re. A homokbánya partfala innen már csak pár cm-re volt. A végtagsontok a lókoponya körül átlagosan (a sirfenéktől mért) 7–16 cm körüli szinten kerültek elő. A ló 5 és fél éves mén volt (Bökönyi Sándor meghatározása), a lókoponya h.: 52 cm.
2. *Juhhosszcsontok* kerültek elő (bal humerus és radius) az emberi koponya jobb oldalán, a gerinccel nagyjából párhuzamos irányban, a koponyához csaknem oda-simulva.
3. A koponyán bronz *nyitott hajkarika* tapadt a jobb oldali csecsenyűlvány és az állkapocs közötti részre. Szabályosan kerek alakú, végei kissé ferdén levágottak, szorosan összehajtottak. Átm.: 2,3 cm, a húzal v.: 0,2 cm. (DIV – ltsz.: 60.138.16.)
4. A jobb váll felett és mellette *késő bronzkori urna* került elő szétlapult állapotban, mintegy kiterítve, 15 darabra esve. A válltól DNy-i irányban helyezkedett el, az első eserép csak pár cm-re volt. Töredékei elvesztek.
5. 2 db vas *nyílhegy* egyiknek a szára a jobb felkarsonton volt, hegye a csont külső oldalához simul, csücsá-
val DNy-i irányban. Ez a nyílhegy a felkarsont váll felőli végétől 9 cm-re feküdt, szára a csont felett 3 cm-re volt. A sirfenéktől mérve 8,5 cm magasban találták. A másik nyílhegy a jobb mellkas széle felett 5 cm-re került elő, hegyének távolsága a jobb vállcsücsőtől 25 cm. Csúcsa felfelé nézett, de lapjával ferdén lefelé irányult, a sirfenéktől a távolsága 12 cm. A nyílhegy csúcsa egy vonalban volt az alulról számított 8. csigolya felső szélével. A szár iránya nagyjából a gerincoszlop irányával egyezett. Az egyik példány kisebb, deltoid alakú, viszonylag ép. A másik, nagyobb nyílhegy pengéje rombusz alakú, alsó vágóéle ívelt, éle töredezett. Mindkét nyílhegy szártüskéjén a nyilvessző rározsdásodott famaradványai láthatóak. A kisebb nyílhegy h.: 6,6 cm, sz.: 2,4 cm, a nagyobb példány h.: 9,2 cm, sz.: 2,3 cm. (DIV – ltsz.: 60.138.19.)
6. Kisméretű, körte alakú *kengyelpár* töredékei voltak a lócsontok közelében. Az egyik példány félig a lókoponya bal állkapcsa alatt feküdt, fülével a K-i sírvég felé. Kilátszó szárrésze az állkapocs szögletétől a metszőfogak felé tartott, talpalója 14 cm-re látszott azoktól. A másik kengyel teljesen a lókoponya alatt volt, az előző mellett, azzal párhuzamosan. Száruk és fülük lapos, a három, alig kitapintható bordával megerősített talpaló enyhén ívelt, viszonylag keskeny. Az egyik kengyel félig ép, a másik azonban nagyon töredékes. A kengyelek mérete a töredékek alapján megközelítőleg 13 × 11 cm, a szár átmetszete: 0,5 × 0,1 cm. (DIV – ltsz.: 60.138.21.)
7. Vas *hevedercsat* került elő a lókoponya mögött, két végtagsont között. A csatkarika lekerekített sarkú téglalap alakú, egyik oldalán töredékes. A zablátöredékek között beleltározott válpálcátöredék a hevedercsat tüskéje is lehetett, de jelenleg ez nem eldönthető. A csatkarika h.: 4,9 cm, sz.: 3,6 cm. (DIV – ltsz.: 60.138.20.)
8. Agancsból faragott *zabloldalpálcák* látszottak a feltárás előtt az emberi koponya jobb oldalán, de ezeket még feltárás és dokumentálás előtt ellopták. A vas csikózabla néhány töredéke megmaradt: két lapos átmetszetű vaskarika és a vékony, csuklós szájas (vagy a hevedercsat peckének) egy töredéke. A két karika nem egyforma nagyságú, s a kisebb példány törött. A karikák átm.: 4,5 × 4,7 cm, illetve 5,2 × 5,1 cm, átmetszete: 0,6 × 0,4 cm és 0,7 × 0,4 cm, a szájas töredék h.: 5,6 cm. (DIV – ltsz.: 60.138.17.)
9. Vas *pengetöredék*, pontos helye nem ismert, a sírleírás nem említi. Valószínűleg egyélű kés pengéjének egy darabja, vagy vékony vaspánt töredéke. (DIV – ltsz.: 60.138.18.)

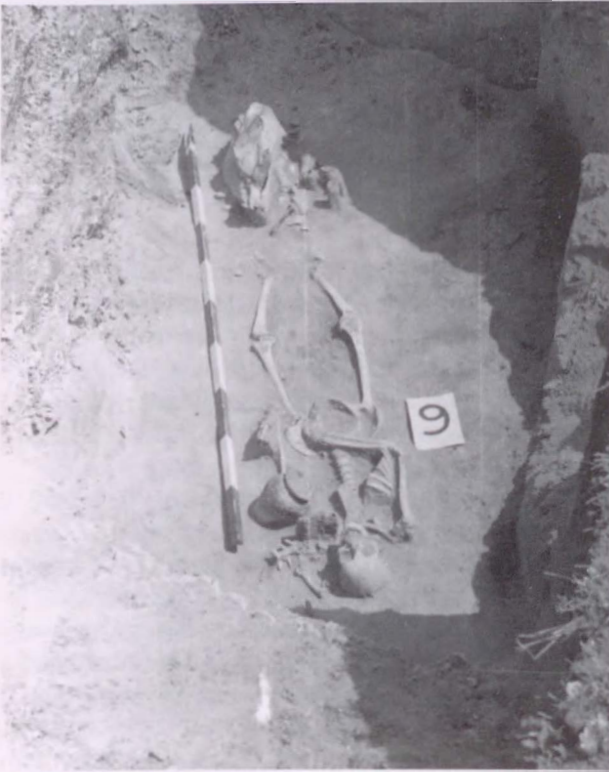
5. sír

ÉNy-DK-i tájolású avar sír.

6. sír (1959. július 15.) (55–56. kép, 63. kép, 25. tábla, 26. tábla 3)

Maturus-senilis (55-60 éves) nő. Csvh.: 139 cm, de a térd felhúzott helyzete miatt eredetileg kb. 141 cm lehetett; t.: Ny–K (247°), sm.: 175 cm (a fejnél), 169 cm (a deréknál), 160 cm (a lábnál), sh.: kb. 225 cm, ssz.: kb. 70 cm.

A sírgödör feltja nagyon rosszul látszott, így a méreteket a csontok és a leletek elhelyezkedése alapján adta meg az ásató. Háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz, bolygatatlan. A koponya kismértékben balra fordult. A jobb kar majdnem derékszögben behajlítva került elő. A kézfej, csuklóban megtörve a bal medencelapát belső peremén volt, a gerinccel csaknem egy irányban. A bal kar nyújtva húzódott a törzs mellett, a kézfej a bal combcsont külső oldalán volt tenyérrel befelé. Az ujjcsontokból néhány a koponya jobb oldalán és a váz bal oldalán került elő – ez állati bolygatás eredménye lehetett (az ingnyakveretek elmozdulása is). A térdek felhúzott helyzetben voltak, a combcsontok széttartottak. A bokák között tenyérsíri távolság volt, de a sípcsontok összetartottak.

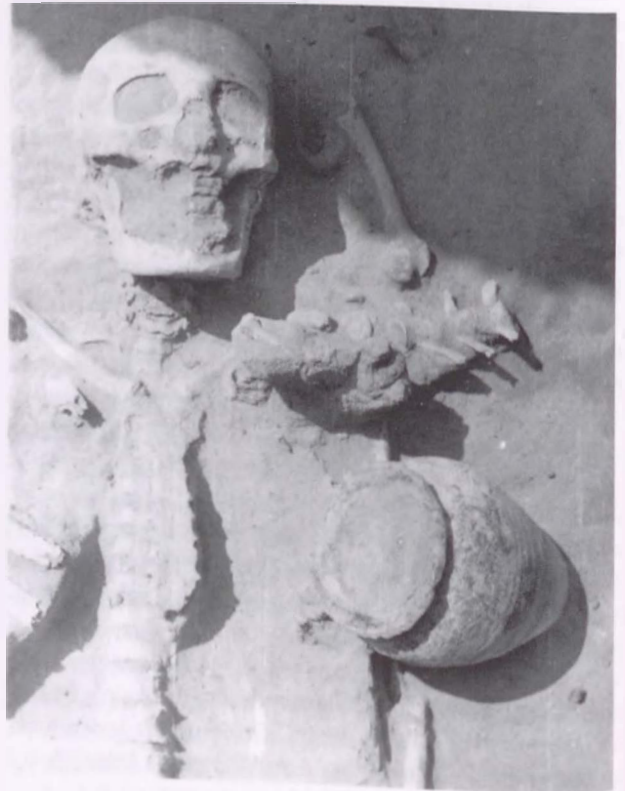
55. kép. Dormánd-Hanyipuszta, 6. sír

Melléletek:

1. A sír végében, a nő lábujjaitól kb. 25 cm-re helyezték el a *lókoponyát*, orrával a halott feje felé fordítva. A ló fejét a szabálytalan kötegben összerakott végtagsontok tetejére tették. Az egyik csont szabadon fekvő a lókoponyától balra, kb. az emberi jobb láb meghosszabbított vonalában. A többi lóvégtag vége is

kilógott nagyrészt a koponya alól. A ló végtagsontjait kétségtelenül a sírfenekre helyezték.

2. *Juhcsont* (jobb combcsont) az emberi koponya bal oldalán került elő, nagyjából a bal felkarcsont vonalában. Három összefüggő juhágycsigolyát találtak közvetlenül a bal felkarcsont felső vége mellett, a vállnál, a sír hossz tengelyére merőleges irányban, a sírfenéktől 11 cm-re, a kar felett.
3. *Karcsú cserépfazék*. Ferdén a bal felkarsontra dőlve helyezkedett el, hasa érintkezett a csonttal, talpa attól 15 cm-re, kifelé volt. Anyaga homokos, apró kavicsos soványítású, egyenetlenül kiégetett; színe világosszürke, sötétebb foltokkal a vállán és a szájánál. Tölcséresen kihajló pereme egyenesen levágott, szegélye enyhén hornyolt. A fazék felső harmadában válla kiszélesedik, majd aljáig egyenletesen szűkül. Vállát két vízszintes, lazán húzott hullámvonal, alsó részét kéthegyű eszközzel húzott, egyenetlenül, nagy közökkel körbefutó csigavonal díszíti. Az edény fenekének pereme alul kissé kitüremkedik. Az edény m.: 16,5 cm, legnagyobb átm.: 13 cm, szájátm.: 10,5 cm, fenékátm.: 7 cm, falv.: 0,6–0,8 cm. (DIV – ltsz.: 60.138.37.)

56. kép. Dormánd-Hanyipuszta, 6. sír

4. Egyedi típusú, öntött bronz *fülbevaló* volt a koponya jobb oldali csecsnyúlványánál. Karikájának egyik vége hegyesedő, a másikat kis kerek tag zárja. A kerek átmetszetű fülkarika alsó ívét két kis, lenese alakú taggal lezárt gömb díszíti. Kétoldalt két-két kis borda

- tagolja középmagasságban a karikát. A fülbevaló viszonylag kopott, egyszerű kidolgozású. Karikája az elhegyesedő végénél kissé deformálódott, belapult. A fülbevaló átm.: $3,2 \times 2,9$ cm, a karika v.: $0,2$ cm. (DIV – ltsz.: 60.138.28.)
5. **Óváliś**, (eredetileg aranyozott) rosszezüst *ingnyakdíszek*, a 2. sír darabjaival egyező mintázattal. Az állati bolygatás következtében szétszórtan bukkantak elő, összesen 3 db. Az egyik a bal felkarsont váll felőli végénél, a csontnyakon átlós irányban feküdt, érintkezve a juhcsigolyákkal, a sírfenéktől 11 cm-re. A második a koponya bal oldalán volt, attól 3 cm-re, a sírfenéken fekve, az előzötől $18-20$ cm-re. A harmadik a jobb felkarsont felső része mellett, kívül került elő, a második verettől 50 cm-re. A kéregöntéssel készített veretek hátoldalán felül és alul egy-egy lapos, visszahajtvá kiképzett fülecske volt. Felületük kopott, és valószínűleg erősen savazták restauráláskor őket, így nem állapítható meg, hogy arany- vagy egyéb bevonat volt-e rajtuk. A veretek közepén lévő kerek dudort rombikus alakban elhelyezkedő hosszúkás levelek veszik körül. A hosszabb oldalon a levélkéket kis ovális tag választja el, míg az ingnyakdíszek csúcsain felül és alul kis háromtagú, nyeles levélesokor van köztük. A veretek h.: $2,6$ cm, sz.: $1,2$ cm. (DIV – ltsz.: 60.138.29.)
6. Kis nyúlvánnyal ellátott elliptikus alakú *ezüstlemezke*. Egyik része karéjosan letörött. A bal kulcsont és a nyakcsigolyák közötti szögletben volt a kulcsontéhoz tapadva. Funkciója nem határozható meg pontosan, valószínűleg a ruházatot díszítette. A lemezke átm.: $1,1 \times 1$ cm. (DIV – ltsz.: 60.138.31.)
7. Karéjos csavarással rosszezüst vagy bronzszalagból (a leírás szerint $0,5$ cm széles) hajlított karperec töredéke került elő a jobb kéz kisujjához helyezve. Egy másik kis töredék a bal csukló és medencelapát között volt. A tárgy elveszett. (DIV – ltsz.: 60.138.30.)
8. Körte alakú *kengyelpár* töredékei is előkerültek. Az egyik fülével a bal lábfej irányában helyezkedett el, a lókoponya orrsontja és a bal oldali végtagesont közötti vonalban, rézsütös fekvésben. A másik vízszintes helyzetben, közvetlenül mellette volt, fülével a lókoponya tarkórésze felé. Felette combesont, illetve É felé eső szára felett a lókoponya húzódtott. Mindkét kengyel töredékes, rossz megtartású. Száruk lapos, a talpaló viszonylag keskeny. Eredeti m.: $14,7-15$ cm, sz.: 13 cm, száruk sz.: $0,8-1$ cm. (DIV – ltsz.: 60.138.33.)
9. Csuklós szájvasú vas *csikózabla* volt a lókoponya bal oldalán. A rézsütös fekvésű kengyel talpától 17 cm-re esett a koponyához közelebb eső karika központja. Ez a karika a D-re eső legszélső végtagesont felett volt. A másik karika ettől 8 cm távolságra feküdt, azonos szinten. A szájvasak nagyjából azonos méretűek, az egyik karika azonban jóval kisebb a
- másiknál. A csuklós szájvasak átmetszete négyzetes, a karikáké inkább lapos. A zabla teljes h.: 22 cm, a kisebb karika átm.: $4,3 \times 4$ cm, a nagyobb karika átm.: $5,1 \times 4,8$ cm. (DIV – ltsz.: 60.138.34.)
10. Két bronzdrótból sodrott *bújtató* volt a sírban, kb. 1 cm vastag szíjzat befogására alkalmasak. Az egyik példány a zabla és a jobb lábfej közötti vonalban feküdt, a másik a zablához 8 cm-rel közelebb, a zablakarika közepétől 6 cm-re. Mindkettő a sírfenéktől $10-13$ cm-re. Vékony bronz(?)drótból csavarták duplán őket. Az egyik, épebb példány két, szembenéző, téglalap alakú bujtatónyílását sodort drótszakasz köti össze. A másik, töredékesebb példány is hasonló lehetett. Funkciója ismeretlen, talán a lószerszámzathoz tartozott. Az épebb bujtató h.: $2,4$ cm, a töredékes h.: $1,9$ cm, a téglalap alakú bujtatórész h.: $1,4$ cm, sz.: $0,9$ cm. (DIV – ltsz.: 60.138.36.)
11. Vas *hevederesat* hevert a ló jobb oldali metszőfogai mellett, kívül, az alsó állkapocs magasságában. Alakja egyik oldalán lekerekített sarkú, másikon ívelt végű téglalap, átmetszete lapos. Két darabra törött, a csatpeccek hiányzik. A csatkarika h.: $5,5$ cm, sz.: $3,8$ cm, átmetszete: $0,6 \times 0,4$ cm. (DIV – ltsz.: 60.138.35.)
12. Több különböző alakú *vasrög* is előkerült. Az egyik amorf darab a rézsütös kengyeltől 4 cm-re a bal lábfej felé volt. A másik, négyszögű töredéket a jobb lábfej vége mellett, baloldalt találták. Jelenleg a leletanyagban több kis vastöredéket is őriznek, de nem azonosíthatóak egyértelműen. (DIV – ltsz.: 60.138.32.)
- (13.) Az ásató leírása szerint „*kanálkaszerű vaseszköz*”, de valószínűleg inkább recens töredék került elő a lócsontok felett, pontosan nem meghatározott helyen. A tárgy vas(?)drótból hajlított, csavart szárú hurok volt, rajta kis lemezke (talán vasból), melyen R és T betűk jól kivehetőek. A vékony vasrészek megmaradása miatt sem valószínű, hogy 10. századi lenne. (DIV – ltsz.: 60.138.32.)

7. sír (1959. július 13.)

Infans I. gyermek. Csak a koponya és mellkas hossza volt mérhető: 27 cm, t.: Ny–K (260°), sm.: 130 cm, sh.: ?, ssz.: ?.

A sírgödör feltja nem volt kivehető. Háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz. A koponya, valamint a mellkas a vállcsontokkal és a felkarsontokkal eredeti helyzetben kerültek elő. Az alsó állkapocs, a medence, az alkar csontjai és a lábsontok hiányoztak.

Melléklete nem volt.

8. sír (1959. július 14.) (26. tábla 1)

Infans II. gyermek. Csvh.: ?, t.: ?, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?.

A sírgödör feltja nem volt kivehető. Összedobált helyzetben került elő a váz.

Melléklet:

Szürkésfekete, vonaldíszes *csupor* került elő a csontokkal együtt. Kihajló pereme belül enyhén hornyolt, kívül tagolt. Anyaga homokkal soványított, jól, de egyenetlenül, szürkére-vörösesre kiégett. Vállánál és szájánál másodlagosan sötétebbre égett. Két sorban beszurkált pontsor díszíti a vállát, hasán pedig viszonylag sűrűn húzott csigavonal fut körbe. Fenekének pereme oldalt, az edény hasa felé türemkedik ki kissé. M.: 10,5 cm, legnagyobb átm.: 10 cm, szájátm.: 9 cm, fenékátm.: 6 cm, falv.: 0,5–0,8 cm. (DIV – Itsz.: 60.138.38.)

9–12. sír

ÉNy–DK-i tájolású avar sírok.

13. sír (1959. augusztus 29.) (57. kép)

Infans II. (10–11 éves) gyermek. Csvh.: 118 cm, t.: Ny–K (265°), sm.: 120 cm, sh.: kb. 150 cm, ssz.: 45 cm (a bokáknál).

A sírgödör lekerekített sarkú téglalap alakú, Ny-i vége felé kissé szélesedő. A sír Ny-i vége bolygatott volt, ezért a sírhossz nem volt pontosan mérhető. Háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz, a koponyánál recens bolygatás. A koponya a jobb oldalára fordult, az arc D felé irányult. A karok enyhén széttárva kerültek elő, az alkar csontjai nem túl szorosan húzódtak a medencelapátok külső széle mellett. A koponya mögött bordákat találtak, a jobb szeméremcsont a combcsontok között volt, a jobb kéz ujjcsontjai a jobb térdnél (talán állati bolygatás miatt). A törzs kissé elfordult jobbra. A lábak a törzshöz képest megtörve, D felé irányulva helyezkedtek el. A jobb bokacsontok a D-i sírszéltől 13 cm-re, a bal bokacsontok az É-i sírszéltől 19 cm-re voltak, a K-i sírvégtől kb. 27 cm-re. A térdék közötti távolság elég nagy volt, ez talán a lábak kissé felhúzott helyzetére utal.

Melléklete nem volt.

57. kép. Dormánd-Hanyipusztza, 13. sír

14. sír (1959. augusztus 30.) (58. kép, 63. kép, 27. tábla)

Maturus (45 év körüli) férfi (neme bizonytalan). Csvh.: 161 (162–163) cm, t.: Ny–K (292°), sm.: 102–92 cm (fejnél és lábánál), sh.: ?, ssz.: 85–65 cm.

A sírgödör téglalap alakú, de Ny-i és K-i vége elég bizonytalan volt, ezért a sírhossz nem volt mérhető. A sír K-i vége a bányaparttal határos. Háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz, bolygatatlan. A koponya arccal felfelé került elő, de enyhén a jobb váll felé fordulva. Az állkapocs leesett. A vállak felhúzott helyzetben voltak, a jobb oldali nagyobb mértékben. A jobb kézfej a jobb oldali combcsontfejen nyugodott. A bal kart jobban behajlítva találták, a bal kézfej a jobb medencelapáton feküdt, mintha az összekulcsolt kezek jobbra csúsztak volna. Az egész test enyhén jobbra fordulva nyugodott a sírban. A combcsontok is jobb felé irányultak, egymással párhuzamosan, a térdék távolsága nagy volt. A lábak behajlított helyzetben lehettek, így a vázhozhoz néhány centiméter hozzáadandó a tényleges testmagasság meghatározásakor.

58. kép. Dormánd-Hanyipusztza, 14. sír

Mellékletek:

1. A csecnyűlványok mellett, a koponya két oldalán két bronz *nyitott hajkarika* került elő. A jobb oldali kisebb, vékonyabb karika három darabra törött. Nyitott végei kiesit túlfutnak egymáson. A nagyobbik karika ép vége egyenesen levágott, a másik vége letörött. Kör átmetszetű bronzhuzalból hajlították. A karikák átm.: 2,4 cm és 1,9×2 cm, v.: 0,2 cm és 0,15 cm. (DIV – Itsz.: 60.138.60.)

59. kép. Dormánd-Hanyipusztá, 15. sír

csontjai, a jobb medencelapát és a jobb combcsont ki-mozdult a helyéről. A bolygatás legnagyobb mértékben a felkarcsont alsó részét érte, és a térd felé egyre kevésbé mozdította ki a csontokat. A combcsont kb. 180°-kal ki-mozdult, de a helyén maradt; a jobb karcsontokat messze jobbra felé elmozdulva találták. A gerinc és a jobb felső bordák eredeti helyükön voltak. A bolygatás állati eredetű lehetett, de egy esetleges beásás sem kizárható.

Mellékletek:

1. A lábak végétől nem messze *részleges lovas temetkezést* tártak fel. A lókoponya az emberi váz jobb lábának meghosszabbított vonalában feküdt, kissé D felé ettől a vonaltól, de azzal párhuzamosan. A ló koponyája orrával az emberi váz felé irányult. A ló végtagcsontjai a lókoponya É-i oldalán kerültek elő, s az egyik végtag patacsontjai a koponya alá nyúltak. A ló két mellső lábának sirba helyezett darabjai a sír hossz tengelyével (és a lókoponyával) nagyjából párhuzamosan helyezkedtek el, de az egyik láb a patánál derékszögben É felé hajlott. A hátsó végtagok csontjai a mellső lábsontok alatt kerültek elő, azokra csaknem merőlegesen elhelyezkedve, és az egyik patacsontjainál itt is behajlott derékszögben a láb (K felé). A ló életkorát nem állapították meg, fogai már mind kinöttek.
2. Az emberi váz bal válla mellett *juhcsont* (bal humerus) feküdt a sír hossz tengelyében. Az állatcsont alsó, K-i vége egy vonalban volt az emberi bal felkarcsont váll felőli végének tetejével.
3. A bal csecsenyűlványon bronz *nyitott hajkarika* került elő. A leletanyagban egy leltári szám alatt szerepel egy vékony nyitott karika, elhegyesedő véggel, 2 db-ban,⁹⁰ és egy nagyobb diszpánt, keskeny bronz- vagy rozsszezüst szalagból hajlítva. A nagyobb karika egyik vége kis szakaszon köpüszerűen vi ssza van hajlítva, a másik korrodálódott, kissé megvastagodó. Pántja

2. 3 db bronz *füles gomb* is volt a törzsön. Egyik a szegycsont felső részéhez (manubrium) és a bal kulcscsont szögletéhez közel, a kulcscsont fej felőli végéhez tapadva került elő. Ettől 25 cm-re volt a másik gomb, az alulról számított 4–5. ágyéki csigolya között, felül. A harmadik példányt a keresztcsont és a jobb medencelapát teteje között találták, a második gombtól 13 cm-re. A leletanyagban jelenleg két gomb van, a harmadik a feltárás után elveszhetett.⁹⁰ A két meglévő füles gomb tömör, lenecsfejú, kisméretű, fülük csepp alakú. A gombok m.: 1,1 cm, a fej sz.: 0,8 cm. (DIV – ltsz.: 60.138.59.)
3. Vizszintes helyzetben fekvő *vaskés* került elő a bal medencelapát tetejéhez simulva, a csigolyákra merőlegesen, a bal alkar csontjai alatt. A tárgy elveszett.⁹¹
4. Egy *vas csikózabla* feküdt a bal lábfej ujjainak vége alatt. Egyik karikája hiányzik, a meglévő elég kisméretű, egy helyen töredékes. A csuklós szájasak átmetszete kerek, és az egyik kicsit rövidebb. A zabla teljes h.: 21 cm, a szájas v.: 0,8 cm. (DIV – ltsz.: 60.138.57.)
5. 1 db körte alakú kovácsolt *vas kengyel* került elő a jobb láb vonalának meghosszabbításában. A kengyel fekvő helyzetben volt, fülével a K-i sírvég felé, talpa a jobb láb ujjcsontjainak végétől 26 cm-re esett. A kengyel majdnem háromszög alakú, három bordával megerősített talpalója alig ívelt. Szára és füle lapos, ovális átmetszetű. A kengyel m.: 16 cm, sz.: 14,3 cm, szárának átmetszete: 1–1,3 × 0,5 cm, a talpaló sz.: 3,5 cm, fülének sz.: 4,4 cm. (DIV – ltsz.: 60.138.56.)
6. A kengyel szárai között került elő egy *vas hevederesat*, felnyílt pecekkel. A csatkarika trapéz alakú, átmetszete kerek. A csatpecek bázisa a csatkarika rövidebb oldalán látható, maga a pecek kerek átmetszetű, elhegyesedő végű. A csatkarika h.: 4,2 cm, sz.: 3,8–4,2 cm, v.: 0,5 cm, a csatpecek legnagyobb v.: 0,8 cm. (DIV – ltsz.: 60.138.58.)

15. sír (1959. augusztus 31.) (59. kép, 63. kép, 28–29. tábla)

Adultus (24–30 éves) férfi. Csvh.: 171 cm, t.: Ny–K (256°), sm.: 120–144 cm, sh.: kb. 300 cm, ssz.: 80 cm (a lábaknál).

A sírgödör lekerekített sarkú téglalap alakú, Ny-i vége felé kissé szélesedő, bolygatott Ny-i végződése bizonytalan volt. A sírhossz nem volt pontosan mérhető. Háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz, részben bolygatott. A koponya a jobb oldalára fordult, az arc is jobbra, D felé irányult. A törzs kissé elfordult jobbra. A vázat jobb oldalán, a mellkas vonalában bolygatás érte. A jobb kar

⁹⁰ A korábban készült tárgyrajzokon is két gomb szerepel.

⁹¹ A korábban készült tárgyrajzokon sem szerepel, valószínűleg már a feltárás során vagy közvetlenül utána megsemmisült vagy elveszett.

⁹² Valószínűleg ez a sírleletben említett nyitott hajkarikával azonos.

- néhol kissé ivelt átmetszetű. A kis nyitott bronz hajkarika töredékeinek átm.: 1,5 cm és 1,7 cm, a huzal v.: 0,05–0,1 cm, a nagyobb, pántos karika átm.: 2,7 × 2,6 cm, pántjának átmetszete: 0,25–0,3 × 0,1 cm. (DIV – ltsz.: 60.138.65. vagy 66. [?])
4. Összesen 8 db (a sír leírása szerint) többféle típusú tömör bronz *füles gomb* volt a sírban. Egy darabot találtak az állkapocs és a koponyaalap szögletében. A következő példány a bal kulcsont közepénél, a borda felőli oldala mellett került elő, a szegycsonttest alsó felén pedig 3 db volt, háromszög alakban elhelyezkedve. Lejjebb, a következő csigolya jobb oldalán újabb három gomb sorakozott. A sír leletanyagában 6 db füles gomb található,⁹³ mindegyik tömör lencsefejes típusú. Egy gomb díszítetlen, kettő szintén egyszerűbb, de fején sugárirányú rovátkolással díszített. Az előbbieket fejének lekerekített, bikónikus alakja van. Egy másik példány díszítetlen, lapított félgömb alakú feje élesen megtörik. Az ötödik gomb feje szintén félgömbös, sugárirányú rovátkolással mintázott, s a fül nyakánál kis borda fut körbe. A hatodik sugarasan rovátkolt feje majdnem gömb alakú, és középen körbefutó bemélyedő vonalka osztja ketté. A gombok nagyjából egyforma méretűek, m.: 1,2–1,5 cm, a fejek átm.: 0,8 × 0,9 cm. (DIV – ltsz.: 60.138.63.)
5. Szétszórt állapotban, különböző magasságban *nyílhegyek* kerültek elő. Feltehetően a test jobb oldalán talált nyíltegezből származtak, mely állati bolygatás áldozata lett. A nyílhegyek a törzs jobb oldalán voltak, kettősével. A leletek közt van egy ép, kisméretű, rombusz alakú nyílhegy, három szártüske a pengető töredékével, és két pengetőredék (rombusz vagy levél alakú). Az ép nyílhegy h.: 7,1 cm, sz.: 2,1 cm, a szártüskék h.: 6,9 cm, 5,4 cm, 5,1 cm, a pengetőredékek h.: 2,3 cm, 2,4 cm. (DIV – ltsz.: 60.138.55.)
6. A bolygatott jobb oldalon *késszerű vasdarab* feküdt másodlagos helyzetben. A tárgy elveszett, vagy utólag a tisztítás után a tegezvasalás-töredékek közé került.
7. Különböző magasságban *tegezvasalás töredékeit* és *tegez csont borítólemezeinek* két részletét találták a sírban, a bolygatás eredményeként szétszórva.
- a: A tegezvasalások között 7 keskeny pánt, illetve 7 szélesebb lemez és pánt töredéke található. Némelyiken farostlenyomatok, valamint egy-egy szegecs maradványai láthatók. A vékony pántok h.: 1,3–4,8 cm, sz.: 0,5–0,9 cm, a nagyobb töredékek mérete 1,5–2,5 × 1–2 cm. (DIV – ltsz.: 60.138.54.)
- b: Két csontlemeztöredék maradt meg a tegez borításából. Mindkettő díszítetlen, csak a megmunkálásból adódó rovátkák láthatók rajtuk. Az egyik töredék keskeny, hosszúkás téglalap alakú, a másik szá-
- bálytalan trapéz formájú, és kicsit megdőbült. A hosszúkás lemez h.: 4,6 cm, sz.: 0,7 cm, a trapéz alakú lemez h.: 5,3 cm, sz.: 1,5–2,5 cm. (DIV – ltsz.: 60.138.67.)
8. Nagyon keskeny ezüst lemezszalagból kivágott *karperec* fogta át a bal alkar középtájékán a csontokat, igen töredékes állapotban. A rossz ezüst pánt zöldre festette az érintkező csontrészt. A leletanyagban több vékony ezüst pánttöredék található, melyekre illik a napló leírása, de a kopott leltári számok miatt nehéz az azonosításuk. A korábban készült tárgyfotók és tárgyrajzok sem jelentenek segítséget ebben, mivel a töredékek a rajzokon a 6. sír, a fotókon a 15. sír leletei közt szerepelnek. Az ásatási napló szűkszavú leírása alapján azonban valószínűnek látszik, hogy inkább a 15. sír kar- és lábperceihez tartoznak a töredékek. Az egyik nagyobb darab keskenyebb, egyik letört végé kiszélesedik. (DIV – ltsz.: 60.138.64.)
9. Keskeny lemezből kivágott szalagos *lábperec* fogta át a töredékes állapotban a bal sípcsont közepét. Töredékei valószínűleg a 8. sz. melléklet leírásában szereplő pántdarabok közt vannak. (DIV – ltsz.: 60.138.65.)
10. Az emberi váz lábánál körte alakú *kengyel* bukkan elő. Az egyik példány felfordított, függőleges helyzetben, fülével lefelé volt a bal lábfej É-i oldalán, rézsútosan. A másik kengyelt az előzőre merőlegesen, de ugyancsak álló helyzetben találták, fülével felfelé, a másik kengyel és a ló végtagsontjai között, a sír hossz tengelyével párhuzamosan, a lókoponya metszőfogaival egy vonalban. Az egyik kengyel jóval nagyobb méretű, és kissé aszimmetrikus. A viszonylag keskeny talpalók enyhén íveltek, így maguk a kengyelek kissé háromszög alakúak. A száruk átmetszete lapos ovális. A kisebb méretű kengyel m.: 12,8 cm, sz.: 11,1 cm, a talpaló sz.: 2,5 cm, a fül m.: 3 cm, a szár átmetszete: 0,6 × 1,1 cm. A nagyobb méretű kengyel m.: 14 cm, sz.: 12 cm, a töredezett talpaló sz.: 3 cm, a fül m.: 3,1 cm, a szár átmetszete: 0,4 × 1,1 cm. (DIV – ltsz.: 60.138.52.)
11. A fülével felfelé előkerült kengyel D-i oldalán *csikó-zabla* feküdt. A kengyellel együtt a lócsontok aljánál magasabb szinten helyezkedett el. A csuklós zabla szájvasa nagyjából szimmetrikus, kör átmetszetű, a két karika lapos átmetszetű. Az egyik szájvas zablakarika felőli hurkos vége letört. A zabla teljes h.: 20 cm, a szájvasak átm.: 0,6 × 0,6 cm, a karikák átm.: 4,8 × 5 cm. (DIV – ltsz.: 60.138.53.)
16. sír (1959. július 24.) (30. tábla)
Neme, életkora bizonytalan. Cshv.: ?, t.: Ny–K (?).
sm.: kb. 60 cm, sh.: ?, sz.: ?.
- A bányapart szélénél, a harmadik ásonyom felső szint-

⁹³ A sírleírásban említett füles gombok száma nem teljesen egyértelmű. A korábban elkészült tárgyrajzokon és tárgyfotókon 6 db különböző füles gomb szerepel a sírleletek közt.

DORMÁND-HANYIPUSZTA

jén találtak a sír állkapocs nélküli koponyájára. É-i oldalán két sípcsont és szárcapocscsont volt a lábfej csontjaival, felette feküdtek a lapockacsontok. Valószínűleg a sírtól nem messze ásott rókaljuk okozta a bolygatást, mivel belőle egy karcsont került elő, a közelében pedig lőszer-számveret, mely a 16. sírhoz tartozhatott.

Mellékletek:

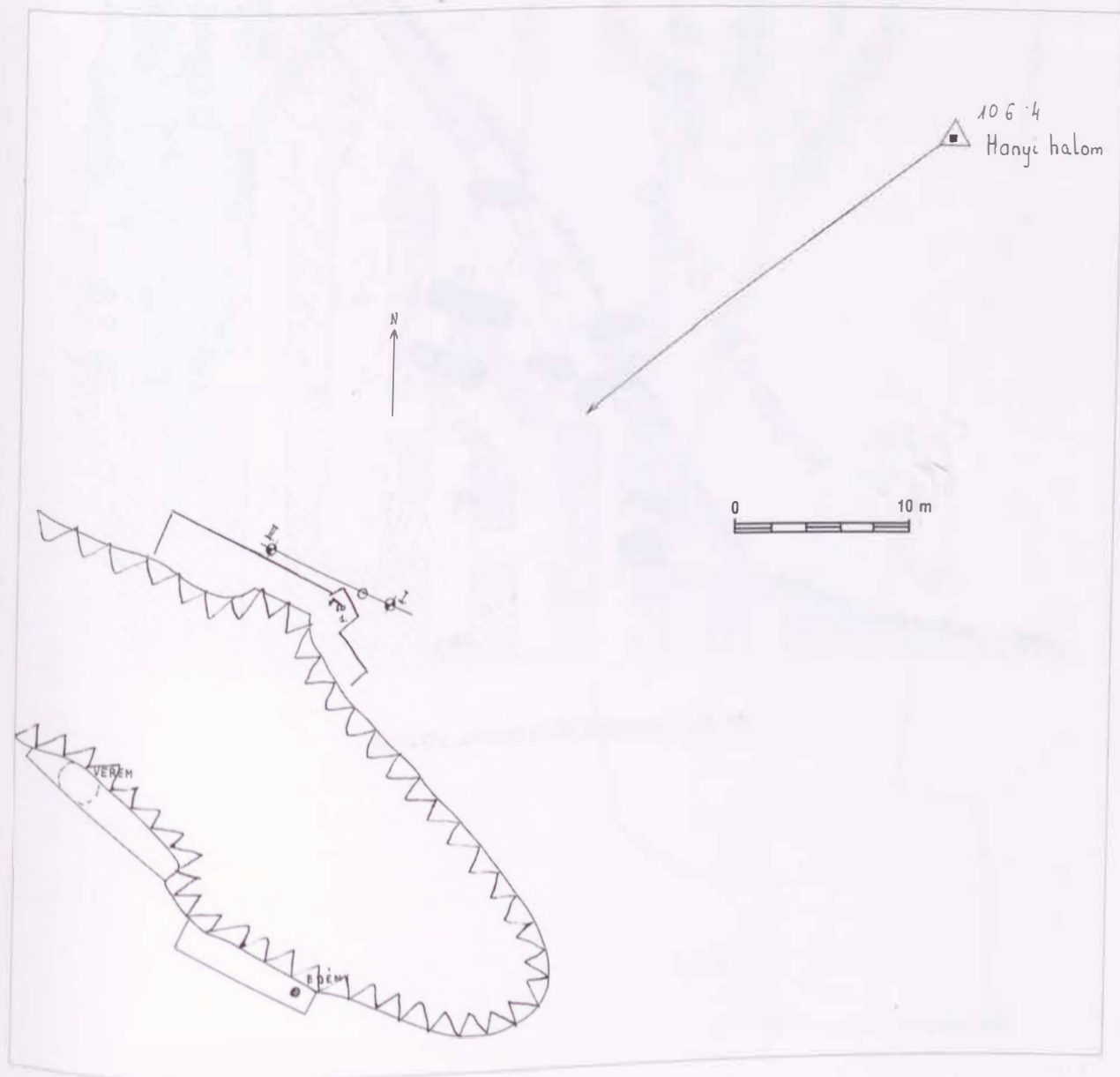
1. A csontoktól É-ra *kengyel*pár került elő közvetlenül a csonthalmaz mellett. A két kengyel közül az egyik körte alakú, a másik legyező alakú fülű. Lapos száraik hossza sem teljesen egyforma, mindkét kengyel enyhén aszimmetrikus. Talpalójuk keskeny, ívelt. A válllábá kovácsolt fülű kengyel szárai keskenyebbek, füle téglalap alakú, h.: 17 cm, sz.: 13,5 cm, szárának át-

metszete: $1,3 \times 0,4$ cm, fülének m.: 3,4 cm, a talpaló sz.: 3,2 cm. A körte alakú kengyel h.: 18 cm, sz.: 13,2 cm, szárának v.: $1,5 \times 0,4$ cm, fülének m.: 5 cm, a talpaló sz.: 3 cm. (DIV – ltsz.: 60.138.61.)

2. A kengyelpár fülénél *csikózabla* volt, szétterített helyzetben. A csuklós szájvas aszimmetrikus, lekerékített négyszög átmetszetű. A zablakarikából csak töredékek maradtak. A szájvasak teljes h.: 13,5 cm, v.: 0,6 cm, a zablakarika töredékének v.: 0,5 cm. (DIV – ltsz.: 60.138.62.)

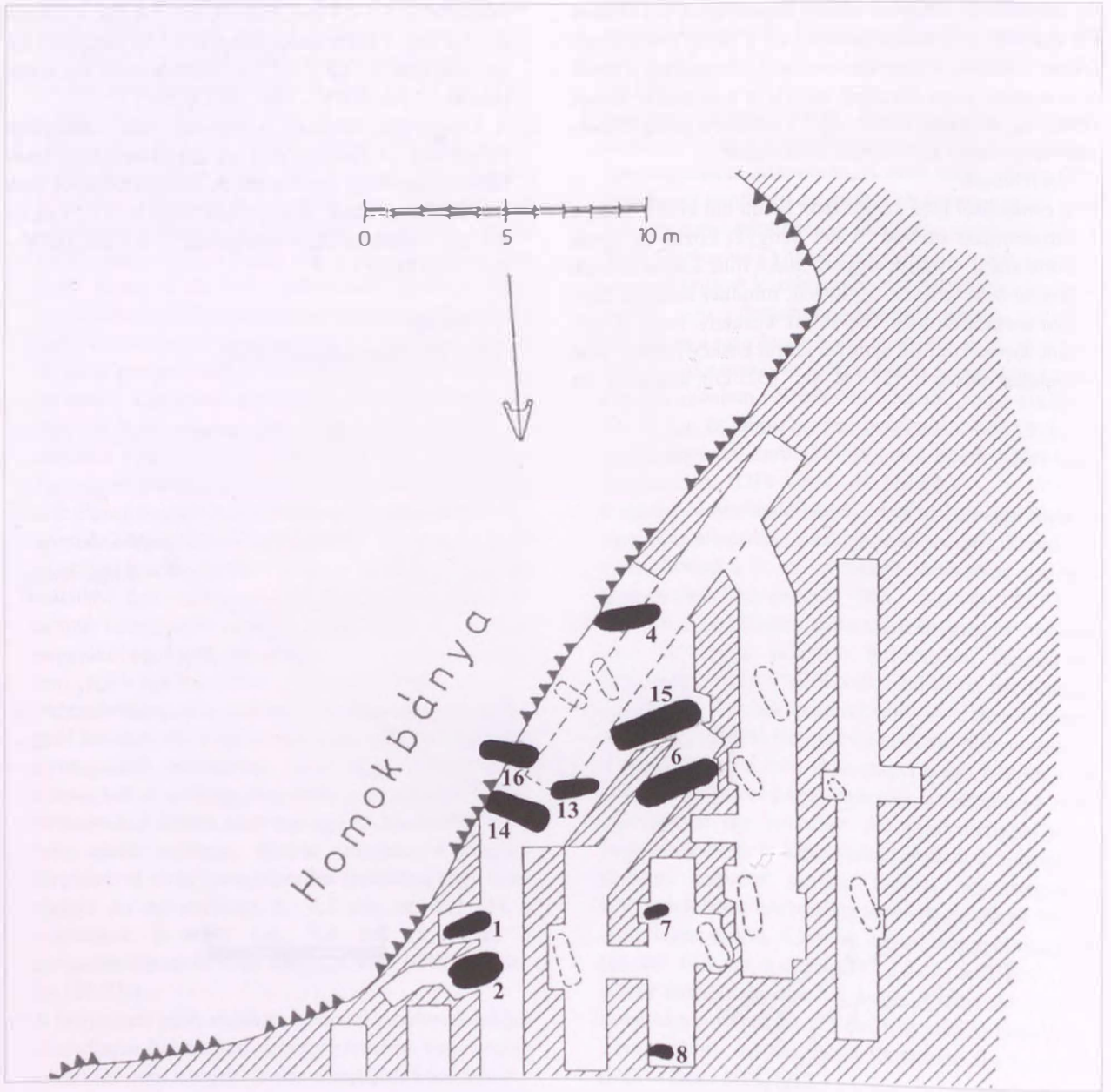
17–19. sír

ÉNy–DK-i tájolású avar sírok.

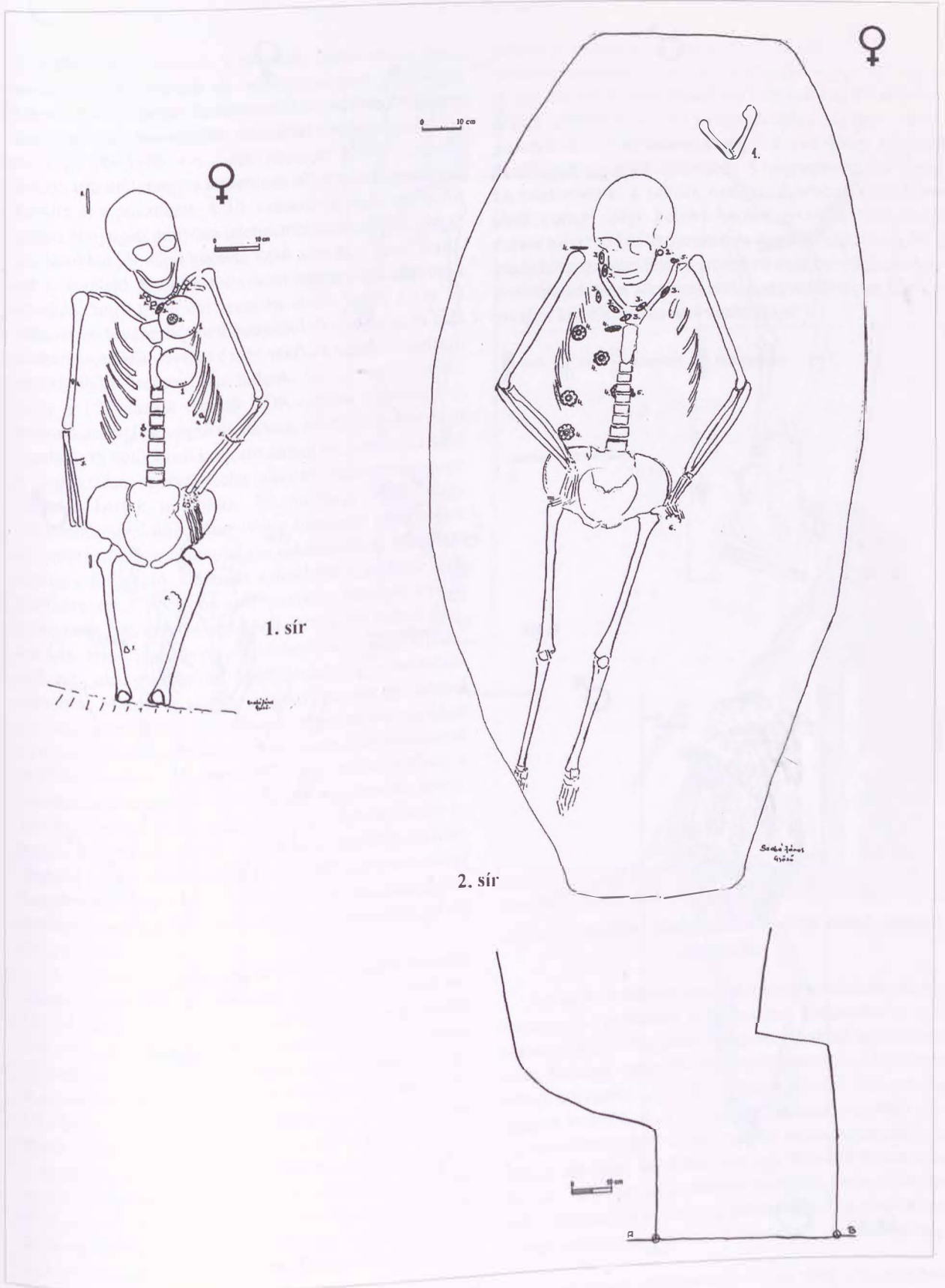

60. kép. Dormánd-Hanyipusztá, helyszínrajz

DORMÁND-HANYIPUSZTA

61. kép. Dormánd-Hanyipusztá, a temető

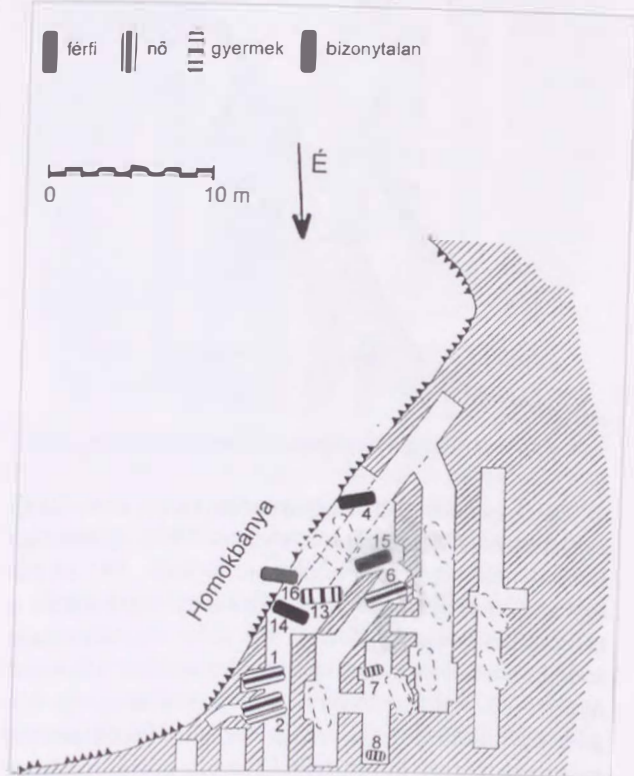
62. kép. Dormánd-Hanyipusztá

9.4. ÉRTÉKELÉS

A temető kiterjedése. A leletmentő ásatás során megmentett tíz 10. századi sír bizonyosan csak egy részét alkotta a honfoglalás kori temetőnek, melynek hajdani méretéről csak bizonytalan adatokkal rendelkezünk (60–61. kép). Az 1959. évi ásatás nyomán készült temető-térkép arra utal, hogy a temetőnek az északnyugati része került el a pusztítást. A 10. századi sírok csoportjától északi és nyugati irányban leletmentes kutatóárok, illetve tájolásukkal jól elkülöníthető késő avar kori sírok kerültek csupán elő. E tekintetben némi bizonytalanságot csak az okoz, hogy 1962. évi szemléje során Szabó J. Gy. az időközben tovább bővített bányából öt koponyát és más emberi csontokat szedett össze, melyek koráról – keltező leletek híján – semmit sem tudunk. Az viszont bizonyos, hogy a 10. századi temető DDK-i része elpusztult. A homokkitermelést végző munkások elbeszélése szerint itt legalább 15 különböző korú sírt dúltak fel, amelyek között a nagyszámú szórványlelet alapján bizonyosan honfoglalás koriak is voltak. Ez utóbbiak közül nagy valószínűséggel női sírhoz (vagy sírokhoz) tartozhattak az öntött, részben csüngőtagos ruhadíszek, a gömbsorcsüngős fülbevaló, valamint a díszetlen, pödrött végű pántkarperec.⁹⁴ A csíholóacél viszont a korabeli férfiak jellegzetes használati tárgya volt. Az egyéb leletek (hajkarikák, érme, nyeregveretek, lószerszám, edény) férfiak, nők vagy akár gyermekek mellékleteként egyaránt előkerülhettek. Mindezek alapján minimálisan két 10. századi sír pusztulásával kell számolnunk, a valóságban azonban ez a szám jóval magasabb lehetett, hiszen előfordulhattak melléklet nélküli temetkezések is, s nyilvánvalóan a munkások sem találtak, illetve őriztek meg minden leletet. Ezt figyelembe véve, valamint szem előtt tartva azt is, hogy a feltárt területen kb. 50-50%-ban kerültek elő honfoglalás kori és késő avar kori sírok, véleményem szerint hozzávetőleg hét-nyolc 10. századi sír pusztulásával számolhatunk. A temető tehát eredetileg feltehetően 18-20 síros lehetett.

A temetőrészlet területén feltárt sírok alapján a nemek aránya egyenletes: három-három női (1., 2., 6.), férfi (4., 14., 15.) és gyermek (7., 8., 13.) sír került elő, egy feldúlt váz (16.) nemét nem lehetett megállapítani (64. kép). Ugyanilyen egyenletes az életkor szerinti megoszlás is. A gyermekek közül egy infans I. (7.), kettő infans II. (8., 13.) korú. A férfiak és a nők között egyaránt egy-egy egyén 22/24-30 évesen (1., 15.), 35, illetve 40 évesen (2., 4.) hunyt el. Viszonylag magas életkort a 6. sírban nyugvó nő (55-60 év) és a 14. sírba temetett férfi (kb. 45 év) ért el. *A temetkezési szokásokat* illetően figyelemre méltó, hogy egymásra temetés nem fordult elő, még a késő avar és a honfoglalás kori sírok viszonylatában sem! Nem mu-

tatható ki a sírok nemek szerinti elkülönülése sem, bár az ismert temetőmaradvány északi részén inkább női, a déli részén inkább férfitemetkezések kerültek elő. Ez azonban aligha lehetett a temető jellegzetessége, ugyanis az elpusztult déli temetőszárnyon férfiakra és nőkre jellemző mellékletek egyaránt előkerültek. A megmentett sírok sorokba rendeződtek: a szélső, nyugati sírsorban csak lovas sírok voltak, tőlük keletre három gyermek sírja, majd ezeket követve két lószerszámot temetkezést tártak fel, s végül két gazdagon felékszerezett nő sírja következett. A temetőtöredék nem alkalmas arra, hogy szerkezetét illetően további következtetéseket vonhassunk le.

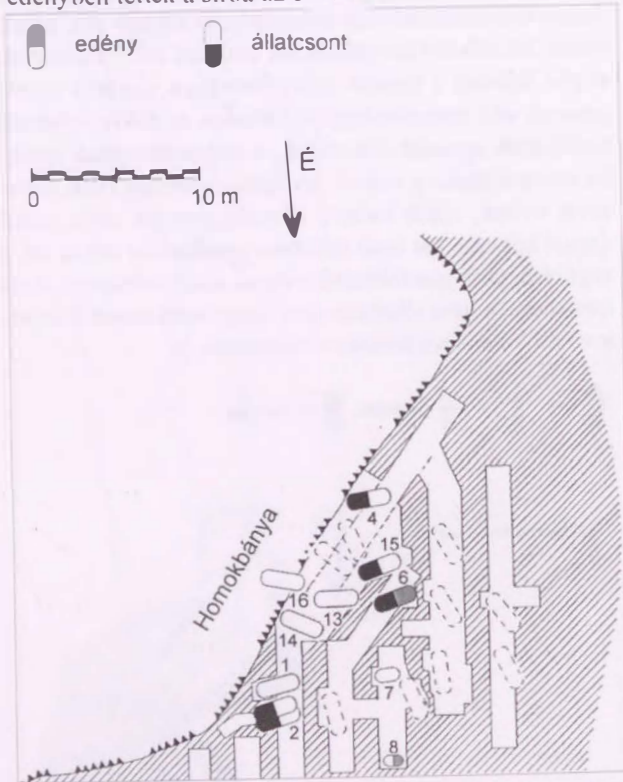

64. kép. Dormánd-Hanyipusztá. A sírok nemek szerinti megoszlása

A sírgödörök lekerekített sarkú téglalap alakúak, de egy esetben (2.) előfordul a *padmalyos* kialakítás is. Egy holttestet (6.) erőteljesen felhúzott lábakkal helyeztek a sírba. Korabeli vagy állat általi bolygatás (13., 15.), illetve újkori bolygatás (1., 16.) két-két sírt ért. Viszonylag magas a lovas (4., 6., 15.), illetve a csak lószerszámot (14., 16.) tartalmazó sírok száma, melyek az összes temetkezés 50%-át alkotják. Közülük csak egy (6.) volt bizonyosan női sír. Túlvilági úturalóként szolgáló *ételmellékletre* utaló állatesontot (kizárólag juhcsontokat) a sírok közel felében találtak, férfiak (4., 15.) és nők (2., 6.) mellett egy-

⁹⁴ Pödrött végű pántkarperecek mindeddig – egyetlen kivételtől eltekintve – kizárólag női sírokból láttak napvilágot: Kovács 1989a, 171. Az egyetlen ilyen típusú ékszer tartalmazó férfisír Orosháza-Nagy A.-tanya 2. sírja: Dienes 1965, 141–142.

aránt (65. kép). Az ételt minden esetben a fej mellé helyezték. Egy-egy nő (6.), illetve gyermek (8.) számára edényben tették a sírba az ételáldozatot.

65. kép. Dormánd-Hanyipusztá. Ételmellékletes sírok

Ékszerek viszonylag nagy számban kerültek elő. A hajkarikák közül kizárólag a kerek átmetszetű, nyitott hajkarikák bukkantak fel mindhárom férfi (4., 14., 15.) és egy nő (2.) mellékletként, s a szórványleletek között is találtak két hasonló példányt (66. kép). Alighanem másodlagosan felhasználva, hajkarikaként viselte a 6. sírban nyugvó nő is azt az ékszert, amely eredetileg egy kétgömbös bizánci bronz fülbevaló lehetett. A feldúlt sírokból származó tárgyak között felbukkan egy gömsorcsüngős fülbevaló töredéke is. E fülbevalótípust a honfoglaló magyarok hozták magukkal keleti hazájukból, s használata még a 11. század első harmadában is kimutatható. Főként az adott közösségek módosabb, nemesfém veretekkel és ékszerekkel ékesített ruházatú, illetve rozettás lószerszámvereteket használó nőtagjainak viseletére jellemző.⁹⁵ Gyűrűt egyáltalán nem találtak az elhunytak mellett, kedvelték viszont a kar- és lábperceket. Ez utóbbiak közül a hullámosra hajlított huzalkarperecek az 1. és a 2. sírből kerültek elő. E karperecípust a 10. század első felében használták a törzsi-nemzetségi arisztokrácia vagyonosabb tagjai. Előállításuk házilag történhetett, a tulajdonosok rendelkezésére álló nemesfém alapanyag felhasználásá-

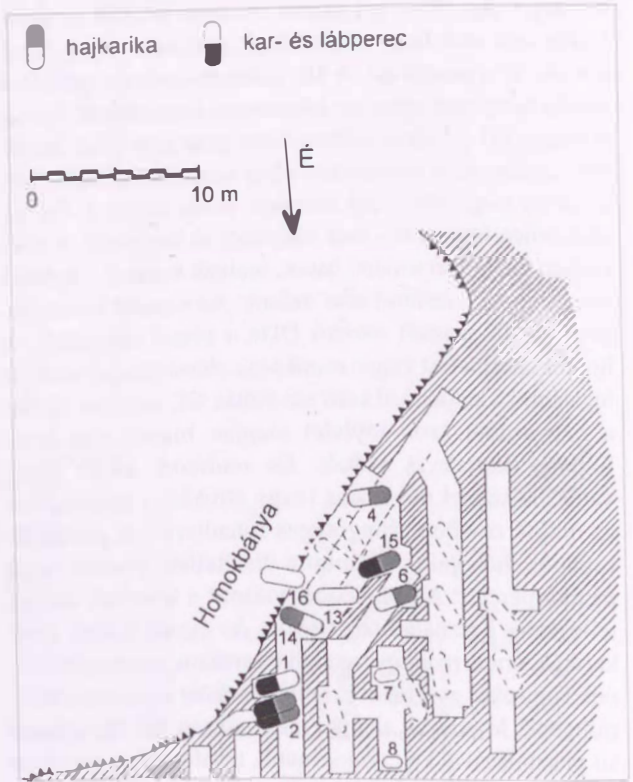
⁹⁵ Révész 1988, 141–159.

⁹⁶ Szabó 1980, 64; Révész 1996, 91; Langó 2000, 41–42.

⁹⁷ Révész 1996, 90.

⁹⁸ Szőke 1962, 72–73; Kovács 1989a, 171; Révész 1996, 91–92.

val.⁹⁶ Ugyanez mondható el az ezüstlemezéből kivágott kar- és lábpercekről, melyek a 6. és a 15. sírből láttak napvilágot.⁹⁷ A feldúlt sírokból származó szórványként megmentett leletek között egy díszítetlen, pödrött végű pántkarperec is található. E tárgy típus a 920-as évektől a 10. század végéig volt használatban.⁹⁸

66. kép. Dormánd-Hanyipusztá. Karikaékszerek a sírokból

A dormándi temető leletanyagának kétségkívül leglátványosabb darabja az 1. sírből előkerült hajfonatkorongpár. A négyágú palmettás szalagfonattal díszített ékszer pontos párhuzamát a 10–11. századi leletanyagból nem ismerjük ugyan, az ábrázolás egyes részleteinek analógiáit azonban igen. E motívum a lemez hajfonatkorongok egyik legtöbb darabból álló csoportját alkotja, melyek között az egyszerű kivitelű, központi kör alakból kiágazó négyágú levélmintát formázó példányok (Elep-Mikélapos, Tiszavasvári-Aranykerti-tábla, Kiszombor-B temető 127. sír, Szob-Ipoly-part 13. sír, Karos II/73. sír) épp úgy megtalálhatók, mint a valóságos ötvösreteknek tekinthető változatok (Dunaszekeső, Dunaalmás, Sárbogárd-Tringer-tanya 24. sír, Solt-Tételhegy, Tiszacszlár-Dióskert 1. sír, Tápé-Malajdok B 17. sír, Szőreg-Homokbánya „A” sír, Nagyrév, Törökkanizsa, Nemeskosút, Tiszabó, Eperjes, Szolnok-Szanda). Elsőként Csallány D. gyűjtötte össze és rendezte csoportba a haj-

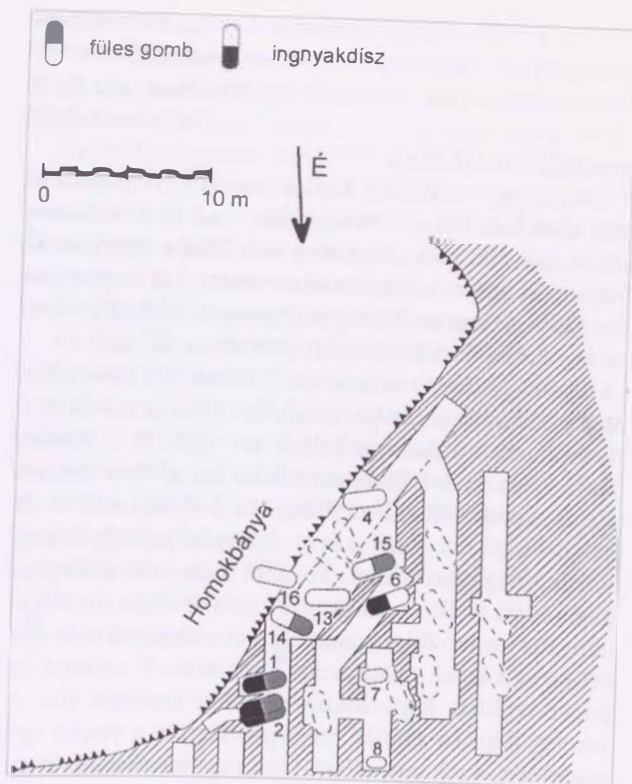
fonatkorong-típust,⁹⁹ s megfigyeléseit az újabb kutatások sem vonták kétségbe.¹⁰⁰ A négyágú díszeket Dienes I. napamulettként értelmezte,¹⁰¹ s e nézetet tovább fejlesztve Szabó J. Gy. arra az eredményre jutott, hogy e korongokon a középső rombusz, illetve kör alak s az abból kiágazó négyágú díszítés a földet, a négy égtájt és a világmindenséget jelképezte.¹⁰²

A korongtípus érdekessége, hogy öntött, áttört változatai csak csekély számban ismertek (Gödöllő, Kispest-Szentlőrinc). Az e csoportba sorolható lemezes hajfonatkorongok ellenben a Kárpát-medence szinte minden területén felbukkannak, s használatuk a 11. század első harmadából is kimutatható.¹⁰³

A dormándi korongpár peremét díszítő, ívesen visszahajló félpalmetták legközelebbi párhuzamai a törökkani-zsai¹⁰⁴ és a szolnok-szandai¹⁰⁵ hajfonatkorongokon figyelhetők meg. Figyelemre méltó, hogy mindhárom korongpár bronz- vagy vörösréz lemezből készült, s a mintázatot ónozással emelték ki rajtuk. A kompozíciót illető jelentős eltérés ellenben az, hogy az utóbbi két lelet a négyágú mintás korongok egyik sajátos alesoportjához, a szvasztikamintás példányokhoz sorolható.

A honfoglalás kori lemezes korongok viseleti módjáról az elmúlt fél évszázad során jelentős vita bontakozott ki, nem utolsósorban éppen a tárgyalt dormándi leletek kapcsán.¹⁰⁶ Ezek elhelyezkedéséből – a mellkason egymás alatt feküdtek – ugyanis Szabó J. Gy. arra következtetett, hogy eredetileg egy stólaszerű ruhadarabra lehettek felvarrva.¹⁰⁷ Az újabb kutatások ezt az elképzelést nem igazolták, illetve megnyugtatóan sikerült tisztázni, hogy a lemezes korongokat bőr- vagy textilszalag segítségével a lemezes hajfonathoz, esetleg a pártához rögzítették. A dormándihoz hasonló rendellenes sírbéli helyzetnek számos oka lehet, többek között az is, hogy az elhunyt ruházatát a temetési szertartás során kioldották, s az egyik vagy akár mindkét korongot a hajfonatból kibontva egyszerűen az elhunyt testére helyezték.

E kérdés már átvezetett bennünket a temető sírjaiban talált viseleti tárgyak problematikájához. A temetőben nyugvó nők (1., 2.) és férfiak (14., 15.) egyaránt szívesen alkalmazták ingük, illetve felsőruhájuk összekapcsolásához a füles bronzgombokat, melyek egy további szőrványdarabja az elpusztított sírok egyikéből is ránk maradt. A feltárt sírokban a gombok viseleti helyzetét is meg lehetett figyelni. Az 1. sírban lelt három füles gomb egyike a bal oldali utolsó bordák mellett, egy másik pedig vele nagyjából egy vonalban, a gerincoszlop jobb oldalán

67. kép. Dormánd-Hanyipusztá. Füles gombok és ingnyakdísz a temetőben

feküdt. A harmadik füles gomb feltehetőleg elmozdult eredeti helyéről, mert a jobb felkar alsó harmada felett találtak rá. E sír esetében valószínűleg egy olyan ruhadarabot feltételezhetünk, amely a derék fölött gom-bolódott (67. kép).

Bizonyosan baloldalt záródott ellenben a 2. sírba temetett nő ruhája, két gombja közül ugyanis az egyiket a bal vállnál, a másikat pedig a gerincoszlop közepén, szintén baloldalt találták. Mint később látni fogjuk, az elhunyt ruházata a temetés során vagy a test bomlása közben jobbra esőszott.

A 14. sírban nyugvó férfi ellenben középen záródó ruhát viselhetett, erre utal, hogy a gombok egyike a bal kulcsesont alsó végénél, a másik a gerincoszlop közepé felett, a harmadik pedig a keresztcsont felett feküdt.

Szinte bizonyos, hogy a 15. sírba temetett férfi nyole füles gombja nem egyetlen ruhadarab zárására szolgált. A bal oldali kulcsesont közepé mellett előkerült gomb egy, a bal vállnál záródó ingre utalhat, s talán innen mozdult el a tarkócsont alatt talált, feltehetőleg másodlagos helyzetű

⁹⁹ Csallány 1959, 304–308; Csallány 1970, 279.

¹⁰⁰ Bálint 1991, 52, 66.

¹⁰¹ Dienes 1972, 84, 41. kép, hasonlóképpen Fodor 1980, 210.

¹⁰² Szabó 1980a, 284–288; Szabó 1983, 40–49.

¹⁰³ Bálint 1991, 93–96.

¹⁰⁴ Fodor 1996, 355–356.

¹⁰⁵ Madaras 2003, 277–282.

¹⁰⁶ A kutatástörténet összefoglalását a vonatkozó irodalommal ld. Révész 1996, 82–84.

¹⁰⁷ Szabó 1963, 95–116.

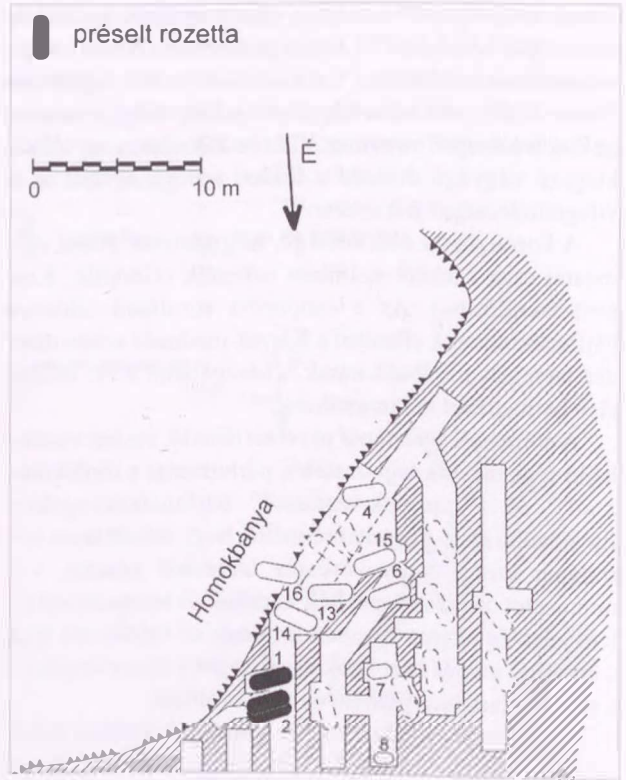
párja is. További hat gomb azonban a gerincoszlop közepe felett, egyetlen függőleges sorban, egymástól néhány milliméternyire feküdt. Helyzetük arra utal, hogy egy derék fölött sűrűn egymás felett felvarrt zsinórozású kaftánt gomboltak velük össze.¹⁰⁸

A gombokon kívül a férfiak semmilyen maradandó anyagból készített díszítményt nem hordtak a ruhájukon, annál ékeesebb volt ellenben a női viselet. Mindhárom feltárt női sírban találtak *ruhavereteket*, s kéregöntéssel készült, részben eredetileg csüngőtagos vereteket viselt az egyik feldúlt sírba temetett asszony is (67. kép).

Tipológiaiilag a *rombusz alakú ruhadíszek* közé sorolható, valójában ez esetben téglalap alakú az a 8 db aranyozott ezüst ruhaszegélydísz, amelyek az 1. sírban, lényegében az alsó állkapocs ívét követő sávban kerültek elő. A veretek közül az állkapocs bal oldalánál 5 db helyezkedett el. Ezek közül a legalsó az egyik hajfonatkorong alatt feküdt. További 3 db-ot az állkapocs jobb oldala mellett találtak, ezek sora azonban a mellkas irányába tovább folytatódott, de a díszítményeket itt már két préselt kerek ezüstrozetta képviselte. E rozetták az imént említett hajfonatkorong felett kerültek elő. A veretek fekvése alapján megkísérélhetjük a viselet egy részletének a rekonstruálását is. Arra gondolhatunk, hogy egy merev, álló galléros ing vagy kaftán gallérjának a szegélyét ékesítették egykor. A gallér két szárnya fedte egymást, pontosabban a bal oldali szárny volt alul, a temetés során e fölét igazították a bal oldali – véleményem szerint viseleti helyzetben lévő – hajfonatkorongot, s ezekre hajtották rá a ruha jobb szárnyát a három téglalap alakú verettel s a sort folytató két préselt kerek rozettával. A jobb oldali hajfonatkorongot (pontosabban annak függesztőszalagját) nem fonták be a varkocsba, hanem a mellkas közepére helyezték, a másik koronggal egy vonalban. Végezetül a ruhát derék fölött gombolták össze az arra felvarrt füles gombokkal.

A tárgyaló téglalap alakú ruhadíszek pontos párhuzamát nem ismerjük a korszak leletanyagából. Hasonló díszítményeket alkalmaztak azonban kéttagú csüngős veretek felső tagjaként a korabeli magyar településterület különböző pontjain.¹⁰⁹

Díszes viseletben temették el a 2. sírban nyugvó nőt is. Ruhájának gallérjára vagy nyakkivágásának szegélyére 7 db rombusz alakú veretet varrtak, melyek sora a jobb oldali kulcsesont felső végétől a bal oldali kulcsesont közepéig ívelődött. (Itt szeretném megjegyezni, hogy a veretekkel pontosan megegyező 3 db ruhadíszet találtak a 6. sírban is, ez utóbbiak azonban állati bolygatás következtében elmozdultak eredeti helyükről, s a viselet

68. kép. Dormánd-Hanyipusztá. Préselt rozettákat tartalmazó sírok

rekonstrukciójára nem alkalmasak.) A rombusz alakú díszek alatt, a jobb oldali bordák felett húzódó kettős sorban 7 db préselt kerek ezüstrozettát találtak (az egyik példány, talán másodlagos helyzetben, a jobb felkaresont végénél került elő) (68. kép). A rozetták helyzete miatt már az ásató Szabó J. Gy. is arra gondolt, hogy az elhunyt ruházata a temetés során vagy a holttest bomlása következtében jobbra csúszott. Ezenkívül azonban még számos további kérdéssel is szemben találjuk magunkat. Először is arra kellene választ kapnunk, hogy a ruházat valamennyi fémdísz (tehát a rombusz alakú veretek, a kerek rozetták és a két füles gomb) egyazon ruhadarabhoz tartozott-e, avagy sem? E kérdésre a korábbi kutatás rutinszerűen nemmel felelt volna. Mint azt egy korábban írott könyvemben kifejtettem, szinte napjainkig elfogadott módszernek számít a különböző ruhadíszek méret szerinti elválasztása s más-más ruhadarabokon történő elhelyezése.¹¹⁰ Ezért találkozhatunk a különféle publikációk lapjain pl. rombusz alakú *ingnyakdíszekkel*, kisméretű kéttagú csüngős *ingnyakveretekkel*, illetve préselt, négyzetes vagy nagyméretű csüngős *kaftánveretekkel*, jóllehet az esetek túlnyomó többségében semmiféle bizonyíték

¹⁰⁸ Hasonló kaftánt viselhetett a karosi III/8. sírba temetett férfi is; Révész 1996, 34, 117, t. 1–6. A kaftánra felvarrott hurkos végű zsinórral történő gombolásra kitűnő példával szolgálhat Mosesevaja Balka 8–9. századi temetőjének esodálatos épségben fennmaradt kaftánjai; Jerusalimskaja-Borkopp 1996, 17–32.

¹⁰⁹ Bálint 1991, 130, XI.1, t. 5–20., tipológiai felosztása szerint II/b típus.

¹¹⁰ Révész 2001, 16–32.

nines arra, hogy ezen különböző méretű ékítmények valóban minden esetben különböző ruhadarabok voltak. Sietek hozzátenni: egyértelműen nem dönthető el ez a jelen esetben sem. Az azonban elgondolkasztó – e dormándi sírnál és más leletek esetében is –, hogy a két verettípus (a kis- és a nagyméretűek) a legtöbb sírban nem egymás felett, egymást legalább részben fedve kerülnek elő (ami logikusan elvárható lenne), hanem a ruházaton felülről lefelé haladva egymást követik. Véleményem szerint ez inkább arra utal, hogy ugyanazon ruhadarab különböző részleteit ékesítették.¹¹¹ Ez azonban egyelőre csupán elméleti feltevés, amit a rendelkezésre álló dokumentáció alapján sem bizonyítani, sem cáfolni nem lehet.

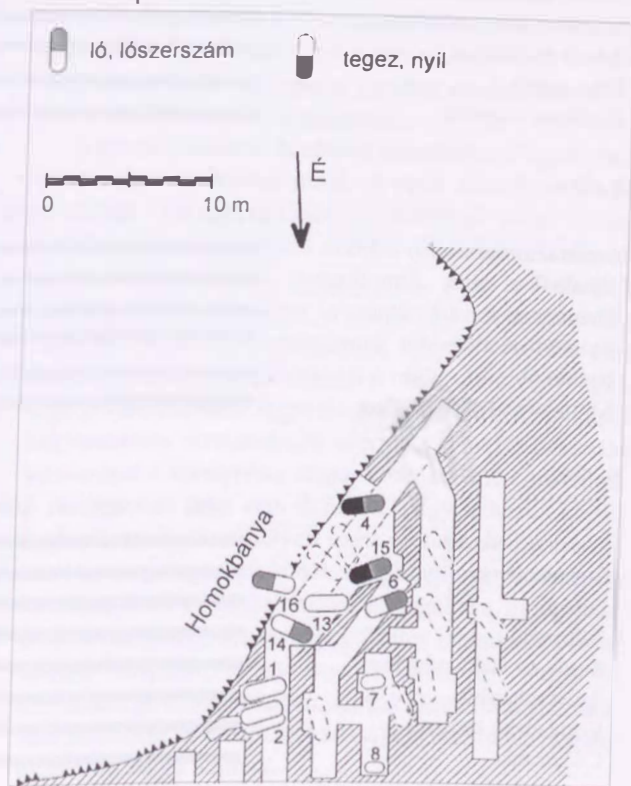
A fentiekben kifejtett lehetőségek mentén továbbhaladva az is kérdéses, hogy a sírban talált (a bal vállnál, illetve a gerincoszlop közepének bal oldalán fekvő) két füles gomb ugyanazon vagy két különböző ruhadarab összekapcsolására szolgált-e. Vizsgáljuk meg elsőként azt a lehetőséget, hogy a rombusz alakú veretek egy inghez tartoztak. Ebben az esetben két változattal számolhatunk: 1. Az ing nyitott volt, szárnyait egymásra hajtották. Ez esetben csak a gerincoszlop mellett fekvő gombnak lehetett tényleges szerepe az ing begombolásánál, a bal vállnál fekvőnek pedig nem lehetett ilyen funkciója, tehát az bizonyosan nem az inghez tartozott. 2. Az ingnek egyszerűen csak egy V alakú nyakkivágása volt (tehát viselője a fején áthúzva öltötte magára). Ez esetben viszont egyik gombra sem volt szükség. Ha ellenben azt feltételezzük, hogy egyik vagy mindkét gomb a kaftán begombolására szolgált, újabb tanulságos helyzettel állunk szemben. Ez esetben ugyanis a gombok elhelyezkedése alapján nyilvánvaló, hogy a ruhadarab baloldalt záródott. Viszont ha ez így volt, a préselt kerek veretek semmiképpen sem ékesíthették a kaftán szegélyének két oldalát, miként azt számos korábbi rekonstrukció alapján rutinszerűen gondolnánk! E példa ékesszólóan alátámasztja azt a Kürti B. által felvetett szempontot, mely szerint a sírokban feltárt ékítmények elhelyezkedése önmagában nem egyenes következménye a ruha szabásának, sőt sok esetben nem is utal arra.¹¹² Mindezek fényében úgy vélem, ajánlatos újra megfontolni a korábban alkotott viseletrekonstrukciók hitelességét, s fokozott körültekintéssel és óvatossággal kell eljárni az újabb kísérletek kidolgozása során.

A temető viszonylag gazdag leletanyagához képest a férfisírokban csak igen szerény fegyverzetet találtak (69. kép). E leletípust a 4. sírban talált 2 db s a 15. sírból előkerült töredékes, feltehetőleg 4 db nyílesücs képviseli. Ez utóbbi esetben a nyilakat vaspálcás, esontlemezes fedelű

tegezben helyezték az elhunyt bal oldala mellé, a sír ezen részét ért holtgatás miatt azonban mind a nyílesücsök, mind a tegez alkatrészei apró darabokra törtek és szét-szóródtak.

Eppen ilyen esekély számban kerültek *használati eszközök* az elhunytak mellé. Ezek sorában viszonylag ritka leletnek számít az 1. sírban talált *tűtartó*. A feltárt férfisírok közül mindössze egyben volt kés (14.), s egyikük mellé sem helyeztek tűzkésztséget. Az egyetlen *csíholóacélt* a feldúlt sírok leletei közül mentették meg.

Lószerszámot ellenben öt sír is tartalmazott, a hatodikat pedig homokbányászás során dűlték fel (69. kép). A többnyire sajnos rendkívül töredékes *zablák* közül öt a kétkarikás esuklós szájasvajú esikőzablák közé sorolható (6., 14., 15., 16., valamint egy szórványlelet). A 4. sírban az emberi koponya mellett fekvő zablának aganesből faragott oldalpálcái voltak, ezeket azonban még a feltárás során ellopták.

69. kép. Dormánd-Hanyipusztá. Lovas, lószerszámos és fegyveres sírok

A *kengyelek* egy kivétellel azonos méretű, körte alakú párokból állnak (4., 6., 14., 15., valamint egy szórványkengyelpár), a 16. sírban a körte alakú kengyelhez egy vállába kovácsolt fülű példány esatlakozott.

¹¹¹ További évként szeretnék egy másik szempontot is megfontolásra ajánlani. Közismert, hogy a régiségben a hideg ellen az emberek réteges öltözködéssel védekeztek, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy ugyanazon ruhadarabból egyszerre többet is magukra öltöttek. két-három inget stb. Ha ez így van, legalább néhány esetben (főként téli idején eltemetett sírokban) már elő kellett volna forduljon, hogy ugyanabban a sírban akár két-három külön álló veretsor is előkerül! Erre azonban nem tudnék példát mondani.

¹¹² Kürti 1996, 152.

DORMÁND-HANYIPUSZTA

A homokbányászás során feldúlt sírok egyikében fém alkatrészekkel felszerelt nyereg is volt, erről tanúskodnak a szórványként megmentett kerek és rombusz alakú lyukvédő veretek.

A temetőmaradvány *keltezését* szemléltetendő, ezúttal is elkészítettük a sírokban talált tárgyak alapján az időrendi grafikonokat:

1. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100	
Hajfonatkorong										
Rombusz alakú ruhadísz										
Préselt rozetta										
Füles gomb										
Hullámos karperec										
Tüartó										

2. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100	
Ételadomány										
Nyitott hajkarika										
Rombusz alakú ruhadísz										
Préselt rozetta										
Füles gomb										
Hullámos karperec										

4. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100	
Lovas temetkezés										
Oldalpálcás zabra										
Ételadomány										
Nyitott hajkarika										
Nyílcsűcs										
Körte alakú kengyel										

6. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100	
Lovas temetkezés										
Ételadomány										
Edény										
Fülbevaló										
Rombusz alakú ruhadísz										
Ezüst ruhapánt										
Körte alakú kengyel										
Csikózabla										

8. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100	
Edény										

14. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100	
Nyitott hajkarika										
Füles gomb										
Kés										
Csikózabla										
Körte alakú kengyel										

15. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Lovas temetkezés	██								
Ételadomány	██								
Nyitott hajkarika	██								
Füles gomb	██								
Nyilcsúcs	██								
Tegez	██								
Ezüst ruhapánt	██								
Körte alakú kengyel	██								
Csikózabla	██								

16. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Kengyel pár	██								
Csikózabla	██								

Jóllehet, a leletanyag tekintélyes része a dormándi temető esetében is hosszú ideig használt tárgytipusokból áll, annak összetétele mégis lehetőséget ad arra, hogy a temető használatának időhatárait néhány évtizedes hibahatáron belül meghatározzuk. E munka során az egyik legfontosabb (bár kétségekívül bizonytalansági tényezőt rejtő) szempont azon tárgytipusok teljes hiánya, amelyek megjelenésével a 10. század utolsó harmadától számolhatunk. Mégis, mivel az eddig megismert, viszonylag sokrétű leletanyagot szolgáltató Heves megyei temetőkben az említett kései tárgyak kisebb-nagyobb számban felbukkannak, e jelenség figyelmen kívül hagyása hiba lenne, hiszen a Dormánd határában temetkező hajdani közösség nyilvánvalóan nem függetlenítette magát a környezetétől. Mindezt mérlegelve, s a sírokban talált tárgyak összességét tekintve a temető használatát a 10. század első kétharmadára helyezhetjük. Megerősítik e feltevést a kifejezetten a korai sírokra jellemző tárgytipusok (hullámosra hajlított huzal kar- és lábperecek, ezüstlemezből kinyírt ruhadíszítő szalagok) is. Alátámasztják mindezt a feldúlt sírokból származó leletek, köztük Provence-i Hugó (926-931) érméje is. Ezek tanúsága szerint ugyanis aligha kell azzal számolunk, hogy a homokbányászásnak a temető fiatalabb korú sírjai esetében áldozatul, hiszen jellejükben teljes mértékben megegyeznek a sírokban feltárt tárgyi anyaggal. Az azonban

nyitott kérdés marad, hogy a temető használata közelebből mikor kezdődött: közvetlenül a honfoglalást követő években, vagy néhány évtizeddel később? E kérdés megválaszolására ugyanis a jelenleg rendelkezésünkre álló információk nem elégségesek.

A temetőt használó közösség társadalmi állásáról már biztosabban nyilatkozhatunk. A sírok között melléklet nélküliek (két gyermeksírt leszámítva) nem voltak. A nőket díszes, nemesfém veretes ruházatban, felékszerezve helyezték örök nyugalomra, míg a férfisírok „gazdagságát” ez esetben is csupán íjászfelszerelésük, valamint lovuk és lószerszámuk jelezte. Nyomát sem találjuk viszont hagyatékukban a méltóságjelvényeknek vagy a változatosabb fegyverzetnek. Mindezek alapján a hagyományos terminológia szerint a temetőt használó közösséget a középréteg tagjai közé kellene sorolnunk. E részleteiben soha nem definiált, s így nehezen körülhatárolható fogalom helyett ezért szerencsésebbnek tartom, ha megelégszünk annak megállapításával, hogy az itt eltemetettek a társadalom szabad jogállású, módos tagjai közé tartoztak, akik megengedhették maguknak a lóval történő temetést, s asszonyaikat nem túl drága és hivalkodó, de díszes ruhában járatták. Temetkezési szokásaik (lóáldozat, ételmelléklet adása) egyértelműen pogány hiedelemvilágra utalnak.

9.5. IRODALOM

MNM Rég. Adattár: 200.D.III, VII.169/1961, XX1.528/1962; DIV Rég. Adattár: 138-139; RégFüz 9 (1958), 38; ArchÉrt 85 (1958), 90; RégFüz 13 (1960), 75;

FÉK 32; Szabó 1963, 163-164; Szabó 1969, 55; HM 384-385; Kovács 1994-95, 161.

10. ECSÉD

10.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A Magyar Nemzeti Múzeumot 1904. december 14-én értesítette Tergina Gyula hatvani királyi tanfelügyelő, hogy Ecséd határában, Könyves Árpád jegyző földjén szőlő alá forgatás közben kb. 50 sírra bukkantak. A leleteket (kétélű kard, bronz karperec, gomb, ruhadiszek) beküldte a múzeumba, és jelezte, hogy a további kutatásokhoz a tulajdonos hozzájárult. Másnap, december 15-én küldte ki Márton Lajos múzeumőrt Hampel József, hogy feltárásokat végezzen, de az esetleges ásatásról semmit sem tudunk. A lelőhelyet 1972 decemberében Fodor

László, az egri múzeum munkatársa próbálta meg azonosítani. Kiderítette, hogy Könyves Árpád birtoka a falu keleti, délkeleti határában volt egykor. Háza a lelőhely azonosításának idején a helyi Egyetértés Mezőgazdasági Termelőszövetkezet központi irodáinak adott helyet. A birtokhoz tartozó szőlő a ház háta mögötti területen helyezkedett el, s ott kerültek elő a leletek is, de a lelőhely pontos elhelyezkedését nem sikerült tisztázni¹¹³ (70. kép). Az MNM leltárkönyvének 1904-es bejegyzései között ecsédi sirleletként szerepel a leletanyag.

70. kép. Ecséd

¹¹³ Fodor L., rövid jelentése (keltetése: Leger, 1973. január 10.), Szabó J. Cíj. hagyatékából.

10.2. LELETEK (31. tábla)

1. *Sodrott bronz karperec*, hurkos-kampós záródással. Háromszorosan visszahajtott bronzhuzalból készítették úgy, hogy a hajtásoknál képződő hurokból alakították ki a záródást, a szabad huzalvégeket pedig a sodratba bedolgozták. Az 1904-es leltárkönyvben két darab szerepel, de az egyik elveszett. Átm.: 7 cm, v.: 0,3 cm. (MNM – ltsz.: 98/1904.1.)
2. Tömör, öntött bronz *füles gomb*. Feje bikónikus, alul gömbölyű, füle csepp alakú. A gomb m.: 1,2 cm, sz.: 0,8 cm. Az 1904-es leltárkönyvi bejegyzésben fülbevalóként szerepel, egy ovális, nyitott karikával együtt, s vázlatos rajz is van róla: a füles gomb itt fel van fűzve a karikára. Sajnos egyéb információnk nincs a tárgyról, a leírásban sem.¹¹⁴ Itt a tárgy méreténél 2,7 cm hosszúság szerepel. Jelenleg a leletanyagban egyáltalán nem található sima nyitott karika. (MNM – ltsz.: 98/1904.2.)
3. Öntött bronz *négygömbös fülbevaló*. Fülkarikájának alsó, öntött része és az öntött csüngő maradt meg. Finomabb kidolgozású hasonló fülbevalók gyenge minőségű, öntött utánzatának tűnik. A fülkarika alsó, kis sé széttartó íve szabálytalan átmetszetű, két vége felé megvastagodik, és az egyik oldalon két kis bordával lezárva töredékes hurokban végződik, a másik oldalon szimpla, vaskosabb huroktöredék látható. A csüngőtág a fülkarika alján lefelé szélesedő, csepp alakú, tagolt. A fülkarika alsó ívének belső oldalán, a csüngőtág felett egy kisebb, kerek tag ül. Ennek tetejét, illetve a csüngőtág alját kicsi, csepp alakú tag zárja le. A töredék jelenlegi legnagyobb sz.: 2,1 cm, h.: 2,2 cm, a csüngőtág h.: 1,6 cm. A leltárkönyvben vázlatos (de nem igazán pontos) rajz van a tárgyról, melyen a fülkarika felső, vékony drótive is látható, mely már nyomokban sincs meg a leletanyagban. Itt a tárgy h.: 4 cm. (MNM – ltsz.: 98/1904.3.)
4. Kerek *fémlemez töredékei*, 2 db. Anyaguk valószínűleg bronz, önbevonattal. Az egyikén két kis kerek lyuk van, a másikon egy sorban négy, a szegélyénél külön pedig egy. A felületükön ezüstszerű (valószínűleg ón) bevonat nyomai láthatók, néhol kis, beütögetett pontokkal. A két töredék h.: 1,8 és 1,6 cm, sz.: 0,9 és 1,1 cm. (MNM – ltsz.: 98/1904.4.¹¹⁵)
5. Három kis *üvegyöngytöredék*, sötét színű, átlátszatlan üvegből. Az egyik, kevésbé felmaródott felületű gyöngyön keresztződő vonalú, berakott díszítés nyomai látszanak. Két fél töredék van, ezek átm.: 0,7 cm és 0,65 cm, m.: 0,4 cm, és egy negyed gyöngytöredék, ennek m.: 0,4 cm. (MNM – ltsz.: 98/1904.3.)
6. Két *vaspálcátöredék*. A rövidebb, vastagabb pálcán rározsdásodva üvegyöngy töredékei maradtak meg. A másik pálcá hosszabb, vékonyabb átmetszetű. A töredékek h.: 1,9 cm és 2,8 cm, v.: 0,24 cm és 0,12 cm. (MNM – ltsz.: 98/1904.3.)
7. Tudunk egy *kétélű vaskardról* is, mely később elveszett. A leírások szerint Petersen X típusú, kettőtört markolatú példány volt, lapított félgömb alakú markolatgombbal. A fegyver teljes h.: 88 cm, markolatgomb m.: 2,7 cm, sz.: 4,7 cm, v.: 2,9 cm, markolat h.: 8,9 cm, a keresztvas h.: 11,8 cm, a penge h.: 75,6 cm, sz.: 5,6 cm. (MNM – ltsz.: 27/1904. Fegyvertári Napló.)

10.3. ÉRTÉKELÉS

Az ecsédi temető használatának időhatáraitól, kiterjedéséről, az ott eltemetettek számáról semmiféle infor-

mációval nem rendelkezünk. A megmentett szerény leletanyag az ezredforduló időszakára keltezhető.

10.4. IRODALOM

Hampel 1904, 438; Hampel 1907, 163; FÉK 33; Bakay 1965, 7; Szabó 1969, 57; Kiss 1985, 300;

Kovács 1994–1995, 161.

¹¹⁴ Hampel József az MNM régiségosztályának gyarapodásáról írt jelentésében eképpen írja le a tárgyat: ép bronz fülönfüggő, „lecsüngő pléhgömbvel” – Hampel 1904, 438.

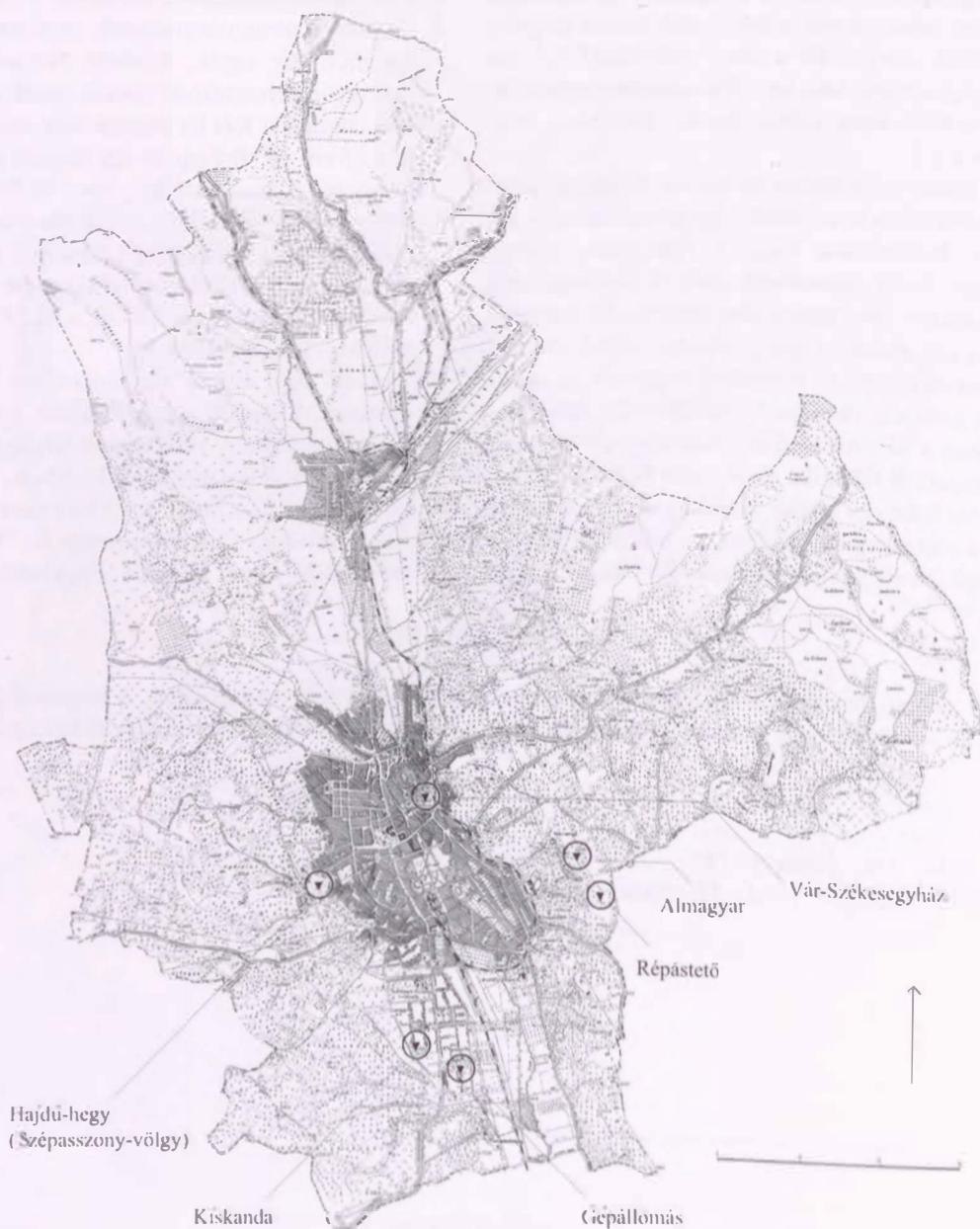
¹¹⁵ A 4–6. számú leletek egy leltári szám alatt szerepelnek.

11. EGER-ALMAGYAR

11.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1904-ben Eger mellett, az Almagyar nevű szőlőhegy déli lejtőjén, Pók Ignác szőlőjében 60 cm mélységig hatoló rigolozás során 10. századi sírokat forgattak ki a földből, a leírás szerint az ember- és lócsontok, lószerszám- és fegyvermaradványok nagy számban heverték a felszínen (71. kép). Egy egeri gimnazista, Gallasy Lajos értesült véletlenül az esetről, de a helyszínre érkezvén már csak néhány, felszínen heverő tárgyat tudott begyűjteni

(2 kengyel, 3 nyílhegy, 1 csikózábla), mivel a munka befejeztével a többi leletet visszatették. A tulajdonos nem egyezett bele a további kutatásba, az elásott leletek feltárásába. Gallasy Lajos jelentése szerint egy arab ezüstdirhem is előkerült. Jelenleg a tárgyak közül csak az egyik nyílhegy és a dirhem van meg, a többi leletet az egykori jelentésből, a hozzá mellékelte rajzokból ismerjük.

71. kép. 10–11. századi temetők Eger területén

11.2. LELETEK

1. Deltoid alakú *nyílhegyek*. 3 db. Már csak az egyik keskeny, rövid vágóélű nyílcsúcs van meg, töredékes, deformálódott állapotban. A másik kettő a rajz alapján az előzőhöz hasonló méretű volt, az egyik rövidebb, a másik hosszabb vágóélű példány volt. A meglévő nyílhegy h.: 6,8 cm, sz.: 2 cm. (DIV – ltsz. nélkül.) (32. tábla 3–5)
2. Körte alakú *kengyelpár*. Az egykorú rajz alapján nem teljesen egyformák: az egyik kengyel kerekesebb, talpalója íveltebb, míg a másik kengyel alakja háromszöghöz közelít. Méretük nagyjából megegyezik, száruk lapos átmetszetű, talpalójukat három-három bordával erősítették meg. (32. tábla 6–7)
3. Aszimmetrikus *csikószabla*. A rajz szerint karikái lapos, a szájvasak kerek átmetszetűek. Az egyik szájvas jól láthatóan rövidebb. (32. tábla 2)
4. *Volgai bolgár dirhemutáncat*, H. 289 (= 901–902), melyet a helyszínen vett meg néhány krajcárért Gal-lasy Lajos a munkásoktól. Az érmét a korábbi szakirodalom elveszteként tartotta számon,¹⁶ valójában azonban ma is megvan az eger-szépasszony-völgyi leletek közé keveredve. (DIV – ltsz.: 54.34.1.) (32. tábla 1)

11.3. ÉRTÉKELES

A megmentett néhány lelet egy olyan elpusztított honfoglalás kori temető hirnőke, amelynek sem a sirszámáról, sem használatának időhatáraitól nem rendelkezünk további információval. A korai dirhem arra utalhat, hogy a temetőt már a honfoglalás utáni években megnyitották. A néhány szórványlelet azonban túlságosan kevés ahhoz,

hogy a temető jellegéről bármiféle további feltevést megkockáztathassunk. Az azonban tény, hogy egymástól néhány száz méterre itt két, a jelek szerint egy időben használt temető volt, lévén hogy az almagyaritól délre, Répástetőn is megmentettek két sírmaradványt, melyek egyikéből ugyancsak dirhem került elő.

11.4. IRODALOM

- ArchÉrt 31 (1911), 76–77; FÉK 33; Szabó 1969, 54–55; Kovács 1989, 25.
ActaArchHung 5 (1963), 74; EMÉ 2 (1964), 131;

¹⁶ Kovács 1989, 25. korábbi meghatározása szerint Ismail ibn Ahmed számanida emír H. 279–295 (= 892–907) vérete. A leletek között újra meglelt érme legújabb meghatározását Gert Rijpling (Stockholm) végezte. Kovács László közvetítő szerepét, illetve segítségét ez úton is szeretném megköszönni.

12. EGER-GÉPÁLLOMÁS

12.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1962 nyarán értesítették a területileg illetékes egri múzeumot, hogy az egri gépállomás területén rendszertelen turkálás alkalmával csontokat találtak. A helyszínre 1962. augusztus 8-án szállt ki Horváth János restaurátor. Megfigyelt egy 50-60 cm mély csontvázas sírt, a helybeli gyerekek pedig egy hajkarikát és egy gyűrűt adtak át neki, melyeket egy másik sírból korábban kiszedtek, így pontos helyzetük nem ismert. A továbbiakban a közelben lakó Fodor László gimnáziumi tanuló (e sorok írása idején már az egri múzeum régésze) tartotta szemmel a lelőhelyet (71. kép).

1963 nyarán homok- vagy sóderkitermelés során újabb sírok kerültek napvilágra. Ezek közül Fodor L. egyet feltárt, néhánynak a helyét megfigyelte, bemérte, leleteit magához vette. A sírokról készített vázlatot és a leleteket átadta Szabó János Győzőnek, aki 1963. augusztus 5–8-ig rövid hitelesítő ásatást végzett a helyszínen. Ennek során feltártak öt nyugat-keleti tájolású sírt,¹¹⁷

és a lehetőségekhez mérten nagyjából feltérképezték a korábbi 6 sír helyét is. Az ásatási napló említése szerint ez utóbbi sírok közül háromból nem került elő lelet, az egyikben nyitott hajkarikát, a másokban bronzgyűrűt, egy harmadikban pedig S-végű hajkarikát találtak. Mindezt Szabó J. Gy. Fodor L. elmondása alapján tudta feljegyezni. Az ásatást sajnos nem fejezheték be, így a temető kiterjedése továbbra is kérdéses maradt. Fodor L. utólagosan feltárt még egy sírt, melyből egy ezüst S-végű hajkarika került elő. A 11–12. századi temetőt tehát csupán részleteiben ismerjük, és az előkerült síroknak is csak kis része lett hitelesen feltárva és bemérve.¹¹⁸ A lelőhely az egykori Kiskanda-dűlő kiterjedt dombhátának délkeleti oldalán helyezkedik el, a mentőásatás – anyagiak hiányában – csak tájékoztató jellegű volt. A feltárt 13 sír a temető különböző pontjairól való, amelynek az északkeleti szélét azonban egy szakaszon elérték, s ott a legszélő sírban egy rendellenes temetkezés volt¹¹⁹ (72. kép).

12.2. LELETEK

Előzetesen begyűjtött leletek:

1. Kerek átmetszetű bronzhuzalból hajlított, nyitott hajkarika. Átm.: 1,36 × 1,2 cm.
2. Nyitott végű, bronz pántgyűrű. Átm.: 1,9 × 2,1 cm, v.: 0,2 × 0,09 cm.

3. Kerek átmetszetű bronzhuzalból hajlított, S-végű hajkarika. Átm.: 1,9 × 2,05 cm, v.: 0,2 cm (73. kép 10).

12.3. SÍRLEÍRÁSOK

a sír (1963. augusztus 5.) (73. kép 1–8, 15–16)

Infans I. (4–5 éves) gyermek. Csvh.: ?, t.: Ny–K (kb. 250°),¹²⁰ sm.: 61 cm, sh.: ?, ssz.: ?.

A sírt az ásatás megkezdése előtt Fodor L. kibontotta, de nem szedte fel, így Szabó J. Gy. fejezte be a feltárását.

Mellékletek:

1. Egy bronz karikapár került elő Fodor L. bontása során. Kerek átmetszetű bronzhuzalból hajlították a két karikát, végeik nyitottak. Mivel kisgyermek sírjából származnak, karperecek is lehettek, de pontos helyzetük nem ismert. A karikák átm.: 4,25 × 4,1 cm és 4,5 × 4,25 cm, v.: 0,25 cm.
2. A mell- és nyakcsontok környékén Szabó J. Gy. 8 db ezüstfóliás ívegyvöngyöt talált.

1. sír (1963. augusztus 6.) (73. kép 12)

Felnőtt (neme, életkora bizonytalan). Csvh.: a törzs h. a koponyatetőtől mérve: 72 cm, a lábak h.: 42 cm. T.: Ny–K (280°),¹²¹ sm.: 66–67 cm, sh.: ?, ssz.: ?.

A sírgödör folytja bizonytalan körvonalú volt. Nyújtott karokkal, de felhúzott és behajlított lábakkal került elő a bolygatatlan váz, ferdén, oldalt fekvő helyzetben. Koponyája teljesen balra fordult, a sír ÉNy-i sarka felé. Tájolásánál a gerinc irányát vették alapul.

Melléklet:

Nyitott bronz hajkarika került elő a koponya nyakszirtri részénél. Rombusz átmetszetű, vastag bronzhuzalból hajlították, nyitott végei összeérnek. A karika átm.: 1,9 × 2,05 cm, v.: 0,2 cm.

¹¹⁷ Sajnos a dokumentációból nem derül ki pontosan, mely sírokra gondolt Szabó János Győző az ásatási jelentésben. Valószínűleg az a, 1., 2., 3. és a Fodor László által utólag kibontott sírról van szó.

¹¹⁸ A leletek nincsenek meg, rövid leírásukat és méreteiket az ásatási naplóból és a dokumentáció tárgyleírásából ismerjük.

¹¹⁹ Szabó 1976, 73. 6. j.

¹²⁰ Az ásatási naplóban 5 vonás szerepel a Ny-i iránytól D felé megállapítható eltérés mértékéért, de nincs jelezve a tájoló típusa. Erről a sírról nem készült külön sírlap.

¹²¹ Az ásatási naplóban 3,5 vonás szerepel, a sírlapon 10° az eltérés Ny-tól E felé.

2. sír (1963. augusztus 6.)

Felnőtt (neme, életkora bizonytalan). Csvh.: 152 cm, t.: Ny-K (268°),¹²² sm.: 33 cm (a lábaknál), sh.: ?, ssz.: ?.

A sírgödör foltja bizonytalan körvonalú volt. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, igen rossz megtartású. A koponya csak töredékekben volt meg, a bal felkarsont és a bordák nagy része hiányzott. A jobb kar könyökben visszahajlított helyzetben, ferdén a jobb mellkason feküdt, de ez lehet bolygatás eredménye is. A bal alkar csontjai a bal medence és a bal mellkas között ferdén, a törzs felé elmozdulva kerültek elő.

Melléklete nem volt.

3. sír (1963. augusztus 7.) (73. kép 11, 13-14)

Felnőtt (neme, életkora bizonytalan). Csvh.: 149 cm, t.: Ny-K (268°),¹²³ sm.: 60 cm, sh.: ?, ssz.: ?.

A sírgödör foltja bizonytalan körvonalú volt. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, bolygatatlan. A koponya enyhén jobbra dőlt, és kissé előre, a jobb váll felé billent. A bal felkarsont feje a vállnál eredeti helyén előkerült, de a csont többi része, illetve a bal alkar csontjai hiányoztak. A jobb kar könyökben behajlítva, csípőre tett kéztartásra emlékeztető helyzetben volt, az alkar csukló föléli vége a

jobb medencelapát felső szélé fölé ért, a kézcsontok részben a legelső ágyékcsigolya felett feküdtek. A jobb lábfej hiányzott.

Mellékletek:

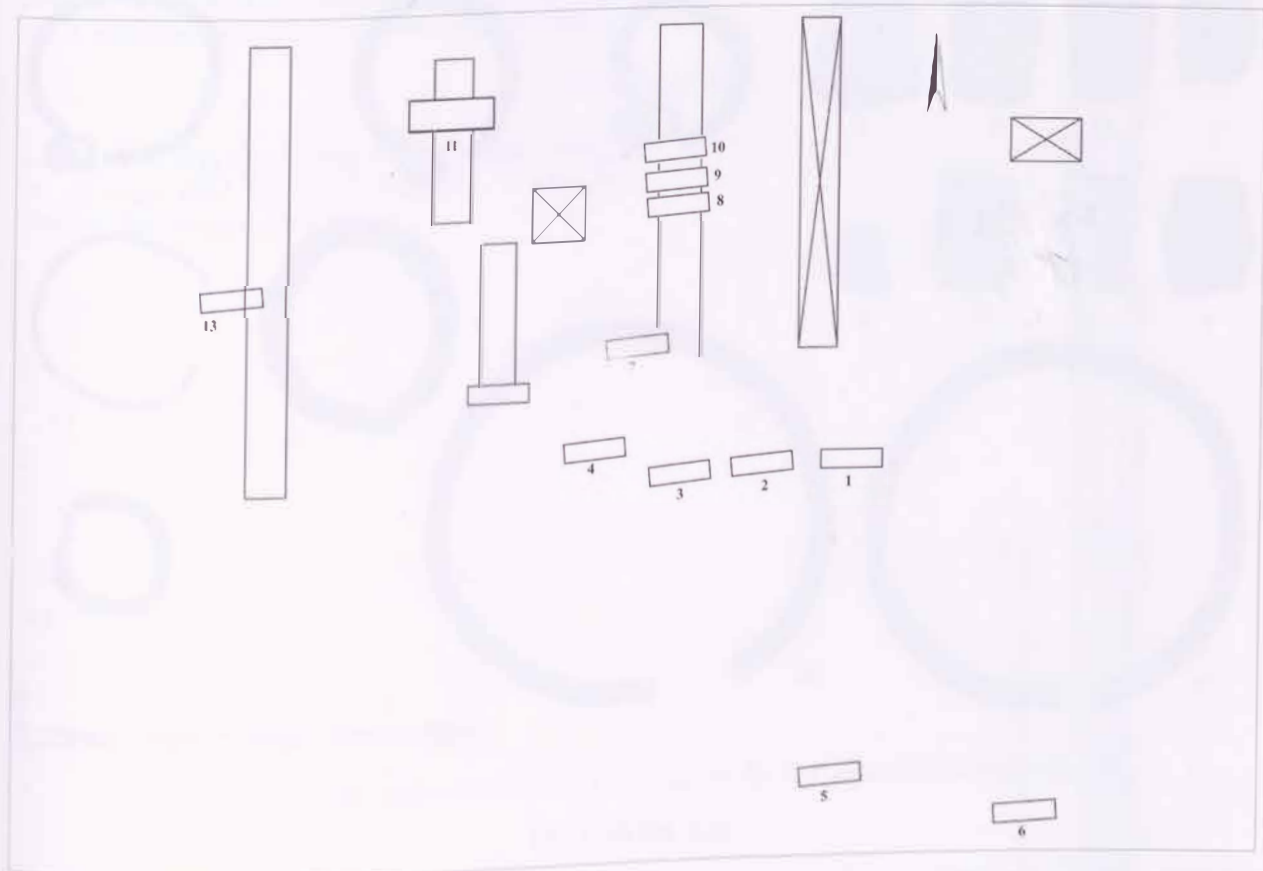
A koponya jobb oldalán három *hajkarika* volt.

a: A nagyobbik, nyitott hajkarika hátul, a csecsenyűvány felett került elő. Négyzetű átmetsetű bronzhuzalból készült, végei egymáson túlfutnak. Ezekkel átellenben a karika beivelődött, talán sérülés következtében. A karika átm.: 2 cm, átmetszete: 0,15 × 0,13 cm.

b: Egy kisebb hajkarika közvetlenül mellette, az állkapocs felé volt. Ezt a példányt kerek átmetszetű bronzhuzalból hajlították, ellapított, bepödört vége letörött. A hajkarika átm.: 1,45 cm, v.: 0,2 cm.

c: Egy S-végű hajkarika feküdt az állkapocs alsó ágán. Kerek átmetszetű bronzhuzalból készítették. Átm.: 1,8 cm, v.: 0,18 cm.

Az ásatás befejezése után Fodor László feltárt még egy sírt, melyből ezüst, S-végű hajkarika került elő. E példányt kerek átmetszetű huzalból hajlították, S alakúra pödört vége 3 bordával díszített (73. kép 9).

72. kép. Eger-Gépállomás

¹²² Az ásatási naplóban 0,5 vonás szerepel a sírlapon 2° az eltérés Ny-tól D felé.

¹²³ Az ásatási naplóban 0,5 vonás szerepel, a sírlapon 2° az eltérés Ny-tól D felé.

12.4. ÉRTÉKELÉS

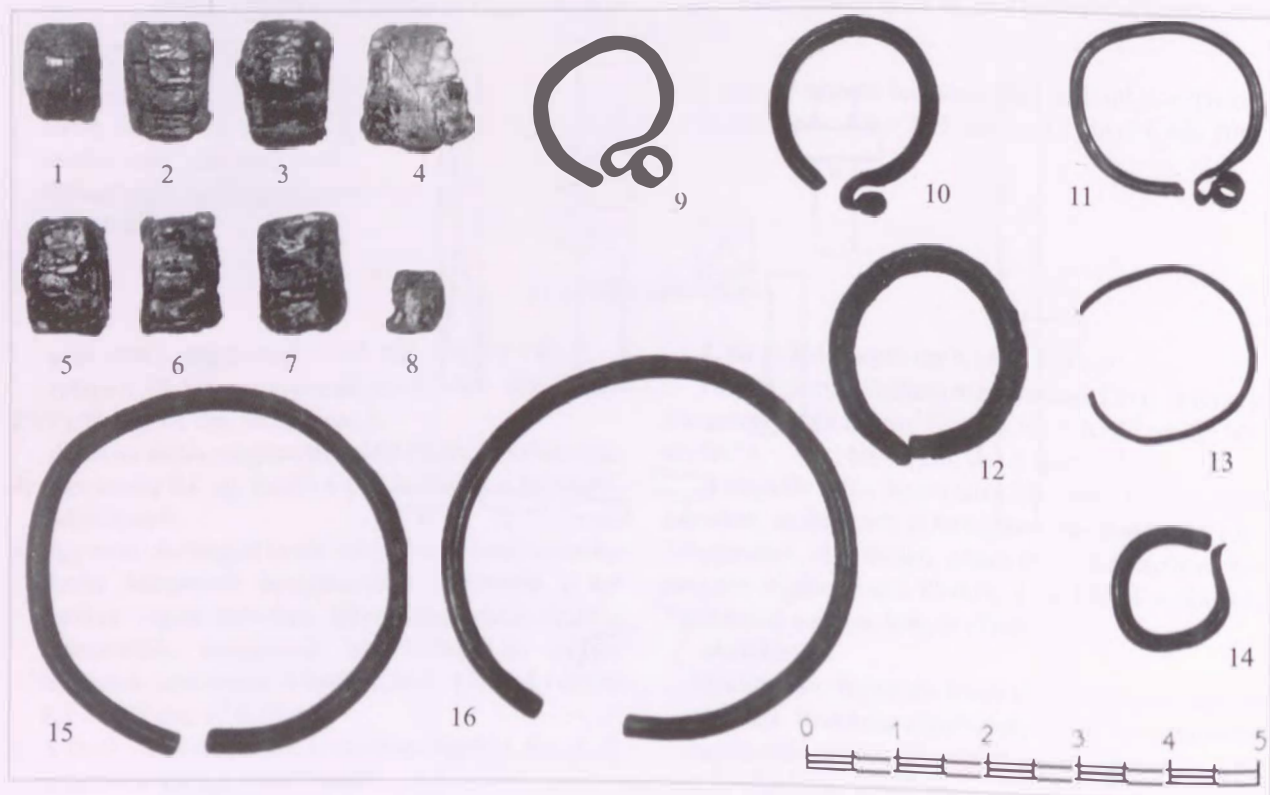
A temető értékelését nagymértékben megnehezíti az, hogy a feltárás annak csak kis részletére terjedt ki, s az arról készült dokumentáció is ellentmondásokat rejt magában. Bár a hitelesítő ásatások csak három sirt hoztak napvilágra, összesen 12 sírról, illetve azok leletegyütteséről van tudomásunk.

A temető kiterjedéséről, sírszámáról nincs adatunk. Hasonlóképpen nem ismerjük a sírgödörök alakját sem. Tájékozásuk a nyugat-keleti égtáj szerint történt, attól igen kis eltérésekkel. A halottak nagy többségét háton fekvő, nyújtott helyzetben tették a sírba. Egy esetben figyeltek meg jobb oldalán fekvő, felhúzott és térdben behajlított lábakkal elhelyezett csontvázat (1.). E temetkezésnek a temető többi sírjával való egykorúságát a mellette talált hajkarika bizonyítja.

A leletanyag legnagyobb részét hajkarikák alkotják, két nyitott példány mellett S-végű változatok, melyek között felbukkan egy kései, bordázott végű karika is.¹²⁴ A gyűrűket egy pántgyűrű és egy, a 11. század elejétől feltűnő típus, a rombusz átmetszetű, elhegyesedő végű

huzalgűrű képviseli, utóbbit feltehetőleg másodlagosan, hajkarikaként alkalmazták a 3. sírban. A karikaékszerek sorát egy gyermeksírban talált nyitott végű, kerek átmetszetű, bronz karpercepár zárja. Ugyanebben a sírban nyakláncra felfűzve került elő 8 db főliázott, hordó alakú gyöngy. E gyöngytípus a 11. század elejétől terjedt el.¹²⁵

A rendelkezésünkre álló leletanyag legkorábban a 11. század elejétől, de inkább a század második felétől keltezhető, s a tárgytipusok zöme a 12. század közepéig használatban volt. Összetételc, arányai, típusai megfelelnek a fent említett korszak temetőiben tapasztaltaknak. Arra nézve semmiféle támpontunk nincs, hogy a feltárt sírok esetleg egy templom körüli temetőhöz tartoztak volna, nagy valószínűséggel egy szokásos soros temetőről van szó. A megismert temetőrészlet csak igen tág időhatárok közé, a 11. század második harmada – 12. század közepe közötti időszakra keltezhető. Pogány rítusoknak a temetkezésekben nincs nyoma, igaz, egyértelműen a keresztény jellegre sincsen adatunk.

73. kép. Eger-Gépállomás, 1–8, 15–16: „a” sír; 9–10: szórvány, 12: 1. sír; 11, 13–14: 3. sír

12.5. IRODALOM

MNM Rég. Adattár: XIII.309/1963, XVII.309/1968; DIV EMÉ 2 (1964), 133.
Rég. Adattár: R.A 225; RégFüz 16 (1964), 65–66;

¹²⁴ Szöke-Vándor 1987, 54–57.

¹²⁵ Szöke-Vándor 1987, 62.

13. EGER-KISKANDA-DÜLŐ

13.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Eger déli részén, a mai Lajosváros területén 1932-ben ismeretlen körülmények között találtak egy kétélű vaskardot. A tárgy a Nemzeti Múzeumba került, a Népvándorlás-kori napló bejegyzése szerint a „normann jellegű kard” Pataky Vidor ajándéka volt. Mivel a leletkörülményekről semmit sem tudunk, az sem bizonyos, hogy a fegyver sír-

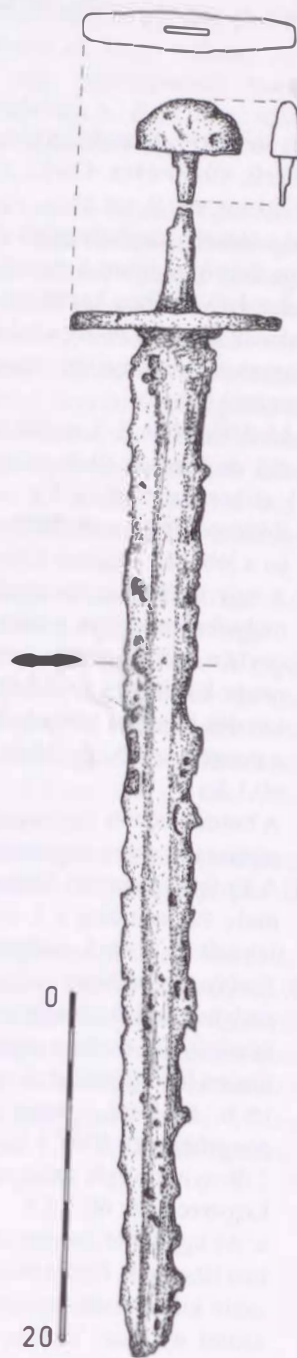
leletként, egy elpusztult temetőből származik. A Kiskanda-dülőtől délkeletre alig 1 km-re helyezkedik el a gépállomás területén feltárt temetőmaradvány. A két lelőhely közti esetleges kapcsolat azonban – részletesebb adatok híján – nem bizonyítható (71. kép).

13.2. LELET

Petersen X típusú kétélű kard, két darabban (74. kép). Markolatgombja lapos, félkör alakú, keresztvasa felületben lekerekített végű, a közepén kissé kiszélesedő, hosszukás téglalap alakú. A markolatgomb a markolat egy csónkjával letörött. A penge mindkét éle töredezett, a penge csúcsa hiányzik. A vérsatorna viszonylag széles, alig bemélyedő. A letörött, de illeszkedő markolatvéggel együtt a kard jelenlegi h.: 73 cm, a markolatgomb m.: 3,1 cm, sz.: 6,2 cm, v.: 1,1–1,7 cm, a markolat h.: 8,8 cm, a keresztvas h.: 11,7 cm, sz.: 1,9–2,4 cm, v.: 1,1 cm, a penge jelenlegi h.: 60 cm, sz.: 4,7 cm (a legépebb részen), v.: 0,5 cm, a vérsatorna sz.: 1,8 cm. (MNM – ltsz.: 6/1938.)

13.3. IRODALOM

László 1939, 231; Szabó 1969, 55, 131; Bakay 1965, 7, Nr. 16; Bakay 1967, 125, Nr. 16; Kiss 1985, 300; Kovács 1990, 39–49; Kovács 1994–95, 161.

74. kép. Eger-Kiskanda-dülő

14. EGER-RÉPÁSTETŐ

14.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1959. január 30-án a Répástetőnek nevezett domb délkeleti részén Zacharidesz Bernát szőlősgazda rigolirozás közben csontvázas sirra bukkan (71. kép). Aznap felkereste őt dr. Dobozy László ügyvéd egy határperes ügyben, és meglátta a leleteket a gödör szélén. Felosztására a gazda felesége a kocsiútra hordta a tárgyakat, s innen az ügyvéd szállította be azokat a területileg il-

letek s egi múzeumba. Következő napon Kovács Béla kiment a helyszínre, ekkor már egy újabb sirt bolygattak a földforgatással. Ennek leleteit Kovács felszedte, majd a sirt visszatartatta. Az újabb leleteket is múzeumba szállították. A leletmentés-hitelesítés végül február 2-án kezdődött meg, Szabó János Győző vezetésével (75–76. kép).

14.2. SÍRLEÍRÁSOK

1. sír (1959. február 2.) (77. kép, 33–35. tábla)

Férfi, 40–50 éves. Csvh.: 152 cm, t.: Ny–K (292°), sm.: 60 cm, sh.: ?, szs.: ?.

Az először megbolygatott sír gödréről nincs említés. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, részben bolygatott. Eredeti helyzetében került elő a törzs bal oldala, jobb oldalának középső része, a bal karcsontok és a medence. Kiforgatott koponyáján nagy kiterjedésű, gyógyult trepanáció látható.

Mellékletek: A 2–3. mellékletek a feltárás során kerültek elő, de a január 30-án múzeumba szállított tárgyak is az 1. sírhoz tartoztak (4–6.).

1. *Részleges lovas temetkezést* jeleznek egy ló patacsontjai a jobb láb végének környékén.
2. A szív tájékán, a bal mellkasnál *vaskés* került elő, mely ferdén kiállva a test jobb oldala felé dőlt. Foka enyhén ívelt, a markolattüske és az ék átmeteszeti penge kicsit ívelt az él felé. A penge hegye letörött. A töredék teljes h.: 9,4 cm, ebből a nyéltüske h.: 3,5 cm, a penge sz.: 1,5 cm, fokának v.: 0,4 cm. (DIV – ltsz.: 60.1.2.)
3. A bordák között egy muszlim *dirhem* feküdt, mely a restaurálás során megsemmisült.
4. A sír feletti hányott földben egy *csikóablát* találtak, mely valószínűleg a 2. sír bolygatásakor került ide, leírását ld. 2. sír 7. melléklete.
5. *Szablya*, gombban végződő bronz keresztvással, melynek külső oldalát rombusz alakú dudor díszíti középen. A szablya pengéje alsó harmadában feltűnően hátragörbített. A szablya viszonylag rövid, teljes h.: 64,4 cm, a penge h.: 57,9 cm (az ellenzötől a pengehegyig). (DIV – ltsz.: 60.1.7.)
6. 2 db nyitott végű, ezüst *pántkarperec* (DIV – mindkét karperec ltsz.: 60.1.8.):
a: Az egyik két darabra törött, a törésnél hevítés nyomai látszanak. Pántja íves lezáródású, nyitott végű, két széle kicsit elvékonyodik, felületén kívül-belül csiszolás nyomai. Vékony vonalából álló, egyszerű bekarcolással kialakított díszítés látható rajta. A pán-ton a ritkásan ismétlődő mintázatot három vonalból

alkotott két sáv alkotja, a karperec szalagjára merőlegesen. A sávokban összeforduló, központos fenyőágminta lett bevonalkázva, de esetlegesen, talán „házilag” kivitelezve. Az egyik szélső díszítésben például szimpla fenyőágot alkotnak a vonalkák, míg a karperec másik végén rácsszerűen futnak a két párhuzamos közé karcolt kis egyenesek. A karperec lekerekedő végeinél kicsit beljebb két egyenesből kialakított íves sáv húzódik, ferdén bekarcolt vonalkákat közrefogva. A karperec végeinél lévő két utolsó sávtól, azokra merőlegesen két-két hosszanti irányú vonal fut a karperec végéhez, az itt látható ívelt sávokig. A hosszabb töredék kicsit szétnyílt, így ennek átm.: 8,5 cm, a másik, nem deformálódott darab átm.: 5,5 cm, a karperec eredeti átm.: 6–6,5 cm lehetett. A karperec pántjának sz.: 0,75 cm, v.: 0,1 cm.

b: A másik ezüst karperec épen maradt, de ezen is hevítés és fészegetés nyomai látszanak. Pántja viszonylag vastag, nyitott végei kikerekedőek, de nem egészen egyformán, az egyik vége jobban kiszélesedik. Ez a példány díszítetlen, de a pán-ton csiszolás okozta sűrű vonalkák láthatók. A karperec átm.: 6,2 × 6,8 cm, a pánt sz.: kb. 1 cm, v.: 0,1–0,15 cm.

7. Két félkör alakú, pántos *vas nyeregveret*, néhol 1–2 kopott szegeccsel.

a: A nagyobbik veret nyitott patkó alakú, a közepe felé kiszélesedik. Egyik szára töredezettebb. A pán-tban nagyjából egyenletes eloszlásban 5 kis szegecs van belerozsdásodva: középen egy, a félkörív két szarán kettő-kettő úgy, hogy az utolsó a pánt végére esik. Az egyik szélső szegecsnek a szára is megmaradt kb. 1 cm hosszan. A pánt hátlapja (a szegecsnek szára felőli oldal) egészen lapos, és néhol halvány lenyomat van rajta, de nem látszik, hogy vékony farost vagy textil-, esetleg gyékényszövet után maradt a rozslában. Sz.: 11,5 cm, m.: 5,5 cm, az ék átmeteszeti pánt sz.: 1,2–2,1 cm, legnagyobb v.: 0,3 cm. (DIV – ltsz.: 60.1.1.)

b: A másik példány kevésbé ívelt, még nyitottabb alakú. Ez a pánt nem ék, hanem hosszúkás téglalap út-

metszetű. Egyik oldalán két kis szegecs van, az egyiknek hosszabban megmaradt a szára (kb. 2 cm). A másik oldalon csak a nyoma látszik egy szegecsnek. Az egyik vége ennek a veretnek is töredezettségű. A veret sz.: 12 cm, m.: 4 cm, v.: 0,3 cm. (DIV – ltsz.: 60.1.2.)

8. Nyitott, elhegyesedő végű *vaskarika* vagy *hevedercsat*. Formája kicsit lapított, átmetszete lekerekített sarkú téglalap alakú. A karika m.: 5,8 cm, sz.: 7,4 cm, átmetszete: 0,8 × 0,4 cm. (DIV – ltsz.: 60.1.4.)
9. Körte alakú *kengyelpár*. Majdnem kör alakú, aszimmetrikus szárú kengyelek – azaz a fülek nem pont középen kapcsolódnak a szárakhoz. A kengyelek szára, füle, de talpalója is kicsit vaskosabb, a szárak átmetszete ovális alakú, illetve a talpalók esatlakozásánál már négyszögletes. Az ívelt, kihajló szélű talpalókat középen egy-egy bordával erősítették meg. A két kengyel nem teljesen egyforma, az egyik kicsit szélesebb, és füle hosszabb, trapéz alakú. A másik darab füle téglalap formájú. A szájbújtató nyílás mindkét kengyelen lekerekített végű téglalap alakú. A trapéz fülű példány m.: 15 cm, sz.: 13,2 cm, fülének m.: 2,7 cm, sz.: felül 3 cm, alul 4 cm, szárának átmetszete: a fülnél 0,7 × 1,1 cm, a talpalónál 1 × 0,8 cm, a talpaló sz.: 3,5 cm. A másik példány m.: 14,6 cm, sz.: 12,8 cm, fülének m.: 2,2 cm, sz.: 3,5 cm, szárának átmetszete: a fülnél 0,7 × 1,1 cm, a talpalónál 1,1 × 0,9 cm, a talpaló sz.: 3,5 cm. (DIV – ltsz.: 60.1.6.)
10. Nagykarikás *csikózabla*. A szájvasak és az egyik karika átmetszete kerek, de a másik karika vékonyabb, négyszögletes átmetszetű, és egy helyen eltörött. A zabla teljes h.: kb. 25 cm, a szájvasak átmetszete 0,7 × 0,8 cm, a vaskosabb karika átm.: 5,6 cm, v.: 0,6 cm, a vékonyabb karika átm.: 5,4 cm, átmetszete: 0,2 × 0,5 cm. (DIV – ltsz.: 60.1.3.)

2. sír (1959. február 4.) (77. kép, 36. tábla)

Az ásató meghatározása: felnőtt férfi (életkora bizonytalan). Csvh.: ?, t.: Ny–K (kb. 300°), sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?. Sírrajz, sírfotó nem készült róla.

A sírgödör foltja nem volt kivehető. Tájéolása nagyjából a csontok elhelyezkedése alapján történt. Teljesen feldúlt sír, egy esetleges korábbi rablás mellett újkori bolygatás is érte (a szőlősgazda előző évben a sír feletti területet egyengette, kb. 30 cm vastagságban horfelett területet). A váz nagy része megsemmisült: a koponya, a medence, a karesontok stb. hiányoztak. Az emberi csontokat két letört végű, egymással derékszöget bezáró lábszárcsont képviselte, ezek kb. 42 cm mélyen

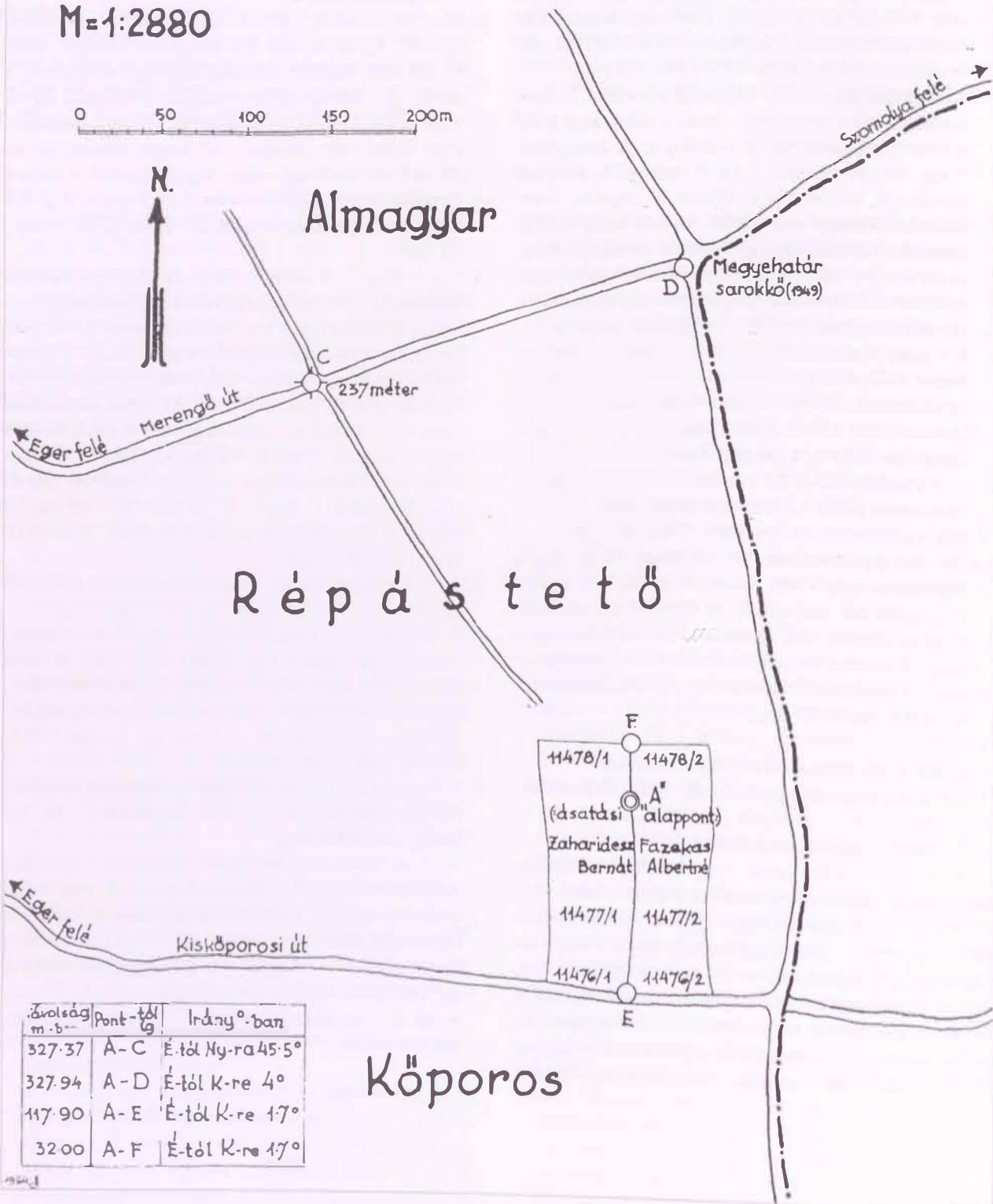
feküdtek. Néhol rozsdafoltok voltak és csonttörmelék.

Mellékletek: Néhány leletet január 31-én szállítottak az egri múzeumba, pontos helyük a sírban nem ismert.

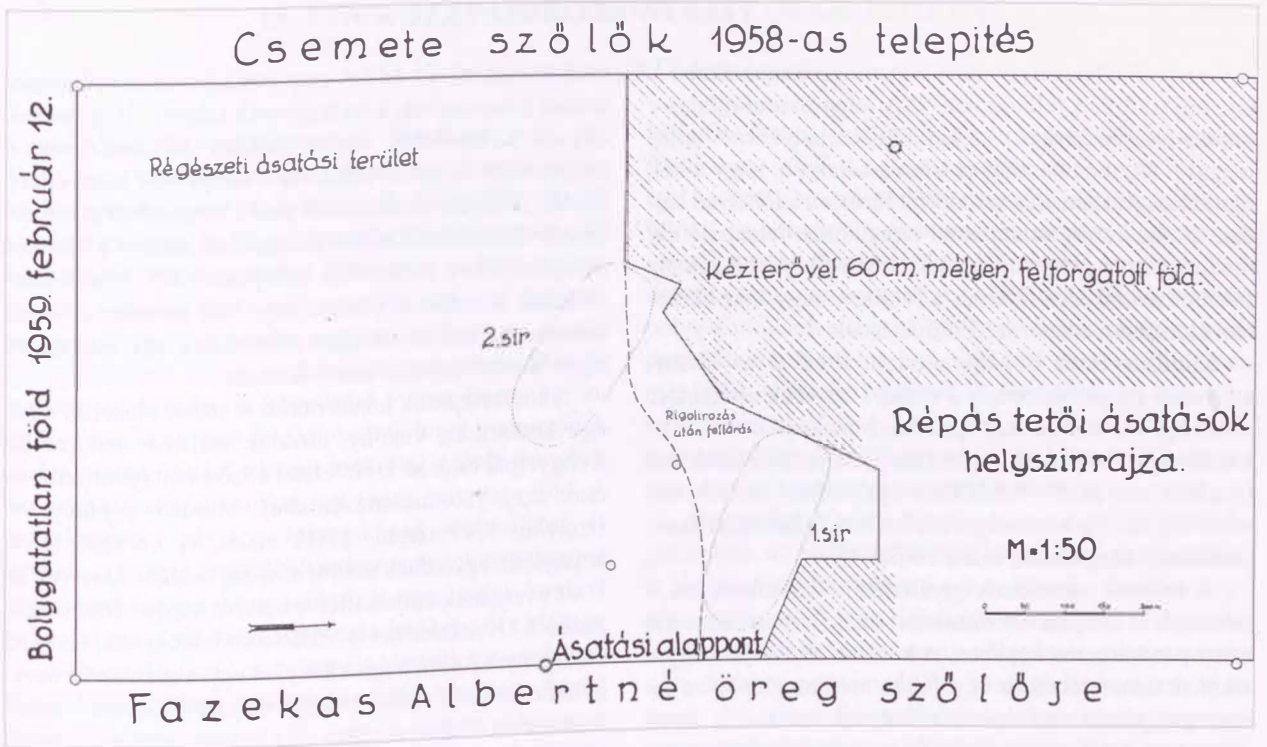
1. *Lócsontok* (lábközépcsont, állkapocs) töredékei kerültek elő kb. 25–27 cm mélyen, részlegesen lovas temetkezésre utalva.
2. Meghatározatlan helyen *tegezvasalás* töredékei találtak. Az egyik egy kis akasztófül darabja, kisé kiszélesedő végében visszalapított végű szegeccsel, a másik egy vékony pálca töredéke. Utóbbinak egyik vége köpüs kiképzésre emlékeztet, de erős korrodáltsága miatt nem dönthető el, hogy vékony nyakú páncéltörő nyílhegy, vagy tegezmercvítő vaspálca töredéke lenne. A pálcátöredék h.: 9,1 cm, v.: 0,2–0,7 cm, az akasztófüles töredék h.: 4 cm. (DIV – ltsz.: 60.1.11.)
3. Két *nyílhegy* is előkerült a sírból. Egyik a tegezvasalás-töredékekkel feküdt egy kupacban, ez talán bolygatatlanságra utalt ezen a kis részen; a másik nyílhegyet pedig jóval távolabb találtak meg, az előzővel ellentétes irányú, vízszintes helyzetben. Nincs leírva, melyik példány hol került elő. Az egyik hosszúság, talán levél alakú, de szélei nagyon töredeztettek, és a szára is letörött. Teljes h.: 9,6 cm, sz.: 2,1 cm. A másik kicsi, levél alakú, köpüs nyílhegy, szárában farostmaradványokkal. Teljes h.: 6 cm, sz.: 1,6 cm, a töredékes köpü átm.: kb. 0,5–0,7 cm. (DIV – a két nyílhegy ltsz.: 60.1.10.)
4. A feljegyzések szerint a tegezvasalások felett került elő egy kovácsoltvas *kés*. Jelenleg nincs meg a tárgy.
5. A kés mellett vaskosabb *vastöredék* volt. A tegezvasalásokkal került egy leltári szám alá, de nem egyértelmű, hogy milyen töredék. Kicsi, tömör darab, nincs szétrozsdásodva, de meglehetősen töredezett, formája szabálytalan. H.: 3,8 cm, sz.: 1,9 cm, v.: kb. 0,5 cm. (DIV – ltsz.: 60.1.11.)
6. A lócsontoktól DK-re, a lóállkapocs töredékeinél került elő két, bronzlemezből préselt félgömbös *pityke*. Jelenleg nincsenek meg.
7. Az 1. sír feletti hányott földben találtak egy vas *csikózabla* töredékeire. A csuklósan kapcsolódó szájvas viszonylag ép, de a zablakarikák hiányoznak. Előkerült egy, a szájvasnál kicsit vaskosabb, töredékes, oválisra deformálódott *vaskarika*, ez azonban nem tartozik egyértelműen a zablához. A szájvas teljes h.: 17 cm, v.: kb. 0,5 cm, a karika átm.: 5,3 × 2,8 cm, átmetszete: 0,5 × 0,6 cm.

Eger-Répástető.

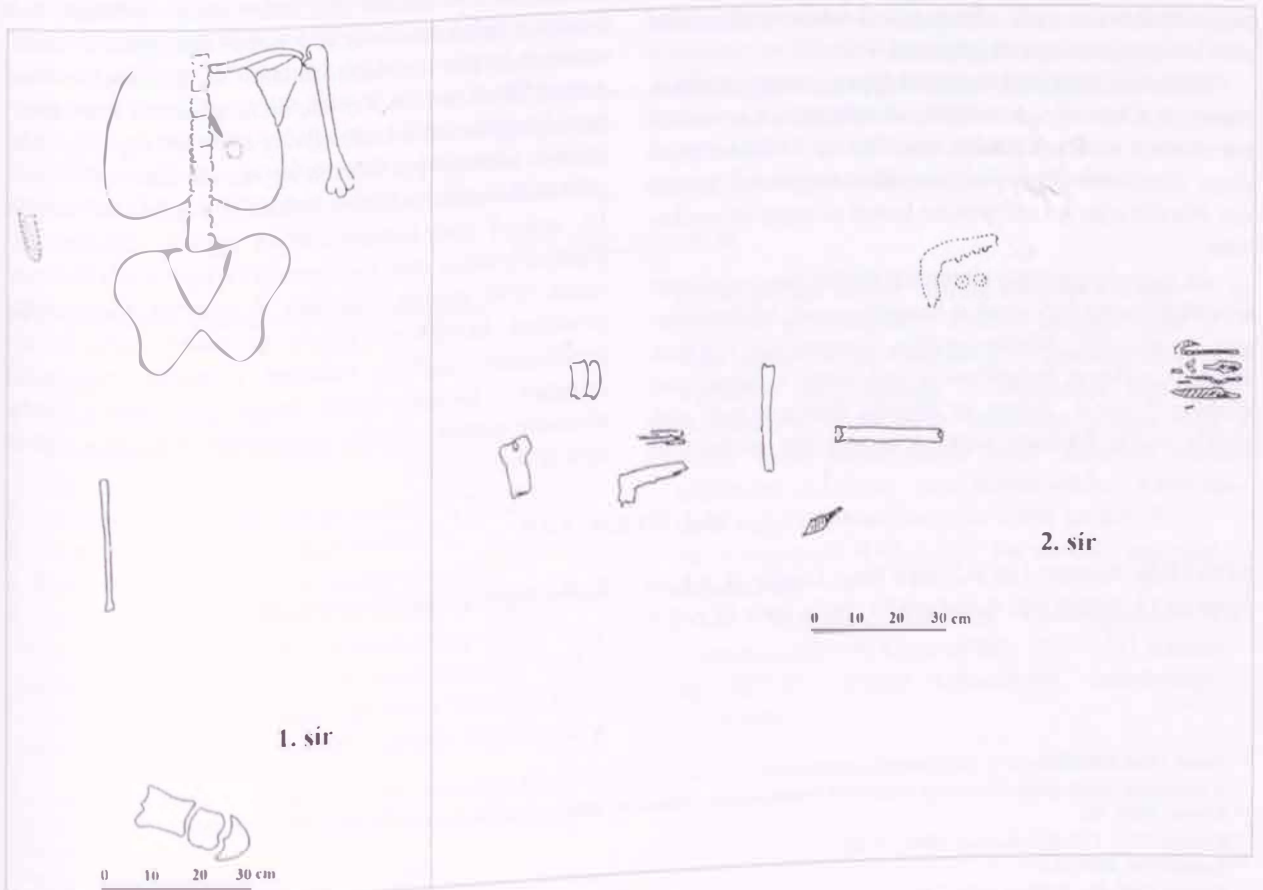
M=1:2880

75. kép. Eger-Répástető, a lelőhely felmérési rajza

76. kép. Eger-Rápástető, az ásás helyszínrajza

77. kép. Eger-Rápástető, sírrajzok

14.3. ÉRTÉKELÉS

A répástetői leleteket röviddel előkerülésük után Szabó J. Gy. teljeskörűen feldolgozta.¹²⁶ A jelen összefoglalás a munka alapján készült. Az ásató közleményében – teljes joggal – fogalmazta meg az irányú kétélyeit, hogy a két, rigolirozás közben erősen roncsolt férfisír a lelőhelyen hajdan földbe került valamennyi temetkezést jelentené. Ily módon szinte bizonyos, hogy közelükben legalább néhány további temetkezés rejtőzik a földben, vagy már korábban áldozatául esett a szőlőművelésnek.

Mindkét férfit pogány módon, lovával és lószerszámával együtt helyezték a sírba, s egyikük eltemetése során egy babonás szokás nyomára is ráakadtak. Az 1. sírban nyugvó trepanált koponyájú férfi mellkasának bal oldalába, a 6. és a 7. borda közé egy vaskést szúrtak, feltehetőleg az élő közösség védelmében, a halott „visszajárásának” megakadályozása céljából.¹²⁷

A sírokból ruhadíszek egyáltalán nem kerültek elő, s ékszerek is csupán kis számban, az 1. sírban talált két ezüst pántkarperec képében. A korszak férfisíriai hagyatékának ismeretében ez egyáltalán nem meglepő, s a jelenséget aligha befolyásolta lényegi módon a sírok feldúlása. Az azonban tény, hogy a kiszélesedő, lekerékített végű, ezüst pántkarperecek szinte kizárólag a korabeli társadalom módos vagy gazdag tagjainak a hagyatékából ismertek, s használatuk főként a 10. század első kétharmadában volt jellemző.¹²⁸

Használati eszközök hasonlóképpen csekély számban ismertek a két temetkezésből, mindössze a két vaskés sorolható e körbe. Közülük azonban az 1. sírban talált tárgy aligha mindennapos használati tárgyként, hanem egy rituális eljárás eszközeként került az elhunyt mellkasába.

Az Eger-Répástetőn eltemetett férfiak harcos jellegét a velük temetett fegyverek is hangsúlyozzák, különösképpen a korszak leletanyagában viszonylag ritkának számító, s Heves megyében is csak elvétve felbukkanó szablya.¹²⁹ Az 1. sírban az elhunyt felsőtestének jobb oldala mellé fektetett szablya erőteljesen görbülő és

szokatlanul rövid (57,9 cm) pengéjével kivételesnek számít a honfoglalás kori fegyverek között.¹³⁰ Ugyancsak egyedi a bronzból öntött ellenző is, ami eltér a megszokott, mindkét oldalával a penge felé hajló ellenzőktől: jelen esetben enyhe S alakú. A bronzból öntött ellenzők használata Kovács L. kutatásai szerint a Tiszától nyugatra fekvő területekre volt jellemző.¹³¹ Íjászfelszerelésnek a szablyás sírban nem volt nyoma, a másik temetkezés mellől azonban előkerültek egy vasveretes tegez maradványai és két nyílcsúcs.

A lószerszámok közül mindkét sírból előkerült egy-egy kétkarikás, vékony, csuklós szájas csikószabla. Kengyelpár csak az 1. sír leletei között volt (pontosabban csak azok jutottak múzeumba). Mindkét példány viszonylag kis méretű, körte alakú. A korszak leletanyagában egyedinek számít az a két vaspánt, amelyek az 1. sír nyergének elülső, illetve hátulsó kápáját erősítették. Szabó J. Gy. c leleteket is részletesen feldolgozta, s arra az eredményre jutott, hogy a két pánt egy, a tiszafüredi nyergekhez hasonló típusú steppei fanyereg kápáira lehetett felszerelve.¹³² E nyereghez még egy hevedercsat is tartozott.

Ami a tárgyalt sírok keltezését illeti, leletanyaguk összetétele a 10. század első kétharmadára jellemző. Ezt a datálást támaszthatja alá az 1. sírban lelt, sajnos a restaurátorműhelyben meghatározatlanul szétporladt muszlim dirhem jelenléte is. A Répástetőn megmentett sírok feltehetőleg egykorúak a tőlük néhány száz méternyire feldúlt, hasonló leletanyagot (köztük ugyancsak dirhemet!) szolgáltató almagyari temetkezésekkel. Elképzelhető, hogy a 10. század első kétharmadában egymás tözsomszédságában nyitotta meg kis temetőit az Eger környékét birtokba vevő rangos közösség. A temetők használatba vételének kezdetéről, illetve az utolsó sírok földbe kerülésének idejéről, valamint a hajdani sírszámról azonban – bármily fontos lenne ez az adat a térség története szempontjából – a töredékes leletanyag többet nem árul el.

14.4. IRODALOM

MNM Rég. Adattár: 126.E.3; DIV Rég. Adattár: R.A 124; RégFüz 13 (1960), 82; ArchÉrt 87 (1960), 240; FÉK 33;

Szabó 1964, 105–139; Szabó 1969, 54–55.

¹²⁶ Szabó 1964, 105–139.

¹²⁷ A visszajáró halott elleni védekezés különböző módzatairól, széleskörű szakirodalmi áttekintéssel: Szabó 1964, 119–129.

¹²⁸ Révész 1996, 90.

¹²⁹ Kovács 1975, 519–521; Kovács 1980, 10–67.

¹³⁰ Szabó 1964, 109–112.

¹³¹ Kovács 1980, 66; Ruttkay 1976, 288.

¹³² Szabó 1964, 112–115.

15. EGER-SZÉPASSZONY-VÖLGY (HAJDÚ-HEGY)

15.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Eger-Szépasszony-völgyben, a Hajdú-hegyen (dr. Turcsányi Gyula, Eliássy Ferenc és Barna István szőlőjében) több mint 60 sír került elő, de közülük csak 36 sírt figyeltek meg, és 33 sír szerepel a temetőterképen (78. kép). Az első temetkezéseket 1898 végén találták a város nyugati peremén nyíló völgy szélén szőlő alá forgatás során (71. kép). A leletek egy részét Bartalos Gyula gyűjtötte össze, három sír feltárását pedig ő maga is figyelemmel kísérte. A következő évben Barna István szőlőjében 33 sírt tárt fel. Valószínű, hogy a temetőnek csak a nyugati szélét sikerült feltárnia, a többi irányban bizonyára újabb sírsorokat rejt (vagy rejtett) a föld. A temetkezések száma a feltártakénak többszöröse is lehetett. A temető értékelését erősen megnehezíti, hogy a megmaradt leletek döntő többségét nem tudjuk konkrét sírhoz kötni, s ráadásul több más lelőhelyről (Maklár, Füzesabony stb.) származó tárgy is közéjük keveredett az elmúlt évtizedekben. A lelőhelyen 1969-ben Nagy Árpád végzett hitelesítő ásatást (79. kép). E munka előzménye az volt, hogy 1968 novemberében dr. Chikán Zoltán és dr. Ambrus Adrienne embercsontok előkerülését jelentette a múzeumnak a Hajdú-hegyen lévő szőlője területéről. Nagy Á. megállapítása szerint Bartalos a 8819 hrsz.-ú telken végezte a feltárást, az újabb hitelesítő ásatásra pedig az attól délnyugatra lévő területen, a 8859. és a 8861. hrsz.-ú telkeken került sor. Utóbbi területről, ami 1899-ben Vargáné szőlője volt, kézíratos ásatási naplójában (Főegyházmegyei Könyvtár, Eger) már Bar-

talos Gy. is megjegyezte, hogy ott is forgattak ki sírokat. Ez be is igazolódott, ugyanis a leletmentés során Nagy Á. egy keskeny, hosszú gödörben a szőlő alá forgatás során feldúlt és behajigált, öt egyedhez tartozó csontmaradványokat talált. Ezen kívül több helyen is megfigyelt kibodott csontmaradványokat, s feltárt öt többé-kevésbé bolygatott újabb sírt is. A hitelesítő ásatás révén sikerült pontosítani a Bartalos Gy. által csak hozzávetőlegesen megjelölt lelőhely területét, s lezártnak tekinthető a temető déli és nyugati kiterjedésének kérdése. Továbbra sem tudjuk azonban, hogy észak és kelet felé mekkora területen kell számolni a temető feltáratlan részeivel.

A nagyjából Y alakú Szépasszony-völgy Eger délnyugati szélén, az észak–déli irányú Hajdú-hegy nyugati oldalán húzódik (nyugati ága az Agárdi- és a Pap-hegy közé nyúlik, a déli ága a Kőkút útban végződik).¹³³ Az irodalomban szereplő Szépasszony-völgyének gerince azonos a Hajdú-hegy gerincével.¹³⁴ A honfoglalás kori temető az észak–déli irányú Rózsadülő utca és az erre merőlegesen, egymással párhuzamos Honfoglalás és Hét vezér nevű utcák által határolt területen helyezkedett el, tehát a mai Hatvani temető mögött, attól nyugatra, a Hajdú-hegy keleti lejtőjén feküdt. A későbbiekben az említett utcák névadását az előkerült honfoglalás kori sírok motiválták. A leletanyag revízióját és teljességre törekvő közlését – Bartalos Gy. kézíratos hagyatékát is felhasználva – Nagy Á. tette közzé. Az alábbiakban az ő munkája nyomán ismertetjük a szépasszony-völgyi temető leleteit.

15.2. SÍRLEÍRÁSOK

1898. évi leletek Turcsányi Gyula szőlőjében:

A sír

Férfi(?). T.: ÉNy–DK.

A sírt Bartalos Gy. bontotta ki.

Mellékletek:

1. Lócsontok a lábak bal oldala mellett.
2. Zabla rézkarikával a ló fogai között.
3. Körte alakú kengyelpár az elhunyt lábainál.
4. Csát és réz szíjvég darabjai a esontváz derekán, az egyik veret bímbo alakú. [Feltehetőleg bronz vagy rosszezüst övveretek lehettek. A veretek elvesztek – R. L.]
5. Vasroszda barázdája széles vonalban. Bartalos kardhüvelynek vélte,¹³⁵ a későbbi kutatás ugyancsak a

- kétélű kardok között tartotta számon a leletet,¹³⁶ de felmerült a szablyaként történő meghatározás is.¹³⁷ Nem zárható ki azonban az a – véleményem szerint leginkább megalapozott – elképzelés sem, hogy valójában nyíltartó tegez vaspálcáit találták meg, s mivel azok rendeltetését csak akkortájt kezdte felfedezni a kutatás, más lelőhelyekhez hasonlóan kard- vagy szablyahüvelynek vélték azokat.¹³⁸
6. Vas nyílcsúcsok, 4 db a jobb kar mellett, egymáshoz rozsdásodva.
 7. Érmek. I. Romanos Lakapenos – Christophoros – VII. (Biborbanszületett) Konstantinos (921–931) feltehetőleg 927–931 között kibocsájtott ezüstérméje.¹³⁹ (Elveszett.)

¹³³ A lelőhely topográfiai azonosításában az egről származású Vörös István kollégám volt segítségemre, munkáját ez úton is köszönöm.

¹³⁴ Bartalos 1899, 357; Hampel 1900, 572, 579.

¹³⁵ Bartalos 1899, 353.

¹³⁶ Bakay 1965, 7–8, Nr. 17; Bakay 1967, 125, Nr. 17.

¹³⁷ Kovács 1994–95, 161.

¹³⁸ Révész 1985.

¹³⁹ Kovács 1989, 26, Nr. XXXIII.

B sír

75 cm mélyen melléklet nélküli sírt találtak.

E szőlő területén további 16 sírt a munkások kiforgattak, melyek közül négy lovas sír volt.

1898. évi leletek Eliássy Ferenc szőlőjében:

C sír

T.: ÉNy-DK, sm.: 45 cm, csvh.: 120 cm.

Zsugorított helyzetű, melléklet nélküli csontváz.

E szőlő területén legalább 12 sírt feldúltak. Mellékleteik közül Bartalos három kengyelt, egy zablát, egy fél edényt és egy öntött, áttört hajfonatkorongot tudott megmenteni.

1899. január 10–23. között végzett leletmentő ásatás Barna István szőlőjében:

1. sír (80. kép)

Sm.: 70 cm, csvh.: 180 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz. A jobb karcsontok a test mellett kinyújtva, a bal alkar és a kéz csontjai a medencére hajlítva.

Melléklete nem volt.

2. sír (80. kép)

Gyermek.

Koponyája a jobb váll felé billent, jobb alkarjának csontjai a medencén voltak.

Melléklete nem volt.

3. sír (81. kép, 45. tábla 1, 4, 6)

Csvh.: 145 cm.

Koponyája a jobb oldalára billent, jobb karja a test mellett kinyújtva feküdtek.

Mellékletek:

1. A koponya két oldalán egy-egy *hajkarika*.

2. 3 db *nyílcsúcs*:

a: A koponya bal oldalán hegyével a szemgödörkre néző, villás szárú nyílcsúcs. H.: 13,2 cm, sz.: 7,2 cm. (DIV – ltsz.: 54.86.1.)

b: A bal kar mellett hosszú vágóélű, deltoid alakú nyílcsúcs. H.: 7,5 cm, sz.: 2,1 cm. (DIV – ltsz.: 54.8.1.)

c: A jobb combcsont mellett hosszú vágóélű, deltoid alakú nyílcsúcs. H.: 9,1 cm, sz.: 1,6 cm. (DIV – ltsz.: 54.9.1.)

4. sír

Sm.: 75 cm, csvh.: 185 cm.

A bal kéz a medencén, a jobb kéz csontjai a bordákon feküdtek.

Mellékletek:

1. *Lócsontok* a lábvégeknél.¹⁴⁰

2. Körte alakú *kengyelpár* ugyanott.

3. *Zabla* ugyanott.

5. sír

Csvh.: 180 cm.

Mindkét karját a medencére hajlították.

Mellékletek:

1. *Lócsontok* a lábvégeknél.¹⁴¹

2. Körte alakú *kengyelpár* ugyanott.

3. *Zabla* ugyanott.

6. sír

Gyermekcsontváz.

Melléklete nem volt.

7. sír

A váz koponyája a jobb váll irányában kb. 50 cm-re feküdt a törzstől.

Melléklete nem volt.

8. sír

Csvh.: 162 cm.

A feljegyzések szerint a váz erősen a jobb oldalára fordult.

Melléklet:

A nyakánál 12 db *kauricsigából* álló nyaklánc.

9. sír

Szülőtelepítés során megbolygatott sír, a csontok és mellékletei összekeveredve feküdtek.

Mellékletek:

1. *Lócsontok*.

2. *Zabla*.

3. Körte alakú *kengyelpár*.

10. sír

Melléklet nélküli csontváz.

11. sír (81. kép)

Csvh.: 170 cm.

A karcsontok a váz mellett kinyújtva feküdtek.

Melléklet:

Ismeretlen rendeltetésű *vastöredék (csiholóacél?)*.

12. sír

Melléklet nélküli csontváz.

13. sír

Melléklet nélküli csontváz.¹⁴²

¹⁴⁰ Bartalos 1899, 357. Csak lószerszámot említ, lócsontokat nem.

¹⁴¹ E sírnál Bartalos 1899. nem tesz említést lócsontokról vagy lószerszámról.

¹⁴² Bartalos 1899, 357. összekevert emberi és lócsontokat említ!

14. sír

Melléklet nélküli csontváz.

15. sír

Gyermekcsontváz.

Melléklete nem volt.

16. sír

Melléklet nélküli csontváz.

17. sír

Melléklet:

Karperec.

18. sír (81. kép)

Mellékletek:

1. A lábak mellett baloldalt *szablya*, markolatával a combtő magasságában, élével kifelé.
2. A bal lábvégeknél körte alakú *kengyelpár* feküdt.
3. A csontváz jobb oldalán *lócsontok*.

19. sír

Melléklet nélküli csontváz.

20. sír

Melléklet:

Karperec.

21. sír

Melléklet nélküli csontváz.

22. sír

Melléklet nélküli csontváz.

23. sír

Melléklet nélküli csontváz.

24. sír

A koponya a jobb váll felé billent.

Mellékletek:

1. *Hajkarika*.
2. *Karperec*.

25. sír

Csvh.: 182 cm.

Mellékletek:

1. A koponya mellett *hajkarika*.
2. A medence táján meggörbített *vaskés* feküdt. Teljes h.: 19,5 cm, a penge sz.: 2,6 cm. (DIV – ltsz.: 54.13.1.)

26. sír (37. tábla l. 5)

Mellékletek:

1. A koponya két oldalán *hajkarikák*.
2. Mindkét karon egy-egy ezüst, illetve bronz *karperec*.

3. Egyik kézen karneolköves, hólyagos *aranygyűrű*. (Elvesztett.)

4. A medencénél öntött bronz, áttört, kétagú piperecszköz (*fülkanál*), egyik oldalán a feltárás során szövetmaradványokat figyeltek meg. A tárgy teljes h.: 8,5 cm, a dísztagé 5 cm, a kanál és a rúd együtt 3,9 cm. A dísztag sz.: 1,6 cm, v.: 1,5 cm. A kanalas tag kerek átmetszetű, átm.: 1,7–1,9 mm. Alsó végét kanál formára képezték ki, felső vége a csuklónál szív alakúan ellapítva. A dísztagot egy mitikus állatalak (pávasárkány) ékesíti, karmos mellső lábakkal. Az állat háta felett tolas szárny látható, farka legyezőszerűen szétterül. Feje előtt palmettaág ívelődik. (DIV – ltsz.: 54.26.1.)

5. A csontvázon közlebről meg nem határozott helyen gyöngyszemet találtak.

6. A lábaknál agyagedény feküdt.

27. sír

Melléklet nélküli csontváz.

28. sír

Melléklet nélküli csontváz.

29. sír

Melléklet nélküli csontváz

30. sír

Melléklet nélküli csontváz.

31. sír

Melléklet nélküli csontváz

32. sír (81. kép)

Fordított tájolású, fejjel kelet felé irányított váz, bal vállcsontja erősen felhúzódvá.

Melléklet:

A bal könyöke fölött körte alakú *vaskengyel* feküdt.

33. sír

Szülőtelepítés során erősen megbolygatott sír.

Melléklet:

Az emberi csontok közé keveredve *lócsontokat* is találtak.

A Lyceumi Gyűjteményből a Dobó István Vár-múzeumba áthelyezett leleteket 1952-ben, illetve 1954-ben leltározták be. A tárgyak egy része (a hólyagos fejű gyűrű, a bizánci érme és a 9. sír kauricsiga nyaklánc) elveszett, s elkallódott a kengyelek, zablák, edények egy része is. Bartalos ugyanis az általa feljegyzett adatok szerint a ma meglévő daraboknál többet mentett meg. Több olyan tárgy is a szépasszony-völgyi leletek közé keveredett, amelyek bizonyosan más lelőhelyekről kerültek elő. A megmaradt tárgyak – néhány kivételtől eltekintve –

összekeveredtek, sironkénti szétválasztásuk részletesebb adatok hiányában nem lehetséges. Részletes leírásukat az alábbiakban adjuk:

1. Kihajló peremű, szürke színű, jól kiégetett, kézikorongon készült *agyagedény*. Egyenletesen vastag falú, fogazott eszközzel besimitott díszítése alig látható. M.: 11,5 cm, sz.: 14 cm, szájátm.: 11,5 cm, fenékátm.: 7 cm. (DIV – ltsz.: 54.55.1.) (39. tábla 3)
2. Kihajló peremű, szürke színű, jól iszapolt és kiégetett *agyagedény*. Kézikorongon készült, díszítése: a perem tövében benyomkodott, pontszerű díszek, a vállon három-három hullámvonalból álló sávok, a hasán bekarcolt párhuzamos vonalkötegek. M.: 12 cm, sz.: 12,5 cm, szájátm.: 9,5 cm, fenékátm.: 6,6 cm. (DIV – ltsz.: 54.51.1.) (39. tábla 4)
3. Kézrel formált, szabálytalan peremű, erősen kihalasodó, jól kiégetett, barnásfekete színű *agyagedény*. Díszítését három, helyenként egymást metsző hullámvonal alkotja. M.: 11–11,8 cm, sz.: 12–13 cm, szájátm.: 10,3 × 11,4 cm, fenékátm.: 8,7 × 9,5 cm. (DIV – ltsz.: 54.53.1.) (39. tábla 2)
4. Kihajló peremű, szürkésbarna színű *agyagedény*. Díszítése a vállon körbefutó párhuzamos vonalokból áll. M.: 9,5 cm, sz.: 9,8 cm, szájátm.: 8,5 cm, fenékátm.: 6,5 cm. (DIV – ltsz.: 54.50.1.)
5. Kihajló peremű, barnás színű, kézikorongon készült *agyagedény*. Díszítését egymás felett és mellett hatosával sorakozó, egyenlőtlen elrendezésben beszürkált pontok alkotják. M.: 12,5 cm, sz.: 12,5 cm, szájátm.: 12 cm, fenékátm.: 8 cm. (DIV – ltsz.: 54.54.1.) (39. tábla 1)
6. Öntött, áttört, ezüstözött bronz *hajfonatkorong*. Életfa előtt álló mitikus állatalakot ábrázol, felülete plasztikusan díszített, az állat testét és a palmették leveleit bemélyített mezők tagolják. Az állatalak homloka és fara feletti részen látható kopásnyomok a felerősítés helyét jelzik. Átm.: 5 cm. (DIV – ltsz.: 54.25.1.) (37. tábla 2)
7. 5 db nyitott *hajkarika*. 3 db kerek átmetszetű bronz-, 2 db ezüsthuzalból készült. Átm.: 2,5 cm, 2,5 cm, 2,8 cm, 2,6 cm és 2,6 cm. (DIV – ltsz.: 54.27.1., 54.29.1., 54.31.1., 54.28.1., 54.30.1.) (38. tábla 1–5)
8. Bronz *pántkarperec*. Mindkét vége enyhén kiszélesedő, lekerekített. Sz.: 1,1 cm, átm.: 5,9 cm. (DIV – ltsz.: 54.18.1.) (37. tábla 3)
9. Bronz *pántkarperec*. Mindkét vége erősen kiszélesedő, lekerekített. Sz.: 0,8 cm, átm.: 5,5 × 6 cm. (DIV – ltsz.: 54.21.1.) (38. tábla 12)
10. Bronz *pántkarperec*. Mindkét vége kiszélesedő, lekerekített. Átm.: 5,5 × 6 cm, sz.: 0,6 cm. (DIV – ltsz.: 54.22.1.) (38. tábla 11)
11. Bronz *pántkarperec*. Mindkét vége visszapödrött. Átm.: 6,2 cm, sz.: 1, cm. (DIV – ltsz.: 54.23.1.¹⁴³) (38. tábla 10)
12. Bronz *pántkarperec*. Kissé torzult alakú, díszítetlen. Sz.: 0,6 cm, átm.: 5,1 × 5,5 cm. (DIV – ltsz.: 54.17.1.)
13. Bronz *pántkarperec*. külső oldalán enyhe gerinccel. Sz.: 1,1 cm, átm.: 5,5 × 5,9 cm. (DIV – ltsz.: 54.16.1.)
14. Ezüst *pántkarperec*, végei enyhén kiszélesednek, lekerekítettek. Sz.: 0,7 cm, átm.: 7 × 7,5 cm.
15. Bronz *pántkarperec*. külső oldalán enyhe gerinc fut körbe, végei szélesre kalapáltak. Sz.: 1,6–2,2 cm, átm.: 6 × 6,2 cm. (DIV – ltsz.: 54.15.1.)
16. Csuklós szájvasú, aszimmetrikus *csikózábla*. A szájvasak vékonyak, h.: 8,7 cm, 7,7 cm. A hosszabbik szájvas külső végéhez egy lapos testű zablakarika kapcsolódik, átm.: 5,7 cm, a másik zablakarika elveszett. (DIV – ltsz.: 54.41.1.) (44. tábla 3)
17. Vékony, csuklós szájvasú *csikózábla*, mindkét szájvas h.: 9,3 cm, külső végükhöz egy-egy zablakarika kapcsolódik, átm.: 4 cm, 4,9 cm. (DIV – ltsz.: 54.39.1.) (44. tábla 1)
18. *Csikózábla*, a két fél valószínűleg összetartozott. Az egyik fél karikájának átm.: 5 cm, a szájvas h.: 7,8 cm, a másik fél karikájának átm.: 4,3 × 4,7 cm, a szájvas h.: 9,2 cm. (DIV – ltsz.: 54.45.1., 54.46.1.) (44. tábla 2)
19. Körte alakú *vaskengyel*. Téglalap alakú füle külön nyak nélkül kapcsolódik a négyzetes átmetszetű szárakhoz. Talpalója széles, homorú. M.: 16,3 cm, sz.: 13 cm. (DIV – ltsz.: 55.417.1.) (42. tábla 4)
20. Körte alakú *vaskengyel*. Téglalap alakú füle külön nyak nélkül kapcsolódik a lapos szárakhoz. Talpalója homorú, alul három bordával megerősített. M.: 15,3 cm, sz.: 12,5 cm. (DIV – ltsz.: 55.47.1.)
21. Körte alakú *vaskengyel*. Téglalap alakú füle külön nyak nélkül kapcsolódik az ívelt szárakhoz, talpalója homorú, három bordával megerősített. M.: 14,7 cm, sz.: 13,5 cm. (DIV – ltsz.: 55.416.1.) (40. tábla 3)
22. Körte alakú *vaskengyel*. Téglalap alakú füle külön nyak nélkül kapcsolódik az ívelt szárakhoz. Talpalója homorú, három bordával megerősített, töredékes. M.: 15,5 cm, sz.: 13,3 cm. (DIV – ltsz.: 55.414.1.) (40. tábla 4)
23. Körte alakú *vaskengyel*. Töredékes füle rövid nyakkal kapcsolódik az ívelt szárakhoz. Talpalója homorú, bordázott, erősen töredékes. M.: 16 cm, sz.: 13 cm. (DIV – ltsz.: 55.413.1.) (41. tábla 2)
24. Körte alakú *vaskengyel*. Téglalap alakú füle külön nyak nélkül kapcsolódik az ívelt szárakhoz, talpalója homorú. M.: 15,3 cm, sz.: 12,8 cm. (DIV – ltsz.: 55.406.1.) (41. tábla 1)
25. Körte alakú *vaskengyel*. Téglalap alakú füle külön nyak nélkül kapcsolódik az ívelt, ovális átmetszetű szárakhoz. Talpalója homorú, bordákkal megerősített. M.: 15 cm, sz.: 12 cm. (DIV – ltsz.: 55.48.1.) (42. tábla 3)
26. Körte alakú *vaskengyel*. Trapéz alakú füle külön nyak

¹⁴³E karperecet Nagy 1969. nem szerepeltette a szépasszony-völgyi leletek között, de azokkal együtt leltározták és rajzolták.

nélkül csatlakozik az ívelt szárakhoz. Talpalója homorú, bordázott. M.: 15,5 cm, sz.: 13,8 cm. (DIV – ltsz.: 55.407.1.) (40. tábla 2)

27. Körte alakú *vaskengyel*. Hosszúkás téglalap alakú füle külön nyak nélkül kapcsolódik az ívelt szárakhoz. Talpalója ívelt, bordázott. M.: 16 cm, sz.: 13 cm. (DIV – ltsz.: 55.412.1.) (41. tábla 3)

28. Körte alakú *vaskengyel*. Hosszúkás téglalap alakú füle külön nyak nélkül kapcsolódik az ívelt szárakhoz. Talpalója ívelt, bordázott. M.: 15,5 cm, sz.: 13 cm. (DIV – ltsz.: 55.403.1.) (42. tábla 1)

29. Enyhén ívelt élű, *rombusz alakú nyílhegy*. H.: 10,2 cm. (DIV – ltsz.: 54.5.1.) (45. tábla 2)

30. *Levél alakú nyílhegy*. H.: 12,2 cm. (DIV – ltsz.: 54.6.1.) (45. tábla 3)

31. *Rövid vágóélű, deltoid alakú nyílhegy*. H.: 7,8 cm. (DIV – ltsz.: 54.7.1.) (45. tábla 7)

32. *Rövid vágóélű, deltoid alakú nyílhegy*. H.: 8,9 cm. (DIV – ltsz.: 54.85.1.) (45. tábla 5)

33. További három erősen clozsdásodott, megálapíthatatlan típusú *nyílhegy*. (DIV – ltsz.: 54.10.1, 54.11.1., 54.381.1.) (37. tábla 6–8)

A Nagy Á. által készített feldolgozás óta a tárgyak egy része elkeveredett: a karperecek közül az 54.15–17.1., 54.19–20.1. leltári számú darabok, a zablák közül az 54.12.1., 54.45–46.1., a kengyelek közül az 55.416.1., 55.414.1., 55.413.1., 55.406.1., 55.48.1., 55.407.1., 55.412.1., 55.403.1. leltári számú daraboknak nem akadtam a nyomára. Leírásukat az említett szerző dolgozata, valamint az 1969-ben a honfoglalás kori leletkorpusz számára megrendelt rajzok alapján készítettem el. Meg kell azonban említenem, hogy a dolgozat (Nagy 1969, 69–100) szövegében több ellentmondás is van. A képtáblák számozása és hivatkozásai pedig sok esetben nincsenek összhangban a ténylegesen ábrázolt leletekkel.

A szépasszony-völgyi leletek között található egy vaslánc négy tagból álló részlete, valamint egy külön álló, nagyobb méretű láncszem (DIV – ltsz.: 54.12.1. és 54.49.1.) (37. tábla 4, 44. tábla 5). E tárgyaknak a temetőhöz tartozása erősen kétséges. Ugyanez mondható el a leletekkel együtt őrzött, a hajdani liceumi gyűjteményhez tartozó 3 darab S-végű hajkarikáról (DIV – ltsz.: 54.33.1., 54.53.1., 54.91.1.), valamint egy zárt, öntött bronz *karikagyűrűről*, amelynek külső oldalán kiemelkedő, rovátkolt gerinc fut körbe (DIV – ltsz.: 54.32.1.) (38. tábla 6–9).

A Nagy Árpád hitelesítő ásatása során feltárt sírok:

1969/1. sír (82. kép)

T.: Ny–K, sm.: 25 cm.

Igen jó megtartású csontok. A jobb kar és kéz csontjai,

a jobb vállöv csontjai, az állkapocscsont és a bal kulcs-csont került elő.

Melléklete nem volt.

1969/2. sír (82. kép)

T.: Ny–K, sm.: 35 cm.

Igen jó megtartású csontváz. Bolygatott, a koponya és a jobb felkarcsont a törzs csontjaitól 35–40 cm-re Ny-ra került elő. Mindkét alkarját a medencére hajlították, lábai nyújtott helyzetűek.

Melléklete nem volt.

1969/3. sír (82. kép, 46. tábla 1–8)

Férfi. Mérhető csvh.: 133 cm, t.: Ny–K, sm.: 40 cm.

Jó megtartású csontváz. Koponyája hiányzott (szülő alá forgatás során emelhettek ki), karjai, lábai nyújtott helyzetűek.

Mellékletek:

1. A jobb oldali 6. borda mellett 2 db bronz *füles gomb*.
2. A bal oldali 3. és 6. bordán egy-egy kék, illetve opálos színű üvegpaszta *gyöngy*.
3. A bal oldali bordák és a bal felkarcsont között két *bronz-lemez-töredék*.
4. A lábfejekre fektetve vas *csikózabla*, különböző nagyságú zablakarikákkal.
5. A bal lábfej végében egymásra fektetett *kengyel pár*; típusa ismeretlen.

1969/4. sír (82. kép)

T.: Ny–K, sm.: 35 cm.

Jó megtartású csontváz maradványai. Eredeti helyzetben csak a nyújtott fekvésű comb- és lábszárcsontok maradtak.

Melléklete nem volt.

1969/5. sír (82. kép)

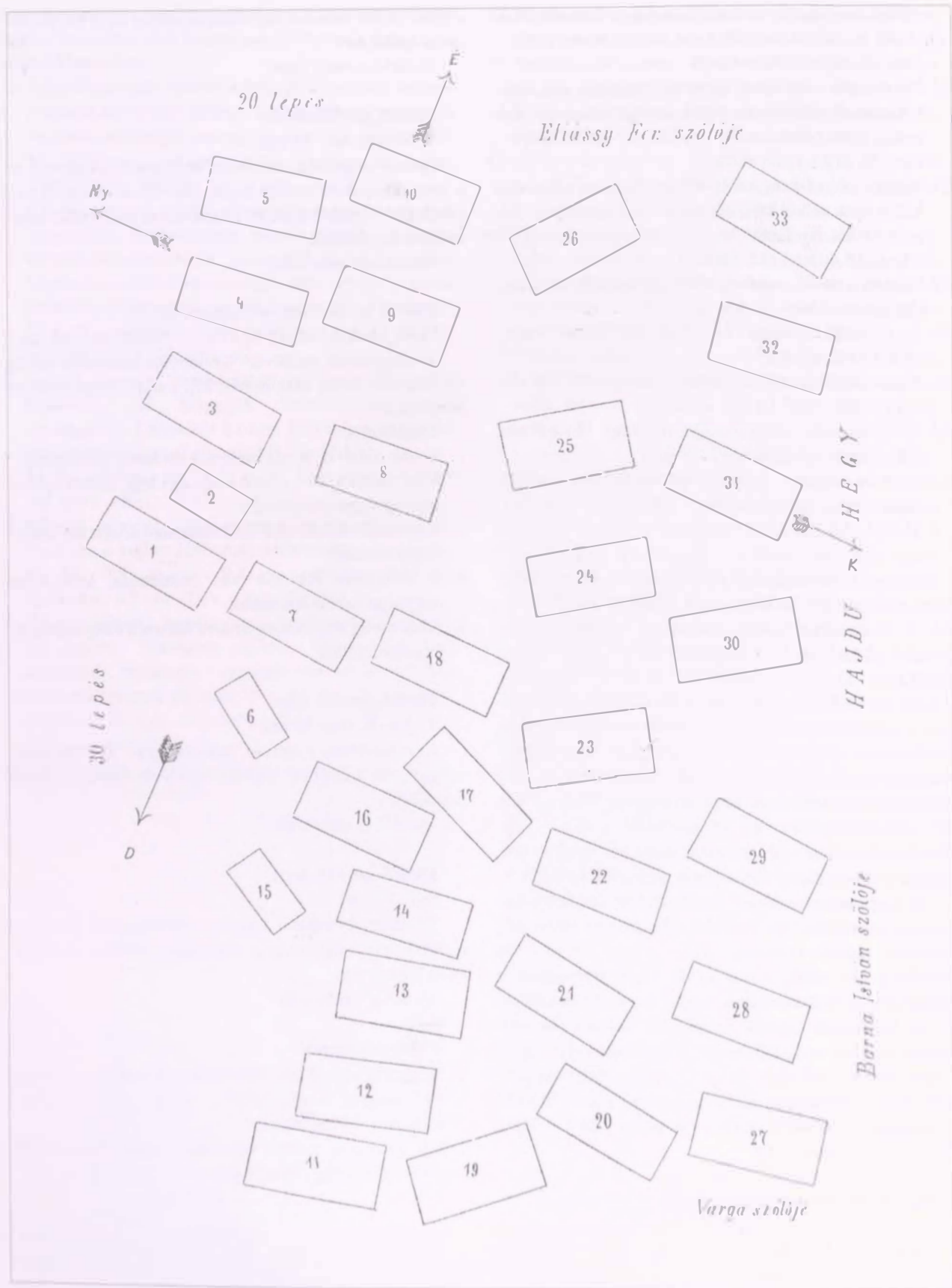
Sm.: 55 cm

Jelenkori beásással teljesen felbolygatott csontváz részei, borda, karcsontok és állkapocstöredékek, rendszeretlen helyzetben.

Melléklete nem volt.

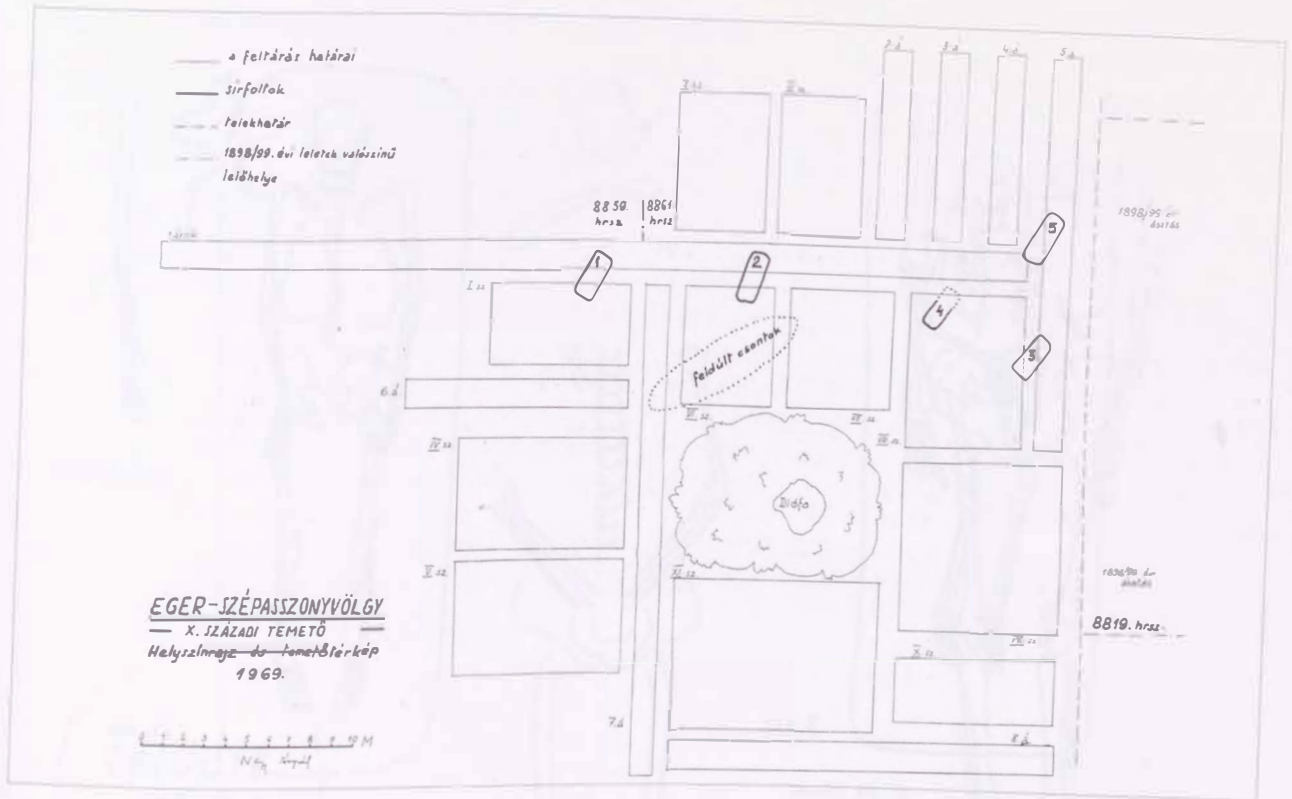
Szórványleletek

1. Négyszögletes átmetszetű, erősen korrodált 3 × 0,4 cm-es *vasdarab (zablátöredék?)* a IX. szelvény ÉNy-i sarkában, 15 cm mélyen.
2. Vas *nyílesűcs* erősen korrodált nyéltüskéje a VIII. szelvényben, 30 cm mélyen.

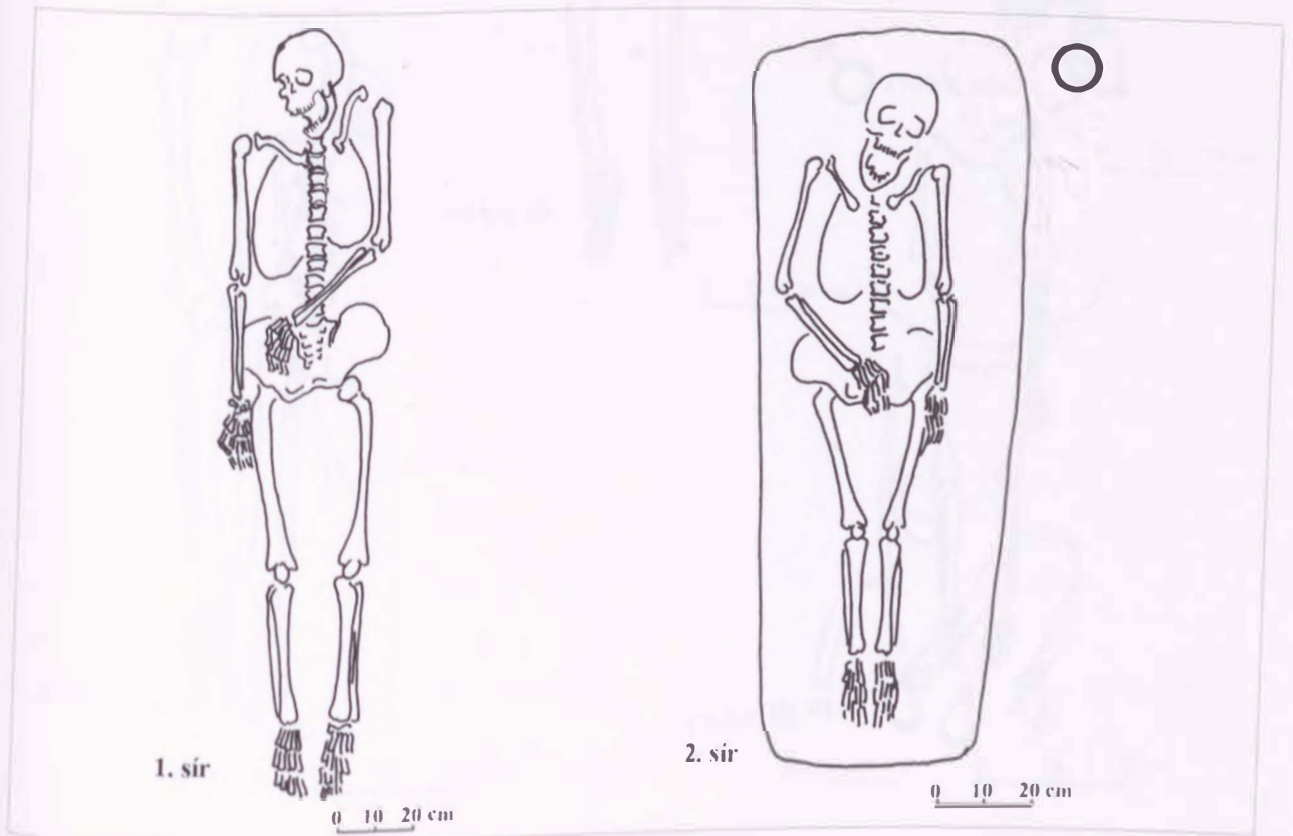

78. kép. Eger-Szépasszony-völgy, a Barna I. szőlőjében előkerült sírok

EGER-SZÉPASSZONY-VÖLGY (HAJDÚ-HEGY)

79. kép. Eger-Szépasszony-völgy, az 1969-ben végzett ásatás térképe

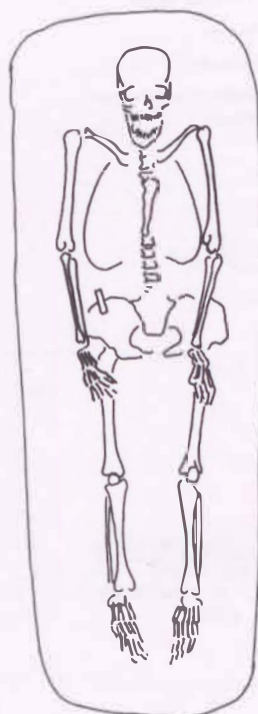

80. kép. Eger-Szépasszony-völgy, 1-2. sír

3. sír

0 10 20 cm

11. sír

0 10 20 cm

18. sír

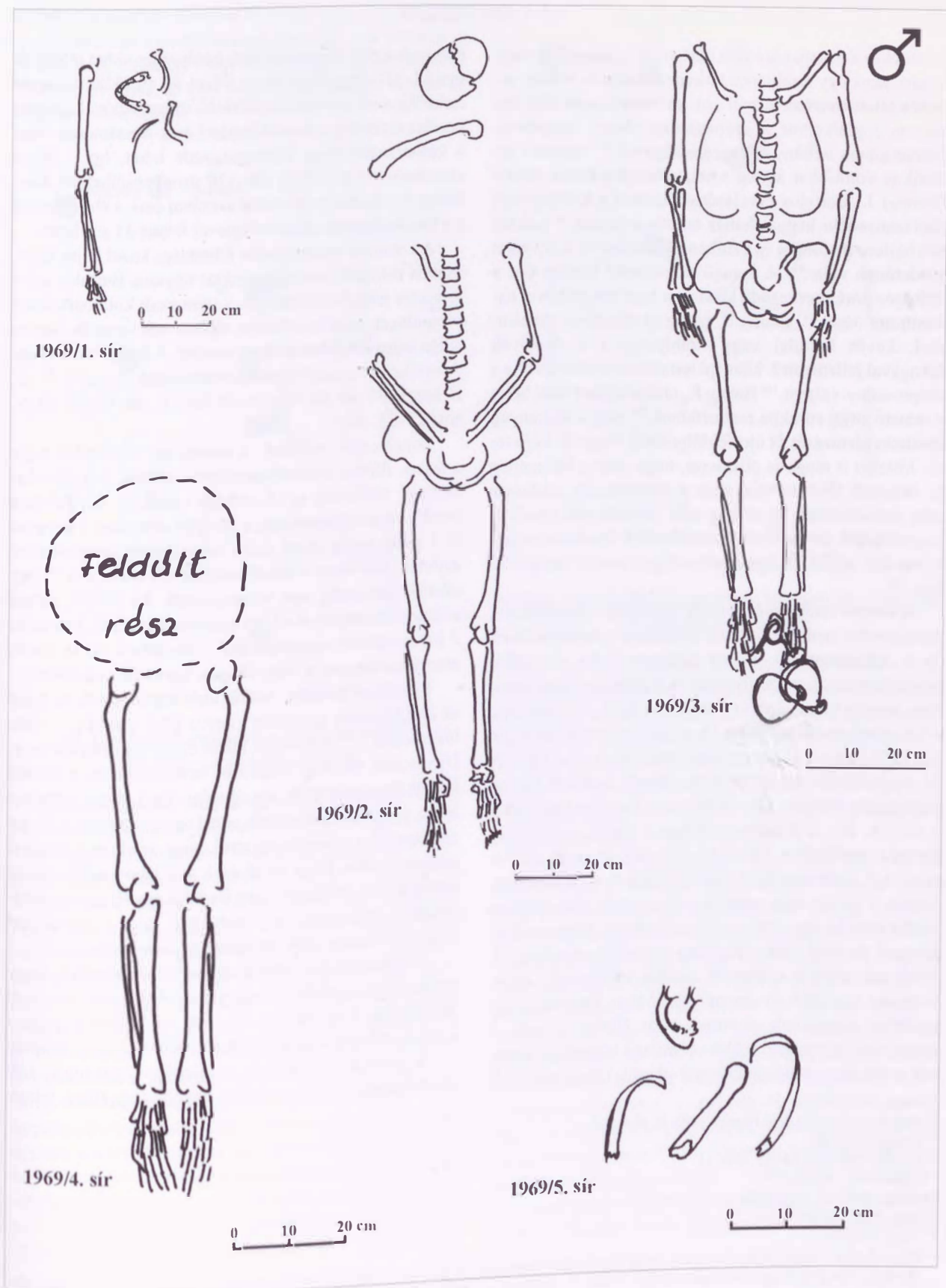
0 10 20 cm

32. sír

0 10 20 cm

81. kép. Eger-Szépasszony-völgy, 3., 11., 18., 32. sír

82. kép. Eger-Szépasszony-völgy, az 1969-ben feltárt sírok

15.3. ÉRTÉKELÉS

Töredékessége ellenére a feltárt sírok viszonylag nagy száma, azok egy tömbjének térképezettsége és néhány jelentős lelete miatt az elmúlt száz esztendő során több kutató is foglalkozott a szépasszony-völgyi temetővel, illetve annak néhány jellegzetességével,¹⁴⁴ zömmel archaikus vonásokat sejtve azok tanulmányozása során. Hampel J., Bartalos érvelését elfogadva a honfoglalók első nemzedéke hagyatékának tartotta a sírokat,¹⁴⁵ s az áttört hajfonatkorongot és a fülkanalat Fettich N. is levéidai eredetűnek vélte.¹⁴⁶ A temető szerkezetét László Gy. a több góc köré szerveződő késő avar kori temetőkével hasonlította össze,¹⁴⁷ Szöke B. pedig az alacsony sírszámmal, kevés karddal vagy szablyával s a díszövek hiányával jellemzett I. köznépi temetőcsoportba sorolta a szépasszony-völgyit.¹⁴⁸ Bakay K. utalt elsőként arra, hogy a temető sírjai sorokba rendeződnek,¹⁴⁹ míg a leletanyag részletes elemzését és újrafeldolgozását Nagy Á. végezte el. Jóllehet ő maga is elismerte, hogy sem a leletanyag (a fülkanál kivételével), sem a temetkezési szokások nem különböznek az ország más területeinek korabeli hagyatékától, történeti megfontolásoktól vezetettve mégis kavarokat sejtett a szépasszony-völgyi temető használatában.¹⁵⁰

A temető értékelését komoly mértékben megnehezíti, forrásértékét pedig jelentősen csökkenti a megfigyelések és a dokumentáció erősen hiányos volta. A szőlőtelepítések során megbolygatott és kiforgatott, de valamilyen szinten mégis megfigyelt sírok száma 33 (1898-ban a Turcsányi-szőlő területén 16, az Eliássy-szőlő területén 12, 1969-ben a volt Varga-szőlő területén 5 sír). További 41 sírt különböző időpontokban végzett ásatások hoztak napvilágra: Bartalos Gy. 1898-ban a Turcsányi-szőlőben 2 sírt (A, B), az Eliássy-szőlőben 1 sírt (C), 1899-ben Barna I. szőlőjében 33 sírt (1–33.) tárt fel, s az utóbbiakról két hadmérnökkel temetőtérképet is készített. Sajnos e térkép nem tartalmazza a másik két szőlőben feltárt sírokat, így csak annyit sejtethetünk, hogy azok az ábrázolt tömbtől ÉÉK-i irányban fekhettek, míg Nagy Á. 1969-ben végzett hitelesítő ásatása (1969/1–5. sírok, valamint legalább öt személy korábban meglelt s egy gödörbe visszaasott csontjai) attól DDNy-ra volt. A temető déli és nyugati szélét az ismételt leletmentő ásatások során nagy valószínűséggel sikerült lehatárolni, míg

északi és keleti kiterjedésének kérdése továbbra is nyitott marad. Mindezt összegezve közel 80 sír előkerüléséről rendelkezünk valamilyen mértékű információval. Óvatos becslés szerint ez a temető hajdani össz-sírszámának talán a kétharmada vagy háromnegyede lehet, így a teljes sírszámot hozzávetőleg 100–120 sírra becsülhetjük. Korlátozott mértékben elemezni azonban csak a térképre vitt s a korabeli ásatási technológiával feltárt 33 sírt lehet.

Az említett temetőrészlet feltártsága közel teljes lehet, ásatási fotóinak tanúsága szerint ugyanis Bartalos azt a területet teljesen lehántotta, s nem csak kutatóárokokkal vizsgálta át, mint az abban az időben más temetők ásatása során leggyakrabban történni szokott. A feltárt sírok Nagy Á. értékelése szerint öt sorba rendeződtek (I. sor: 1–5. sír, II. sor: 6–10. sír, III. sor: 11–18. sír, IV. sor: 19–26. sír, V. sor: 27–33. sír).¹⁵¹

Temetkezési szokások. A temetőben viszonylag nagy a lovas, illetve lószerszámú sírok száma. Lócsonthoz találtak 1898-ban az A sírban, valamint feltehetőleg további 4 temetkezésben, a további szórvány 3 kengyel és 1 zabla pedig újabb lovas vagy lószerszámú sírokat sejtetett. 1899-ben 4 sírből kerültek elő lócsonthoz,¹⁵² egy alkalommal pedig csak lószerszámok. Az 1969/3. sírban is letek lószerszámokat. Így bizonyosan tudunk 5 lovas és 2 lószerszámú temetkezésről, s további 6 olyan sírról, amelyben lócsonthoz vagy csupán lószerszámok voltak.

Sírszámok említése nélkül utalt Bartalos arra is, hogy az *ételadomány* nyomaira „egyes állati csontok ... emlékeztetnek”.¹⁵³ E csontok közül egyet sem őriztek meg. Ugyancsak túlvilági útravalót tartalmazhatott a leletek között megőrzött 5 db *agyagedény*. Ezek zöme szórvány lehet, a feltárt temetkezések közül ugyanis csupán a 26. sír esetében van tudomásunk arról, hogy az elhunyt lábainál edényt találtak. Ezen kívül csak az Eliássy-szőlő feldúlt leletei között emlékezett meg Bartalos egy fél edény előkerüléséről, valamint arról is tudósított, hogy a rigolirozást végző munkások több agyagedényt is összetörtek.¹⁵⁴

A szükzavú leírásokból arra következtethetünk, hogy a temetőben *rendellenes helyzetű sírok* is voltak. Fordított tájolású (K-Ny) volt a 32. sír váza, zsugorított helyzetű a C sír, s jobb oldalára fektették a 8. sírban nyugvó halottat.

A *temető leletanyaga* meglepően egyhangú, változatosságot csupán néhány egyedi tárgytypus jelent.

¹⁴⁴ Nagy 1968, 75–76.

¹⁴⁵ Hampel 1900, 572–580; Hampel 1905, II, 494–502.

¹⁴⁶ Fettich 1937, 89.

¹⁴⁷ László 1954, 459; László 1961, 11.

¹⁴⁸ Szöke 1962, 30.

¹⁴⁹ Bakay 1965, 17–18, 28–29.

¹⁵⁰ Nagy 1968, 86–87.

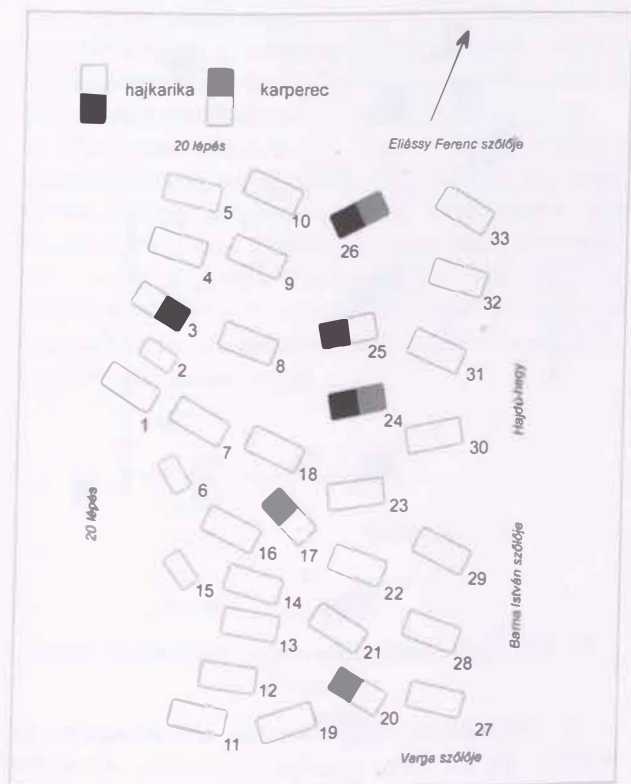
¹⁵¹ Nagy 1968, 76.

¹⁵² Hogy melyek voltak a lovas, és melyek a csak lószerszámot tartalmazó sírok, annak megítélésében eltérés van Bartalos összefoglaló jellegű közleménye, illetve az ő jegyzetei alapján dolgozó Nagy Á. tanulmánya la pán, ld. fentebb a sírleírásoknál.

¹⁵³ Bartalos 1899, 357.

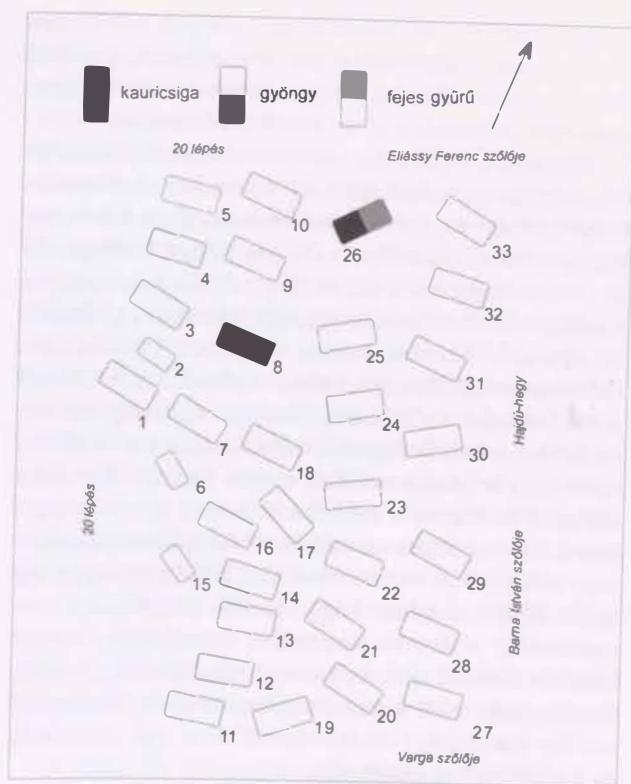
¹⁵⁴ Bartalos 1899, 353–354.

Sajnálatos módon azonban az előkerülés óta eltelt egy évszázad során a leletek összekeveredtek, sok közülük el is kallódott, s néhány tárgytól eltekintve nem köthetőek konkrét sírokhoz. E tény jelentős mértékben szűkíti az elemzés lehetőségét.

83. kép. Eger-Szépasszony-völgy, hajkarikát és karperecet tartalmazó sírok

Ékszerek (83–84. kép). A viszonylag nagy sírszámhoz képest csekély mennyiségben kerültek elő *hajkarikák*, valamennyi a nyitott, kerek átmetszetű típusba sorolható, kettő ezüsből, három bronzból készült (3., 24., 25., 26.). A nyakdíszek száma ugyancsak kevés: *kauricsigákból* fűzött, elveszett nyaklánc volt a 8. sírban, s egy-, illetve két üvegpaszta *gyöngyszem* a 26. és az 1969/3. sírban. A temető területéről összesen 8 db *karperec* ismert (pontosabban: ennyit leltároztak be szépasszony-völgyi leleteként), ezek a 17., 20., 24. és 26. sírokból kerültek elő, utóbbiból kettő is. A fennmaradó három példány szórványként a feldúlt sírokból származhat. Egyetlen darab kivételével *lekerekített végű, díszítetlen pánt-karperecek* (egy ezüst, a többi bronz), a nyolcadik példány ugyanis szintén díszítetlen, de *pödrött végű, bronz pánt-karperec*. A *gyűrűk* közül bizonyosan a temető leletei közé sorolható a 26. sírban talált karnelkővel ékesített, *hólyagos fejes aranygyűrű*. E gyűrűtípust kísérőleletei, valamint az érmével keltezett példányok¹⁵⁵ alapján a 10.

84. kép. Eger-Szépasszony-völgy, kauricsigát, gyöngyöt, gyűrűt tartalmazó sírok

század első kétharmadára keltezhetjük. Férfiak és nők melléleteként egyaránt felűnik, használói feltehetőleg a társadalom vezető rétegébe tartoztak, bár e gyűrűtípus – igaz, ritkán – felbukkan szegényesebb környezetben is.¹⁵⁶ Az öntött, zárt, rovátkolt díszű bronz-karikagyűrű idetartozása azonban kérdéses, feltehetőleg az S-végű hajkarikákkal együtt keveredett a liccumi gyűjteményben a szépasszony-völgyi temető leletei közé.

Az ékszerek közül kétségkívül az életfa előtt álló mitikus állatalakot ábrázoló öntött, áttört, ezüstözött bronz *hajfonatkorong* a temető legpompásabb s egyik legismertebb lelete. Sajnos szórványként került elő az Eliássy-szőlő egyik feldúlt sírjából, így nem tudjuk, milyen egyéb tárgyakkal együtt temették el. A korongon lévő ábrázolás eredetét, lehetséges gondolati háttérét legutóbb Fodor I. vizsgálta, s összegyűjtötte az e körbe sorolható darabokat (Eger-Szépasszony-völgy, Nyíracád-Szentirmay-föld, Kistokaj-Gerenda-dűlő, Békéscsaba-Erzsébethely, Kezel környéke, Dunamocs, Tiszaeszlár-Bashalom II. temető, Nagyszentmiklós-Bukovapuszta, valamint egy, a lausanne-i múzeumban őrzött ismeretlen lelőhelyű, de feltehetőleg Magyarországról származó korong).¹⁵⁷ Anyaggyűjtését a gálospetri koronggal és a kunpeszéri lelettel, valamint a Vörs-Majori-dűlő 208. sírjában talált

¹⁵⁵ Kovács 1989, 173.

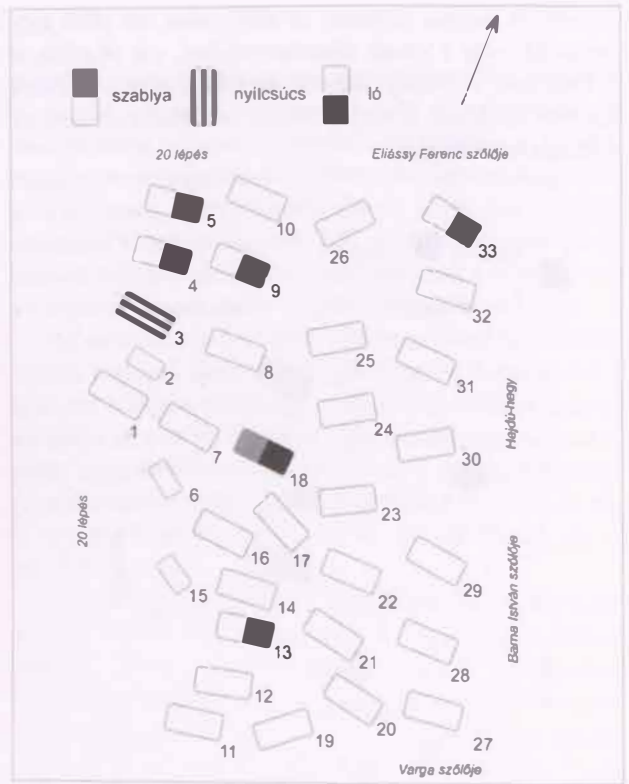
¹⁵⁶ Révész 1996, 93.

¹⁵⁷ Fodor 1980.

ónozott bronz korongpárjával egészíthetjük ki.¹⁵⁸ Feltehetőleg e körbe tartoznak a Mándok-Tetenkén és Rakamaz-Fő utcán talált hajfonatkorongok is, mint e típus egyszerű, szinte már puritán kialakítású darabjai.¹⁵⁹

Mint a lelőhelyek felsorolásából kitűnik, az életfa előtt álló mitikus állatalakot ábrázoló öntött, áttört hajfonatkorongok szinte az egész Kárpát-medencében feltűnnek: legnagyobb számban Észak- és Kelet-Magyarországon,¹⁶⁰ de ismerünk kettőt a Duna-Tisza közéről és egyet a Kisalföld északi részéről is. A jelek szerint az egyszerűbb kidolgozású, kevésbé mives változatok (Békéscsaba, Bukovapuszta, Gálospetri, valamint Mándok és Rakamaz) az Alföld keleti és déli sávjában lakó népesség körében voltak kedveltek.¹⁶¹ Egyedül a Dunántúlon volt feltűnő a hiányuk, e helyzeten azonban a vörsi leletek előkerülése változtatott. Sajnos a leleteknek csupán kis része származik teljesen feltárt temetőből, többségük szórványként vagy néhány síros temetőredékből látott napvilágot. Így is jól látható azonban, hogy viselőik zömmel a törzsi-nemzetségi arisztokrácia sorába tartozhattak, hármat közülük (Békéscsaba, Bukovapuszta, Mándok) rozettás lószerszámveretek kíséretében hantoltak el. Viszonylag szerény gazdagságú leletkörnyezetből az egri, a kistokaji és a vörsi korong került elő.

A tárgyalt hajfonatkorongokat tartalmazó sírok közül csupán néhány akad, amelyeknek mellékletei hiánytalanul múzeumba kerültek.¹⁶² Ezek számbavétele után megállapíthatjuk, hogy csupán a Kistokajban feltárt sodrott, hurkos-kampós végű karperecek és a gálospetri pödrött végű pántkarperec sorolható azon tárgyak közé, amelyek nagyobb számban a 10. század második felében voltak használatosak, alkalmazásuk azonban kimutatható a század első harmadának a végétől. Mindezek alapján a jelenleg rendelkezésünkre álló adatok azt mutatják, hogy az életfa előtt álló mitikus állatalakot ábrázoló hajfonatkorongok használatát a 10. század első kétharmadára keltezhetjük,¹⁶³ bár néhány darab feltűnhetett még a század utolsó éveiben is. Az egyes példányok megmunkálásában, kidolgozottságában mutatkozó különbségek semmiképpen sem jelentenek valamiféle kronológiai vagy fejlődési sort, hiszen a különböző változatok egy időben, egymás mellett voltak forgalomban. E jelenségek inkább az eltérő hagyományok – vagy megrendelői ízlés – alapján dolgozó műhelyekre hívják fel a figyelmet.

85. kép. Eger-Szépasszony-völgy, fegyveres és lovas sírok

A szépasszony-völgyi temető leletanyagából az 1969/3. sír két *füles gombja* kivételével semmiféle *ruhadísz*t vagy a ruházathoz köthető, maradó anyagból készített ékítményt nem ismerünk. E tény aligha kell a sírokat ért bolygatás rovására írunk, ugyanis a Bartalos által feltárt 33. többnyire érintetlen temetkezés esetében is ugyanez tapasztalható, még a viszonylag gazdag mellékletű 26. sír esetében is. Megalapozottan kijelenthetjük tehát, hogy a temetőt használó közösség viseletére nem volt jellemző a nemesfém ruhadíszek alkalmazása.

Méltóságjelvényt az A sírba hantolt, lovával és fegezével temetett férfi viselhetett, akinek dereka körül a leírás szerint réz- (valójában inkább bronz- vagy rosszezüst) vereteket és szíjvéget találtak, alighanem egy *veretes öv* darabjait. Sajnos sem a tárgyak, sem ábrázolásuk nem maradt fenn, így közelebbit nem tudhatunk meg róluk.

¹⁵⁸ HM 337; Költő 2001., színes fotója a hátsó borítón.

¹⁵⁹ Jósa 1897; Csallány 1959, 284, 297, 305.

¹⁶⁰ Az ábrázolás módjait egyetlen préselt, lemezes változata a zempléni sírból ismeretes; Budínský-Krička-Feitich 1973, 45. kép.

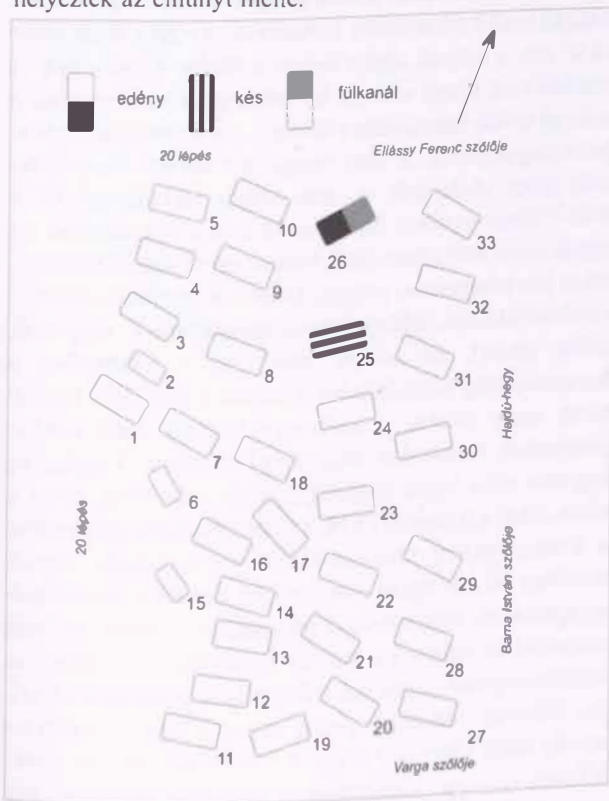
¹⁶¹ Révész 1997, 173–174.

¹⁶² Kistokaj 24. sír (préselt kerek rozetták a ruházatról, gömbsorcsüngős fülbevalók, gyöngyök, kauricsigák, füles gombok, sodrott, hurkos-kampós végű karperecpár); K. Végh 1993, 55–56, II. kép; Tiszaeszlár-Bashalom II. temető 12. sír (a korongok függeszatószájának veretei, rombusz alakú ingnyakdíszek, bizánci pántkarperec, edény, lószerszám, nyüzött lovas temetkezés); Dienes 1975, 83, 31. kép; Nagyszentmiklós-Bukovapuszta 2. sír (kerek, közepén áttört veretek, rozettás lószerszámveretek, gyöngyök, füles gomb, vasúr); Hampel 1907, 129–134; Gálospetri-Malomdomb (edény, pödrött végű pántkarperec, 4 db füles gomb); Chidlosan 1965; Vörs-Majori-dűlő 208. sír, leletanyaga közöletlen; Költő 2001., színes fotója a hátsó borítón.

¹⁶³ Hasonló eredményre jutott az áttört korongokat tartalmazó temetők pénzleleteinek vizsgálata alapján Nagy 1968, 84–85.

Hasonlóképpen csekély a *fegyverek* száma is (85. kép). Szablyát a 18. sírban lelték, az A sírban talált, mint fentebb láttuk, a szakirodalomban vitatott mibenléti fegyver (kard/kardhüvely, szablya) valójában inkább nyiltartó tegez maradványa lehetett. Alátámasztja e felvetést az is, hogy ugyancs sírban négy *nyilcsúcs* is volt. Nyilcsúcsokat ezen kívül még a 3. sírban találtak (2 db hosszú vágóélű, deltoid alakú és egy fecskefark alakú), további 9 példány pedig sírhoz nem köthető szórványként maradt fenn.

Használati eszközök (86. kép). A rituális célból a sírokba tett, fentebb már említett edényeken kívül a szépasszony-völgyi temetkezések alig tartalmaztak más használati tárgyakat. Tűzkésztséget egyáltalán nem találtak, s a másutt gyakori *kések* közül is csupán egyetlen példány került elő: a 25. sír medencéjén lelt, az átlagosnál hosszabb kést valószínűleg hitvilági okokból meghajlítva helyezték az elhunyt mellé.

86. kép. Eger-Szépasszony-völgy, használati eszközök tartalmazó sírok

A temető egyik legnevezetesebb tárgya kétségkívül a esuklós szerkezetű, pávasárkány motívummal díszített *piperemál*. A honfoglalás kori emlékek közül egyetlen,

szerényebb megformálású párhuzamát ismerjük Csorna-Sülyhegyről egy gazdag, rozettás lószerszámveretekkel elhaltolt női sírből.¹⁶⁴ E tárgytypus előfordulása a Kárpátoktól keletre jellemző, elsősorban a szaltovói kultúra területén, de a besenyőnek tartott leletanyagban még a 11. században is feltűnik.¹⁶⁵ Feltehetőleg ez a magyarázata, hogy e piperetárgynak többen etnikai jelentőséget tulajdonítottak, s az egri leletben a Mátra-vidéki kavarr jelenlét egyik tárgyi bizonyítékát látták. Sajátos módon e nézetek képviselői kivétel nélkül mind megfeledeztek a csornai leletről, melynek etnikai interpretációja fel sem vetődött. Ezek a magyarázatok ma már aligha tarthatók. Az etnikai értelmezést kizárva, véleményem szerint inkább kereskedelmi forgalomban történt idekerülésüket valószínűsíthetjük, bár az sem zárható ki, hogy a honfoglalók még közvetlenül keleti szállásaikról hozták magukkal a korabeli női toalett ezen érdekes, de történetileg erősen túlértékelt kellékeit.

A temetőben mindössze egyetlen *érmét* találtak, I. Romanos Lakapenos – Christophoros – VII. (Bíborban-született) Konstantinos valószínűleg 927–931 között kibocsátott pénzének az átlukasztott, félbe vágott darabját.¹⁶⁶

A *lovas és lószerszamos* sírokról a fentiekben, a temetkezési szokások vizsgálatánál már volt szó: információink vannak 5 lovas és 2 lószerszamos temetkezésről, s további 6 olyan sírról, amelyben lócsontok vagy csupán lószerszámok voltak (85., 87. kép). Összesen 16 db *kengyel* előkerüléséről tudunk Bartalos Gy. és Nagy Á. beszámolója alapján (2-2 db: A, 4., 5., 9., 18., 1969/3. sír, 1 db: 32. sír, további 3 db szórvány az Eliássy-szőlő területéről). A hajdani liceumi gyűjtemény részeként ellenben 17 db kengyelt rajzoltak le szépasszony-völgyi leletként,¹⁶⁷ Nagy Á. viszont csupán 10 db-ot közölt mint a lelőhelyről előkerült tárgyat.¹⁶⁸ A megmaradt kengyelek egy pár kivételével (1969/3. sír) nem köthetők konkrét temetkezésekhez. Ennek azonban az értékelés szempontjából nincsen perdöntő jelentősége. A jelenleg is meglévő, illetve lerajzolt kengyelek ugyanis mind a korszak leggyakoribb tárgytypusa, a körte alakú kengyelek közé tartoznak. Tausírozás nyomai nem láthatók rajtuk. Meg kell jegyezni, hogy Bartalos tanulmányában szépasszony-völgyi leletként közölt egy trapéz alakú, vállas kengyelt is,¹⁶⁹ ennek azonban sem a meglévő, sem az 1969-ben lerajzolt tárgyak között sincsen nyoma. Miután a dolgozatban Bartalos egyéb, más lelőhelyről előkerült tárgyat is az egri lelettel együtt közölt (maklári sodrott karperec),

¹⁶⁴ Hampel 1900, 554–560.

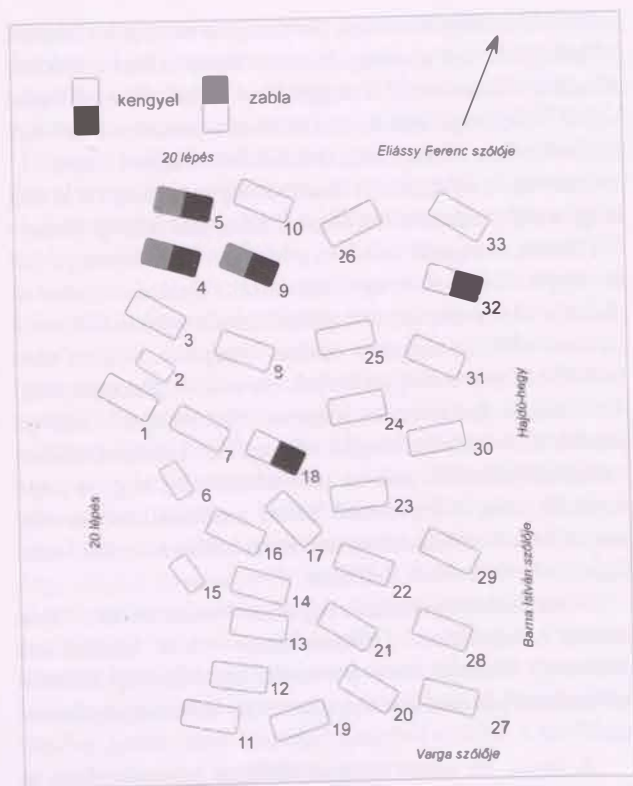
¹⁶⁵ Bálint 1971, 106, 201. j., a párhuzamok felsorolásával; Bálint 1975, 57; Bálint 1988, 200.

¹⁶⁶ Kovács 1989, 26.

¹⁶⁷ E rajzok (Bánó Attila munkái, rajzszám: 270–275/1969) 1969-ben készültek az akkoriban meginduló korpusz munkálatok keretében belül Dienes I., Szabó J. Gy. és Nagy Á. irányításával.

¹⁶⁸ Nagy 1968, 74, VIII–X. t.

¹⁶⁹ Bartalos 1899, II. t. 3.

87. kép. Eger-Szépasszony-völgy, lószerszámot tartalmazó sírok

nem elképzelhetelen, hogy e kengyel is máshonnan keveredett oda.

A temető területéről összesen 6 db *zabla* előkerüléséről tájékoztatnak az ásatási beszámolók (A, 4., 5., 9., 1969/3. sír, továbbá egy szórványlelet az Eliássy-szőlőből). Nagy Á. két fél és két egész *zablát* talált a leletek között,¹⁷⁰ előbbieket a korpuszrajzok készítése során 1969-ben (feltehetőleg helyesen) összetartozókként rajzolták le. Konkrét sírhoz csak az 1969/3. sír *zablája* köthető. Valamennyi példány a kétkarikás csikó*zablák* közé sorolható.

A temetőrészlet *szerkezetét* szemügyre véve feltűnő, hogy a feltárt terület északi és keleti részein kerültek elő a mellékletekben leggazdagabb temetkezések, s hasonlóak lehettek zömmel a Turecsányi- és Eliássy-szőlőkben feldúlt sírok is. A 3. és 18. sírok közötti vonaltól délre viszont (két karpereces sírtól eltekintve) kizárólag melléklet nélküli temetkezések találhatók. Ez utóbbiak – összesen 19 vagy 20 sír (attól függően, hogy a 13. sírban valóban voltak-e lócsontok) – alkotják a feltárt sírok közel kétharmadát. A fennmaradó sírok zömének mellékleteit is azonban csupán a jelképes lovas temetkezések és lószerszámok alkotják. A fentiek ismeretében az ugyan nem meglepő, hogy a férfiak mellől csupán egy vagy két *zabla* került elő, az azonban már igen, hogy az íjászfelsze-

relés darabjai is hasonló számban képviseltetik magukat (két sír, bár a szórványnyílhegyek további fegyveresek jelenlétére utalhatnak). Bizonytalan adatként kell kezelnünk az A sír esetleges övvereteinek kérdését is. Feltűnő az is, hogy még a másutt oly jellemző egyszerű használati tárgyak (kések, tűzkészcségek) is hiányoznak a mellékletek közül. Viszonylag szegényes a nők ékszerkészlete, a nemesfém díszítmények pedig teljességgel hiányoznak a ruházatukról, még a mellékletekben messze a leggazdagabb 26. sír esetében is. E temetkezést lovas férfiak sírjai vették körül. Bizonyára nem véletlen, hogy a temető legértékesebb ötvöstárgyai (hajfonatkorong, piperekanál, kameolköves, hólyagos aranygyűrű) közül kettő is az oda temetett asszony hagyatékához tartozott.

A temetőből előkerült tárgyak együttesét szemügyre véve, azok zöme (az egy-másfél évszázadig használt tárgy-típusoktól eltekintve) jelenlegi ismereteink alapján a 10. század első kétharmadára *keltezhető*. Az első sírok tehát akár már a század első éveiben a földbe kerülhettek. A mellékletek közül viszont következetesen hiányoznak a század utolsó harmadában feltűnő, majd tömegesen elterjedő tárgytipusok. E tény megadja a temető használatának felső időhatárát is, ami aligha terjedhetett túl a 960–970-es éveken. Nem mond ellent e datálásnak az egyik lovas férfisírban talált bizánci érme sem. Az elhunytakat következetesen pogány szokások szerint temették el (ételmellékletek, jelképes lovas temetkezések, fegyverek sírba tétele), és semmi sem utal e tekintetben a kereszténység térhódítására. Csupán a melléklet nélküli sírok nagy száma, s azok egységesnek tűnő tömbje készíthet bennünket más megfontolásra. Logikailag ugyanis nem lenne kizárható az az eshetőség, hogy a sírok, illetve a temető DDK-i szárnyának elszegényedése a kereszténység térhódításával magyarázható. Ennek azonban két szempont mond ellent. Egyrészt ez sem magyarázná az ezredforduló időszakára jellemző (s más temetőkben még a keresztény királyság időszakában is kisebb-nagyobb számban felbukkanó) ékszer-típusok teljes hiányát. Másrészt pedig éppen a temető DDNy-i szélén talált 1969-ben Nagy Á. – melléklet nélküli síroktól övezve! – egy lószerszámot, tehát kétségkívül pogány temetkezést. Ezzel együtt azonban a temető belső időrendjéről, benépesítésének fázisairól részletesebb adatok híján nem rendelkezünk pontosabb ismeretekkel.

A fent elmondottakból következik, hogy míg a temető (pontosabban: temetőrészlet) egészének keltezése viszonylag megnyugtató módon lehetséges, az azt használó közösség *társadalmi besorolását* korántsem tudjuk ilyen egyértelműen meghatározni. Nyilvánvaló, hogy a lelőhely a napjainkban általánosan használt kategóriák egyikébe sem fér bele. Csábító lenne ugyan arra gondolnunk, hogy a Szépasszony-völgyben egy vagy néhány módosabb (bír

¹⁷⁰ Nagy 1968. 74, VII–VIII. t.

EGER-SZÉPASSZONY-VÖLGY (HAJDÚ-HEGY)

aligha különösebben gazdag) család temetkezett szolgáltatóncé kisérctében, ez azonban nem lenne több egy nehezen bizonyítható toposznál. A temető egészének s belső időrendjének ismerete nélkül ugyanis óhatatlanul fél-

revezető következtetésre jutnánk. Oly módon vetítenék ki ugyanis egy ismert részlet statikus képét az egészre, hogy közben annak igazolására a legcsekélyebb bizonyítékkal sem rendelkezünk.

15.4. IRODALOM

Bartalos 1899, 129–130, 353–360; Hampel 1900, 572–580; Hampel 1905, II, 494–502; Fettich 1937, 89; FÉK 33; Nagy 1968, 69–88; Nagy 1969, 129–157; RégFüz 22 (1969), 50, 59; Szabó 1969, 55; RégFüz 23 (1970), 57;

Szabó 1976, 47–48; Kovács 1994–95, 161; HM 386–387; MNM Rég. Adattár: XIX. 325/1968, II. 10/1969, XVIII. 194/1971.

16. EGER-VÁR, A SZÉKESEGYHÁZ TEMETŐJE – Fodor László

16.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Az egri vár kutatását és feltárását 1957-től 1990-ben bekövetkezett haláláig Kozák Károly régész (OMF, Budapest) végezte. 1973–74-ben a belső és az egykori külső várat összekötő ún. Setét-kapu helyreállítása, illetve fölötte egy, a megnövekedett idegenforgalomnak megfelelő kiszolgálóépület emelése vált szükségessé. Az épület alapozási munkái közben jelentős számú kora Árpád-kori (10–11. századi) temetkezés maradványa került elő, de a temető nagyobb része a középkori Evangélista Szent János-székesegyházhoz tartozott. Az Árpád-kori temető feltárási munkái helyenként kapcsolódtak a D-i egykori gótikus kápolnasor ide eső részének kutatásához is, ahol a Setét-kapu melletti területen egy korai keresztelőegyház maradványai kerültek elő. A rotundát 1997–98-ban tárták fel, helyreállítási munkái 1999-ben fejeződtek be (71. kép, 100–103. kép).

A megfigyelések alapján feltételezhetjük, hogy a késő gótikus székesegyház szentélybővítményének déli fala és az ún. Szépbástya közti területen megtalált Árpád-kori temetőrész e határokon túl, a DDK-i irányban enyhén lejtő területre is kiterjeszkedhetett. Az itt eltemetett egykori népességhez adalékul szolgálhat a temetőtől kissé távolabb, a jelenlegi várbejárat közelében lévő ún. Törökkert teraszán 1971-ben feltárt, a püspökség közvetlen szolgálatára rendelt Árpád-kori falu néhány házában talán egy utcájának maradványa. Az ott előke-

rült leletek (pl. kerámia, edényszárító helyiség, kovácsmesterség emlékei stb.), a falu kormeghatározását a 10–11. századra teszik. További köznépi településnyomokat a várdomb területén eddig nem találtak, noha szórványanyag többhelyütt előkerült.

A feltárt Árpád-kori temető a Szépbástya északi és a Setét-kapu déli fala közti területre esik, melyhez a gótikus székesegyház és a Szépbástya közti betöltésben mintegy 8,5 méternyire hatoltak be. A Setét-kapu és annak közvetlen környezetében előkerült több mint 1000 sírt számláló temető további kutatását az új kiszolgáló-kapulétesítmény építése, valamint a szomszédos Szépbástya korlátozta lehetőség szerint végezték négy, A–D jelzésű szelvény kialakításával. Megjegyezzük, hogy a továbbiakban a leletanyag ismertetésében több ízben átfedések vannak a szelvények jelölése és az ásatás időrendje között, valamint azt, hogy a sírszámolás a későbbi időszakok temetkezéseit is figyelembe vette. A sírok túlnyomó többsége Ny–K-i és DNY–ÉK-i tájolású, a tájolási értékeket 6400 vonásos tájolóval adták meg. A sírmélységet a román kori székesegyház padlószintjétől, illetve a Setét-kaputól mérték. A temető embertani anyagának vizsgálatát B. Marcsik Antónia végezte. Az alábbiakban a Kozák Károly által közölt sorrendben ismertetjük a temető feltárt sírjait és feldolgozott leletanyagát.

16.2. SÍRLEÍRÁSOK

200. sír (104. kép)

Férfi, maturus. Csvh.: 165 cm, t.: Ny–K (45,7'), sm.: 224 cm.
Mindkét kéz a test mellett.
Melléklete nem volt.

200/a sír

Férfi, adultus. T.: Ny–K (42,4'), sm.: 18 cm (a Setét-kapu járószintjétől).
A bal alkarcson és a kézfej csontjai a test mellett. A váz felső része hiányzott.
Melléklete nem volt.

200/b sír

Férfi, maturus. T.: Ny–K (42,4'), sm.: 18 cm (a Setét-kapu járószintjétől).
A váz felső részét feltehetően a 200/a sír ásásakor pusztították el, amelynek ez a váz a tengelyébe esett.
Melléklete nem volt.

202. sír (104. kép)

Infans II. T.: Ny–K (41,5'), sm.: 58,5 cm (a Setét-kapu járószintjétől; a Pyrker-féle kapuépítmény küszöbétől 30 cm).

Mindkét kéz a test mellett. A váztól D-re egy másik, azonos szinten lévő, valószínűleg bolygatott helyzetű koponya. A bal lábszárcsontok mellett – 20 cm-rel magasabban – két egymás melletti, felnőttvázhhoz tartozó combcsont (nő, adultus), ezeket feltehetően a sírgödör ásásakor tették e helyre.

Melléklet:

A koponya jobb oldala mellett fültájon egy kisméretű, bronz S-végű hajkarika feküdt. (DIV – ltsz.: V.85.1.1.)

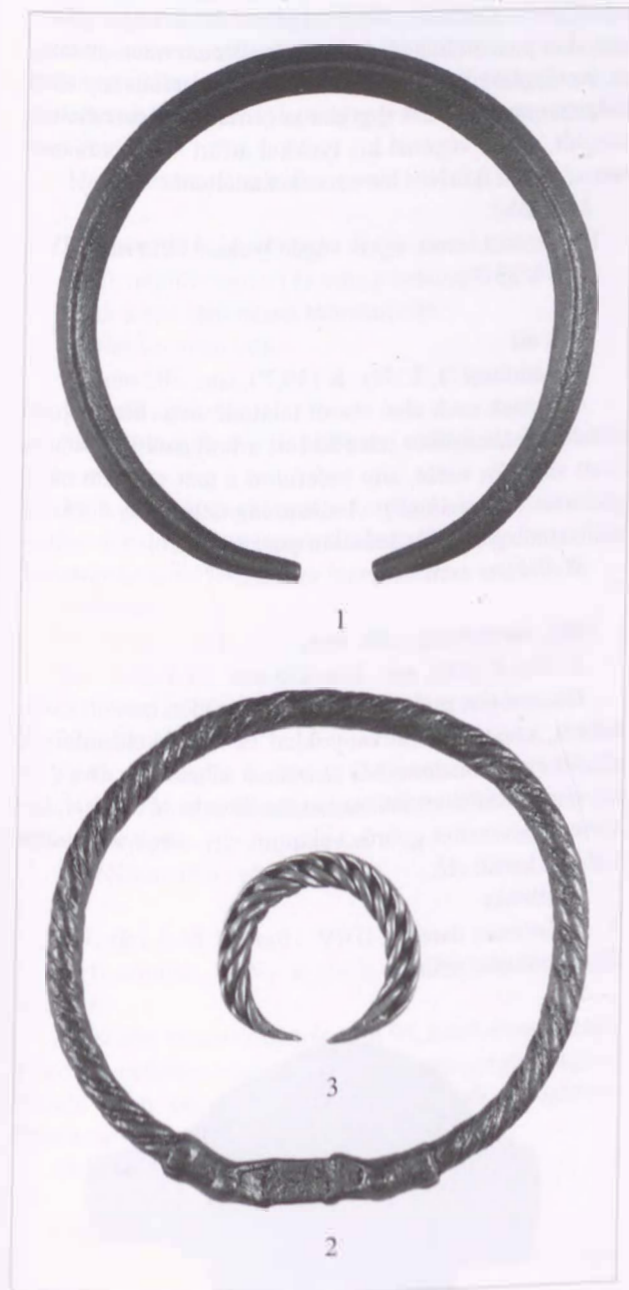
203. sír (88. kép, 104. kép)

Nő, adultus. T.: Ny–K (44,5'), sm.: 215 cm.
A sírt a kiszolgálóépület É-i alapárkának ásásakor a támfalnál szétrombolták, a leletek nagyobb részét a kihányt földben találtuk meg (egy kígyófejes és egy nyitott végű karperec, 2 db ezüst S-végű hajkarika). A hitelesítő leletmentéskor megfigyeltük a sziklába mélyített sírgödör

felső részét, és a jobb kézfej egyik középső ujjpercén ezüsthuzalokból fonott gyűrűt találtunk. A sírfenéken va (háncs) csekély nyomai mutatkoztunk.

Mellékletek:

- 1–2. 1 db szögletes átmetszetű *huzalkarperec*, és 1 db *állatfejes karperec*. (Ltsz.: V.80.4.1–2).
 3. Több százból fonott *ezüstgyűrű*. (DIV – ltsz.: V.80.4.3.)
 4–5. 2 db ezüst *S-végű hajkarika*, az *S* végük letört. (DIV – ltsz.: V.80.4.4–5.)

88. kép. Eger-Vár, a székesegyház temetője, 203. sír.
 1: huzalkarperec; 2: állatfejes karperec; 3: ezüstgyűrű

204. sír

Sm.: 194 cm.

A váz a kiszolgálóépület É-i falának ásásakor elpusztult, a koponyát megtaláltuk az árok DNy-i szögletének falában.

Melléklete nem volt.

205. sír (107. kép)

Adultus(?). T.: Ny–K (40,5'), sm.: 104 cm.

A váz lábészét az árok, a koponyát a 221. sírgödör ásásakor pusztították el. A bal váll tájékán egy faragott kő feküdt, attól D-re koporsómaradványokat és több szét-szórt csontot találtak. A sír jobb oldalán az elkorhadt koporsóoldal hosszú, egyenes vonala – 3 db koporsószeeggel – élesen mutatkozott.

Melléklete nem volt.

A 205–206. sírok között került elő Könyves Kálmán (1095–1116) *ezüstdenárja* (CNH I, 48.).

206. sír (107. kép)

T.: Ny–K (38,6'), sm.: 94,8 cm.

A váz felső része, a koponya összeroppant.

Melléklete nem volt.

207. sír (107. kép)

T.: Ny–K (kb. 40'), sm.: 90,3 cm.

A váz lábfejének csontjai és a koporsó végének éles vonala maradt csak eredeti helyzetében.

Melléklete nem volt.

208. sír (107. kép)

Adultus(?). T.: Ny–K (40'), sm.: 126 cm (a térdnél: 130 cm).

A váz alsó része a térdtől hiányzott, a jobb alkarcsontnál bolygatás nyoma mutatkozott.

Melléklete nem volt.

208/a sír (107. kép)

Infans. T.: Ny–K (40'), sm.: 122 cm.

Gyermekváz felső része, amely részben a 208. sír alatt helyezkedett el. A váz alsó részét a 209. sír ásásakor pusztították el.

Melléklete nem volt.

209. sír (107. kép)

Férfi, adultus. Csvh.: 146 cm, t.: Ny–K (41'), sm.: 137 cm (a bokánál 117 cm). (A vázon fekvő csontok: férfi, maturus.)

Mindkét kéz a test mellett. A medencén egy koponya, a gerinc felett egy lábszárcsont feküdt. A váz felső része körül a koporsódeszka vonala jól kivehető volt.

Melléklete nem volt.

210. sír (104. kép)

Infans II. Csvh.: 103 cm, t.: Ny-K (40,5'), sm.: 143 cm (bokánál 138 cm).

A bal alkarcsont derékszögben a medence fölé volt hajlítva. A váz felső része és bal oldala körül jól kivehető volt a koporsó maradványainak vonala.

Melléklete nem volt.

211. sír

Férfi, adultus. Csvh.: 136 cm, t.: Ny-K (42'), sm.: 144 cm.

Bal kéz a test mellett, a jobb alkarcsont hiányzott.

Melléklete nem volt.

212. sír

Nő, adultus. T.: Ny-K (37'), sm.: 162 cm.

Jobb alkar a mellre, a bal a vállhoz hajlítva. A láb alsó csontjai hiányoztak.

Melléklete nem volt.

213. sír

Juvenilis. T.: Ny-K (41'), sm.: 168–171 cm.

A váz nagyobb része bolygatott helyzetben került elő. A koponya helyének közelében egy S-végű hajkarikát találtunk. (A sírtól D-re sötétbarna, tömör, bolygatatlan réteg helyezkedett el.)

Melléklet:

S-végű hajkarika. (DIV – ltsz.: V.85.2.1.)

214. sír (105. kép)

Férfi, adultus. T.: Ny-K (41'), sm.: 161,5 cm.

A szelvény DNy-i sarkában lévő sírnak csak alsó részét tárhattuk fel.

Melléklete nem volt.

215. sír (105. kép)

Infans I. T.: Ny-K (40'), sm.: 141,5 cm.

Karok a test mellett, körülötte bolygatott helyzetű csontok.

Melléklete nem volt.

216. sír (105. kép)

Nő, adultus(?). T.: Ny-K (41'), sm.: 181,5 cm.

A vázból csak a lábszárcsontok maradtak meg. Mellettiük jól megfigyelhető a bolygatatlan rétegbe vágott sírgödör.

Melléklete nem volt.

217. sír

Férfi, adultus(?). T.: Ny-K (40'), sm.: 185,5 cm.

A váznak csak az alsó részét tárhattuk fel; balra koporsódeszka vonalai mutatkoztak.

Melléklete nem volt.

218. sír

Nő adultus(?). T.: Ny-K (44'), sm.: 174 cm.

A csontokkal és koporsómaradványokkal teleszórt gödör fölött egy medence és egy ahhoz tartozó combcsont feküdt.

Melléklete nem volt.

219. sír (108. kép)

Férfi, matusus. T.: Ny-K (41,5'), sm.: 237,5 cm.

Alkarok a medence mellett, a koponya hiányzott, feltehetően a szelvény Ny-i végében lévő nagy gödör ásásakor pusztították el. A sírgödör alját a természsziklába, az ún. darázköbe mélyítették. Koporsómaradvány több helyen mutatkozott. A sírgödör végénél egy rosszezüstből készült, egyik végénél kis lyukkal átfürt – itt törés mutatkozott – félköríves lemezcscskét találtunk.

Melléklet:

Roszezüst lemez, egyik végén lyukkal átfürva. (DIV – ltsz.: V.85.3.)

220. sír

Nő, adultus(?). T.: Ny-K (39,7'), sm.: 202 cm.

A váznak csak alsó részét találtuk meg. Ennek jobb oldalán határozottan jelentkezett a bolygatatlan talajba ástott sírgödör széle, ami belefutott a már említett nagy gödörbe („ossárium”). A csontváz felső, Ny-i részét valószínűleg a gödör ásásakor pusztították el.

Melléklete nem volt.

221. sír (89. kép, 108. kép)

T.: Ny-K (42'), sm.: 216–218 cm.

Darázköbe mélyített, kirabolt sírgödör, beszórt csontokkal, koporsómaradványokkal és kövekkel, amelyek között egy bronzöntésből származó salakdarab és a 219. sír végében talált ezüstlemezcscske illeszkedő darabja, egy törött, rosszezüst gyűrű, valamint egy sárga üvegpasztadarab került elő.

Melléklet:

1. Ezüstlemez darabja. (DIV – ltsz.: V. 85.3.1.)
2. Roszezüst gyűrű.

89. kép. Eger-Vár, a székesegyház temetője, 221. sír

222. sír

Férfi, adultus(?). Sm.: 160–170 cm.

A 215. sír jobb oldala mellett, alatta és valamivel felette egy erősen bolygatott váz csontjai kerültek elő. (Koporsómaradványok.)

Melléklete nem volt.

223. sír (107. kép)

Infans II. T.: Ny–K (39,7'), sm.: 163 cm (a bokánál 136 cm).

Karok a test mellett, a mellközéptől a koponyáig bolygatás nyomai mutatkoztak. A sír jobb oldalán, a koponya fölött és a lábnál jól kirajzolódottak a koporsódeszka nyomai. A váz felett kb. 15 cm-re egy fehér márvány töredék feküdt.

Melléklete nem volt.

224. sír (105. kép)

Férfi, adultus. Sm.: 171 cm (a bokánál 169 cm).

Csak a váz alsó részét tárhattuk fel.

Melléklete nem volt.

225. sír (105. kép)

Nő, adultus. T.: Ny–K (40'), sm.: 182,5 cm (a bokánál 171 cm).

Jobb alkarját enyhén, a bal erősen a medencére fektették. A bal lapocka belső felületére egy pénz tapadt, a koponya és a bal térd tájéka hiányzott.

Melléklet:

III. István (1162–1172) egy fél ezüstdenárja. (DIV – ltsz.: V.65.4.1.)

226. sír

Férfi, adultus(?). T.: Ny–K (39'), sm.: 197 cm.

Csak a váz alsó részét tárhattunk fel a medencéig, és kézujjperceket.

Melléklete nem volt.

227. sír

Férfi, adultus. T.: Ny–K (39'), sm.: 220 cm (bokánál 215 cm).

A váz alsó részét tárhattuk csak fel, felső része néhány előző esontvázhhoz hasonlóan a 8,5 m vastagságú rétegben feküdt. A sír két oldalán jól kirajzolódottak a koporsómaradványok vonalai, részletei.

Melléklete nem volt.

228. sír (105. kép)

A 226. és 227. sírok között, kissé magasabban egy jobb alkar csontjai kerültek elő. Sm.: 178 cm.

229. sír

T.: Ny–K (41,5'), sm.: 203 cm (a bokánál 177 cm).

Felnőtt vázának alsó része, a bal kéz a test mellett, ko-

porsó maradványai.

Melléklete nem volt.

230. sír

Infans I. Csvh.: 72 cm, t.: Ny–K (38'), sm.: 208 cm (a bokánál 190 cm).

A váz a 229. sír alatt feküdt, karok a test mellett. A sír végében bolygatatlan réteg jelentkezett.

Melléklete nem volt.

231. sír (108. kép)

Juvenilis. T.: Ny–K (42,2'), sm.: 226,5 cm.

Mindkét kéz a test mellett. Csak a váz alsó részét tárhattuk fel. A sír alját a darázs-kő teteje képezte.

Melléklete nem volt.

232. sír (108. kép)

T.: Ny–K (42,2'), sm.: 222,5 cm.

Felnőtt vázának alsó része, mindkét kéz a test mellett. A sír feneke – mint a mellette lévő 231. sírnál – a darázs-kő teteje volt. A koporsómaradványok jól látszottak.

Melléklete nem volt.

233. sír (108. kép)

Férfi, maturus. T.: Ny–K (42,2'), sm.: 212 cm.

Csak a láb alsó csontjai kerültek elő, közvetlenül a 221. sírgödör É-i sarka mellett. A sírgödör alját a darázs-kő teteje képezte, végét és É-i oldalát a bolygatatlan rétegbe vágták.

Melléklete nem volt.

(Kozák K. megjegyzése: A 231–233. sírok mélysége és tájolása teljesen egyező volt, azok az Árpád-kori temető azonos, valószínűleg legrégebbi rétegéhez tartozhattak.)

234. sír

Nő, adultus(?). T.: Ny–K (39'), sm.: 153 cm (a bokánál 147 cm).

A 205–207. sírok alatt beásás mutatkozott, a peremén égésnyom, amelybe kissé bemélyed a 234. sírgödör. A váznak csak a lábszárcsontjait találtuk meg. A sír felső részét egy arra merőleges gödörrel elpusztították.

Melléklete nem volt.

235. sír (108. kép)

Nő, adultus. T.: Ny–K (42,2'), sm.: 108–110 cm.

Mindkét kar a test mellett. A váznak csak a felső részét találtuk meg, ami egy vékony, szürkésfehér, mézszemeses törmelékrétegen feküdt. A gerinc közelében egy Árpád-kori edény töredékére lertünk.

Melléklete nem volt.

(Az „A” szelvény K-i részében lévő további sírok leírásának folytatása előtt Kozák K. beszámol egy, a sírok

közé Ny-ról ékelődő, azoknak egy részét elpusztító oszszáriumgödör feltárásáról is, melyben bedobált emberi csontokat, barnás, fakorhadékokat, feltehetően koporsómaradványokat találtak.

A szelvény Ny-i oldalánál a vastag törmelékrétegek világosan mutatták, hogy a gödör további része a feltöltés alatt rejtőzik. A gödör feltárásakor talált leletek [Árpád-kori kerámia, kulcs, vaskések, vékony ezüst karpercek] arra mutattak, hogy azok a 13. század közepe táján – esetleg a tatárjárás idején – vagy a század második felében kerülhettek oda a feldúlt sírok csontjaival és koporsómaradványaival együtt.)

236., 236/a, 236/b sír (107. kép)

Nő, matusus. Csvh.: 166 cm, t.: Ny-K (40'), sm.: 116 cm (a bokánál 111 cm).

Mindkét kar csontjai a test mellett húzódtak. A medence bal oldala mellett, illetve fölött fél-egy éves csecsemő (infans I.) csontvázának maradványai (236/a), attól DK-re pedig egy összeroppant koponya (infans II.) feküdt (236/b).

Melléklet:

A 236/a sírban III. István (1162–1172) egy fél *rézdenárja* volt.

237. sír (107. kép)

Nő, adultus(?). Csvh. (a koponya nélkül): 125 cm, t.: Ny-K (42'), sm.: 121,5 cm (a bokánál 111 cm).

Bolygatott csontváz, tőle É-ra ismét jelentkezett a szürkésfehér, mészszemcsés réteg.

Melléklete nem volt.

238. sír (106. kép)

Férfi, adultus. Csvh. 160 cm, t.: Ny-K (38'), sm.: 139 cm (a bokánál 128,5 cm).

Mindkét kéz a test mellett volt. A sírgödör a test formáját követte. Ebből arra következtetett az ásató, hogy a jobb lábszárcsontok mellett előkerült barna korhadék nem koporsódeszka, hanem háncs maradványa.

Melléklete nem volt.

239. sír

Nő, adultus. Csvh. (a koponya nélkül): 141,5 cm, t.: Ny-K (42,5'), sm.: 129 cm (a bokánál 121 cm).

A karok a test mellett voltak. A mellen egy fehérmarvány darab, mellette egy tufakő feküdt. A medencecsonton egy koponyát, jobb alsó részén egy díszített réz övesatot találtunk lefelé fordítva. A váz a DNy-i irányba lejtő „kavicsos járószint” fölött feküdt.

Melléklet:

Rézből öntött *övesat*. (DIV – Ltsz.V.85.7.1.)

240. sír

Férfi, adultus. T.: Ny-K (41'), sm.: 119 cm.

A váznak csak a felső részét tárták fel, ami a szelvény DK-i szögletében feküdt.

Melléklete nem volt.

241. sír

Nő, matusus. Csvh. (a koponya nélkül): 145 cm, t.: Ny-K (41'), sm.: 119 cm.

Jobb karja a test mellett, a bal a medencére volt hajlítva. A sírgödörök csak bal alsó része mutatkozott. A lábánál egy kagylóhéjat, két Árpád-kori edénytöredéket, három koporsószeget és egy bronzlemezt találtunk az „összerakott” kövek mellett.

Melléklet:

Bronzlemez(?).

242. sír

Férfi, matusus.

A szelvény DK-i sarkában az „apróköves” járószint hiányzó foltjait kibontva néhány bolygatott helyzetű csontot találtunk. Ettől DNy-ra került elő a 243. sír.

Melléklete nem volt.

243. sír

Nő, adultus. Sm.: 249 cm.

A vázból csak a nyújtott helyzetű jobb kar és a lapocka csontjai kerültek elő. Kis felületen famaradványok is mutatkoztak.

Melléklete nem volt.

243/a sír

Férfi, juvenilis.

A 243. sír csontjaitól DK-re, egy sírgödör szerű beásásban néhány bolygatott helyzetű csont került felszínre.

Melléklete nem volt.

244. sír

Infans II. T.: Ny-K (39,7'), sm.: 272 cm (a bokánál 260,8 cm).

Az alsó kar csontjai a test mellett feküdtek. A sír felső részét – amit a köves járószintbe mélyítve ástak – nem tárhattuk fel.

Melléklete nem volt.

245. sír (106. kép)

Nő, adultus. Csvh.: 142 cm, t.: Ny-K (47,2'), sm.: 225 cm.

Nyújtott helyzetű váz, az alkarok csontjai a gerincoszlopra merőlegesen a mellre hajlítva. A koporsót valószínűleg fakéreg helyettesítette, aminek maradványai feltárásakor nagy felületeken fedték a vázat. A sirt egy korabeli, aprókövekkel leszórt tetéjű köves út burkolatán át vágták, a sírgödör téglalap alakú felső része a bolygatatlan talajba, ember formájú alsó része a darázs-köbe mélyült.

Melléklete nem volt.

(A következőkben Kozák K. a feltárás „D” szelvényének sírjait ismertette.)

246. sír (111. kép)

Férfi, juvenilis. Csvh.: 159,5 cm, t.: Ny-K (47,27'), sm.: 63,5 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz, az alkar csontjai a medencecsont két oldalán feküdtek, a koponya összeroppant állapotban került elő. A bal combcsont mellett koporsó maradványait találtuk. A koponya és a jobb vállcsont táján két nagyobb koporsószeg feküdt.

Melléklete nem volt.

247. sír (114. kép)

Nő, adultus. T.: Ny-K (39,2'), sm.: 77,5 cm.

Nyújtott helyzetű váz felső része, bal alkarcsontja a felkarcsont vonalába esett, a jobb kissé a medence felé volt hajlítva. A koponya összeroppant állapotban került elő, jobb oldalánál a váz tengelyére merőleges helyzetben egy kő feküdt. (A koponya tulajdonképpen egy másik, ferdén letört kőn nyugodott.) A koponya melletti merőleges helyzetű kő mellett két kisebb, K-re egy másik, azokhoz „illeszkedő” követ tártunk fel. A csontváz alsó részét elpusztították. A sírgödör felső része nagy ívben lesarkított, s a medence felé szűkül. A bal felkarcsontot felszedve, attól 10 cm-re egy koporsószőg került elő. A sírnál 4-5 cm-rel magasabban zöldes-szürke színű, tufaköves járószint mutatkozott.

Melléklete nem volt.

248. sír (111. kép)

Infans II. Csvh.: 126 cm, t.: Ny-K (42,7'), sm.: 68 cm.

Nyújtott helyzetű váz, az alkarcsontok a medencecsont középrészére voltak hajlítva. (A kezét feltehetően összekulcsolták.) A koponya összeroppant állapotban került elő. A lábszár és a bal combcsont mellett jól megfigyelhető volt az elkorhadt koporsódeszka vonala. A bal vállcsont fölött Árpád-kori edénytöredékek voltak.

Melléklete nem volt.

249. sír (111. kép)

Infans II. (erősen bolygatott). E helyen koponyák, ujjpercek, kulcscsont, felkarcsont, lapockacsont és egyéb kisebb, szétszórt csontok kerültek elő. Az egyik koponya mellett egy koporsószeget találtak.

Melléklet nem volt.

250. sír (114. kép)

Férfi, adultus. Csvh. (a koponya nélkül): 126 cm, t.: Ny-K (42,8'), sm.: 73 cm.

Nyújtott helyzetű váz, jobb alkarcsontja derékszögben a mell közepére hajlítva, a bal fölötte, a mell felső részén. A koponya hiányzott. A sírgödör déli részét a sziklás al-talajba, a darázs-köbe vésték.

Melléklete nem volt.

251. sír (113. kép)

Nő, adultus. Csvh.: 112 cm (a térdig), t.: Ny-K (41,5'), sm.: 130,5 cm.

A szelvény északnyugati szögletében, a metszettel közelében három hosszúcsontot találtunk, amelyek közül kettő bolygatatlannak látszott. Ezekből K-re ujjpercek, É-ra egy combcsont és más csontok mutatkoztak, amelyek részben a 252. sír alá nyúlnak. A csontváz felső része is előkerült, a medencére hajtott jobb alkarcsonttal.

Melléklete nem volt.

252. sír

Juvenilis. Csvh.: 125 cm (hiányos), t.: Ny-K (40,5'), sm.: 130,5 cm.

Nyújtott helyzetű váz középső része, a koponyából csak az állkapocsontot találtuk meg. Az alkarcsontok a medencecsont mellett feküdtek. Jobb oldalon jól kivehetőek voltak a koporsódeszka maradványai. A váz alsó része a Setét-kapu alapozása alá nyúlt.

Melléklete nem volt.

253. sír (115. kép)

Infans II. T.: Ny-K (40,5'), sm.: 122 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz. Az összeroppant, balra elfordult koponya mindkét oldalán 2-2 db S-végű, illetve letört végű hajkarikát találtunk. A váz alsó részét valószínűleg egy felette levő sír gödrének ásásakor pusztították el, amelyet egy koponya jelzett.

Mellékletek:

1-4. 4 db különböző huzalvastagságú és átmérőjű *hajkarika*. Az egyik S vége feltűnően kicsi a karika átmérőjéhez képest. 2 db-nál csupán a karikaív egy része maradt meg. A 4. hajkarika vastagabb huzalból készült, és S vége deformálódott. (DIV – ltsz.: V. 85.13.1-4.)

254. sír (115. kép)

Férfi, adultus. Csvh.: 152,5 cm, t.: Ny-K (40,5'), sm.: 120 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz, az alkarok a medencecsont mellett feküdtek, a koponya jobbra elfordult, alul összeroppant állapotban került elő. A koponya alatt kisméretű edénytöredék feküdt.

Melléklete nem volt.

255. sír (90. kép, 114. kép, 115. kép)

Nő, juvenilis. Csvh.: 148 cm, t.: Ny-K (40,5'), sm.: 140 cm.

Nyújtott helyzetű váz felső része, az alkarcsontok a test mellett (a medencecsont feltehetően a 248. sír alatt feküdt), a koponya balra elfordulva, összeroppant állapotban került elő. A jobb kéz egyik ujjpercén egy gyűrűt találtunk.

Melléklet:

Csavart, visszahajtott végű, úgynevezett „déli típusú” ezüstgyűrű. (DIV – ltsz.: V.85.14.1.)

90. kép. Eger-Vár, a székesegyház temetője, 255. sír

256. sír (115. kép)

Nő, adultus. Csvh.: 150,5 cm, t.: Ny-K (40'), sm.: 132 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz, az alkarcsontok a medencecsont két oldala mellett feküdtek, a koponya balra elfordulva, összeroppant állapotban került elő.

Melléklete nem volt.

257. sír (113. kép)

Infans II. Csvh.: 115,5 cm, t.: Ny-K (40,5'), sm.: 120 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz, a bal alkarcsontok a medence mellett feküdtek, a jobb oldaliak hiányoztak. A koponya összeroppant állapotban, balra fordulva került elő. A bal comb- és lábszárcsontokat a 258. sír gödrének ásásakor pusztították el. (A sír csontanyagának vizsgálatakor találtunk itt egy matusus nő csontvázához tartozó darabot is.)

Melléklete nem volt.

258. sír (113. kép)

Férfi, matusus. T.: Ny-K (40,5'), sm.: 120 cm.

A szelvény északkeleti szögletében nyújtott helyzetű csontváz feküdt, derékszögben a mellre hajlított jobb alkarcsontokkal. Jó fenntartású koponyája jobbra fordulva került elő.

Melléklete nem volt.

259. sír (114. kép)

Infans II. T.: Ny-K (41'), sm.: 102 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz, közvetlenül a belső és külső várat egykor elválasztó várfal (1542) alapozásánál

nyugodott. A bal alkarcsont a medencecsont mellett és részben alatta feküdt. A koponya összeroppant állapotban került elő.

Melléklete nem volt.

(E szelvényrészben a legmagasabb szinten gyermekcsontvázakat tártak fel [253., 257. és 259.], ami arra utal, hogy azokat a sírgödröket nem ásták olyan mélyre, mint a közelükben levő felnőttekét.)

260. sír

Nő, adultus. T.: Ny-K (41,5'), sm.: 178 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz, alkarcsontjai a medence mellett húzódtak, a koponya hiányzott (talán a 264. sír ásásakor bolygatták meg, amelynek lábrésze közel esik a koponya helyéhez, ahol két kö is feküdt). A jobb vállcsont alól kisebb kerámiatöredék került elő.

Melléklete nem volt.

261. sír

Férfi, matusus. T.: Ny-K (41'), sm.: 173 cm.

Nyújtott helyzetű váz alsó és középső része. (A csontanyag vizsgálatakor benne egy infans II. korú vázhoz tartozó csontot is meghatároztak.) A csontváz felszedése után jól kirajzolódott alatta a sárga, agyagos, bolygatatlan rétegben egy mélyebben fekvő sír feltjának középső része.

Melléklete nem volt.

262. sír (115. kép)

Infans II. Csvh.: 111 cm, t.: Ny-K (40,5'), sm.: 140 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz, jobb alkarcsontjai a medencecsont mellett feküdtek, a bal oldaliak hiányoztak; a koponya összeroppant állapotban került elő.

Melléklete nem volt.

263., 263/a sír (113. kép)

Nő, matusus. T.: Ny-K (40'), sm.: 165 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz alsó része, koporsó maradványaival és koporsószögekkel volt körülveve. A váz felső, Ny felé eső része később került feltárásra. A váz mellett lelet nem volt, a karok nyújtott helyzetben, a koponya jobbra fordulva összeroppant állapotban került elő. A két térd között egy gyermek csontváza – 263/a sír, infans I. (fél-egy éves csecsemő) – került elő. Az összeroppant koponya keleti oldalánál nyaklánc gyöngyeit és aranyfüst maradványát találtuk.

Melléklet:

Gyöngysor. (DIV – ltsz.: V. 85.15.1.)

264. sír

Nő, adultus. Csvh.: 155,5 cm, t.: Ny-K (41,5'), sm.: 141 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz, a szelvény délkeleti

sarkában, arra átlósan helyezkedett el. Az alkarsontok a medencecsont mellett feküdtek, jobb oldalon koporsómaradványok nyoma mutatkozott, a koponya összeroppant állapotban került elő. A bal lábszárcsontok az alattuk mutakozó sír miatt lesüllyedtek és kifordultak.

Melléklete nem volt.

265. sír (113. kép)

Infans II. (leány?). Csvh.: 129,5 cm, t.: Ny-K (42'), sm.: 198 cm. A koporsó h.: 163 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz, a bolygatatlan agyagos rétegben nyugodott, a sír fenekét darázkő képezte. Az alkarsontok a medencecsont mellett feküdtek, a koponya összeroppant állapotban került elő. A vázon barna elszíneződés mutatkozott, feltehetően a leszivárgott és a darázkő felületén összegyűlt víz hatására. A váz bal oldalánál jól kivethető volt az elkorhadt koporsó oldaldelészájának hosszan érzékelhető vonala. A rossz állapotú csontok felszedésekor a nyaktájon gyöngyök és 3 db S-végű hajkarika került elő.

Mellékletek:

- 1-3. 3 db S-végű hajkarika, kettő vékony, egy kisebb pedig vastag ezüsthuzalból készült. Karikájuk töredezett, a huzalvastagság eltérő, az S végük hiányos. (DIV – ltsz.: V.85.17.1-3.)
4. Sárga, barna és zöld színű gyöngyökből *gyöngysor*: (DIV – ltsz.: V.85.14.4.)

266., 266/a sír

Nő, matusus. Csvh.: 146 cm, t.: Ny-K (46,5'), sm.: 206 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz, az alkarsontok a medencecsont mellett feküdtek, a koponya összeroppant állapotban került elő. A sírgödör fenekét a darázkőbe mélyítették, körülötte azonban beásás volt a bolygatatlan agyagos rétegbe minden oldalról. A feldolgozás során a sír anyagában egy juvenilis korú vázhoz tartozó csontokat is meghatároztak (266/a).

Melléklete nem volt.

267. sír (112. kép)

Férfi, adultus. T.: Ny-K (40,5'), sm.: 155,3 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz felső része (a többi rész a dűcolás, illetve a Setét-kapu alapozása alá esett). Az alkarsontok a medencecsont mellett feküdtek, a koponya összeroppant állapotban, jobbra elfordulva került elő, az állkapocs jobbra lecsúszott helyzetben.

Melléklete nem volt.

268. sír (112. kép)

Nő, adultus. Csvh.: 137 cm, t.: Ny-K (41,5'), sm.: 155 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz, az alkarsontok derék-

szögben behajlítva a medencecsont fölött, a mellen nyugodtak, a koponya összeroppant állapotban, jobbra elfordulva került elő.

Melléklete nem volt.

269. sír (91. kép, 112. kép)

Nő, adultus. Csvh.: 151 cm, t.: Ny-K (42,5'), sm.: 156 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz, alkarsontjai a medencecsont mellett húzódtak, a koponya összeroppant állapotban, egyenes állásban került elő. A koponya bal oldalán egy S-végű hajkarika, a bal kéz egyik ujjpercén pedig egy ólomgyűrű került elő. A lábsontok környékén és mellett koporsómaradványokat figyeltünk meg, és három koporsószeget találtunk.

Mellékletek:

1. 1 db kisméretű, vastag ezüsthuzalból készült, S-végű hajkarika. (DIV – ltsz.: V.85.18.1.)
2. 1 db nyitott, elhegyesedő végű, gömböcskedízes gyűrűt utánzó, öntött ólomgyűrű. (DIV – ltsz.: V.85.18.2.)

A 269. sír mellett előkerült egy *érme* (H 136?).

91. kép. Eger-Vár, a székesegyház temetője, 269. sír

270. sír (92. kép, 112. kép)

Nő, matusus. T.: Ny-K (44,5'), sm.: 149 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz, alkarsontjai a medencecsont mellett nyugodtak. A jobb kéz középső ujjpercén gyűrű, az összeroppant koponya két oldalán négy vastag és két vékonyabb ezüsthuzalból készült, S-végű hajkarika (egyesekek által „nyitrai típusú”-nak nevezett) volt. A lábszárcsontjai a várfal alapozása alá nyúltak, illetve alsó részüket annak építésekor feltehetően elpusztították. A koponya felszedésekor sok apró, egy nyakláncot kitevő gyöngyszemet találtunk.

Mellékletek:

1. Gyöngysor sok apró, barnássárga, kevesebb sárga, fehér és zöld gyöngyből. (DIV – ltsz.: V.85.19.1.)
2. 4 db igen vastag ezüsthuzalból készült, S-végű haj-

karika. (DIV – ltsz.: V.85.19.2–5.)

3. 2 db vékony ezüsthuzalból készült, S-végű hajkarika. (DIV – ltsz.: V.85.19.6–7.)
4. 1 db széles, sima, „nyitott”, de egymásra hajlított végű, díszítetlen, ezüst pántgyűrű. (DIV – ltsz.: V.85.19.8.)

92. kép. Eger-Vár, a székesegyház temetője, 270. sír

271. sír (114. kép)

Nő, adultus. Csvh.: 148 cm, t.: Ny–K (42,5'), sm.: kb. 140 cm (mint a 255. sírnál).

Nyújtott helyzetű csontváz, alkarcsontjai a medencecsont mellett nyugodtak, a koponya összeroppant állapotban került elő. (A láb csontjain feküdt a 255. sz. csontváz felső része.)

Melléklete nem volt.

272. sír

Férfi, adultus. Csvh.: 165 cm, t.: Ny–K (42'), sm.: 181 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz, az alkarcsontok a medencecsont mellett feküdtek, a koponya összeroppant állapotban került elő. A fejnél egy „élére állított” kváderkő volt, amelytől K-i irányban, jobbról, az elkorhadt koporsódeszka maradványainak vonala húzódott. A sírt a köporos rétegbe mélyítették.

Melléklete nem volt.

273. sír

Nő, adultus. Csvh.: 147 cm, t.: Ny–K (42'), sm.: 178 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz, az alkarcsontok a medencecsont mellett feküdtek, a koponya összeroppant, bal oldalánál egy hajkarika és koporsómaradványok kerültek elő. A sírt a köporos, darázköves rétegbe mélyítették. A koponya felett négy kisebb Árpád-kori edénytöredéket találtunk.

Melléklet:

Hajkarika. (DIV – ltsz.: V.85.20.1.)

274. sír

Juvenilis. T.: Ny–K (44,2'), sm.: 192 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz maradványa, amelynek felső, jobb oldalát a 266. sír ásásánál megbolygatták, s a koponyát és egyéb csontokat annak keleti végébe tették. A bal alkarcsont a medencecsont mellett feküdt. A 266. sírgödör végében talált csontokat külön tartva, a sír csontanyagával együtt, „A” jelzéssel tették el. A sírt a köporos rétegbe mélyítették.

Melléklete nem volt.

275. sír

Nő, maturus. T.: Ny–K (44,5'), sm.: 200 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz felső része, a köporos rétegbe vágott sírgödörben. A jobb alkarcsont derékszögben behajlítva a medencecsont felső szélé fölött, a bal annak bal felén, átlós helyzetben feküdt, a koponya összeroppant állapotban került elő. A váz alsó része a várfal alapozása alá nyúlt.

Melléklete nem volt.

276. sír

Juvenilis. T.: Ny–K (40,5'), sm.: 166 cm, sh.: 90 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz felső része a bolygatatlan rétegbe ázott sírban a darázköre volt fektetve. A csontok megtartása igen rossz volt, a koponya összeroppant állapotban került elő. A csontok felszedése közben – a nyak tájékán – egy gyöngy került elő a szürke, agyagos sírföldből. A csontváz alsó része a várfal alá esett. A koponya mögött a koporsódeszka elkorhadt maradványa mutatkozott, a jobb váll tájékán egy koporsószeget találtunk.

Melléklet:

Barnászvörös színű, átfürt (karneol?) gyöngyszem. Átm.: kb. 8 mm. (DIV – ltsz.: V.85.21.1.)

277. sír

Nő, maturus. T.: Ny–K (kb. 40-42'), sm.: 170 cm.

Nyújtott helyzetű váz, illetve a koponyája és a mellkas kis darabja; a csontváz többi része a várfal alá nyúlt.

Melléklete nem volt.

278. sír (93–95. kép. 112. kép)

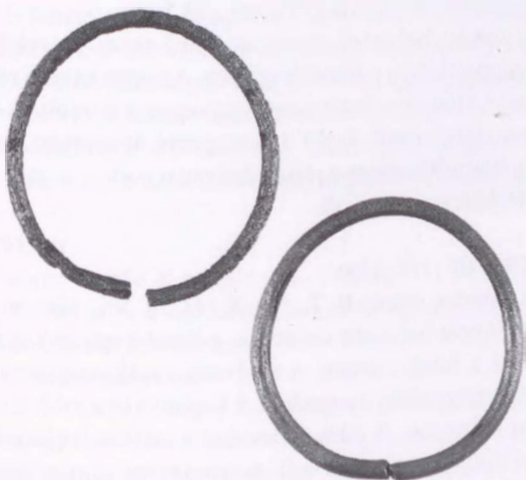
Nő, adultus. T.: Ny–K (40,5'), sm.: 161 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz, a sírgödör a bolygatatlan sárga agyagba, fénékrésze kismértékben a darázköbe volt mélyítve. A csontanyag nagyon rossz megtartású volt, különösen a bordák, esigolyák és a medencecsont szélei tájékán. A koponya jobb oldalára fordulva, igen töredékes állapotban került elő. A nyújtott helyzetű jobb alkarcsontok a medencecsont alá csúsztak, a bal oldaliak attól kissé távolabb helyezkedtek el. A koponya bal oldalán és alatta a jobb oldalán 1-1 sima hajkarika és 2-2 félhold alakú

függő került elő. A lábszárcsontok a Sctét-kapu déli falának alapozása alá nyúltak.

Mellékletek:

1. A koponya bal oldalán és alatta a jobb oldalán 1-1 síma, nyitott végű, rézhuzalból készült, kb. 3,5-4 cm átmérőjű *hajkarika*. (DIV – ltsz.: V.85.22.1-2.)
2. 2 db bronzból öntött, áttört díszítésű, *félhold alakú függő*. (DIV – ltsz.: V.85.22.4-5.)
3. 2 db rézlemezről készült, íves vonalú vésett díszítésű, *félhold alakú függő*. (DIV – ltsz.: V.85.22.6-7.)

93. kép. Eger-Vár, a székesegyház temetője, 278. sír

94. kép. Eger-Vár, a székesegyház temetője, 278. sír

A Sctét-kapu déli oldala mellett feltárt temetőrészben („A” és „D” szelvény) ez a leggazdagabb sír, a leletanyag egyértelműen a köttlachi kultúra legjellegzetesebb tárgyait őrzí. Köttlachi típusú leletek szerényebb formában, de más sírokban is előfordultak.

279. sír

Nő, matusus. T.: Ny-K (42'), sm.: 178 cm.

Csontváz-részlete. A 272. sír gödrének déli oldalában, a jobb karesontok mellett több hosszúcsont volt szét-szórvva. A 272. sír koponyája mögött nagyméretű, tu-

95. kép. Eger-Vár, a székesegyház temetője, 278. sír

faköböl faragott, „élére állított” kváderkő feküdt. Ettől nyugatra, a sárga bolygatatlan rétegbe ásott (a másik sír déli vonalában mutatkozott, de annál keskenyebb) gödörből egy koponya, jobb lapockacsont, kulcsocsont és néhány borda került elő, részben az említett kő alól. A koponya jobb oldalánál koporsómaradványok mutatkoztak. A jobb oldalra fordult koponya alatt, a nyakcsigolyák mellett egy S-végű hajkarikát találtunk. A koponya és a szétszórt csontok 3 cm-rel magasabban feküdtek, mint a 272. csontváz.

Melléklet:

S-végű hajkarika.

280. sír

Nő, adultus. T.: Ny-K (46'), sm.: 178 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz alsó része a darázköbe vágott sírgödörben. (A csontváz bal alsó része is hiányzott, lehetséges, hogy a 281. sír ásásakor pusztult el.)

Melléklete nem volt.

281. sír

Nő, adultus. T.: Ny-K (46'), sm.: 175 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz, a 280. sír északi oldalánál feküdt. A váz nagy része a Sctét-kapu alapozása alá nyúlt, az előkerült csontok nagyon rossz megtartásúak voltak. A koponya két oldalán 1-1 S-végű hajkarikát, a jobb kéz egyik ujjpercén pedig ezüstgyűrűt találtunk. A sírban egy gyermekcsont (infans II., femur) is volt.

Mellékletek:

1. 2 db S-végű hajkarika, az egyik kisebb, a nagyobbik vastag ezüsthuzalból készült. (DIV – ltsz.: V.85.23.1-2.)
2. Huzalból csavart, nyitott végű ezüstgyűrű. (DIV – ltsz.: V.85.23.3.)

282. sír

Nő, adultus. T.: Ny-K (42'), sm.: 189 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz, egy nagyméretű, a darázköbe mélyen bevájt sírgödörben feküdt. A boka-csontok 60 cm-re voltak a sír keleti végétől. A csontanyag nagyon rossz megtartású volt. A koponya fölfelé nézett, alatta jobb oldalon egy hajkarikát találtunk.

Melléklet:

1 db S-végű(?) hajkarika. (DIV – ltsz.: V.85.24.1.)

283. sír

Férfi, juvenilis. T.: Ny-K (42'), sm.: 209 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz feküdt a darázköbe enyhén bevágott gödörben. Jobb oldalán bolygatatlan réteg húzódott, bal oldalát csak a darázkö enyhe pereme jelezte. A csontanyag igen rossz megtartású volt. Csak a jobb felkar-, a bal alkar-, medence- és a lábsontok jobb megtartásúak. A jobb alkarsontok nyújtott helyzetűek voltak, a bal oldaliak erősen a medencecsont-hoz hajoltak.

Melléklete nem volt.

284. sír (113. kép)

Férfi, adultus. T.: Ny-K (41,5'), sm.: 141–153 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz. A koponyát nem értük el. A kar csontjai nyújtott helyzetben nyugodtak a test mellett, a jobb alkar csontjainak vége a medencecsont alá csúszott. A medence kissé mélyebben feküdt, a jobb lábszár csontjai hiányoztak. A csontok jó megtartásúak voltak.

Melléklete nem volt.

285. sír

Nő, adultus. T.: Ny-K (42'), sm.: 213 cm.

A nyújtott helyzetű váz a bolygatatlan rétegbe és a darázköbe mélyített sírban feküdt. A koponya bal oldalára fordulva összeroppant állapotban került elő, jobb oldalán egy egész, bal oldalán egy fél karikával. A karsontok nyújtottan feküdtek a váz mellett, a jobb alkarsont vége kissé a medencecsont alá csúszott, a bal átlósan feküdt annak bal felén. A gerincoszlopnak csak középrésze volt ép, a többi igen rossz megtartású. A váz bal felső oldalán koporsódeszkák maradványait találták.

Mellékletek:

2 db *hajkarika*. (DIV – ltsz.: V.85.25.1–2.)

286. sír

Infans II. T.: Ny-K (42'), sm.: 197 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz, közvetlenül a 283. sír mellé temették, kissé magasabb szinten, a darázkövön. A váz felső részét nem lehetett feltárni. A csontok igen rossz megtartásúak voltak; felszedésük után alattuk másik sír (287.) mutatkozott.

Melléklete nem volt.

287. sír

Juvenilis. T.: Ny-K (42'), sm.: 201 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz a darázkövön, közvetlenül a 286. sír alatt nyugodott, kissé megbolygatva. A váz csontjai elég jó megtartásúak. A jobb lábszárcsontok elmozdult helyzetben feküdtek, fölöttük egy gyermek koponyacsont(?)töredéke volt egy hajkarikával.

A gyermek *melléklete:*

1 db *hajkarika*. (DIV – ltsz.: V.85.26.1.)

288. sír

Juvenilis férfi. T.: Ny-K (kb. 40-40,5'), sm.: 185 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz, a koponya összeroppant állapotban, jobb oldalára fordulva került elő. A sír fenekét a darázkö képezte. A karsontok nyújtott helyzetben feküdtek a váz mellett. A csontanyag jó megtartású volt a medencecsont és a keresztcsont kivételével. A csontváz tájolásában kissé délre hajlott.

Melléklete nem volt.

289. sír (114. kép)

Infans II. T.: Ny-K (52'), sm.: 93,5 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz felső része a szelvény ÉK-i szögletében a felsőbb szinten. A csontváz alsó része a várfal, illetve a Setét-kapu alapozása alá nyúlt. A koponya előre nézett, kissé összeroppant állapotban került elő, a két felkarsont nyújtott helyzetű volt.

Melléklete nem volt.

290. sír (111. kép)

Leányka, infans II. T.: Ny-K (41,5'), sm.: 106 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz, a Setét-kapu déli oldala mellett a felső szinten, a szelvény északnyugati szögletének közelében nyugodott. A koponya és a jobb felkarsont hiányzott. A jobb alkarsont a medencére hajlított, a bal nyújtott helyzetű volt. A csontanyag jó megtartású, a medence- és combcsontokon az ízületi felületek redőzöttek voltak.

Melléklete nem volt.

291. sír (111. kép)

T.: Ny-K, sm.: 68–72 cm.

Szétszórt felnőtt(?)csontok a sírgödör felső felében.

Melléklet nem volt.

292. sír (111. kép)

Nő, adultus. T.: Ny-K (39'), sm.: 104 cm.

A csontváz, a koponya jobbra fordult, csaknem ép állapotban, az alkarsontok a medencére hajlottak, a medencecsont bal lapátja oldalra fordult, a jobb lapátja mélyebben feküdt, a comb- és lábszárcsontok bolygatott helyzetben voltak.

Melléklete nem volt.

292/a, 292/b sír (111. kép)

Két koponya, mindkettő infans II.

A 292. sírgödör déli oldalán, megközelítőleg 70 cm mélységben, a 291. sír szórt csontjaival egy szinten kerültek elő néhány más, kisebb csonttal együtt. Ezek mellett egy bekarcolt vonalakkal díszített Árpád-kori edénytöredéket (és egy másik, kisebb, jellegtelen töredéket), egy vastag, mészdús habarestöredéket, egy vörösre égetett kerámia-töredéket(?) és egy kisebb, égett csonttöredéket találtunk.

Melléklete nem volt.

(Az Árpád-kori temető Setét-kapunál levő részének feltárásakor ÉK felé haladva a darázsköves-agyagos, bolygatatlan réteg kisebb mélységben jelentkezett, mint a szelvény más részein. Ebből az a következtetés vonható le, hogy a terület eredetileg arra enyhén emelkedett. Ezért a „D” szelvény sírjainak alsó rétegét a 149–213 cm közti mélységben határozhatjuk meg. Ebben a rétegben a sorok sem jelölhetők ki minden esetben egyértelműen, a soros temetkezési rend mellett egy részüknek csoportos elrendezése is feltételezhető. A szelvény déli részében található a legmélyebben feltárt sírok, melyeknek közepe táján egy aránylag üres, temetkezés nélküli terület figyelhető meg.

A szelvényt három oldalról határoló falak alá nyúló sírok, valamint a „C” szelvény sírjai egyértelműen bizonyítják, hogy a temető minden irányban folytatódott.)

293. sír

Felnőtt. T.: Ny–K (41,6'), sm.: 143 cm.

A koponya és a bal lábszárcsont hiányzik, a combcsont bolygatott helyzetben.

Melléklete nem volt.

294. sír

Férfi, senilis. T.: Ny–K (41,5'), sm.: 141 cm.

Nyújtott helyzetű felnőtt csontváza, a koponya össze-roppant állapotban.

Melléklete nem volt.

295. sír

Férfi (?). T.: Ny–K (41,2'), sm.: 155 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz, a mellrész besüllyedt, valószínűleg korábbi sír volt alatta.

Melléklete nem volt.

296. sír

Nő. T.: Ny–K (41,5'), sm.: 142 cm, csvh.: 112,5 cm.

Nyújtott helyzetű serdülő csontváza, a jobbra fordult koponya összeroppant.

Mellékletek:

1. A koponya felett egy ezüst, kerek átmetszetű *karika*, átm.: 4,6 cm. (DIV – ltsz. nélkül)
2. A koponya alatt *S-végű hajkarika*. (Elveszett.)

297. sír

Férfi. T.: Ny–K (40,5'), sm.: 144 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz alsó része, az épület déli fala alatt.

Melléklete nem volt.

298. sír

Nő (?). T.: Ny–K (41,5'), sm.: 117 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz alsó része a temető felső

rétegében, bal oldalán köves omladékréteg, amely takarja a vázat. A bal alsó lábszárcsontja és a váz felső része hiányzik.

Melléklete nem volt.

299. sír

Férfi. T.: Ny–K (42,4'), sm.: 152 cm, csvh.: 153 cm.

Nyújtott helyzetű váz, a koponya összeroppant, részben a 294. sz. csontváz bal térdje alatt.

Melléklete nem volt.

300. sír

Nő. T.: Ny–K (39,5'), sm.: 150 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz, koponyája összeroppant. A lábszárcsontok az épület északi fala alatt, illetve részben az alapozási árok ásása közben elpusztultak.

Mellékletek:

1. A koponya jobb oldalánál *S-végű hajkarika*, átm.: 3,2 cm. (DIV – ltsz. nélkül)
2. A bal kéz gyűrűs ujján díszítetlen bronz *pántgyűrű*, átm.: 1,7 cm. (DIV – ltsz. nélkül)

301. sír

Nő (?) T.: Ny–K (41,5'), sm.: 132 cm.

Nyújtott helyzetű váz mellkasi és vállrésze, a koponya hiányzik, a váz többi része elpusztult az épület alapozási árkanak ásása során.

Melléklete nem volt.

302. sír

Férfi, senilis. T.: Ny–K (41,5'), sm.: 157 cm.

Nyújtott helyzetű váz, alkarjai a medencére hajlítva. A koponya és a lábszárcsontok hiányoznak. Alatta a 303. sír láb része mutatkozik.

Melléklete nem volt.

303. sír

Férfi. T.: Ny–K (41,5'), sm.: 154 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz, karok a test mellett kinyújtva, alatta a 304. sír feltájának ÉNy-i sarka jelentkezett.

Melléklete nem volt.

304. sír (115. kép)

Nő. T.: Ny–K (48'), sm.: 215 cm, csvh.: 159 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz, koponyája bal oldalára billent, összeroppant. A téglalap alakú sírgödört a bolygatatlan, agyagos altalajba mélyítették, alját 15–20 cm mélységben a köporos sziklarétegbe vágták. A bordák és a jobb térd tájékán fakorhadék (háncs?) csekély nyomait fűgyeltük meg.

Melléklet:

1. A koponya jobb oldala mellett ezüst *S-végű hajkarika*, átm.: 2,3 cm. (DIV – ltsz. nélkül.)

305. sír (115. kép)

Gyermek(?). T.: Ny–K (41,5'), sm.: 181 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz hiányos felső része, a bolygatott és nagyjából elpusztított koponya bal oldalánál 3 db S-végű hajkarika volt. Az állkapocs körül gyöngysor került elő, amit feltehetően az itt talált kis rézkapocs tartott össze.

Mellékletek:

1. 3 db S-végű hajkarika. (DIV – ltsz.: V.85.37.1.)
2. 7 db nagyobb és egy kisebb kalcedon(?)gyöngyből, valamint 6 db kisebb, sárgás üvegpasztaszeméből álló gyöngysor: (DIV – ltsz.: V.85.38.1.)
3. Kisméretű rézkapocs. (DIV – ltsz.: V.85.38.2.)

306. sír (115. kép)

Férfi. Csvh.: 159,5 cm, t.: Ny–K (43,5'), sm.: 185 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz, az előre néző koponya össze volt roppanva, az alkar csontjai (kézfekék) – az ismertetett sírok többségétől eltérően – a bal vállhoz hajlítva. A sírgödör vonala jól kirajzolódott, alsó részének áásakor bolygatták meg a 305. sz. sír felső részét.

Melléklete nem volt.

307. sír

Juvenilis. Csvh.: 102 cm, t.: Ny–K (43' és 49'), sm.: 193 cm.

Serdülő nyújtott helyzetű csontváza, a bolygatatlan agyagba ívesen vágott sírgödör formájához volt hajlítva, a koponya jobbra fordult, az állkapocs a jobb vállon, a karsontok a váz mellett nyújtottan feküdtek. Lényegében két sírgödör maradványa mutatkozott e helyen, s az ívesen alakított a dél felől közvetlenül szomszédos 308. sz. sírhoz mutatott igazodást.

Melléklete nem volt.

308. sír

Senilis(?). Csvh.: 133 cm, t.: Ny–K (42,5'), sm.: 222 cm.

Felnőtt(?) nyújtott helyzetű, nagyrészt szétporladt csontváza, a koponya összeroppanva, a karsontok kinyújtva. A nyújtott téglalap alakú sírgödör és a kopsómaradványok jól megfigyelhetőek voltak.

Melléklet:

A medencecsont bal alsó szélén egy érme feküdt barna korhadékok (bőr vagy háncs maradványai) mellett. (Elveszett.)

309. sír

Gyermek, 2-3 éves. T.: Ny–K (49'[?]), sm.: 206 cm.

Egy nagyobb, téglalap alakú sírgödör É-i oldalának középső részén egy gyermek Ny–K-i tájolású csontvázának nagyjából szétporladt maradványa (koponyatöredék, jobb alkarcsont) feküdt. A nagy sírgödör D-i oldala mellett egy másik sírgödör részlete mutatkozott.

Melléklete nem volt.

310. sír (116. kép)

Férfi, matus. Csvh.: 142 cm, t.: Ny–K (47,5'), sm.: 216,5–223 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz, felül téglalap, lent „ember alakú” sírgödörben feküdt. A koponya összeroppanva, az alkarcsontok a medencecsont fölé, illetve a jobb alkarcsont fölé hajlított helyzetben kerültek elő. A magasabban fekvő koponyán, a mellen és a sziklába vésett, elkeskenyedő sírgödör alsó részében fekvő, párhuzamos helyzetű lábszár csontokon barna korhadéknyomokat (háncs?) figyeltünk meg.

Melléklete nem volt.

311. sír

Férfi, matus. T.: Ny–K (45,5'), sm.: 203 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz, a koponya jobbra fordulva, a karsontok nyújtva a medencecsont mellett nyugodtak.

Melléklete nem volt.

312. sír

Nő. T.: Ny–K (43'), sm.: 103 cm. Ny–K-i tájolású felnőtt(?) csontvázának felső része feküdt a 311. sz. sír koponyája felett, magasabb szinten. A balra fordult koponya összeroppanva állapotban került elő.

Melléklete nem volt.

313. sír

Férfi. T.: Ny–K (42'), sm.: 131 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz középső része, a koponya, a kulcs csont, a bal felkar-, a jobb combcsont, valamint a lábszár csontjai hiányoznak. Az alkarcsontok a medencecsont mellett, nyújtott helyzetben feküdtek. A csontvázmaradvány az e szelvényben feltárt köves járósínt fölött helyezkedett el, közvetlenül az „A” szelvényből ismert sárgásfehér köporos rétegen.

Melléklete nem volt.

313/a sír

Sm.: 104 cm.

Közvetlenül a járósínt alatt több csontvázhhoz tartozó, bolygatott helyzetű csontok kerültek elő egy csoportban (5 comb-, 4 lábszár-, 1 felkar-, 1 medencecsont, 1 koponyatöredék és néhány gerincesigolya).

Melléklet nem volt.

313/b sír

Sm.: 106 cm.

A fent leírt vázmaradványok közelében, azoktól K-re kerültek elő egy másik csoportba tartozó, bolygatott helyzetű csontok. A 2-2 medencecsont és combcsont és az 1-1 fel-, valamint alkarcsont valószínűleg eredetileg egy csontvázhhoz (férfi?) tartozhatott. Ezek a csontok is közvetlenül a járósínt alatt kerültek elő.

Melléklet nem volt.

313/c sír

T.: Ny-K (49'), a sírgödör legmélyebb pontja: -129 cm, sh. (belső): 120 cm.

Különböző méretű kváderkövekből rakott sír néhány bolygatott helyzetű csonttöredékekkel (koponya, combcsont). A gödör mérete alapján gyermek holtteste részére készülhetett. A sirt keretező kövek legmagasabb pontja -95 cm. A sirt valószínűleg 15-20 cm vastag kölap takarta, zárta le.

Melléklete nem volt.

313/d sír (96. kép, 116. kép, 117. kép)

Nő. Csvh.: 120 cm, t.: Ny-K (44,5'), sm.: 122 cm.

Nyújtott helyzetű fiatal felnőtt csontváza, a bolygatott, összeroppant koponya állkapcsa jobb oldalra fordult helyzetben, a karcsontok, a medencecsont mellett nyújtva feküdtek. A felsőtest csontjai a lábcsontokhoz viszonyítva feltűnően rövidek. A koponya bal oldala mellett egy S-végű hajkarika és egy sárga színű üvegpaszta gyöngy, a jobb oldalán két S-végű hajkarika, két sárga üvegpaszta és egy kalcedon(?)gyöngy feküdt. A jobb váll fölött és alatt -négy kis csoportban - további 18 db kalcedon- és sárga üvegpaszta gyöngyöt tártunk fel. Egy kalcedongyöngyön aranyfüst maradványait figyeltük meg. A jobb alkarcsontok mellett egy gyűrű feküdt. A leletek egy része hasonló a 305. sz. sír leleteihez.

Mellékletek:

1. 3 db S-végű hajkarika. (DIV - ltsz.: V. 85.39.1-3.)
2. Sárga színű üvegpaszta gyöngyökből és 19 db kalcedongyöngyből álló gyöngysor. (DIV - ltsz.: V. 85.39.4.)
3. 1 db nyitott, vésett díszű pántgyűrű. (DIV - ltsz.: V. 85.39.5.)

313/e sír

Gyermek. T.: Ny-K (44,6'), sm.: 129 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz alsó része, a bal alkarcsontok a medencecsont mellett feküdtek.

Melléklete nem volt.

313/f sír

Férfi, adultus. T.: Ny-K (48,2'), sm.: 141 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz bolygatott felső része, a koponya összeroppantva, jobbra fordulva, az állkapocs-csont a bal vállon feküdt, a darázköves-köporos rétegbe enyhén belesüllyedve.

Melléklete nem volt.

313/g sír

T.: Ny-K (44'), sm.: 134,5 cm.

Nyújtott helyzetű felnőtt csontváza bolygatott felső részéből csak a koponya töredéke és a jobb kar csont-

96. kép. Eger-Vár, a székesegyház temetője, 313/d sír

jai maradtak meg. Lehetséges, hogy az É-ről szomszédos 313/b jelzésű, bolygatott helyzetű csontok e sírhoz tartoztak.

Melléklete nem volt.

313/h sír

Férfi. T.: Ny-K (44'), sm.: 115,7 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz bal alkarjának és combcsontjának részlete. Mellette ÉNy-ról jól kivehető a sírgödör széle. A csontváz felső részét a Setét-kapu falának építéscor pusztították el.

Melléklete nem volt.

313/i sír (117. kép)

Infans. Csvh.: 107 cm, t.: Ny-K (44,5'), sm.: 132,5 cm.

Gyermek nyújtott helyzetű csontváza, összeroppant koponyával, a karcsontok a bordák és a medencecsont mellett feküdtek. A koponya két oldala mellett 4-4 db S-végű hajkarika, az állkapocs mellett kosaras függő (?) erősen összeoxidálódott, töredezett maradványa, az állkapocscsonton gyöngysor maradványa, ennek közelében (a szájbán?) pedig Kálmán király ezüstdenára feküdt. A hosszú, keskeny, végeinél lekerekített sírgödört enyhén a darázköves-köporos rétegbe mélyítették.

Mellékletek:

1. 8 db S-végű hajkarika. (DIV - ltsz.: V.85.40.1-8.)
2. Kosaras függő. (DIV - ltsz.: V.85.40.9.)
3. Feketésbarna üvegpaszta gyöngyök. (DIV - ltsz. nélkül.)
4. Könyves Kálmán (1095-1116) ezüstdenára (CNH I, 48.). (DIV - ltsz. nélkül.)

313/j sír

Férfi. T.: Ny-K (44,7'), sm.: 135 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz alsó része, felső részét a

Ny-ról mutatkozó másik sírgödör ásásakor pusztították el.
Melléklet nem volt.

313/k sír

Leányka(?). T.: Ny-K (44'[?]), sm.: 124 cm.
Gyermek csontvázának csekély, középső része.
Melléklet nem volt.

314–325. sírok. (E temetkezések nem a Setét-kapu mellett, hanem a román kori székesegyház előcsarnokának és tornyainak maradványai előtt kerültek elő az 1975-ben végzett ásások során. Közöletlenek, dokumentációjukat nem sikerült megtalálnom. – R. L.)

326. sír

Gyermek(?). T.: Ny-K (42'), sm.: 88 cm.
Nyújtott helyzetű, bolygatott csontváz csekély maradványa.
Melléklet nem volt.

327. sír

Adultus(?). T.: Ny-K (42'), sm.: 91 cm.
Nyújtott helyzetű, bolygatott csontváz maradványa, a sírfenék közelében kisebb Árpád-kori edénytöredék feküdt.
Melléklete nem volt.

328. sír

Férfi. T.: Ny-K (42,2'), sm.: 90–93 cm.
Nyújtott helyzetű csontváz mellrésze a 327. sz. maradványok közvetlen közelében, attól DK-re.
Melléklet nem volt.

329. sír

Férfi. T.: Ny-K (42'), sm.: 91,5 cm.
Nyújtott helyzetű csontváz lábszárcsontjai eredeti fekvésben, a bal lábfejre ráépült a Setét-kapu D-i falának alapozása. (A maradványok alatt fekszik a 330. sz. sír csontvázának bal medencelapátja és combcsontja.)
Melléklet nem volt.

330. sír

Férfi. T.: Ny-K (41,5'), sm.: 99,5 cm.
Nyújtott helyzetű csontváz középső része, a koponya hiányzott. A csontokra ráépült a Setét-kapu.
Melléklet nem volt.

331. sír

Férfi. T.: Ny-K (41,5'), sm.: 145 cm.
Nyújtott helyzetű csontváz jobb mellkasi, medence- és combcsontjai, az utóbbiak végére ráépült a Setét-kapu alapozása, ami lefelé keskenyedik. A bal mellkas csontjait és a jobb kar csontjait a 330. sz. sír gödrének ásásakor

pusztíthatták el. Ez irányba meg is süllyedt a megmaradt rész.
Melléklet nem volt.

332. sír

T.: Ny-K (42,5'), sm.: 126–132 cm.
Nyújtott helyzetű csontváz maradványa, melynek bal oldala fölött helyezkedett el a 331. sz. sír. A koponya összeroppant állapotban, a jobb kar csontjai nyújtott helyzetben kerültek elő. A lábrészre ennél is ráépült a Setét-kapu.
Melléklet nem volt.

333. sír

Férfi. T.: Ny-K (42'), sm.: 118,5 cm.
Nyújtott helyzetű csontváz, a koponya, a jobb mellkas csontjai hiányoznak, a jobb karból pedig csak az alkarcsontok alsó vége maradt meg eredeti helyzetben, a medencecsont széle mellett. A hiányzó csontokat az új épület alapárkának ásásakor pusztították el.
Melléklet nem volt.

334. sír

Férfi. T.: Ny-K (42 5'), sm.: 91 cm.
Nyújtott helyzetű csontváz bal alsó fele, a medencétől a lábfejig. A csontváz jobb oldalát a szomszédos 335. sz. sír gödrének, felső részét pedig az új épület alapárkának ásásakor pusztították el. A bal combcsont felső része mellett kerültek elő a kézfej csontjai, aminek alapján a kar nyújtott helyzetű volt.
Melléklet nem volt.

335. sír

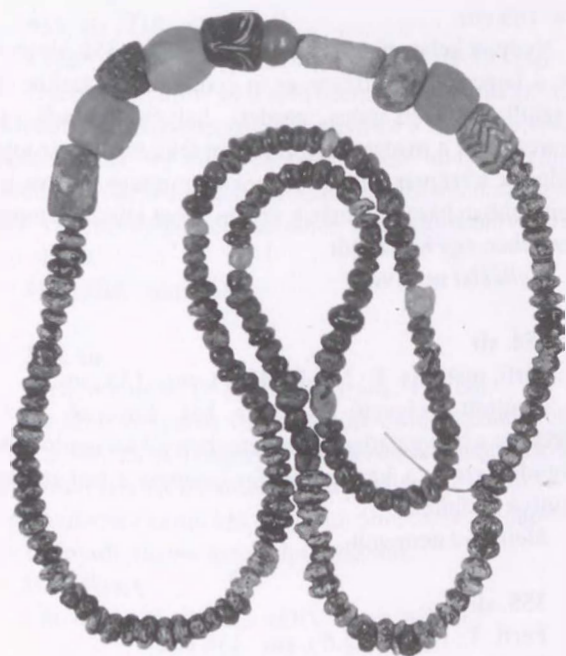
Férfi. T.: Ny-K (42'), sm.: 88 cm.
Nyújtott helyzetű csontváz alsó és bal középső része; az alkarok derék szögben behajlítva a medencecsont felső széle fölött feküdtek. A csontváz felső részét az új épület alapárkának ásásakor pusztították el.
Melléklet nem volt.

336. sír (97. kép, 118. kép)

Férfi(?). T.: Ny-K (42'), sm.: 138,5, 144 és 152,5 cm.
Nyújtott helyzetű fiatal felnőtt bolygatott csontváza, az előre néző, összeroppant koponya bal oldala mellett egy S-végű hajkarika, a nyak körül 4 db kalcedongyöngy és sok üvegpaszta gyöngy feküdt. A jobb alkar csontjai hiányoztak, a lábszárcsontokra ráépült a Setét-kapu itt kiszélesedő alapozása.

Mellékletek:

- 1 db S-végű hajkarika. (DIV – ltsz.: V. 85.41.1.)
- 4 db lilás színű, csiszolt és átfűrt kalcedongyöngy. (DIV – ltsz.: V. 85.41.2.)
3. Apró szemű üvegpaszta gyöngyök. (DIV – ltsz.: V. 85.41.3.)

97. kép. Eger-Vár, a székesegyház temetője, 336. sír

337. sír

Nő(?). T.: Ny-K (41,5'), sm.: 145–147,5 cm.

Nyújtott helyzetű felnőtt csontvázának alsó része, felső részét az új épület alapárkának ásásakor pusztították el.
Melléklet nem volt.

338. sír

T.: Ny-K (39,5'), sm.: 113 cm.

Nyújtott helyzetű felnőtt csontvázának alsó része. A combcsont felső részét és azon túl a csontváz további részeit az új épület alapozásakor pusztították el.
Melléklet nem volt.

339. sír

Férfi. T.: Ny-K (44,2'), sm.: 132 cm (a vállnál) és 147 cm (a térdnél).

Nyújtott helyzetű csontváz, a koponya hiányzott, az alkarsontok a medencecsont mellett feküdtek. A jobb vállrészt és felkarsont a 338. sz. sír lábresze alá esett.
Melléklet nem volt.

340. sír

Férfi, matunis. T.: Ny-K (43,5'), sm.: 135–138,5 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz alsó része a Szépbástya É-i oldala alatti támfalának K-i vége és a Setét-kapu D-i fala közti területen. Az alkar csontjai a medencecsont mellett feküdtek, a váz felső részét a könyöktől kezdődően az új épület É-i falának alapozásakor pusztították el.
Melléklet nem volt.

341. sír

Nő, maturus. T.: Ny-K (42'), sm.: 121 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz, a koponya nem került elő, az állkapocs a helyéről elmozdult, a karsontok a test mellett feküdtek, kisebb bolygatások miatt a bal comb- és lábszárcsont is hiányzott.

Melléklet nem volt.

342. sír

Férfi, senior. T.: Ny-K (43,5'), sm.: 138 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz jobb felső része, az össze-roppant koponya bal oldalára fordult, a jobb felkarsont a test mellett feküdt, a csontváz további részére ráépült a Setét-kapu D-i fala.

Melléklet nem volt.

343. sír

Férfi. T.: Ny-K (47'), sm.: 150 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz jobb felső része, az arckoponya tört állapotban, a jobb kar csontjai a test mellett nyújtva, a váz további részére ráépült a Setét-kapu D-i fala.

Melléklete nem volt.

344. sír

Férfi. T.: Ny-K (41'), sm.: 120 cm.

Felnőtt csontvázának bal combcsontja eredeti helyzetében, a váz felső részét az új épület alapárkának ásásakor pusztították el. A combcsonttól É-ra egy sírfolt mutatkozott.

Melléklet nem volt.

345. sír

T.: Ny-K (42'), sm.: 137 cm.

Felnőtt egyén nyújtott helyzetű csontvázának alsó része, ami körül jól megfigyelhető volt a sírgödör vonala. A bal kézfej három ujjcsontja a combcsont mellett feküdt. A váz felső részét az új épület alapozásakor pusztították el.

Melléklete nem volt.

346. sír

T.: Ny-K (43,5'), sm.: 151 cm.

Nyújtott helyzetű egyén csontváza, a koponya össze-roppant állapotban, a bal kar csontjai a test mellett nyújtva feküdtek, a jobb kar csontjai hiányoztak. A bal váll felett egy nagyméretű, durva felületű kő feküdt. A sírgödör alját félkörívesen lekerekítették.

Melléklet nem volt.

347. sír

Férfi. T.: Ny-K (40'), sm.: 125 cm.

A csontváz bal felkarsontja eredeti helyzetében a 341. sz. sír jobb lábszárcsontjai alatt, mellette lábujjak perei.

Melléklet nem volt.

348. sír

Nő (mongoloid). Csvh.: 150 cm, t.: Ny-K (41,5'), sm.: 166–172 cm.

Nyújtott helyzetű felnőtt csontváza, részben a 340. sz. sír jobb szélé alatt, a koponya kissé balra, az állkapocs jobbra elmozdult, a kettő között egy „hajkarika” feküdt. A karok a test mellett nyugodtak, a bal combcsont alsó része hiányzott.

Melléklet:

Fent négyszögletes metszetű, köpüben végződő, lent hegyes, kétszer megcsavart, összehajlított *ezüstkarika*. (DIV – ltsz.: V. 85.43.1.)

349. sír

Férfi. T.: Ny-K (44'), sm.: 183–185 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz felső része, a lábszár csontjai hiányoztak. A sírgödör vonala élesen kirajzolódott, a koponya kissé jobbra fordult, a karok a test mellett nyújtott helyzetben voltak, a jobb váll felett egy koporsószeg feküdt. A medencecsonttól balra jelentkező 350. sz. sírt a 349. sz. sír gödrének ásásakor bolygatták meg. A sírgödör felett egy zöldesszürke színű kő feküdt, az alapozásból állt ki. Talán a fedőkö részlete, vastagsága is erre utal.

Melléklet nem volt.

350. sír

Férfi, maturus. T.: Ny-K, a mellette levő 349. sz. sírhoz hasonló, sm.: 181 cm.

Jobbra fordult koponya és helyéből kifordított állkapocs, mellette egy bolygatott helyzetű combcsont.

Melléklet nem volt.

351. sír

Csvh.: 92 cm, T.: Ny-K (41,5'), sm.: 167–170 cm.

Gyermek nyújtott helyzetű csontváza, az összeroppant koponya felett és mellett egy-egy egymáshoz igazított kő feküdt, az alsó kar csontjai kissé a medencecsont felé hajlítva, a bal lábszár elmozdítva eredeti helyzetéből. A sírgödör vonala jól kirajzolódott, felül lekerekített volt. A 349. sír alsó és a 351. sír felső része között feltehetően egy harmadik sírgödör felső része mutatkozott, amit a most tárgyalt két sír gödrének ásásakor pusztítottak el.

Melléklete nem volt.

352. sír

Gyermek. T.: Ny-K (42,5'), sm.: 134 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz felső része, a koponya összeroppant állapotban, felette vízszintes fekvésben négy koporsószeg, a jobb alkar és kézfej csontjai a combcsont felső vége mellett feküdtek, a combcsontok alsó része és a lábszárcsontok hiányoztak.

Melléklet nem volt.

353. sír

Férfi, maturus. Csvh.: kb. 170 cm, t.: Ny-K (42'), sm.:

164–169 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz, közvetlenül a 352. sír mellett, a koponya felső része az új épület alapozásakor elpusztult, az állkapocs eredeti helyén maradt, az alkarcsontok a medencecsont szélén feküdtek. A sír jobb szélének középrészén, a sírfenéktől mintegy 25 cm-rel magasabban három, a másik szélén, a bal lábszárcsontok közelében egy kő feküdt.

Melléklet nem volt.

354. sír

Férfi, maturus. T.: Ny-K (47,5'), sm.: 135 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz bal, középső része, körülötte a bolygatatlan agygrétegben jól kirajzolódott a sírgödör szélé, a kar- és kézfej csontjai a test mellett nyújtva feküdtek.

Melléklet nem volt.

355. sír

Férfi. T.: Ny-K (35,6'), sm.: 136 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz alsó része, a sírgödör ásásakor pusztították el a 354. sír alsó részét. E sírnek felső részét az új épület alapozásakor vágták le, csakúgy, mint a két szomszédos 354. és 356. sírok hiányzó részeit.

Melléklet nem volt.

356. sír

Férfi, maturus. T.: Ny-K (37,9'), sm.: 136 cm.

Bolygatott helyzetű csontváz alsó részének maradványa, jobb oldalán két koporsószeggel.

Melléklet nem volt.

357. sír

Férfi, senior. T.: Ny-K (43,5'), sm.: 186–188 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz felső része, a lábszárcsontokat a Setét-kapu alapozásakor elpusztították. Az erősen hiányos koponya összeroppant állapotban, a karcsontok a test mellett nyújtva kerültek elő. A téglalap alakú sírgödör felső sarkait ívesen alakították, s a bolygatatlan agygrétegbe mélyítették.

Melléklet nem volt.

358. sír (118. kép)

Férfi, senior. T.: Ny-K (40,5'), sm.: 165–168 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz felső része egy széles sírgödör bal felében, a másik részen egy gyermek csontváza (359. sír) feküdt. A sírgödört a bolygatatlan agygrétegbe vágták, a sírfenéken már a darázkő mutatkozik. Az összeroppant koponya a fejtetőre fordult, fölötté egy koporsószeg, a kar csontjai a test mellett feküdtek. A gerincoszlop csigolyáinak nagy része elpusztult. A váz alsó része a Setét-kapu alapozásakor semmisült meg.

Melléklet nem volt.

359. sír (118. kép)

Csvh.: 75 cm, t.: Ny–K (40,5'), sm.: 170–173 cm.

Gyermek nyújtott helyzetű csontváza a kettős sír jobb oldalán. Az összeroppant koponya és a váz más részei szétporlottak, az alkar csontjai a test mellett nyújtva feküdtek. A kettős sírgödörön belül jól kirajzolódott a gyermek valamivel mélyebb sírjának a felnőtt csontváz felé eső oldala.

Melléklete nem volt.

360. sír

Férfi, maturus. T.: Ny–K (42'), sm.: 124 cm.

Nyújtott helyzetű fiatal felnőtt csontvázának felső része a 348. sír K-i végének közelében, a koponya kissé kimozdult eredeti fekvéséből, bal oldalánál 2 db törött S-végű hajkarika került elő. A váz további része az alapozások alá nyúlt, illetve azzal elpusztították.

Mellékletek:

2 db S-végű hajkarika. (DIV – ltsz. nélkül.)

361. sír

Nő, maturus. T.: Ny–K (41,5'), sm.: 172 cm.

Felnőtt nyújtott helyzetű csontvázának egy része a 360. sír alatt. A többi részét feltehetően a 362. sír gödrének ásásakor pusztították el.

Melléklet nem volt.

362. sír

Férfi, maturus. T.: Ny–K (42'), sm.: 174–176 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz, összeroppant koponyája kissé jobbra fordulva a 348. sír jobb comb- és alkarcsontjai között jelentkezett, a karesontok a test mellett nyújtva feküdtek, a gerincoszlop igen rossz fenntartású volt, a váz alsó része a Setét-kapu építményének alapozása alá nyúlt, így azt feltárni nem lehetett.

Melléklet nem volt.

363. sír

Infans II. T.: Ny–K (43'), sm.: 162 cm.

Gyermek nyújtott helyzetű csontváza, lent kissé keskenyebb, lesarkított téglalapalakú, bolygatatlan agyagrétegbe ássott sírgödörben. A koponya, a jobb váll és a gerincoszlop nagyobb része szétporlott, a bal kar csontjai a test mellett nyújtottan feküdtek, a lábszár csontjai jobbra elfordultan – talán született nyomorékság miatt – kerültek elő.

Melléklete nem volt.

364. sír

Infans. T.: Ny–K (42'), sm.: 113 cm.

Fiatal gyermek nyújtott helyzetű csontvázának felső része („D” szelvény E-i oldala), az összeroppant koponya balra fordult, jobb oldalánál és alatta egy-egy aránylag nagy méretű, S-végű hajkarika, a nyak táján kisméretű

vasdarab, az alkarcsontok a test mellett nyújtva feküdtek. A váz jobb oldalánál a köves járósíntelen, a balnál a bolygatatlan fekete agyagrétegben jól kirajzolódott a sír körvonala. A csontanyag felszedésekor néhány üvegyöngy is előkerült.

Mellékletek:

1. 2 db töredezett, nagyméretű, S-végű hajkarika. (DIV – ltsz. nélkül.)
2. Kisméretű üvegyöngyök. (DIV – ltsz. nélkül.)

365., 365/a sír

Férfi, maturus. T.: Ny–K (42'), sm.: 109 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz jobb felső része a mintegy egész vázat kitevő bolygatott csontok (365/a) alatt, a koponya balra fordult, a jobb karesontok a test mellett feküdtek.

Melléklet nem volt.

366. sír

Férfi, maturus. T.: Ny–K (42'), sm.: 138 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz felső része a Setét-kapu D-i falának (alapozásának) tövében, a koponya összeroppant állapotban, a jobb kar csontjai a test mellett nyújtva feküdtek. A bal kar csontjait és a váz alsó részét a Setét-kapu építésekor pusztították el.

Melléklet nem volt.

367. sír (112. kép)

Férfi. T.: Ny–K (49'), sm.: 72–75 cm.

Bal oldalán fekvő csontváz, lábai felhúzott, „rendellenes” helyzetben feküdtek, a jobb alkar csaknem derékszögben, a bal a vállhoz visszahajlítva, ugyancsak „rendellenes” helyzetben. Ez utóbbi mellől néhány bolygatott helyzetű csont került elő. A mellkas jobb alsó részén egy, a honfoglalás kori egri temetőkből is ismert nyílhegy feküdt. (Az e temetőben szokásosnak mondható tájólástól eltérő sír körülbelül a combcsontok tájékán keresztezte – magasabb szinten – a „D” szelvény 278. sz., 161 cm mélyen fekvő sírját.)

Melléklet:

Rombusz alakú vas nyílhegy. (DIV – ltsz.: V.85.47.1.)

368., 368/a sír

Férfi, senior. T.: Ny–K (42,5'), sm.: 92 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz felső része a jobb karesontok kivételével. A koponya jobbra fordult; a bal karesontok a test mellett nyújtva feküdtek. Talán részben a váz alsó feléhez tartoztak a maradványoktól K-re talált, bolygatott helyzetű csontok (368/a).

Melléklet nem volt.

369. sír

Infans I. T.: Ny–K (48,7'), sm.: 93 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz középső része (bordák,

medence és combcsont maradványai) a „D” szelvény ÉK-i szögletében. A váz alsó részét a külső és belső várat elválasztó fal építésekor pusztíthatták el.

Melléklet nem volt.

370. sír

Juvenilis II. T.: Ny–K (41,5'), sm.: 117 cm.

Nyújtott helyzetű csontváz alsó része. A kissé behajlított jobb alkar csontjainak alsó vége és a kézfej csontjai a combcsont felső részén nyugodtak, a medencecsont közepészen egy bolygatott helyzetben levő lábszárcsont feküdt.

Melléklet nem volt.

371. sír

Nő. T.: Ny–K (40,51'), sm.: 119 cm.

Felnőtt nyújtott helyzetű csontváza, a lábszárcsontok kivételével, a bolygatatlan agyagba vágott, felül félkörívesen lekerekített sírgödörben. Az összeroppant koponya jobb felénél két S-végű hajkarika, a jobb alkarcsont a medencecsont bal lapátjának felső széle felé behajlítva a gerincoszlopon, a bal alkarcsont nyújtottan a medencecsont szélénél feküdt.

Melléklet:

2 db sodrott huzalú, S-végű hajkarika.

372. sír

Felnőtt(?) T.: Ny–K (38'), sm.: 115 cm.

Nyújtott helyzetű váz lábszárcsontja a 371. sír D-i oldala közelében. A bolygatatlan agyagba vágott sírgödör alsó végét félkörívesen lekerekítették.

Melléklet nem volt.

A temető más részein előkerült sírok:

Az ismertetett A–D szelvények északi oldala mellett, azokhoz közvetlenül csatlakozó temetőrész a Setét-kapu nyugati, zárt részében kezdődik és az ahhoz vezető út alatt, a belső vár területén folytatódik. A 466. sz. sírt ennek nyugati szélén, a román kori székesegyház D-i fala és a Szépbástyára felvezető út támfala közti területen tárták fel. A sír körül 1,70–2,50 m távolságban más sír nem került elő.

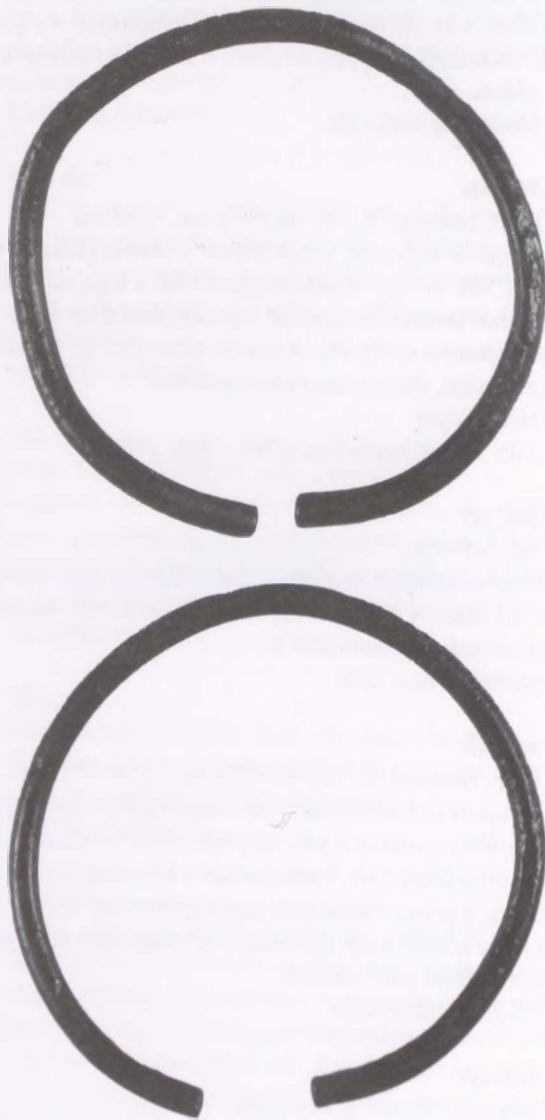
466. sír (98. kép, 113. kép)

Fiatal nő rossz megtartású csontváza. A szétporladt koponya körül 12 db S-végű hajkarikát találtak. A nyaktáj közepén egy korongot tártak fel. Valamivel a korong felett kétoldalt egy-egy csörgögomb, illetve a jobb oldali mellett és az alatt két gomb és egy ólomtárgy feküdt egy nyakláncához tartozó gyöngyszemekkel együtt. (Ez utóbbi tárgyak kivétel nélkül a ruha nyakrészének zárására és díszítésére szolgálhattak.) A jobb kézhez tartozó egyik ujjpercen egy gyűrű volt, az alkarok csontjain egy-egy karperec. A nagyjából téglalap alakú, sarkain kissé lekerekített sírgödör a feltártak közül a legmélyebbek egyike.

Koporsómaradvány nem került elő.

A sír a vár területén a legkorábbi temetkezések közé sorolható.

Mellékletek:

98. kép. Eger-Vár, a székesegyház temetője, 466. sír

- 12 db ezüsthuzalból készült S-végű hajkarika. (DIV – ltsz.: V.85.77.1–12.)
- 2 db félgömbökkel tagolt, kocka alakú gomb. (DIV – ltsz.: V.85.77.13–14.)
- 2 db rovátkolt díszítésű csörgögomb. (DIV – ltsz.: V.85.77.15–16.)
- Ezüstlemezből készített, egymásra hajlított végű gyűrű. (DIV – ltsz.: V.85.77.17.)
- Áttört díszítésű ólomlemez. (DIV – ltsz.: V.85.77.18.)
- 2 db nyitott végű, rombusz keresztmetszetű, pontkörökkel díszített bronz karperecpár. (DIV – ltsz.: V.85.77.19–20.)

7. Domború peremű, közepén bordázott, aranyozott alapból kiemelkedő, négy „örvénylő” levéllel díszített ezüst *mellkorong*. (DIV – ltsz.: V.85.77.21.)
8. *Gyöngysor*. (DIV – ltsz.: V.85.77.22–23.)

A román kori székesegyház szentélye mögött („F” szelvény):

Az 1960-as évek végén a román kori székesegyháztól K-re eső területen folytattak feltárásokat. (Részletek az 1968. évi ásatási dokumentációban, DIV, Régészeti Adattár.)

A román kori székesegyház főszentélye mögött az újabb és régebbi szintek bemutatása céljából egy körbefutó vasbeton védőpalánkot alakítottak ki. A zsaluzat részére kiásott árok íves falából két sírhoz tartozó koponya került elő, ezek a székesegyház körüli temető dokumentálásakor a 128. és 129. sírszámot kapták.

128. sír (99. kép)

Gyermek rossz megtartású csontváza.

Mellékletek:

1. A koponya alatt két bronzból készült, félhold alakú, rekeszománcos üvegpaszta-berakásos *függő* (az egyik felső záródása íves, s két végén egy-egy gomb díszíti, a másik felső része két karéjjal zárul, a végződéseken három kisebb gombbal) és két kisebb fültörredék került elő. A felületek rekeszeit kék alapon piros, levelesindás üvegpaszta díszítés tölti ki. (DIV – ltsz. nélkül.)
2. Hasonló anyagú és készítménymódot mutató a korong

alakú *kapcsolótű* is, amit a bolygatás miatti megfigyelési nehézségek miatt az egészen közeli 129. sz. sírhoz jegyeztek be. (DIV – ltsz. nélkül.)

99. kép. Eger-Vár, a székesegyház temetője, 128. sír

Kozák K. szerint a félhold alakú függők és a hasonló anyagú, díszítésű kapcsolótű egy mester munkájának tekinthető, s a köttlachi anyagba sorolható.

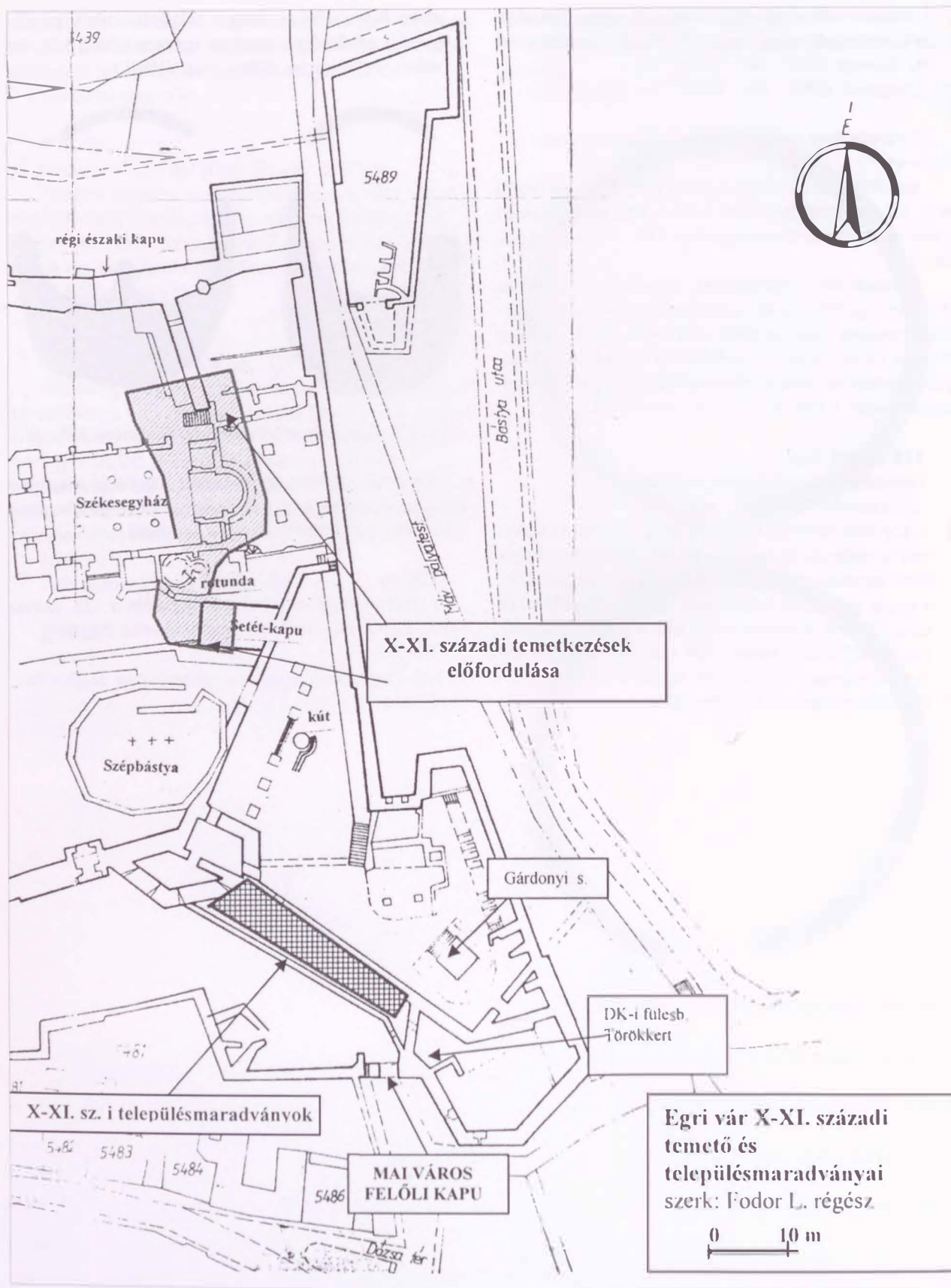
129. sír

Felnőtt bolygatott csontváza. Későbbi a 128. számú sírnál. Koponyája mellett S-végű hajkarika feküdt.

Melléklet:

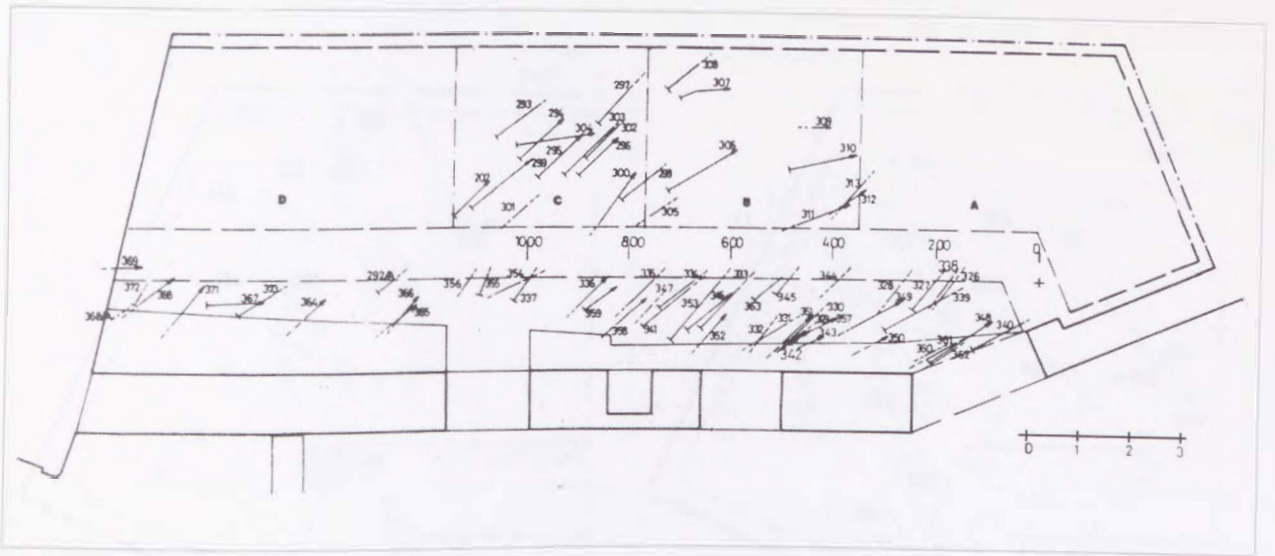
1 db nagyméretű, ezüst *S-végű hajkarika*. (DIV – ltsz. nélkül.)

EGER-VÁR, A SZÉKESEGYHÁZ TEMETŐJE

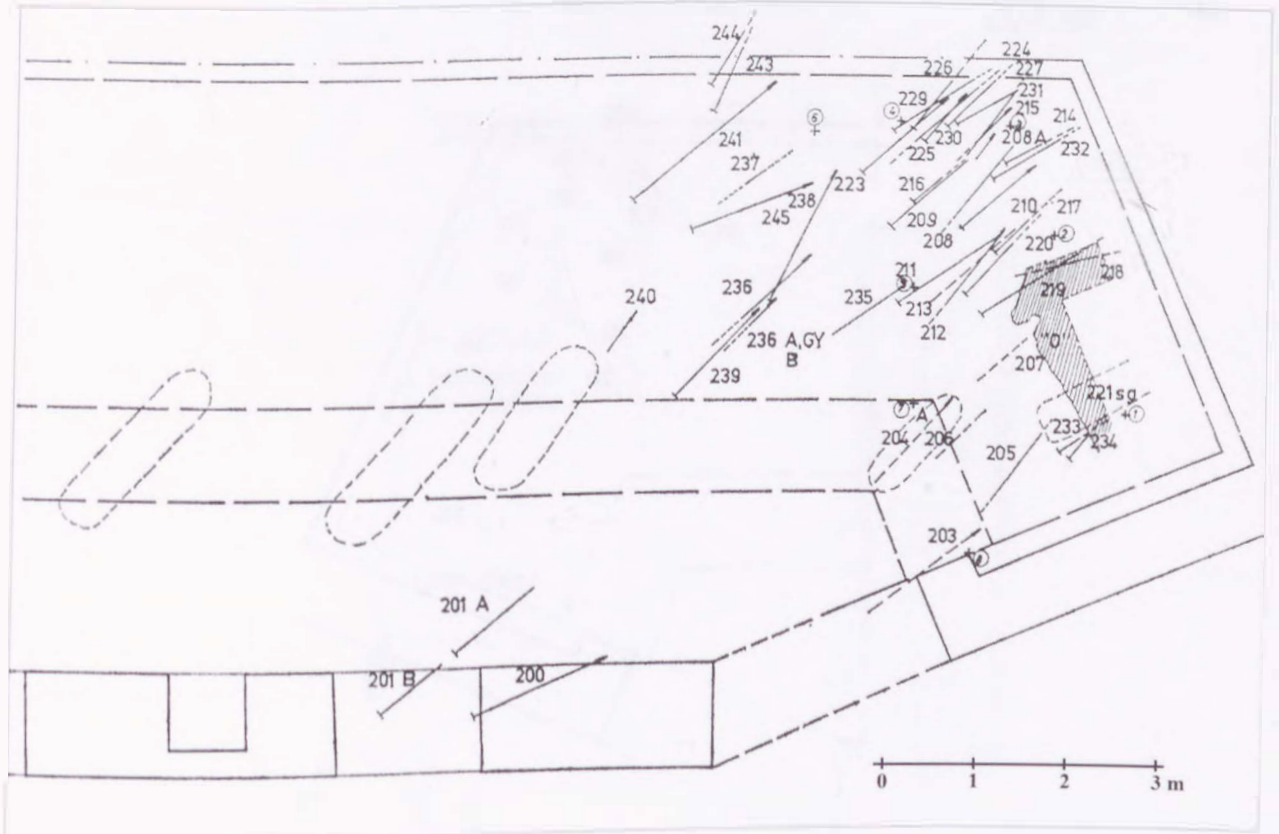

100. kép. Eger-Vár, a székesegyház temetője

EGER-VÁR, A SZÉKESEGYHÁZ TEMETŐJE

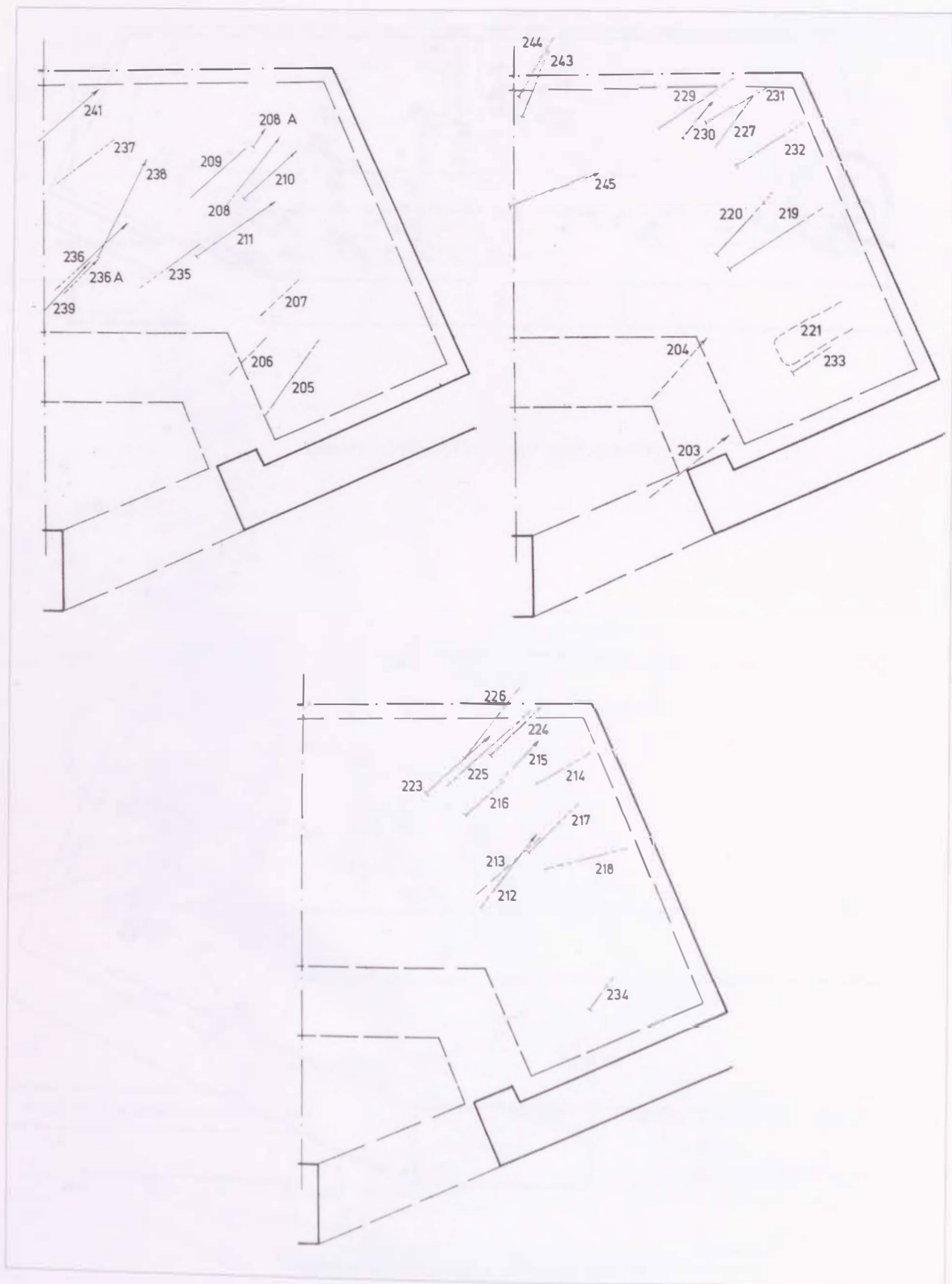

101. kép. Eger-Vár, a székesegyház temetője

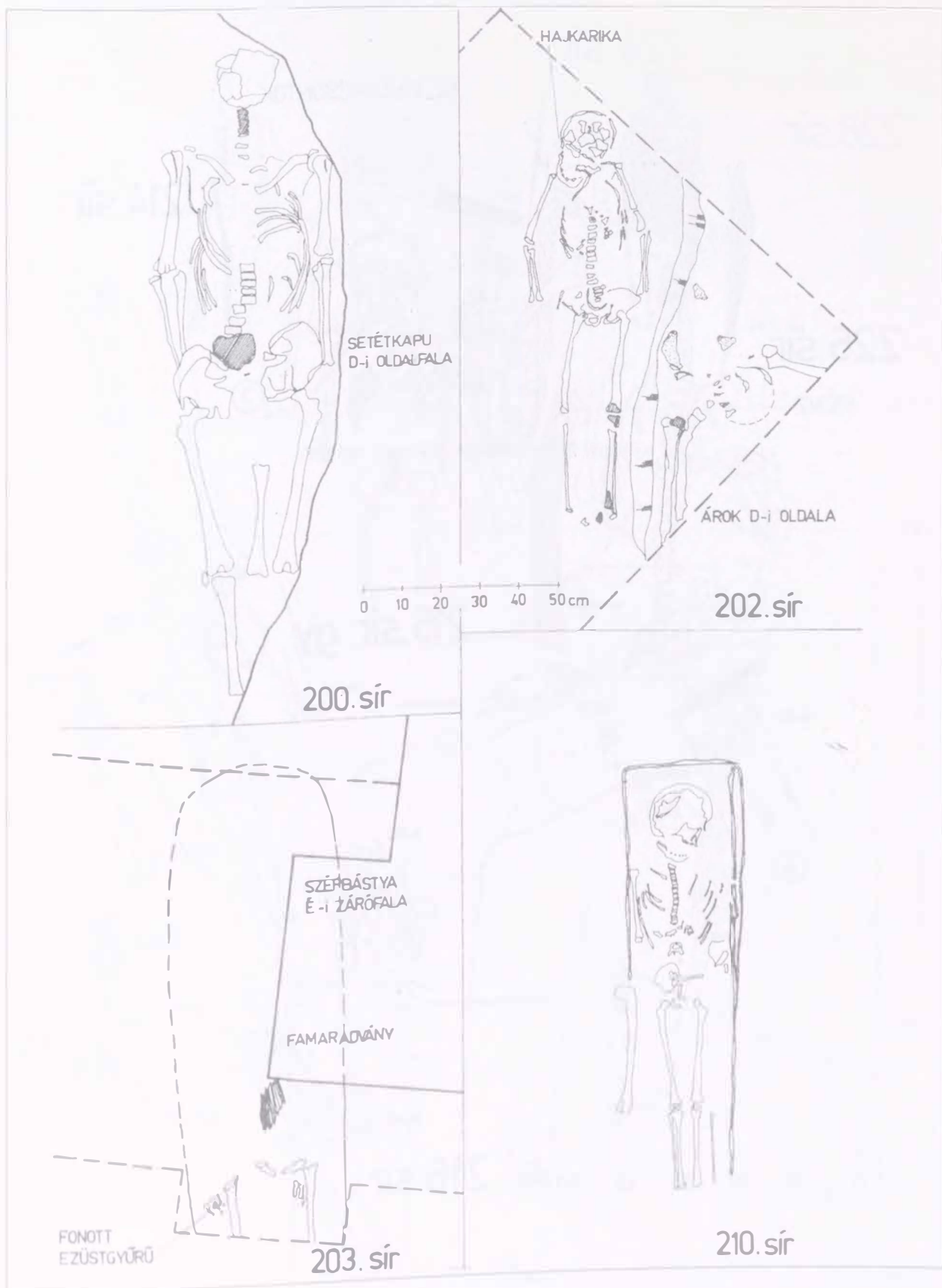
102. kép. Eger-Vár, a székesegyház temetője

EGER-VÁR, A SZÉKESEGYHÁZ TEMETŐJE

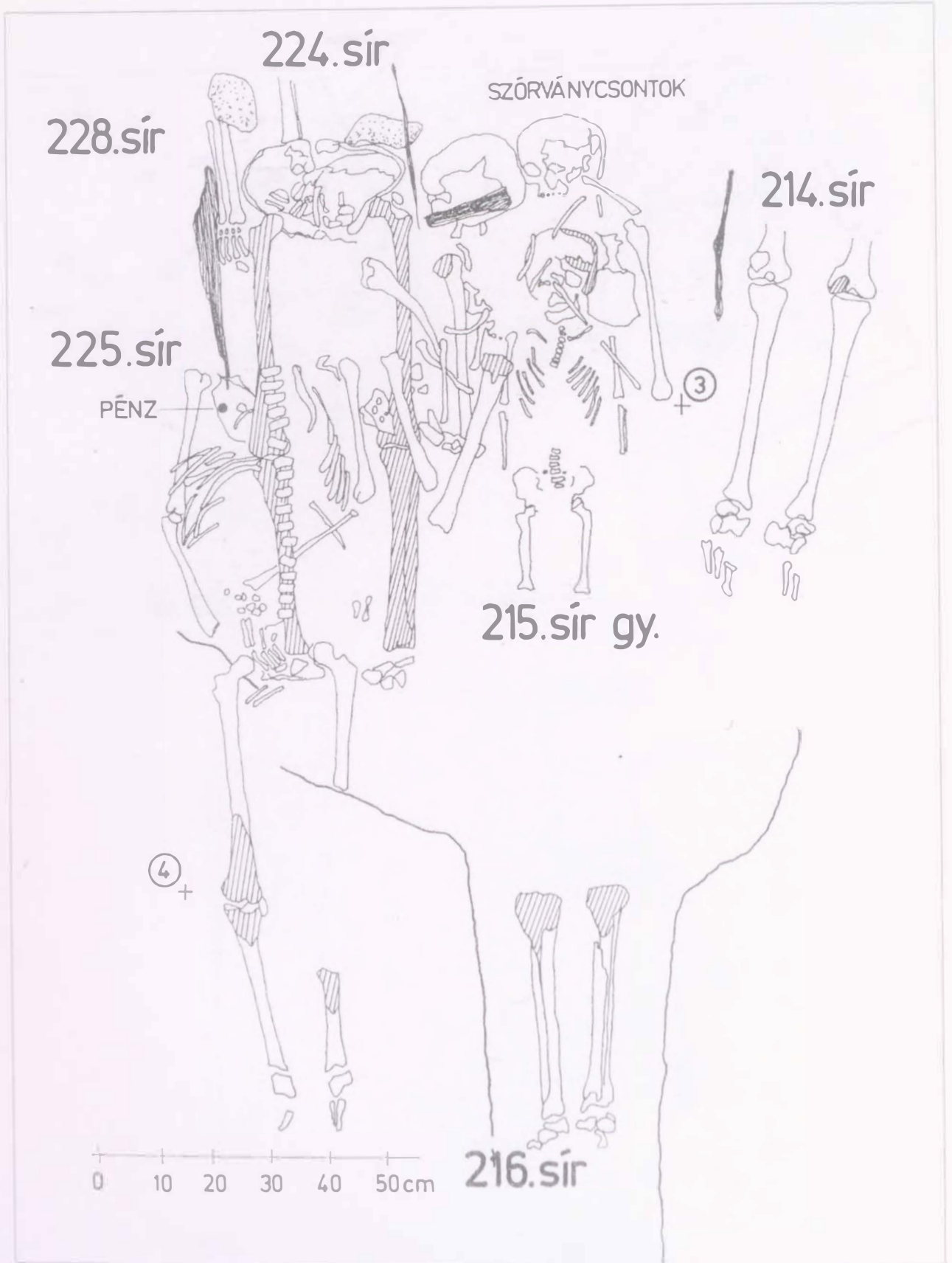

103. kép. Eger-Vár, a székesegyház temetője

EGER-VÁR, A SZÉKESEGYHÁZ TEMETŐJE

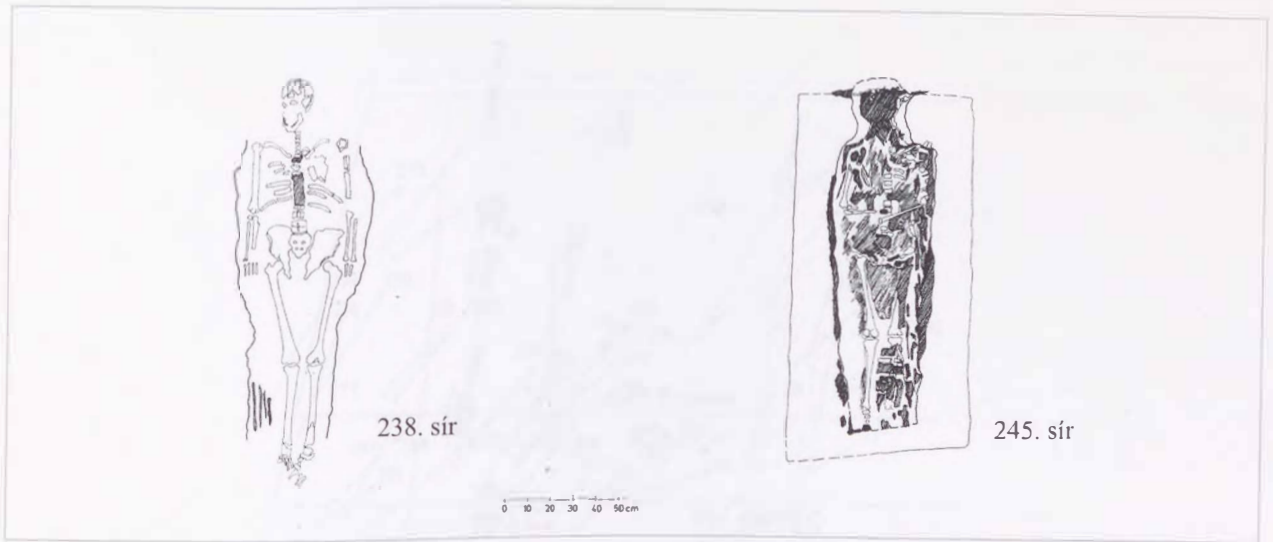

104. kép. Eger-Vár, a székesegyház temetője

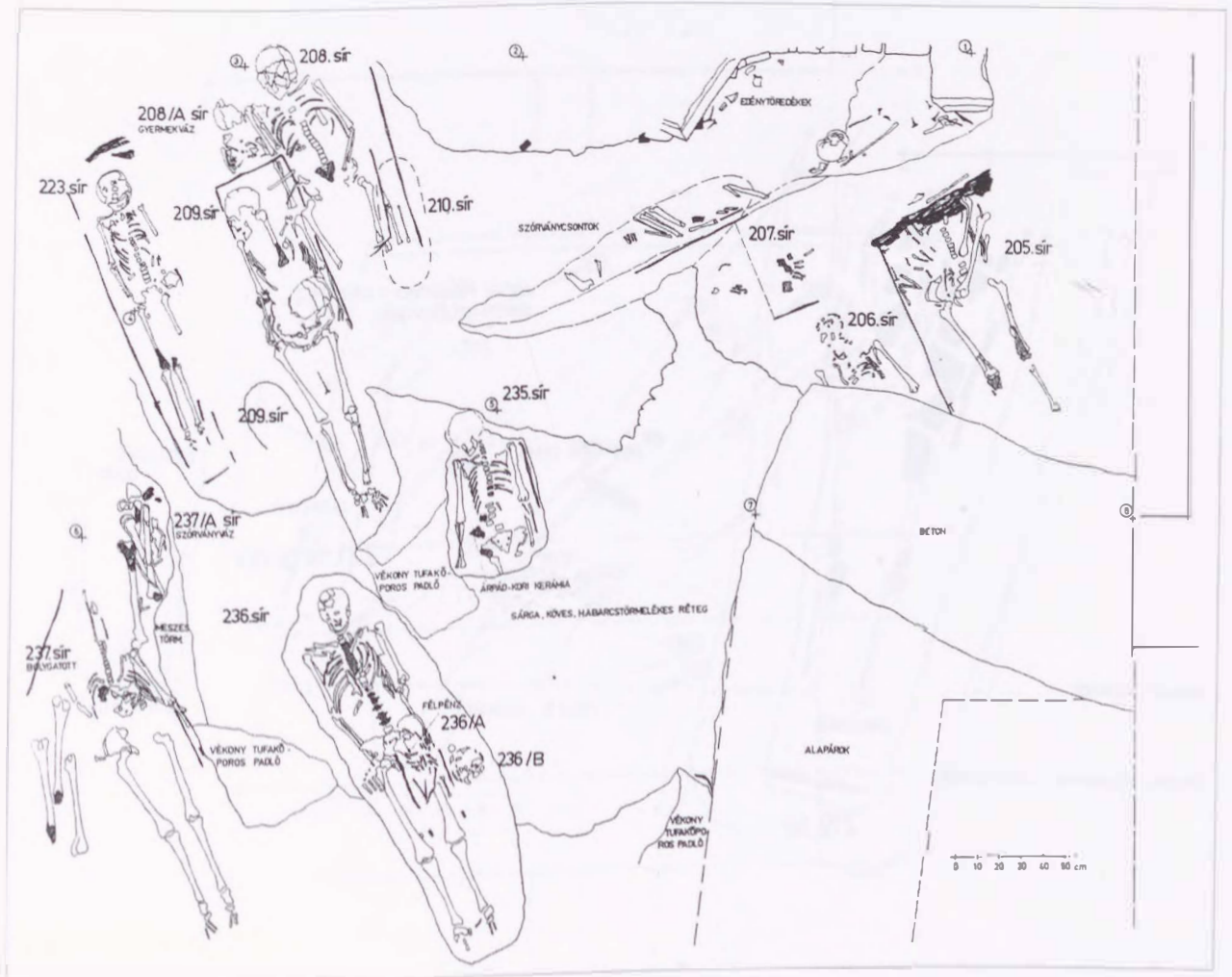

105. kép. Eger-Vár, a székesegyház temetője

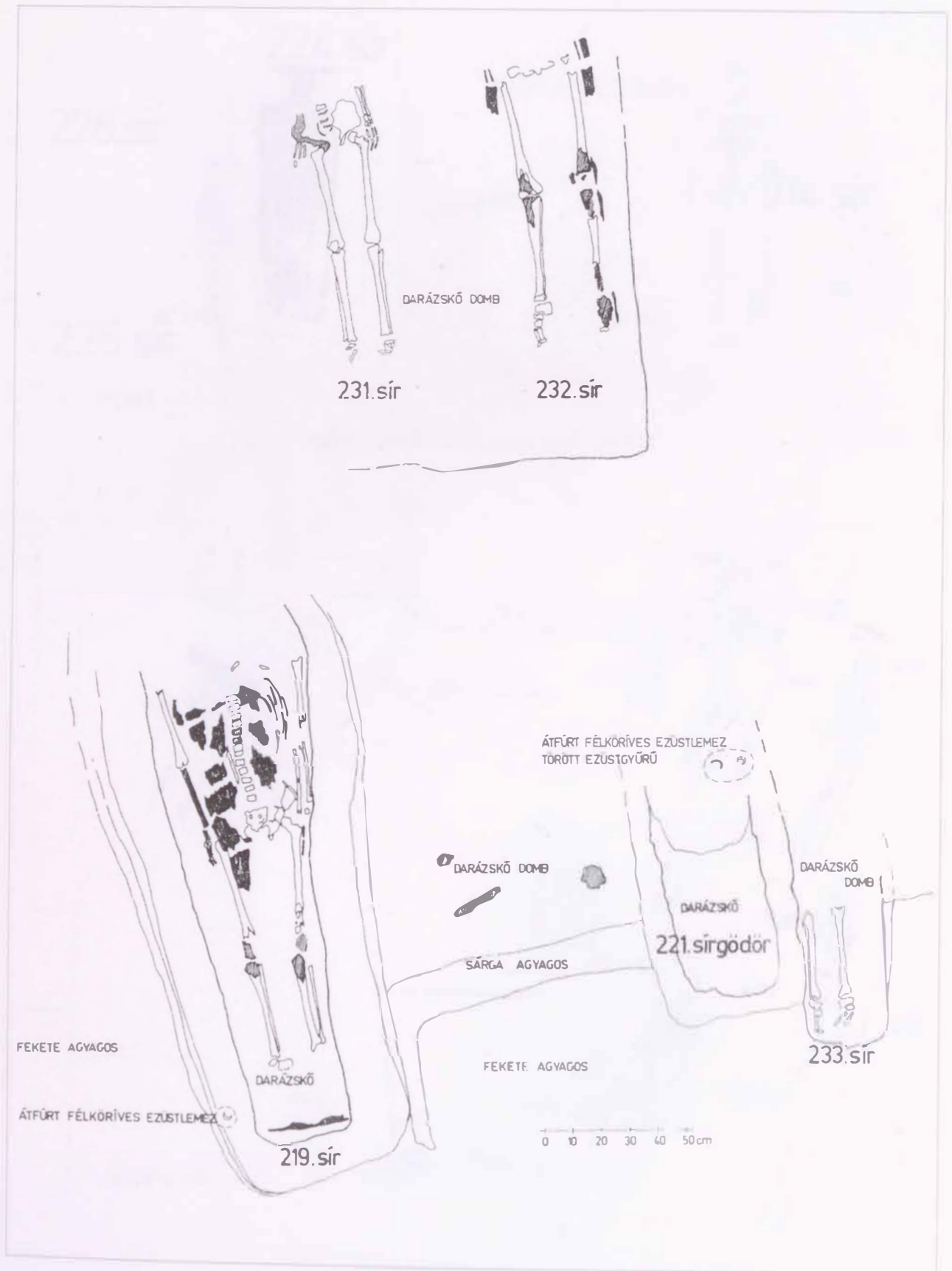
EGER-VÁR, A SZÉKESEGYHÁZ TEMETŐJE

106. kép. Eger-Vár, a székesegyház temetője

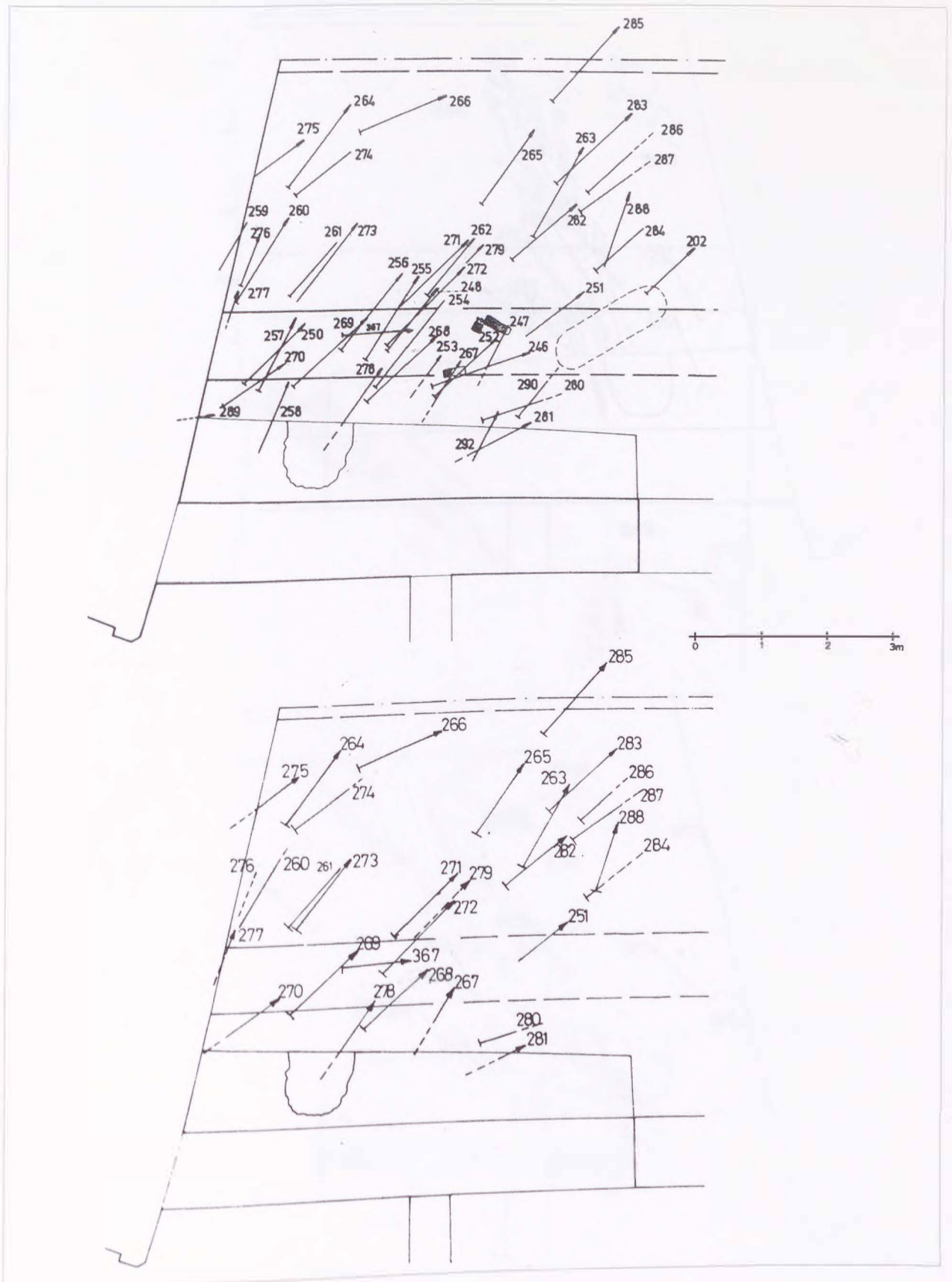

107. kép. Eger-Vár, a székesegyház temetője

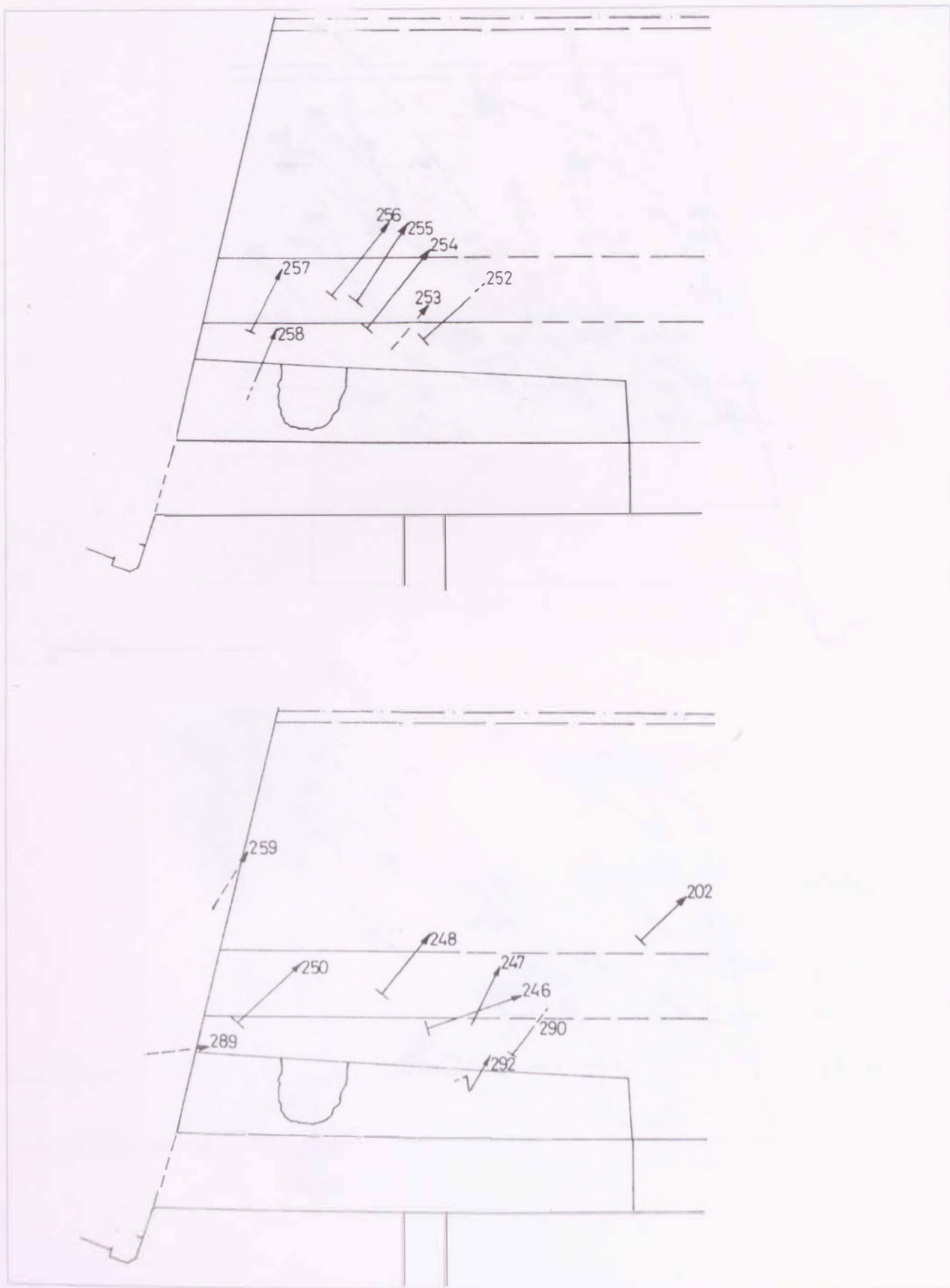

108. kép. Eger-Vár, a székesegyház temetője

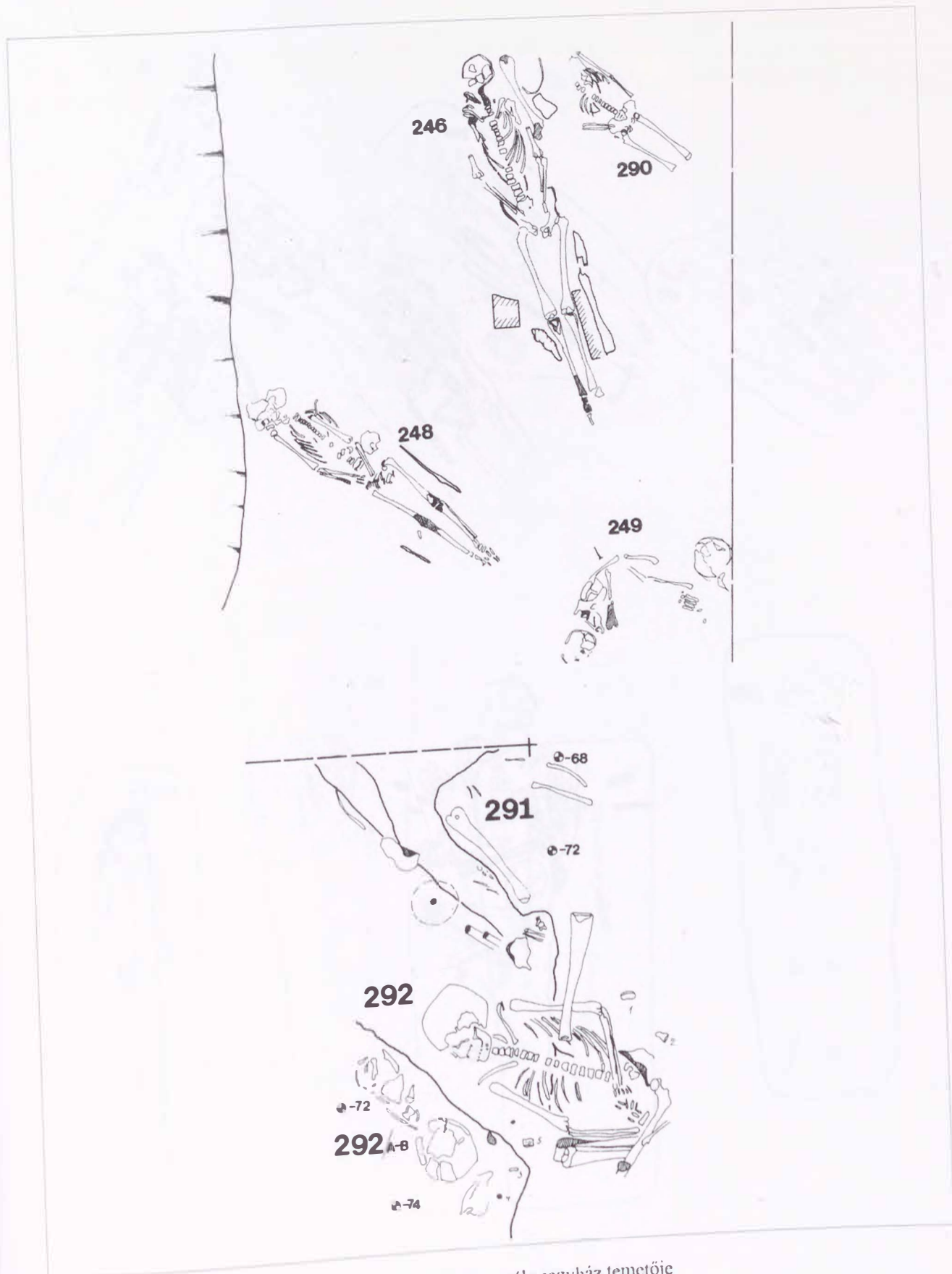
EGER-VÁR, A SZÉKESEGYHÁZ TEMETŐJE

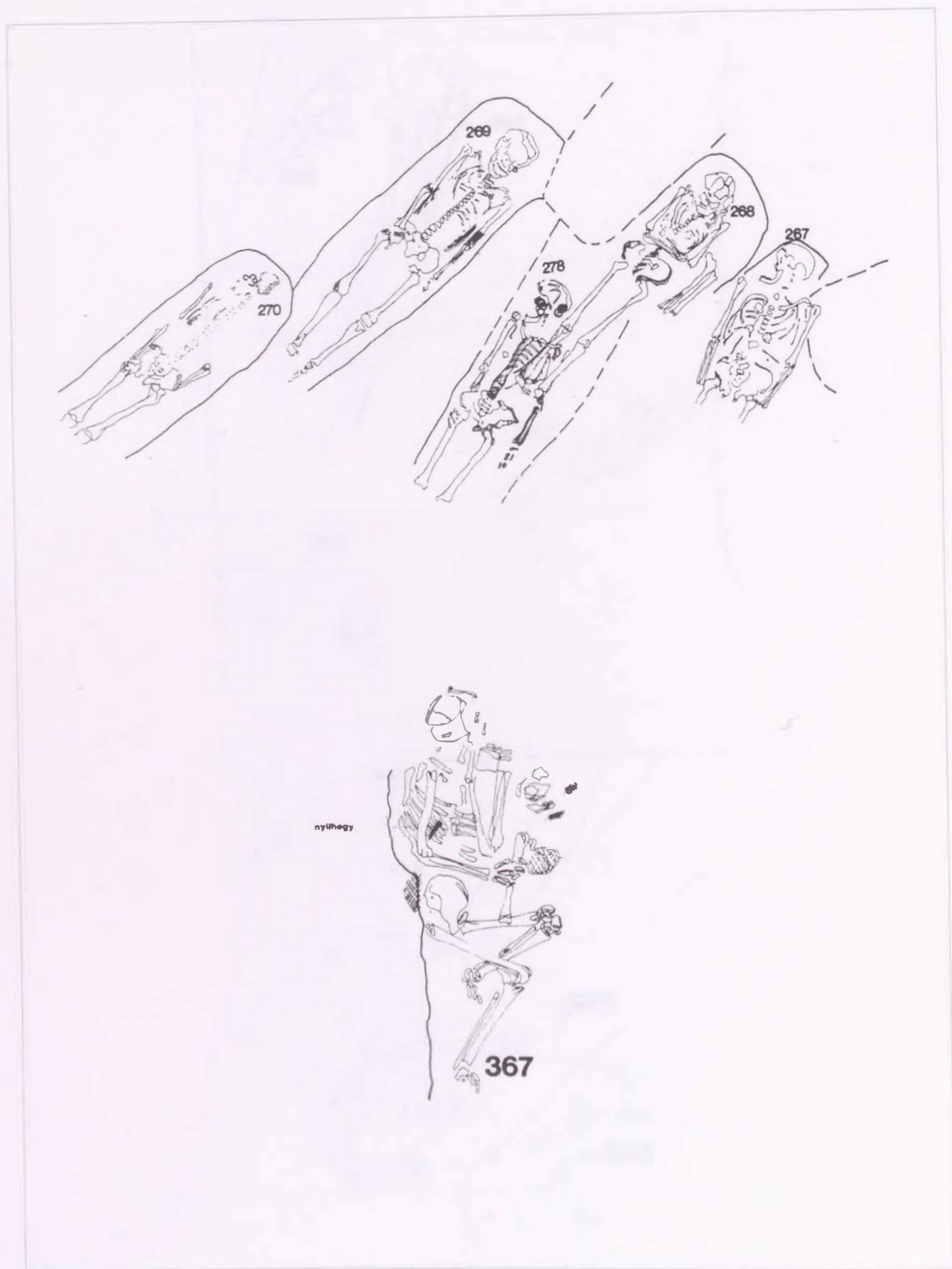
109. kép. Eger-Vár, a székesegyház temetője

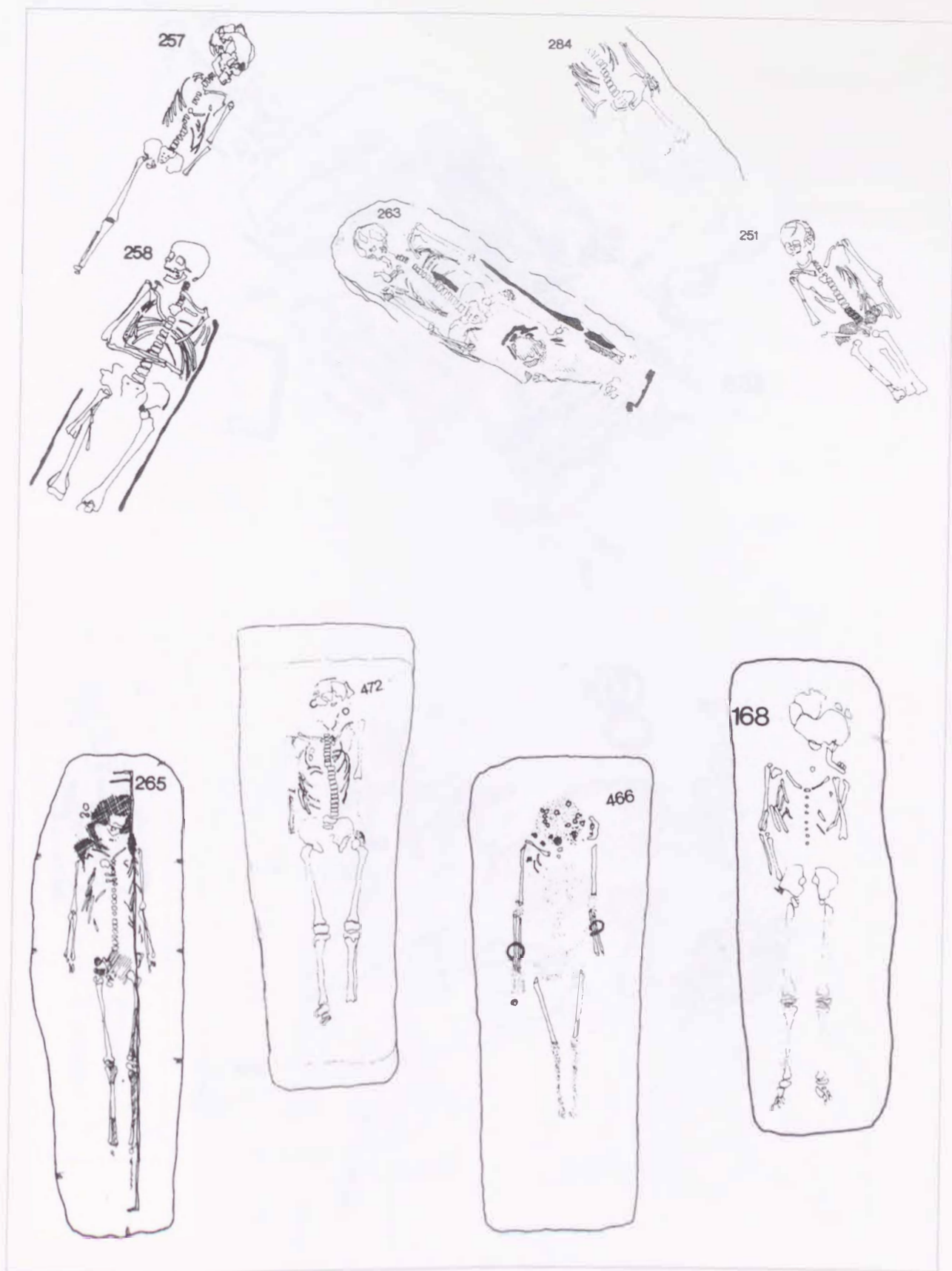
110. kép. Eger-Vár, a székesegyház temetője

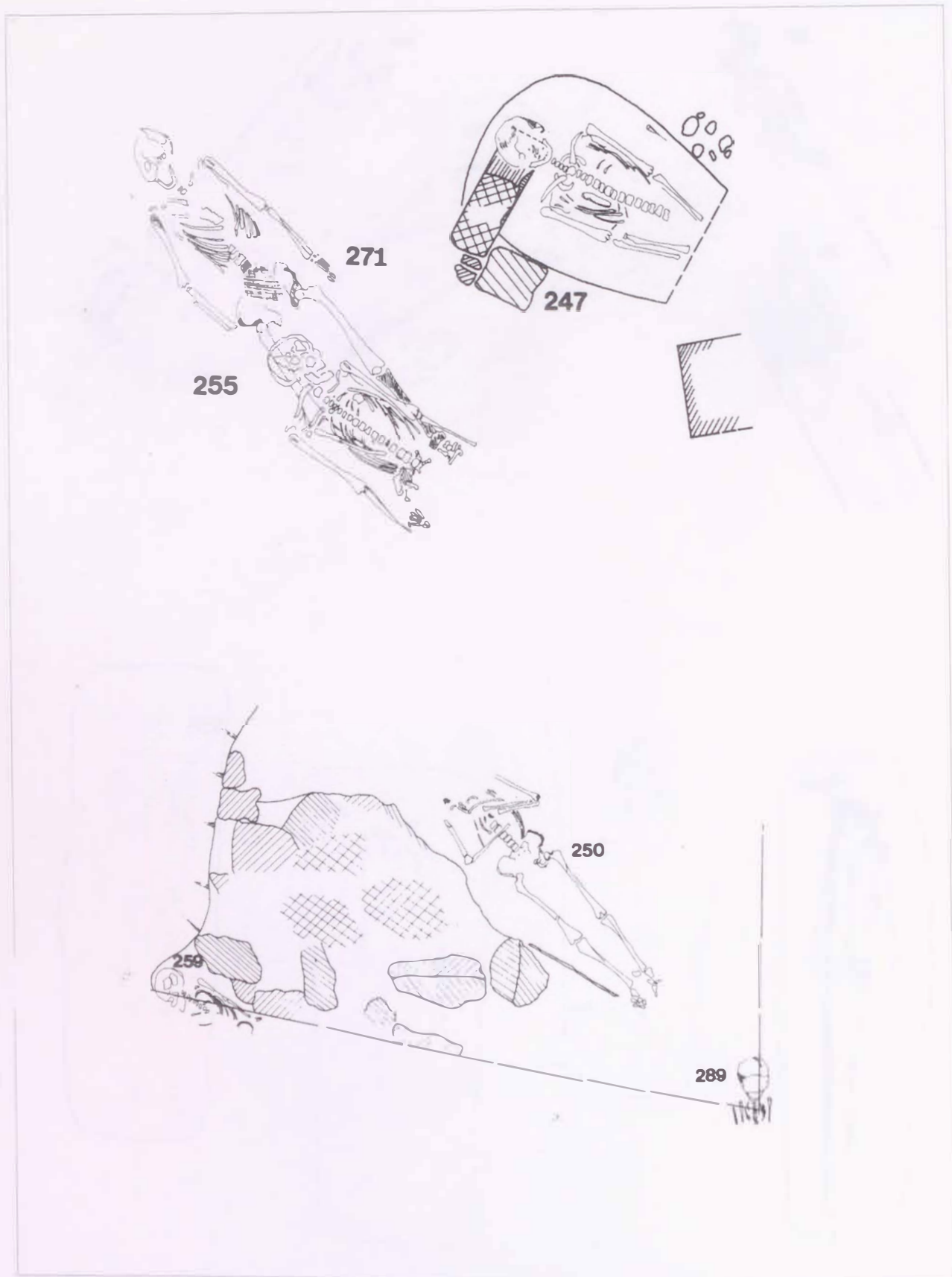
III. kép. Eger-Vár, a székesegyház temetője

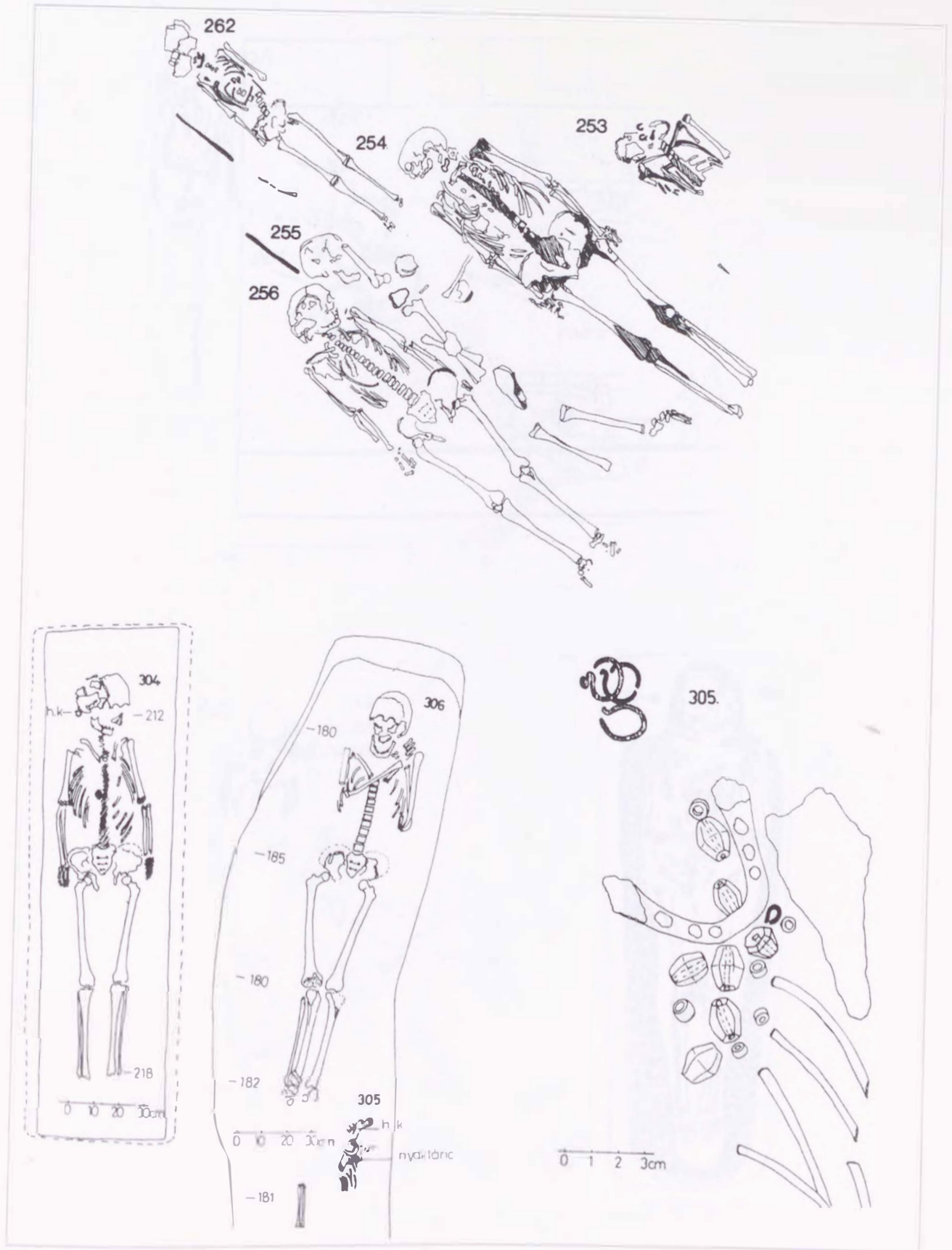
112. kép. Eger-Vár, a székesegyház temetője

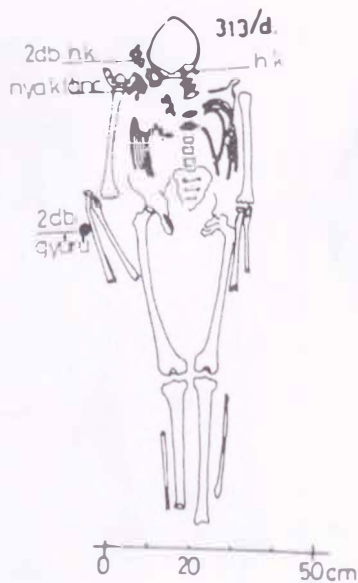
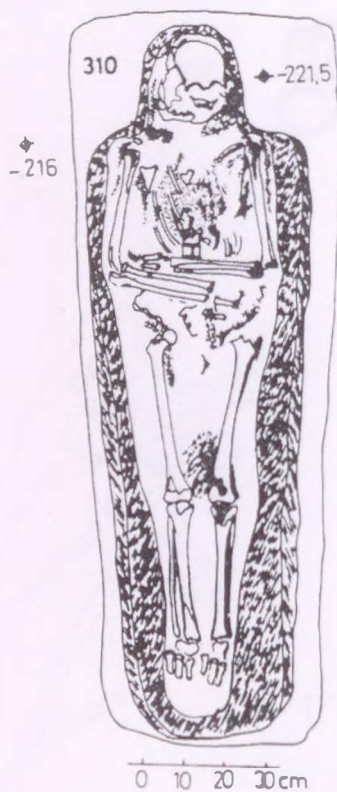
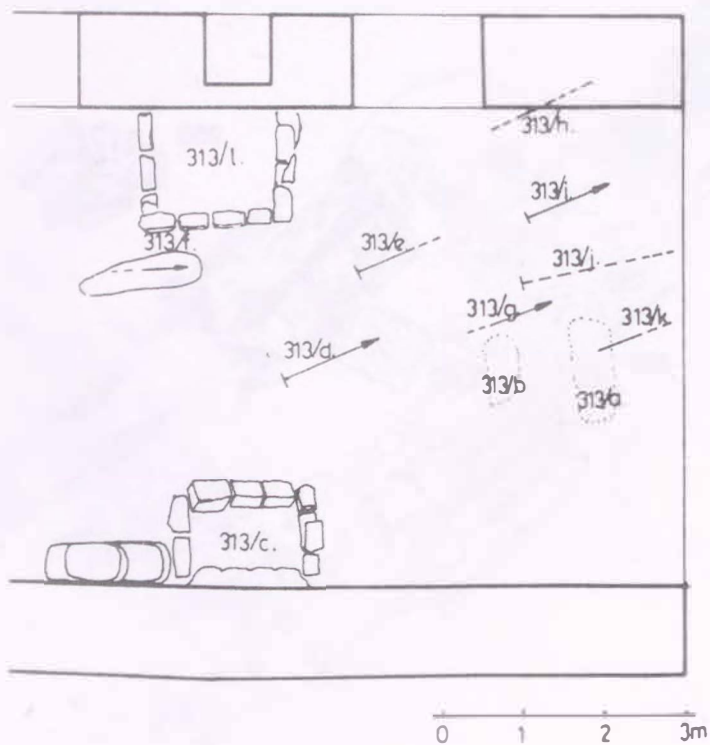
113. kép. Eger-Vár, a székesegyház temetője

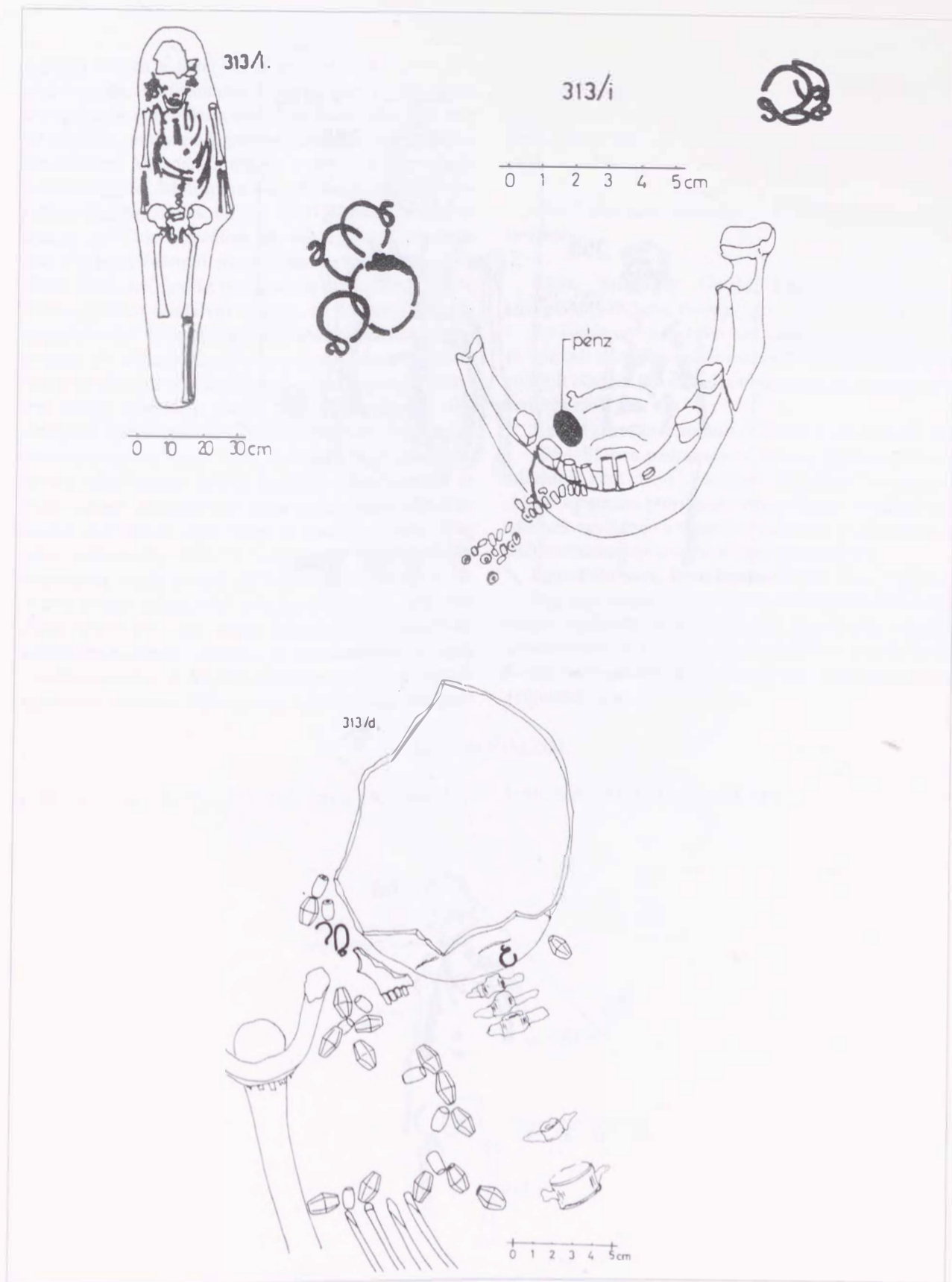
114. kép. Eger-Vár, a székesegyház temetője

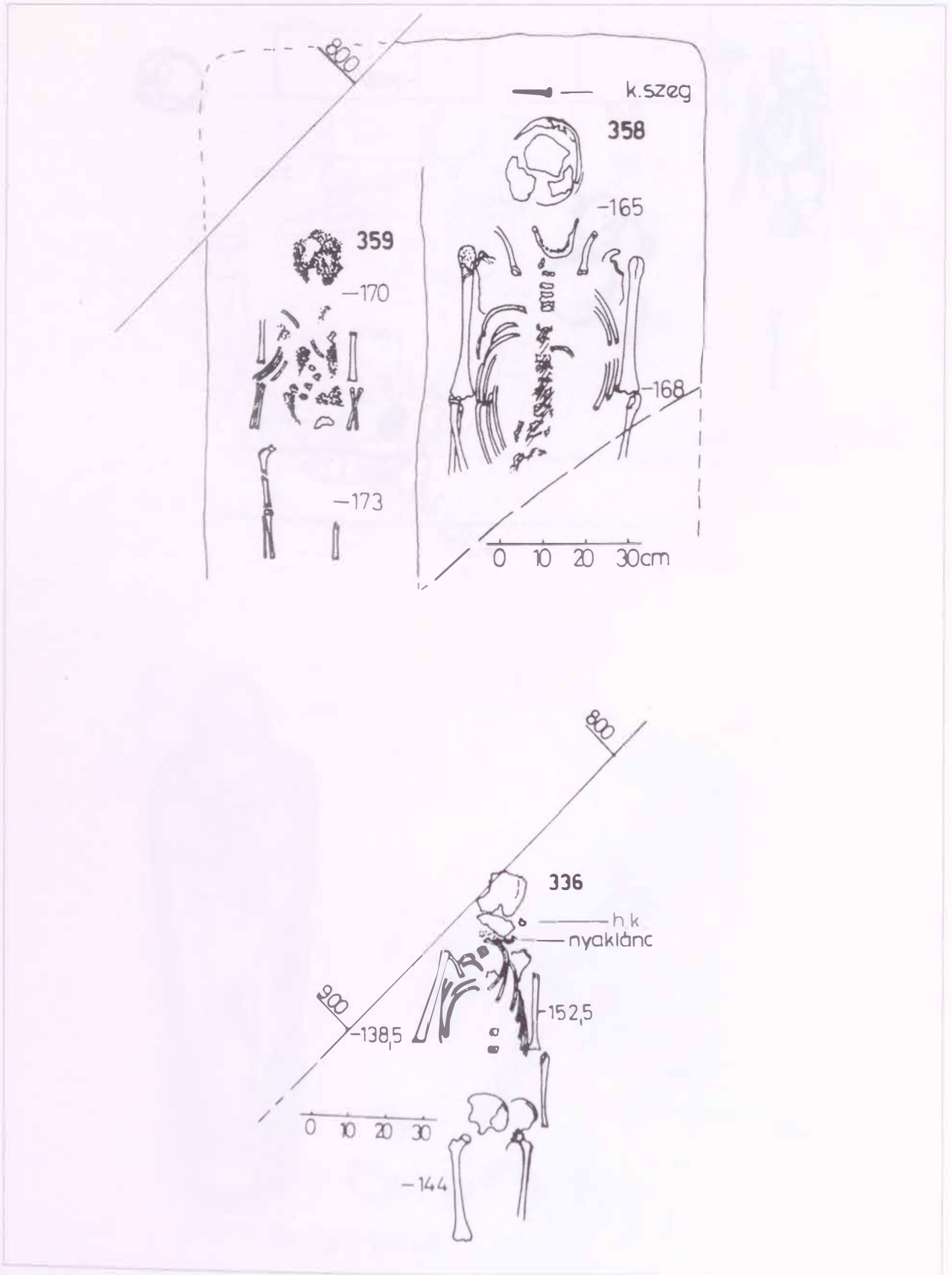
115. kép. Eger-Vár, a székesegyház temetője

116. kép. Eger-Vár, a székesegyház temetője

117. kép. Eger-Vár, a székesegyház temetője

118. kép. Eger-Vár, a székesegyház temetője

16.3. ÉRTÉKELES

Az egri várban a Setét-kapu melletti és a román kori székesegyház körül megtalált Árpád-kori temető leletanyaga az egri püspökség egy olyan korai időszakát tárja fel előttünk, amelyre a kutatások kezdetén még gondolni sem lehetett. Az ismert források, a várban végzett eddigi ásatások egyedi leletismertetései, feldolgozásai már korábban alátámasztották, hogy a 10–11. században Eger az ország egyik kiemelkedően jelentős egyházi központja volt. Ezt hitelt érdemlő, objektív bizonyítékká azonban a feltárt keresztelőegyház (rotunda) és a közelében fekvő, leletanyagában rendkívül érdekes és összetett temetőegyüttes teszi. A Setét-kapu déli oldala mellett, a kapu nyugati részében és az előtte, a Szépbástya támfaláig feltárt sírok egy összefüggő temetőrészt képeztek, melyhez hozzá tartozik a román kori székesegyház déli oldalához épített gótikus kápolnák területén feltárt sírok jelentős része, a román kori főszentély bolygatott sírleletei, melyek ilyen módon egységet alkotva népes és folyamatosan használt kora Árpád-kori temetőt körvonalaznak. A Kozák K. által feltárt (s fentebb az ásató nyomán ismertetett) sírok és leletanyag alapján feltételezhetjük, hogy az egri vár területének e részén a 10. század utolsó évtizedeitől már temetkeztek, a hely már ekkor lakott volt, így ebben áttételesen a püspökség alapításának jelentős előzményeit is kereshetjük. A végző megállapításokat a további feltárásokon túl a temető egészének részletes feldolgozása adhatja meg, melyhez

fontos adalékokat szolgáltatnak az ásató régész megfigyelései, hipotézisei, mind a sírmélységek, elrendezés, tagolódás stb. tekintetében, mind a feltárt leletek (pl köttlachi anyag) analógiái alapján feltételezett kapcsolatok által.

10–11. századra datálható további leletek Eger város területén:

Eger, Andrassy Gyula Közgazdasági Szakiskola (Klapka György utca 7.)

Az iskola udvarán 1998-ban tereprendezés során 10–11. századi településre utaló cseréptöredékek, valamint elpusztult lakóház kövel kirakott tűzhelyének maradványai kerültek elő.

Eger, Ferences templom (Kossuth Lajos utca 14. sz.)

1984–85-ben padozatsere során a gótikus és török falazatok alatt 10–11. századi településmaradványok „külső kemencés putriházak maradványai” kerültek elő, amelyek egyikében a tűzhelyomladékban fenékbélyeges, hullámvonalas, ép kisméretű fazekat tártak fel.

Eger-Felnémet, Templomdomb (ún. Sánc, Egri út)

Egy régi magtárépületben korai templom falmaradványai sejthetők. Körülötte lévő temetkezés sírjaiból szórványosan, de 10–11. századra datálható ezüst és bronz S-végű hajfonatkarikák kerültek az egri múzeum régészeti gyűjteményébe.

16.4. IRODALOM

EMÉ 16–17 (1978–79), 157–182; Agria 18 (1980–81), 5–46; Agria 19 (1982–83), 75–110.

17. ERDŐTELEK-BERNÁTHEGY/BARÁTOSLAPOS¹⁷¹

17.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Erdőtelek határában 1952 februárjában katonai építmény alapozása során két lovas sír került elő, s a közelükben egy újabb lókoponya utalt a 3. sírra. Mindkét sírban találtak kengyelt és nyílcsücsöt, valamint az egyikben övvereteket, a másikban szablyatöredéket és „apróbb leletek”-et.¹⁷² A pontosabb leletkörülményeket nem ismerjük, csak annyit tudunk, hogy az építkezés megindítása előtt a dombtetőt 60-80 cm mélyen elhordták, s a planírozott felszín alatt 80 cm mélyen kerültek elő a lovas sírok egymástól 5 m távolságban, s bizonytalan helyen találták a harmadik sirt jelző lókoponyát. A katonai

területen a helyszíni szemlét – igen korlátozott lehetőségek között – Csalog József végezte, hitelesítő ásatásra azonban nem került sor. Nem volt lehetősége arra sem, hogy a katonaság által részben megbolygatott sírokat teljesen kibontsa, így azok maradványai – ha el nem pusztultak a későbbi építkezések során – ma is a földben rejtőznek. A körülményekre való tekintettel Csalog J. sem helyszínrajzot, sem fényképeket nem készíthetett. Jelenleg az erdőtelecki leletek közül két nyílcsücs, egy ezüst pánttöredék, három ezüst- és egy bronzveret van meg az egri múzeumban (119. kép).

119. kép. Erdőtelek-Bernát-hegy/Barátoslapos

¹⁷¹ A szakirodalomban több különböző lelőhelynév is előfordul Erdőtelek környékén, de nem mindig egyértelmű, hogy összesen hányról is beszélhetünk (Erdőtelek-Bernát-hegy, Erdőtelek-Barátoslapos, Erdőtelek-Füzesabonyi út, Erdőtelek-Káli út, Kál-Erdőtelek, Boconád-Szilapos). Az eddigi adatok alapján valószínűleg ugyanazzal a lelőhellyel számolhatunk.

¹⁷² FÉK 523. tétel: Kál-Erdőtelek; ArchÉrt 1954, 81.

17.2. LELETEK (292. kép. 47. tábla 1–7)

1. 3 db aranyozott ezüst *övveret* (DIV – ltsz.: 60.142.1–2.):
 a: Két darab széles, kéregöntéssel készült, aranyozott ezüst, áttört veret. Alakjuk egyenlő oldalú háromszög. Diszítésük felül egy vékony bordával körbevett, csepp alakú mező, melynek szélesedő, íves részéhez kétoldalt alulról egy-egy hasonló, kerek mező csatlakozik. A csepp alakú mező két oldalánál, illetve a két kerek mező között, a veret közepén, az érintkező peremeknél kis kerek bimbók vagy levélkék láthatók. A két kerek mező között téglalap alakú áttörés van, ami belevág a mezők szélébe. Az áttörés alsó oldalán keskeny pálcátag köti össze a két oldalsó kerek mezőt, melyekhez két kis gömbölyű tagból álló lezárással csatlakozik. A középső, nagyobb méretű, tagolt összekötő levélke és a csepp alakú mező közötti kis területen is áttörték a veretek. Jelenleg mindkét veret középső részén, a keretezett mezők csatlakozásánál látszik az eredeti tűaranyozás. Az egyik veret töredékes: egyik sarkán a kerek mező hiányos. A csepp alakú mező külső sarka mindkét vereten lyukas, öntéshibás. A veretek hátoldalára, a kerek mezőknél egy-egy szegecselt illesztettek, de a csepp alakú mező csúcsánál csak a töredékes példányon látható egy kis csont (öntési csap) a szegecs helyén. A töredékes veret m.: 2,05 cm, legnagyobb sz.: 2,4 cm. Az ép veret m.: 2,1 cm, sz.: 3,6 cm.
 b: Egy darab, az előbbi veretekhez nagyon hasonló, keskenyebb háromszög alakú, áttörés nélkül kialakított veret. A három keretezett mező közelebb van egymáshoz, és a csepp alakú mező keskenyebb. Az érintkező peremeknél a kis térkitöltő levélkék (bimbók) is jobban összeszorultak. A két kerek mező szinte összeér, és külső oldalukat vékony, holdsarló alakú pánt köti össze. Térkitöltőként egy-egy kis gömbölyű levélke helyezkedik el az ívelt pánt középső részén és két szélén. Aranyozás itt is a középső, bemélyedő területeken látható. A veret hátoldalán három szegecs van: egy a csepp alakú mező csúcsánál, kettő pedig a kerek veretek külső pereménél helyezkedik el. A félé-
- sen ép veret m.: 2,5 cm, sz.: 2 cm.
2. Kisméretű, szív alakú *övveret*. Bronzból készült, kéregöntéssel. Csúcsával szemközti oldalon kis kerek áttörés van. A veretet és az áttörést vékony sáv keretezi. A belső mezőt három kicsi, kopott levélcsonk tölti ki. Egy nagyobb, háromtagú levélcsonk nyúlik a veret csúcsa felé, ennek tövéből pedig egy-egy kisebb ág hajlik ketté. A veret nagyon kopott, elvékonyodott, pereme az egyik oldalon hiányos. Hátoldalán a kerek áttörés mellett van egy kis szegecs (vagy öntési csap). A bronzveret m.: 1,5 cm, sz.: 1,6 cm. (DIV – ltsz.: 60.142.3.)
3. Három darabból ragasztott *ezüstpánt*, talán karperec töredéke. Diszítetlen, de anyaga jó megtartású (talán rosszezüst). Az egyik szélén apró lyuk látható, de nem dönthető el, hogy szándékos átlukasztás vagy véletlen sérülés eredményezte-e. A pánt teljes h.: 4,4 cm, sz.: 1,1 cm. (DIV – ltsz.: 60.142.4.)
4. Két hasonló, kisméretű, keskeny, hosszú vágóélű, rombusz alakú *nyilhegy*. A vágóélek enyhén kifelé, a szártüske felőli oldalak enyhén befelé íveltek. A pengető kissé megvastagodik, és a szártüskéhez kis megtöréssel csatlakozik. A nyilhegyek teljes h.: 10,1 cm és 8,2 cm, sz.: 1,9 cm és 1,8 cm. (DIV – ltsz.: 60.142.5.)
5. *Szablya töredéke*. Hiányos markolattüskéje az él felé hajlik, egy, a markolat falapjainak felerősítésére szolgáló szegecslyuk egyik fele látható rajta. A pengető töredéken erőteljes vércsatorna húzódik. Csónak alakú, gömbös végű ellenzőjét bronzból öntötték, mindkét szára a penge felé hajlik, elülső oldalán közepén gúla alakú a diszítés. Az ellenző szárainak mindkét oldala három-három, hegyével a gömbös végek felé mutató szív alakú motívummal diszített. A minták a használat okozta kopás, illetve a túlzott restaurálás miatt (főleg a szár bal oldalán) alig felismerhetők. A töredék h.: 19,4 cm, a penge sz.: 2,7 cm. (DIV – ltsz.: 55.54.1.)

17.3. ÉRTÉKELÉS

A töredékes adatok nem elégségesek arra, hogy a temető kiterjedéséről, használatának időhatáraitól és az ott eltemetettek társadalmi helyzetéről pontosabb képet nyerjünk. Az egyetlen kiinduló pontunk az az információ lehet, amely szerint a domb tetejének 60-80 centiméternyi szintsüllyesztése során – amennyiben hiteles a munkálatakat végzők beszámolója – további sírok nem kerültek elő. Ez arra utalhat, hogy a lelőhelyen aligha kell nagyobb sírszámú temető pusztulásával számolnunk. A megboly-

gatott három sír mindegyike lovas temetkezés volt, a nyilhegyek és a szablya arra utalnak, hogy közülük legalább kettőben férfiak nyugodtak. E két sír egyikében találták a lelőhely legtöbbet idézett leleteit, a hármastású karéjos aranyozott ezüst övvereteket. Az azonban kérdéses, hogy a negyedik, erősen kopott, teljesen más típusú bronz övveret is e temetkezéshez köthető-e, avagy a másik sír „egyéb apró leletei” közé tartozott.¹⁷³

A hármastású, karéjos övveretek párhuzamait és

¹⁷³ Az övvereteket tartalmazó kétélű kardos sírokra vonatkozó, kivétel nélkül kétes hitelességű adatokat (Benepusztá, Eger-Szépásszony-völgy A sír, Nyíregyháza-Felsőpázsit, s immár ezek sorát kiegészíthetjük az erdőtelki lelettel is) Kovács 1992. 167–168, 15. j. tárgyalta. Megállapítása szerint eredetileg valójában mindegyik sír szablyát tartalmazhatott.

kísérőleleteit Kovács László s e sorok írója gyűjtötte össze.¹⁷⁴ Egybehangzó megállapításuk szerint e verettípus lelőhelyei zömmel a Felső-Tisza-vidéken és a Duna-Tisza közén található. A Dunántúlon egy, a Kisalföld északi részén két lelőhelyüket ismerjük, a Maros-Körös-Tisza vidékén viszont ritkán fordulnak elő. A karéjos övveretek hajdani tulajdonosai egy kivétellel (Karas III/6. sírban női lószerszámdiszként) lovas, fegyveres, nem ritkán szablyával (sőt Kajárpécen a 10. sz. első harmadára datálható, norvégiai eredetű egyélű karddal) is felszerelt harcosok voltak. Használati idejük a 10. század első felére tehető, a rendelkezésünkre álló adatok arra azonban nem adnak lehetőséget, hogy ezen időszakon belül finomabb időrendet is megállapíthassunk. Ennek hangsúlyozását azért tartom fontosnak, mert a verettípus keleti párhuzamai (Krkukovo-Kuzsnoje 256. és 370. sír, Tabajevka) alapján felvetődött, hogy a keletről jött első, honfoglaló

generáció hagyatékát, illetve friss keleti kapcsolatait jeleznék.¹⁷⁵ E kérdés kapcsán Kovács L. joggal mutatott rá arra a tényre, hogy a szóba jöhető leletanyag nagyobb számú magyarországi felbukkanása alapján a szálak inkább a honfoglaló magyaroktól mutatnak az ősmordvínok felé, valószínűtlenebbnek érezve a fordított irányú, vagy egy feltehetőleg közös, egyelőre még ismeretlen helyen dolgozó műhelyből való, kereskedelmi úton való beszerzést.¹⁷⁶

Mindezekkel együtt a jelenleg rendelkezésünkre álló leletek alapján az erdőtelki sírokat a 10. század első felére keltezhetjük, s Heves megye eddig ismert legrangosabb, méltóságjelvényekkel ellátott temetkezései közé sorolhatjuk. A temető egészének jellegére, használatának időhatáraitra vonatkozó további megállapításokat azonban – egyéb adatok híján – nem kockáztathatunk meg.

17.4. IRODALOM

ArchÉrt 81 (1954), 81; FÉK 45; Szabó 1969, 55; Kovács 1992, 161–162; HM 388.

¹⁷⁴ Kovács 1992, 159–164; Révész 1996, 118–119.

¹⁷⁵ Mesterházy 1989–90, 238, 28. j. további irodalommal.

¹⁷⁶ Kovács 1992, 164. A honfoglaló magyarokat és az ősmordvínokat egyaránt övveretekkel ellátó ismeretlen helyű ötvöscentrumról a tiszakécskei és a krjukovo-kuzsnojei övek összetétele kapcsán: Erdélyi 1977, 69. Vele szemben Bálint 1989, 138. ugyanezen kérdésben arra a megállapításra jutott, hogy a hazai példányok magyarországi készítésűek, keleti párhuzamaik viszont nem a Kárpát-medencéből kerültek oda, hanem helyi fejlődés eredményeként alakultak ki.

18. ERDŐTELEK-ISMERETLEN LELŐHELY¹⁷⁷

18.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A Magyar Nemzeti Múzeum 1876-ban kapott Erdőtelek környékéről leleteket ajándékba Fáy László földbirtokostól. Előkerülésük pontos helyét nem tudjuk, a leírás-

sok vagy a Füzesabony felé, vagy a Kál felé vezető utat említik mint számításba vehető lelőhelyet.

18.2. LELETEK¹⁷⁸

1. *Szablya.* „Kard, csekély görbület alkatú, vasból, rozsdás, hossza 82 cm, szélessége 3 cm, markolata nines.” (MNM – ltsz.: 155/1876.1. [52.40.]
2. *Kengyel.* „Kengyel, vasból, magassága 14 cm, szélessége 13,2 cm, a talptartó szélessége 6,4 cm.” (MNM – ltsz.: 155/1876.2. [52.58.]
3. *Kengyel.* „U. a. töredék, alsó része hiányzik, valamint egyik oldalának fele is.” (MNM – ltsz.: 155/1876.3. [52.59.]
4. *Aszimmetrikus csikózabla.* „Zablya, egy rövidebb, és egy hosszabb tagból, két karikával, egész hossza 28 cm, a nagyobbik karika átmérője 5,7 cm, a kisebbiké 5 cm, anyaga vas, rozsdás.” (MNM – ltsz.: 155/1876.4. [52.60.]
5. *Harci bárd.* „Bárd, vasból, hossza 21 cm, egész szélessége 14,5 cm, nyélre alkalmazható tokjának átmérője 3,3 cm.” (MNM – ltsz.: 155/1876.5. [52.57.]

18.3. ÉRTÉKELÉS

Nagy Árpád az Eger környéki és Tisza-vidéki besenyő települések és a régészeti leletanyag számba vétele során 11. századi besenyő leletként határozta meg a tárgyakat.¹⁷⁹ Elsőként Nagy Géza,¹⁸⁰ majd Fodor István révén felmerült 12–13. századi datálásuk s kun eredetük lehetősége is.¹⁸¹ Részletesebb indoklás nélkül e nézetet képviselte Pálóczi Horváth András is, az erdőtelki tárgyakat a kun leletek közé sorolva.¹⁸² Azt az érvet, mely szerint Erdőtelek környékén a 14. században egy Kun nevű családnak voltak birtokai, s a családnév az ő származásukra *utalhatót*, s ezért velük, illetve elődeikkel *lehetne* kapcsolatba hozni az erdőtelki leleteket, némileg erőltetettnek tartom.

Erdőtelek határa ugyanis vitathatatlanul az egykori Heves megyei besenyő településterület része volt, ellenben a kunok jelenlétére sem ott, sem a tágabb környezetében semmiféle adat nem utal. Mindezen megfontolások alapján e kései nomád leletgyűjtést – feltehetőleg egy lovas sír maradványait – véleményem szerint nem lehet cleve kizárni a besenyő emlékek közül. Megalapozottnak tűnnek viszont azok az elképzelések, amelyek a földbe kerülését a 12. századra teszik, így a leletet csak erős fenntartásokkal szerepeltetjük a megye 10–11. századi sírleleteit bemutató kötet lapjain. A kérdés eldöntése azonban további kutatásokat igényel.

18.4. IRODALOM

Nagy 1896, 349–351; FÉK 35; Szabó 1969, 55; Nagy 1969,

129–157; Fodor 1976a, 259–260.

¹⁷⁷ Ez a leletanyag szerepel általában „Erdőtelek-füzesabonyi/káli út” lelőhellyel. Valójában nem tudjuk, pontosan hol és hogyan is találták a tárgyakat. Az ajándékozó Fáy Lászlónak több birtoka is volt Erdőtelek határában, ezek valamelyikéről származhatott a lelet; Nagy 1969, 135.

¹⁷⁸ A tárgyak 1958-ban átkerültek a Fegyvertárba, szögletes zárójelben adom meg ottani leltári számukat. Az 1876. évi leltárkönyv leírását idézem a tárgyak ismertetésénél.

¹⁷⁹ Nagy 1969, 137.

¹⁸⁰ Nagy Géza: A régi kunok temetkezése. *ArchÉrt* 13 (1893), 116.

¹⁸¹ Fodor 1976a, 259–260, a leletek közül mind a leírás, mind az értékelés során kihagyta a bárdot.

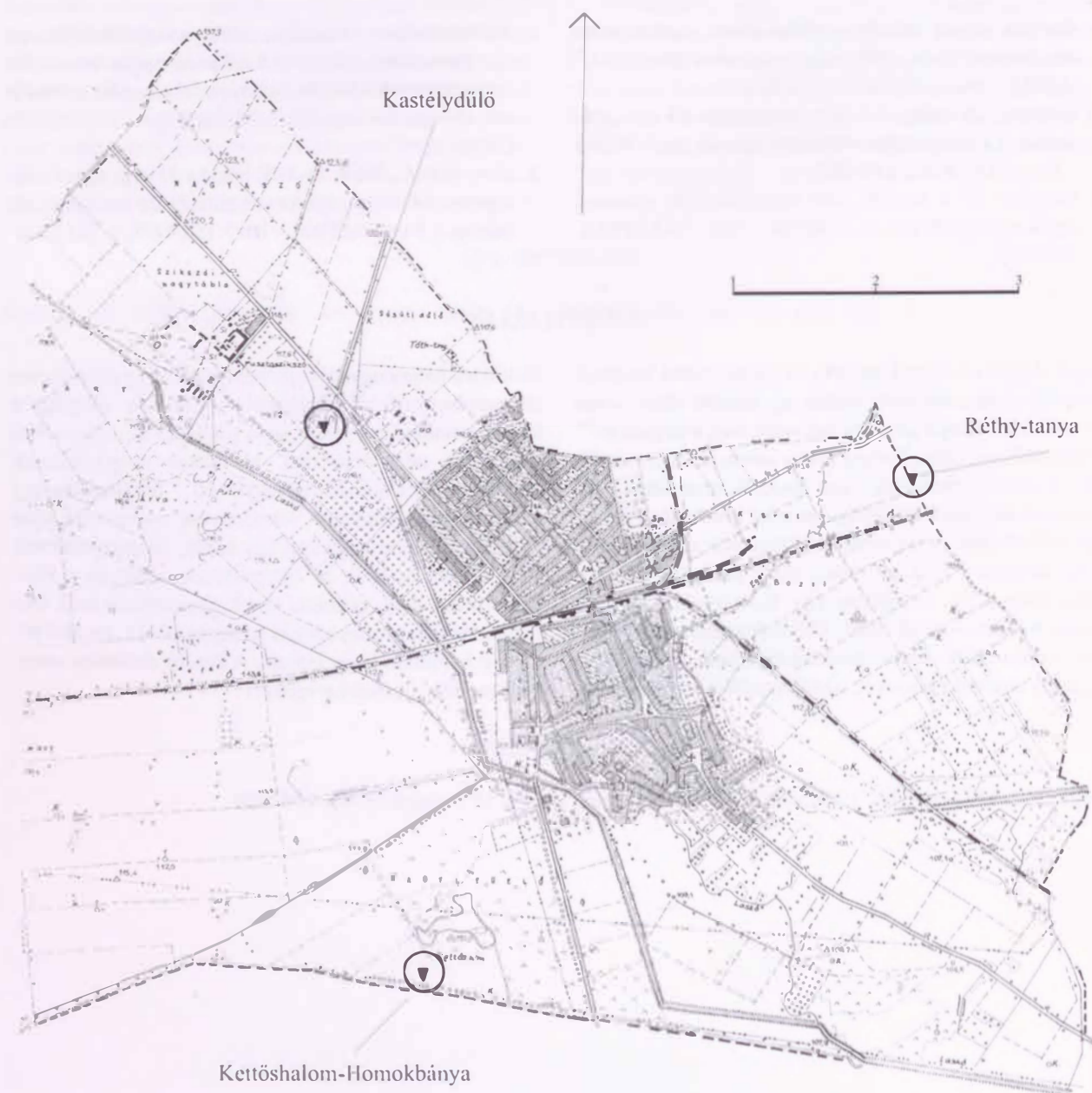
¹⁸² Pálóczi Horváth 1989, 66, 78, 23–25. kép.

19. FÜZESABONY-BELTERÜLET

19.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Füzesabony belterületén, ismeretlen időben és körülmények között félhold alakú bronzsüngös *fülbevaló*, *bronzkerethe foglalt vaddisznóagyar* és más *apróbb leletek* kerültek elő.

Nagy J. (Füzesabony) letétje a gyöngyösi múzeumban. A leletanyagnak nem akadtam nyomára, a tárgyalts korszakhoz történő besorolása kérdéses.

120. kép. Füzesabony

19.2. IRODALOM

Szabó 1969, 55.

20. FÜZESABONY-KASTÉLYDŰLŐ

20.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1987 májusában a 33-as út vasúti felüljárójának építéséhez földet hordtak el, s e munkálatok során bolygatták meg egy 11. századi temetőt (120. kép). A nyomban megindított s június 1-ig tartó leletmentés során Szabó János József 40 sírt, illetve sírrészletet tárt fel, de a munkálatokat nem sikerült leállítani, így a temetőnek csak töredékét mentették meg (129. kép). A lelőhely Füzesabony belterületétől északnyugatra található, a 33-as út délnyugati oldalán, a Szent Vendel tiszteletére szentelt 18. századi kápolna maradványaitól 250–300 méterre keletre. A temető sírjait az ásató véleménye szerint először

a 19. században bolygatták meg, amikor az egri érsekség kastélyt építtetett e helyen. A kastély épületeit 1945 után lebontották, széthordták és a helyükön szemétteltelepet létesítettek. A legtöbb és legnagyobb mérvű bolygatás a jelenkori szemétdöbröktől származott. Az eredeti talajfelszín sehol sem volt kikövetkeztethető, így a sírok mélységi adatait sem tudták az ásás során mérni. A leletanyag a DIV gyűjteményében található, ltsz.: M.88.2.1–15. A csontvázak életkorának és nemének meghatározását Pap Ildikó (TTM Embertani Tár) végezte.

20.2. SÍRLEÍRÁSOK

1. sír (121. kép, 130. kép)

Adultus korú nő. T.:¹⁸³ Ny–K 90°.

A sírgödör DNy-i sarka a földhordásnál megsemmisült, emellett az ásató korábbi bolygatás nyomait is megfigyelte a bal oldali mellkas és a jobb oldali lábszár tájékán. A lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben közepes megtartású, hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű váz nyugodott.

Melléklet:

A jobb kéz gyűrűs ujján háromszor két szál ezüsthuzalból font, végein laposra kalapált gyűrű. Átm.: 2,6 × 2,8 cm.

121. kép. Füzesabony-Kastélydűlő, 1. sír

2. sír (122. kép, 130. kép)

Adultus-maturus korú nő. T.: Ny–K 85°.

A sír DNy-i részét a földhordás megsemmisítette. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben rossz megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. A bal combcsont bal oldalán koporsóra utaló korhadt famaradványokat figyeltek meg.¹⁸⁴

Melléklet:

A bal kéz gyűrűs ujján sodrott, nyitott, végein hegyesre kalapált ezüstgyűrű. Átm.: 2,1 × 2,2 cm.

3. sír (130. kép)

Maturus korú férfi. T.: Ny–K 88°.

122. kép. Füzesabony-Kastélydűlő, 2. sír

Az enyhén trapéz formájú, bolygatott sírgödörben a rossz megtartású csontváznak csak az összeroppant koponyája, a medencetájék egy része és a lábszárcsontok maradtak meg.

Melléklete nem volt.

4. sír (130. kép)

Infans II. korú gyermek. T.: Ny–K 108°.

Sírgödre nem volt megfigyelhető, a sír nyugati része a földhordás során megsemmisült. A váz háton fekvő, nyújtott helyzetű volt.

Melléklete nem volt.

5. sír (130. kép)

Infans II. korú gyermek. T.: Ny–K 98°.

Sírgödre nem volt megfigyelhető. Rossz megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. A jobb lábfejtől jobbra koporsóra utaló famaradványokat figyeltek meg.

Melléklet:

A lábszárcsontok között kovaködarab feküdt. H.: 1,9 cm.

6. sír (123. kép, 130. kép)

Adultus korú nő. T.: Ny–K 95°.

¹⁸³ A tájolás jelölésénél az ásató a Kovács László által követt módszerrel (Kovács 1985, 384, 2. j.; Kovács 1986, 113. j.) alkalmazta; Szabó 1991–92, 158, 3. j.

¹⁸⁴ Babos Károly meghatározása szerint a faanyag kocsánytalan tölgy (*Quercus petraea*) volt.

Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben közepes megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája a jobb oldalára billent. A bal vállnál és a lábszáraknál bolygatott volt.

Melléklet:

A jobb kéznél három szál ezüsthuzalból font, nyitott végein elvékonyodó gyűrű. Átm.: 2,2 cm.

123. kép. Fűzesabony-Kastélydülő, 6. sír

7. sír (131. kép)

Adultus-maturus korú férfi. T.: Ny-K 90°.

Sírgödre nem volt megfigyelhető. Közepes megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyáját és bal karját elvitték a földhordás során.

Melléklete nem volt.

8. sír (124. kép, 131. kép)

Infans I. korú gyermek. T.: Ny-K 92°.

Kissé szabálytalan téglalap alakú sírgödörben nyugvó, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Jobb lábát feltehetőleg a rácsálók mozdították ki eredeti helyzetéből.

Mellékletek:

1. A koponya alatt nyitott, kerek átmetszetű bronzhuzalból készített, körte alakú hajkarika. Átm.: 0,8 × 1 cm.
2. A nyaknál barna színű, hordó alakú, a palást közepén ezüsthóliával díszített üvegpaszta gyöngy. H.: 1,2 cm.

124. kép. Fűzesabony-Kastélydülő, 8. sír

9. sír (131. kép)

Adultus korú férfi. T.: Ny-K 99°.

Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben nyugvó, háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású váz, koponyája a jobb oldalára billent. A jobb combcsont környékét rácsálók bolygatták meg.

Melléklete nem volt.

10. sír (131. kép)

Infans II. korú gyermek. T.: Ny-K 105°.

Lekerekített sarkú, trapéz alakú gödörben nyugvó rossz megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Összeomlott koponyája a jobb oldalára billent.

Melléklet:

A szájüregben I. András király (1046–1060) által veretett ezüst pénzérme (H9; CNH I, 12.).¹⁸⁵

11. sír (131. kép)

Infans I. korú gyermek. T.: Ny-K 99°.

Sírgödre nem rajzolódott ki. Az erősen bolygatott, rossz megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz jobb oldala szinte teljesen hiányzott, koponyájának egy darabja a lábak között feküdt.

Melléklete nem volt.

12. sír (125. kép, 131. kép)

Infans II. korú gyermek. T.: Ny-K 90°.

Sírgödre nem rajzolódott ki. Háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású váz. A sír a közepe táján erősen bolygatott, az alkarok a bolygatás következtében hiányoztak.

Mellékletek:

1. A koponya alatt nyitott, kerek átmetszetű rosszezűst hajkarika maradványa. Átm.: 1,2 cm.
2. A mandibula belsejében megfigyelhető zöld patinanyomok alapján korrózió következtében megsemmisült pénzérme feküdt.

125. kép. Fűzesabony-Kastélydülő, 12. sír

13. sír (132. kép)

Adultus-maturus korú férfi. T.: Ny-K 88°.

Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben nyugvó, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rendkívül rossz megtartású váz maradványai. Csúpan néhány koponyaacsont-töredék és a hosszúcsontok egy része maradt meg. A sír DK-i sarkát jelenkori beásás semmisítette meg.

Melléklete nem volt.

14. sír (132. kép)

Adultus-maturus korú férfi. T.: Ny-K 80°.

Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású váz, koponyája a bal oldalára billent.

Melléklet:

Az agykoponya hátsó részénél I. András király (1046–1060) által veretett pénzérme (H9; CNH I, 13.).

¹⁸⁵ A temetőben talált érméket V. Székely György határozta meg.

15. sír (126. kép, 132. kép)

Maturus korú nő. T.: Ny-K 103°.

Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású váz. A sírgödör É-i szélének középső szakaszán koporsóra utaló fakorhadék került elő.

Melléklet:

A koponya jobb oldala mellett kerek átmetszetű, nyitott bronz *hajkarika* került elő. Átm.: 1,2 cm.

126. kép. Füzesabony-Kastélydülő, 15. sír

16. sír (132. kép)

Maturus korú férfi. T.: Ny-K 99°.

Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben igen rossz megtartású váz töredékei feküdtek. A sír feldúlt volt.

Melléklete nem volt.

17. sír

Adultus korú férfi. T.: Ny-K 93°.

Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású váz került elő. Bal alkarja a medencéhez hajlítva, koponyája a jobb oldalára billent.

Melléklete nem volt.

18. sír (132. kép)

Adultus-maturus korú férfi. T.: Ny-K 101°.

Sírgödre nem volt megfigyelhető. Többszörösen bolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású váz.

Melléklete nem volt.

19. sír (127. kép, 132. kép)

Adultus-maturus korú nő. T.: Ny-K 94°.

Sírgödre nem rajzolódott ki. Háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású váz, koponyája a bal oldalára billent.

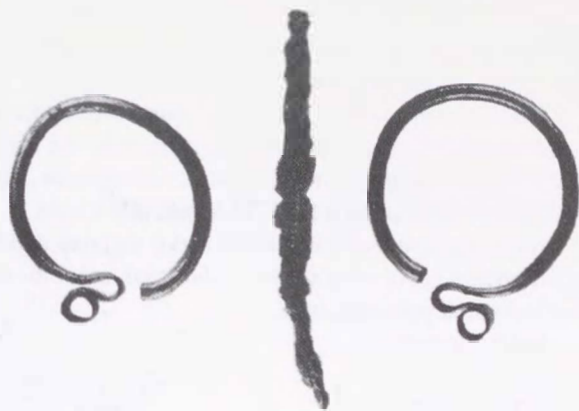
Mellékletek:

1. A koponya két oldalán egy-egy ezüst *S-végű hajkarika*. Átm.: 2,2 × 2,3 cm, 2,3 × 2,8 cm.
2. A bal kulcsesont környékén négyszögletes keresztmetszetű, szög formájú vastárgy. H.: 10,1 cm.

20. sír (128. kép, 133. kép)

Felnőtt nő(?). T.: Ny-K 96°.

Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben háton

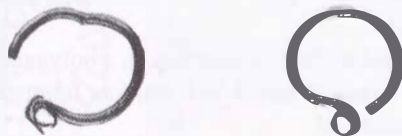

127. kép. Füzesabony-Kastélydülő, 19. sír

fekvő, nyújtott helyzetű váz nagyon rossz megtartású koponyatöredékei és hosszúcsontjai. A jobb oldali mellkas környékét rágsálók bolygatták.

Mellékletek:

A koponya helyén 2 db kisméretű, kerek átmetszetű, pödrött végű, ezüst *hajkarika*. Átm.: 1,7 × 1,2 cm, 1,5 × 1,3 cm.

128. kép. Füzesabony-Kastélydülő, 20. sír

21. sír

Felnőtt férfi. T.: Ny-K 96°.

A sír Ny-i részét a földhordás során megsemmisítették. A kézsontok a medencén nyugodtak, a lábak egymással párhuzamosan, nyújtott helyzetben feküdtek.

Melléklete nem volt.

22. sír (133. kép)

Adultus korú férfi. T.: Ny-K 90°.

Erősen bolygatott. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben háton fekvő, nyújtott helyzetű váz rossz megtartású koponyája és hosszúcsontjai, valamint néhány borda.

Melléklete nem volt.

23. sír

Adultus-maturus korú férfi. T.: Ny-K 93°.

K-i része bolygatott. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben háton fekvő, nyújtott helyzetű váz.

Melléklete nem volt.

24. sír (133. kép)

Adultus-maturus korú férfi. T.: Ny-K 92°.

Bolygatott. Lekerekített sarkú, téglalap alakú sírgödörben háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, mindkét alkarját a medencére hajlították.

Melléklete nem volt.

25. sír (133. kép)

Adultus-maturus korú férfi. T.: Ny–K 90°.

Erősen bolygatott. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben a rossz megtartású vázból csak a comb- és lábszárcsontok maradtak meg.

Melléklete nem volt.

26. sír (133. kép)

Maturus korú férfi. T.: Ny–K 98°.

K-i része megsemmisült, koponyája bolygatott. Kissé szabálytalan téglalap alakú sírgödörben háton fekvő, nyújtott helyzetű váz felső része maradt meg.

Melléklete nem volt.

27. sír

Maturus-senilis korú férfi. T.: Ny–K 98°.

Lekerekített sarkú, enyhén trapéz alakú sírgödörben háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz, közepetáján erősen bolygatott.

Melléklet:

Nem zárható ki, hogy eredetileg is, a bolygatás előtt is a sírhoz tartozott egy, a bal mellkas felett talált nagyobb méretű kő.

28. sír (133. kép)

Juvenilis korú férfi(?). T.: Ny–K 94°.

K-i része megsemmisült, az alkar és a mellkas környéke bolygatott. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben háton fekvő, nyújtott helyzetű váz maradványai.

Melléklete nem volt.

29. sír (134. kép)

Adultus-maturus korú férfi. T.: Ny–K 94°.

Ny-i része megsemmisült. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben rossz megtartású váz nyújtott helyzetű lábcsontjai.

Melléklete nem volt.

30. sír (134. kép)

Felnőtt egyén. T.: Ny–K 99°.

Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben igen rossz megtartású csontváz felső része. A K-i része megsemmisült, a többi bolygatott.

Melléklete nem volt.

31. sír (134. kép)

Adultus-maturus korú férfi. T.: Ny–K 90°.

Feltehetőleg téglalap alakú sírgödörben háton fekvő, nyújtott helyzetű váz nagyon rossz megtartású részletei.

Koponyája és jobb lába megsemmisült.

Melléklete nem volt.

32. sír (134. kép)

Maturus korú férfi. T.: Ny–K 92°.

Szögletes sírgödörben háton fekvő, nyújtott helyzetű váz rossz megtartású felső része. A lábrész megsemmisült, a mellkas környéke bolygatott.

Melléklete nem volt.

33. sír (134. kép)

Adultus-maturus korú férfi. T.: Ny–K 101°.

Háton fekvő, feltehetőleg nyújtott helyzetű váz, túlnyomórészt megsemmisült, csupán a karok, néhány borda és csigolya, valamint a medence töredékei maradtak meg.

Melléklete nem volt.

34. sír (134. kép)

Adultus korú férfi. T.: Ny–K 100°.

Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben háton fekvő, nyújtott helyzetű váz koponyamaradványai és hosszúcsontjai. A bal alkart a medencére hajlították. Ny-i része erősen bolygatott.

Melléklete nem volt.

35. sír

Adultus korú férfi. T.: Ny–K 107°.

Téglalap alakú sírgödörben háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája a jobb oldalára és előre billent, jobb karját a medencére hajlították. A mellkas környékén bolygatott.

Melléklet:

A szájüreg környékén feltehetőleg pénzérmére utaló korrodálódott fémmaradvány.

36. sír

Maturus korú nő. T.: Ny–K 92°.

A mellkas tájéka bolygatott, az állkapocscsont is ki-mozdult eredeti helyéből. Kissé szabálytalan téglalap alakú sírgödörben háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, mindkét alkarját a medencére hajlították.

Melléklete nem volt.

37. sír (134. kép)

Infans I. korú gyermek. T.: Ny–K 93°.

Bolygatott. Téglalap alakú sírgödörben rossz megtartású, háton fekvő váz. lábai ún. „békapózban” feküdtek.

Melléklete nem volt.

38. sír (134. kép)

Adultus korú férfi. T.: Ny–K 114°.

Lekerekített sarkú, enyhén trapéz alakú sírgödörben jó megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája a bal oldalára billent, állkapcsát rágeszáló járata bolygatta meg.

Melléklet:

A szájüregben I. András király (1046–1060) ezüstpénze (H9; CNH I, 13.).

39. sír

Adultus korú férfi. T.: Ny–K 113°.

Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben közepes megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz.

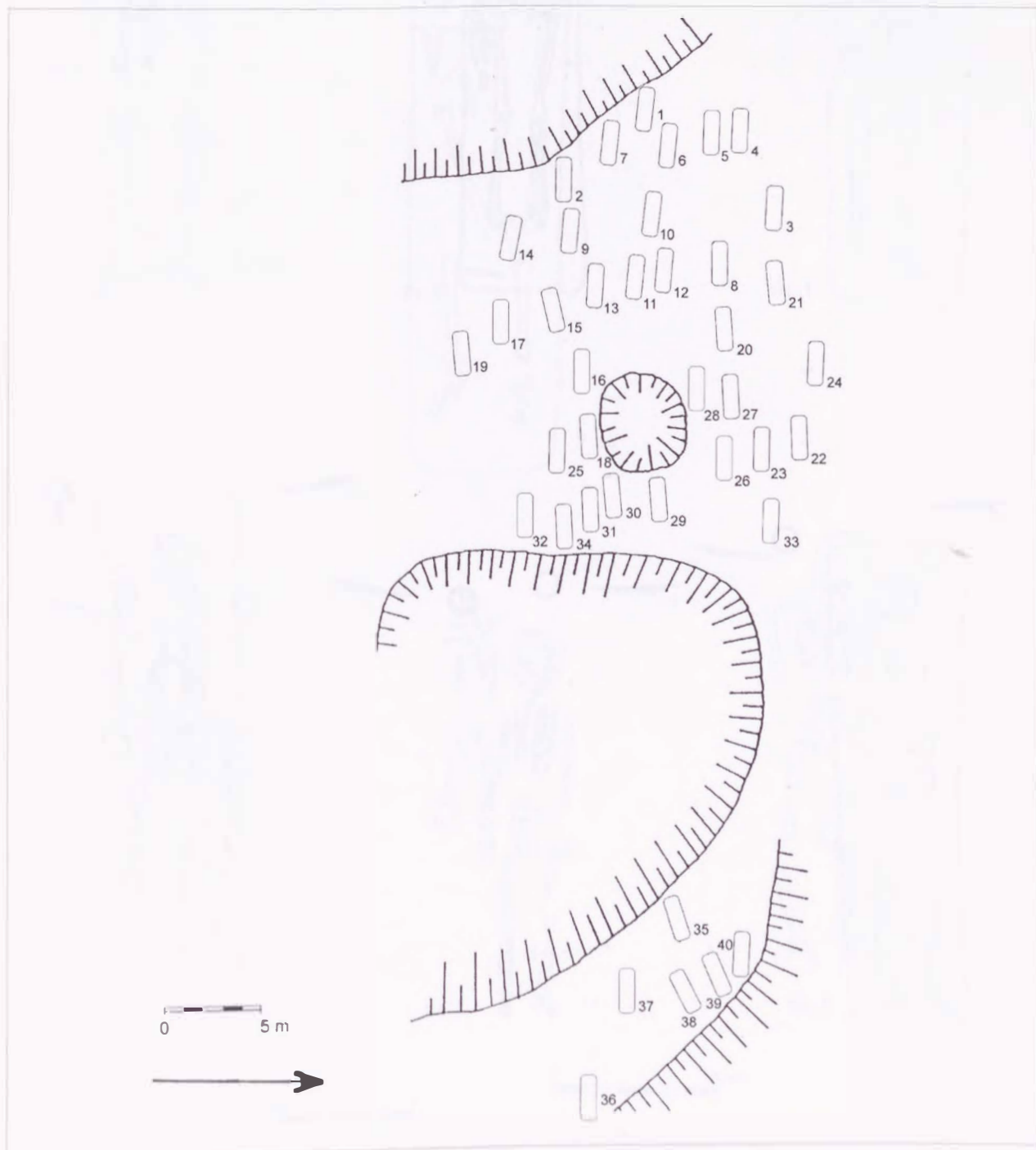
Melléklete nem volt.

40. sír

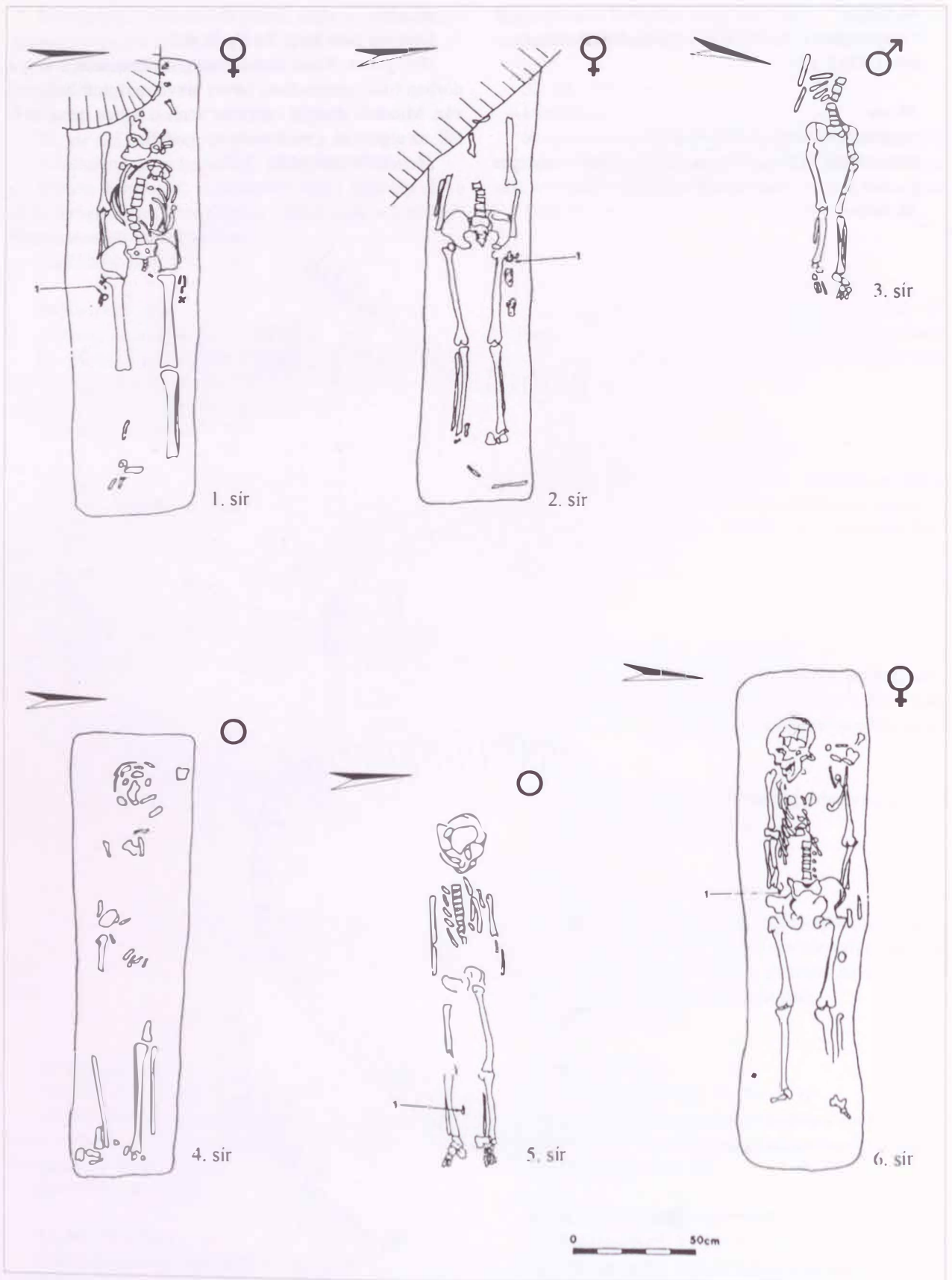
Maturus korú férfi. T.: Ny–K 96°.

Bolygatott. Kissé szabálytalan téglalap alakú sírgödörben rossz megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Mindkét alkarját csaknem derékszögben behajlították, az ujjpercek a medencén nyugodtak.

Melléklete nem volt.

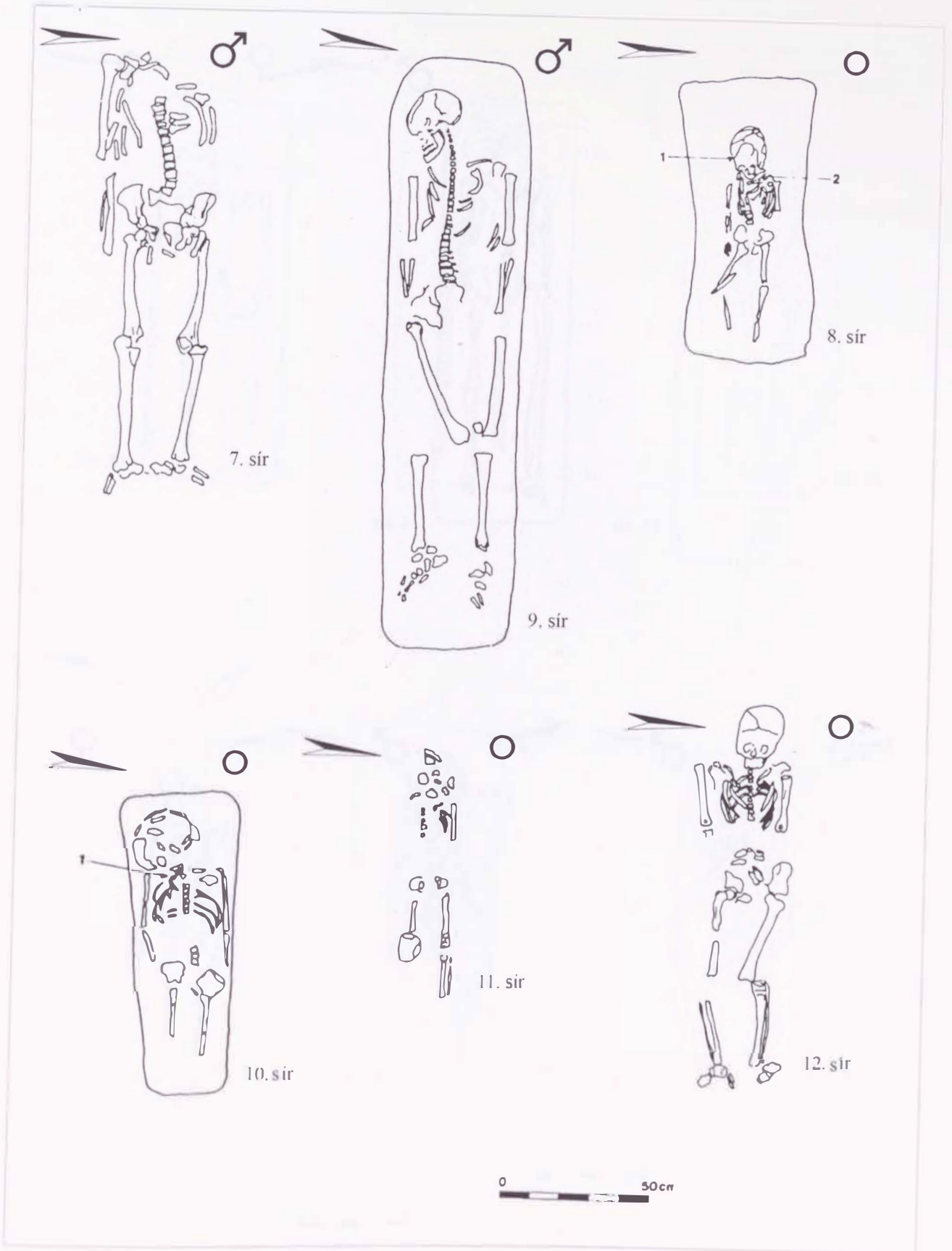

129. kép. Füzesabony-Kastélydűlő

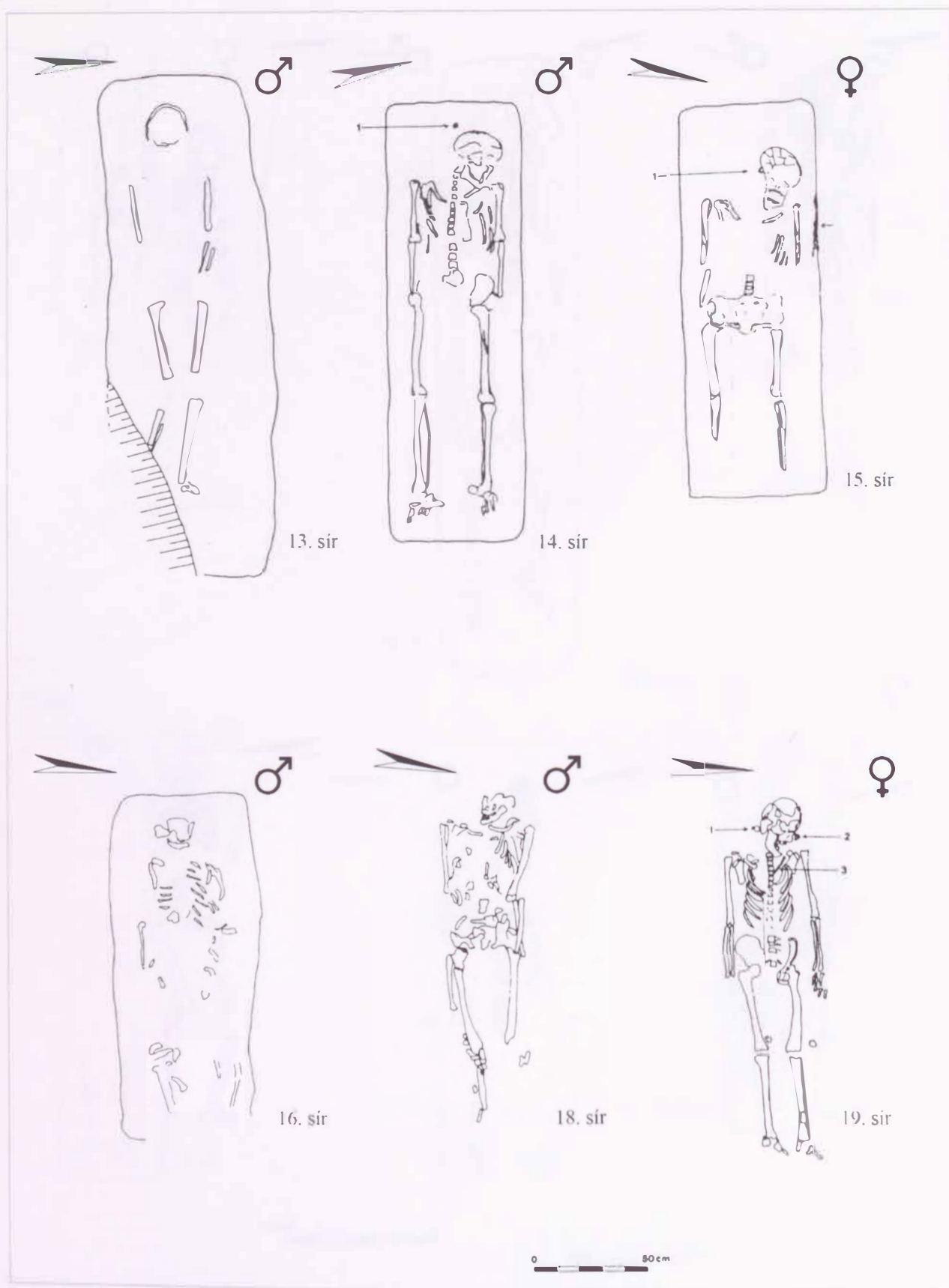

130. kép. Füzesabony-Kastélydülő

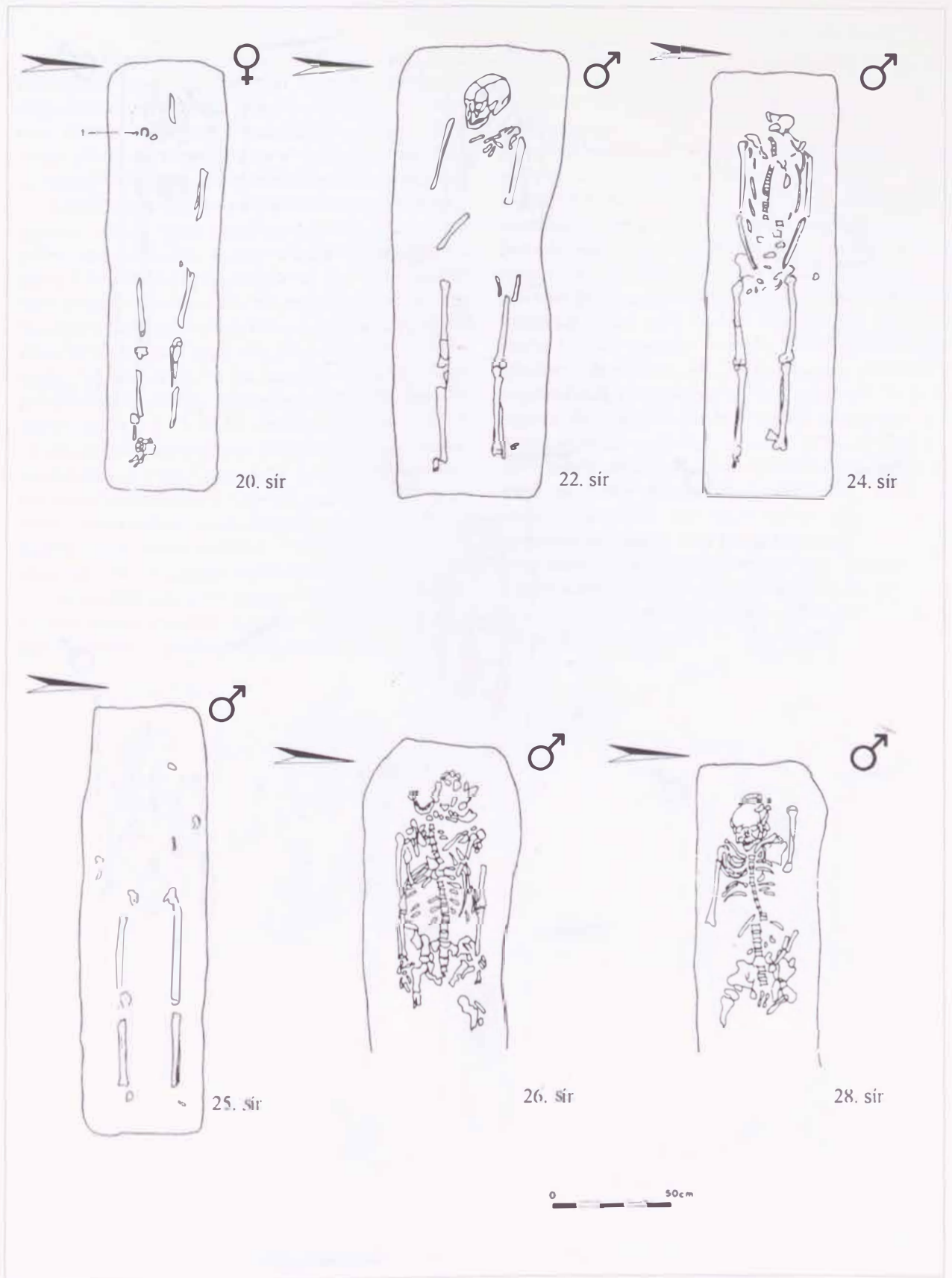
FÜZESABONY-KASTÉLYDÜLŐ

131. kép. Füzesabony-Kastélydülő

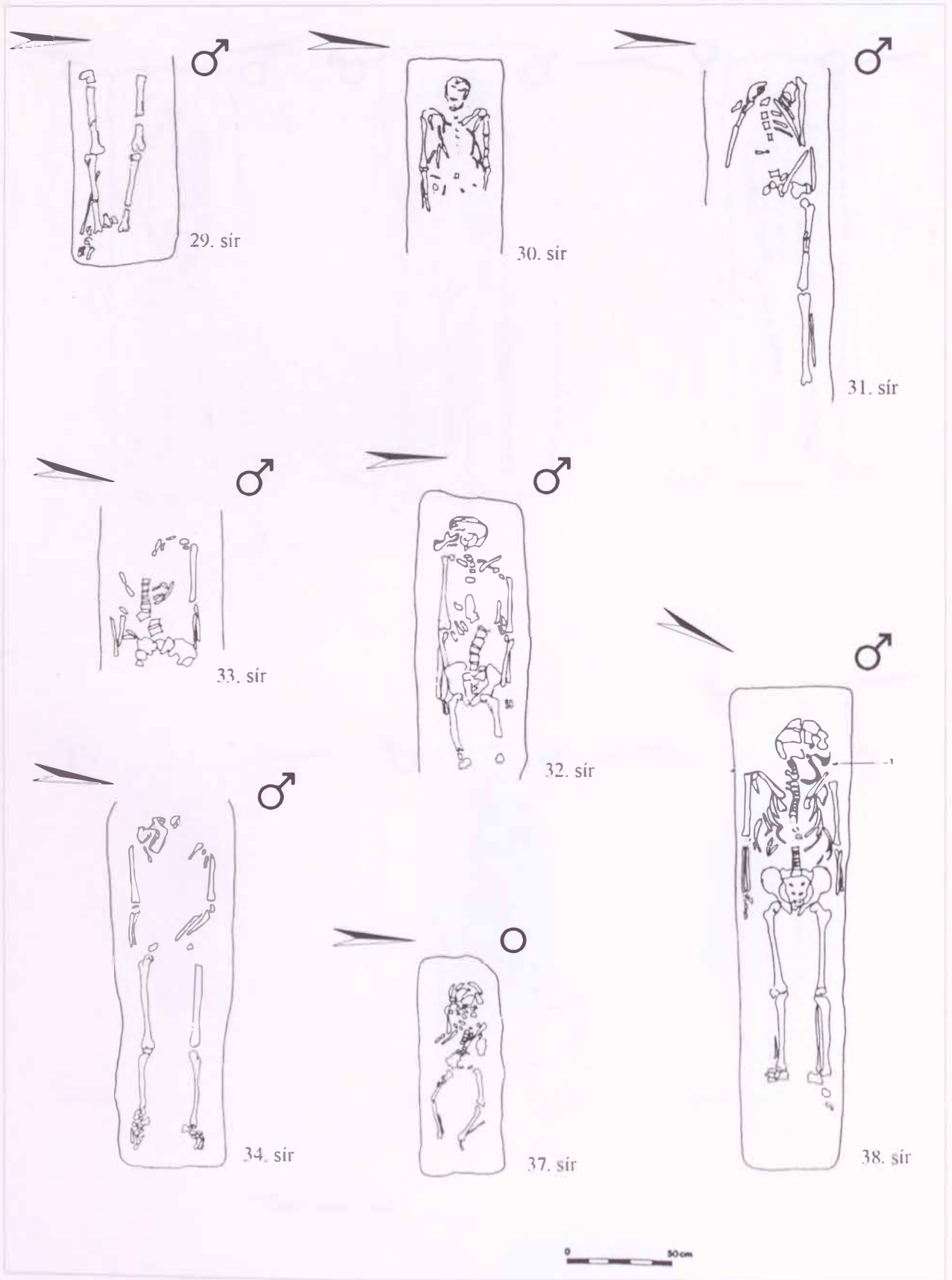

132. kép. Füzesabony-Kastélydülő

133. kép. Füzesabony-Kastélydülő

FÜZESABONY-KASTÉLYDŰLŐ

134. kép. Füzesabony-Kastélydűlő

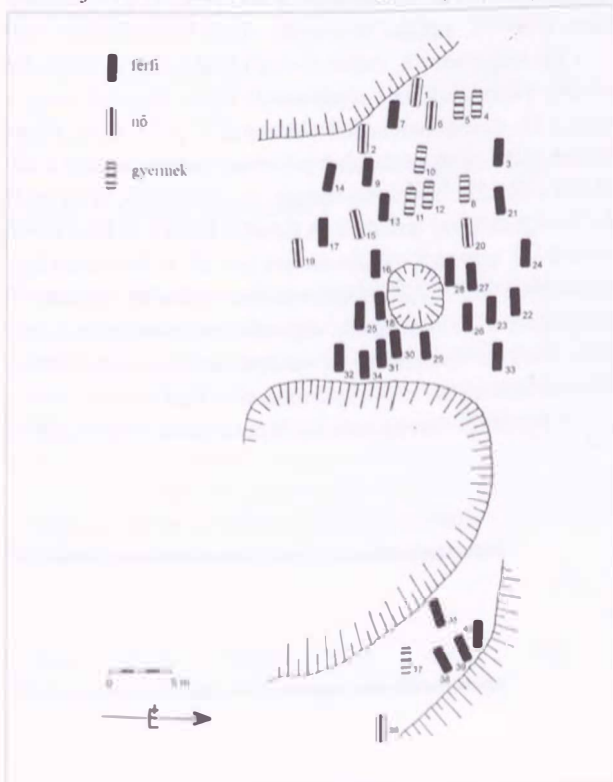
20.3. ÉRTÉKELÉS

A lelőhely nagymértékű bolygatottsága, s az a tény, hogy kiterjedését egyik irányban sem lehetett biztonsággal megállapítani, értékelését jelentős mértékben korlátok közé szorítja, forrásértékét pedig csökkenti (129. kép). Alább következő megállapításaink értelemszerűen csak az ismertté vált sírokra, illetve temetőrésztetre vonatkoznak.

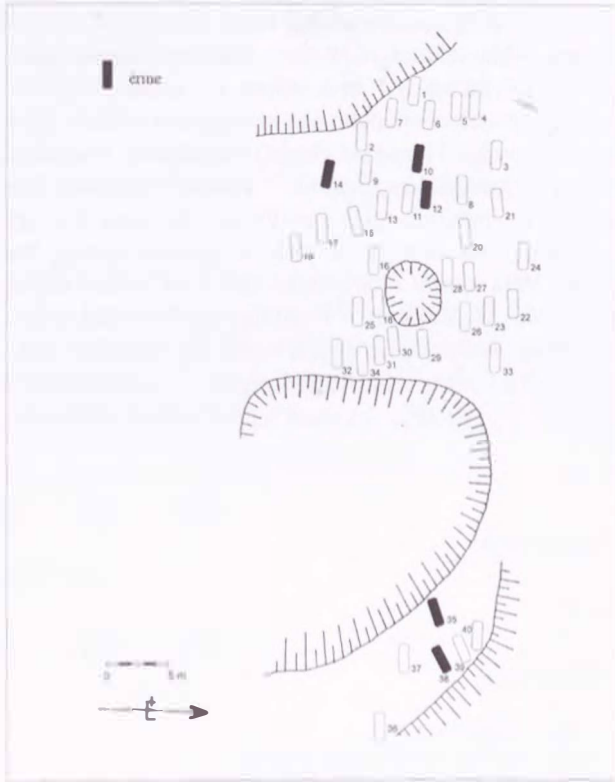
A temetkezési szokásokkal kapcsolatban az ásató megjegyezte: több esetben megállapítható volt, hogy a sírgödört nem ásták bele a sárga altalajba, hanem csak a fekete humuszréteg aljáig mélyítették le.¹⁸⁶ Ezen esetekben a sírgödör formája nem volt megállapítható. A megfigyelhető esetekben a sírgödörök rendszerint lekerekített sarkú téglalap formát mutattak, csak néhány tért el ettől a trapéz alak felé. A tájolás tekintetében domináns a nyugat-keleti irány, csekély eltérésekkel. Koporsóira utaló famaradványok a 2., 5. és 15. sírokban fordultak elő, de miután szöveget ezekben sem találtak, fából ácsolt konstrukciókkal kell számolnunk. A 27. sír esetében nem lehetett teljes biztonsággal megítélni azt sem, hogy a bal mellkas felett talált kő a más, hasonló korú sírokban megfigyelt rituális eljárás emléke-e.¹⁸⁷ Pénzerméknek halotti obulusként való használatával öt sírban (10., 12., 14.[?], 35., 38.) találkozunk (136. kép). A temetőrésztben több esetben sajátos kéztartást lehetett megfigyelni: a bal alkart hajlították a medence felső részére (17., 34.), mind-

két kéz a medence középső részén nyugodott (24., 36.), egy esetben pedig az ágyékcsigolyák fölött keresztbe fektették a két alkart (40.). A feltárt temetőrészt területén a sírok világosan kivehető sorokba rendeződtek.

A feltárt 40 temetkezés nemek szerinti megoszlása nagyon egyenetlen: 26 férfi mellett csupán 7-7 női és gyermeksírt találtak (135. kép). A lelőhely töredékes volta miatt azonban ebből nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket. Az azonban figyelemre méltó jelenség, hogy női és gyermeksírok csak a temetőmaradvány nyugati és keleti szárnyán kerültek elő, de mindkét helyen férfisírokkal együtt, nem azoktól elkülönülten. A temetőrészt közepén azonban kizárólag férfiak kaptak helyet, két sírsort alkotva (16., 18., 22–34.). Hasonló elkülönülés a mellékletek eloszlásában is megfigyelhető. Az imént említett, férfisírok alkotta tömb teljesen leletmentes. A temetőmaradvány egészére is jellemző, hogy a férfiak mellett a halotti obulusokon kívül semmiféle más tárgy nem került elő. Érmét viszont kizárólag férfi- (14., 35., 38.) és infans II. korú (10., 12.) vázak mellett találtak, minden esetben a szájüregben vagy annak környékén. Az öt darab érme közül hármat lehetett meghatározni, valamennyi I. András (1046–1060) denára (CNH I, 12. és 13. típus) volt (10., 14., 38.), további két példány a felismerhetlenségig elkorrodálódott (12., 35.).

135. kép. Füzesabony-Kastélydülő, a sírok nemek szerinti megoszlása

136. kép. Füzesabony-Kastélydülő, érmét tartalmazó sírok

¹⁸⁶ Szabó 1991–92, 163.

¹⁸⁷ Tettamanti 1975, 95.

21. FÜZESABONY-KETTŐSHALOM, II. SZ. HOMOKBÁNYA

21.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A lelőhelyen Szabó János Győző 1961. június 15. és július 8. között végzett leletmentő feltárást, miután homokbányászás során több őskori, szarmata és egy honfoglalás kori sírt bolygattak meg (120. kép). További 10. századi

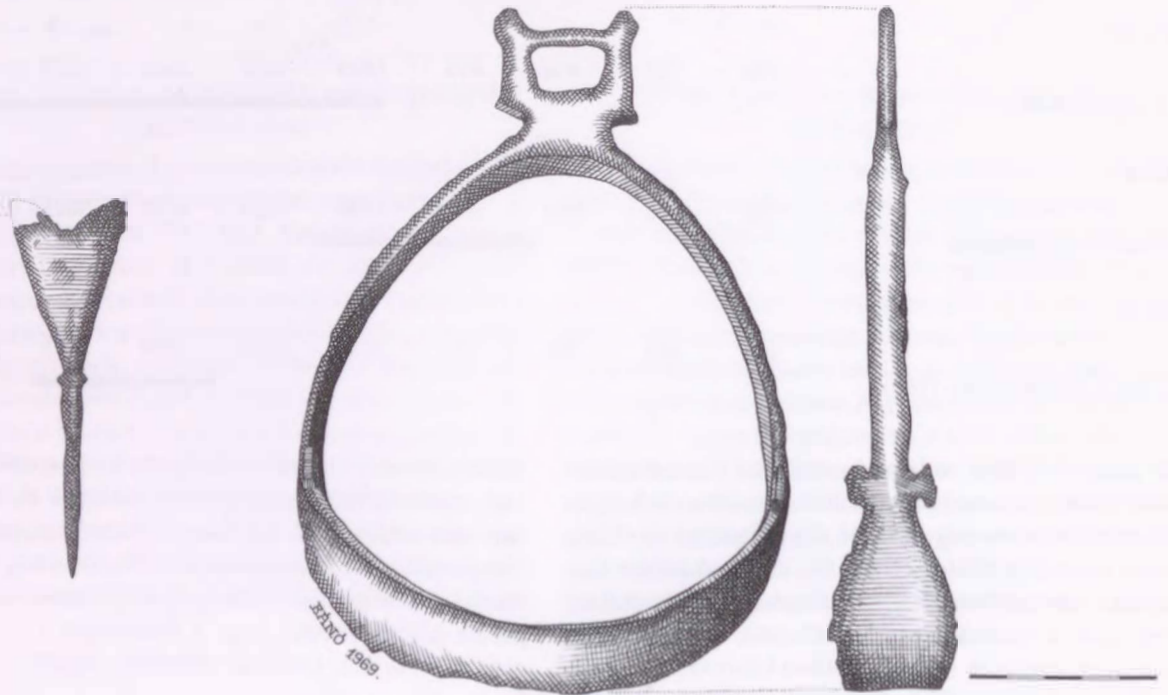
sírok sem ekkor, sem az 1965-ben folytatódó leletmentés során nem kerültek elő. Jelenleg csak a bolygatás során előkerült nyílhegy és kengyel van meg.

21.2. LELETEK (139. kép)

1. Egyedi kialakítású, körte alakú kengyel. Téglalap alakú fülének felső két sarkán egy-egy lekerekített, felfelé irányuló nyúlvány helyezkedik el. Szíjbújtató nyílása viszonylag nagy, lekerekített sarkú téglalap alakú. A kerek átmetszetű szárhoz a fül rövid, kissé beszűkülő nyakkal csatlakozik. A szárok lefelé ellaposodnak, s a talpaló felett hosszúkás, előre és hátra nyúló kitüremkedést alakítottak ki rajtuk. A talpaló kereken ívelt. A kengyel teljes m.: 17,2 cm, sz.: 13,3 cm, a fül m.: 2,4 cm, a szárok átm.: felül 1,1 × 0,8 cm, alul 1,1 × 0,5 cm,

a talpaló sz.: 2,7 cm. (DIV – ltsz.: 66.18.1.)

2. Ívelt vágóélű, villás szárú nyílhegy. A penge egyik csúcsa letörött. Kétfelé ágazó vágóélének kialakítása kettősen ívelt, a penge alsó része egyenes. A pengető és a szártüske találkozásánál vékony borda fut körbe, mely a penge lapjának síkjában lekopott. A viszonylag vastag, hengeres szártüskén, a pengető alatt átrozsdásodott farost nyomai láthatók. A nyílhegy legnagyobb h.: 9,8 cm, sz.: 2,9 cm, a szártüske h.: 5 cm, átm.: a pengetőnél 1,6 cm. (DIV – ltsz.: 62.27.1.)

139. kép. Fűzesabony-Kettőshalom

21.3. ÉRTÉKELÉS

Az ásató a feldúlt sír helyéről csak a homokbányászás során kimozdított kengyelt és nyílesűcsot tudta megmenteni. A leleteket a 10. századra keltezhetjük. Mivel sem az 1961-ben, sem az 1965-ben folytatott leletmentő

ásatás során nem találtak további honfoglalás kori sírokat, vagy magányos temetkezésről, vagy kis sírszámú temetőről lehet szó, melynek további sírjait a leletmentés megindulása előtt a homokbányászással nyomtalanul elpusztították.

21.4. IRODALOM

RégFüz 15 (1962), 20; ArchÉrt 89 (1962), 259–260; Szabó 1969, 55.

22. FÜZESABONY (SZIHALOM)-RÉTHY-TANYA, KOSZPÉRIUM-DOMB

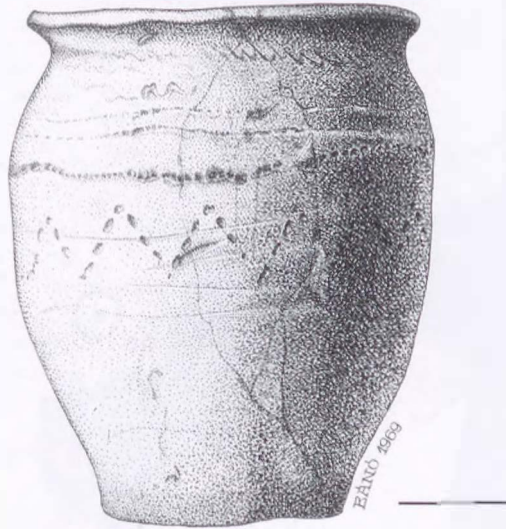
22.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A Szihalom és Füzesabony között, a Szihalomtól DNy-ra lévő Réthy-tanya közelében, a Nagy-Kospérium-dombon őskori halom feltárása közben 10. századi

kislánysírt talált Foltiny János. A lelőhely a két település határán helyezkedik el, ma már közigazgatásilag Szihalomhoz tartozik (120. kép).

22.2. LELETEK (140. kép)

1. Az állcsont alatt bronz *mellkereszt*. (Elveszett.)
2. A csontváz mellett, a koponya magasságában *agyagedény*. Élesen kihajló peremű, rosszul kiégetett, szürkésbarna színű edény. Pereme alatt fűrészfogszerű díszítés, vállán benyomkodott pontokból álló párhuzamos vonalak. Hasán ugyancsak benyomkodott pontokból álló fűrészfogminta. M.: 13–14,5 cm, sz.: 7,5–8,5 cm, szájm.: 9 × 10 cm, fenékátm.: 6,5 × 7 cm. (DIV – ltsz.: 54.52.1.)

140. kép. Füzesabony-Réthy-tanya

22.3. ÉRTÉKELÉS

A Kospérium-domb ásására Bartalos Gyula ösztönzése nyomán került sor. Miután elvégezték a századi apátság alapítólevelében említett besenyő temetkezések helyének megközelítő azonosítását, Foltiny megásatta a Füzesabony és Szihalom között ma is látható kis halmok egyikét, s e munka során került elő a magányos gyermek sír. Foltiny, híven a kutatás kiindulópontjához, a leletet a besenyőkhöz kötötte.¹⁹⁴ Álláspontjához később csatlakozott Nagy Árpád is.¹⁹⁵ Véleménye szerint formája és díszítése alapján az edény az orosz-izraeli besenyő hagyományokkal mutat egyezést. Felfigyelt arra a sajátosságra is, hogy a sírban keresztény jelkép és pogány ételmelléklet

egyaránt előkerült. Véleménye szerint ezek együttesen kelteznek a gyermeksírt a besenyők megtérésnek, a 11. század első harmadának az idejére.

Véleményem szerint az etnikai azonosítás nem kelőképpen megalapozott. Mint arra az újabb kutatások rámutattak, a kereszt jelenléte egy sírban még nem jelenti automatikusan viselőjének keresztény voltát, hiszen e temetkezések zöme egyértelműen pogány rítusok szerint került a földbe.¹⁹⁶ Az elmondottak alapján magam a sír földbe kerülésének idejét a 10. század második felére vagy az ezredforduló időszakára teszem.

22.4. IRODALOM

Foltiny 1887, 120–121; Nagy 1969, 129–157; Szabó 1969, 55.

¹⁹⁴ Foltiny 1885, 125.

¹⁹⁵ Nagy 1969, 138.

¹⁹⁶ Langó-Türk 2004, 397–401.

23. GYÖNGYÖSPATA-CSÁKBEREG-PUSZTA

23.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A község határában, közelebről nem ismert lelőhelyen kiszántott sírból kengyel pár és szablya került előbb egy magángyűjteménybe, majd az egri múzeumba. Ma már

csak a szablya van meg, a kengyel pár – melynek típusát nem ismerjük – elveszett.

141. kép. Gyöngyöspata

23.2. LELET (142. kép)

A *szablya* pengéje enyhén ívelt, markolattüskéje az él felé hajlik. A penge alsó harmada elmannal van ellátva és kétélűre köszörült, s szinte teljes hosszában vércsatorna látható. A csónak alakú ellenző vasból készült, gömbös

végét bronzból öntötték és az ellenzőhöz forrasztották. Az ellenző ezüstberakással díszített, mintázatát V alakban elhelyezett levélkéek alkotják. (DIV – ltsz.: 54.2.1.)

142. kép. Gyöngyöspata-Csákbereg-pusztá

23.3. ÉRTÉKELÉS

A leletkörülmények miatt a lelőhely jellegéről (magányos sír vagy temető) semmit sem tudunk. A jó megtartású szab-
lyá ellenzőjét magas színvonalú ötvösmunkával díszítet-
ték, a korszak legfinomabb kidolgozású hasonló leleteivel

(Bana, Orosháza-Pusztaszentetornya) vethető össze, de pontos párhuzamát nem ismerjük. Az értékes fegyver rangos, feltehetőleg egy 10. század első felében eltemetett férfi tulajdonában lehetett.

23.4. IRODALOM

Hampel 1905, 848–849; Hampel 1907, 134; FÉK 38; Szabó 1969, 55, 57.

24. GYÖNGYÖSPATA-KECSKEKŐ

24.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1982 szeptemberében névtelen bejelentő értesítette a területileg illetékes egri múzeumot, hogy Gyöngyöspatán a Kecskető-domb keleti oldalán földmunkák során a helyi termelőszövetkezet gépei talajgyengetés során emberi csontokat fordítottak ki (141. kép). A történekről a szövetkezet vezetői elmulasztották értesíteni a múzeumot. A leletmentő ásatás azonnal megkezdődött (1982. szeptember 2–10., szeptember 20–23.) Szabó János Gyöző irányításával, de a temető nagy része valószínűleg

elpusztult. Az ásatás folyamán 6 sírt tudtak megmenteni. Egy későbbi bejelentésből kiderült, hogy a helyszínen régen szőlő volt, de egy földesúszamlás során a terület egy része leszakadt az ott folyó patak felé. Elképzelhető, hogy a leszakadt föld sírokat is tartalmazott, de a patak felőli oldalon még bolygatatlan sírok is maradhattak. Az ásatásvezető jelentése szerint a temetőnek kb. 50 sírja pusztulhatott el.¹⁹⁷

24.2. SÍRLEÍRÁSOK

1. sír (1982. szeptember 6.) (144. kép)

Felnőtt (neme, életkora bizonytalan). Csvh.: ?, t.: Ny–K (270°), sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?.

A sírfolt nem volt kivehető. Háton fekvő, nyújtott helyzetű, bolygatott csontváz. Koponyája a bal váll felé és kissé előre billent. Vállai felhúzott helyzetben voltak. Mindkét kar enyhén be volt hajlítva, az alkarok a medence belső széléig futottak, a jobb kéz csontjai a keresztcsonton nyugodtak. A lábszárcsontok hiányoztak, a combcsontok, a karcsontok és a koponyatető töredezetek voltak.

Melléklete nem volt.

2. sír (1982. szeptember 9.) (144. kép)

Felnőtt (neme, életkora bizonytalan). Csvh.: ?, t.: Ny–K (287°), sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?.

A sírfolt nem volt kivehető. Háton fekvő, nyújtott helyzetű, nagyrészt bolygatatlan csontváz. A koponya a jobb oldalán nyugodott. Vállai felhúzott helyzetben voltak. Mindkét kar szorosan a testhez simult, az alkarok egymást keresztezve a keresztcsontra voltak hajlítva. A lábak jobbra dőltek, térdben kissé behajlítva (a jobb láb nagyobb mértékben), eredetileg enyhén felhúzott helyzetben lehettek. A jobb szákapocscsont eredeti helyéről kimozdult. A jobb lábfej kifelé, jobbra volt elfordulva.

Melléklet:

Kissé ferdén lefelé fekvő *vaskés* került elő a medence jobb oldalán. Hegye a jobb combcsont fején, lejjebb fekvő nyélnyúlványa a jobb medencelapáton volt. (Elveszett.)

3. sír (1982. szeptember 9.) (145. kép, 48. tábla 1–7)

Felnőtt férfi. Csvh.: ?, t.: Ny–K (272°), sm.: ?, sh.: ?, ssz.: 85 cm (a Ny-i végétől 100 cm-re).

A sírfolt nem volt jól kivehető, csak a Ny-i fele látszott. A sírgödör kb. 1 m hosszan volt megfigyelhető: Ny-i végétől K felé fokozatosan szélesedett.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű, régi bolygatású csontváz. A koponya arccal a föld felé volt fordítva. A jobb combcsont fejével a jobb vállon feküdt. A bal lábsontok a bal karesont helyén kerültek elő, a sípcsont térd felőli része volt a bal vállon. A mellkasra fektetve egyéb hosszúcsontokat találtak, valamint a medence is erősen bolygatott volt. Eredeti helyükön csak a gerinc hátsóigolyái maradtak.

Mellékletek:

1. Az emberi koponyával egy magasságban, attól kb. 25 cm-re *lókoponya* került elő, szájával Ny felé. A két koponya a Ny-i sírvégtől 67–68 cm-re feküdt. A lókoponya kissé balra dőlt, és ferdén, a hátulsó részével kissé az emberi váz felé irányulva helyezkedett el.
2. A lókoponya orrcsontja fölött ferdén feküdt egy erősen töredékes *csontlemez*, talán íjsont része volt.
3. A lókoponya közepétől 2–3 cm-re, a bal oldalon lelt kerekre hajlított *ezüstdrót* a kantárzathoz tartozhatott. (Elveszett.)
4. A sír K-i felében, a kimozdított jobb combcsont eredeti helyétől kicsit jobbra (kívül) *vaskés* került elő. A kés hegyével K felé, a sír hossz tengelyéhez képest kissé ferdén helyezkedett el. Pengéje a hegyénél enyhén ívelt, egyélű, átmetszete ék alakú. A nyélnyúlvány szimmetrikusan illeszkedik a pengéhez, és a vége felé enyhén keskenyedik. A penge hegye letörött, éle töredezett. A kés teljes h.: 12,5 cm, a penge h.: 8,5 cm, a penge sz.: 1,2 cm. (DIV – ltsz.: M.84.2.6.)
5. A sír K-i felében *kétélű kard* töredékét találták. Markolata letörött, csak a pengét helyezték a sírba. A penge a vaskéssel párhuzamosan feküdt, nagyjából a jobb láb eredeti helye fölött. A vaskés a penge középtájékának külső oldalán volt. (DIV – ltsz.: 84.2.2.)
6. Szintén itt, a sír K-i felében két ezüst *lábperec* (*karperec*?) töredékei kerültek elő. Az egyik a kard hegye alatt volt, egy szákapocscsont-töredéket átfogva.

¹⁹⁷ Jelenleg a leletanyagban az előkerült tárgyaknak csak kis része van meg, ezek leírását ismertetjük. A többi lelet csak az ásatási naplóból ismert. A beletárolt tárgyak közül sincs meg mindegyik, hiányoznak az M.84.2.1–5., M.84.2.10–11. leltári számú darabok.

Ettől D-re (jobbra) 5-7 cm-re találták a másik töredéket. (DIV – ltsz.: 84.2.4.; elveszett.)

7. A kardpenge, a kés és a lábpercek mellett-alatt *tegezvasalás* darabjai feküdtek. A legtöbb töredék merevítőpálca vagy vaspánt darabja, némelyiknek a végződése kiszélesedő, levél alakú. A zárszerkezethez tartozó töredékek is vannak köztük, rajtuk néhol szegecs maradványaival. (DIV – ltsz.: M.84.2.7.)
8. A kard középső részétől 15 cm-re, kb. a sír D-i szélénél *ívelt vaspánt* feküdt, valószínűleg *tegezvasalás*.
9. A csontok felszedése közben került elő egy hurkoskapos záródású, vékony ezüstdrótból készült *nyakperce*. Eredeti helyén feküdt, a nyakegigolyákat körbefogva. (DIV – 84.2.3.; elveszett.)
10. Szintén a csontok felszedésekor a mellkas felső részén, a gerinc két oldalán két darab *kerek aranylemez* találtak. Feltehetőleg bizánci aranypénzckből kalapálták ki őket.¹⁹⁸ (DIV – ltsz.: 84.2.5; elvesztek.)
11. A sír leletanyagához tartozik néhány *csontlemez-töredék*, melyek pontos helyét nem ismerjük, de lehetséges, hogy a 2. számú melléklettel azonosak. Valószínűleg íjmerevítő lemezeknek, esetleg nyiltegez fedélborításának a töredékei. Az egyetlen nagyobb méretű csontlemez ívelt oldalú, egyik végén rovátkolás látható. Hátoldala kidolgozatlan. Ez utóbbi h.: 6 cm, sz.: 2,2 cm. (DIV – ltsz.: M.84.2.8.)

4. sír (1982. szeptember 9.) (145. kép)

Neme, életkora bizonytalan. Csvh.: ?, t.: Ny–K (280°), sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?.

A sírfolt nem volt megfigyelhető. Háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz. A munkagép a sír nagy részét megsemmisítette. A koponya hátsó fele, a háti bordák, a nyak- és hátszegigolyák, a bal kulacsont és lapocka eredeti helyükön maradtak.

Melléklet:

A koponya két oldalán egy-egy zárt bronz *hajkarika* került elő. Az egyiket feltárás közben ellopták. (DIV – ltsz.: 84.2.9.; a leletanyagban a megmaradt darab sem található.)

5. sír (1982. szeptember 10.) (145. kép, 48. tábla 8)

Felnőtt nő (életkora bizonytalan). Csvh.: 152 cm, t.: Ny–K (271°), sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?.

A sírfolt nem volt megfigyelhető. Háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz. A koponya a bal oldalán nyugodott. Bal karja szorosan a testhez simulva, egyenesen kinyújtva került elő. Jobb karja derékszögben behajlítva feküdt: a karesont a testhez simult, az alkar csontjai pedig kereszteték a törzset, és a bal könyökig értek. A lábujjcsontok hiányoztak.

Mellékletek:

1. A behajlított jobb kéznél, a kézcsontok között *pántgyűrű* került elő. Az ovális átmetsetű, talán rossz ezüstdből készített gyűrű egyik törött vége elkeskenyedik. A gyűrű átm.: 2,2 cm, v.: 0,2–0,3 cm. (DIV – ltsz.: M.84.2.11.)
2. A koponya alatt egy *S-végű hajkarika* volt. (DIV – 84.2.10.; elveszett.)

6. sír (1982. szeptember 10.) (145. kép, 48. tábla 9–12)

Felnőtt férfi (életkora bizonytalan). Csvh.: ?, t.: Ny–K (276°), sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?. Sírfolt nem készült róla.

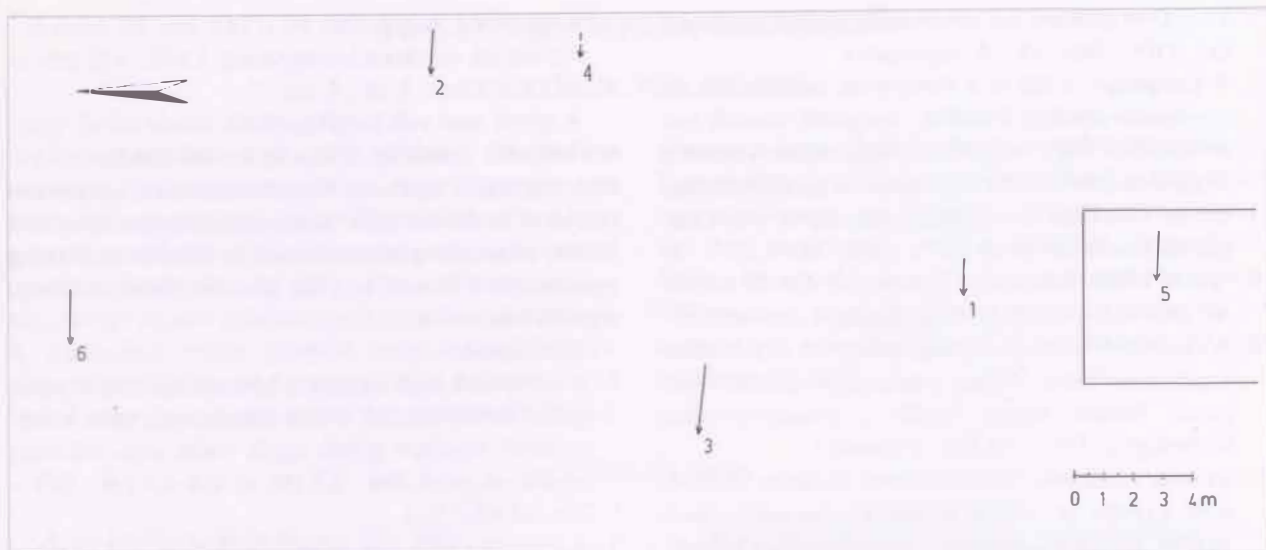
A sírfolt nem volt kivehető. Valószínűleg háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz, de a roncsolt csontok közül alig néhány töredék maradt az eredeti helyén.

Mellékletek:

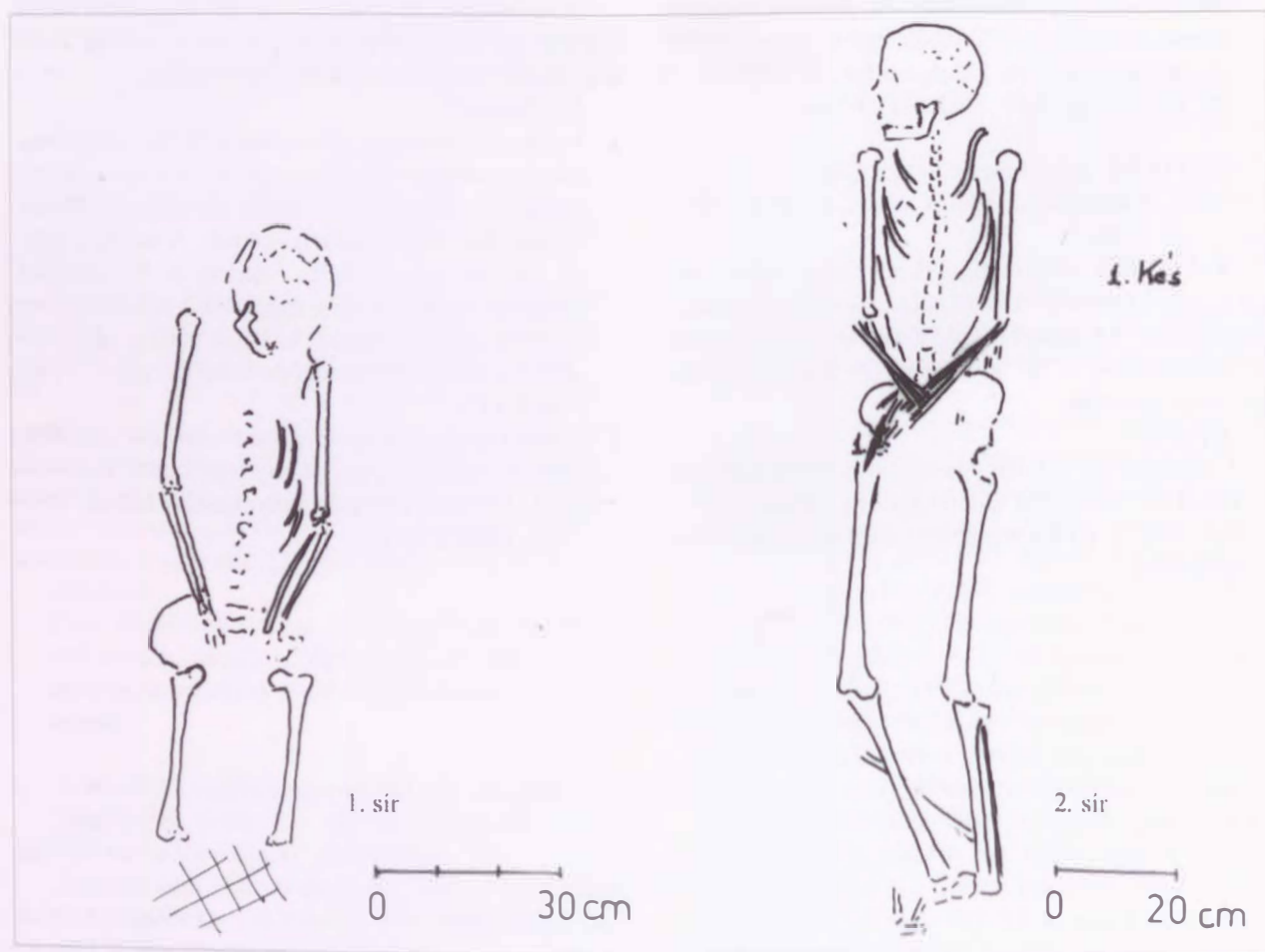
1. A jobb medencelapát tájékán *tegezborítás* csontlemezeinek töredékeit találtak. A csiszolt csontlemezek hátoldalán a felragasztást segítő rovátkolás látható. Némelyiken rozsdanyomok vannak. A lelethez tartozik még két merevítőpálca töredéke is. Kiszélesedő, kisméretű végükön apró szeggel átütve erősítették őket a csont borítólemezekhez. Az egyik pálca a szeges végétől 3,5 cm-re derékszögben behajlik. (DIV – ltsz.: M.84.2.13.)
2. A jobb kéz környékén *ezüstlemez (karpánt)* töredékei kerültek elő. A nagyon vékony lemez apró darabokra törött. Az egyik töredéken átlyukasztás látható. (DIV – ltsz.: M.84.2.12.)

¹⁹⁸ Kovács 1989, 170.

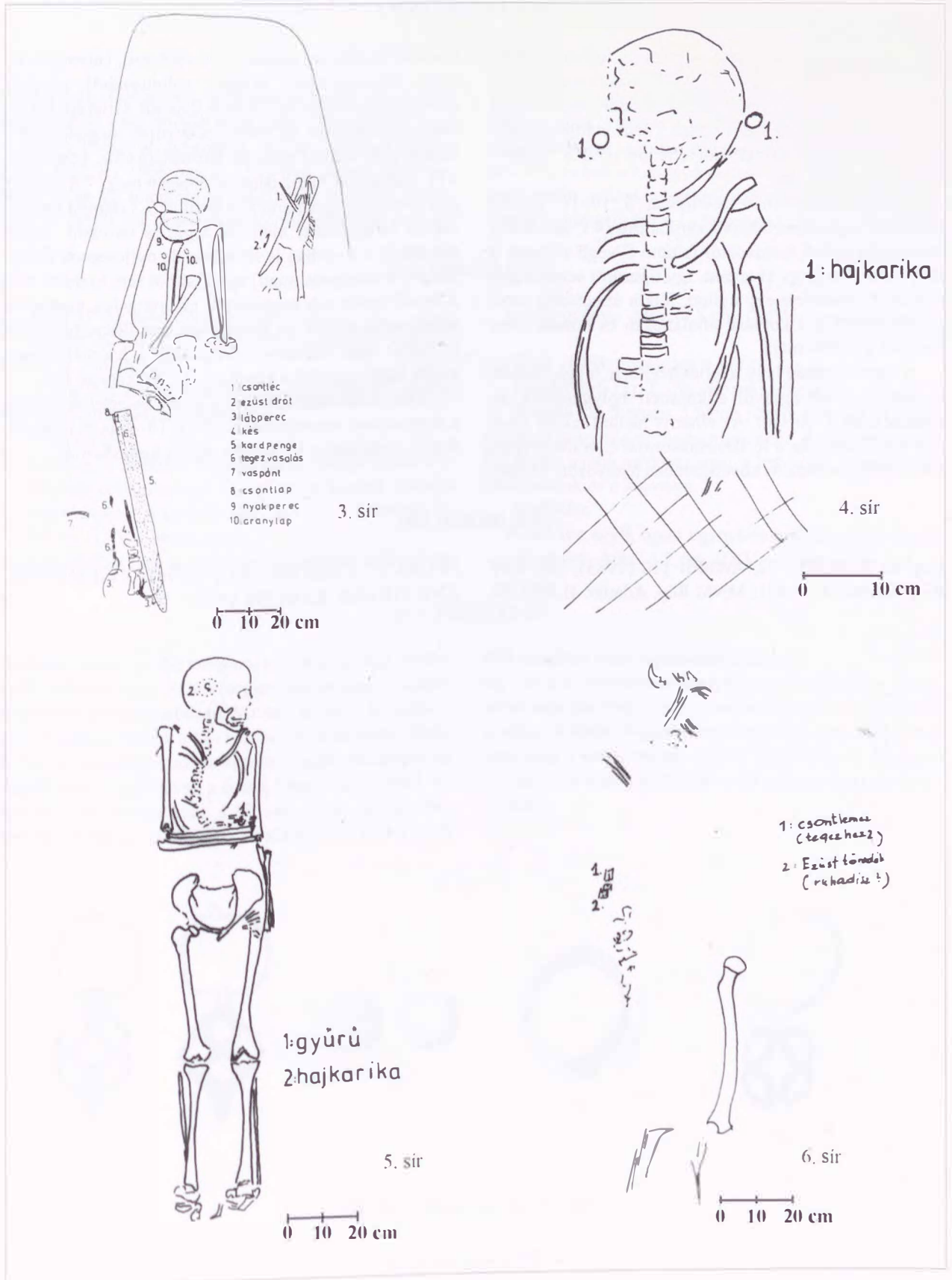
GYÖNGYÖSPATA-KECSKEKŐ

143. kép. Gyöngyöspata-Kecskekő

144. kép. Gyöngyöspata-Kecskekő

145. kép. Gyöngyöspata-Kecskekő

24.3. ÉRTÉKELÉS

Az ásató becslése szerint az eredetileg legalább 50-60 síros temetőt szinte teljesen elpusztították, a megmentett 6 sír kisebb-nagyobb részben roncsolódott, mellékleteik egy része elpusztult, s a feltártak közül is több minden hiányzik. Mindez szinte lehetetlenné teszi a lelőhely értékelését (143. kép).

A *hajkarikák* közül felbukkan a 10–11. század folyamán végig használt zárt karikatípus (4.), valamint a 10. század utolsó harmadától feltűnő S-végű változat is (5.). Ez utóbbi tárgy elveszett, így típusáról semmit sem tudunk. Kísérőlelete egy nyitott, félkör átmetszetű *pántgyűrű* volt (5.), a korszak általánosan és hosszú ideig használt gyűrűformája.

A temetőmaradvány mellékletekben leggazdagabb temetkezése kétségkívül a korabeli bolygatásnak áldozatul esett 3. sír volt. Az elhunyt mellett feküdt *lovának koponyája*; de a ló lábszárcsontjai és a lószerszám valószínűleg a sírdúlás következtében hiányozott. Ékszer-

készlete viszonylag gazdag volt: elveszett, ismeretlen típusú *lábpercekből*, bizánci *solidusokból* kalapált *aranylemezekből* és egy hurkos-kapsos záródású *huzalnyakperceből* állott. Ez utóbbi ékszertípus megjelenését a kutatás a 10. század második harmadára tette, készítésük a 11. század első harmadában szűnhetett meg.¹⁹⁹ A elhunyt *fegyverzetéhez* csontlemezzel borított *íj*, valamint vaspálcákkal megerősített *nyiltartó tegez* is tartozott. Tegez töredékeit a 6. sírban is feltárták, de nyilcsúcsok (feltehetőleg a bolygatás miatt) egyik sírból sem kerültek elő. *A kétélű kardot* már eredetileg is megromgálva, markolata nélkül tették a sírba, így típusba sorolása, illetve finomabb keltezése nem lehetséges. Végezetül a használati eszközök közül egyedül a kések (2., 3.) bukkannak fel.

A töredékes adatok, illetve a leletek összetétele alapján a megmentett temetőmaradványt a 10. század második felére, legfeljebb a 11. század elejére keltezhetjük.

24.4. IRODALOM

RégFüz 36 (1983), 72; ArchÉrt 110 (1983), 303; DIV Rég. Adattár: R.A. 431; MNM Rég. Adattár: II.1961/39,

IV.1961/97, X.224/1961, XI.258/1961, XVII.310/1968, XVII.311/1968, XXIII.291/1977.

¹⁹⁹ Szabó 1980, 52–56, 107, 19. j.

25. GYÖNGYÖSPATA-PÓCTETŐ

25.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Az Elömály-Öregszőlők területén előkerült avar temető leletmentése során értesült arról Szabó János Győző, hogy a közeli Póctetőn ugyancsak embercsontokat találtak (141. kép). Az 1968-ban és 1973-ban végzett leletmentések során két templom és a mellettük fekvő 27 Árpád-kori sir került elő. A templom körüli temetőről csak két

11,8 × 5 m-es szelvény és egy 24 m hosszú kutatóárok nyújtott tájékoztatást. A szerény mellékletű sírokból S-végű hajkarikák, gyűrűk, pasztagyöngyök láttak napvilágot. A 6. sírban a koponya mellett függőlegesen álló, az ásató szerint a sírba belőtt nyílhegyet találtak. Az I. templom déli oldalán, a faltól 12 m-re előkerült a temető árka is.

25.2. SÍRLEÍRÁSOK

1. sír (1968. november 3.) (146. kép 1–2, 4)
Felnőtt nő. Csvh.: 150 cm, t.: Ny–K, É-től Ny felé 88°-kal tér el. Sm.: 65 cm.

A sírgödör alakját nem lehetett megállapítani. Háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz.

Mellékletek:

1. A koponya mindkét oldalán ezüst S-végű hajkarika, ráhúzott áttört kosaras csüngővel. A karikák S alakú végei letörtek. A karikák átm.: 1,3 cm, a fülbevaló h.: 3,2 cm. (DIV – leltározatlan.)
2. A mandibula csúcsa előtt kettős csontkakúp alakú üveg-

paszta gyöngy. Átm.: 0,8 cm. (DIV – leltározatlan.)

2. sír (1968. november 4.) (146. kép 3)

Felnőtt férfi (?). T.: Ny–K, sm.: 55 cm.

A szőlő alá forgatás a háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz nagy részét megsemmisítette. Hiányzott a jobb kar és láb, a jobb medencelapát, a bal felkar, a felső mellkasi csontok és a koponya.

Melléklet:

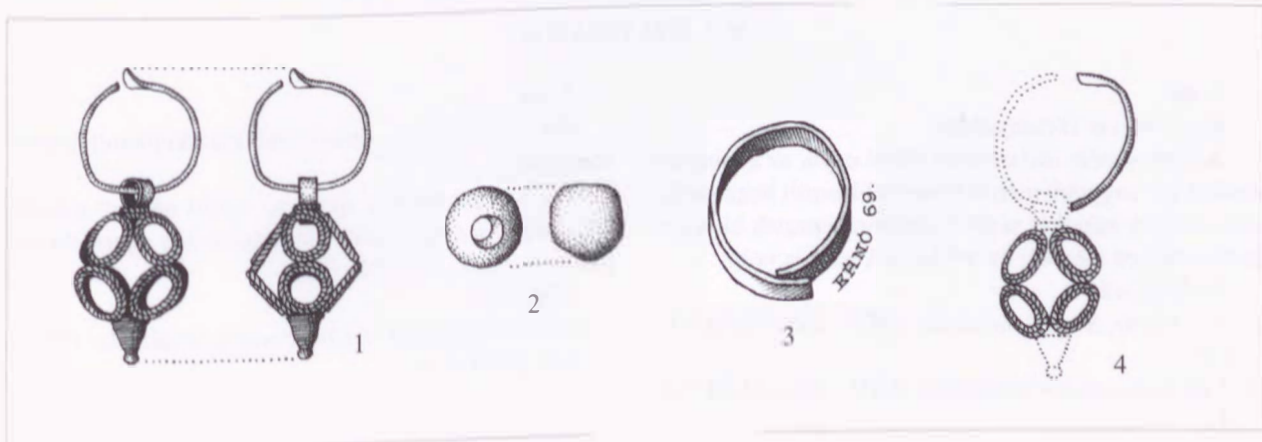
A bal kéz egyik ujján egymásra hajlított végű, bronz pántgyűrű. Átm.: 1,2 cm. (DIV – leltározatlan.)

25.3. ÉRTÉKELÉS

Az ásató szerint az első templom a 11. század első felében épült, keletelt, négy pillérköteggel három hajóra osztott, félköríves szentélyzáródású. Mivel a lelőhely közelében, attól nyugatra fekszik a 11–12. századi föld-favár, Szabó J. Gy. e templomot azonosította a patai fősperesség Árpád-kori központjával, a Szent Péter-templommal. Az építmény pusztulása után, a 13. században egy egyenes szentélyzáródású, az előzőnél jóval kisebb és keskenyebb

falú templom épült ugyanezen a helyen.

Az I. és a II. templom szentélyében és a hajóban az ásátás során nem hatoltak le olyan mélyre, hogy a bolygatatlan altalajig feltárást végezhetek volna. Így nem tudjuk azt sem, hogy a templomban voltak-e korabeli sírok. Szabó J. Gy. az 1968-ban megmentett első két sirt keltezte a 11. századra.

146. kép. Gyöngyöspata-Póctető

25.4. IRODALOM

Régfűz 57 (1974), 72–73; ArchÉrt 101 (1974), 235–243; MNM Rég. Adattár: XV.226/1973, XI.X.329/1968.

26. GYÖNGYÖSTARJÁN-TEPLOMDOMB – Fodor László

26.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1974-ben a mai római katolikus templom közelében egy kisebb domboldalon a helyi mezőgazdasági termelőszövetkezet a szőlőfeldolgozáshoz használatos nagymé-

retű műanyag erjesztőtartályokat telepített. Az ehhez kialakítandó területen végzett tereprendezés során egy középkori temető maradványai kerültek elő.

147. kép. Gyöngyöstarján-Templomdomb

26.2. SÍRLEÍRÁSOK

1. sír

Sm.: 140 cm (bizonytalan).

A földleszedés metszetében fekvő egyik sír koponyája mellett két nagyobb méretű bronzból készült hajkarika volt, aminek mindkét végét S alakban képezték ki. A koponya mellett még két kisebb bronzkarika is volt.

Mellékletek:

1. 2 db bronz, S-végű hajkarika. (DIV – ltsz.: M.74.1.1–2.)
2. 2 db bronz, nyitott hajkarika. (DIV – ltsz.: M.74.1.3–4.)

2. sír

Sm.: 125 cm (a domboldal mai koptatott járőfelületétől).

Ny–K-i fekvésben, az 1. sz. sirtól néhány méterre DK-i irányban egy másik sír (feltehetően gyermek) koponya-töredékei kerültek elő.

Melléklet:

A koponya mellett kisebb, S-végű ezüstkarika. (DIV – ltsz.: M.74.1.5.)

26.3. IRODALOM

Közöletlen.

27. HATVAN

27.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

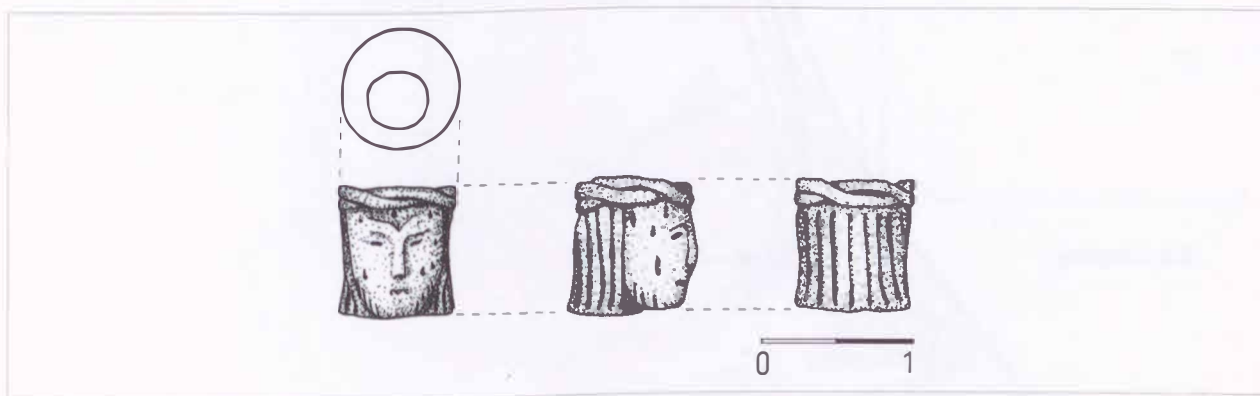
A Magyar Nemzeti Múzeumba 1876-ban került be Sperlagh József ajándékeként több, különböző korú tárgy. A leltárkönyvben Hatvant jelölték meg lelőhelyként, de az előkerülés körülményeiről nem tudunk többet. A bejegyzés szerint az ajándékozó egy köcsákányt, egy obszidián-fűrészet, egy bronz nyílhegyet és egy csontgyöngyöt adott

át a múzeumnak. Az utóbbi tárgy jelenleg a honfoglalás kori gyűjteményben található, de keltezése nincsen egyértelműen tisztázva, a korszakba történő besorolása kérdéses. A később készült leírókartonon hibásan, üvegyöngyként szerepel.

27.2. LELET (148. kép)

Hengeres alakú csontgyöngy, amit valószínűleg másodlagosan felhasznált kis faragványból készítettek. A gyöngy kisméretű, átfúrt, Krisztus-fejet ábrázol, jól kivehető

töviskoronával. Teteje és alja egyenes, a furat hosszában fut benne. A tárgy anyaga sárgásbarnára színeződött, felülete fényesre kopott. (MNM – ltsz.: 187/1876.)

148. kép. Hatvan

27.3. IRODALOM

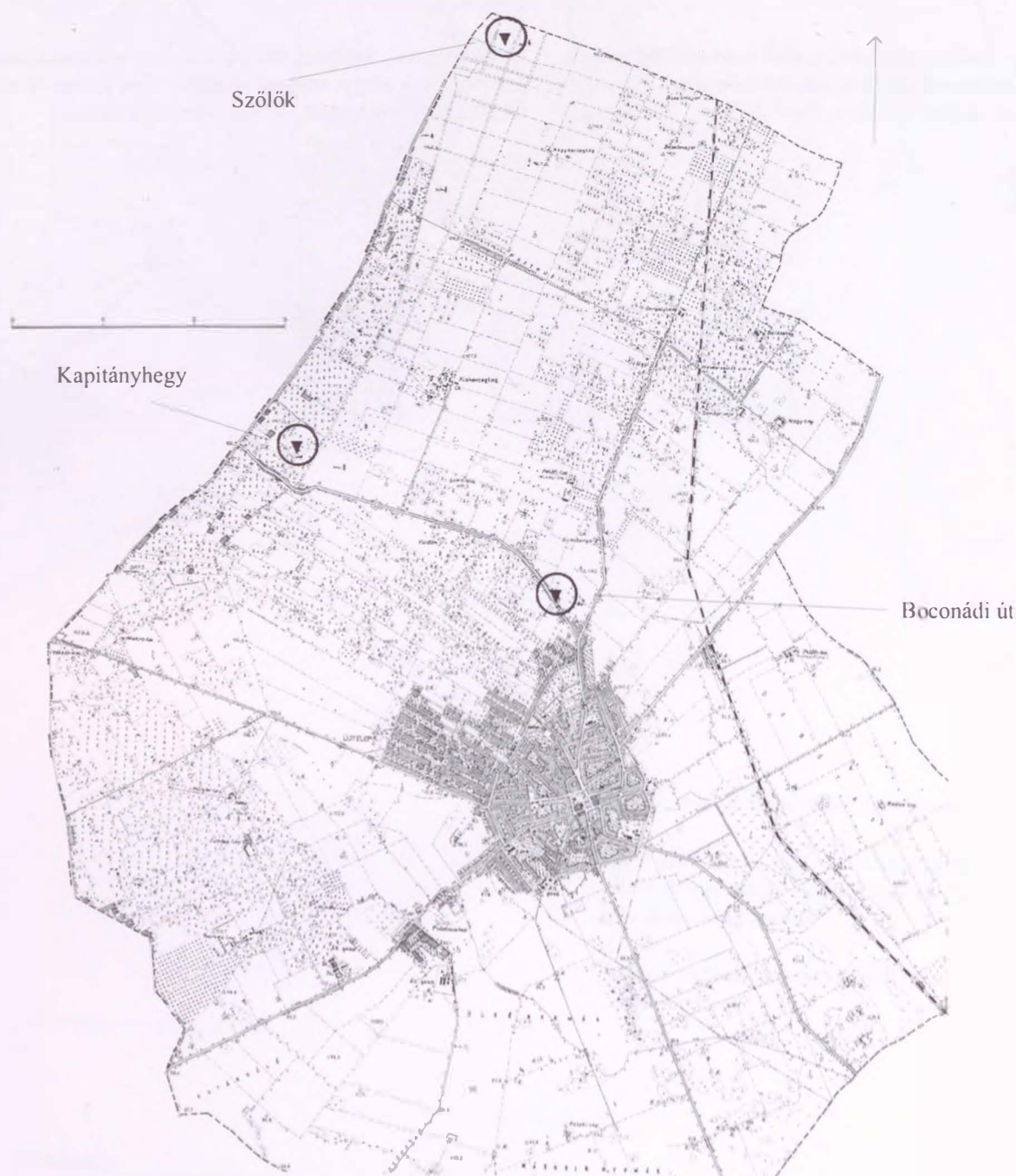
Közöletlen.

28. HEVES-BOCONÁDI ÚT

28.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A Hevesből Gyöngyös és Boconád felé kivezető út északkeleti oldalán lévő homokbányában 1959-ben honfoglalás kori temető sírjait pusztították el (149. kép). A pusztításra Hegedüs Béla hevesi lakos hívta fel Szabó János Győző figyelmét, aki a helyszíni szemlét el is végezte. A lelőhelyen Bóna István 1958 augusztusában feltárt egy, a bányafalból kilógó bolygatott sírt. A bányaművelés során

kidobált lókoponyák közül az egyikkel lószerszám és fegyverzet részei is előkerültek (kengyel, nyíltegez vasveretei, lószerszám vascsatjai). Ásatás Szabó J. Gy. sürgetése ellenére egyáltalán nem történt a területen, csak a kihajigált leletek kerültek múzeumba. A megmentett leletanyagból ma már csupán egyetlen kengyel van meg.

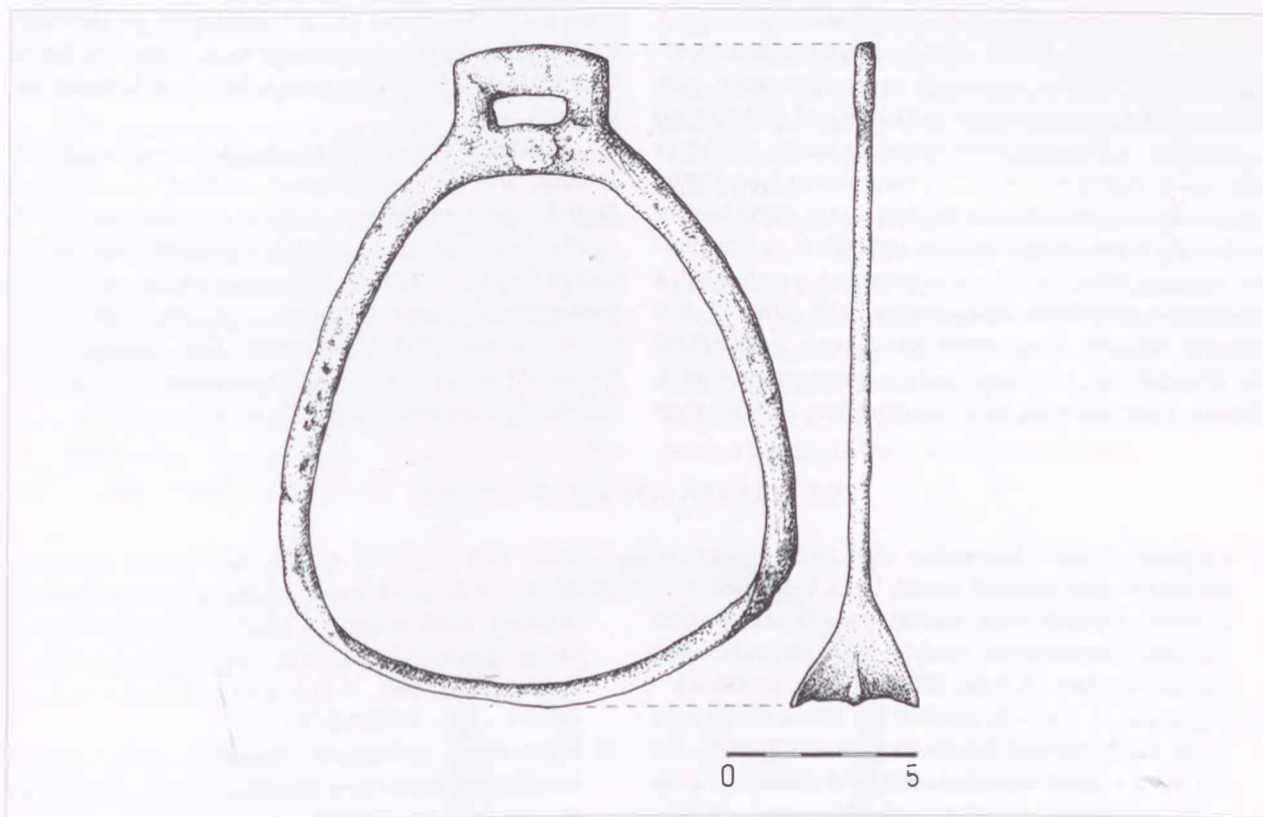

149. kép. Heves, 10–11. századi lelőhelyek

28.2. LELET (150. kép)

Körte alakú kengyel. Gondosan megmunkált darab. Keskeny szárainak átmetszete lapos, fülének felső része íves. A kengyel alig észrevehetően aszimmetrikus. A talpaló enyhén ívelt, közepén bordával erősítették meg.

A kengyel teljes m.: 16 cm, sz.: 13 cm, a fül sz.: 4 cm, a szárak v.: $1 \times 0,4$ cm, a talpaló sz.: 3 cm. (DIV – ltsz.: M.77.6.1.)

150. kép. Heves-Boconádi út

28.3. ÉRTÉKEKELÉS

Régészeti megfigyelés, illetve ásás híján a lelőhely jellegéről nem tudunk közelebbit. Annyi bizonyos csupán, hogy egy – több lovas és fegyveres sirt rejtő – temetőt

pusztítottak el a homokbányászás során. A csekély számú információ 10. századi lelőhelyre utal.

28.4. IRODALOM

Šzabó 1969, 55; Czirúz-Tibor: Heves története. Heves 1969; Bóna 2001, 25; DIV Rég. Adattár: 134/1959.

29. HEVES-KAPITÁNYHEGY

29.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Heves község Kapitányhegy nevű dűlőjében 1936 februárjában gazdag női sír került elő özv. Istvány Józsefné és Olli Mihály földjén szőlő alá fordítás során (149. kép). A találók az egyes leletek síron belüli helyzetét nem figyelték meg, de elmondásuk szerint az elhunyt mellett feküdtek lovának koponyája és lábszárcsontjai is. A megmentett koponya alapján a sírban 43-47 év körüli nő nyugodott, a koponyatetőn besarjadtt szélű tényleges trepanáció figyelhető meg.²⁰⁰ A megmentett leleteket az egri ciszterci gimnázium két hajdani diákja, Barta Károly és Maczki Gyula hevesi lakosok juttatták el az egri gimnázium gyűjteményébe. Felismervén azok jelentőségét, a tárgyakat a gimnázium igazgatósága 1938. július 14-én a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta. A leletekről és előkerülésük körülményeiről a gimnázium tanára, Pataky Vidor számolt be közleményében. A lelőhelyet

1972-ben Fodor László muzeológus (DIV) azonosította. Ebben segítségére volt az egyik találó, özv. Istvány Józsefné akkoriban is a lelőhely melletti tanyán élő leánya, Olli Mihályné, aki jól emlékezett az 1936-ban kiszántott leletekre, s megmutatta azok előkerülési helyét is. A lelőhely a tanyájától északkeletre levő homokdombon volt.

A leletek előkerüléséről és ajándékozásáról beszámoló levelek, illetve jegyzőkönyvek (MNM R. 24/1936) tanúsága szerint a sírban eredetileg jóval több tárgy volt, mint amit az egri Lyceum átadott a Nemzeti Múzeumnak, illetve Pataky V. közölt. A rozettás lószerszámveretek száma eredetileg nem 15, hanem 36 db volt, a sírban megtalálták a vaszablát is, valamint „apró cipőgombokat bronzból” (ezek ezüst lábbeliveretek lehettek). A szakirodalom 1939 óta a téves adatokat idézi.

29.2. LELETEK (151. kép, 49–50. tábla)

1. *Karperec*. A nyitott, lekerekített végű, öntött bronz pántkarperecet aranyfóliával vonták be. A két végére és a közepére fogazott szélű, sodrott aranyhuzallal övezett foglalatot forrasztottak, melybe piros almandinkövet illesztettek. Átm.: 6,8 cm. (MNM – ltsz.: 3/1938.4.)
2. *Díszgomb*. A vörösréz gombot két félből illesztették össze, majd a tartófül helyén szurokkal kitöltötték. Ezt követően a háttér visszakalapálásával alakították ki az indás keretelésű, négyágú palmettás ornamentikát, majd a szurkot kiolvasztották, és a helyére illesztették a tartófület. Végül a gomb egész felületét aranyozták. Átm.: 4,2 cm. (MNM – ltsz.: 3/1938.)
3. Ezüst *lábbeliveretek*. (Elvesztek.)
4. *Rozettás lószerszámveretek*. A készlet 15 db-ja került a múzeumba. Közülük 13 db kerek, enyhén domborodó felületű, díszítésük a közepén elhelyezkedő dudorból kiágazó négylevelű virág, melyet körökkel

- tagolt pálcikamintás szegély fon körbe. Az ezüst-öntvények háttere aranyozott, csakúgy, mint a két kantárrózsáé. Ezek mintáját a középső dudorból kiágazó hármas palmettadisz alkotja, szegélyük díszítetlen. A kantárveretek átm.: 3 cm, a kantárrózsáké 3,2 cm. (MNM – ltsz.: 3/1938.2–3.)
4. Körte alakú *vaskengyel*. Töredékes fülét keskeny, hosszú nyak kapcsolja a szárhoz. A szárok félkör átmetszetűek, kiemelkedő bordákkal tagoltak. Ez a díszítésmód az ezüstberakásos kengyeleket idézi. A talpaló egyenletesen szélesedik, közepén és két szélén egy-egy bordával megerősített, utóbbiakon gyöngyözött díszítés látható. M.: 15 cm, sz.: 10,8 cm. (MNM – ltsz.: 3/1938.5.)
 5. *Zabla*. (Elveszett.)
 6. *Nyüzött lovas temetkezés*.

29.3. ÉRTÉKELÉS

Mivel hitelesítő ásatás nem történt a helyszínen, ezúttal sem tudjuk, hogy magányos sírról van-e szó, avagy a gazdag női temetkezés egy kisebb temetőt rejt (vagy rejtett). Az előbbi verziót támasztja alá az a tény, hogy a rigolirozá^a során több sírt nem találtak, s Fodor L. sem figyelt meg embercsontokat a felszínen, ami egy nagyobb temetőre utalhatna.

A mellékletek alapján kétségtelül Heves megye eddig ismert leggazdagabb mellékletű női sírja került elő a Ka-

pitányhegyen. Finom művű almandinköves karperece párhuzam nélkül áll a honfoglalás kori leletek között, feltehetőleg nem magyar munka. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a korabeli magyar régiségek között rendkívül ritka a bimetalizmus, a fémtárgyak arany- vagy ezüstfóliával történő díszítése (151. kép).

Ugyancsak idegen műhely terméke az aranyozott vörösréz díszgomb. A leggyakrabban avar, illetve bizánci ötvöshagyományokat továbbfejlesztő morva munkának

²⁰⁰ Nemeskürty–Kralovánszky–Harsányi 1965, 350.

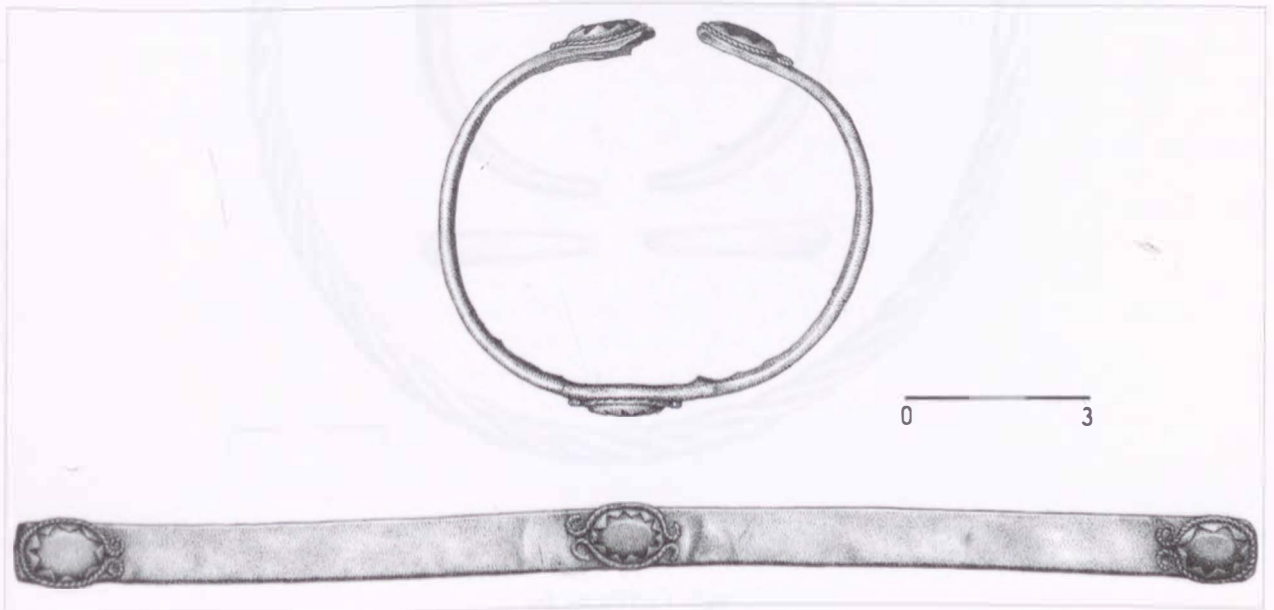
tartják e tárgyakat, de felmerült bizánci eredetük is.²⁰¹ A Szubbotyiciban talált és az etelközi magyarsággal kapcsolatba hozott sírok egyikében előkerült aranylemezből készült díszgomb közzététele²⁰² óta joggal vehető fel, hogy a magyarság már a Kárpátoktól keletre megismerkedhetett ezen ékszertípussal, s nem kell minden darab esetében feltétlen morva területről származó, kereskedelem vagy hadizsákmány révén eleink birtokába került tárgyként számolnunk vele. A nagyméretű, lemezes díszgombok készítési idejét a 9. század első harmadának vége és a 10. század eleje közé keltezi a kutatás, használatuk azonban még a század utolsó negyedében is kimutatható.²⁰³

Az eredetileg 36 verettel díszített rozettás lószerszám a korszak legmivesebb darabjai közé tartozik. Sajnos nem tudjuk, hogy az elkallódott 21 díszítmény ugyanolyan volt-e, mint a megmaradt 15 db, avagy voltak közöttük nagyobb méretű veretek is.²⁰⁴ Ehhez hasonlóan semmit sem tudunk az utolsó szálig elvesztett lábbeliveretekről sem, melyek létéről csak a sír előkerülését taglaló iratanyagból szereztünk tudomást. Párhuzam nélkül áll a nagy szakértelemmel megformált, valóságos kovácsre-

meknek tekinthető vaskengyel is. Párja az ugyancsak a sírban talált, ismeretlen típusú zablával együtt elkallódott.

A heves-kapitányhegyi lelet töredékesége ellenére is Heves megye mindmáig ismert leggazdagabb női sírja. A leletek összetétele pontosan megfelel annak a tendenciának, amit más rozettás lószerszámú női sírok esetében tapasztalhatunk: hiányoznak a nemesfém-ből készített ruhadíszek (a másutt is jellemző lábbeliveretek kivételével!), kimutathatók viszont a mives ékszerek (karperec, díszgomb). Ez utóbbi tárgytípus közül is elkallódhatott néhány, a hasonló sírokban ugyanis viszonylag gyakoriak a hajfonatkorongok, gömbsorcsüngős fülbevalók és a kőes gyűrűk.

A sír földbe kerülésének idejét nehéz meghatározni. A párhuzam nélkül álló tárgyak (karperec, kengyel) e kérdésben nem segítenek, s a rozettás veretek használatát sem lehet a 10. századon belül pontosabban leszűkíteni. Mint fentebb láttuk, a nagyméretű, lemezes díszgomb is kimutatható a korszak temetkezésciből egészen a század utolsó negyedéig. Ezen időperióduson belül bármikor sor kerülhetett a gazdag hevesi asszony eltemetésére.

151. kép. Heves-Kapitányhegy

29.4. IRODALOM

Pataky 1939, 200–208; FÉK 40; Szabó 1969, 55; HM 392–393; Bóna 2001, 18–23; Révész 2002, 110–111, 31. j.

²⁰¹ A Kárpát-medence díszgombjait s a kutatás eddigi eredményeit legutóbb Mesterházy 2000, 211–227. tekintette át.

²⁰² Bokij–Pletnyova 1989, 86–98.

²⁰³ Mesterházy 2000, 216.

²⁰⁴ A rozettás lószerszámú sírokról összefoglalóan Révész 2001, 58–70.

30. HEVES-SZÖLŐK

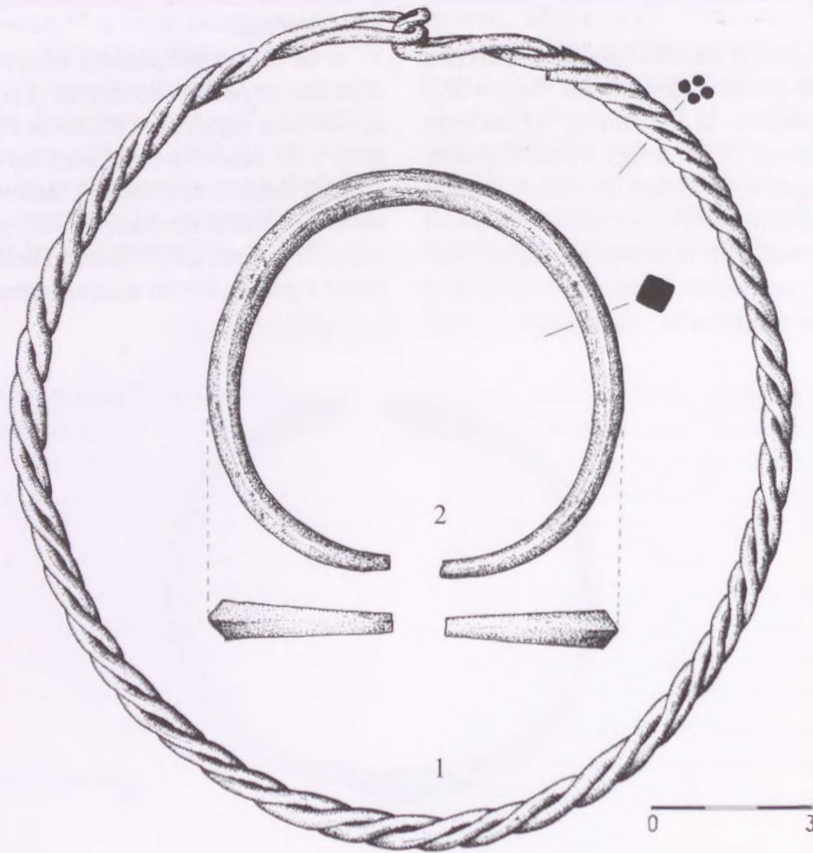
30.1. SZÓRVÁNYLELETEK (152. kép)

Ismeretlen időben és leletkörülmények között kerültek az egri múzeumba az alábbi tárgyak (149. kép):

1. Hurkos-kapcsos záródású, sodrott, bronz nyakpereg. Két félbehajtott bronzhuzalból csavarták össze, tehát teste négy szálból sodort. Két végén a visszahajtott, hurkos huzalvégekből alakították ki a záródást biztosító hurkot, illetve kampót, a szabad végeket pedig

még a hurkos végződés előtt eldolgolták, így azok nem látszanak a kapsoknál. A nyakpereg átm.: 14,8 cm, v.: 0,6 cm. (DIV – ltsz.: M.77.3.1.)

2. Rombusz átmetszetű, egyszerű bronz huzalkarpereg. Nyitott végei felé elkeskenyedek. A karpereg átm.: 7,3 × 7,8 cm, huzaljának átm.: 0,25 cm a végeknél, 0,5 × 0,5 cm a közepénél. (DIV – ltsz.: M.77.3.2.)

152. kép. Heves-Szölők

30.2. ÉRTÉKELÉS

A leletkörülmények ismeretének hiányában a lelőhely jellegéről sem tudunk közelebbit. A vastag, hurkos-kampós záródású nyakperek a Kárpát-medence temetőiben a 10. század vége táján,²⁰⁵ más megfigyelések szerint azonban

csak a 11. század 20-as éveitől jelentek meg.²⁰⁶ Hasonló időszakban tűntek fel a szögletes átmetszetű, vastag huzalkarperek is, melyek használata a 12. század elejéig kimutatható.²⁰⁷

30.3. IRODALOM

Közöletlen.

²⁰⁵ Istvánovits 2003, 291.

²⁰⁶ Szabó 1980, 52–56, 61–62; Giesler 1981, 116–120; Kovács 1986, 101.

²⁰⁷ Szabó 1980, 66; Giesler 1981, 120.

31. HORT – Kovács László

31.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Bizonyára I. (Szent) László uralkodása alatt (1077–1095) elrejtett, előkerülési adatok nélküli, 110 példányos érmelelet(?), amelynek zárt volta ezért megkérdőjelezhető.

1906. október 7-én Faúfeder Mórtól 109 db (a leltárkönyvbe 110-et írtak), október 12-én pedig még egy további (H24) példányt vásárolt meg az MNM az alábbi típusokból:

31.2. LELETEK

1–2. I. (Szent) László H21 (2) denára,
3. I. (Szent) László H22 (1) denára,
4–91. I. (Szent) László H24 (88) denára,
92–110. I. (Szent) László H27 (19),

azaz összesen I. (Szent) László 110 denára.
(MNM Éremtár, Itsz.: B. 57./1906.1–4., B. 58./1906.²⁰⁸)

31.3. IRODALOM

Jeszzenszky 1939–40, 36, 2. táblázat; Saltzer 1996, 56, Nr. 73; Kovács 2005–2006, 42, Nr. 73; Kovács 2008, CXLIX, 5284–5393+.

²⁰⁸ A lelet Hort (Nógrád m.) lelőhelyeiven s egy apró eltéréssel –H27 (20) – került a szakirodalomba: Jeszenszky 1939–40, 36, 2. táblázat; utóbbi adatot vette át: Saltzer 1996, 56, Nr. 73; Kovács 2005–2006, 42, Nr. 73; Kovács 2008 CXLIX, 5284–5393+.

32. KÁL-LEGELŐ

32.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Kál község a Mátraalján helyezkedik el, annak síkságra eső részén, a Tarna felső folyása mentén. 1966-ban a falutól délre, a Heves felé vezető út mentén kialakított kavicsbányában a munkálatok során csontváz és nyílhegyek kerültek elő (153. kép). Szabó János Győző a területileg illetékes egri múzeum régészeként értesült a leletről, és 1966. június 11–16. között elkezdhette a leletmentő ásatást. Elsődleges célja az előkerült 10. századi temető feltárása volt, mivel ennek területét érintette közvetlenül a kitermelés. A kutatások 1966. augusztusában, majd a következő év tavaszán folytak (1967. április 17–24-ig Szabó J. Gy., majd április 25-től május 31-ig Kovács Béla vezetésével). A lelőhelyen a teljesen feltárt 10. századi temetőn kívül nagyobb kiterjedésű szarmata sírmező és néhány preszkita kori temetkezés is volt. Az ásatás eredményeként napvilágra került egy minden jel

szerint a 10. századi sírokat övező árokrendszer is (156. kép).

A 10. századi temető a Tarna patak bal partján helyezkedett el, a rétből 2,5-3 m magasán kiemelkedő észak-déli fekvésű dombvonulat délnyugati részén. Az ásatási dokumentációban található egy utólagos feltárás naplója is, erre 1971 tavaszán került sor, ám az árokrendszerről alkotott kép ezután sem változott, és újabb 10. századi sírok sem kerültek elő.

A sírok leírása az eredeti dokumentáción alapul. Szabó J. Gy., illetve később Kovács B. az ásatási naplóban rögzítette a sírok adatait. Az elhunytak nemét és az életkorát is meghatározták helyben, ha lehetséges volt, de Éry Kinga antropológus eredményeit is közöljük.²⁰⁹ A sírok tájolásáról nincsenek pontos adatok, mivel az ásató szerint a temető fölött húzódó, mélyen belőgő elektromos távvezeték jelentősen eltérítette a mágneses iránytűt.

153. kép. Kál-Legelő

²⁰⁹ Éry 1970.

32.2. SÍRLEÍRÁSOK

A sír (1966. június 11.) (59. tábla 8)

Felnőtt férfi (az *antropológus meghatározása*: 23-41 éves férfi). Csvh. ?, t.: ?, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?.

A homokbánya munkaterületén elpusztult egyik sír, melynek koponyáját és nyílhegyeit (4 db) megmentették az ásatás megkezdése előtt.

1. sír (1966. június 11.)

Felnőtt férfi (az *antropológus meghatározása*: 61-67 éves nő). Csvh.: 151 cm, t.: Ny-K, sm.: ?, sh.: 194 cm, ssz.: 60 cm.

A sírgödör foltja lekerekített végű téglalap alakú, melynek K-i vége hosszabb, és meredekebb ívben lett kialakítva. Mind a két végén aszimmetrikus a lekerekítés: a D felé hajló ív hosszabb, a DNy-i sarok kifejezett. A D-i, hosszanti síroldal enyhén befelé ível. Ezek a vonások kifli formájú sírgödörré emlékeztetnek (az ásató megjegyzése: avar kori jellegzetesség). Háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz. A karok könyökben behajlított helyzetben a medencére feküdtek. A koponyatető és a Ny-i sírfal egymástól való legrövidebb távolsága 20 cm. A lábvég a K-i sírfaltól 34 cm-re volt.

Melléklete nem volt.

2. sír (1966. június 12.) (157. kép, 174. kép 2, 175. kép 1, 51. tábla)

Felnőtt férfi (az *antropológus meghatározása*: 27-31 éves férfi). Csvh.: 158 cm, t.: Ny-K, sm.: ?, sh.: 244 cm, ssz.: 96-67 cm.

Az egyik szarmata halomsír D-i oldalán volt. A sírgödör nagyjából téglalap alakú, a Ny-i végétől a K-i vége felé fokozatosan elkeskenyedett. A Ny-i lezáródás ívelt, a K-i sarkos és egyenes. A nyújtott helyzetű csontváz háton feküdt. A koponya kissé balra fordult és enyhén a bal váll felé billent, az állkapocs leesett. A mellkas felső része és az ágyékesigolya tájéka bolygatott volt, a jobb kar orsócsontja kimozdult.

Mellékletek:

1. Szorosan a csontváz mellé simulva élére fektetett szablya húzódott a bal könyöktől a bal sípesontig. Az enyhén ívelt penge éle töredezett, esúesa letörött.²¹⁰ A markolatnál, a pengetőnél és a fokélnél a fából készített hüvely maradványait figyelték meg. A markolatvas egyenesen esatlakozik a pengetőhöz, majd kb. a felétől ívesen elhajlik a szablya élének irányába. Elkeskenyedő végét a rajta lévő famaradványokkal együtt szegecs üti át. A markolaton megmaradt faborítás átmetszete kerek. A bronzból öntött, lehajló, gombos végű keresztvas viszonylag rövid, egyszerű kivitelezésű. Nyílása lekerekített rombusz alakú, a végeit le-

záró gombok lapított gömb formájúak. Az ellenző egyik oldala nagyon lekopott, a másikon még kivehető a két gomb közt futó gerinc és a közepén kicsücsösödő minta: rombikus teret kitöltő három- vagy négyágú palmetta. A tárgy jelenlegi állapota: restaurált, a penge egyben megvan, de középső szakasza töredékes. Teljes h.: 80,5 cm, a penge h.: 70,3 cm, szélessége: 2,4 cm, a hüvely sz.: 3,5 cm, a fokél h.: 34 cm, a markolatvas h.: 10,2 cm, a keresztvas h.: 6,5 cm, közepének sz.: 1,3 cm, a gombok átm.: 1,35 cm és 1,25 cm. A szablya sírban lemért eredeti h.: 83,5 cm, a markolat keresztvasig mért h.: 10 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.1.)

2. Az ásatási napló szerint rozsdával átitatott *vászondarabok* kerültek elő a szeméremcsontok előtt, a két combcsont közti területen.

3. sír (1966. június 12.)

Felnőtt nő (az *antropológus meghatározása*: 52-56 éves nő). Csvh.: 157 cm, t.: Ny-K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: 68-54 cm.

A sír Ny-i felét 90 cm hosszan a 4. számú szarmata halomsír gödre fölé ásták meg. A K felé egyre keskenyedő alakú sírgödör foltjának Ny-i vége a szarmata sír É-D-i tájolású négyszögű foltjába esett, a K-i rész 104 cm hosszan jelentkezett. A K-i sírvég rézsútosan lezárt, tehát a 3. sír D-i oldala hosszabb, mint az É-i (az ásató megjegyzése: avar kori jellegzetesség).

Háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz, részben bolygatott. Koponyája kissé balra dőlt és balra hajlott. A bal alkar bolygatott volt.

Melléklete nem volt.

4. sír

Szarmata halomsír.

5. sír (1966. június 12.) (157. kép, 52. tábla 1-3)

Infans I. gyermek (2 év körüli – az 5. tejfog áttörőben) (az *antropológus meghatározása*: 1,5-2,5 éves kislány). Csvh.: ?, t.: Ny-K, sm.: ?, sh.: 97 cm, ssz.: 44 cm.

A 4. számú szarmata halomsír É-i oldalán került elő. Téglalap alakú sírgödör volt, Ny-i vége egyenes záródású, enyhén lekerekített sarkokkal, a K-i vége aszimmetrikus, DK-i irányba elhajló ívben zárult. A D-i síroldal ezen a részen kissé beívelődött, de a középvonaltól már egyenessé vált. A sírban talált váz töredékes állapotban volt.

Mellékletek (helyzetük a sírrajzon nincs bejelölve):

1. A koponya két oldalán egy-egy nyitott végű hajkarika. Kerek átmetszetű, vékony ezüsthuzalból²¹¹ készültek, végeiket kissé egymásra hajlították. Az egyik példány kör alakú, két vége egyenesen levágott. A másik karika

²¹⁰ Az 1966. körül készült tárgyfotókon még nem hiányos a penge hegye.

²¹¹ Az ásatási napló sírleírásában anyaguk bronzként van jelölve, valószínűleg a korrózió miatt nem lehetett egyértelműen látni.

inkább tojás alakú, egyik vége egyenesen levágott, a másik csúcsosodó. A kerek példány átm.: 2,13 × 2,1 cm, v.: 0,14 cm, a tojás alakú átm.: 2,17 × 1,74 cm, v.: 0,14 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.2.)

2. Apró *üvegyöngyök* voltak a nyak- és melltájékon szét-szóródva, egytagú, köles méretű, gömbös formájú darabok, valamint többtagú, szabálytalan hengeres formájú gyöngyök. Az egytagúak: 1 db nagyobb, irizáló fehér (átm.: 0,5–0,6 cm), 1 db sárga (átm.: 0,5 cm – talán többtagú gyöngy töredéke), 1 db barnás, irizáló, korong alakú (átm.: 0,62 cm) és 4 db kicsi, rossz megtartású kásagyöngy (átm.: 0,3–0,4 cm).²¹² Többtagú gyöngyök: 2 db sárga, négytagú (h.: 1,63 cm és 1,4 cm, átm.: 0,5 cm), 1 db nagyobb, kék színű, kéttagú (h.: 1,2 cm, átm.: 0,68 cm), 1 db nagyobb, irizáló fehér, kéttagú (h.: 1,6 cm, átm.: kb. 0,5 cm) és 1 db nagyobb, sárga, szintén kéttagú (h.: 1,2 cm, átm.: kb. 0,5 cm – talán töredék). (DIV – ltsz.: 68.5.3.)

6. sír

Szarmata sír.

7. sír (1966. június 13.) (157. kép)

Felnőtt férfi (az *antropológus meghatározása*: 31-37 éves férfi). Csvh.: kb. 155 cm, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: 185 cm, ssz.: 67–56 cm (fejvégnél–lábvégnél).

A szögletes sarkú sírgödör szabályos téglalap alakú foltja K-i vége felé kissé elkeskenyedett. A háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz részben bolygatott volt. Koponyája kissé jobbra fordult, vállai felhúzott helyzetben voltak. Karjai könyökben erősen behajlítva kerültek elő. A bal alkarcsontok a bal medence felső szélé mellett futottak a gerincesigolyáig. A jobb alkar csontjai a bal mellkason kerültek elő, bolygatott helyzetben, de eredetileg igen valószínűen a bal karhoz hasonlóan voltak behajlítva.

Melléklet:

Vastöredék a bal karcsont vége és a bal lapocka között.²¹³

8. sír (1966. június 13.)

Felnőtt férfi (az *antropológus meghatározása*: 53-57 éves férfi). Csvh.: 162 cm, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: 218 cm, ssz.: 64–75–53 cm.

A sírgödör foltja alig kivehető, a koponyatető egy részét a földgyalu lemetszette. A háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz részben bolygatott volt. A bal kulcsesontja rövidebb volt a másikonál. A koponyatető és a Ny-i sírvég közti távolság 25 cm, a lábvég és a K-i sírvég közti távolság 22 cm volt. A temetőterképen, melyet az előzetes jelentésben is közöltek, a 8. sírt 6-os számmal jelölték, tévesen.²¹⁴ A dokumentáció egyértelművé teszi, hogy a 6. sír máshol elhelyezkedő szarmata kori sír volt, jellegzetes,

jól datálható leletekkel.

Melléklete nem volt.

9. sír (1966. június 13.) (154. kép, 157. kép, 53. tábla 1–5)

Felnőtt, fiatal férfi (az *antropológus meghatározása*: 14-16 éves férfi). Csvh.: 160 cm, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: 235 cm, ssz.: 75 cm.

A két végén lekerekített téglalap alakú sírgödör foltjának K-i vége valamivel hosszabb ívben zárult. A háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz a D-i síroldalhoz kicsit közelebb fekiúdt. A nyaki tájék bolygatott volt, az állkapocs kettétörött és elmozdult, hasonlóképpen a jobb kulcsesont is. A koponya balra fordult és balra dőlt, a bal váll a jobbnál erősebben fel volt húzva. A jobb kar kissé távolabb fekiúdt a törzstől, mintegy kitérve. Lábai alacsonyabban, kissé szétterpesztett helyzetben voltak.

Mellékletek:

1. *Íjmerevítő csontlemezek.* Az íjkarvég csontmerevítői közül csak az egyik kar két lemeze került elő. Ezek egymástól eltolódva a jobb sípcsonton fekiúdtak keresztben, illetve fölötté párhuzamosan. A jobb felkarcsont feje mellett, kívül is volt néhány alaktalan, apró csonttöredék, melyek a másik íjkar borításához tartozhattak, a húr beakasztására szolgáló bevágás és a lemez vége közötti részről. Az egyik markolatlemez ívelt szélével kifelé a jobb combcsont felső részén részsút fekiúdt, a felső vége a combcsont belső széléig ért. Belső felülete nézett fölfelé, párja nem került elő. A két íjkarvég-lemez összeillesztve nem fedi egymást, hajlásuk kicsit eltérő, így lehet, hogy nem azonos íjkar borításai (bár sírbeli helyzetük erre utalt). A keskenyebb és íveltebb példány a húrakasztó nyílásnál tört el; a másik lemez hiányos végű, és középen tört ketté. A húrakasztó nyílással ellentétes végükön a felerősítést segítő rovátkolás van. A markolatlemez két vége lekerekített, kissé töredékes. Egyik oldala kifelé ívelt, a másik egyenes. Az egyik végén ez a darab is rovátkolt, külső felülete nincsen lecsiszolva. Az íjkarvég h.: 25 cm, a húrakasztó bevágás és a lemez vége közti távolság a bevágás közepétől mérve 5,6 cm, a lemez sz.: 1,7–2,35 cm. A törött végű lemez h.: 24 cm, sz.: 1,9–2,4 cm. A két kisebb töredék h.: 9,1 cm, 5,5 cm, sz.: 1,5 cm, 0,8 cm. A markolatlemez h.: 14,3 cm, legnagyobb sz.: 2,45 cm. A sípcsonton fekvő íjkarlemez külső vége és a jobb vállnál talált töredék vége közti távolság 127 cm, ez a számadat talán utal az íj magasságára. (DIV – leltározatlan.)

2. Egy *nyílhegy szára* került elő, a bal felkarcsont külső oldalán. Függőleges helyzetben volt, pengéjével lefelé néző irányban, mintha belőtték volna a sírba.²¹⁵ A nyíl-

²¹² A kásagyöngyök közül valószínűleg elveszett vagy szétmállott néhány darab a beletározás óta.

²¹³ A jelenleg meglévő leletek közt nem azonosítható, valószínűleg elveszett.

²¹⁴ Szabó 1970, temetőterkép.

²¹⁵ Szabó 1970, az ásató magyarázata.

tüske helyzetének azonban más magyarázata is lehet, bolygatás stb. A szár töredékén farost nyomai láthatók. A szártöredék h.: 2,1 cm. (DIV – leltározatlan.)

3. *Késpenge* töredékei a jobb mellkas repülőbordája és a könyök között. Kisméretű kés darabjai, inkább a bordákhoz voltak közelebb, a sir hossz tengelyéhez képest részletes helyzetben. Megmaradt töredékek: egy pengétöredék, a pengecsúcs, továbbá a pengető részlete a nyélnyúlvány egy szakaszával. A töredékek h.: 3,12 cm, 1,78 cm, 1,86 cm, sz.: 1,1 cm, 0,68 cm, 1,1 cm. (DIV – leltározatlan.)

154. kép. Kál-Legelő, 9. sir

10. sír (1966. június 13.) (157. kép, 52. tábla 5–8)

22–26 éves nő (a bölcsességfogak kitorobban, az epiphyzisek összeforrva) (az antropológus meghatározása: 21–25 éves nő). Csvh.: 156 cm, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: 210 cm, sz.: 70–62 cm.

A sírgödör föltja nagyjából téglalap alakú volt, K-i vége felé fokozatosan keskenyedett, Ny-i vége egyenesen zárult, szegletes, élesen profilált sarkokkal, a K-i vége azonban meredek ívben lett kialakítva. A hátan fekvő, nyújtott helyzetű csontváz részben bolygatott volt. A koponya balra fordult és kissé balra is dőlt. Az arckoponyán bolygatott csigolyák feküdtek. A jobb kar kevésbé, a bal nagyobb mértékben volt behajlítva. A bal oldali orsócsont és a síngesont vége bolygatás miatt kimozdult a könyöknél a sírfal felé. A mellkas felső része is bolygatott volt. A szegycsont egyik része az ágyéki csigolyák tájékán került elő, ez a darab át volt fúrva. A jobb combcsont felső vége felett bordák voltak, a combcsontok enyhén szétnyíltak, a lábak a lábfejekkel együtt kissé jobbra fordultak – a jobb láb nagyobb mértékben.

Mellékletek

1. Hosszúkas rombusz alakú *vastöredék*, valószínűleg *kés* töredéke került elő a bal felkarcsont középső része mellett, kívül, kissé részletes helyzetben, csúcsával K felé.

Két részből áll, a penge egyik oldala és nyélnyúlványának vége hiányzik. A penge kissé oldalra hajlik, és farost maradványai láthatóak a két oldalán. H.: 5,34 cm, sz.: 1,5 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.17.)

2. A jobb alkar csontjait *bronz pántkarperpec* fogta át, a könyöktől kb. 12 cm-re. Vékonyra kalapált bronzlemezről kinyírt, szalagos, nyitott végű típus. Közepén keskenyebb, két végén szélesebb pántja a két szélén egészen elvékonyodik. Főleg a két végén tűnik erősen kopottnak. Az egyik vége lekerekített, átfúrt, a másik elkeskenyedő, és szintén eléggé kopott. Jelen állapotában a két vége eléggé nyitott, de a kopásból ítélve nem lehetetlen, hogy elkeskenyedő végén az átfúrt, lekerekített rész a használat során letörött, lekopott. Átm.: 6,8 cm, a pánt sz.: 0,7–0,95 cm, a lemez v.: 0,04 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.16.)
3. A koponya két oldalán *gömbörcsüngős fülbevalópár* került elő, részben a csontok alatt. A vékony ezüst fülkarikák²¹⁶ több darabra estek szét. Alakjuk nyújtott, alul kiszélesedő, az átmetszetük kerek. Felső részükön egy-egy kis nyúlványon bikónikus gömb ül, ezek alatt a fülkarika kissé behajlik. Alul, a kiszélesedő részen a „bázis” két-két kicsi, megvastagodó gyűrűből áll, a köztük lévő részre hurkolták a csüngőket. Az egyik (a ragasztott) fülkarika bázisánál a két kis gyűrű utáni nagyon rövid huzalrész legömbölyödve zárul. Ennek vagy kopás lehet az oka, vagy pedig már eredetileg így alakították ki a fülbevalót. A másik fülkarikán a felső kis nyúlvánnyal szemben egyenesen fut a karika másik szára, s itt szintén hasonló legömbölyödés figyelhető meg a nyitott végén. A csüngőtagok alapja kb. 1–1,5 mm vastag vörösréz vagy bronzdrót, melyre ezüstgyöngyöket fűztek fel kb. 0,5 cm-es közökkel. Néhol még megvan a finom, vékony drótból készült tekerceselés, mely ezeket a közöket kitöltötte. Az egyik csüngőn 4 db, a másikon 5 db ezüstgömb van. Az előbbi darabnak az alsó része hiányzik, a tekerceselés a felső két szakaszon maradt meg, és itt az alaphuzal kis hurkot alkotva csatlakoztatható a fülkarikához. Az öt-gömbös darabnál viszont a felső hurok hiányzik, de az alsó gömb alatt megfigyelhető, hogy az alaphuzal elvékonyodik, és kis hurkot képezve tartotta meg a gyöngyöt. Az ezüstgömbök nem teljesen egyformák, némelyik szinte bikónikus (a négygömbös csüngőn 3 db), a többi gömb pedig kicsit lapított alakú. Felülete némelyiknek kissé fazettált, vagy egyenetlen, kis lyukakkal; ez talán a megmunkálás nyoma. A bikónikus gyöngyök simábbak, világosabb anyagúak. Alakjuk talán arra utal, hogy két részből illesztették őket össze, de nem üregek. A fülbevalók súlya alapján mind-egyik ezüstgyöngy tömörnek tűnik. A fülkarikák h.:

²¹⁶ Megfigyelem szerint öntött, vagy huzalbol, forrasztással kialakított finom darabokról van szó. Amennyiben öntéssel készültek, úgy öntőformájuk valószínűleg azonos. Ezzel utalhat, hogy a felül kapcsolódó kis gömbök egyenetlenségei hasonlóak egymáshoz. Sajnos nem ismerjük megfelelően az összes ekkor használatos technológiát, és azoknak a tárgyakon megfigyelhető jeleit.

2,95 cm, 3,1 cm, v.: 0,1–0,13 cm. A csüngőtagok h.: 4,7 cm, 4,86 cm; a gömbök átm.: 0,5 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.15.)

11. sír (1966. június 13.) (158. kép)

Maturus nő (az *antropológus meghatározása*: 38-42 éves nő). Csvh.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: 200 cm, ssz.: 74–80 cm.

A lekerekített végű téglalap alakú sírgödör foltja K felé kissé szélesedett, K-i vége hosszabban és meredekebben ívelt. Háton feküdt a nyújtott helyzetű csontváz. A koponyatetőn trepanáció nyoma látszott. A koponya kissé balra fordult, az állkapocs leesett. Vállai kissé felhúzott helyzetben voltak. Karjai könyökben erősen behajlítva kerültek elő. A bal alkar csontjai a sír hossz tengelyével derékszöget alkottak, a kézcsontok a gerincig értek. A jobb oldali orsócsont és a singsont a keresztcsont felső részéig húzódott.

Melléklete nem volt.

12. sír (1966. június 13.) (158. kép)

Maturus nő (az *antropológus meghatározása*: 63-67 éves nő). Csvh.: 146 cm, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: 205 cm, ssz.: 60 cm.

A sírgödör foltja nyújtott téglalap alakú volt, lekerekített végekkel. Háton feküdt a nyújtott helyzetű csontváz. Koponyája a bal oldalán nyugodott és a bal váll felé fordult. Az állkapocs leesett. Vállai kissé felhúzott helyzetben voltak. A jobb kar könyöknél derékszögben behajlítva került elő.

Melléklete nem volt.

13. sír (1966. június 13.) (158. kép)

Kisgyermek (az *antropológus meghatározása*: 5-6 éves kislány). Csvh.: ? cm, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: 136 cm, ssz.: 50 cm.

A lekerekített végű téglalap alakú sírgödör foltja a Ny-i végénél meredekebben kerekített és hosszabb ívű volt. A háton fekvő, nyújtott helyzetű, bolygatott csontváz koponyája jobbra fordult.

Melléklete nem volt.

14. sír

Szarmata halomsír.

15. sír

1966. június 13. (158. kép)

Felnőtt, neme bizonytalan (az *antropológus meghatározása*: 32-36 éves). Csvh.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: 229 cm, ssz.: 70 cm.

A sírgödör foltja téglalap alakú volt. Háton feküdt a bolygatott, nyújtott helyzetű csontváz. A koponya a tetejére fordult, az állkapocs csücskével jobbra, D felé nézett. Vállai kissé fel voltak húzva. Az alkar csontjai bolygatott

helyzetben, a mell felső részén kerültek elő.

Melléklete nem volt.

15/a sír (1966. június 13.)

A munka befejezésénél, gyalulásnál csecsemő csontvázának roncsait találták.

16. sír (1966. június 14.) (159. kép)

Felnőtt nő (az *antropológus meghatározása*: 61-67 éves nő). Csvh.: 152 cm, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: 195 cm, ssz.: 66–68 cm.

A sírgödör foltja két végén lekerekített téglalap alakú volt.

Háton feküdt a nyújtott helyzetű csontváz. A koponya jobbra fordult. A jobb kar könyöknél derékszögben behajlott, az orsócsont vége a csuklónál kimozdult a helyéről. A bal alkarcsontok kissé feltolódtak a felkarcsont mellé. A lábak jobbra fordultak, és jobb felé térőben kissé be voltak hajlítva (a bal láb nagyobb mértékben).

Melléklete nem volt.

17. sír (1966. június 14.) (159. kép)

Felnőtt férfi (az *antropológus meghatározása*: 44-48 éves férfi). Csvh.: 158 cm, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: 205 cm, ssz.: 83–84 cm.

A sírgödör foltja határozatlan volt. Háton feküdt a nyújtott helyzetű csontváz. A nyakcsigolyák bolygatottak voltak. Koponyája arccal a bal vállra billent. Vállai enyhén felhúzott helyzetben voltak.

Melléklete nem volt.

18. sír (1966. június 14.) (159. kép)

Idősebb nő (az *antropológus meghatározása*: 53-57 éves nő). Csvh.: 154 cm, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: 220 cm, ssz.: 80 cm.

A sírgödör foltja téglalap alakú volt. Ny-i vége szélesebb és kevésbé lekerekített, mint a K-i. Háton feküdt a nyújtott helyzetű, részben bolygatott csontváz, a sirban kissé átlósan, és közelebb az É-i oldalhoz. Amellkas felső része és az állkapocs bolygatott helyzetben volt, a koponya balra fordulva a bal vállnál került elő. A jobb kar könyökben erősen be volt hajlítva; a csukló a gerinc fölé esett.

Melléklete nem volt.

19. sír (1966. június 14.) (159. kép. 52. tábla 4)

Idősebb felnőtt, neme bizonytalan (az *antropológus meghatározása*: 42-46 éves férfi). Csvh.: 155 cm (a koponya tetejétől a lábközépcsontokig), t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: 198 cm, ssz.: 66–63 cm.

A téglalap alakú sírgödör foltja K felé enyhén keskenyedett, Ny-i vége kissé lekerekített, a K-i egyenes, sarkos záródású volt. ADK-i sarok csücsösen kitéremkedett. Háton feküdt a nyújtott helyzetű csontváz. A koponya

jobbra fordult. A mellkas felső része és a nyakesigolyák tájéka bolygatott volt. Bolygatott maradványok feküdtek a koponyától Ny-ra is.

Mellékletek:

Vaskés vagy *ár*.²¹⁷ A jobb kéznél, kissé rézsútosan a jobb combesont közepé felé került elő. Egyik végén négyoldalú gúla alakú hegy van kialakítva, ennek aljához kapcsolódik elkeskenyedve a kerek átmetszetű szár. Az eszköz másik vége töredékes, aszimmetrikusan megvastagodik. Teljes h.: 6,88 cm, a gúla h.: 2,5 cm, a gúla v.: 0,6 cm, a szár átm.: 0,4 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.19.)

20. sír (1966. június 14.) (159. kép, 52. tábla 9–11)

25-30 éves (adultus) nő (az antropológus meghatározása: 18-22 éves nő). Csvh.: 156 cm, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: 226 cm, ssz.: 74–63 cm.

A téglalap alakú sírgödör föltja Ny-i végén kissé meredekebb ívben volt lekerekített, mint a K-i végén. K felé fokozatosan keskenyedett. Háton feküdt a nyújtott helyzetű esontváz. Koponyája enyhén jobbra dőlt, az állkapocs a jobb felkarsontra, a vállhoz mozdult ki, a nyakesigolyák tájéka bolygatott volt. Vállait felhúzott helyzetben találták. Jobb karja könyökben be volt hajlítva, az alkar esontjainak vége a keresztcsontnál helyezkedett el.

Mellékletek:

1. *Pödrött végű* bronz *karperec* fogta át a jobb alkar esontjainak középső részét. Viszonylag vastag, tömör bronzpántból készült, melyet öntéssel alakítottak ki (felületének egyenetlenségei erre utalnak). Átm.: 6,4 × 6,2 cm, sz.: 0,9 cm, v.: 0,12 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.20.)
2. *Füles bronzgomb* feküdt a mellkas középső részén, inkább a koponyához, mint a medencéhez közelebb, a középvonaltól kissé balra. Lenese formájú testét külső felületén bevésődő vonalokból kialakított hatágú csillagalakzat díszíti. Füle lapos, csepp alakú. Átm.: 0,85 × 0,9 cm, m.: 1,68 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.21.)
3. *Vásár(?)* szárának végtöredéke a bal vállnál, a humerusfejnél. H.: 1,68 cm, v.: 0,3 cm. (Elvesztett.)

21. sír (1966. június 14.) (159. kép, 52. tábla 12–13)

25-35 éves (adultus) nő (az antropológus meghatározása: 47-51 éves nő). Csvh.: 157 cm, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: 202 cm, ssz.: 70–75 cm.

A sírgödör föltja téglalap alakú volt, lekerekített végekkel. A háton fekvő, nyújtott helyzetű esontváz a sír hossz tengelyétől enyhén É felé eltolódva került elő. Koponyája jobbra fordult, kissé a jobb váll felé billenve. Vállai kissé fel voltak húzva, a karok derékszögben behajlítva. A bal alkarcsontok a mellkas alsó részén keresztbe fektetve, a jobb alkar esontjai pedig ezekkel párhuzamosan a medence lapátok, illetve a keresztcsont felső

szélét érintve (a bal alkartól 1-2 cm-rel K-re) helyezkedtek el.

Mellékletek:

1. Öntött bronz *fejes gyűrűt* találtak a mellkas középső részén, a gerincoszlop jobb oldalán. Karikája és feje egybeöntött. A félkörös átmetszetű karika a fejnél megvastagodik, de más részein is kissé egyenetlen a vastagsága. A fej domború mintázata erősen kopott. A dísz: bemélyedő vonallal kiemelt romboid-ovális mező, melyet két oldalról egy-egy három gömbölyű levélkéből álló tag keretez (az egyik tag hiányos, hibás öntésű vagy lekopott). A közrefogott mezőben bemélyedő vonalakkal kialakított minta van, de az erős kopottság miatt nem kivehető. Az egyik (épebb) oldalon kis palmettára emlékeztet. Átm.: 2,07 × 2,16 cm, a fej sz.: 0,64 cm, a fej v.: 0,19 cm, a karika legkisebb sz.: 0,25 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.23.)
2. Felismerhetetlen *vastöredékek* (talán *kés* töredékei) kerültek elő a szeméremcsontok előtt (azoktól kicsit K-re), jelenleg 4 db van meg belőlük. A töredékek méretei: 2,3 × 1,1 cm, 1,6 × 0,9 cm, 0,9 × 0,5 cm és 1,1 × 0,5 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.24.)

22. sír (1966. június 14.) (160. kép)

Adultus-maturus nő (az antropológus meghatározása: 48-52 éves nő). Csvh.: 161 cm, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: 206 cm, ssz.: 68–82 cm.

A két végén lekerekített téglalap alakú sírgödör föltja Ny-ról K felé kissé elkeskenyedett. Háton feküdt a nyújtott helyzetű esontváz.

Melléklete nem volt.

23. sír (1966. június 14.) (160. kép, 54. tábla 1)

Felnőtt, neme bizonytalan (az antropológus meghatározása: 39-43 éves nő). Csvh.: 135 cm, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: 205 cm, ssz.: 80–75 cm.

A K-i végén meredekebb ívvel, a Ny-in kevésbé lekerekített téglalap alakú sírgödör föltja Ny-i vége felé enyhén szélesedett. Háton feküdt a nyújtott helyzetű, részben bolygatott esontváz. A koponya a felhúzott vállak közé esüszott le. A melltájék bolygatott volt, az állkapocs elmozdult a helyéről.

Melléklet:

Egyélű *vaskés* került elő a bokák között, mely hegyével a K-i sírvég felé, K-Ny-i irányban helyezkedett el. A sírban lemért h.: 14,5 cm. Pengéjének átmetszete ék alakú, a kés hegye felé vékonyodó fokának v.: kb. 2 mm. A penge foka enyhén ívelt, a kés hegye felé a penge elkeskenyedik. Nyélnyúlványa a penge élével van egy vonalban, átmetszete eredetileg ovális lehetett. A penge csücske letörött. Teljes h.: 12,2 cm, a penge h.: 8,3 cm, a nyélnyúlvány h.: 3,9 cm, a penge sz.:

²¹⁷ Szabó J. Gy. az ásatási naplóban vaskést említi, de a felet a tisztítás, restaurálás után inkább árszerű eszköznek bizonyult, esetleg lehetett paneéltörő, tömör nyíltestű.

0,8–1,2 cm, a penge v.: 0,2 cm, a nyélnyúlvány v.: 0,2 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.25.)

24. sír (1966. június 14.) (160. kép)

25–35 év (adultus) nő (az antropológus meghatározása: 41–45 éves nő). Csvh.: kb. 157 cm, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: 208 cm, ssz.: 82–80 cm.

A sírgödör föltja téglalap alakú volt, lekerekített sarkokkal, a K-i vége kissé É felé hajlott. A nyújtott helyzetű csontváz háton, kissé átlósan feküdt a sírban, lábai az ÉK-i sarok felé tartottak. Koponyája arccal a jobb vállra dőlt, vállalai fel voltak húzva.

Melléklete nem volt.

25. sír (1966. június 14.) (160. kép)

Felnőtt férfi (az antropológus meghatározása: 50–54 éves férfi). Csvh.: 165 cm, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: 232 cm, ssz.: 85–83 cm.

A sírgödör föltja téglalap alakú volt, meredeken lekerekített végekkel. A nyújtott helyzetű csontváz háton feküdt, a koponya kissé a tetejére billent, arccal jobbra fordult, az állkapocs lecsett. A lábak enyhén jobbra fordultak.

Melléklete nem volt.

26. sír (1966. június 14.) (160. kép, 54. tábla 2–11)

Maturus férfi (az antropológus meghatározása: 49–53 éves férfi). Csvh.: kb. 140 cm, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ? ssz.: ?

A sírgödör föltja kivehetetlen volt, csak maga a háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz került elő. Vállai felhúzott helyzetben voltak (a bal nagyobb mértékben). Karjai könyökben kissé behajlítva, a két felkarcsont kissé széttárt helyzetben került elő, így a két kézfej a bal combesonton, illetve a jobb szeméremcsontnál helyezkedett el.

Mellékletek:

1. 5 db²¹⁸ nyílhegy, csúcsával Ny (a koponya) felé, a jobb combesontfej mellett, kívül egy csomóban feküdt. Felszedés után két biztosan elkülöníthető darab van meg. Szára mindnek letörött, de némelyik illeszthető a pengékhez. (DIV – ltsz.: 68.5.26.)

a: Az egyik deltoid alakú, hosszú, ívelt vágóélű nyílhegy, a penge alsó éle egyenes. Jelenleg két darabban van. H.: 4,88 cm, legnagyobb sz.: 2,94 cm.

b: A másik azonosítható darab levél vagy rombusz alakú nyílhegynek bizonyult, két, össze nem illeszthető töredékben (a csúcs és az oldalél részlete). A két darab h.: 1,7 cm és 2,86 cm.

c: Akadt még egy töredékes, felismerhetetlen formájú

nyílhegy, mely talán nagyobb, levél vagy rombusz alakú példány volt. Szintén egy csúcs- és egy oldaltörredék van meg belőle, és talán az egyik vastkosabb, füstmaradványos szártörredék illik hozzá.²¹⁹ A két darab h.: 1,9 cm és 2,98 cm.

d: A töredékek közt van még 3–4 db, nem illeszthető szártörredék, némelyiken füstmaradványok. Esetleg tegezmezevítő pálca töredékei is lehetnek köztük. H.: 1,5–2,5 cm.

2. *Vaspántok* kerültek elő két párhuzamos, a sír hossz tengelyére merőleges vonalban a jobb lábvég mellett kívül, illetve a jobb lábvégnél. Egy részüket az ásató a koporsókapcsok maradványaiként írta le.²²⁰ Valószínűleg inkább a nyíltegez vasalásához tartoznak, sírbeli helyzetük és hajlásuk alapján. A nyílcsúcsok felszedése után is kerültek elő tegeztörredékek. A több meglévő töredékből néhány egy szélesebb, néhány pedig egy keskenyebb pánt részletének tűnik. Némelyiknek a vége behajlik, ez is nyíltartó tegez testének vasalására utal. A szélesebb, de eléggé töredékes darabok közül az egyikben egy kis szegecske és famaradványok vannak, egy másik töredék vége pedig enyhén behajlik. A töredékek h.: 1,5–1,6 cm, a szeg h.: 1,8 cm. A keskenyebb pánttörredékek közül az egyik, két darabból ragasztott, hosszabb darab enyhén ívelt. Belső oldalán némi füst nyoma látható, egyik csúcsosodó vége behajlik. A pántok h.: 4,5–0,6 cm, sz.: 1,15–1,2 cm, v.: kb. 0,2–0,3 cm. A töredékek közt van egy nyílhegy alakban végződő tegezpálca is. A kiszélesedő végződés h.: 3,35 cm, legnagyobb sz.: 0,95 cm, a pálca sz.: kb. 0,5 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.27.²²¹)

3. Egyélű *vaskés*²²² töredéke, a pengető és a nyélnyúlvány egy szakasza. Talán a fentebb említett töredékek közül is a pengéhez tartozik néhány. H.: 2,35 cm, sz.: 1,1 cm. (Elveszett.)

27. sír (1966. június 14.)

Felnőtt, neme bizonytalan (az antropológus meghatározása: 15-? éves). Csvh.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?

A sírgödör föltja nem látszott. A háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyáját a munkagép összetörte.

Melléklete nem volt.

28. sír (1966. június 14.) (54. tábla 12–13)

14–15 éves (juvenilis) nő (az antropológus meghatározása: 12–13 éves leány). Csvh.: ?, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: 195 cm, ssz.: ?

²¹⁸ Ma már nem azonosítható az összes darab, a restaurálás után a dokumentáció tanúsága szerint is csak épphogy 3 nyílhegyet lehet azonosítani.

²¹⁹ A tárgyfotón levél alakúként, a korábban készült rajzon rombusz alakúként illesztve.

²²⁰ Vagy a nyíltegez vasalásának alsó pántjai, helyzetük alapján. A temető két sírjában találtak ilyen vaspántokat, a 26. és az 58. sírban, mindkét esetben a váz jobb lábánál. Mivel a többi sírban egyáltalán nem került elő ilyen vastaggy, csak e két férfisírban, ezért úgy vélem, inkább a tegezvasalás pántjai lehettek, mintsem koporsókapcsok.

²²¹ Több vastörredék szerepel e leltári szám alatt (tegezvasalás darabjai, kiskés töredékei).

²²² A sírleírás nem említi, valószínűleg tisztítás, restaurálás előtt nem látszott jól a formája.

A sírgödör feltja határozatlan volt. Háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz, a koponya balra fordult. A jobb kar könyökben enyhén behajlítva, a kézfej a jobb combcsontfejen nyugodott, a bal kar egyenes volt.

Mellékletek:

A koponya csecsnyúlványai előtt egy-egy nyitott végű bronz *hajkarika*²²³ került elő. Négyszög átmetszetű húzalból hajlították, az élek kívül lekerekítettek. Az egyik példány ép, kissé eltolódva összehajtott végei egyenesen levágtak. A másik karikának csak egy töredéke van meg, mely egyik részén elvékonyodik. Az ép darab átm.: 2,1 × 2,28 cm, a húzalok v.: 0,12 cm, 0,14 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.28.)

29. sír (1966. június 14.) (160. kép)

Felnőtt nő (az *antropológus meghatározása*: 33-37 éves nő). Csvh.: ?, t.: Ny-K, sm.: ?, sh.: 194 cm, ssz.: 68-75 cm.

A sírgödör feltja téglalap alakú volt, Ny-i végén lekerékített sarkokkal, K-i oldalán pedig meredekebben lekerékített végződéssel. A háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz részben bolygatott volt. A halottat a sírgödörbe átlósan helyezték el, még a jobb válla is csupán 10 cm-rel esett D-re a hossz tengelytől. A test tehát az É-i sírfalhoz szorult, s emellett kissé rézsútosan is feküdt: a lábvégek térdtől lefelé egymáshoz és a sírfalhoz simultak. A bal melltájéki bolygatott volt, a koponya a kissé felhúzott bal váll fölött (attól Ny-ra) került elő. A jobb láb térdben kissé behajlott, csak a lábszárak feküdtek párhuzamosan egymás mellett.

Melléklete nem volt.

30. sír (1966. június 14.) (161. kép, 55. tábla 1-8)

Felnőtt férfi (az *antropológus meghatározása*: 36-42 éves férfi). Csvh.: 169 cm, t.: Ny-K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: 76-46 cm.

A sírgödör feltjának csak a Ny-i fele volt kivehető, itt a vége elkeskenyedett és egyenesen zárult, lekerekített sarkokkal. A sír K-i részén a munkagép egy kengyelt mozdított ki a csontváz lábainál. A háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája balra fordult. Vállai enyhén fél voltak húzva. A jobb alkar könyökben behajlítva a jobb medencelapát felső szélénél végződött. Bal karja nyújtva volt.

Mellékletek:

1. 7 db *nyílhegy* feküdt a jobb könyöknél belül, a karcsontok és a törzs között. Felszedés után is mind a hét azonosítható volt,²²⁴ 3 levél alakú, 3 rombusz és 1 fecskefark alakú. (DIV – ltsz.: 68.5.32.)

a: Deltoid vagy levél alakú, hosszú, ívelt vágóélű, tuskés szárú nyílhegy. Élének egyik töredékes oldalán talán átlukasztás nyoma látszik. A penge túske felőli

része mindkét oldalon hiányos. Az egyik oldalon a restaurálás során visszaragasztottak egy kis töredéket, mely mára levált. A nyéltúske átmetszete négyzetes, a pengetőnél megvastagodik. H.: 7 cm, a penge legnagyobb sz.: 2 cm (a levált töredékkel együtt 2,7 cm).

b: Rombusz alakú, egyenes vágóélű nyílhegy, a túske felé eső pengeél kifelé ívelt. Tuskéje letörött, a penge egyik oldalán az alsó él szintén hiányos. H.: 5 cm, a penge legnagyobb sz.: 2,7 cm.

c: Deltoid alakú, rövid, egyenes vágóélű nyílhegy. A penge egyik oldalán, középtájékon átlukasztás található. A penge másik éle töredékes, de láthatóan nincs szimmetrikusan átlukasztva. A nyéltúske letörött. H.: 5 cm, a penge legnagyobb sz.: kb. 2,5 cm.

d: V alakú töredék, ami a törésvonal alapján inkább ívelt élű, rombusz alakú nyílhegy lehetett, és nem „fecskefarkú” típus. A túske a pengetőnél megvastagodik, de nagy része letörött. H.: 5 cm, legnagyobb sz.: 2,8 cm.

e: Levél vagy rombusz alakú, ívelt élű nyílhegy. Éle erősen töredékes, az egyik oldalon a restaurálás során hozzáragasztott töredék mára már levált. A másik oldala is hiányos. Tuskéje letörött. H.: 4,5 cm, a penge legnagyobb sz.: 2,3 cm.

f: Különböző méretű, kicsi szártöredékek.

2. Keskeny pengéjű, több darabra tört *vaskés* feküdt a jobb combcsont mellett, a csont középső részénél, rézsútosan. Pengéjének átmetszete ék alakú, a kés hegye felé vékonyodó foka enyhén ívelt. Nyélnyúlványa a penge élével van egy vonalban, a pengénél kb. 3 mm-rel keskenyebb. A kés teljes h.: kb. 12 cm, a penge h.: kb. 8,5 cm, a nyél h.: 3,2 cm, a penge legnagyobb sz.: 1 cm, fokának v.: 0,2-0,3 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.31.)

3. 1 db *körte alakú vaskengyel* került elő a sír K-i részéről, a lábszárak tájékáról. Mivel a földgyalu mozdította ki a helyéről, pontosabb helyzetét nem ismerjük. Téglalap alakú füle nyak nélkül kapcsolódik a szárhoz, az ovális szíjnyílás a fül alsó részén van. Füle és szárai laposak, vékonyra kovácsoltak. Alsó negyedénél megvastagodik, enyhe szögben megtörik, majd ívelt talpalója kiszélesedik. A talpalót középen egy borda erősíti, két elvékonyodó széle elől-hátul kifelé lehajlik. A kengyel nem teljesen szimmetrikus, egyik szára kicsit rövidebb. Teljes m.: 15,5 cm, legnagyobb sz.: 12,9 cm, a fül m.: 3,6 cm, a fül sz.: 3,8 cm, a talpaló sz.: 3,2 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.30.)

31. sír (1966. június 15.)

Maturus nő (az *antropológus meghatározása*: 54-58 éves nő). Csvh.: 164 cm, t.: Ny-K, sm.: ?, sh.: 205 cm, ssz.: 70-60 cm.

A sírgödör feltja téglalap alakú volt, lekerekített vé-

²²³ Szabó J. Gy. a dokumentációban fülkarikaként említi.

²²⁴ Már a dokumentáció 1966 körül készült fotótábláim is csak 6 nyílhegy szerepel. A V alakúként leírt darab töredékes.

gekkel. A háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája kissé jobbra billent. A jobb alkar a jobb medencelapát felső szélére feküdt. A medence és a combcsontok kissé balra fordultak.

Melléklete nem volt.

32. sír (1966. június 15.) (161. kép)

Maturus férfi (az antropológus meghatározása: 41-45 éves férfi). Csvh.: 169 cm, t.: Ny-K, sm.: ?, sh.: 230 cm, ssz.: 64-58 cm.

A sírgödör foltja téglalap alakú volt, lekerekített végekkel. A K-i végének íve aszimmetrikus volt, DK-i sarkának íve hosszabban húzódott. D-i oldala nagyon enyhén D felé ívelt a közepétől K-re. Háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz. A halott testét az É-i sírfalhoz közelebb helyezték el. Koponyája jobbra, és kissé lefelé, a jobb váll irányába fordult. Vállai enyhén felhúzott helyzetben voltak.

Melléklete nem volt.

33. sír (1966. június 15.) (161. kép)

Adultus nő (az antropológus meghatározása: 47-51 éves nő). Csvh.: 150 cm, t.: Ny-K, sm.: ?, sh.: 212 cm, ssz.: 70-55 cm.

A sírgödör foltja téglalap alakú volt, Ny-i oldalán egyenes záródású, lekerekített sarkokkal, K-i vége lekerekített. K felé fokozatosan keskenyedett. A háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája jobbra, a jobb váll irányába fordult. Vállai felhúzott helyzetben voltak. Az alkarok kissé behajlítva (a bal oldali szinte egyenes) a medencelapátokon feküdtek. A lábak térdben kissé be voltak hajlítva (a bal láb nagyobb mértékben), és jobb felé fordultak.

Melléklete nem volt.

34. sír (1966. június 15.)

Felnőtt, neme bizonytalan (az antropológus meghatározása: 40-60 éves nő). Csvh.: ?, t.: Ny-K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?.

Munkagépek által összeroncsolt sír.

Melléklete nem volt.

35. sír (1966. június 15.) (161. kép, 54. tábla 14-18, 59. tábla 1)

Adultus nő (az antropológus meghatározása: 48-52 éves nő). Csvh.: 150 cm, t.: Ny-K, sm.: ?, sh.: 220 cm, ssz.: 70-74-65 cm.

A 36. szarmata halomsír É-i oldalán került elő, annak kerek árkán belül. A sírgödör foltja téglalap alakú volt, kissé lekerekített végekkel. Háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz. A koponya arccal kissé a jobb váll felé fordult. Vállai felhúzott helyzetben voltak.

Mellékletek:

1. Pödrött végű bronz *karperec* egyik fele került elő a jobb alkarcsontok körül, a csuklótól 5-6 cm-re. A karperec részben a jobb medencelapát alá nyúlt. A bronzpánt vékony, de a széle nem kopott; közepén enyhe bordázat tapintható ki rajta. Vége elkeskenyedik, egyszerűen visszapödört. Jelenleg két darabban van (restauráláskor a két részt összeragasztották, de a ragasztás szétvált). Az összeillesztett töredék húrh: 6,5 cm, a pánt sz.: 1,18 cm, v.: 0,06 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.34.)
2. Bronzhuzalból sodrott, spirális végű *karperec* fogta át a bal alkar csontjait, nagyjából azok középső részénél, a csuklótól 12-16 cm-re (kicsit ferde helyzetben). Egyetlen, háromszorosán összehajtott huzalból tekerték-hajlították, így hármás sodrat jött létre. Két végén a visszahajló hurkomba spirálisan betekerték a szabad huzalvéget. Az így kialakult kiszélesedő végződést kissé ellapították. Jelenleg két darabban van (restauráláskor a három részt összeragasztották, de az egyik ragasztás szétvált). Átm.: 7,2 × 6,95 cm, a végek sz.: 0,85 cm, 0,9 cm, átmetszete: 0,28 × 0,33 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.33.)
3. Növényi magvakat (6-7 db) találtak a csontváz É-i oldalán, a bal könyöktől 6-8 cm távolságban, egy csomóban. (Elkallódtak.)
4. 2 db nyitott bronz *hajkarika*. Az egyik a jobb könyökénél volt, a felkarcsont végétől 7-9 cm-re, a csontvázról D-re, a másik a mellkas koponyához közelebbi részén, a szegycsont és a kulcscsont közelében, a gerinctől balra került elő. Kb. 3 cm átmérőjűek.²²⁵ A jelenleg meglévő két töredék valószínűleg két különböző (egy kisebb és egy nagyobb átmérőjű) karika részlete. Kerek átmetszetű bronzhuzalból készültek. Húrh.: 1,5 cm és 2,06 cm, v.: 0,11 cm és 0,12-0,15 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.36.²²⁶)
5. Kisebb átmérőjű bronz *hajkarika* feküdt a koponya bal oldala mellett, attól 7-8 cm-re. (DIV – ltsz.: 68.5.37.)
6. Üveg *gyöngyszemek*, köztük 5 db nagyobb, szemes díszítésű volt a sírban. Egy a jobb felkarcsont váll felőli vége és a koponya között feküdt, egy másik a bal csecenyűlány és a bal kulcscsont között, egy harmadik a bal kulcscsont belső végénél. A többi gyöngyszem legnagyobb része a jobb lapocka felett került elő. (DIV – ltsz.: 68.5.35.)
a: 5 db nagyobb, zömök, dudoros-szemes díszítésű, feketés alapszínű gyöngy. Az egyik példányon csak a kidudorodó szemes (millefiori jellegű) díszítés van, a többi négyen a dudorokat egymással keresztező fehér hullámvonalak keretezik. A „millefiori” mintát piros alapon fehér sugarakból álló, fekete, zöld, fehér közepű szemek alkotják. A gyöngyök lapított gömb

²²⁵Nem azonosíthatóak egyértelműen. A sírszám alatt beletárolt karikák csak töredékek.

²²⁶A sírleírásban egy nyitott fülkarikapárt és külön egy kisebb bronzkarikát említett az ásató.

- alakúak voltak, nagy lyukkal. Két példány felülete rongálódott. Átm.: kb. 1,5 cm.
- b: 3 db kisebb, de az előzőekkel azonos díszítésű, erősen rongálódott felületű gyöngy. Átm.: kb. 0,9 cm.
- c: Egy ép és egy törött kisebb, fehéres, gerezdelt gyöngyszem. Átm.: kb. 0,9 cm.
- d: 2 db ép és több töredékes kásagyöngy, színük sárgás-barnás. Átm.: kb. 0,5 cm.
7. Öntött bronz *füles gomb* került elő a bal kulcsesont középső része mellett közvetlenül, a koponya és a kulcsesont közti területen, fekvő helyzetben. A gomb kicsi, tömör, lapított gömb formájú, füle lapos, csepp alakú. H.: 1,3 cm, sz.: 0,7 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.38.)
8. Kisméretű *vaskés*²²⁷ feküdt a jobb mellkas bordái alatt-között, azok felszedésénél került elő. A penge hegye K felé nézett.

36. sír

Szarmata halomsír.

37. sír (1966. június 15.) (161. kép, 56. tábla 1)

Felnőtt nő (az *antropológus meghatározása*: 47-53 éves nő). Csvh.: 149 cm, t.: Ny-K, sm.: ?, sh.: 211 cm, ssz.: 88 cm.

A sírgödör feltja téglalap alakú volt, lekerekített sarkokkal, két végén enyhén keskenyedő, de egyenes záródással. A háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz bal lába térdben behajlított és a jobb lábhoz képest 15 cm-rel felhúzott helyzetű volt. A nő egykor a bal lábára sánta volt: a combesontfej a keresztcsont hátához simult, ott egy vájat dörzsolódott ki.

Mellékletek:

2 db bronz *hajkarika*²²⁸ került elő, az egyik az állkapocs jobb oldala és a jobb kulcsesont között, a másik pedig a koponya alatt. A meglévő töredék egy vékony bronz huzalkarika darabja. A huzal átmetszete négy-szögű, lekerekített élekkel. A töredék húrh.: 1,15 cm, a huzal átmetszete: 0,16 × 0,12 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.29.)

38. sír (1966. június 15.) (161. kép, 56. tábla 2-3)

Felnőtt nő (az *antropológus meghatározása*: 46-50 éves nő). Csvh.: kb. 135 cm, t.: Ny-K, sm.: ?, sh.: 182 cm, ssz.: 56 cm.

A sírgödör feltja téglalap alakú volt, lekerekített végekkel, Ny-i vége hosszabban lekerekített, K-i záródása középen egy kis szakaszon egyenes. A háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája kissé balra fordult. Vállai felhúzott helyzetben voltak, a bal oldali nagyobb mértékben. A lábak térdnél jobb felé behajlítva kerültek elő (a bal oldali jobban be volt hajlítva).

Mellékletek:

1. *Vaskés* feküdt a bal combesonttal párhuzamosan, kívül. A combesonttal együtt kissé rézsútós helyzetben volt a sir hossz tengelyéhez képest. A három meglévő töredék: a nyélnyúlvány egy hosszabb pengéresszel, egy pengedarab és a pengecsúcs töredéke. Az egyélű penge foka enyhén ívelt, a kés hegye felé a penge elkeskenyedik. Nyélnyúlványa a penge élével van egy vonalban. A három részlet h.: 4,1 cm, 1,72 cm, 2,16 cm, sz.: 0,8 cm, 0,72 cm, 0,72 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.39.)
2. Vasrozsdával átitatott *textildarabka*. A sirleírás nem említi. Mérete kb. 1 × 2 cm. A viszonylag vastag szálakból, vászonkötéssel szőtt kis részlet többretegűnek tűnik. (DIV – ltsz.: 68.5.40.)

39. sír (1966. június 15.) (162. kép)

Adultus-maturus nő (az *antropológus meghatározása*: 23-32 éves férfi). Csvh.: ?, t.: Ny-K, sm.: ?, sh.: 200 cm, ssz.: ?.

A sírgödör feltja nehezen volt kivehető. A háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyáját elvitte a munkagép, csak az állkapocs egy darabja került elő. Karjait könyökben erősen behajlítva találták; a bal alkar csontjai a gerincre merőleges helyzetben voltak, a jobb alkar csontjai kissé bolygatott állapotban a jobb medencelapát felső széléig húzódtak.

Melléklete nem volt.

40. sír (1966. június 15.) (162. kép)

Felnőtt (az *antropológus meghatározása*: 34-40 éves nő). Csvh.: 150 cm, t.: Ny-K, sm.: ?, sh.: kb. 210-220 cm, ssz.: ?.

A sírgödör feltja határozatlan volt. A háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája balra fordult és kissé a bal váll felé hajolt. Medencéje kissé jobbra eltolódott.

Melléklete nem volt.

41. sír (1966. augusztus 1.) (162. kép, 56. tábla 6-12)

Felnőtt férfi (az *antropológus meghatározása*: 33-37 éves férfi). Csvh.: 168 cm, t.: Ny-K, sm.: 110 cm, sh.: 215 cm, ssz.: 65 cm.

A téglalap alakú sírgödör Ny-i végének záródása É felé ferdén levágott volt, lekerekített sarkokkal; K-i végét ívesen lekerekítették. A háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz helyzete arra vallott, hogy a halott a sirba fektetve a D-i falhoz simult, mert nem pontosan a hossz tengely vonalában fektették őt a sirba. A koponyája jobbra dőlt és kissé a jobb váll felé billent. Vállai enyhén fel voltak húzva, a bal kicsit nagyobb mértékben. A jobb lába térdben kissé be volt hajlítva, bal lába alig látható mértékben szintén.

²²⁷ Az általam vizsgált leletek közt nem azonosítható, valószínűleg elveszett.

²²⁸ Nem azonosíthatóak egyértelműen. A sírszám alatt csak egy töredék van beletárolva.

Mellékletek:

- 4 db *nyílhegy* került elő a sírból.²²⁹ Kettő közülük csúccsal Ny felé, a jobb váll felett (attól DNy-ra), élére fordulva feküdt egymás mellett, majdnem párhuzamosan. Az egyik tuskéjének vége közvetlenül a felkarcsont végén ült. A harmadik (rombikus alakú) példány a sírfenéktől 12 cm-re, csúccsal DNy-i irányban helyezkedett el, közvetlenül a koponyatető jobb oldalánál úgy, hogy szárának vége a koponyatetőig ért. A negyedik nyílhegy (szintén rombikus, alsó felén kissé befelé ívelő) a sírfenéktől 10 cm-re került elő, a kissé jobbra fordult koponya hátsó oldalától 5-6 cm-re ÉNy-i irányban. Csúcsa Ny felé nézett. Utóbbi két nyílcsúcs lapjára fektetett helyzetben volt. (DIV – ltsz.: 68.5.41.)
 - Rombusz vagy levél alakú nyílcsúcs pengéjének alsó, enyhén befelé ívelt darabja, a tüske letört. H.: 4,2 cm, sz.: 2,3 cm.
 - Rombusz vagy levél alakú nyílhegy aljának töredéke a szártuskéval. A penge kissé ívelt. H.: 6,88 cm, sz.: 1,74 cm.
 - Hosszú, rombikus alakú nyílhegy a szártuskéval, ívelt vágóélű pengéje az egyik oldalán hiányos. H.: 8,91 cm, sz.: 2,05 cm.
 - Kis töredékek, valószínűleg az ásatási naplóban említett negyedik nyílhegy maradványai.
- Vaskés* pengetőredéke került elő a jobb kar könyökének belső oldalánál (az orsócsont végéhez simulva). A penge csúcsa kissé a D-i sírfal irányába fordult, az orsócsonttal hegyesszöget bezárva ráfeküdt a csontra. Hosszú, a rozsdától formátlan darab. H.: 6,15 cm, sz.: 1,5 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.42.)
- Barnás színű *kovakő* feküdt a sírban a koponyától ÉNy-ra, az É-i sírfal mellett közvetlenül, a sír ÉNy-i sarkától 11-12 cm-re, a sírfenéktől 5 cm-re. Alakja háromszögű, átmetszete szintén. Homorú oldalán kagylós törésű, a többi részen is kisebb pattintásnyomok látszanak. H.: 2,85 cm, sz.: 2,45 cm, v.: 1,1 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.43.)
- Bronz hajkarika került elő a koponya hátsó része alatt.²³⁰ A koponya helyzete alapján valószínűleg annak jobb oldalán volt eredetileg (az ásató megjegyzése).

42. sír (1966. augusztus 3.) (162. kép, 56. tábla 4-5)

Infans II. gyermek (a fogak állapota alapján 7-8 éves) (az antropológus meghatározása: 9,5-10,5 éves kislány). Csvh.: 120 cm, t.: Ny-K, sm.: kb. 90 cm, sh.: 159 cm, ssz.: 72 cm.

A sírgödör föltjának ÉNy-i része nemigen volt kivehető, mivel itt egy szarmata sír (44. sír) gödrébe ásták

bele. A feltárásnál nem vették pontosan tekintetbe a sírgödör föltját, úgyhogy valószínűleg a feltárt gödör alakja képmértékben eltért az eredetitől (az ásató megjegyzése). A sírfolt téglalap alakú volt, lekerekített sarkokkal. Az É-i oldalon a sarkok lekerekítettsége erősebb volt. A csontváz háton feküdt, nyújtott helyzetben. A halottat a sír Ny-i végéhez közelebb helyezték el, a koponyatető alig 5 cm-re volt ettől a sírvégtől, míg a K-i sírfaltól a lábfejek 30 cm távolságban voltak. A törzs hossz tengelye és a lábak hegyesszöget zártak be, a lábak a DK-i sírsarok felé irányultak. A koponya kissé jobbra dőlt. Vállai felhúzott helyzetben voltak. A bal kar már a válltól kissé behajlott a törzsre, a bal alkar csontjainak vége a bal medencelapátra került. A nagyobb mértékben felhúzott jobb kar is a törzs felé irányult, de az alkarcsontok már kissé kifelé hajlottak, és a jobb medencelapát mellett húzódtak.

Mellékletek:

- A koponya felszedése után a jobb halánték alatt egy bronz *hajkarika* került elő. Alakja kicsit elliptikus, végeit szorosan egymásra hajtották, a huzal átmetszete kerek. Átm.: 2,04 × 1,7 cm, v.: 0,12 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.45.)
- Egybeöntött, *négygömbös bronz fülbevaló*.²³¹ Ovális karikájának felső része vékony huzal, alsó fele megvastagodik, átmetszete négyeszetes. Az alsó rész kétoldalt, középen egy-egy (kissé bikónikus) gömbbel csatlakozik, melyeken alul és fölül egy-egy kis korongtag található. A lefelé szélesedő csüngőtag alsó részét 5 kis bordával tagolt kúpalakzathoz csatlakozó gömb képezi, alul kicsi csepp alakú lezárással. A csüngőtag a karika alsó íve felett, középen nyakon ülő gömbben folytatódik, mely kicsit nagyobb a két oldalsó gömbnél. Tetején kis korongos taggal elválasztott apró gömb ül. A diszitést adó gömbök kopottak, így kissé lapított alakúak, de ez az öntőformából is adódhat. A karika vékony huzalú felső része kettétört. A fülbevaló teljes h.: 4,1 cm, a csüngőtag teljes h.: 2,4 cm, az alsó csüngőrész h.: 1,3 cm; a fülbevaló teljes sz.: 1,9 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.44.)

43-45. sír

Szarmata sírok.

46. sír (1966. augusztus 4.) (162. kép, 56. tábla 13)

Infans I. gyermek (az antropológus meghatározása: 1-1,5 éves kislány). Csvh.: ?, t.: Ny-K, sm.: 60 cm, sh.: ?, ssz.: ?.

A sírgödör föltja nem látszott. A háton fekvő, nyújtott helyzetű esontváz koponyája teljesen össze volt törve.

²²⁹ Már csak három külön példány van meg, a negyedik elveszett vagy felismerhetetlenül töredékes.

²³⁰ Ez a bronzkarika is elkeveredett, lehetséges, hogy a 42. sír leletéi közé. A nyitott karika jelenlegi rakási helyzete (doboz) szerint az öntött bronz fülbevalóval együtt a 42. sír anyagához tartozik, melynek leírása csak egy karikát említ. Azonban a korábbi, a dokumentációban talált fotófelvétel és a hozzá esatolt rövid tárgyleírásban a nyitott karika a 41. sír mellékleteihez tartozik.

²³¹ Az ásatási napló nem említi, de a későbbi dokumentációban már szerepel a sír leletéi között. Talán a csontok tisztítása után került elő.

A lábszárak csontjaira csak a talaj elszíneződése utalt.

Mellékletek:

1. Kisméretű, egyélű *vaskés* feküdt a csontváz bal oldalán, az alkarsontokra merőlegesen. Markolatnyúlványa a könyökrésznél a felkarsont végéhez ért. A penge átmetszete ék alakú, foka majdnem egyenes, a kés hegye felé a penge elkeskenyedik. Nyélnyúlványa a penge éle felé van kicsit elhajolva. A penge több helyen átlukadt, csücsa hiányzik. Teljes h.: 9,85 cm, a nyélnyúlvány h.: 2,6 cm, a penge sz.: 1,15 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.47.)
2. *Tojáshéj* darabkái kerültek elő a gerincen és a bal mellkason, a medencéhez közlebb. (Elveszttek.)
3. *Cseréptöredék* volt a jobb medencelapáton. (Elvesztett.)

47. sír (1966. augusztus 4.) (56. tábla 14–17)

Szabálytalan ovális elszíneződés volt megfigyelhető, vas- és csonttöredékek kerültek elő belőle. Nem számították a 10. századi temető sírjai közé (még az sem biztos, hogy sírnak tekinthető).

Mellékletek:

1. Kovácsoltvas *ár*: Átmetszete négyszög alakú, a csücsa felé fokozatosan elkeskenyedik. A másik végén kerék átmetszetű nyélben folytatódik. H.: 6,65 cm, átmetszete: 0,4 × 0,42 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.48.)
2. Szabálytalan szélű *vaspenge*, talán kés töredéke. H.: 3,5 cm, sz.: 0,7 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.49.)
3. *Vashújtató(?)* töredéke. Egy vaspánt két széle képezi visszahajolva a hújtatót. H.: 2,85 cm, sz.: 2,65 cm, a lemez v.: 0,2–0,3 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.50.)
4. Két kis *cseréptöredék*, nagyon kopottak, valószínűleg szórványnak tekinthetők. Az egyik őskorinak tűnik, a másik szürke, vékony falú. (DIV – ltsz. nélkül.)

48–50. sír

Szarmata sírok.

51. sír (1966. augusztus 16.) (162. kép, 59. tábla 12)

Infans I. gyermek (az antropológus meghatározása: 0–1 éves kisfiú). Csvh.: kb. 60 cm, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?.

A sírgödör feltja igen nehezen volt kivehető. Bár a sír Ny–K-i tájolású volt, a 10. századi temető térképén nincs jelölve. A nyújtott helyzetű csontváz háton feküdt.

Melléklet:

A jobb váll tájékán *vaskés* pengéjének töredékét találták.²³²

52. sír (1966. augusztus 16.) (163. kép, 56. tábla 18)

Maturus férfi (az antropológus meghatározása: 53–57 éves férfi). Csvh.: 170 cm, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: 253 cm, ssz.: 85 cm.

A sírgödör feltja téglalap alakú volt, lekerekített sarkokkal, kivéve a DNy-i sarkot, mely kissé csücsösödött volt. A sírfolt hosszában enyhén S alakban hajlott. A háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája enyhén jobbra dőlt és előre billent. Jobb karja könyöknél csaknem derékszögben be volt hajlítva, a kézfej az ágyékesigolyák fölé került. A bal kar is könyökben enyhén be volt hajlítva, az alkar csontjainak vége a bal medencelapát pereme alá futott. A bal kulcscsont a mellkas közepére csúszott.

Melléklet:

A bal felkarsont külső oldalán, a vállhoz közelebb, egyélű *vaskés* került elő. Inkább a csont hátsó (sírfenekhez közlebbi) részével volt egy szinten. Pengecsücsa a felkarsont felé nézett, a kés a sír hossz tengelyével (és a bal felkarsonttal) hegyesszögbe zárt be. A penge foka enyhén ívelt, a kés hegye felé a penge elkeskenyedik. Nyélnyúlványa a penge élével van egy vonalban. A penge vége letörött, az éle szintén letörözött. Teljes h.: 9,77 cm, a nyélnyúlvány h.: 3,85 cm, a penge sz.: 1,13 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.54.)

53. sír (1966. augusztus 16.) (56. tábla 19–21)

Kora, neme bizonytalan (az antropológus meghatározása: 15–? éves). Csvh.: ?, t.: Ny–K, sm.: 140 cm, sh.: 260 cm, ssz.: 150 cm.

Szabálytalan alakú sírgödör, sírnak túl tágas. Iránya É–D-i volt, D felé keskenyedett. A K-i oldalon 30–40 cm-rel sekélyebb, mintha padkás sír lett volna.

A sírban teljesen feldúlt állapotban szétkorhadt emberi csontok kerültek elő.

Mellékletek:

1. A tájolás és a csontok megtartottsága alapján várt szarmata kori tárgyak helyett 2 honfoglalás kori típusú *füles gomb* került elő a gödör ÉNy-i sarkánál. Talán valamifajta bolygatásról vagy másodlagos helyzetről volt szó. (DIV – ltsz.: 68.5.55.)
 - a: Félgömbös, üreges fejű bronz *füles gomb*. Lehet, hogy két részből álló darab egyik fele. Nincs diszítve, a vékony fül töredékes. H.: 1,6 cm, sz.: 0,95 cm.
 - b: Tömör, lapított gömbfejű *füles gomb*. Füle lapos, viszonylag nagy, csepp alakú. H.: 1,13 cm, sz.: 0,64 cm.
2. Kisméretű, vörös színű *kovakő*. Nagyjából háromszög alakú, pattintott darab. H.: 1,6 cm, sz.: 1,2 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.56.)
3. Két kopott, kis *kerámia-töredék*, talán őskorikak.²³³ (DIV – ltsz. nincs.)

54. sír (1966. augusztus 17.) (163. kép, 53. tábla 6–7)

Felnőtt (az antropológus meghatározása: 54–58 éves férfi). Csvh.: 163,5 cm, t.: Ny–K, sm.: 113 cm, sh.: 269 cm, ssz.: 71 cm (a Ny-i végén), 105 cm (a K-i kiöblösödésénél).

²³² Az általam vizsgált leletek közt nem azonosítható, valószínűleg elvesztett.

²³³ A kovakövet és a cseréptöredékeket az ásatási napló nem említi.

A téglalap alakú sírgödör foltjának Ny-i vége egyenes, sarkos lezáródású, a K-i vége ívesen lekerekített, kiöblösödő (főleg D-i irányban) volt. A háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz nem a sírgödör közepén helyezkedett el, hanem kicsit Ny felé eltolódva; a lábfej csontjai alig értek el a kiöblösödésig (a koponya 18 cm-re volt a Ny-i sírfaltól, a lábvégek a K-i gödörvégtől 65 cm távolságban helyezkedtek el). A váz nem is a sír hossz tengelyében feküdt, hanem attól kissé É felé eltolódva. Jobb válla erősen felhúzott helyzetben volt, a koponya jobbra fordult és jobbra billent, az állkapocs érintette a kulcscsontot (de nem volt lecsve). A jobb kar könyökben erősen be volt hajlítva, az alkar csontjai a jobb medencelapát felső szélén húzódva elértek a keresztcsontig. A jobb kézfej a bal medencén feküdt. A bal kar enyhébben volt behajlítva, a bal alkarcsontok a bal medencéig húzódtak. A bal alkar csontjainak vége a könyöknél kicsit É felé ki mozdult.

Mellékletek:

Az ásatási napló szerint kis méretű, *ovális vaskarika (csat)* volt a jobb medencelapát és a D-i sírfal között, a sírfaltól 14-15 cm-re.²³⁴ A későbbi dokumentációban már két vaskarika szerepel. Az egyik viszonylag ép, a másik, hasonló darab deformálódott, egy része kihajlik. Kisebb méretű karikák, az épebb példány mintha nyitott, egymásra futó végű lenne, de össze van rozsdásodva. Átmetszete talán kör alakú, de vastagsága nem egyenletes, néhol elvékonyodik. Mivel mindkét példány a medence mellett került elő, nem kizárható, hogy övkapocs részci vagy valamiféle függesztőkarikák voltak. Az ép darab átm.: 2,1 × 2,2 cm, v.: 0,33 cm. A deformálódott példány is hasonló méretű volt. (DIV – ltsz.: 68.5.57.)

55. sír (1966. augusztus 17.) (155. kép, 163. kép, 57. tábla 1–6)

Felnőtt férfi (az antropológus meghatározása: 36-40 éves férfi). Csvh.: 168 cm, t.: Ny-K, sm.: 100 cm (a fejnél), sh.: 246 cm, ssz.: 75 cm (a Ny-i végén), 84 cm (középtájon), 105 cm (a K-i kiöblösödés legnagyobb szélessége).

Ez a sírgödör igazolta, hogy az 54. sír K-i kiöblösödése nem későbbi bolygatás vagy rossz megfigyelés eredménye: a foltja a K-i oldalon egy jelentős kiöblösödést mutatott, mely itt is inkább D-i irányú. A gödör Ny-i végét beleásták egy szarmata kori szemétdögörbe, de a sírfolt színe elvált, tehát végig rajzolható és mérhető volt. A sírfolt téglalap alakú volt, Ny-i oldalán lekerekített sarkok-

kal (a DNy-i sarok hosszabb ívben), K-i oldalán kerek kiöblösödéssel, alakja K felé enyhén szélesedett. A háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz ebben a sírban is a hossz tengelyhez képest É-ra feküdt, mint az 54. sírban, emellett itt is inkább a Ny-i sírvéghez közelebb temették a halottat (a koponyatető és a Ny-i sírvég távolsága 24 cm, a lábvég és a K-i sírfal közt 45-50 cm volt). Vállai fel voltak húzva, két karja pedig már válltól a törzs felé hajlott. A koponya balra fordult. A két alkar könyökben enyhén behajlított helyzetben, a csuklócsontok a két medence belső oldalán és a keresztcsont két szélén nyugodtak.

155. kép. Kál-Legelő, 55. sír

Mellékletek:

1. Kis *vaspenge* került elő a bontás előtt, közelebről nem meghatározható helyről.²³⁵
2. Levél alakú *nyílhegy* feküdt 11 cm-re a sírfenéktől, a bal térd és az É-i sírfal közt, a térdtől 14-15 cm-re, a sírfaltól 6-7 cm-re. Lapjára fektetve került elő, csúcsa Ny felé nézett, kissé rézsütosan felfelé. Egyik éle letörredezett, a szára hiányzott. Viszonylag széles, rombold alakú, a penge alsó oldala befelé ívelt. Hl.: 5,25 cm, sz.: 2,3 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.60.)
3. Csontból (vagy agancsból, amire a hosszúkás darab belső oldalának szivacsos szerkezete utal²³⁶) készült

²³⁴ A tisztítás, restaurálás után két kis karikát leltároztak be.

²³⁵ Az általam vizsgált leletek közt nem azonosítható, valószínűleg elveszett.

²³⁶ A szakirodalomban sokszor esontfaragványként írnak le agancsból készített tárgyakat. A jól faragható, rugalmas agancs azonban más felépítésű anyag, mint a csont, bár kémiai összetétele hasonló. Attól megkülönböztetni általában belső, szivacsos állományának segítségével lehet, ami a feldolgozásra kerülő hosszúcsontok középső részének belsejében nem fordul elő, illetve a csontok szivacsos állományánál finomabb, homogénebb szerkezetű. Nyersanyagként történő felhasználás tekintetében nem különül el lényegesen a csonttól, mindkét anyag rugalmas és egyben szilárd is, és könnyen megmunkálható.

szíjbijtató feküdt a jobb sipesont mellett, annak külső oldalán, közel a térdhez, de az emberi csontoknál sekélyebb mélységben. A löszerszám közelében került elő, valószínűleg ahhoz tartozott. Diszitetlen, hosszúka ovális alakú, viszonylag durván megmunkált darab. Közepén lekerekített téglalap alakú nyílás van, melyet láthatóan több egymás mellé fűrt lyukból alakítottak ki. Anyaga a hátsó oldalon szivacsos szerkezetű. Elülső felén, illetve hátulsó oldalának szélén a párhuzamos kis rovátkák reszelés vagy faragás nyomai lehetnek. A lyuk felett és alatt a használatból adódó kopás nyomai láthatóak, de a nyílás belső szélei nem kopottak. A tárgy hosszában repedezett, végei letöredeztek s az épebben megmaradt végén is simára kopott. Teljes h.: 6,8 cm, legnagyobb sz.: 1,62 cm, a nyílás h.: 1,7 cm, sz.: 0,4 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.61.)

4. *Körte alakú vas kengyelpár:* Az egyik példány 22 cm-re a sírfenéktől, a csontoknál kisebb mélységben, a jobb lábszárcsontok mellett-fölött, azok külső oldalánál, kissé rézsútós helyzetben került elő, talpa DNy-i irányba és felfelé nézett. A másik példány a jobb sipesont felett, a sírfenéktől 18-19 cm-re, talpával ÉNy felé feküdt vízszintes helyzetben. A kengyel a sipesont középső része fölé került. A 30. sírban található hasonló típusúak, a két darab szinte teljesen egyforma. Téglalap alakú fülük nyak nélkül kapcsolódik a szárhoz, az ovális szíjnyílás az alsó részén van. A fül és a száruk laposak, vékonyra kovácsoltak, de a száruk szélesebbek, mint a 30. sír kengyelén. A száruk és a talpaló találkozásánál belül íves, kívül szögletes. Ívelt talpalója a szárukra merőlegesen kiszélesedik, s középen egy borda erősíti, két széle elvékonyodó. A két kengyel nem teljesen szimmetrikus, egyik száruk kicsit rövidebb. A két példány m.: 15,8 cm, 15,22 cm, legnagyobb sz.: 13,2 cm, 13,37 cm, a fülök sz.: 4,4 cm, 4,6 cm, a száruk sz.: 1,3 cm, 1,45 cm, a talp sz.: 2,92 cm, 2,75 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.59.)

5. *Vas csikószabla* volt a jobb bokacsontok felett, a sírfenéktől 22 cm-re, nagyjából vízszintes helyzetben. Csuklósan illeszkedő két szára hegyesszögét alkotott egymással, melynek csúcsa ÉK felé nézett. Az egyik szár épp a sipesont belső széle fölött feküdt, azzal párhuzamosan, s az itteni oldalkarika is e csont fölé került. A másik, DK felé néző karika inkább a sipesont külső széle fölött-mellett feküdt, rézsútosan felfelé. A karikák laposak, átmetszetük téglalap alakú. A szájvasak átmetszete négyzetes. Két végükön hurkok vannak kialakítva. A karikákhoz kapcsolódó oldalon laposra kalapálták a végződést, a csuklós részen pedig inkább kerek a hurkok átmetszete. A csuklós szájvas egyik felé kicsit rövidebb, és az egyik karika is árnyalatnyival kisebb a másiknál. A szabla teljes h. (kiterítve): 21,2 cm, a karikák átm.: 5,45 × 5,42 cm, 5,18 × 5 cm, a karikák

átmetszete: 0,79 × 0,3 cm, 0,7 × 0,28 cm, a szájvas átmetszete: 0,5 × 0,5 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.58.)

6. A jobb bokacsontok mellett, kívül (a csontoktól DK-re) *állatsont(?)* töredéke került elő. Kicsit hajlott darab, borda része lehetett.

56. sír (1966. augusztus 18.)

Infans I. gyermek (csecsemő) (az *antropológus meghatározása*: újszülött). Csvh.: ?, t.: Ny–K, sm.: a legalsó csont 45 cm, sh.: ?, ssz.: ?.

A sírgödör feltja nem volt kivehető. Egy kisgyermek koponyatöredékei kerültek elő. Valószínűleg a 10. századi temetőhöz tartozott.

Melléklete nem volt.

57. sír (1966. augusztus 18.)

Infans II. gyermek. Csvh.: ?, t.: Ny–K, sm.: 85, sh.: ?, ssz.: ?.

A sírgödör feltja bizonytalan alakú volt. Szétdúlt állapotban került elő egy kisgyermek csontváza. A koponya több darabra szétesve a sír Ny-i részén, az állkapocs a sír középső részén, a lábcsontok a sír K-i felében kerültek elő.

Melléklete nem volt.

58. sír (1966. augusztus 17.) (163. kép, 174. kép 1. 175. kép 2, 58. tábla 1–16)

Felnőtt férfi (az *antropológus meghatározása*: 36-40 éves férfi). Csvh.: 172 cm, t.: Ny–K, sm.: 110–120 cm, sh.: 206 cm, ssz.: 66–73 cm.

A nem egészen szimmetrikus téglalap alakú sírgödör K felé kissé szélesedett, feltja a Ny-i végén egyenesen záródott, kissé lekerékített sarkokkal, a másik végén az ÉK-i sarok hosszú ívben, a DK-i sarok rövidebben volt lekerekítve. A háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája a bal váll felé billent és kismértékben balra fordult. Vállai felhúzott helyzetben voltak (a jobb váll nagyobb mértékben), így karjai már a vállnál kezdődően a törzs felé hajlottak. Alkarjai könyökben enyhén be voltak hajlítva, az alkar csontjainak alsó vége a keresztcsonton nyugodott. A bal szárcsapocsont kimozdult a helyéről, felső vége a térdtől eltávolodott. Ez, valamint a kisebb leletek helyzete állati eredetű bolygatásra utalt.

Mellékletek:

1. 2 db bronz *füles gomb* került elő a sírból. Az egyik a jobb sipesont alsó végétől 6 cm-rel D-re feküdt, fülével Ny felé. A másik példány a bal felkarsont alsó végétől (a bal könyöktől) É-ra volt, attól 10 cm-re, fülével K felé. (DIV – ltsz.: 68.5.62–68.)

a: Belseje üreges, lehet, hogy két részből álló darab egyik fele.²¹⁷ Félgömbös testének közepe két párhuzamos vonallal, ez alatt lefelé összefutó rovátkákkal diszített. A minta a test kigömbölyödő középső részén a legkopottabb. A fül csepp alakú, viszonylag kicsi, vé-

²¹⁷ Vagy csak ilyen féldalasan használták eredetileg is.

kony. H.: 1,6 cm, sz.: 1,05 cm.

b: Lapított gömb fejű, tömör füles gomb. Testének külső-alsó része jobban gömbölyödik, formája kicsit ovális. Füle a testhez képest nagy, csepp alakú. A nyílásban az öntésből adódó sorja látható. H.: 1,27 cm, sz.: 0,85 cm.

2. A jobb combcsont közepe felett, kicsit inkább a medencéhez közelebb, hajlott *vaspánt* feküdt a csontra merőlegesen, valószínűleg *tegezvasalás* töredéke.²³⁸ A vaspánt h.: 15 cm, sz.: 2 cm volt, a sírban lemérve. Több kisebb töredék is van a leletek közt, néhány enyhén ívelt pánttöredék és két vaslemez szeggel. Belső oldalukon néhol famaradványok. Az egyik a szeg átmetszete négyzetes. Egy másik behajló darabon két szeg megy át. Az egyik jobb állapotban megmaradt pánt rész vége behajlik. A pánttöredékek sz.: 1,5–1,7 cm, h.: 5,1 cm, 4,6 cm, 3,6 cm, 2,9 cm, és további kisebb, 1,5–2,5 cm-es darabok. A szegecses lemezek h.: 1,8 cm, 3 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.62–68.)
3. A test bal oldalára fektetve került elő egy viszonylag széles pengéjű *szablya*. Takarta a bal felkarcsont végét a könyöknél, a bal alkarcsontok egy részét, a bal medencelapát közepét és a bal combcsont medencéhez közeli részét. A markolatnyúlvány a bal felkarcsont és a bal mellkas között feküdt, a keresztvas a könyöktájékon. A markolatnyúlványt a tövétől (a keresztvastól) kb. 1,5 cm-re kis lemezes vasgyűrű vette körbe. Közvetlenül a keresztvasnál, a penge foka felőli oldalon holdsarló alakú vasdarab volt, nyilvánvalóan függesztőfülként szolgált. A penge közepénél, kicsit inkább a penge hegyéhez közelebb, újabb vasgyűrű került elő, ami a hüvely tartozéka lehetett. A szablya hüvelyének famaradványai körben a pengére tapadtak. A sírban lemérve a szablya teljes h.: 81 cm, a penge húrh: 70,5 cm, a penge sz.: hüvellyel együtt 3 cm, a keresztvas h.: 10,5 cm volt. A szablya markolata a penge élének irányába hajlik, a szablya sírbeli helyzetét tekintve tehát D felé. A penge csúcsa levált, két darabban. A szögben kapcsolódó markolatnyúlvány közepén kerek átfúrás látszik. A pengető megvastagszik és peremet képez. Vasellenzője két nem egészen összeillő darabra esett szét, alakja hosszúka, a penge felé ívelt, végei összefutva lekerekedő élben végződnek. A penge utolsó harmadában ívelt, ezen a szakaszon jól láthatóan fokél van kiképezve. A szablya teljes h.: 81 cm, a penge h.: 71 cm, a penge sz.: 3–2,8 cm, a pengető sz.: 3,2 cm, a markolatnyúlvány h.: 5,1 cm, a keresztvas h.: 10,5 cm, a keresztvas sz.: 1 cm, a fokél h.: 32 cm. (DIV – ltsz. nélkül.)
4. 3 db *bronzkarikát* leltek: az első még a sír feltárása előtt, a humusz alján, a másik kettőt a lábvégnél, illetve

a fejevégnél, a sír bontása után.²³⁹ Az átmetszetük kerek. Az egyiknek a felülete sérültebb, mintha lehasadoztak volna róla darabok. Az épebb felületű darab két szemközti oldalán kicsit elvékonyodik egy-egy szakaszon. Talán tegez függesztőkarikái voltak. Átm.: 3,54 × 3,45 cm, 3,54 × 3,42 cm, v.: 0,37–0,42 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.62–68.)

5. *Ezüst „splitterek”* voltak a jobb medencelapátnál. Jelenleg nincsenek meg, valószínűleg már a sírbontás során elpusztultak.
6. A csontok szintje felett, a humusz alján még a sír feltárása előtt találtak egy rombikus *nyílhegyet*. A keskeny, levél alakú vas nyílhegy pengéjének töve enyhén megvastagodik, a szára letörött. A penge nem teljesen szimmetrikus. H.: 5,8 cm, sz.: 1,9 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.62–68.)
7. A nyílhegygel és az egyik bronzkarikával együtt került elő a sír fölött egy fehér színű *kovakő*. Egyik lapos oldala háromszög alakú, barnás, átmetszete nagyjából háromszöget mutat. Pattintásnyomok vannak rajta. H.: 2,5 cm, sz.: 1,95 cm, v.: 1,48 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.62–68.)

59. sír (1966. augusztus 18.) (164. kép)

Felnőtt nő (az antropológus meghatározása: 63-69 éves férfi). Csvh.: kb. 170 cm, t.: Ny-K, sm.: 95 cm, sh.: 190 cm, sz.: 57 cm.

A sírgödör foltja téglalap alakú volt, Ny-i végén hosszabb ívben lekerekített sarkokkal. Először fordított (K-Ny-i) tájolásúnak jegyezték be a sírt, de az ásató ellenőrizte az adatokat, és tisztázta, hogy ez is Ny-K-i helyzetű volt. A háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája egészen balra fordult és kissé a bal váll felé billent. Mindkét karja könyökben behajlított helyzetben volt. A jobb alkar csontjai a keresztcsont jobb felső sarkáig értek, a derékszögben behajlított bal alkar a váz hossz tengelyére merőleges helyzetben a gerincig húzódott

Melléklete nem volt.

60. sír

Szarmata halomsír.

61–62. sír

Szarmata sírok.

63. sír (1966. augusztus 18.) (164. kép)

Felnőtt férfi (az antropológus meghatározása: 48-52 éves férfi). Csvh.: kb. 195 cm,²⁴⁰ t.: Ny-K, sm.: ?, sh.: ?, sz.: ?.

A sír gödrét a 60. halomsír árkába ásták, így alakja

²³⁸ Lásd a 26. sír 2. számú mellékletét. Az 58. sír mellékletei közt több ilyen vaspánttöredék található, melyek valószínűleg szintén tegezvasalás részét

²³⁹ A sírelírásban három bronzkarika szerepel, de jelenleg csak ez a két egyforma darab van meg. Mivel már a dokumentációban is csak ez a két darab szerepel (az ásatási napló kivételével), lehet, hogy a naplóban történt elhárás, bár nem valószínű.

²⁴⁰ A sírrajz itt is elég vázlatos volt, így a váz meglepő hossza nem fogadható el feltétel nélkül.

nem volt mindenhol kivehető. A csontváz fejénél D Ny-i irányú kitüremkedést figyeltek meg; lábai az árok K-i íves zárófaláig értek, így a sírgödör föltja egybeesett az árok föltjával. A háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyájának arcrésze kívül esett már az árok ívén, tehát az itt megjelenő kitüremkedés akár a sírhoz is tartozhatott. A koponya balra fordult, az állkapocs a bal vállon feküdt. Vállai felhúzott helyzetben voltak.

Melléklete nem volt.

64. sír (1966. augusztus 19.) (164. kép, 58. tábla 20–22)

Adultus férfi (az antropológus meghatározása: 50–54 éves férfi). Csvh.: kb. 166–168 cm, t.: Ny–K, sm.: 135 cm, sh.: 195–200 cm, ssz.: 65–58–54 cm.

A lekerekített sarkú téglalap alakú sírfolt K felé enyhén keskenyedett. Ny-i végén a sarkok hosszabb ívben lekerekítettek, és mindkét végén az É-i oldalon lévő sarkok az ívesebbek voltak. A háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája kissé jobbra fordult, az állkapocs lecsott. Vállai enyhén fel voltak húzódva. A karok könyök-nél behajlított állapotban kerültek elő, az alkar csontjainak vége a keresztcsonton nyugodott. A csukló csontjai összekeveredtek, lehetséges, hogy a csuklókat összekötözték. A lábak helyzete is ezt az elképzelést valószínűsítette: a lábszárak ugyanis keresztelték egymást. A bal sípcsont és szárcsapocsont alsó vége a jobb sípcsont alsó vége fölött került elő. A bal bokacsontok és a lábfej a jobb lábfej jobb oldalán feküdt, tehát a két láb bokánál keresztbe téve, összeszorítva került elő. Mindez arra utal, hogy temetés előtt a halott lábait is összekötözték a bokáknál, csakúgy, mint a kezeket a csuklónál; helyzetük mindenestre ezt sugallja.

Mellékletek:

1. Bronz *hajkarika* került elő a koponya baloldali csecsnyúlványánál. Ezen a tájékon a koponya jobb oldalán is lehetett karika, mivel a jobb oldali csecsnyúlvány tövé-nél zöld elszíneződés látszott.²⁴ A meglévő karikák átmetszete nagyjából kerek, bár az egyik szabálytalanabb, néhol elvékonyodik. Az alakjuk inkább ovális, mint kerek, az egyik végük egyenesen levágott, a másik hegyes, elvékonyodó. Összehajtott végeik nem futnak egymásra, de az egyik darabnál kicsit eltolódtak. Átm.: 2,7 × 2,35 cm, 2,68 × 2,45 cm, v.: 0,2 cm, 0,2 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.69.)
2. A sír leletei közt van még egy vékony bronz *hajkarika* töredéke. Az ásatási napló nem említi. A huzal átmetszete kör alakú. Húrh.: 1,2 cm, v.: 0,15 cm. (DIV – ltsz.: 68.5.70.)

65. sír (1967. április 19.) (165. kép)

Maturus férfi (az antropológus meghatározása: 61–65

éves férfi). Csvh.: ?, t.: Ny–K, sm.: 116 cm, sh.: 150 cm, ssz.: 57 cm.

A sírfolt K-i vége hiányzott, valószínűleg a munkagép vitte el, a csontvázat is a térdétől lefelé. A téglalap alakú sírgödör a megmaradt Ny-i végén egyenes záródott, lekerékített sarkokkal, az É-i sarkán hosszabb ívvel. A gödör a Ny-i végénél K felé alig észrevehetően keskenyedett. A háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája jobbra fordult és a jobb váll felé billent. Az állkapocs leesett, az állcsúcsmajdnem érintette a jobb lapocka nyúlványát. Bal váll felhúzott helyzetben volt, egész felsőteste mintha enyhén jobbra dőlt volna. A nyakcsigolyák egy része elmozdult, a szegycsont és az alsó hátszigolyák bolygatottak is voltak.

Melléklete nem volt.

66. sír (1967. április 19.) (165. kép)

Adultus nő (az antropológus meghatározása: 33–37 éves nő). Csvh.: 153 cm, t.: Ny–K, sm.: 144 cm (a K-i végénél), sh.: 184 cm, ssz.: 45–50 cm (középen a legkeskenyebb, K-i végénél a legszélesebb).

A sírgödör föltja téglalap alakú volt, lekerekített végekkel. D-i oldala enyhén befelé, É-i oldala enyhén kifelé ívelt, így a viszonylag keskeny sírgödör Ny-i fele kissé D-felé hajlott. Összességében a sírgödör alig kivehetően kifli formát mutatott. A háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz nem teljesen egyenes helyzetben feküdt a sírban: a koponya az É Ny-i saroknál volt. A törzs a D-i sírfal felé tartott (söt, hozzásimult), a lábak azonban a törzssel enyhe tompaszöget bezárva a sír ÉK-i sarka felé mutattak. Ez a „megtört” helyzet igen enyhe, alig kivehető volt. A koponya kissé balra fordult és erősen a bal váll felé billent. A felső állcsont érintkezett a bal kulcs-csonttal. A csontváz jobb oldala egészen a D-i sírfalhoz szorult: bár a jobb kar is nyújtva volt, a jobb kéz ujj-csontjai a jobb combcsonton helyezkedtek el.

Melléklete nem volt.

67. sír (1967. április 20.) (165. kép, 59. tábla 2–3)

Infans II. gyermek (az antropológus meghatározása: 9,5–10,5 éves kislány). Csvh.: 112 cm, t.: Ny–K, sm.: ?, sh.: 151 cm, ssz.: 48–49 cm (a két végénél), 45 cm (a váz derekánál).

A sírgödör föltja téglalap alakú volt, lekerekített sarkokkal, végei azonban egyenes záródásúak. A sírgödör enyhe S formát mutatott: Ny-i vége D felé, K-i vége kisebb mértékben É felé elhajlott. A háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája kissé balra fordult és erősen előre billent, a bal váll felé. Karjai könyökben be voltak hajlítva, a kezek (valószínűleg) összekulcsolva az ágyék-csigolyákon nyugodtak.

²⁴ Az ásatási napló sírleírásában csak egy karika szerepel, de a beletárolt leletanyagban a 64. sír dobozában egy karikapárt és egy töredéket is tárolnak. Valószínűleg a csontok felszedésekor került elő a többi, vagy esetleg máshonnan keveredett ide. Az utóbbi azért nem valószínű, mert a leltárba vételük és a dokumentáció fotój, tárgyleírásai az 1966-os ásatások után hamar elkészültek.

Mellékletek:

1. A csontváz feletti sírföldben kettétört bronz *hajkarikát* találtak. A viszonylag nagy méretű karika hengeres átmetszetű huzalból készült, egyenesre levágott, összehajtott végei kissé túlfutnak egymáson. A karika átm.: kb. 4 cm, a huzal v.: 0,22 cm. (DIV – ltsz. nélkül.)
2. 2 db nagy, zömök, hengeres üveg *gyöngyszem*. Az egyik a bal váll és a koponya között, kissé ÉNy-ra a válltól, a másik a csontok felszedése közben a szegycsont felső részénél került elő. (DIV – ltsz. nélkül.)
a: Az egyik sötétkék alapszínű és fekete közepű, piros alapon fekete és fehér sugaras, berakásokkal díszített. A gyöngy oldalpalástjának felső és alsó szélén is 3-3, szimmetrikusan elhelyezkedő berakás látható. M.: 1,29 cm, átm.: 1,57 cm.
b: A másik gyöngy hasonló méretű. A fekete alapszínt két, hullámosan körbefutó, egymást keresztező fehér inkusztráció díszíti. A fehér sávok által keretezett részen 1-1 (összesen 4) zöld közepű, piros alapon fehér sugaras, kissé kidudorodó berakás van. A gyöngy m.: 1,14 cm, átm.: 1,4 cm.
3. A koponya alatt *csigaház* volt. A leletanyagban már nincs meg. Az ásatási naplóból nem derül ki, hogy a feltáró mellékletnek tekintette-e.

68. sír (1967. április 20.) (165. kép)

Infans I. gyermek (az *antropológus meghatározása*: 4,5-5,5 éves kislány). Csvh.: 98 cm, t.: Ny-K, sm.: ?, sh.: 128,5 cm, ssz.: 63 cm (a Ny-i végénél), 53 cm (a K-i végén).

A sírgödör föltja téglalap alakú volt, lekerekített sarkokkal. A sír Ny-ról K felé keskenyedett, K-i vége kissé D felé elhajlott a hossz tengelytől. A háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája balra fordult. Vállai enyhén fel voltak húzva. Mindkét karja könyökben enyhén meghajlott. A jobb kéz a jobb medencelapát felső szélén és a keresztcsonton feküdt, a bal kéz ujjai a bal medencelapáton és a bal szeméremcsonton helyezkedtek el.

Melléklete nem volt.

69. sír

Szarmata sír.

70. sír (1967. április 20.) (166. kép)

Infans I. gyermek (az *antropológus meghatározása*: 4,5-5,5 éves kislány). Csvh.: 74 cm, t.: Ny-K, sm.: 95 cm, sh.: 103 cm, ssz.: 65 cm (közel a K-i végéhez).

A lekerekített sarkú, zömök téglalap alakú sírgödör föltjának D-i oldalán a sarkok hosszabb ívvel voltak, ezáltal a sír alakja kissé aszimmetrikus lett. A háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája a bal melltájék irányába billent előre. Karcsontjai kissé bolygatott helyzetben voltak. A térdben enyhén behajlított jobb lába kissé jobbra dőlt.

Melléklete nem volt.

71. „sír” (1967. április 22.)

Szabálytalan négyzet alakú gödör volt, melyből vaskés pengetőredéke került elő, de csontok nem voltak benne. Nem tekinthető sírnak, a 10. századi temető térképén az ásató nem jelölte. A dokumentációban leírt lelet talán kétélű vaskés pengéje, szimmetrikusan hegyesedő csúccsal, és egy apró töredék. H.: 7,5 cm, sz.: 1,6-1,8 cm. (DIV – ltsz. nélkül.)

72. sír (1967. április 20.) (58. tábla 23)

Adultus nő (az *antropológus meghatározása*: 65-69 éves nő). Csvh.: 148 cm, t.: Ny-K, sm.: 125 cm, sh.: 193 cm, ssz.: 57 cm (középen).

A lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör É-i oldalának sarkai hosszabb ívben voltak lekerekítve. A Ny-i sírvég egyenesen záródott, a K-i sírvég inkább lekerekítetten. Az É-i oldal enyhén kifelé ívelt, a D-i oldal a középső részén kissé kitéremkedett. A háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája kissé előre billent a mellközép felé. Vállai fel voltak húzva. Két karja könyöknél derékszögben be volt hajlítva, a két felkarcsont szorosan a törzshöz simult. A jobb alkar csontjai a medence és a mellkas között futottak, a jobb kéz csontjai elérték a bal könyököt. A bal alkar csontjai nem feküdtek párhuzamosan a jobb alkarral, a bal kézcsontok a jobb medencelapát felső szélén kerültek elő.

Melléklet:

Édesvízi kagyló egyik átfúrt teknője került elő a szegycsont tájékán, kissé a bal mellkas felé mozdulva, domború felületével felfelé. Valószínűleg nyakba akasztva hordták. Méretc: 2,6 × 3,2 cm. (DIV – ltsz. nélkül.)

73. sír (1967. április 20.) (166. kép)

Infans I. gyermek (az *antropológus meghatározása*: 1,5-2,5 éves kislány). Csvh.: 75 cm, t.: Ny-K, sm.: 95 cm, sh.: 120 cm, ssz.: 48 cm.

A lekerekített sarkú téglalap alakú sírföld Ny-i vége részintesen lecsapott, É-i oldala enyhén ívelt, D-i oldala a rövidebb volt. A háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz törzse kissé bal felé fordult, a koponya egészen a bal vállra dőlt. Karjai könyökben erősen be voltak hajlítva. Az alkar csontjai a medence és a bordák közötti sávban futottak. A bal láb térdben kissé be volt hajlítva, és balra dőlt.

Melléklete nem volt.

74. sír (1967. április 20.) (58. tábla 18-19)

Adultus férfi (az *antropológus meghatározása*: 41-45 éves férfi). Csvh.: ?, t.: Ny-K, sm.: 100 cm, sh.: 153 cm, ssz.: 60 cm.

A sírgödör föltja téglalap alakú volt, lekerekített sarkokkal. K-i vége éppen az egyik bemérési pont földabá-

jának tövéhez esett. A sírgödör itt lefelé padmalyosnak látszott, mintha a sírfenék K-i vége jóval a kirajzolódó sírfolt alá nyúlna. (A sírrajzon a csontvázat csak a sírfolt széleig tüntették fel, a lábszárcsontok alsó vége már ezen kívül esett. Valószínűleg az ásatás egyik bemérési pontja alá futottak a lábfejek, ezért nem kerültek a rajzra.) A háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz megtartása feltűnően jó volt. A koponya szinte teljesen balra dőlt, az állkapocs leesett, csücsával a bal kulcsosont felé fordult. Jobb karja könyökben vissza volt hajlítva, az alkar csontjai a jobb felkarsont és a jobb oldali bordák között futottak a jobb vállig. A jobb kézcsontok a jobb kulcsosont belső részénél feküdtek. A bal váll felhúzott helyzetben volt. A bal kar derékszögben behajlítva került elő, de a bal alkar csontjainak vége kimozdult a könyöknél a sírfal felé. A kimozdulás még a temetés után nem sokkal (vagy annak során) történhetett, mivel a kézcsontok és az alkar csontjai szerves összefüggésben voltak. A bal kézcsontok a gerincen nyugodtak. A bal láb térdben enyhén be volt hajlítva és balra dőlt.

Mellékletek:

1. A csontváz felszedésekor került elő a jobb könyöktől kissé lejjebb egy *tűzsiholó(?)*. A dokumentációban leírt töredék téglalap alakú, egyik vége kampószerűen elkeskenyedve visszahajlik. Teljes h.: 5,5 cm, sz.: 1,78 cm, a visszahajló rész h.: 1,8 cm. (DIV – ltsz. nélkül.)
2. Ugyanott ovális *vascsat* is előkerült. Az íves karikarész szélesebb, a csattú bázisa keskeny. H.: 3,3 cm, sz.: 2,1 cm, a karika pántjának sz.: 0,6–0,7 cm, a bázis v.: 0,2–0,3 cm. A dokumentációban szerepel még egy apró vastöredék is, mely talán a csatpecsek maradványa lehetett, ennek h.: 2,32 cm. (DIV – ltsz. nélkül.)

75. sír (1967. április 21.) (166. kép)

Felnőtt (az *antropológus meghatározása*: 56–62 éves nő). Csvh.: ?, t.: Ny–K, sm.: 117 cm, sh.: 190 cm, ssz.: 59 cm.

A sírgödör foltja téglalap alakú volt, lekerekített végekkel. Ny-i végén a lekerekítés aszimmetrikus ívű (a D-i oldalon hosszabb az ív), a sírfolt K felé enyhén szélesedett. Átvágta a 4. sír (szarmata halomsír) árkat. Háton fekvő, nyújtott helyzetű, részben bolygatott csontváz, átlós helyzetben, a koponya a DNy-i, a lábszárcsak az ÉK-i sarok felé tartottak. A koponya enyhén jobbra dőlt, és kissé a jobb váll felé billent, az állkapocs leesett. A bal orsócsont a bal felkarsont mellé került, azzal párhuzamosan, alsó végével a koponya felé. A bal singesont a könyöknél majdnem derékszöget alkotott a bal felkarsonttal, alsó vége a gerincétájékon nyugodott. A jobb alkar csontjai leesztak a jobb medencealapát és a combesont mellé. A hát- és ágyékesigolyák szétszóródtak, a bordák kimozdultak eredeti helyükről. A jobb sipesont balra mozdult, és keresztben a bal sipesonton feküdt (felső vége a bal térd belső oldalán). A jobb szárcsapocsont a kopo-

nya jobb oldalán került elő, a bal pedig felcsúszott a bal combesont alsó vége mellé.

Melléklete nem volt.

76. sír (1967. április 21.)

Üres sírfolt volt, melynek csak a K-i végét tudták megfigyelni, mert a többi része a 4. halomsír árkába esett. Talán jelképes sír volt (– az ásató megjegyzése).

Melléklete nem volt.

77. sír

Szarmata sír.

78. sír (1967. április 21.) (166. kép)

Infans II. gyermek (az *antropológus meghatározása*: 5,5–6,5 éves kislány). Csvh.: ?, t.: Ny–K, sm.: 118 cm, sh.: 166 cm (a hossz tengelynél), 171 cm (a D-i oldalon), ssz.: 62 cm (a Ny-i felében).

A lekerekített sarkú, szabálytalan négyszög alakú sírgödör foltjának K-i vége ívelten beszűkülött, lezárása befelé ívelt, Ny-i vége egyenesen zárult le. A K-i vége felé a sírfolt keskenyedett, illetve a DK-i sarka kissé kiszélesedve ívelt. A háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz nagymértékben bolygatott volt. A koponya megközelítőleg az eredeti helyén került elő; arccal kissé a sírfenék, illetve a D-i sírfal felé nézett. A láb csontjai a sír K-i felében feküdtek, de mind elmozdult a helyéről. A bal combesont a jobb karsont helyén, a bal medencealapát a D-i sírfalnál, a jobb viszont a bal karsont helyén került elő.

Melléklete nem volt.

79. sír (1967. április 21.) (167. kép, 59. tábla 4–7)

Juvenilis (17–18 éves) egyén (talán nő) (az *antropológus meghatározása*: 16–18 éves nő). Csvh.: 146,5 cm, t.: Ny–K, sm.: 120 cm, sh.: 184 cm, ssz.: 65 cm.

A sírgödör foltja enyhe S formában ívelődő, téglalap alakú volt, lekerekített sarkokkal. Ny-i végén kissé kifelé ívelt, ezen a részen a két hosszanti oldal enyhén D felé kanyarodott. K-i záródása befelé ívelt, itt a hosszanti sírfalak enyhén É felé kanyarodtak. A háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája szétesett állapotban került elő. A jobb válltájék bolygatott volt. A jobb felkarsont alsó vége a gerinc felé mozdult el, a kulcsosont és a jobb oldali bordák szétszóródtak. Az állkapocs a jobb medencealapától DK-re, a felkarsont alsó vége mellett, a külső oldalon feküdt. A bal váll kissé fel volt húzva, a bal kar könyökben enyhén behajlított helyzetben, de a törzs mellett került elő – így a könyök kissé eltávolodott a törzstől.

Mellékletek:

1. Bronz *füles gomb* feküdt a gerinc mellett, a bal oldalon, a mellkas középső részén. A gyenge kivitelezésű gomb feje lemezes, apró, gömbszelet alakú; csepp alakú fülét vékony bronzhuzalból alakították ki. A töredékes fej átm.: 0,4 × 0,5 cm, a fül m.: 0,6 cm. (DIV – ltsz. nélkül.)

2. 2 db összeillő bronz(?) *lemeztöredék* került elő. Egyik a bal váll felett 10 cm-re, a másik hasonló magasságban a bal alkar csontjai felett, a könyökhöz közel. A viszonylag vastag, téglalap alakú töredékek összeillesztve majdnem négyzetes lemezt alkotnak, melynek két szemközti széle több helyen át van fúrva. A lemezek h.: 3,65 cm és 3,6 cm, sz.: 2,2 és 2,5 cm, v.: kb. 0,03 cm. (DIV – ltsz. nélkül.)
3. Találtak egy több helyen átlukasztott kerek és egy négyzögletes *aranyozott bronzlemez*. A keresztcsont jobb oldalán feküdt, a másik az előbbivel egy vonalban, attól 3,5 cm-re, a jobb medencelapáton. Füstaranya maradványai láthatók a lemezek egyik oldalán, a szélük pedig több helyen át van lyukasztva. A kerek lemez aranyozott oldalán alig kivehetően bekarcolt díszítés nyoma látszik. A másik lemez nagyon kopott, az aranyozás csak foltokban maradt meg rajta. Jelenleg van még egy picit, letörtött darabka is, szintén aranyozott, valószínűleg a kerek lemezből törött le. A kerek lemez mérete: 1,63 × 1,26 cm, a másik lemez kb. 1,4 × 1,3 cm, az apró töredék 0,72 × 0,4 cm. (DIV – ltsz. nélkül.)
4. A csontváz felszedése után, a sírfenek földjének átforgasztásakor vastöredékek kerültek elő. Valószínűleg megsemmisültek a feltárás után.

80. sír (1967. április 22.) (167. kép. 59. tábla 9–11)

Infans II. (12 év körüli) gyermek (az antropológus meghatározása: 9,5-10,5 éves kislány). Csvh.: ?, t.: Ny-K, sm.: 130 cm, sh.: 181 cm, ssz.: 53–43–54 cm.

A sírgödör foltja hosszúka téglalap alakú volt, lekerített sarkokkal. K felé enyhe ívben beszűkül, de K-i vége ismét kiszélesedett. Mind Ny-i, mind K-i vége enyhén elhajlott É felé a hossz tengelytől. A háton fekvő, nyújtott helyzetű, részben bolygatott csontváz koponyája balra fordult. Mindkét felkarcsont felső végével a gerinc felé mozdult el. A mellkas felső része, a válltájék és az alkarok bolygatottak voltak.

Mellékletek:

1. *Bronz hajkarika* került elő a mellkas bal oldalán, a koponya felőli részen, a bal karcsont kimozdult felső vége és a gerinc között. A meglévő töredék kerek átmetsetű. Húrh.: 2,27 cm, v.: 0,14 cm. (DIV – ltsz. nélkül.)
2. Kerek, kissé domború, *aranyozott bronzlemez (partadisz?)* is volt a sírban, de előkerülési helye nem szere-

pel az ásatási naplóban. Valószínűleg a váz felszedése vagy mosása során találták. A sima, kerek lemez külső, kissé domborodó oldalát füstaranya borítja, mely a hátsó oldal szélére is ráfut. Néhol töredékes a lemez széle. Átm.: 2,43 × 2,36 cm, v.: 0,05 cm. (DIV – ltsz. nélkül.)

3. Szintén nem ismert az előkerülési helye két amorf *ólomrögnek*. A töredékek h.: 1,48 cm és 1,9 cm. (DIV – ltsz. nélkül.)

81. sír (1967. április 24.) (167. kép. 59. tábla 14)

Infans I. gyermek (az antropológus meghatározása: 1,5-2,5 éves kisfiú). Csvh.: ?, t.: Ny-K, sm.: 132 cm, sh.: 120 cm, ssz.: 56 cm.

A sírgödör foltja téglalap alakú volt, lekerített végekkel. A háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz koponyája aránylag közel feküdt a Ny-i sírvéghez (kb. 14 cm), a lábszárcsontok alsó vége viszont csaknem 50 cm-re volt a K-i sírfaltól. A halottat tehát nem a sírgödör közepére helyezték, hanem annak Ny-i felébe.

Melléklet:

Berengár király átfúrt *ezüstdenára* került elő a koponya nyakszirtili része alatt a csontok felszedése után. Talán halotti obulusként adták a töredékes darabot, de korábbi használatára utalhat, hogy széle több helyen át van lyukasztva. I. Berengár király (888–915) milánói denára (CNI V, II. t. 4.).²⁴² (DIV – ltsz.: 68.7.12.)

82. sír (1967. április 24.) (167. kép. 59. tábla 13)

Infans I. gyermek (az antropológus meghatározása: 4-5 éves kislány). Csvh.: kb. 85 cm, t.: Ny-K, sm.: 60 cm, sh.: ?, ssz.: ?.

A sírgödör foltját nem tudták megfigyelni, mivel a sírt a humuszba ásták. A háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz a medence és az alkarok környékén bolygatottnak látszott. Az állkapocs a két combcsont közül került elő.

Melléklet:

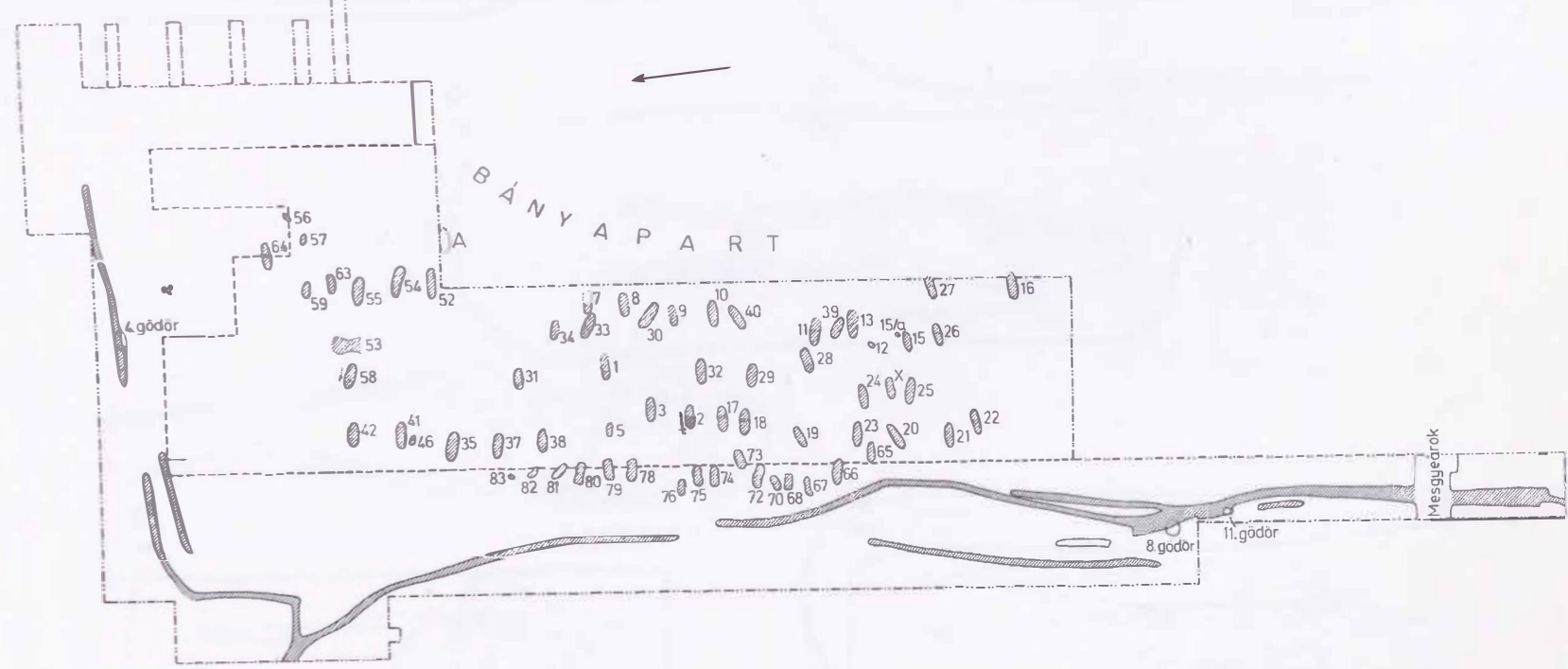
Apró, sötét *kovakő* feküdt a bal mellkas felső részének tájékán (a felkarcsont és a gerinc között). Mérete: 1,37 × 1,1 cm. (DIV – ltsz. nélkül.)

83. sír (1967. április 24.)

Infans I. gyermek (az antropológus meghatározása: 4-5 éves kisfiú). Csvh.: ?, t.: ?, sm.: 68 cm, sh.: ?, ssz.: ?. A sírra csupán a gyermek megtalált koponyája utalt.

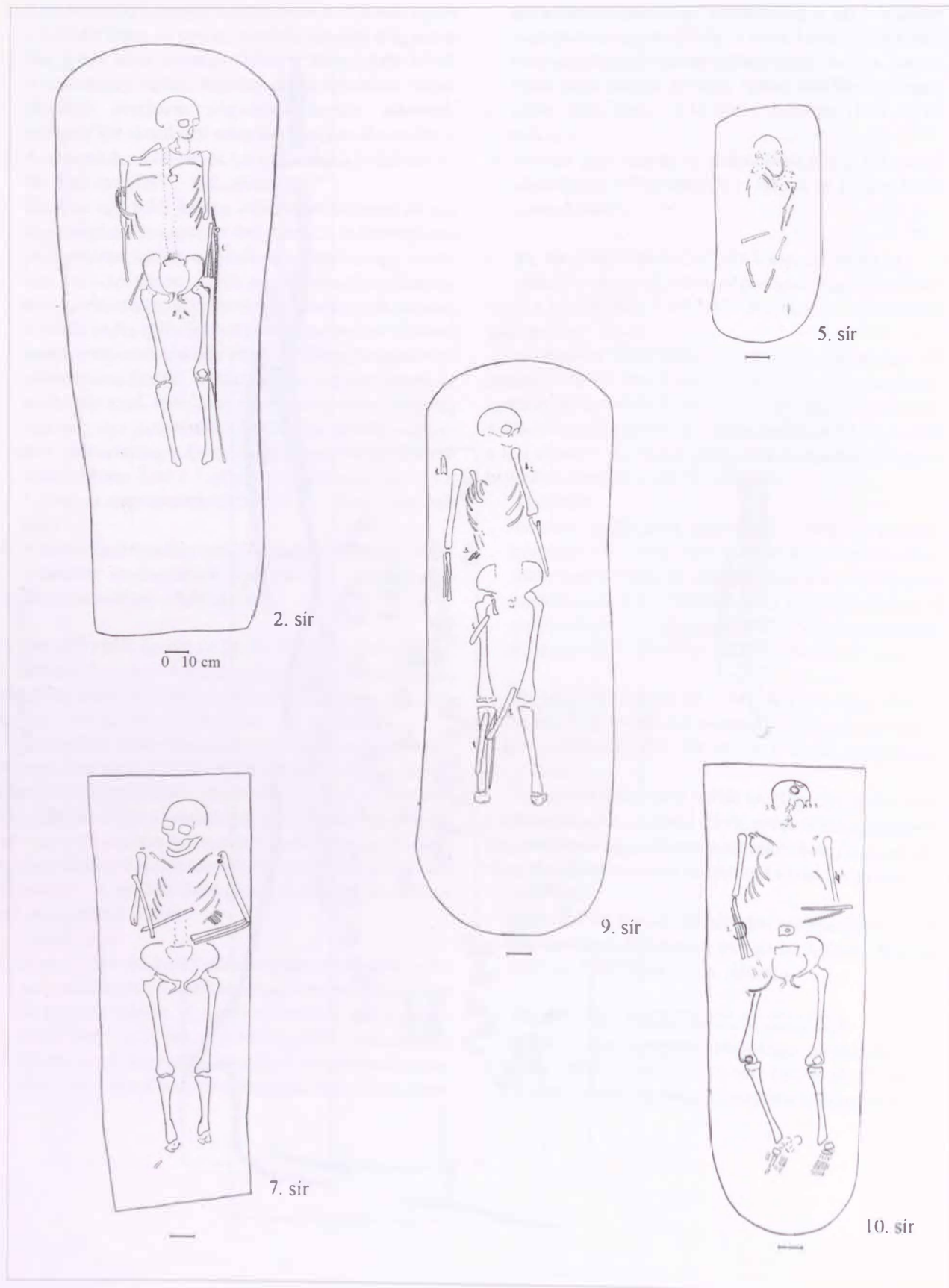
²⁴² Kovács 1989, 34 (katalógusszám: XLIX/119, fotó: V. tábla)

KÁL - LEGELŐ, KAVICSBÁNYA
 A X. SZÁZADI TEMETŐ ALAPRAJZA
 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 m

KÁL-LEGELO

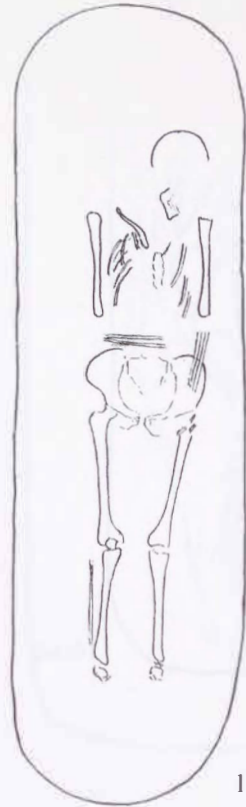
156. kép. Kál-Legelő

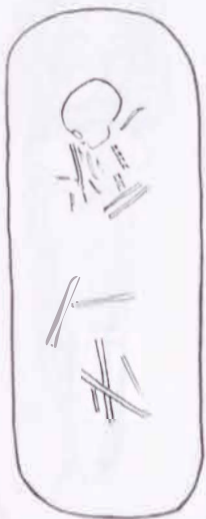
157. kép. Kál-Legelő

11. sír

12. sír

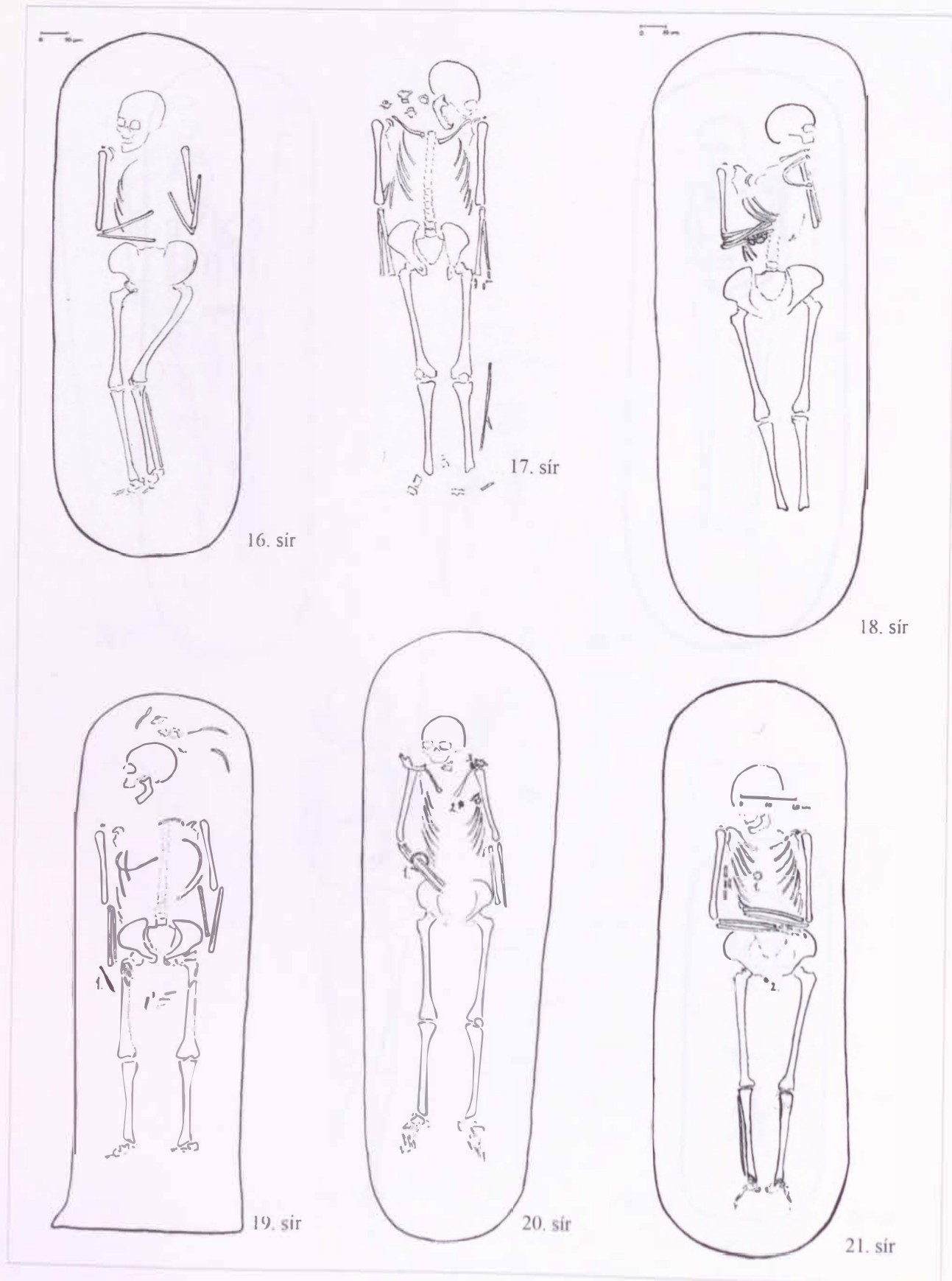

13. sír

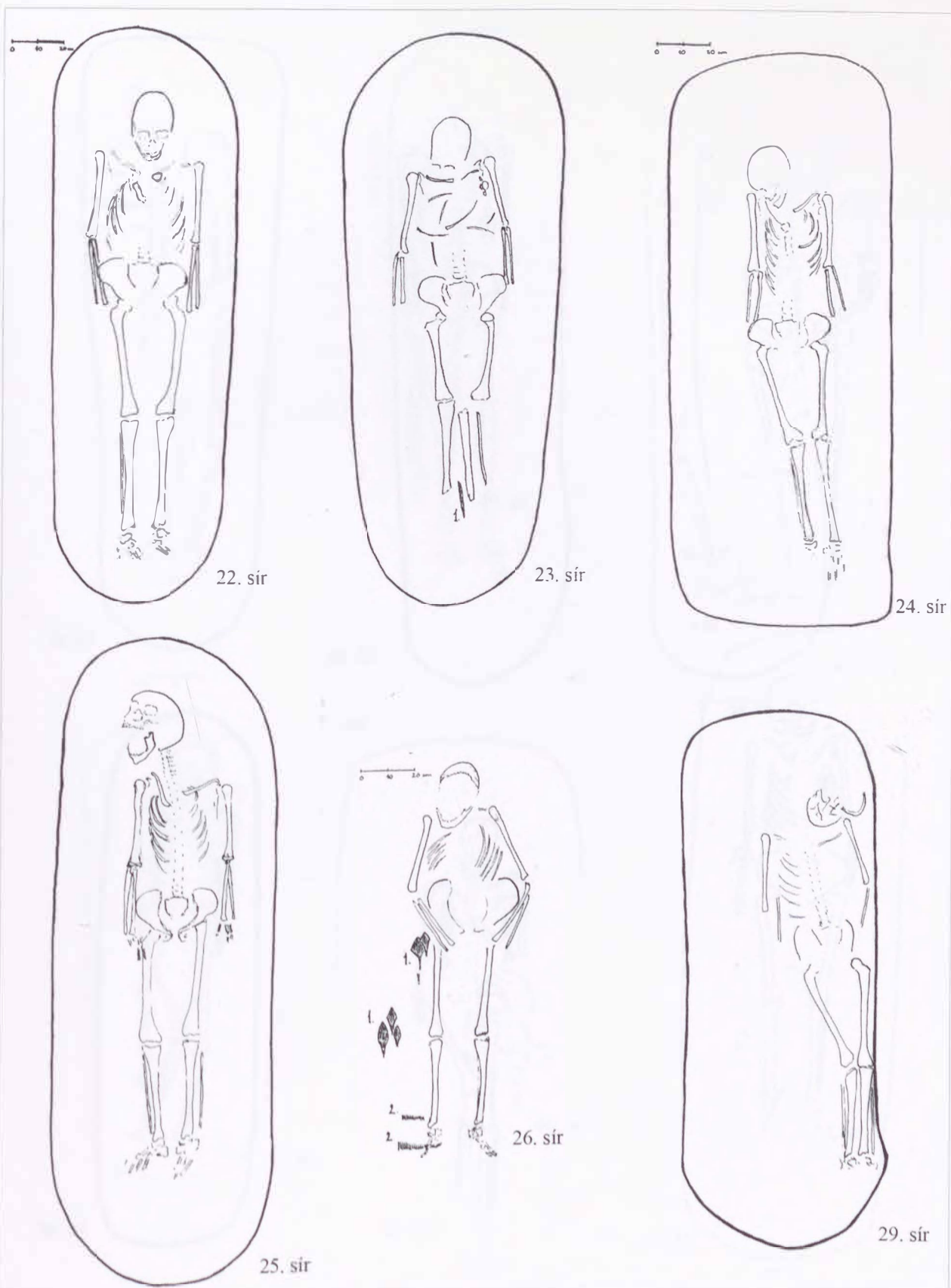
15. sír

158. kép. Kál-Legelő

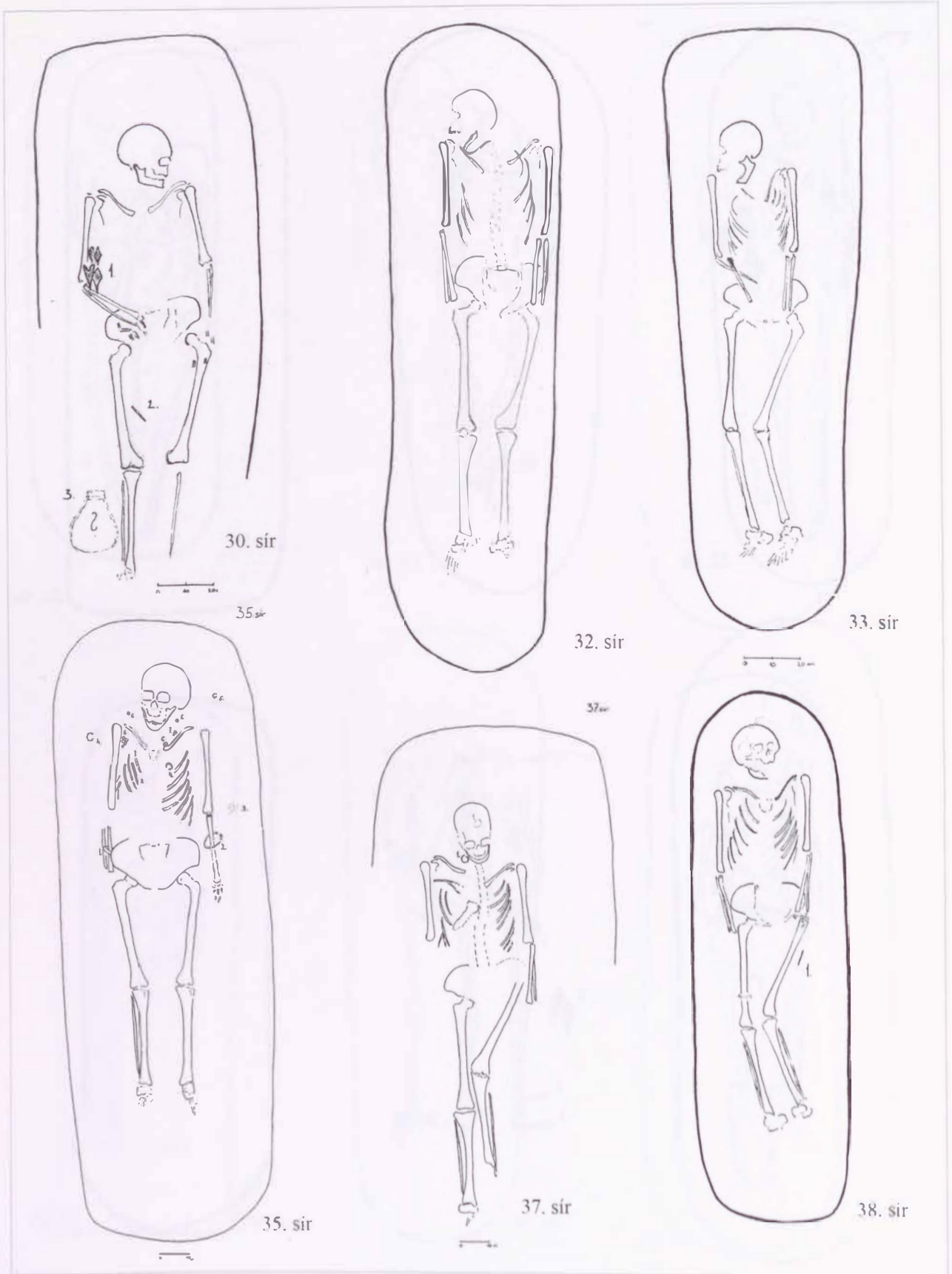

159. kép. Kál-Legelő

KÁL-LEGELŐ

160. kép. Kál-Legelő

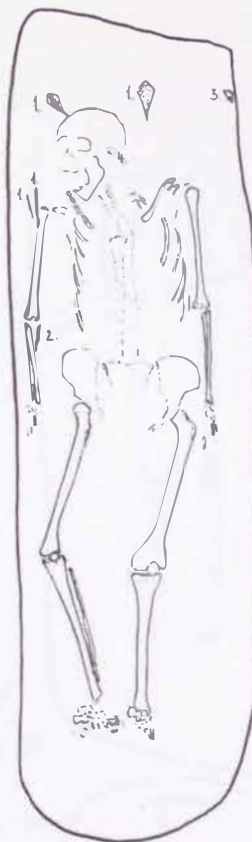
161. kép. Kál-Legelő

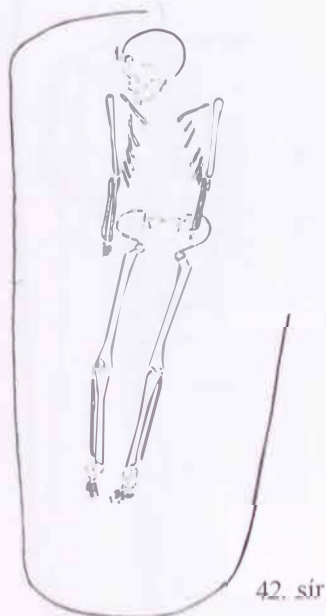
39. sír

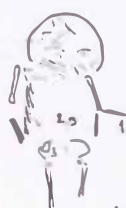
40. sír

41. sír

42. sír

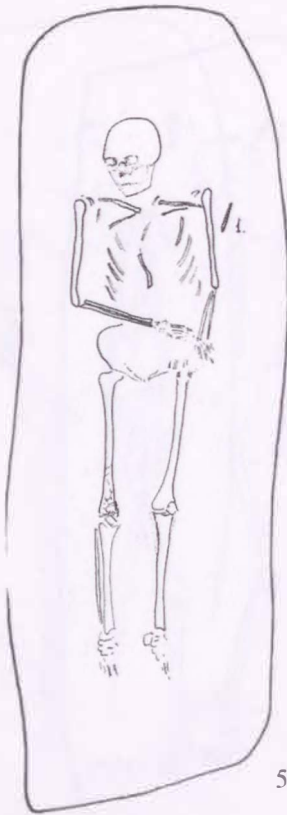

46. sír

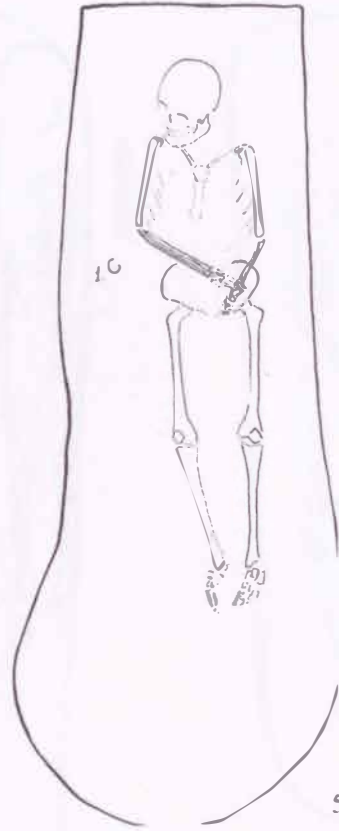

51. sír

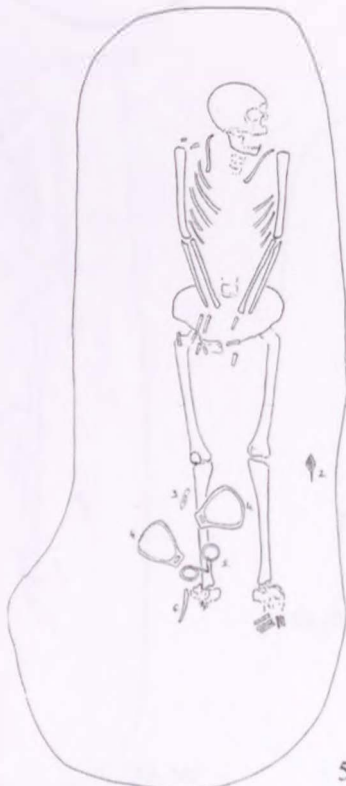
162. kép. Kál-Legelő

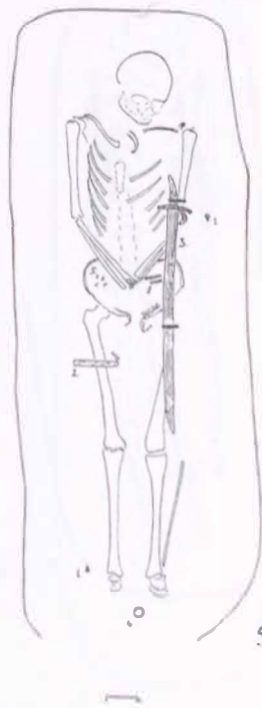
52. sír

54. sír

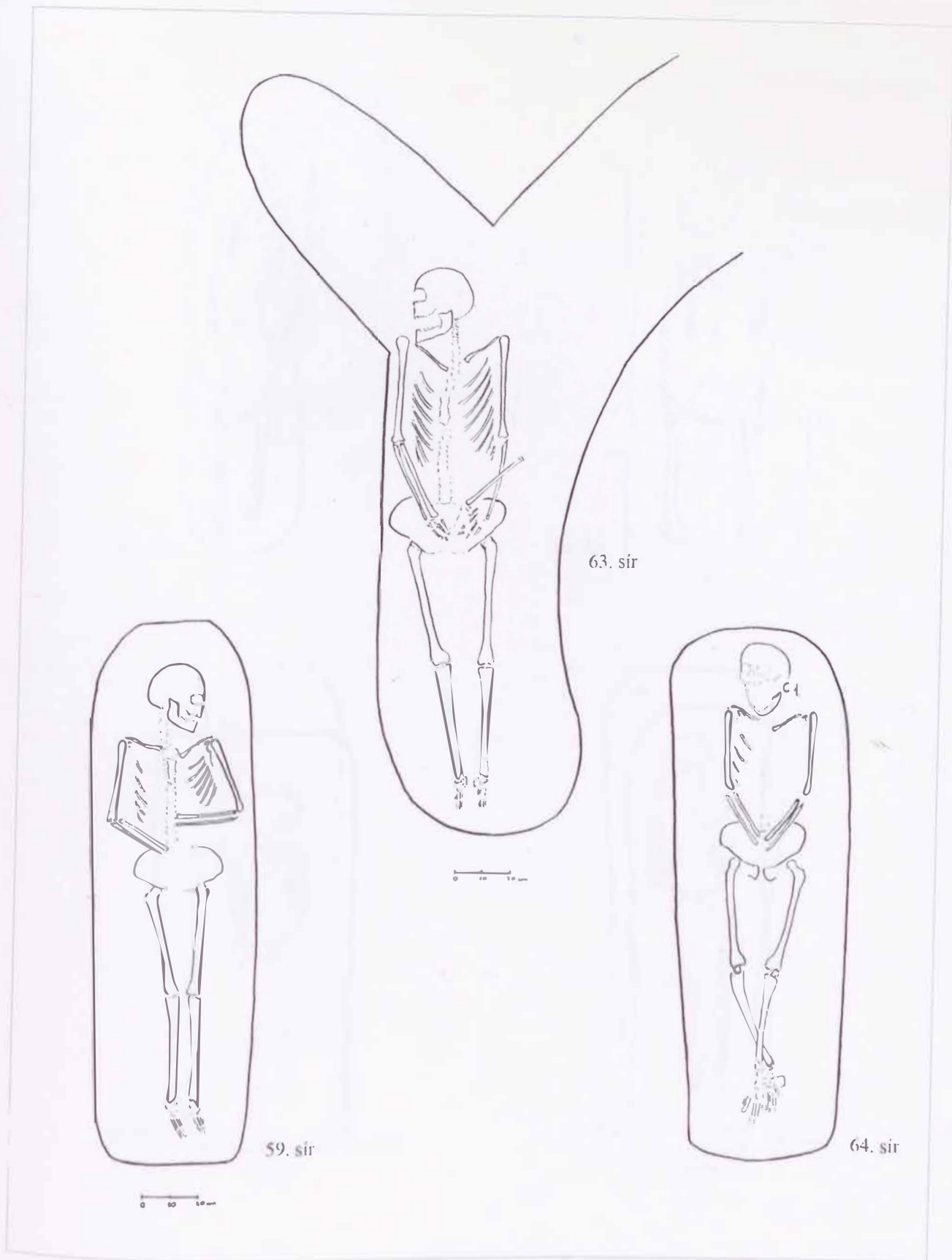

55. sír

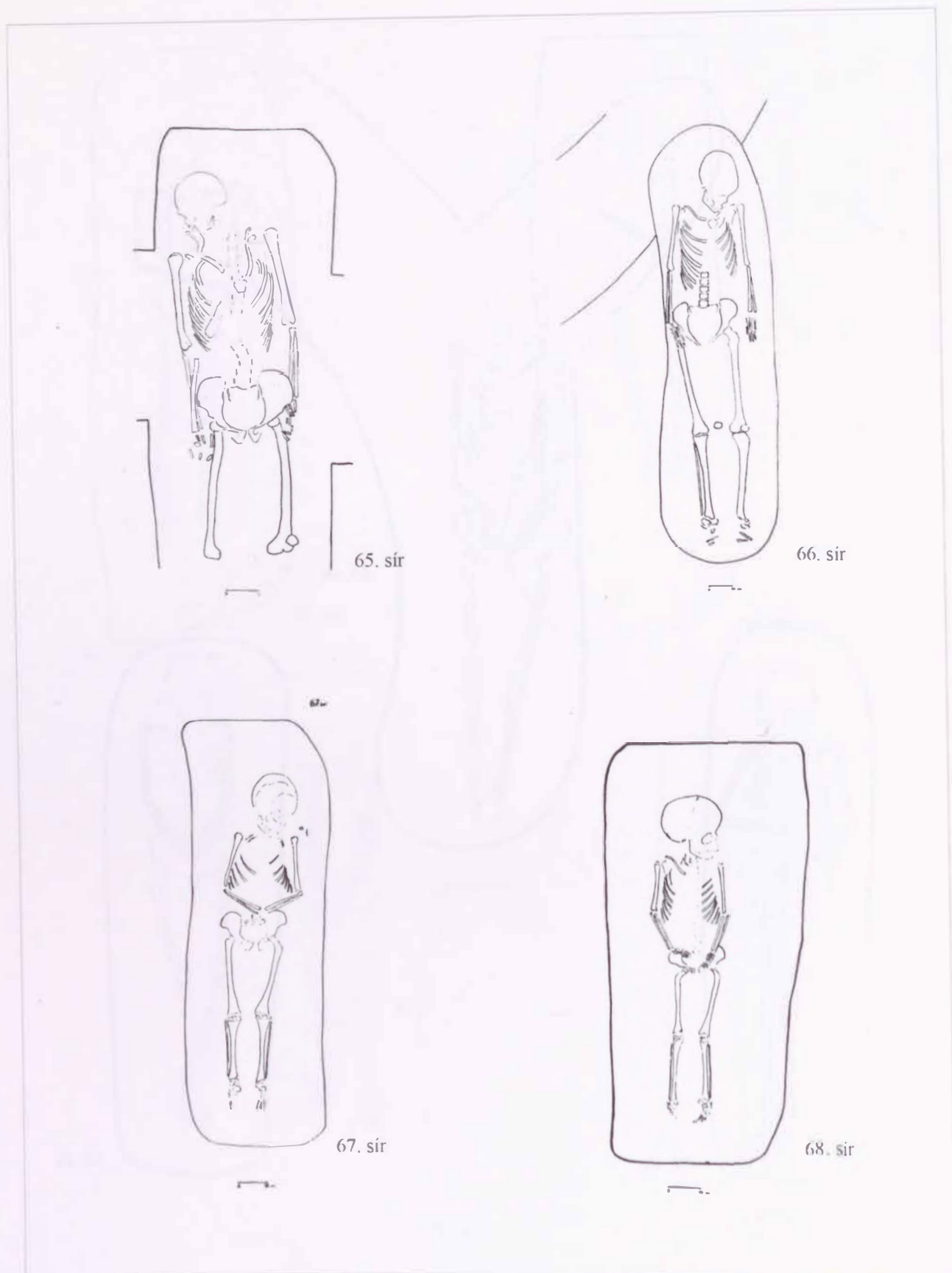

58. sír

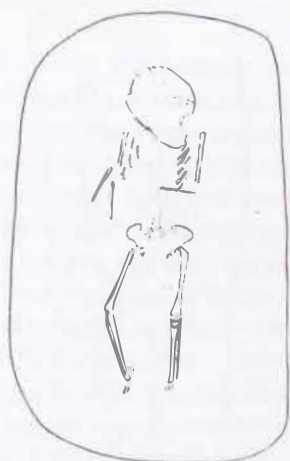
163. kép. Kál-Legelő

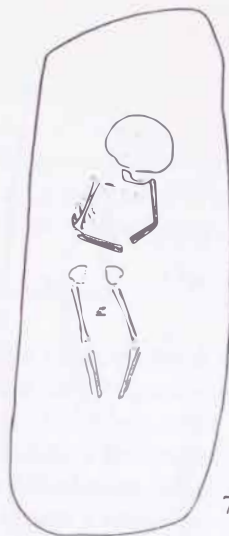
164. kép. Kál-Legelő

165. kép. Kál-Legelő

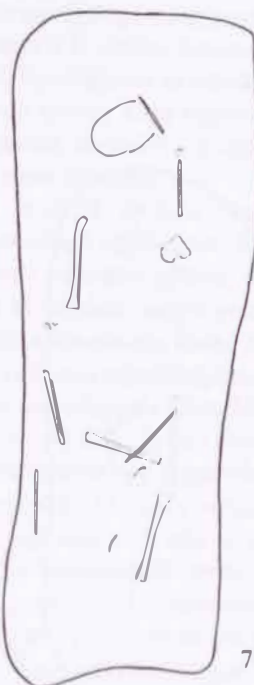
70. sír

73. sír

75. sír

78. sír

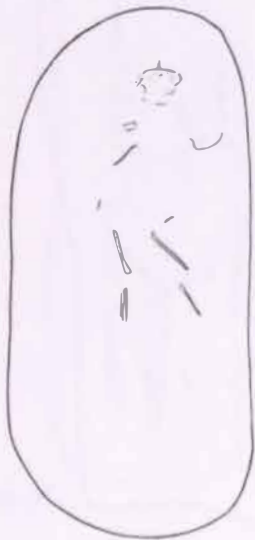
166. kép. Kál-Legelő

79. sír

80. sír

81. sír

82. sír

167. kép. Kál-Legelő

A temető kiterjedése

Az az ÉÉNy-DDK-i irányú dombvonulat, amelyen a temető elhelyezkedett, alig 3 m-re emelkedik ki a Tarna bal partján húzódó legelőből. A rét valaha áradásos terület lehetett, a víz nyugat és északnyugat felől elért ideig. A dombhajlat a Tarna irányában, nyugatnak meredek, észak és kelet felé enyhébb lejtésű. A dombtető délnyugati részén alakították ki a temetőt, szabadon hagyva az északi és a keleti oldalt. A sírok által elfoglalt terület jelen formájában nyújtott D alakú, hajdan azonban – a keleti részen elpusztult sírokat is figyelembe véve – inkább ovális lehetett. A temető hossza 58–60 m, átlagos szélessége 17 m.

A leletmentést megelőzően nyitott kavicsbánya az észak–déli irányban elhúzódó sírmező keleti oldalán valószínűleg elpusztított néhány sírt, számuk azonban Szabó J. Gy. szerint nem lehetett jelentős. A temető északi részét ugyanis teljes szélességében feltárták, s így kikövetkeztethető kiterjedése nem nyúlt jelentős mértékben a bánya területére. Az ásató a pusztulás mértékét 5–15% körülnek becsülte. A feltárás eredményeként Heves megye eddig ismert egyik legnagyobb sírszámú, csaknem teljesen feltárt 10. századi temetőjét ismerhetjük meg (156. kép).

Az ásatási terület északi és nyugati szegélyén a homokban keskeny barna sávként mutatkozó *árkok* kerültek elő.²⁴³ Szélességük a humusz alján 50–80 cm volt, mélységük 80–120 cm. A homokos altalajba csak mintegy 25 cm mélyen hatoltak le, így metszetüket, mely szimmetrikus, U alakú volt, csak az aljukon lehetett megfigyelni. Az árkokat a feltárás során több helyen átvágták, de teljes egészében nem tárták fel. A metszetekben leletanyagot nem találtak. Az árkok nem igazodtak a lelőhelyen talált szarmata sírokhoz és településobjektumokhoz, sőt többet közülük metszettek is. Szabó J. Gy. megfigyelése szerint az árkok a 10. századi temető alakját követték. Nyugaton jóval túlnyúltak déli irányban a temető határára, északkeleten viszont nem készítették árkokat.

Az árkokat jelző barna sávok nem voltak folyamatosak: az északi és a nyugati oldalon egy-egy helyen megszakadtak, 3,6 m, illetve 1,5 m széles „kaput” képezve. Mind a két kapunyílás jobb oldalán az árok egy szakaszon megduplázódott; északon a belső területen, nyugaton pedig a főárkon kívül és belül egyaránt, hármassal alkotva. A temető északnyugati sarkánál kétszeresére tágitott ároknyúlvány figyelhető meg, amely a rét irányába tartott, s feltehetőleg a vízvezetés célját szolgálta. Az árkok mentén cölöplyukak nyomai nem kerültek elő. Az északi temetőárkoktól befelé, a sírok irányában mintegy 4 m-re azonban három kör alakú, háromszöget alkotó barna elszíneződés nyomaira bukkantak (átm.: 42, 40, illetve 37 cm), feltehetőleg cölöplyukokra. Az oszlopok, az árok

és a temető legszélső sírjai között 12–13 méteres üres térség volt. Szabó J. Gy. úgy vélte, hogy a temető szerkezete az árokrendszerhez igazodott: a temető főbejárata az északi kapu volt, e kapunyílás meghosszabbított vonala szelvében osztotta a sírok által elfoglalt területet nyugati és keleti részre, a nyugati kapunyílás tengelye pedig a temetőt hosszában felezte, egy déli és egy északi részre osztva.

Temetkezési szokások

Az ásató szerint a káli temetőben soros rendben temetkeztek. Ezen észak–déli irányú sorokban szakaszonként tömörültek a sírok, feltűnően széles közöket kialakítva. A temető keleti szélén, a kavicsbánya irányában még legalább egy sírsor húzódhatott, ennek déli végét a 16. és a 27. sír jelzi, az északit a kavicsbányászás során feldúlt A sírs talán az 56–57. sírban nyugvó gyermekek alkotják.

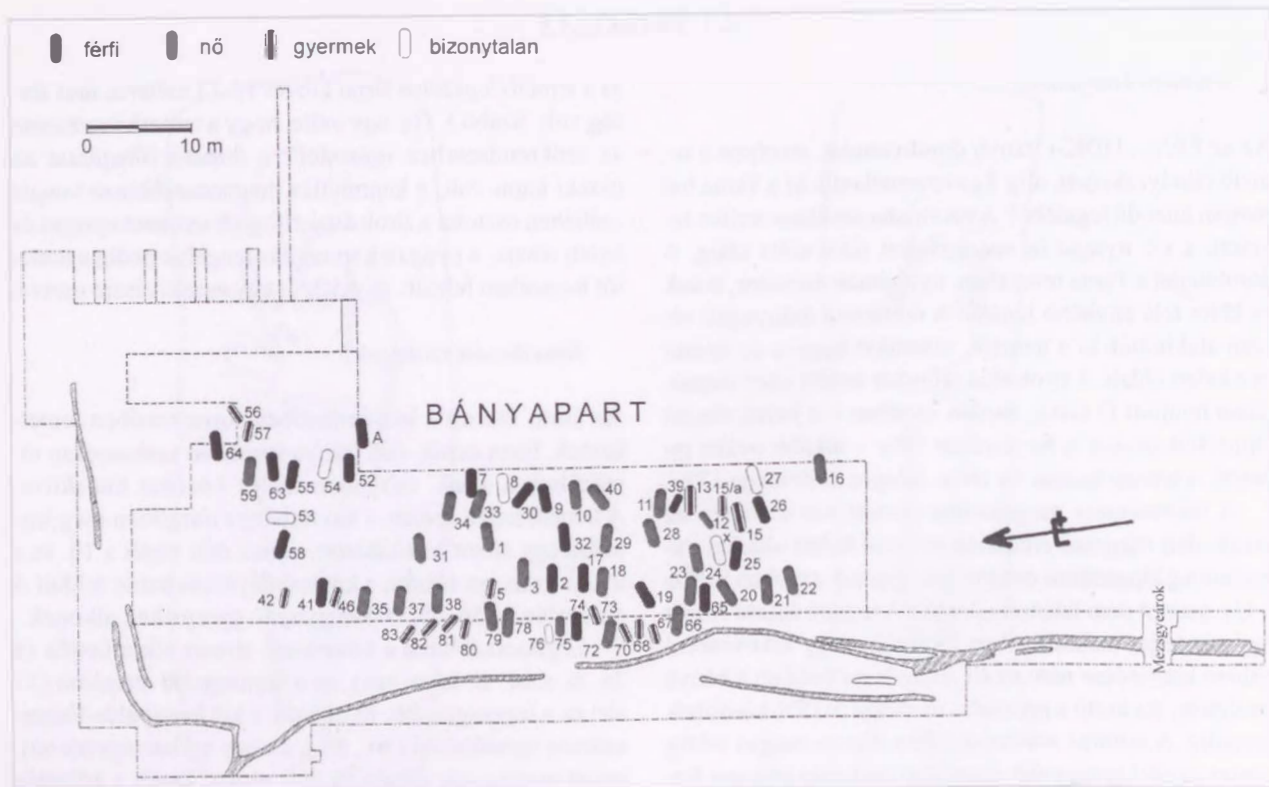
Leghosszabbnak a következő sírsort tekinthetjük (a 26. és a 64. sír közti sáv), ez a legnagyobb sírszámú (27 sír) és a legrangosabb: itt találtak a két kengyel-lószerszamos temetkezést (30., 55.), a négy nyilas-tegezes sírt, egyet-egyet a sor északi és déli végén, kettőt a közepén (9., 26., 30., 55.), valamint az egyetlen esontborítású íjas sírt (9.). A legtöbb, hét nyilvesszőt tartalmazó tegez a 30. sírből látott napvilágot, az europo-mongolid férfi mellett hasonló embertani jellegű, még juvenilis korban elhunyt fia nyugodhatott a 9. sírban. Szomszédságukban gömbsoresüngös fülbevalópárral és pántkarpereccel felékszerezett nő kapott helyet, a sor egyetlen ékszeres női sírja (10.). Mindhármuk sírgödörét a nyugati kapuval szemben ásták meg, a sírsor közepén.

A 25., 32. és az 58. sír által jelzett sáv laza elrendezésű, az ide sorolható nyolc sírből hét (egyetlen hajkarikától eltekintve) melléklet nélküli, a legészakibb sírban viszont szablyás, tegezes, ezüstveretes ruhában elhantolt férfi nyugodott. A temetkezés Szabó J. Gy. meglátása szerint pontosan az északi temetőkapuval szemközt feküdt, s a kapuval való összefüggése kézenfekvő.

Az ezt követő sor (22., 2., 42.) középső sírja (2.) egyetlen leletet tartalmazott: egy bronzellenzós szablyát. Egy másik fegyveres férfi (41.) a sor északi végén nyilakat vitt magával túlvilági útjára. A nők és gyermekek ékszerkészlete itt volt a leggazdagabb: nyitott hajkarikák (5., 35., 37., 42.), gyöngyök (5., 35.), karperecek (20., 35.), fülbevaló (42.) és gyűrű (21.) viselete jellemzi.

Az utolsó, legnyugatibbi sírsor (65., 83.) közepén nyugvó férfi (74.) már nem kapott fegyvert, esupán tűzkészességét tették melléje. A nemek aránya itt volt a legkevésbé kiegyenlített, a két férfi mellett öt nő és kilenc gyermek kapott helyet. Két sírban nyitott hajkarika, egyben gyöngyök, kettőben bronzlemezkek: ez jellemezte a

²⁴³ Szabó 1970, 264–271.

168. kép. Kál-Legelő, a sírok nemek szerinti megoszlása

szerény ékszerkészletet. Nyolc sírba semmilyen marandó anyagból készült tárgy nem került. Egy kisgyermek mellett (81.) viszont itt találták meg a temető egyetlen pénzleletét, I. Berengár király (888–915) átfűrt ezüstdenárát.

A sírok tájolása egyöntetű, az eltérések szöge a nyugat-keleti főiránytól nem haladja meg a 35°-ot. A sírgödörök téglalap alakúak, olykor mind a négy oldaluk ívelt volt. A keleti végük csaknem mindig lekerekített, gyakran öblösen kitágított. Előzetes jelentésében Szabó J. Gy. említést tett egy (pontosan meg nem nevezett sírszámú), a sírgödör déli oldalán bemélyített padmalyos sírról is.²⁴⁴ Noha több olyan temetkezés is akad, amelyben a csontváz a sírgödör déli falához simult, az ásatási dokumentáció alapján már nem dönthető el egyértelműen, hogy ezek közül valóban padmalyos volt-e valamelyik. A sírok mélysége 90–130 cm volt.

Az elhunytakat háton fekvő, nyújtott helyzetben helyezték a sírgödörbe. Hat esetben találták behajlítva a jobb alkart, 18 esetben mindkettőt. A 64. sírban fekvő idős férfi lábait a bokánál, kezeit csuklónál feltehetőleg összekötötték. Kettős sír vagy rátemetkezés nem fordult elő. Az ásató néhány sír esetében felvetette a sírba nyilazás lehetőségét (9., 55., 58.), illetve azt az eshetőséget, hogy az elhunyt mellkasába kést szúrtak (35.). Ezen jelenségeket azonban véleményem szerint nagy óvatossággal (és fenn-

tartásokkal) kell kezelniük.

Ételmellékletre utaló leletek (állatcsont, agyagedény) a sírokból nem kerültek elő. Feltehetőleg rituális céllal helyeztek tojást a 46. sírban nyugvó kisgyermek mellé, a 35. sírba temetett nő mellett pedig egy gyógyító- és gyomnövény (apró szulák, *Convolvulus arvensis*) magvait találták.²⁴⁵

Feltehetőleg halotti obulusként tették a 81. sírba temetett kisfiú szájába a temető egyetlen pénzleletét, I. Berengár itáliai király (888–915) veretét.

A temetőt használó közösség tagjainak körében ismert és gyakorolt eljárás volt a trepanáció is.²⁴⁶ Az öt érintett sír közül egy esetben (17.) figyeltek meg három kör alakú bemélyedést, a jelképes trepanáció nyomait. A koponyatüreg tényleges megnyitására a 11. sírban nyugvó nő esetében került sor. Három felnőtt koponyáján (15., 18., 75.) az öreglyuk postmortális megnyitásának a nyomait fedezték fel.

A temető leletanyaga és keletkezése

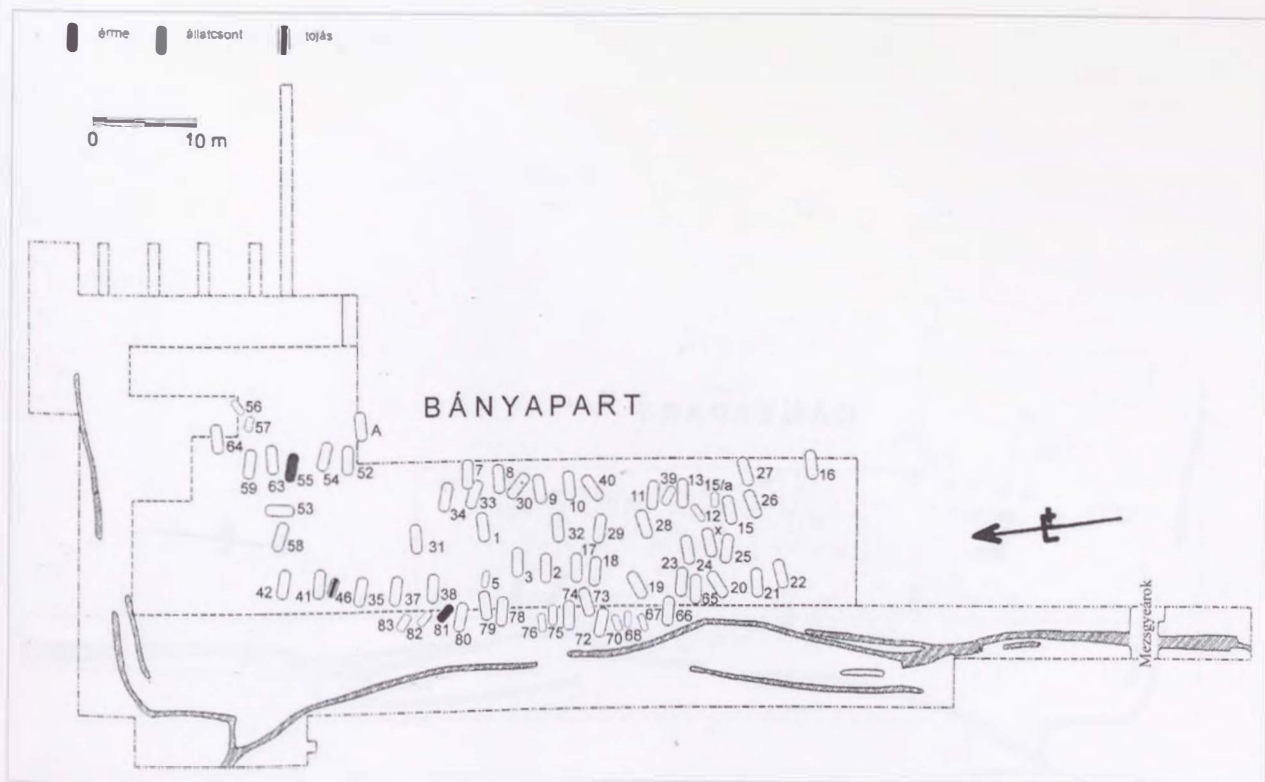
A káli temető területén feltárt 68 sír közül 33-ban, a temetkezések közel 50%-ában semmiféle marandó anyagból készült tárgyat nem találtak. Az ékszerek közül leggyakoribbak a hajkarikák, melyek nyolc sírból láttak napvilágot, közülük hét női vagy gyermeksírről volt (5., 28.,

²⁴⁴ Szabó 1970, 264.

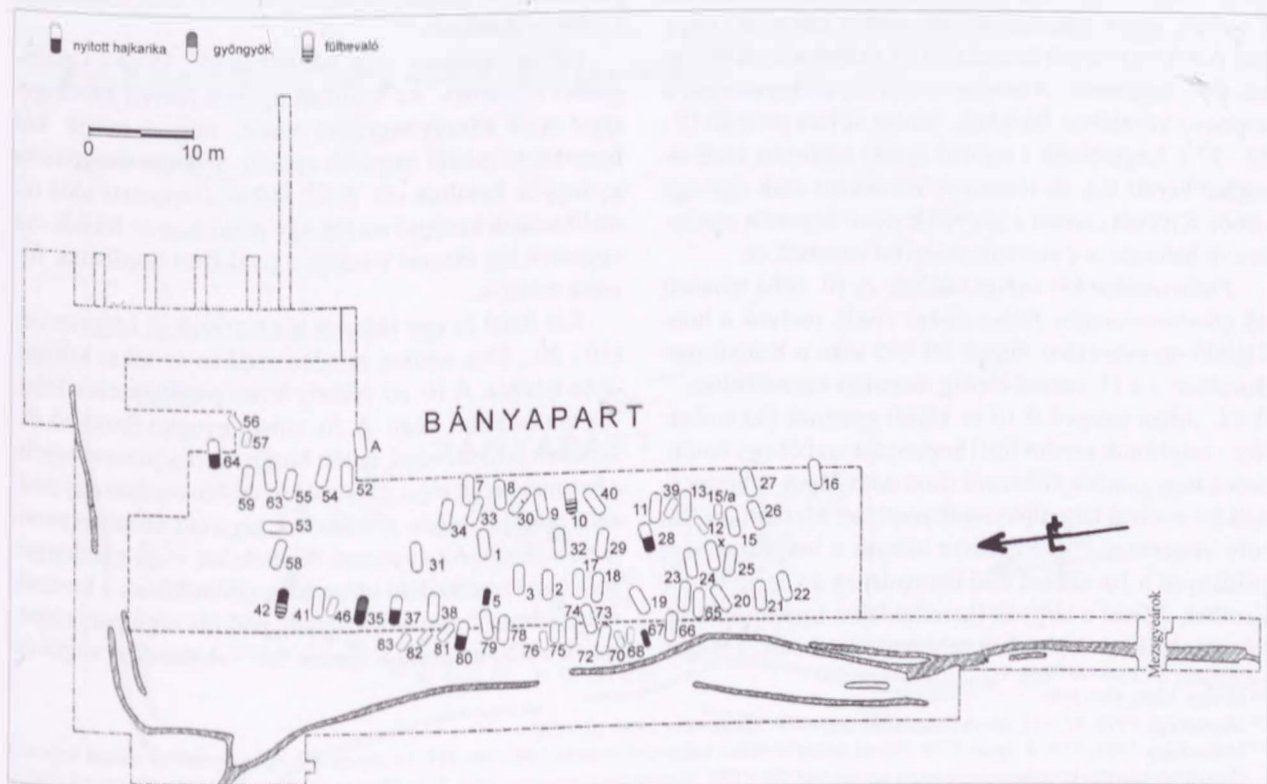
²⁴⁵ P. Hartványi–Nováki–Patay 1968, 55.

²⁴⁶ Éry 1970, 9–62, a koponyalékelésekről: 26–29.

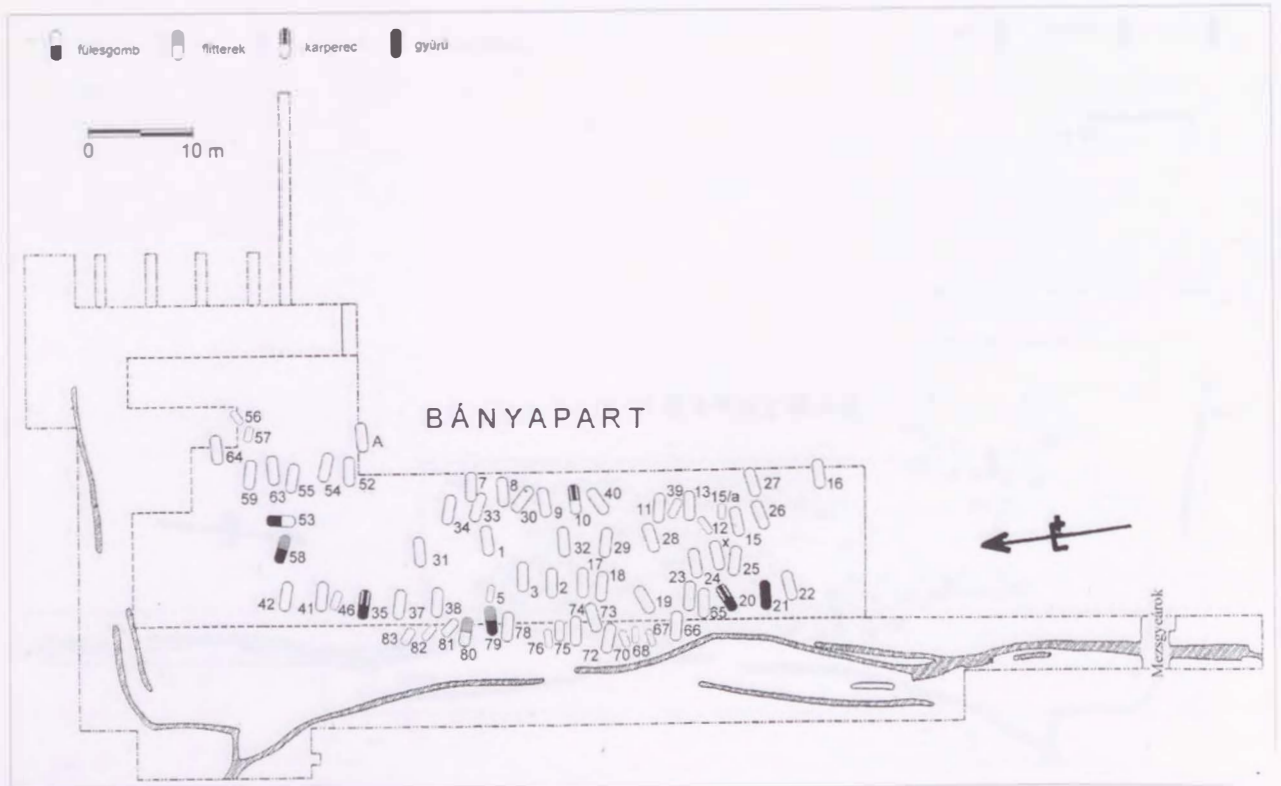
KÁL-LEGLŐ

169. kép. Kál-Legelő

170. kép. Kál-Legelő

171. kép. Kál-Legelő

35., 37., 42., 67., 80.), a férfiak közül egyedül a 64. sírban nyugvó egyén viselt ilyen ékszert. Valamennyi hajkarika a nyitott, kerek átmetszetű változathoz tartozott, s egy ezüsből készített pár kivételével (5.) valamennyit bronzhuzalból hajlították. Általában a csecstyúlványon vagy a koponya közelében feküdtek, három sírban párosan (5., 28., 37.). Legtöbbjük a temető északi szárnyán ásott sírokból került elő, de többnyire soronként csak egy-egy sírból. Kivételt csupán a negyedik sírsor képezett, amelynek öt halottját is e szerény ékszerrel temették el.

Fülbevalókat két sírban találtak. A 10. sírba temetett nő gömbsorcsüngős fülbevalókat viselt, melyek a honfoglaló magyarokkal tüntek fel 895 után a Kárpát-medencében, s a 11. század elejéig maradtak használatban.²⁴⁷ A 42. sírban nyugvó 9-10 év körüli gyermek (az ember-tani vizsgálatok szerint fiú!) koponyája mellől egy öntött, bronz négygömbös fülbevaló látott napvilágot. E bizánci-balkáni eredetű tárgytipus rendszerezését Mesterházy Károly végezte el,²⁴⁸ véleménye szerint a magyarországi példányok a 10. század első harmadának a végéig földbe kerültek. Mivel e tárgyak (kereskedelmi tucatarúk) a bizánci és balkáni területeken nehezen keltezhetők, s hosszú

ideig használatosak voltak, nem zárható ki, hogy a Kárpát-medencei példányok némelyike is a fenti időszaknál későbbre datálható.²⁴⁹

Néhány kislány- vagy női sírban (5., 35., 67.) gyöngyöket is találtak. Az 5. sírban nyugvó lányka két-négytagú apró kásagyöngyöket viselt, míg a másik két temetkezés mellől nagyobb méretű, dudoros üvegpasztagyöngyök kerültek elő. A 72. sírban eltemetett idős nő mellkasának középső részén egy átfűrt kagyló feküdt. Az egyszerű kis ékszer viselője a nyakában hordhatta, fonatra erősítve.

Két fiatal és egy idősebb nőt temettek el karpereccel (10., 20., 35.), amiket minden esetben az alkar közepe táján találtak. A 10. sír vékony bronz pántkarperece lekerékített és átfűrt végű. A 20. sírban nyugvó fiatal nő díszítetlen pödrött végű, öntött bronz pántkarperecet viselt, s hasonló került elő a 35. sírből is, utóbbi esetben egy sodrott, mindkét végén spirálisban végződő huzalkarperec társaságában. Az egyszerű, lekerékített végű pántkarperecek az ezredforduló időszakáig előfordulnak a korszak temetőiben,²⁵⁰ míg a díszítetlen, pödrött végű pántkarperecek a 920-as évektől tüntek fel.²⁵¹ A mindkét végükön

²⁴⁷ Révész 1988, 141–159.

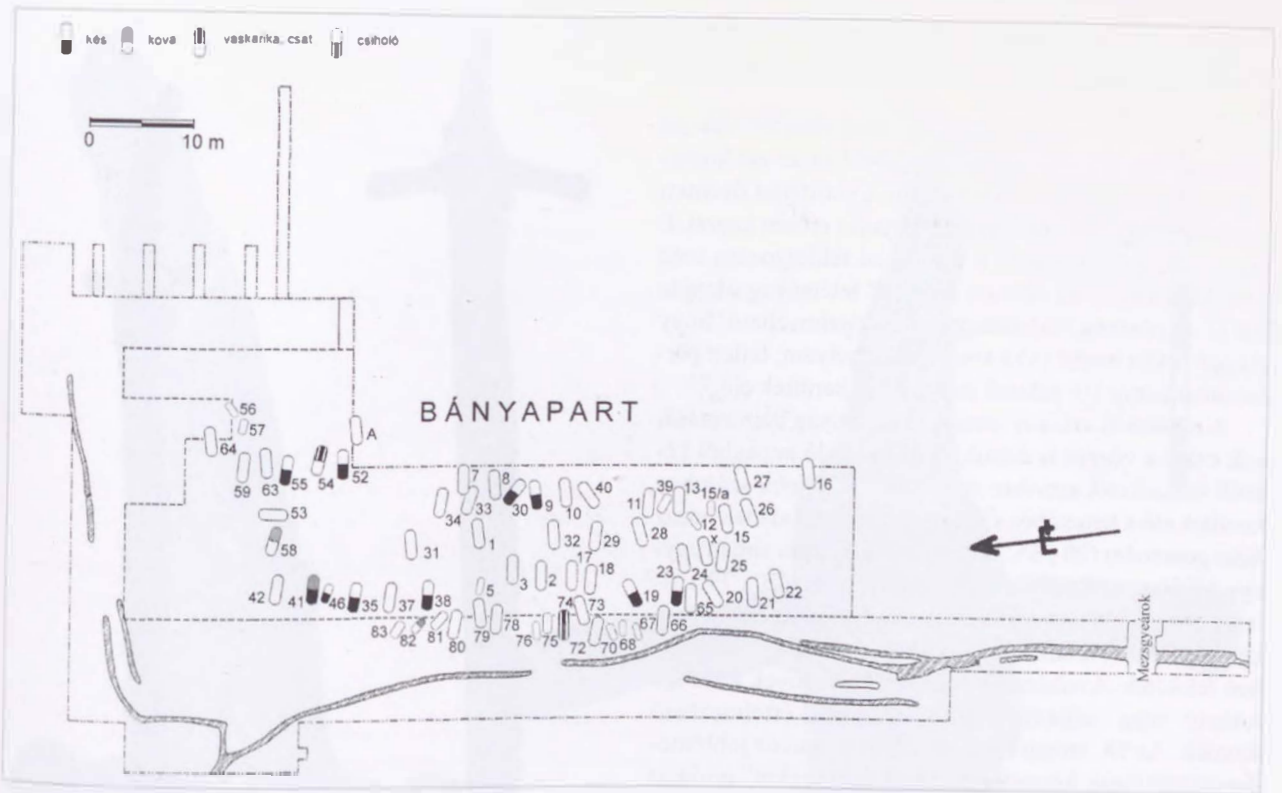
²⁴⁸ Mesterházy 1990, 87–115; Mesterházy 1991, 145–174; Mesterházy 1994, 211–230.

²⁴⁹ Mesterházy 1991, 150. A típust a 10. század második felére keltezte J. Giesler 1981, 94–103, 14–16. és 17b típus. A rétközi leletek kapcsán Gieslerhez hasonló következtetésre jutott Istvánovits 2002, 288. Elgondolásukat alátámasztja, hogy Heves megyében Ecseden a 10. század végére keltezhető leletkörnyezetben is előkerült egy hasonló fülbevaló.

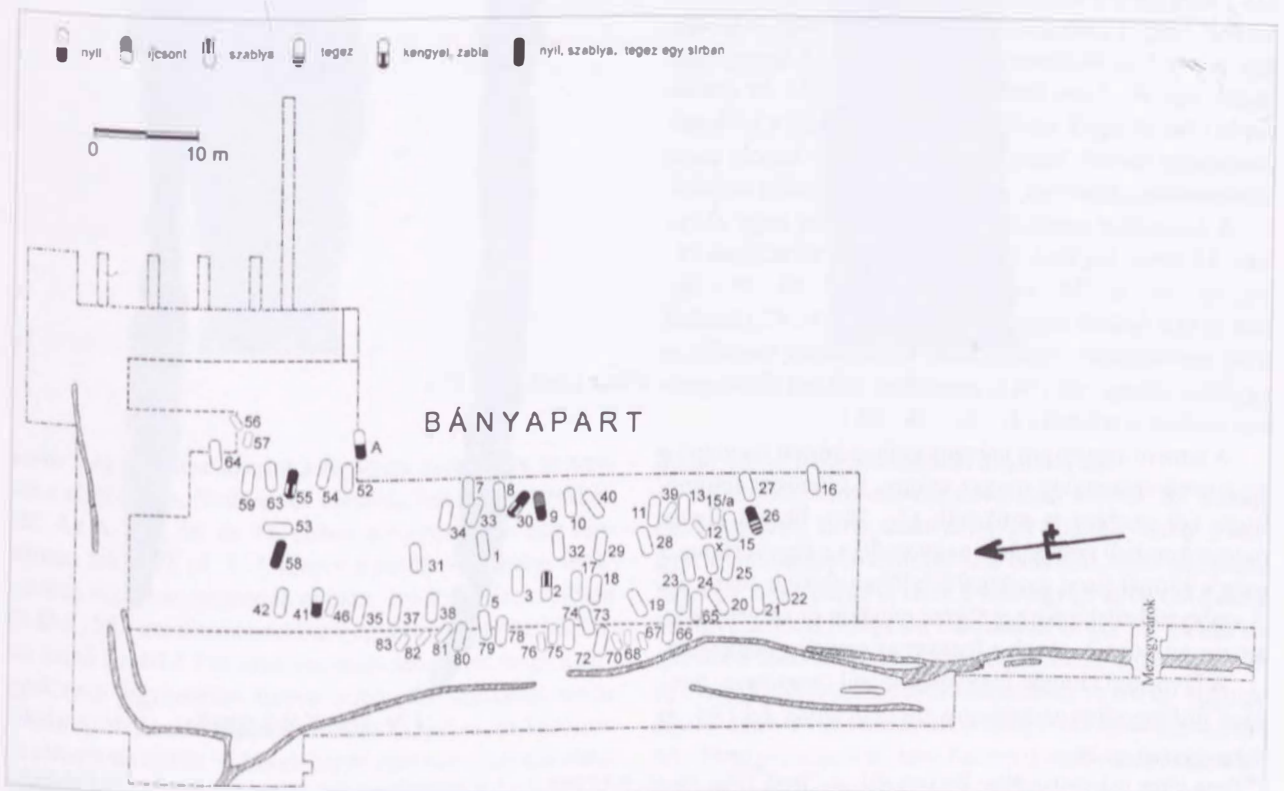
²⁵⁰ Révész 1996, 90.

²⁵¹ Szöke 1962, 72–73; Révész 1996, 91–92.

KÁL-LEGELŐ

172. kép. Kál-Legelő

173. kép. Kál-Legelő

spirálissal kitöltött hurkos kialakítású, sodrott karpereceket a 920-as évektől egészen a 11. század végéig megtaláljuk a sírokban.²⁵²

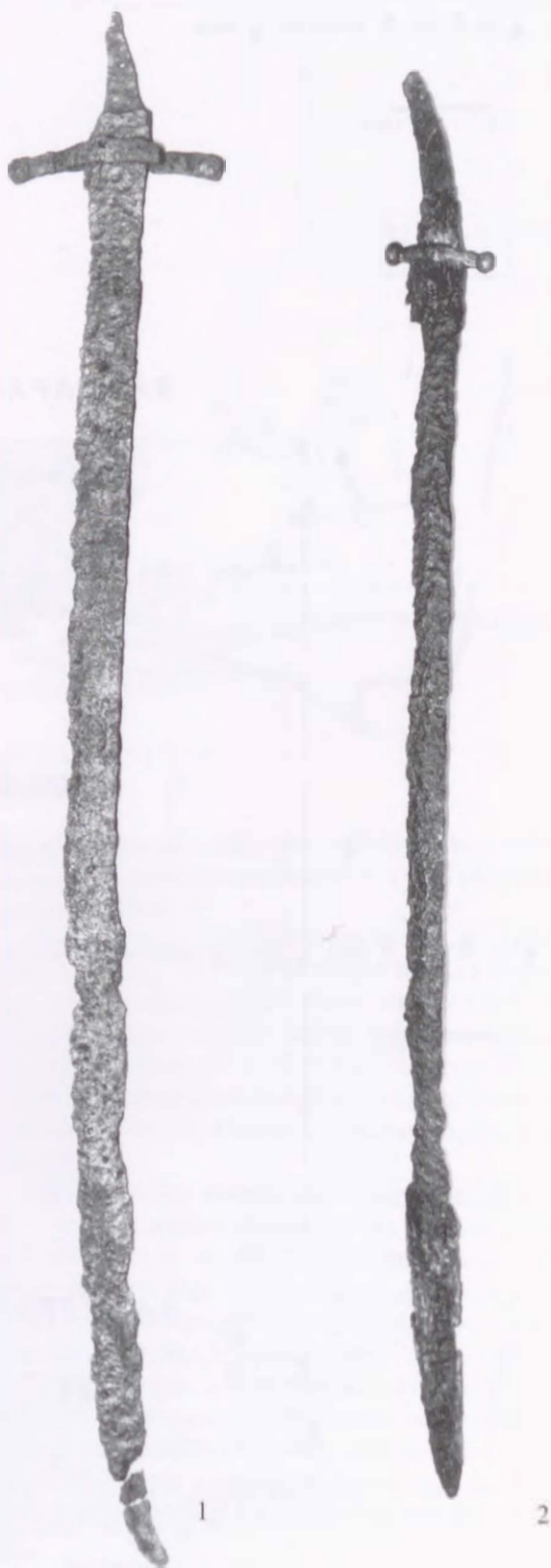
A temető egyetlen *gyűrűje* a 2. sírba temetett idős nő mellől került elő. A rombikus mezőből és az azt közrefogó, gömbölyödő levélkékből álló gyűrűfejjel díszített öntött bronzgyűrű öntéshibás, elnagyolt s erősen kopott. E tagolt fejű gyűrűtípusnak a tipológiai feldolgozása még nem készült el. Az általam átnézett leletanyag alapján annyi viszonylag biztonsággal megfogalmazható, hogy eléggé ritkán fordul elő a korszak lelőhelyein, fellelt párhuzamai pedig 10. századi temetőkből kerültek elő.²⁵³

A rendkívül szerény számú ékszeranyag bemutatásának ezzel a végére is értünk. A maradandó anyagból készült *ruhadíszek* azonban még ennél is kisebb számban kerültek elő a temetőből. Összesen öt sírban találtak bronz *füles gombokat* (20., 35., 53., 58., 79.). Három sírban egy-egy példányt tártak fel a mellkas közepénél (20., 79.), illetve a bal kulcsosonnál (35.). Az 53. és az 58. sírban két-két darabot leltek, ezek azonban másodlagos helyzetben feküdtek. A ruházathoz tartozó ékítmények közé sorolható még néhány kisebb, nehezen értelmezhető töredék. Az 58. sírban nyugvó szablyás harcos jobb medencelapátjának környékén „ezüst splittereket” említett az ásató, de ennél bővebbet nem tudunk róluk, apró, törékeny voltak nyilván hamar enyészetre ítélte őket. Két sírban (79., 80.) átfűrt bronzlemezkekre bukkantak, melyek szintén ruházat tartozékai lehettek. Az egyik felnőtt férfi (74.) szegényes mellékletei közé tartozott egy vas *csatkarika*, mely a jobb könyök alatt feküdt, talán másodlagos helyzetben. Nehezen értelmezhető az 54. sír egyetlen lelete, egy kb. 2 cm átmérőjű *vas karikapár*. Az ásatási napló csak az egyik karika előkerülését említi a jobb medencelapát mellől. Talán egyszerű öv vagy tarsoly zárószervezetéhez tartoztak, melybe belchurkolták a szíjakat.

A *használati eszközök* közül meglepően nagy számban, 13 sírből kerültek elő *vaskések* vagy töredékeik (9., 19., 23., 30., 35., 38., 41., 46., 47., 51., 52., 55., 79.), férfiak és nők mellett vegyesen. Két sírban (19., 47.) találtak *arra* emlékeztető vastárgyakat. *Csiholóacél* mindössze egyetlen sírban volt (74.), *kovakövet* viszont több csontváz mellett is találtak (41., 53., 58., 82.).

A temető szegényes leletanyagához képest meglepő a *fegyverek* viszonylag magas száma. Különösen feltűnő, hogy két *szablya* is előkerült (2., 58.), hiszen Heves megye korabeli temetőiben nagyon ritka e fegyvertípus, s még a kálinál jóval gazdagabb lelőhelyekről is hiányzik. A szablyától eltérően egyébként mindkét sír szegényes leletanyagú, sőt a 2. sírban e fegyver az egyetlen melléklete.

A távolsági támadó fegyverek közül *csontlemez horítású íjat* egyetlen temetkezés mellett tártak fel (9.), az

174. kép. Kál-Legelő

²⁵² Langó 2000, 42–44.

²⁵³ Perse (Prša, Szlovákia)-Bérez-Bórszeg 101. sír; Točík 1968, 39–40, XXXVIII, t. 15, a sírban Naszr ben Ahmed (H: 301–331 [= 914–943]) számanida emir közelebről meg nem határozható kibocsátási idejű dirheme is előkerült; Kovács 1989, 53. Sántétudvarl-Hízósföld 239. sír; Nesper 2002, 321. t. 8; Kistokaj-Homokbánya 26. sír; K. Végh 1993, 56, 12. kép 4.

175. kép. Kál-Legelő, 1: 2. sír; 2: 58. sír

ásató megfigyelése szerint a fegyvert összetörve helyezték a sírgödörbe. Nyílhegyek ellenben hét sírban kerültek elő. Az A, 26., 30. és 41. sírban a nyílesúcsok egy eszmében feküdtek (4, 3, 7, illetve 4 példány), hajdan feltehetőleg tegezben helyezték el őket. További három sírban (9., 55., 58.) azonban mindössze egyetlen nyilat tártak fel. Az ásató Szabó J. Gy. ezek esetében felvetette, hogy a tárgyak nem fegyverként, hanem a temetési szertartás során alkalmazott rituális eljárás (sírba nyílzás) révén kerültek az elhunytak mellé.³⁴ Vasalt tegez ellenben csak két sírba került (26., 58.), utóbbi felfüggesztéséhez három vaskos,

öntött bronz függesztőkarikát alkalmaztak.

Lószerszám mindössze két sírban volt. A 30. sírban csak egyetlen, körte alakú kengvelt találtak. Mivel a tárgyat a munkagép fordította ki a helyéről, nem elképzelhetetlen, hogy párját (s talán a vele együtt sírba tett zablát is) ugyanez a földgyalu pusztította el. Az 55. sírban az előzőhöz hasonló típusú kengyelpár feküdt a lábvégnél egy nagykarikás csikózabla kíséretében. A sírban találtak egy faragott esont lemezpárt is kengyelek közelében, melyet kengyelszíjszorítóként határozhatunk meg, bár más szerepe is elképzelhető.

³⁴ Szabó 1970, 265.

KÁL-LEGELŐ

A temető *keltezésének és belső időrendjének* meghatározásához részint a hagyományos régészeti, részint pedig természettudományos (antropológiai, kémiai, szrológiai és hisztológiai) módszerek állnak rendelkezésünkre. Előljáróban megállapíthatjuk, hogy a leletanyag

összetétele időrendi szempontból homogén: kizárólag olyan tárgyakkól áll, amelyek használata a 10. századra jellemző, bár többségük kimutatható a 11. század eleji, sőt még későbbi sírokban is. Teljességgel hiányoznak viszont a 10. század utolsó harmadában megjelenő tárgytípusok.

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
A sír									
Nyilak									
2. sír									
Szablya									
5. sír									
Nyitott hajkarika									
Kásagyöngy									
9. sír									
Íjesontok									
Nyílhegy									
Kés									
10. sír									
Kés									
Pántkarperec									
Gömborscsüngős fülbevaló									
19. sír									
Kés									
20. sír									
Pödrött végű pántkarperec									
Füles gomb									
21. sír									
Tagolt fejű gyűrű									
23. sír									
Kés									
26. sír									
Nyilak									
Tegez									

KÁL-LEGELŐ

28. sár

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Nyitott hajkarika									

30. sár

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Nyílhegy									
Kés									
Körte alakú kengyel									

35. sár

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Pödrött végü pántkarperec									
Hurkos végü, sodrott karperec									
Nyitott hajkarika									
Dudoros üveggyöngy									
Füles gomb									
Vaskés									

37. sár

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Nyitott hajkarika									

38. sár

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Kés									

41. sár

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Nyílhegy									
Kés									

42. sár

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Nyitott hajkarika									
Négygömbös lülbevaló									

46. sár

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Kés									
Tojás									

47. sár

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Ár									
Kés									

51. sár

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Kés									

52. sár

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Kés									

KÁL-LEGELŐ

53. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Füles gomb									

54. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Vascsat									

55. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Kés									
Nyílhegy									
Csontpecek									
Körte alakú kengyel									
Csikózabla									

58. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Füles gomb									
Szablya									
Nyílhegy									
Tegez									

64. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Nyitott hajkarika									

67. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Dudoros üveggyöngy									
Nyitott hajkarika									

71. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Kés									

72. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Kagyló									

74. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Vascsat									
Csiholóacél									

79. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Füles gomb									
Bronzlemez									

80. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Nyitott hajkarika									
Bronzlemez									

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Érme: I. Berengár rex (888–915)									

A fentiekből két megállapítás szűrhető le. A temetőben talált tárgytipusok összetétele alapján – beleértve a Kárpát-medencében a 10. század utolsó harmadában megjelenő és elterjedő tárgytipusok hiányát is – a hajdan Kál határában élt közösség a 900–980-as évek között használhatta e temetkezési helyet. Ezen belül azonban sem azt nem tudjuk megállapítani mai tudásunk alapján, hogy pontosabban mikor nyitották meg, sem azt, hogy mikor ásták meg az utolsó sírokat. Nem kizárt ugyanis, hogy a közösség tagjai már közvetlenül a honfoglalást követő években birtokukba vették e területet, de az sem, hogy erre csak a 10. század első harmadának a vége felé került sor. A temető felhagyására a 950–980 közötti évek valamelyikében került sor. A leletanyag homogén volta miatt nem kísérletezhetünk a temető belső időrendjének, használata különböző periódusainak a meghatározásával, illetve elkülönítésével sem. Mindez jól mutatja a régészeti elemzések alkalmazásának a korlátait, s különösen annak fényében tanulságos számunkra, hogy a természettudományos vizsgálatok a fentiekől eltérő eredményekre jutottak.

A sírok embertani anyagát K. Éry Kinga dolgozta fel, s jelentős adatokat szolgáltatott Lengyel Imre kémiai és szerológiai kutatásai is.²⁵⁵ Az embertani anyag morfológiai jellemzői a honfoglalás kori társadalom ún. középrétegéhez állnak legközelebb. A viszonylag egységes etnikai kép ellenére a temető déli és északi része között bizonyos különbségek ismerhetők fel, melyek a déli területen eltemetettek rosszabb szociális körülményeire utalnak, s felvethető az a gondolat, hogy közvetlen leszármazásuk az északi csoport népességével nem azonos. A déli népesség átlagos életkora rosszabb. Kóros esontelváltozások a déli terület embertani leleteiben voltak megfigyelhetők. A kémiai-analitikai vizsgálatok szerint is a déli csoport esontanyagában sokkal több patológiás eset fordult elő. A két temetőrész közti különbségre vallhat az a körülmény, hogy mind az öt koponyatrepanáció a temető déli szárnyán feltárt sírokban volt megfigyelhető.

A csontszövetek kémiai vizsgálata alapján a legrégebb sírokat kizárólag a déli területen találjuk (2., 10–13., 15–23.), a legkésőbb földbe került tetemeikként viszont az északon eltemetettek egy része határozható meg (1., 5., 31., 33., 37., 41., 42., 81., 82., 83.). Lengyel I. megállapításai szerint a temető használati ideje valószínűleg rövidebb mint 100 esztendő, azaz mintegy három generációnyi. A kémiai analízis nyújtotta kronológiai különbségekből embertani oldalról a temető benépesülésére vonatkozóan az alábbi hipotézist állított fel Éry K.: valamikor a 10. század

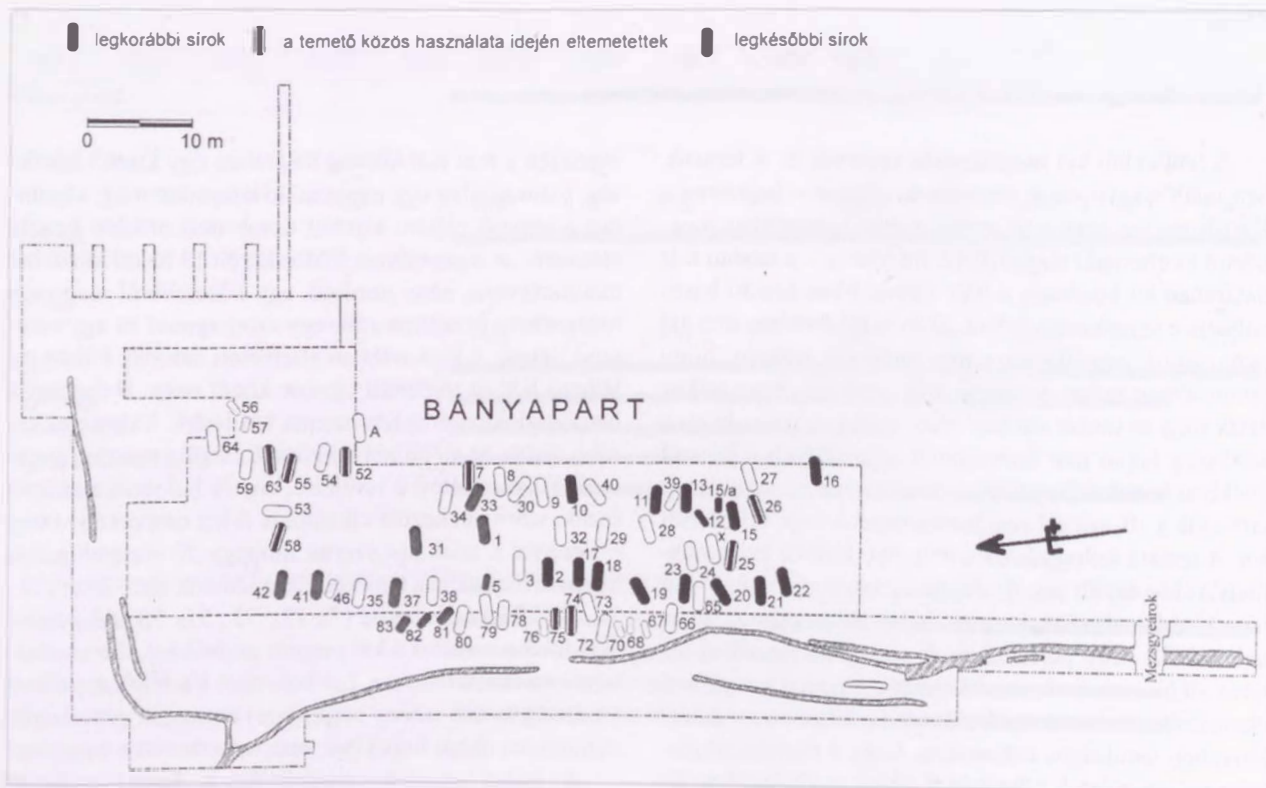
legelején a mai Kál község határában egy kisebb közösség, valószínűleg egy nagycsalád telepedett meg, s halottait a temető céljára kijelölt domb déli oldalán kezdte eltemetni. A legkorábban földbe került 13 halott közül hat mediterránoid, négy nordoid, egy közelebből meg nem határozható brachymorph, egy cromagnoid és egy turanoid típusú. A legkorábban eltemetett halottak között található Kál öt trepanált egyéne közül négy. E csoport a honfoglalókkal érkezett hazánk területére. Valamivel később újabb, az előbbinél rangosabb csoport (esetleg nagycsalád) érkezhetett a területre, amely halottait a temető északi szárnyán kezdte elhantolni. A két csoport egy ideig – Lengyel I. analízise szerint mintegy 20 esztendőn át – közösen használta a temetőt. Ezen időszak alatt délen (25., 26., 74., 75.) és északon (7., 52., 52., 55., 58., 63.) egyaránt földbe kerültek a két csoport utolsóként, illetve elsőként eltemetett halottai. Ezt követően a korábban itt lévő közösség (a déli szárny népessége) harmadik generációja valamilyen oknál fogva már nem temetkezett a temetőbe.

Az imént ismertetett modellt Éry K. kellő óvatossággal csupán mint valószínű lehetőséget vetette fel. Óvatossága már csak azért is indokolt, mert az ásató Szabó J. Gy. határozottan az egész temető egy időben való kialakítása mellett foglalt állást.²⁵⁶ Érvelésében főként a temető „megtervezett” voltára (temetőárkok, kapuk s az azokhoz igazodó temetkezések, illetve sírsorok) hivatkozott. Érvelését elfogadva, azt az alábbiakkal egészíthetjük ki: a Lengyel I. által a különböző generációkba sorolt temetkezések száma mindössze 33, tehát kevesebb mint az összes sír fele, a többség így kívül maradt a rendszeren. Sem a temetkezési szokások, sem pedig a mellékletek típusai alapján régészetileg nem határozható el külön északi és déli temetőrész. A szerény leletanyag nem teszi lehetővé azt sem, hogy egymástól jelentősebb mértékben eltérő vagyoni helyzetű (szegényebb és gazdagabb) családokra gondoljunk (már amennyit az elhunytak mellett talált tárgyak az egykori valóságból ténylegesen visszatükröznek). Mint láttuk, a mellékletek régészetileg a temető belső kronológiájának finomítását nem teszik lehetővé, így azok érvként sem használhatók fel a természettudományos vizsgálatok feltevéséi mellett vagy azok ellenében. Az azonban feltűnő, hogy egyes mai tudásunk alapján korának tekinthető tárgyak (Berengár rex érmeje, négygömbös fülbevaló) Lengyel I. rendszerében éppen a legkésőbb földbe került sírokat jellemeznék! S végezetül a sírsorok folyamatossága, az egymásra temetkezés hiánya sem utal két, származásában és betelepődési idejében eltérő csoport jelenlétére.

²⁵⁵ Éry 1970, 9–62. A szerző tanulmányába beépítette Lengyel I. alább ismertetett vizsgálati eredményeit is.

²⁵⁶ Szabó 1970, 265.

KÁL-LEGELŐ

176. kép. Kál-Legelő, a temető időrendje Lengyel I. szerint

Azt a lehetőséget azonban nem zárhatjuk ki, hogy a temetőt használó (általunk egy egységként kezelt) közösség valóban déli irányból kezdte benépesíteni a sírmezőt. E tekintetben ugyanis sokatmondó az a tény, hogy a Lengyel I. által az utolsóként földbe kerültnek vélt 10 sír közül a temetkezések fele gyermek. Mellettük négy nő (mégpedig abban az időben korosnak számító, 47–67 év közötti nők!) és csupán egyetlen középkorú férfi sorol-

ható ide. Ha valóban őket temették el utolsóként, akkor a gyermekek a temetőt felhagyó és máshová költöző generáció korán elhalt tagjai lehetnek, szüleik és testvéreik nyilván már új szállásuk mellett kerültek a földbe. Az idős nők azonban azok sorába tartozhattak, akik a közösség Kál határában történt megtelepedésének idején, vagy nem sokkal azt követően születtek, s ott élték le egész életüket.

32.4. IRODALOM

Szabó 1970, 264–271; Éry 1970, 9–62; Füredi 2003, 331–351.

33. KÁL-LEGELŐ III.

33.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A tervezett M3-as autópálya 100,70–100,80 km-es szelvényében fekvő lelőhelyen az érintett terület északi részén hat, háton fekvő, nyújtott helyzetű esontvázas sírt, túlnyomórészt gyermeksírokat tárt fel Szabó János József

1993-ban. A rendkívül szegényes mellékletek (egy vas-karika fele és egy vaskés), valamint a bolygatások miatt koruk nem határozható meg egyértelműen, az ásató szerint valószínűleg 10–11. századiak. A leletanyag közöletlen.

33.2. IRODALOM

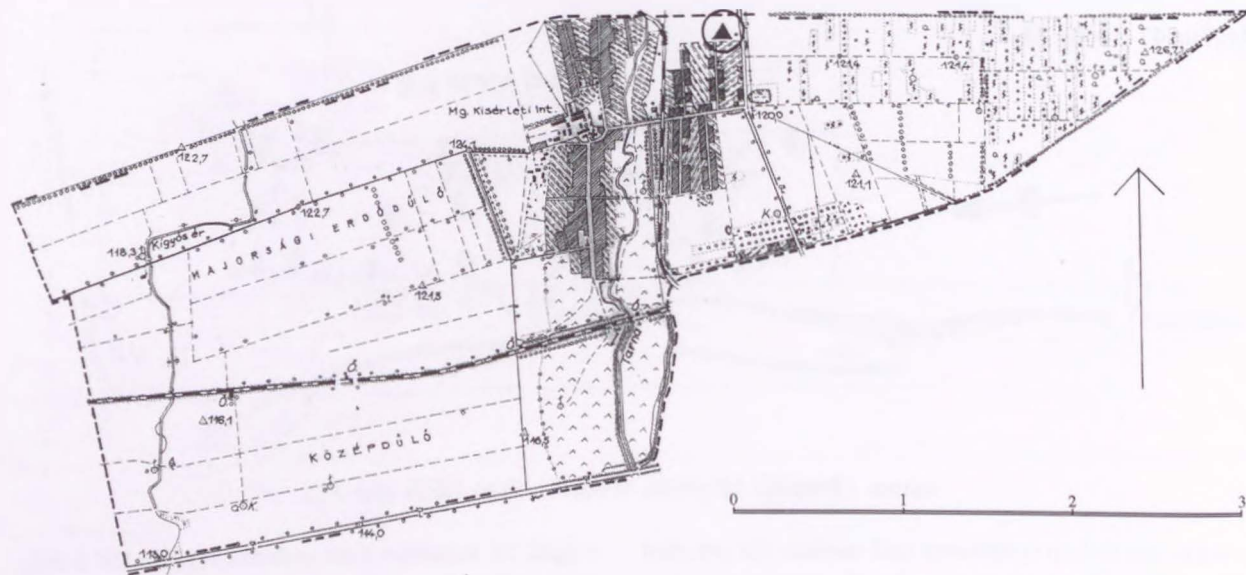
RégFüz 47 (1996), 58.

34. KOMPOLT-KRUMPLIFÖLD, MAGTÁRI-DÜLŐ

34.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Burgonyaprizmák létesítése során honfoglalás kori részleges lovas temetkezésre bukkantak 1970-ben a község északkeleti részén lévő Magtári-dűlőben. A leletmentő ásatást Nagy Árpád végezte a következő évben. Ennek

során további hat, szegényes mellékletekkel temetett sirt tárt fel. Az ásatásról semmilyen dokumentációt nem találtunk (177. kép).

177. kép. Kompolt-Krumpliföld

34.2. LELETEK

1. sír (1971. március 15.) (178. kép 2)

Négyzet/rombusz alakú, középen áttört *kafianveret*. Ezüsből készült, kéregöntéssel. Négy sarkán egy-egy sziv alakú levélpár van, érintkezési pontjaikon, a veret szélén egy-egy kicsi, kerek levélkével. A levélpárok által közrefogott, nagyjából négyzet alakú területen elhelyezkedő kerek kiemelkedés közepén van a kerek áttérés. Ezt a részt tűzaranyozással emelték ki, mely azonban már csak a bemélyedő területeken látható. A veret hátoldalán, a négy sarkokban egy-egy lapos, átlós irányú fülces helyezkedik el. A veret oldalainak h.: 2,3 cm. (DIV – ltsz.: 71.3.28.)

2. sír (1971. március 26.) (178. kép 4–5)

Bronzhuzalból hajlított, *nyitott végű hajkarikapár*. Összehajtott végeik kicsit túlfutnak egymáson. A két karika nem teljesen egyforma: az egyik példány kisebb átmérőjű, kissé deformálódott alakú, huzala a karika síkjában lapos. A másik darab kicsit nagyobb méretű. A karikák egyik vége egyenesen levágott, a másik elvékonyodik, huzaluk ovális átmetszetű. A kisebb hajkarika

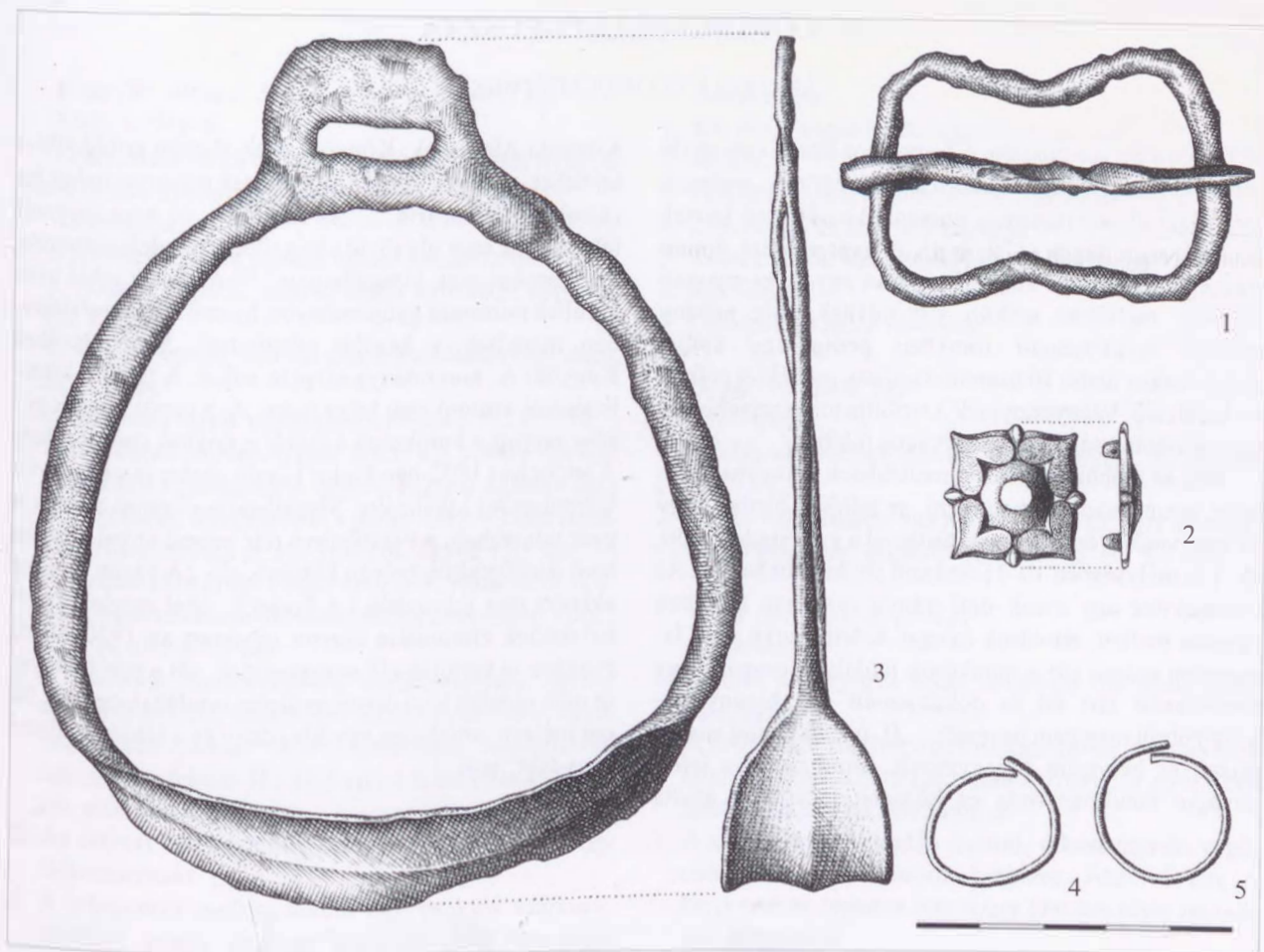
átm.: 2,1 × 1,9 cm, a huzal átmetszete: 0,1 × 0,2 cm. A nagyobb karika átm.: 2,1 × 2,1 cm, a huzal átmetszete: 0,2 × 0,1 cm. (DIV – ltsz.: 71.3.26.)

? sír (178. kép 3)

Kisméretű, *körte alakú kengyel*. Keskeny szárainak átmetszete lapos, fülének felső sarkai lekerekítettek. A kengyel alig észrevehetően aszimmetrikus: füle kisebb eltolódva ül a szárán. A talpaló enyhén ívelt, közepén bordával erősítették meg. A kengyel teljes m.: 13,6 cm, sz.: 11 cm, a fül sz.: 3,5 cm, a szárak átmetszete: 0,8 × 0,3 cm, a talpaló sz.: 2,8 cm. (DIV – ltsz. nélkül.)

Szörványlelet: (178. kép 1)

Vas *hevedercsat*. A lapos csatkarika egyedi kialakítású, nyolcas alakú, azaz hosszabbik oldalai közepén enyhén benyomottak. A csatpecek átmetszete négyzetes. A csatkarika h.: 5,7 cm, legnagyobb sz.: 4 cm, közepén a sz.: 3,3 cm, átmetszete: 0,2 × 0,5 cm. A csatpecek átmetszete: 0,5 × 0,5 cm. (DIV – ltsz.: 71.5.2.)

178. kép. Kompolt-Krumpliföld

34.3. ÉRTÉKELÉS

Az ásatási dokumentáció hiányában sem a temető jellegéről, időhatáraitól, sem a feltártság mértékéről nem

tudunk közelebbit. A megmentett leletek a 10. századra keltezhetők.

34.4. IRODALOM

RégFüz 24 (1971) 59; RégFüz 25 (1972) 60.

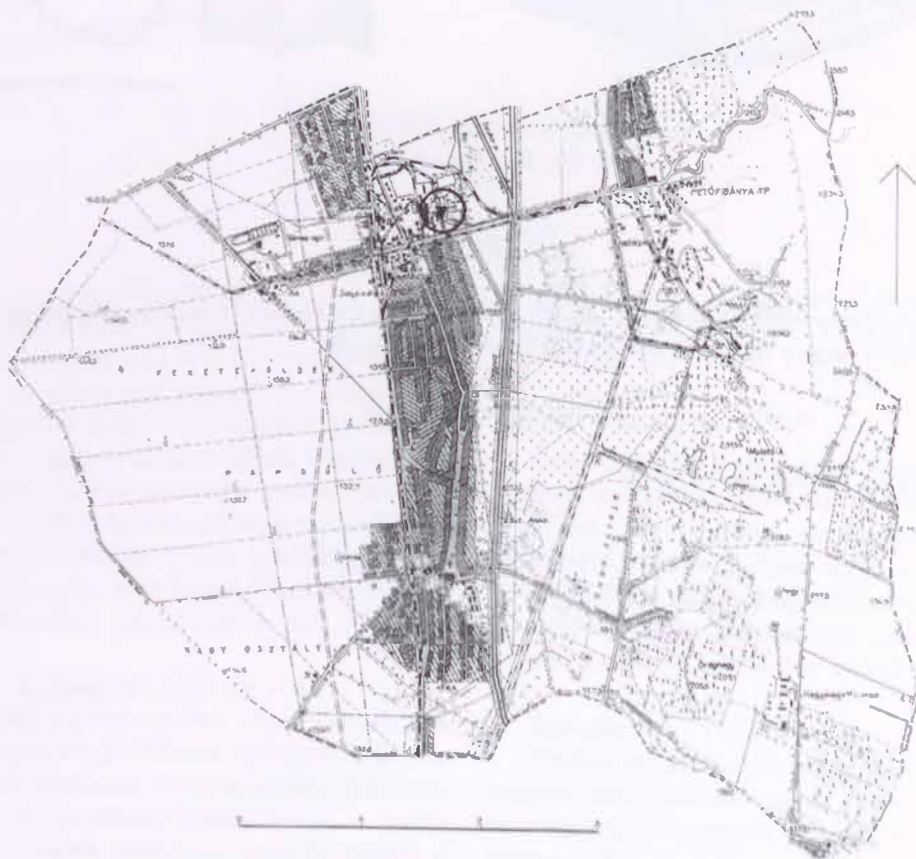
35. LŐRINCI-SELYPI-PUSZTA

35.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1892-ben a Selypi-pusztán, a Zagyvához közeli cukorgyár építésekor nagyarányú földmozgatást végeztek, melynek során különböző régészeti korszakokba tartozó leletek kerültek napvilágra (179. kép). A gyár részére épített mérségető kemence alapozása során egy kelet–nyugati tájolású, melléklet nélküli sírt találtak, tőle néhány méterre északnyugati irányban pedig egy épület alapozásakor újabb 10 hasonló tájolású, melléklet nélküli sír került elő. Valamennyinek a sírfoltja jól észrevehetően kirajzolódott a sárgásbarna agyagos földben.

Míg az előbbi sírok korát mellékletek hiányában nem lehet bizonyosan meghatározni, az teljesen biztos, hogy az ipari vágány építésekor, közvetlenül a gyár épülete előtt, kb. 1 m mélységben 10–11. századi sírokra bukkantak. Az eltemetettek egy észak–déli irányú sírsorban feküdtek egymás mellett, tájolásuk nyugat–keleti irányú volt. Ismeretlen számú sírt a munkások feldúltak, csupán négy temetkezést tárt fel és dokumentált egy bizonyos – közelebbről meg nem nevezett – „H. úr”, aki mind vázlatrajzait és helyszíni feljegyzéseit, mind pedig a leletanyagot tanulmányozás és közzététel céljából átadta

Könyöki Alajosnak. Könyöki ezek alapján publikálta a leleteket, amelyek közül azonban csak néhányat tudott lerajzoltatni. Mint írta, „...az itt közölt, de nem ábrázolt lelettárgyak csak oly rövid ideig állottak rendelkezésemre, hogy azokat csak vizsgálhattam”.²⁵⁷ A leletek tehát nem kerültek múzeumi gyűjteménybe, hanem magántulajdonban maradtak, s később elkallódtak. Ismertetésüket Könyöki A. tanulmánya alapján adjuk. A temető kiterjedéséről semmit sem lehet tudni, de Könyöki megjegyzése szerint a kubikosok később is találtak még sírokat. A lelőhelyet 1972-ben Fodor László régész (Dobó István Vármúzeum) lokalizálta. Megállapítása szerint a sírok a gyár udvarában, a Petőfibánya felé vezető út bal oldalán lévő derítögödörök helyén kerültek elő. (A vasúti síneket akkorra már felszedték.) A Fodor L. által megkérdezett helybeliek elmondása szerint ugyanott az 1930–40-es években is kerültek elő temetkezések, sőt a petőfibányai út jobb oldalán lévő derítő területén is találtak egy sírt 90 cm mélyen, amelyben egy kis edény és a lábánál valami „vas-féle” volt.

179. kép. Lőrinci-Selypi-pusztá

²⁵⁷ Könyöki 1892. 232. 3. j. A rejtélyes „H. úr” feltehetőleg Hatvani báró volt, a cukorgyár építetője és tulajdonosa.

35.2. SÍRLEÍRÁSOK

1. sír (60. tábla 1, 3, 4, 6–8, 10–11, 15–17, 19)

Férfi. T.: Ny–K.

Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben nyugvó, háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz.

Mellékletek:

1. A jobb felkarcsont mellett három vas nyilcsúcs:
a: Hosszú vágóélű, deltoid alakú nyilcsúcs, köpüvel. H.: 7,1 cm.
b: Rövid vágóélű, deltoid alakú, nyéltüskés nyilcsúcs. H.: 7,2 cm.
c: Rombusz alakú, nyéltüskés nyilcsúcs. H.: 6,2 cm.
2. A bal oldali medencelapát felett két vaskés feküdt. Mindkettő egyenes hátú, egyélű, hegyük a penge háta felé ívelődik, nyéltüskéjük a penge tengelyénck vonalában helyezkedik el. H.: 11,6 cm, illetve 15,5 cm.
3. A vaskésekhez közel feküdt két kerek, zárt ezüstgyűrű. Mindkettő rovátkolt díszítésű, félkör átmetszetű. Átm.: 1,8 cm, illetve 1,9 cm.
4. A csontváz medencéjében vörösesbarnára égetett agyagból készült, lekerekített sarkú trapéz alakú, egyik végén két lyukkal átfúrt, ismeretlen rendeltetésű agyagtárgy feküdt. H.: 11,5 cm, a felső oldalán sz.: 7 cm, alsó oldalán 8 cm.
5. Az emberi váz lábaitól 1 méterre lókoponya és négy lólábszárcsont.
6. A lókoponya mellett feküdt egy csuklós szájasú, mindkét végén egy-egy oldalkarikával felszerelt csikószabla. A szájasak azonos hosszúságúak. H.: 22 cm.
7. A lólábszárcsontok között feküdt egy trapéz alakú, vállas kengyelpár. A két darab mérete azonos, ovális fülük rövid nyakkal kapcsolódik a lapos, bronzberakással díszített szárhoz. Talpalójuk ívelt, homorú, középen bordával megerősített. M.: 17,5 cm, sz.: 12,4 cm.
8. A kengyelek mellett feküdt egy ovális vas hevedercsat.

2. sír (60. tábla 5)

A feljegyzések szerint az előző sír mellett feküdt, s benne a mellékleteket is ahhoz hasonló elrendezésben találták.

Mellékletek:

1. Két rövid vágóélű, deltoid alakú vas nyilcsúcs.
2. Vaskés.
3. Félkör átmetszetű, díszítetlen, zárt bronzgyűrű.
4. Lókoponya és lólábszárcsontok.
5. Trapéz alakú, vállas kengyelpár; díszítetlen.
6. Két vascsat.
7. Oldalpálcás szabla töredéke.

3. sír (60. tábla 18)

Mellékletek:

1. A jobb váll mellett vaskés, vége hiányzik. H.: 20 cm, sz.: 5 cm.
2. A váz hátgerincén vas díszítő(?). A tü fejét mindkét végén gombban végződő gúla alkotja. H.: 5,2 cm.

4. sír (60. tábla 9, 12–14)

Mellékletek:

1. A jobb kéz gyűrűs ujján rovátkolt díszítésű arany huzalgűrű.
2. A jobb alkar mellett csipőmagasságban a munkások által kettétört, állatfejes bronz karperec, a gyűjtőhöz már csak az egyik fele jutott el.
3. A csontváz bal oldalán nyitott, elkeskenyedő végű, ovális átmetszetű bronz karperec. Átm.: 6 cm. A karperechez tapadva len- vagy kenderszövet maradványait találták.
4. Ismeretlen számú, tömör fejű, öntött bronz füles gomb.
5. Egy darab hordó alakú üvegpasztá gyöngyszem.

További leletek:

A sírgödörök szomszédságából (de nem a sírokból) 3 db agyagedény került elő 50 cm mélységből. Az egyik kézikorongon, finom szemcséjű agyagból készült, pereme erősen kihajlik, vállát két bekarcolt hullámvonal díszíti. Vörösesbarna színű, egyenetlenül kiégetett. M.: 12 cm, fenékátm.: 24 cm. A másik két bögge anyaga, mérete, formája és díszítése hasonló.

A temető kiterjedése nem ismert, de a munkások Könyöki közleménye szerint később is akadtak még sírokra. Ezekről semmiféle információ nem maradt fenn.

35.3. ÉRTÉKELÉS

A szórványos adatok arra utalnak, hogy a selypi cukorgyár területén egy ismeretlen kiterjedésű, de nagyobb sírszámú temető semmisült meg az elmúlt több mint 100 esztendő során. Ennek következtében értelemszerűen sem a temető időhatáraitól, sem annak kiterjedéséről nem rendelkezünk információval. A megmentett és közölt leletek azonban jól keltezhetők, így érdemes azokkal kissé részletesebben foglalkozni.

Az ékszerek közül bizonyosan nyakláncra felfűzve használták a dudoros üvegpasztá gyöngyöt. Hajkarikákat vagy nyakperceket nem találtak, a négy sírból ellenben négy gyűrű is előkerült. Az 1. sírban találtak anyaga ezüst, a 2. sír gyűrűje bronzból öntött, a 4. sírban aranygyűrűt leltek. Mindegyik zárt, az első három félkör, a negyedik kerek átmetszetű. Az egyik ezüstgyűrűn gyöngyözött rovátkolás látható, az elveszett és csak leírásból ismert

aranygyűrű rovátkolása vésett volt. A zárt karikagyűrűk az ezredforduló táján jelentek meg az ékszerek között,²⁵⁸ bár az aldebrői 13. sír gyűrűje arra figyelmeztet, hogy – ma még nehezen értelmezhető – egyedi esetekben számolhatunk korábbi felbukkanásukkal is. A 4. sír két *karperece* közül a egyik ovális átmeteszetű, a végei felé keskenyedő, nyitott példány volt, e változatot a 10–11. században végig használták a Kárpát-medencében.²⁵⁹ A másik karperec töredékes ugyan, de így is jól látszik, hogy az állatfejes karperecek közé sorolható. Ezen ékszertípus részletes feldolgozását Kovács László végezte el, a selypi példány az ő kategóriája szerinti 2b csoportba sorolható. Megjelenésével a 10. század harmadik negyedétől számolhatunk.²⁶⁰

A ruházat ékítményeinek egyetlen maradandó anyagból készített eleme a 4. sír *füles gombja* volt, a feljegyzések szerint a sírban több is volt e tárgyból, de rajzon csak egyet közöltek, s elhelyezkedésüket sem rögzítették.

A *használati eszközök* közül három sírban (1., 2., 3.) is találtak *késeket*. Szokatlan jelenség, hogy az 1. sírban kettő is volt belőlük, mindkettő a bal oldali medencelapát fölött feküdt. Ugyancsak szokatlanul nagy méretű (20 cm hosszú) volt a 3. sír jobb válla mellett fekvő kés. Sajnos a tárgy elveszett, s rajzon sem örökítették meg. Fekvése és méretei alapján ugyanis még az sem zárható ki, hogy a tárgy esetleg egy kard töredéke lehetett. Nem tudunk közelebbit az 1. sír medencéje felett talált, két lyukkal átfűrt *agyagtárgy* rendeltetéséről sem, csak úgy, mint a 3. sír ge-

rincén lelt gömbös végű, gúlás fejű, töredékes *vastárgy* mibenlétéről. A szörványként előkerült három *agyagedény* nyilván ételmellékletet tartalmazott, s feldúlt sírok melléklete volt.

A *fegyvereket* az első két sírban lelt *nyilcsúcsok* jelzik, 3, illetve 2 db. Ritka, de nem párhuzam nélküli a korszak leletei között a köpüs nyilhegy.

A két nyilas sírban *jelképes lovas temetkezés* és *lószer szám* is volt. A *zablák* közül az egyik kétkarikás csikózabla (1.), a másik egy oldalpálcás zabla töredéke (2.). Megtalálták mindkét sírban a *hevedercsatokat* is. Mindkét temetkezés mellől *trapéz alakú, vállas kengyel* látott napvilágot, az 1. sírban lelt példányok míves kialakítású, bronzhuzal-berakással díszített darabok voltak. E kengyeltípusra Szőke Béla révén már korábban felfigyelt a kutatás, megállapítván, hogy a trapéz alakú, vállas kengyelek a kétélű kardos sírok jellemző kísérelétei.²⁶¹ E típus 91 darabját összegyűjtve Kovács L. arra a következtetésre jutott, hogy használatuk a 10. század második felében vált gyakorivá, túlnyomórészt a férfiak körében. Az általa értékelhetőnek talált 33 sír közül 28 fegyveres férfiakat rejtett, a kísérelétek között két esetben fordult elő szablamarkolatú kard és hat esetben kétélű kard.²⁶² Szablyát csupán Csongrád-Vendelhalmon és a karosi II/41. sírban találtak.²⁶³

A fent elmondottakat az alábbi kronológiai táblázatokban összegezhettük:

1. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Nyíl	[Barra]								
Kés	[Barra]								
Zárt, öntött, rovátkolt gyűrű				[Barra]					
Csikózabla	[Barra]								
Trapéz alakú, vállas kengyel			[Barra]						
Lovas temetkezés	[Barra]								

2. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Nyíl	[Barra]								
Kés	[Barra]								
Zárt, öntött gyűrű				[Barra]					
Trapéz alakú, vállas kengyel			[Barra]						
Oldalpálcás zabla	[Barra]								
Lovas temetkezés	[Barra]								

3. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Kés	[Barra]								

²⁵⁸ Szőke-Vándor 1987, 76, 79.

²⁵⁹ Szőke 1962, 67; Szabó 1980, 66, 7. á.; Révész 1996, 90–91; Langó 2000, 38–41.

²⁶⁰ Kovács 1994, 134.

²⁶¹ Szőke 1962, 83.

²⁶² Kovács 1986a, 112–113; Kovács 1986b, 204–223.

²⁶³ Révész 1996, 45–46.

LŐRINCI-SELYPI-PUSZTA

4. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Rovátkolt aranygyűrű					■	■	■	■	■
Állatfejes karperec			■	■	■	■	■	■	■
Nyitott, ovális átmetszetű huzalkarperec	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Füles gomb	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Dudoros pasztagyöngy	■	■	■	■	■	■	■	■	■

Mindezek alapján a Lőrinci-Selypi-pusztán megmentett négy sírt az ezredforduló időszakára, nagyjából a 980–1020-as évek közé keltezhetjük. A kétségkívül pogány rítus szerint (lovas temetkezés, ételmelléklet) el-

hantolt sírok egy nagyobb temető részét alkották, de ez utóbbi létesítésének, illetve felhagyásának idejéről – további adatok híján – semmit nem tudunk.

35.4. IRODALOM

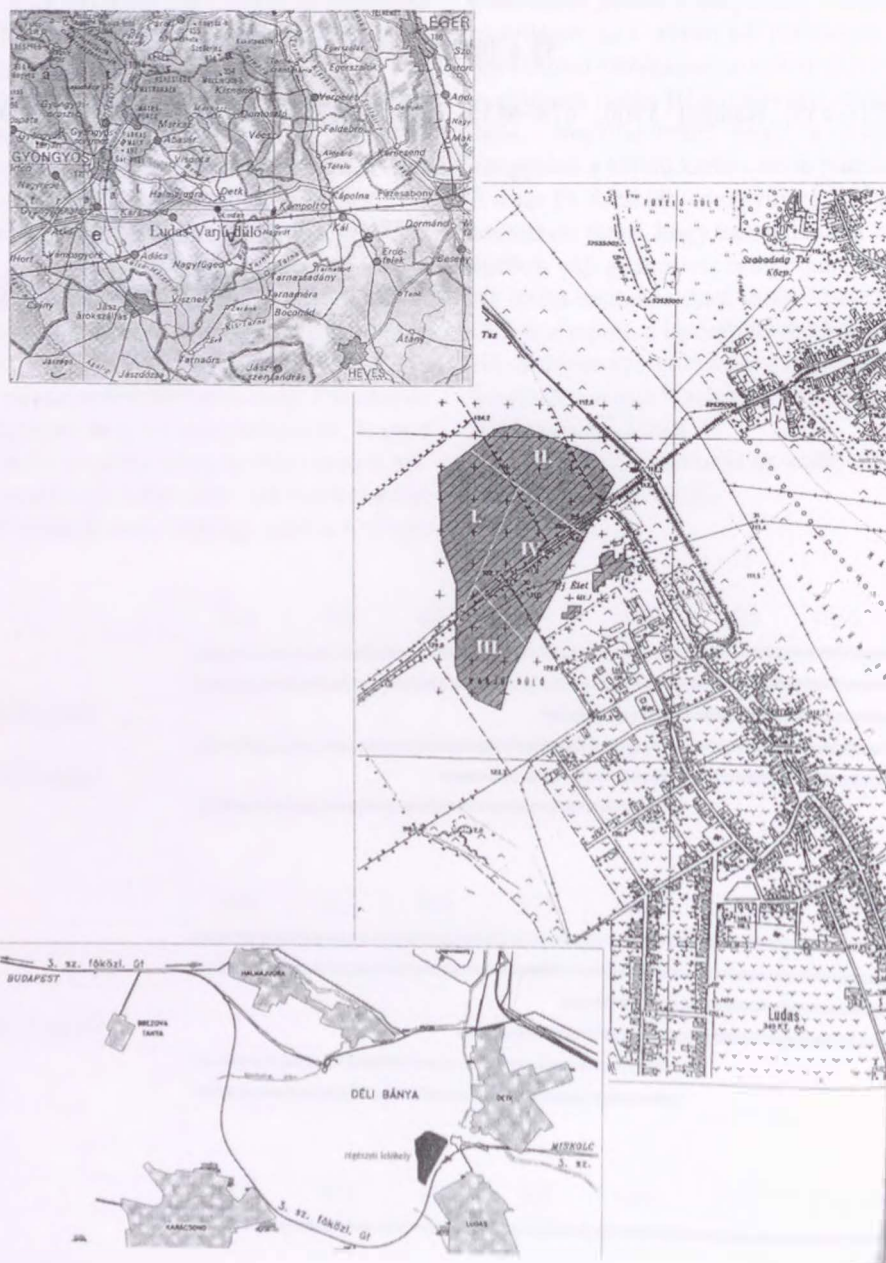
Könyöki 1892, 227–235; Hampel 1900, 678–683; Hampel 1905, 568–572; FÉK 51; Szabó 1969, 57.

36. LUDAS-VARJÚ-DÜLŐ

36.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A Mátrai Erőmű Rt. visontai déli bányájának terjeszkedése, s azzal összefüggésben a 3-as számú út elterelése előtt megelőző régészeti munkálatokra került sor Ludas község északi határában.²⁶⁴ Az ott húzódó ÉNy–DK-i irányú dombvonulat keleti végében, már a lejtős domboldalon az 1998–2000 között végzett régészeti terepbejárás során egy 30-35 ha nagyságú őskori lelőhely

vált ismertté. A 2001 márciusában megkezdett régészeti feltárások során került elő egy magányos honfoglalás kori lovas sír a IV. ásatási terület nyugati részénck lehumuszolása közben, az egykori Ludas–Karácsond földút keleti partján. Maga a sír a dombtető peremén volt, amely már a humuszolás előtt erőteljesen lepusztult az erózió következtében (180. kép).

180. kép. Ludas-Varjú-dűlő

²⁶⁴ A leletanyag közlési jogának átengedéséért az ásató Domboróczki László kollégámnak tartozom köszönettel. A sírt az általa készített ásatási dokumentáció alapján ismertetem.

36.2. SÍRLEÍRÁS

13. sír (2001. július 31.) (181. kép)

Juvenilis. T.: ÉNy–DK 60°. Csvh (mérhető): 105 cm, sh.: 185 cm, ssz.: 60–75 cm.

Téglalap alakú, sarkain erősen lekerekített sírgödörben háton feküdt a nyújtott helyzetű váz. Gépi földmunkával 40–50 cm vastag humuszréteget távolítottak el róla, a munkagép elérte a csontok szintjét, s roncsolta el a koponyát, a felkarcsontokat, a bal alkarcsontot, a jobb oldali bordákat, a lábszárcsontokat.

Mellékletek:

1. A sírgödör ÉK-i végében *lovas temetkezés* maradványa, egy ló állkapcsa. A koponya felső részét és a lábszárak töredékeit a sírfolt nyesése során találták meg.
2. A bal lábszár helyén vastag, dudoros szájvasú, oldalpalcás *zabla* egyik fele. (DIV – leltározatlan.)
3. A jobb alkar mellett rombusz alakú, töredékes vas *nyílhegy*, valamint további kisebb vastöredékek.

181. kép. Ludas-Varjú-dűlő, 13. sír

36.3. ÉRTÉKELÉS

A szó szoros értelmében töredékes adatok csak arra elégségesek, hogy egy 10. századi lovas sír előkerülését regisztrálhassuk. Anagyfokú erózió és a gépi humuszolási következtében még abban sem lehetünk bizonyosak, hogy

magányos temetkezésről van-e szó. Ennek ellenére, ha nyomtalanul elpusztult is néhány további sír, kiterjedt, nagyobb sirszámú temető aligha lehetett a lelőhelyen.

36.4. IRODALOM

Régészeti kutatások Magyarországon 2001. Budapest, 2003, 186; Régészeti kutatások Magyarországon 2002.

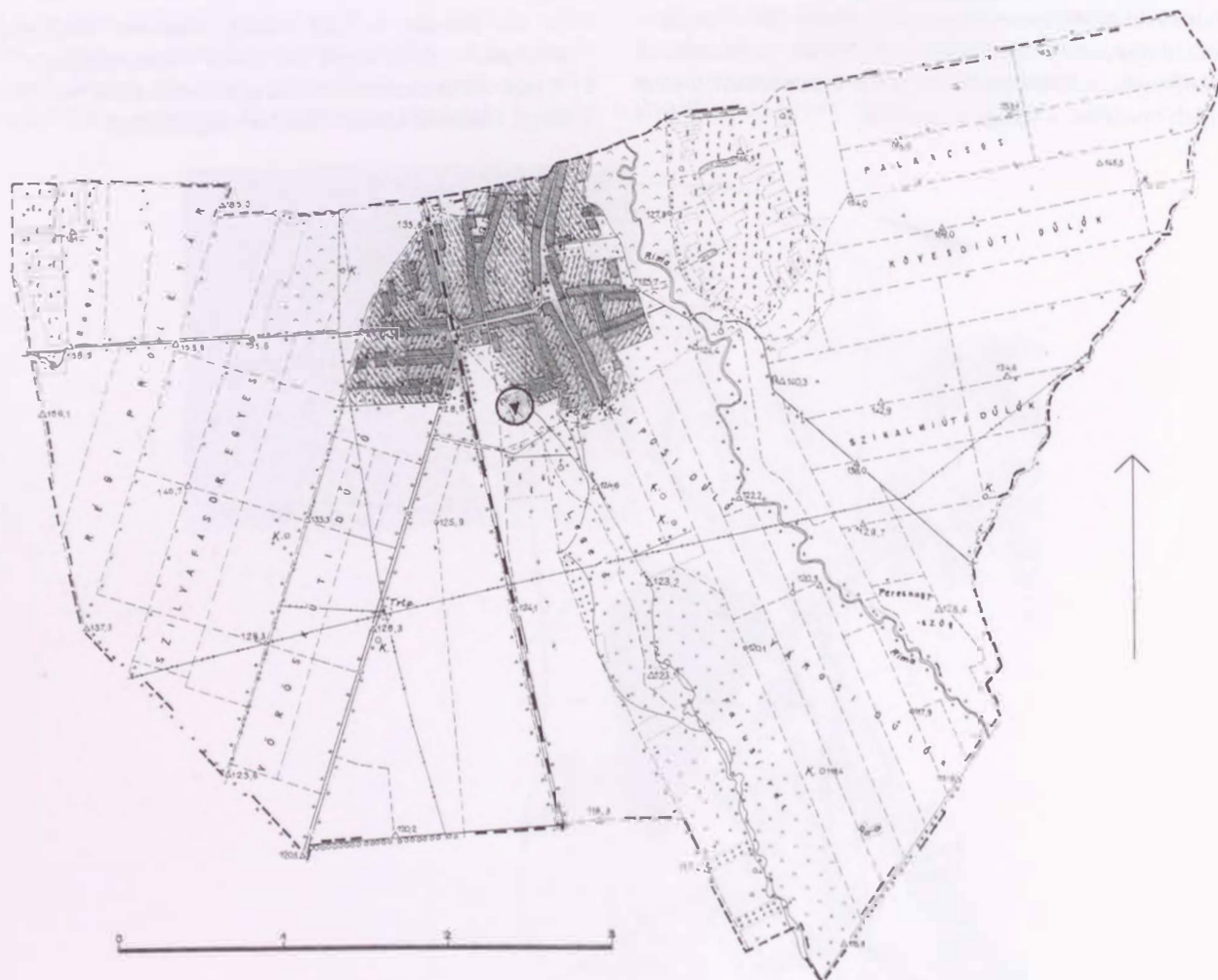
Budapest, 2004, 13.

37. MAKLÁR

37.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A község déli részén fekvő kavicsbánya területén a 19. század végén több alkalommal kerültek elő honfoglalás

kori sírok. A leletek közül Bartalos Gyula néhányat megmentett (182. kép).

182. kép. Maklár

37.2. LELETEK (183–184. kép)

1. Kisméretű, körte alakú vas *kengyelpár*. A téglalap alakú fül mindkét kengyel esetében külön nyak nélkül kapcsolódik az ivelt, lapos szárakhoz, melyek három bordával megerősített, széles, homorú talpalóban folytatódnak. M.: 11,8 cm, 12 cm, sz.: 10 cm, 10,1 cm. (DIV – ltsz.: 54.43.1, 54.45.1.)
2. 2 db *sodrott* bronz *karperec*. Mindkettő elveszett, de

- egyiknek az ábráját Hampel József közli: ez három szálból sodrott, egyik vége hurkos, a másik letörött.²⁶⁵
3. Arany *fülbevaló*. Tipusa ismeretlen. (Elveszett.)
 4. Sziv alakú *aranylemez*. (Elveszett.)
 5. Bartalos nem említi, de a Hampel által felsorolt leletek között egy töredéke is, azóta szintén elveszett *vaskés* is szerepel.²⁶⁶

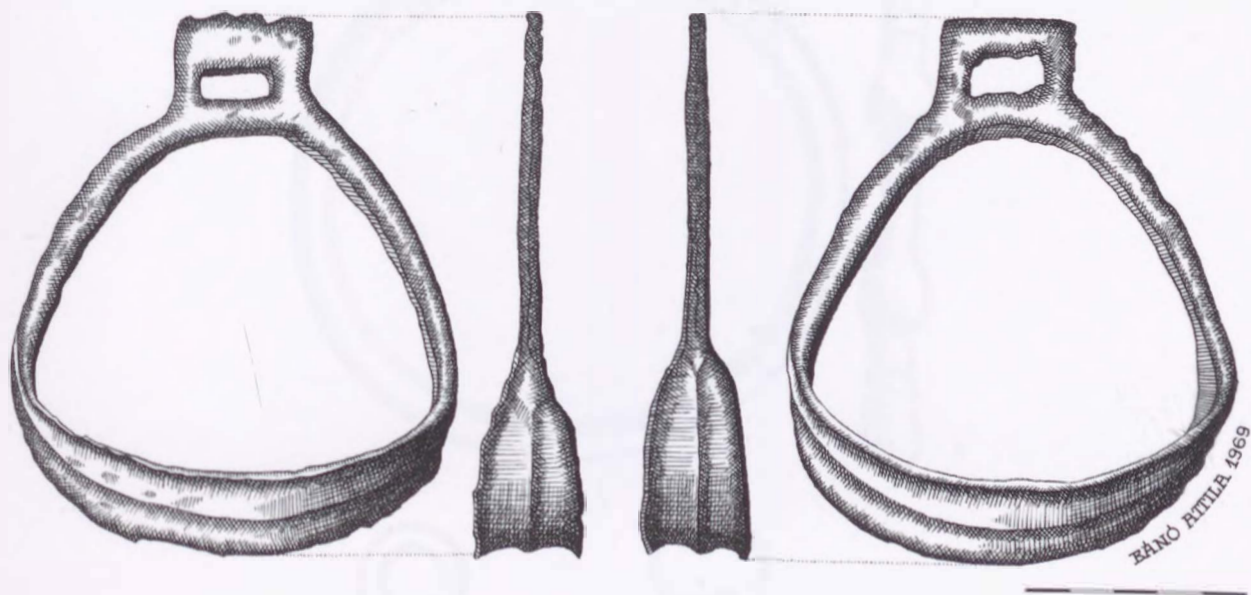
²⁶⁵ Hampel 1900, 579. 16. á. Ugyanezt a tárgyat viszont Bartalos 1899, 358, IV. 7. alatt a szépasszony-völgyi leletek között tette közzé!

²⁶⁶ Hampel 1900, 580.

MAKLÁR

183. kép. Maklár

184. kép. Maklár

37.3. ÉRTÉKELÉS

A rendkívül hiányos adatok csak arra elégségesek, hogy egy 10. századi temető pusztulásáról hírt adjanak. A

lelőhely kiterjedését, a sírok számát és időhatárait közelebbről nem lehet meghatározni.

37.4. IRODALOM

Bartalos 1899, 358–360; FÉK 52, Nr. 635; Szabó 1964, 133; Szabó 1969, 55.

38. NOVAJ

38.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Bartalos Gyula 1897-ben három napig ásatta a község határában lévő, de pontosabban nem lokalizálható helyű bronzkori halomsírt. Munkája nyomán több korszak leletei kerültek elő, így a halom tetején ismeretlen számú honfoglalás kori sírt is talált. Tudósítása szerint az egyik lovas sír kb. 40 cm mélyen feküdt, s a sírba temették az elhunyt kutyáját is. Az elhunyt lábánál három agancsdarab

feküdt, egyikük átfúrva és csontfokosnak(?) kialakítva. [Feltehetőleg agancs zabloldalpálcáról lehetett szó – R. L.] Egy rozsdá által szétmarta vastárgynak csak a lenyomatát tudta megfigyelni. A sírban edénytöredékek is voltak. Említi több más edény előkerülését is, melyek a szépasszony-völgyi leletekhez hasonlítanak. A leletanyag elveszett, más információval nem rendelkezünk róla.

38.2. IRODALOM

Bartalos 1899, 358–360; Szabó 1964, 133; Szabó 1969, 55.

39. PÁSZTÓ

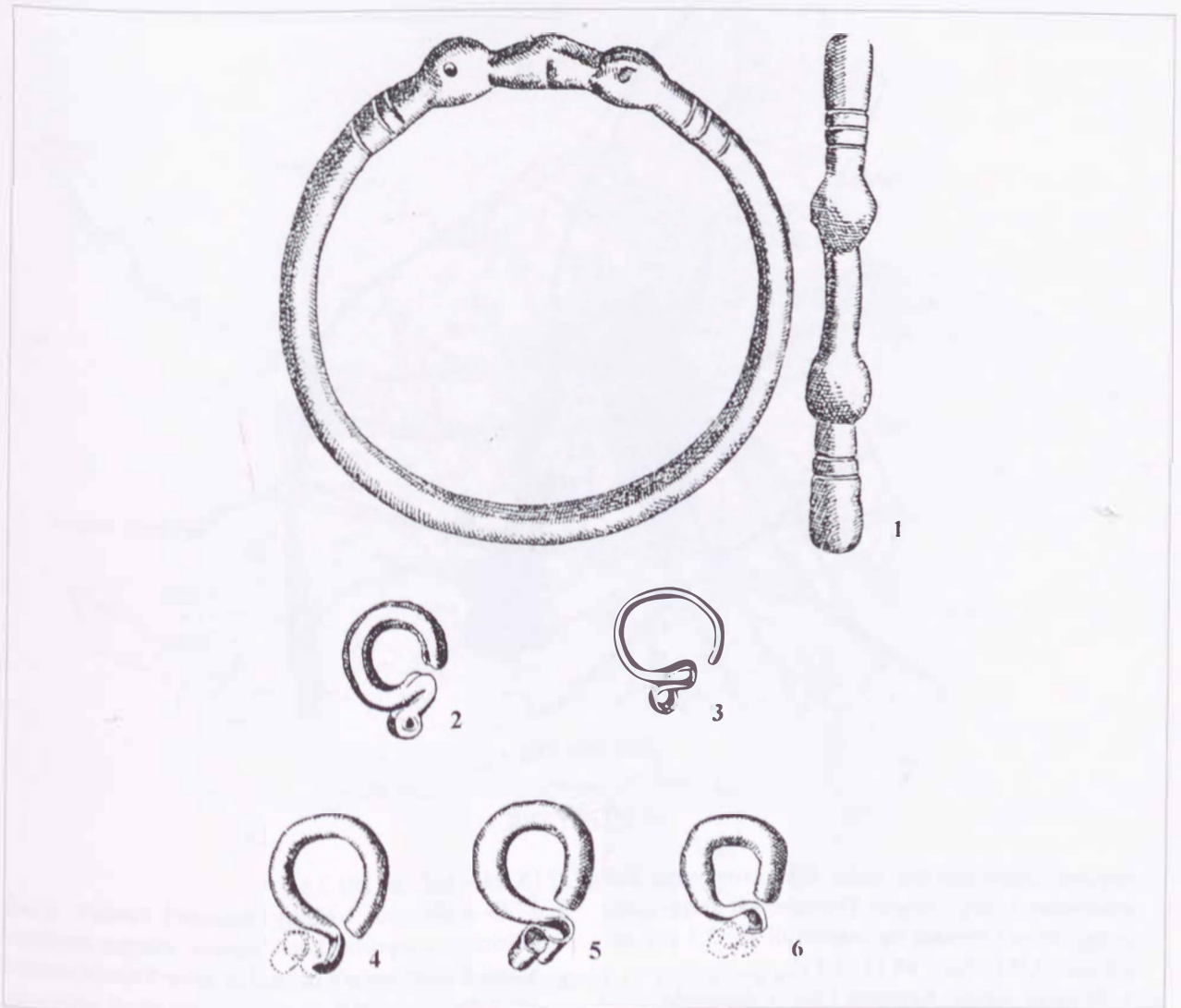
39.1. SZÓRVÁNYLELETEK (185. kép)

Bartalos Gyula gyűjteményében az alábbi, pásztói lelőhelyüként feltüntetett tárgyak voltak, melyek előkerülési körülményeiről nem rendelkezünk pontosabb adatokkal:

1. Hurkos-kapcsos záródású, *sodort* bronz *nyakpereg*. Két félbchajtott bronzhuzalból csavarták össze, tehát pántja négy szálból sodort. Két végén a visszahajtott, hurkos huzalvégekből alakították ki a záródást biztosító hurkot, illetve kampót, a szabad végeket pedig még a hurkos végződés előtt eldolgolták, így azok nem

látszanak a kapcsoknál. A nyakpereg összesodort huzalai közé díszítésként vékony, filigrán jellegű bronzdrótokat dolgoztak be. A nyakpereg átm.: 13,5 cm, v.: 0,7 cm. (DIV – ltsz. nélkül.)

2. Kerek átmetszetű, zárt állatfejes bronz *karpereg*.²⁶⁷ (Elveszett.)
3. Egy vékony és négy vastag karikájú ezüst *S-végű hajkarika*. (Elvesztek.)

185. kép. Pászto

39.2. IRODALOM

Hampel 1900, 676; Hampel 1905, 657–658; FÉK 61.

²⁶⁷ Kovács 1994, 126. az 1b típusba sorolta, fennmaradt ábrája (Hampel 1900, 676) alapján véleményem szerint inkább az 1d típusba tartozik.

40. PÉLY

40.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Pély községből jutott a győri bencés gimnázium gyűjteményébe feltehetőleg az 1930-as években 9 db *ruha-*, illetve *lábbeliveret*. A leletkörülményekre Fodor László igyekezett fényt deríteni 1972 októberében végzett terepbejárása során, csekély eredménnyel. Annyit sikerült csupán kiderítenie, hogy a lelőhely feltehetőleg a község

ÉÉNy-i részén lehetett, s valószínűleg egy, a győri gimnáziumba járó tanuló révén került az iskola történeti gyűjteményébe, majd onnan a Xantus János Múzeumba. Utóbbi leltárkönyvi bejegyzése szerint a tárgyak Scholtz gyógyszerész ajándékaaként 1939-ben kerültek a bencés gyűjteménybe.²⁶⁸

186. kép. Pély

40.2. LELETEK

1. *Szíjveret*. Nagyjából szív alakú, lapos bronzveret. Felerősítésére 3 szeg szolgált. Diszítése két csepp alakú és egy deltoid formájú bevésésből áll. H.: 2,1 cm, sz.: 1,8 cm. (XJM – ltsz.: 64.181.1.)
2. 5 db kerek *pityke*. Középen kissé kidudorodó, ívelt oldalú hatszöggel díszített, aranyozott ezüstpitykék. Felerősítésükre két nittszeg szolgált. Átm.: 1,5 cm. (XJM – ltsz.: 64.181.2.)
3. 3 db *ezüstveret*. Vékony lemezből készült, külső oldalukon aranyozott, kerek veretek, középen domború körrel övezett bemélyedéssel díszítve. Felerősítésükre két nittszeg szolgált, az egyikről kis huzal ágazik ki. Átm.: 13 mm. (XJM – ltsz.: 64.181.3.)

40.3. IRODALOM

Szabó 1969, 55.

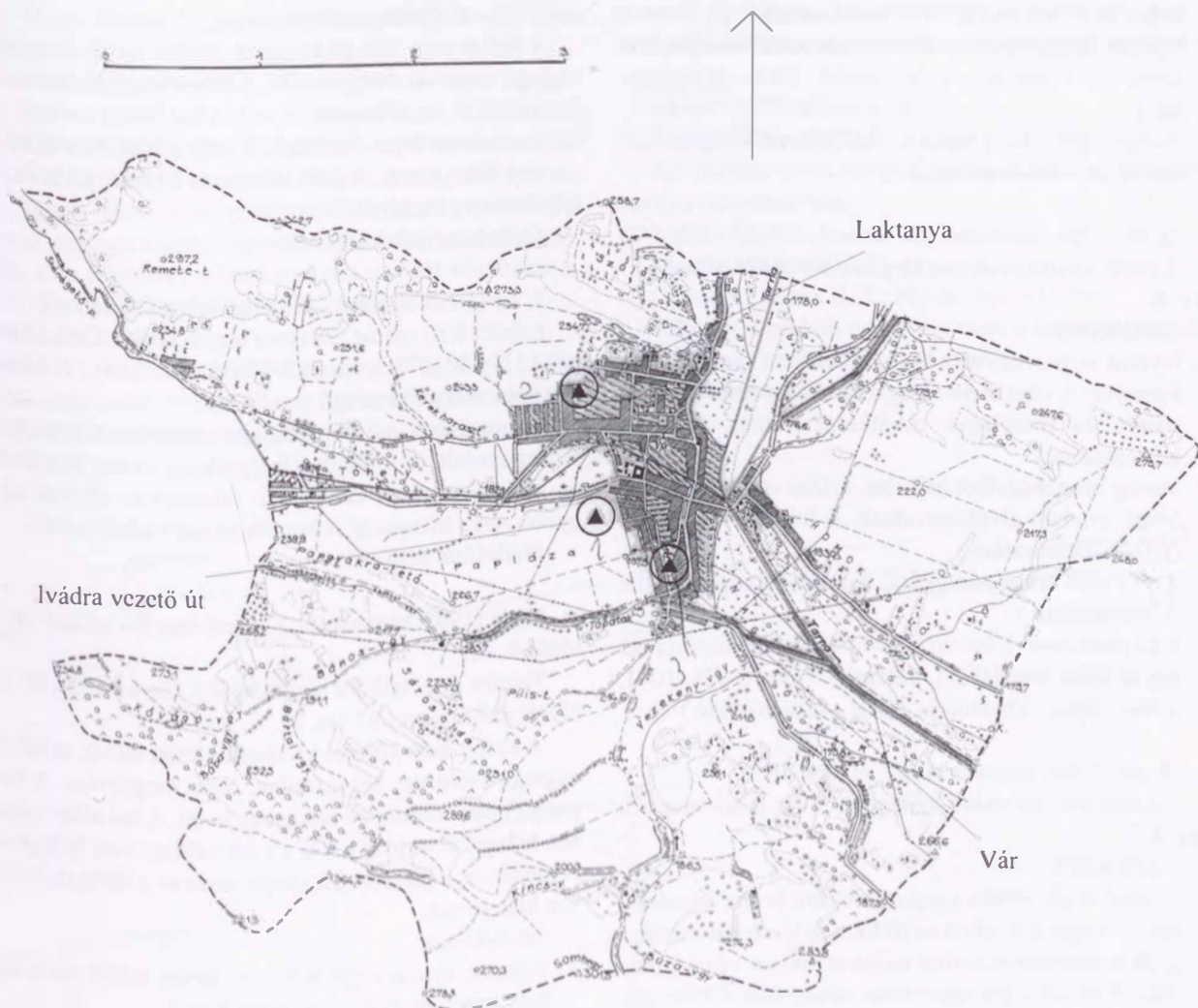
²⁶⁸ Ezen adatokat Tomka Péter szivességéből ismerem, amiért ez úton is szeretnék köszönetet mondani.

41. PÉTERVÁSÁRA-IVÁDRA VEZETŐ ÚT

41.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1954 decemberében a laktanya közelében, az Ózd–Salgótarján közötti út építése során öt 10–11. századi sír került elő (187. kép). A leleteket a munkások begyűjtötték, de természetesen a sírokat nem dokumentálták. A sírok tájolását, illetve a hozzájuk tartozó melléleteket csak a munkások elbeszéléséből ismerjük. 1955. október 24–29. között került sor Galván Károly vezetésével a leletmen-

tésre a 11. századi temető területén, ekkor további három sír került elő.²⁶⁹ Galván K. 1956 májusában az újabb ásatások folyamán is feltárt ugyanitt 24 sírt, a munkálatokban részt vett Wenger Sándor antropológus is (Természettudományi Múzeum Embertani Tára). A homokos talajban az ásató feljegyzései szerint a sírfoltokat nem lehetett megfigyelni (188. kép).

187. kép. Pétervására 10–11. századi temetői

²⁶⁹ A leletek elvesztek, jelenleg csak egy sodrott nyakperccé van meg az anyagból. A munkások által begyűjtött, illetve az 1955-ben feltárt további sírleletek rövid leírását és a róluk készült rajzokat a rendelkezésre álló ásatási dokumentáció tartalmazza. A sírok közlésénél ezekre támaszkodhattunk.

41.2. SÍRLEÍRÁSOK

1. sír (1954. december) (61. tábla 2, 4, 6)

Leletei alapján valószínűleg nő, a váz nincs meg. T.: Ny–K.

Mellékletek:

1. Bronzból készült, hurkos végű *sodrott nyakperec*. Négy szálból sodorták, pontosabban két kétrétre hajtott huzalt csavartak össze. A hajtásból adódó két hurkos végződésből képezték ki a nyakperec hurkos-akasztós zárját, s a szabad végeket pedig eldolgolták. A huzal v.: 0,25 cm, a nyakperec v.: 0,6 cm, átm.: 15 × 14,5 cm. (DIV – leltározatlan.)
2. Nyitott végű, rombusz keresztmetszetű bronz *huzalkarperec*. Végei felé elvékonyodik. (DIV – leltározatlan.)
3. *S-végű hajkarika*, a huzal v.: 0,25 cm, az S vég sz.: 0,7 cm. (DIV – leltározatlan.)

2. sír (1954. december) (61. tábla 1, 3, 5, 62. tábla 4–7)

Leletei alapján valószínűleg nő, a váz nincs meg. T.: Ny–K.

Mellékletek:

1. Nyitott végű, rombusz keresztmetszetű bronz *huzalkarperec*. A végei felé elhegyesedő karperecet harántirányú és merőleges rovátkolás díszíti. (DIV – leltározatlan.)
2. Vastag bronzhuzalból hajlitott, *nyitott végű hajkarika*. Végei enyhén elvékonyodnak. A huzal v.: 0,55 cm. (DIV – leltározatlan.)
3. Zárt, öntött bronz *pántgyűrű*, durva kidolgozása. (DIV – leltározatlan.)
4. 4 db *pénzérme*: I. István (1000–1038) 3 db denárja (az egyik kissé töredékes), valamint Péter (1038–1041, 1044–1046) 1 db denárja. (DIV – leltározatlan.)

3. sír (1954. december) (62. tábla 1–3)

Leletei alapján valószínűleg nő, a váz nincs meg. T.: Ny–K.

Mellékletek:

1. Nyitott végű, ovális keresztmetszetű bronz *huzalkarperec*. Végei felé elvékonyodik. (DIV – leltározatlan.)
2. 2 db *rosszezüst huzalból hajlitott, nyitott végű hajkarika*. A huzal végig egyenletes vastagságú. (DIV – leltározatlan.)

4. sír (1954. december) (63. tábla 6)

Leletei alapján valószínűleg nő, a váz nincs meg. T.: Ny–K.

Melléklet:

Zárt, állatfejes, rovátkolt díszű bronz *karperec*, mely a megtalálás során csákányütéstől megsérült. (DIV – leltározatlan.)

5. sír (1954. december) (63. tábla 4, 7)

Leletei alapján valószínűleg nő, a váz nincs meg. T.: Ny–K.

Melléklet:

2 db bronz *S-végű hajkarika*. Az egyik példány kihajlított végű, és az ellapított S vége letörtött. (DIV – leltározatlan.)

6. sír (1955. október 26. [1. szelvény É-i sarka])

Felnőtt férfi (neme, életkora bizonytalan). Csvh.: 160 cm, t.: Ny–K (260°), sm.: 90 cm, sh.: ?, ssz.: ?.

A sírfolt nem volt jól kivehető. Háton fekvő, nyújtott végtagú csontváz, bolygatatlan. A koponya egyenesen helyezkedett el, az állkapocs leesett. A bal kézfej csontjai a bal combcsont fején feküdtek, a jobb kézfej és a kéztőcsontok hiányoztak. A jobb lábszár és a lábfej jobbra kifelé fordulva került elő.

Melléklete nem volt.

7. sír (1955. október 27. [2. szelvény D-i sarka])

Felnőtt férfi (neme, életkora bizonytalan). Csvh.: 164 cm, t.: Ny–K (278°), sm.: 68–75 cm, sh.: ?, ssz.: ?. A sírfolt nem volt jól kivehető.

Háton fekvő, nyújtott végtagú csontváz. A koponya jobbra fordult, és a fölötte elhelyezkedő vastag fagyökér összeroppantotta. A két kézfej, valamint az alkarok nagyobb része hiányzott. A bordák teljesen elkorhadtak.

Melléklete nem volt.

8. sír (1955. október 28. [2. szelvény É-i sarka]) (63. tábla 8, 12)

Felnőtt nő (életkora bizonytalan). Csvh.: 152 cm, t.: Ny–K (282°), sm.: 97 cm, sh.: ?, ssz.: ?.

A sírfolt nem volt jól kivehető. Háton fekvő, nyújtott végtagú csontváz, bolygatatlan, rossz megtartású. A koponya balra fordult, az állkapocs leesett. A bal alkar teljesen hiányzott. A jobb alkar a jobb vállhoz volt felhajtva. A medence, a gerincoszlop nagy része és a lábfejek teljesen hiányoztak.

Mellékletek:

1. Vékony, *nyitott végű bronz hajkarika* került elő a bal halánték alatt. (DIV – leltározatlan.)
2. A jobb kéz gyűrűsujján vékony bronzlemezről domborított *gyűrű* volt. Nyitott végei egymásra hajlanak, felületét rácsminta díszíti. (DIV – leltározatlan.)

9. sír (1956. május 9.)

Férfi(?). Csvh.: 164 cm, t.: Ny–K (268°), sm.: 95 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású váz, mindkét karját enyhén behajlították.

Melléklete nem volt.

PÉTERVÁSÁRA-IVÁDRA VEZETŐ ÚT

10. sír (1956. május 9.)

Nő(?). T.: Ny-K (277°), sm.: 105 cm.

A felsőtest csontjai nagyrészt hiányoztak, lábai nyújtott helyzetben voltak.

Melléklet:

1. A sír bolygatott földjéből *üveggöngy* töredéke került elő. (Elvesztett.)
2. Négyzetes átmetszetű, nyitott *hajkarika*. (Elvesztett.)

11. sír (1956. május 9.)

Gyermek. Csvh.: 120 cm, t.: Ny-K (304°), sm.: 103 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású váz.

Melléklete nem volt.

12. sír (1956. május 9.)

Nő. Csvh.: 138 cm, t.: Ny-K (281°), sm.: 100 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. A testet a temetés során szorosan lepelbe csavarhatták, a felkarcsontok a bordák alatt feküdtek. A bal kar a test mellett kinyújtva, a jobb kar derékszögben behajlítva került elő.

Mellékletek:

1-2. I. András (1046-1060) *denára* (CNH 1, 12.) a jobb kulcscsont mellett, illetve egy másik András-dénár kis töredékei a jobb kézfej fölött. (DIV - Ieltározatlan.)

13. sír (1956. május 11.)

Erősen bolygatott sír, a csontvázból csupán a koponya, egy combnyaktöredék és két lábszárcsont került elő, másodlagos helyzetben.

Melléklet:

1. (Szent) László (1077-1095) *denára* a foramen magnum alatti első nyakcsigolyán. (DIV - Ieltározatlan.)

14. sír (1956. május 15.)

T.: Ny-K, sm.: 105 cm.

Bizonytalan nemű csontváz csekély csontmaradványai. Valószínűleg az utépítés során tették tönkre a sírt, az ásató szerint nem lehetetlen, hogy azon öt sír egyike, amelyeknek leletei már korábban a múzeumba kerültek.

15. sír (1956. május 11.)

T.: Ny-K, sm.: 85 cm.

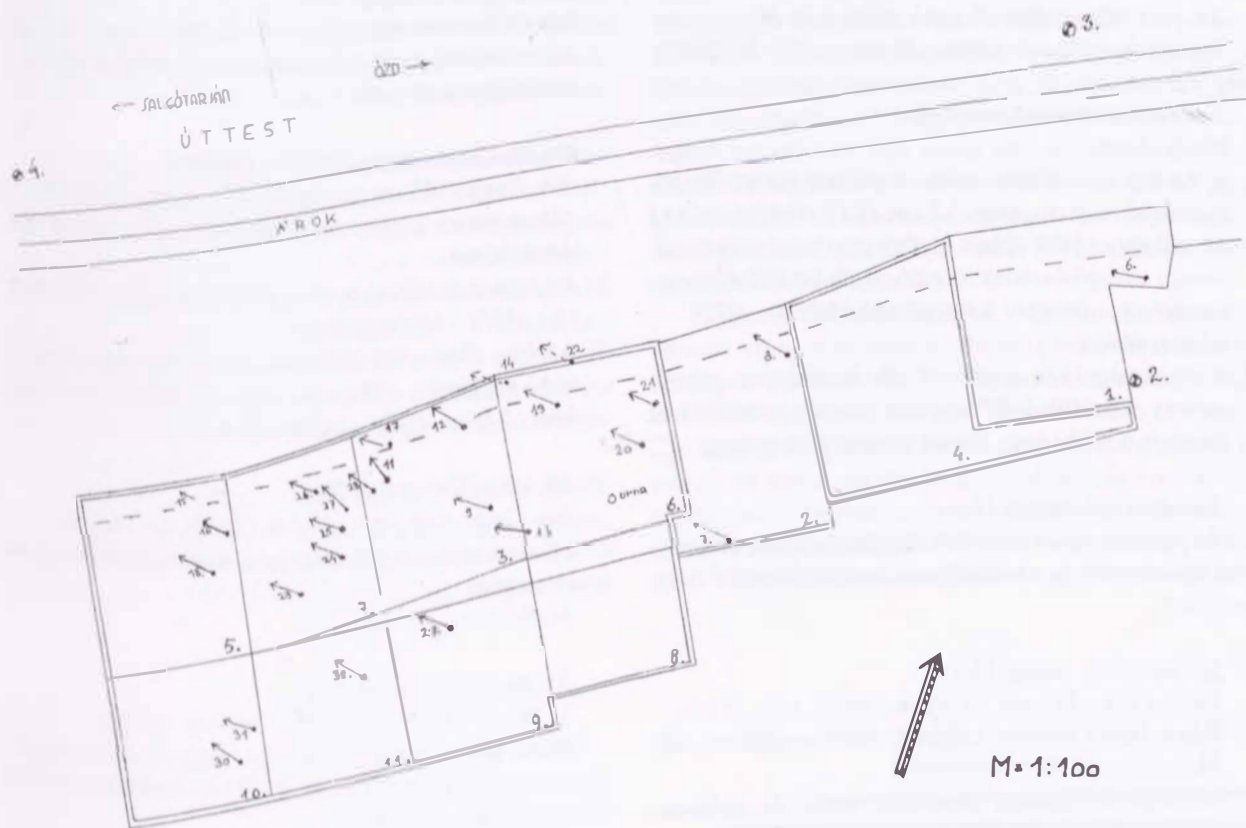
Az utépítés során megbolygatott csontváz, csak lábcsontrajai maradtak meg.

16. sír (1956. május 11.)

Gyermek, infans II. T.: Ny-K, sm.: 110 cm.

Teljesen elporladt csontváz, csak a koponya maradt meg.

Melléklete nem volt.

188. kép. Pétervására-Ivádra vezető út

- 17. sír** (1956. május 11.)
T.: Ny-K, sm.: 120 cm.
Az útépités során megbolygatott, illetve kiszedett sír maradványa, csak a jobb bokacsontok kerültek elő.
Melléklete nem volt.
- 18. sír** (1956. május 12.)
Férfi. Csvh.: 158 cm, t.: Ny-K (274°), sm.: 80 cm.
Igen rossz megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz.
Melléklete nem volt.
- 19. sír** (1956. május 15.) (63. tábla 9)
Nő, juvenilis. Csvh.: 140 cm, t.: Ny-K (274°), sm.: 120 cm.
Rossz megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz. Koponyája jobbra billent, bal karja a bal medencelapáton nyugodott, jobb karját enyhén behajlították.
Melléklet:
A jobb medencelapát mellett profilált keresztmetsetű, zárt, öntött ezüstgyűrű.
- 20. sír** (1956. május 15.)
Nő. Csvh.: 143 cm, t.: Ny-K (277°), sm.: 110 cm.
Rossz megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz.
Melléklete nem volt.
- 21. sír** (1956. május 18.) (63. tábla 2-3, 11)
Gyermek, infans I. Csvh.: 20 cm, t.: Ny-K (292°), sm.: 120 cm.
Teljesen szétporladt csontváz.
Mellékletek:
1. A mellkas bal oldalán ezüstcsörgő, belsejében fémgolyóval. M.: 2,0 cm, átm.: 1,7 cm. (DIV – leltározatlan.)
2. Az állkapocs jobb oldala mellett gömbsorcüngős fülbevaló csüngőrészének töredéke 1 db két félből összeragasztott, üreges ezüstgömböcskével. (DIV – leltározatlan.)
3. A nyakcsigolyák körül 19 db különböző méretű gyöngy. Közülük 5 db nagyobb méretű, ezüsfóliával díszített, a többi egy-, illetve kéttagú kásagyöngy.
- 22. sír** (1956. május 15.)
Az útépités során kiszedett sír maradványai, csupán a jobb lábszárcsont és a bokacsontok maradtak eredeti helyzetükben.
- 23. sír** (1956. május 16.)
Férfi. Csvh.: 145 cm, t.: Ny-K (269°), sm.: 75 cm.
Háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású váz.
Melléklet:
A foramen magnum alatti első csigolyán Salamon (1063–1074) *denára*.
- 24. sír** (1956. május 16.)
Nő. Csvh.: 155 cm, t.: Ny-K (275°), sm.: 85 cm.
Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Jobb karja derékszögben behajlítva.
Melléklete nem volt.
- 25. sír** (1956. május 16.)
Nő. Csvh.: 142 cm, t.: Ny-K (269°), sm.: 84 cm.
Háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváz.
Melléklete nem volt.
- 26. sír** (1956. május 16.)
Férfi. Csvh.: nem mérhető, t.: Ny-K (272°), sm.: 94 cm.
Háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz. A sirt a 27. sír áása közben megbolygatták, lábszárcsontjait megsemmisítették.
Melléklete nem volt.
- 27. sír** (1956. május 16.)
Nő. Csvh.: 140 cm, t.: Ny-K (293°), sm.: 86 cm.
Háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváz.
Melléklete nem volt.
- 28. sír** (1956. május 16.)
Nő. Csvh.: nem mérhető, t.: Ny-K (287°), sm.: 104 cm.
Háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású váz.
Melléklete nem volt.
- 29. sír** (1956. május 21.) (63. tábla 5)
Nő. Csvh.: 145 cm, t.: Ny-K (273°), sm.: 105 cm.
Háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású váz.
Mellékletek:
1. A foramen magnum mellett Béla dux *denára* (CNH I, 15.). (DIV – leltározatlan.)
2. A jobb-, illetve bal halánték mellett egy-egy ezüst *S-végű hajkarika*. (Ma már csak az egyik van meg.) Átm.: 2,0 cm. (DIV – leltározatlan.)
- 30. sír** (1956. május 22.)
Nő. Csvh.: 148 cm, t.: Ny-K (285°), sm.: 65 cm.
Háton fekvő, nyújtott helyzetű, nagyon rossz megtartású csontváz.
Melléklete nem volt.
- 31. sír** (1956. május 22.)
T.: Ny-K (265°), csvh.: 147 cm, sm.: 72 cm.
Háton fekvő, nyújtott helyzetű, nagyon rossz megtartású csontváz. Csak a koponya néhány töredéke és a láb hosszúcsontjai maradtak meg.
Melléklete nem volt.

32. sír (1956. május 23.)

T.: Ny-K (280°), sm.: 60 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű, nagyon rossz megtartású esontváz. A esontok legnagyobb része – a hosszú esontok néhány részlete kivételével – teljesen elporladt.

Melléklete nem volt.

Szórványlelet (63. tábla 1):

A temető leleteit bemutató, 1969-ben készített rajzos táblák egyikén látható egy rombusz alakú vas nyílcsics. E tárgyat az ásatási dokumentáció sem a sírok mellékletei, sem a szórványleletek között nem említi. A lelőhelyhez való tartozását ezért kérdőjelesen kell kezelnünk.

41.3. ÉRTÉKELÉS

A lelőhely ásatási dokumentációjában 32 megtalált, illetve feltárt sír szerepel, korántsem bizonyos azonban, hogy valóban ennyi a megtalált temetkezések száma. A feltárást vezető Galván K. ugyanis a temető északi részén talált sírmaradványokról szólva több alkalommal (14., 15., 17., 22.) megjegyezte, hogy azok az útépités során feldúlt sírokkal azonosak lehetnek, tehát közöttük kellene keresni az 1–5. sírok közül négyet. Ily módon a megtalált, illetve feltárt sírok száma 28-ra esökken. A temető nem tekinthető teljesen feltártnak. Jóllehet Galván K. szerint a 8–11. százlványekkel elérték annak keleti–délkeleti határát, ebben korántsem lehetünk bizonyosak. A temetőterkép tanúsága szerint ugyanis a sírok egy része eléggé szórta, egymástól viszonylag távol helyezkedett el, a temető északkeleti részén (188. kép). Az ásató azon megjegyzése, mely szerint az általa tervbe vett (de sajnos soha meg nem valósult) következő ásatási szezonban teljesen fel lehetne tární a kis 11. századi temetőt, arra utal, hogy nem kell többszáz síros lelőhellyel számolnunk, hanem feltehetőleg a többi hasonló korú Heves megyei temetővel azonos méretű, 60-80 síros temetőt létesíthettek Pétervására területén is.

Jóllehet az ásatáson a 9–32. sírok feltárása során Wenger Sándor személyében antropológus is jelen volt, részben a fent említett körülmények, részben pedig a nagyon rossz állapotú, gyakran morzsálékos esontvázak erőteljesen korlátozták az embertani vizsgálatok lehetőségét. Ily módon csak annyi állapítható meg, hogy a vizsgálható vázák közül 4 férfi, 12 nő és 2 gyermek volt. A gyermeksírok (főként a eseesemők és az infans I. életkorúak) zöme minden bizonnyal a rossz talajviszonyok miatt nyomtalanul megsemmisült.

A homokos talajban a sírfoltokat nem lehetett megfigyelni, így a sírgödörök formájáról semmit nem tudunk. Ételmellékletre utaló nyomok az elhunytak mellől nem kerültek elő. A esontvázakat háton fekvő, nyújtott hely-

zetben találták, rendellenes temetkezésre nem bukkantak.

A 28 temetkezésnek csaknem a fele, 13 sír tartalmazott mellékletet, mégpedig a pénzekon kívül kizárólag ékszereket. A férfisírok ezúttal is melléklet nélküliek voltak, csupán a 23. sírba temetett férfi mellé helyeztek egy érmét halotti obulusként. A hajkarikák közül a nyitott (2., 3., 8., 10.) és az S-végű változatok (1., 5., 29.) bukkantak fel, utóbbiak közül azonban hiányoztak a bordázott végűek. Sodrott, hurkos-kampós záródású bronz nyakpercec egyetlen sírban találtak (1.). Ritka volt a gyöngy is, a 10. sírból mindössze egyetlen szem került elő, a 21. sírban nyugvó kislány nyakláncá ellenben 19 szemes: egy- és kétagú, apró kásgyöngyökből és ezüsthóliával díszített gyöngyökből fűzték össze. Utóbbi sírban feküdtek egy gömbsorcshingős fülbevaló darabjai is. Az ásatási dokumentáció alapján ma már nem dönthető el, hogy ezen ékszert fülbevalóként hordta az infans I. életkorú gyermek, avagy törött, megrongálódott darabját másodlagosan felhasználva a nyakláncára akasztották, amint azt az ásató Galván K. felvetette. A négy sírből is előkerült karperecek három változatot képviselnek: kettő közülük nyitott, rombusz átmetszetű (1., 2.), egy nyitott, ovális átmetszetű huzalból készült (3.), egy pedig zárt, állatfejes, rovátkolt díszű (4.). Végezetül a sírokban talált három gyűrű a pántgyűrűk különféle változatait képviseli: zárt, félkör átmetszetű (2.), zárt, profilált felületű (19.), nyitott, félkör átmetszetű, rácsmintás (8.).

A temető területén öt sírből 9 db érme került elő: 1. (Szent) István 3 db érméje Orseolo Péter 1 db denára kíséretében (2.), I. András 2 db denára (12.), valamint Béla dux (29.), Salamon (23.) és I. (Szent) László (13.) egy-egy denára. Az érméket halotti obulusként helyezték az elhunytak mellé, többnyire a szájukba, csupán a 12. sír egyik denarát találták az ujjperek között. A pénzek meglehetősen biztonságga kijelölik a temető használatának időhatárait, s ennek nem mondanak ellent a régészeti leletek sem:

1. sír	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Hurkos-kampós, sodrott nyakpercec						—————	—————		
Rombusz átmetszetű karperec					—————	—————	—————		
S-végű hajkarika				—————	—————	—————	—————		

PÉTERVÁSÁRA-IVÁDRA VEZETŐ ÚT

2. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Nyitott hajkarika									
Rombusz átmetszetű karperec									
Zárt pántgyűrű									
Érme: I. István (1000–1038)									
Érme: Péter (1038–1041, 1044–1046)									

3. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Nyitott hajkarika									
Huzalkarperec									

4. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Zárt, állatfejes, rovátkolt karperec									

5. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
S-végű hajkarika									

8. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Nyitott hajkarika									
Nyitott pántgyűrű, rácsminta									

10. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Üveggyöngy									
Hajkarika, rombusz átmetszetű									

12. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Érme: I. András (1046–1060)									

13. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Érme: I. László (1077–1095)									

19. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Profilált, zárt pántgyűrű									

21. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Gömborcsüngös fülbevaló									
Kásagyöngy									
Fóliás gyöngy									
Csőrgő									

23. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Érme: Salamon (1063–1074)									

29. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
S-végű hajkarika				—————					
Érme: Béla dux (1046–1060)							—————		

A feltárt temetőmaradvány sírjaiban talált ékszerek néhány, a 10–11. században folyamatosan használt tárgy-típustól (nyitott hajkarikák, ovális átmetszetű huzalkarperecek, kásagyöngyök, csörgő) eltekintve az ezredforduló táján megjelent s a 11. században gyakori ékítmények voltak. Mindez összhangban áll a Szent Istvántól Szent László koráig terjedő érmesorozattal, hozzávetőlegesen kijelöli a temető használati idejének határait is: első sírjait az ezredforduló éveiben (vagy legkorábban a 980–990-es években) áshatták meg, s az utolsók is a földbe kerültek a 11. század végén vagy a 12. század elején. A megye más hasonló korú temetőihez viszonyítva az elhunytakat gazdagon felékszerezték.

Figyelemre méltó jelenség a gömbsorosüngős fülbevaló felbukkanása a leletanyagban. A hajdani pompás keleti viselet részét alkotó ékszert, vagy annak megrongálódott maradványát, egy kisgyermek mellé helyezték. E jelenség ékesen utal a Pétervására-Ívádi út

mellett temetkező közösség gyökereire. Viseletük, ékszerekészletük az ezredforduló éveire már teljesen átalakult, idomult a Kárpát-medence az idő tájt egységesülő divatjához. A régi, keleties pompa emlékét akkora már csupán néhány ódivatú, elfeledett, talán megrongálódott ékítmény őrízte a ládafiában. Ezen örökség egyik utolsó darabját adták a kisgyermeknek, emlékül talán valamelyik nagymama hagyatékából. Azt azonban már soha nem fogjuk megtudni, hogy e gyermeket eltemető családot fűzte-e valamiféle kapcsolat ahhoz az úrnőhöz (l. a következő lelőhelyet), akit innen alig 400 méterre temettek el pompás keleti diszruhájában és ékszereivel – köztük gömbsorosüngős fülbevalójával. Lehetséges, hogy a „gazdag középrétegbe” tartozó asszony leszármazottai nyugodtak a temetése után néhány évtizeddel nyitott „köznépi” temetőben? Pedig az ilyen összefüggések, kapcsolatok felismerése lenne a korszak kutatásának a lényege.

41.4. IRODALOM

ArchÉrt 84 (1957), 90; ArchÉrt 85 (1958), 94; RégFüz 9 (1958); 54; FÉK 61; Szabó 1969, 55; MNM Rég. Adattár:

287–288. P. IV.

42. PÉTERVÁSÁRA-LAKTANYA

42.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1955. november 21-én a pétervásári laktanya udvarán, az ún. kispuska-lőtér létesítésekor, a golyófogó rézsűjében végzett kézi erejű munka során fedeztek fel egy 10. századi gazdag női sírt (187. kép). Kovács Béla tekintette meg a sír helyét, és közreműködött megmentésében. Véleménye szerint nem került elő minden melléklet, mivel a földmunkát végző katonák csak nagyjából szedték össze a leleteket, amelyek végül 1955. november 23-án kerültek múzeumba. 1963. június 17–27. között került sor

a lőtér bővítése miatt szükségessé vált hitelesítő ásatásokra. Szabó János Győző vezetésével. A korábban előkerült sír helyét Kovács B. hozzávetőlegesen megjelölte a lőtérben, az ásatás folyamán pedig ettől északra és nyugatra húztak több észak–déli irányú kutatóárkot a golyófogó mögött. Egyetlen sírt találtak, a korábbi női sírtól nyugatra, egy melléklet nélküli csecsemő esontjait. Helyzete bolygatott volt, s az ásató szerint nem tartozott egyértelműen a korszakhoz (189. kép).

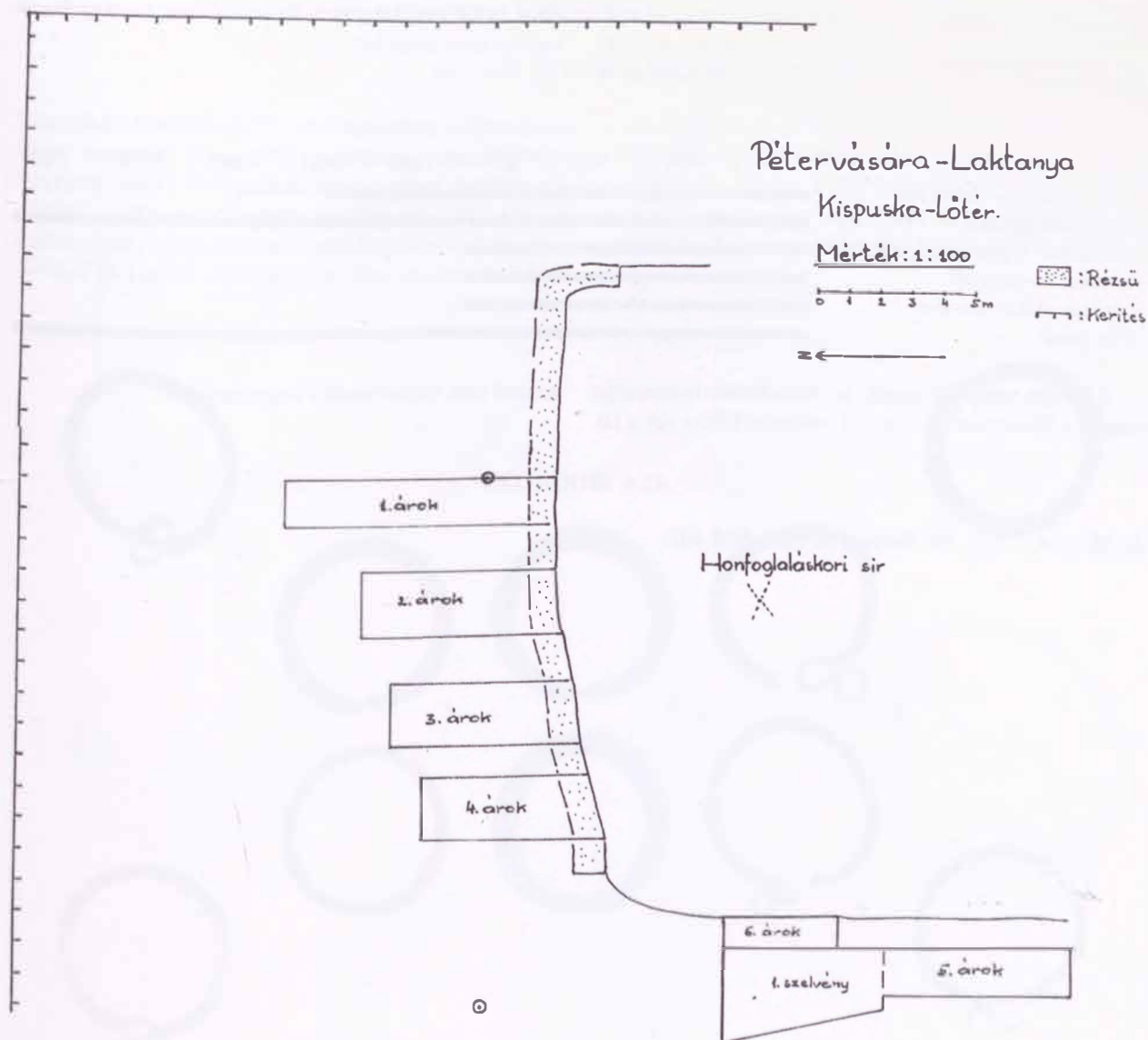
42.2. SÍRLEÍRÁS

1. sír (1955. november 21.)

A esontok és a leletei alapján nő. T.: Ny–K (a megtalálók szerint).

Mellékletek (64. tábla):

1. Ezüstkarikájú, aranyfoglatú köves gyűrű. Rekeszének kitöltő anyaga a leírás szerint töredékekben előkerült, de mára semmi sínese meg belőle. Ezüstpántos karikája a gyűrűfejnél kiszélesedik, alakja kerek, a fejnél belapuló. A foglatat eredetileg négykaréjos, dudoros kiképzésű volt, de az egyik karéj letörtött. Az üreges dudorok közül kettőn még látható a kö- (vagy üveg)dísz lépcsősen kialakított foglalat. Az ezüstkarikára forrasztással illesztették az aranyfoglatot. A gyűrű meglehetősen tág, átm.: 2,1 × 2,2 cm, a karika pántjának sz.: 0,4 cm, v.: 0,05 cm, a foglat sz.: 2,3 cm, m.: (töredékesen) 1,1 cm. (DIV – ltsz.: 60.143.4.)
2. Lekerekített végű, nyitott pántkarperec. Ezüstlemezből vágta ki, az egyik vége jobban, a másik kevésbé lekerekített sarkú. Pántja díszítetlen, két végén átlukasztották. A kevésbé kerek végen az átlukasztás mellett közvetlenül egy kis beütött pont is látható. Szélein, végein néhol kissé kopott. A karperec átm.: 7 cm, pántjának sz.: 1 cm. (DIV – ltsz.: 60.143.2.)
3. 16 db rombusz alakú, öntött ezüst ruhadisz. Négy esűcsokon egy-egy kis kerek dudor ül, ezeket körben négy borda köti össze. A távolabbi esűcsokon ülő dudorok nagyobbak és két-két borda belőlük kiindulva, kettéágazva ér el a közelebbi esűcsok dudoraihoz. Ez a keretezés bemélyedő, rombusz alakú részt fog közre, melyet tüzaranyozással emeltek ki (az aranyozás néhol erősen lekopott). A kis veretek enyhén íveltek. Hátdoldalukon, a távolabbi sarkak közelében egy-egy kis visszahajtott fül segítette felerősítésüket. Anyaguk nem tiszta ezüst, hanem valószínűleg rosszezüst ötvözet. Az ingnyakdíszek nagyjából egységes kialakításúak, bár négy példány néhány milliméterrel rövidebb a többinél. Lehetséges, hogy ezeket más öntőmintával készítették el. A mintázat és a kis fülecsok azonban teljesen azonosak. A veretek h.: 2,4–2,2 cm, sz.: 1,1–1,4 cm. (DIV – ltsz.: 60.143.1.)
4. Lencsefejú, öntött bronz füles gomb. Feje lapos, bikónikus; négy sugaras rovátkolással díszítették, füle csepp alakú. A gomb h.: 1,2 cm, fejének átm.: 0,8 cm. (DIV – ltsz.: 60.143.3.)
5. 4 db dudoros üveggyöngy. Lapított gömb alakúak, alapszínük sötét. Egymást keresztező, világos hullámvonalak között elhelyezkedő pirosas (millefiori jellegű) dudorok díszítik őket. Mindegyik példány erősen romlott, kimart állapotú. A gyöngyök méretei: 1,3 × 0,9 cm, 1,5 × 0,7 cm, 1,1 × 0,7 cm, 1,1 × 0,8 cm. (DIV – ltsz.: 60.143.5.)
6. Gömbsorcsüngős ezüst fülbevaló töredékei: vékony lemezű, préselt ezüstgömb két fele és az egyik esüngőtag egy részlete: vékony ezüstdrót a gömbök helyével, melyeket szorosan felcsavart, vékony drótból álló tekerelés választ el. A gömb eredeti átm.: 0,7 cm, a esüngőtöredék h.: 2,3 cm. A töredékek között van két kiesi, lapos, ezüst lemeztöredék, melyek valószínűleg lemezes ruhadisz darabjai lehettek. (DIV – ltsz.: 60.143.6. [gömb], 60.143.7. [esüngőtöredék].)
7. Kis dróttöredékek is vannak a leletek között. A dokumentáció szerint ezek a gyöngyökhöz tartozó ezüstlánc töredékei, de az előkerülés körülményei miatt az adatot fenntartással kell fogadnunk. A rövid kis töredékek mindegyike hajlított, némelyik forrasztott. A töredékek h.: 1,2 és 0,5 cm között változik. (DIV – ltsz.: 60.143.8.)

189. kép. Pétervására-Laktanya

42.3. ÉRTÉKELÉS

A sír környezetét északi és nyugati irányban átkutatták, így biztosra vehetjük, hogy kiterjedt, nagyobb sírszámú temető nem volt a lelőhelyen. A felékszerezett, diszruhájában eltemetett nő magányosan (illetve esetleg egy eseesemő társaságában) nyugodhatott, vagy legfeljebb egy néhány sírból álló családi temető hírmondójaként kerülhetett napvilágra a hagyatéka.

Ékszerei közül a *gömsorsüngős fülbevaló* a Kárpát-medencében jellegzetes keleti eredetű magyar ékítmény, ami a 11. század elejéig felbukkan a sírokban.²⁷⁰ A *du-*

doros üvegpaszta gyöngyök a 10–11. század általánosan használt ékszerei voltak. Főként a rangosabbak hagyatékaára jellemzőek a 10. század első kétharmadában a lekerékített végű ezüst *pántkarpercek* is, egyik példányuk szintén előkerült a sírból.²⁷¹ A *hólyagos, köves, ezüstkarikás aranygyűrű* használati idejéről ugyanez mondható el.²⁷²

Az elhunyt ruházatát rombusz alakú, aranyozott ezüst *ruhaveretek* ékesítették. Ez az ékítményfajta az ún. köznépi temetőkre nem jellemző, a társadalom gazdagabb

²⁷⁰ Révész 1988, 141–159.

²⁷¹ Révész 1996, 90.

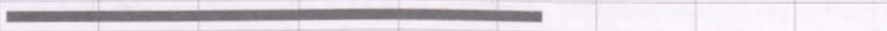
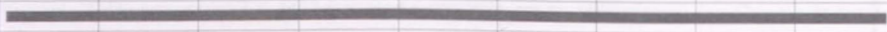

²⁷² Kovács 1989a, 173.

PÉTERVÁSÁRA-LAKTANYA

rétegeinek nőtagjai viselték a 10. században, zömmel annak első kétharmadában.²⁷³ A ruházat összekapcsolására szolgált az öntött bronz *füles gomb*. Mivel a díszítmények

síron belüli helyzetét nem figyelték meg, viseletrekonstrukciót nem készíthetünk.

1. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100	
Gömborscsüngős fülbevaló										
Dudoros üveggyöngy										
Lekerekített végű pántkarperec										
Hólyagos kövesgyűrű										
Rombusz alakú ruhaveret										
Füles gomb										

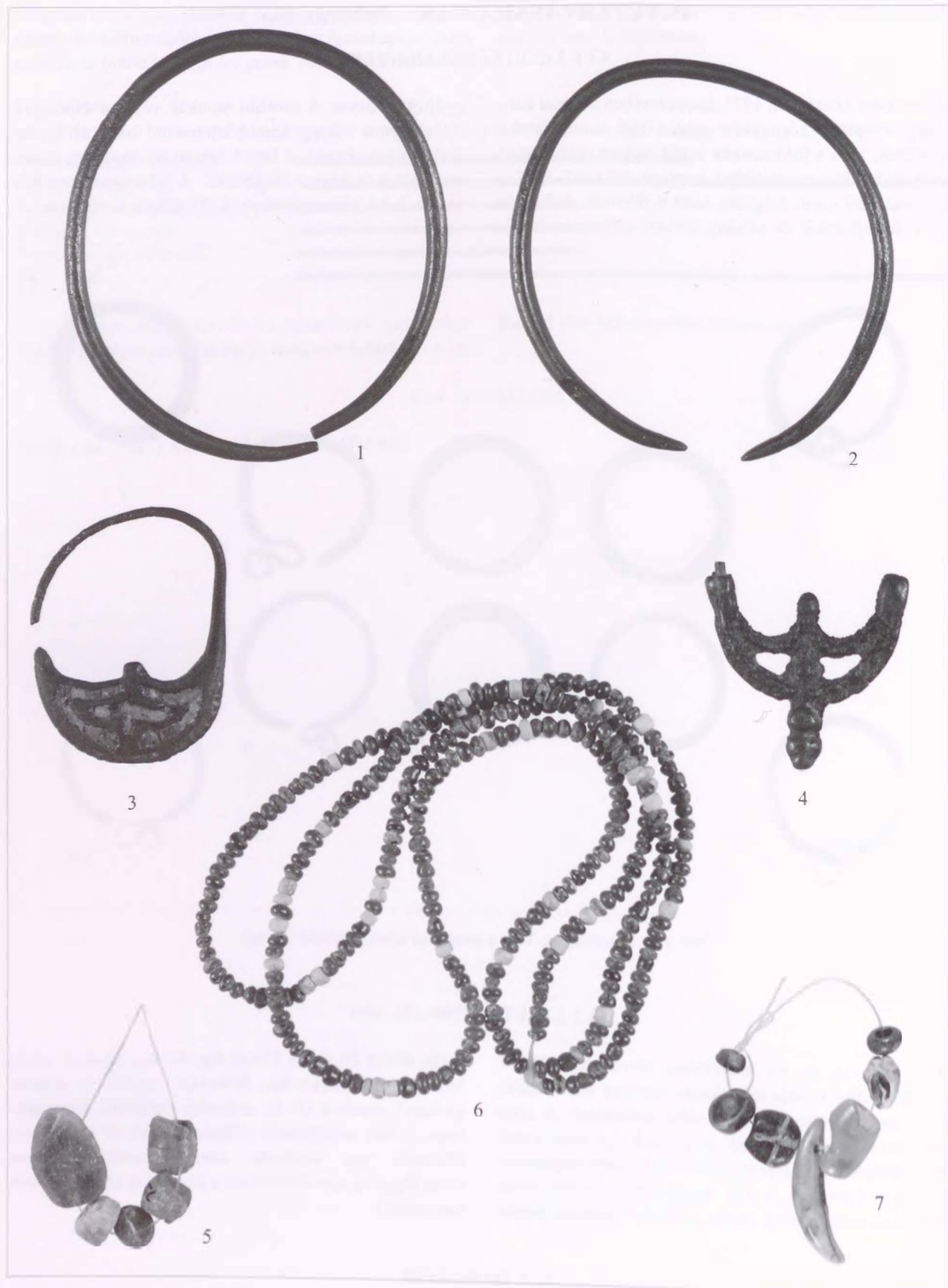
A sírban talált ékszerek és ruhadíszek összessége alapján a Pétervására-Laktanya területén feltárt sírt a 10.

század első kétharmadára keltezhetjük.

42.4. IRODALOM

ArchÉrt 84 (1957), 90; Szabó 1969, 55; HM 402.

²⁷³ Révész 1996, 94.

191. kép. Pétervására-Vár, a templom körüli temető leletei

44. RÓZSASZENTMÁRTON-FELSŐCSER

44.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1963 tavaszán a miskolei múzeumnak adtak át négy ezüsből és egy gyöngyházból készült korongot, melyek Rózsaszentmártonban kerültek elő, szőlő alá forgatáskor (a rigolozás januárban folyt, de csak áprilisban találták meg a esontokat és a leleteket) (65. tábla 2. 5. 7–9). A területileg illetékes egri múzeumot értesítették a leletekről, és azokat át is adták az egrieknek. Szabó János Győző április 30-án szállt ki a helyszínre. Kb. 35 × 40 m-es felületen a homokos talajban 27 helyen, kupacokban szétszórva emberi esontokat talált, melyeket a mélyre szántó eke forgatott ki, s egy gyermek esontjai mellett két üveggyöngyöt tudott begyűjteni. A leletmentő ásás 1963. május 6–12-ig tartott. Ennek során hét sírt tártak fel Szabó J. Gy. vezetésével (192–193. kép).

192. kép. Rózsaszentmárton-Felsőcsér

193. kép. Rózsaszentmárton-Felsőcsér

44.2. LELETANYAG

A felszíni gyűjtésből származó tárgyak:

1. Ezüstlemezéből préselt rozetták. Jelenleg csak egy nagyon kicsi töredék van meg belőlük. Az ásatási napló szerint négy darabot adtak a múzeumnak, a tárgyfotón is ennyi látható, a leletek dobozában pedig egy ellenőrző cetlin vázlatosan lerajzolva szerepel kétféle rozetta. Az egyik típus sima sávval szegélyezett, kerek szirmú, kerek közepű példány. Ebből a tárgyfotón három szerepel. A másik rozetta kerek közepét kis dudorok sora (gyöngyösoros mintázat) vette körbe, szegélyt kerek szirmok keretezték. Jelenleg csak egy nagyon kicsi darabka van a leletek között: két kerek szirmból álló kis töredék, mely az utóbbi típusú rozettához tartozhatott. (DIV – ltsz.: 66.20.1. [a sima sávval keretezett]; 66.20.2. [a szirmokkal keretezett].)
2. Egyszerű gyöngyház korong. Enyhén ívelt, díszítetlen, széle elvékonyodik. Közepén egy nagyobb, kerek átfúrás látható, szélén három kicsi lyuk, egyenletes elosztásban. A korong átm.: 3,1 cm, v.: 0,27 cm. (DIV – ltsz.: 66.20.3.)

44.3. SÍRLEÍRÁSOK

1. sír (1963. május 9.)

Gyermek, infans I. Csvh.: ?, t.: ?, sm.: 40 cm, sh.: ?, ssz.: ?. Sírrajz, sírfotó nem készült róla.

A csontok egy kupacban voltak, a felszíntől 40 cm-re.
Melléklet:

A koponya közelében bronzdrótból hajlított *fülbevaló* került elő, kúposan lefelé szélesedő spirálcsőingővel. Jelenleg nem található a leletek között. Rövid leírását az ásatási dokumentációból ismerjük.

2. sír (1963. május 9.)

Maturus nő. A sarokcsont és a 3. ágyécsigolya távolsága: 103,5 cm, t.: Ny–K (270°), sm.: 75 cm (a medencénél), sh.: ?, ssz.: ?. Sírrajz, sírfotó nem készült róla.

A sírfolt nem volt kivethető. Háton fekvő, nyújtott végtagú csontváz. A mélyszántás során az eke három párhuzamos sávban, rézsútos irányban megbolygatta. A koponya hiányzott. A törzsből csak a jobb alsó bordák, a jobb felkar könyök felé eső része és a három legalsó ágyécsigolya került elő. Az alkar és a medence mindkét oldalon ép volt. A bal combcsont térd felé eső részének tetejét súrolta az eke, a lábvégeket, lábfejeket pedig elvitte.

Melléklete nem volt.

3. sír (1963. május 10.)

Maturus férfi. Csvh.: 161,5 cm, t.: Ny–K (250°), sm.: 115–117 cm (a lábvégeknél), sh.: ?, ssz.: ?. Sírfotó nem készült róla.

A sírfolt nem volt kivethető. Háton fekvő, nyújtott végtagú csontváz. A koponya kissé balra dőlt, az állkapocs leesett. Mindkét válla felhúzott helyzetben volt, a bal oldali nagyobb mértékben. A mellkas jobb oldali csontjai jobban belapultak. A szegycsont élére fordulva, a bal oldalon volt. A bal kar könyökben behajlítva került elő, a kézsontok a keresztcsontokon nyugodtak. A jobb kar enyhén volt behajlítva, az alkar csontjai a jobb medence-lapát külső szélénél, a jobb kéz csontjai a szeméremesonton feküdtek. Mindkét láb bal felé fordult.

Melléklete nem volt.

4. sír (1963. május 10.)

Maturus nő. Csvh.: ?, t.: Ny–K (280°), sm.: 90 cm (a medencénél), sh.: ?, ssz.: ?. Sírrajz, sírfotó nem készült róla.

A sírfolt nem volt kivethető. Háton fekvő, nyújtott végtagú csontváz. A mélyszántás során az eke a bal medencét és mindkét lábat elvitte. A koponya arccal felfelé került elő. Vállai felhúzott helyzetben voltak, a jobb váll nagyobb mértékben. A bal alkar csontjai kissé kimozdultak helyükről, az alsó csigolyákon feküdtek keresztben. A jobb kar is be volt hajlítva, a kézfej az alsó ágyécsigolyákon nyugodott. A váz bal alsó bordáit is bolygatta a rigolirozás.

Melléklet:

A bal könyök külső oldalán *csirkecsont* került elő, már a bolygatott sávban.

5. sír (1963. május 11.) (194. kép. 65. tábla 4)

Nő (életkora bizonytalan). Csvh.: 151 cm, t.: Ny–K (260–265°), sm.: 119 cm, sh.: ?, ssz.: kb. 60 cm. Sírrajz nem készült róla.

A sírfolt nem látszott jól. Háton fekvő, nyújtott végtagú csontváz. A koponya balra fordult és kissé előre dőlt, az állcsúcs a felső hátesigolyát érintette. A rigolirozás kismértékben bolygatta a sír bal oldalát: a bal combcsont és a sipesont kissé kifelé ívelt, legjobban a térdnél kimozdulva, a bal kulcsont pedig a jobb alsó mellkason feküdt. Talán állati bolygatás eredményeként a nyakcsigolyákat a mellkas bal szélén találták meg, és a bal alkar csontjai is szétnyilva kerültek elő. A bal kéz csontjai szétszóródtak.

Mellékletek:

1. *Agyagsüpor* volt szájával felfelé állítva a koponya bal oldalán, attól 7 cm-re. Kézikorongon készített, fenékbélyeges edény. Színe vörösesbarna, szürke foltokkal. Vállának tövén fésűs eszközzel húzott vonalköteg fut körbe. Hasán kettős, rövid ívű hullámvonal, alatta

pedig ismét fésűs vonalköteg látható. A fenékbélyeg körbe foglalt egyenlő szárú keresztet ábrázol. Halványabban a kereszt szárai közt egy 45°-ban elfordított másik kereszt szárai is látszanak, így a bélyeg küllős kerékhez hasonló. Szájátm.: 12 cm, aljátm.: 8,5 cm, hasátm.: 12,6 cm, m.: 11,9 cm. Jelenleg nem található a leletek között. Leírását, leltári számát az ásatási dokumentációból ismerjük. (DIV – ltsz.: 66.20.4.)

2. Az állésücsnél félgömbös fejű *füles gomb* került elő. Bronzból öntötték, félgömbös feje üreges, hátoldalán nyitott, füle csepp alakú, lapos. Üreges gömbös fejű füles gomb egyik fele lehetett. A gomb h.: 1,7 cm, sz.: 1 cm. (DIV – ltsz.: 66.20.5.)

194. kép. Rózsaszentmárton, 5. sír

6. sír (1963. május 11.) (195. kép)

Felnőtt férfi (neme, életkora bizonytalan). Csvh.: 155 cm, t.: Ny-K (240°), sm.: 80 cm (a jobb karesontnál), 100 cm (a lábfejeknél), sh.: ?, szs.: kb. 70 cm. Sírrajz nem készült róla.

A sírfolt nem volt jól kivehető. Háton fekvő, nyújtott végtagú csontváz. Részben bolygatott: az eke elpusztította a jobb vállat és a jobb karesontokat, és néhány felső hátcsigolya, illetve borda is hiányzik. A koponya a bal oldalára fordult, kissé a bal váll felé billenve (ezt az eke bolygatása is okozhatta). A jobb alkar a medencére hajlítva került elő. A bal alkar csontjai a bal medence széle felett húzódtak, a kézesontok a bal combcsont feje felett voltak. A lábfejeket kifelé fordulva találták.

Melléklete nem volt.

7. sír (1963. május 12.) (65. tábla 1. 3. 6)

Maturus nő. Csvh.: 148 cm, t.: Ny-K (270°), sm.: 120 cm, sh.: ?, szs.: kb. 65 cm. Sírrajz nem készült róla.

A sírfolt nem volt jól kivehető. A fejevégnél ívelten záródott, bal oldalán (az É-i oldalon) vállmagasságtól a térdig 10 cm széles padka futott. Háton fekvő, nyújtott végtagú csontváz, részben bolygatott. A koponya jobbra

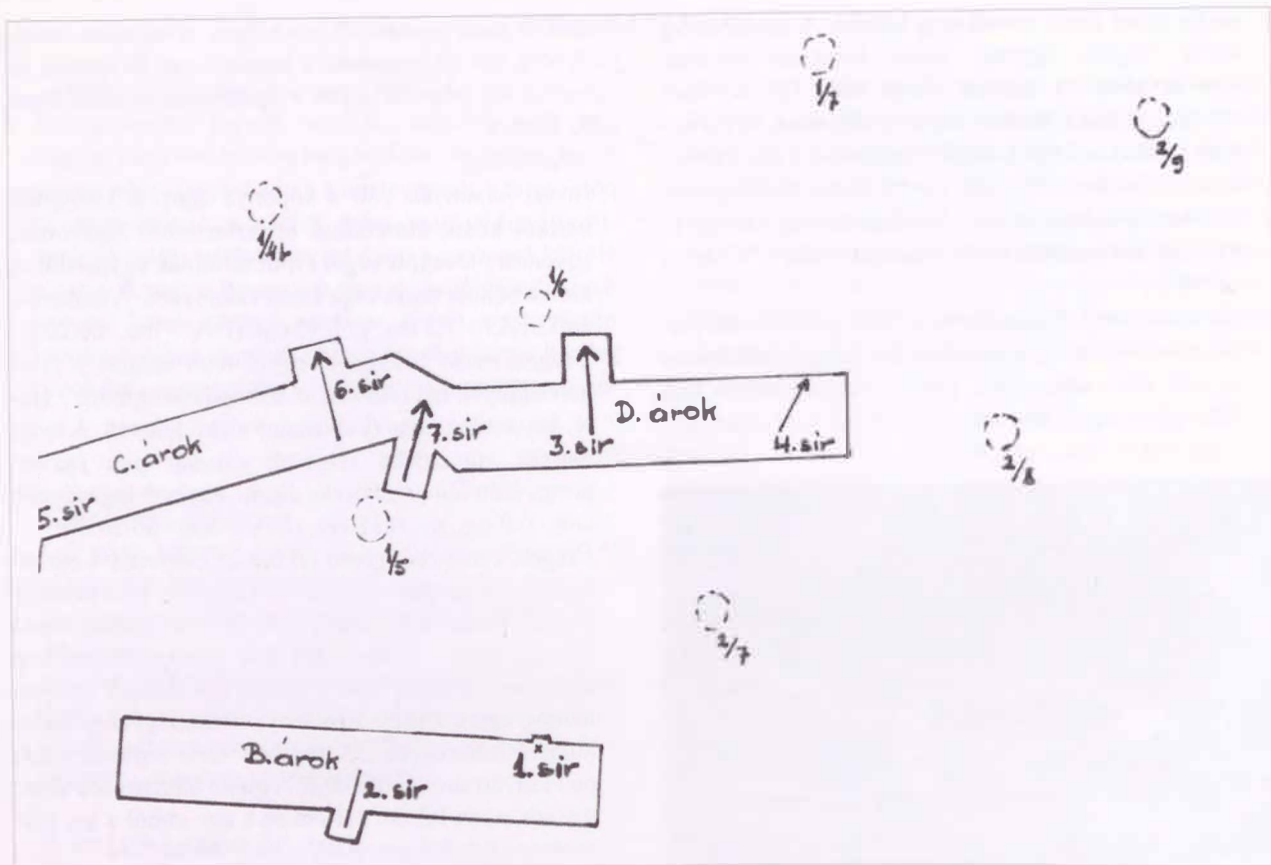
fordult és kissé a jobb váll felé billent. A bal alkar csontjai ferdén felfelé húzódtak, a keresztcsont felfordult, itt valószínűleg érintette a sírt a rigolirozás. A törzs kissé balra fordult.

Mellékletek:

1. Bronz *hajkarika* volt a koponya alatt. A külső karikát kerek átmetszetű bronzhuzalból hajlították, egyenesre levágott végei kicsit túlfutnak egymáson. A karika belülre hajló vége kicsit vékonyabb. A hajkarika átm.: 1,55 × 1,3 cm, v.: 0,15 cm. (DIV – ltsz.: 66.20.6.)
2. Üreges, ezüst *ruhagomb* egyik felét találták a felső hátcsigolyák bal oldalán, az állkapocsszöglettől 7 cm-re. Eredetileg tojás (kettőskúp) alakú lehetett. A megmaradt kúp alakú félgömb csücsát kicsi csavart drótygyűrűn ülő gömböcske díszíti. A gomb legnagyobb átm.: 0,9 cm, m.: 0,88 cm. (DIV – ltsz.: 66.20.8.)
3. Üreges, ezüst *ruhagomb* feküdt az előbbtől 4 cm-rel lejjebb, az állkapocsszöglettől 11 cm-re. Ez a példány is tojás (kettőskúp) alakú volt, de – az ásatási napló leírása szerint – szétesett két félre. A két egyforma kúp alakú rész tetején csavart drótygyűrű látható, melyen három, egyre kisebb átmérőjű sorban négytagú álggranuláció csücsosodik. A gömbök sorát legfelül újabb kicsi csavart drótygyűrű zárja. A gomb legnagyobb átm.: 0,9 cm, a két fél m.: 1,1 cm és 1 cm, ebből a kis csücsök m.: 0,5–0,6 cm. (DIV – ltsz.: 66.20.7.)

195. kép. Rózsaszentmárton, 6. sír

196. kép. Rózsaszentmárton-Felsőcsér

44.4. ÉRTÉKELÉS

A felszíni nyomok és a négy kutatóárok alapján a leletmentést végző Szabó J. Gy. mintegy 50 siros temetőre következtetett, mely az Ágó-patak keleti oldalán emelkedő meredek dombvonulaton, a dombnak a patak felé néző nyugati részén létesült (196. kép). Az általa végzett terepbejárás alapján jelezte, hogy a lelőhelytől északra mintegy 300 méterre hasonló, csontvázas temetővel számolhatunk, lehetséges, hogy az is honfoglalás kori. Az utóbbi lelőhelyen azonban nem történt hitelesítő ásás.

A felsőcséri temető sírjai legalább hét ívelt sorba rendeződtek. Mivel sírfoltokat alig lehetett megfigyelni, a sírgödörök alakjáról kevés információval rendelkezünk. A 7. sír északi oldalán keskeny padka húzódott. A sírok tájolása nyugat-keleti volt. Az ettől való eltérés a mérhető hat sír közül háromban dél felé (maximum 20° -os), egy esetben észak felé (10° -os) volt, két sír pedig pontosan nyugat-keleti tájolású. Az elhunytakat háton fekvé, nyújtott helyzetben tették a sírgödörbe. A 7. sírt kivéve, mindegyik váznak legalább az egyik karját könyökben a medence fölé hajlították.

A hét sírből három volt melléklet nélküli, köztük mindkét férfisír (3., 6.). Ételmellékletet a 4. sírban

(szárnyascsontok) és az 5. sírban (agyagedény) találtak. A szerény tárgyi hagyaték fennmaradó részét néhány ékszer és ruhadísz alkotja. Az ékszerek közül az egyik egy nyitott bronz hajkarika (7.), a másik pedig egy lefelé szélesedő kúpos spirálcsőngős fülbevaló (1.). Ezzel a temetőinkben viszonylag ritkán felbukkanó ékszertípussal összefoglalóan Szőke Béla foglalkozott.²⁷⁴ Megállapította, hogy a lefelé szélesedő spirálcsőngős fülbevalók feltűnnek a késő avar temetők legfiatalabb sírjaiban is (Pilismarót-Basaharc). Egyelőre azonban nem igazolható, hogy a honfoglalás, illetve kora Árpád-kori népesség az avaroktól vette volna át ezt az ékszertípust. A 10. század első kétharmadára keltezhető temetőkből ugyanis hiányzik, szinte mindenütt pödrott vagy egyszerű S-végű karikák társaságában találtak. E szerint megjelenésük Magyarországon a 10. század közepére vagy harmadik negyedére tehető, s a 11. század közepéig kimutatható a használatuk. Viseletük a Kárpát-medencéből terjedt el a szomszédos népekhez. A rózsaszentmártoni lelet Szőke B. azon megfigyelését is alátámasztja, mely szerint a tárgyalt ékszer-típus kizárólag gyermek- és női sírokban fordul elő.

A viselet részei voltak a két sírből előkerült fülcsom-

²⁷⁴ Szőke 1962, 38–42.

bok (5., 7.), s az egyik feldúlt temetkezés mellékleti közül megmentett négy préselt ezüst- és egy gyöngyház rozetta. Utóbbit középen egy nagyobb, szélein pedig három kisebb lyukkal átfúrták, nyilván felvarrás céljából. A préselt rozettás ruhadiszekről megállapítható, hogy az egész 10. századi magyar településterületen használatosak voltak, sőt kimutathatók a 11. század első évtizedeiben is. Tömegesen a 10. század második harmadában jelentek meg, s a század második felében volt leggyakoribb a

használatuk.²⁷⁵ Főként a gazdag nők viseletét ékesítették, de ritkábban előfordulnak szerényebb leletanyagú temetők sírjaiban is. Elterjedésük a Kárpát-medencén belül azonban korántsem egyenletes, lelőhelyeik főként Dél-Magyarországon sűrűsödnek a Körösöktől az Aranka folyó vidékéig, valamint a Duna–Tisza közének ezzel szomszédos keleti sávjában.²⁷⁶

A fent elmondottak időrendi tanulságait az alábbi táblázatokban foglalhatjuk össze:

Feldúlt sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Préselt rozetták	██								
Gyöngyház korong	██████████████████████████████████████								

1. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Lefelé szélesedő spirálsüngős fülbevaló			██████████████████████████████████						

4. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Ételmelléklet (állatsont)	██								

5. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Edény	██								
Füles gomb	██								

7. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Nyitott hajkarika	██								
Füles gomb	██								

A temető pontosabb időrendi helyzetét a mai ismereteink szerint nehéz körvonalazni. A lefelé szélesedő spirálsüngős fülbevaló és a fenékbélyeges edény megjelenése, másrészt a használati eszközök és a fegyverek teljes hiánya olyan képet nyújt, amely egy 10. század első felében létesült – mégoly szegény köznépi temetőben is – alig képzelhető el. Az ezüst- és gyöngyház rozetták je-

lenléte, s ugyanakkor az S-végű hajkarikák s más velük egykorú ékszerek hiánya egy, a 11. század második felére keltezhető temetőben együttesen olyan anakronisztikusan hatna, hogy aligha tévedünk, ha a temetőt a jelenleg rendelkezésünkre álló adatok alapján a 950–1050 közötti időszakra keltezzük.

44.5. IRODALOM

RégFüz 16 (1964), 66.

²⁷⁵ Révész 2001, 16–32., további részletes irodalommal.

²⁷⁶ Kiss 1987, 131–134; Bálint 1991, 263, Taf. XLIV, 5. Anyaggyűjteményeket kiegészítette s ennek nyomán az elterjedési területet módosította Révész 2001, 29.

45. SZIHALOM-FÖLDVÁR

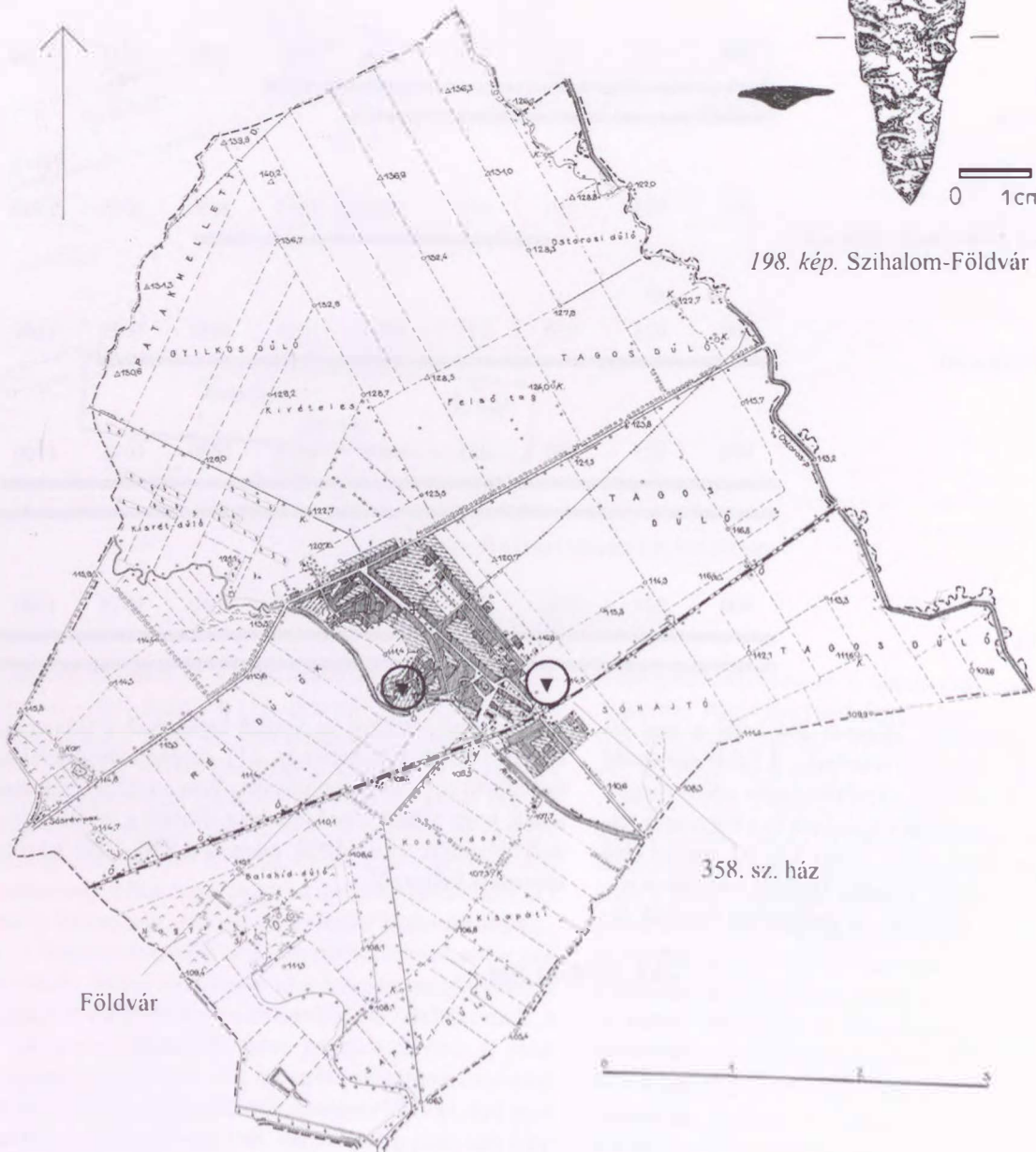
45.1. SZÓRVÁNYLELETEK

A földvár területén került elő ismeretlen időben és körülmények között egy deltoid alakú vas nyílscsúcs.
(HOM – ltsz.: 53.1110.1.) (198. kép)

0 1cm

198. kép. Szihalom-Földvár

197. kép. Szihalom

45.2. IRODALOM

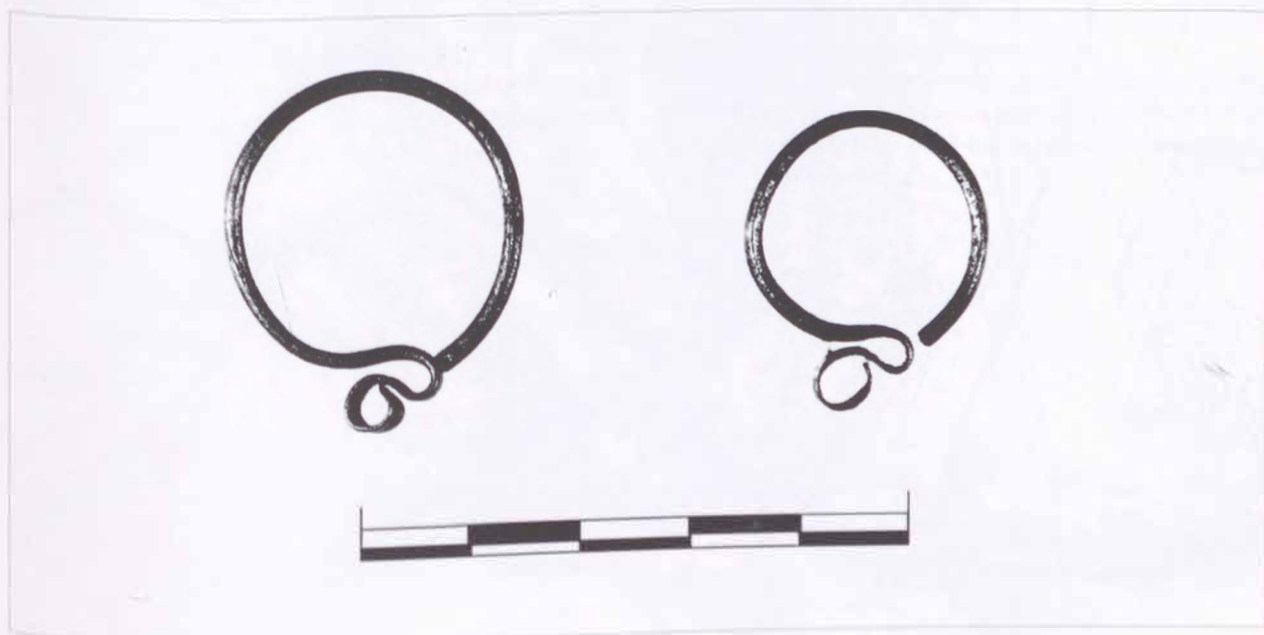
FÉK 75; Szabó 1969, 55.

46. SZIHALOM-358. SZ. HÁZ

46.1. SZÓRVÁNYLELETEK (199. kép)

Szihalomon a 358. sz. ház udvarán, közelebből nem ismert időben és körülmények között Árpád-kori sírok kerültek elő, melyekből az alábbi leletek jutottak a miskolci múzeumba (197. kép):

1. Kisméretű, kerek átmetszetű, vékony bronzhuzalból készült *S-végű hajkarika*. Átm.: 1,7 cm. (HOM – ltsz.: 53.1110.2.)
2. Kerek átmetszetű, vékony bronzhuzalból készült *S-végű hajkarika*. Átm.: 3 cm. (HOM – ltsz.: 53.1110.3.)
3. Kerek átmetszetű bronzhuzalból készült *S-végű hajkarika*. Átm.: 3 cm. (HOM – ltsz.: 53.1110.4.)
4. Kisméretű, kerek átmetszetű, vékony bronzhuzalból készült *S-végű hajkarika*. Átm.: 1,8 cm. (HOM – ltsz.: 53.1110.5.)
5. Kisméretű, kerek átmetszetű, vékony bronzhuzalból készült *S-végű hajkarika*. Átm.: 2 cm. (HOM – ltsz.: 53.1110.6.)
6. Kisméretű, kerek átmetszetű, vékony bronzhuzalból készült *S-végű hajkarika*. Átm.: 1,8 cm. (HOM – ltsz.: 53.1110.7.)
7. Törött, kerek átmetszetű bronzhuzalból készült *S-végű hajkarika*. Átm.: 2,7 cm. (HOM – ltsz.: 53.1110.8.)
8. Rombusz átmetszetű bronzhuzalból készült *nyitott gyűrű*. Átm.: 2,3 cm. (HOM – ltsz.: 53.1110.9.)
9. Rombusz átmetszetű bronzhuzalból készült *nyitott gyűrű*. Átm.: 2,2 cm. (HOM – ltsz.: 53.1110.10.)

199. kép. Szihalom-358. sz. ház

46.2. IRODALOM

FÉK 75; K. Végh 1970, 79.

47. TARNALELESZ-BEREKFARA

47.1. SZÓRVÁNYLELETEK

Mélyszántással megbolygatott női sírból kerültek elő 1972. december 8-án az alábbi leletek: háromszálas, bronz nyakperec, tömör, diszitetlen, bronz karperecpár, három szem gyöngy, vasár. A leleteket a Heves Megyei Rendőrfőkapitányság bűnügyi csoportja gyűjtötte be, majd másnap átadták azokat a Dobó István Vármúzeumnak. A bejelentés nyomán Nagy Árpád utazott a helyszínre, ahol tisztázta a 10. századi leletek lelőhelyét. Megállapította,

hogy a mélyszántás során több sír nem került elő, de a temetkezés egy soros temető része lehet. Sem a leletanyagoknak, sem a helyszínelés dokumentációjának (a helyszíni szemléről készített jelentés kivételével) nem sikerült nyomára bukkannom, így a lelőhely jellegéről, a tárgyak időrendjéről közelebbi információval nem rendelkezem (200. kép).

200. kép. Tarnalelesz-Berekfara

47.2. IRODALOM

RégFüz 26 (1973), 75; MNM Rég. Adattár: I.25/1973.

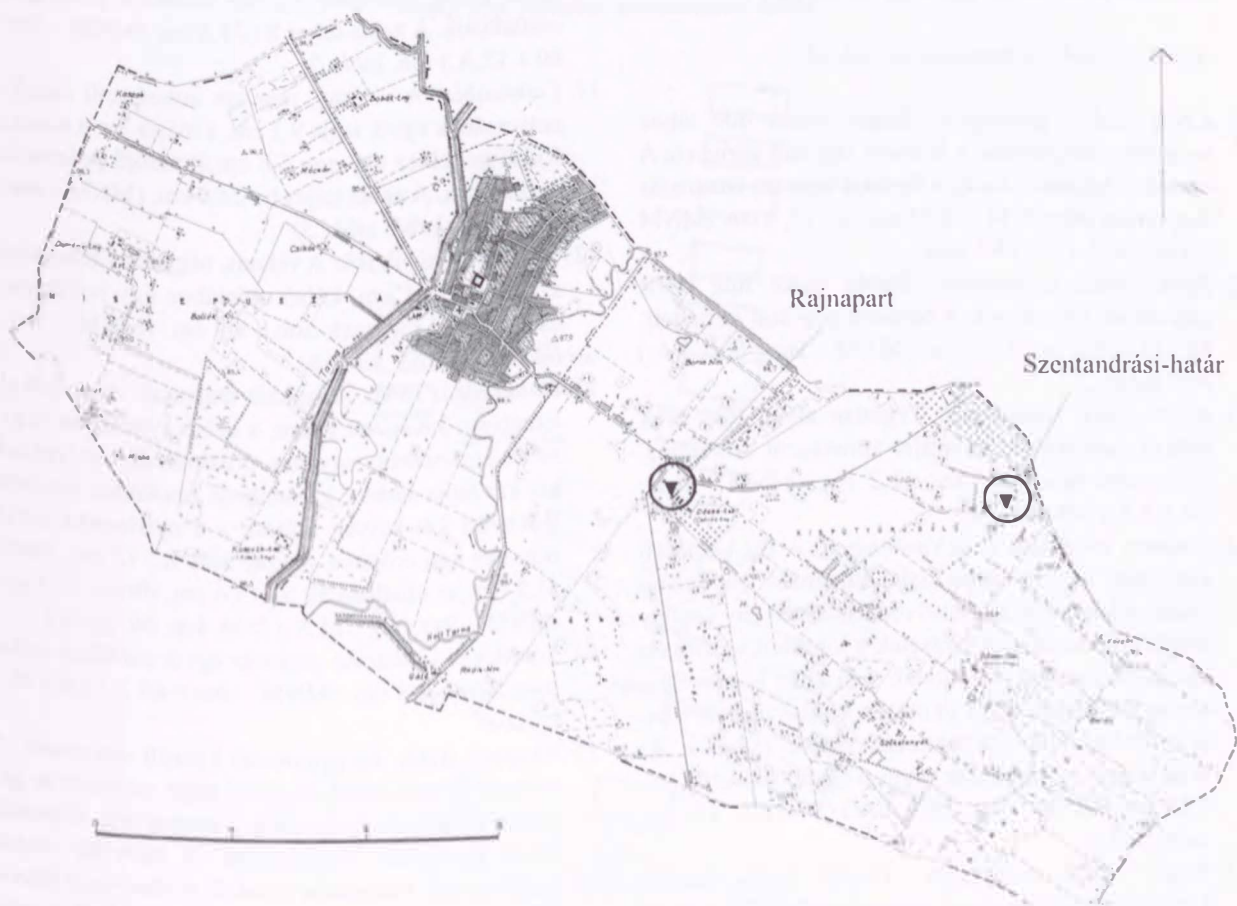
48. TARNAÖRS-SZENTANDRÁSI-HATÁR, KERÉK LÁSZLÓ FÖLDJE

48.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A lelőhelyen 1950 tavaszán szőlőtelepítés során 9 sírt bolygattak meg (201. kép). E leletekről csak négy éves késéssel értesült a Magyar Nemzeti Múzeum Adattára, amely Dienes Istvánt küldte a helyszínre a leletek összegyűjtése, illetve hitelesítő ásatás megindítása céljából. Dienes e munkát 1954. május 10–13. között végezte el. A lelőhely a szentandrás–tarnaörsi út északi oldala mellett fekvő homokdombon van, Kerek László szőlője területén. A leletekről bejelentést tevő Nyúl Tivadar gátor és a szőlőtelek tulajdonosa, Kerek L. a feldúlt sírok helyére még nagyjából emlékeztek, s ki tudták azt jelölni Dienes számára, aki vázlatosan rögzítette mindezt. Útmutatásuk, valamint a felszínen mutatkozó csontdarabok alapján megállapíthatta, hogy a sírsor észak–déli irányban húzódott az úttól északra mintegy 90 méterre kb. 33–35 m hosszúságban úgy, hogy az elsőnek megjelölt sírtól nagyjából 17 méterre mutatkoztak 2–2,5 m térközrel egymás után a többiek (még nyolc sír). A csontvázak nyugat–keleti tájolásúak voltak, többük mellett lókoponyát és lólábszárcsontokat is találtak (202–203. kép).

A hitelesítő ásatás során Dienes I. részint azt a 17 méteres szakaszt kutatta át, ahol a sírsor megszakadt, valamint az első sírtól délre eső területet. Ennek érdekében összesen 12 kutatóárkot húztak a keskeny szőlősorok között. Az egymáshoz közel húzódó szőlősorok azonban szinte lehetetlenné tették a terület gondos átvizsgálását. A kutatóárkokban mindössze egy feldúlt sír egy csomóba hányt csontjai, valamint egy fiatal férfi teljesen elporladt csontváza került elő. Dienes a jelentésében megjegyzi: feltűnő, hogy a Kerek Lászlóék által megjelölt sír nyomaira nem akadtak rá, noha annak a 8. vagy 9. kutatóárkokban mutatkoznia kellett volna. Így ennek helyét bizonytalannak vehetjük, s elképzelhető, hogy a 4. árkokban talált csontkupac volt a Kerekék által feldúlt sírok közül a legelső. E sírok teljes anyagát Dienesnek nem sikerült összegyűjtenie, mert azokból sok minden elkallódott, illetve több tárgyat szétesztogattak.

A leletmentő ásatás idején szerzett tudomást Dienes arról is, hogy a sírsortól Ny-ra mintegy 115 méterre, Csomor Béla szőlőjében 1953-ban egy kiveszett szőlőtöke

201. kép. Tarnaörs

pótlása során szintén egy melléklet nélküli sír került elő. Ennek környékét azonban a szülő tulajdonosa engedélyének hiányában nem tudta átkutatni. Így azt sem sikerült tisztázni, hogy e lelőhely milyen korszakba sorolható. Arra aligha gondolhatunk, hogy egy nagy kiterjedésű

temető távolabbi részletét jelzi e sír, hiszen a dokumentációban nincs arra utalás, hogy a két lelőhely közötti részen újabb temetkezések láttak volna napvilágot, vagy azok nyomára utaló csontok heverték volna a felszínen.

48.2. SÍRLEÍRÁS

1. sír (1954. május 12.) (67. tábla 3. 6)
Férfi. Csvh.: 160 cm, t.: Ny–K, sm.: 70 cm.
Háton fekvő, nyújtott helyzetű, bolygatatlan, igen rossz megtartású váz.

Mellékletek:

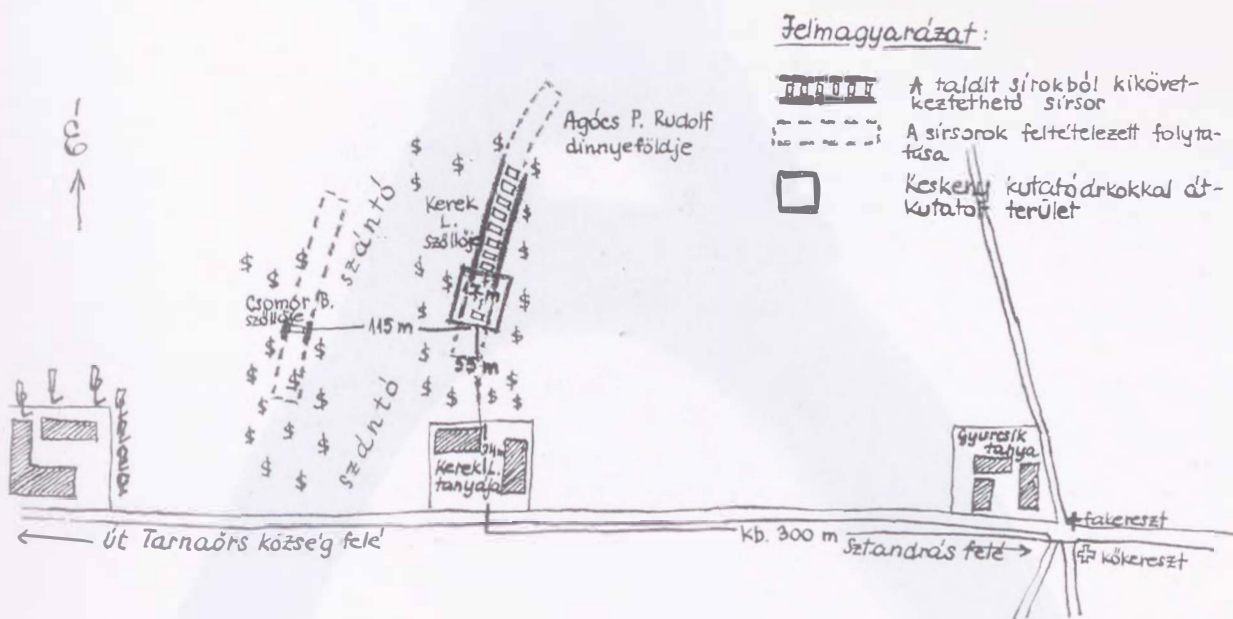
1. A jobb medencelapát felett 10 cm-re fenőkö. Zöldes színű, egyik vége felé szélesedő, hosszúkas. Egyik lapja a használatól kopott, a másik domborodó. H.: 8 cm, sz.: 3,2 cm és 2,4 cm. (MNM – ltsz.: 60.2.1.A.)
2. A jobb kézfej csontjai mellett apró, sárgásbarna színű kovakő rozsdafoltokkal. 1,9 × 1,8 cm. (MNM – ltsz.: 60.2.2.A.)
3. A kovakő mellett talált, csaknem teljesen elrozsdásodott csíholóacél megmaradt kis töredéke a restaurálás során szétmállott.
4. A koponya hátsó részén egy, a kiemelés során szétesett, aranyozott ezüst kerek pityke feküdt.

A feldúlt sírokból összegyűjtött leletek:

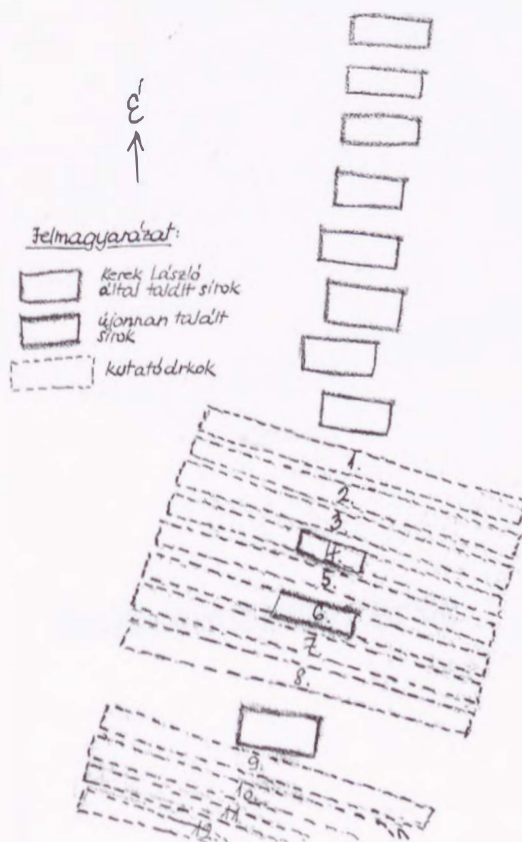
1. Körte alakú vaskengyel. Trapéz alakú füle lapos szárákban folytatódik, a homorú talp alul gerincelt. A szárákon kihullott, karéjos formájú lemeztes tausírozás lenyomata látható. M.: 15,45 cm, sz.: 13,3 cm. (MNM – ltsz.: 60.1.1.A.) (68. tábla 1)
2. Körte alakú vaskengyel. Trapéz alakú füle lapos szárákban folytatódik, a homorú talp alul gerincelt. M.: 13,4 cm, sz.: 11,1 cm. (MNM – ltsz.: 60.1.2.A.) (68. tábla 2)
3. Körte alakú vaskengyel. Téglalap alakú füle nyak nélkül csatlakozik az ovális átmetszetű szárákhoz. Ívelt talpa hiányzik. Sz.: 12,2 cm. (MNM – ltsz.: 60.1.3.A.) (68. tábla 3)
4. Vállába kovácsolt fülű vaskengyel. A fül kétoldalt karéjosan tagolt s csepp alakú tausírozás lenyomatát viseli. A lapos szárák elülső oldalán a keskeny szegély közötti mandula alakú vésetek a kihullott tausírozás nyomai. A szárák hátoldalán a diszítés három egyforma szélességű sávot alkotott, s a külső mezőben befelé forduló félkörös cakkozás nyomai láthatók. Az ívelt talpaló az egyik szár végével együtt hiányzik. Sz.: 13,5 cm. (MNM – ltsz.: 60.1.4.A.) (204–205. kép. 67. tábla 1–1a)
5. Körte alakú vaskengyel. Trapéz alakú fülének keskenyebb oldala rövid nyakkal csatlakozik a kerek átmetszetű szárákhoz. Talpa ívelt. M.: 14,4 cm, sz.: 12,8 cm. (MNM – ltsz.: 60.1.5.A.) (68. tábla 4)

6. Vállába kovácsolt fülű vaskengyel. Egyik szára lapos, a másik szár és a talp hiányzik. M.: 15,5 cm. (MNM – ltsz.: 60.1.6.A.) (66. tábla 3)
7. Kengyel töredéke, csak az egyik szár és az elgörbült talp egy részlete maradt meg. M.: 15,4 cm. (MNM – ltsz.: 60.1.7.A.) (66. tábla 4)
8. Kengyel töredéke. A lefelé szélesedő trapéz alakú fül feltehetőleg lapos szárákban folytatódott. 5,7 × 3,5 cm. (MNM – ltsz.: 60.1.8.A.) (67. tábla 7)
9. Vas hevedercsat csattövissel. Lckerekített sarkú téglalap alakú, egyik rövidebb oldalán ívelt. 5,4 × 3,9 cm. (MNM – ltsz.: 60.1.9.A.) (67. tábla 5)
10. Csikózábla. A vékony, négyzet átmetszetű csuklós szájasának egyik tagja 10 cm, a másik 9,7 cm hosszú. Külső oldalain kettős gyűrűben végződik, a külső gyűrűk 90°-os szögben csatlakoznak a belsőkhöz. Az egyik külső gyűrűhöz 3,2 cm átmérőjű pofakarika csatlakozik. A zabla teljes h.: 21,6 cm. (MNM – ltsz.: 60.1.12.A.) (66. tábla 2)
11. Csikózábla. A vékony, négyzet átmetszetű csuklós szájasának egyik tagja 9,3 cm, a másik 8 cm hosszú. Külső végeihez egy-egy 5,2 cm átmérőjű pofakarika csatlakozik. A zabla teljes h.: 24,6 cm. (MNM – ltsz.: 60.1.10.A.) (68. tábla 5)
12. Csikózábla egyik fele. A vékony, négyzetes átmetszetű szájas h.: 9,1 cm, külső oldalához egy pofakarika csatlakozik, melynek átm.: 4,9 cm. (MNM – ltsz.: 60.1.11.A.) (68. tábla 6)
13. Oldalpálcás zabla. A csuklós szájasak végén két ellentétesen kiképzett gyűrű, a belső gyűrűkben négyzetes átmetszetű, egyenes oldalpálcák, melyeknek két-két lapja sarkos, kiemelkedő bordákkal diszített. Közepűt két helyen átütött, s e nyílásokba kerek fülecske van erősítve. A szájasak h.: 12 cm, illetve 11,2 cm, az oldalpálcák h.: 15,6 cm, illetve 16,3 cm. (MNM – ltsz.: 60.1.14.A.) (206. kép. 66. tábla 1)
14. Töredékes vaskarika, talán az egyik zablához tartozott. Átm.: 2,8 cm. (MNM – ltsz.: 60.1.13.A.) (67. tábla 4)
15. Négyzet alakú, kéregöntéssel készült ezüstveret. A központi kettős kerek mezőből négy mélyített és gerincelt közepű levél ágazik ki a sarkok felé. Közöttük kerek pontkörös diszítőtagok. A mélyebb részek aranyozottak. Hátoldalán a sarkokon elhelyezett fülecskék, illetve két letört fülecske helyén ütött lyukak szolgáltattak felerősítésre, 2,1 × 2,1 cm. (MNM – ltsz.: 60.1.15.A.) (67. tábla 2)

A TARNAÖRS-SZENTANDRÁSI HONFOGLALÁSKORI TEMETŐ

202. kép. Tarnaörs-Szentandrás-i-határ

203. kép. Tarnaörs-Szentandrás-i-határ

204. kép. Tarnaörs-Szentandrás-határ

205. kép. Tarnaörs-Szentandrás-határ

48.3. ÉRTÉKELÉS

A sírokat kiforgató szőlősgazda és a leletmentő ásatás révén összesen 11 sír került napvilágra. A sírok egyetlen ívelt sorba rendeződtek, melynek déli felét Dienes I. kutatóárkokkal átvizsgálta. Néhány sír esetleg a kutatás által nem érintett északi részen rejtőzhet még a földben, számuk azonban aligha lehet magas. A jelek szerint a lelőhely egy gazdag temető egyetlen sírsorát rejtette. A temető jellegére utal, hogy a múzeumba került tárgyak között négy zabla és nyolc kengyel található, tehát legalább négy lovas, illetve lószerszámossal temetkezéssel számolhatunk.

A zablák közül három csikózabla, a negyedik ellenben míves kidolgozású, művészi kovácsmunkával kialakított oldalpálcás zabla (206. kép). A kengyelek közül négy körte alakú, kettőnek a típusa megmaradt töredékeik alapján nem határozható meg, további kettő vállába kovácsolt fülű. Két kengyelen ezüstlemezes tausiroszás nyomai látszanak (204–205. kép). Ismereteim szerint a honfoglaláskor lemezes tausiroszású kengyelei a 10. század első kétharmada során földre került sírokhoz köthetők.

A lószerszámokhoz tartozott egy vas hevedercsat is. A megmentett sír mellékletei alapján (ezüstpityke, fenőkö,

csiholó, kova) a temető szegényesebb leletanyagú temetkezései közé tartozhatott. Érdekes módon a lószerszámokon kívül csupán egyetlen lelet, egy négyzet alakú, aranyozott ezüstveret került a múzeumba. Hajdani rendeltetése ma már nem dönthető el: formai párhuzamai alapján lehetett tarsolyveret, kantárdísz vagy akár női ruhadísz is. Legközelebbi formai párhuzamai a karosi II/11. sírban talált veretes tarsolyt ékesítő négyzet alakú veretek. Az említett sírt archaikus leletei (ujjtámaszos markolatú szablya, veretes tarsoly) alapján a legkorábbi, 10. század első negyedében földre került emlékeink közé sorolhatjuk.²⁷⁷

A megmaradt tárgyak, különösen a míves lószerszámok alapján bizonyosak lehetünk abban, hogy a sírokban lévő tárgyak döntő többsége a találók kezén elcallódott. Így jelenleg csak sejtethetjük, hogy a lelőhelyen alighanem Heves megye egyik leggazdagabb temetője ment veszendőbe. A temetőt jellege (egyetlen sírsorból áll) és a megmaradt leletek alapján a 10. század első felére keltezhetjük.

206. kép. Tarnaörs-Szentandrás-határ

48.4. IRODALOM

RégFüz 26 (1973), 75; MNM Rég. Adattár: I.25/1973.

²⁷⁷ Révész 1996, 138–139, 18. t.

49. TARNAÖRS-RAJNAPART

49.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1971-ben nyitottak homokbányát Tarnaörsön, a Rajnapart nevű területen, a termelőszövetkezet borjúistálló melletti homokdombon, az Anna-kápolnától délre mintegy 300 méterre, a Jászszentandrás felé vezető út mellett (207. kép). 1972 tavaszáig nem találtak leleteket, ekkor azonban egy leomlás következtében két csontváz napvilágra került.²⁷⁸ A területileg illetékes egri múzeumot értesítették az esetről, s 1972. május 15–20. között került sor a leletmentő ásatásra Szabó János Győző vezetésével. Összesen 9, többségében szkíta és szarmata kori sirt tártak fel, valamint egy szarmata kori lakógödrt. Egyedül a 6. számú sír bizonyult honfoglalás korinak, de nem derült ki, hogy magányos temetkezés-e, vagy többsiros temető része. A sírral egykorú tárgyak még szórványként sem kerültek elő, azonban a dombtetőt nem tárták fel teljesen (207. kép).

207. kép. Tarnaörs-Rajnapart

49.2. SÍRLEÍRÁS

6. sír (1972. május 18.) (208. kép. 69–70. tábla)
13–14 éves fiú. Csvh.: 152 cm, t.: Ny-K (282°), sh.: 220 cm, sz.: 73 cm.

A sírgödör lekerekített végű. Ny-i vége aszimmetrikusan, K-i záródása szimmetrikusan ívelt. A csontváz szintjén a Ny-i sírvég 10 cm-rel rövidebb volt, tehát a sírfenek kiképzése teknőszerű. A sírgödör D-i oldalán a sírfenek figyelt meg, a csontváz vonalában. A padka sírfenekről mért m.: kb. 30 cm, sz.: 25–30 cm. A sírgödör É-i felében háton fekvő, nyújtott helyzetű vázat, D-i felében a sír teljes hosszában elhelyezett részleges lóvázat találtak. A sír hollyagatlan volt. A koponya kissé balra dőlt, vállai felhúzott helyzetben kerültek elő. Karjai enyhén szét voltak tárva, a kézcsontok vége a combcsontok fejének magasságában feküdt.

Mellékletek:²⁷⁹

1. A ló koponyája orral Ny felé, a sír Ny-i részében helyezkedett el. A mellső láb csontjai (lábközép-, illetve patacsontok) patával a Ny-i sírvég felé, szorosan a D-i sírfalhoz szorulva, egymás mögött feküdtek. A hátsó lábak közül a bal végtag szintén a D-i sírfalnál, patával K felé került elő, a jobb láb pedig a K-i sírvégnél feküdt keresztben, patával ÉK felé.
2. *Juhlapocka* került elő a koponya jobb oldalán, a koponyatetővel azonos mélységben.
3. Keskeny aranyfűst szalagból készült *kar-* és *lábpercek* voltak a sírban. A karpereceket a jobb alkar csontjainak középső része körül, illetve a bal csuklónál találták. Alábperecek a lábszár csontjainak boka felőli

végét fogták körül. A leheletfinom szalagok közül 4 hosszabb szakaasz, 3 kisebb, gyürt, továbbá 2 összehajtott darabka, valamint egy nagyon kis töredék maradt meg. Néhol átlukasztották ezeket, a kis lyukak nyilván a szalagok ruházatra történő felvarrását szolgálták. A szalag sz.: 0,5–0,7 cm. (DIV – ltsz.: M.75.3.1–2.)

4. Vékony *aranylemez*, talán övdísz került elő a legalsó ágyéksigolya bal oldalán, a sírfenek szintjén (a váz hátsó oldalán). A tárgy elveszett, vagy a karperechez tartozott, és annak töredékeivel csomagolták el.
5. A jobb kéz ujjcsontjainak végénél *vaskés* feküdt, nyelnyúlványa a jobb combcsontot keresztelte. (Elveszett.)
6. Viszonylag nagy méretű *hevedercsat* feküdt a bal térd külső oldalán, bázisával K felé. A csatból 4 nagyobb és 3 kicsi töredék maradt meg. Az erősen korródálódott csatkarika eredetileg lapos átmetszetű lehetett. A nagyobb töredékek h.: 3,2–3,8 cm. (DIV – ltsz.: M.75.3.7.)
7. A bal boka csontoktól kb. 10 cm-re, balra *csikószabla* került elő. Szárai hegyesszögben helyezkedtek el, a két karika Ny felé esett. Csuklós szárvasa aszimmetrikus, átmetszete négyzetes, az egyik szár jóval rövidebb. A két zablakarika lapos, téglalap átmetszetű. A szabla teljes h.: 21,8 cm, a karikák átm.: 5,3 × 5,9 cm. (DIV – ltsz.: M.75.3.6.)
8. Körte alakú vas *kengvelpár* volt a váz lábánál. Az egyik példány a jobb sipesont középső részén feküdt keresztben, fülével É felé, azaz a bal sipesont irányába

²⁷⁸ A lelőhelyre már Dienes I. ártárukant 1954-ben, a Kerek L. földjén végzett leletmentéshez kapcsolódó terepbejárás során. ld. Dienes jelentését: MNM Rég. Adattár: 863-08-83.6.954.A., T. III. 203.

²⁷⁹ A tárgyak elhelyezkedésének leírásánál mindig az emberi váz részei szerepelnek, a lócsontok között nem volt lelet.

fordulva. A másik kengyeltől 12 cm-re, a jobb lábfej jobb oldalánál került elő, az előzőhöz képest ferdén, fülével ÉK-i irányban elhelyezkedve. Mindkét példány erősen korrodálódott. Az egyik ép, a másik szárából kitorított egy darab. A kengyelek egészen laposak, alakjuk háromszöghöz közelít, fülük trapéz alakú, a kiszélesedő talpaló enyhén ívelt. A kengyelek m.: 14,6 cm és 14,9 cm; sz.: 12 cm és 12,2 cm; a talpaló sz.: 3,5 cm és 3,4 cm; a fül sz.: 3,1 cm és 2,8 cm, m.: 3 cm és 2,8 cm.

9. Ezüstlemezekből készült *lószerszámdísz* töredékeit találták szétszóródva a sír ÉK-i részén, a térdektől lefelé, a jobb lábszár és lábfej körül, összesen 30 db-ot. A legtöbb töredéket 1–2, de némelyiket 3 helyen is átlukasztották. Egy részük hosszukás téglalap alakú, vagy keskeny pánt lekerekített vagy csúcsosra levágott véggel. A legtöbb lemez négyzetes, néhány pedig háromszög alakú vagy szabálytalan formájú töredék. Két szív vagy csepp alakú dísz is előfordul a lemezek között. Az egyik kisebb, szabálytalanabb formájú, a másik pedig nagyobb, és aranyozott, szív alakú bemélyedéssel díszített. Az utóbbi két lemez szügyelődíszként szolgálhatott. A téglalap és pánt alakú lemezek sz.: 0,9–1,7 cm, h.: 1,4–3,6 cm; a négy- és háromszögű lemezek mérete 1–1,5 × 1–1,5 cm; a kisebb csepp alakú lemez sz.: 2,4 cm, h.: 3,5 cm; a

208. kép. Tarnaörs-Rajnapart, 6. sír

- nagyobbik csüngődísz sz.: 3 cm, h.: 4,9 cm, az aranyozott rész sz.: 2,4 cm, h.: 2,7 cm. (DIV – ltsz.: M.75.3.3. [díszítetlen lemezek], M.75.3.4. [aranyozott csüngő].)
10. A kengyelek és a zabla között *fa- és bőrmaradványok* voltak, feltehetőleg a lószerszámzat és a nyereg darabjai. A famaradványok még megvannak, elég rossz állapotban. Az ép részeken gondos megmunkálás (faragás, csiszolás) nyomai láthatók, valamint három kis bronz- (vagy réz)szeg. (DIV – ltsz.: M.75.3.7.)

49.3. ÉRTÉKELÉS

Szabó J. Gy. szerint nem dönthető el, hogy itt magányos sírről vagy igen laza temetkezési rendű kis temetőről van-e szó. Ez utóbbi esetben azonban a többi 10. századi sír már a bánya nyitásakor elpusztulhatott, annak ellenére, hogy a kitermelők erről mit sem tudnak.

Az elhunyt jobb oldalára fektetett (ez a 10. században Magyarországon igen ritka elhelyezési mód) nyüzött lovas temetkezés, valamint a koponya mellett elhelyezett ételadomány kétségkívül pogány temetési szertartásra

utal. Az elhunyt aranszalagokkal díszített ruházata,²⁰⁰ valamint a lábai fölé helyezett nyereg és ezüstlemezekkel ékesített lószerszám²⁰¹ az ifjú előkelő voltáról nem hagy-
nak kétséget, bizonyos, hogy a törzsi-nemzetségi arisztokrácia tagjai közé tartozott.²⁰² A 10. század első felére keltezhető sír aligha választható el a tőle keletre mintegy 1800 méterre, a Tarnaörs-Szentandrás-határban, Kerek László földjén előkerült, hasonló korú gazdag temetőtől (l. 48. lelőhely).

49.4. IRODALOM

RégFüz 26 (1973), 76; ArchÉrt 100 (1973), 271; HM 411–412.

²⁰⁰ Révész 1996, 96–97.

²⁰¹ Révész 1996, 77.

²⁰² A 10–14 éves, olykor méltóságjelvényekkel elhantolt ifjak sírjairól részletesen ld. Révész 2006, 119–158.

50. TISZANÁNA-CSEH-TANYA

50.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A lelőhely a falutól É-ra mintegy 3 kilométerre lévő homokbánya területén volt, ami – ha a község felől közelítjük meg – a Cseh-dűlő bal oldalára, vagyis a dűlőnek nevet adó (de az ásatás idejére már elbontott) Cseh-tanya bal oldalára esik (209. kép). A sík talajból alig kiemelkedő ÉÉNy–DDK-i tengelyű homokdomb a dűlő jobb szélén emelkedik. A homokbányát a terület egykori tulajdonosa, Petróczki István tiszánánai lakos nyitatta meg az 1920–30-as években. 1958. április 30-án a helyi Vörös Csillag Tsz hordatott a bányából homokot. A munkálatok során K. Molnár Ferenc, a szövetkezet gép-

kocsivezetője a bánya keleti sarkában egy rókalýukat bon-
tott meg többedmagával, s közben egy lovas sírra
bukkant. A feldúlt sír mellékleteit a helybeli református
lelkésznek, Palágyi Lászlónak adta át, aki a történekről az
egri Dobó István Vármúzeumnak azonnal jelentést tett.
Neki köszönhető, hogy a Nemzeti Múzeum Régészeti
Adattára még aznap tudomást szerzett a nagy értékű sír-
ről.

Budapestről május 2-án Patay Pál utazott a helyszínre
tájékozódni, és a honfoglalás korának bizonyuló (később
I. számmal jelölt) sír leleteit Palágyi Lászlótól átvette, il-

209. kép. Tiszánána-Cseh-tanya

210. kép. Tiszanána-Cseh-tanya

letve a csontanyagot összegyűjtötte.²⁸³ Ezt követően május 6–15. között Dienes István végzett a lelőhelyen leletmentést (210. kép). Ennek során a bánya keleti partfalának szegélyét 32 méter hosszán és átlag 4–6 méter szélességben egy észak–déli irányú szelvénytöréssel átkutatta. A mentőásatás akkor mindössze egyetlen újabb sírt eredményezett (2. sír).²⁸⁴ Ráadásul a leletmentésre előirányzott keret is kimerült, s így nem volt mód arra, hogy a közvetlenül veszélyeztetett sávon kívüli részeket is átkutassák. Az ásató számára egyébként is meglepetés volt, hogy a hosszú szelvénytörésbe további honfoglaló sír nem esett, csupán néhány őskori emléket talált. Csak később derült ki, hogy a déli irányban ásott utolsó szelvényei közvetlen szomszédságában akadhatott volna

rá a korábbi bányászással már nagyrészt megsemmisített sírsor folytatására. A helybeliek az 1. sírtől délre emlegettek korábban elpusztított sírokat (ezekről részletesen majd a feltárt sírok ismertetése után szólunk). Azt pedig végleg nem gyaníthatta, hogy még távolabb – az akkori ismeretek szerint valószínűtlen messzeségben – a gazdag sírokkal egykorú, szegényes anyagú sírcsoportok következnek. Így a bánya további művelése során eszmélhetett csak rá, hogy a temető korántisincs kimerítve.

1959 novemberének első hetében a helyi cigányok homokhordás közben az 1. sírtől D-re, 18 méterre egy újabb lovas sírt dúltak fel. Az időközben Egerbe helyezett Szabó János Győző érdeme, hogy a november 21-én végzett ellenőrző körútja során a sírnak – részben Palágyi László által begyűjtött – adatait feljegyezte és helyét bemérte (3. sír). A következő évben, június 3-án Szabó J. Gy. ismét ellenőrzésen járt Tiszanánán, mikor is a bánya partfalában egy félig feldúlt sírt (5. sír), a bányagödörben pedig két vázhoz tartozó emberi csontokat (feltehetően az 5. és 6. sír csontjai) talált. A szükséges leletmentést június 6–8. között bonyolította le, ásatása egy érintetlen újabb sírt (4. sír) is eredményezett.²⁸⁵

Az újabb sírok előkerülése elkerülhetetlenné tette a módszeres leletmentő ásatás újraindítását. Mivel a munkát korábban Dienes I. kezdte meg, s a leletanyag is a Nemzeti Múzeumba került, Szabó J. Gy. bejegyzésével ő kapott megbízást a munka folytatására is. 1960. július 13–30. és augusztus 3–5. között Dienes újabb 25 sírt hozott napvilágra, s rögzítette egy elpusztult sír helyét is. A temető előkerülésének körülményeit és a sírok leírását az ő kéziratos feljegyzései és ásatási naplói alapján ismertetem.²⁸⁶

50.2. SÍRLEÍRÁSOK

1. sír (71–72. tábla)

12–14 éves fiú.²⁸⁷ Csvh.: ?, t.: hozzávetőleg Ny–K, sm.: kb. 125 cm, egyéb adata nem mérhető.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, amelyet a síron keresztül vezető rókalyukat kibontó munkások teljesen feldúltak. Egyikük, K. Molnár Ferenc elmondása szerint az emberi váz bal oldalán, attól kb. 30 cm-re lócsontok feküdtek, a lókoponya a fiatal legényke koponyájával állítólag egy vonalban feküdt. (Bökönyi Sándor meghatározása szerint 4,5 éves mént áldoztak fel a halott temetése során.) A tárgyi emlékek közül csak annyi maradt meg, amit beszolgáltattak a találók. Dienes a leletmentés során átrostálta ugyan a környező földtömeget, de

újabb tárgyra már nem akadt. A megmentett leletek sírban való helyzetéről sem lehetett közelebbit kideríteni.

Melléletek:

1. Ezüst tarsolylemez vörösréz lemezből való hátlappal. Szélein jobboldalt hét, baloldalt hat domború fejű ezüstszegecs, amelyeknek a hátlapon is átütött végeit elkalapálták. A tárgy hossz tengelyében alul és felül egymással szemben – csücsös végükkel a lemez belseje felé fordítva – levélesokrot mintázó ezüstvereteket helyeztek el. A belsejükben futó árkolás a levelek hajlását követi, illetve a veretek közepét osztja apró mezőkre. Az alsó levelek bekanyarított végeit pont hangsúlyozza. Három ellapított végű szegeccsel van

²⁸³ Patay Pál jelentése: MNM Rég. Adattár: IV, 1960/144.

²⁸⁴ Ezen ásatás dokumentációja: MNM Rég. Adattár: V, 1960/187.

²⁸⁵ Szabó J. Gy. jelentése: MNM Rég. Adattár: VIII, 197/1961.

²⁸⁶ MNM Rég. Adattár: IV, 65/1962. A feltárást bemutató rövid ásatási jelentések: Dienes 1959, 210; Dienes 1961, 293, a tarsolylemezről Dienes 1964, 89–91., a temető rövid jellemzése Mesterházy 1996, 412–414.

²⁸⁷ A nem- és életkor meghatározásokat Nemeskéri János végezte. Kéziratban maradt dolgozatának (Tiszanána honfoglalás kori népességének rekonstrukciója, 1962) nem akadtam nyomira. Eredményeit a temető antropológiai elemzése során Tóth 1963, 555–560. hasznosította.

nak felerősítve. A lemezek felső szélén, a verettől balra két, jobbra három szeglyukat utólagosan ütöttek. A jobb oldali legészélső lyukban még benne van a domború fejú szeg mellé vert és ahhoz az előlap felől hozzá is kalapált szegecs. A tarsolylemez erősen rongált, megtalálói a felületén már rétegesen pattogzó ezüstlemez addig hajlítgatták, míg középen ketté nem tört. Letörték az erősítő hátlemez egyik sarkát is. A lemez m.: 9,8 cm, sz.: felül 6,2, alul 9 cm. A veretek sz.: 2,1 cm, h.: 1,4 cm. A félgömbfejú szegecsok fejének átm.: 6–7 mm. (MNM – ltsz.: 60.4.1.A.)

2. *Nyeregkápára való* hosszúkás, vékony, *ötszögletes ezüstlemezek*. Hegyesre nyírt szélesebb végük három félgömbfejú ezüstszeeggel, egyenesre vágott végük két egyszerű, apró fejú szeggel volt a kápára erősítve. A találók mindhárom ezüstlemez kiegészítették, de felületükön még így is látszik a kápa ívét követő hajlítások lenyomata. Egyik törött és hiányos, s a szögek közül is csak kettő maradt meg. H.: 4,5 cm, 4,5 cm, 4,5 cm, sz.: felül 2 cm, 1,9 cm és 1,95 cm, alul 1,3 cm, 1,4 cm és 1,6 cm. A szegecsok h.: 1 cm, fejük átm.: 5–6 mm. A fentiekén kívül van még 9 apró töredékünk, melyek közül kettőnek a közepén, egynek a szélén van a lyuk. Néhány példány háta domború. Akadhat köztük nyeregveret töredéke, de lehetnek kantárdíszként felvarrva is. Sz.: 1,45–1,8 cm. (MNM – ltsz.: 60.4.5.A.)

3. *Vas esikőzabla*. Csuklós szájvasának egyik szélső gyűrűje, valamint mindkét pofakarikája esonka. Az eltérő méretű szájvasak közül a hosszabbik erősen görbül. A szájvasak h.: 9,5 cm, illetve 8,2 cm, a pofakarikák átm.: 6,4 cm. (MNM – ltsz.: 60.4.4.A.)

4. *Kengyel pár*: Az egyik körte alakú, hosszúkás füllel és rombusz metszetű szárákkal. Talpa (amely indításából ítélve homorú lehetett) hiányzik. Mérfető m.: 13 cm, sz.: 9,6 cm. A másik kengyel csücsüves alakú, füle letört. A külső felükön domború száruk végeit szélesre kalapálták, és ezek kétoldalt a hasonlóan széles, domború talprész alá nyúlnak. M.: (a hiányzó fül nélkül) 15 cm, sz.: 10,5 cm, a talp sz.: 5,1 cm. (MNM – ltsz.: 60.4.2–3.A.)

211–213. kép. Tiszanána-Cseh-tanya, a 2. sír feltárás közben

2. sír (211–213. 215. kép, 73–75. tábla)

42–46 éves nő és 7–8 hónapos csecsemő. Csvh.: 148 cm, t.: Ny–K (290°), sm.: 115 cm, sh.: 193 cm, ssz.: 103–120–114 cm.

A sírgödör É felé kissé kiíliszerűen ívelődik, Ny-i vége lekerekített, a K-i egyenesen zárul. A gödör bal oldalán a sír fenekétől 10–15 cm-rel magasabb, 45 cm széles padkát alakítottak ki. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyája a bal oldalára billent. Könyökben behajlított jobb karesontjai mellett egy 7–8 hónapos csecsemő esontváza feküdt. A nő ujjpercei a kis vázra voltak ráfonódva.

Mellékletek:

1. *Lócsontok*, A4,5 éves sánta(!) ménhez tartozó csontok a nő lábszárcsontjainak bal oldala mellett feküdtek: legfelül az orrával DDNy-ra néző lókoponya oldalára dőlve, tarkójával a padkán, alatta és mellette a négy lábszárcsontja.
2. *Gömbörcsüngős fülbevaló* a koponya jobb oldalánál. Hosszúkás, aranyszínezett bronzkarikájából csak a ferdén

- kiálló kis pálcácskával ellátott felét, csüngörészéből pedig egyetlen, két félből préselt ezüstpömböcskét lehetett felszedni. A megmaradt karikatörredék h.: 2,6 cm, sz.: 0,8 cm, a karika átm.: 0,6 cm. (MNM – ltsz.: 60.5.1.A.)
3. A nyakcsigolyák mellett egészen apró, gömbölyű, fehér *igazgyöngyszemek*.²⁸⁸ Egy ép és egy töredékes példány maradt meg, a többi a leletek felszedése során elporladt. Átm.: 0,2 cm. (MNM – ltsz.: 60.5.2.A.)
4. A csigolyasornak a medence felé eső része mellett jobboldalt ovális *vascsat* szétrozsdásodott töredéke. Sz.: 4,3 cm. (MNM – ltsz.: 60.5.3.A.)
5. A jobb alkar alsó harmadán keskeny, nyitott, ezüst *pántkarperec*. Kiszélesedő és oválisra lapított végein egy-egy apró lyuk látható. Átm.: 6,7 × 6,2 cm, a pánt sz.: 0,7 cm. (MNM – ltsz.: 60.5.4.A.)
6. A lábfejekeken megfigyelhetetlen rendben *csizma-
veretek*. A 79 db félgömbfejű ezüstszegecs akláinak a végére bronz ellenzőlemezeket erősítettek. H.: 0,5–0,6 cm, fejük átm.: 0,6–0,7 cm. (MNM – ltsz.: 60.5.6.A.)
7. A két lábszár fölött, nem messze a térdektől, különböző magasságban a nyeregkapa felső ívét kirajzoló helyzetben a kapa vállára hajtott 4 db *ezüstlemez*. A lemezek nem a megszokott ötszög alakúak. A közepén meghajlított lemez egyik vége ferdére, a másik csúcsosra van nyírva, mindkettőn egy-egy lyuk. M.: 3,45 cm, sz.: 1,95 cm. A másik egyenletes szélességű lemez, végein egy-egy lyukkal. Ennek a visszagörbülő vége van ferdére vágva. M.: 3,6 cm, sz.: 1,6 cm. A harmadik lemez ferdére nyírt, szélesebb végétől a visszahajló másik végéig fokozatosan keskenyedik, szélesebb felén három, a keskenyebbiken egyetlen lyuk. M.: 3,7 cm, sz.: 2,05–1,6 cm. Utóbbihoz hasonló a negyedik, amannál keskenyebb lemez is, melynek szélesebb felébe egyetlen lyukat ütöttek, a másik vége hiányzik. M.: 3,5 cm, sz.: 1,6–1,2 cm. (MNM – ltsz.: 60.5.7.A.)
8. A lábszárak között, a térdek közelében az előbbi kapa előtti részen *karikába hajtott vaspálca*. Átm.: 3,4–2,7 cm. (MNM – ltsz.: 60.5.5.A.)
9. A csontváz lábainál lévő lókoponya, illetve az egyik lólábsont alatt egymáson fekvő kovásoltvas *kengyelpár*. Egyikük gömbölyded testű, négyzetes füllel és ovális átmetszetű szárrakkal, talpalója ívelt, kiszélesedő. M.: 15,5 cm, sz.: 12,3 cm, a talp sz.: 3,1 cm. A másik kengyel körte alakú, trapéz alakú füle fokozatosan keskenyedik a külső oldalukon domborodó szárrak felé. Homorú talpalója az előzőnél jóval szélesebb. M.: 16,2 cm, sz.: 12,6 cm, a talp sz.: 4,8 cm. (MNM – ltsz.: 60.5.8–9.A.)
10. Ugyanitt, a lókoponya alatt *oldalpálcás zablá*. A csuklós szájas végein két-két ellentétes síkban fekvő gyűrű. A külső gyűrűkben karikák, a belsőkben a po-
faszjij befűzésére szolgáló füles pánttal ellátott bordázott, egyenes oldalpálcák állnak. A szájasak h.: 9,7 cm és 9,8 cm, a pófarudak h.: 16,1 cm és 114,7 cm. (MNM – ltsz.: 60.5.10.A.)
11. A medencében egy darab kisebb *rozetta*, a sír K-i végében a bal oldalon teljes *rozettás lószerszám-
veret*sor: Az utóbbi a bal lábfej csontjaitól indul és balra tart, a padkán kanyarodik, majd a lócsontok alá fut, és alattuk ível vissza a lábfejekhez. Oválisán húzó-dott tehát az a szíj, amelyre a veretek sorban, egymástól 5–7 mm-re voltak felszerelve. A sír ÉK-i sarkának és É-i oldalának néző veretek élükön álltak, a lócsontok alatti példányok viszont hátoldalukkal fölfelé találtattak, itt a szíj tehát lapjára fordult. A veretsor darabjai (MNM – ltsz.: 60.5.11.A.):
- a: A bal lábfejen, a szíj érintkező végeinél egyik oldalt egy, a másik oldalon az előbbi mellett további két (egymás felett 1,5 cm-re talált) pajzs alakú *szíjvég*. Bronzból öntöttek, díszítésük elnagyoltan megmírt mitikus állatalak, melyet kerek és ovális alakú domborulatokból álló szegély keretez. Hajdan egész felületüket aranyozták. Felerősítésük 3-3 szögeccsel történt, egyikük felületét egy, a hosszú használat során letört szegecs pótlásaként felszerelt akla tőri át. H.: 2,6 cm, sz.: 2 cm.
- b: A lábnál ívelődő szíjnak a két oldalán 11-11 db, a közepén pedig egy db kis *korongos veret* helyezkedett el. Bronzból öntöttek, felületük enyhén domborodó. Közepükön kiemelkedő rozetta, melyet hatkaréjos sáv keretez. A szegély és a karéjok közepében négy-négy apró rombusz idom. Az aranyozás az egész felületükre kiterjedt, de a kiemelkedő részekről jobbára lekopott. Felerősítésük 3-3 szögeccsel történt. Két vereten az előlapon átütött, pótlólag felszerelt szögeceket láthatunk. Átm.: 2,2–2,4 cm.
- c: A veretsor közepén talált kisebb korongos veret két oldalán egy-egy nagyobb, *korong alakú* veret helyezkedett el. Bronzból öntöttek, domborúak. A közepükből kimagasodó félgömbös dudor alapjából négy – páros bordával jelölt – keskeny levél ágazik szét kereszt alakban. Szegélyükön borda fut körbe, melyet a levelek csúcsánál, illetve azok között kis gyűrűk szakítanak meg. Szintén aranyozottak voltak, hátoldalukon három szögeccsel. Átm.: 2,7 cm.
12. A bal lábfej felett, a lószerszámveretek társaságában vékony bronzlemezből préselt *aranyozott rozetta* töredéke került elő. Közepén pontkörrel övezett dudor, aláhajló karimája mentén egymást keresztező hullámvonalak, 1,7 × 1,3 cm-es töredék. (MNM – ltsz.: 60.5.12.A.)
13. A csontváz jobb oldalán, a könyöknél és a csecsemőcsontoknál három *faszéndarabka*.
14. A sírgödör Ny-i végénél, a töltelék földben mintegy 15

²⁸⁸ A leletek között ma már csak egyetlen gyöngyszem van meg.

cm-rel a váz felett *kovakő*. Az utóbbi két lelet nem biztos, hogy a sír mellékletei közé tartozott, a temetés során bedobott földdel is bekerülhettek a dombon lévő bronzkori gödrök anyagaként. (MNM – ltsz.: 60.5.13.A.)

3. sír

50-54 éves férfi. Csvh.: ?, t.: Ny-K (245–255°) – a váz után való beválás alapján.

Koponyáját a cigányok orvosságnak összetörték, csontjait kidobálták. Érintetlenül csak a lábak felett lévő, a sírra keresztben álló, balra néző lókoponyát és az alatta talált lóvégtagsontokat hagyták (3,5 éves mén csontjai).

Mellékleteiből semmi nem került meg. A találok csak egy, a törzs tájékán fekvő zöld rozsdás láncra emlékeztek, valamint a kiemelt és a gyerekek által szétördelt lovas felszerelési tárgyakra (*kengyel, zabla*). Kellett azonban még más leletnek is lennie a sírban, hiszen a bekerült alkaresont, illetve lábszár- és szarkapocsont alsó vége zöld patinás. Ezeket talán a ruházatra varrt vékony *ezüstpántok* festhették meg.

4. sír (215. kép, 76. tábla, 77. tábla 1–7)

3-4 éves gyermek. Csvh.: 90 cm, t.: Ny-K (322°), sm.: 55 cm, sh.: ?, szs.: ?.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyája előrebillent, arekoponyája a jobb vállsúcs felé nézett. A bal alkar enyhén benyúlt a medencébe. Jobb lábszársontjai kissé felhúzva. A jobb oldali mellkas a gerincoszlop egy részével együtt bolygatott volt.

Mellékletek:

1. A leletmentés megkezdése előtt a bánya partfalának nyesése során a sír Ny-i végéből *agyagedény* bukott ki. A munkások megfigyelése szerint az edény eredetileg a koponya mögött, részütosan, dőlt helyzetben állt. Kézikorongon, homokkal soványított agyagból készült, barnásfekete színű, koromfoltokkal. Zömök, kissé szabálytalan testű. Fenekén finom vászon lenyomata látható. A felső harmadában kissé öblösödő hasa, domborodó válla és rövid, ívelt nyaka van, és enyhén kihajló, tagolatlan peremmel zárul. Vállán háromsoros hullámvonalat karcoltak be, az alatt pedig négy vonal alkotta köteg fut körbe. M.: 10,2 cm, szájátm.: 9,6 cm, fénékátm.: 6,7 cm.
2. A jobb alkaresont mellett, belül egyélű, egyenes *vaskés* (restaurálás közben megsemmisült). H.: 8,3 cm, szs.: 0,7 cm.
3. *Nyugati ezüstpénzek*, összesen 11 db.²⁸⁹ Közülük három az edénnyel együtt kizuhant, a partfal és az edény között volt. Kettő-kettő a jobb és a bal kéz ujjpercei között feküdt. Egyet az állsúcs alatt találtak, kettőt pedig az igen töredékes csigolyák bal oldalán, szorosán egymás mellett. A tizenegyedik példány

fekvését nem figyelték meg. A sírban a következő érmék voltak: Kopasz Károly (840–875) nyugati frank uralkodó 4 db orléans-i verete, mindegyik két-két lyukkal átfúrva. I. Berengár (888–915) itáliai király milánói veretei, 4 db. Három két lyukkal, a negyedik egy lyukkal átfúrva. Provence-i Hugó (926–931) itáliai király 2 db milánói verete, mindkettő egy-egy lyukkal átfúrva. A II. érme egy közelebből meg nem határozható milánói(?) veret töredéke.

4. „Juhcsigolya”, ételadomány maradványa a bal váll mellett. (Elveszett.)

5. sír (215. kép, 77. tábla 8–21)

67-71 éves férfi. T.: Ny-K (244,5°), sm.: 82 cm, sh.: ?, szs.: 55 cm a koponya vonalában, 57 cm közepén.

A homokkitermelés során a sír láb felőli végére bukkantak rá, bevájtak a csontok után, és a vázát a mellkasáig feldúlták. A leletmentés során a hosszúkas, Ny-i végén lekerekített sírgödör foltja a partfal végéig, 160 cm hosszan követhető volt. A sír a K-i vége felé fokozatosan keskenyedett. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. A koponya a jobb oldalán nyugodott, a jobb váll felhúzva. A medencétől lefelé a váz hiányzik, a csontok a bányagödörben voltak szétszórva.

Mellékletek:

1. A sírgödör ÉNy-i sarkában, a sír falánál, álló helyzetben, csúcsával felfelé fordított, kétélű, levél alakú *vas nyílcsúcs*. H.: 5,8 cm, szs.: 1,9 cm.
2. A sír Ny-i végében, a nyílhegy közelében, a sír É-i fala mellett 4 db hosszában fekvő, valamint a bal felkar felső kétharmadán végighúzódva több apró *tegezvasalás-töredék*. Szabó J. Gy. megfigyelése szerint a tegez tehát a sír ÉNy-i sarkában fektették végig: annak belső oldala lefedte a vállat és a bal felkaresont nagyobb részét, szája pedig – a nyílcsúcsból itélve – a sírgödör íveléséig elért. A bolygatás miatt a tegez méretei nem állapíthatók meg.
3. Az íj szarvasagancsból faragott *csontlemezei*. A jobb mellkason, a gerincoszloppal csaknem párhuzamosan markolatlemez. Egyik szélén és a hátoldalán irdalt, végei töredékesek. H.: 11,8 cm, szs.: 3 cm. Az egyik ép íjvégesont keresztben, csúcsával a koponyán feküdt, szélesebb vége a bal vállnál. A másik íjvég összetartozó töredékeit a bal könyök táján másodlagos helyzetben, illetve a bolygatott részben találták. Enyhén ívelt, irdalt markolat felőli végük felé szélesedő darabok, felül az íjhúr beakasztására szolgáló félkör alakú vājattal. Hátoldaluk és megfaragott hosszanti élek is irdaltak. Az ép darabok h.: 27,5 cm, illetve 26,9 cm, szs.: 1,9 cm, illetve 2,3 cm.
4. A koponyán hosszában a bal szemgödör felett fiatal *juh karcsonjtja* – A Szabó J. Gy. jelentésében említett, a mellrész feletti bolygatott földből származó állítólagos

²⁸⁹ Kovács 1989, 71.

állatesontok, sertésujjcsontok emberi láb és kéz ujjperceinek bizonyultak.

6. sír (78. tábla 1–2)

A bányagödörben az 5. sír kiszórt csontjain kívül egy másik, teljesen elpusztított sírból való csontanyagot is talált Szabó J. Gy. Sajnos a csontanyag később elkallódott, így az elhunyt nemét nem lehet megállapítani. E sír feltételezhető helyét vázlatán a 3. és az 5. sír közötti területen jelölte be. A munkások később, Dienes I. leletmentése során is megerősítették, hogy ezen a helyen egy lószerszámos (esetleg lovas?) sírt dúltak fel május hó folyamán. A sírből származó kengyelpárt Gombos Imre tiszánánai lakos megőrizte és Dienesnek átadta.

Mellékletek:

Körte alakú vas *kengyelpár*: Felső élükön enyhe ívvel záruló téglalap alakú füllel, lapos száakkal. Széles, ívelt talpalójuk két oldalát és közepét egy-egy borda erősíti. M.: 15,9 cm és 15,8 cm, sz.: 13,7 cm és 13,6 cm, a talp sz.: 3,2 cm és 3,1 cm.

7. sír (78. tábla 3)

A temetkezést Dienes utolsó leletmentésének megkezdése előtt néhány nappal dúltak fel. Állítólag *kengyel, zablá és érme* volt benne, amiket azonban a találók elhánytak. A sír feltételezhető helyén, a felszínen talán a sírhoz tartozó *vaszabla* fél *szájvasát* találta az ásató. H.: 8,5 cm. Innen származhattak a kissé távolabb lévő váztöredékek is: egy 21-22 éves nő csontjai.

8. sír (216. kép, 78. tábla 4–6)

52-56 éves nő. Csvh.: ?, t.: Ny–K, sm.: 106 cm, sh.: 203 cm, ssz.: 60–70–45 cm.

Bolygatott sír. Keskeny, hosszú, lekerekített sarkú sírgödör, melynek eredeti szélessége csak a K-i vége közelében volt mérhető, a D-i oldalfal irányába valamicskét kiszélesítették a sírrablók. Még látható lehetett a felszíni jele, ha ilyen pontosan rátaláltak a minden bizonnyal korabeli sírrablók. A női váz csontjainak nagy része a sír Ny-i felében volt összedobálva, eredeti helyükön csak a két lábfej csontjai maradtak.

Mellékletek:

1. A feldúlt csontok között 3 db tömör öntésű bronz *füles gomb*. Félgömbös, sima fejkéhez rövid nyakkal esatlakozik a fülük. H.: 1,4 cm, átm.: 0,8 cm.
2. Ugyanitt eloxidálódott, ólomszerű anyagból lévő *gömböcske*. Átm.: 0,9 cm.

9. sír (216. kép)

8-9 éves, valószínűleg fiúgyermek. Csvh.: 87 cm, t.: Ny–K, sm.: 61 cm, sh.: 120 cm, ssz.: 35–37–40 cm.

Hosszúkas, két végén enyhe ívelésű oldalakkal záródó, a láb felőli része felé szélesedő sírgödör. Háton

fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyája balra billent. A rácsálók a hiányzó jobb alkarcsontot elhurcolták, a lábcsontokat pedig elmozdították eredeti helyükről.

Melléklete nem volt.

10. sír

6-7 hónapos csecsemő. Csvh.: ?.

Az eke által megbolygatott, korhadt vázrészecskék kerültek elő 20 cm mélységben, nagyjából D–É-i tájolásban. A sír feltételezhető helyét vázlatán a 3. és az 5. sír közötti területen jelölte be. A munkások később, Dienes I. leletmentése során is megerősítették, hogy ezen a helyen egy lószerszámos (esetleg lovas?) sírt dúltak fel május hó folyamán. A sírből származó kengyelpárt Gombos Imre tiszánánai lakos megőrizte és Dienesnek átadta.

Melléklete nem volt.

11. sír (216. kép, 78. tábla 7–9)

3-4 éves gyermek. Csvh.: 86 cm, t.: Ny–K (315°), sm.: 85 cm, sh.: 115 cm, ssz.: 46–50–44 cm.

Téglalap alakú sírgödör, lekerekített sarkokkal. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyája balra és előre billent. A jobb alkarcsontokat a rácsálók eltűrték, a sírra keresztben, a jobb kulcsonttal párhuzamosan feküdtek. Medencéjét megsemmisítették, a jobb combcsont alsó végét elmozdították. Térdei jobbra enyhén be voltak hajlítva.

Mellékletek:

1. 2 db kerek átmetszetű bronzhuzalból hajlított, *pödrött végű hajkarika*. Az egyik a koponya jobb oldala alatt, a másik a bal felkarcsont közepe mellett feküdt. Átm.: 2,14 cm.
2. A mellközépen, alul, a bordacsontok között *római érme*. Maximianus Herculus (286–305) császár kisbrónza, a széle mentén ütött lyukkal.

12. sír

13-14 éves gyermek. Csvh.: ?, t.: Ny–K (210°), sm.: 60 cm, sh.: ?, ssz.: ?.

A sírgödör feltételezhető helyét vázlatán a 3. és az 5. sír közötti területen jelölte be. A munkások később, Dienes I. leletmentése során is megerősítették, hogy ezen a helyen egy lószerszámos (esetleg lovas?) sírt dúltak fel május hó folyamán. A sírből származó kengyelpárt Gombos Imre tiszánánai lakos megőrizte és Dienesnek átadta.

Melléklete nem volt.

13. sír (216. kép, 78. tábla 10)

9-10 éves gyermek. Csvh.: 118 cm, t.: Ny–K (250°), sm.: 60 cm, sh.: 135 cm, ssz.: 40–40–37 cm.

Hosszúkas, keskeny, ívelt végű sírgödör. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyája megemelt helyzetben, kissé balra billent. Mindkét alkar jobbra volt hajlítva, a bal kéz ujjpercei a medencében feküdtek. A lábcsontok a sír hossz tengelyétől kissé bal felé tartottak.

Melléklet:

A mellkas közepe táján, a gerincoszlop jobb oldalán a bordák között kerek, ezüstből öntött, aranyozott *pitkyke*. Domborodó felületének közepén mélyített sávval övezett dudor. Erősen töredékes, a hátoldalán csak az egyik keskeny szalagfűl van meg. Átm.: 1,2 cm.

14. sír (216. kép)

16-17 éves nő. Csvh.: kb. 160 cm, t.: Ny-K (260°), sm.: 75 cm, sh.: 180 cm, ssz.: 40-45-37 cm.

Hosszú, keskeny végein enyhe ívvel záródó s háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. A váz felső (kulcscsontok, lapockacsontok, bordák, csigolyák) bolygatott. A koponya sem a helyén került elő: a gerincos medence felé eső végére volt ráborítva, lefelé. Félig alatta az állkapocs fordítva, fogakkal a s fenekének fordulva feküdt. Az ujjpercek a combcsontok felső végén

Melléklete nem volt.

15. sír

1-1,5 éves gyermek. Csvh.: ?, t.: D-É (?), sm.: 25 cm, sh.: ?, ssz.: ?.

Foltját nem lehetett felismerni a fekete humuszban, így az ásatási munkások ásoja feldúlta. A még eredeti helyükön lévő csontszilánkok alapján a váz tájolása D-É-i lehetett.

Melléklete nem volt.

16. sír (78. tábla 11)

2-3 éves gyermek. T.: Ny-K (?), sm.: 10-25 cm, sh.: ?, ssz.: ?.

Szántás által feldúlt sír. A sírgödör nem volt megfigyelhető.

Mellékletek:

A csonttöredékek között 2 db hengeres testű *dentáliumcsiga gyöngyszem*, az egyik szélesebb végébe egy vöröses színű üvegpaszta gyöngyszemet illesztettek. H.: 2,75 cm. A másik hasonló csigagyöngy a leletek felszedése során szétporladt.

17. sír (78. tábla 12)

1-1,5 éves gyermek. Csvh.: ?, t.: Ny-K (317°), sm.: 20 cm, sh.: ?, ssz.: ?.

Szántás során szétdőlt sír, 20 cm mélységben. A sírgödör foltját nem lehetett megfigyelni. A helyükön maradt csontok alapján a váz háton, nyújtott helyzetben feküdt.

Melléklet:

A csontok között fehér *dentáliumcsiga gyöngy*.

18. sír (216. kép, 78. tábla 14)

72-76 éves férfi. Csvh.: 166 cm (a felhúzott lábakkal mérve), t.: Ny-K (235°), sm.: 120 cm, sh.: 210 cm, ssz.: 65-70-78 cm.

Hosszú sírgödör enyhén ívelődő végekkel. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyája balra billent. A jobb kézcsonatok és ujjpercek az alkar végétől mintegy 20 cm-re K-re kerültek elő, valószínűleg a rácsálók túrták el oda. Lábai térdben behajlítva és balra kifelé fordítva voltak. A sír felső vége üres, a Ny-i sírfaltól a ko-

ponyatető 32 cm-re volt, a lábak vízszint – behajlított voltak ellenére – a sír K-i zárófaláig elnyúlnak.

Mellékletek:

1. A koponya jobb oldalán *juh/kecske combcsontja*.
2. A sírgödör ÉK-i sarkában, a sírfenek felett 70 cm-re a sír töltelékföldjében egy kerek átmetszetű, vastag bronzhuzalból hajlított, nyitott *hajkarika*. Átm.: 2,9 × 2,7 cm.

19. sír (216. kép, 78. tábla 15)

34-38 éves nő. Csvh.: ?, t.: Ny-K (285°), sm.: 100 cm, sh.: 192 cm, ssz.: 50-50-50 cm.

Hosszúkás, keskeny, végein lekerekített fencke felé bővülő sírgödör. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyája jobbra billent.

Mellékletek:

1. A koponyától jobbra, a sír D-i oldalfala mellett fiatal *sertés karsontja*.
2. A jobb csecsnyúlványnál egy vastag, kerek átmetszetű bronzhuzalból hajlított, nyitott *hajkarika*. Átm.: 2,8 × 2,55 cm.

20. sír (216. kép)

21-22 éves férfi. Csvh.: 80 cm (zsugorított helyzetben), t.: K-Ny (267°), sm.: 40 cm, sh.: ?, ssz.: ?.

A sírgödör foltja nem látszott tisztán, ezért az ásató nem jegyezte fel méreteit. A váz a bal oldalán feküdt erősen zsugorítva. Dereka hátrafelé kicsavarva, medencéje hason fekvő helyzetben. Lábai térdben annyira behajlították, hogy a sarkok az ülőcsonttal csaknem érintkeztek. Koponyája bolygatott: pusztán a koponyatető volt meg, az is a vázhoz képest magasabb szintben.

Melléklete nem volt.

21. sír (216. kép, 79. tábla 1-3)

4-5 éves gyermek. Csvh.: 100 cm, t.: Ny-K (272°), sm.: 115 cm, sh.: 118 cm, ssz.: 50 cm.

Téglalap alakú sírgödör, K-i vége enyhe ívben zárult. D-i oldalfalába a mai felszíntől 65 cm-re induló 50 cm magas, boltozatos falú padmalyt vájtak, mely az alján 20 cm széles, a sírfenek szélessége tehát a padmallyal együtt 70 cm volt. A sírban nyugvó gyermek váza nagyjából e padmalyba volt rejtve, csupán a bal karsontok, a bal mellkasi bordák külső végei s a bal medenealapát széle esett ki jobbra. A váz nyújtott helyzetű, háton fekvő volt. Koponyája megemelt helyzetben, csaknem a sír Ny-i falának támaszkodott, s kissé jobbra billent.

Mellékletek:

1. A koponya jobb oldalán kisméretű, bronzból öntött *fülbevaló*. Karikája kerek átmetszetű, nyitott, felső ívének vége küposan megvastagszik. A karikához alul vele egybeöntött hengeres csüngőtág három vízszintesen körbefutó bordával díszített és gömböcskében végződik. H.: 1,7 cm, sz.: 1,35 cm.

2. Az áll alatt, az állkapocsba benyomódva Provence-i Hugó (926–931) milánói veresü *ezüstpénze*. Széle erősen töredékes.
3. A vállcsüctől balra fiatal *juh kar-* és *combsontja*.
4. A koponya felett baloldalt a sír fenekétől 20 cm-re, félig a sír Ny-i falán keresztül húzódó ürgejáratban összehajtott *oldalpálcás zabla*. A csuklós szájvas végein – az épebb felének tanúsága szerint – két-két ellentétes síkban álló gyűrű volt. A belső gyűrűben a pofaszíj befűzésére szolgáló füles pánttal ellátott oldalpálcák kaptak helyet, míg a külsőben a kantárszíj karikái mozoghattak. Az egyik szájvas külső gyűrűje, valamint a pofaszíj füles pántja megsemmisült. Hiányzik a másik oldalpálca fele is. A kantárszíj befűzésére szolgáló karikákból két töredék maradt meg. A szájvasak h.: 11,4 és 10,2 cm, a pofarudak h.: 11,7 cm és 7,45 cm.

22. sír (217. kép, 79. tábla 13–16, 80. tábla)

52-56 éves férfi. Csvh.: ?, t.: Ny–K (245°), sm.: 105 cm, sh.: 190 cm, ssz.: 55–50–40 cm.

Keskeny, téglalap alakú, ívelt K-i vége felé szűkülő sírgödör. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyája – amelyen jelképes koponyalékelés nyoma látszik – jobbra billent.

Mellékletek:

1. A váz jobb oldala mellett, illetve részben magán a vázon a felkarcsont felső harmadától a combsont felső harmadáig, mintegy 60 cm hosszan apró *tegezvasalás-töredékek*.
2. A tegez szájában három vas *nyilcsúcs*:
a: Hosszú, páncéltörő nyilcsúcs, megvastagodó, négyélű csúcsos végződéssel. H.: 9,7 cm.
b: Hasonló nyilcsúcs, de nyéltüskéjének csak a töve van meg. H.: 7,75 cm.
c: Lapos pengéjű, kétélű, levél alakú nyílhegy, hegye és tüskéje hiányzik. H.: 4,83 cm, sz.: 2,5 cm.
3. A bal könyök mellett, a sír tengelyével párhuzamosan, hosszanti élükön feküdtek egymástól 2 cm-re az *íj markolatlemezeinek* szarvasagancsból faragott, igen rossz állapotban lévő töredékei. A megmenthető példány h.: 8 cm, sz.: 2,25 cm.

23. sír (79. tábla 6–11)

69-73 éves nő. T.: Ny–K (250°), sm.: 100 cm, sh.: ?, ssz.: 50 cm (K-i végén).

Korabeli bolygatással megdült sír, melynek Ny-i felét a homokbányászás során elpusztították. A sírgödör K-i vége íveltlen zárult. A sírban idős nő összedobált csontjai feküdtek.

Mellékletek:

1. *Gyöngysor* darabjai; két lapított gömb alakú, szürkésbarna, dudoros üveggyöngy, díszítésüket fehér színű körök és pöttyök alkotják. Egy korong alakú üveg-

gyöngy, felületén javarészből már lekopott barna festékkel. Kéttagú sötétkék kásagyöngy.

2. Ezüstlemezből préselt, *rombusz alakú ingnyakdísz*. Széleit félgömbösor keretezi, belül rombusz alakú bordával övezett dudor látható. Töredékes; hossztenge-lyében, az ép sarkánál felvarrásra szolgáló lyukacska látható. H.: 2 cm, sz.: 1,1 cm.
3. Egyélű, egyenes *vaskés* töredéke. H.: 3,85 cm, sz.: 1,3 cm.

24. sír (217. kép, 79. tábla 12)

47-51 éves nő. Csvh.: 145 cm, t.: Ny–K (248°), sm.: 76 cm, sh.: 178 cm, ssz.: 58–50–53 cm.

Téglalap alakú, keskeny sírgödör, melynek hosszanti falai kissé befelé ívelődtek, vagyis a sírgödör közepén volt a legszűkebb. A sírgödör Ny-i végének jobb sarkában az ásató függőleges, lekerekedő vajat(?) észlelt. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyája megemelt helyzetben került elő, kissé jobbra dőlve. A jobb alkar be volt hajlítva a medencébe.

Melléklet:

A koponya jobb csecsnyúlványa és az állkapocs közötti részen vékony, kerek átmetszetű bronzhuzalból oválisra hajlított, nyitott, kisméretű *hajkarika*. Átm.: 1,65 × 1,4 cm.

25. sír (217. kép, 81. tábla 1–13)

11-12 éves gyermek. Csvh.: 128 cm, t.: Ny–K (244°), sm.: 103 cm, sh.: 175 cm, ssz.: 62–55–48 cm.

Ívelt K-i vége felé keskenyedő, hosszúkás sírgödör. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. A sír tengelyében fekvő lábához képest a törzs és a koponya kissé jobbra hajlott el. A bal kéz csontjai a medencelapáton nyugodtak. A mellkasi rész állatjárás miatt bolygatott volt, a hiányzó bordákat, csigolyákat a sírgödör jobb oldali fala mellé hurcolták a rágesálók.

Mellékletek (a rágesálók eltűrték egy részüket):

1. A koponya bal csecsnyúlványa mellett vékony, kerek metszetű bronzhuzalból hajlított, nyitott, kisméretű *hajkarika*. Átm.: 1,55 × 1,45 cm.
2. Ugyancsak a bal csecsnyúlványnál *csüngődíszes fülbevaló*. Ovális, töredékes karikájának csak az alsó harmada maradt meg. Kerek átmetszetű bronzhuzalból hajlították oly módon, hogy alul közepén kis kerek hurkot alakítottak ki. Ide kapcsolódott a hosszú vascsüngő, aminek apró töredékeit nem lehetett megmenteni. Felső tagjának visszagömbülő vége nyitott *bronzkarikára* volt ráakasztva. A fülbevaló felső tagjának h.: 1,6 cm, sz.: 1,1 cm, a karika átm.: 2,1 × 1,8 cm.
3. A jobb csecsnyúlvány és a kulcsont között kerek metszetű, vékony bronzhuzalból hajlított, nyitott *hajkarika*.
4. Az alsó állkapocs alatt, illetve a nyakcsigolyák mögött vashuzalból sodrott *nyakpercc* apró töredékei.

5. Az állkapocs alatt, a szájüregbe tapadva egy *láncocsk*a, egészen vékony bronzhuzalból hurkolt szemekből. Csak apró morzsáit lehetett megmenteni. A lánc közepe tájáról előkerült szalagszerű börmaradvány a felszedés során megsemmisült.
6. A koponya jobb oldalától 8 cm-re egy ürgejáratból bolygatott csontok társaságában bronzból öntött, tömör *füles gomb* került elő, lapított gömb alakú fejjel. H.: 1,35 cm, átm.: 0,8 cm. Párja a felső nyakcsigolyák jobb oldala mellett feküdt. H.: 1,5 cm, átm.: 0,9 cm.
7. A szegycsont tájékán, arra átlósan farostos vaspálcika került elő, feltehetőleg *kés* vagy *ár* nyéltüskéje. H.: 1,9 cm.

26. sír (217. kép)

3-4 éves gyermek. Csvh.: 82 cm, t.: Ny-K (250°), sm.: 69 cm, sh.: 110 cm, ssz.: 48-30 cm.

K-i vége felé szűkülő, nyújtott ovális alakú sírgödör. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyája balra billent. A rágesálók a törzs közepét és jobb oldalát feldúlták. A bal alkart is rágesálók mozdíthatták el.

Melléklete nem volt.

27. sír (217. kép)

5-6 éves gyermek. Csvh.: 90 cm, t.: Ny-K (242°), sm.: 70 cm, sh.: 118 cm, ssz.: 34-40-28 cm.

Keskeny, nyújtott ovális alakú sírgödör. É-i hosszanti fala a közepén kissé befelé ívelődött. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyája a jobb oldalára billent, bal lába enyhén fel volt húzva és térde kifelé hajlítva. A lábak a bokák irányában valamicskét emelkedtek.

Melléklete nem volt.

28. sír (217. kép, 81. tábla 14-17)

16-17 éves férfi (neme bizonytalan). Csvh.: 160 cm, t.: Ny-K (260°), sm.: 92 cm, sh.: 212 cm, ssz.: 50-47-40 cm.

Feltűnően hosszú, K-i vége felé szűkülő, lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör. Nyújtott helyzetű, háton fekvő váz. Koponyája balra billent, mindkét alkarja a medencébe hajlott, a jobb kézfej csontjai azon túlnyúlva a combcsont felső végén nyugodtak.

Mellékletek:

1. A koponya mellett jobbról, attól 8 cm-re fiatal *sertés karcsontja* (humerus).
2. A leesett állkapocsban háromszög alakú, 1,25 × 1,1 cm-es *ezüstlemez-töredék*, amelynek egyik sarka viszahajlott (elveszett).
3. A bal combcsont felső vége mellett *vaskés* nyéltüskéjének és pengéjének apró töredékei.
4. A sírgödör bal oldali fala mellett, a bal combcsont alsó harmadával egy vonalban, csücskével felfelé, a sír fenekénél 9 cm-rel magasabban deltoid alakú *vas nyélhegy*, a leletek felszedése során elkallódott.

5. A sír K-i végében, a sír fenekétől 23-33 cm-rel magasabban körte alakú *vaskengyelpár*: Mindkét kengyel füle téglalap alakú, keskeny, lapos száraikhoz ívelt, széles talp csatlakozik, melyet két szélén és közepén borda erősít. M.: 17 cm és 16,5 cm, sz.: 14,42 cm és 12,6 cm, talp sz.: 3,2 cm és 3,1 cm.
6. A jobb térd felett, a kengyelpárral egy szintben *hevederesat*. Négyzet alakú, elülső oldalán ívelt csat a csat-tüske számára kialakított keresztengellyel. H.: 4,8 cm, sz.: 4,4 cm.
7. A sír bal oldali hosszanti fala mellett, a lábszárcsont alsó végének vonalában kovácsoltvas *csikózábla*. Eltérő hosszúságúak a csuklóvasai: 8,4 cm és 6,3 cm, a pofakarikák átm.: 5,3 cm.

29. sír

58-62 éves nő (?). Csvh.: ?, t.: ?, sm.: ?, sh.: ?, ssz.: ?. 27 cm mélységben erősen elkorhadt váz koponyája feküdt. A váz többi részét feltehetően a szántás pusztította el.

Melléklete nem maradt.

30. sír (217. kép)

39-43 éves férfi. Csvh.: ?, t.: Ny-K (250°), sm.: 82 cm, sh.: 208 cm, ssz.: 48-50-54 cm.

Ívelten záruló K-i vége felé bővülő, hosszú, keskeny, téglalap alakú sírgödör. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Az elhunytat a temetés során nem pontosan a gödör hossz tengelyébe, hanem a D-i oldalfala mellé fektették. Koponyája jobbra billent, az alkarcsontok a medence-lapátok szélei alá nyúltak. A csontokat a rágesálók kissé megbolygatták: a kézcsontokat, a bordák egy részét, néhány csigolyát és a kulcscsontokat.

Melléklet:

A váz bal vállcsücskével egy vonalban a sírgödör É-i oldalfalánál *pengeszerű vastöredék* (vaskés vagy nyélcsücs darabkája). Az apró töredék a restaurálás előtt szétmállott.

31. sír (217. kép)

53-57 éves férfi. Csvh.: 163 cm, t.: Ny-K (255°), sm.: 86 cm, sh.: 210 cm, ssz.: 62-59-50 cm.

K-i vége felé szűkülő, hosszú sírgödör, enyhén ívelt, rövid zárófalakkal. Feneke a közepe felé teknősen mélyült, a benne fekvő váz koponyája és lába a medencénél magasabban volt.

Akár csak a 30. sír esetében, a váz itt is a gödör D-i oldalfalához közelebb feküdt, nyújtott helyzetben. Koponyája balra billent. Az erősen behajlított jobb alkar a medencén keresztben feküdt, kézcsontjai a szeméremcsonton nyugodtak. A bal alkarcsont a medence-lapát külső széle mellett feküdt, a kézcsontok pedig a combnyakon. Az ágyékcsigolyák környékét állatjárás dülta szét.

Melléklet:

A koponyától jobbra, a sír D-i oldalfala mellett fiatal juh karcsonjtja.

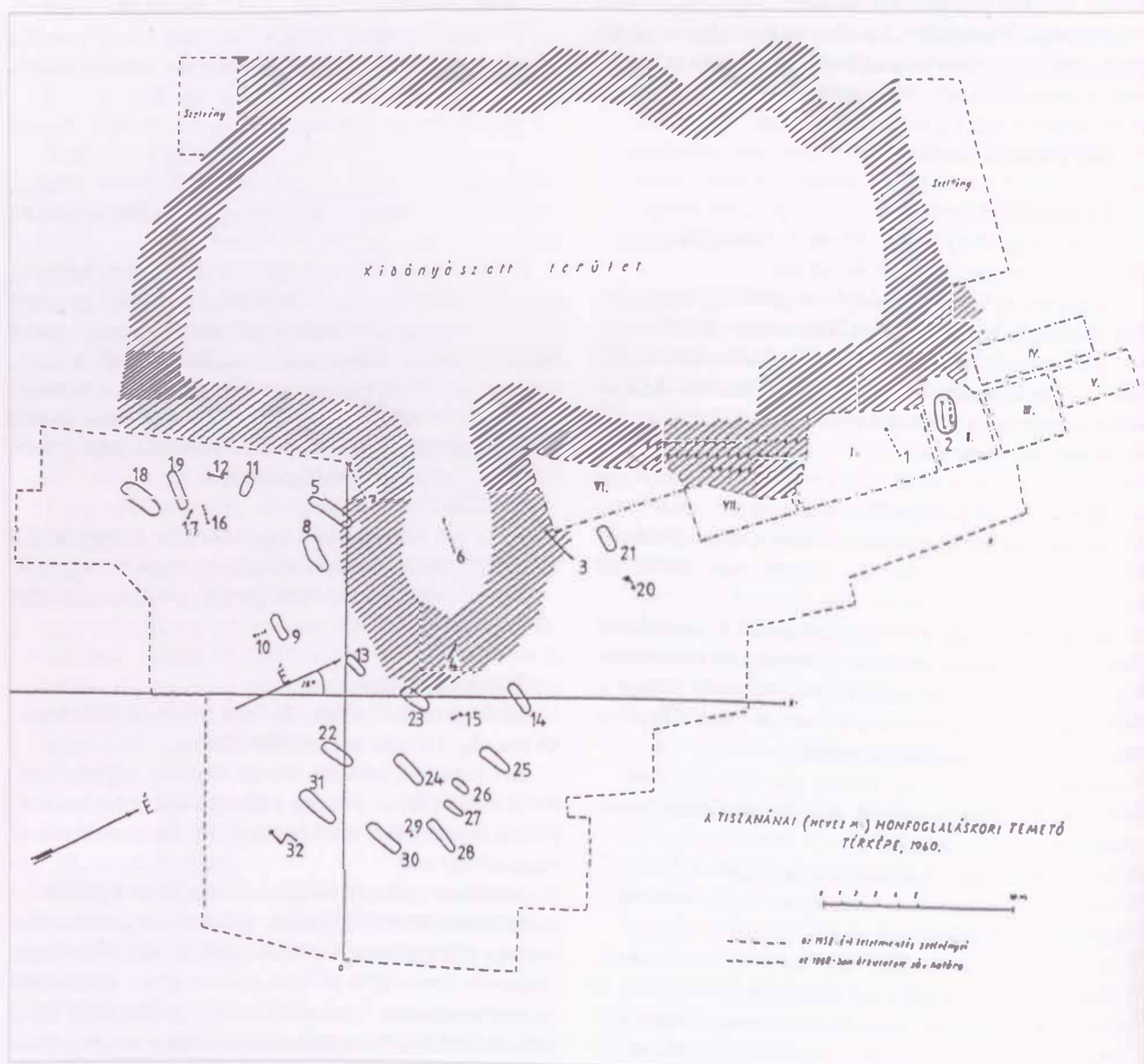
32. sír (217. kép)

69-73 éves férfi. Csvh.: 157 cm (teljes), 105 cm (zsugorított), t.: Ny-K (307°), sm.: 55 cm, sh.: ?, ssz.: ?.

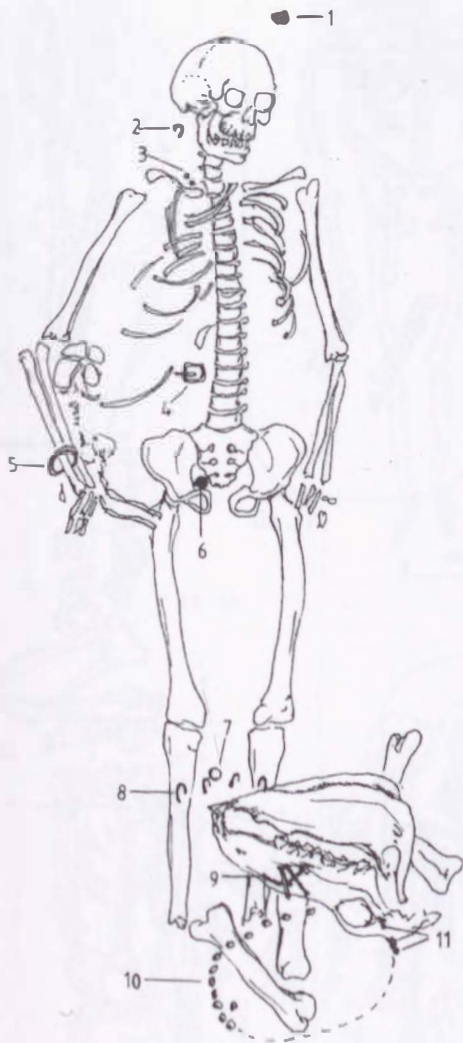
A sirgödör feltja nem látszott meg a feltárás során. A

váz bal oldalán feküdt zsugorítva. Jobb lába egészen a jobb könyökhöz felhúzva helyezkedett el, a bal nyújtottabb volt. A koponya összeroppanva került elő, de a többi csont is erősen töredékes volt. Az alkarcsontokat a feltárás során az ásó törte össze és eredeti helyéből kimozdította, kivéve a könyök felőli végüket, amelyek alapján megállapítható volt, hogy a kezek az arc elé lehettek hajlítva.

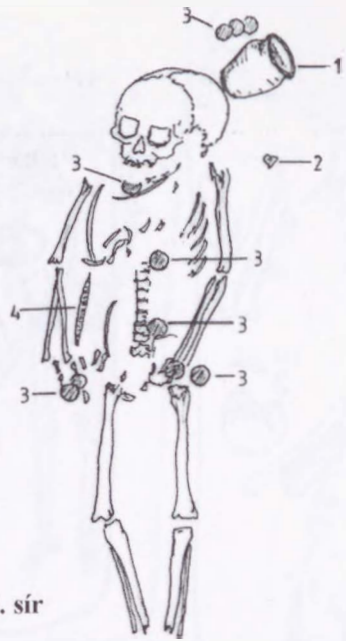
Melléklete nem volt.

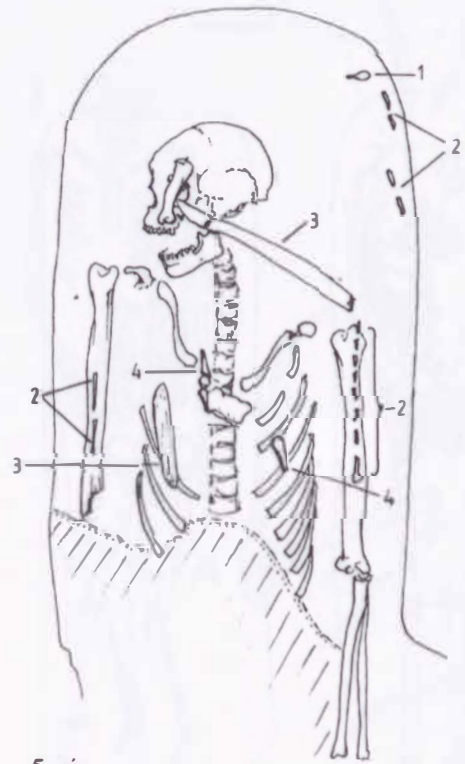
214. kép. Tiszánána-Cseh-tanya

2. sír

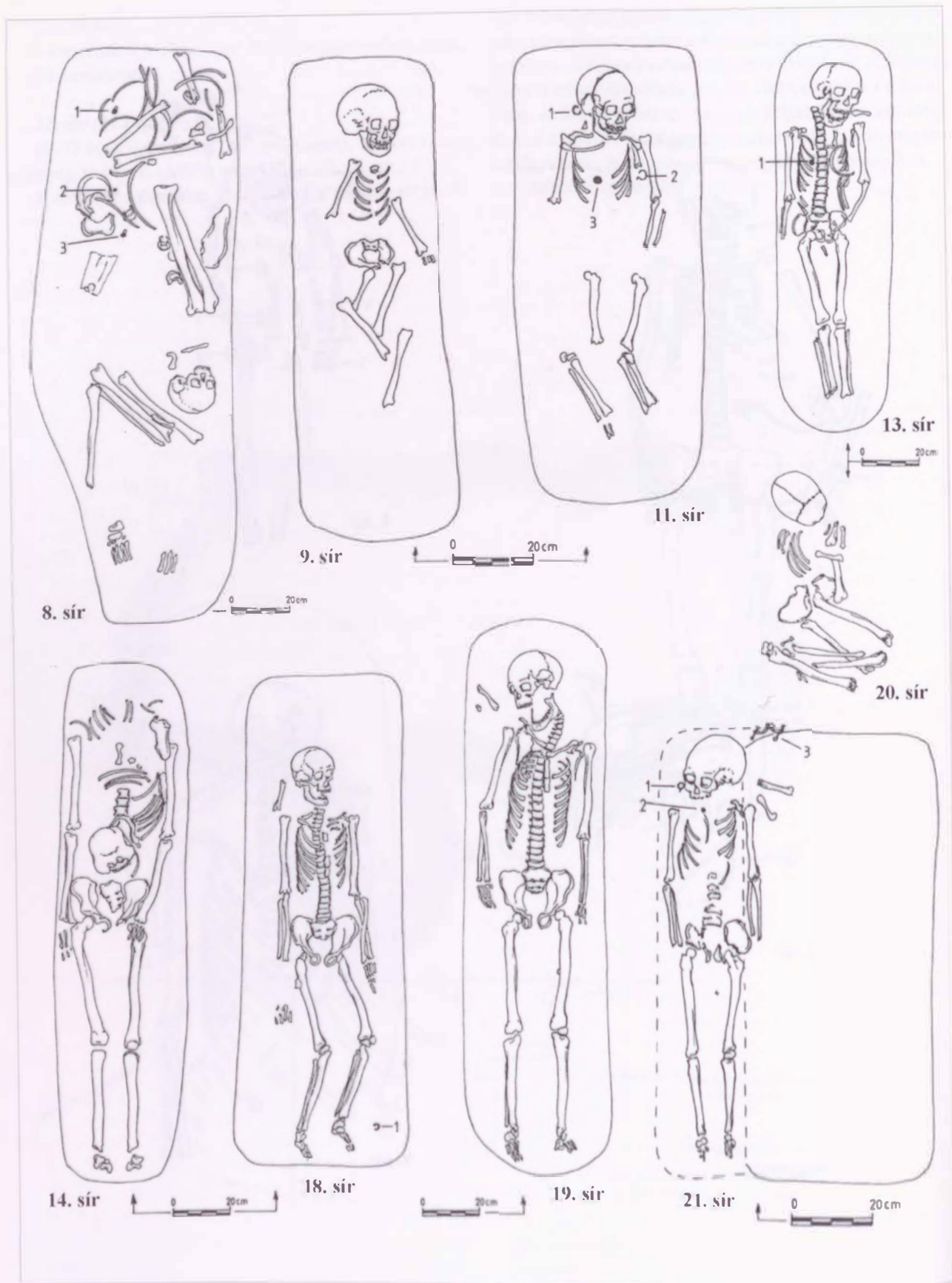

4. sír

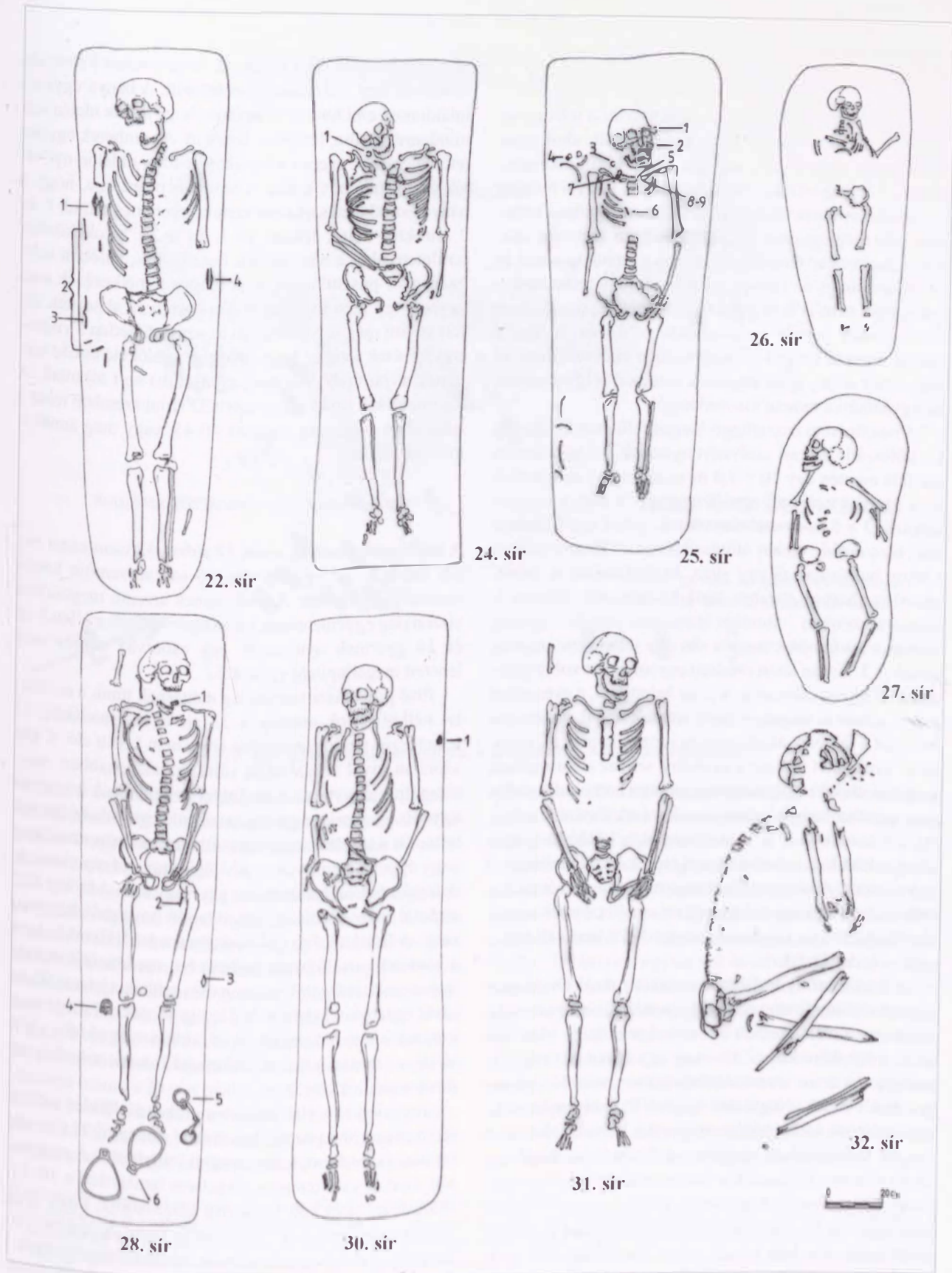

5. sír

215. kép. Tiszanána-Cseh-tanya

216. kép. Tiszanána-Cseh-tanya

217. kép. Tiszanána-Cseh-tanya

50.3. ÉRTÉKELÉS

A temető kiterjedése

A temetőterkép (214. kép) tanúsága szerint a leletmentő ásatások során a homokbánya azon oldalát, ahol sírok előkerülése várható volt, sikerült körös-körül átkutatni. Dienes I. feljegyzései arról tanúskodnak, hogy a temetőt (pontosabban annak maradványát) teljesen feltárták tekintette, bár megjegyezte: „A meglehetősen szétszórt csoportokban történő temetkezés zavarja tisztánlátásunkat és lehetséges, hogy az eddig ismeretlen fajtájú temetőnek – számunkra nem is sejthető helyen – még lappanghatnak sírjai. Ennek per sze a valószínűsége kevés, hiszen a bányát művelő helyiektől megfelelően tájékozódunk és amennyire az anyagiak engedték ásatással is igyekeztünk meggyőződni a temető kiterjedéséről.”

A nagyméretű összefüggő ásatási felületen kívül még két külön álló ásatási szelvényt nyitottak: a bánya északi partfala mentén egy 10 × 3,4 m-es szelvényt mélyítették le, a kísérlet azonban meddő maradt. A bánya nyugati sarkánál 3 × 5 m-es szelvényt ástak, mivel egy homokot bányászó cigány ember állítása szerint 1959-ben valahol e tájon bukkantak rá egy sírra. Mellékletéről is tudott, egyetlen (három darabra tört) karperecről. Dienes I. számára azonban – minden bizonnyal joggal – gyanús volt az a körülmény, hogy a sírt úgy jellemezte, mintha abban (a 2. sírban látott módon) egy anya lett volna gyermekével együtt eltemetve. A 2. sír halottjáról, a gyermekét még a sírban is magához ölelő anyáról annak idején sok szó esett a faluban, alighanem ez mozgatta meg e „szemtanú” képzetét is. Sem a szelvény, sem az azon a részen az ásatás idején is folytatott nagyarányú homokkitermelés nem igazolta, hogy arrafelé temetkezések történtek volna. Ha állításának volt is valami alapja, a kérdéses sírnak jóval keletebbre, a feltárt temetkezések közelében kellett volna lennie. A könnyen összeroppant karperecről szólva talán a 3. sír vékony ruhapántjaira emlékezhetett, amely sírt Szabó J. Gy. jegyzetei szerint 1959-ben valóban a cigányok dúlták fel.

A korábban nyomtalanul eltűnt sírokról Dienesnek sikerült néhány fontos adatot gyűjtenie. Kiss István helyi lakos igen élményszerűen mesélte el neki, hogy 1939-ben az 1. sírtól délre kb. 12-15 m-re egy olyan sírt találtak, amelyben a 2. sír lószerszámvereteihez hasonló „bronzgombok” voltak. Nagyjából a VI–VII. szelvények nyugati szélének táján jelölte meg e sír helyét, tehát az a rangos temetkezések sávjába, az 1. és 2. sírokkal egy sorba eshetett. Ugyanakkor többen emlegettek egy „ülő” (talán zsugorított?), Kiss István szerint azonban ugyancsak nyújtott helyzetben előkerült csontvázat is, amely délnyugati irányban kb. 20 méter távolságra volt az 1. sírtól, és cserépedény volt mellette. Az 1960. évi ásatás

egy idős látogatójától Dienes I. még a néhai Petróczki Istvánnak egy vallomásáról is értesült. A bánya egykori tulajdonosa említette neki ugyanis, hogy annak idején sok mindenre: kardra, lófejekre leltek itt. Az emberek egyöntetű véleménye szerint a bányát az északi oldalon nyitották és dél felé bővítették. A temetőkép igazolja, hogy a bánya északkeleti sarkában szerencsésen megmaradt 1. és 2. síroktól délre, főként az 1. és a 21. sírok közötti területen, ahol a bányagödör beszögellik, valóban több gazdag sír pusztulhatott el. A rangos temetkezések sora ugyanis így igen foghíjas. Talán ezen ívelt sírsornak dél felé is volt még folytatása, sőt az sem lehetetlen a visszaemlékezések alapján, hogy nyugatra az előkelő család tagjainak sírjai újabb (teljesen elpusztult) sort alkottak. A leletmentések során megmentett 32 sírral szemben tehát a temetőben eredetileg legalább 40-45, vagy még annál is több sír lehetett.

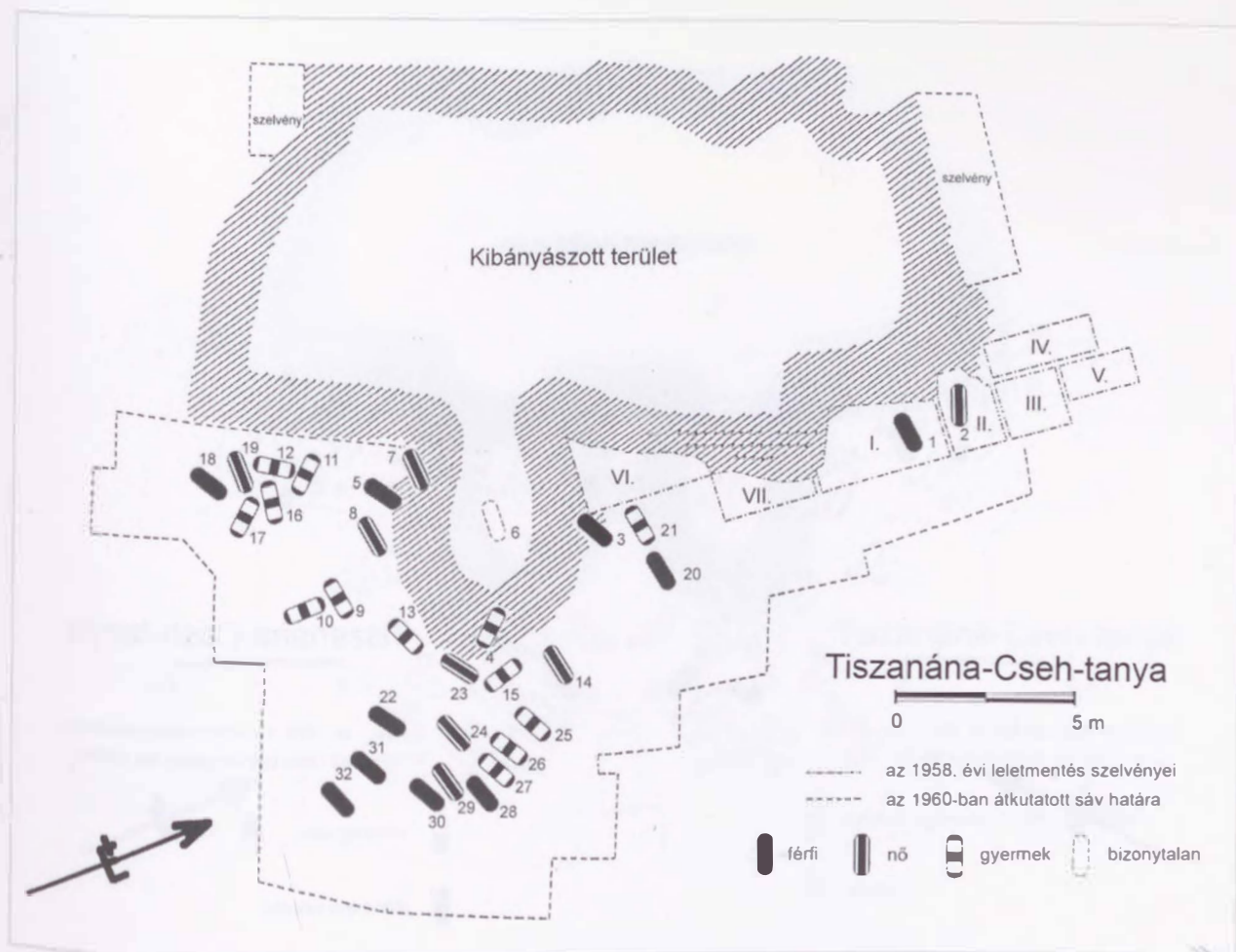
A temető leletanyaga, temetkezési szokások

A leletmentő ásatások során 32 sírban 33 csontvázat tártak fel, a 2. sír ugyanis egy nő és csecsemője kettős temetkezését rejtette. A sírok nemek szerinti megoszlása viszonylag egyenletesnek tekinthető: 10 férfi mellett 8 nő és 14 gyermek nyugodott, egy csontváz nemét nem lehetett megállapítani (218. kép).

Első pillantásra viszonylag magasnak tűnik a melléklet nélküli sírok aránya: a 33 sír egyharmadából, 11 temetkezés mellől semmiféle tárgy nem került elő. E kép azonban jóval árnyaltabbá válik, ha alaposabban megvizsgáljuk e kérdést. A melléklet nélküli sírok közül hét ugyanis gyermek vagy csecsemő földi maradványait rejtette, ők a korszak más temetőiben is csupán szerény – vagy éppen semmilyen – túlvilági útravalót nem kaptak. A felnőttek közül mindössze egy vagy két nő és két férfi sírjából nem került elő maradandó anyagból készített tárgy. A fiatal nő sírja (14.) esetében a mellékletek hiánya a korabeli sírablásnak tudható be: medencétől felfelé ugyanis a fosztogatók teljesen összedúlták a vázat. (Ezen kívül egyébként még a 8. és 23., ugyancsak női sírok estek korabeli rablás áldozatául.) A 29. sírban nyugvó idős nő(?) sírját a szántás teljesen felforgatta, annak eshettek áldozatul mellékletei is.

Figyelemre méltó módon mindkét melléklet nélküli férfit zsugorított pózban temették el, sőt egyikük (20. sír) tájolása is fordított, kelet-nyugati irányú volt. A zsugorított módon való temetés korántsem ismeretlen a 10–11. században, nem kell tehát arra gondolnunk, hogy ezek őskori sírok lennének.²⁹⁰ (Az ásatás során egyébként előkerültek a dombon szórványos őskori telepjelenségek.) Erre utal az is, hogy sírjaik illeszkednek a temető sírsor-

²⁹⁰ Dienes 1972, 16; Tettamanti 1975, 101; Szabó 1976, 17–19; Köhegyi 1980, 205–239; Kürti 1980, 342.

218. kép. Tiszanána-Cseh-tanya, a sírok nemek szerinti megoszlása

raihoz. A rendellenes módon, melléklet nélkül elhantolt férfiak házi szolgák vagy a közösség valamilyen okból kitaszított tagjai lehettek, s ennek megfelelően a temető szélén kaptak nyughelyet.

A többi, rablással vagy szántással nem bolygatott esontvázat nyújtott helyzetű, háton fekvő pózban találtak. Nem mutatható ki rendellenesség a kéztartásban sem. Mindössze néhány váz esetében figyelték meg azt, hogy a temetés során az elhunyt egyik vagy mindkét alkarját enyhén behajlították. A sírgödörök többsége téglalap alakú vagy a láb felé szűkülő trapéz formájú volt, sarkai enyhén lekerekítettek. Eltérést csupán két gyermek és egy nő sírgödre mutat: a 27. sírt ovális, enyhén kifli alakúra ásták, a 2. sír bal oldalán pedig a sírfenéktől 10-15 cm-rel magasabbban 45 cm széles padkát alakítottak ki.²⁹¹ Ritkaságnak számít a honfoglalás kori temetőben a padmalyos sír.²⁹²

egy esetben (21.) azonban Tiszanánán is előfordult. A padmalyt – hasonlóan a korszak más temetkezéseihez – itt is a sírgödör déli falába vajták.

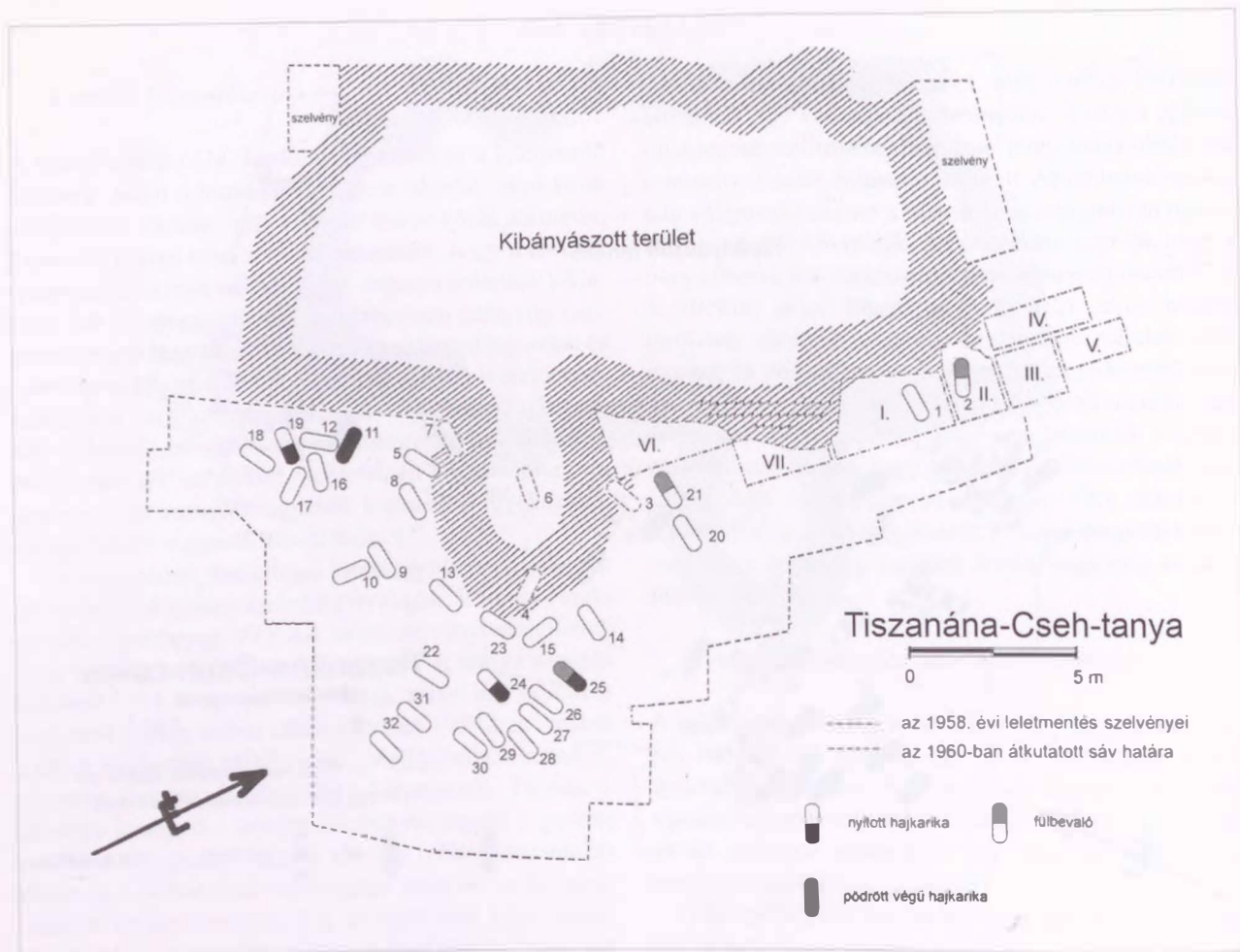
A sírokból viszonylag csekély számban láttak napvilágot ékszerek és ruhadíszek. Kerek átmetszetű, nyitott hajkarikát férfi- (18.), női (19., 24.) és gyermeksírban (25.) egyaránt letek (219. kép). Valamennyit bronzhuzalból hajlították. Többnyire egyesével kerültek elő, a 25. sírban azonban három példány is akadt: kettőt hajkarikaként viselt a gyermek, a harmadikat azonban – mint az alábbiakban még visszatérünk rá – egy fülbevalóval fűzték össze. A nyitott hajkarikák az egész 10. századi magyar szállásterületen kedvelt és elterjedt ékszerek voltak, de gyakran előbukkannak 11. századi sírokból is.²⁹³ A tiszanánai temetőben a sírok számához viszonyított arányuk hasonló a korszak más temetőiben megfigyelttel.²⁹⁴

²⁹¹ A sírgödör formáját és metszetét az ásató az előre nyomtatott sírlapon nem rögzítette.

²⁹² Őt leő lelyről 11 ilyen sírt gyűjtő össze Tettamaní 1975, 90., majd ezt újabbakkal egészítette ki Lőrinczy 1985, 155–156. E temetőben is legfeljebb egy-két padmalyos sír fordul elő, kivétel csupán két leőhely képez. Bánkeszi (Bánov, Szlovákia) 7 sírral és Sándorfalva-Erperjes, ahol a 8 megőlyelt padmalyos temetkezés mellett ilyenek gyűjthetők azokban az esetekben is, ahol a váz a széles sírgödör egyik falánál fekszik (utóbbiakat a földgyaluk munkája miatt nem lehet pontosan megfigyelni): Fodor 1985, 20.

²⁹³ Szőke 1962, 35.

²⁹⁴ Révész 1996, 76.

219. kép. Tiszánána-Cseh-tanya, hajkarikát és fülbevalót tartalmazó sírok

Jóval ritkább leletnek számítanak viszont a 11. sírban nyugvó gyermek mellett lelt *pödrött végű hajkarikák*. E tárgytipus tanulságait legutóbb Lőrinczy Gábor tekintette át.²⁹⁵ Vizsgálatai során arra az eredményre jutott, hogy a 70 lelőhelyről ismert mintegy 150 db pödrött végű hajkarika lelőhelyei egyenletesen oszlanak el a Dunától keletre és nyugatra. A két terület között a hasonlóság ezzel azonban véget is ér. A Dunától keletre talált példányok zöme ugyanis a Kunszentmárton–Hódmezővásárhely vonala által határolt területsávban került elő, de nem számítanak ritkaságnak Csongrád megye más területein, valamint Békés, Szolnok és Bács-Kiskun megyék korabeli temetőiben sem. Az északi és a keleti országrészekben (Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Heves és Hajdú-Bihar megye) vagy teljesen hiányoznak a pödrött végű hajkarikák, vagy csak egy-két lelőhelyük ismert. Ezek sorába illeszkednek a Tiszánánán lelt példányok is, amelyek egyéb sajátosságaikat tekintve is az alföldi régió más hasonló leleteivel mutatnak rokonsá-

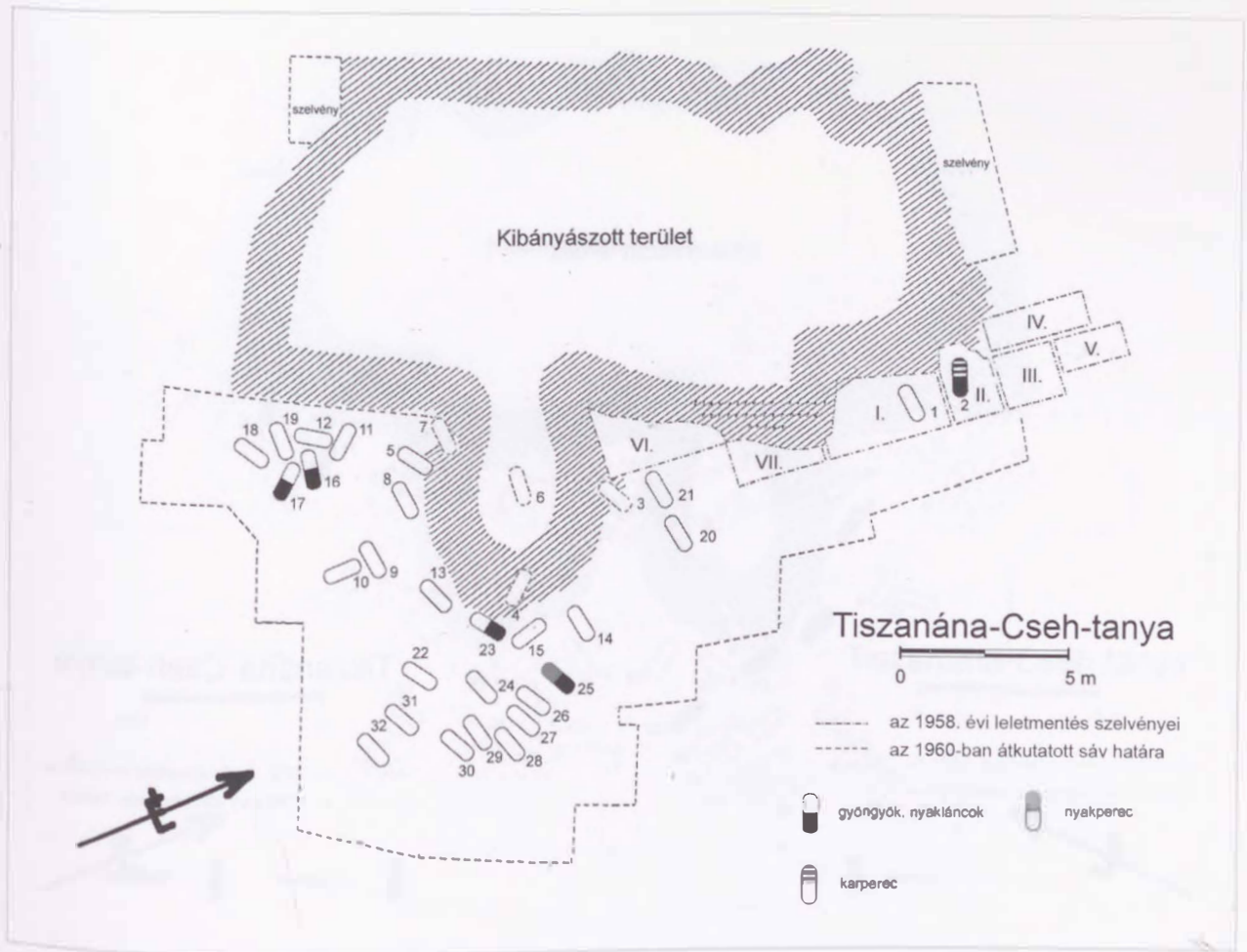
got. Utóbbiak közül két dolog kiemelendő a számunkra: Mesterházy Károly és Tettamanti Sarolta már korábban felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy az alföldi lelőhelyekről nem ismerünk olyan hitelesen megfigyelt sírt, amelyben pödrött végű hajkarika 11. századi pénzzel vagy biztosan a 11. századra keltezhető S-végű hajkarikával együtt fordulna elő, szemben a Dunántúllal, ahol ez gyakorinak számít.²⁹⁶ A Dunántúlon és az Alföldön előkerült pödrött végű hajkarikák formái szempontból is eltérnek egymástól: utóbbiak karikája, pödrésének átmérője s annak a vastagsága viszonylag nagy, szemben az előzőek kisebb méretével, kicsi, vékony és igen gyakran elkalapált pödrésével.

Az újabb leletek ismeretében sincs okunk változtatni Szőke Béla több mint négy évtizede megfogalmazott megállapításán, mely szerint e tárgytipus a 10. század 3. negyedében jelent meg a magyar köznép viseletében, s viszonylag rövid idő múltán, az ezredforduló elején el is tűnt onnan.²⁹⁷

²⁹⁵ Lőrinczy 1985, 157.

²⁹⁶ Mesterházy 1965, 99; Tettamanti 1975, 103; Lőrinczy 1985, 157.

²⁹⁷ Szőke 1962, 35–38.

220. kép. Tiszanána-Cseh-tanya, nyak- és kardszket tartalmazó sírok

Fülbevaló három sírból került elő (219. kép). A 2. sírban talált préselt gömbsorosüngős fülbevaló a magyarság keletről magával hozott ékszertípusai közé tartozik. Használata az egész 10. században kimutatható a teljes korabeli magyar szállásterületen. Használói zömmel a módos vagy kifejezetten gazdag közösségekhez tartozók voltak, bár nem ismeretlen a köznépi temetőkből sem.²⁹⁸ E fülbevalótípus egyik sajátos változata lehetett a 25. sírban lelt, sajnos nagyon töredékesen fennmaradt ékszer. A csüngőtag beakasztására szolgáló hurkot a fülbevaló huzalkarikájának a meghajlításával alakították ki.²⁹⁹ A fülbevaló (talán már a sírba kerülése idején is) töredékes karikáját egy nyitott hajkarikára akasztották. Csüngőtagja pedig – az eddig ismert leletek közt egyedülálló módon – vasból készült. Elképzelhető, hogy a sírban nyugvó gyermek számára, vagy a temetés előkészületeként egy egyébként is sérült ékszer házilag szereltek össze ezen a szokatlan módon. Ugyancsak gyer-

mek sírjából (21.) került elő egy bogycsüngőjű bronz fülbevaló, ami feltehetőleg a mivesebben megformált, finoman kidolgozott bizánci függők elnagyolt utánzatának tekinthető.³⁰⁰

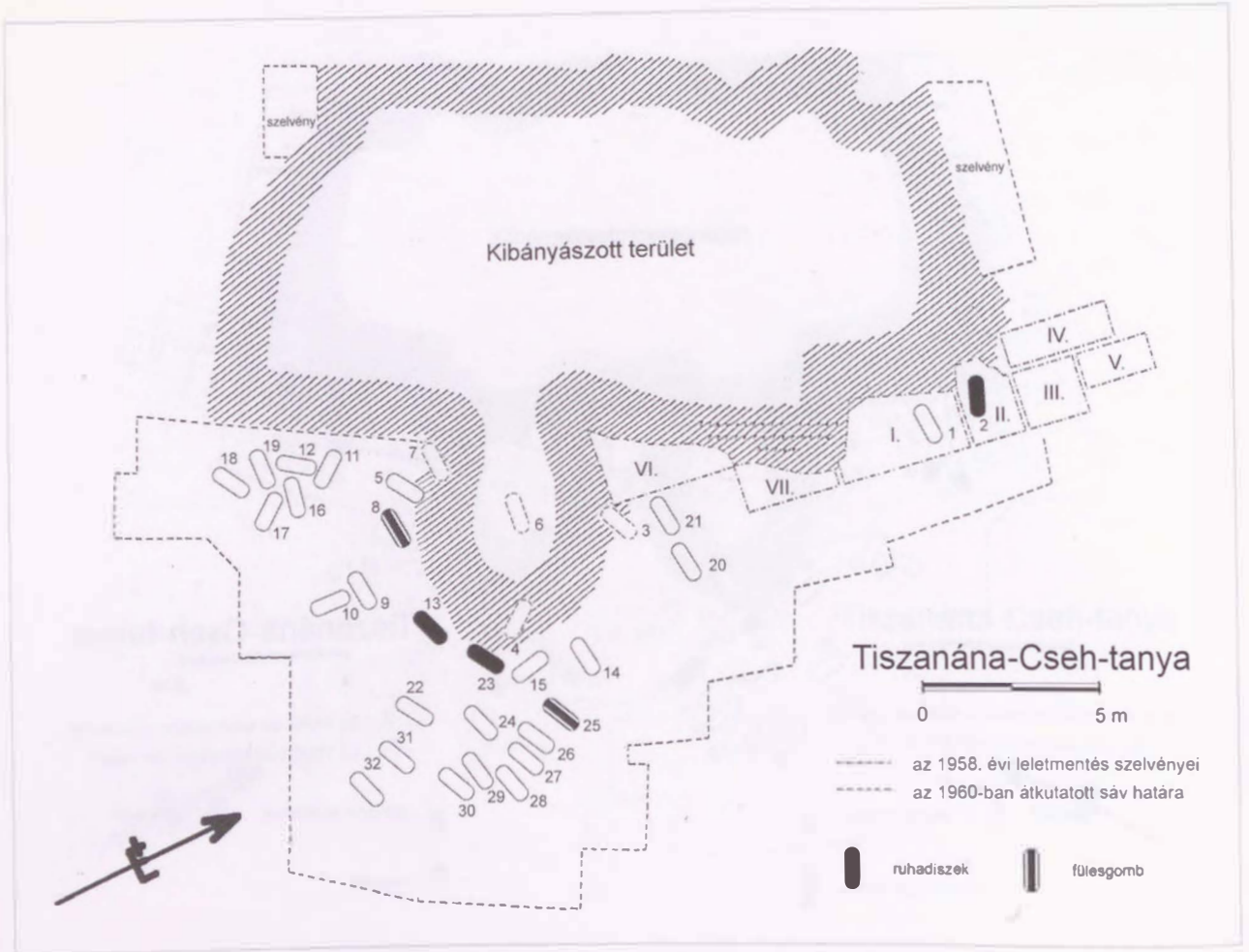
A nyakon viselt ékszerek közül a gyöngyök feltűnően esekély számban bukkantak fel a tiszánánai közösség hagyatékában (220. kép). A 2. sírban a nyakcsigolyák környékén megfigyelt apró igazgyöngyszemek lehettek nyaklánc díszei, de ékesíthették az ing vagy kaftán gallérját, esetleg a varkocsba font vagy a fejfedoról lecsüngő szalagot is. Inkább nyaklánc alkotóelemei lehettek viszont a 23. sírban lelt dudoros üvegpaszta gyöngyök és a kétagú gyöngyszem, bár a korabeli rablással feldúlt váz csontjai és leletei nem maradtak eredeti helyzetükben. A leletek sorát végül a 16. és a 17. sírban talált csigagyöngyök zárják.

Ritkaságnak számít a 10–11. századi leletanyagban a vasból készült nyakperec. A 25. sírban talált ékszernek sajnos esupán apró töredékei maradtak meg, így a tárgy ti-

²⁹⁸ Révész 1988.

²⁹⁹ Párhuzamait Győr-Téglavető-dűlő 47., Piliny-Simányhegy 64., Szentes-Derekegyházi oldal 1., Karos-Eperjesszőg II.-47. sírjából és Hajdúsámson-Majorsági-földekről ismerjük: Révész 1988, 145.

³⁰⁰ A 10–11. századi magyar sírleletekben talált bizánci és balkáni eredetű tárgyakról ld. Mesterházy 1990; Mesterházy 1991.

221. kép. Tiszánána-Cseh-tanya, ruhadiszeket tartalmazó sírok

pusáról semmi közelebbit nem tudunk. A vas nyakperek viseletére a 10. század közepétől vannak adataink.³⁰¹ A vasnak mint alapanyagának használata ékszerek készítése során feltehetőleg hitvilági okokkal is magyarázható: alapja a vastárgyak védő-bajelhárító szerepébe vetett hit lehetett.³⁰² A közelmúltban Horváth Ciprián gyűjtötte össze a vas nyakláncokat, s munkája során igen tanulságos eredményre jutott.³⁰³ Megfigyelései szerint a vasláncokat tartalmazó 10–11. századi sírok mindegyikében gyermek nyugodott, mégpedig ahol életkoruk meghatározható volt, 10 évesnél fiatalabb gyermek. Lelőhelyeik a Tiszától nyugatra eső területeken találhatóak. Heves megyéből egyébként Aldebrő-Mocsáros 13. sírjából is került elő vas nyakpereg: a 12–13 éves, áttört hajfonatkorongpárt viselő leánya nyakát díszítette, a nyakperekre gyöngyszemeket és kauricsigákat is húztak.³⁰⁴ Mindezen adatok sorába kitűnően beilleszthető a tiszánánai lelet is, amely egy 11–12 éves gyermek hagyatékának a részét alkotta. Nyakdíszének tartozéka lehetett az

a vékony szemekből összefűzött bronzlánc is, amelynek csekély maradványait az alsó állkapocs alatt lelte az ásató.

Még a nyakdíszeknél is csekélyebb a kéz és a kar díszítményeinek a száma: mindössze a 2. sírból került elő egyetlen kiszélesedő, lekerekített végű, nyitott ezüst pántkarpereg. E karperec típus a korszak legjellemzőbb ékszerei közé tartozik. Használata a 10. század első kétharmadára jellemző, bár a bronzból öntött, pontkörökkel díszített változata még a 11. század elején is felbukkan.

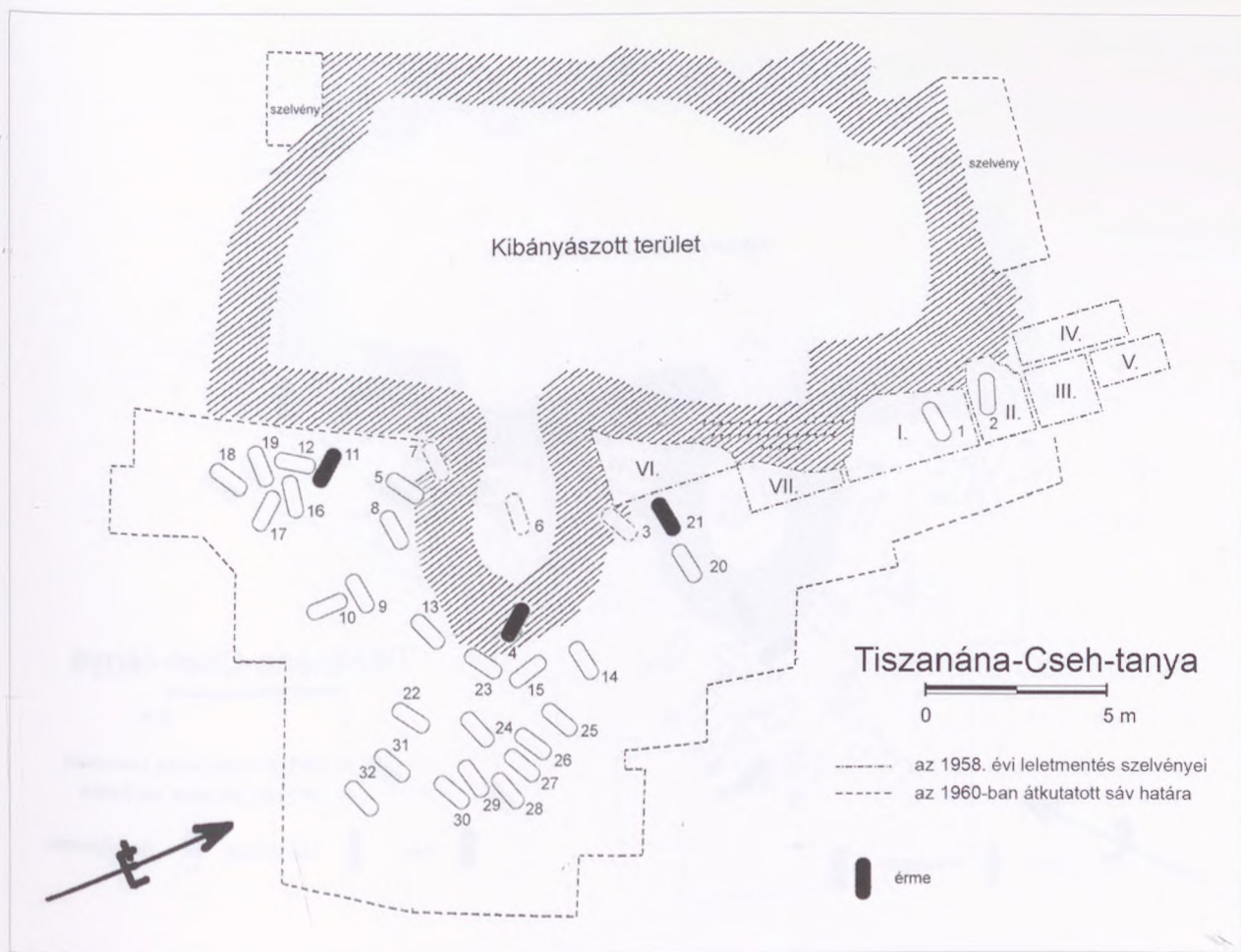
A tiszánánai közösség e temetőben elhantolt tagjának a ruházatát feltűnően csekély számban ékesítették maradandó anyagból készített ruhadiszek (221. kép). Füles gombokat mindössze két sírban (8., 25.) találtak, viseletrekonstrukcióra azonban ezek nem alkalmasak. A 8. sírt ugyanis a korabeli sírablók teljesen felforgatták, így megmaradt mellékletei sem eredeti helyükön feküdtek. A 25. sír két füles gombjának egyikét egy ürgejáratban találták, a másik a nyakesigolyák mellett feküdt.

³⁰¹ Szabó 1980, 52–62.

³⁰² Solymosy 1933, 103–104.

³⁰³ Horváth 2004, 459–482.

³⁰⁴ Szabó 1963, 103–105.

222. kép. Tiszanána-Cseh-tanya, érmét tartalmazó sírok

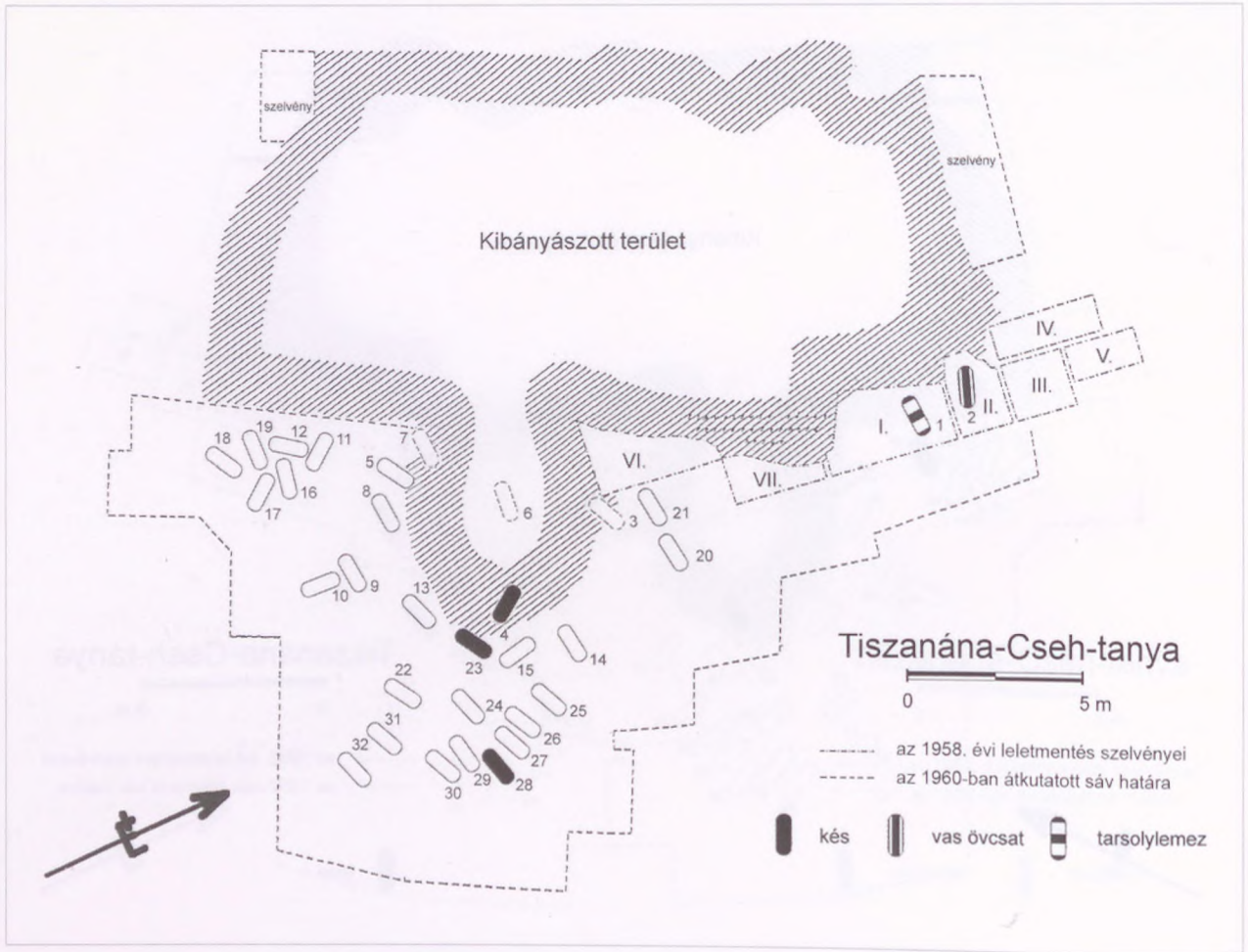
A préselt ruhadíszek használatára is csak jelzésszerű adataink vannak, mindössze két vagy három sírból egy-egy verettel. A 2. sír esetében még az is kétséges, hogy a kérdéses darabokat valóban ruhadíszként használták-e. A kérdéses darabokat valóban ruhadíszként használták-e. A váz medencéjén talált korong alakú, öntött bronzveret ugyanis hajszálpontosan megegyezik a lábfejek felett előkerült rozettás lószerszámdíszekkel, gyaníthatóan csak a rágcválók túrták el eredeti helyéről. A bal lábfej felett, a lószerszámvretek társaságában lelt, vékony bronzlemezről préselt, aranyozott rozetta csak készítése technikáját tekintve tér el a készlet öntött darabjaitól, méreteiben és díszítésében viszont megegyezik azokkal. Ez esetben inkább egy korábban elveszett darab pótlásáról lehet szó.

A 13. sírban feltárt egyetlen *kerek bronzpityke* a 10. század egyik leggyakoribb, többféle funkcióban is használt verettípusa volt. Ugyanez a helyzet a 23. sírban talált ezüstlemezről préselt, *rombusz alakú ruhadísz* is. Mivel e temetkezés korabeli rablásnak esett áldozatául, nem zárható ki az sem, hogy – más leletekhez hasonlóan – eredetileg több, akár tucatnyi darabból álló készlet hírmondójaként maradt ránk ez az egyetlen ingnyakdísz.

Még ennyit sem tudunk a 28. sír alsó állkapcsa alatt fekvő, időközben elveszett háromszög alakú ezüstlemezkeről.

Végezetül a női viselet pompás darabjai közé tartoztak a 2. sír *veretes csizmái*. Sajnos a 79 db félgömbfejű ezüstszegecs által alkotott mintát az ásás során nem lehetett megfigyelni, így csupán a lelet előkerülésének a tényét rögzíthetjük. Azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy a tiszánai 2. sír pontosan beleillik abba a leletkörbe, amely a veretes lábbelivel eltemetett nőt jellemzi: ruházatuk a legtöbb esetben nem bővelkedik nemesfém ékszerekben és ruhadíszekben (előbbiek között viszont gyakoriak a gömbsorcüngös fülbevalók és a pántkarperecek), rangjukat vagy gazdagságukat inkább a rozettás lószerszámvretek jelzik.³⁰⁵ Mindezzel együtt kétségtelen, hogy még szerény ékszereivel és ruhadíszével is a 2. sírban nyugvó nő mellékletei a leggazdagabbak az érintetlenül ránk maradt tiszánai sírok közül. Hasonló a helyzet kissé tágabb kitekintésben, egész Heves megye eddig ismert leletanyagát szemlélve is. A megye lelőhelyein ezen kívül csupán Pélyen és Heves-Kapitányhegyen találtak veretes lábbelit. Sajnos egyik sem régészeti ásatás

³⁰⁵ Szöke 1962, 17; Révész 1996, 103.

223. kép. Tiszanána-Cseh-tanya, övre szerelt tárgyak

során került elő, így díszítésmódjukról sem tudunk semmi közelebbit.³⁰⁶

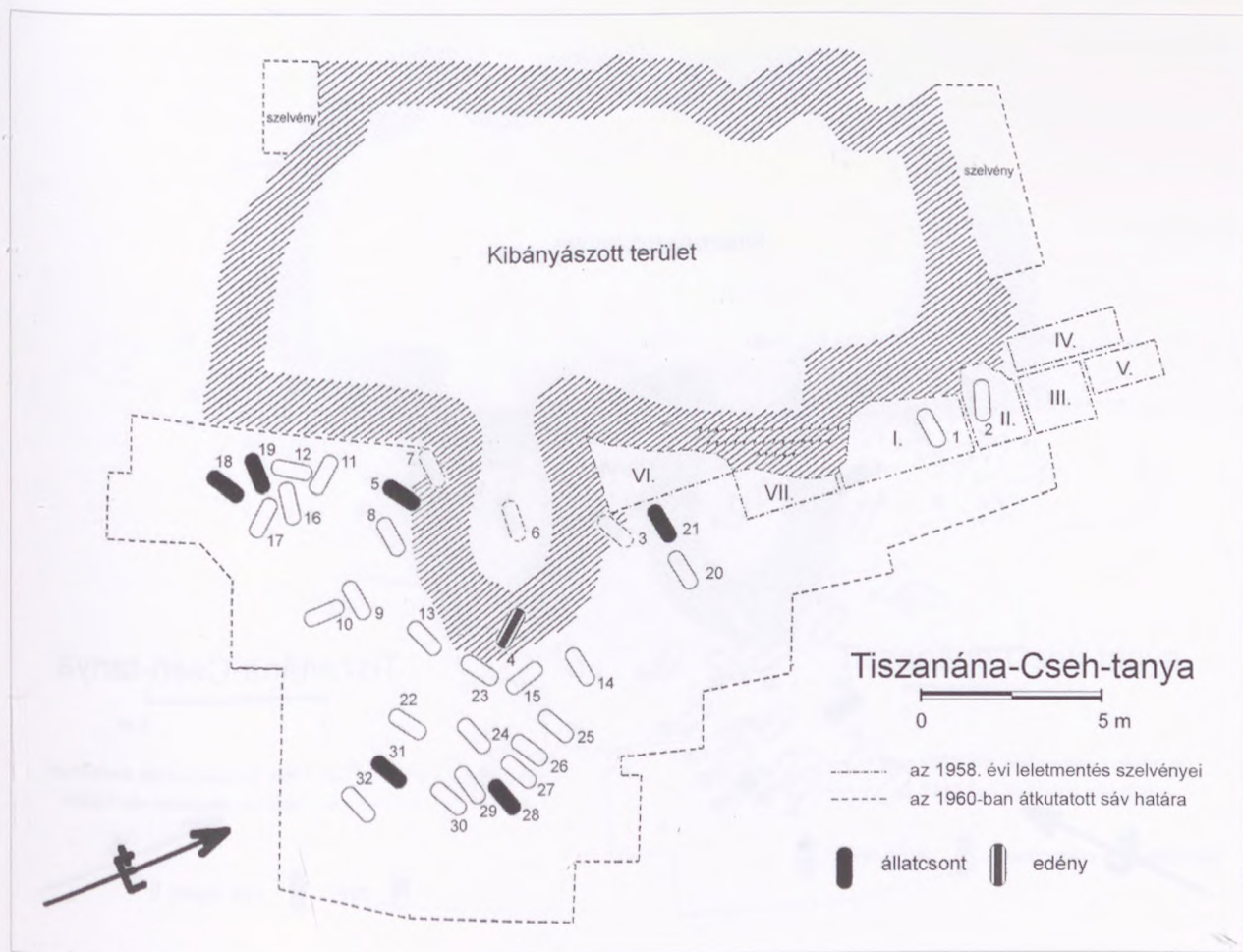
Részben a ruhadíszek közé is sorolhatjuk a temetőben előkerült *érméket*, hiszen szinte mindegyiket egy vagy két lyukkal átfúrták, s ily módon felvarrásra alkalmassá tették. A 4. sírban lelt 11 db ezüstpéznz közül három a koponya mögött, kettő-kettő a jobb és a bal ujjpercek között, egy az állcsúcs alatt, kettő a gerincoszlop mellett feküdt, egynek a helyzetét nem figyelték meg. Elhelyezkedésük alapján mind a fejfedőt, mind az inget vagy kaftánt díszíthették. A 11. sír bordái között talált, a széle mentén egy lyukkal átütött római kisbronzot hajdan zsinórra fűzve a gyermek nyakába akasztották. Egyedül a 21. sírban az állkapocsba nyomódva fekvő, átfúratlan érméről feltételezhető, hogy halotti obulusként került az elhunyt mellé.

Feltűnő, hogy a temetőben pénzeket kizárólag igen fiatal, 3-5 éves gyermekek sírjába tettek³⁰⁷ (222. kép). E

sírok mindegyike a homokbánya keleti szélé mellett feküdt. Ha azt feltételezzük, hogy a bánya a temetkezések legalább egyharmadát (tehát a sírsorok nyugati-északnyugati szárnyát) elpusztította, akkor e sírok a hajdani temető középső sávjában helyezkedtek el. A nyilván véletlenül talált római kisbronzot leszámítva a maradék 12 érme kibocsátási idejét tekintve közel egy évszázados időintervallumot fog át: Kopasz Károly (840–875) nyugati frank uralkodó négy verete mellett I. Berengár (888–915) ugyancsak négy denára és Provence-i Hugó (926–931) itáliai király három érmeje látott napvilágot, egy milánói töredékes denár pontosabb verési idejét nem lehetett meghatározni. Provence-i Hugó egyik denára kivételével (21. sír) valamennyi a 4. sírből került elő, így mindkét sír záróverete az említett uralkodó nevéhez fűződik. Rendkívül sokat vitatott kérdés szakirodalomban, hogy mennyi idő telhetett el egy-egy érme kibocsátása és utolsó tulajdonosa általi megszerzése, majd

³⁰⁶ A fennmaradt levelek, illetve jegyzőkönyvek tanulmányozása során derült ki, hogy a hevesi sírban jóval több tárgy volt, mint amennyit az Egrí Lyceum 1938-ban átadott a Nemzeti Múzeumnak, illetve Pataky 1939, 200–208. közölt. A rozettás lószerszámveretek száma nem 15, hanem 36 db volt, a sírban megtalálták a vaszablát is, valamint „apró cipőgombokat bronzból” (ezek ezüst lábbeliveretek lehetnek). A szakirodalom 1939 óta e téves adatokat idézi. A hiteles adatokról és leletkörülményekről ld. az MNM Rég. Oszt. 24/1936. számú iratanyagot.

³⁰⁷ A temetőben talált pénzeket közölte Kovács 1989, 71.

224. kép. Tiszánána-Cseh-tanya, ételmellékletet tartalmazó sírok

sírba kerülése között.³⁰⁸ A tiszánánai temető esetében a pénzek által átfogott 91 éves időtartam mindenesetre óvatosságra kell, hogy intsen bennünket. Éppen ezért – még ha 931 után készült veretek nincsenek is a leletanyagban – számolnunk kell azzal, hogy ezen időpont után akár még hosszú évtizedekig használatban lehetnek a pénzek.

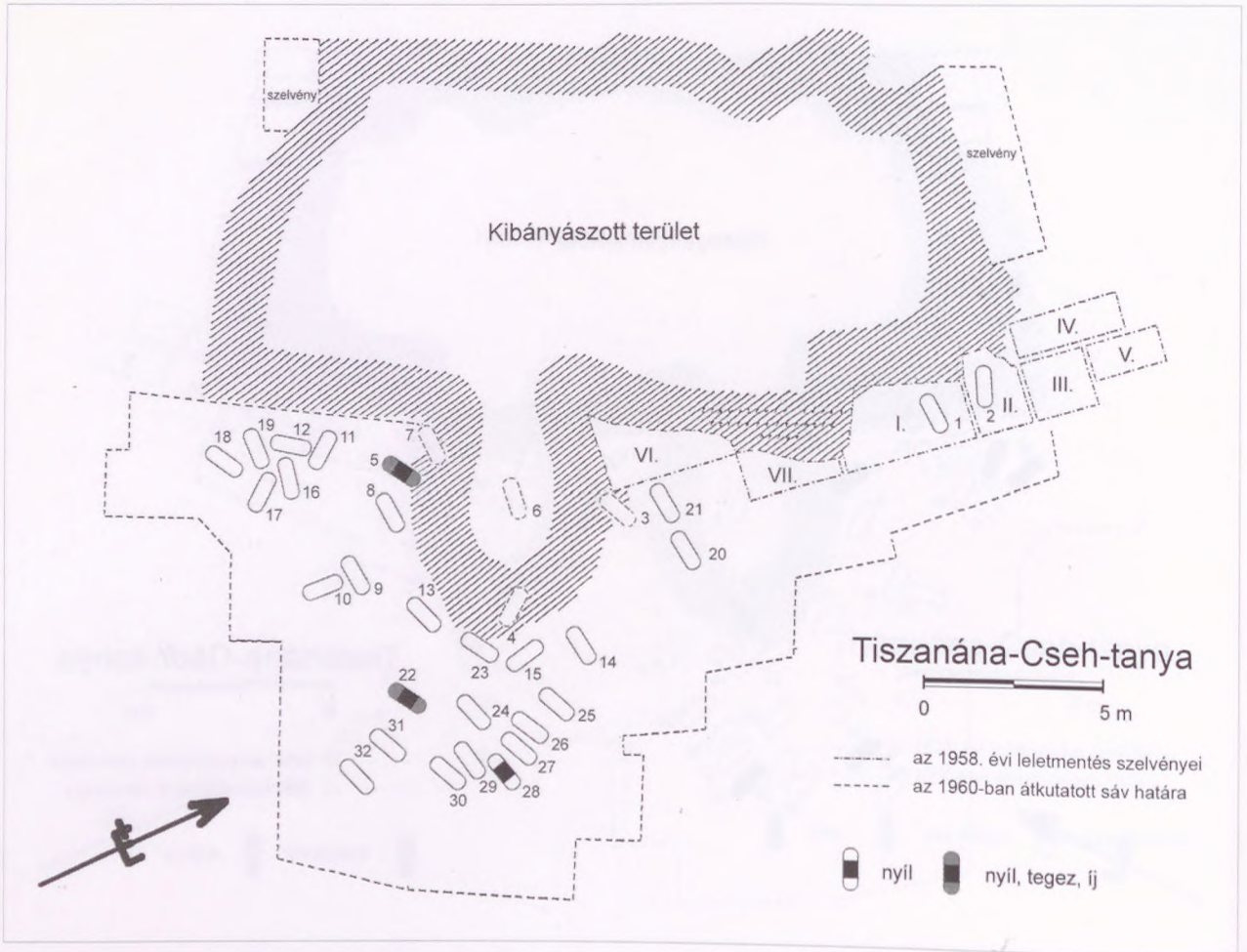
Meglepő, hogy nemcsak az ékszerek és ruhadíszek kerültek igen csekély számban a tiszánánai közösség tagjainak a sírjaiba, de a *használati eszközök* is. A korszak más temetőivel összehasonlítva ritkaságnak számít az a jelenség, hogy egyetlen sírba sem tettek tűzkésztséget. Vaskést a 4. sírban leltek (ez a restaurálás során megsemmisült), a 23. sírból a kés pengéjének és nyéltüskéjének a töredékét mentették meg. Ezeken kívül a 25. sírban kés vagy ár nyéltüskéjét, a 28. és 30. sírban pedig pengetöredékeket (kés?, nyílhegy?) figyeltek meg, ezek azonban időközben elkallódtak.

A *túlvilági útravalót* csak egy esetben tették edénybe. A 4. sírban talált kisméretű fazék a korszak általánosan elterjedt edényformája volt. Ételmellékletre utaló állat-

csontot hat sírban figyeltek meg (224. kép). A hajdan bizonyára fatálra helyezett vagy csak vászonba takargatott étel az idősebb (40 év feletti) férfiak esetében mindig juhcomb volt (5., 18., 31.), s ugyanazt kapott egy gyermek is (21.). Az egyetlen ételmellékletet tartalmazó női sírban (19.) sertés karcsonjtát találták, csakúgy, mint a 28. sírban nyugvó juvenilis korú elhunyt mellett. Az ételmellékletet tartalmazó sírok egyenletesen oszlanak meg a temető területén, semmiféle csoportosulásukat nem lehet kimutatni.

A leletek közül a *fegyvereket* kizárólag az íjászfelszerelés darabjai képviselik (225. kép). Két sírban (5., 22.) az íjcsontok, a nyíltartó tegez vasalásai és a nyílcsúcsok egyaránt előkerültek, míg a 28. sírban talált egyetlen vas nyílcsúcs vagy csak jelzésszerűen utal a fegyverzetre, vagy védő-bajelhárító szándékkal került az elhunyt mellé. Igaz, a nyílcsúcsok száma a másik két sírban is csekély: az 5. számúban ugyancsak egyetlen darab került elő (erre magyarázatul szolgálhat a korabeli rablás is), a 22.-ben pedig három. Sajnos a nyíltartó tegezek sem vizsgálhatók alaposabban a rablás, illetve a rácsálók okozta pusztítás

³⁰⁸ E kérdésről összefoglalóan, további irodalommal Kristó 1997, 236–239.

225. kép. Tiszanána-Cseh-tanya, fegyvert tartalmazó sírok

miatt. A fegyverek csekély számából ítélve úgy tűnik, a katonáskodás nem játszott központi szerepet a hajdan Tiszanána határában letelepedett közösség életében. A három sír nem csoportosult a temető valamely részén, hanem különböző sírsorokban helyezkedett el.

A leletek között megfigyelhető egyetlen *méltóságjelvény* az 1. sírban lelt szokatlanul kis méretű tarsolylemez. Részletesebb értékelése alól felment bennünket az a tény, hogy a tárgyat röviddel előkerülése után Dienes I. már közzétette,³⁰⁹ magát a tárgytípust pedig – a kutatás eddigi eredményeit is áttekintve – néhány esztendeje e sorok írója vette vizsgálat alá.³¹⁰ Mindössze egyetlen jelenségre szeretném felhívni a figyelmet. Dienes I. említett dolgozatában arra a megállapításra jutott, hogy a szokatlanul kicsiny méretű tarsolylemez minden bizonnyal kifejezetten a 12-14 éves gyerekmber számára készült, aki apja s esetleg idősebb testvérei halála után örökölte a családját megillető, a tarsolylemezrel is kifejezett méltóságot. Az újabb leletek azonban nem támasztják alá ezt az elképzelést. A karosi II/52. sírban ugyanis vi-

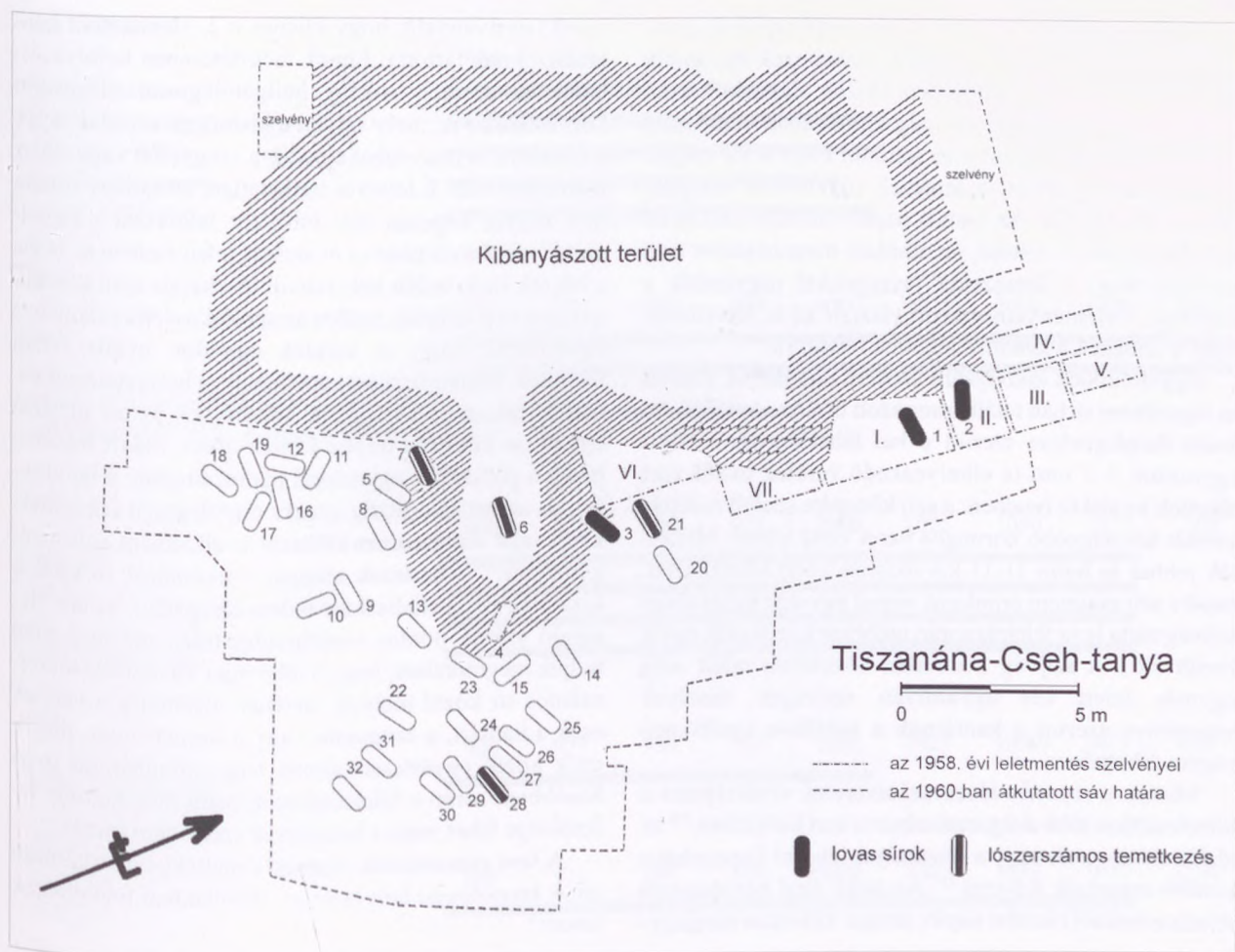
tathatatlannal éltes korú, s alighanem igen magas méltóságot betöltő férfi nyugodott, díszítetlen tarsolylemeze mégis csak milliméterekkel nagyobb a tiszánánainál. Arról sem lehet szó, hogy ez esetekben kifejezetten a sírba szánt méltóságjelvényeket készítettek a temetés előtt, hiszen mindkét tárgy szemmel láthatóan kopott, hosszabb ideig használt darab volt. Úgy tűnik tehát, hogy a korabeli társadalom számára önmagában a lemezzel borított tarsoly léte volt jelzésértékű, de magának a tárgynak a mérete vagy díszítettsége csak másodlagos fontosságú lehetett.

A lovas és lószerszamos sírok száma viszonylag magas: lócsontokat három sírban találtak (1., 2., 3.), további négy esetben pedig a lószerszám utalt a jelképes lovas temetkezésre (6., 7., 21., 28.) (226. kép). A lovas és lószerszamos (a továbbiakban összefoglalóan: lovas) sírok egy kivétellel a feltárt terület nyugati szegélyén helyezkednek el, a homokbánya partfala mentén. Amennyiben hitelt adhatunk a helybeliek azon visszaemlékezéseinek, miszerint az északról délre terjeszkedő homok-

³⁰⁹ Dienes 1964, 89–90.

³¹⁰ Révész 1996, 144–153.

TISZANÁNA-CSEH-TANYA

226. kép. Tiszánána-Cseh-tanya, lovas, lószerszamos sírok

bányában már az 1930-as években kerültek elő sírok, akkor nyilvánvaló, hogy a lovas temetkezések zöme a temető középső sávjában helyezkedett el. A bizonytalan, temető közepén említő adatközlők elbeszélése alapján az lovas sírokat is említő adatközlők elbeszélése alapján az sem kizárt, hogy a temető nyugati részén – mint arra már Dienes I. is gondolt – a közösség módosabb tagjainak a sírjai pusztultak el. A megmentett lovas temetkezések közül három férfi (amennyiben az 1. sírban fekvő legénykét is ide soroljuk), kettő nő és egy gyermek sírja volt, az elpusztított 6. sírből csak a lószerszám maradt meg, így az elhunyt nemét nem lehetett meghatározni.

Sajnos több sír lószerszámái részben (6., 7.) vagy teljesen (3.) elvesztek. Figyelemre méltó viszont, hogy a gyermeksírhoz (21.) csak zablát tettek a temetés során, kengyelpárt nem. E jelenség egyáltalán nem szokatlan a 10. századi leletek között.³¹¹ A megmaradt leletek közül a két férfisírban (1., 28.) csikózábla, a női (2.) és a gyermeksírhoz (21.) pedig oldalpálcás zabla volt. Mindez ugyanancsak párhuzamba állítható a honfoglalás kori

sírokban eddig megfigyelt adatokkal.³¹² A kengyelek közül leggyakoribbak a körte alakúak. Két sírban a kengyelpár mindkét tagja e típushoz tartozott (2., 6.), az 1. sírban viszont boltozatos szárú, domború talpú, feltehetőleg nyugati típusú, a 28. sírban pedig legyező alakú kengyel csatlakozott hozzá.

Különösen díszes lehetett az 1. és a 2. sírba helyezett nyereg. Mindkettőnek a kápáját ezüstlemezek ékesítették. Ezek az 1. sír esetében a más lelőhelyekről is ismert³¹³ ötszög alakúak, melyeket a sarkaikon átütött félgömbfejű ezüstszegekkel erősítettek a kápa fájához. A lelet előkezelési körülményei folytán pontosabb elhelyezkedésükről, s így a nyereg méreteiről semmit nem tudunk, s azt is valószínűnek tarthatjuk, hogy a megmaradt három ép és több töredékes darabnál eredetileg jóval több lehetett az elülső és hátsó kápan.³¹⁴ Kérdésesnek tűnik a 2. sírban talált négy ezüstlemez szerepe is. Az ásató ugyan egyértelműen arra a következtetésre jutott, hogy a láb- szárcsontok felett különböző magasságban talált ezüstle-

³¹¹ Dienes 1966, 230. további bőséges adattal a honfoglalás kori zablák és kengyelek típusairól, valamint Révész 1996, 43.

³¹² Dienes 1966, 210; Révész 1996, 41–43.

³¹³ Révész 1996, 48, 101. j.

³¹⁴ A honfoglalás kori ezüstveretes nyeregről a korábbi szakirodalom és a párhuzamok teljességre törekvő áttekintésével ld. Révész 1996, 46–54.

mezek kirajzolják a nyeregkápa ívét, megállapítását azonban fenntartással kell kezelnünk. E lemezek ugyanis a megszokottól eltérő módon nem ötszög alakúak, hanem szabálytalan formájúak. Ez még önmagában nem lenne perdöntő érv, az viszont már feltűnő, hogy a jól megfigyelt sírban egyetlen, a lemezek rögzítésére szolgáló szeget sem találtak. Az ásatási napló tanúsága szerint ez már Dienesnek is feltűnt, de áthidaló megoldásként arra gondolt, hogy a lemezeket faszegekkel rögzítették a kápához. Véleményem szerint viszont az is felvethető, hogy e lemezek a kantárra lehettek felvarrva.³¹⁵

Egyértelműen lószerszámdíszként használták viszont az ugyanezen sírban talált aranyozott bronzrozettákat. Az ásató megfigyelése szerint a bal lábszárcsont mellett egymástól 5–7 mm-re elhelyezkedő veretek ovális sort alkottak az alábbi rendben: a szíj közepére szerelt rozettás veretet két nagyobb korongos veret vette közre. Mellettük jobbra és balra 11-11 kis rozettás veret következett, majd a szíj csaknem érintkező végeit egy-egy pajzs alakú szíjvég zárta le (a feltárás során utóbbiak közül csak egyik került elő). A szíjvég közvetlen közelében talált még egymás felett két ugyanilyen szíjvéget, amelyek véleménye szerint a kantárnak a zablához csatlakozó végein ülhetek.

Miután a rozettás lószerszámveretek értékelésére a közelmúltban több dolgozatomban is sort kerítettem,³¹⁶ az alábbiakban csak egy, a tiszánánai lelettel kapcsolatos kérdést szeretnék felvetni.³¹⁷ Az ásató által hátrahagyott feljegyzésekből (ásatási napló, sírrajz, kéziratos megjegy-

zések) nyilvánvaló, hogy Dienes a 2. sír rozettáit kantárdíszeknek tartotta. Ennek megítélésében befolyásolhatta az a még sokáig hallgatólagosan elfogadott közvélekedés is, mely szerint a kisméretű rozetták helye a kantáron, a nagyobbaké pedig a szügyelőn vagy a farmatringon volt. E feltevés tarthatatlan, sematikus voltára más leletek kapcsán már többször felhívtam a figyelmet,³¹⁸ s indokolt lehet az óvatosság jelen esetben is. Noha a leletek síron belüli helyzetéről részletrajz nem készült, a sírrajz és a sírfotók mellett az aprólékos leírás alapján is egyértelmű, hogy a veretek egyetlen ovális ívben feküdtek. Kantárdíszként azonban ilyen helyzetet nem vehettek fel: a pofaszíjak, a homlokuszíj és az orradzó együttese kiterítve trapéz formát alkot, oldalt fektetve pedig a pofaszíjak egymással párhuzamosan, a homlokuszíj és az orradzó pedig azokra merőlegesen fekszenek. Erről saját ásatásaimon többször is alkalmam volt meggyőződni.³¹⁹ Mindezek alapján a tiszánánai rozettákat kizárólag szügyelődíszként tudom elképzelni. Sajnos elegendő számú pontos megfigyelés híján ma még nem tudjuk megmondani, hogy a több mint 70 rozettás lószerszámú sír közül melyek esetében díszítették a veretek csak a kantárt, a szügyelőt vagy a farmatringot, illetve ezek közül együttesen többet vagy mindhármát is. A későbbiek során e leletcsoporton belül még komoly jelentősége lehet majd e kategóriák szétválasztásának.

A fent elmondottak alapján a mellékletet tartalmazó sírok kronológiai helyzetét az alábbiakban foglalhatjuk össze:

1. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Tarsolylemez	████████████████████								
Nyeregdíszek	████████████████████████████████								
Csikózabla	██								
Körte alakú kengyel	████████████████████████████████								
Nyugati típusú kengyel	████████████████████████████████								
Lovas temetkezés	████████████████████████████████								

2. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Gömborcsüngős fülbevaló	████████████████████████████████								
Igazgyöngy	████████████████████████████████								
Vascsat	██								
Lekerekített végű pántkarperec	████████████████████████████████								
Vernetes csizma	████████████████████████████████								

³¹⁵ Méretüket és kialakításukat tekintve nagyon hasonló ezüstlemezeket figyeltem meg a karosi II. temető 56. sírjában, ahol a felkantározva eltemetett lókoponyán (szájában a zablával) feküdtek e lemezek: Révész 1996, 57, 96. t. 2–16. – Meg kell azonban jegyezni, hogy Dienes I. hátrahagyott kéziratos feljegyzései között találtam egy olyan adatot, mely szerint az egyik ezüstlemez hajlatában famaradványt figyelt meg. Ez mégis

³¹⁶ Összefoglalóan Révész 1996, 54–67; Révész 2001., a rozettás lószerszámok állatalakos szíjvégeinek (köztük a tiszánánainak) elemzése Révész 1997, 175–180.

³¹⁷ A tiszánánai rozettás veretek leírását közli Mesterházy 1996, 414., sajnálatos szerkesztési hiba folytán azonban a lelet fotója helyett az ugyan-

³¹⁸ Révész 1996, 55–57; Révész 2001, 55–57., e könyvben a hivatkozott példák közül sajnálatos módon kimaradt a tiszánánai 2. sír.

³¹⁹ Révész 1996, 54–79.

TISZANÁNA-CSEH-TANYA

2. sír (folytatás)

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Nyeregdíszek	████████████████████								
Körte alakú kengyel	████████████████████								
Oldalpálcás zabla	████████████████████								
Rozettás lószerszám	████████████████████								
Lovas temetkezés	████████████████████								

4. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Edény	████████████████████								
Kés	████████████████████								
Érme: Kopasz Károly (840–875), I. Berengár (888–915), P. Hugó (926–931)	████████████████████								

5. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Nyílcsőcs	████████████████████								
Tegez	████████████████████								
Íj	████████████████████								
Ételmelléklet (juh)	████████████████████								

6. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Körte alakú kengyel	████████████████████								

7. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Zabla	████████████████████								

8. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Füles gomb	████████████████████								

11. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Pödrött végű hajkarika				████████████████████					
Római érme	████████████████████								

13. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Kerek pityke	████████████████████								

16. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Csigagyöngy	████████████████████								

17. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Csigagyöngy	████████████████████								

18. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Ételmelléklet (juh)	████████████████████								
Nyitott hajkarika	████████████████████								

Összefoglalás

E hosszú évtizedekig közöletlen temetőt a korábbi szűkszavú közlemények alapján olyan lelőhelyként tartotta számon a kutatás, ahol egy rangos család szolgáltató népével együtt nyugodott.³²⁰ Ezt látszólag megerősíti a melléklet nélküli sírok magas száma (10 temetkezés – a sírok egyharmada), közelebbről megvizsgálva a kérdést azonban egészen más kép alakul ki előttünk. Az említett 10 sírból hatban ugyanis gyermek nyugodott, további két férfit rendellenes helyzetben (zsugorított módon; az egyiket fordított tájolással) hantoltak el, egy szántás során elpusztított sírból csak a koponyatető maradt meg, s csupán egyetlen felnőtt nő bolygatatlan sírjában nem volt semmilyen melléklet! Ráadásul több esetben (8., 23.) egyértelműen sikerült megfigyelni a korabeli sírablás nyomát is.

A melléklet nélküli sírok a temetőben egyenletesen oszlanak el, s közéjük ékelődnek a korabeli rablásnak áldozatul esett (tehát hajdan feltehetőleg komolyabb értéket tartalmazó) temetkezések, de pl. a fegyveres sírok is. Az ételmelléklet maradványait tartalmazó temetkezések ugyancsak előfordulnak a temető egész területén, ami arra utal, hogy a temetkezési szokások a közösség egészét illetően azonosak voltak. Egyedül a lovas vagy lószerszámú sírok csoportosulnak a hajdani temető vélhető középtengelyében (bár egy kivétel, a 28. sír itt is akad), de fekvésük alapján bizonyos, hogy ezek nem egyetlen sírsorba tartoztak. Arra gondolhatunk inkább, hogy az ÉNy-

DK-i irányú sírsorok közepe táján nyugodhattak, s e sorok nyugati szárnyai a homokbányászás során elpusztultak. Aligha választhatók szét tehát a sírok egy gazdagabb, s egy attól határozottan elkülönülő szegényebb csoportra. Elsősorban azért nem, mert igazán gazdag sírok nincsenek is a temetőben. Még az 1. sír is csupán egyszerű, díszítetlen tarsolylemeze révén emelkedik ki a többi temetkezés közül, a 2. sírban lelt rozettás lószerszámdíszek pedig kopott, javított, agyonhasznált, bronzból öntött veretek, s önmagukban aligha utalnak a többiekől jelentős mértékben eltérő gazdagságra. Mindezek ismeretében inkább közrendű szabadok nyughelyének tarthatjuk a tiszánai temetőt, akiknek a sorából némiképp kiemelkedett a közösség vezető családjá. E jelenségek is egyre sürgetőbben jelzik: alapjaiban át kell értékelnünk azt a mára már tarthatatlanná váló, erősen szemiatikus képet, amellyel a kutatás korábban a hasonló lelőhelyeket értékelte.

A temetőt a 10. század első harmadában nyitották, s véleményem szerint két emberöltőn át használták. Felhagyására a 10. század utolsó évtizedeiben kerülhetett sor: a leletanyagban az akkortájt fellépő új ékszer típusok közül csupán a pödrött végű hajkarikák fordulnak elő egyetlen sírban. A szerény leletanyagban egyetlen olyan tárgy sincs (s ugyanez vonatkozik a temetkezési szokásokra is), ami a magyartól eltérő etnikumra utalna. Összességében pedig a temető kitűnően beilleszkedik a Mátra- és Bükkalja más 10. századi lelőhelyei közé.³²¹

50.4. IRODALOM

RégFüz 11 (1959), 55; ArchÉrt 86 (1959), 210; ArchÉrt 88 (1961), 293; FÉK 80; Dienes 1964, 89–91; Szabó

1969, 55; Révész 2001–2002, 263–303.

³²⁰ Dienes 1959, 210; Dienes 1961, 193; Mesterházy 1996, 412–414. Magam már korábban árnyaltabban ítélt meg e kérdést: Révész 1996, 150; Révész 1996a, 257–260.

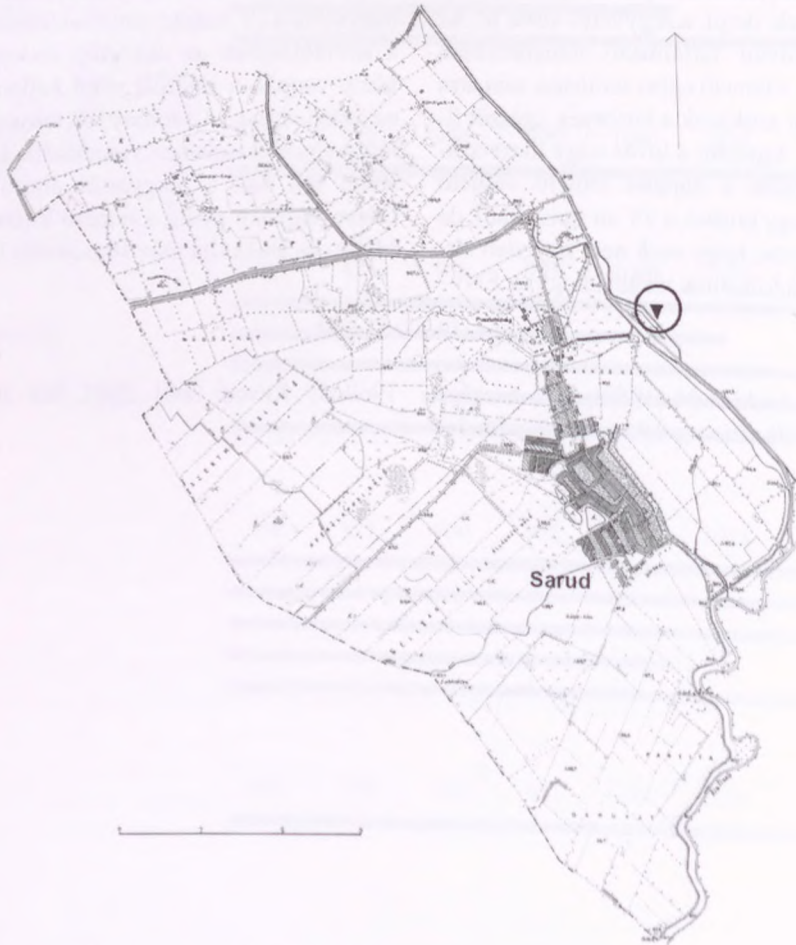
³²¹ E kérdésről összefoglalóan Révész 1996a, 255–273.

51. ÚJLŐRINCFAVA-MAGYARAD

51.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Heves megye déli részén a kiskörei víztározóba folyó Laskó-patak gátjának az erősítését végezte 1973 tavaszán a Vízügyi Beruházó Vállalat, s az újlőrincfalva-magyaradi határban egy alacsony domb átvágása során bolygatták meg egy 11. századi temető néhány sírját (227. kép). A leletbejelentés nyomán indított leletmentő ásatás során az év június 5–23. között 63 sírt tárt fel Szabó János Győző.³²² A temető egy késő Árpád-kori falutól, Sarud-Pócsztöltéstől keletre 130 m-re helyezkedik el. Egykoron ugyanazon alacsony dombvonulat két kiemelkedésén foglalt helyet a telep és a temető, a Báb-ere (a mai Laskó-patak) vizével körülvett félszigeten (228. kép). Az említett dombvonulat keleti kiemelkedésének délnyugati oldalán került elő a temető, amely ovális alakú lehetett. A temető keleti³²³ részén, a csatorna ásásakor talált sírok helyzetéről

csak hozzávetőleges adataink vannak. A beszolgáltatott leletek és a helyszíni szemle során szerzett információk alapján legalább 6, de legfeljebb 10-12 sír eshetett a földgyalu útjába, feltehetőleg két-három sorba rendeződve. Hogy ezek a temető szélső sírjai lehettek, azt az is jelzi, hogy a csatorna túlsó (keleti) oldalán nyitott kutatóárokban nem kerültek elő újabb temetkezések. Az ásató a temető területén kényszerűségből feltáratlanul hagyott két keskeny sávban legfeljebb 3-4 sírt feltételezett, s véleménye szerint az 58. sírtól délnyugatra,³²⁴ a feltárt terület határán túl is csupán további 1-2 sír rejthet a föld. Ennek alapján a megmentett 63 temetkezés a hajdan legfeljebb 80 síros temetőnek több mint háromnegyed részét jelenti (229. kép).

227. kép. Újlőrincfalva-Magyarad

³²² Szabó 1974, 21; Szabó 1976, 17–35. A leletkörülményeket, illetve a már közzétett leletanyagot Szabó J. Gy. idézett munkái alapján ismertetem.
³²³ Szabó 1976, 17. Tanulmányában a szerző a temető nyugati oldalán elpusztított sírokról írt, jóllehet az általa közölt temetőterkép alapján nyilvánvaló, hogy e temetkezések a temető keleti oldalán helyezkedtek el: uo. 2. ábra.
³²⁴ A publikációban ehelyett – ismét tévesen – délkeleti irány szerepel: Szabó 1976, 18., vö. uo. 2. ábra.

51.2. SÍRLEÍRÁSOK

1. sír (230. kép, 82. tábla 1)

Nő, 61-70 éves.³²⁵ T.: Ny-K, É-től Ny felé 80° eltéréssel.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Mindkét alkarját a medencére hajlították. A jobb kéz és a lábszárcsontok bolygatott helyzetben, részben megsemmisültek a K-i sírvéggel együtt.

Melléklet:

A koponya jobb oldalán 1 db ovális átmetszetű bronzhuzalból hajlított *S-végű hajkarika*. Átm.: 2,55 cm.

2. sír

Újszülött néhány csonttöredéke kis, ovális gödörben a 15. sír mellett ÉK-re.

Melléklete nem volt.

3. sír (230. kép)

Kisgyermek, 1-1,5 éves. T.: pontosan Ny-K.

A háton fekvő, nyújtott helyzetű váz jobb karja kitárt és könyökben behajlított.

Melléklete nem volt.

4. sír (235. kép)

Férfi, 47-51 éves. T.: Ny-K, É-től Ny felé 67° eltéréssel.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája a bal oldalára billent. Jobb karja enyhe szögben a medencére hajlított, a lábfejek balra fordultak.

Melléklete nem volt.

5. sír (230. kép)

Férfi, 34-41 éves. T.: Ny-K, É-től Ny felé 108° eltéréssel. Sm.: 70 cm.

A háton fekvő, nyújtott helyzetű váz koponyája a jobb oldalára billent, a karok szorosan a váz mellett voltak.

Melléklete nem volt.

6. sír (82. tábla 4)

Gyermek, 3-4 éves.

Bolygatott.

Melléklet:

A csontok között egyetlen szál vastag bronzhuzalból készített, hurkos-kampós záródású nyakpercec. Átm.: 13,4 × 12,5 cm.

7. sír (83. tábla 3-5)

Gyermek, 6 év körüli.

Bolygatott.

Mellékletek:

1. Vastag bronzhuzalból készített, nyitott, egyik végén elhegyesedő *hajkarika*. Átm.: 1,7 cm.

2. Üvegpaszta *gyöngyök*: 5 db csöves és 1 db zömök hengeres, futtatásos díszű, valamint 5 db korong alakú, díszítetlen.

8. sír (230. kép)

Férfi, 21-25 éves. T.: Ny-K, É-től Ny felé 84° eltéréssel. Sm.: 85 cm, sh.: 192 cm, ssz.: 55-41 cm.

Téglalap alakú, lekerekített sarkú, K felé keskenyedő sírgödörben háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája kissé balra billent, alkarjai a medencére hajlítva.

Melléklete nem volt.

9. sír (82. tábla 2-3)

Gyermek, 2,5 éves.

Bolygatott.

Mellékletek:

1. Nyitott bronz *hajkarika*. Átm.: 2,2 × 1,9 cm.

2. Ezüst *S-végű hajkarika*. Átm.: 1,4 × 1,2 cm.

10. sír

Elpusztult sír nyomai csonttöredékekkel.

Melléklet nem volt.

11. sír (235. kép, 82. tábla 5-7)

Nő, 63-67 éves. T.: Ny-K, É-től Ny felé 104° eltéréssel. Sm.: 65 cm, sh.: 166 cm, ssz.: 67 cm.

Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben nyugvó, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája a bal oldalára billent, karjai szorosan a test mellett.

Mellékletek:

1. A koponya jobb oldalán a nyakszirt mellett nyitott, ezüst *hajkarika*. Átm.: 2,45 × 2,6 cm.

2. A bal combcsont belső oldala mellett ezüst *fejes gyűrű*. Átm.: 2,1 cm.

3. Mind a két vége felé hegyesedő, ovális átmetszetű ezüst *huzalkarperec*. Átm.: 6,5 × 7 cm.

12. sír

Felnőtt váz feldúlt törmelékei. Az ásató nem jelölte a helyét a térképen, mert véleménye szerint nem külön álló temetkezés, hanem egy másik sírból elhordott csonttöredékekről van szó.

Melléklet nem volt.

13. sír (230. kép)

Nő, 29-35 éves. T.: Ny-K, É-től Ny felé 116° eltéréssel. Sm.: 70 cm, sh.: 180 cm, ssz.: 50-52 cm.

A téglalap alakú sírgödör sarkait lekerekítették, benne háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. A koponya a fejtetőre fordítva, a keresztcsont felfordítva, a karok kissé széthúzva, könyökben behajlítva voltak, de a bal felkar-

³²⁵ Az embertani vizsgálatokat Kiss Péterné végezte.

csont kimozdult eredeti helyéről. A kezek az ágyékcsigolyák alatt összeértek.

Melléklete nem volt.

14. sír

Gyermek, 2 év körüli.

Bolygatott.

Melléklete nem volt.

15. sír (230. kép)

Férfi, 27-31 éves. T.: Ny–K, É-től Ny felé 86° eltéréssel. Sm.: 85 cm, sh.: 165 cm, ssz.: 46–31 cm.

A téglalap alakú sírgödör K felé kissé szűkült, benne háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. A karok könyökben behajlítva, a jobb kéz a balon feküdt a keresztcsont felett. A lábfejek hiányoztak.

Melléklete nem volt.

16. sír (230. kép)

Nő, 26-32 éves. T.: Ny–K, D-től É felé 122° eltéréssel. Sm.: 75 cm, sh.: 170 cm, ssz.: 42–50–42 cm.

Téglalap alakú sírgödörben háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. A koponya előrebíllent (feltámasztott?), a váz kissé a bal oldalára fordulva. A jobb láb térdben enyhén behajlítva, a lábfejek hiányoztak.

Melléklete nem volt.

17. sír

Gyermek, 4 éves.

A vázcsontok elenyésztek.

Melléklete nem volt.

18. sír

Újszülött.

Melléklete nem volt.

19. sír

Gyermek, 12-13 éves. T.: Ny–K, D-től É felé 94° eltéréssel. Sm.: 75 cm, sh.: 158 cm, ssz.: 61–36 cm.

A nyújtott trapéz alakú sírgödör Ny-i vége lekerekített, K felé keskenyedett. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, a koponya a bal oldalára billent, mindkét kar könyökben kissé balra behajlítva. A jobb láb térdben enyhén behajlítva jobb felé, a lábfejek hiányoztak.

Melléklete nem volt.

20. sír (230. kép)

Nő, 40-49 éves. T.: pontosan Ny–K. Sm.: 45 cm, sh.: 164 cm, ssz.: 47 cm.

A téglalap alakú sírgödör K-i része enyhén kiszélesedett. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, a koponya enyhén előrebíllent (feltámasztott?), a lábfejek és a bal alkarcsontok hiányoztak.

Melléklete nem volt.

21. sír (231. kép)

Férfi, 31-37 éves. T.: Ny–K, D-től É felé 92° eltéréssel. Sm.: 75 cm, sh.: 180 cm, ssz.: 52 cm.

Téglalap alakú sírgödör, a K-i végén lekerekített, a deréktájon a legszélesebb. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája a jobb oldalára billent, a lábfejek hiányoztak.

Melléklete nem volt.

22. sír (231. kép)

Férfi, 47-53 éves. T.: Ny–K, É-től Ny felé 100° eltéréssel. Sm.: 70 cm, sh.: 180 cm, ssz.: 52–62–62 cm.

A téglalap alakú sírgödör Ny-i sarkai kissé lekerékítettek, az É-i oldal enyhén kifelé ívelődött. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája a jobb oldalára és előre dőlt, a karok enyhén széttárva és hegyes szögben a mellkas alsó részéhez behajlítva, a kézcsontok a legfelső ágyékcsigolyán.

Melléklete nem volt.

23. sír (231. kép)

Nő, 29-31 éves. T.: Ny–K, D-től É felé 82° eltéréssel. Sm.: 85 cm, sh.: 159 cm, ssz.: 45 cm.

A déli síroldal közepén kissé kifelé ívelt. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája jobbra és előre dőlt. A karok a törzshöz szorítva, de a jobb alkar könyöktől kissé kitárva. A jobb láb térdben igen enyhén behajlott, a bal lábfej balra fordult.

Melléklete nem volt.

24. sír (231. kép)

Nő, 51-60 éves. T.: Ny–K, É-től Ny felé 80° eltéréssel. Sm.: 78 cm, sh.: 200 cm, ssz.: 56 cm.

A sír K-i végének sarkai kissé lekerekítettek. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája a bal oldalára billent, a karok nyújtottak, mindkettő a keresztcsont külső széléhez hajlított.

Melléklete nem volt.

25–26. sír (231. kép, 83. tábla 1)

Kettős temetkezés: Nő, 62-71 éves, gyermek, 6-8 éves. T.: Ny–K, 8° eltéréssel É felé. Sm.: 80 cm, sh.: 172 cm, ssz.: 44 cm.

A szokványos méretű sírgödörben háton fekvő, nyújtott helyzetű női váz, karjai enyhén behajlítva. A gyermek a nő jobb lába mellett feküdt, ugyancsak háton, nyújtott testhelyzetben.

Melléklet:

A női váz jobb kezén félkör átmetszetű zárt, bronz karikagyűrű. Átm.: 2,3 cm.

27. sír (231. kép)

Nő, 64-70 éves. T.: Ny–K, D-től É felé 120° eltéréssel. Sm.: 50 cm, sh.: 159 cm, ssz.: 41 cm.

A sírgödör szabályos téglalap alakú. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, az arckoponya összetört, a jobb alkar és a lábfejek hiányoztak.

Melléklete nem volt.

28. sír (231. kép, 83. tábla 2)

Nő. T.: Ny–K, D-től É felé 82° eltéréssel. Sm.: 80 cm, sh.: 164 cm, ssz.: 40–50–30 cm.

A téglalap alakú sírgödör D-i fala kifelé ívelődő. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, arckoponyája összetört, a jobb kar könyökben behajlítva az alsó bordákhoz, a jobb kéz a legalsó csigolyákon nyugodott. A jobb láb hiányzott.

Melléklet:

A jobb kéz gyűrűsujján nyitott, külső oldalán enyhén domborodó, bronz *pántgyűrű*. Átm.: 2,1 cm.

29. sír (231. kép)

Férfi, 46–52 éves. T.: Ny–K, D-től É felé 74° eltéréssel. Sm.: 80 cm, sh.: 174 cm, ssz.: 40–48–30 cm.

A téglalap alakú sírgödör mindkét hosszanti oldala kifelé enyhén ívelődött. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, arckoponyája összetört.

Melléklete nem volt.

30. sír (232. kép)

Nő, 36–42 éves. T.: Ny–K, D-től É felé 92° eltéréssel. Sh.: 164 cm, ssz.: 40–54–36 cm.

A téglalap alakú sírgödör mindkét hosszanti oldala enyhén kifelé ívelődött. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája a jobb oldalára billent. A jobb kar könyökben behajlított, az alkarcsontok vége a legalsó ágyékcsigolyákon feküdt. A bal alkar hegyesszögben behajlított a felső hátszigolyák irányában.

Melléklete nem volt.

31. sír (232. kép, 83. tábla 11)

Gyermek, 1–1,5 éves. T.: Ny–K, D-től É felé 110° eltéréssel. Sh.: 100 cm, ssz.: 38 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyája a bal oldalára billent, a váz bal oldala és mindkét lába megsemmisült.

Melléklet:

Bronzlemezke a sírból, fekvése nem ismert.

32. sír

Csecsemő, 1 év körüli.

Csak a koponyája került elő.

Melléklet nem volt.

33. sír (232. kép)

Nő, 27–36 éves. T.: Ny–K, D-től É felé 102° eltéréssel. Sm.: 85 cm, sh.: 160 cm, ssz.: 40–60–40 cm.

Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben nyugvó,

háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Arckoponyája összetört, a jobb kéz, illetve a lábszárcsontok elenyésztek, a lábfejek bolygatatlanul megmaradtak.

Melléklete nem volt.

34. sír (232. kép)

Gyermek, 4 év körüli. T.: Ny–K, D-től É felé 94° eltéréssel. Sm.: 75 cm, sh.: 104 cm, ssz.: 40 cm.

Téglalap alakú, enyhén lekerekített sírgödörben nyugvó, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyája kissé jobbra és előre billent, karjai könyökben igen enyhén behajlítva a törzs mellett nyugodtak.

Melléklete nem volt.

35. sír (232. kép, 84. tábla)

Infans II, 12–13 éves. T.: Ny–K, D-től É felé 98° eltéréssel. Sm.: 70 cm, sh.: 149 cm, ssz.: 54 cm.

Téglalap alakú, enyhén lekerekített sírgödörben nyugvó, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyája kissé jobbra és előre billent, a jobb kar könyökben behajlítva úgy, hogy az alkarcsontok a legalsó csigolyán feküdtek.

Mellékletek:

1. A bal halántéknál *S-végű hajkarika*. Átm.: 1,75 × 2,13 cm.
2. *Kéttagú csüngős ruhadíszek*. A 10 db veret közül 7 db vörösréznel nagyobb arányban ötvözött bronz, 3 db sárgás színű bronz. Felső tagjuk csaknem kör alakú, koncentrikus dudorsor és borda díszíti, középen dudorral. Hátoldalukon felerősítésre szolgáló fülecske. A zömök szív alakú csüngőtag hurkosan kapcsolódik a felső taghoz. Díszítését a széleken apró dudorok alkotják, középen pelta alakú indadísz. Teljes h.: 4,28–4,5 cm, a felső tag átm.: 1,48 cm, a csüngőtag sz.: 1,72 cm. A veretek közül négy a nyakcsigolyák mentén és a bal kulcscsonton, három az alatt feküdt. Három a váz felszedése után került napvilágra.
3. *Nyakpercec*. Két kétrét hajtott bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós záródású. Szétkapcsolt állapotban került elő, de átfogta a nyakat, a hurkos szerkezet a jobb vállnál feküdt. Átm.: 14 cm.
4. Bronzból öntött, rombusz átmetszetű, nyitott *karperec*, végei elkeskenyednek. A jobb alkarcsontokat középtájon fogta át. Átm.: 6,9 cm.
5. *Ezüstdenár*; Aba Sámuel (1041–1044) verete (CNH I, 10.), a koponya alatt került elő.

36. sír (232. kép, 83. tábla 6)

Gyermek, 2–3 éves. T.: Ny–K, D-től Ny felé 120° eltéréssel. Sm.: 78 cm, sh.: 81 cm, ssz.: 30–34 cm.

Kis téglalap alakú sírgödörre enyhe mértékben K felé szélesedett. A csontváz a bal oldalán feküdt. A karok a törzs előtt nyújtottak, a lábak zsugorított helyzetben (a combok és az ágyékcsigolyák vonalának szöge még tompaszög, a combcsont–lábszárcsont szög mindkét lábánál derékszög).

Melléklet:

Vastag bronzhuzalból készült, nyitott *hajkarika*, végei egymás mellett kissé túlfutnak. A jobb csecsnyúlvány alatt, részben még a koponyacsonton került napvilágra. Átm.: 2,37 × 1,95 cm.

37. sír (232. kép, 85. tábla)

Gyermek, 5 éves. T.: Ny–K, D-től Ny felé 88°-kal eltéréssel. Sm.: 67 cm, sh.: 117 cm, ssz.: 45–47 cm.

Sírgödre téglalap alakú, K felé enyhén szélesedett, a sarkok enyhén lekerekítettek. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája kissé előrebillent.

Mellékletek:

1. Bronz *S-végű hajkarika* a bal csecsnyúlvány mellett a sírfenéken. Átm.: 2,36 cm.
2. Nyitott, elhegyesedő végű *hajkarika*, lapított négyszög átmetszetű bronzhuzalból, a koponya alatt. Átm.: 2,3 cm.
3. *Nyakperec*, két kétrét hajtott bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós záródású. Átfogta a nyakcsigolyákat, végei összekapcsolt állapotban voltak. Átm.: 14,3 cm.
4. Üvegpaszta *gyöngyök*, fehér és világoszöld színűek. Négy kétagú korongos, a többi apró gömbös forma, összesen 11 szem. Az állkapocscsont bal oldala mellett és alatta heverték.
5. *Kétagú csüngős ruhadíszek*, 3 db. Bronzból öntöttek, felső tagjuk csaknem kör alakú, koncentrikus dudorsor és borda díszíti, középen dudorral. Hátoldalukon felerősítésre szolgáló fülecske. A zömök szív alakú csüngőtag hurkosan kapcsolódik a felső taghoz. Díszítését a széleken apró dudorok alkotják, középen pelta alakú indadisz. Teljes h.: 4,8 cm, a felső tag átm.: 1,6 cm, a csüngő sz.: 0,8 cm. A 35. sír vereteivel azonos öntőmintában készültek. Az állkapocscsont jobb oldala alatt egy, a nyakperecen belül, illetve alatta két darab feküdt.
6. *Gyűrű*, bronzból öntött zárt karika, külső oldala erősen domborodó, rovátkolt díszű. A jobb kéz ujjpercei között feküdt. Átm.: 2,2 cm.
7. 3 db átfűrt *ezüstdenár*, valamennyi I. (Szent) István (997/1000–1038) verete (CNH I, 1.). Közülük kettő egy lyukkal, a harmadik két lyukkal átfűrt a perem közelében. A koponya jobb oldala alatt és mellette bukkantak felszínre.

38. sír (232. kép)

Férfi, 16-17 éves. T.: Ny–K, D-től Ny felé 94° eltéréssel. Sm.: 60 cm, sh.: 180 cm, ssz.: 40–49 cm.

A téglalap alakú sírgödör K felé enyhén szélesedett, sarkai kissé lekerekítettek. Háton fekvő, nyújtott helyzetű, bolygatott csontváz. A koponya fejtetőre állítva, az állkapocs a bal vállnál, a jobb felkar és a jobb felső bordák hiányoztak, de bolygatott volt a bal szárkapocscsont is.

Melléklete nem volt.

39. sír (232. kép)

Férfi, 26-35 éves. T.: Ny–K, D-től Ny felé 106° eltéréssel. Sm.: 90 cm, sh.: 179 cm, ssz.: 49–45 cm.

A téglalap alakú, K felé keskenyedő sírgödör sarkai enyhén lekerekítettek. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. A koponya másodlagos helyzetben, a jobb váll mellett fejtetőn feküdt. A nyakcsigolyák, középső hátszigolyák és a bordák nagy része bolygatott helyzetben volt. A két sípcsont a sírfalak mellett másodlagos helyzetben feküdtek, a lábfejek hiányoztak.

Melléklete nem volt.

40. sír (233. kép, 83. tábla 7)

Nő, 41-47 éves. T.: Ny–K, D-től É felé 104° eltéréssel. Sm.: 74 cm, sh.: 157 cm, ssz.: 42–39 cm.

A sírgödör lekerekített sarkú téglalap alakú volt. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. A koponya a bal oldalára billent, a jobb alkar könyökben a medencére hajlítva volt, a bal alkar a bal medencelapát alatt feküdt.

Melléklet:

A koponya nyakszirtili része mellett vastag bronzhuzalból oválisra hajlított, nyitott *hajkarika*; egyik vége kihegyesedik. Átm.: 2 × 2,4 cm.

41. sír (233. kép)

Férfi, 60-69 éves. T.: Ny–K, D-től Ny felé 76° eltéréssel. Sm.: 80 cm, sh.: 174 cm, ssz.: 47 cm.

Téglalap alakú sírgödre az É-i oldalon középen, a D-i oldalon a K-i végénél kissé kifelé ívelődött. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. A koponya kissé jobbra és előre dőlt, a karok könyökben a medencére voltak hajlítva. A jobb oldali medencelapát és az alsó bordák elenyésztek.

Melléklete nem volt.

42. sír (83. tábla 8–10)

Gyermek, 3 éves. T.: Ny–K, D-től Ny felé 76° eltéréssel. Sm.: 50 cm.

A sírgödör alja a humuszba mélyült, alakja nem volt megfigyelhető. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz.

Mellékletek:

1. A koponya előtt, a vázon négyszög átmetszetű bronzhuzalból készült, zárt *hajkarika* vagy *gyűrű*. Átm.: 2,3 cm.
2. A nyakcsigolyákon két szem nyomott gömb alakú üvegpaszta *gyöngy*.
3. A szájüregben I. (Szent) István király (997/1000–1038) *ezüstérméje* (CNH I, 1.), pereménél egy lyukkal átfűrva.

43. sír (233. kép)

Férfi, 51-55 éves. T.: Ny–K, D-től Ny felé 86° eltéréssel. Sm.: 105 cm, sh.: 170 cm, ssz.: 54 cm.

A téglalap alakú sírgödör É-i fala erőteljesen kiöblösödött. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Ko-

ponyája a bal oldalára billent, a mellkas jobb oldala bolygatott. A jobb kar könyökben a medencére hajlítva. A jobb sípcsont és mindkét oldali szárkapocsont eredeti helyzetéből kimozdult. A lábfejek jobbra dőltek.

Melléklete nem volt.

44. sír (233. kép)

Gyermek, 6 év körüli. T.: Ny–K, D-től Ny felé 94° eltéréssel. Sm.: 90 cm, sh.: 140 cm, ssz.: 48 cm.

Téglalap alakú sírgödörnek ÉK-i sarka erősen lekerékített volt. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. A koponya a jobb oldalára billent, a medence és valamennyi végtagcsont bolygatott volt.

Melléklete nem volt.

45. sír (233. kép)

Férfi, 29–33 éves. T.: Ny–K, D-től Ny felé 84° eltéréssel. Sm.: 70 cm, sh.: 180 cm, ssz.: 53 cm.

A téglalap alakú sírgödör hosszanti falai enyhén kiöblösödtek. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. A jobb kar könyökben kissé behajlítva, a bal alkarcsontok a medencén nyugodtak. A lábfejek jobbra dőltek.

Melléklete nem volt.

46. sír (233. kép)

Gyermek, 8–9 éves. T.: Ny–K, D-től Ny felé 112° eltéréssel. Sm.: 35 cm, sh.: 120 cm, ssz.: 40–36 cm.

Kissé lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. A koponya sérült, a jobb kar könyökben kissé behajlítva helyezkedett el.

Melléklete nem volt.

47. sír (233. kép)

Nő, 28–34 éves. T.: Ny–K, D-től Ny felé 106° eltéréssel. Sm.: 80 cm, sh.: 160 cm, ssz.: 50–48 cm.

Téglalap alakú sírgödörnek É-i fala kissé befelé ívelődött, az ÉNy-i és ÉK-i sarkok kissé erősebben lekerékítve. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája kissé a bal oldalára dőlt, bal alkarját könyökben behajlították, a kézcsontok a jobb oldali medencelapáton nyugodtak.

Melléklete nem volt.

48. sír

Csecsemő sírja. T.: Ny–K, D-től Ny felé 84° eltéréssel. Sm.: 65 cm, sh.: 58 cm, ssz.: 30 cm.

Bolygatott sír.

Melléklete nem volt.

49. sír (233. kép, 83. tábla 12)

Gyermek, 3–4 éves. T.: Ny–K, D-től Ny felé 98° eltéréssel. Sm.: 45 cm, sh.: 108 cm, ssz.: 42 cm.

A téglalap alakú sírgödör D-i fala enyhén kiöblösödött. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. A

csontváz koponyája és törzsének jobb felső része bolygatott volt, a jobb karcsontok hiányoztak.

Melléklet:

A koponya töredékei között ezüstözött bronz *S-végű hajkarika*. Átm.: 2,2 cm.

50. sír (233. kép)

Férfi, 64–68 éves. T.: pontosan Ny–K. Sm.: 80 cm, sh.: 200 cm, ssz.: 52–54 cm.

A téglalap alakú sírgödör lefelé teknőszerűen beszűkülött úgy, hogy a Ny-i vége a sírfenéknel 40 cm szélességgel és nagy ívben zárult, a K-i vége csak 18 cm széles és egyenes záródású volt. Kétoldalt 14 cm magas padka maradt. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája elmozdult, a jobb kart a medencére hajlították. A lábszárcsontok keresztezték egymást, a jobb ráfeküdt a bal lábra. A láb- és kézcsontok hiányoztak.

Melléklete nem volt.

51. sír (234. kép)

Férfi, juvenilis, 15–16 éves. T.: Ny–K, D-től Ny felé 86° eltéréssel. Sm.: 75 cm, sh.: 180 cm, ssz.: 52 cm.

A téglalap alakú sírgödör hosszanti falai kiöblösödtek. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. A keskeny sírgödörben a csontváz lábai átlósan, a törzs a sírfalakkal párhuzamosan feküdtek. A koponya kissé a jobb oldalára billent, mindkét alkarját a medencére hajlították.

Melléklete nem volt.

52. sír (234. kép)

Férfi, 25–31 éves. T.: Ny–K, D-től Ny felé 82° eltéréssel. Sh.: 200 cm, ssz.: 54 cm.

A téglalap alakú sírgödör D-i fala kissé kiöblösödött. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája a bal oldalára billent. A bal alkar könyökben a keresztcsontra hajlott, a jobb alkarcsontok, a törzs mellkasi része és a jobb váll körüli terület bolygatott volt. A lábak térdben enyhén jobb oldalra behajlítva feküdtek.

Melléklete nem volt.

53. sír (234. kép)

Férfi, 29–38 éves. T.: Ny–K, D-től Ny felé 104° eltéréssel. Sm.: 65 cm, sh.: 171 cm, ssz.: 60 cm.

A téglalap alakú sírgödör É-i fala enyhén kiöblösödött. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. A koponya kissé jobbra és erősen előre billent, az arccsontok elenyésztek. A bal kar könyökben hegyes szögben behajlott, az alkarcsontok vége a legalsó gerinccsigolyákon nyugodott. A jobb kar a törzs mellett, könyökben enyhén behajlítva feküdt. A lábfejek bolygatottak voltak.

Melléklete nem volt.

54. sír

Szarmata kori.

55. sír (234. kép)

Férfi, 63-69 éves. T.: Ny-K, D-től Ny felé 88° eltéréssel. Sm.: 65 cm, sh.: 198 cm, ssz.: 49 cm.

Téglalap alakú sírgödre K felé enyhén keskenyedett, az ÉNy-i sarok erősen lekerekített volt. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, a koponyája enyhén a bal oldalára billent. A könyökben behajlított bal kar kézcsontrajai a keresztcsont alsó végénél feküdtek. A könyökben szintén behajlított jobb kar kézcsontrajait a jobb medencén, illetve a szeméremcsontoknál találták meg. A mellkas bordái a felső részen bolygatottak voltak. A lábfejek kifelé fordultak.

Melléklete nem volt.

56. sír (234. kép)

Férfi, 60-64 éves. T.: Ny-K, D-től Ny felé 98° eltéréssel. Sm.: 85 cm, sh.: 200 cm, ssz.: 64 cm.

A téglalap alakú sírgödör K-i vége kisé ferdén zárult, sarkai lekerekítettek. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája a bal oldalára billent. A bal kar könyökben enyhén behajlítva, a jobb kar és a törzs körül bolygatást észleltek.

Melléklete nem volt.

57. sír (234. kép, 83. tábla 13-14)

Juvenilis, 13-14 éves. T.: Ny-K, D-től Ny felé 84°-kal eltéréssel. Sm.: 70 cm, sh.: 177 cm, ssz.: 48-44 cm.

A téglalap alakú sírgödör sarkai lekerekítettek voltak. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája a jobb oldalán nyugodott, de bolygatott helyzetben. A jobb törzs, a jobb felkar és a bal alkarcsontok, valamint a bal sípcsont bolygatott volt.

Mellékletek:

1. A bal kulcscsont és a legfelső hátcsigolya szögleténél hengeres üvegpaszta *gyöngyszem*. Alapszíne fehér, közepén körbefutó barna csikkal. Átm.: 1,15 cm, m.: 1,1 cm.
2. A jobb kézen négyszög átmetszetű bronzhuzalból készített *gyűrű*, végei kihegyesednek és egymáson túlérnek. Átm.: 2,2 cm.

58. sír (234. kép)

Férfi, 55 évesnél idősebb. T.: Ny-K, D-től Ny felé 84° eltéréssel. Sm.: 60 cm, sh.: 187 cm, ssz.: 49 cm.

A téglalap alakú sírgödör K-i vége ívelten záródott. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, az arckoponya összetört. A jobb kar könyökben behajlítva a keresztcsont-ra, a bal alkar alsó vége a bal combcsontra ért.

Melléklete nem volt.

59. sír (235. kép)

Gyermek, 8-9 éves. T.: Ny-K, D-től Ny felé 108° eltéréssel. Sm.: 60 cm, sh.: 181 cm, ssz.: 43 cm.

A viszonylag hosszú, téglalap alakú sírgödör Ny-i

vége ívelten záródott. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyája összetört, a törzs felső része bolygatott volt, a lábfejek hiányoztak.

Melléklete nem volt.

60. sír (235. kép)

Gyermek, 1 év körüli. T.: Ny-K, D-től Ny felé 82° eltéréssel. Sm.: 80 cm, sh.: 100 cm, ssz.: 50 cm.

Téglalap alakú sírgödörben háton fekvő, nyújtott helyzetű, bolygatott váz nyugodott.

Melléklete nem volt.

61. sír (235. kép)

Gyermek, 4-5 éves. T.: Ny-K, D-től Ny felé 96° eltéréssel. Sm.: 60 cm, sh.: 106 cm, ssz.: 45 cm.

Téglalap alakú sírgödörnek É-i fala kissé befelé ívelődött. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. A koponya a bal oldalára és enyhén előre billent, kissé széttronszolódott. A törzs bal oldala és a bal lábszárcsontok bolygatott helyzetben voltak.

Melléklete nem volt.

62. sír (235. kép)

Nő, 16-18 éves. T.: Ny-K, D-től Ny felé 108° eltéréssel. Sm.: 62 cm, sh.: 160 cm, ssz.: 47 cm.

A téglalap alakú sírgödör ÉNy-i és ÉK-i sarka lekerekített volt. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, a koponya a bal oldalán nyugodott, a lábfejek kissé balra dőltek.

Melléklete nem volt.

63. sír (235. kép)

Férfi, 36-45 éves. T.: Ny-K, D-től Ny felé 96° eltéréssel. Sm.: 105 cm, sh.: 200 cm, ssz.: 62 cm.

A téglalap alakú sírgödör sarkai le voltak kerekítve. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája a bal oldalára billent.

Melléklete nem volt.

64. sír (235. kép)

Gyermek, 13-14 éves. T.: Ny-K, D-től Ny felé 94° eltéréssel. Sm.: 75 cm, sh.: 140 cm, ssz.: 43 cm.

A téglalap alakú sírgödör Ny-i vége ívelten zárult, az ÉK-i sarka lekerekített volt. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. A koponya és a törzs jobb oldala bolygatott volt, egészen a medencéig.

Melléklete nem volt.

Szórványleletek a temető területéről:

A földgéppel kimarkolt csontvázakhoz tartozó régészeti leletek nagyobb része a múzeumba jutott. Az ásató Szabó J. Gy. által a gépkezelőktől szerzett információk alapján e leletek feltehetőleg két sírhoz tartoztak:

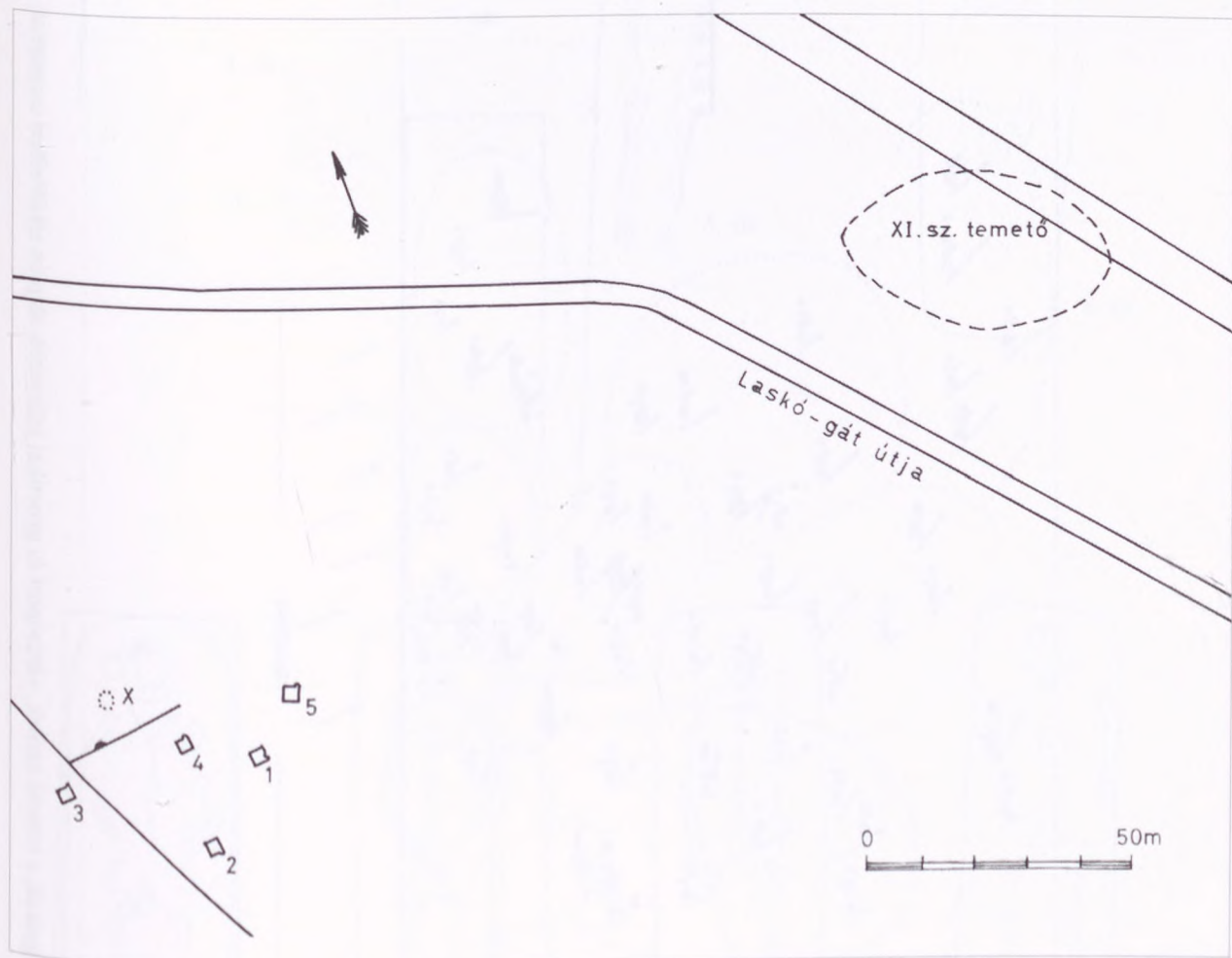
ÚJLŐRINCFAVA-MAGYARAD

A leletgyűttes (86. tábla)

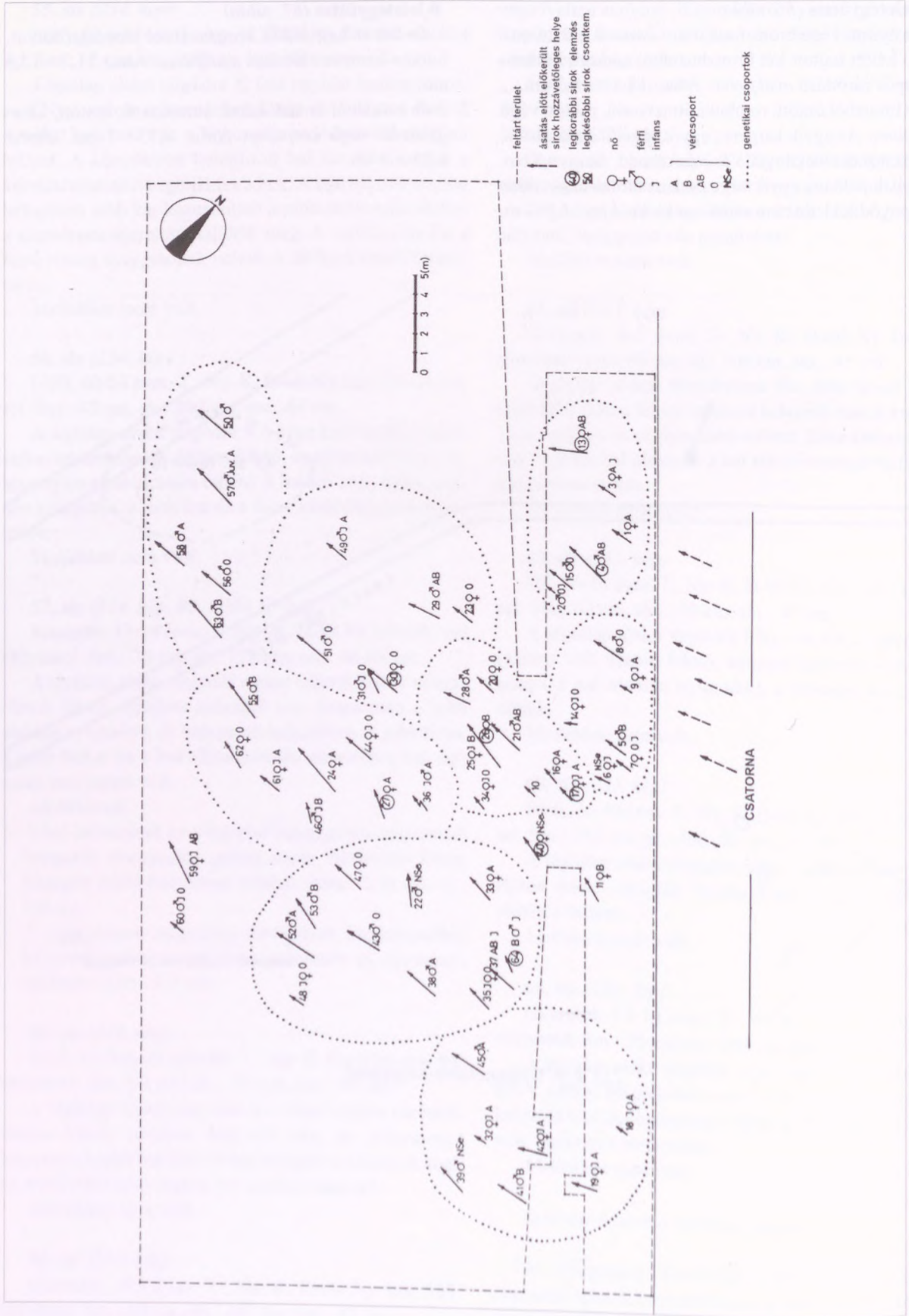
1. 2 db nyitott végű bronz *hajkarika*. Átm.: $2 \times 2,15$ cm.
2. 1 db kétrét hajtott két bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós záródású *nyakperec*. Átm.: $13,4 \times 14,3$ cm.
3. 2 db bronzból öntött, rombusz átmetszetű, nyitott végű *karperec*. Az egyik karperec egyik végétől a másik felé fokozatosan elvékonyodó és csúcsosodó. Átm.: 6,8 cm. A másik példány egyik vége csak az utolsó negyedben vékonyodik el, de nem csúcsosodik ki. Átm.: 6,55 cm.

B leletgyűttes (87. tábla)

1. 1 db kétrét hajtott két bronzszáלבól láncosan fonott, hurkos-kampós záródású *nyakperec*. Átm.: $11,7 \times 13,3$ cm.
2. 2 db bronzból öntött, kerek átmetszetű, nyitott, kihegyesedő végű *karperec*. Átm.: $8,75 \times 7$ cm, illetve $6,25 \times 7$ cm.

228. kép. Újlőrincfalva-Magyarad

229. kép. Újlőrincfalva-Magyarad, a temető nemek, vércsoport és genetikai jellemzők alapján elkülönített csoportjai, Lengyel I. vizsgálatai alapján

ÚJLŐRINCFAVA-MAGYARAD

1. sír

BORGATÁS

3. sír

5. sír

8. sír

13. sír

15. sír

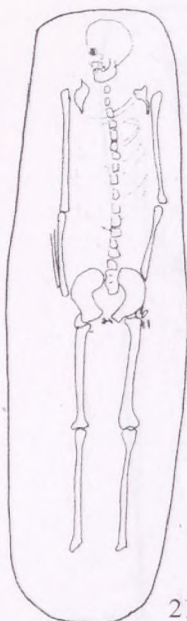
16. sír

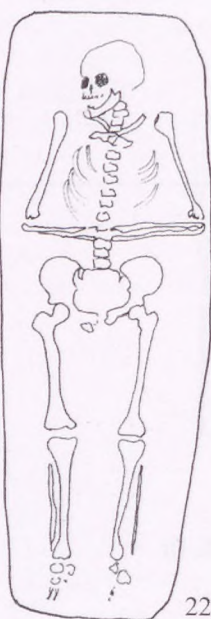
20. sír

230. kép. Újlőrincfalva-Magyarad

ÚJLŐRINCFAKVA-MAGYARAD

21. sír

22. sír

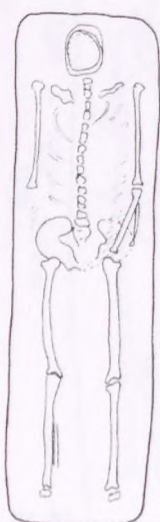
23. sír

24. sír

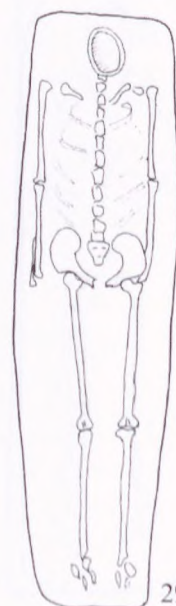
26. sír

27. sír

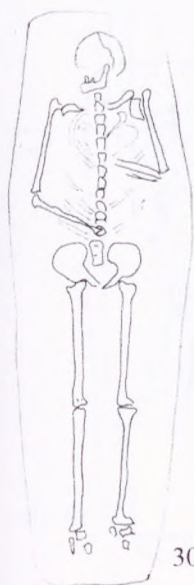

28. sír

29. sír

231. kép. Újlőrincfalva-Magyarad

30. sír

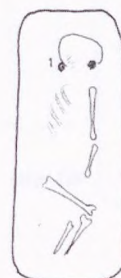
31. sír

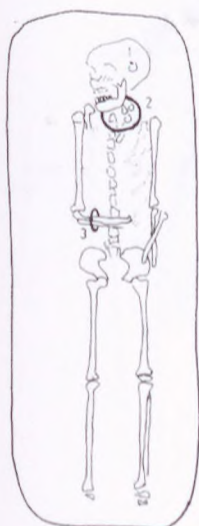
33. sír

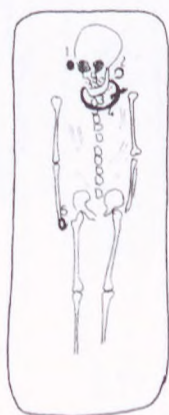
34. sír

36. sír

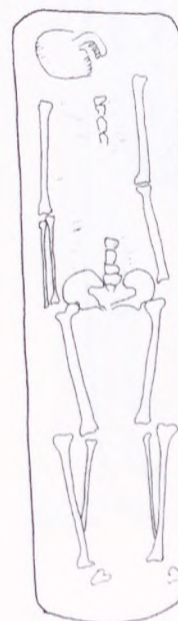
35. sír

37. sír

38. sír

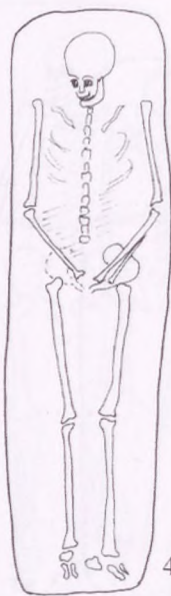
39. sír

232. kép. Újlőrincfalva-Magyarad

ÚJLŐRINCFAVA-MAGYARAD

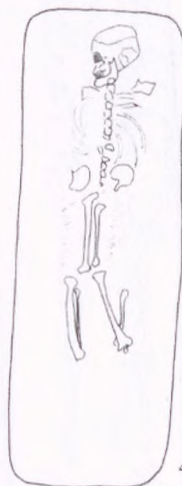
40. sír

41. sír

43. sír

44. sír

45. sír

46. sír

47. sír

49. sír

50. sír

233. kép. Újlőrincfalva-Magyarad

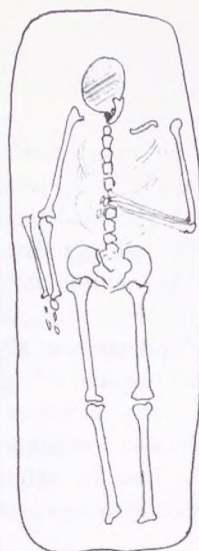
ÚJLŐRINCFAKVA-MAGYARAD

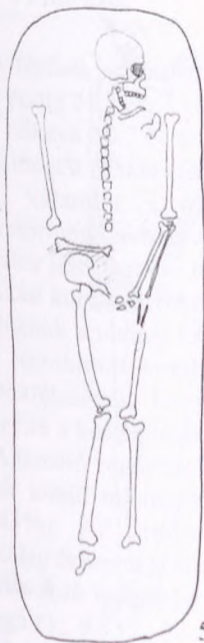
52. sír

51. sír

53. sír

55. sír

56. sír

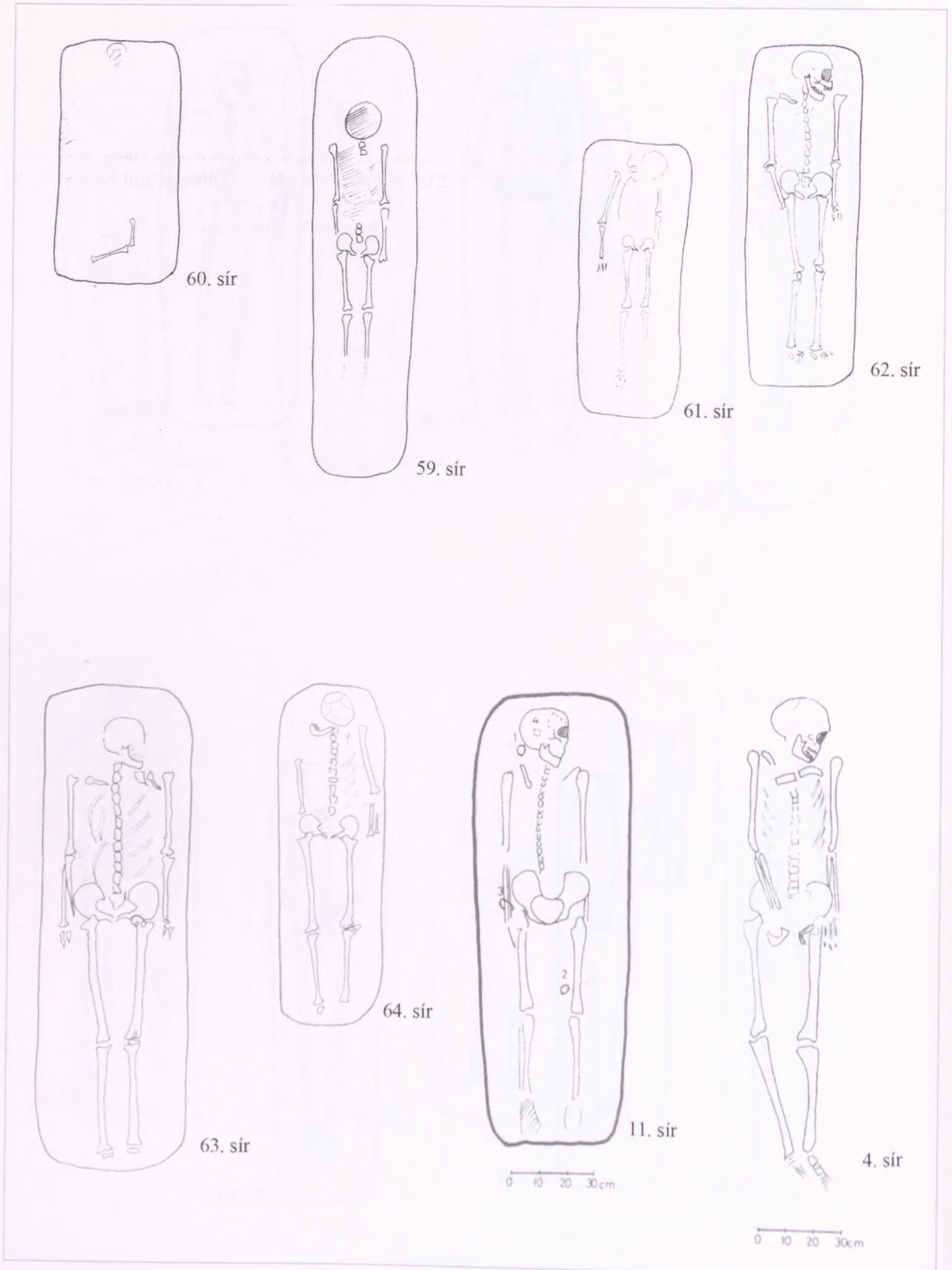
58. sír

57. sír

234. kép. Újlőrincfalva-Magyarad

ÚJLŐRINCFAVA-MAGYARAD

235. kép. Újlőrincfalva-Magyarad

51.3. ÉRTÉKELÉS

A temető és a közelében talált késő Árpád-kori település leletanyagát Szabó J. Gy. négy terjedelmes tanulmányban, monografikus igénnyel feldolgozta.³²⁶ Az alábbi értékelés e tanulmányok felhasználásával készült.

A temetőben feltárt sírok *tájolása* nyugat-keleti, általában néhány fokkal északi vagy déli irányban. A *sírgödörök* téglalap alakúak voltak, lekerekített sarkokkal. Több sírnak a nyugati vagy keleti vége ívelt fallal záródott. Egy esetben padkás kiképzést sikerült megfigyelni (50.). A sírok mélysége 45–105 cm közötti, a nagy többségnél 60–80 cm volt. Mindössze két sír érte el a 105 cm-t, s három sír volt 60 cm-nél sekélyebb.

Az ásató számos sírban figyelt meg részleges bolygatást, különösen a koponya tájékán, feldúlt sír viszont csak egy volt. Feltűnt néhány esetben, hogy hiányzott az

egyik láb vagy a lábfejek. Egy esetben a koponyán kívül a keresztcsontot is felfordították (13.) az egyébként bolygatatlan temetkezésben, egy sírban pedig (36.) a kisgyermek a bal oldalán feküdt kuporított lábakkal és nyújtott karokkal. Egy váz lábai enyhén jobbra voltak behajlítva (52.), egy másiknak a lábai pedig nyújtott helyzetben a bokák felett keresztelték egymást (50.).

A temetőben talált csontanyag *kémiai vizsgálatát* Lengyel Imre, *morfológiai vizsgálatát* pedig Kiss Péterné végezte, mindkettőjük eredményeit Szabó J. Gy. dolgozatában találjuk meg.³²⁷ A mindkét metodikával párhuzamosan vizsgálható esetek összehasonlítása: kémiailag: férfi 29, nő 33, bizonytalan 1 eset; morfológiailag: férfi 19, nő 16, bizonytalan 27 eset (236. kép). Mindez táblázatban az alábbiak szerint összegezhető:

			Férfi	Nő
0–5 éves	16 egyén	25,80%	5	11
6–10 éves	5 egyén	8,06%	3	2
11–15 éves	1 egyén	0,62%	?	1
16–20 éves	6 egyén	9,67%	4	2
21–25 éves	4 egyén	6,45%	1	3
26–30 éves	9 egyén	14,52%	4	5
31–40 éves	11 egyén	17,74%	9	2
41–50 éves	6 egyén	9,67%	2	4
51–60 éves	4 egyén	6,45%	1	3

A férfiak számítható átlagos élettartama 24,9 év, a nők pedig 21,2 év. A 26 év feletti férfiaknak viszont 35,6 év, a nőknek 38,7 év az életkoruk átlaga. Az alacsony átlagos megélt életkor (férfiakra és nőkre egyaránt érvényes), valamint a nagy gyakorisággal előforduló, laboratóriumi módszerekkel diagnosztizálható kórformák együttes jelentkezése (65,17%) viszonylag gyenge táplálkozási körülményekre utal. Valószínűsíthető, hogy táplálékuknak a mainál lényegesen nagyobb hányadát tette ki a szénhidrát tartalmú növényi táplálék, főként a gabonaféleségek. Lengyel I. relatív kronológiai eredményeire a későbbiekben térünk vissza.

A temető *régészeti leletekben* igen szegény. A feltárt 62 sír közül mindössze 15-ben volt tárgyi leletanyag (24,43%). Az útravalóul adott érméket leszámítva kizárólag ékszereket találunk a sírokból. Leggyakoribbak a *hajkarikák*, mégpedig nyitott (7., 9., 11., 36., 37., 40.) és S-végű (1., 9., 35., 37., 49.) változatban (237. kép). Ez a „gyakoriság” azonban igencsak viszonylagos, tekintve, hogy csupán hat, illetve öt sírban bukkannak fel, két eset-

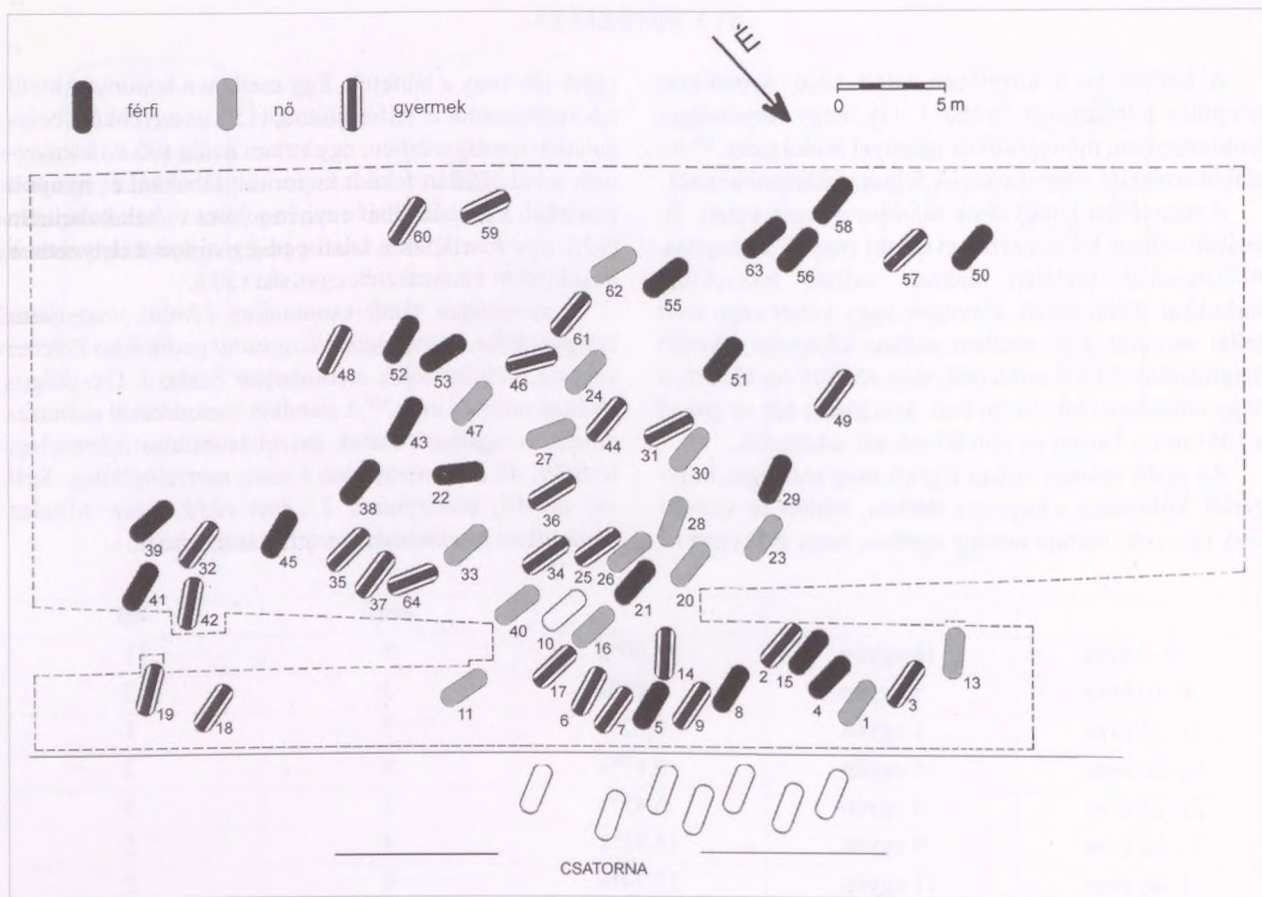
ben azonos temetkezésben (9., 37.). A nyitott hajkarikák a 10–11. században folyamatosan használt ékszerek voltak, a 970-es évektől fellépő S-végű karikáknak viszont csak a korai változatai mutathatók ki Újlőrincfalván, a 11. század közepétől megjelenő vastag huzalú, bordázott végű, illetve nagyobb (4–6 cm) átmérőjű típusok hiányoznak.

A 10–11. századon belül pontosabban nem keltezhető *üvegyöngyöket* négy gyermek (7., 37., 42., 57.) sírjában lelték meg (238. kép). Öt temetkezés (6., 35., 37., A, B) tartalmazott ellenben *nyakperecet*, mégpedig annak három változatát. A 6. sírban nyugvó gyermek egy szál vastag bronzhuzalból készített, hurkos-kampós záródású nyakperecet hordott. E típus a 10. század harmadik negyedében jelent meg, s a 11. század közepéig mutatható ki a sírokból.³²⁸ További három példány (35., 37., A) két kettéhajtott vastag bronzhuzalból szembeesavart, hurkos-kampós záródású, az ugyancsak a feldúlt sírok valamelyikéből (B) szórványként előkerült darab pedig két kettéhajtott bronzszálból láncosan fonott, s ugyancsak hurkos-kampós záródású. E két típus használati idejét

³²⁶ Szabó 1974, 21–73; Szabó 1975, 19–68; Szabó 1976, 17–89; Szabó 1980, 45–136.

³²⁷ Szabó 1980, 45–49.

³²⁸ Szőke 1962, 93; Szabó 1980, 52–54, 19. j.

236. kép. Újlőrincfalva-Magyarad, a sírok nemek szerinti megoszlása Kiss Péterné vizsgálata alapján

Szabó J. Gy. a 10. század végétől a 11. század közepéig – harmadik negyedéig tartó időszakban határozta meg.³²⁹ Megfigyelését Kovács L. finomította, véleménye szerint az említett nyakpereceket a 11. század 20-as és 60-as évei közé keltezhetjük.³³⁰

A temető leletei között a *karperecek* egyetlen típusának (nyitott huzalkarperecek) három változata szerepelt (237. kép). A 11. sír karperece ezüst, ovális átmetszete közepén $0,5 \times 0,3$ cm. Az egyik szórványos példány kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, vastagsága 0,4 cm. A 35. sír karperece és két szórványos példány bronz, $0,53 \times 0,48$ cm-es rombusz átmetszettel, enyhén keskenyedő, egyenesen levágott végekkel. Szabó J. Gy. szerint csak a 11. sír karperece, valamint a szórvány kerek átmetszetű

változat esetében képzelhető el, hogy azokat a 10. század harmadik negyedében már viselték, s még e században sírba is kerültek. E típus használatát a 930–1000 közötti időszakra helyezte.³³¹ Az újabb kutatások alapján azonban e karperec típus használata már a 10. század elejétől kimutatható, még ha tömeges elterjedésével valóban csak a 930-as évektől számolhatunk is.³³² Eltűnése sem következett be a század végén, hiszen 11. századi sírokból is előkerülnek hasonló darabok.³³³ Szabó J. Gy. szerint a rombusz átmetszetű karperecek az ezredforduló táján tűntek fel, s a 11. század végéig használatban maradtak.³³⁴ Langó P. azonban arra hívta fel a figyelmet, hogy a négyzetes átmetszetű karperecek már a 10. század középső harmadára keltezhető sírokból is előfordulnak.³³⁵

³²⁹ Szabó 1980, 62.

³³⁰ Kovács 1994, 115.

³³¹ Szabó 1980, 62–67.

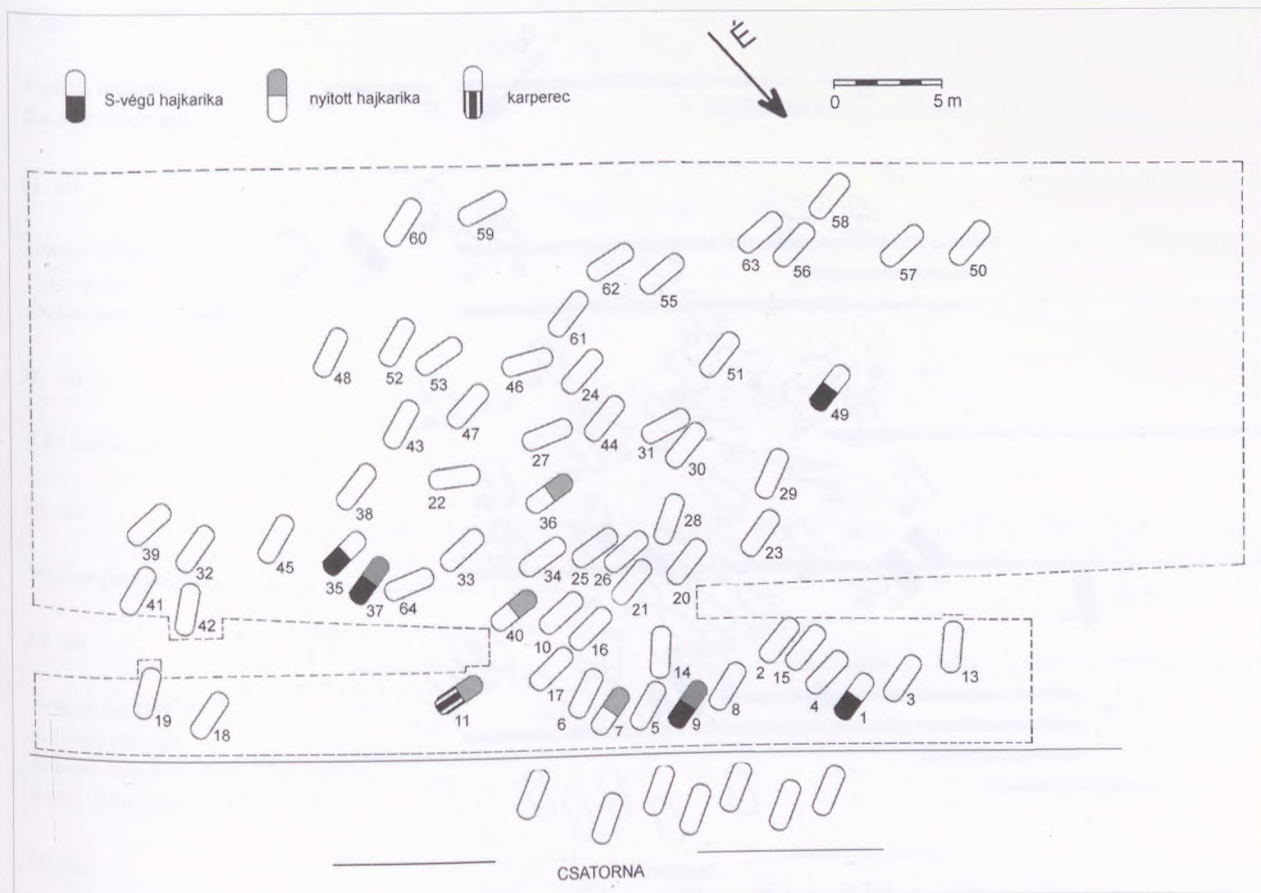
³³² Révész 1996, 90–91; Langó 2000, 38–40.

³³³ Istvánovits 2003, 308–309.

³³⁴ Szabó 1980, 62–67.

³³⁵ Langó 2000, 40–41. – Meg kell jegyezni azonban, hogy az általa hivatkozott leletek közül a nagylóki egyedi típusú, feltehetőleg nem a Kárpát-medencében készült darab, a karancslapujtói pedig egyedileg, egy éppen kéznél lévő rombusz átmetszetű ezüsthuzalból házilagosan gyártott Szabó J. Gy. régebbi, mind Langó P. újabb keletű megállapításaira széles körben támaszkodnak a kutatók, bizonyító erejű anyaggyűjtését egyikük sem tette közzé. Márpedig ennek hiányában adataik kezelése inkább hit kérdése, semmint objektív, ténylegesen megalapozott és bizonyítékokkal alátámasztott kutatási eredmény. Az átfogó igényű, nagyívű összeggések mellett időnként célszerű lenne az alap kutatásokat elvégezni és azok eredményeit közzétenni.

ÚJLŐRINCFALVA-MAGYARAD

237. kép. Újlőrincfalva-Magyarad, hajkarikákat és karpereceket tartalmazó sírok

Gyűrűt a temető hat sírjában tártak fel (11., 26., 28., 37., 42., 57.) (238. kép). Előfordul zárt fejes gyűrű (11.), félkör átmetszetű, zárt bronz karikagyűrű (26), nyitott bronz pántgyűrű (28), rovátkolt díszű, öntött, zárt karikagyűrű (37.), rombusz átmetszetű, zárt (42.) és nyitott gyűrű (57.). Közülük a nyitott pántgyűrűt a 10–11. században folyamatosan használták,³³⁶ a 11. sír fejes gyűrűjét (mely talán a lépcsős fejű gyűrűk egy egyszerű változata) a 10–11. század fordulójára keltezhető leletek között találjuk,³³⁷ a többi változat a 11. századra jellemző.³³⁸

Ruhadíszek két kislány sírjából (35., 37.) kerültek elő, mindkét esetben kéttagú csüngős bronzveretek. Szabó J. Gy. megfigyelése szerint,³³⁹ noha a díszítmények mintájának a szerkezete azonos, a méretek és az arányok, a megformálás apró részleteit tekintve különbségek fedezhetők fel, s ez alapján teljesen nyilvánvaló, hogy nem származhatnak azonos öntőmintából. A kéttagú csüngős ruhaveretek használata a 10. század elejétől a 11. század

közepéig, második harmadának végéig keltezhető, s gyakran előfordulnak a hagyományos terminológia szerint „köznépi”-nek nevezett temetőekben is.³⁴⁰

A temető érmékben viszonylag szegény, mindössze három sírből kerültek elő (35., 37., 42.) Szent István (997/1000–1038) veretei (37., 42.), valamint Aba Sámuel király (1041–1044) egyetlen pénze (35.). Mindhárom sírban gyermek feküdt, s mindegyik pénz a koponyában, alatta vagy közvetlenül mellette feküdt, azaz útravalóul adták. Mindhárom sír a temető keleti szélén helyezkedett el. Korántsem állíthatjuk tehát, hogy a temetőt használó közösség tagjai között széleskörűen alkalmazott gyakorlat lett volna a halotti obulus sírba tételének a szokása.

Mielőtt a temető időrendjének meghatározására ten-nénk kísérletet, a mellékletadás szokásával kapcsolatban szeretném felhívni a figyelmet egy érdekes jelenségre. A maradandó anyagból készült tárgyakat tartalmazó sírok kizárólag gyermekek és idős nők temetkezései.³⁴¹ Még-

³³⁶ Szőke 1962, 63, 96–97; Szőke-Vándor 1987, 68.

³³⁷ Szőke 1962, 98.

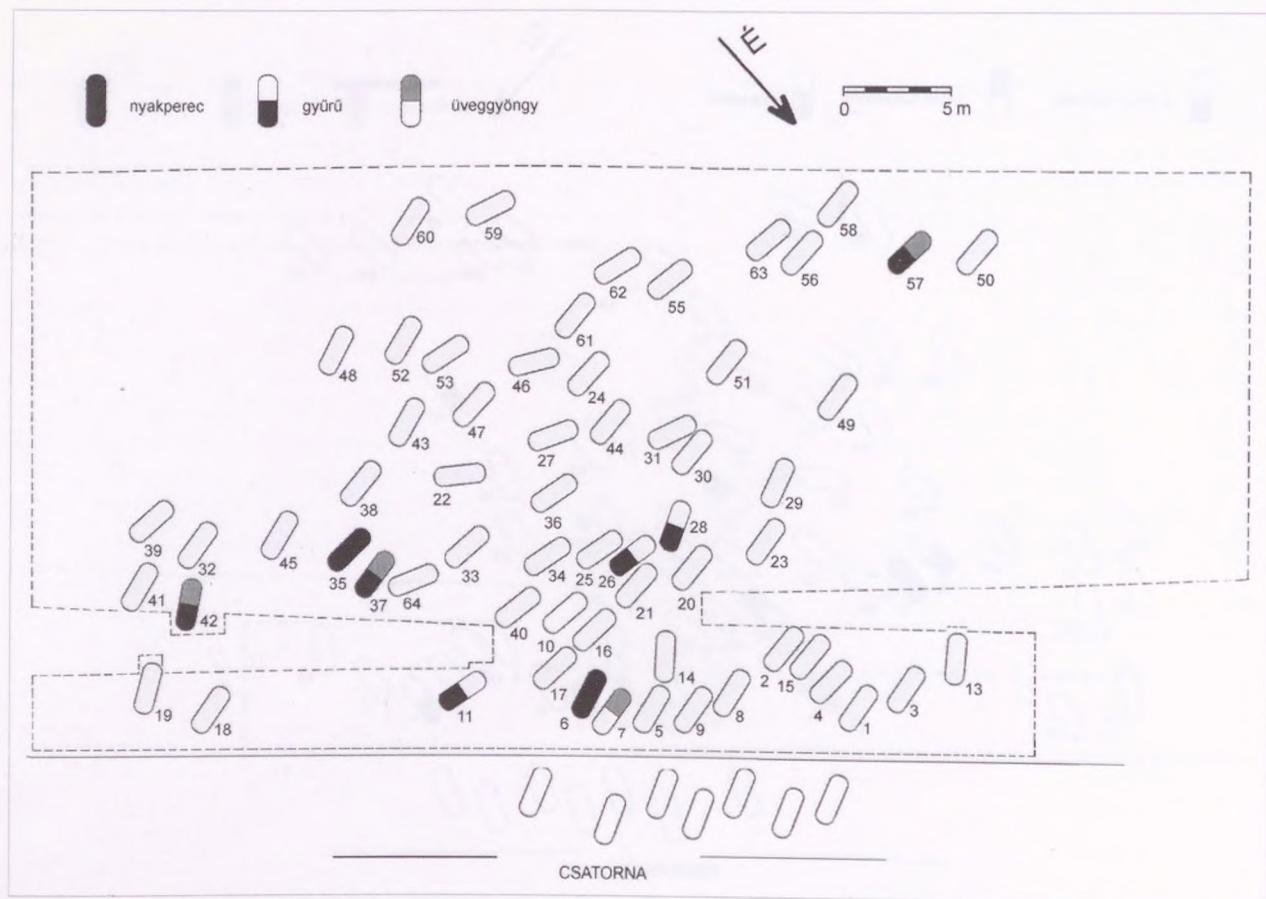
³³⁸ Szőke 1962, 96–98; Szőke-Vándor 1987, 74–76.

³³⁹ Szabó 1980, 100.

³⁴⁰ Bálint 1991, 123–132.

³⁴¹ Az életkor esetében Kiss Péterné morfológiai vizsgálati eredményeit vettem figyelembe, Lengyel I. adatai a jelek szerint tendenciózan fiatalítanak. Igaz, lényegében akkor sem kapnánk más eredményt, ha összegezésünket a kémiai vizsgálatok alapján végeztük volna: Szabó 1980, 45–47, táblázat. – Hasonló jelenséget tapasztaltunk a Füzesbony-Kastélydűlőn feltárt temetőrészlet vizsgálata során is.

ÚJLŐRINCFAIVA-MAGYARAD

238. kép. Újlőrincfalva-Magyarad, nyakperecet, gyűrűt, gyöngyöt tartalmazó sírok

pedig zömmel 6 év alatti kisgyermek (6. sír: 3-4 éves, 7. sír: 6 éves, 9. sír: 2,5 éves, 36. sír: 2-3 éves, 37. sír: 5 éves, 42. sír: 3 éves; juvenilis korúak, 12-14 évesek: 35. és 57. sír), s abban az időben igen korosnak számító, 60 év feletti nők (1. sír: 61-70 éves, 11. sír: 63-67 éves, 26. sír: 62-71 éves, valamivel fiatalabb: 40. sír: 41-47 éves).³⁴² Mindezek alapján határozottan kijelenthetjük: a temető használó közösség tagjai körében bevett szokás volt, hogy ékszerekkel, ritkán fémveretes ruhával vagy halotti obuluszal kizárólag az apró gyermekeket s ritkábban az élemedett korú nőket látták el a temetés során, a férfiakat és a javakorabeli nőket sohasem. Ráadásul ezt sem min-
1. sír

den család gyakorolta, vagy pedig nem a temető használatának teljes időszakában: a temető nyugati felében ugyanis, az 1.-28.-36. sírok vonalától nyugatra mindössze két mellékletes (gyermek)sírt találunk. Érdekes módon a temetőt igen sokrétűen, példamutató módon elemző Szabó J. Gy. e fontos jelenségre nem figyelte fel, illetve nem hangsúlyozta azt a jelentőségének megfelelő mértékben. Márpedig mindez elengedhetetlen a temető belső időrendjének vizsgálata során. A kutatás jelenlegi állása szerint az egyes sírok tárgyi anyagát az alábbiak szerint keltezhetjük:

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
S-végű hajkarika									

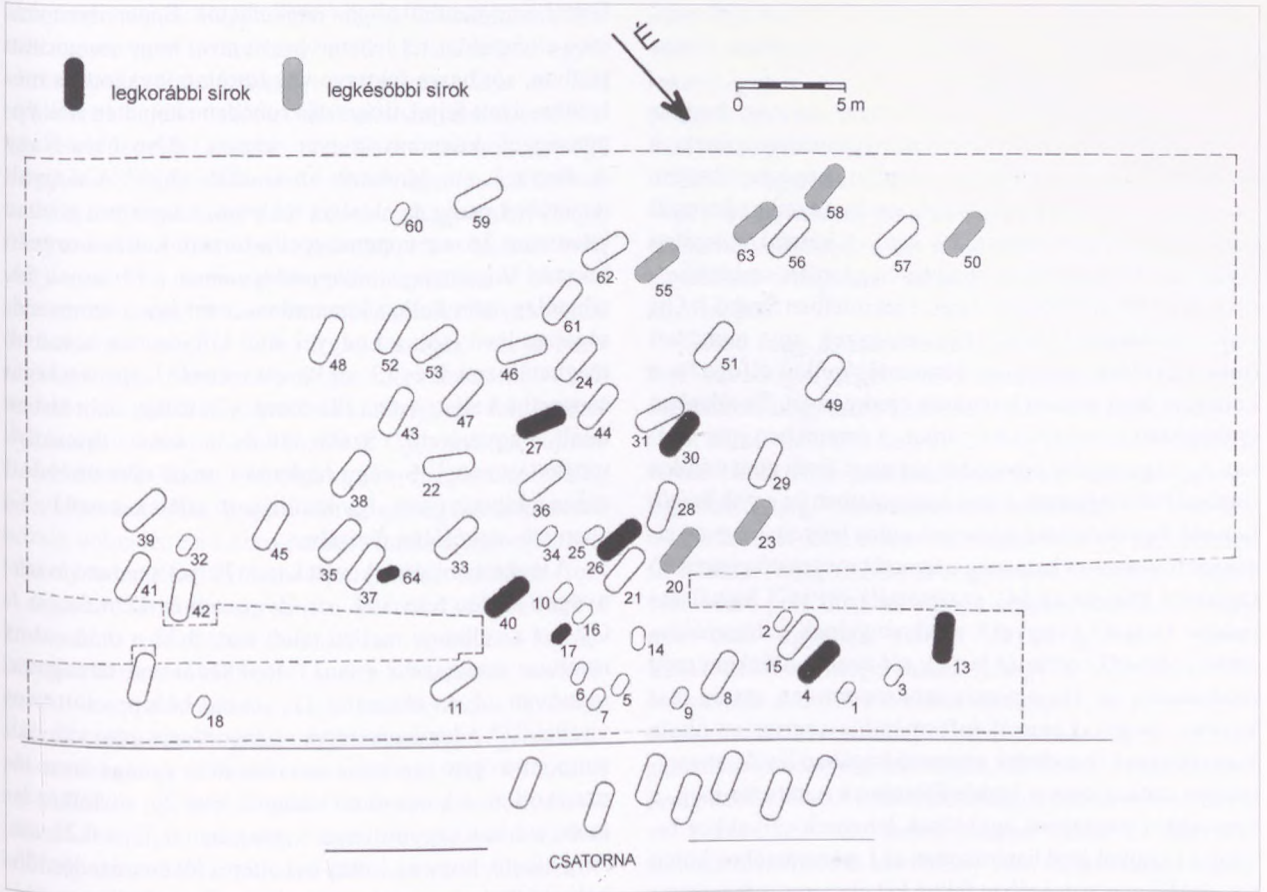
6. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Hurkos-kampós, egyszálú nyakperec									

7. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Nyitott hajkarika									
Gyöngy									

³⁴² A 28. sír morfológiai vizsgálati adatai hiányoznak, a kémiai vizsgálatok szerint a sírban 21-25 éves nő nyugodott.

239. kép. Újlőrincfalva-Magyarad, a temető legkorábbi és legkésőbbi sírjai Lengyel Imre alapján

(rombusz átmetszetű, vastag bronzhuzalból készült karkagyűrű); Szabó szerint ilyen ékszert a 11. század közepe előtt nem viseltek. Mivel Lengyel szerint is a temető több mint két generációhoz köthető, Szabó szerint nem lehetséges, hogy a teljes második nemzedéket képviselné a szóban forgó északnyugati és északi sírsor (összesen 11 temetkezés: 20., 23., 29., 49., 50., 55–58., 62., 63.), még akkor sem, ha ide soroljuk ÉK-ről az 1. és 3. sírt, valamint a csatorna ásása közben elpusztított temetkezések közül néhányat. Valószínűbb, hogy az utolsóként ide temetkezett, csonka nemzedéket reprezentálják ezek a sírok.

A második nemzedék így módon a temető délkeleti és keleti, valamint déli résznek sírjai között keresendő (18., 19., 24., 32., 37., 38., 39., 41–43., 46–48., 52., 53., 61.), s ide tartozott a csatornában elpusztított sírok többsége, legalább 8 temetkezés. Ez legkevesebb 27 sírt jelent. Régészetiileg a 35., 37. és 42. sír leletei, különösen az érmék, a vastag, sodrott nyakperecek és a rombusz átmetszetű karperecek reprezentálják ezt az időszakot, ami az 1010–1020-as években kezdődött, s 25–30 évig tartott.

Dolgozatában az ásató arra a következtetésre jutott,

hogy a tárgyalt temető esetében a László Gy. által felismert, a honfoglalás kori temetők jobb és bal oldalának rangban mutatkozó különbségei³⁵⁰ szignifikánsan jelentkeznek.³⁵¹ A temető nyugat–keleti tengelye a 63., 44. és 36. sírok vonalán halad. Így a jobb oldalon csak három sír tartalmaz mellékleteket az ide eső 27 közül (35., 37., 42.), míg a bal oldalon 35 temetkezés közül 12. Az észak–déli tengely a 3., 15., 20., 36. és 43. sírt metszi. Ez esetben a temető jobb oldalára 24 temetkezés (köztük négy mellékletes) jut, míg a bal oldalon 38 sír közül 11 tartalmazott maradandó anyagból készült tárgyakat.

Szabó J. Gy. elemzését az újlőrincfalva-magyaradi temetőről a szakmai közvélemény mintaszerűnek tartja. Megállapításával kapcsolatban komoly szakmai ellenvélemények vagy fenntartások nem hangzottak el (kivéve a kartartásokra vonatkozó magyarázatait, melyekre később még visszatérek), legfeljebb a nyakperecek és karperecek időrendjével összefüggő megfigyeléseit finomították az újabb adatok fényében. Mint fentebb jeleztem, a temető egészének keltezését tekintve, eredményeit magam is elfogadhatónak tartom. Ami azonban a temetőelemzést, illetve a belső időrendre vonatkozó

³⁵⁰ László 1944, 128–218.

³⁵¹ Szabó 1980, 72.

megállapításait illeti, úgy vélem, a kiváló kutató több esetben is következtetlenül járt el, s erősen vitatható következtetéseket fogalmazott meg.

Módszertani szempontból hibának tartom, hogy a temető periodizációját nem saját tudományágának, a régészetnek a forrásbázisa alapján végezte, hanem Lengyel I. kémiai vizsgálatának eredményeihez keresett régészeti bizonyítékokat (229. kép). A kémiai vizsgálati eredmények megítélése – nem lévén a terület szakértője – nem az én kompetenciám. Igaz, e tekintetben Szabó J. Gy. sem rendelkezett kellő képzettséggel, így nem tett (tehetett) mást, mint hogy fenntartás nélkül elfogadta a kollégája által végzett kutatások eredményét. Ez azonban önmagában is buktatókkal járhat. A fentiekben már utaltam rá, hogy az első nemzedék sírjainak listái nem minden esetben fedik egymást. Ezzel kapcsolatban az egyik legsúlyosabb figyelmeztető jel kellett volna legyen, hogy az elsőként hivatkozott lista még a temetőt megnyitó generáció tagjaként közölte az 54., szarmata(!) sírt is³⁵² Sajnálatos módon az ásató Lengyel I. eredményeinek felhasználása során is következtetlenül járt el, sőt azokat időnként még módosította is. Ha ugyanis módszertanilag azt az utat követte, hogy „Lengyel információja szerint az általa korai síroknak mondottak szomszédságában lévők, amennyiben azokat nem a legkésőbbieknek határozta meg, a koraiakkal nagyjából egyidősek lehetnek”,³⁵³ akkor bizony a Lengyel által határozottan az I. generációhoz kötött 64. sír tőszomszédságában fekvő két ékszeres, ruhaveretes gyermeksírt (35., 37.) is ide kellett volna kapcsolnia. Nem tette meg, ehelyett egy meredek vonallal elválasztotta őket egymástól. Leleteik ugyanis (hurkos-kampós, sodrott nyakperecek, rombusz átmetszetű, nyitott karperec, Szent István és különösen Aba Sámuel érméje stb.) nyilvánvalóan az általa felállított konstrukció ellen vallanak, semmiképpen sem keltezhetők 980–1020 közé.

Ennél is súlyosabb, hogy a Lengyel által ugyancsak első generációsaként vélt 13. sírt egyszerűen kihagyta a korai tömbből, feltételezve, hogy azt eredetileg a többiekhez kissé távolabbra, elkülönítve temették, mivel tartottak lakójától, fejét később kicsavarták, stb.³⁵⁴ Valójában erre semmiféle bizonyíték nincs. Ez esetben ugyanis a rendellenes temetkezéseket rendre a temetők szélein vagy még távolabb, a többiektől elkülönítve kellene találnunk. E tekintetben Szabó J. Gy. anyaggyűjtése kétségtelenül szolgált példaként.³⁵⁵ Ezek azonban többségükben töredékesen ismert temetőkből valók, amelyek így szer-

kezeti szempontból aligha értékelhetők. Éppen ilyen számos ellenpéldát fel lehetne hozni arra, hogy zsugorított pózban, sőt hasra fektetve vagy utólag levágott és mélyebbre ásott fejjel, drága díszruhában eltemetett nők éppenséggel központi helyet kaptak (Orosháza-Nagy A.-tanya 3. sír, Madaras-Árvai-dűlő stb).³⁵⁶ A tárgyalt temetőben pedig az oldalára fektetett, zsugorított pózban eltemetett 36. sír éppenséggel a temető kellős közepén fekszik! Visszatérve az alapproblémához: a 13. sírnak feltehetőleg azért kellett kimaradnia, mert így a szomszédságában lévő (sőt: a Lengyel által kifejezetten korainak meghatározott 4. és 13. sír között fekvő!) 1. sírt is a korai csoportba kellett volna illeszteni. Csakhogy ez a sírban talált nagyméretű, Szabó által is kései típusúnak meghatározott³⁵⁷ S-végű hajkarika miatt ellentmondott volna a hipotézisnek. Így került az itt talált két sír (1., 3.) a temető legkésőbbi fázisába.

A legkésőbbi sírok között kapott helyet a temető északnyugati szélén fekvő 57. sír. Régészeti érvként Szabó J. Gy. ezt az elhunyt mellett talált zárt, 0,32 × 0,36 cm-es rombusz átmetszetű gyűrű felbukkanásával támogatta, mondván „ilyen ékszert a 11. század közepe előtt nem viseltek”.³⁵⁸ A karikaékszerek vastagodására mint időrendi támpontra építő hipotézis azonban itt is gyenge érvre támaszkodott: a korai tömb közepén lévő 26. sír félkör átmetszetű karikagyűrűjének vastagsága 0,32 × 0,22 cm. Alig hihető, hogy az 1 mm-nyi eltérés fél évszázados időbeli különbséget jelezzon. E karikagyűrűket a 11. századon belül egyelőre nem tudjuk pontosabban keltezni.³⁵⁹

A temetőt észak–déli vagy kelet–nyugati tengely mentén kettéosztani és így a jobb, valamint bal oldal között rangbeli különbséget keresni ez esetben merőben erőszakolt elgondolás. A lelőhelyen ugyanis még mutatóban sincs gazdag mellékletű sír vagy sírcsoport, amelyet központi helyre vagy előkelőbb oldalra helyezhetnénk, hozzájuk viszonyítva a kevésbé gazdagokat vagy előkelőket. A leletanyag kifejezetten szegényes, a szerény bronz ékszerek alapján aligha különíthető el olyan család, amely akár ezen közösségen belül is vezető szerepet játszott volna. E kísérletre – László Gy. hatásán túl – az ásatót nyilván az a modell vezette, amelyet a káli temető esetében vélt felismeri.³⁶⁰ Ez azonban olyan távlatos gondolkodást, a sírok elrendezésének, illetve a temető felosztásának több évtizedre előre történő meghatározását követelte volna meg az azt benépesítő közösségtől, amire

³⁵² Szabó 1980, 49.

³⁵³ Szabó 1980, 69.

³⁵⁴ Szabó 1980, 68.

³⁵⁵ Szabó 1976, 36–72; Dienes I. lektori véleményében kifejtett aggályai: uo. 68–69.

³⁵⁶ Dienes 1965, 141; Köhegyi 1980, 222–226, Abb. 7.

³⁵⁷ Szabó 1980, 71.

³⁵⁸ Szabó 1980, 71.

³⁵⁹ Szőke-Vándor 1987, 74–75.

³⁶⁰ Szabó 1980, 127. j.

a régészeti adatok alapján nem tudunk következtetni. Természetesen nem kizárt, hogy a 10–11. században egyes közösségek alkalmazták ezt az eljárást, akár pl. Kál területének hajdani lakói is, ahol valóban vannak erre mutató jelek. E példát azonban nem lehet automatikusan egy másik közösségre alkalmazni. Ehhez ugyanis azt kellene tudni bizonyítani, hogy a két közösség hagyományvilága, illetve szerveződési rendszere, felépítése azonos volt, vagy legalábbis azonos gyökerekből táplálkozott. Nos, ez az a kérdés, amelyre az e tekintetben rendkívül változatos és sokszínű 10–11. századi közösségek esetében a régészeti napjainkban még aligha tud válaszolni. A káli temetőt használói nagyjából akkor hagyták fel, amikor Újlőrincfalva határában – Szabó J. Gy. szerint a hajdani Cserőbáb falu lakói – az első sírokat megásták. Elvileg nem lehetne kizárni, hogy a káli közösség leszármazottai hozták volna létre a Laskó-patak (a hajdani Báb-ere) melletti új települést és temetőjét. Ennek azonban sem a régészeti leletanyag, sem a két közösség sírokból kiolvasható temetkezési szokásai nem nyújtják a legcsekélyebb bizonyítékát sem. Tágabb horizontban tovább gondolva a problémát: ma már teljesen nyilvánvaló, hogy a 10. század közepén, második felében vagy végén a Kárpát-medencében temetők sorozatát hagyták fel addigi használóik, s ugyancsak számosat éppen az ezredforduló időszakában nyitottak meg. Ennek ellenére a közel 3000 lelőhely ismeretében nincsen tudomásom olyan esetről, amikor egy felhagyott temető használóinak utódait megbízható módon azonosítani lehetett volna valamely újonnan használatba vett temető népességével. Sőt, még ilyen irányú kísérletről sincs tudomásom, pedig nyilvánvaló, hogy az elköltözötteknek valahol új szállásokat kellett létesíteniük, s új temetőket kellett nyitniuk! Mindenesetre addig, amíg e kérdésre választ nem kapunk, rendkívül kockázatos, sőt lehetetlen az egyik lelőhely esetében tapasztalt jelenséget automatikusan egy másik (ráadásul azt időben követő) lelőhelyre is érvényesnek tekinteni.

A fentieket összegezve: nem elképzelhetetlen, hogy az újlőrincfalvi temető legrégebbi sírjai – mint azt Lengyel I. hipotézise mutatja – valóban a központi magban helyezkedtek el, s onnan kifelé egyre fiatalodnak, hogy azután a legkésőbbiek a temető északnyugati szegélyén kapjanak helyet (239. kép). A rendelkezésre álló szerény tárgyi leletanyag ennek nem mond ellent. Igaz, nem is tudja egyértelműen alátámasztani: a felbukkanó tárgytípusok használati idejéről, időhatáraitól jelenleg alkotott tudásunk ugyanis nem elegendő a belső periodizáció szabatos megalkotásához. A Szabó J. Gy. által követett vizsgálati módszer pedig nem vitt közelebb a kérdés

megoldásához. Részben azért, mert kiindulópontként nem saját szakterületének (egyébként valóban szerény lehetőségeket nyújtó) forrásbázisát használta, részben pedig azért, mert a segítségül hívott társtudomány eredményeit vegyítve saját adataival, a kettőt szinkronba hozni törekedett egymással, nem pedig szembesíteni azokat. S végül, de egyáltalán nem utolsó sorban azért, mert nem értékelte kellőképpen azt a mellékletadási szokást, ami egyébként világosan jellemezte a temetőt használó közösséget.

Szabó J. Gy. kétségtelenül felismerte a temető leletekben való szegénységét. Ennek magyarázatát abban vélte megtalálni, hogy „az a közösség, amelynek temetőjében a sírok zöme melléklet nélküli, s az egykor pompás halotti viselet emléke már csak leánygyermek temetkezéseiben figyelhető meg – kereszténynek tekinthető”.³⁶¹ Ennek a megerősítését látta abban is, miszerint a 15 mellékletes sír közül 9 (négy felnőtt és öt gyermek) a temető – általa vélt – első periódusából való, a további szakaszra pedig már csak egyetlen felnőtt és öt gyermek jutna. Vélekedésében megerősítette, hogy a temetőben felbukkannak a szerinte a keleti kereszténység jegyeit hordozó rituális kéztartással eltemetett halottak is: az első generáció esetében három sír (22., 28., 30.), a másodikban pedig kettő (35., 53.). Mindebből egyértelmű volt számára az a következtetés, amely szerint „már az első ide temetkező nemzedék keresztény volt, vallásosságuk keleti (bizánci) jellege nem volt átható; e vonások másodlagosak lehetnek és megszűnőben voltak. A második nemzedékre tekintve hitben már meggyökeresedett keresztényekről beszélhetünk.”³⁶²

Sajnálatos módon ismét azt kell mondanunk, hogy a kitűnő kutatót ezúttal is cserben hagyta élelátása. A kartartás tekintetében hatalmas anyaggyűjtést végzett, miközben az elemzett temető esetében kétségkívül periférikus jelenségről van szó: a feltárt 62 sírból ugyanis mindössze ötöt(!) jellemzett a test mellett kinyújtott kartartástól való eltérés. Ilyen vagy még nagyobb arányszám szinte bármelyik 10–11. századi temetőnkben kimutatható. Köztük pl. a Szabó által is hivatkozott káliban, amelynek éppen első generációs, még keleten született egyéneket rejtő sírjait ennek alapján levédiái vagy etelközi keresztényeknek vélte!³⁶³ Ezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy a szakmai közvélemény többsége ez irányú fejtegetéseit legalább is kétkedéssel, de többnyire elutasítással fogadta.³⁶⁴ Ettől ugyan a tárgyalt újlőrincfalvi temető népessége még akár keresztény is lehetett, de ennek semmilyen pozitív régészeti bizonyítéka nincs.

Nem tekinthető annak önmagában a temető

³⁶¹ Szabó 1980, 74. E tétele megfogalmazásában K. Éry Kinga azon megfigyelésére támaszkodott, mely szerint a 10. század elejétől a 11. század végéig fokozatosan csökkent a mellékletes sírok arányszáma: K. Éry Kinga–Kralovszky Alán: Székesfehérvár-környéki X–XI századi temetők népességének paleoszociográfiai vizsgálata. *Alba Regia* 2–3 (1963), 74–75.

³⁶² Szabó 1980, 100–104.

³⁶³ Szabó 1980, 97–99.

³⁶⁴ Erről összefoglalóan, kutatástörténeti áttekintéssel és a Szabó J. Gy. által hivatkozott balkáni adatokat felülvizsgálva Takács 2005, 85–102.

szegénysége sem. E jelenségnek ugyanis a kereszténység kivül még számos oka lehetett.³⁶⁵ Jelen esetben véleményem szerint az a jelenség, amelyre fentebb már utaltam, s amely elkerülte Szabó J. Gy. figyelmét: a maradandó anyagból készült tárgyakat tartalmazó sírok kizárólag gyermekek és idős nők temetkezései, zömmel 6 év alatti kisgyermekek, s abban az időben igen korosnak számító, 60 év feletti nők sírjai. Kétségtelen tehát, hogy a temetőt használó közösség tagjai körében bevett szokás volt, hogy ékszerekkel, ritkán fémveretes ruhával vagy halotti obulussal kizárólag az apró gyermekeket s ritkábban az élemedett korú nőket látták el a temetés során, a férfiakat és a javakorabeli nőket sohasem. E szokás magyarázatát nem ismerem. A jelek szerint e szokást sem minden család gyakorolta, vagy pedig nem a temető használatának teljes időszakában: a temető nyugati felében ugyanis, az 1., 28. és 36. sírok vonalától nyugatra mindössze két mellékletes (gyermek)sírt találunk. A temető szegénységének legalábbis egyik oka véleményem szerint

e jelenségben keresendő. Mindez azt is eredményezi, hogy a mellékletek alapján nem kaphatunk valós képet a temetőt használó közösség viseleti, ékszerviselési szokásairól sem. Hacsak azt nem feltételezzük, hogy a halottas szokás az élők viseletére is jellemző volt. Ezt azonban bizonyítékkal nem lehet alátámasztani. A rendelkezésünkre álló adatok mindenesetre azt mutatják, hogy a korszak folyamán használatos ékszerfélések zöme a temetőt használó közösség körében is ismert volt. Igaz, egyes jellemző darabok (állatfejes karperecek, fóliás gyöngyök) hiányoznak, s a jelek szerint a korszak egyik jellemzőjének tartott S-végű hajkarika sem örvendett általános népszerűségnek: mindössze öt sírból került elő, amelyek közül négy a temető egyik keleti sírsorában lévő sírokban feküdt. Abban a sorban, amely – ha indokolt egyáltalán itt ezt a kifejezést használni – tárgyi anyagban a leggazdagabb, de mindenesetre a legtöbb mellékletes sírt fogadta magába.

51.4. IRODALOM

Szabó 1974, 21–73; Szabó 1975, 19–68; Szabó 1976, 17–89; Szabó 1980, 45–136.

³⁶⁵ Jellemző módon a tárgyaltnál semmivel sem gazdagabb, vele közel egykorú besenyőtelek-tepélyi I. temető esetében, mivel az egyik sírban ételmelléklet került elő, fel sem merült, hogy a „sajátos szegénység” oka a keresztény hitben lenne keresendő: Szabó 1980, 51.

52. VÁMOSGYÖRK-MOTORHAJTÓANYAG-TÁROLÓ TELEP

52.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A lelőhely a Heves megye délnyugati részén fekvő Vámosgyörk községtől 1 km-re délkeletre, a Jászárokszálás felé vezető műút délnyugati oldalán helyezkedik el (240. kép). Onnan kb. 1 km-re keletre folyik a Gyöngyös patak. A területen 1997-ben rézkori és kora Árpád-kori temetőrészletet, valamintős-, vas- és kora Árpád-kori településrészletet tárt fel Farkas Csilla. A kora Árpád-kori soros elrendezésű temető egy hajdani vízfolyás közelében elterülő 106-107 m-es tengerszint feletti magasságú domb

keleti-délkeleti oldalán helyezkedett el. A kibontott 55 sír közül 35 bizonyult az általunk tárgyalt korszakba tartozónak. A sírok a rézkori temető és egy vaskori település objektumait bolygatták meg. A temetőrészletnél fiatalabb Árpád-kori település néhány objektumát a temetőtől 100-120 m-re északnyugatra találták meg. A temető- és településrészlet anyagát Pap Ildikó Katalin dolgozta fel, a leletkörülményeket és sírleírásokat az ő munkája alapján közlöm.³⁶⁶

240. kép. Vámosgyörk-Motorhajtóanyag-tároló telep

³⁶⁶ Pap 2001, 31–61.

52.2. SÍRLEÍRÁSOK

1. sír (242. kép)

Férfi.³⁶⁷ T.: Ny–K, 290°–110°, csvh.: 170 cm.

A sírgödör nem volt megfigyelhető, csontjait a szkréper és az árokásó gép részben tönkretette. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. A koponya jobbra billent, karjai könyökben behajlítva a medence és az alsó bordák között feküdtek.

Mellékletek:

1. A mellcsont és az alkar között a mellkas jobb oldalán rombusz alakú vas *nyílhegy*. H.: 7,8 cm, sz.: 2,3 cm. (DIV – ltsz.: 97.5.1.)
2. A jobb medencelapát és a jobb alkar között, részben az utóbbi alatt rombusz alakú vas *nyílhegy*. H.: 9,7 cm, sz.: 3,1 cm. (DIV – ltsz.: 97.5.2.)
3. A jobb combcsont déli oldalán egyenes hátú, egyélű, nyéltüskés *vaskés*, a pengén farostok lenyomatai. H.: 11,7 cm, sz.: 1,8 cm. (DIV – ltsz.: 97.5.3.)

2. sír

Férfi. T.: Ny–K (valószínűleg), csvh.: nem mérhető.

A csontvázat az árokásó gép tönkretette, csak a jobb combcsont maradt meg.

Melléklete nem volt.

4. sír (242. kép)

Nő. T.: Ny–K (270°–90°), csvh.: nem mérhető.

A rossz megtartású vázat az árokásó gép összeronsolta, csak a koponya és a bal felkarcsont töredékei maradtak meg.

Melléklete nem volt.

5. sír (242. kép)

Férfi, 50-60 éves. T.: Ny–K (285°–105°), csvh.: a lábsontokig 93 cm.

Sírgödörnek megfigyelhető része lekerekített sarkú téglalap alakú volt, sz.: 57 cm. A háton fekvő, nyújtott helyzetű váz lábsontjait az árokásó gép semmisítette meg. Koponyája megrongálódott, bordái nagyrészt hiányoztak, karjait a medence fölé hajlították.

Melléklete nem volt.

6. sír (242. kép)

Juvenilis, 16-18 éves. T.: Ny–K (300°–120°), csvh.: 156 cm, sh.: 203 cm, ssz.: 42 cm.

Sírgödöre lekerekített sarkú téglalap alakú volt. Háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású váz. Koponyája jobbra billent, jobb karja a test mellett kinyújtva, a bal a medencére hajlítva feküdt. Bordái és lábszárcsontjai bolygatottak voltak.

Melléklet:

Csontmosás során került elő a sírhoz tartozó 2 db piszkosfehér, gömbös testű *üveggyöngy*. Átm.: 0,45 cm, illetve 0,5 cm. (DIV – ltsz.: 2001.1.33–34.)

7. sír (242. kép)

Gyermek, infans II. T.: Ny–K, csvh.: nem mérhető, sh.: a felszínen 160 cm, a gödör alján 148 cm, ssz.: 83 cm, illetve 64 cm.

Ovális alakú sírgödöre a gödör alja felé szűkült. Feltehetőleg háton fekvő, bolygatott váz, csak a gerinc kis része és bordatöredékek maradtak meg.

Melléklete nem volt.

8. sír

Nő, 23-25 éves. T.: Ny–K (298°–118°), csvh.: nem mérhető.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyája töredékes, hosszúcsontjai és lábsontjai hiányoztak, a gép tette tönkre. Sírgödöre nem volt megfigyelhető.

Melléklete nem volt.

9. sír (242. kép)

Nő, 23-25 éves. T.: Ny–K (260°–80°), csvh.: 155 cm, sh.: 215 cm, ssz.: 50 cm.

Sírgödöre lekerekített sarkú téglalap alakú. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája jobbra billent, jobb karja a test mellett nyújtott, a bal a medencére hajlítva.

Melléklet:

A koponya alatt jobb oldalon ezüsthuzalból hajlított, nagyméretű *S-végű hajkarika*. Átm.: 2,7 × 3,0 cm. (DIV – ltsz.: 97.5.4.)

10. sír (243. kép)

Nő, 50-60 éves. T.: Ny–K (285°–115°), csvh.: 143 cm, sh.: 18 cm, ssz.: 60 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája kissé balra billent, karjai a test mellett kinyújtva feküdtek. A váz felsőteste erősen bolygatott volt.

Mellékletek:

A koponya mosása során 2 db ezüst *S-végű hajkarika* került elő. Átm.: 2,2 cm, illetve 2,2 cm. (DIV – ltsz.: 2001.1.135–136.)

11. sír (243. kép)

Nő, 25-30 éves. T.: Ny–K (275°–95°), csvh.: 152 cm, sh.: 175 m, ssz.: a felsőtestnél 55 cm, a lábsontoknál 36 cm.

A lekerekített sarkú sírgödör a lábak felé erőteljesen szűkült.³⁶⁸ Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája

³⁶⁷ A csontvázak embertani vizsgálatát Marcsik Antónia végezte el, eredményeit ld. Pap 2001, 50–51.

³⁶⁸ Pap 2001, 36, 5. kép alapján múmia alakú sírgödörnek vélte. Valójában a múmia alakú sírgödörök teljesen más kiképzésűek, főként a koponyánál, így ez az eset nem sorolható abba a típusba.

kissé jobbra billent, jobb karja a test mellett kinyújtva feküdt, a bal a medencére volt hajlítva.

Melléklete nem volt.

14. sír (243. kép)

Nő, 45-50 éves. T.: Ny-K (300°-120°), csvh.: 143 cm, sh.: 205 cm, ssz.: 48 cm.

Sírgödre lekerekített téglalap alakú volt. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája jobbra billent, mindkét karját a medencébe hajlították. Lábsontjait egy újkori árok semmisítette meg.

Melléklete nem volt.

16. sír (243. kép)

Gyermek, infans II., 12-14 éves. T.: Ny-K (280°-100°), csvh.: 125 cm, sh.: 160 cm, ssz.: 40 cm.

Sírgödre lekerekített sarkú téglalap alakú volt. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája jobbra billent, karjai a test mellett kinyújtva feküdtek.

Melléklete nem volt.

19. sír (243. kép)

Nő, 23-25 éves. T.: Ny-K (290°-110°), csvh.: 155 cm, sh.: 208 cm, ssz.: 55 cm.

Sírgödre lekerekített sarkú téglalap alakú volt. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája jobbra billent, jobb karja a medencére hajlítva, a bal a test mellett kinyújtva feküdt.

Mellékletek:

1. A bal csecsnyúlványnál zöld oxidnyom, egy *hajkarika* lenyomata.
2. A koponya jobb oldala alatt, az állkapocscsont felső részén kerek átmetszetű bronzhuzalból hajlított, nyitott *hajkarika*. Átm.: 2,2 × 2,3 cm. (DIV – ltsz.: 97.5.5.)

23. sír (243. kép)

Nő, 23-30 éves. T.: Ny-K (275°-95°), csvh.: 140 cm, sh.: 160-170 cm, ssz.: 35-40 cm.

Sírgödre lefelé szűkülő téglalap alakú volt. A háton fekvő, nyújtott helyzetű váz koponyáját és mellkasának bal oldalát az árokásó gép megsemmisítette. Karjai a mellkasra voltak hajlítva.

Mellékletek:

1. A mellkas bal oldalán, a bordák és a felkarcsont között négyzet alakú, öntött, ózozott bronz *kari-kagyűrű*. Átm.: 2,3 × 2,4 cm. (DIV – ltsz.: 97.5.6.)
2. A megbolygatott földben kisméretű bronz *S-végű hajkarika*. Átm.: 1,2 × 1,3 cm. (DIV – ltsz.: 97.5.7.)

24. sír (244. kép)

Férfi, 50-60 éves. T.: Ny-K (285°-105°), csvh.: 162 cm, sh.: 230 cm, ssz.: 65 cm.

Sírgödre lekerekített sarkú téglalap alakú volt. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája balra billent, jobb

karja a medencére hajlítva, a bal nyújtva a test mellett feküdt. Lábsontjai bolygatottak voltak.

Melléklete nem volt.

25. sír (244. kép)

Gyermek, infans II., 12-14 éves. T.: Ny-K (260°-80°), csvh.: 130 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája jobbra billent, karjait a medencébe hajlították. Lábszársontjai bolygatás következtében megsemmisültek.

Melléklet:

A bal kulcscsontnál tömör fejű, ózozott bronz *füles gomb*. Átm.: 1,0 cm. (DIV – ltsz.: 97.5.8.)

26. sír (244. kép)

Nő, 40-50 éves. T.: Ny-K (230°-50°), csvh.: 157 cm, sh.: 188 cm, ssz.: 45-54 cm.

A háton fekvő, nyújtott helyzetű váz koponyája töredékes volt, karjait a medencébe hajlították.

Melléklete nem volt.

27. sír (244. kép)

Gyermek, infans I., 2-3 éves. T.: Ny-K (295°-115°), csvh.: 83 cm, sh.: 110 cm, ssz.: 38-43 cm.

Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödre a lábak felé szélesedett. A háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású váz koponyája töredékes volt, jobb karja a test mellett kinyújtva, a bal a medencére hajlítva feküdt.

Melléklete nem volt.

28. sír (244. kép)

Nő, 35-40 éves. T.: Ny-K (285°-105°), csvh.: 148 cm, sh.: 197 cm, ssz.: 50 cm.

Sírgödre lekerekített sarkú téglalap alakú volt. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája balra billent, karjait a mellkasra hajlították. Felsőteste bolygatott volt.

Melléklete nem volt.

31. sír (244. kép)

Férfi, 40-50 éves. T.: Ny-K (290°-110°), csvh.: 163 cm, sh.: 201 cm, ssz.: 60 cm.

Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben a háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású váz koponyája balra billent, karjai a medencébe hajlítva, ujjai összekulcsolva voltak.

Melléklete nem volt.

33. sír (245. kép)

Gyermek, infans I., 5-6 éves. T.: Ny-K (265°-85°), csvh.: 100 cm, sh.: 150 cm, ssz.: 50 cm.

Sírgödre lekerekített sarkú téglalap alakú volt. Háton fekvő, nyújtott helyzetű, erősen bolygatott gyermekváz. Csak a kissé balra billent koponya, valamint a jobb felkar-és lábszársont maradt eredeti helyzetében.

Melléklete nem volt.

34. sír (245. kép)

Gyermek, infans II., 8-10 éves. T.: Ny-K (265°-85°),
csvh.: 115 cm, sh.: 140 cm, ssz.: 50 cm.

Sírgödre lekerekített sarkú téglalap alakú volt. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája balra billent, karjai a test mellett kinyújtva feküdtek, a jobb felkarcsont kissé kifelé hajlott. Lábsontjai bolygatottak.

Melléklet:

A koponya mosásakor kisméretű ezüst *S-végű hajkarika* került elő. Átm.: 1,0 cm. (DIV – ltsz.: 2001.1.137.)

35. sír (245. kép)

Nő, 35-45 éves. T.: Ny-K (280°-100°), csvh.: 150 cm,
sh.: 200 cm, ssz.: 62 cm.

Sírgödre lekerekített sarkú téglalap alakú volt. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája balra billent, jobb karja a medencére hajtva, a bal a test mellett feküdt.

Melléklet:

A bal combcsont alatt ónozott bronz *karikagyűrű*. Négyzetes átmetszetű, felületét hosszanti irányban két bemélyedő sáv osztja három részre. A sávokat ellentétes irányú farkasfogminta tölti ki. Átm.: 2,5 cm. (DIV-ltsz.: 97.5.9.)

36/1. sír (245. kép)

Gyermek, infans I., 2-3 éves. T.: Ny-K (275°-95°),
csvh.: 80 cm, sh.: 110 cm, ssz.: 80 cm.

A lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödrot beleásták egy rézkori sírba. Háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású gyermekváz, karjait a medencébe hajlították.

Melléklete nem volt.

38. sír (245. kép)

Gyermek, infans I., 5-7 éves. T.: Ny-K (290°-110°),
csvh.: 130 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű, bolygatott váz.

Melléklete nem volt.

39. sír (245. kép)

Nő, 30-35 éves. T.: Ny-K (305°-125°), csvh.: 150 cm,
sh.: 185 cm, ssz.: 50 cm.

A lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája jobbra billent, karjai a medencén keresztbe fekvő helyezkedtek el.

Mellékletek:

1. A bal csecsnyúlványnál, illetve a koponya jobb oldala alatt 1-1 db nyitott, bronz *hajkarika*. Átm.: 2,4 cm, illetve 2,5 cm. (DIV – ltsz.: 97.5.10, 12.)
2. A jobb kéz egyik ujján négyzetes átmetszetű, zárt, ónozott bronz *karikagyűrű*, díszítése hosszanti irányban bemélyedő két sáv. Átm.: 2,4 cm. (DIV – ltsz.: 97.5.11.)

41. sír (246. kép)

Nő, matusus. T.: Ny-K (270°-90°), csvh.: nem mérhető, sh.: nem mérhető, ssz.: 70 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű, a gép által bolygatott váz. Csak a felsőtest és a medence csontjai maradtak meg.

Melléklet:

A sírföldből ujjcsonttal együtt nyitott bronz *pántgyűrű* került elő, végeit egymásra hajlították. Átm.: 2,4 cm. (DIV – ltsz.: A. 97.13.)

42. sír (246. kép)

Gyermek, infans I., 1,5-2 éves. T.: Ny-K (290°-110°),
csvh.: 58 cm, sh.: 75 cm, ssz.: 35 cm.

Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben a háton fekvő, nyújtott helyzetű váz karjai a medencén keresztbe hajlítva kerültek elő.

Melléklete nem volt.

43. sír (246. kép)

Gyermek, infans II., 13-15 éves. T.: Ny-K (270°-90°),
csvh.: 147 cm, sh.: 170 cm, ssz.: 42 cm.

Sírgödre lekerekített sarkú téglalap alakú volt. A nyújtott helyzetű váz háton feküdt.

Melléklete nem volt.

44. sír (246. kép)

Gyermek, infans I., 1-1,5 éves. T.: Ny-K (285°-105°),
csvh.: 52 cm, sh.: nem mérhető, ssz.: 40 cm.

Sírgödörének megmaradt része ovális volt. A háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású váz koponyája balra billent, karjait a medencére hajlították.

Melléklete nem volt.

45. sír (246. kép)

Gyermek, infans II., 12-14 éves. T.: Ny-K (275°-95°),
csvh.: 120 cm, sh.: nem mérhető, ssz.: 54 cm.

Sírgödre lekerekített sarkú téglalap alakú volt. A háton fekvő, nyújtott helyzetű váz koponyája balra billent, karjait a medencére hajlították.

Melléklete nem volt.

46. sír (246. kép)

Férfi, matusus. T.: Ny-K (230°-50°), csvh.: 166 cm,
sh.: 200 cm, ssz.: 60 cm.

Sírgödre lekerekített sarkú téglalap alakú volt. A háton fekvő, nyújtott helyzetű váz koponyája balra billent, karjai a test mellett kinyújtva feküdtek.

Melléklete nem volt.

47. sír (246. kép)

Férfi, matusus. T.: Ny-K (275°-95°), csvh.: 160 cm,
sh.: 200 cm, ssz.: 60 cm.

Sírgödre lekerekített sarkú téglalap alakú volt. Háton fekvő nyújtott helyzetű váz, felsőteste bolygatott, karjai a

VÁMOSGYÖRK-MOTORHAJTÓANYAG-TÁROLÓ TELEP

test mellett ki voltak nyújtva.

Melléklete nem volt.

53. sír

Újszülött. T.: Ny–K (285°–105°), csvh.: nem mérhető.

Sírgödre nem volt megfigyelhető. Háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású váz, csak a koponya és a felsőtest egy része maradt meg.

Melléklete nem volt.

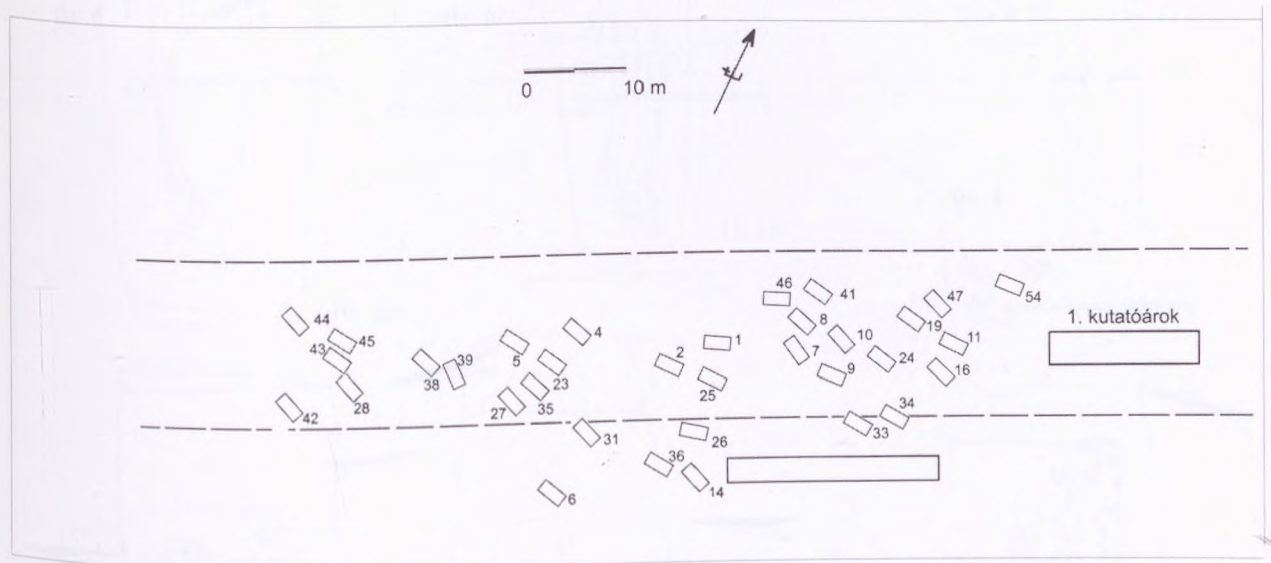
54. sír

Nő, adultus. T.: Ny–K (260°–80°), csvh.: 150 cm, h.: 170 cm, ssz.: 44 cm.

Sírgödre lekerekített sarkú téglalap alakú volt. A háton fekvő, nyújtott helyzetű váz koponyája jobbra billent, karjait a medencébe hajlították.

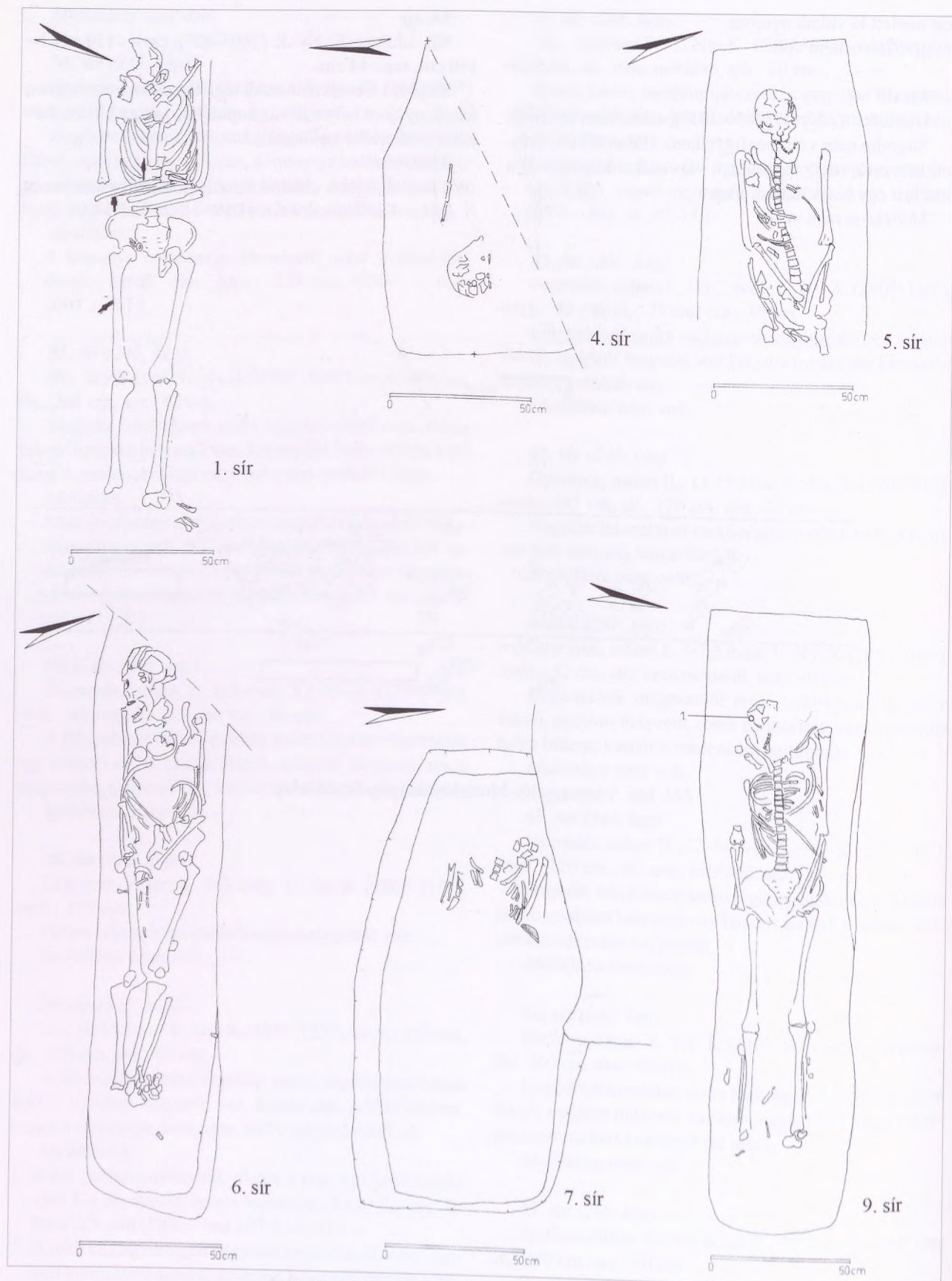
Melléklet:

A koponya jobb oldalán az állkapocsnál nyitott bronz hajkarika. Átm.: 2,2 cm. (DIV – ltsz.: A.5.14.)

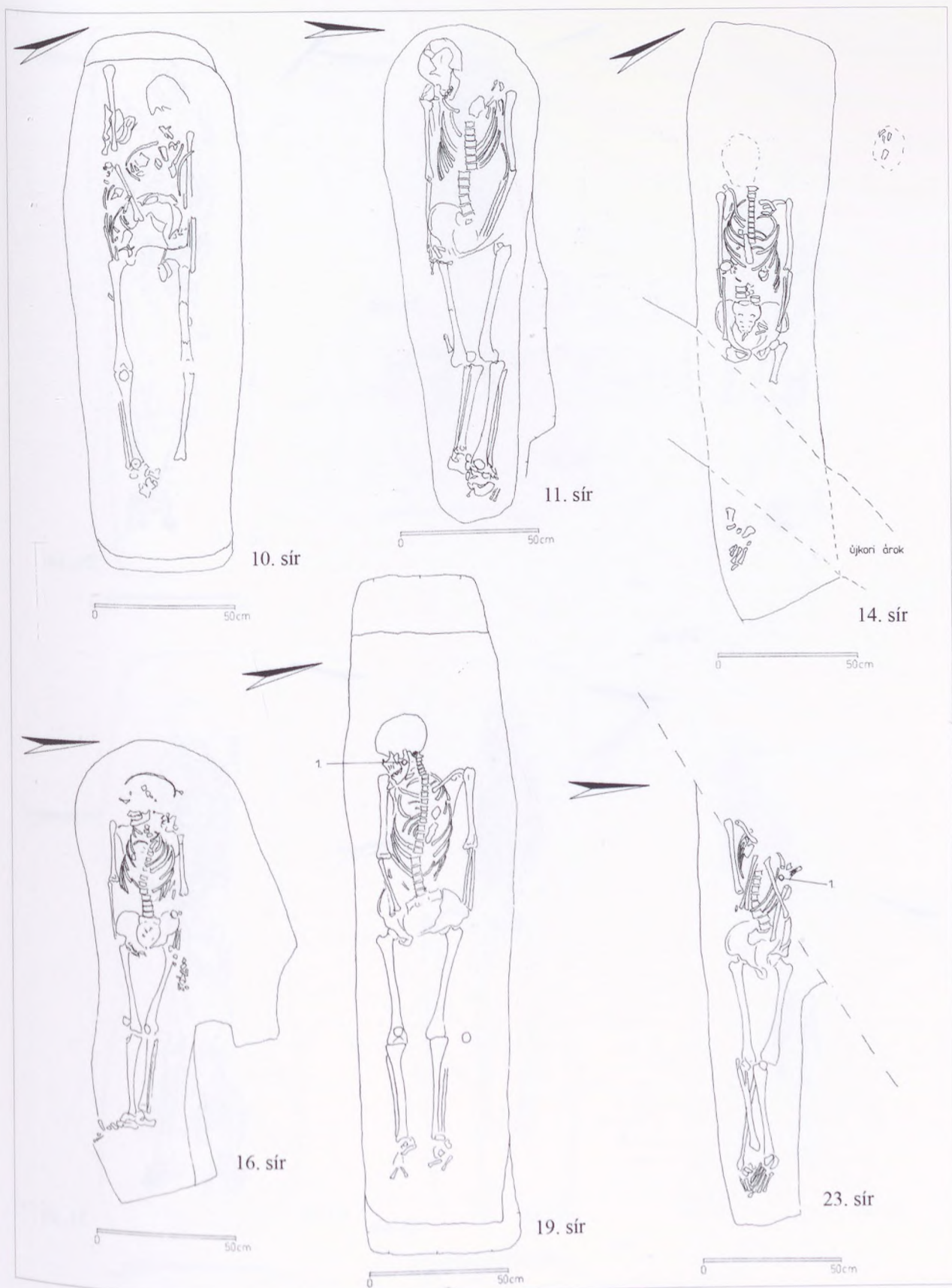
241. kép. Vámosgyörk-Motorhajtóanyag-tároló telep

VÁMOSGYÖRK-MOTORHAJTÓANYAG-TÁROLÓ TELEP

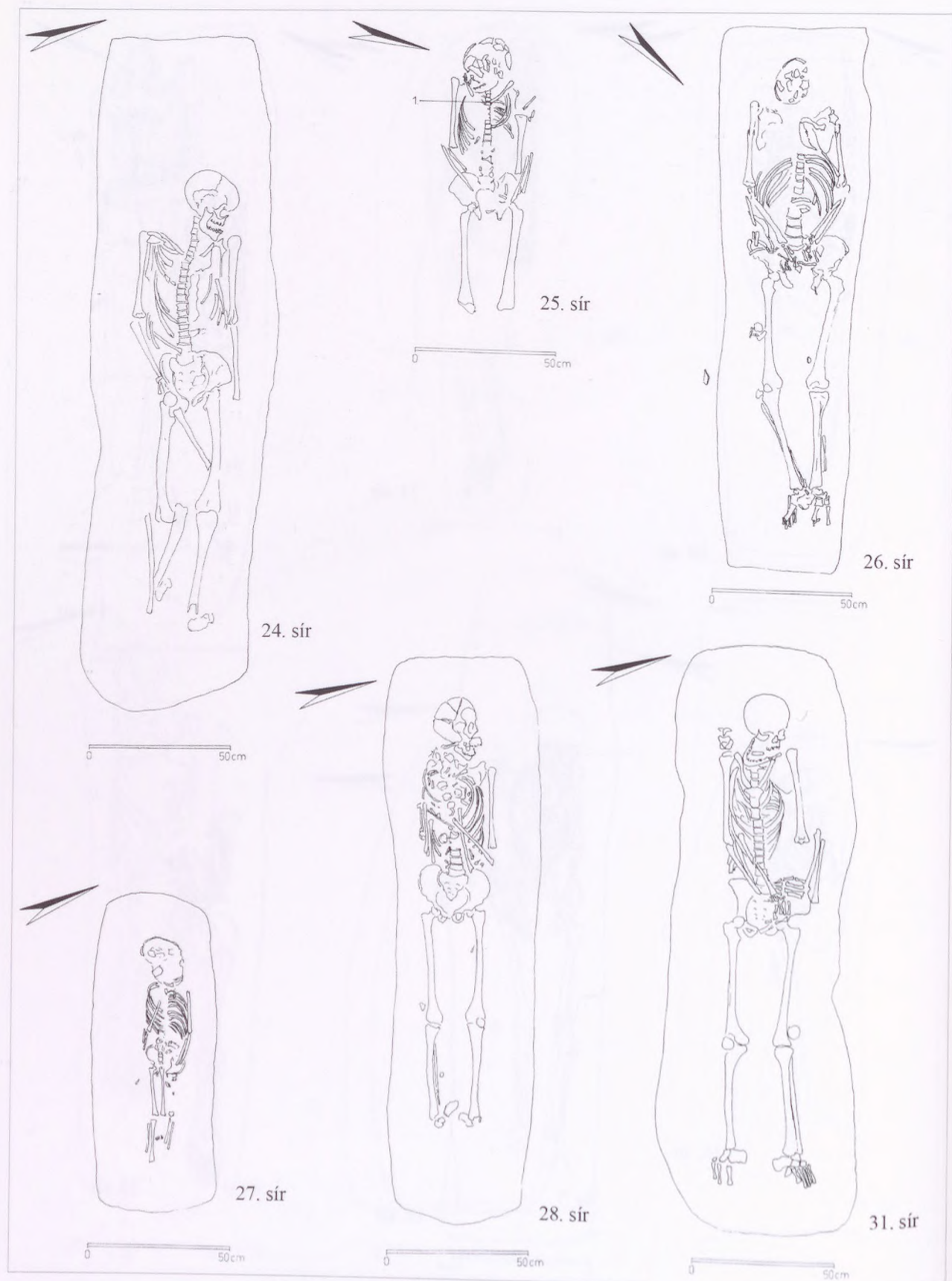
242. kép. Vámosgyörk-Motorhajtóanyag-tároló telep

VÁMOSGYÖRK-MOTORHAJTÓANYAG-TÁROLÓ TELEP

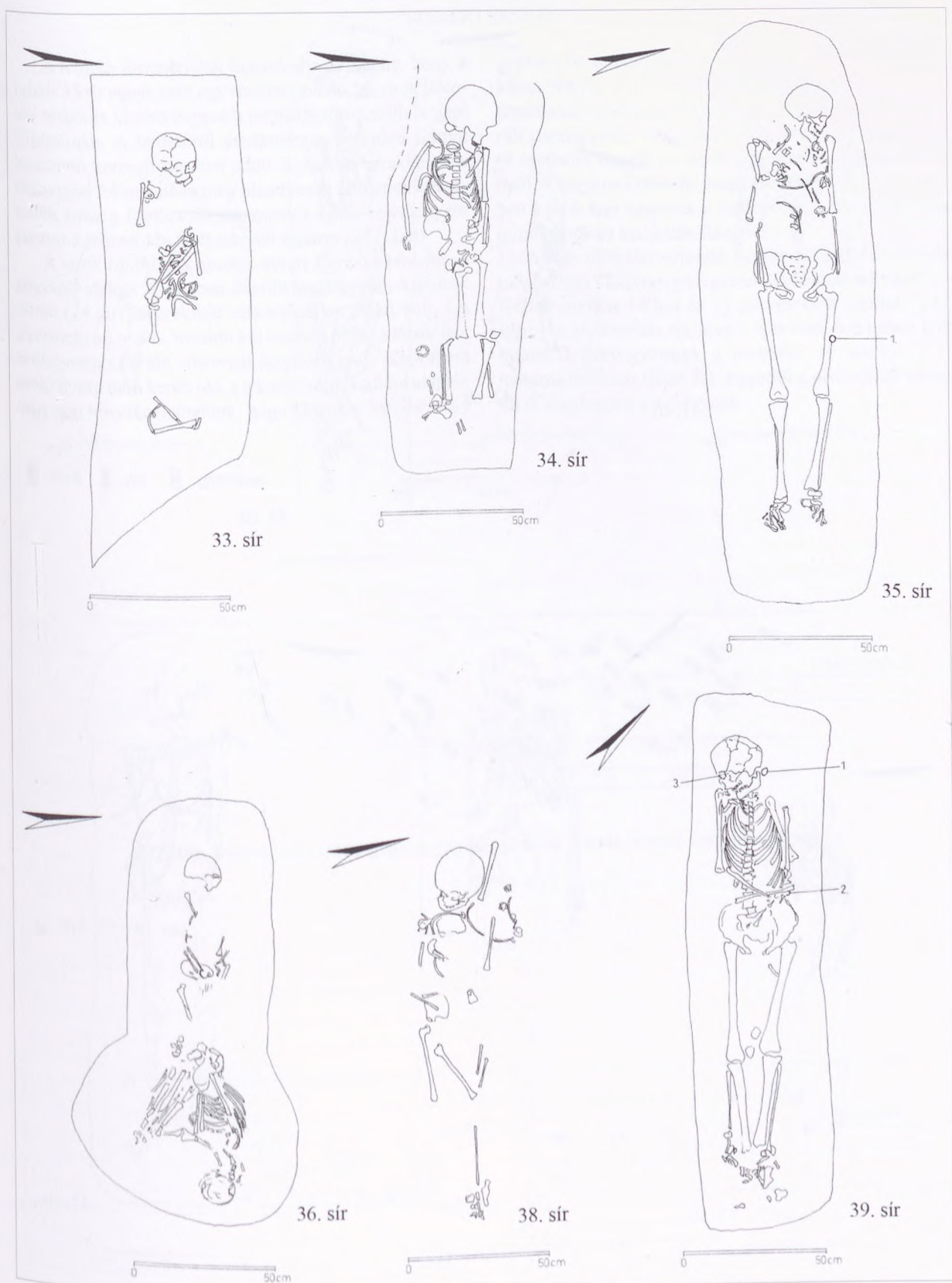
243. kép. Vámosgyörk-Motorhajtóanyag-tároló telep

VÁMOSGYÖRK-MOTORHAJTÓANYAG-TÁROLÓ TELEP

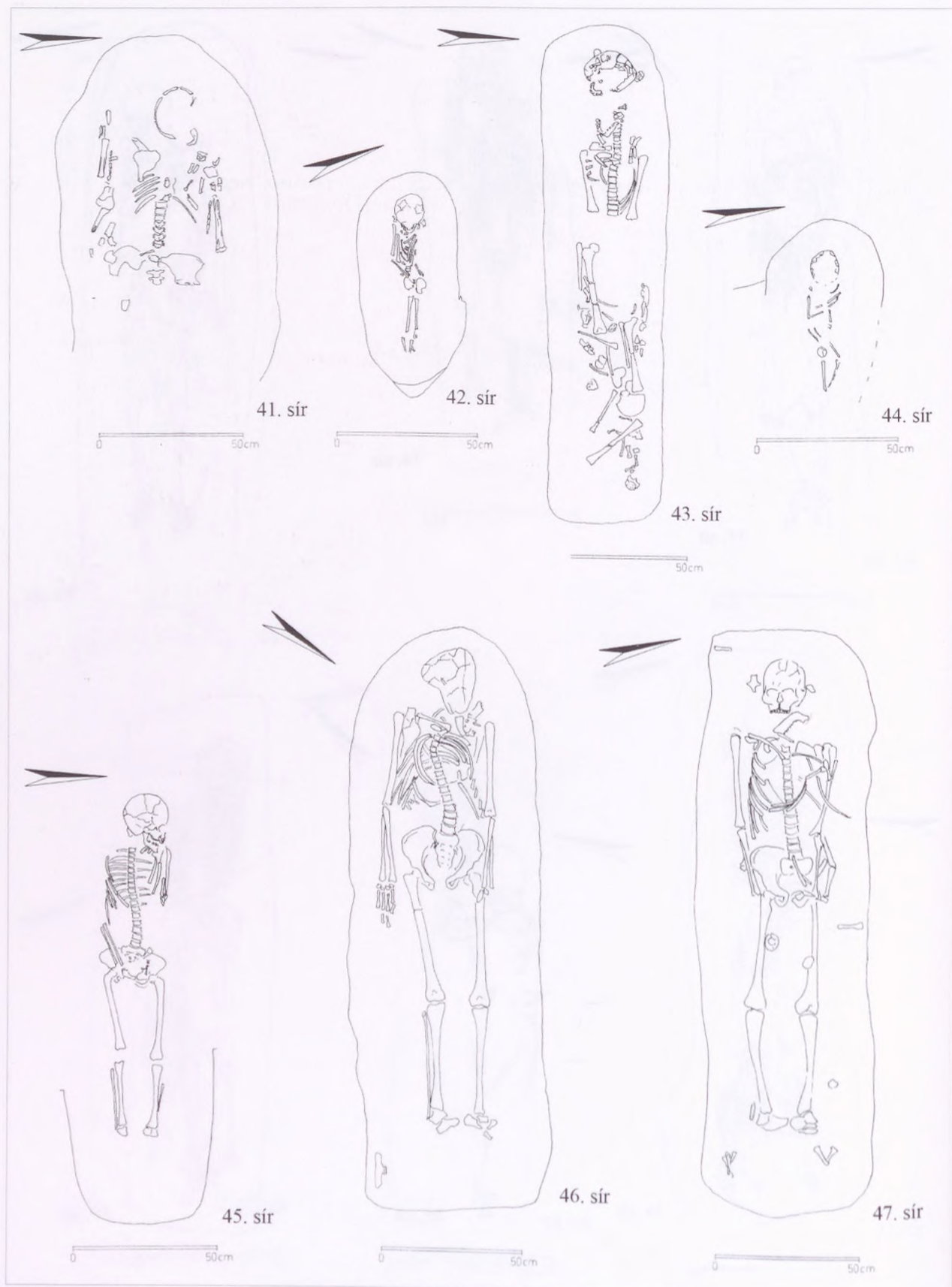
244. kép. Vámosgyörk-Motorhajtóanyag-tároló telep

VÁMOSGYÖRK-MOTORHAJTÓANYAG-TÁROLÓ TELEP

245. kép. Vámosgyörk-Motorhajtóanyag-tároló telep

VÁMOSGYÖRK-MOTORHAJTÓANYAG-TÁROLÓ TELEP

246. kép. Vámosgyörk-Motorhajtóanyag-tároló telep

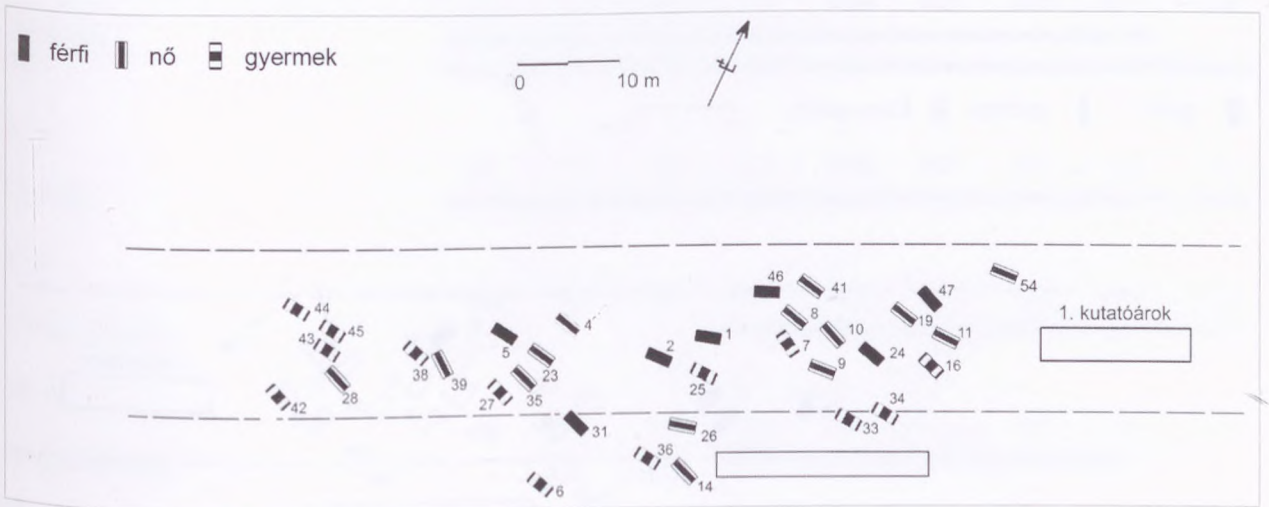
52.3. ÉRTÉKELÉS

A temető forrásértékét behatárolja az a tény, hogy a feltárt 35 sír annak csak egy részletét jelenti, s e sírok jelentős részét is kisebb-nagyobb mértékben roncsolta a gépi földmunka. A temetőről északnyugat–délkeleti irányú hosszanti keresztmetszetet adott az ásás, északkelet és délnyugat felé azonban még bizonyosan rejtőznek kibontatlan sírok a földben. A leletmentés során véleményem szerint a temető kb. felét sikerült feltárni (241. kép).

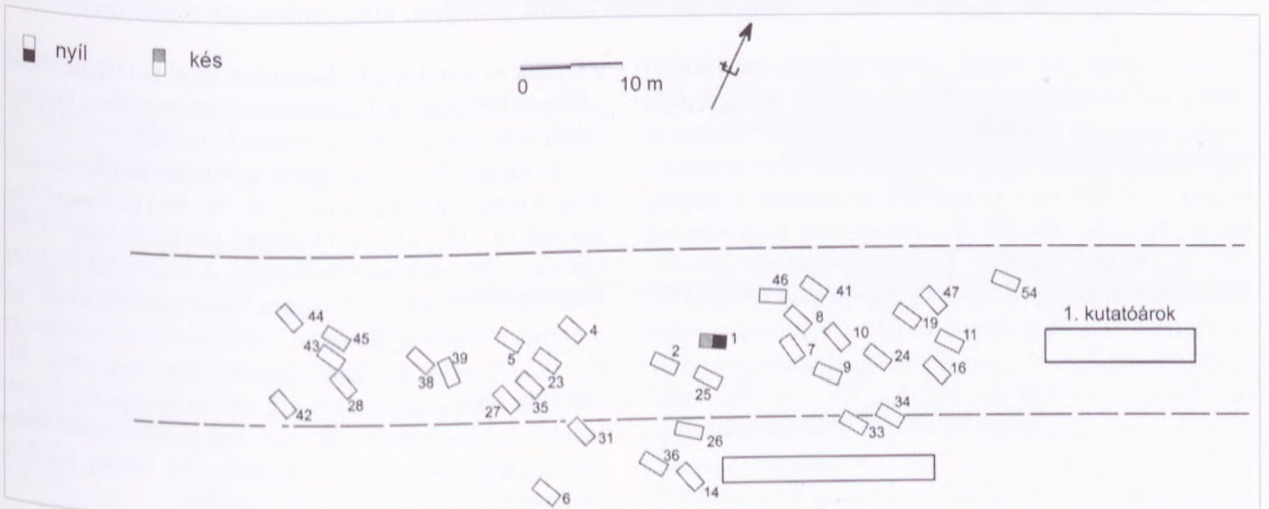
A sírok *tájolása* a nyugat–keleti főirányt követte. A *sírgödör* alakját 28 esetben sikerült megfigyelni. A gödörök zöme (24 sír) lekerekített sarkú téglalap alakú volt, két gyermeksíré ovális, további két esetben pedig a lábak felé erőteljesen szűkülő sírformát figyeltek meg. Koporsóra utaló nyom nem került elő, s a kulcsontok állása alapján arra sem következtethetünk, hogy szorosan lepelbe vagy

gyékénybe csavarták volna az elhunytakat. A vázakat háton fekvő, nyújtott helyzetben találták, rendellenes temetkezés nem volt. A karok helyzetét 24 esetben sikerült megfigyelni. Leggyakoribb a medencére hajtott kar (9 esetben), hat sír esetében viszont mindkét kart a test mellett kinyújtva találták. Négy esetben a bal, három esetben a jobb kart hajtották a medencére, s két sír esetében mindkét alkart keresztbe fektették.

A temetőrészlet sírjainak *nemek* és *életkorok* szerinti megoszlása viszonylag kiegyensúlyozottnak tekinthető: 8 férfisír mellett 14 női és 13 gyermeksírt találtak (247. kép). Az életkorokat tekintve 1 újszülött, 6-6 infans I. és infans II. korú gyermek, 1 juvenilis, 10 adultus és 11 maturus korú sírt tártak fel. Egyedül a juvenilisok száma tűnik meglepően alacsonynak.

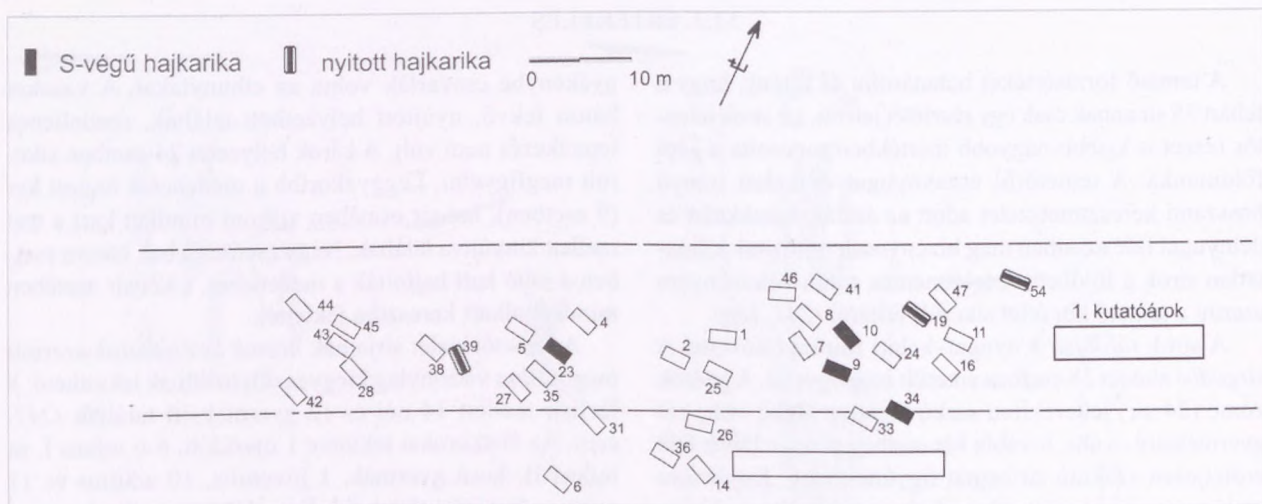

247. kép. Vámosgyörk-Motorhajtóanyag-tároló telep, a sírok nemek szerinti megoszlása

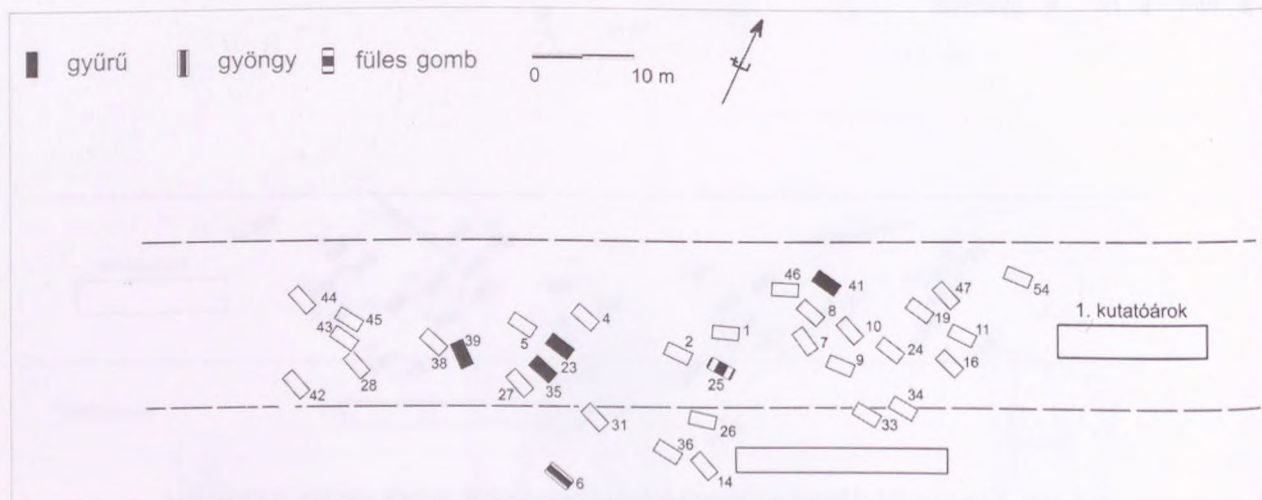

248. kép. Vámosgyörk-Motorhajtóanyag-tároló telep, nyilcsúcsot, kést tartalmazó sír

VÁMOSGYÖRK-MOTORHAJTÓANYAG-TÁROLÓ TELEP

249. kép. Vámosgyörk-Motorhajtóanyag-tároló telep, hajkarikákat tartalmazó sírok

250. kép. Vámosgyörk-Motorhajtóanyag-tároló telep, gyűrűt, gyöngyöt, füles gombot tartalmazó sírok

A 35 feltárt sír közül 12-ben találtak mellékletet (22%), egy kivétellel kizárólag ékszereket. Ez esetben is érdekes képet ad a mellékletek nemek, illetve életkorok szerinti megoszlása. Egyetlen, nyilakat és kést tartalmazó férfisír (1.) (248. kép) kivételével az ékszerek kizárólag nők (6.[?], 9., 10., 19., 23., 35., 39., 41., 54.) és gyermekek (25., 34.) mellett feküdtek. Ezúttal azonban (az újlőrincfalva-magyaradi temetőben megfigyeltekkel ellentétben) nem infans I. korú gyermekek és 60 év feletti nők viselték az ékszereket, hanem szinte kizárólag adultus korú (zöm-mel 23-40 éves) nők (9., 19., 23., 35., 39., 54.; ennél idősebb, matus korúak: 10., 41.) és infans II. korú vagy juvenilis fiatalok (6., 25., 34.). A temetőt használó közösség ékszerviselési (pontosabban: a halottak felékszerezésében megnyilvánuló) szokásai tehát részben meg-egyeznek más Heves megyei hasonló korú temetőkével (Újlőrincfalva, Füzesabony-Kastélydűlő) annyiban, hogy

a férfiak itt sem kaptak ékszereket, de el is térnek abban a tekintetben, hogy e díszítményeket jelen esetben javako-rabeli nők vagy idősebb gyermekek viselték.

Az ékszerekészlet összetétele egyébként rendkívül sze-rény. A temetőben csak *nyitott* (19., 39., 54.) és *S-végű haj-karikák* (9., 10., 23., 34.) kerültek elő (249. kép). A két típus azonos sírban nem fordult elő. A nyitottak kizárólag bronzból készültek, az S-végűek közül azonban csak egy a bronz, a másik 4 db ezüst. Utóbbiak huzalvastagsága 0,1-0,2 cm, tehát a vékony típusúak közé tartoznak. Át-mérőjük alapján a kis- (1,0-1,2 cm) és közepes (2,2 cm) méretűek közé sorolhatók, egy hajkarika viszont kife-jezetten nagy méretű, 2,7-3,0 cm-es (9.). Vastag huzalú, bordázott S-végű példányt nem találtak.

A temetőrészlet négy női sírjából három öntött, óno-zott bronz *karikagyűrű* (23., 35., 39.), valamint egy *pánt-gyűrű* (41.) került elő (250. kép).

VÁMOSGYÖRK-MOTORHAJTÓANYAG-TÁROLÓ TELEP

39. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Nyitott hajkarika									
Zárt karikagyűrű									

41. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Pántgyűrű									

54. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Nyitott hajkarika									

A leletek egy része a 10–11. század folyamán végig (vagy csaknem végig) használt tárgyából áll (nyíl, kés, füles gomb, nyitott hajkarika), mások csak a 970-es években tűnnek fel (kisméretű, vékony S-végű hajkarikák), illetve az ezredforduló táján jelennek meg (karikagyűrűk).

A sírokat nem lehet a leletek alapján korai, illetve későbbi csoportokra bontani. Mindezek alapján azt feltételezzük, hogy a legkorábbi temetkezések akár a 10. század második felében földbe kerülhettek, s a temető használatának a 11. század közepén – második felében szakadhatott vége.

52.4. IRODALOM

Pap 2001, 31–61.

53. VISONTA-FELSŐRÉT

53.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A lelőhely a Felsőrétnek nevezett határrészen van, a mai településtől nyugatra (251. kép). Két patak fogja közre azt a kiemelkedő kis dombocskát, amelynek felszínén már az ásatást megelőzően Árpád-kori és őskori edénytöredékeket gyűjtöttek össze, valamint kiszántott embercsontokat is megfigyeltek (94. tábla). A terület az ásatás idején Viczián Mihály visontai (Árpád u. 47.) lakos tulajdonában volt, háztáji kukoricásként művelte. A leletmentő ásatást Nagy Árpád és Kovács Béla muzeológusok (Dobó István Vármúzeum, Eger) végezték 1968. június 17. és szeptember 9. között. A sírleírásokat az általuk készített, sok tekintetben hiányos ásatási dokumentáció alapján teszem közzé; sem a sírrajzokon, s legtöbbször esetében az ásatási naplóban sem rögzítették a vázak tájolását (bár a Ny–K-i

főiránytól való eltéréseket megemlítették), csak alkalmanként határozták meg az elhunyt nemét; a csontvázhossz hozzávetőleges méretét csupán a sírrajzokon végzett mérések nyomán tudom megadni. Ez utóbbi azonban csak tájékoztató jellegű adat, ugyanis az így kapott csontvázhosszak alapján azt kellene feltételeznünk, hogy az ide temetett népesség 90%-a nem érte el a 150 cm-es magasságot. Többnyire nem találtam arra utaló megjegyzést sem a dokumentációban, hogy a sírgödörök formáját és méreteit sikerült-e megfigyelniük, a sírrajzokon ezt csupán néhány esetben jelölték. A feltárt leletanyagnak nem bukkantam a nyomára, csupán a tárgyról a korpusz számára 1969–1972 között készített rajzokat használhattam.

251. kép. Visonta-Felsőrét

53.2. SÍRLEÍRÁSOK

- 1. sír** (1968. június 18.) (264. kép, 88. tábla 9)
Csvh.: 148 cm, sm.: 50 cm.
Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, bal alkarját a keresztresztra hajlították.
Melléklet:
A jobb kéz gyűrűsujján sodrást utánzó gyűrű volt, anyaga az ásatási napló szerint ólom, a sírrajz szerint bronz. Átm.: 2,5 cm.
- 2. sír** (1968. június 19.) (264. kép, 92. tábla 3)
Gyermek. T.: D-É, sm.: 78 cm.
Feltehetőleg őskori sír. Kuporított helyzetben a bal oldalán feküdt, részben bolygatott volt.
Melléklet:
A jobb térdnél kis kovakő nyílhegy.
- 3. sír** (1968. június 19.) (264. kép, 92. tábla 5-7)
Gyermek. Sm.: 81 cm.
Részben bolygatott vázmaradványok.
Melléklet:
A váz mellett kb. 25 cm széles koporsó nyomait figyelték meg, két oldalon egy-egy beütött vasszeggel.
- 4. sír** (1968. június 19.) (264. kép, 88. tábla 17)
Fiatal egyén. Csvh.: 115 cm, sm.: 91 cm.
Háton fekvő, nyújtott helyzetű, részben bolygatott váz, koponyája a jobb oldalára billent, bal lába térdben enyhén be volt hajlítva.
Melléklet:
Bal kezén rombusz átmetszetű, nyitott bronzgyűrű.
- 5. sír** (1968. június 20.) (264. kép)
Csvh.: 130 cm, sm.: 90 cm.
Háton fekvő, nyújtott helyzetű, részben bolygatott váz, koponyája a bal oldalára billent.
Melléklete nem volt.
- 6. sír** (1968. június 21.)
Sm.: 73 cm.
Bolygatással teljesen feldúlt váz.
Melléklete nem volt.
- 7. sír** (1968. június 21.) (264. kép)
Csvh.: 138 cm, sm.: 75 cm.
Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája a jobb oldalára billen, mindkét alkarját enyhén behajlították, végük a keresztreszton nyugodott.
Melléklete nem volt.
- 8. sír** (1968. június 21.) (264. kép)
Férfi. Csvh.: 152 cm, sm.: 85 cm.
Háton fekvő, nyújtott helyzetű, részben bolygatott
- váz. Mindkét alkarját csaknem 90°-os szögben behajlították, lábait térdben ugyancsak enyhén behajlították.
Melléklete nem volt.
- 9. sír** (1968. június 25.) (264. kép)
Sm.: 53 cm.
Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyája hiányzik, mindkét alkarját 90°-ban behajlították.
Melléklet:
A bal lábszárcsontok mellett kívül, a bokacsonttól 10 cm-re szürke, vastag falú, korongolt, kihajló peremű, díszítetlen agyagedény feküdt.
- 10. sír** (1968. június 25.) (265. kép, 88. tábla 10)
Gyermek. Sh.: 133 cm, szs.: 55-45 cm, sm.: 55 cm.
Lekerekített sarkú trapéz alakú sírgödörben szinte teljesen elkorhadt gyermekcsontváz feküdt.
Melléklet:
Az állkapocs mellett félhold alakú csüngő (lunula) hengeres zsinórbújtatóval.
- 11. sír** (1968. június 26.) (265. kép)
Gyermek. Sm.: 75 cm.
Ny-i végén lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben bolygatott csontváz feküdt.
Melléklet:
A jobb térd belső oldalán juhállkapocs töredéke, a sírhoz való tartozása kérdéses.
- 12. sír** (1968. június 26.) (265. kép)
Gyermek. Sm.: 68 cm.
Háton fekvő, nyújtott helyzetű gyermekváz feldúlt maradványai.
Melléklet:
A térdek között sertésállkapocs töredéke.
- 13. sír** (1968. június 26.) (265. kép)
Csvh.: 112 cm, sm.: 41 cm.
Háton fekvő, nyújtott helyzetű, részben bolygatott sír. Koponyája a jobb oldalára billent, bal alkarja enyhén behajlított, a karvég a bal medencelapáton feküdt.
Melléklete nem volt.
- 14. sír** (1968. június 26.) (265. kép)
Csvh.: 73 cm, sm.: 66 cm.
Háton fekvő, nyújtott helyzetű, részben bolygatott váz.
Melléklete nem volt.
- 15. sír** (1968. június 27.) (265. kép, 88. tábla 12, 89. tábla 7, 9)
Idős nő. Csvh.: 128 cm, sm.: 80 cm.
Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, bal alkarját derék-

szögben, jobb alkarját enyhén behajlították.

Mellékletek:

1. A jobb kéz gyűrűs ujján sodrást utánzó díszítésű gyűrű.
2. A koponya jobb és bal oldali csecsnyúlványa mellett 1-1 db pödrött végű hajkarika.

16. sír (1968. június 27.) (265. kép, 89. tábla 5, 88. tábla 18–20)

Nő. Csvh.: 146 cm, sm.: 87 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, mindkét alkarját enyhén behajlították, ujjpercei a szeméremcsont felett egymáson nyugodtak.

Mellékletek:

1. A fogak között, a jobb felkar közepe és a bordák között, valamint a jobb alkar és a gerincoszlop között 1-1 db bronz füles gomb.
2. A koponya bal csecsnyúlványa mellett gömbsorcsüngős fülbevaló karikája, a koponya jobb oldalán a falsont mellett ugyanilyen típusú fülbevaló két üreges félgömbbel díszített csüngőtagja.

17. sír (1968. június 27.) (265. kép)

Idős nő. Csvh.: 138 cm, sm.: 72 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája a bal oldalra billent, jobb alkarját könyökben enyhén behajlították.

Melléklete nem volt.

18. sír (1968. június 27.) (266. kép)

Idős férfi. Csvh.: 156 cm, sm.: 87 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája enyhén a jobb oldalára billent.

Melléklete nem volt.

19. sír (1968. június 28.) (266. kép, 88. tábla 13, 15)

Idős nő. Csvh.: 142 cm, sm.: 90 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyáján piskóta alakú, gyógyult sérülés nyomával.

Mellékletek:

1. A jobb váll mellett állatcsontok.
2. A jobb lapocka alatt és a bal váll csúcánál 1-1 db bronz füles gomb.
3. A bal felkaresont belső oldalánál hajkarika töredéke.

20. sír (1968. július 2.) (266. kép, 89. tábla 6)

Csvh.: 142 cm, sm.: 82 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, részben bolygatótt, koponyája hátrabillent, lábai térdben szorosan össze voltak húzva.

Mellékletek:

1. A koponya alatt 1 db S-végű hajkarika.
2. Mellkasán 3 db edénytöredék.

21. sír (1968. július 5.) (266. kép)

Gyermek. Sm.: 67 cm.

Háton fekvő, rossz megtartású váz.

Melléklete nem volt.

22. sír (1968. július 5.) (252–254. kép, 266. kép, 90. tábla)

Nő. Csvh.: 142 cm, sm.: 100 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyája enyhén a jobb oldalára billent. Bal alkarját enyhén behajlították, ujjpercei a keresztcsont felső szélén nyugodtak. Jobb alkarját ugyancsak behajlították, ujjpercei a bal alkar közepéhez simultak.

Mellékletek:

1. A koponya két oldalán 1-1 gömbsorcsüngős fülbevaló. Karikájuk ovális átmetszetű huzalból hajlított, a huzal a felső harmadban hurkosan kialakított nyúlványt képez. A karikához csuklósan csatlakozó csüngőtag ugyancsak huzalból készült, a ráillesztett 4-4 üreges ezüstgyöngyöt a csüngőhuzalra tekercselt vékony dróttal díszített tagok választották el egymástól.
2. A jobb, illetve a bal kulcscsont felső végétől a gerincoszlop mellett a medence irányába húzódó kettős sorban 14-16 db³⁶⁹ rombusz alakú ruhadísz helyezkedett el.
3. A bal oldali szeméremcsont belső oldala mellett, illetve a bal combnyak felett egy-egy préselt, kerek ruhadísz feküdt, 4-4 felvarráásra szolgáló lyukkal a szegélyükön. Díszítésüket gyöngykeretbe foglalt háromlevelű palmettacsokor alkotja. Átm.: 5,7 cm.

252. kép. Visonta-Felsőrét, 22. sír

³⁶⁹ Az ásatási naplóban 15 db-ot említenek, a sirrajzon 16 db-ot tüntettek fel, a sír mellékleteiről készített rajzos táblán 14 db látható.

VISONTA-FELSŐRÉT

253. kép. Visonta-Felsőrért, 22. sír

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyája a jobb oldalára billent, bal alkarját enyhén behajlították, ujjpercei a bal oldali medencelapáton feküdtek.

Melléklete nem volt.

26. sír (1968. július 10.) (267. kép)

Csvh.: 146 cm, sm.: 51 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyája a jobb oldalára billent, mellkasi része bolygatott.

Melléklete nem volt.

27. sír (1968. július 10.) (267. kép)

Sm.: 64 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, mellkasi része erőteljesen bolygatott, koponyáját a szántás a jobb könyök mellé hurcolta. Bal alkarját behajlították, ujjpercei a keresztcsonton feküdtek.

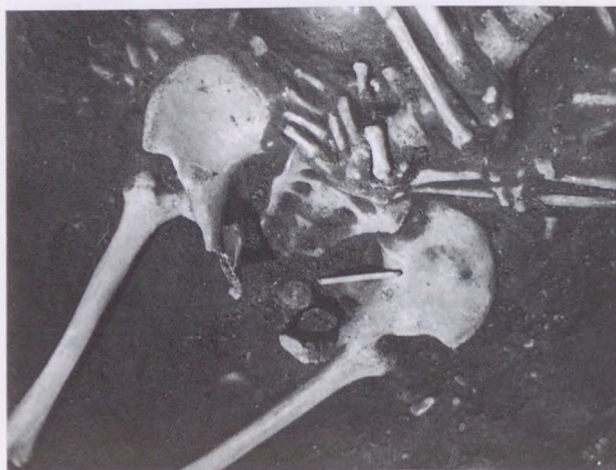
Melléklete nem volt.

28. sír (1968. július 11.) (256. kép, 267. kép)

Csvh.: 142 cm, sm.: 69 cm.

Háton fekvő nyújtott helyzetű váz, bal alkarját enyhén behajlították, ujjpercei a bal medencelapát fölött kerültek elő.

Melléklete nem volt, de a gerincoszlop alatt nagyobb méretű hullámvonaldíszes edénytöredéket találtak.

254. kép. Visonta-Felsőrért, 22. sír

23. sír (1968. július 8.) (266. kép)

Gyermek. Csvh.: 67 cm, sm.: 92 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású gyermekváz.

Melléklete nem volt.

24. sír (1968. július 8.) (266. kép)

Gyermek. Sm.: 76 cm.

A bolygatott helyzetű kisgyermekváz majdnem minden csontja a koponya alatt feküdt.

Melléklete nem volt.

25. sír (1968. július 8.) (266. kép)

Csvh.: 128 cm, sm.: 89 cm.

255. kép. Visonta-Felsőrért, 29. sír

VISONTA-FELSŐRÉT

255. kép. Visonta-Felsőrét, 28., 30., 31. sír

29. sír (1968. július 11.) (255. kép, 267. kép)

Csvh.: 138 cm, sm.: 66 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyája a bal oldalára billent, bal alkarját csaknem derékszögben behajlították. Lábai térdben széthúzva, enyhe „békapózban” feküdtek.

257. kép. Visonta-Felsőrét, 30. sír

30. sír (1968. július 11.) (257. kép, 267. kép, 89. tábla 2)

Csvh.: 143 cm, sm.: 72 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyája a bal oldalára billent, bal alkarja derékszögben behajlítva, bal lábát is térdben enyhén behajlították.

Melléklet:

A jobb halánték mellett kerek átmetszetű, nyitott *hajkarika*.

31. sír (1968. július 11.) (258. kép, 267. kép, 88. tábla 16)

Csvh.: 138 cm, sm.: 60 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyája enyhén a jobb oldalára billent, mindkét alkarját enyhén behajlították. A sír az ásatási fotók alapján szuperpozícióban volt a 30. sírral: koponyája és bal felkarja szinte hozzásimult az utóbbi bal lábszárcsontjához. A 31. sír gödre hajdan bizonyára átvágta a 30. sír gödrének ÉK-i sarkát.

Melléklet:

A jobb kéz középső ujján rosszezüst *karikagyűrű* volt.

258. kép. Visonta-Felsőrét, 31. sír

32. sír (1968. július 11.) (259. kép, 267. kép)

Juvenilis. Csvh.: 133 cm, sm.: 61 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája enyhén a jobb oldalára billent. Mindkét alkarját enyhén behajlították.

Melléklet:

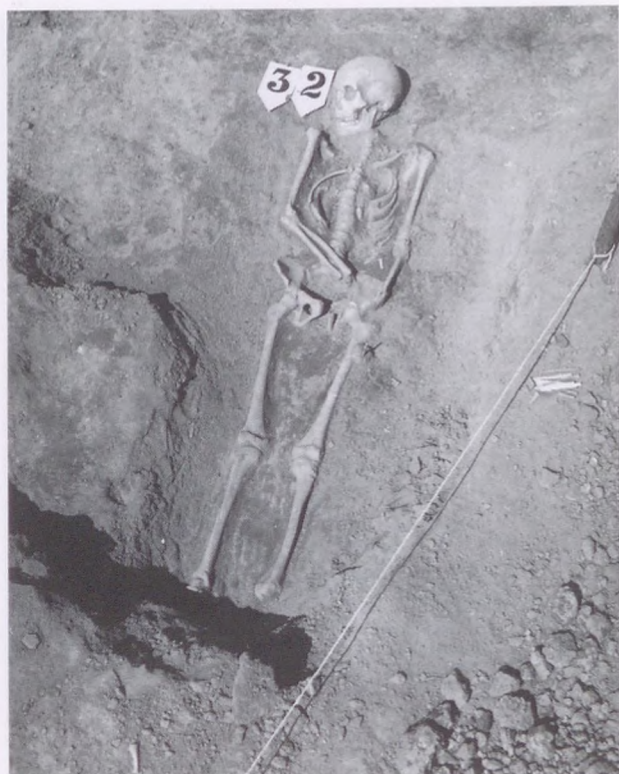
A bal kézen rosszezüst, díszítetlen *karikagyűrű*.

33. sír (1968. július 15.) (267. kép)

Férfi. Csvh.: 138 cm, sm.: 65 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, mindkét alkarját enyhén behajlították. Mellkasi részét a talajmunkák során itt is megbolygatták.

Melléklete nem volt.

259. kép. Visonta-Felsőrért, 32. sír

34. sír (1968. július 15.) (268. kép)

Gyermek. Sm.: 48 cm.

Sekély volta miatt talajmunkákkal megbolygatták. Mindössze a sír helyzetét lehetett meghatározni.

Melléklete nem volt.

35. sír (1968. július 15.) (268. kép, 92. tábla 8)

Csvh.: 135 cm, sm.: 70 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Jobb alkarját enyhén, a balt hegyesszögben behajlították. Jobb oldali bordáit feltehetőleg a talajmunkák során bolygatták meg.

Melléklet:

1. A bal combcsont belső oldalán *vaskés* penge- és nyéltörredéke.
2. (A jobb combcsont alá ékelődve vöröses *cserépdarab* került elő.)

36. sír (1968. július 17.) (268. kép, 89. tábla 4)

Gyermek. Csvh.: 97 cm, sm.: 70 cm

Háton fekvő, nyújtott helyzetű gyermek váza. Koponyája a jobb oldalára billent, mindkét alkarját enyhén behajlították.

Melléklet:

A jobb állcsont mellett *nyitott hajkarika*.

37. A–B sír (1968. július 17.)

Sm.: 40 cm

A XVII. és a XIV. szelvény határrészén került elő két koponya és néhány hosszúcsont, másodlagos helyzetben. Az egyes csontok hovatarozása az ásatás során nem volt megállapítható.

38. sír (1968. július 17.) (268. kép, 88. tábla 1–5)

Gyermek. Csvh.: 83 cm, sm.: 45 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű, viszonylag jó megtartású csontváz. Koponyája a bal oldalára billent, mindkét alkarját csaknem derékszögen behajlították.

Melléklet:

Az állkapocs mellett, a nyak körül *nyaklánc* darabjai: két üvegpasza és egy kalcedon gyöngyszem, egy kauricsiga, valamint egy átfűrt kutyafog.³⁷⁰

39. sír (1968. július 18.) (268. kép, 88. tábla 6–8)

Gyermek. Csvh.: 76 cm, sm.: 70 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű, bolygatott gyermek sír maradványai.

Melléklet:

A nyak tájékáról 3 db *gyöngyszem*.

40. sír (1968. július 19.)

Csvh.: 147 cm, sm.: 90 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz.

Melléklete nem volt.

41. sír (1968. július 22.)

Csvh.: 136 cm, sm.: 95 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyája a bal oldalára billent. Mindkét alkarját behajlították: a balt hegyesszögben, csuklója a gerincoszlop közepén nyugodott, a jobb alkar vége a keresztcsont felett feküdt.

Melléklete nem volt.

42. sír (1968. július 22.)

Gyermek. Csvh.: 52 cm, sm.: 107 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája a jobb oldalára billent.

Melléklete nem volt.

43. sír (1968. július 22.)

Gyermek. Csvh.: 68 cm, sm.: 85 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája a jobb oldalára billent. Mindkét alkarja enyhén behajlítva, ujjpercei a keresztcsonton feküdtek.

Melléklete nem volt.

44. sír (1968. július 23.) (88. tábla 11, 89. tábla 10)

Sm.: 75 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyája a bal oldalára billent. Mindkét alkarját enyhén behajlították, alsó végük a keresztcsont felett feküdt.

³⁷⁰ A kutyafogat a tárgyrajz alapján Vörös István határozta meg.

Mellékletek:

1. A bal kéz gyűrűsujján rovátkolt díszű, zárt *bronzgyűrű*.
2. *S-végű hajkarika*. (Csak az ásatási napló említi, a sírrajzon nem tüntették fel, a síron belüli helyzete nem ismert.)

45. sír (1968. augusztus 5.) (268. kép)

Nő. Csvh.: 149 cm, sm.: 95 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája a bal oldalára billent. Mindkét alkarját behajlították, a bal alsó vége a bal oldali medencelapáton nyugodott, a jobb kéz ujjpercei a bal kéz csuklója alatt feküdtek.

Melléklete nem volt.

46. sír (1968. augusztus 6.) (268. kép, 91. tábla 1–9)

Nő, 35–40 éves. Csvh.: 143 cm, sm.: 70 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyája a bal oldalára billent, jobb alkarja behajlítva, ujjpercei a keresztcsont felett nyugodtak.

Mellékletek:

1. 7 db *rombusz alakú veretből* álló ruhadísz-sor. Az U alakban elhelyezkedő díszítmények sora a bal, illetve a jobb kulcsont külső végétől indult, az U forma csúcsa a gerincoszlop közepén volt.
2. *Bronz füles gomb* a gerincoszlop közepén, az iménti ruhadísz-sor csúcsa mellett.
3. A bal alkar közepe körül pödrott végű, ezüst *pántkarperec*.

47. sír (1968. augusztus 12.) (269. kép)

Gyermek. Csvh.: 92 cm, sm.: 85 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyája a jobb oldalára billent. Mindkét alkarját 180°-ban visszahajlították a vállakhoz. A bal kéz ujjpercei a bal váll felett, a jobb kéz ujjpercei viszont a jobb oldali medencelapát felett nyugodtak.

Melléklete nem volt.

49. sír³⁷¹ (1968. augusztus 12.) (269. kép)

Gyermek. Csvh.: 118 cm, sm.: 65 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyája a jobb oldalára billent, mindkét alkarja enyhén behajlítva, ujjpercei a jobb-, illetve a bal combnyak felett voltak.

Melléklete nem volt.

50. sír (1968. augusztus 12.) (269. kép, 93. tábla 9)

Gyermek. Csvh.: 108 cm, sm.: 55 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű, részben bolygatott váz. Koponyája a bal oldalára billent, jobb karja hiányzott, a bal kart kissé és a lábakat térdben enyhén behajlították.

Melléklet:

Nyitott *hajkarika*. (Elhelyezkedését a sírrajzon és az ásatási naplóban nem tüntették fel.)

51. sír (1968. augusztus 13.) (269. kép)

Sm.: 75 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája hiányzott, felsőteste bolygatott. Mindkét alkarját behajlították, ujjpercei a keresztcsont fölé kerültek.

Melléklet nem volt.

52. sír (1968. augusztus 13.) (269. kép)

Csvh.: 145 cm, sm.: 80 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája a bal oldalára billent. Mindkét alkarját erőteljesen behajlították: a balt hegyesszögben, alsó vége a gerincoszlop közepe fölé ért, a jobb kart 180°-ban visszahajlították a jobb váll mellé.

Melléklete nem volt.

53. sír (1968. augusztus 13.) (269. kép, 89. tábla 3, 8)

Csvh.: 138 cm, sm.: 70 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Felsőteste részben bolygatott, a bal kéz ujjpercei a térdek között feküdtek.

Mellékletek:

1–2. Az ásatási napló szerint a sírban mellékletek nem voltak, a sírrajz szerint az állkapocs mellett egy *S-végű hajkarika*, a térdek között a másodlagos helyen fekvő ujjpercek között pedig egy *karikagyűrű* feküdt.

54. sír (1968. augusztus 13.) (269. kép, 89. tábla 1, 92. tábla 9)

Csvh.: 148 cm, sm.: 85 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyáját feltámaszthatták a temetés során, mert erősen előrebillent. Mindkét alkarját derékszögben behajlították.

Mellékletek:

1. *Hajkarika*, a vége letörött, lehetett pödrott és *S-végű* egyaránt. (Síron belüli helyzete ismeretlen, csak az ásatási napló említi.)
2. *Vasár* a szeméremcsontok között. (Csak a sírrajzon szerepel.)
3. *Edénytöredék* a keresztcsont felett. (Csak a sírrajzon szerepel.)

55. sír (1968. augusztus 14.) (269. kép, 91. tábla 10–14, 16, 92. tábla 1)

Csvh.: 140 cm, sm.: 90 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz.

Mellékletek:

1. A koponya két oldala mellett 1-1 db nyitott *hajkarika*.
2. Mindkét felkar felső harmadánál 1-1 db kihegyesedő végű *huzalkarperec*.
3. A jobb kézen nyitott *huzalgyűrű*.
4. A bal váll mellett *állatcsont* (ételmelléklet).
5. A jobb kulcsont közepe mellett *gyöngyszem*.
6. A bal kulcsont közepe mellett *bronzcsüngő*. A má-

³⁷¹ Az ásatási napló a 47–49. sír feltárását nem részletezi, a 48. sírnak a rajza is hiányzik a dokumentációból.

- sodlagosan felhasznált tárgy eredetileg egy ereklyetartó mellkereszt csuklós függesztőszerkezetének része lehetett.
7. A jobb felkarcsont vége felett, valamint a bal felkarcsont felső harmada és a bordák között 1-1 db *füles gomb*. Tárgyraajz nem készült róluk.
- 56. sír** (1968. augusztus 14.) (270. kép)
Gyermek. Csvh.: 76 cm, sm.: 38 cm.
Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyája a bal oldalára billent, mindkét alkarját enyhén behajlították.
Melléklete nem volt.
- 57. sír** (1968. augusztus 14.) (270. kép)
Csvh.: 149 cm, sm.: 65 cm.
Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyája a jobb oldalára billent, mindkét alkarját behajlították, a csuklók a keresztcsont fölött egymáson nyugodtak.
Melléklete nem volt.
- 58. sír** (1968. augusztus 14.) (270. kép)
Sm.: 35 cm.
Földmunkák során erősen megbolygatott váz, a felsőtest csontjai (medencétől felfelé) teljesen hiányoztak.
Melléklete nem volt.
- 59. sír** (1968. augusztus 15.) (270. kép, 91. tábla 15)
Csvh.: 153 cm, sm.: 48 cm.
Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyája a jobb oldalára billent, mindkét alkarját behajlították, a csuklók a keresztcsont fölött egymáson nyugodtak. A felsőtestet részben megbolygatták.
Melléklet:
A bal kézen ezüst *huzalgűrű*.
- 60. sír**
A dokumentációja hiányzik.
- 61. sír** (1968. augusztus 15.) (270. kép)
Gyermek. Csvh.: 92 cm, sm.: 50 cm.
Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyája a jobb oldalára billent, bal karját enyhén, jobb alkarját csaknem derékszögben behajlították.
Melléklete nem volt.
- 62. sír** (1968. augusztus 15.) (270. kép)
Gyermek. Csvh.: 84 m, sm.: 40 cm.
Háton fekvő, nyújtott helyzetű, nagymértékben bolygatott váz. Sírgödrenek É-i oldalát sikerült megfigyelni: ez alapján a sír lekerekített sarkú téglalap alakú volt.
Melléklete nem volt.
- 63. sír**
Dokumentáció nem készült róla.
- 64. sír** (1968. augusztus 15.) (270. kép)
Csvh.: 156 cm, sm.: 70 cm.
Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyája a bal oldalára billent, mindkét alkarját csaknem derékszögben behajlították.
Melléklete nem volt.
- 65. sír** (1968. augusztus 16.) (270. kép)
Csvh.: 148 cm, sm.: 60 cm.
Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyája megsemmisült, mindkét alkarját enyhén behajlították, a karvégek a keresztcsont felett nyugodtak.
Melléklete nem volt.
- 66. sír** (1968. augusztus 16.) (271. kép)
Csvh.: 151 cm, sm.: 45 cm.
Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Felsőteste bolygatott, koponyája és a törzs bal oldala megsemmisült. Mindkét alkarját csaknem derékszögben behajlították.
Melléklete nem volt.
- 67. sír**
Dokumentációja nem maradt fenn.
- 68. sír** (1968. augusztus 16.) (271. kép)
Sm.: 35 cm.
A törzs felső része megsemmisült. Mindkét alkarját erőteljesen behajlították.
Melléklete nem volt.
- 69. sír** (1968. augusztus 27.)
Férfi. Sm.: 87 cm.
Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Jobb alkarját a jobb combcsontig túrták el a rácsálók, a bal kéz csontjai anatómiai rendben a bal térd alatt voltak.
Melléklete nem volt.
- 70. sír** (1968. augusztus 27.) (271. kép)
Gyermek. Csvh.: 112 cm, sm.: 89 cm.
Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. A csontok fekvése alapján a testet a temetés során szorosán becsavarhatták egy halotti lepelbe.
Melléklete nem volt.
- 71. sír** (1968. augusztus 28.) (271. kép, 93. tábla 6)
Gyermek. Csvh.: 60 cm, sm.: 79 cm.
Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Rossz megtartású, a csontok egy része elporladt.
Melléklet:
A koponya alatt *S-végű hajkarika*.
- 72. sír** (1968. augusztus 28.) (271. kép, 93. tábla 5, 7-8, 10)
Csvh.: 138 cm, sh.: 98 cm.

VISONTA-FELSŐRÉT

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyája a jobb oldalára billent.

Melléklet:

1. A két halánték mellett 1-1 db *S-végű hajkarika*.
2. (A bal felkar mellett és a könyöknél egy-egy *lófog*, a sír földjéből egy *lókoponya* és 4 db *edénytöredék* került elő, de ezek valószínűleg nem tartoztak a sírhoz.)

73. sír (1968. augusztus 29.) (271. kép)

Nő(?). Csvh.: 115 cm, sm.: 66 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyája a bal oldalára billent, bal alkarját behajlították, a jobb alkarcsontok kimozdultak eredeti helyükről.

Melléklete nem volt.

74. sír (1968. augusztus 30.) (271. kép)

Gyermek. Csvh.: 67 cm, sm.: 84 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz.

Melléklete nem volt.

75. sír (1968. augusztus 30.) (260–262. kép, 271. kép,

93. tábla 1–4)

1968. augusztus 30.

Nő. Csvh.: 138 cm, sm.: 66 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, bal alkarja behajlítva, a karvég a keresztcsonton.

260. kép. Visonta-Felsőrét, 75. sír

Mellékletek:

1. A jobb felkar mellett élével felfelé álló *vassarló*, hegye a könyök mellett.
2. A jobb csuklón *pödrött végű ezüst pántkarperec*.
3. A jobb combnyak alatt *edénytöredék*.
4. A bal lapocka alatt bronz *füles gomb*.
5. A nyakcsigolyák jobb oldalán *szőlőfürttel és egy pár gyöngykoszorúval díszített, töredékes fülbevaló*, a csüngődísz hiányzik.

261. kép. Visonta-Felsőrét, 75. sír

262. kép. Visonta-Felsőrét, 75. sír

VISONTA-FELSŐRÉT

76. sír (1968. augusztus 30.) (271. kép)

Férfi. Csvh.: 156 cm, sm.: 66 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koponyája a bal oldalára billent.

Melléklete nem volt.

77. sír (1968. szeptember 2.) (271. kép)

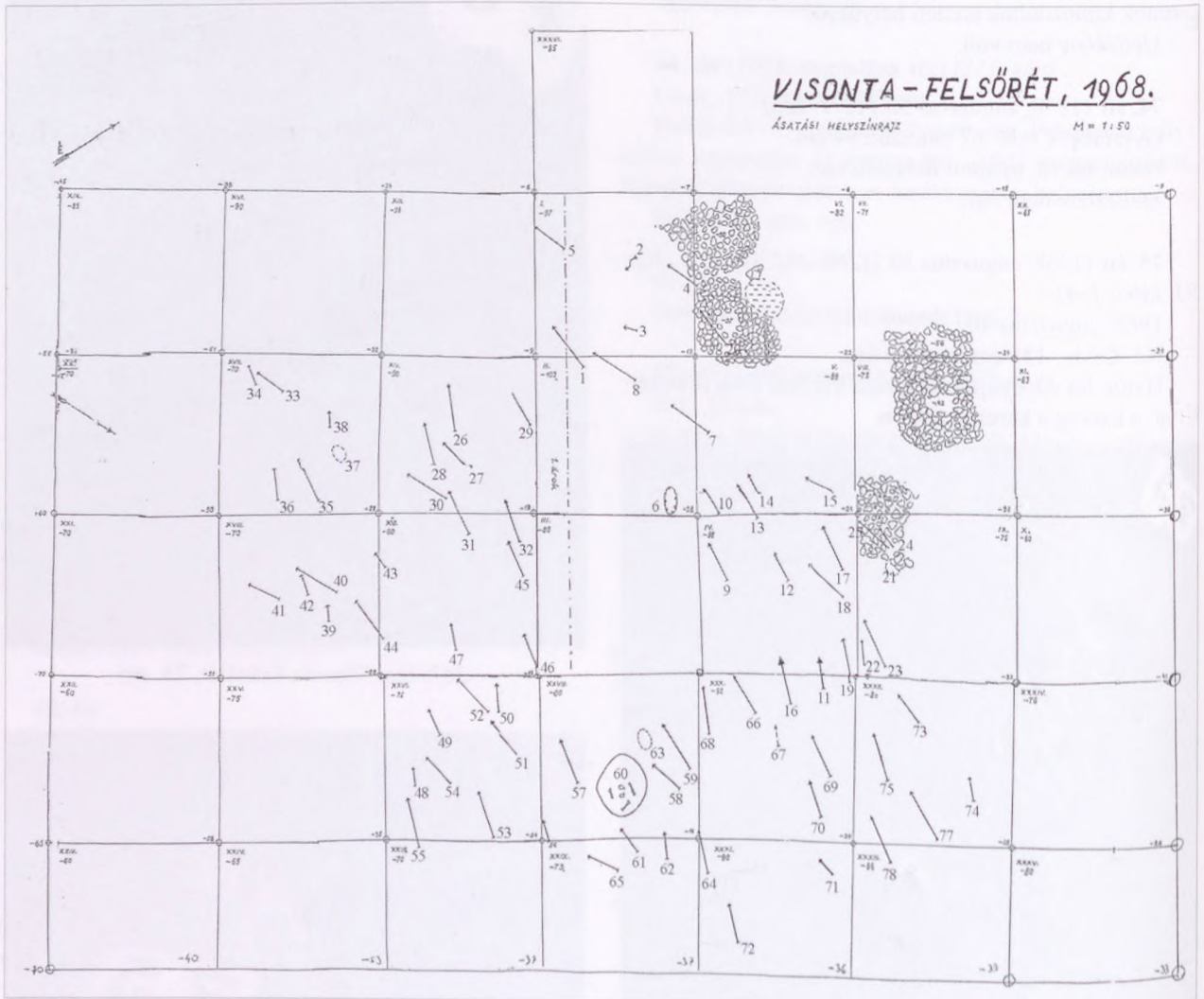
Idős férfi. Csvh.: 158 cm, sm.: 99 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Koponyája a jobb oldalára billent, mindkét alkarját behajlították, ujjpercei a keresztcsont felett összekulcsolva nyugodtak.

Melléklete nem volt.

Szórványleletek:

1. A IV. szelvényben a ház szintje alatt, a 12. sír közelében hosszúkás lapos, háromszög alakú vas nyílhegy került elő, hosszú tuskével (92. tábla 10).
2. A XXVI. szelvényből avar kori csont tűtartó került elő (92. tábla 2).
3. Vaskarika töredéke és edénytöredékek a temető területéről (92. tábla 4, 94. tábla).

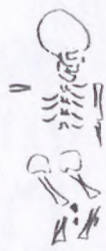
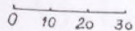

263. kép. Visonta-Felsőréti, temetőterkép

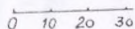
VISONTA-FELSŐRÉT

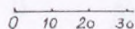
1. sír

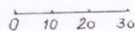
2. sír

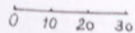
3. sír

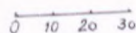
4. sír

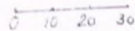
5. sír

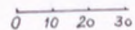
7. sír

8. sír

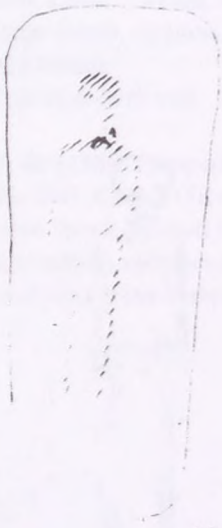

9. sír

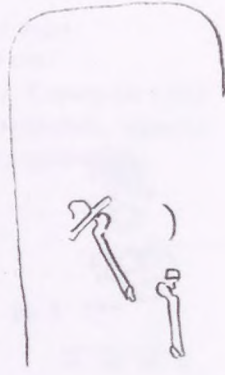
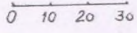

264. kép. Visonta-Felsőrért

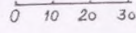
VISONTA-FELSŐRÉT

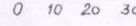
10. sír

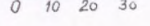
11. sír

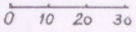
12. sír

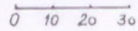
13. sír

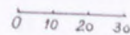
14. sír

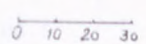
15. sír

16. sír

17. sír

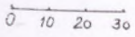

265. kép. Visonta-Felsőrért

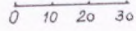
VISONTA-FELSŐRÉT

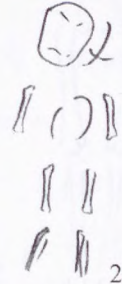
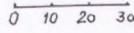
18. sír

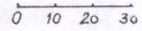
19. sír

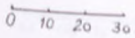
20. sír

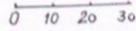
21. sír

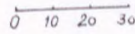
22. sír

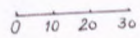
23. sír

24. sír

25. sír

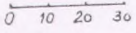

266. kép. Visonta-Felsőrért

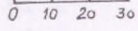
VISONTA-FELSŐRÉT

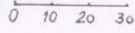
26. sír

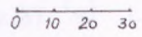
27. sír

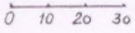
28. sír

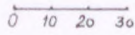
29. sír

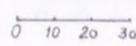
30. sír

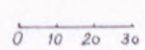
31. sír

32. sír

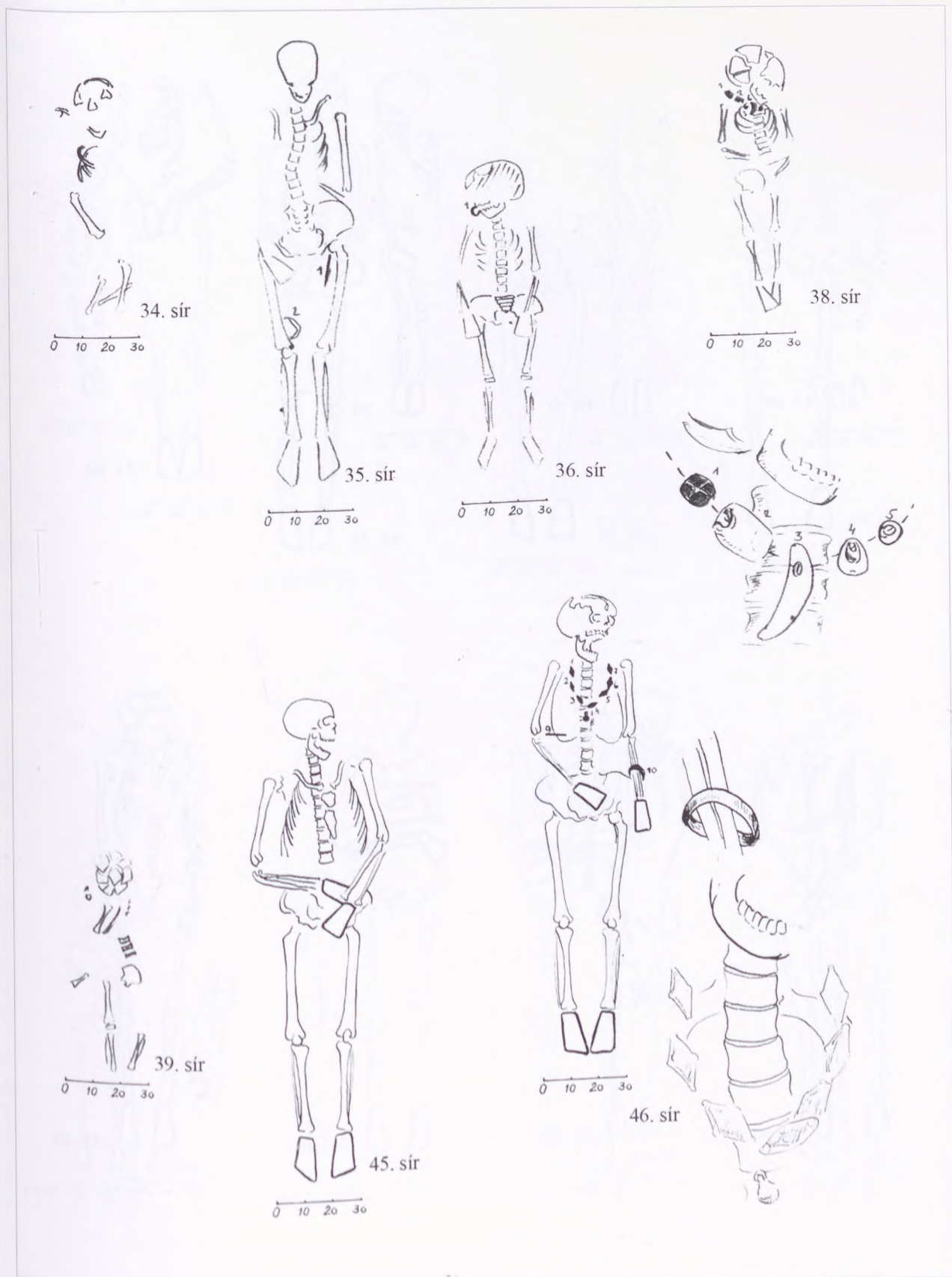

33. sír

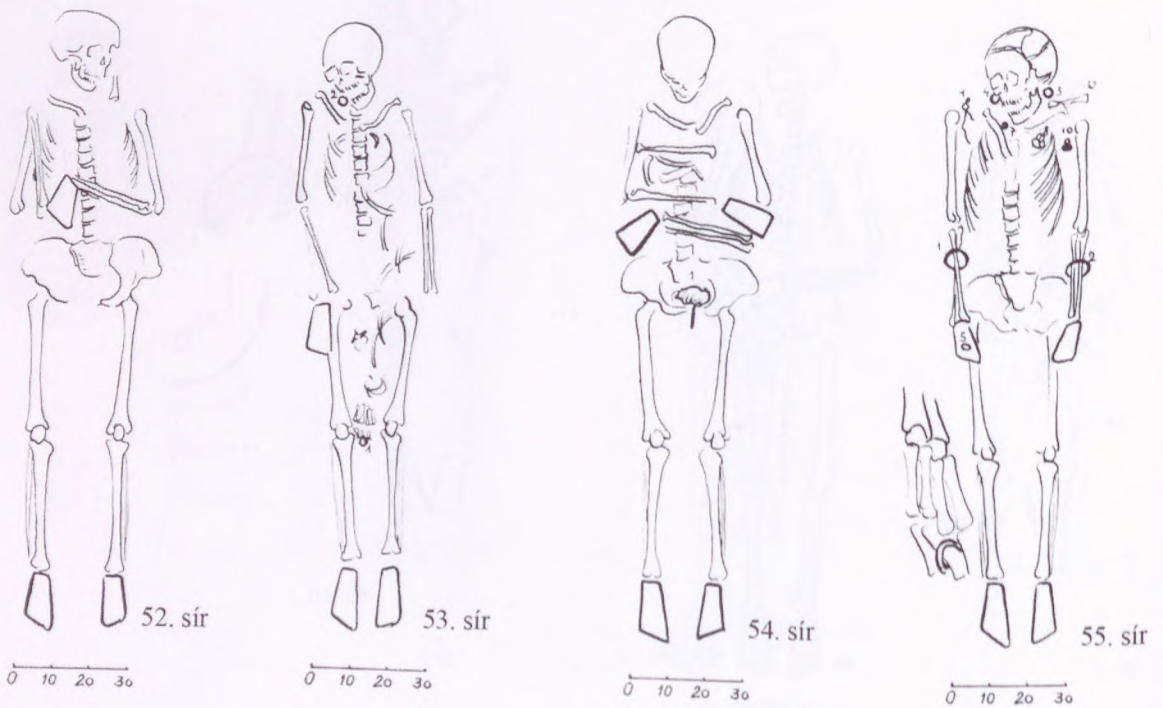
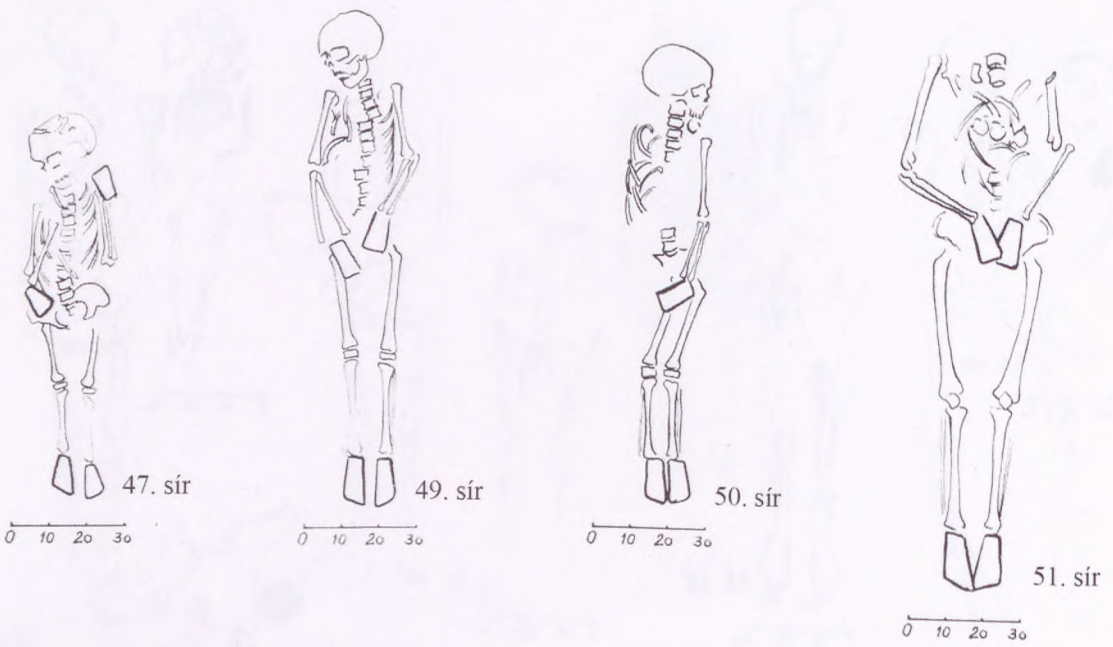
267. kép. Visonta-Felsőrét

VISONTA-FELSŐRÉT

268. kép. Visonta-Felsőréteg

VISONTA-FELSŐRÉT

269. kép. Visonta-Felsőrért

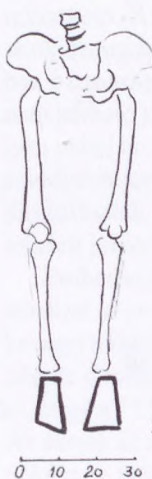
VISONTA-FELSŐRÉT

56. sír

57. sír

58. sír

59. sír

61. sír

62. sír

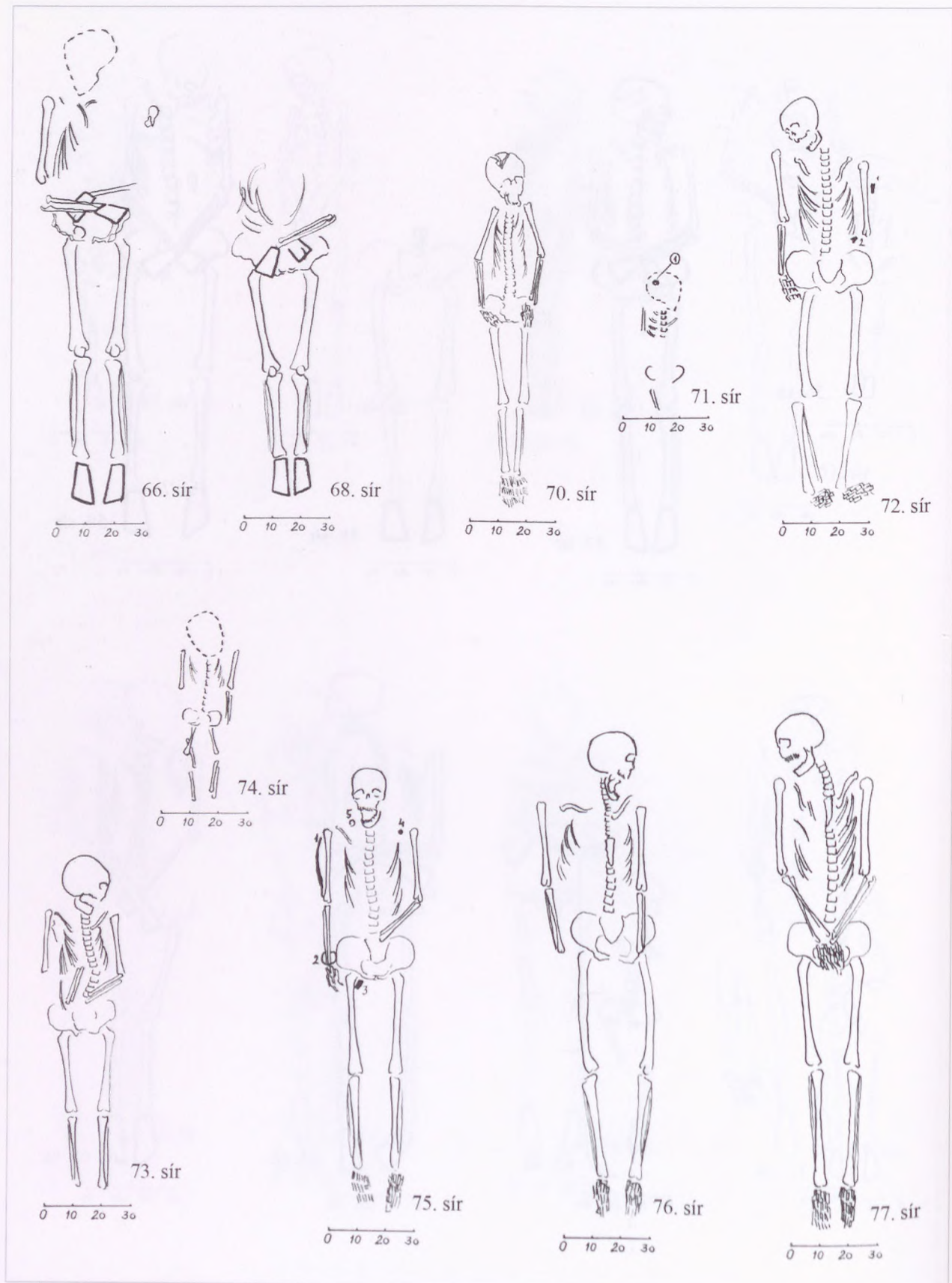
64. sír

65. sír

270. kép. Visonta-Felsőrét

VISONTA-FELSŐRÉT

271. kép. Visonta-Felsőréti

53.3. ÉRTÉKELÉS

A szűkszavú ásatási dokumentáció alapján megállapíthatjuk, hogy a feltárás során a sírokon kívül legalább két időszakba tartozó telepnymok is előkerültek. Az ásatók leírása szerint a II., III., IV., V., XIII. és XIV. szelvényben „vertfalú építmények nyomaira bukkantunk, amelyek építészeti összefüggése és rendeltetése megállapíthatatlan”. Valószínűnek tartották, hogy ezek egy része a halotti szertartással kapcsolatos építmény volt, esetleg – az átégett, tűzhelyszerű foltokat is figyelembe véve – ideiglenes, rövid élettartamú lakóépítmények lehettek. Az objektumok területéről előkerült cserépanyag nagyobb része hullámvonalas díszítésű, részben belső peremdíszes. Mindezek alapján feltehető, hogy a 10–11. századi temetőt egy korábbi, 8–9., esetleg a 10. század első évtizedeiben fennállott település objektumaira ásták rá. Erre utal az is, hogy az objektumokból származó patiscstörödékek és edénytörödékek több esetben a sírok betöltésében is megfigyelhetők az ásatási naplóban leírtak szerint: „22. sír. Ezzel a sírral átvágtuk az I. sz. ház járósíntjét, mert a sír földjében, még a csontokon is a ház homokos járósíntjének szemcséit, patiscstörödékeket is találtunk.” A XIV. szelvény teljes felületén 67–69 cm mélységben letaposott szintet figyeltek meg, cölöplyukakkal. Az ugyanitt fekvő sírok 60–72 cm mélyek voltak, tehát valószínűleg fiatalabbak, mint az alattuk fekvő telep objektum. A szórványként előkerült avar esztergált csont tűtartó egy, a temetőt korban megelőző településre utal (92. tábla 2).

A temető felhagyása után (az ásatók szerint a 11. század utolsó harmadában) ismét település létesült a dombon. Az V–IX. szelvényekben görgetegkövekből kirakott nagyobb felületeket, átégett foltokat figyeltek meg, amelyek alatt sírok kerültek elő. Sajnos csak egyetlen esetben egyértelmű a szuperpozíció: a 10. (lunulával eltemetett) gyermek sír „az V. szelvényben feltárt égett folt (tűzhely)... alatt került elő, az átégésben ugyanolyan technikával és díszítésmóddal készült cserépanyag került elő, mint a temető egész kiterjedésében a felszíni szórvány anyagban...” Ugyancsak az átégett folt alatt feküdt a 13. és 14. sír, a IV. szelvényben talált ház járósíntjének felbontása után, az alatt került elő a 16. sír, a VI. szelvényben a görgetegkövevel kirakott szint alatt feküdt a 20. sír (töltelékföldjében cseréptörödékekkel), a IX. szelvényben a 40 cm mélyen fekvő kősor felbontása után, 76–92 cm mélységben lelték a 23–25. sírokat. E temetkezésekre – bár az ásatási dokumentáció ezt ilyen formában határozottan nem mondja ki – nagy valószínűséggel ráasták a későbbi település objektumait.

Végül az ásatási napló egy nagyon tanulságos részletét idézzük: „A feltárás során a sírok körül mindenütt egy meddő szelvény húzódik. A temetőterkép alapján megállapítottuk, hogy a III. számú, üres szelvény pontosan a temető közepén van (263. kép). Bár határozottan emlé-

szünk, hogy ebben a szelvényben is a bolygatatlan talajig hatoltunk le, mégis újból feltárjuk ezt a szelvényt. [1968. szeptember 9., hétfő.] Befejeztük a III. szelvény újbóli feltárását. Bár kb. 15 cm-t belevágtunk az altalajba, nem találtunk semmi feltűnő nyomot.” E jelenség értelmezésére a későbbiekben fogunk visszatérni.

A visonta-felsőréti temető teljesen feltártnak tekinthető. Az ásatás szelvényekkel történt, s a szélső sírok szomszédságában általában 5–8 méteres távolságban biztonsági szelvényeket is ástak. Az természetesen nem zárható ki, hogy néhány, a temető tömbjétől valamilyen okból távolabb ázott sír feltáratlanul maradt, s néhány sekélyebb temetkezést a mezőgazdasági munkák is elpusztíthattak. Ezek száma azonban semmiképpen sem lehetett jelentős.

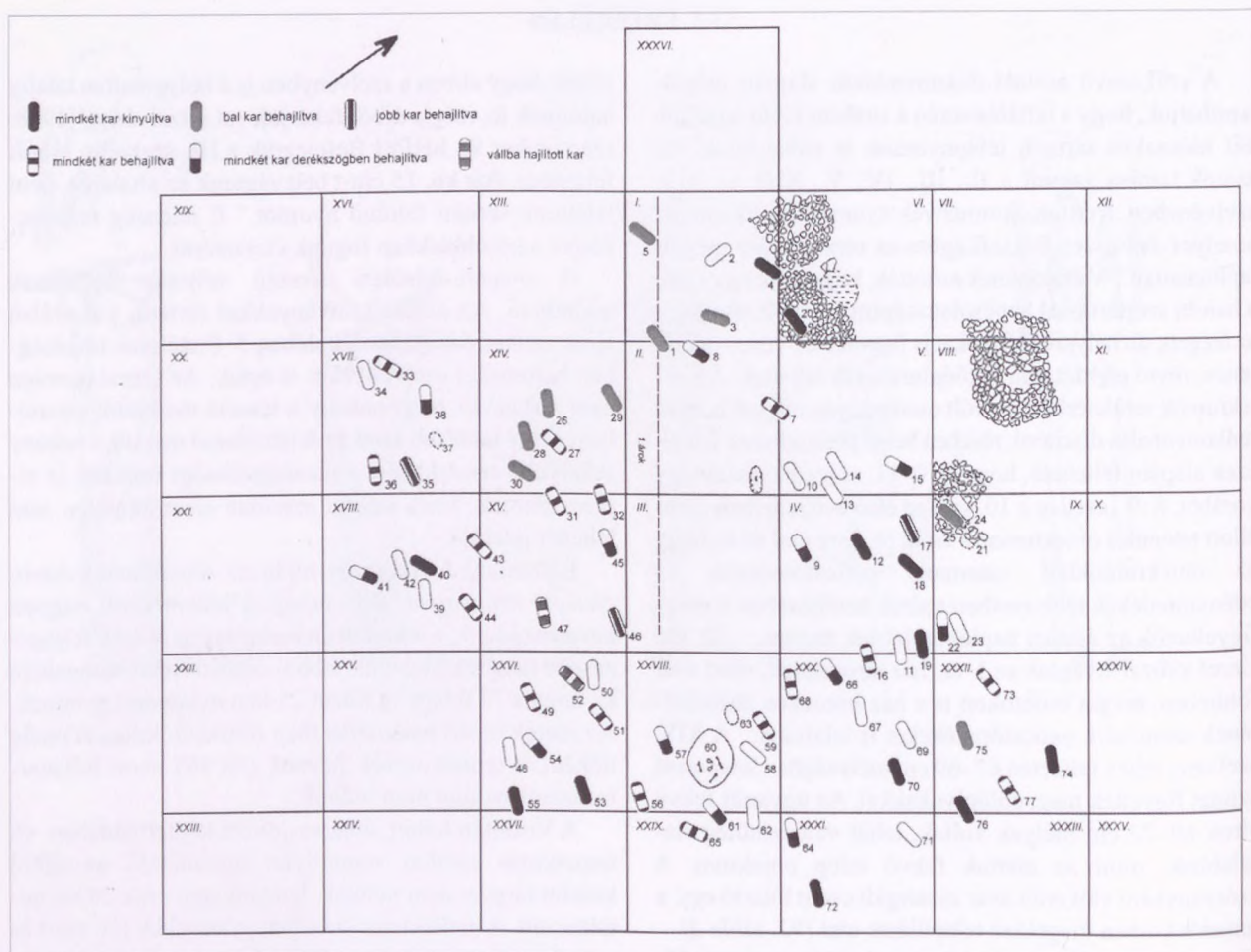
Embentani feldolgozás híján az eltemetettek *nemi, életkori arányairól*, antropológiai jellemzőiről nagyon keveset tudunk, e tekintetben kizárólag az ásatók feljegyzéseire támaszkodhatunk. Ebből csupán annyi hámozható ki, hogy a 77 feltárt sír közül 25-ben nyugodott gyermek. Az ásatók öt sírt határozta meg férfiként, kilencet pedig nőként, a temetkezések felének (38 sír) nemi hovatarozásáról semmit nem tudunk.

A Visontán feltárt sírok majdnem kétharmadában, 48 temetkezés mellett semmilyen maradandó anyagból készült tárgyat nem találtak, leletanyagot csak 28 sír tartalmazott. A mellékletes sírokban gyermekek (10 eset) és nők (6 eset) nyugodtak, további 12 esetben az ásatók nem jegyezték fel az elhunyt nemét, s embentani feldolgozás híján azt nem lehet megállapítani. Kétségtelen azonban, hogy az általuk férfiként meghatározott csontvázak mellett semmilyen tárgy nem került elő.

A *temetkezési szokásokat* illetően megállapíthatjuk, hogy a sírok tájolása a nyugat–keleti főirányhoz igazodott. Ez alól egyetlen kivétel van: a 2. sírba temetett gyermeket oldalára fektetve, zsugorított pózban hantolták el, dél–északi tájolással. E jelenség, valamint a mellette talált kovakő nyílhegy alapján feltételezhetjük, hogy nem tartozott a temetőhöz, őskori sír volt. Az általunk elemzett korszakba tartozó sírok száma így összesen 76. A sírgödörök alakját, méreteit az ásatás során nem sikerült megfigyelni. Az elhunytak háton fekvő, nyújtott helyzetben feküdtek. *Szuperpozíciót* a 30. és a 31. sír esetében lehet megfigyelni. Jóllehet az ásatási napló erről nem tesz említést, a sírfotón egyértelműen látszik, hogy az utóbbi sírt részben ráasták az előbbinek a gödrére. A korábban eltemetett vázat ugyan nem bolygatták meg, a 31. sír koponyája azonban szorosan hozzásimult annak bal lábszárcsontjához, jobb felkarja pedig elfedte a 30. sír lábujjperceit.

Nagyon változatosak a sírokban megfigyelt *kartartások* (272. kép). Az alkarok elhelyezkedése 55 sír esetében volt rögzíthető, a többit a mezőgazdasági munkák során

VISONTA-FELSŐRÉT

272. kép. Visonta-Felsőrét, a sírokban előforduló kartartások

megbolygatták. E temetőben az számít ritkaságnak, amikor mindkét kar a test mellett kinyújtva fekszik; ez mindössze 12 esetben fordul elő. Az ily módon eltemetettek zöme a temető északnyugati, nyugati szélén került elő, északkeleten mindössze két esetben (4., 20.), délen pedig egy sírban (40.) mutatható ki ez a kartartás. Azon sírok, melyekben a bal alkart hajlították a medencére (összesen 9 esetben), nagy többségükben a temető nyugati szélén csoportosulnak (3–5., 26., 28–30.), északon csupán két ilyen temetkezés található (25., 75.). Még ritkább, amikor a jobb alkart hajlították be, a három eset egymástól távol, a temető középső sávjában helyezkedik el (17., 35., 46.). A leggyakoribb, a temető egész területén előforduló változat az, amikor mindkét alkart a medencére hajlították (17 eset). Ennek egyik változata az a pozitúra, amikor mindkét alkart derékszögben vagy közel derékszögben behajlították, ilyen póz 12 sírban fordult elő. E sírok szóródása egyenletes a temető egész területén. Végezetül két olyan sírt is megfigyeltünk (47., 52.), amelyekben az egyik kart visszahajlították a vállhoz. E két sír

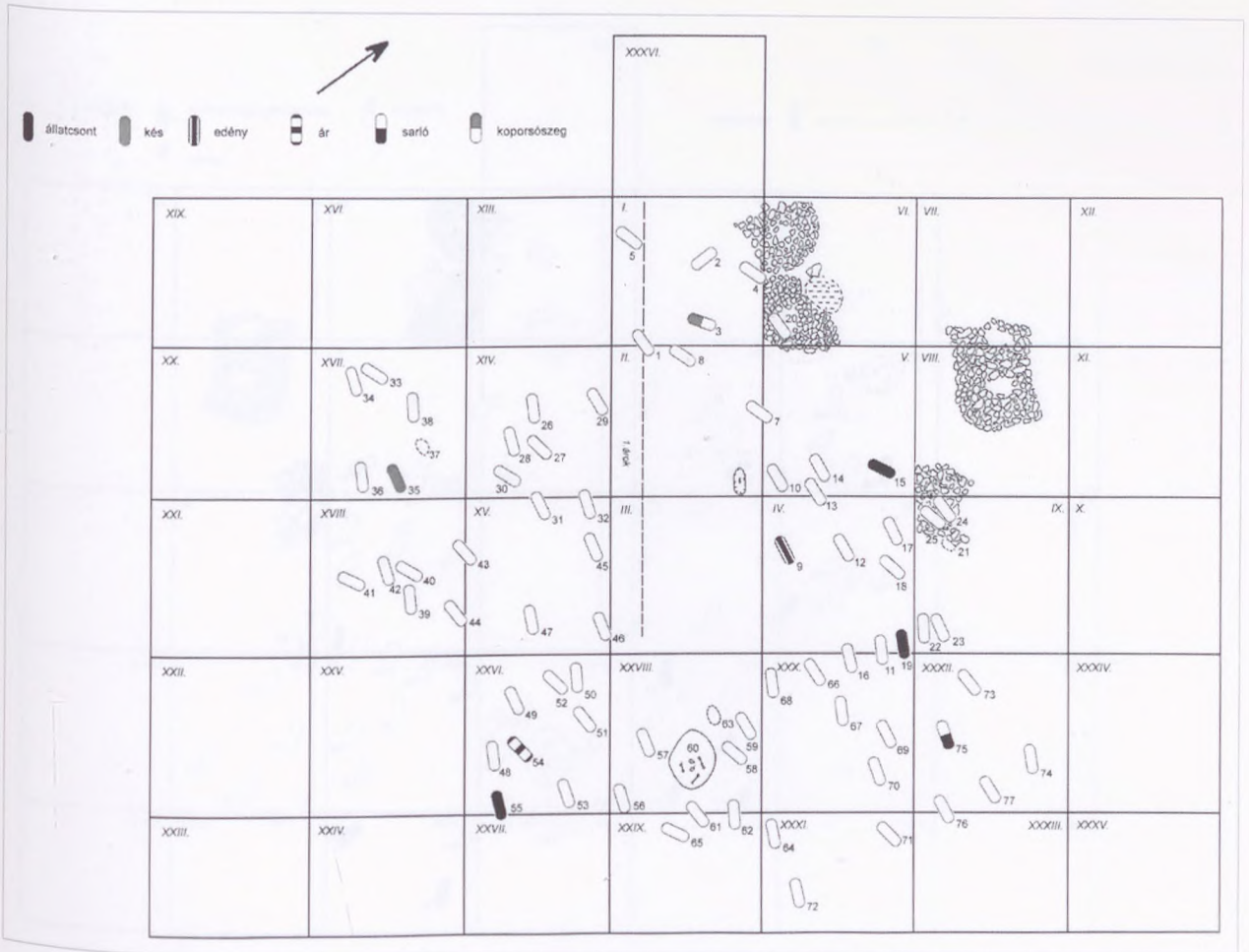
egymás szomszédságában feküdt, a temető déli harmadában.

Koporsóra a 3. sírban lelt vasszegek utalnak. A csontok helyzete több esetben arról tanúskodik, hogy az elhunytat a temetés során szorosan becsavarták gyékény- vagy vászonlepelbe (19., 22., 25., 40., 47., 49., 50., 53., 56., 65., 70., 77.). A halottak közül néhány mellett *ételmeléklet* is volt: a túlvilági úturalót egy esetben helyezték *edénybe* (9.), három sírban *állatsont* jelezte az eledel maradványát (15., 19., 55.)³⁷² (273. kép).

Kétségtől mentesen elhárító, bajelhárító szándékkal tették a 75. sírba a *vassarlót*, élével felfelé állítva az elhunyt jobb felkarja mellé. E szokás gyakorlása az avar kortól kimutatható a Kárpát-medence temetőiben, s megfigyelhető a 10–11. századi sírokban is. Jóllehet kétségtől mentesen pogány eredetű babonáról van szó, a sarlós temetkezéseket tartalmazó temetők mégsem tekinthetők automatikusan pogánynak, illetve kereszténység előttiének. Ennek kitűnő példája a 12. században épült, Dunaújváros határában feltárt falusi plébániatemplom, melynek cinter-

³⁷² Állatsont más sírokban is előfordult (11., 12., 72.), de a juh-, illetve sertésállkapocs-törödékek, sőt lókoponya véleményem szerint a temetőt megelőző település hulladékából származhattak, s így kerültek a sírok földjébe, csakúgy, mint a több esetben megfigyelt edénytörödékek.

VISONTA-FELSŐRÉT

273. kép. Visonta-Felsőrért, ételmellékletet és használati eszközt tartalmazó sírok

mében a 46. sírban szintén e babonás szokás tárgyi emlékére bukkantak.³⁷³

Az ékszerek közül legnagyobb számban a hajkarikák kerültek elő, mégpedig három változatban (274. kép). Kerek átmetszetű, nyitott hajkarikát négy sírban találtak (30., 36., 50., 55.), valamennyi temetkezés a temető déli harmadában feküdt. Az öt S-végű hajkarikás sír (20., 44., 53., 71., 72.) elszórta a temető északi felében, a széleken, illetve középen, a nyitott hajkarikás sírokkal érintkező sávban. Valamennyi vékony, zömmel kisméretű, a vastag huzalú, bordázott végű változatok hiányoznak a lelőhelyről. Általában egyesével találták őket, csupán a 72. sírban feküdtek párosával. A temető északi szélén feltárt 15. sírban a 10. század utolsó harmadára jellemző pödrött végű hajkarikapárt letek. Végül két olyan sírt is találtak, amelyek hajkarikáinak típusa nem állapítható meg. A 19. sírban csak a karika kis töredéke került elő, az 54.-ben lelt példánynak pedig a vége letört, s pödrött vagy S-végű egyaránt lehetett. A karikaékszerek különböző típu-

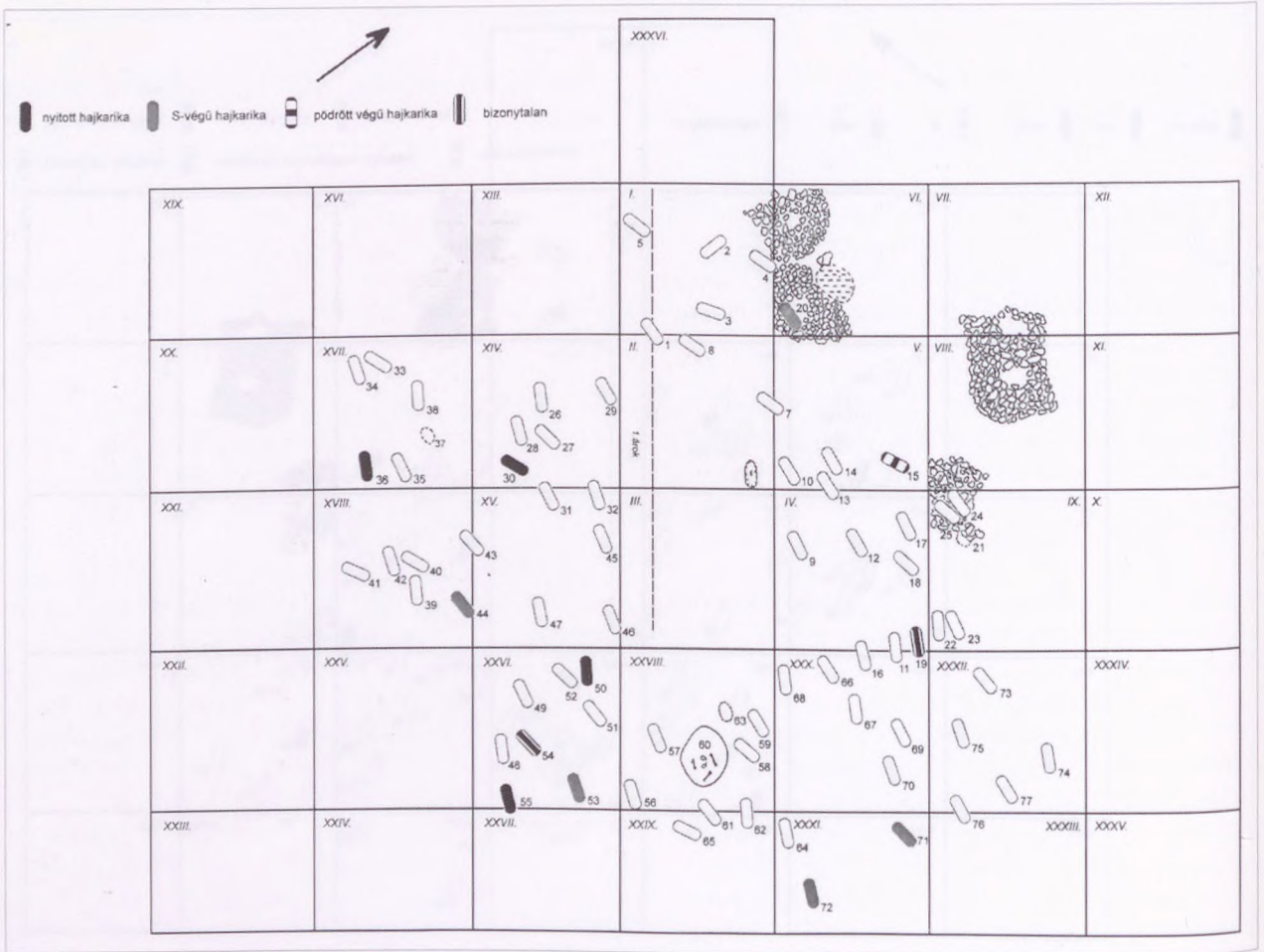
sai a temető területén egy sírban nem keveredtek egymással.

Fülbevalók három sírból láttak napvilágot, valamennyi a temető északkeleti részén helyezkedett el egymás közelében (275. kép). Közülük kettő a gömbsorcsüngős fülbevalók közé tartozik (16., 22.), mégpedig ahhoz a változathoz, amelynek karikáján a felső harmadán elhelyezkedő kis nyúlványt és a csüngőrész beakasztására szolgáló nyílást egyaránt hurkolással alakították ki, a csüngőre pedig két félből összeállított üreges ezüstgyöngyöket illesztettek. Ezen ékszertípus a 11. század első harmadáig felbukkan a Kárpát-medence temetőiben. A 75. sírban öntött, szőlőfürttel s egy pár gyöngykoszorúval díszített függő került elő, melynek csüngője letört. Az öntött szőlőfürtös fülbevalókkal korábban Szőke B. foglalkozott, s megállapítása szerint a Kárpát-medence temetőiben a mivesebb példányok a 10. század első kétharmadában, az öntött utánzatok pedig a század második felében és a 11. század elején gyakoribbak.³⁷⁴ J. Giesler ezt a Délkelet-Európában széles körben elterjedt

³⁷³ Tettamanti 1975, 110; Bóna 1978, 144; Hanuliak 1990, 159; Kovács 1990, 108. A sarlós temetkezések hitvilági hátteréről újkori példák alapján: K. Kovács László: A kolozsvári hóstátiak temetkezése. Kolozsvár 1944, 84–110.

³⁷⁴ Szőke 1962, 44–49.

VISONTA-FELSŐRÉT

274. kép. Visonta-Felsőréti, hajkarikát tartalmazó sírok

ékszert a granulált díszű példányok öntött változatának tartotta, s a 10. század második felére keltezte.³⁷⁵ Meg kell jegyezni azonban, hogy az egy pár gyöngykoszorúval díszített függők általános jellemzője az, hogy alsó ívük jelentősen vastagabb, mint a felső, márpedig a visontai lelet esetében ez nincs így. A tárgyalt fülbevaló inkább a két pár gyöngykoszorúhoz hasonlít e tekintetben. A keltezés szempontjából ennek nincs jelentősége, mert utóbbiakat a kutatás szintén a 10. század második felére és a 11. század első negyedére helyezi, s orosz-, illetve lengyelországi eredetüket feltételezi.³⁷⁶

A nyakdíszek közül gyöngyök három sírból kerültek elő (38., 39., 55.) (275. kép). Az 55. sír egyetlen gyöngyszeme elveszett, típusát nem ismerjük. A másik kettőben dudoros üvegpaszta gyöngyök feküdtek, a 38. sír nyakláncát rajtuk kívül kalcedonygyöngy, *kauricsiga* és egy átfúrt állatfog (*kutya caninus*)³⁷⁷ amulett díszítette. A

gyöngyöket tartalmazó sírok a temető déli szélén helyezkedtek el. Ugyancsak a nyakdíszek közé sorolhatjuk a 10. sírban lelt öntött *bronzlunulát* is. E tárgytypus hazánkban viszonylag jól kutatott.³⁷⁸ A kutatás lényegében általánosan elfogadta Kralovánszky Alán e tárgytypusra vonatkozó lényegesebb megállapításait. E szerint a lunula a Kárpát-medencében már a római kor óta ismert, s minden korszakban keleti népek révén került ide. Az általunk vizsgált korszakon belül a 10. század utolsó negyedében Oroszország felől terjedt el Észak- és Közép-Európában. A Kárpát-medencében főként a magyarok által lakott területekre jellemző, Moráviában és a délszláv népek által lakott vidékeken viszonylag ritkán fordul elő. A lunulák főként női és gyermeksírok leleteiként látnak napvilágot. Használatuk a termékenységkultuszhoz kötődik, bár másodlagos értelmezésben rontás elleni amulettként is használhatták. A tárgy nem tekinthető etnikumjelzőnek,

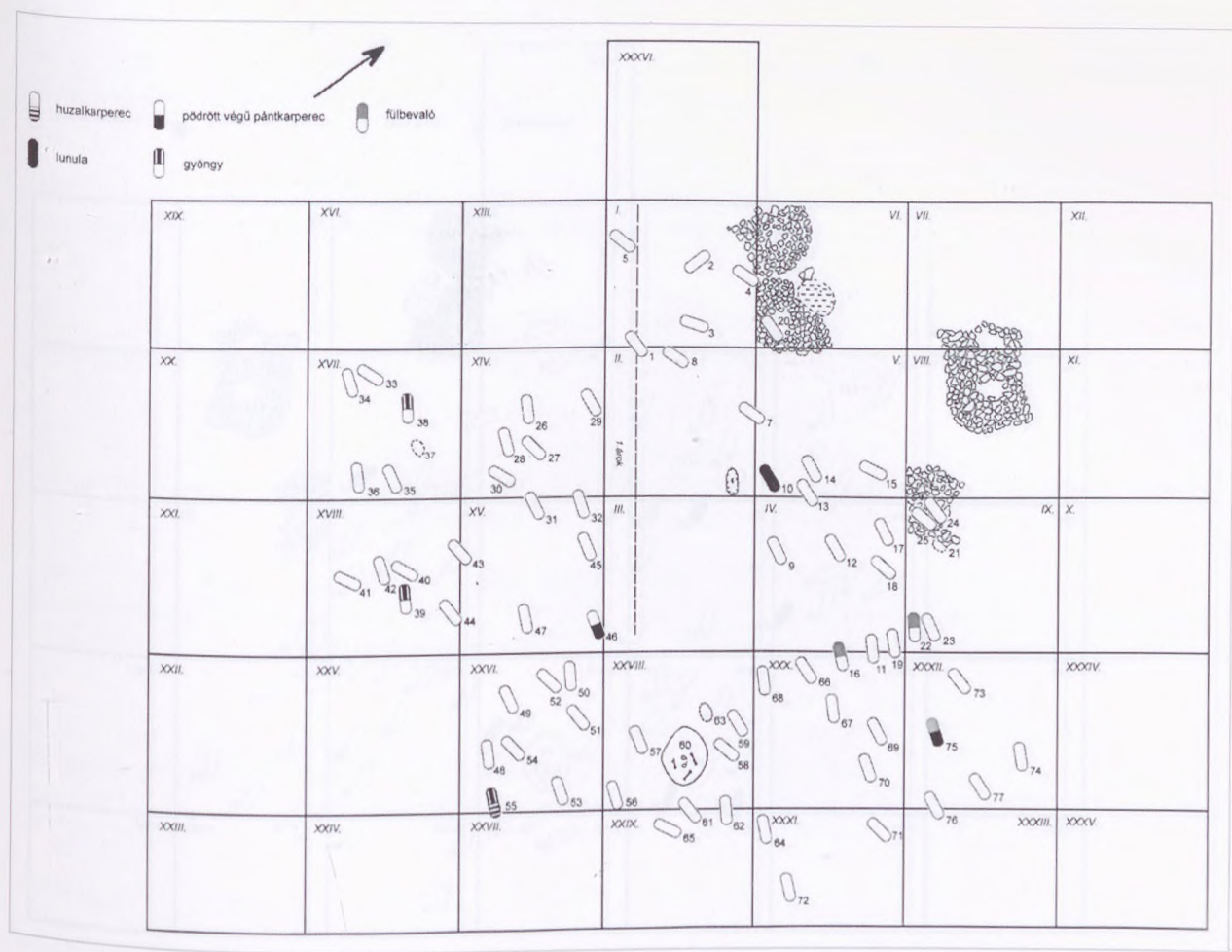
³⁷⁵ Giesler 1981, 94–103.

³⁷⁶ Mesterházy 1996, 57–64; Istvánovits 2003, 288.

³⁷⁷ Vörös István meghatározása. Uő. 1990, 128–136. gyűjtötte össze a honfoglalás és Árpád-kori, temetőkből származó canida (kutya és farkas)-leleteket is. Caninust Visontán kívül az alábbi sírokban találtak: Majs-Udvari-rétek 456. sír, Székesfehérvár-Demkőhegy 12. sír, Székesfehérvár-Bazilika II. sírcsoport 12. sír, Vésztő-Kótpuszta 3. sír.

³⁷⁸ Kralovánszky 1959, 76–82; Szőke 1962, 90–91; Szőke-Vándor 1987, 65–66.

VISONTA-FELSŐRÉT

275. kép. Visonta-Felsőréti, fülbevalót, nyakdiszt, karperecet tartalmazó sírok

előhelyei zömmel a nagy kereskedelmi utak környékén helyezkednek el, s a kereskedelem révén jutottak tulajdonosaikhoz. A lunulák a 11. század végén tűntek el a sírokból, feltehetőleg azért, mert a keresztény hit térhódításával a pogány szimbólumok háttérbe szorultak. Viseletét ugyanis a keresztény egyházatyák már a 3. századtól tiltották.

Végezetül ugyancsak a nyakdisztek közé sorolhatjuk azt az öntött bronzsüngőt is, ami az 55. sír mellkasi részén került elő. A másodlagosan felhasznált tárgy eredetileg minden bizonnyal egy ereklyetartó mellkereszt csuklós függesztőjének a része lehetett.

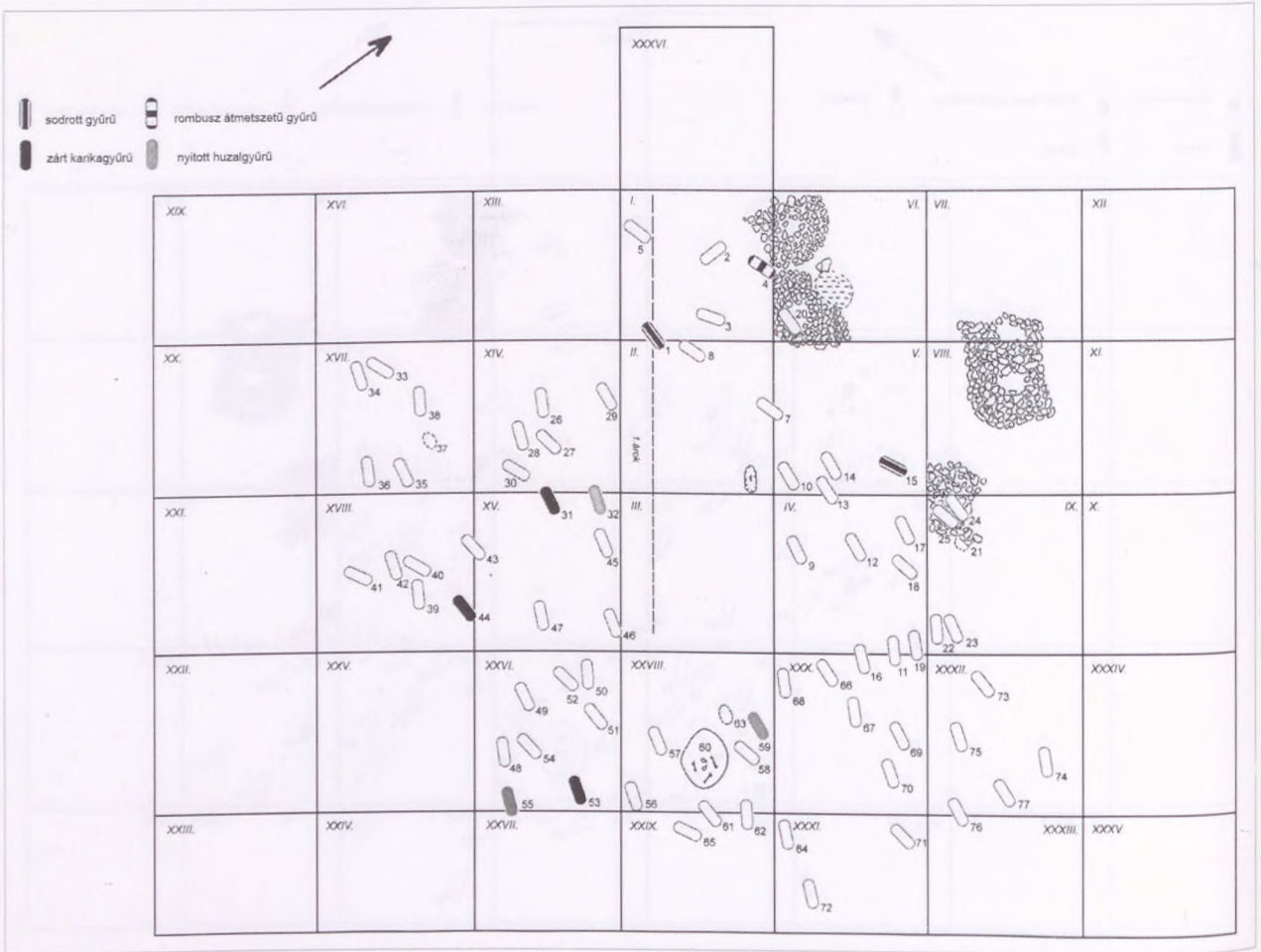
Karpereceket három sírban találtak (275. kép). Az 55. sírban lelt vékony, kerek átmetszetű, kihegyesedő végű huzalkarperecek típusa már a 10. század elején feltűnt, bár gyakoribbá a század harmincas éveitől vált, s előfordult a 11. század folyamán is. A 46. és a 75. sírban egy-egy díszetlen, pödrött végű pántkarperec feküdt. Ez az ékszertípus a 920-as évektől terjedt el, s az ezredforduló időszakáig használták őket. Mindhárom karpereces sír a temető keleti részén feküdt.

Viszonylag magas számban, kilenc sír mellékleteként kerültek elő gyűrűk (276. kép). A temető északi szélén lévő sírokból találták a két zárt, sodrott ezüstgyűrűt (1., 15.), s ugyanitt került elő egy rombusz átmetszetű, nyitott, elhegyesedő végű gyűrű is (4.). A kerek vagy ovális átmetszetű, nyitott huzalgyűrűk (32., 55., 59.) és a szegélyén rovátkolással díszített (44.), illetve díszetlen (31., 53.), zárt karikagyűrűk a temető középső, illetve déli részén megásott sírokból bukkantak fel. A temető valamennyi gyűrűtípusa az ezredforduló táján tűnt fel, s a 11–12. században is használták őket. Kivételt csupán a nyitott huzalgyűrűk képeznek, melyek már a 10. század első felében is használatosak voltak.³⁷⁹

A temető sírjaiból – csekély számban ugyan – marandó anyagból készült ruhadisztek is napvilágot láttak (277. kép). Aranyozott ezüst, rombusz alakú ruhadiszteket a 22. és a 46. sírban tártak fel. A 22. sírban a veretsor a megszokottól részben eltérő módon helyezkedett el: a vázlatos sírrajz szerint 10 db veret a jobb kulcscsont felkarcsont felőli végétől a szegycsonton keresztül a bal kulcscsont felkarcsont felőli végéig U alakban helyezkedett el,

³⁷⁹ Révész 1996, 93; Istvánovits 2002, 306.

VISONTA-FELSŐRÉT

276. kép. Visonta-Felsőréti, gyűrűt tartalmazó sírok

baloldalt azonban az U alakzat szárát azzal párhuzamosan a bal felkarcsont felső végétől a gerincoszlop közepéig tartó sávba rendezett további 8 db veret követte. (Valójában azonban, mint a sírleírásnál utaltam rá, lehetséges hogy a veretek száma ennél kevesebb volt!) A 46. sír 7 db ruhaverete az előzőhöz hasonló U alakú alakzatba rendeződött.

A 22. sír ruhadíszei közé tartozott két darab préselt ezüstkorong is, gyöngykeretbe foglalt háromlevelű palmettacsokor díszítéssel. E korongok párhuzamai Kistokaj-Gerenda-dűlő 5. és 45. sírjából kerültek elő.³⁸⁰ A kistokaji 5. sírban összesen 8 db ilyen korong feküdt: 4 db a mellkason, 4 db a derékon közepén. E korongok a visontaiaknál jóval kisebbek, átmérőjük csupán 2,9 cm. A földgyalu által megbolygatott kistokaji 45. sírban a keresztcsonton feküdt egy 2,7 cm átmérőjű életfás préselt korong, de a bal medencelapáton és a bal combcsonton ezen kívül még két másfajta mintázatú korongot is találtak. A két kistokaji és a visontai nő viseletét nemcsak a

préselt korongok mintázata rokonítja egymással, hanem az is, hogy mindhárom rombusz alakú ruhadíszekkel is ékesítették. Még ékszereik is közel állnak egymáshoz, a visontai, illetve a kistokaji 5. sírba temetett asszonyok egyaránt gömbsorosüngős fülbevalókat hordtak.

A kistokaji préselt korongok életfa-ábrázolását Gedai István összefüggésbe hozta a Dannenberg 1706/a denár hátlapj képével, pontosabban az ott látható sematikus templomábrázolással, melynek gyökerei a honfoglalás kori ötvösművészethez kapcsolódnának.³⁸¹ A nemzetközi szakirodalomban korábban bajor veretként számon tartott érmetípust a nagyharsányi kincs előkerülése óta Szent István király első pénzékeként azonosította a kutatás.³⁸²

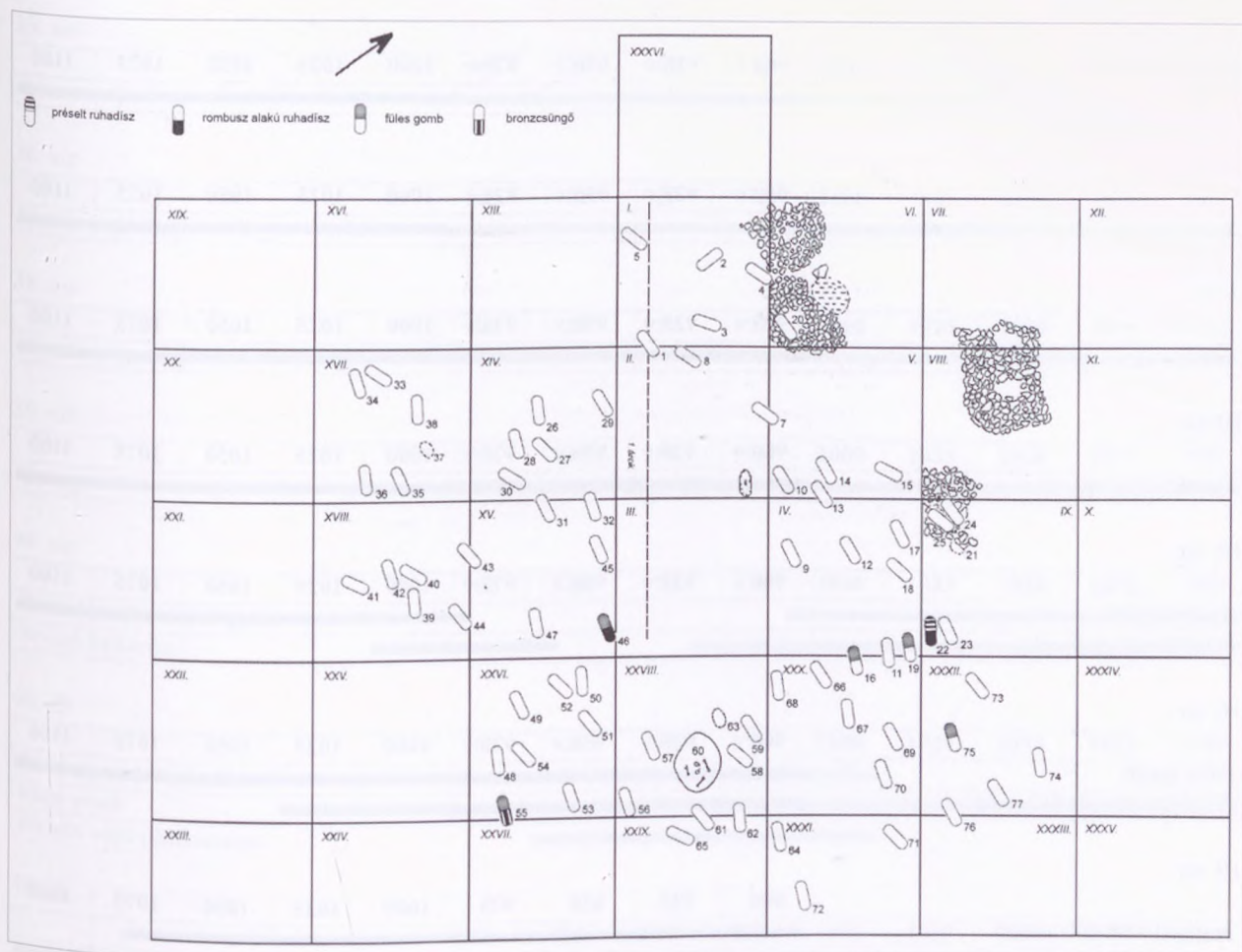
A visontai 22. és 46. sírok kétségkívül a temető ékszereiben és nemesfém ruhadíszekben leggazdagabb temetkezései. A szűkszavú feljegyzésekből, illetve részletesebb ásatási dokumentáció hiányában azonban viseletrekonstrukció elkészítésével mégsem kísérletezhetünk. A fenti okok miatt ugyanis még az sem dönthető el teljes

³⁸⁰ K. Végh 1993, 55, 57, 68, 6. kép 5–6, 18. kép 45.3.

³⁸¹ Gedai 1986, 40. A közöletlen (bár korábban előkerült) visontai leletről a szerzőnek nyilván nem volt tudomása.

³⁸² Gedai 1986, 40–55.

VISONTA-FELSŐRÉT

277. kép. Visonta-Felsőrét, ruhadiszeket, csüngőt tartalmazó sírok

bizonyossággal, hogy a 22. sír rombusz alakú ruhadiszai és életfás préselt korongjai azonos ruhadarabhoz tartoztak-e.

Azt azonban valószínűnek tarthatjuk, hogy a 46. sírban a rombusz alakú veretsor csúcsánál talált füles gomb a veretekkel ékesített, középen záródó ruhadarab begombolására szolgált. A temető területén ezen kívül még további négy temetkezés mellett letek füles gombokat. A 16. sírban a koponya szájüregében, a jobb felkar közepe és a bordák között, valamint a jobb alkar és a gerincoszlop között feküdt 1-1 db bronz füles gomb, talán egy jobb oldalt gombolódó ruhadarab maradványaként. A 19. sír két füles gombja a jobb, illetve a bal kulcsont felett feküdt. Hasonló helyzetben találták az 55. sír két gombját is, a jobb, illetve a bal váll mellett. Végezetül a 75. sírban talált egyetlen gomb a bal lapocka alól került elő.

A ruhadiszeket, illetve füles gombokat tartalmazó sírok a temető keleti oldalán fekszenek. A tőlük nyugatra

feltárt temetőrészen semmilyen maradandó anyagból készült ruhadiszot nem találtak.

Használati eszközt mindössze négy sírban találtak. Az edényt (9.) és az élére állított *vassarlót* (75.) nyilvánvalóan rituális céllal helyezték az elhunyt mellé. A 35. sírban a combsont mellett lelt *vaskés*, valamint az 53. sírban a szeméremcsontok közt fekvő *vasár* azonban fekvésük alapján valóban használati eszközként, talán az övre felfüggesztve kerültek a sírba.

A temető *keltezését* érmék nem segítik, ezek ugyanis nem kerültek elő a sírokból. A temetőt használó közösség halottas szokásainak az obulusadás nem volt része, jóllehet az bizonyos, hogy a korabeli forgalmi pénzeket ismerték és használták is: erre utal a Visonta határában előkerült, Szent István, Péter és Aba Sámuel királyok érméit tartalmazó kincslet.³⁸³ A temető használati idejét így csak a sírokban talált leletanyag segítségével határozhatjuk meg:

³⁸³ A kincslet ismertetését ld. e kötetben Kovács L. tollából az 54. szám alatt.

VISONTA-FELSŐRÉT

1. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Sodrott gyűrű					████████████████████				

4. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Rombusz átmetszetű, nyitott gyűrű					████████████████████				

9. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Edény	████████████████████								

10. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Lunula	████████████████████								

15. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Sodrott gyűrű					████████████████████				
Pödrött végű hajkarika				████████					

16. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Füles gomb	████████████████████								
Gömborscsüngős fülbevaló	████████████████								

19. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Ételmelléklet (állatcsont)	████████████████████								
Füles gomb	████████████████████								

20. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
S-végű hajkarika				████████████████████					

22. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Gömborscsüngős fülbevaló	████████████████								
Rombusz alakú ruhadísz	████████████████								
Préselt kerek ruhadísz	████████████████								

30. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Nyitott hajkarika	████████████████████								

31. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Zárt karikagyűrű					████████████████████				

32. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Nyitott karikagyűrű	████████████████████								

VISONTA-FELSŐRÉT

35. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Kés									

36. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Nyitott hajkarika									

38. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Nyaklánc (gyöngy, kauri, kutya fog)									

39. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Gyöngy									

44. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100	
Öntött, zárt, rovátkolt gyűrű										
S-végű hajkarika										

46. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100	
Rombusz alakú ruhadísz										
Füles gomb										
Pödrött végű pántkarperec										

50. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Nyitott hajkarika									

53. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100	
S-végű hajkarika										
Zárt karikagyűrű										

54. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Hajkarika, pödrött vagy S-végű									
Ár									

55. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Nyitott hajkarika									
Nyitott huzalkarperec									
Ételmelléklet (állatsont)									
Bronzcsüngő									
Füles gomb									
Nyitott huzalgyűrű									

59. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Nyitott huzalgyűrű									

VISONTA-FELSŐRÉT

71. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
S-végű hajkarika									

72. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
S-végű hajkarika									

75. sír

	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Sarló									
Pödrött végű pántkarperec									
Füles gomb									
Fülbevaló egy pár gyöngykoszorúval									

A visonta-felsőréti temető használatának időhatárait a régészeti leletanyag alapján lehetetlen akár csak néhány évtizednyi pontossággal is meghatározni. A sírokban talált tárgytipusok ugyanis – a Heves megyei temetőknél immár megszokott módon – a korszak hosszú ideig, 80-100-130-200 évig használatban lévő ékszereiből, ruhadíszreiből vagy használati tárgyaiból állnak. Elméletileg az sem kizárt, hogy az első sírokat akár a 900-as évek elején megáshatták. A pödrött végű karperecek feltűnése alapján azonban inkább arra gondolhatunk, hogy a temetőt valamikor a 10. század második harmadában nyitották. A „korai típusú” leletek (jobb híján azokat nevezem így, amelyek a 10. századra jellemzőek, bár egy részük még a 11. század végén is felbukkan) közé sorolható nyitott hajkarikák, nyitott huzalgűrűk, elhegyesedő végű vékony nyitott huzalkarperecek, üvegpasztá gyöngyök, gömbsorcsüngős, illetve egy pár gyöngykoszorúval díszített fülbevalók, pödrött végű, díszítetlen pántkarperecek, ételmellékletek, rombusz alakú, illetve kerek préselt ruhaveretek, füles gombok a temető keleti és déli részén megásott sírokból láttak napvilágot. Ezek alapján az egyik legkorábbi sírsort a 65., 61., 58., 59., 68., 66., 16., 11., 19., 22., 23. sírok alkotják.

Ezzel közel egykorú lehet a vele keletről szomszédos, nagyrészt melléklet nélküli sírokból álló sor (64., 70., 69., 75., 73.), valamint a temető déli szárnyának néhány sírsora (55., 48., 34., 49., 52., 50., 46., illetve 47., 40., 43., 27.), továbbá az onnan nyugatra lévő sírok. A „kései típusú” leletanyag (S-végű, illetve pödrött végű hajkarikák, öntött lunula, sodrott, rombusz átmetszetű, illetve zárt karikagyűrűk) a temető északi, északnyugati, illetve keleti szélén lévő sírokban tűnik fel. Ennek alapján az előzőeknél néhány évtizeddel fiatalabbnak tekinthetjük a 72., 71., 76., 77., 74. sírok által alkotott sort, valamint a 9., 12., 18., 17., 25., 24. síroktól nyugatra eső sáv valamennyi sírját. A „korai” és a „kései” sírok a temető délnyugati harmadában látszólag keverednek egymással. Valójában azonban nem így van, hanem az történt, hogy a korábban megásott, egymástól viszonylag nagy távol-

ságra elhelyezkedő sírsorok közé a későbbiekben újabb sírsorokat ástak (53., 56., 57., s valószínűleg a 60., 63., valamint a 44., 31., 29., 1. sírok). Utóbbi sor esetében még szuperpozíció is előfordul: a „korai” sorba illeszkedő, nyitott hajkarikával felékszerezett sírra részben ráasták a zárt karikagyűrűs 31. sírt. Ismételten szeretném azonban hangsúlyozni, hogy a „korai” és „kései” kategóriákat ezúttal csupán jobb híján, munkahipotézisként használok. Teljesen nyilvánvaló ugyanis, hogy az ún. korai típusú tárgyak zöme még akkor is használatban volt, amikor az ún. kései típusúak feltűntek, s legalább két-három évtizedig egymással párhuzamosan, azonos időben léteztek egymás mellett. Hogy ezúttal mégis megengedhetőnek tartom az elkülönítésüket, annak oka az a jelenség, hogy e közösség sírjaiban a két tárgycsoport nem keveredik egyással. Példának okáért pödrött végű vagy S-végű hajkarikák csakis zárt karikagyűrűk társaságában fordulnak elő (15., 44., 53.), de az említettek közül egyik sem bukkan fel pl. rombusz alakú ruhaveretek, pödrött végű karperecek vagy gömbsorcsüngős fülbevalók kísérőleleteként.

Ennek ellenére (s az embertani feldolgozás hiányában) nem tartom valószínűnek, hogy a temetőt használó közösség életében népségcserre zajlott volna le. A temetkezési szokások (kartartások), mellékletadási eljárások arra utalnak, hogy végig ugyanazon hagyományvilágot követő közösség temette el a halottait a temetőként szolgáló dombon. A temető közepét – mint arra a III. szelvény esetében az ásatók is felfigyeltek – tudatosan szabadon hagyták. Hogy ennek mi lehetett a magyarázata (szent fa, áldozóhely stb.), régészeti leletek hiányában nem tudjuk. Az azonban nyilvánvaló, hogy a későbbi sírok helyének a kijelölése alkalmával inkább a korábbi sorok közé temetkeztek, de az említett helyet valamilyen okból nem bolygatták.

Fogas kérdés, hogy mikor fejlődött be a temető használata. Kétségtelen, hogy a leletanyagból hiányoznak azok a tárgytipusok (vastag huzalú, bordázott S-végű hajkarikák, ön-, illetve ólomkarikák, kockásra vagdalt felületű gyöngyök stb.), amelyek a 11. század közepén

VISONTA-FELSŐRÉT

tűnnek fel. Igaz, más Heves megyei temetőkhöz hasonlóan ez esetben is kijelenthetjük, hogy a temetőt használó közösség tagjai – a gyűrűk kivételével – csak módjával használták az új ékszertípusokat, s az S-végű hajkarika sem örvendett nagy népszerűségnek körükben (76 sír közül mindössze ötben bukkant fel). Mindezeket mérlegelve arra gondolhatunk, hogy a temető felhagyására Szent István uralmának a végén vagy közvetlen utódai (Orseolo Péter, Aba Sámuel) uralma idején került sor, a 11. század második negyedében. Közvetve megerősíti ezt a keltezés az a tény is, hogy a 11. század végén (az ásatók szerint annak utolsó harmadában) a temető északi szélén

lévő sírokra (10., 13., 14., 16., 20., 24., 25.) egy Árpád-kori település objektumait építették rá. Mivel – ritka kivételektől eltekintve – az Árpád-kori falvak nem bolygatják meg a honfoglalás kori temetőket, sőt tudatosan kikerülik azokat, feltételezhetjük, hogy tisztelték, félték az elődök sírjait, s igyekeztek azokat nem háborgatni. Ez csak akkor történhetett meg, amikor a sírhantok már nem látszottak, s a betelepülőknek nem volt tudomásuk a korábbi pogány temetőről. Az utolsó sírok megásása s a település első házainak felépítése között tehát – véleményem szerint – legalább 50-70 évnek el kellett telnie.

53.4. IRODALOM

MNM Rég. Adattár: XVIII. 197/1971, XIX. 364/1968.

54. VISONTA – Kovács László

54.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Bizonyára még I. András király trónra lépése (1046) előtt elrejtett, előkerülési adatok nélküli, 18 példányos érmelelet(?), ami feltehetőleg 1935-ben látott napvilágot, amint arról dr. Csiffáry Gyula jegyző levelében az MNM Éremtárát tájékoztatta. Az MNM Éremtára bemutatásra megkérte a leletet, megőrzéséről nem maradt adat.³⁸⁴

54.2. LELETANYAG

1–13. I. (Szent) István H1 (13 db) denára,
14–16. Péter H6 (3 db) denára,

17–18. Aba Sámuel H7 (2 db) denára.

54.3. IRODALOM

FÉK 12, 17. jegyzet; Huszár 1938, 355: Nr. 20 (Gyöngyösvisolta néven); Gedai 1986, 70: 2. táblázat
Nr. 6; Kovács 2008, CDXXXI, 12 336–12 353.

³⁸⁴ A FÉK-ben idézett dokumentum: MNM Adattár 69.V.I. sz., az MNM Éremtár 128./1935. sz. iratsomójának anyagát kivonatolta. Utóbbiban szerepel dr. Csiffáry Gyula jegyző 1935. június 6-án kelt tájékoztató levele az alábbi adatokkal: „Visonta községben (Heves m.) egy kiscgazda megállapítani, hogy mily korból származnak... A pénz úgy van, ahogyan találták, csak a föld van róla lemosva...” Ernyey József igazgató válaszelevelében bemutatásra kérte az egész leletet, s egyben közölte, hogy a „beküldött két pénzdaráb I. (Szent) István, illetve Péter királyok korából való...” A bemutatás megtörtént, vö. Huszár 1938, 355, Nr. 20., de a leltárkönyv negatív bizonyága szerint az MNM Éremtára a leletre vagy annak egyes érméire sem tartott igényt.

55. VISONTA-PETŐFI UTCA 13.

55.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Nagy Árpád jelentése szerint 1968–69-ben folytattak ásatást Visontán, a Petőfi utca 13. szám alatti területen. A feltárás során 11. századi temető maradványa került elő, melyet kb. egy nemzedéknyi ideig használtak. Az ásató

kiemelte jelentésében a 16. sírt, melyben füles gombok, gyűrű és hajkarika volt. Sem a leletanyagnak, sem az ásatás dokumentációjának nem akadtunk a nyomára.

55.2. IRODALOM

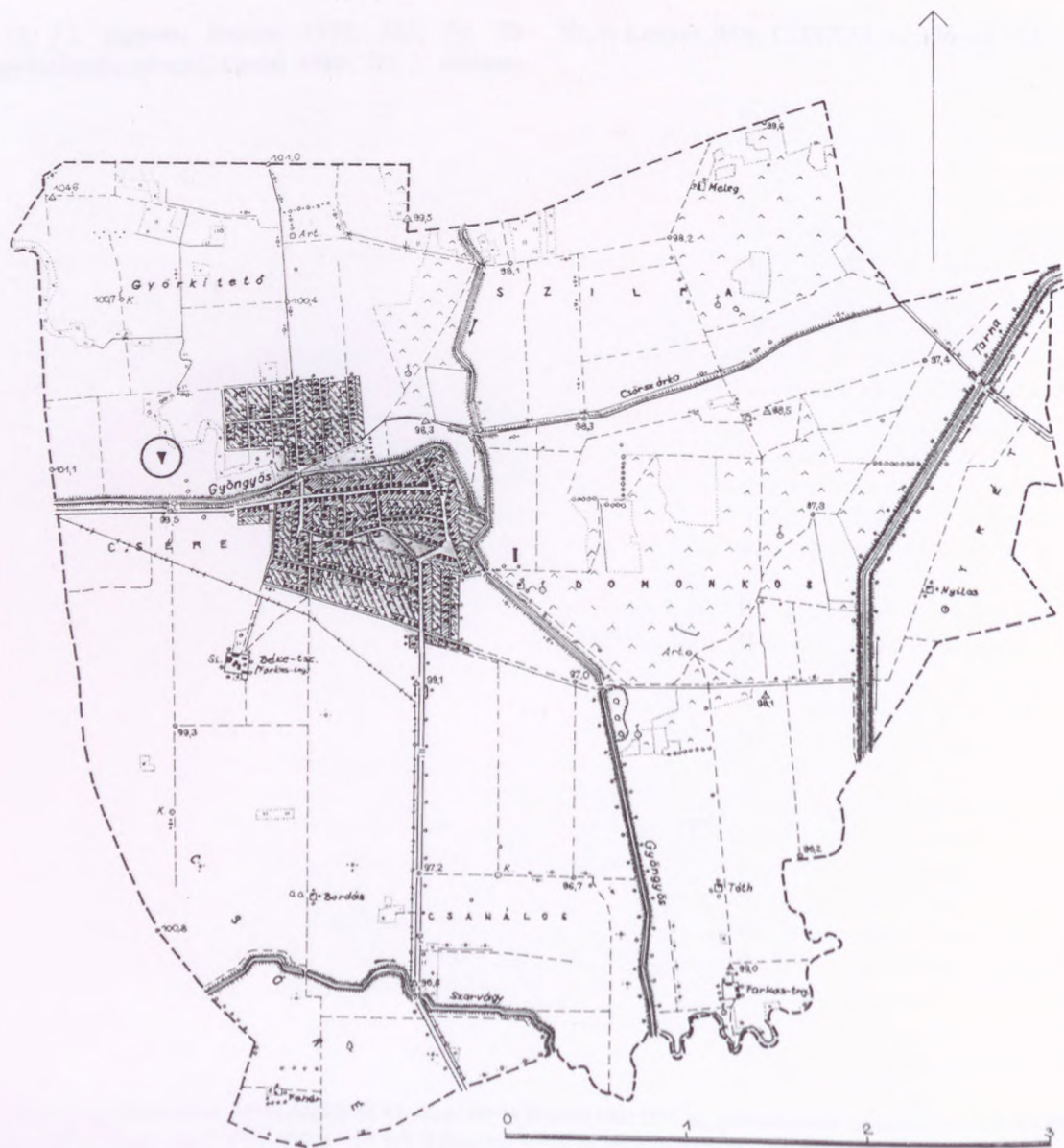
RégFüz 23 (1970), 59.

56. VISZNEK-KECSKEHEGY

56.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1939 tavaszán Visznectől nyugatra, a Jászárokszállás felé vezető út északi oldalán útépítés során egy kis dombot bolygattak meg a munkások, s ennek során késő avar kori sírok kerültek elő (278. kép). 1939–1942 között több szakaszban folyt a leletmentés, melyet László Gyula, Méri István, Némethy Endre és Bottyán Árpád vezetett. A munkálatok eredményeként 100 sír került elő. A temetkezések közül kettő (35., 40. sír) bizonyosan honfoglalás kori, de elképzelhető, hogy több melléklet nélküli, szu-

perpozícióban fekvő sír is e korszakba sorolható. A honfoglalás kori sírok magasabb számára utal egy szörványleletként talált hajkarika is. Az ásatásokat 1968–1972 között Török Gyula folytatta a 101–127. sír feltárásával. Ez utóbbiak közül kettő (102., 105. sír) mellékletei alapján bizonyosan a 11. század elejére keltezhető, de nem kizárt, hogy a szerény mellékletű (vaskések, nyitott hajkarikák) temetkezések közül továbbiak is e periódusra datálhatók (280. kép).

278. kép. Visznek-Kecskehegy

56.2. SÍRLEÍRÁSOK

35. sír (95. tábla 1–4, 96. tábla)

Sírleírás nem készült (vagy nem maradt fenn) róla.

Mellékletek.³⁸⁵

1. Vaskés fa nyélmaradványokkal. (MNM – ltsz.: Nvkn. 21/1939.130.) (Elveszett.)
2. Vas nyilcsúcs, levél alakú, töredékes, nyéltüskéje hiányzik. M.: 4,7 cm, sz.: 1,5 cm. (MNM – ltsz.: Nvkn. 21/1939.131.)
3. Oldalpálcás zabla három töredéke. A csuklós szájvas külső végei kettős, egymásra merőleges gyűrűben végződnek. A belső gyűrűben helyezték el az oldalpálcát, melyhez hosszú nyakkal széles, hosszú, áttört szíjszorító lemez csatlakozik. A külső gyűrűben ovális zablakarika van. H.: 23 cm. (MNM – ltsz.: Nvkn. 21/1939.132.)
4. Kengyelpár, a legyező alakú fül külön nyak nélkül kapcsolódik a széles, lapos szárhoz. A talp homorú, középen bordával megerősített. M.: 16,5 cm, illetve 17,5 cm, sz.: 14,7 cm, illetve 14,2 cm. (MNM – ltsz.: Nvkn. 21/1939.133.)
5. Vascsat. (MNM – ltsz.: Nvkn. 21/1939.134.) (Elveszett.)
6. Bikónikus agyag orsógomb. (MNM – ltsz.: Nvkn. 21/1939.135.) (Elveszett.)
7. Sötétszürke színű, kihajló peremű, hengerded alakú agyagedény. Bekarcolt hullámvonalakötegek díszítik. M.: 12,3 cm, szájátm.: 10 cm. (MNM – ltsz.: Nvkn. 21/1939.136.)
8. A sír földjéből utólag került elő egy kis átylukasztott bronzsövecske. (MNM – ltsz.: Nvkn. 21/1939.137.) (Elveszett.)
9. Ugyancsak utólag találtak a sír földjében tűzben összeolvadt (?) bronz lemezdarabokat. (MNM – ltsz.: Nvkn. 21/1939.138.) (Elvesztek.)

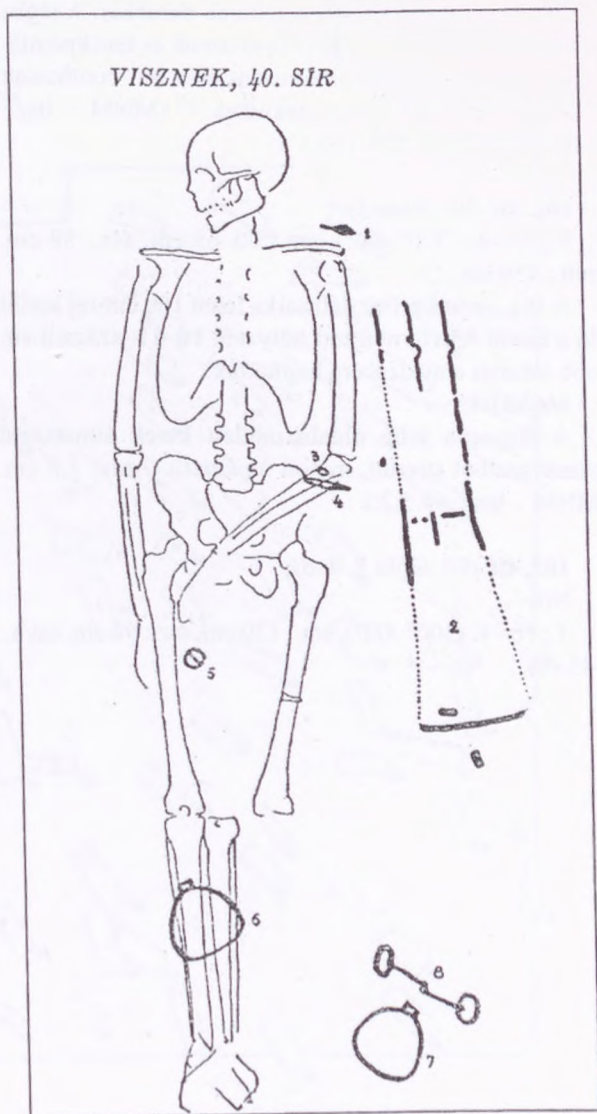
40. sír (279. kép, 95. tábla 5, 97. tábla)

Férfi.

Sírleírás nem készült (vagy nem maradt fenn). Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz.³⁸⁶ Koponyája a jobb oldalára billent, jobb karja a test mellett kinyújtva, bal karja könyökben behajlítva, ujjpercei a jobb combnyak mellett nyugodtak. Kinyújtott lábaiból a bal lábszárcsont elmozdult eredeti helyéről, és szorosan a jobb lábszárcsonthoz simult.

Mellékletek:

1. Lapos, levél alakú vas nyilcsúcs a bal kulcscsont mellett. H.: 8,2 cm, sz.: 2,1 cm. (MNM – ltsz.: Nvkn. 21/1939.153.) (Elveszett.)
2. Ovális vas hevedercsat vaspecekkel a jobb combcsont

279. kép. Visznek-Kecskehegy, 40. sír

belső oldala mellett. 4,5 × 4,8 cm. (MNM – ltsz.: Nvkn. 21/1939.154.) (Elveszett.)

3. Vas csikózabla a bal lábszárcsont mellett. Csuklós, vastag szájvasai közel azonos méretűek (10,6 cm, illetve 11 cm). Külső végükhöz egy-egy zablakarika csatlakozik. H.: 30 cm. (MNM – ltsz.: Nvkn. 21/1939.155.) (Elveszett.)
4. Körte alakú vas kengyelpár; az egyik darabja a lábszárcsontok felett, a másik a zabla mellett. Kisméretű, téglalap alakú fülük nyak nélkül csatlakozik a lapos szárhoz, talpuk homorú. (MNM – ltsz.: Nvkn. 21/1939.156.) (Elveszett.)

³⁸⁵ A sír mellékletei között Török 1982, 54, 17. j. szabályát is említi, e fegyverről azonban a leletárkönyvben nem esik említés, helyette egy vaskés szerepel.

³⁸⁶ A sírrajz az MNM Adattárában nem található meg. Közzétette azonban László Gyula: A magyar őstörténelem régészetéről. Kolozsvár 1942, 11.

5. Töredékes *vaskés* a bal könyök felett. (MNM – ltsz.: Nvkn. 21/1939.157.) (Elveszett.)
6. *Nyíltartó tegez* merevítőpálcáinak darabkái. A tegez szájrésze hiányzik, merevítőpálcáinak és fenékpántjának töredékei a bal felkarcsont és a bal combcsont közepe melletti sávban feküdtek.³⁸⁷ (MNM – ltsz.: Nvkn. 21/1939.158–160.)

102. sír (98. tábla 3)

T.: Ny–K (270°–90°), sm.: 60–65 cm, ssz.: 58 cm, csvh.: 156 cm.

A 101., avar kori sír déli sarka felett 100 cm-rel került elő a háton fekvő, nyújtott helyzetű 10–11. századi sír. Jobb alkarját a medencére hajlították.

Melléklet:

A koponya jobb oldala mellett kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, nyitott *hajkarika*. Átm.: 1,6 cm. (MNM – ltsz.: 69.3.2.)

105. sír (98. tábla 2, 4–8)

Nő.

T.: Ny–K (300°–60°), sm.: 120 cm, ssz.: 90 cm, csvh.: 145 cm.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz, koporsómaradványokkal.

Mellékletek:

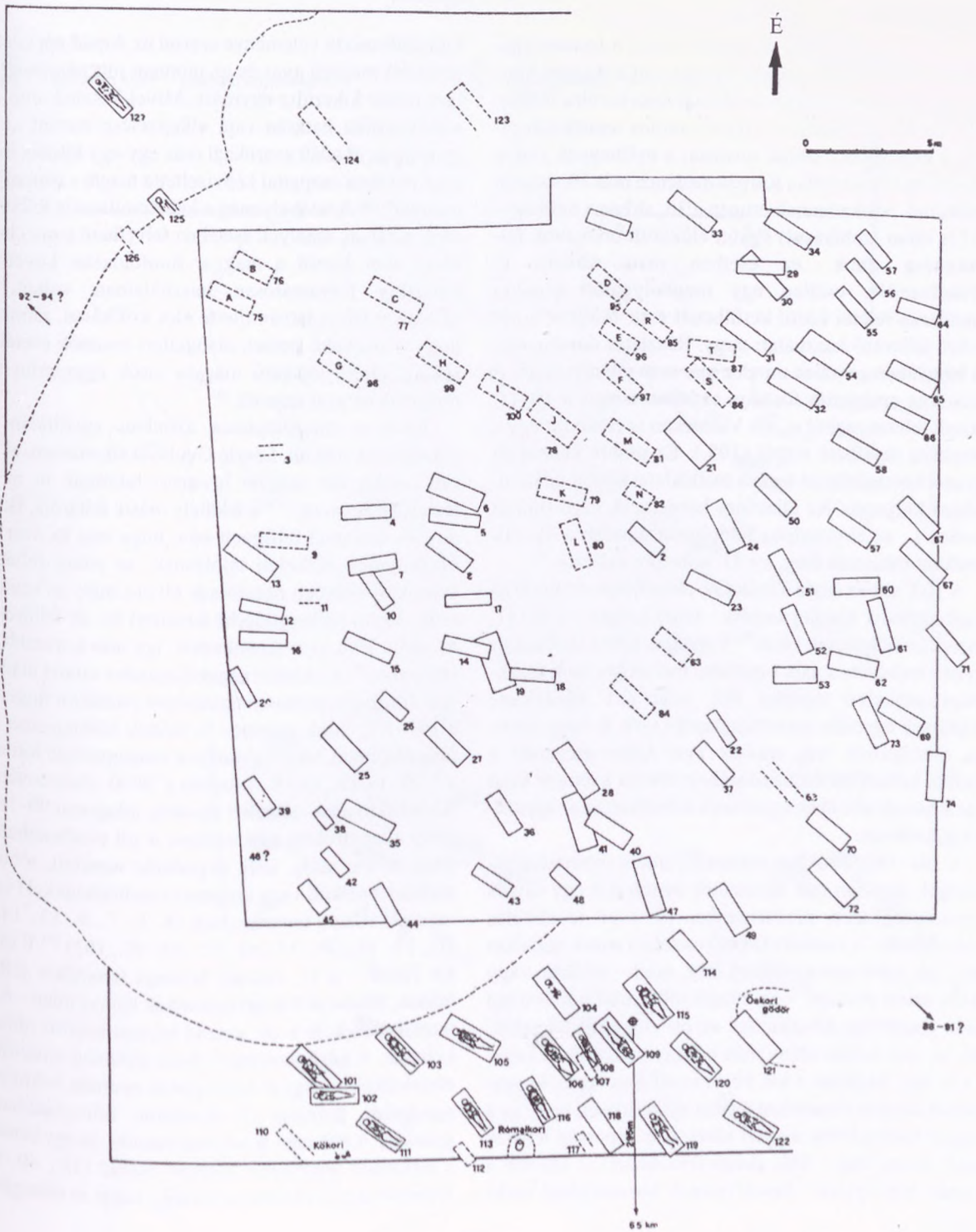
1. A koponya felett 35 cm-rel öntött, félkör átmetszetű, rovátkolt díszű, nyitott, *állatfejes karperec*. Átm.: 6,2 × 7,2 cm. (MNM – ltsz.: 69.3.10.)
2. A nyakcsigolyák mellett egy nagyobb és egy kisebb zárt, bronz *hajkarika*. Átm.: 2,3 cm, illetve 1,6 cm. (MNM – ltsz.: 69.3.8–9.)
3. A koponya jobb oldalától 10–15 cm-re *favödör vasalásának* töredékei. (MNM – ltsz.: 69.3.12.)
4. A jobb könyök mellett bikónikus *orsógomb*. Átm.: 3 cm. (MNM – ltsz.: 69.3.11.)
5. A jobb könyök belső oldala mellett egyélű *vaskés* töredékei. H.: 9 cm. (MNM – ltsz.: 69.3.13.)

Szórványlelet (98. tábla 1):

Kerek átmetszetű, nyitott arany *hajkarika*. Átm.: 2,3 cm. (MNM – ltsz.: 21/1939.124.)

³⁸⁷ A László Gy. által közölt sírrajz kétségeket ébreszt a szemlélőben: a tegez egyik függesztőpálcája a tegez bal oldalán, a másik mellette, a tegez közepén feküdt a rajz szerint. Az eddig hitelesen megfigyelt tegezek esetében a függesztők ilyen elrendezésben soha nem kerültek elő, minden esetben a tegez jobb oldalán, egymás alatt helyezkedtek el: Révész 1985.

VISZNEK-KECSKEHEGY

280. kép. Visznek-Kecskehegy, avar és 10–11. századi temető térképe (Török Gy. nyomán)

56.3. ÉRTÉKELES

A fent bemutatott négy sír közül három a leletanyaga, temetkezési szokásai alapján kétségkívül a magyar honfoglalás, illetve államalapítás időszakában került a földre. A 35. és 40. sír esetében a lószerszámos temetkezés rítusa, a kengyelek, zablák formája, a nyílhegyek alakja miben sem különbözik a Kárpát-medence más 10. századi emlékeitől. Szokatlanak csupán a 35. sírban a nyílhegygel (s talán szablyával) együtt előkerült orsógomb felbukkanása tűnik, ez esetben nem zárható ki leletkeveredés, esetleg egy megbolygatott korábbi temetkezés leletei közül kerülhetett a sír földjébe e női sírokra jellemző használati tárgy. Részletes dokumentáció hiányában azonban mindez már nem ellenőrizhető. A bikónikus orsógomb formája azonban ismert a 10–11. századi leletanyagból is, sőt Visznen is előkerült egy e korszakra datálható sírból (105.). Ez utóbbi keltezését ugyanis kétségtelenné teszi a mellékletei között talált állatfejes karperec. Az állatfejes karperecek ezen típusát Kovács L. az ékszertípus feldolgozása során a 4a változatként határozta meg, s a 11. századra keltezte.³⁸⁸

A 102. sírt az ásató Török Gy. elsősorban stratigráfiai megfontolások alapján sorolta – teljes joggal – a 10–11. századi temetkezések közé.³⁸⁹ E nyugat–keleti tájolású sír ugyanis metszette a nála 1 méterrel mélyebbre ásott északnyugat–délkeleti tájolású 101. avar sírt. Melléklete mindössze egyetlen nyitott hajkarika volt. E tárgy azonban önmagában még messze nem lenne elegendő a későbbi keltezés alátámasztásához, hiszen a temető késő avar sírjainak zömében ugyancsak felbukkan ez az egyszerű karikaékszer.

A 101–102. sírokban tapasztalt, imént ismertetett jelenségek azonban már átvezetnek bennünket egy súlyos történeti-régészeti problematika, az avar továbbélés kérdéskörébe. A viszneki temető esetében ennek taglalása már csak azért sem kerülhető meg, mert – mellette vagy ellene szóló érvként – az elmúlt több mint hat évtized során ismételtlen hivatkoztak az ott előkerült leletekre. Már az első ásatási idény után néhány esztendővel László Gy. úgy értékelte a két 10. századi fegyveres, lószerszámos sír avar temetőben történt előkerülését, hogy az a magyar honfoglalást megért kései avar népesség létének egyik bizonyítéka. Már ekkor felbukkanó, s később a „kettős honfoglalás” hipotézisének kimunkálása során

kikristályosodó véleménye szerint az Árpád népének bejövételét megérő avar és az újonnan jött népesség szállásterülete kikerülte egymást. Mivel Visznek épp a két szállásterület határán van, elképzelése szerint „a magyarság az itt talált avaroknál csak egy-egy kisebb, inkább csak jelképes csapattal képviseltette magát s ismertette el uralmát”.³⁹⁰ A lelőhely még a közelmúltban is felbukkant azok sorában, amelyek esetében felvethető lenne, hogy a kései avar kortól a magyar honfoglalást követő évtizedekig folyamatosan használatban voltak.³⁹¹ E nézeteket Bóna István illetve éles kritikával, rámutatva, hogy a viszneki, persei, alsógelléri temetők esetében a sekély, eltérő tájolású magyar sírok egyszerűn felülretelegezik az avar temetőt.³⁹²

Bóna e megállapítása azonban egyáltalán nem előzmények nélküli. László Gyulával ellentétben, aki szerint „eddig két magyar lovassírt találtunk itt az avar temetőbe ágyazva”,³⁹³ a lelőhely másik feltárója, Bottyán Á. éles szemmel felfigyelt arra, hogy míg az avar sírok északnyugat–délkeleti tájolásúak, az általa feltárt (az avaroktól eltérően mindössze 60 cm mély és rendkívül szűk, 30 cm széles gödörbe temetett) 92. sír felülretelegezi az alatta lévő avar temetkezést, így más korszakba kell tartozzon.³⁹⁴ Az ásatást negyedszázados szünet után folytató Török Gy. pontosan ugyanilyen szituációt figyelt meg a 101–102. sírok esetében. A leletek feldolgozása során megállapította, hogy ugyanilyen szuperpozíció fordult elő a 7/10., 14/19., 18/19., valamint a 29/30. sírok esetében is. Az északnyugat–délkeleti tájolású, átlagosan 90–165 cm mély avar síroktól más esetben is jól elválaszthatók az átlag 60 cm mély, szűk sírgödörbe temetett, többnyire melléklet nélküli vagy szegényes mellékletekkel (vaskés, vascsat) ellátott temetkezések (4., 5., 7., 9., 12., 14., 15., 16., 17., 18., 29., 53., 60., 62., 69., 92., 102).³⁹⁵ E csoportot Török – a 11. századi köznépi temetőkre jellemző leletek, főként az S-végű hajkarikák hiánya miatt – az avar temetkezések és a 10. század közepe közötti időszakra keltezte. A késő avar periódusra jellemző síroktól való eltérésüket a magyar honfoglalás nyomán bekövetkező gazdasági, politikai és társadalmi változásokkal magyarázta. A 895 után is helyben maradó, de egy betelepülő s ugyanide temetkező magyar család (35., 40. sírok) fennhatósága alá kerülő népesség e tagjai az elszegényedő

³⁸⁸ Kovács 1994, 136.

³⁸⁹ Török 1982, 43–44, 54–55, Abb. 4.

³⁹⁰ László 1944, 67–68.

³⁹¹ Költő–Szentpéteri 1996, 223–240; Költő–Szentpéteri 2001, 119–134.

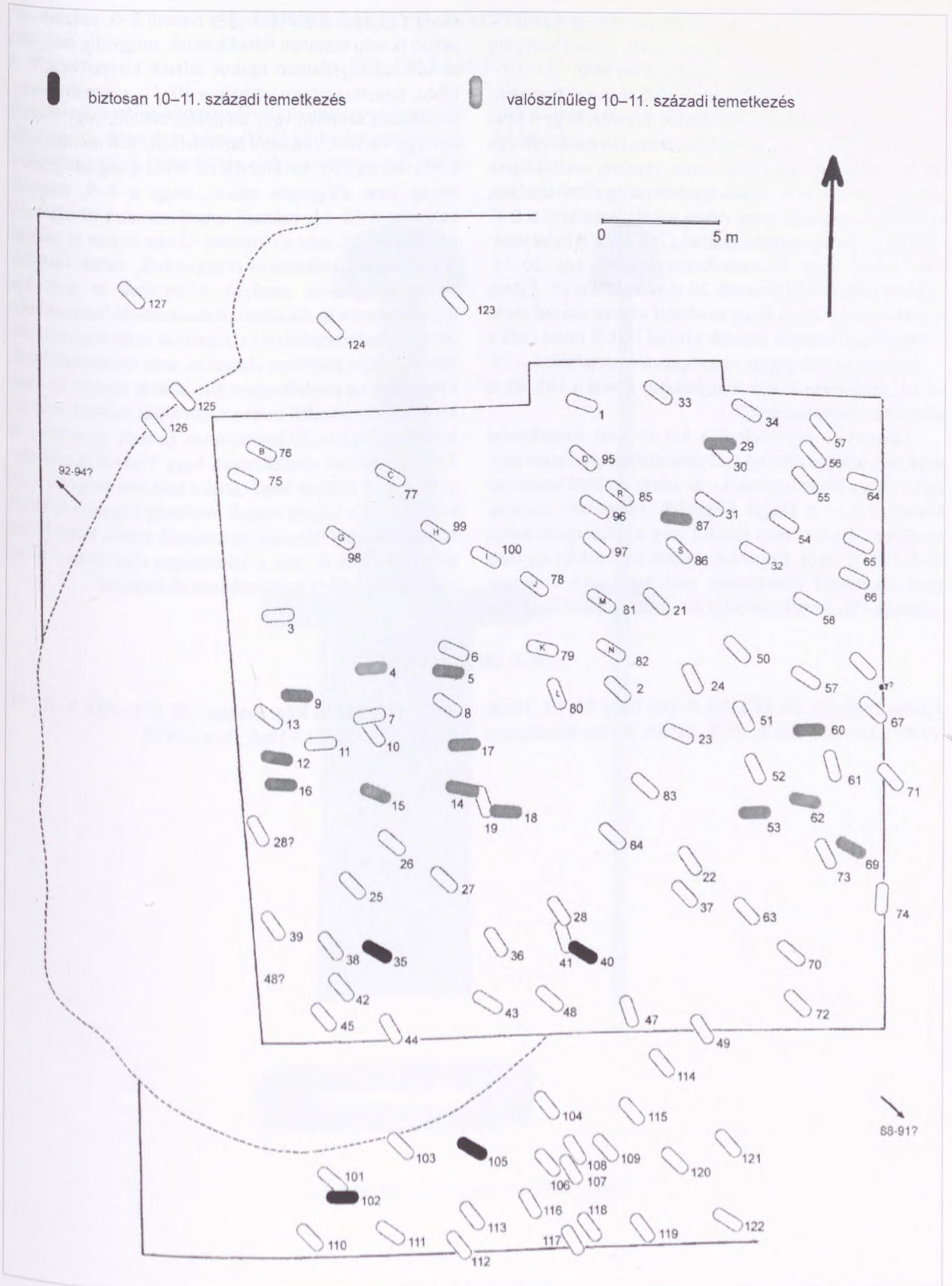
³⁹² Bóna István: Honfoglalás és régészet. Korunk 1996/8, 37–40.

³⁹³ László 1944, 68.

³⁹⁴ Bottyán Á. ásatási dokumentációjának fellelhető része: MNM Rég. Adattár: 4658/1941. Megfigyeléseit idézi Török 1975, 338; Török 1982, 54. Sajnos a II. világháború végén fiatalon elhunyt Bottyán Á. által feltárt temetőrész (88–94. sír) térképe elkallódott, így azok nem illeszthetők a temetőtérképhez. Annyit tudunk csupán, hogy az említett 92. sír a temető északnyugati részén kerülhetett elő.

³⁹⁵ Török 1975, 338; Török 1982, 54.

VISZNEK-KECSKEHEGY

281. kép. Visznek-Kecskehegy. Biztosan, illetve valószínűleg 10–11. századi sírok

késő avar közösség utolsó leszármazottai lennének.³⁹⁶ Lényegében tehát a késő avar temető 10. század közepéig történt folyamatos használatát állapította meg.

Török Gy. megállapításainak első részével maradéktalanul egyetérthetünk. Kétségtelen ugyanis, hogy a késő avar temetőre a 10–11. század folyamán rátemetkezett egy olyan népesség, amelynek sírjai részben mellékleteik alapján (35., 40., 105. sírok), részben pedig eltérő tájolású, mélységű és méretű sírjai révén jól elválasztható a 8–9. századi közösség temetkezéseitől (281. kép). Aligha vitatható tehát, hogy Visznek-Kecskehegyen egy 10–11. századi temető legkevesebb 20 sírja is előkerült. Éppen ezért kevésbé érthető, hogy az elmúlt negyed század során a temetőre hivatkozó kutatók kivétel nélkül miért csak a – kétségkívül jellegzetes tárgytípusokat tartalmazó – 35. és 40. sírokat említették magyarként, s még a 105. sír is elkerülte a figyelmüket!³⁹⁷

Amennyire egyértelmű a két csoport temetkezési szokások alapján történő szétválaszthatósága, éppen annyira nehéz lenne ugyanazt – az imént említett három sír kivételével – a tárgyi hagyaték vizsgálata nyomán megtenni. Ez alól nem kivétel még a szuperpozícióban lévő 102. sír sem. Egyszerű, nyitott hajkarikája ugyanis nem tekinthető önmagában sem kor-, sem etnikumjelzőnek. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy ha-

sonló egyszerű drótékszerek a temető 8–9. századi sírjaiban is szép számban felbukkannak, mégpedig más, arra az időszakra jellemző tipikus leletek kíséretében.³⁹⁸ A többi, temetési rítusai alapján a 10–11. századba sorolt temetkezés azonban vagy melléklet nélküli, vagy csupán egy-egy vaskést, vascsatot tartalmaz. Ki kell mondanunk: a 35., 40. és 105. sír kivételével tehát a régészeti leletanyag nem elégséges ahhoz, hogy a 8–9. századi, valamint a 10–11. századi temetkezéseket elválasszuk egymástól. De még az említett három sírban is vannak olyan tárgyak (bikónikus orsógombok, vasalt favödör, ácsolt fakoporsó), amelyek jellemzőek az avar kor temetkezéseire is. Az ásatási dokumentáció hiányos volta miatt, valamint embertani vizsgálatok híján aligha remélhetjük, hogy a probléma vizsgálata terén továbbléphetünk. Éppen ezért a rendelkezésre álló adatok alapján az alapkérdésben nem tudok határozottan állást foglalni: nem jelenthetjük ugyan ki határozottan (László Gyulához és Török Gyulához csatlakozva), hogy Visznek-Kecskehegyen egy, a magyar honfoglalást biztosan megérő, s azt követően is a helyén maradt közösség hagyatékát tárták fel, ugyanakkor túlzottan sommásnak érzem Bóna István állásfoglalását is, ami e lehetőséget részletekbe menő vizsgálatok nélkül kategorikusan elutasította.

56.4. IRODALOM

László 1944, 67–68; FÉK 84; Szabó 1969, 55, 57; Török 1975, 322–338; Török 1982, 41–56; Költő–Szentpéteri

2001, 121; MNM Rég. Adattár: 29. V. 1., 105. V. II., 34. V., 35. V. I., XI. 217/1968., V. 41/1972.

³⁹⁶ Török 1975, 341–343; Török 1982, 54–55.

³⁹⁷ Az említett sír állatfejes karperece még a tárgytípust összegyűjtő kutató (Kovács 1994) anyaggyűjtéséből is hiányzik.

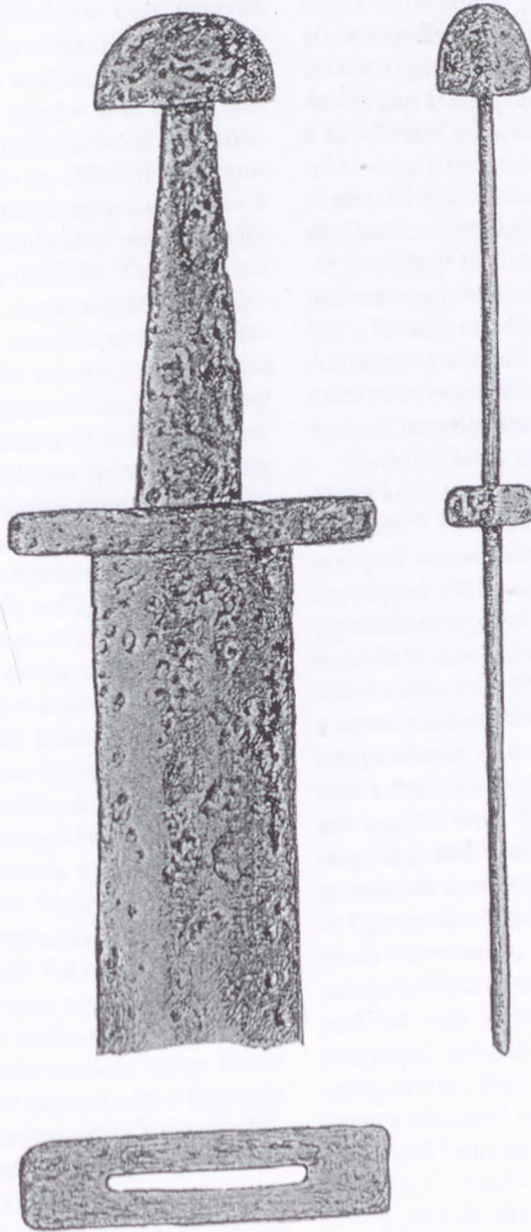
³⁹⁸ Török 1975, 340.

57. HEVES MEGYE, ISMERETLEN LELŐHELY

57.1. LELETANYAG (282. kép)

Az egri múzeum gyűjteményében található egy ismeretlen lelőhelyről, talán Eger környékéről előkerült kétélű kard. Markolatgombja lapos félkör alakú, keresztvasa téglalap

alakú. Teljes h.: 88 cm, penge h.: 74 cm. (DIV – ltsz.: 54.84.1.)

282. kép. Heves megye, ismeretlen lelőhely

57.2. IRODALOM

Bakay 1967, 141.

II. HEVES MEGYE 10–11. SZÁZADI TÖRTÉNETE – KUTATÁS- TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK

„Amikor a kunok említett vezérei, vagyis Ed, Edömén, Et, Bors apja Böngér, Örsúr apja Ocsád, Vajta, akitől a Baracska nemzetség származik és Alaptolma apja Ketel, látták Álmos fejedelem kegyességét az oroszok iránt, lábái elé borultak és önként meghódoltak neki, imígyen szólván: »Téged választunk meg a mai naptól kezdve, hogy urunk és parancsolónk légy nekünk és utódainknak, ahova sorsod vezet, mi követünk téged.« Amit szóval tudtára adtak, pogány módra tett hűségükkel is megerősítették, miként Álmos fejedelem és előkelői is hasonlóképpen hűségükkel kötelezték el magukat. Akkor a kunok hét vezére feleségeikkel, fiaikkal és nagy sokasággal a Pannóniába indulás mellett döntött... És ugyanott a Takta mellett és az Erdők alján Árpád fejedelem különböző helyeken nagy területeket adományozott lakosaikkal együtt Ednek és Edöménnek, amelyek birtoklására utódaik az isteni kegyelem segítségével mind a mai napig érdemesek... Innen Árpád fejedelem az övéivel az Eger folyóig vonult tovább, ahol kunyhókat építve több napig időztek. A hegyet, amelyen levelekből színt emeltek a fejedelemnek, Színhalomnak nevezték el, táborhelyük pedig az Ostoros vize és Poroszló vára között terült el. Innen elindulva a Zagyva folyóig jutottak. A Zagyva partján a Tiszától a Mátra erdejéig táboroztak, és a földet a Köröstől a Zagyva folyóig és a szepesi erdőig minden lakosával együtt uralmuk alá vették. Akkor Árpád fejedelem nagy földet juttatott a Mátra erdejében Ednek és Edöménnek, ahol később unokájuk, Pata várat épített. Tőlük származott sok idő múltával Sámuel király, akit később kegyessége miatt Abának hívtak. Taksony fejedelem pedig fiút nemzett, Géza néven Magyarország ötödik fejedelmét. Ugyanekkor érkezett a besenyők földjéről egy fejedelmi származású vitéz, név szerint Örkénd apja Tonuzoba, akitől a Tomaj nemzetség származik. Taksony vezértől szálláshelyül a kemeji vidéktől a Tiszáig terjedő földet nyerte, arrafelé, ahol most az abádi rév található. Az említett Tonuzoba egészen Taksony fejedelem unokája, Szent István király idejéig élt. S midőn Szent István király a Élet igéit hirdette, és a magyarokat keresztelte, akkor Tonuzoba hitben gyenge lévén, nem akara lenni keresztényé, hanem nejével együtt élve temettetett az abádi révbe, nehogy keresztelve maga és neje Krisztussal éljen örökké, de fia, Örkénd keresztényként él Krisztussal mindörökké.” (Anonymus: *Gesta Hungarorum*. Ford. Veszprémy László.)³⁹⁹

A Heves megye 10. századi történetéről, birtokosairól és népeiről Anonymus által felvázolt kép napjainkig alap-

vetően befolyásolja az e térség korai históriájával foglalkozó kutatók munkásságát. E forrásszegény időszakra vonatkozóan máig megkerülhetetlenek a Névtelen által ránk hagyományozott információk, mellette vagy ellene történő állásfoglalásra készítette a Mátraalja honfoglalás és államalapítás kori történetét kibogozni igyekvő történészeket, régészeket, nyelvészeket vagy néprajzkutatókat. Anonymus kunjait már régóta megbízhatóan azonosította a kavarrakkal a kutatás, s több kísérlet történt e magyarokhoz csatlakozott népcsoport hagyatékának meghatározására. Elválaszthatatlan e kérdéskörtől vezető nemzetiségüknek, az Abáknak a szerepe és birtoklástörténete is. Az összképet tovább színesíti, hogy Heves megye déli, ma már nagyjából Szolnok megyéhez tartozó területén, a Kemeji részekén korai írott forrásaink (s nem csak Anonymus) alapján a 10. század második felétől bizonyíthatóan besenyők (is) éltek. Az alábbiakban az ide vonatkozó megállapításokat tekintjük át röviden.

Györffy Görgy szerint Heves megye déli, a Tisza és a Mátra közti része a 10. században az Árpád-ház birtokában volt.⁴⁰⁰ Véleménye szerint erre utalnak az Árpád-ház tagjainak személyneveiből képzett, e területen nagy gyakorisággal előforduló helynevek. Nem számolhatunk ugyanakkor a jelzett vidéken kavarr etnikummal, hiszen az Abák itt nem voltak ősfoglalók, Abatúj megyei birokai mellé e tájon csak 955 után szereztek területeket. Györffy a kavarr szállásterület számára a kései (11–12. századi) adatok alapján a 10. századra visszavetített dukátus nyírbihari, Nyitra környéki, valamint Krassó megyei területeit tartotta fenn, így érthető, hogy teóriájában Heves megyében már nem maradt a számukra hely.⁴⁰¹ A fent elmondottak azonban véleménye szerint nem érvényesek az Eger patak völgyére. Itt ugyanis nemcsak az Árpád-fiak nevei hiányoznak, hanem az Abák, valamint a megye másik ősi nemzetsége, a Tomaj nem helynévi anyaga is. E rész, már csak földrajzi helyzete alapján is, inkább Borsod megyéhez tartozik. A megye többi területétől e tájék abban is eltér, hogy itt sűrűsödnek a 10. századi temetők, bennük érmékkel és harcosok sírjaival, akik e pénzeket a kalandozó hadjáratok során szereztek. Mindezen jelenségek egy, a kalandozások korában élt főember itteni szállására utalnak, akinek nevét azonban nem őrizték meg írott források, s így személyére a helynevek segítségével sem következtethetünk.

Kristó Gyula e régióink inkább az Árpád-kori történetével foglalkozott, a vármegyerendszer kialakulása kapcsán.⁴⁰² Megállapításainak azonban a 10. századot érintő

³⁹⁹ A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk. Kristó Gyula. Szeged 1995, 293, 302–303, 314–315, 347.

⁴⁰⁰ Györffy 1987, 39–64.

⁴⁰¹ Györffy 1959, 36–76.

⁴⁰² Kristó 1988, 395–411.

elemei is vannak. Véleménye szerint a korai alapítású, talán Szent István király uralkodásának második felében szervezett Újvár megye két hatalmas tömbből állott: a mai Heves, valamint Abaúj és Sáros megyékből. Együvé tartozásuk oka az, hogy mindkét területen az Abák rendelkeztek hatalmas birtokokkal, melyek népessége uraival azonos származású volt – tehát kavar. Kristó szerint a korai Újvár megye két tömbje hajdan összefüggött, mégpedig oly módon, hogy ezekben az időkben a Bükkalja is hozzájuk tartozott. Ily módon Kristó lényegében hitelesnek tekintette Anonymus fent idézett tudósítását az Abák és népük Heves megyei megtelepedéséről.⁴⁰³ Ezzel végeredményben – általa is bevallottan – Kovács Béla korábbi hipotéziséhez csatlakozott.

Kovács B. tanulmányában arra az eredményre jutott, hogy Anonymus kun (= kavar) vezéreinek Heves, Borsod és Nógrád megyei birtokai teljes mértékben egybeesnek a ma palócok által lakott területekkel.⁴⁰⁴ Miután Bíborban született Konstantin bizánci császár műve szerint a három kavar törzsnek egy fejedelme volt, Kovács szerint valószínű, hogy azok egy tömbben éltek. Aba Sámuelről pedig mind Anonymus, mind a Képes Krónika elárulja, hogy kazár származású volt. A palóc területek helynévi anyagáról szólva a Szerző kiemeli, hogy gyakoriak közöttük a török közszavakból kialakult helységnevek (Bóly ~ Bolya, Fancsal ~ Fancsika, Vécs ~ Pécs ~ Bécs, Áta ~ Atya ~ Átány stb.). Az Abák még a kazár birodalomban megismerkedhettek a bizánci rítusú kereszténységgel, s így Magyarországon is sajátos típusú templomokat építettek. Ennek emlékei a feldebrői nemzetségi monostor, valamint a tarnaszentmáriai templom. Ugyanebbe a körbe sorolta a kishánai körtemplom mellett talált három sírkövet, melyeken egyenlő szárú kereszt, illetve primitív, emberalakot ábrázoló dombormű látható. A bizánci kereszténység jelét látja abban is, hogy az Abák szállásterületén épített templomok közül többet bizánci szentek tiszteletére szenteltek.

A minket közelebről érdeklő régészeti bizonyítékok sajnos igencsak soványak. Mindössze az eger-szépaszszony-völgyi temető más magyarországi lelőhelyektől eltérő temetkezési rendjét és embertani anyagát említi (sajnálatos módon nem részletezve azt, hogy miben is állnak ezek a sajátosságok), kiemelten kezelve a 26. sírból előkerült fülkanalat, melynek párhuzamai Kazária területéről ismertek. Végeredményben tehát úgy véli, hogy településtörténeti, nyelvészeti, egyháztörténeti és régészeti adatok alapján azonosítani lehet Észak-Magyarországon egy törökös népcsoport 9–11. századi meglétét. E népcsoport a kavar törzs volt. Leszármazottaiknak a 12–13. században tudálékos krónikás magyarázat alapján, szláv

nyelvű népetimológiával adták a gúnyosan értelmezett *palóc* nevüket.

Kovács B. fent említett munkája a vegyes érvelés klasszikus példája. Teóriája alátámasztásához régészeti bizonyító anyaggal lényegében nem rendelkezik. A bizonytalan keltezésű, eredetű és magyarázatú helynevekre ilyen súlyú következtetés aligha építhető. (Erre nézve az alábbiakban konkrét példával is fogok szolgálni.) Ami az Aba nemzetség itteni megtelepedését illeti, Anonymus elbeszélésén kívül lényegében semmi nem támasztja alá, hogy e területen ősfoglalók voltak. Igaz, azt sem, hogy – mint Györffy gondolta – itteni birtokaikhoz csak 955 után jutottak. De még ha elfogadnánk is azt a feltevést, hogy már a honfoglalás éveitől jelentős birtokokat szereztek a későbbi Heves megye területén, mindez akkor sem jelentené automatikusan azt, hogy az ott lakó népesség akár jelentősebb számban is kavar volt. Arra nézve pedig végképp nincsen semmilyen komolyan mérlegelhető adatunk, hogy az Abák már kazár földön megismerkedtek volna a bizánci rítusú kereszténységgel. Ez esetben azt kellene ugyanis feltételeznünk, hogy az ilyen jellegű tudásuk, hitük majd' másfél évszázadig megőrződött, búvópatak-ként rejtőzött, hogy aztán az ezredfordulón történt keresztény államalapítás kapcsán hirtelen újból felszínre törjön! A 11. századi templomalaprajzok, patrocíniumok ilyenén magyarázat bizonyítékok híján nem engedhető meg, ugyanis pusztán egy semmivel alá nem támasztható feltevéseken alapul. Mindezek ellenére Kovács B. hipotézise nemcsak a történettudomány, hanem a néprajz és a régészet egyes képviselőinek a körében is pozitív visszhangra talált. A palócság történetét és néprajzát bemutató monumentális monográfia e néprajzi csoport ősei között előkelő helyet biztosított a kavaroknak, bár a kötet erre vonatkozó fejezete igen kevés reális elemet tartalmaz, s aligha felel meg a tudományos szakszerűség kritériumainak.⁴⁰⁵

A régészeti adatok szemszögéből vizsgálta a tárgyalat régiót kandidátusi disszertációjában Bálint Csanád, megkísérelvén a Kovács B. elméletében tatóngó űrt ezek segítségével betölteni.⁴⁰⁶ A különböző tárgytipusok és hitvilági elemek alapján a 10. századi magyar szállásterület egyes régióinak elkülönítésére tett kísérlete során arra az eredményre jutott, hogy a Mátraalján megtelepedett népesség néhány alapvető vonásában különbözik a Kárpát-medence többi részétől. Ezek közül legjellemzőbb a tényleges koponyatrepanációk nagy száma, a csüngős kaftánveretek és a nyugati érmék szinte teljes hiánya és az öntött, áttört hajfonatkorongok jelentős mennyisége. Ehhez csatlakozik még a temetők leletanyagának szegényes volta s a lovas temetkezések kis száma is. Mindezek

⁴⁰³ Kristó 1980, 454–457.

⁴⁰⁴ Kovács 1969, 159–175.

⁴⁰⁵ Bakó 1989, 51–118.

⁴⁰⁶ Bálint 1991, 121–158.

alapján arra a következtetésre jutott, hogy a Mátra-vidéki csoportot nehéz lenne elvonatkoztatni az Abák vagy a kavarak egyik törzsének itteni megszállásától.

Bálint Cs. megállapításait éles kritika érte Dienes I. és Szabó J. Gy. részéről. Dienes I. arra hívta fel a figyelmet, hogy aligha lehet valamely tájegység jellegzetességét mindössze néhány tárgy típusra és egy szokásra alapozni.⁴⁰⁷ Ráadásul akár a koponyatrepanáció, akár az öntött hajfonatkorongok országosan elterjedtek, sőt ez utóbbiak a Heves megyei temetőkben éppenséggel csekély számban képviseltetik magukat (Eger-Szépasszony-völgy, Aldebrő-Mocsáros). Ami pedig a Mátraalja temetőit illeti, Dienes arra a megállapításra jutott, hogy a kérdéses területen a gazdagabb és szegényebb sírok megoszlása megfelel az ország más vidékein tapasztaltaknak és a magyar társadalom rétegzettségéről tudottaknak.

E vitába bekapcsolódott Kristó Gy. is, aki – Dienesel ellentétben – Bálint Cs. munkájának éppen e fejezetét tartotta a legkiérleltebbnek: „...ugyan mintaszerű elemzések végén nem dönt etnikai, politikai és kulturális okból bekövetkezett elkülönítés alternatívái között, de nehéz nem arra gondolni, hogy mind az etnikai, mind a politikai alapon létre jött különállás voltaképpen törzsi elkülönülést jelölhet; amit frappánsan mutathat a Mátra-vidéki régészeti anyagnak csaknem minden szempontból való eltérése a Kárpát-medence más anyagaitól, márpedig a Mátra vidékén külön etnikum és törzs, a kabarság telepedett meg, vagy talán inkább csak szállást ütött.”⁴⁰⁸ E sorokat olvasva valóban nehéz nem arra gondolnunk, hogy Kristó Gy. számára a törzsi államok akkoriban formálódó elképzeléséhez⁴⁰⁹ rendkívül kapóra jött – a 10. századi dukátusok egyébként megalapozottnak tűnő „felszámolása” után – a szálláshely nélkül maradt kavarak Mátra-vidéki elszállásolása, amihez immár régészeti érveket is sikerült felsorakoztatni. Sajnálatos módon azonban elmaradt mindezen megállapítások súlyának, mind pedig az ellenzők (Dienes I. és Szabó J. Gy.) megalapozott érveinek mérlegelése.

Márpedig nyilvánvaló, hogy e tekintetben az érintett vidék leletanyagát legjobban ismerő – hiszen „birtokon belül” lévő – Szabó J. Gy. meglátásai nem hagyhatók figyelmen kívül. E leletanyagnak ugyanis csupán szerény töredéke volt – s a jelen kötet megjelenéséig ez az állapot nem is nagyon változott – közölve. Jellemző módon csupán két teljességre törekvő temetőközlés látott napvilágot az 1980-as évek elejéig: az egyik az 1898-ban megmenetett eger-szépasszony-völgyi temetőmaradvány közzététele volt, de még az sem tartalmazta Nagy Á. hitelesítő

ásatásának eredményeit,⁴¹⁰ a másik pedig a Szabó J. Gy. által feltárt újlőrincfalva-magyaradi 10–11. századi szerény leletanyagú temető. Nem csodálkozhatunk így azon sem, hogy a csupán kis részben, s többször csak baráti szóbeli közlés formájában ismert adatokból a legfelkészültebb kutatók sem juthattak reális eredményre.⁴¹¹

Heves megye 10–11. századi sírjainak, temetőinek túlnyomó többségét ugyanis vitán felül álló módon Szabó J. Gy. leletmentései nyomán ismerjük. A biztató 19. századi kezdetek (Bartalos Gy. tevékenysége, az első 10–11. századi sír feltárása Füzesabony-Réthy-tanyán 1885-ben) után ugyanis egészen 1958-ig csupán szórványként vagy más ásatások „melléktermékeként” (Heves-Kapitányhegy, Visznek-Kecskehegy) kerültek elő honfoglalás kori sírok. A megye területéről mindössze 22 lelőhelyet tartottak nyilván. A leletek Szabó J. Gy. Egerbe kerülése (1958) után gyarapodtak ugrásszerűen. Rajta kívül Dienes I., Nagy Á. és Kovács B. végzett néhány lelőhelyen számottevő feltárásokat. Munkásságuk révén 25 újabb lelőhely vált ismertté 30 esztendő alatt, azok száma tehát több mint a duplájára emelkedett. Megjegyzem: a Szabó J. Gy. 1986-ban bekövetkezett halála óta eltelt két évtizedben ismét mindössze négy lelőhellyel gyarapodott Heves megye 10–11. századi temetőinek a száma, dacára az 1990-es évek óta zajló, a nagyberuházásokhoz kapcsolódó hatalmas méretű leletmentéseknek! Mindezek fényében felettébb akadémikus jellegűnek tűnnek az olyan viták, amelyek az ún. Dunántúl-jelenség, s konkrétan a Baranya megyei korpusz megjelenése kapcsán dúltak, arra hivatkozván, hogy a „nagy számok törvénye alapján” e területen is elő kellett volna kerülniük gazdag temetőknek, ha lettek volna ott olyanok. Nos, a hevesi példa a napnál világosabban bizonyítja, hogy valamely korszak leletanyagának gyarapodása döntő módon egyetlen tényező függvénye: dolgozik-e a területen olyan specialista, aki módszeresen kutatja, s meg is menti az adott korszak leleteit? A Dunántúlnál maradvány példával szolgál e tekintetben Somogy megye, melynek 10–11. századi régészeti képe az elmúlt két évtized során Költő László és munkatársai tevékenysége nyomán szinte alapjaiban megváltozott. Ha viszont a régészeti kutatásokat érintő újabb adminisztratív szabályozásokra gondolunk, meglehetősen borús jövő előtt állunk.

Heves megyéhez visszatérve: újabb leleteinek birtokában Szabó J. Gy. meggyőző módon korrigálhatta az egyes tárgy típusok mátraalji hiányáról (csüngős díszek és csüngős kaftánveretek, poncolt korongok, rozettás lószerszámveretek, préselt ruhadíszek, gyöngysorcsüngős

⁴⁰⁷ Dienes 1978, 122–123.

⁴⁰⁸ Kristó 1978, 129.

⁴⁰⁹ Kristó 1980.

⁴¹⁰ Bartalos 1899, 129–130, 353–360; Nagy 1969, 129–157.

⁴¹¹ A kavarkérdés napjainkig legalaposabb, iránymutató összefoglalása: Fodor 1986, 99–114.

fülbevalók) s mások jellemző előfordulásáról (öntött, át-tört hajfonatkorongok) felvetett nézeteket.⁴¹² Ily módon lényegében az egész korábbi vita érvényét veszítette. Nem találtam nyomát a szakirodalomban annak, hogy figyelemztetésére bárki érdemben reagált volna.

Szabó azonban eljutott egy jóval távolabbra vezető felismeréshez is. Régészetünk ugyanis mind a mai napig a Szőke B. által megalkotott – s a megszületése idején valóban korszakalkotó jelentőségű – kategóriákba próbálja beilleszteni a 10–11. századi temetőket, „köznépi” vagy „középrétegbeli” lelőhelyeket, közösségeket konstruálva ez által.⁴¹³ Napjainkra azonban – főként a teljességre törekvő, jól dokumentált feltárások számának jelentős növekedésével, s ezek egy részének közzétételével – teljesen nyilvánvaló, hogy ez a mesterkélt konstrukció tovább nem tartható, hiszen alig akad olyan lelőhely, amely a Szőke által meghatározott kritériumoknak legalább nagy vonalakban megfelelné. A hajdani valóság ennél sokkal összetettebb, a 10–11. századi társadalom és gazdaság szerkezete – valamint az azt többé-kevésbé tükröző temetők – jóval sokszínűbbek voltak. Kitűnően érzékelté mindezt már közel 30 esztendővel ezelőtt is Szabó J. Gy. a Heves megyei anyag kapcsán. A jelek szerint a kellő figyelemre nem méltatott sorait érdemes szó szerint felidézni: „...a Szőke meghatározásában első köznépi csoportnak nevezett, kisszámú sírból álló temetőkben lovassírok, fegyver mellékletek (szablya, íj, tegez), a nőknél kéttágú csüngők, rozettás préselt ruhadíszek, rombikus ingveretek a jellemzők. A legfőbb ismérv, amely a »középréteg második csoportjának« temetőitől elválasztja ezt a réteget, Szőke szerint a veretes övek hiánya. Hiszen a szóbanforgó női ruhadíszeket nézve különbség nincsen. Szerintünk az »első köznépi csoport« kategóriájának nincs alapja, mesterkélt konstrukció. Heves megyében, mivel a veretes övek itt hiányoznak, nem is lehet ilyen réteget körvonalazni; vagy (ami még rosszabb) fel kell akkor tételezni, hogy a középréteg sírjai, temetői még nem kerültek napvilágra.”⁴¹⁴ Mindezek fényében még inkább felmérhető az a veszteség, amely Szabó J. Gy. korai halálával érte a korszak kutatását. Az általa feltárt temetők módszeres vizsgálatára és közzétételére nem maradt ideje és lehetősége, legfeljebb egy-egy, általa fontosnak tartott jelenségüket dolgozhatta fel (hajfonatkorongok viselete: Dormánd, Aldebrő, vámpirisztikus szokások: Eger-Ré-pástető, temetőárok kérdése: Kál). Az egyetlen kivétel a monografikus igénytel megírt (de sajnálatos módon nem abban a formában megjelent) sarud-bábi, illetve újlőrinc-

falva-magyaradi telep és temető feldolgozása, amely e lelőhelyeken messze túlmutató módon értékelte a régió 10–11. századi történetének alapvető kérdéseit.

Az imént részletesen bemutatott, a térség lakói közötti kavarr jelenlétet taglaló vitával kapcsolatban azonban meg kell jegyezni, hogy Szabó ellenvetései inkább a régészeti leletek értékelésére vonatkoztak, a Mátraalján megtelepedett népesség etnikumának kavarr voltát maga is lehetségesnek tartotta.⁴¹⁵ Igaz, egy korábbi dolgozatában határozottan felhívta a figyelmet arra, hogy a régészeti kutatás a kavarság emlékményét mindeddig még nem tudta megnyugtatóan körülhatárolni. Megfigyelései szerint a honfoglalás kori magyar, illetve a késő avar emlékek által határolt településterület lényegében azonos, s a honfoglalók Heves megye déli felén nem lakatlan mocsári szigeteket találtak, hanem egy, a késő avar kultúrában élő népességet. Megfigyelve, hogy a megye honfoglalás kori lelőhelyeinek mintegy kétharmada a síkvidéki részeken, gyakorlatilag a budapest–miskolci vasútvonaltól délre helyezkedik el, arra a megállapításra jutott, hogy „...Anonymus, amikor a Bükk, a Mátra és a nógrádi részek meghódításának útvonalát leírta, tulajdonképpen a megszálló nemzetségek első szállásterületeit jelölte meg.”⁴¹⁶ A Mátra és a Bükk déli oldalán, a már dombosabb vidék folyóvölgyeiben a honfoglalók első nemzedékét csak fegyveres férfisírok képviselik (Eger-Almagyar, Eger-Ré-pástető, Gyöngyöspata-Csákbereg), családi temetőket, női és gyermeksírokat véleménye szerint a magyar honfoglalást közvetlenül követő évtizedekből kimutatni nem tudunk.⁴¹⁷

Az írott források alapján a kavarr mellett még egy etnikum jelenlétével kell számolnunk a 10–11. században Heves megye területén, mégpedig a besenyőkével. E kérdéskör legrészletesebb vizsgálatát Nagy Á. végezte el.⁴¹⁸ A besenyők 10. század végi, Taksony fejedelem (955 k.–972 k.) idején történt megtelepedését a kemeji részen Anonymus Gestájából ismerjük. Eszerint e területen Tonuzoba besenyő vezér (a későbbi Tomaj nem őse) ütötte fel szállását népével együtt. Adatait más írott forrás is megerősíti, nevezetesen az Aba nembéli Péter comes által 1067 körül kiadott, a százdi bencés apátság alapításához köthető oklevél,⁴¹⁹ amely a százdi monostor Szihalom környéki birtokainak felsorolása közben utal egy útra, mely a besenyők sírhalmaihoz vezet, megemlíti ugyan ezen birtok határjárása során a besenyők kútját, végül a kolostornak adományozott birtokokon lévő szolganepek felsorolásában 30 lovas szolgáról esik szó, akik közül 20

⁴¹² Szabó 1980, 114, 132. j.: „Az is nyilvánvaló, hogy a neves szerző európai áttekintésben látta a Mátra vidék régészeti elkülönülését, amely a vidéken ragadt kutatók szemszögéből nem felismerhető.”

⁴¹³ Szőke 1962.

⁴¹⁴ Szabó 1980, 114, 129. j.

⁴¹⁵ Szabó 1980, 73.

⁴¹⁶ Szabó 1969, 54–59; Szabó 1970, 35–36.

⁴¹⁷ Szabó 1969, 58.

⁴¹⁸ Nagy 1969, 129–157.

⁴¹⁹ Wenczel Gusztáv: Árpád-kori új okmánytár, I. Pest, 1860. 24.

magyar és 10 besenyő volt.⁴²⁰ Az említett birtok a kutatók szerint a mai Füzesabony, Szihalom és Mezőtárkány között feküdt. Az említett út pedig egyenesen a írott forrásokban csak a 13. században feltűnő Bögér/Bögör Besenyő felé vezetett. E falu a mai Besenyőtelek helyén vagy határában helyezkedett el.⁴²¹

A történészek és régészek érdeklődését már a 19. század végén felkeltette az a lehetőség, hogy egykorú írott forrás segítségével azonosítani lehetne egy régészeti lelőhelyet, amely ráadásul nagy valószínűséggel egy, a magyartól eltérő etnikumú népesség, a besenyők régészeti hagyatékát rejti. Bartalos Gy. ösztönzésére Foltiny J. irányításával ennek eredményeként került sor Heves megyében az első 10–11. századi sír feltárára Füzesabony-Réthy-tanyán 1885-ben, a besenyő emlékek kutatásának jegyében. A századi alapítólevélbe foglalt, Szihalomra vonatkozó határjárás ugyanis lokalizálni lehet az említett településtől délre lévő Apáti-pusztá területére,⁴²² ami dülönévként (Kisapáti-dűlő) napjainkban is létezik. E dűlő nyugati, Füzesabony felőli oldalán volt a Réthy-tanya, illetve a Koszpérium-domb, amit a ma is vízenyős Nagyrét választ el a Kisapáti-dűlőtől. A mellkeresztel és edénnyel elhantolt kislány sírját a Koszpérium-dombon találták meg, egy őskori halomsír feltárása során. A nagy valószínűséggel magányosan eltemetett sír csekély számú és a 10–11. század fordulójának régészeti emlékei közé jól beilleszthető mellékletei azonban nem adnak lehetőséget arra, hogy azokat egy meghatározott, a magyartól eltérő (besenyő) etnikumhoz kössük. Természetesen nem zárható ki, hogy a közelben még felfedezetlenül lappang egy temető, hiszen az oklevél egyértelműen *besenyők sírjairól* beszél, s nem magányos sírról. Az eddig ismert lelőhelyek (Szihalom-358. sz. ház, Füzesabony-Kettős-halom, Füzesabony-Kastélydűlő, Füzesabony-Belterület) földrajzi helyzetük miatt e tekintetben nem jöhetnek számitásba. Feltehetőleg éppen ezért vetette fel Kristó Gy., hogy nem lenne haszon nélküli dolog ásatást kezdemé-

nyezni a 11. századi oklevél által meghatározott területen.⁴²³

Nyelvészeti, illetve helynévtörténeti megfontolások alapján Nagy Á. az alábbi településeket sorolta a besenyő szállásterülethez: Besenyőtelek, Dormánd, Füzesabony, Kerecsend, Hevesvezekény, Pély, Tepély, Kál, Sarud, Átány, Kömlő, Erdőtelek. Hangsúlyozta azonban, hogy az így megvont területhatárok nem kizárólag besenyők által lakott területet jelölnek meg, hanem nagyjából azt a vonalat, amelyen belül a 10. században a Tiszától északra megtelepedtek a Tonuzoba vezette besenyők.⁴²⁴ Komoly nehézségekkel találta szemben magát azonban akkor, amikor a kemeji részek 10–11. századi régészeti emlékének belül megkísérelte a besenyőkhöz köthető leleteket elkülöníteni. Végül az erdőtelki, tiszaburai, a füzesabony-Réthy-tanyai (Kospérium-domb), valamint az ohat-pusztaköcsi, csattag-halmi sírokat, illetve temetőtöredékeket vélte a besenyőkkel kapcsolatba hozhatónak.⁴²⁵ Valójában az erdőtelki lelet kivételével a többi semmiben sem különbözik a Kárpát-medence számos más 10–11. századi emlékéhez.⁴²⁶ Önmagában az, hogy valamely lelőhely a 11. századi (vagy még későbbi) írott források alapján besenyő szállásterületen található, még nem tanúskodik az ott eltemetett(ek) etnikai jellegéről. Különösen megfontolandó ez a századi apátság alapítólevelében említett, s a besenyők sírhalmaival kapcsolatba hozott Füzesabony-Kospérium-domb, illetve az ott feltárt kislánysír esetében.⁴²⁷

Nagy Á. hipotéziseit a történettudomány, illetve a régészet képviselői is komoly kritikával illették. A korai, 10–11. századi besenyő tárgyi hagyaték meghatározása, illetve a korabeli magyar leletanyagtól való elkülönítése a mai napig sem megoldott, így azon sem csodálkozhatunk, hogy a kemeji besenyők emlékeinek meghatározására tett kísérlet sem járt – nem is járhatott – sikerrel.⁴²⁸

A fentieket összefoglalva, az eddigi kutatások eredményeit áttekintve kijelenthetjük: Heves megye területé-

⁴²⁰ Az eddigi történeti s az arra támaszkodó régészeti kutatás a 20 magyar és a 10 besenyő lovas szolgáról szóló adatot egységesen úgy értelmezte, hogy az a Szihalom környéki birtokrészt etnikai összetételét jelzi, s arra utal, hogy besenyők és magyarok nem elkülönült tömbökben, hanem mozaikszerűen összekeveredve éltek e területen: Pálóczi Horváth 1989, 32. Valójában az említett oklevél egyáltalán nem erről szól. A szövegben említett birtokok országrésznyi területeken szóródnak a mai Heves (Szihalom), Szabolcs-Szatmár-Bereg (Fancsalenyére – a mai Demecser területén), Zemplén (Szürnyeg) és Hajdú-Bihar (Bás, Soly, Füged, Márki, Hort – a mai Polgár határában) megyék területén, s ezen adományokat összegezte és számszerűsítette az adományozó. Ezt teljesen egyértelműen kimondja az oklevél alábbi passzusa is: „Számszerint az egész így összegehető: tudniillik 104 háznép szolgál, 30 lovas: 20 magyar és 10 besenyő, 6 gyapjú- és vászonkészítő, 10 szőlő és méhes, 10 pár ló, 100 ökör, 500 juh, 200 sertés.” In: Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről. Szerk. Makk Ferenc–Thoroczkay Gábor. Szeged, 2006, 35–41. Az oklevelet fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Piti Ferenc.

⁴²¹ Nagy 1969, 133, további irodalommal.

⁴²² Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, I. Budapest 1966, 807.

⁴²³ Kristó Gyula: Sírhelyekre vonatkozó adatok korai okleveleinkben. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica, Tomus LXXI. Szeged 1981, 22–23.

⁴²⁴ Nagy 1969, 134.

⁴²⁵ Nagy 1969, 135–138.

⁴²⁶ Joggal hívta fel erre a figyelmet a tiszaburai temetőtöredék kapcsán Fodor 1976, 260, 28. j., felvetve azt is, hogy az erdőtelki lelet 12–13. századi kun temetkezés maradványa is lehet: uo. 259–260.

⁴²⁷ Miután a Bartalos Gy. biztatására végzett ásatás eleve az írott forrás adatainak igazolása céljából indult, a végeredmény aligha lehetett kétséges: a 10–11. század fordulójára keltezhető sír bevonult a besenyő emlékek közé. Foltiny 1885, 125.

⁴²⁸ Minderről összefoglalóan, a korábbi kutatások, illetve az előrelépés lehetséges módozatainak bemutatásával Hatházi 1990, 22–59., a kemeji részekről uo. 28–30, 34, 43.

nek eddig ismert 10–11. századi sírleletei között sem a feltételezett kavarr, sem a bizonyosan itt élt besenyő népesség régészeti nyomát, illetve jellegzetességeit – a különböző irányú kísérletek ellenére – nem sikerült kimutatni. Ennek lehetséges okaira e könyv alábbi fejezeteiben még visszatérünk. Határozottan tetten érhető viszont több esetben is az a módszer, amelynek jegyében önmagukban is rendkívül töredékes és bizonytalan adatokat más tudományág hasonlóképpen bizonytalan adatainak a segítségével kívánnak magyarázni vagy alátámasztani. Ez a klasszikus „vegyes érvelés” módszere.⁴²⁹ Ráadásul még e bizonytalan adatok felhasználása is több esetben szelektív módon történt, a lehetséges magyarázatok közül kiragadva azt az eshetőséget, amely alátámaszthatja az éppen aktuális hipotézist, s háttérbe szorítva azt, amely annak érvrendszerét gyengíti. Mindezt e helyütt most csak egyetlen (de véleményem szerint igen tanulságos) példával szeretném illusztrálni, a *Sarud* helynév magyarázataival, illetve e magyarázatok felhasználási módjával.

A Sarud-Báb lelőhelyen feltárt 12–13. századi településrészlet, illetve az annak tőszomszédságában fekvő újlőrincfalva–magyaradi 10–11. századi temető feldolgozása során Szabó J. Gy. arra az eredményre jutott, hogy e népesség már a 10. századtól kezdve főként lótarásra specializálódott, s már ez időtől fogva a fejedelmi, majd a királyi szolgáltatónépek sorába tartozott. Ezt bizonyítaná többek között *Sarud* neve is (első említése 1261-ből: *Saruld*), amely település Géza fejedelem felesége, Sarolt után kapta volna a nevét.⁴³⁰

Ezzel szemben Nagy Á. *Sarudot* a lehetséges besenyő helynevek között tartotta számon. Nevét a török *Šar*, *šari*, *šarig* alapján tartotta török (besenyő) eredetűnek.⁴³¹

Végezetül Kiss Lajos szerint a név a *Sorud* személy-

névből ered, mely a magyar saru (lábbeli) főnévnek a származéka.⁴³²

Túl azon, hogy speciális képzettség hiányában egy régésznek nyelvtörténeti, névmagyarázatot illető kérdésekben nagyon kockázatos állást foglalnia, további veszélyeket rejt magában egy másik tényező is. Nevezetesen az, hogy egy régészeti lelőhely (különösen egy temető) esetében mindig veszélyes a lelőhelyet összekapcsolni egy, a közelében található, de az esetek túlnyomó többségében több száz évvel későbbi forrásokban említett helységnévvel. A kettő közötti kapcsolat ugyanis részint nehezen (vagy inkább az esetek döntő többségében sehogyan sem) igazolható, részint pedig az ilyen (nem kellő bizonyítékok alapján) összekapcsolt adatok a több oldalú bizonyítottság látszatát keltve számos téves következtetés kiindulópontjává válhatnak.⁴³³ Éppen ezen indokok alapján – bármely csábító lenne is – a továbbiakban a régészeti leletek értékelése során nem veszem figyelembe a környékükön található helynevekből esetlegesen levonható következtetéseket: ez ugyanis egy másik tudományág feladata. Ez szakítást jelent a honfoglalás kori korpusz-sorozat eddig követett hagyományával is. Nem kívánom követni azt a módszert sem, amely a vizsgált térséggel kapcsolatos történeti hipotézisek fényében, azokhoz igazodva (vagy azokkal éppen szembe helyezkedve) értékelné a honfoglalás és államalapítás kori temetők leletanyagát. E leleteknek ugyanis, mint sajátos és egyedi forrásoknak, maguknak kell elárulniuk az általuk hordozott információt, nem befolyásolva semmiféle prekonceptió által. Ha a végeredmény kevesebb és szürkébb is lesz, mint amit a tévesen értelmezett komplexitás esetén várhatnánk, reményeim szerint az a kevés mindenféleképpen szilárdabb alapokon fog nyugodni.

⁴²⁹ Bálint 1995, 245–246.

⁴³⁰ Szabó 1980, 105–106. Szabó utal Kiss L. más irányú névmagyarázatára, ld. erről alább.

⁴³¹ Nagy 1969, 134, 91. j.

⁴³² Kiss 1978, 564.

⁴³³ Bálint 1978, 264–265. Bálint Cs. e tárgyban kifejtett részletes és meggondolkoztató érvei semmit sem veszítettek érvényükből.

III. HEVES MEGYE 10–11. SZÁZADI TEMETŐINEK TÁRGYI HAGYATÉKA

Az elemzés módszere

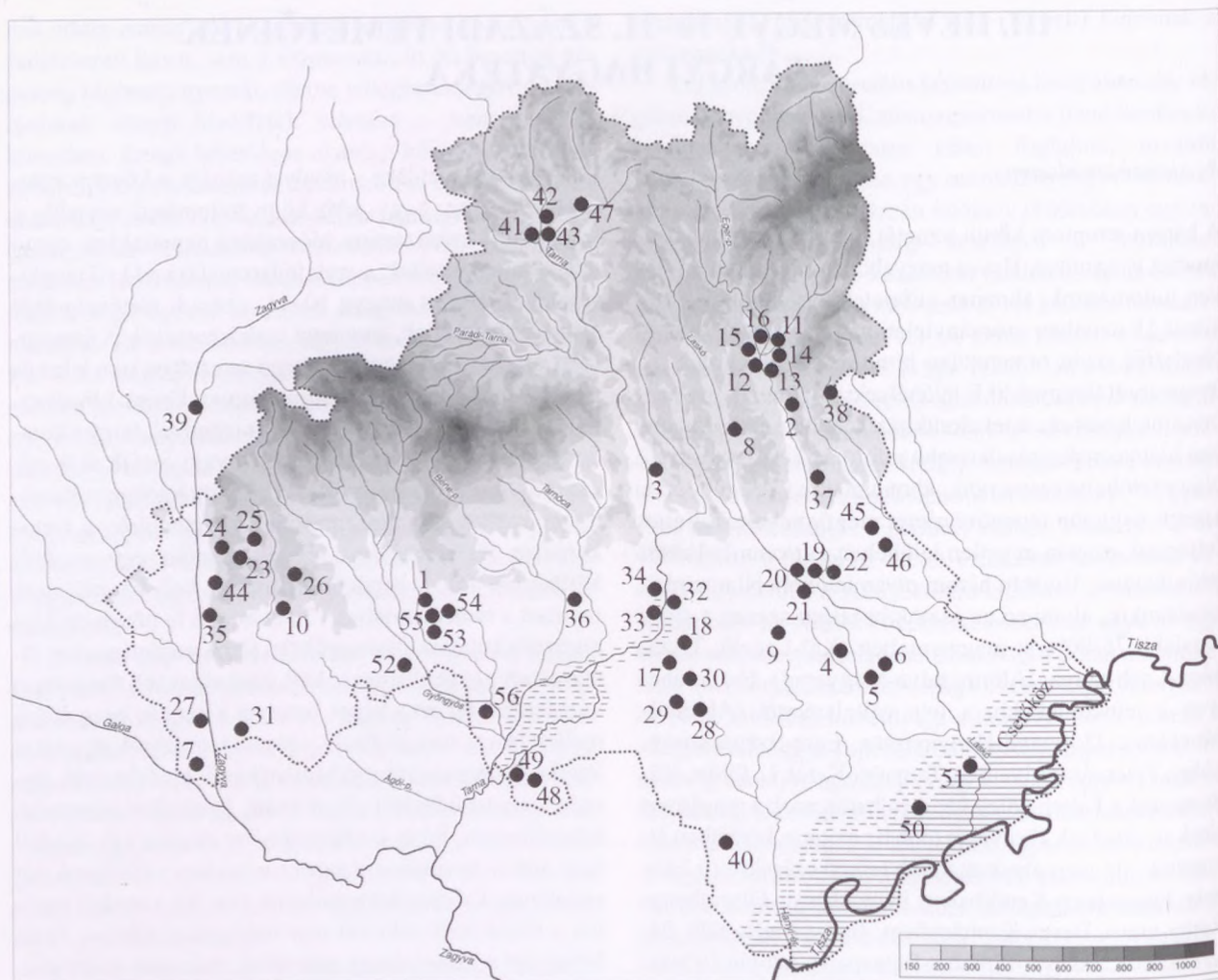
A három templom körüli temetőt, illetve a három éremkincset leszámítva, Heves megyéből 50 olyan lelőhelyről van tudomásunk, ahonnan sírleletek kerültek elő. Ezek közül 18 azonban szórványlelet, vagy sírokról, temető-részletről szóló bizonytalan híradás, egy vagy néhány megmaradt tárggyal.⁴³⁴ E lelőhelyekről legfeljebb benyomásaink lehetnek, értékelésükhöz, megítélésükhöz azonban hiányoznak a részletesebb információk. Összesen 32 olyan lelőhelyet ismerünk, ahonnan egy vagy több sírt, kisebb-nagyobb temetőrészletet megfigyeltek. Teljesen feltártnak csupán egyetlen lelőhelyet (Visonta-Felsőrét) tekinthetünk. További három olyan lelőhely áll a rendelkezésünkre, ahonnan az ásatok becslése szerint a sírok legalább 75-80%-át megmentették (Kál-Legelő, Tiszánána-Cseh-tanya, Újlőrincfalva-Magyarad). Hat lelőhelyen a temetőnek kb. a fele vált ismertté (Aldebrő-Mocsáros, Dormánd-Hanyipuszta, Eger-Szépasszony-völgy, Pétervására-Ivádi út, Tarnaörs-Kerek L. földje, Vámosgyörk). Feltehetőleg ide sorolhatók azok a magányos sírok is, amelyek környékét több tíz méteres körzetben átkutatták, de nem akadtak újabb temetkezésekre (6 lelőhely: Füzesabony-Kettőshalom, homokbánya, Füzesabony-Réthy-tanya, Heves-Kapitányhegy, Ludas-Varjú-dűlő, Pétervására-Laktanya, Tarnaörs-Rajnapart). A többi 19 lelőhely kisebb-nagyobb temetőrészletnek tekinthető. E mindösszesen 32 temető, temetőrészlet területén 583 sírt tártak fel. Ez az az adatbázis, amelyre támaszkodhatunk Heves megye 10–11. századi temetőinek értékelése során. Úgy vélem, nem kell bizonygatnom, hogy ez az adatmennyiség – a terület 10–11. századi népességének egyébként ismeretlen nagyságú, de nyilván több százszor nagyobb lélekszámahoz viszonyítva – még mintavételnek is elenyésző.

A témakör kutatója ezen a ponton két lehetőség között választhat: az egyik az lenne, hogy a helyzetet kilátástalannak nyilvánítja, s az elégtelen mennyiségű adatra hivatkozva kijelenti, hogy nincs meg a megfelelő alap a tudományos kritériumoknak megfelelő következtetések levonására. A rendkívül csekély számú elemezhető lelőhely és a többi, elemzésre alkalmatlan temetőmaradvány vizsgálata ugyanis óhatatlanul téves következtetésekhez vezet, amely nem a hajdani valóságot (pontosabban annak egy kis szeletét) tükrözi, hanem annak a minden hitelességet nélkülöző torzképét. Módszertani szempontból ez az álláspont aligha lenne támadható.

A másik lehetőség – amelyet magam is követni szándékozom – az, hogy jobb híján tudomásul vesszük: e rendkívül forrásszegény időszakból napjainkban ennyi adattal rendelkezünk, s ezek felhasználásával kell megkísérelnünk Heves megye 10–11. századi történelméből annyit kiderítenünk, amennyit csak lehetséges. A fent említett nehézségeket természetesen ez esetben sem lehet és nem is szabad figyelmen kívül hagyni. Ennek következtében aligha léphetünk fel azzal az igénnyel, hogy a kutatót régió 10–11. századi történetét, vagy annak akár egy csekély részletét megírjuk. Jelen szituációban véleményem szerint egyetlen módszert követhetünk: a birtokunkban lévő régészeti leletek alapján egy modellt állíthatunk fel. E modellezéshez fel kell használnunk mindazt a tudást, amelyet 170 esztendő honfoglalás kori régészeti kutatása összegyűjtött. Ezen eredményekre támaszkodva (s ahol lehet és kell, azokat tovább finomítva) vázolhatjuk fel azt a képet, amelyet a kutatás jelen állása mellett Heves megye 10–11. századi temetőiről, az azokat létrehozó népesség tárgyi hagyatékáról, hiedelmeiről, társadalmi tagozódásáról alkothatunk. Ismételten szeretném hangsúlyozni, hogy a végeredmény csupán egy modell lesz, amely távolról sem azonos a hajdani valósággal, sőt annak még halvány körvonalaival sem. Ez a modell pusztán a témakörrel alkotott mai tudásunkat tükrözi. Nem léphet fel a bizonyosság igényével, már csak azért sem, mert az elkövetkező évtizedek során a forrásanyag folyamatos bővülésével e modell (egészében és részleteiben egyaránt) folyamatosan, akár alapjaiban is megváltozhat, sőt bizonyosan meg is fog változni.

E módszer nem jelent újdonságot, hiszen a magyar honfoglalás és államalapítás korának kutatása (s ugyanez érvényes más hasonló jellegű hazai és nemzetközi vizsgálatokra is) kimondva vagy kimondatlanul eddig is lényegében ezt az eljárást követte. A leletanyag mennyisége és minősége ugyanis országos szinten (pontosabban a hajdani magyar fejedelemség, majd királyság területére kivetítve) is hasonló állapotot mutat, mint az általunk vizsgált egyetlen régióé. Az már az egyes kutatók felkészültségén és habitusán múlott, hogy mennyiben számoltak e ténnyel, s így a skála a „termékeny bizonytalanságtól” a véglegesség igényével megfogalmazott kijelentésekig terjed. Jelen esetben magam egyetlen új szempontot vezetek be: a modellalkotás sajátossága miatt a rendelkezésre álló adatokkal a maguk állapotában számolok, s nem bocsátkozom találgatásokba a hiányzó részletek tekintetében. Konkrét példával élve: ha egy nagyjából felerész-

⁴³⁴ Boldog-Téglaház-part, Demjén, Ecséd, Eger-Kiskanda, Eger-Almagyar, Füzesabony, Gyöngyöspata-Csákbereg, Heves-Boconádi út, Heves-Szőlők, Hatvan, Kál-Legelő III., Maklár, Novaj, Pásztó, Pély, Szihalom-Földvár, Szihalom-358. sz. ház, Visonta-Petőfi utca.

283. kép. Heves megye 10–11. századi temetői: 1. Abasár-Bolt-tető, Kultúrotthon; 2. Andornaktálya-Dózsa György út 3. (volt Sodoma út 6.); 3. Aldebrő-Mocsáros; 4. Besenyőtelek-Szörhát; 5. Besenyőtelek-Tepélypuszta, I. temető (Csathótanya); 6. Besenyőtelek-Tepélypuszta, II. temető; 7. Boldog-Téglaház-part; 8. Demjén; 9. Dormánd-Hanyipuszta; 10. Ecséd; 11. Eger-Almagyar; 12. Eger-Gépállomás; 13. Eger-Kiskanda-dűlő; 14. Eger-Répástető; 15. Eger-Szépasszonyvölgy (Hajdú-hegy); 16. Eger-Vár, a Székesegyház temetője; 17. Erdőtelek-Bernáthegy/Barátoslapos; 18. Erdőtelek-ismeretlen lelőhely; 19. Füzesabony-Belterület; 20. Füzesabony-Kastélydűlő; 21. Füzesabony-Kettőshalom, II. sz. homokbánya; 22. Füzesabony (Szihalom)-Réthy-tanya, Koszpérium-domb; 23. Gyöngyöspata-Csákbereg-puszta; 24. Gyöngyöspata-Kecskekő; 25. Gyöngyöspata-Póctető; 26. Gyöngyöstarján-Templomdomb; 27. Hatvan; 28. Heves-Bocónádi út; 29. Heves-Kapitányhegy; 30. Heves-Szőlők; 31. Hort; 32. Kál-Legelő; 33. Kál-Legelő III.; 34. Kompolt-Krumpliföld, Magtári-dűlő; 35. Lőrinci-Selypi-puszta; 36. Ludas-Varjú-dűlő; 37. Maklár; 38. Novaj; 39. Pásztó; 40. Pély; 41. Pétervására-Ivadra vezető út; 42. Pétervására-Laktanya; 43. Pétervására-Vár; 44. Rózsaszentmárton-Felsőcsér; 45. Szihalom-Földvár; 46. Szihalom-358. sz. ház; 47. Tarnalesz-Berekfara; 48. Tarnaörs-Szentandrás-határ, Kerek László földje; 49. Tarnaörs-Rajnapart; 50. Tiszanána-Cseh-tanya; 51. Újlőrincfalva-Magyarad; 52. Vámosgyörk-Motorhajtóanyag-tároló telep; 53. Visonta-Felsőrért; 54. Visonta; 55. Visonta-Petőfi utca 13.; 56. Visznek-Kecskehegy; (57. Heves megye, ismeretlen lelőhely)

ben vagy még csekélyebb töredékben ismert temető sírjait jelen tudásunk alapján a 10. század utolsó negyede és a 11. század közepe közötti időszakra tudjuk keltezni, akkor az egész lelőhellyel abból a periódusból származóként számolok, s nem bocsátkozom feltételezésekbe a temető „ esetleg megsemmisült” „korábbi” vagy „későbbi” részleteivel kapcsolatban, még akkor sem, ha valóban nem ki-

zárt ilyenek a léte. Adatokkal ugyanis csak az ismert részlet elemzését tudjuk alátámasztani, az ismeretlen kapcsolatban azonban csupán találgathatnánk. Ez látszólag triviális dolog, de ha valaki áttekinti az elmúlt több mint másfél évszázad régészeti kutatását, akkor nyilvánvaló, hogy a megalapozatlan találgatások sokszor igen tág teret kaptak, s a feltételezés rövidesen bizonyossággá ma-

gasztosulva újabb hipotézisek kiindulópontjává vált. Természetesen el kell ismernem, hogy ez a módszer eleve magában hordozza a hibalehetőséget, hiszen nem azt tükrözi, hogy az adott lelőhely hajdan a maga valóságában milyen volt, hanem csak azt, hogy mit ismerünk belőle. Ezt a tényezőt azonban a kutatás jelenlegi állapotában nem lehet kiküszöbölni.

A keltezés problémái

Mindezeket a nehézségeket tovább tetézik a keltezés bizonytalanságai. A 10–11. századi temetők feldolgozása során az egyik leginkább problematikus kérdés az adott lelőhely időhatárainak a megállapítása. Habár az elmúlt évtizedek során az egyes tárgytipusok feldolgozása tekintetében komoly eredmények születtek, e munkálatok még távol állnak a befejezéstől.⁴³⁵ Ennek hiányában pedig aligha remélhetünk érdemi előrelépést. A magyarországi régészeti kutatásnak talán egyetlen más olyan korszaka sincs, amelyben ennyire szoros, olykor alig két-három évtizedre leszűkíthető „keltezési kényszer” (vagy ilyen irányú elvárás) lenne az igény. A temetők használati idejének viszonylag pontos megállapítása azonban nem egyszerű feladat. A korszak tárgytipusainak zöme hosszú ideig, olykor egy-másfél évszázadig használt tárgyakkal áll, s ráadásul azok előfordulása régióként gyakran eltérő képet mutat. Még szerencsés esetben is mindössze néhány olyan tárgy áll a rendelkezésünkre, amelyek használatával az előzőeknél valamelyest szűkebb időhatárok között számolhatunk. Éppen ezért jutnak kitüntetett szerephez a temetőkben talált pénzek.

Érmés sírok. Heves megye temetői 10. századi érmékben viszonylag szegények: mindössze 7 lelőhely 6 sírjából,⁴³⁶ valamint két temetőn belüli szórványleletként⁴³⁷ összesen 19 db pénz került elő. Közülük egyetlen példány volt bizánci érme (Eger-Szépasszony-völgy A sír: I. Romanos Lekapenos–Christophoros–VII. Konstantinos 921–931 közötti verete), további kettő pedig muszlim dirhem. Utóbbiak közül Eger-Almagyaron szórványleletként volgai bolgár dirhemutánzat került elő (H. 289 = 901–902), Eger-Répástetőn az 1. sírban restaurálás során meghatározatlanul elpusztult dirhemet tártak fel. A 16 db nyugat-európai érme közül a leggyakrabban Provence-i Hugó (926–931) veretei bukkantak fel, összesen 6 db (Aldebrő 8., 20. sír, Dormánd, szórványlelet, Tiszanána 4. sír – ez esetben egy 11 érméből álló sorozat záróvereteiként

2 db, valamint uo. 21. sír). I. Berengár rex (888–915) öt denára közül egyet Kálon találtak a 81. sírban, négyet pedig a tiszánánai 4. sírban. Végezetül ugyancsak a tiszánánai 4. sírból került elő Kopasz Károly (840–875) nyugati frank uralkodó négy érmeje, valamint egy meghatározhatatlan milánói denár is.

Az imént említett lelőhelyek kivétel nélkül a megye keleti részén található. Ezen belül külön is figyelemre méltó, hogy Eger környékének valamennyi ismert 10. századi temetője tartalmazott érmeket, de azok között nyugatiak nem voltak, csakis bizánci és arab veretek (ezek viszont a megye területén másuttal mindeddig nem is bukkantak elő). A három egri sír közül kettőben lovas, fegyveres (nyílhegyek, szablya) férfiak nyugodtak, de a harmadik (Almagyar) területén is lócsontok, nyílhegyek és tegezmaradványok kerültek elő.

Ezzel szöges ellentétben a nyugati veretek túlnyomó többsége 1–5 éves gyermekek sírjából látott napvilágot (Aldebrő 8. sír, Kál 81. sír, Tiszanána 4. és 21. sír – utóbbi lelőhelyen a 11. sírban nyugvó 3–4 éves gyermek mellett is találtak egy római érmét, a megye egyetlen ilyen jellegű leletét). Egyedül az aldebrői 20. sírba elhantolt 20–30 éves nő nem illeszkedik e sorba, egyébként a megye egyetlen 10. századi érmés női sírjaként. A dormándi Provence-i Hugó-denár a feldúlt sírok leletei közt maradt meg, így leletösszefüggéseit nem ismerjük. Az egriekkel ellentétben e sírok között lovas temetkezés már egyáltalán nem akad, s lószerszámos is csak kettő (Aldebrő 20. sír, Tiszanána 21. sír). A többi temetkezés vagy egyáltalán nem tartalmazott a pénzen kívül más mellékletet (Aldebrő 8. sír, Kál 81. sír), vagy – a hajfonatkorongos, díszruhás aldebrői 20. síron kívül – csak ételmellékletet (Tiszanána 4., 21. sír, utóbbi mellett még egy szerény bronz fülbevalót is találtak).

Azt azonban nagy valószínűséggel feltételezhetjük, hogy e sírok mindegyikébe halotti obulusként kerültek az érmék, ugyanis minden esetben a koponyacsontok között lelték őket.⁴³⁸ Kivétel csupán a nagyobb számú sorozatot tartalmazó tiszánánai 4. sír, de a veretek közül kettőt-kettőt ezúttal is a jobb, illetve bal ujjpercek között találtak. Jóllehet korábban általánosan elterjedt volt az a nézet, hogy a Kárpát-medencei magyarság körében a halotti obulus adásának szokása az önálló pénzverés megindulásával egy időben jelentkezik (tehát az ezredforduló éveitől), az újabb leletek alapján ez a kérdés árnyaltabb megközelítést igényel.⁴³⁹ Egyre több olyan 10. századi sírt ismerünk ugyanis, amelyekben az átfúrt érmék mellett

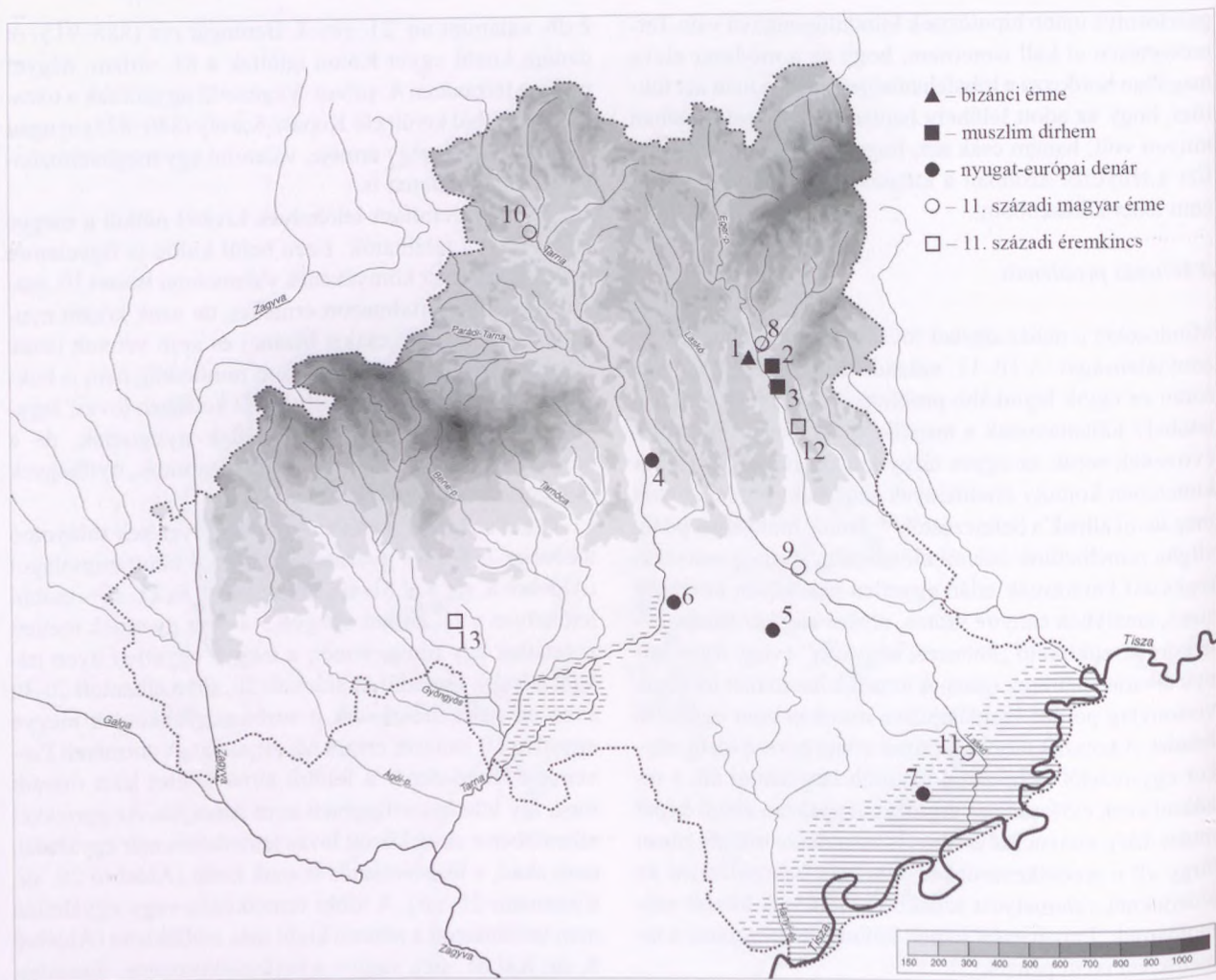
⁴³⁵ A feldolgozott tárgytipusok (hiányos) felsorolása a vonatkozó irodalommal: Langó 2007, 214–216. Korábban ugyanerről részletesebben: Mesterházy 1993, 270–310; Mesterházy 1997, 30–67.

⁴³⁶ Aldebrő 8., 20. sír, Eger-Répástető 1. sír, Eger-Szépasszony-völgy A sír, Kál 81. sír, Tiszanána 4., 11. sír.

⁴³⁷ Dormánd-Hanyipusztá, Eger-Almagyar.

⁴³⁸ E kérdéskör legújabb áttekintése: Kovács László: Érmék nem dísz vagy ékszer szerepben a honfoglaló magyar sírokban. In: Erdei Gyöngyi–Nagy Balázs (szerk.): Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére. Monumenta Historica Budapestinensia XIV (2004), 43–49.

⁴³⁹ Tettamanti 1975, 103; Bálint 1991, 175–177.

284. kép. Heves megye pénzeket tartalmazó temetői: 1. Eger-Szépasszony-völgy; 2. Eger-Almagyar; 3. Eger-Répástető; 4. Aldebrő-Mocsáros; 5. Dormánd-Hanyipusztá; 6. Kál-Legelő; 7. Tiszanána-Cseh-tanya; 8. Eger-Vár, Székesegyház; 9. Füzesabony-Kastélydűlő; 10. Pétervására-Ivádi út; 11. Újlőrincfalva-Magyarad; 12. Andornaktálya; 13. Visonta

1–3 db átfúratlan is előkerül.⁴⁴⁰ Felvetődött ugyan hogy ezen érmék egy része a halotti szemfedő része lett volna, illetve hogy az obulusadás szokása nem a 10. század egészére, hanem csak annak a második felére lenne jellemző, úgy vélem, hogy e probléma még további vizsgálatra, pontosításra szorul. Az átfúrt, korábban ruha- vagy lószerszámdíszként alkalmazott érméket egyébként immár harmadlagos felhasználásban obulusként is adhatták az elhunytakkal. Ez a szokás azonban még a pénzeket tartalmazó Heves megyei temetők esetében sem volt általános, hiszen azokban is csak egy-két sír tartalmazott halotti obulust.

Rendkívül sokat vitatott kérdés szakirodalmunkban, hogy mennyi idő telhetett el egy-egy érme kibocsátása és utolsó tulajdonosa általi megszerzése, majd sírba kerülése között.⁴⁴¹ Az általánosan uralkodó vélemény szerint nagy valószínűséggel számolnunk kell azzal, hogy kibocsátá-

suk után akár még hosszú évtizedekig vagy akár egy évszázadig is használatban lehettek e pénzek. Egy fontos jelenségre azonban szeretném felhívni a figyelmet. Jóllehet kétségtelen, hogy a kalandozó harcosok még a 10. században is hozzájuthattak eredeti használati helyükön még forgalomban lévő 9. századi érmékhez, azzal aligha kell számolnunk, hogy a Kárpát-medencébe hozott pénzek a magyar szállásterületen akár ugyanilyen hosszú ideig még forgalomban maradtak volna. Ezt két indokkal is alátámaszthatjuk. Egyrészt mai tudásunk szerint a 10. századi Magyarországon belső fémpénzforgalom nem volt, a zsákmányként vagy adó részeként idekerült érméket legtöbbször nyersanyagként hasznosították, esetleg ruha- vagy lószerszámdíszként alkalmazták megszerzőik vagy családtagjaik. Egy részüket a családi vagyon részeként talán teaurálták is. Sokatmondó ugyanakkor az a tény is, hogy 10. századi érmét még egyetlen esetben sem találtak

⁴⁴⁰ Kovács 1989, 816. j.; Révész 1996, 187–189; Bende-Lőrinczy-Türk 2002, 358–359.

⁴⁴¹ E kérdésről összefoglalóan, további irodalommal Kristó 1997, 236–239.

első királyaink vereteivel együtt, pedig már Szent István legkorábbi érméi is előbukkannak a 11. század elejéről származó sírok mellékleteiként. Hasonló a helyzet az éremkincsek esetében is. Úgy vélem, ezek alapján megkockáztatható az a feltevés, mely szerint a 10. században Magyarországra került denárok, dirhemek vagy solidusok legkésőbb a század utolsó harmadában a földbe kerültek. Hasonló tendenciával számolok a Heves megyei sírokban talált 10. századi pénzek esetében is. Az eddig napvilágra került érmék legkésőbbi kibocsájtási dátuma 931. Az azt követő 70 év során vert pénzek közül egyetlen egy sem került elő az eddig ismertté vált temetkezések mellől. Hogy ennek mi lehetett az oka (nem jutottak hozzá ilyen érmékhez, vagy egyszerűen csak nem tették be azokat a sírokba), azt nem tudjuk. A folyamat minden esetre majd csak első Árpád-házi uralkodóink érméinek megjelenésével folytatódik.

A 10. századi érmék az azokat tartalmazó sírok lelet-szegénysége okán a korszak tárgytipusainak finomabb keltezésében sem nyújtanak komoly segítséget. Ez alól talán a pödrott végű pántkarperceek és a mitikus állatalakot ábrázoló lemezes hajfonatkorongok jelentenek kivételt.⁴⁴² Sajnos nem segítenek bennünket a pénzek az azokat tartalmazó temetők vagy temetőtöredékek belső időrendjének finomításában sem, tekintve a kibocsátásuk és utolsó tulajdonosuk általi megszerzésük, illetve földbe kerülésük között feltételezett több évtizedes időtartamot. Az érintett temetők többségét ugyanis legalább a 970–980-as évekig használták, s nincs semmilyen eszközünk annak behatárolására, hogy ezen időszakon belül az érmés sírokat mikor áshatták meg. Halvány relatív kronológiai lehetőséget a szerológiai vizsgálatoknak alávetett lelőhelyek rejtenek. E módszer korlátait is jelzi azonban, hogy az aldebrői temető két, egyformán Provence-i Hugó-pénzt tartalmazó sírja közül az egyiket (20.) Lengyel I. a temető legkorábbi, míg a másikat (8.) a legkésőbbi fázisába sorolta, s ugyancsak a legkésőbbiek közé helyezte a káli temető egyetlen érmés sírját, a Berengár rex-pénzt tartalmazó 81. sírt. Amennyiben ugyanis Lengyelnek igaza van, akkor valóban azzal kell számolnunk, hogy ezen érmék kibocsátásuk után 50–60 évvel kerültek a földbe.

A 11. századi pénzeket tartalmazó temetők száma még az előzőeknél is kisebb: összesen négy lelőhely (Eger-Vár, Székesegyház, Füzesabony-Kastélydülő, Pétervására-Ivádi út, Újlőrincfalva-Magyarad) 15 sírjából 21 érme került elő. E lelőhelyek közül három ugyancsak a megye keleti, egy pedig az északi részén található, a Tarnától nyugatra lévő terület ezúttal is leletmentes sávként je-

lentkezik. Sajnos a temetők egyike sem teljesen feltárt, de még így is tanulságos azokon belül az érmés sírok aránya: Eger-Vár temetőjének 165 feltárt sírja közül mindössze kettő tartalmazott pénzt, ugyanez az arány Füzesabony esetében 40/5, Pétervásáran 28/5, Újlőrincfalván pedig 63/3. A halotti obulus adásának szokása a jelek szerint közösségenként más és más volt. Füzesabonyban csak infans II. korú gyermekek és férfiak kaptak pénzt, Pétervásáran három nő mellett csupán egyetlen férfi (egy csontváz nemét nem lehetett meghatározni), Újlőrincfalván viszont kizárólag gyermekek (3, 5 és 12–13 évesek) mellett kerültek elő érmék. Ugyanakkor viszont nagyobb temetőrészletek (Besenyőtelek-Tepély I., Eger-Gépállomás, Vámosgyörk), sőt teljesen feltárt temető (Visonta-Felsőrét) sírjaiból egyetlen pénzt sem ismerünk. Utóbbi eset azért különösen érdekes, mert ugyancsak Visonta területéről ismerünk egy Szent István-, Péter- és Ába Sámuel-érméket tartalmazó, tehát a temető fiatalabb sírjaival egykorú kincsleletet. Nyilvánvaló tehát, hogy az érméknek a sírokban jelentkező hiánya nem jelenti egyben a pénzforgalom hiányát is, az okokat bizonyára a halottas szokások eltérő voltában kell keresni.

Az érméket tartalmazó temetők között csak egy olyan van, amelynek pénzei Szent Istvántól Szent Lászlóig tartó sorozattal lefedik az egész 11. századot (Pétervására-Ivádi út). Újlőrincfalván a 4 db Szent István- és az egyetlen Ába Sámuel-veret a 11. század első felére keltezhető sírokra utal, míg Füzesabonyban a három meghatározható érme mindegyikének kibocsájtója I. András, s ez a temetőrészletet a 11. század közepére – harmadik negyedére helyezi.⁴⁴³ Mindez összhangban van az érmés sírokban talált egyéb leletekkel is. Már ahol találtak ilyen leleteket, az érmés sírok zöme ugyanis a pénzen kívül semmilyen más tárgyat nem tartalmazott. Kizárólag az újlőrincfalvi három temetkezés, valamint a pétervásári 2. sír értékelhető ebből a szempontból. E négy sír Szent István, Péter és Ába Sámuel vereteit tartalmazta, tehát a század első felére keltezhető. Mellékleteikre a nyitott, illetve S-végű hajkarikák, hurkos-kampós sodrott nyakpercec, rombusz átmetszetű karperecek, zárt karikagyűrűk, kéttágú csüngős ruhadíszek a jellemzők. A Heves megyei leletek az e tárgytipusok időrendjéről eddig elért kutatási eredményeket megerősítették, de új szempontot nem tettek hozzájuk. Lényeges momentum ellenben, hogy a jelek szerint a 11. századi érmék kibocsájtásuk után jóval hamarabb kerültek a sírokba, mint azt a 10. századi pénzek esetében feltételezik. Ahhoz azonban, hogy egy adott temető egészének időrendje tekintetében milyen szerepet játszanak, minden esetben gondosan mérlegelni kell a lelőhely összképe által

⁴⁴² Révész 1996, 87, 91–92.

⁴⁴³ Kovács 1997. szerint Szent István érméi legkésőbb I. András pénzeivel fordulnak elő egy síron belül, Ába Sámuel érméi csak Szent István és Péter érméivel jelentkeznek együtt, I. András pénzei pedig ugyancsak elődei vereteivel együtt, legfeljebb I. Béla érméjével közösen került a sírokba: uo. 83–94, 98, 104. Mindez természetesen nem érvényes a kincsleletekre, azokban ugyanis e pénzek évtizedekkel tovább előfordulnak.

HEVES MEGYE 10–11. SZÁZADI TEMETŐINEK TÁRGYI HAGYATÉKA

nyújtott tanulságokat, különben könnyen félrevezető következtetésekhez juthatunk.⁴⁴⁴

Heves megye esetében az mindenképpen figyelemre méltó jelenség, hogy a sírokban talált 11. századi érmék túlnyomó többsége a század első kétharmadában kibocsájtott veret. A század utolsó kétharmadát mindössze egy-egy Salamon-, illetve Szent László-érme képviseli (mindkettő a pétervásári temetőből), Könyves Kálmánnak pedig csak az Eger-Vár székesegyházbeli temetőből került elő egyetlen denára. Az éremkincsek e tendenciának éppen az ellenkezőjét mutatják: míg a visontai lelet-

ben – mint láttuk – első királyaink pénzeit találták, a horti és az andornaktályai kincsek Szent László 110 db, illetve Könyves Kálmán 143 db érméjét tartalmazták.

Olyan lelőhelyet Heves megye területéről nem ismerünk, ahol 10. és 11. századi érme egyazon temetőn belül került volna elő.

Ékszerek. A Heves megyei temetők kétségkívül legnagyobb számban előforduló lelettipusát a különböző formájú *hajkarikák* képezik. Ezek közül is messze leggyakoribbak a kerek vagy ovális átmetszetű *nyitott hajkarikák*, melyek az alábbi lelőhelyekről ismertek:⁴⁴⁵

Lelőhely	Nem és életkor	Darabszám	Megjegyzés
<i>Aldebrő-Mocsáros</i>			
13. sír	kislány, 12-13	2	
<i>Besenyőtelek-Tepély I.</i>			
7. sír	gyermek, 3-4	1	
<i>Besenyőtelek-Tepély II.</i>			
5. sír	juvenilis	1	
6. sír	nő	1	
8. sír	nő	1	
<i>Dormánd-Hanyipusztá</i>			
szórványlelet		1	
2. sír	nő, 40	2	ezüst
4. sír	férfi, 40	1	
14. sír	férfi, 45	2	
15. sír	férfi, 25-30	1	
<i>Eger-Gépállomás</i>			
szórványlelet		1	
<i>Eger-Szépasszony-völgy</i>			
3. sír	férfi(?)	2	
24. sír	nő(?)	1	
26. sír	nő	2	
<i>Eger-Vár, Székesegyház</i>			
278. sír	nő, adultus	2	bronz
<i>Füzesabony-Kastélydülő</i>			
15. sír	nő	1	

⁴⁴⁴ Az érmekre alapozott keltezés körüli bizonytalanságot a közelmúltban közzétett ibrányi temető példájával szeretném illusztrálni. A temetőben összesen 5 db érmét találtak: egy dirhemutánzatot, s 2-2 db Stephanus rex-, illetve Salamon-veretet. A lelőhelyet feltáró és feldolgozó Istvánovits Eszter a temető használatának kezdetét 940 körülre tette, felhagyását pedig nagy valószínűséggel egy történelmi eseményhez kötötte, Salamon király Géza és László hercegek elleni harcához (1074), aminek következtében a temetőt használó közösség elpusztult vagy elköltözött. A temetőt tehát 134 évig használták volna, s erre alapozva komoly népességtörténelmi következtetéseket vont le. Ez az érvelés azonban több ponton is igen ingatag alapokon nyugszik. A lelőhely alsó időhatárát egyetlen kulcsleletre alapozta: egy a 10. századon (legyünk nagyvonalúak: annak első kétharmadán) belül pontosabban nem keltezhető dirhemutánzat ruhadíszként felvarrt töredékére. Nem értem pontosan, hogy ebből hogyan következtethető ki a 940 körüli dátum, hiszen finomabban nehezen keltezhető leleteik alapján az első sírokat megáshatták már a 10. század elején, de akár a 60–70-es években is. Problémás a temető lezárása is. A két Salamon-érme kétségkívül terminus post quem-et képez, de ez csak azt jelzi, hogy az 1070-es évek közepén még használták a temetőt. A sírokból ugyanis mindössze 4 db 11. századi érme látott napvilágot (Szent István és Salamon két-két verete), nem pedig a Szent Istvántól Salamonig uralkodó királyok érmeinek a sorozata. Az adott közösség halottas szokásaiban tehát az obulusadás nem volt meghatározó jelentőségű, ez egy pénzekben kifejezetten szegény temető. Ilyen formán a Salamon-pénzek sem kell, hogy egyértelműen a temető zárását jelezzék. Megtörténhetett az Szent László vagy akár Kálmán korában is, anélkül hogy ezen uralkodók érméi jelen lennének a lelőhelyen. Az elmondottak szerint tehát az ibrányi temetőt használhatták ugyan az ásató által feltételezett 134 évig, de éppúgy használhatták csak 100 esztendeig (960. k.–1065. k.) vagy akár 200 évig (900. k.–1100. k.) is. Ennek fényében kell értékelnünk a kronológiára épített paleodemográfiai konstrukciót is: Istvánovits 2003, 373.

⁴⁴⁵ A hajkarika anyagát csak abban az esetben tüntetem fel a „megjegyzés” rovatban, ha az egyértelműen meghatározható. A legtöbb esetben ugyan is a bronz és a rozsszeüst közötti különbség csak anyagvizsgálattal dönthető el, megítélésük szubjektív és így félrevezető lenne. A későbbiekben e módszert követem a többi tárgytípus értékelése során is.

HEVES MEGYE 10-11. SZÁZADI TEMETŐINEK TÁRGYI HAGYATÉKA

Lelőhely	Nem és életkor	Darabszám	Megjegyzés
<i>Pétervására-Ivádi út</i>			
2. sír	nő	1	
3. sír	nő	1	
8. sír	nő	1	
<i>Rózsaszentmárton-Felsőcser</i>			
7. sír	nő	1	
<i>Tiszanána-Cseh-tanya</i>			
18. sír	férfi, 72-76	1	
19. sír	nő, 34-38	1	
24. sír	nő, 47-51	1	
25. sír	gyermek, 11-12	2	
<i>Újlőrincfalva-Magyarad</i>			
7. sír	gyermek, 6	1	
9. sír	gyermek, 2,5	1	
11. sír	nő, 63-67	1	ezüst
36. sír	gyermek, 2-3	1	
40. sír	nő, 41-47	1	
„A” leletegyüttes	?	2	
<i>Vámosgyörk-M.H.A.T. telep</i>			
19. sír	nő, 23-25	1	
39. sír	nő, 30-35	2	
52. sír	nő, adultus	1	
<i>Visonta-Felsőrért</i>			
30. sír	?	1	
36. sír	gyermek	1	
50. sír	gyermek	1	
55. sír	?	2	
<i>Visznek-Kecskehegy</i>			
102. sír	?	1	bronz
105. sír	nő	2	bronz
szórványlelet	?	1	arany
<i>Kál-Legelő</i>			
5. sír	gyermek, 2	2	
28. sír	gyermek, 12-13	2	
35. sír	nő, 48-52	3	
37. sír	nő, 47-53	2	
41. sír	férfi, 33-37	1	
42. sír	gyermek, 7-8	1	
64. sír	férfi, 50-54	3	
67. sír	gyermek, 9-10	1	
80. sír	gyermek, 12	1	
<i>Kompolt-Krumpliföld</i>			
2. sír	?	2	

Összesen 17 leelőhely 47 sírjából 69 példány került elő, 3 db pedig temetőn belüli szórványleletként látott napvilágot. A sírokban általában egy darab nyitott hajkarika került elő, és csak 14 olyan temetkezést ismerünk, ahol párosával feküdtek a koponya két oldalán. Az ásatási dokumentáció a káli temető 35. és 64. sírjában 3-3 hajkarikát említ, ezen ékszerek némelyike azonban nem a

koponya mellett, viseleti helyzetben került elő, hanem a csontváz más részein, így egyáltalán nem biztos, hogy hajdani tulajdonosuk hajkarikaként viselte azokat, némelyikük lehetett akár huzalgyűrű is. Ez utóbbi ékszertípust ugyanis formai szempontból semmi sem különbözteti meg a nyitott hajkarikáktól.

A viszonylag magas példányszám ellenére sem mond-

hatjuk azt, hogy a nyitott hajkarika általánosan használt ékszer volt. Ezt kitűnően szemlélteti az egyes temetőkön belüli előfordulási aránya. Aldebrőn 34 sírból mindössze egynek a mellékleteként került elő nyitott hajkarika, ugyanez az arányszám más lelőhelyek esetében a következőképpen alakul: Besenyőtelek-Tepély: I. 21 : 1; Besenyőtelek-Tepély II.: 14 : 3; Dormánd: 10 : 4; Eger-Szépásszonyvölgy: 33 : 3; Füzesabony-Kastélydűlő: 40 : 1; Gyöngyöspata-Kecskekő: 6 : 1; Kál-Legelő: 68 : 9; Pétervására-Ivádi út: 28 : 3; Rózsaszentmárton-Felsőcsér: 8 : 1; Tiszánána: 32 : 4; Újlőrincfalva: 63 : 7; Vámosgyörk: 35 : 3; Visonta-Felsőré: 76 : 4.

A jelek szerint a különböző közösségek esetében eltérő volt az ékszert viselők nemi összetétele is: míg Besenyőtelek-Tepély II., Pétervására-Ivádi út, Újlőrincfalva-Magyarad és Vámosgyörk esetében kizárólag nők és gyermekek mellékleteként találjuk, Dormádon zömmel férfiak, Kál-Legelőn és Tiszánánán pedig férfiak, nők és gyermekek egyaránt viselték e szerény ékszert. A többi lelőhely a kis esetszám, illetve az embertani vizsgálatok hiánya miatt nem értékelhető. Ugyanilyen vegyes képet mutat a lelőhelyek időrendi besorlása is. A Heves megyei temetők leletanyaga alátámasztja azt a megfigyelést, mely szerint a nyitott hajkarikákat a 10. és a 11. században folyamatosan használták.⁴⁴⁶ Erre vonatkozóan különösen az újlőrincfalvi és a pétervásári temetők nyújtottak fontos adatokat. Az újlőrincfalvi 9. sírban ugyanis a nyitott hajkarika S-végű változattal együtt került elő, a Pétervására-Ivádi úti temető 2. sírjából pedig Szent István és Péter érméivel együtt látott napvilágot. Végleg leszámolhatunk tehát azon nézetekkel, melyek szerint a 970-es évektől az S-végű hajkarikák fokozatosan kiszorították volna a kerek átmetszetű, nyitott hajkarikákat,⁴⁴⁷ melyek a 11. század elején el is tűnnének a leletanyagból.⁴⁴⁸

A fent elmondottak természetesen nem érvényesek a nyitott hajkarikák másik két változatára, a *négyzetes vagy rombusz átmetszetű*, illetve a *kisméretű körte alakú hajkarikákra*. E két leletípus csak csekély számban képviselteti magát Heves megye temetőinek leletanyagában.

Négyzetes vagy rombusz átmetszetű nyitott hajkarikát az alábbi lelőhelyeken találtak: Eger-Gépállomás 1., 3. sír, Pétervására-Ivádi út 10. sír, valamint Újlőrincfalva-Magyarad 37. sír. Kísérőleleteik S-végű hajkarikák, sodrott hurkos-kampós nyakperek, zárt, rovátkolt karikagyűrű, kéttagú csüngős, bronz ruhadíszek, valamint Szent István érméi. Időrendjük feltehetőleg hasonló a velük formailag szinte azonos hegyesdű végű, rombusz átmetszetű gyűrűkével: a 10–11. század fordulóján jelentek meg, s használ-

latuk a 12. század első felében szűnt meg.⁴⁴⁹ Hajkarikaként ritkán alkalmazták őket, inkább gyűrűként terjedtek el.

A kisméretű, körte alakú hajkarikák Heves megyében még a rombusz átmetszetűeknél is ritkábbak. Mindössze két lelőhelyüket ismerjük (Besenyőtelek-Tepély II. 1. sír, illetve Füzesabony-Kastélydűlő 8. sír). Füzesabonyban főliás gyöngy kíséretében látott napvilágot, míg a besenyőtelki lelet igen értékes kronológiai tanulságokkal szolgál: a körte alakú hajkarikát viselő nő ugyanis nyakában (sajnos a feltárás során elpusztult) ólomkeresztet és aranyozott ezüst, rombusz alakú díszítményekkel kivarrott ruhát viselt! Ez esetben kétségkívül a hajkarika keltezi a ruhadíszeket, amelyekről így elmondható, hogy 970 után, akár a 11. század elején is adatható az előfordulásuk. A kisméretű, körte alakú karikák megjelenését a kutatás a 10. század végére, 11. század elejére keltezte, s a Heves megyei leletek ennek nem mondanak ellent.⁴⁵⁰

A megye temetőinek leletanyagában szintén ritkaságnak számítanak a *pödrött végű hajkarikák*, mindössze három temető egy-egy sírjából ismertek (Füzesabony-Kastélydűlő 20. sír, Tiszánána-Cseh-tanya 11. sír, Visonta-Felsőré 15. sír). A tiszánánai sírban 3-4 éves gyermek nyugodott, a másik két temetkezés felnőtt nőket rejtett. Mesterházy K., Tettamanti S. és Lőrinczy G. megfigyelései szerint az Alföldről nem ismerünk olyan hitelesen megfigyelt sírt, melyben pödrött végű hajkarika 11. századi pénzzel vagy biztosan a 11. századra keltezhető S-végű hajkarikával együtt fordulna elő, szemben a Dunántúllal, ahol ez gyakorinak számít.⁴⁵¹ A Dunántúlon és az Alföldön előkerült pödrött végű hajkarikák formai szempontból is eltérnek egymástól: utóbbiak karikája, pödrésének átmérője s annak a vastagsága viszonylag nagy, szemben az előzőek kisebb méretével, kicsi, vékony és igen gyakran elkalapált pödrésével. A Heves megyei leletek e megállapításokat alátámasztják. Sajnos a füzesabonyi sír egyetlen lelete a hajkarikapár, s a tiszánánai sírban is csupán egy római érmét találtak kísérőleletként. Visontán ellenben sodrást utánzó gyűrű is volt az elhunyt mellett; ez az ékszerípus az ezredforduló éveiben tűnt fel.

A Heves megyei leletek ismeretében sincs okunk változtatni Szőke B. közel fél évszázada megfogalmazott megállapításán, mely szerint e tárgyípus a 10. század 3. negyedében jelent meg a magyar köznép viseletében, s viszonylag rövid idő múltán, az ezredforduló elején el is tűnt onnan.⁴⁵² Nem módosult az összkép abban a tekintetben sem, hogy a pödrött végű hajkarikák továbbra is ritka leletnek számítanak Észak-, illetve Északkelet-Magyarország sírjaiban.

⁴⁴⁶ Kovács 1994, 112; Kiss 2000, 71.

⁴⁴⁷ Szőke 1962, 35.

⁴⁴⁸ Szőke-Vándor 1987, 53–54.

⁴⁴⁹ Szőke-Vándor 1987, 74–76.

⁴⁵⁰ Tettamanti 1971, 219; Szőke-Vándor 1987, 53.

⁴⁵¹ Mesterházy 1965, 99; Tettamanti 1975, 103; Lőrinczy 1985, 157.

⁴⁵² Szőke 1962, 35–38.

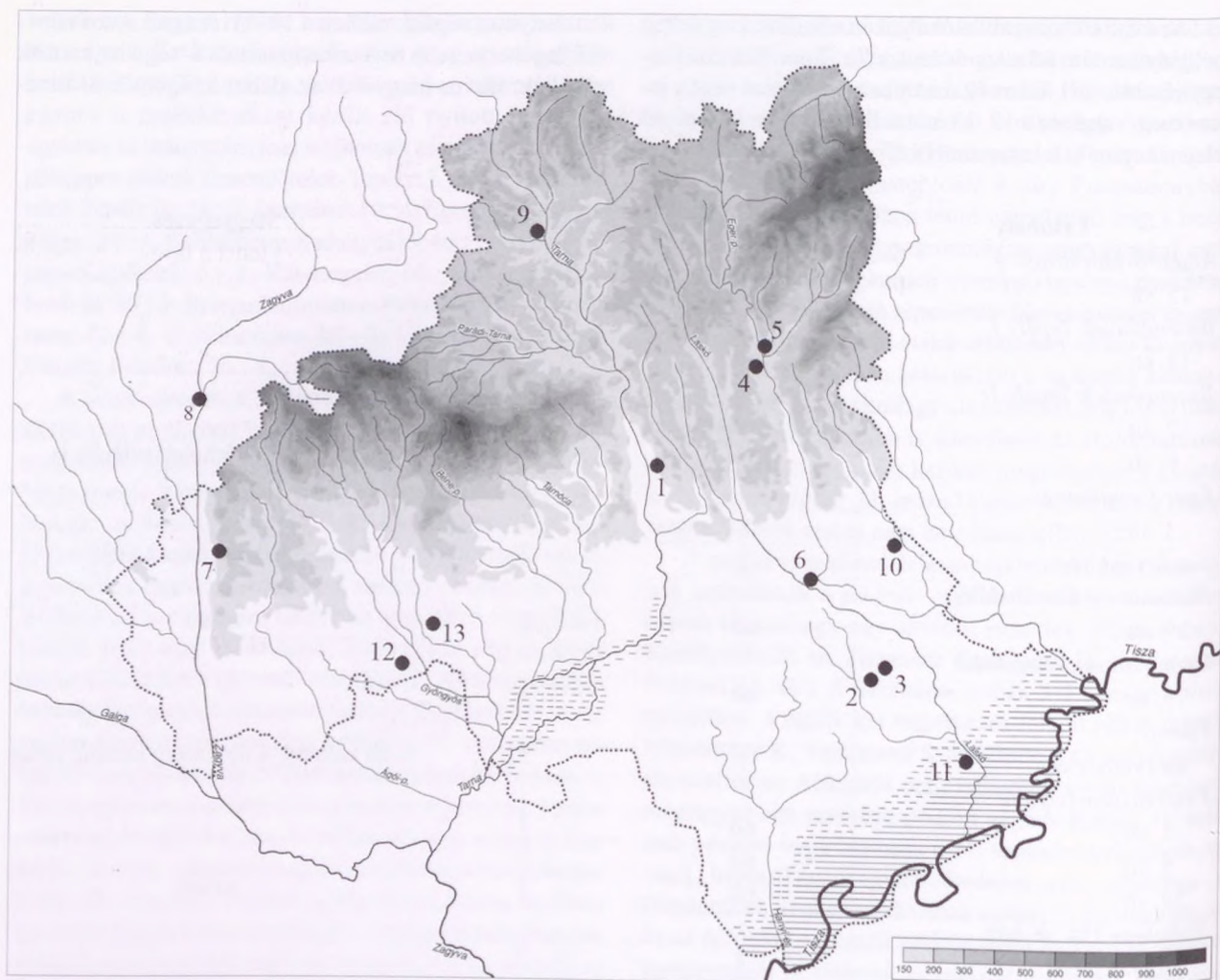
HEVES MEGYE 10–11. SZÁZADI TEMETŐINEK TÁRGYI HAGYATÉKA

Az általunk vizsgált lelőhelyeken mindössze egyetlen példányban tűnt fel a *köpűs hajkarika* (Eger-Vár, Székesegyház 348. sír). Ez az ékszertípus a 11. század végén jelent meg, viágkora a 12–13. században volt, s a 14. század elején kopott ki a használatból.⁴⁵³

A nyitott végűek mellett a 10–11. századi soros temetők legelterjedtebb hajkarikatípusát az S-végű hajkarikák alkotják. Heves megyéből az alábbi lelőhelyekről ismeretesek:

Lelőhely	Nem és életkor	Darabszám	Megjegyzés
<i>Aldebrő-Mocsáros</i>			
15. sír	nő, 15-25	7	
<i>Besenyőtelek-Tepély I.</i>			
18. sír	nő	1	
<i>Besenyőtelek-Tepély II.</i>			
2. sír	gyermek	1	
6. sír	nő	1	a vége letört, lehetett pödrött is
<i>Eger-Gépállomás</i>			
3. sír	?	2	
szórványlelet	?	2	az egyik bordázott végű
<i>Füzesabony-Kastélydűlő</i>			
19. sír	nő	2	ezüst
<i>Gyöngyöspata-Kecskekő</i>			
5. sír	nő	1	
<i>Pásztó</i>			
szórványlelet	?	5	1 db vékony, 4 db vastag huzalú, ezüst
<i>Péteváras-Ívádi út</i>			
1. sír	nő	1	
5. sír	nő	2	
29. sír	nő	2	ezüst
<i>Szihalom-358. sz. ház</i>			
szórványlelet	?	7	
<i>Újlőrincfalva-Magyarad</i>			
1. sír	nő, 61-70	1	
9. sír	gyermek, 2,5	1	ezüst
35. sír	gyermek, 12-13	1	
37. sír	gyermek, 5	1	
49. sír	gyermek, 3-4	1	
<i>Vámosgyörk-M.H.A.T. telep</i>			
9. sír	nő, 23-25	1	ezüst
10. sír	nő, 50-60	2	ezüst
23. sír	nő, 23-30	1	
34. sír	gyermek, 8-10	1	ezüst
<i>Visonta-Felsőréti</i>			
20. sír	?	1	
44. sír	?	1	
53. sír	?	1	
54. sír	?	1	a vége letört, lehetett pödrött is
71. sír	gyermek	1	
72. sír	?	2	

⁴⁵³ Kulcsár 1996, 249–275., részletes kutatástörténeti összefoglalóval.

285. kép. S-végű hajkarikát tartalmazó temetők: 1. Aldebrő-Mocsáros; 2. Besenyőtelek-Tepély I.; 3. Besenyőtelek-Tepély II.; 4. Eger-Gépállomás; 5. Eger-Vár, Székesegyház; 6. Füzesabony-Kastélydűlő; 7. Gyöngyöspata-Kecskekő; 8. Pásztó; 9. Pétervására-Ivádi út; 10. Szihalom-358. sz. ház; 11. Újlőrincfalva-Magyarad; 12. Vámosgyörk-M.H.A.T. telep; 13. Visonta-Felsőrért

A fentiekén kívül S-végű hajkarikákat tartalmazó sírokat ismerünk még néhány templom körüli temetőből is (Abasár-Bolt-tető, Eger-Vár, Székesegyház, Gyöngyöspata-Póctető, Gyöngyöstarján-Templomdomb, Pétervására-Vár), de ezek részletesebb bemutatása – miután a temetőrészletek 11. századra való keltezése kérdéses – kívül esik az általunk tárgyalt témakörön. A soros temetőkből 12 lelőhely 25 sírjából 37 db S-végű hajkarikát ismerünk, további 14 db pedig szórványként látott napvilágot. Ez utóbbiak zöme (12 db) Pásztóról, illetve Szihalomról származik, s előkerülésük tényén kívül a lelőhelyről semmiféle információnk nincs. Ennek következtében összesen 10 többé-kevésbé értékelhető lelőhely áll a rendelkezésünkre. Ezeknél rendkívül tanulságos a tárgyalt ékszertípust tartalmazó sírok temetőnkénti aránya. Aldebrőn a 34 feltárt sír közül csak egy tartalmazott S-végű hajkarikát, ugyanez az arány a többi lelőhely esetében a

következő: Besenyőtelek-Tepély I.: 21 : 1, Besenyőtelek-Tepély II.: 14 : 2, Eger-Gépállomás: 12 : 1, Füzesabony-Kastélydűlő: 40 : 1, Gyöngyöspata-Kecskekő: 6 : 1, Pétervására-Ivádi út: 28 : 3, Újlőrincfalva-Magyarad: 63 : 5, Vámosgyörk: 35 : 4, Visonta-Felsőrért: 76 : 6. A leletanyag összképe alapján a lelőhelyek közül egyedül az aldebrőiről mondhatjuk el azt, hogy használata a 10. században befejeződött, annak esetében tehát egy újonnan feltűnő ékszertípus első jelentkezésével számolhatunk a lelőhely használatának utolsó fázisában. Az aldebrői lelőhely értékelése során azonban felhívtuk a figyelmet néhány érdekes jelenségre:

A 15. sírban talált közepes méretű (átm.: 1,7 × 1,9 cm) és huzalvastagságú, simára kalapált S-végű hajkarikák a kutatás jelen állása szerint a 10. század második felében, utolsó harmadában terjedhettek el a Dunától keletre eső területeken, s használatuk még a 12. század második felében is kimutatható.⁴⁵⁴ Az említett aldebrői sírt azonban

⁴⁵⁴ Mesterházy 1965, 95–113; Szőke-Vándor 1987, 54–59; Giesler 1981; Bóna 1978.

nemcsak az teszi kivételessé, hogy az egész közösségben egyedül az abban nyugvó nő használta ezen ékszertípust (vagy legalábbis csak vele került sírba), hanem az is, hogy az említett régióban csak ritkán fordul elő S-végű hajkarika egy-egy temetkezésen belül nagyobb számban.⁴⁵⁵ Heves megye soros temetőiben hasonló jelenséggel mássutt nem is találkozunk, az S-végű hajkarikák zömmel egyesével, ritkábban párosával kerülnek elő. Egyedül az Eger-Vár, székesegyházi templom körüli temetőben találtak a koponya mellett 2-2 db (253. sír), 3 db (265., 305., 313d sír), 6 db (270. sír), 4-4 db (313i sír), illetve 12 db (466. sír) S-végű hajkarikát. Abasár-Bolt-tető templom körüli temetőjének egyik sírjában ugyancsak 3-3 db S-végű hajkarika nyugodott a koponya két oldalán. Az aldebrői 15. sírban lelt 7 db hajkarika ezekhez hasonlóan feltehetőleg egy borszalagra (homlokpántra vagy a fejfedő szegélyére) lehetett erősítve, egy, a tárgyal régióban ritka, inkább a 11. század közepétől elterjedt viseleti elem részeként. Ha ehhez hozzászámítjuk a sír – aldebrői szinten ugyancsak egyedinek számító – edénymellékletét, rácsmintás pántgyűrűjét és huzalkarpereceit, akkor joggal feltételezhetjük, hogy egy idegenből hozott asszony hagyatékával állunk szemben.⁴⁵⁶ Ez azonban azt is jelenti, hogy környezetétől idegen, abba nem beágyazott viseleti tárgyainak időrendi tanulságait csak korlátozott mértékben használhatjuk fel a temető keltezéséhez. Ahhoz ugyanis, hogy másképpen járjunk el, ismernünk kellene a nő, illetve ékszerekészlete származási helyét, s annak régészeti környezetét.⁴⁵⁷

További három olyan lelőhellyel számolhatunk (Be-

senyőtelek-Tepély II., Gyöngyöspata-Kecskekő, Visonta-Felsőrét), amelyek megnyitása a 10. század közepén vagy második felében történt, de ezek használata (más leleteik alapján is) bőven átnyúlt a 11. század második negyedéig vagy közepéig. Az első kettő töredékes volta, illetve a dokumentáció hiányosságai miatt nem elemezhető. A visontai esetében viszont láttuk, hogy a kései sírsorok jól elválaszthatóak a koraiaktól, ott tehát a tárgyal ékszerek problémamentesen beilleszkednek leletkörnyezetükbe.

A fennmaradó hat lelőhely megnyitása legkorábban az ezredforduló táján (a 980–990-es években vagy még később) történt, s legalább egy részüket még a század második felében is használták. Azt várhatnánk, hogy ezek leletanyagában a tárgyal ékszerek mennyisége ugrásszerűen megnő. Ennek ellenére az S-végű hajkarikát tartalmazó sírok aránya mindenütt rendkívül csekély (temetőnként 1-3-4-5 temetkezés), egyedül a korábban említett visontai temető 11. századi részén fordult elő hat sírban. Egyértelműen kijelenthetjük tehát, hogy az eddig ismert adatok alapján Heves megye temetőiben az S-végű hajkarika a 10. század utolsó harmadában megjelent ugyan, de sohasem vált közkedvelté. Széleskörűen nem terjedt el még a 11. században sem, kései változatai pedig (a vastag karikájú, szélesre kalapált, illetve bordázott S-végű változatok) ismeretlenek az eddig feltárt sírokban. Ez utóbbiak csak a templom körüli temetkezések leletanyagában tűnnek fel.

Fülbevalókat az alábbi Heves megyei temetőkből ismerünk:

Lelőhely	Nem és életkor	Darabszám	Típus
<i>Aldebrő-Mocsáros</i>			
5. sír	gyermek, 11-12	2	ovális karikatöredékek, talán gömbsorc süngős fülbevaló
<i>Dormánd-Hanyipusztá</i>			
6. sír	nő, 55-60	1	kétgömbös fülbevaló
szórványlelet	?	1	gömbsorc süngős fülbevaló töredéke
<i>Ecséd</i>			
szórványlelet	?	1	öntött bronz, négygömbös fülbevaló
<i>Kál-Legelő</i>			
10. sír	nő, 22-26	2	gömbsorc süngős fülbevaló
42. sír	gyermek, 7-8	1	öntött, négygömbös fülbevaló
<i>Maklár</i>			
szórványlelet	?	1	ismeretlen típusú arany fülbevaló
<i>Pétervására-Ivádi út</i>			
21. sír	gyermek, infans I.	1	gömbsorc süngős fülbevaló töredéke

⁴⁵⁵ Mesterházy 1965, 105–106.

⁴⁵⁶ Hasonló következtetésre jutott korábban Szabó 1980, 69, 122. j., és e teóriát támasztják alá Marcsik Antónia embertani vizsgálata is, melyek szerint a temetőben csak e sírban nyugodott a többiekétől eltérő típusú, nordikus jellegű váz: Marcsik 1967, 165. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy ezen egyszerű drótkésznek általánosan is etnikumjelző szerepet tulajdoníthatnánk: Szőke 1962, 88.

⁴⁵⁷ A fent bemutatott jelenség kitűnő párhuzama a délkelet-lengyelországi Przemysl területén feltárt, a 10. század első kétharmadára keltezhető magyar temető, amelynek szintén csak egyetlen sírjában jelent meg az S-végű hajkarika egy korai példánya, feltehetőleg az ott megtelepedett magyar közösségbe beházasodott helyi asszonyok egyikének ékszereként: Koperski 1996, 439–448.

HEVES MEGYE 10–11. SZÁZADI TEMETŐINEK TÁRGYI HAGYATÉKA

Leőhely	Nem és életkor	Darabszám	Típus
<i>Pétersására-Laktanya</i>			
1. sír	nő	1	gömborscsüngős fülbevaló
<i>Rózsaszentmárton-Felsőcser</i>			
1. sír	gyermek, infans I.	1	lefelé szélesedő spirálscsüngős fülbevaló
<i>Tiszanána-Cseh-tanya</i>			
2. sír	nő, 42-46	1	gömborscsüngős fülbevaló
21. sír	gyermek, 4-5	1	öntött, bogyós csüngőjű fülbevaló
25. sír	gyermek, 11-12	1	gömborscsüngős fülbevaló vascsüngővel
<i>Visonta-Felsőrért</i>			
16. sír	nő	1	gömborscsüngős fülbevaló
22. sír	nő	2	gömborscsüngős fülbevaló
75. sír	nő	1	egy pár gyöngykoszorúval díszített fülbevaló

A fenti listán feltüntetett leletek közül a maklári szórvány arany fülbevalóról semmit nem tudunk. A maradék 9 leőhely messze leggyakoribb ékszertípusa a *gömborscsüngős fülbevaló*, melynek példányai 5 temető 7 sírjából kerültek elő. Ezekhez csatlakozhat még további két leőhely: a dormándi feldúlt sírok egyikéből származó töredék, s az aldebrői 5. sírban talált, feltehetően gömborscsüngős fülbevalókhoz tartozó ovális karikák.

A gömborscsüngős fülbevalók mind egyetlen altípushoz, a préselt, két félből összeragasztott ezüstgömbökkel díszített csüngőjű változathoz tartoznak. A karikák két formát képviselnek: a legtöbbjük felső harmadában kis hurok alkotja a nyúlványt, a csüngőtag beakasztására pedig a huzal meghajlításával ugyancsak egy kis hurkot alakítottak ki (Dormánd, Pétersására-Laktanya, Visonta-Felsőrért 22. sír, Tiszanána 25. sír). A másik karikatípus öntött, felső harmadában kis gombban végződő nyúlvánnyal, a csüngőtagot pedig két kis korongocska közé erősítették (Kál 10. sír, Tiszanána 2. sír, Visonta-Felsőrért 16. sír). A többi lelet annyira töredékes, hogy finomabb tipologizálásuk nem lehetséges.

E jellegzetes, bizonyosan a honfoglaló magyarokkal a Kárpát-medencébe került fülbevalótípus nagy becsben állhatott tulajdonosai szemében. Erre utal, hogy több esetben a sérült ékszer is megpróbálták használhatóvá tenni, vagy másféleképpen hasznosították. Aldebrón a minden bizonnyal tönkrement csüngőtagot eltávolítva, hajkarikaként szolgált a kislány viseletében. Pétersására-Ivádi út 21. sírjában a sérült ékszer csüngőtagját őrizgették, s végül egy kislány nyakláncát díszítették vele. Tiszanánán ugyancsak az elpusztult csüngőt próbálták meg pótolni vas csüngőtaggal, a szintén megrongálódott függesztőkarikát pedig átalakítva egy egyszerű, bronz hajkarikára akasztották, ez a házilag szerelt ékszer ezúttal is egy kislány viseletét gazdagította.

A gömborscsüngős fülbevalót hordó felnőtt nők viselete és ékszerkészlete az átlagosnál többnyire gazdagabb volt. Pétersására-Laktanya 1. sírjában aranyozott ezüst,

rombusz alakú ruhaveretek, hólyagos fejű aranygyűrű, ezüst pántkarperec, Tiszanánán a 2. sírban szintén ezüst pántkarperec, igazgyöngyök, ezüstveretes csizma, rozettás lószerszámveretek, ezüstlemezes nyereg és lovas temetkezés, Visonta-Felsőréten a 22. sírban rombusz alakú ruhadíszek és préselt ezüst ruhaveretek kerültek elő. Egyedül a káli (bronz pántkarperec) és a visonta-felsőréti 16. sír (füles gombok) tartalmazott szerényebb leletanyagot. Ezek a nők kétségkívül az adott közösségek módosabb vagy kifejezetten gazdag családjaihoz tartoztak.

A gömborscsüngős fülbevalós sírokat tartalmazó temetők túlnyomó többsége a 10. századra keltezhető, s a 11. században is használt visontai temetőn belül is a korai temetkezések közé sorolható a 16. és a 22. sír. Egyedül a Pétersására-Ivádi úti temető tartalmazott kizárólag 11. századi leletanyagot. Ez esetben rendkívül értékes adatnak tartom a megrongálódott s másodlagosan felhasznált gömborscsüngős fülbevaló-töredéket, mint ami összekötő kapcsolatot jelent e közösség korábbi, már szinte nyomtalanul eltűnt anyagi kultúrája felé.

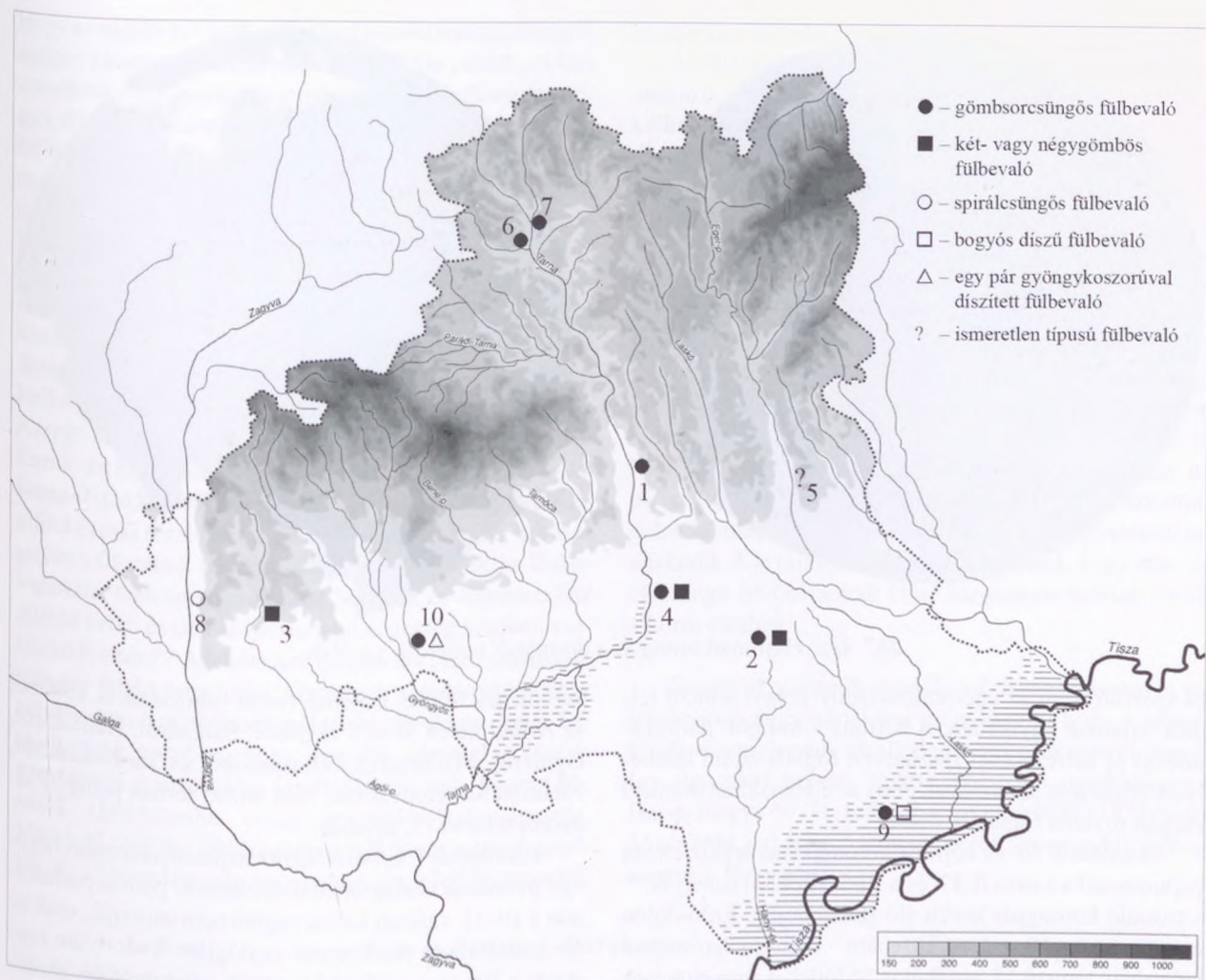
A további leőhelyekről (Dormánd 6. sír, Ecséd, Kál 42. sír, Tiszanána 21. sír, Visonta-Felsőrért 75. sír) előkerült öntött bronz, gyenge kivitelű és többnyire sérült függők bizánci vagy balkáni, esetleg lengyel vagy orosz tucatárúnak tekinthetők. Jellemző, hogy egyetlen kivétellel (Ecséd) olyan 10. századi temetőkből vagy temetőrészekből kerültek elő, ahol gömborscsüngős fülbevalókat is találtak.

A Rózsaszentmárton-Felsőcseren talált *lefelé szélesedő spirálscsüngős fülbevalótípus* megjelenése Magyarországon a 10. század közepére vagy második negyedére tehető, s a 11. század közepéig kimutatható a használata. Viselete a Kárpát-medencéből terjedt el a szomszédos népeknél.⁴⁵⁸

Filigránkoszorúból készült kosaras fülbevalók kerültek elő Egerben a vári temető 300. és 313i sírjában, Svégyű hajkarikák és Kálmán-péncz kíséretében, valamint Gyöngyöspata-Póctető templom körüli temetőjében is.⁴⁵⁹

⁴⁵⁸ Szőke 1962, 38–42.

⁴⁵⁹ Szabó 1985, 43–49.

286. kép. Fülbevalókat tartalmazó temetők: 1. Aldebrő-Mocsáros; 2. Dormánd-Hanyipusztá; 3. Ecséd; 4. Kál-Legelő; 5. Maklár; 6. Pétervására-Ivádi út; 7. Pétervására-Laktanya; 8. Rózsaszentmárton-Felsőcsér; 9. Tiszanána-Cseh-tanya; 10. Visonta-Felsőrért

Mesterházy K. szerint a 11. században, illetve azt követően tűnnek fel, eredetük a balkáni kereskedelemmel magyarázható, bár pontos déli párhuzamaik még ismeretlenek.⁴⁶⁰

Heves megye soros temetőiben fülbevalók kizárólag női, illetve gyermeksírok mellékleteként kerültek elő, s túlnyomó többségük a 10. századra keltezhető. A 11. században a jelek szerint nem volt elterjedt a fülbevalók használata. Ez az ékszertípus újból majd csak a templom körüli temetők sírjaiban tűnik fel, mégpedig bizonyosan idegen eredetű tárgyak képében. Ezek legpompásabb darabjai az Eger-Vár, Székesegyház melletti temető 128. és 278. sírjaiban, valamint Pétervására-Vár templom körüli temetőjének szórványleleteként előkerült ún. „köttlachi típusú” fülbevalók. E karantán-szláv eredetű jellegzetes észerek⁴⁶¹ kereskedelmi úton is idekerülhettek,⁴⁶² de az

sem kizárt, hogy a 11. században Eger környékére telepített (s írott forrásokban is említett) latinusok hozták magukkal.

Hajfonatkorongok. A Heves megye területéről ismert rendkívül csekély számú elsőrangú ötvösmunkának tekinthető honfoglalás kori műalkotások közé sorolhatók a hajfonatkorongok, s közülük is az élre kívánkozik az aldebrői 20. sírban talált mitikus állatalakot ábrázoló, préselt lemezes, aranyozott ezüst korongpár. A másik, jóval gyengébb rajzkészéssel megalkotott, s már csak vörösrézről készített, ónozott mintázatú, aranyozott háttérű, lemezes korongpár a dormándi 1. sírből látott napvilágot (287. kép). Mindkét ékszer 20-30 éves nők viseletét ékesítette. Öntött, áttört korongokat ugyancsak két lelőhelyen találtak, Aldebrőn a 12-13 éves kislányt rejtő 13. sírban

⁴⁶⁰ Mesterházy 1991, 163–165.

⁴⁶¹ Giesler 2002, 397–409.

⁴⁶² Bálint 1976, 250.

287. kép. Hajfonatokorongok a dormándi temető 1. sírjából

és szórványként az eger-szépasszony-völgyi temető feldőlt sírjainak egyikében. A hajfonatokorongok párhuzamaival és keltezésével részletesen foglalkoztam lelőhelyek értékelése alkalmával, ezért az alábbiakban mindezt csupán röviden foglalom össze.

Az aldebrői 20. sír hajfonatokorongjainak legközelebbi párhuzamait a karosi II/47. és a III/5. sírokból ismerjük,⁴⁶³ s hasonló korongpár került elő Balatonújlak-Erdő-dűlőn egy 17 síros, a 10. század közepére – második harmadára keltezhető temető 15. sírjából is.⁴⁶⁴ Jóllehet apró eltérések kimutathatóak a négy lelet mitikus állatalakjainak ábrázolásaiban, készítésük azonos műhelyhagyományokra vezethető vissza. A kissé távolabb eső párhuzamok közé tartozik a szeged-jánosszállás-katonaparti temető 2. sírjából napvilágot látott hajfonatokorong, amelynek esetében a griffszerű állatalak testét az aldebrőiekhez hasonlóan három mezőre osztották.⁴⁶⁵ E mitikus lényekhez nagyon hasonlítanak a szórványként Szarvas környékén lelt karperecen ábrázolt állatalakok is.⁴⁶⁶ A hajfonatdíszek e csoportja ugyan viszonylag kevés számú leletből áll, de magas művészi színvonalon készített ékítményeket tartalmaz. Lelőhelyeik (Balatonújlak kivételével) Észak-Északkelet-Magyarországon csoportosulnak, s kíséreléleteik alapján a 10. század második harmada előtt aligha

kerülhettek földbe. Ismertek öntött változataik is, zömmel az Alföld keleti és déli sávjából, Sarkadról, Hencidáról, Gyuláról, Madarásról, Gálospetriből és Tardoskedről, valamint Sárrétudvariból, nem utolsósorban pedig az aldebrői temető 13. sírjából.

A dormándi 1. sírből előkerült hajfonatokorongpárt négyágú palmattás szalagfonattal díszítették, pontos párhuzamát a 10–11. századi leletanyagból nem ismerjük, csak az ábrázolás egyes részleteinek analógiáit. E motívum hordozói a lemezes hajfonatokorongok egyik legtöbb darab-ból álló csoportját alkotják, melyek között az egyszerű kivitelű, központi kör alakból kiágazó négyágú levélmintát formázó példányok éppúgy megtalálhatók, mint a finoman kidolgozott változatok.⁴⁶⁷ A négyágú díszeket Dienes I. napamulettként értelmezte,⁴⁶⁸ s e nézetet továbbfejlesztve Szabó J. Gy. arra az eredményre jutott, hogy e korongokon a középső rombusz, illetve kör alak az abból kiágazó négyágú díszítés a Földet, a négy égtájjat és a világmindenséget jelképezte.⁴⁶⁹ Öntött, áttört változatai csak csekély számban ismertek (Gödöllő, Kispest-Szentlőrinc). A dormándi korongpár peremét díszítő, ívesen visszahajló félpalmatták legközelebbi párhuzamai a törökkanizsai⁴⁷⁰ és a szolnok-szandai⁴⁷¹ hajfonatokorongokon figyelhetők meg, jelentős eltérés viszont,

⁴⁶³ Révész 1996, 82–87.

⁴⁶⁴ Siklósi Zsuzsa: Balatonújlak – Erdő-dűlő (M7/S-37 lelőhely). In: Honti Szilvia et al.: Az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti feltárásai I–II–III. SMK 14 (2000), 31–34.

⁴⁶⁵ Bálint 1991, 37.

⁴⁶⁶ Kovalovszki 1960, 173–180.

⁴⁶⁷ Dunaszekcső, Dunaalmás, Sárbogárd-Tringer-tanya 24. sír, Solt-Tételhegy, Tiszaeszlár-Dióskert 1. sír, Tápé-Malajdok B 17. sír, Szőreg-Homokbánya „A” sír, Nagyrév, Törökkanizsa, Nemeskosút, Tiszabő, Eperjes, Szolnok-Szanda.

⁴⁶⁸ Dienes 1972, 84, 41. kép, hasonlóképpen Fodor 1980, 210.

⁴⁶⁹ Szabó 1980a, 284–288; Szabó 1983, 40–49.

⁴⁷⁰ Fodor 1996, 355–356.

⁴⁷¹ Madaras 2003, 277–282.

hogy az utóbbi két lelet a négyágú mintás korongok egyik sajátos alcsoportjához, a szvasztikamintás példányokhoz sorolható. Az e csoportba tartozó lemezes hajfonatkorongok ellenben a Kárpát-medence szinte minden térségében felbukkannak, s használatuk még a 11. század első harmadából is kimutatható.⁴⁷² A dormándi temető azonban jelenlegi tudásunk alapján a 10. század első felére keltezhető.

Az egri, életfa előtt álló mitikus állatalakot ábrázoló, öntött, áttört, ezüstözött bronz hajfonatkorong szórványként került elő az egyik feldúlt sírból. A korongon lévő ábrázolás eredetét, lehetséges gondolati hátterét legutóbb Fodor I. vizsgálta.⁴⁷³ E hajfonatkorongok szinte az egész Kárpát-medencében feltűnnek.⁴⁷⁴ Legnagyobb számban Észak- és Kelet-Magyarországon,⁴⁷⁵ de ismerünk kettőt a Duna–Tisza közéről és egyet-egyét a Dunántúlról és a Kisalföld északi részéről is. Egyszerűbb kidolgozású, kevésbé mivés változataik (Békéscsaba, Nagyszentmiklós–Bukovapuszta, Gálospetri, valamint Mándok és Rakamaz) az Alföld keleti és déli sávjában lakó népesség körében voltak kedveltek.⁴⁷⁶ A leleteknek csupán kis része származik teljesen feltárt temetőből, többségük szórványként vagy néhány síros temetőteredékből látott napvilágot. Így is feltételezhető azonban, hogy viselőik zömmel a törzsi-nemzetségi arisztokrácia sorába tartozhattak, hármat közülük (Békéscsaba, Nagyszentmiklós–Bukovapuszta, Mándok) rozettás lószerszámveretek kíséretében hantoltak el. Viszonylag szerény gazdagságú leletkörnyezetből

az egri és a kistokaji, valamint a vörsi korong került elő.

Az életfa előtt álló állatalakos hajfonatkorongokat tartalmazó sírokat kísérőleleteik alapján a 10. század első kétharmadára keltezhetjük,⁴⁷⁷ bár néhány darab feltűnhet még a század utolsó éveiben is. Az egyes példányok megmunkálásában, kidolgozottságában mutatkozó különbségek semmiképpen sem jelentenek valamiféle kronológiai vagy fejlődési sort, hiszen a különböző változatok egy időben, egymás mellett voltak forgalomban. E jelenségek inkább az eltérő hagyományok – vagy megrendelői ízlés – alapján dolgozó műhelyeket jelezhetik.

A Heves megyei lelőhelyek közül a dormándi kétségkívül a leggazdagabbak közül való. Ugyanez korántsem mondható el Aldebrőről és Eger–Szépasszony-völgyről. Nem csak a melléklet nélküli sírok nagy száma miatt: ha pl. az aldebrői leletek közül kivesszük a hajfonatkorongokat, a maradék igencsak szerény tárgyi hagyatékról tanúskodik. Kis túlzással azt is mondhatnánk, hogy ezek az elsőrangú ötvösmunkák kissé idegenként hatnak ebben a környezetben.

Gyöngyök, csüngők, nyakláncok. Bemutatásukat és értékelésüket nagymértékben megnehezíti, hogy a leletek közül viszonylag sok elkallódott, vagy csak rajzról ismert, így típusukat nehéz, olykor lehetetlen meghatározni. Heves megye 10–11. századi soros temetőiből 19 lelőhely 31 sírjából, valamint 5 temetőn belüli szórványleletből ismerjük e tárgyakat:

Lelőhely	Nem és életkor	Darabszám	Típus
<i>Aldebrő-Mocsáros</i>			
7. sír	nő, juvenilis, 13-14	2	kauricsiga
13. sír	nő, juvenilis, 12-13	15 + 3 + ?	kauricsiga, dudoros üvegpaszta gyöngy
33. sír	nő, 45-55	1	kauricsiga
<i>Besenyőtelek-Szörhát</i>			
szórványlelet	?		gerezdelt üvegpaszta gyöngy
<i>Besenyőtelek-Tepély I.</i>			
2. sír	?	5	dudoros üvegpaszta, kásagyöngy
7. sír	gyermek, 3-4	3	gerezdelt, rövid hengeres és korong alakú gyöngyök
<i>Besenyőtelek-Tepély II.</i>			
szórványlelet	?	1	ezüst sodrott huzalnyaklánc lemezes csüngővel
<i>Dormánd-Hanyipuszta</i>			
szórványlelet	?	1	igazgyöngy
<i>Ecséd</i>			
szórványlelet	?	3	apró üvegyöngyök

⁴⁷² Bálint 1991, 93–96.

⁴⁷³ Fodor 1980.

⁴⁷⁴ Nyíracád-Szentirmay-föld, Kistokaj-Gerenda-dűlő, Békéscsaba-Erzébethely, Kecel környéke, Dunamocs, Tiszaeszlár-Bashalom II. temető, Nagyszentmiklós-Bukovapuszta, Gálospetri, Kunpeszér, Vörs-Majori-dűlő 208. sír, valamint egy, a lausanne-i múzeumban őrzött ismeretlen lelőhelyű, de valószínűleg Magyarországról származó korong. Feltehetőleg e körbe tartoznak a Mándok-Tetenken és Rakamaz-Fő utcán talált hajfonatkorongok is, mint e típus egyszerű, szinte már puritán kialakítású darabjai.

⁴⁷⁵ Az ábrázolásmód egyetlen préselt, lemezes változata a zempléni sírból ismeretes: Budinský-Krička-Fettich 1973, 45. kép

⁴⁷⁶ Révész 1997, 173–174.

⁴⁷⁷ Hasonló eredményre jutott az áttört korongokat tartalmazó temetők pénzleleteinek vizsgálata alapján Nagy 1968, 84–85.

HEVES MEGYE 10–11. SZÁZADI TEMETŐINEK TÁRGYI HAGYATÉKA

Lelőhely	Nem és életkor	Darabszám	Típus
<i>Eger-Géppállomás</i>			
„a” sír	gyermek, 4-5	8	ezüsthóliás üvegyöngyök
<i>Eger-Szépásszony-völgy</i>			
8. sír	?	12	kauricsiga
26. sír	nő	1	?
1969/3. sír	?	2	üvegpasztá gyöngyök
<i>Füzesabony-Kastélydűlő</i>			
8. sír	gyermek, infans I.	1	ezüsthóliás gyöngy
<i>Hatvan</i>			
szórványlelet	?	1	csont Krisztus-fej-ábrázolás
<i>Kál-Legelő</i>			
5. sír	gyermek, 2	?	apró üvegyöngyök
35. sír	nő, 48-52	5 + 2 + ?	dudoros, gerezdelt és apró kásagyöngyök
67. sír	gyermek, 9-10	2	hengeres, inkrusztált gyöngyök
72. sír	nő, 65-69	1	átfűrt édesvízi kagyló
<i>Lőrinci-Selypi-puszta</i>			
4. sír	?	1	hordó alakú üvegpasztá gyöngy
<i>Pétervására-Ivádi út</i>			
10. sír	nő	1	üvegyöngy
21. sír	gyermek	19	kása-, illetve hóliás üvegyöngyök
<i>Pétervására-Laktanya</i>			
1. sír	nő	4	dudoros üvegpasztá gyöngyök
<i>Tarnalelesz-Berekfara</i>			
szórványlelet	?	3	ismeretlen típusú gyöngyök
<i>Tiszanána-Cseh-tanya</i>			
2. sír	nő, 42-46	?	igazgyöngyök
16. sír	gyermek, 2-3	2	dentáliumcsiga gyöngy
17. sír	gyermek, 1-1,5	1	dentáliumcsiga gyöngy
23. sír	nő, 69-73	4	dudoros, lapított gömb alakú és kéttagú kásagyöngy
25. sír	gyermek, 11-12		ezüst nyaklánc
<i>Újlőrincfalva-Magyarad</i>			
7. sír	gyermek, 6	11	5 db csöves és 1 db zömök hengeres, futtatásos díszű, valamint 5 db korong alakú, díszítetlen gyöngy
37. sír	gyermek, 5	11	egy- és kéttagú kásagyöngyök
42. sír	gyermek, 3	2	nyomott gömb alakú gyöngyök
57. sír	juvenilis, 13-14	1	hengeres üvegpasztá gyöngy
<i>Vámosgyörk-M.H.A.T. telep</i>			
6. sír	juvenilis, 16-18	2	gömb alakú üvegyöngy
<i>Visonta-Felsőrért</i>			
38. sír	gyermek	5	üvegpasztá és kalcedongyöngy, kauricsiga, kutya fog
39. sír	gyermek	3	ismeretlen típusú gyöngyök
55. sír	?	1	ismeretlen típusú gyöngy

A fenti leletlistából egyértelműen kiderül, hogy gyöngyöket, illetve nyakláncokat – ha nem is nagy számban – a 10. század elejétől a 11. század végéig találunk a Heves megyei sírokban. A legelterjedtebbek a két évszázad során folyamatosan használt típusok (dudoros, gerezdelt, nyo-

mott gömb alakú, illetve egy- vagy többtagú, apró üvegpasztá gyöngyök) voltak, de néhány gyöngytípus használata szűkebb időhatárokhoz köthető. Apró igazgyöngyöket csak 10. századi gazdag temetkezések mellékleteként találtak (Dormánd szórvány, Tiszanána 2. sír). Velük ellen-

tétben kizárólag 11. századi gyermeksírokban kerültek elő a fóliázott üvegpasztta gyöngyök (Eger-Gépállomás A sír, Füzesabony-Kastélydűlő 8. sír, Pétervására-Ivádi út 21. sír), amelyek felbukkannak a templom körüli temetkezésekben is (Abasár-Bolt-tető, Eger-Vár, Székesegyház). Meglepő módon hiányoznak viszont az ugyanezen időszakra keltezett, másutt gyakori jellegzetes fluorit-, hegyikristály, illetve kockásra vagdalt felületű gyöngyök.

Csekély számban képviseltetik magukat a – történelem során több korábbi hullámban felbukkanó, s a Kárpát-medencében a honfoglaló magyarokkal ismét feltűnő – kauricsigák.⁴⁷⁸ Heves megye területéről mindössze három lelőhelyük ismert (Aldebrő 7., 13., 33. sír, Eger-Szépasszony-völgy 8. sír, Visonta-Felsőrét 38. sír), az első kettő bizonyosan a 10. századra keltezhető, s a visontai sír is a temető feltehetőleg 10. századi részéhez tartozik. Az aldebrői 13. sírban dudoros üvegpasztta gyöngyökkel együtt vas nyakperecre fűzték fel a 15 db kaurit, s az egeri sírban is 12 db kauricsiga alkotta az elhunyt nyakláncát. A visontai leletben viszont üvegpasztta és kalcedonygyöngyök kíséretében egy kutyafoggal együtt fűzték a nyakláncra. A visontai lelet az egyetlen a megye területéről, ahol nyaklánccon hordott állatsont (illetve ez esetben állatfog) amulett került elő. Kagylóteknő és csigaház ékszer mindössze három sírban találtak (Kál 72. sír: átfürt szert mindössze három sírban találtak (Kál 72. sír: átfürt édesvízi kagyló, Tiszanána 16., 17. sír: dentáliumcsiga).

A gyöngyökből, kauricsigákból vagy kagylókból fűzött nyakláncokat kizárólag nők és gyermekek viselték, hiteles lelet férfisírból a megye területéről még nem került elő. E lelet típusa azonban még a nagyobb sírszámú temetőmaradványok esetében is csekély (Aldebrő: 34 : 3, Besenyőtelek-Tepély I.: 21 : 2, Besenyőtelek-Tepély II.: 14 : 1, Eger-Gépállomás 12 : 1, Eger-Szépasszony-völgy: 38 : 3, Füzesabony-Kastélydűlő: 40 : 1, Kál: 68 : 4, Pétervására-Ivádi út: 28 : 2, Pétervására-Laktanya: 32 : 1, Tiszanána: 32 : 5, Újlőrincfalva: 63 : 4, Vámosgyörk: 35 : 1, Visonta-Felsőrét: 76 : 3). A tárgyalat ékszer típus viselése ez esetben is közösségenként eltérő volt. A lelőhelyek egy részében (Eger-Gépállomás, Füzesabony-Kastélydűlő, Újlőrincfalva) kizárólag gyermekek mellékleteként találjuk, másutt (Aldebrő, Kál, Tiszanána) gyermekek és matura vagy senilis korú nők hordták. Az embertani vizsgálatok hiányosságai azonban nem teszik lehetővé, hogy a megfigyeléseket más lelőhelyekre is kiterjesszük.

Vékony ezüsthuzalból sodrott, illetve bronz- vagy rozsz- ezüst szemekből összeállított nyaklánc töredékeit a Besenyőtelek-Tepély II. temető 12. (férfi!) sírjában és a tiszánánai 25. (gyermek)sírban tárták fel. E tárgytípus használatával a 10. század folyamán, sőt még 11. század elején is számolhatunk.⁴⁷⁹

A nyakba akasztott ékszerek közül még három, Heves

megye területén egyedi vagy csak csekély számban előkerült tárgytípusról kell szólnunk. A 10–11. századi leletanyagban másutt széles körben elterjed *csörgők* közül mindössze egyetlen példány került elő Pétervására-Ivádi út 21. (infans I. korú) sírjában. Ugyancsak egyetlen *lunula* ismert Visonta-Felsőrétről, a 10., ugyancsak gyermeksírból, a temető 11. századi részéből. E jellegzetes pogány szimbólum⁴⁸⁰ is arra utal, hogy a megye területének tekintélyes részén még a 11. század közepe táján sem vert mélyebben gyökeret a kereszténység. Még a korainak tartott egyházi központok (patai esperesség) közelében sem.

Közvetett módon ezt támasztják alá a Heves megye temetőiben talált *mellkeresztek* is. Az egyik legkorábban alapított magyarországi püspökség területén azt várnánk, hogy a keresztény hit tárgyi emlékei nagy számban kerülnek elő, de ez egyáltalán nincs így. A 10–11. századi egyszerű mellkereszteket taglaló, teljességre törekvő legutóbbi összefoglalás nem tud Heves megyei leletekről, e régió területe üres foltként jelentkezik a tárgytípus elterjedési térképén.⁴⁸¹ Ha a valós kép nem is ennyire negatív, az kétségtelen, hogy a jelenleg ismert soros temetők leletanyagából mindössze két mellkeresztről és egy harmadiknak a töredékéről van tudomásunk. Az utóbbi kifejezést szó szerint kell érteni, mert mindkét tárgy elcallódott, így azok típusáról semmit sem tudunk. Pedig e tekintetben biztatóan indult a kutatás. A megye területén elsőként (1887-ben) feltárt 10–11. századi sírlelet, egy kislány magányos(?) sírja Füzesabony-Réthy-tanyán egy bronz mellkeresztet rejtett. Igaz, egy ételmellékletet tartalmazó agyagedény társaságában, ami félreérthetetlenül jelzi a pogány hagyományok jelenlétét. A következő mellkereszt felbukkanására közel egy évszázadot kellett várni. Besenyőtelek-Tepély II. temetőjének 1. sírjában egy díszruhájában (rombusz alakú ruhavezetekkel) eltemetett nő mellkasán feküdt egy ólomkereszt, amely sajnos már a feltárás folyamán megsemmisült, így formájáról semmit sem tudunk. Az azonban a mellékletek között talált kisméretű, körte alakú hajkarika alapján kétségtelen, hogy a sír a 10. század utolsó harmadánál korábban nem kerülhetett a földre. A 10. században (de annak közelebről meg nem határozható szakaszában) nyitott, lovas és fegyveres sírokkal, ételmellékletekkel jellemezhető temetőt a 11. század közepe tájáig használhatták, a tárgyi anyagban és a temetkezési szokásokban (a kereszttől eltekintve) nem mutathatók ki a kereszténységre utaló jellemzők. Úgy tűnik tehát, hogy mind a füzesabonyi, mind a besenyőtelki keresztet inkább amulettként vagy ékszerként használta hajdani tulajdonosa, semmint keresztény vallására utaló jelképként. Közvetett módon erre utalhat egy harmadik Heves megyei lelet is: Visonta-Felsőréten az 55.

⁴⁷⁸ Kovács 1999, 63–84.

⁴⁷⁹ Kovács 1999, 63–84.

⁴⁸⁰ Kralovszky 1959, 76–82; Szöke 1962, 90–91; Szöke-Vándor 1987, 65–66.

⁴⁸¹ Langó-Türk 2004, 386–403, 13. kép 1.

HEVES MEGYE 10–11. SZÁZADI TEMETŐINEK TÁRGYI HAGYATÉKA

sírban egy tönkrement ereklyetartó mellkereszt függesztőjét egyszerű, nyakba akasztott ékszerként viselte a pogány rítusok szerint (ételmelléklettel) eltemetett elhunyt.

Jóllehet mind az írott források, mind a régészeti leletek (korai, 11. századi templomok Eger, Abasár, Gyöngyöspata, Feldebrő, Tarnaszentmária stb. területén) alapján kétségtelen, hogy a keresztény egyházszervezet intézményei már első királyaink uralma idején létrejöttek a megye területén, az azonban kérdéses, hogy ezek hatása mekkora körzetben érvényesült, s a megkeresztelt népesség valójában mennyire érezte sajátjának az új hitet. A régészeti leletek alapján – bármennyire nehéz is ezekből az eltemetettek vallási meggyőződésére következtetni – úgy tűnik, hogy a pogány hagyományok akár nyíltan, akár a felületes keresztény máz alá rejtve, titkoltan, még hosszú

ideig tovább éltek. Az azonban kétségtelennek tűnik, hogy a 10–11. századi sírokban fekvő mellkeresztek önmagukban nem alkalmasak arra, hogy segítségükkel támpontot nyerjünk viselőik vallási meggyőződését illetően.⁴⁸²

Nyakpercek. Az elmúlt évtizedek egyik legalaposabban vizsgált tárgy típusa a nyakperec. E munkálatok egyik kiindulópontját éppen a Heves megyei leletek, pontosabban az újlőrincfalvi temető feldolgozása jelentette. A megye területéről viszonylag nagy számban, 10 lelőhely 11 sírjából kerültek elő. Három nyakperec (Boldog-Téglaházpart, Heves-Szőlők, Pásztó) szórványként látott napvilágot, így leletösszefüggéseiket nem tudjuk értékelni, s hozzájuk sorolhatjuk a Tarnalelesz-Berekszállás, kiszántott sírban talált nyakperect is, mely kísérelételeivel együtt elkallódott.

Lelőhely	Nem és életkor	Típus	Kísérelételek
<i>Aldebrő-Mocsáros</i>			
13. sír	kislány, 12-13	vas nyakperec, ráhúzott kauricsigákkal és gyöngyökkel	hajfonatkorongok, nyitott hajkarikák, sodrott spirális végű karperec, pödrött végű pántkarperec, préselt rozetták
<i>Besenyőtelek-Tepély II.</i>			
9. sír	?	sodrott, hurkos-kampós végű	állatfejes karperec
<i>Boldog-Téglaház-part</i>			
szórványlelet	?	sodrott, hurkos-kampós végű	
<i>Gyöngyöspata-Kecskekő</i>			
3. sír	férfi	egy szál ezüsthuzalból készült, hurkos-kampós végű	lovas temetkezés, íj, tegez, kétélű kard, kés, ezüst lábperecek, aranylemezek
<i>Heves-Szőlők</i>			
szórványlelet	?	sodrott, hurkos-kampós végű	
<i>Pásztó</i>			
szórványlelet	?	sodrott, hurkos-kampós végű	
<i>Pétervására-Ivádi út</i>			
1. sír	nő	sodrott, hurkos-kampós végű	rombusz átmetszetű karperec, S-végű hajkarika
<i>Tarnalelesz-Berekszállás</i>			
kiszántott sír	?	sodrott, végződéséről nincs adat	2 db nyitott, vastag, bronz karperec, gyöngy, ár
<i>Tiszanána-Cseh-tanya</i>			
25. sír	gyermek, 11-12	sodrott vas nyakperec	nyitott hajkarikák, gömbsorcsüngős fülbevaló, nyaklánc, kés
<i>Újlőrincfalva-Magyarad</i>			
6. sír	gyermek, 3-4	egy szál vastag bronzhuzalból készült, hurkos-kampós végű	nincsenek kísérelételek
35. sír	kislány, 12-13	sodrott, hurkos-kampós végű	S-végű hajkarika, rombusz átmetszetű, nyitott karperec, kéttagú csüngős ruhaveretek, Aba Sámuel-érme
37. sír	gyermek, 5	sodrott, hurkos-kampós végű	S-végű hajkarika, rombusz átmetszetű, nyitott hajkarika, gyöngyök, kéttagú csüngős ruhaveretek, zárt, rovátkolt díszű karikagyűrű, I. István-érmék (3 db)
A leletgyűttes	?	sodrott, hurkos-kampós végű	nyitott hajkarikák, rombusz átmetszetű, öntött karperec
B leletgyűttes	?	fonott, hurkos-kampós végű	kerek átmetszetű, nyitott karperecek

⁴⁸² Langó-Türk 2004, 397–401.

Egyetlen lovas, fegyveres férfisir (Gyöngyöspata-Kecskekő), valamint egy ismeretlen életkorú női temetkezés (Pétevársára-Ivádi út 1. sír) kivételével nyakperccel zömmel gyermekek, illetve kislányok mellékleteként került elő (Aldebrő 13. sír, Tiszanána 25. sír, Újlőrincfalva 6., 35., 37. sír). Sajnos igen magas azon szórványleletek száma (7 lelet), amelyek viselőjéről semmiféle adat nem áll a rendelkezésünkre. A lelőhelyek közül kiemelkedik Újlőrincfalva a maga öt nyakperccel, másutt e tárgytípusnak csak egy-egy darabja került elő. Anyaguk általában bronz, egy esetben (Gyöngyöspata) ezüst, s ismerünk két vas nyakperccet is. Utóbbi két példány egyértelműen a 10. századra keltezhető, összhangban az eddigi kutatásokkal, melyek szerint ezen ékszer típus használata a 10. század közepétől mutatható ki.⁴⁸³ A vas ékszereknek védőbajelhárító szerepet tulajdoníthattak,⁴⁸⁴ ez lehetett az oka, hogy a vas nyakpercek és nyakláncok zömmel gyermeksírokból kerültek elő.⁴⁸⁵ E tárgyak lelőhelyeinek zöme a Tiszától nyugatra eső területeken található.⁴⁸⁶

Az egyetlen szál vékony ezüsthuzalból hajlított nyakperccel megjelenését a kutatás a 10. század második harmadára tette, készítésük a 11. század első harmadában szűnhetett meg.⁴⁸⁷ Valamivel később, a 10. század harmadik negyedében jelentek meg az egyetlen vastag bronzhuzalból készített nyakpercek, s a 11. század közepéig mutathatók ki a sírokból.⁴⁸⁸

Heves megye temetőiben a leggyakoribb változat a vastag bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós záródású nyakperccel, melynek 9 példányát ismerjük. Az újlőrincfalvi temető feldúlt sírjainak egyikéből szórványként előkerült darab pedig négy szálból láncosan fonott s

ugyancsak hurkos-kampós záródású. E két típus használati idejét Szabó J. Gy. a 10. század végétől a 11. század közepéig – harmadik negyedéig tartó időszakban határozta meg.⁴⁸⁹ Megfigyelését Kovács L. finomította, véleménye szerint az említett nyakperceket a 11. század 20-as és 60-as éve között keltezhetjük.⁴⁹⁰ A hiteles sírok kísérőleletei (állatfejes, illetve rombusz átmetszetű karperecek, S-végű hajkarikák, Szent István, illetve Aba Sámuel érméi) e finomabb korhatározást látszanak alátámasztani.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy azon temetőkből, amelyek használata a 10. században bizonyosan befejeződött, a ritka vas nyakperceken kívül hiányzott ez az ékszerféle. Jelentősebb számban csak a század végétől, illetve a 11. században tűnt fel, de akkor sem terjedt el (vagy került sírba) minden közösségnél: feltűnő a nyakpercek hiánya több olyan temetőben (Besenyőtelek-Tepély I., Fűzesabony-Kastélydűlő, Vámosgyörk, Visonta-Felsőrért), amelyek jelentős részletét vagy akár az egészét feltárták.

Karperecek. A Heves megyei temetők leggyakoribb leletei a hajkarikák mellett a karperecek. A különböző karperec típusok időrendjének meghatározásában az elmúlt fél évszázad során jelentős eredményeket ért el a kutatás, s ennek következtében a nyakpercek mellett a karikaékszerek jelentős szerepet kaptak az egyes lelőhelyek, illetve sírleletek keltezésében.⁴⁹¹ Komoly hiányosság azonban, hogy e tanulmányok jelentős részéből hiányzik a felgyűjtött tárgyak adattára, így a karperecek értékelésére vonatkozó megállapítások nem ellenőrizhetők. Ennek következtében az eddig elért eredmények tetemes részét óvatosan kell kezelnünk.

Lelőhely	Nem és életkor	Típus	Megjegyzés
<i>Aldebrő-Mocsáros</i>			
7. sír	kislány, 13-14	sodrott, spirális végű karperec	2 db
13. sír	kislány, 12-13	sodrott, spirális végű karperec és díszített, pödrött végű pántkarperec	1-1 db
15. sír	nő, 15-25	hegyesedő végű huzalkarperec	2 db
20. sír	nő, 20-30	pödrött végű pántkarperec	2 db, ezüst, lábperecként
27. sír	nő	hegyesedő végű huzalkarperec	1 db
28. sír	nő, 15-25	hegyesedő végű huzalkarperec	1 db
<i>Besenyőtelek-Tepély I.</i>			
A sír	juvenilis	rombusz átmetszetű, nyitott, öntött karperec	2 db

⁴⁸³ Szabó 1980, 52–62.

⁴⁸⁴ Solymossy 1933, 103–104.

⁴⁸⁵ Horváth 2004.

⁴⁸⁶ Újabbban a Felső-Tisza-vidékről is kerültek elő vas nyakpercek, Ibrány-Esbóhalom 204. és 206. sírjában tárták fel egy-egy töredéküket: Istvánovits 2003, 291. Az ásató mindkét temetkezést a 10. század végére keltezte.

⁴⁸⁷ Szabó 1980, 52–56, 107, 19. j.

⁴⁸⁸ Szőke 1962, 93; Szabó 1980, 52–54, 19. j.

⁴⁸⁹ Szabó 1980, 62.

⁴⁹⁰ Kovács 1994, 115.

⁴⁹¹ Szőke 1962; Szabó 1980, 62–67; Giesler 1981; Mesterházy 1991, 155–156; Kovács 1994, 116–138; Révész 1996, 89–93; Langó 2000.

HEVES MEGYE 10–11. SZÁZADI TEMETŐINEK TÁRGYI HAGYATÉKA

Lelőhely	Nem és életkor	Típus	Megjegyzés
<i>Besenyőtelek-Tepély II.</i>			
9. sír	?	sodratmintás, zárt állatfejes karperec	1 db
<i>Dormánd-Hanyipuszta</i>			
1. sír	nő, 22-30	hullámosra hajlított huzalkarperec	2 db
2. sír	nő, 40	hullámosra hajlított huzalkarperec	1 db
6. sír	nő, 55-60	lekerekített végű pántkarperec	1 db
15. sír	férfi, 24-30	ezüstlemezből kivágott kar- és lábpánt	
szórványlelet	?	díszítetlen, pödrött végű pántkarperec	1 db
<i>Ecséd</i>			
szórványlelet	?	hurkos-kampós végű, sodrott karperec	1 db
<i>Eger-Gépállomás</i>			
A sír	gyermek, 4-5	nyitott huzalkarperec	2 db
<i>Eger-Répastető</i>			
1. sír	férfi, 40-50	lekerekített végű pántkarperec	2 db, ezüst
<i>Eger-Szépasszony-völgy</i>			
17., 20., 24., 26. sírok + szórványleletek a feldúlt sírokból	?	lekerekített végű pántkarperecek + pödrött végű pántkarperec	7+1 db, a leleteket nem tudjuk konkrét sírokhoz kötni
<i>Gyöngyöspata-Kecskekö</i>			
6. sír	férfi	ezüstlemezből kivágott karpánt	1 db
<i>Heves-Kapitányhegy</i>			
magányos(?) sír	nő, 43-47	lekerekített végű, bronz pántkarperec, aranyfóliával borítva, almandinkövekkel díszítve	1 db
<i>Heves-Szőlők</i>			
szórványlelet	?	rombusz átmetszetű, öntött, nyitott karperec	1 db
<i>Kál-Legelő</i>			
10. sír	nő, 22-26	lekerekített végű pántkarperec	1 db
20. sír	nő, 18-22	pödrött végű pántkarperec	1 db
35. sír	nő, 48-52	pödrött végű pántkarperec és spirális végű, sodrott karperec	1-1 db
<i>Lőrinci-Selypi-puszta</i>			
4. sír	?	állatfejes karperec és nyitott, hegyesedő végű huzalkarperec	1-1 db
<i>Maklár</i>			
szórványlelet	?	hurkos végű, sodrott karperec	2 db, elvesztek
<i>Páasztó</i>			
szórványlelet	?	állatfejes karperec	1 db, elveszett
<i>Pétervására-Ivádi út</i>			
1. sír	nő	rombusz átmetszetű, nyitott, öntött karperec	1 db
2. sír	nő	rombusz átmetszetű, nyitott, öntött karperec	1 db
3. sír	nő	nyitott, ovális átmetszetű huzalkarperec	1 db
4. sír	nő	zárt, bordázott, állatfejes karperec	1 db
<i>Pétervására-Laktanya</i>			
1. sír	nő	lekerekített végű pántkarperec	1 db
<i>Tarnalelesz-Berekfara</i>			
kiszántott sír	?	nyitott, vastag, bronz karperec	2 db, elvesztek, típusuk nem ismert

HEVES MEGYE 10–11. SZÁZADI TEMETŐINEK TÁRGYI HAGYATÉKA

Lelőhely	Nem és életkor	Típus	Megjegyzés
<i>Tarnaörs-Rajnapart</i>			
6. sír	fiú, 13-14	aranyfóliából kivágott kar- és lábpántok	
<i>Tiszanána-Cseh-tanya</i>			
2. sír	nő, 42-46	lekerekített végű pántkarperec	1 db, ezüst
<i>Újlőrincfalva-Magyarad</i>			
11. sír	nő, 63-67	rombusz átmetszetű, nyitott karperec	1 db
35. sír	kislány, 12-13	rombusz átmetszetű, nyitott karperec	1 db
A leletegyüttes	?	rombusz átmetszetű, nyitott karperec	2 db
B leletegyüttes	?	nyitott, hegyesedő végű, ovális átmetszetű huzalkarperec	2 db
<i>Visonta-Felsőrét</i>			
46. sír	nő, 35-40	pödrött végű pántkarperec	1 db, ezüst
55. sír	?	nyitott, hegyesedő végű, ovális átmetszetű huzalkarperec	2 db
75. sír	nő	pödrött végű pántkarperec	1 db, ezüst
<i>Visznek-Kecskehegy</i>			
105. sír	nő	rovátkolt, nyitott, állatfejes karperec	1 db

Heves megye területén 23 leelőhely 39 sírjából 64 db karperec került elő. Közülük 14 db sírhoz nem köthető szórványlelet. A legarchaikusabbnak a dormándi 1. és 2. sírban talált *hullámosra hajlított rosszezüst huzalkarperecek* számítanak. E karperecípust párhuzamai alapján a 10. század első felében használták a törzsi-nemzetségi arisztokrácia vagyosabb tagjai. Előállításuk házilag történetelt, a tulajdonosok rendelkezésére álló nemesfém alapanyag felhasználásával.⁴⁹² Szerényebb leletanyagú temetőkből (ún. „köznepi” környezetből) mindeddig nem ismerjük ezt az ékszerípust. A dormándi leletek illeszkednek az eddig kialakult képhez, hiszen a megye egyik leggazdagabb leletanyagú 10. századi leelőhelyéről kerültek elő.

Ugyanez mondható el az ezüst-, ritkábban aranylemezéből kivágott kar- és lábperecekről (Dormánd 6. és 15. sír, Eger-Répástető 1. sír, Gyöngyöspata-Kecskekő 6. sír, Tarnaörs-Rajnapart 6. sír – az utóbbi aranyból).⁴⁹³ Ezek közül karperecként csak a vastagabb anyagból készültek szolgálhattak, a vékony fóliából kivágottakat a ruhaujjra vagy a nadrágszárra varrták, inkább ruhadíszként alkalmazva. Sokatmondó tény, hogy mindegyik gazdag lovas sír volt, s a dormándi 6. sír kivételével mindegyik temetkezés férfiakat rejtett, akiket többnyire fegyvereikkel (íjászfelszerelés, szablya, kétélű kard) temettek el. Legkésőbb a gyöngyöspatai halott kerülhetett földbe, a 10. század második felében vagy a 11. század elején.

A *kiszélesedő, lekerekített végű, ezüst pántkarperecek* szinte kizárólag a korabeli társadalom módos vagy gazdag tagjainak a hagyatékából ismertek, s használatuk főként a 10. század első kétharmadában volt jellemző.⁴⁹⁴ Heves

megyéből Eger-Szépasszony-völgyből (7 db), Heves-Kapitányhegyről, a káli 10. sírből, Pétervására-Laktanya 1. sírjából, valamint a tiszánánai 2. sírből kerültek elő ilyen típusú karperecek. A hiteles adatok – szemben a karpántokkal – kivétel nélkül női temetkezésekre vallanak. Sajnos az egri leleteket nem tudjuk konkrét sírokhoz kötni, de a szóba jöhető temetkezések (17., 20., 24., 26.) viszonylag szerény leletanyagot – gyakran csak karperecet – tartalmaztak, s ehhez a szinthez köthető a káli temetkezés is. A hevesi, pétervásári és tiszánánai sírok ellenben a megye leggazdagabb női sírjai közé sorolhatók. Kettő közülük lovas temetkezés volt, lószerszámukat rozettás veretek ékesítették, ruhadíszek között pedig megtalálhatók a veretes lábbelik. A pétervásári sírban nem volt ugyan sem ló, sem lószerszám, ellenben az elhunytat aranyozott ezüst, rombusz alakú veretekkel ékes ruhában temették el, ujjára hólyagos fejű, köves aranygyűrűt húztak, fülébe gömbsorcsüngős fülbevalót illesztettek. Ez utóbbi ékszerípust egyébként felbukkan a tiszánánai és a káli sírban is. A karperecek legkiemelkedőbb példánya kétségkívül az aranyfóliával borított almandinköves hevesi lelet, melynek párhuzama mindeddig még nem került elő. Egyedi készítésű ékszer volt, feltehetőleg nem hazai műhely alkotása.

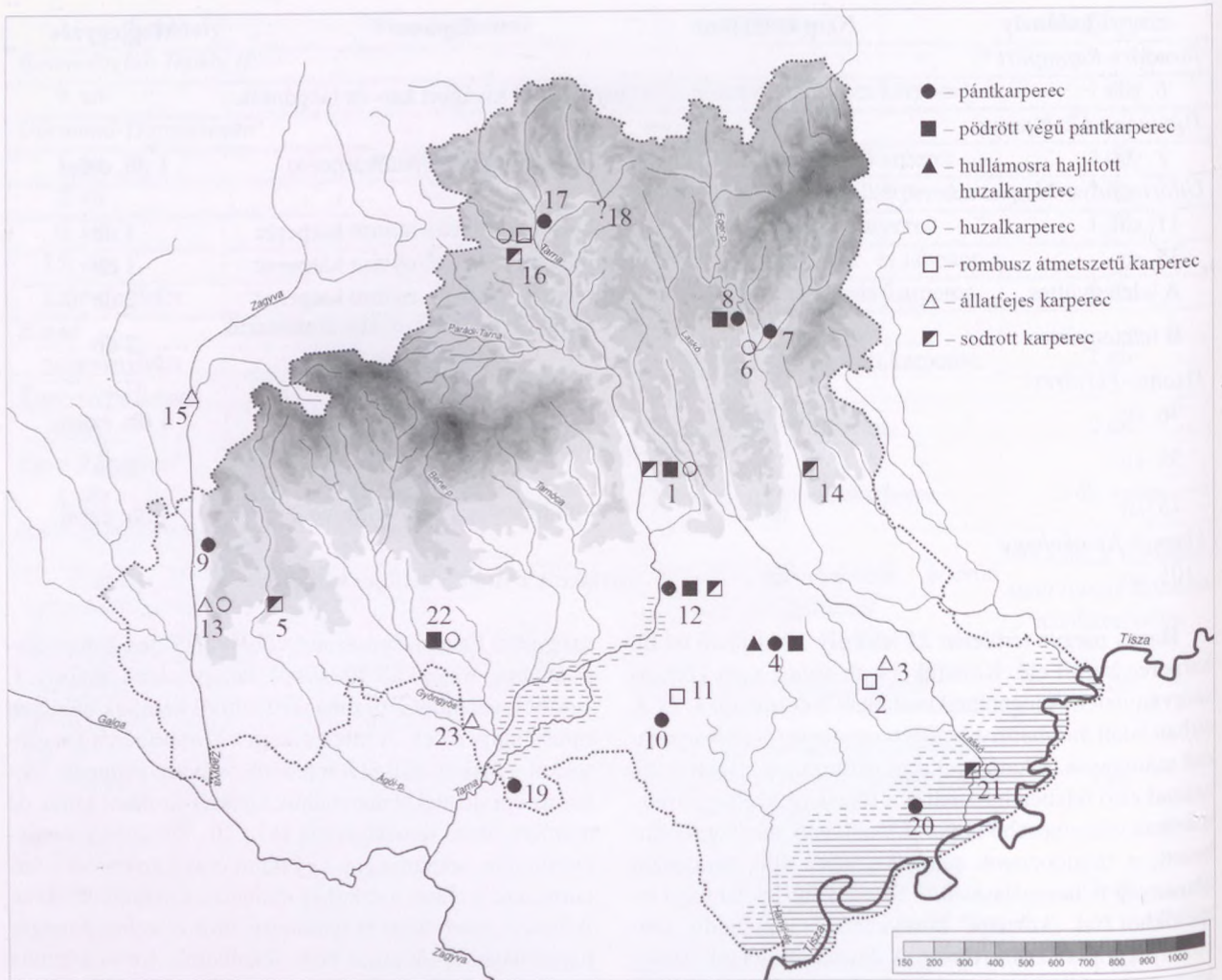
A *pödrött végű pántkarperecek* 5 leelőhelyen bukkantak fel, néhol több sírban is (Aldebrő 13., 20. sír, Dormánd szórványlelet, Eger-Szépasszony-völgy, Kál 20., 35. sír, Visonta-Felsőrét 46., 75. sír). E tárgyípussal a karosi temetők feldolgozása kapcsán részletesen foglalkoztam a közelmúltban, s megfigyelésem szerint az a 920-as évektől a 10. század végig volt használatban.⁴⁹⁵ E nézetemet a

⁴⁹² Szabó 1980, 64; Révész 1996, 91; Langó 2000, 41–42.

⁴⁹³ Révész 1996, 90.

⁴⁹⁴ Révész 1996, 90.

⁴⁹⁵ Szőke 1962, 72–73; Kovács 1989a, 171, Révész 1996, 91–92.

288. kép. Karpereceket tartalmazó temetők: 1. Aldebrő-Mocsáros; 2. Besenyőtelek-Tepély I.; 3. Besenyőtelek-Tepély II.; 4. Dormánd-Hanyipusztá; 5. Ecséd; 6. Eger-Gépállomás; 7. Eger-Répastető; 8. Eger-Szépasszony-völgy; 9. Gyöngyospata-Kecskekő; 10. Heves-Kapitányhegy; 11. Heves-Szőlők; 12. Kál-Legelő; 13. Lőrinci-Selypi-pusztá; 14. Maklár; 15. Pásztó; 16. Pétervására-Ivádi út; 17. Pétervására-Laktanya; 18. Tarnalelesz-Berekfara; 19. Tarnaörs-Rajnapart; 20. Tiszanána-Cseh-tanya; 21. Újlőrincfalva-Magyarad; 22. Visonta-Felsőrét; 23. Visznek-Kecskehegy

font említett Heves megyei leletek ismeretében sem kell módosítanom. Az országos képpel összhangban van az is, hogy pödrött végű karperecek e megye területén is csak női, illetve gyermeksírokból láttak napvilágot. Ezek között lovas temetkezés már nincs, lószerszámos is csak egy (Aldebrő 20. sír). A leggazdagabb mellékleteket kétségtelenül a két aldebrői hajfonatkorongos sír szolgáltatta, de aranyozott ezüst, rombusz alakú veretekkel felszerelt ruhában temették el a visontai 46. sír halottját is. A két káli és a visontai 75. sír csak szerény leletanyagot tartalmazott. Mindezek alapján úgy látom, hogy a pödrött végű karperecet viselő nők mellékleteik alapján azonos szóródást mutatnak a lekerekített végű pántkarperecet birtok-

lók. Szembeötlők azonban a két csoport eltérései is. A lekerekített végű pántkarperecek országos szinten férfiak, nők és gyermekek mellékleteként egyaránt előfordulnak, pödrött végűek viszont – két ismert kivételtől eltekintve) csak nők és (leány)gyermekek sírjaiban tűnnek fel.⁴⁹⁶ A női sírok körén belül további finom árnyalatok is kirajzolódni látszanak: míg a lekerekített végű pántkarperecek a rozettás lószerszámos temetkezések legjellegzetesebb ékszerei közé tartoznak, pödrött végűek ezek mellékleteként mindeddig még nem kerültek elő.⁴⁹⁷ Az utóbbiak ellenben népszerűek voltak a hajfonatkorongot viselő nők körében.⁴⁹⁸ A fent bemutatott tendenciákat a Heves megyei leletek is alátámasztják.

⁴⁹⁶ Kovács 1989a, 171. Pödrött végű pántkarperec férfisírból: Orosháza-Nagy A. tanya 2. sír; Dienes 1965, 141–142. Nagyhalász-Kiszomborhegy 2. sír férfi voltáról: Istvánovits 2003, 312.

⁴⁹⁷ Révész 2001, 58–69.

⁴⁹⁸ Révész 1996, 92, 341. j.

Az általunk vizsgált terület leletanyagában lekerekített végű pántkarperecek egy síron belül más karperec társaságában nem kerültek elő. Ugyanez nem jellemző viszont a pödrött végűekre: két olyan temetkezést is találtunk, amelyekben *vékony sodrott, mindkét végükön spirálissal kitöltött hurokban végződő karpereccel* együtt bukkantak fel (Aldebrő 13. sír, Kál 35. sír). Utóbbi típus két példánya még az aldebrői 7. sírból is napvilágra került. Valamennyi lelet nők vagy lánygyermekek sírjából való. A mindkét végükön spirálissal kitöltött hurkos kialakítású sodrott karperecek megjelenését (a hurkos-kampós végződésűekkel együtt) a kutatás korábban a 10. század utolsó harmadára keltezte.⁴⁹⁹ Véleményem szerint azonban (a hasonló kialakítású nyakperecekkal együtt) már a 920-as évektől egészen a 11. század végéig megtaláljuk azokat a korszak sírjaiban,⁵⁰⁰ a hurkos-kampós záródásuk pedig a 10. század második felében váltak általánossá.⁵⁰¹ Utóbbiak Heves megyében Ecséden és Makláron bukkantak fel, sajnos mindkettő szórványleletként, így a vitatott kérdés szempontjából nem értékelhetők.

A *kihegyesedő végű, kerek vagy ovális átmetszetű huzalkarperecek* (Aldebrő 15., 27., 28. sír, Eger-Gépállomás A sír, Lőrinci-Selypi-pusztá 4. sír, Pétervására-Ivádi út 3. sír, Újlőrincfalva-Magyarad B leletegyüttes, Visonta-Felsőrét 55. sír) hosszú ideig használatban voltak, a 10. század elejétől már megjelentek, a század harmincas éveitől váltak igazán népszerűkké, s még a 11. század második felében is feltűntek.⁵⁰² E megállapítást kitűnően alátámasztják az említett Heves megyei lelőhelyek is, amelyek között van csak a 10. században használt (Aldebrő), 10. században induló és a 11. századba átnyúló (Lőrinci, Újlőrincfalva, Visonta) és ismert részletében 11. századi (Eger-Gépállomás) egyaránt. Kísérőleleteik ugyancsak vegyes képet mutatnak (nyitott és S-végű hajkarika, nyitott huzal-, illetve pántgyűrű, állatfejes karperec, fonott nyakperec, préselt rozetta). Az értékelhető leletek ezúttal is női és gyermeksírokból kerültek elő.

A *vastag, rombusz átmetszetű bronz huzalkarperecek* viszonylag sokat foglalkozott a kutatás az elmúlt évtizedek során.⁵⁰³ Szabó J. Gy. véleménye szerint első példányaik még a 10. század legvégén készülhettek, de igazán a 11. században terjedtek el a köznépi temetőikben. Használatuk a 12. század elejénél később nem mutatható ki.⁵⁰⁴ Hasonló eredményre jutott J. Giesler is.⁵⁰⁵ Egyes, ezüstből készített korai példányaik azonban Langó P. sze-

rint már a 10. század középső harmadára keltezhető gazdag sírokból is felbukkannak.⁵⁰⁶ A Heves megyei példányok (Besenyőtelek-Tepély I. A sír, Heves-Szőlők szórvány, Pétervására-Ivádi út 1., 2. sír, Újlőrincfalva-Magyarad 11., 35. sír, A leletegyüttes) a 11. századi kelteztést leletkörnyezetükkel (köztük Szent István, Péter és Aba Sámuel érméivel Pétervásarán és Újlőrincfalván) egyértelműen alátámasztják. A lelőhelyek közül egyetlen olyan sincs, amelynek 980–990 előtti periódusa kimutatható lenne. E karperecek viselői ugyancsak nők és gyermekek voltak.

Végezetül a tárgyalt ékszertípus utolsó változatát az *állatfejes karperecek* képviselik 5 lelőhelyről (Besenyőtelek-Tepély II. 9. sír, Lőrinci-Selypi-pusztá 4. sír, Pásztó szórványlelet, Pétervására-Ivádi út 4. sír, Visznek-Kecskehegy 105. sír). Ezen ékszertípus részletes feldolgozását Kovács L. végezte el, leleteink közül a legkorábbi a lőrinci példány, mely az ő kategóriája szerinti 2b csoportba sorolható. E típus megjelenésével a 10. század harmadik negyedétől számolhatunk. Hasonló időszakra, a 10. század 2. fele – 11. század közepe közötti periódusra tehető a szórvány pásztói karperec is,⁵⁰⁷ bár a vele együtt előkerült leletek (hurkos-kampós záródású, sodrott nyakperec, vastag huzalú, S-végű hajkarikák) inkább ezen időszak végére mutatnak. A besenyőtelki zárt, csavart mintájú a 3b, a pétervásári zárt, rovátkolt mintájú karperec a 4b csoportba tartozik, mindkettő az ezredforduló éveiben tűnt fel és a 11. század folyamán végig használatban maradt, míg a viszneki, ugyancsak rovátkolt mintájú, de nyitott karperec az előzővel egyidejű 4a változatok közé illeszthető.⁵⁰⁸ Figyelemre méltó módon az állatfejes karperecek zöme olyan temetőikben került elő, amelyek használata bizonyosan a 10. században (de annak közelebről meg nem határozható periódusában) kezdődött, s átnyúlt a 11. századba is (Lőrinci, Besenyőtelek II., Visznek). Mindhárom lelőhelyről ismertek lovas, fegyveres sírok is. Egyedül a pétervásári temető tűnik teljes egészében 11. századnak, s erre az időszakra keltezhető a szórványos pásztói leletek is. Más típusú karpereccel (nyitott, hegyesedő végű huzalkarperec) együtt csak a lőrinci lelet került elő.

A Heves megyei temetők leletei teljes mértékben megerősítik a különböző karperec típusok időrendjéről eddig szerzett ismereteinket. A korábbi megállapításokkal egybecseng az a jelenség is, amely szerint a férfisírok csak a 10. században tartalmaztak karpereceket, akkor is inkább

⁴⁹⁹ Szabó 1980, 66–57; Giesler 1981, 88–90, 120–121, 5–6. típus.

⁵⁰⁰ Révész 1996, 92; Langó 2000, 42–44.

⁵⁰¹ Langó 2000, 42–44. A két variáns 10. század eleji felbukkanásával számol a rétközi leletek alapján Istvánovits 2003, 311.

⁵⁰² Szabó 1980, 66, 70. kép; Révész 1996, 90–91; Langó 2000, 38–41.

⁵⁰³ Kutatástörténeti összefoglalása Langó 2000, 38–41.

⁵⁰⁴ Szabó 1980, 66.

⁵⁰⁵ Giesler 1981, 120, 7. típus.

⁵⁰⁶ Langó 2000, 40.

⁵⁰⁷ A tárgy elveszett. Kovács 1994, 126. a rombusz átmetszetű 1b típusba sorolta, fennmaradt ábrája (Hampel 1900, 676) alapján véleményem szerint inkább a kerek átmetszetű 1d típusba tartozik.

⁵⁰⁸ Kovács 1994, 134–136.

HEVES MEGYE 10–11. SZÁZADI TEMETŐINEK TÁRGYI HAGYATÉKA

vastag ezüstlemezből kivágott, lekerekített végű karpántokat vagy arany-, illetve ezüsfóliából nyírott, inkább felvarrott ruhadísznek tekinthető pántokat. Az összes többi típus kizárólag nők vagy gyermekek sírjából került elő. Egy síron belül 2 db karperec viszonylag ritka leletnek számít, s ha előfordul, akkor is zömmel azonos típusú ékszerek alkotják a páros mindkét tagját (Aldebrő 7. sír: 2 db sodrott, spirális végű; Aldebrő 15. sír, Tarnaleesz-Berekfara, Újlőrincfalva-Magyarad B leletegyüttes, Visonta-Felsőrért 55. sír: 2 db hegyesedő végű huzal; Besenyőtelek-Tepély I. A sír, Újlőrincfalva-Magyarad A leletegyüttes: 2 db rombusz átmetszetű, nyitott karperec; Eger-Répástető 1. sír: 2 db ezüst, lekerekített végű pántkarperec; Aldebrő 20. sír: 2 db pödrott végű lábperec). Eltérő típusú karperecek az alábbi sírokban kerültek elő: Aldebrő 13. sír, Kál 35. sír: sodrott, spirális végű és pödrott végű; Lőrinci 4. sír: állatfejes és nyitott, hegyesedő végű huzalkarperec. Ez utóbbi esetek kronológiai problémát nem okoznak, ugyanis vagy azonos időben megjelenő típusokról van szó, vagy pedig a páros egyik tagja hosszú időn át használatban lévő, általánosan elterjedt változat (Lőrinci, huzalkarperec).

A karperec viselésének vagy sírba tételének szokása a 10. és a 11. században egyaránt közösségenként eltérő volt. Egyes lelőhelyeken ezen ékszernak az eltemetettekhez viszonyított aránya az országos átlaghoz képest viszonylag magas (Aldebrő: 34 : 6, Dormánd: 10 : 4, Pétervására-Ivádi út: 28 : 4), másutt közepes vagy csekély (Besenyőtelek-Tepély I.: 21 : 1, Besenyőtelek-Tepély II.: 14 : 1, Eger-Szépasszony-völgy: 38 : 4, Kál: 68 : 3, Tiszánána: 32 : 1, Újlőrincfalva: 63 : 4, Visonta: 76 : 3), ismét másutt viszonylag nagy sírszámú temetőrészletek leletei közül teljesen hiányzik (Füzesabony-Kastélydűlő: 40 : 0, Vámosgyörk: 35 : 0).

Gyűrűk. Noha egyes gyűrűtípusok vizsgálatában a kutatás az elmúlt évtizedek során komoly eredményeket ért el, ezen ékszerek változatainak elemzése korántsem áll még azon a szinten, mint a többi ékszeré. Többnyire még mindig Szőke B. közel fél évszázaddal ezelőtt készült rövid értékeléseit idézi a szakirodalom, melyek egyes tételeit a pusztaszentlászlói temetőt feldolgozó Szőke B. M. és Vándor L. pontosította.⁵⁰⁹ Heves megyében az alábbi lelőhelyekről kerültek elő gyűrűk:⁵¹⁰

Lelőhely	Nem és életkor	Típus	Kísérőleletek
<i>Aldebrő-Mocsáros</i>			
15. sír	nő, 15-25	nyitott, rácsmintás, félkör átmetszetű pántgyűrű	2 db S-végű hajkarika, nyitott huzalkarperec, edény
16. sír	férfi, 15-25	vastag, egymásra hajtott végű huzalgyűrű	–
27. sír	nő	nyitott, díszítetlen pántgyűrű, vastag, egymásra hajlított végű huzalgyűrű, nyitott, négyzetes átmetszetű huzalgyűrű	nyitott huzalkarperec
<i>Besenyőtelek-Tepély I.</i>			
11. sír	nő	zárt karikagyűrű	–
15. sír	férfi	szalagpántos, köves gyűrű, nyitott, kerek átmetszetű karikagyűrű	–
<i>Besenyőtelek-Tepély II.</i>			
6. sír	nő	zárt, félkör átmetszetű pántgyűrű	2 db nyitott hajkarika
<i>Eger-Gépállomás</i>			
szórványlelet	?	nyitott, díszítetlen pántgyűrű	?
<i>Eger-Szépasszony-völgy</i>			
26. sír	?	karneolköves, hólyagos fejű aranygyűrű	nyitott hajkarika, 2 db pántkarperec, fülkanál, gyöngy, edény
<i>Füzesabony-Kastélydűlő</i>			
1. sír	nő	fonott ezüstgyűrű	–
2. sír	nő	sodrott ezüstgyűrű	–
6. sír	nő	fonott ezüstgyűrű	–
<i>Gyöngyöspata-Kecskekő</i>			
5. sír	nő	ovális átmetszetű ezüst pántgyűrű	S-végű hajkarika
<i>Gyöngyöspata-Póctető</i>			
2. sír	férfi	egymásra hajlított végű bronz pántgyűrű	–
<i>Kál-Legelő</i>			
21. sír	nő, 25-35	öntött bronz fejes gyűrű	vastöredékek (kés?)

⁵⁰⁹ Szőke 1962; Szőke-Vándor 1987, 67–76.

⁵¹⁰ Anyaguk általában bronz, ahol ettől eltér, ott a szövegben hivatkozom rá.

HEVES MEGYE 10–11. SZÁZADI TEMETŐINEK TÁRGYI HAGYATÉKA

Lelőhely	Nem és életkor	Típus	Kísérőleletek
<i>Lőrinci-Selypi-puszta</i>			
1. sír	férfi	2 db zárt, rovátkolt díszű ezüstgyűrű	nyilak, kés, csikózábla, trapéz alakú kengyel pár, lócsontok
2. sír	férfi	zárt, félkör átmetszetű gyűrű	nyilak, kés, oldalpálcás zabra, trapéz alakú kengyel pár, lócsontok
4. sír	?	rovátkolt díszű arany huzalgyűrű	állatfejes karperec, huzalkarperec, füles gomb, gyöngy
<i>Pétevársára-Ivádi út</i>			
2. sír	nő	zárt, öntött bronz pántgyűrű	rombusz átmetszetű karperec, nyitott hajkarika, Szent István (3 db) és Péter (1 db) pénze
8. sír	nő	nyitott rácsmintás pántgyűrű	nyitott hajkarika
19. sír	nő	zárt profilált pántgyűrű	–
<i>Pétevársára-Laktanya</i>			
1. sír	nő	hólyagos fejű köves gyűrű, foglalata arany, pántja ezüst	gömbörcsüngős fülbevaló, pántkarperec, rombusz alakú ruhadíszek, füles gomb, gyöngyök
<i>Szihalom-358. sz. ház</i>			
szórványlelet	?	2 db nyitott, rombusz átmetszetű huzalgyűrű	?
<i>Újlőrincfalva-Magyarad</i>			
11. sír	nő, 63-67	ezüst fejes gyűrű	nyitott hajkarika, nyitott huzalkarperec
26. sír	nő, 62-71	zárt, félkör átmetszetű karikagyűrű	–
28. sír	nő	nyitott, félkör átmetszetű pántgyűrű	–
37. sír	gyermek, 5	zárt, rovátkolt díszű, félkör átmetszetű karikagyűrű	S-végű hajkarika, rombusz átmetszetű hajkarika, gyöngyök, kéttágú csüngők, sodrott hurkos-kampós nyakpereg, Szent István 3 db pénze
57. sír	gyermek, 13-14	nyitott, négyszög átmetszetű huzalgyűrű	gyöngy
<i>Vámosgyörk-M.H.A.T. telep</i>			
23. sír	nő, 23-30	négyszög átmetszetű karikagyűrű	S-végű hajkarika
35. sír	nő, 35-40	zárt, fogazott rovátkákkal díszített karikagyűrű	–
39. sír	nő, 30-35	zárt, bordázott díszű karikagyűrű	2 db nyitott hajkarika
41. sír	nő, matusus	nyitott, díszítetlen pántgyűrű	–
<i>Visonta-Felsőrért</i>			
1. sír	?	sodrást utánozó karikagyűrű	–
4. sír	?	rombusz átmetszetű, nyitott huzalgyűrű	–
15. sír	nő, matusus vagy senilis	sodrást utánozó karikagyűrű	–
31. sír	?	zárt, ezüst, kerek átmetszetű karikagyűrű	–
32. sír	juvenilis	nyitott, ezüst, kerek átmetszetű karikagyűrű	–
44. sír	?	zárt, rovátkolt díszű pántgyűrű	S-végű hajkarika
53. sír	?	zárt, kerek, átmetszetű karikagyűrű	S-végű hajkarika
55. sír	?	nyitott, kerek átmetszetű huzalgyűrű	2 db nyitott hajkarika, 2 db nyitott huzalkarperec, állatsont, füles gomb, gyöngy, csüngő
59. sír	?	nyitott, kerek átmetszetű, ezüst huzalgyűrű	–

Heves megye 10–11. századi temetőiből 16 lelőhely 38 sírjából 42 gyűrű került elő, melyekhez 3 db szórványlelet csatlakozik. Az eger-szépasszony-völgyi 26., valamint a Pétervására-Laktanya 1. sírban talált, karneolkövel, illetve üvegpasztával ékesített, *hólyagos fejes aranygyűrű* a jól kutatott lelettípusok közé tartozik. E gyűrűtípust kísérőleletei, valamint az érmével keltezett példányok⁵¹¹ alapján a 10. század első kétharmadára keltezhetjük. Ezt alátámasztja az is, hogy hólyagos fejű gyűrű napjainkig sem Árpád-kori éremmel keltezhető sírból nem került elő, sem olyan temetkezésből, amelyben a 10. század második felében, harmadik harmadában megjelenő tárgytípus felbukkant volna. Férfiak és nők mellékleteként egyaránt feltűnik, gyermeksírban ilyen gyűrűt mindeddig nem találtak. Használói feltehetőleg a társadalom vezető rétegébe tartoztak, bár e gyűrűtípus – igaz, ritkán – felbukkan szegényesebb környezetben is.⁵¹² A Heves megyei leletek gazdag, bár nem kiemelkedő gazdagságú női sírokból kerültek elő. A tárgytípust legutóbb feldolgozó Horváth C. feltételezése szerint a pétervásári és a Szakáld-Mulatódombon, Borsod megyében talált gyűrűk azonos műhelyből származnak. Kizárólag ennél a két darabnál illesztették ugyanis össze a gyűrű karikájának szélesre kalapált végét párhuzamos bevágásokkal kialakított nyelvekkel, amelyeket végül összekalapáltak.⁵¹³

A Besenyőtelek-Tepély I. temető 15. sírjában talált *szalagpántos köves gyűrű* azon tárgyak közé tartozik, amelyekről felvetődött, hogy bizánci előképekre visszavezethető kereskedelmi tucatárúként már a 10. század utolsó harmadától megjelennek,⁵¹⁴ a hazai leletanyagban azonban megbízható módon csak a 11. század elejétől keltezhetők.⁵¹⁵

A *kerek vagy ovális, ritkábban négyzetes átmetszetű nyitott huzalgyűrűk* a 10. század elejétől a 11. század végéig előfordulnak leletekben gazdag sírokban csakúgy, mint szerény melléklettel rendelkező temetkezésekben.⁵¹⁶ Heves megye területén viszonylag csekély számban kerültek elő (Aldebrő 16., 27. sír, Besenyőtelek-Tepély I. 15. sír, Visonta-Felsőrét 32., 59. sír) szegényes temetkezések többször egyedüli leleteként. Minden szempontból ugyanez jellemző a nyitott, többnyire díszítetlen pántgyűrűkre is (Aldebrő 27. sír, Eger-Gépállomás szórvány, Gyöngyöspata-Póctető 2. sír, Vámosgyörk 41. sír), zömmel 11. századi, sőt templom körüli temetők sírjaiból!

Nagyon csekély számban, mindössze két lelettel képviseltetik magukat az *öntött fejes gyűrűk*. A káli temető 21. sírjában talált, rombikus mezőből és az azt közrefogó, gömbölyödő levélkékből álló gyűrűfejjel díszített, öntött bronz gyűrűtípusnak a tipológiai feldolgozása még nem készült el. Analógiái alapján annyi viszonylagos biztonsággal megfogalmazható, hogy eléggé ritkán fordul elő a korszak lelőhelyein, fellelt párhuzamai pedig 10. századi temetőkből kerültek elő.⁵¹⁷ Az újlőrincfalvi 11. sír fejes gyűrűje valószínűleg a lépcsős fejű gyűrűk egyszerű változata, a 10–11. század fordulójára keltezhető.⁵¹⁸

A *félkör átmetszetű, díszítetlen vagy rácsmintás, bronz gyűrűtípus* (Aldebrő 15. sír, Besenyőtelek-Tepély II. 6. sír, Gyöngyöspata-Kecskekő 5. sír, Lőrinci-Selypi-pusztá 2. sír, Újlőrincfalva 25., 37. sír, Pétervására-Ivádi út 8. sír) viszont a szakirodalom szerint csak a 10–11. század fordulója körül jelent meg.⁵¹⁹ Közülük a nyitottak talán egy-két évtizeddel korábban is feltűnhettek. E kérdés eldöntése azonban még bizonyosan alaposabb kutatásokat igényel. A problémát főként az aldebrői temető lelete jelenti. A lelőhely leletanyagának összképe ugyanis arra utal, hogy utolsó sírjait legkésőbb a 980-as években ásták meg. E képből azonban minden tekintetben „kilóg” a temető 15. sírja, nemcsak nyitott, rácsmintás pántgyűrűjével, de S-végű hajkarikájával és edénymellékletével is. Az alapkérdés ez esetben az, hogy a többi lelet segítségével keltezzük-e az indokoltnál korábbra ezt a sírt is (esetleg feltételezve egy idegenből származó asszonyt sajátos, környezetétől elütő ékszerével), avagy a kutatás eddig elért eredményei alapján ragaszkodjunk a bevált sémához, akkor pedig a temető lezárását legalább két évtizeddel felfelé kell tolnunk, az ezredforduló időszakáig. A lelőhely pusztulása, részleges feltártsága miatt szabatos válasz e kérdésre aligha adható. Éles fényvel világítja meg viszont a gyűrűtípusok kutatásának eddigi hiányosságait s az ebből adódó hibalehetőségeket. Módszertani szempontból viszont leszűrhetjük azt a következtetést, hogy a hasonló egyedi esetekből nem szabad messzemenő időrendi következtetést levonni, bármily csábító lenne is az. Keltezni valamely tárgytípust csak nagyobb sorozatból álló, megbízható anyag alapján szabad, kivételek ugyanis mindig lehetnek.

A változatos átmetszetű és díszítésű *zárt karikagyűrűket* a 10–11. század fordulójától használták,⁵²⁰ csakúgy,

⁵¹¹ Kovács 1989a, 173.

⁵¹² Révész 1996, 93; Horváth 2005, 121–148.

⁵¹³ Horváth 2005, 132.

⁵¹⁴ Giesler 1981, 111–112.

⁵¹⁵ Kovács 1994, 141–142.

⁵¹⁶ Szőke-Vándor 1987, 79.

⁵¹⁷ Perse (Prša, Szlovákia)-Bércz-Bórszeg 101. sír: Točík 1968, 39–40, XXXVIII. t. 15., a sírban Naszr ben Ahmed (H. 301–331 = 914–943) számánida emír közelebről meg nem határozható kibocsátási idejű dirheme is elkerült; Kovács 1989, 53. Sárrétudvari-Hizóföld 239. sír: M. Nesper 2002, 321. t. 8; Kistokaj-Homokbánya 26. sír: K. Végh 1993, 56, 12. kép 4.

⁵¹⁸ Szőke 1962, 98.

⁵¹⁹ Szőke 1962, 97–98; Giesler 1981, 110–111.

⁵²⁰ Szőke-Vándor 1987, 76, 79.

mint az *elkalapált végű fonott, illetve sodrott ezüstgyűrűket*. Ezen gyűrűtípusok is a 11. század elején jelentek meg, s a század vége felé mentek ki a divatból.⁵²¹ Utóbbi típus Heves megyében viszonylag ritka, csupán Füzesabony-Kastélydűlő 1., 2. és 6. sírjában, valamint Visonta-Felső-rét 1. és 15. sírjában került elő.

A gyűrűk döntő többsége felnőtt nők ujját ékesítette, férfisírokból csak néhány példány ismert (Besenyőtelek-Tepély I. 15. sír, Lőrinci-Selypi-pusztá 1., 2. sír, az utóbbiak lovas temetkezések. Mindössze két olyan temetkezést találtunk, amelyekben különböző gyűrűtípusok együtt kerültek elő. Az aldebrői 27. sírban díszítetlen nyitott pánt-, vastag egymásra hajlított végű huzal-, illetve négyzetes átmetszetű, nyitott huzalgyűrű feküdt, kísérőleletük egy nyitott huzalkarperec volt. Besenyőtelek-Tepély I. temető 15. sírjában a szalagpántos köves gyűrűt nyitott huzalgyűrű társaságában lelték, más lelet nem volt a sírban. Mivel a szalagpántos köves gyűrű kivételével valamennyi hosszú ideig használatos tárgy típus volt, messzemenő kronológiai következtetések levonására ezek az adatok nem alkalmasak.

A karperecekkal ellentétben a gyűrűviselés szokása nem oszlik meg egyenletesen a 10. és a 11. századi temetkezések között. A két hólyagos fejes aranygyűrűt leszámítva csupán az aldebrői temető szegényebb sírjait, valamint egyetlen káli temetkezést tarthatunk bizonyosan 10. századnak, a többiek az ezredforduló környékén vagy még később kerültek földbe. Kísérőleleteik ezt egyértelműen alátámasztják. Mivel a jellegzetes 10. századi leletanyagot szolgáltató temetők egész sorozatából hiányoznak ezen ékszertípusok, joggal következtethetünk arra, hogy a gyűrűviselés szokása csak a század utolsó évtize-

deiben, illetve az ezredforduló táján vált elterjedté, párhuzamosan az új ékszertípusok megjelenésével. Jellemző módon még olyan temetőkben is felbukkannak, amelyek leletekben igen szegények, s a hajkarikákon kívül csupán a gyűrűk képviselik az ékszereket (Füzesabony-Kastélydűlő, Vámosgyörk).

Ruhadíszek. A honfoglalás kori viselet fém-ből – leggyakrabban aranyozott ezüstből, ritkábban aranyból vagy bronzból – készített díszítményeire már az első korabeli leletek előkerülése során felfigyelt a kutatás.⁵²² Az azóta eltelt 170 esztendő során számos kitűnő megfigyelés történt, amelyek nyomán a különböző ruhadarabok elméleti rekonstrukciói is elkészültek. E tekintetben azonban joggal intett óvatosságra Kürti Béla, figyelmeztetve arra a tényre, hogy a veretek elhelyezkedéséből nem feltétlenül következtethetünk a ruha szabására.⁵²³ A különböző díszítménytípusok felgyűjtése és rendszerezése más eredményt is hozott: Szőke B. ugyanis ezek alapján különítette el a honfoglalás kori vezető és középréteg két nagy viseleti csoportját, a díszes (rozettás) lószerszámot használó, de maradandó anyagból készült ruhadíszeket csak ritkán viselő, illetve a pompás veretes (többnyire kéttagú csüngős) ékítményeket a ruhájukra illesztő, de díszítetlen lószerszámot alkalmazó nők csoportját.⁵²⁴ Szőke megfigyelései – egyes részletkérdések finomítása mellett⁵²⁵ – a közzétételük óta eltelt fél évszázad során sem veszítettek érvényükből. (Ugyanez messze nem mondható el a két női viseleti csoport mellé rendelt férfisírok hagyatékáról!) Az alábbiakban a Heves megyei leletek értékelésével szeretnék e kérdés megítéléséhez újabb adalékokat szolgáltatni.

Lelőhely	Nem és életkor	A ruhadísz típusa	Megjegyzés
<i>Aldebrő-Mocsáros</i>			
7. sír	kislány, 13-14	8(?) db préselt ezüstrozetta	
13. sír	kislány, 12-13	7(?) db préselt ezüstrozetta, 1 db nagyobb méretű, ezüst „mellkorong”	
20. sír	nő, 20-30	4 db kéttagú csüngős ezüstveret, 2 db préselt ezüstrozetta	másodlagos helyzetben
28. sír	nő, 15-25	3 db préselt ezüstrozetta	
<i>Besenyőtelek-Tepély II.</i>			
1. sír	nő	8 db rombusz alakú, aranyozott ezüst ruhadísz	
8. sír	nő	3 db rombusz alakú, aranyozott ezüst ruhadísz	
<i>Dormánd-Hanyipusztá</i>			
1. sír	nő, 22-30	8 db téglalap alakú, aranyozott ezüst ruhadísz, 2 db préselt ezüstrozetta	

⁵²¹ Szőke-Vándor 1987, 74.

⁵²² A kutatástörténet rövid összefoglalása: Mesterházy 1997, 48–52. *

⁵²³ Kürti 1996, 148–161., a különböző rekonstrukciós kísérletek összefoglalásával.

⁵²⁴ Szőke 1962, 11–27.

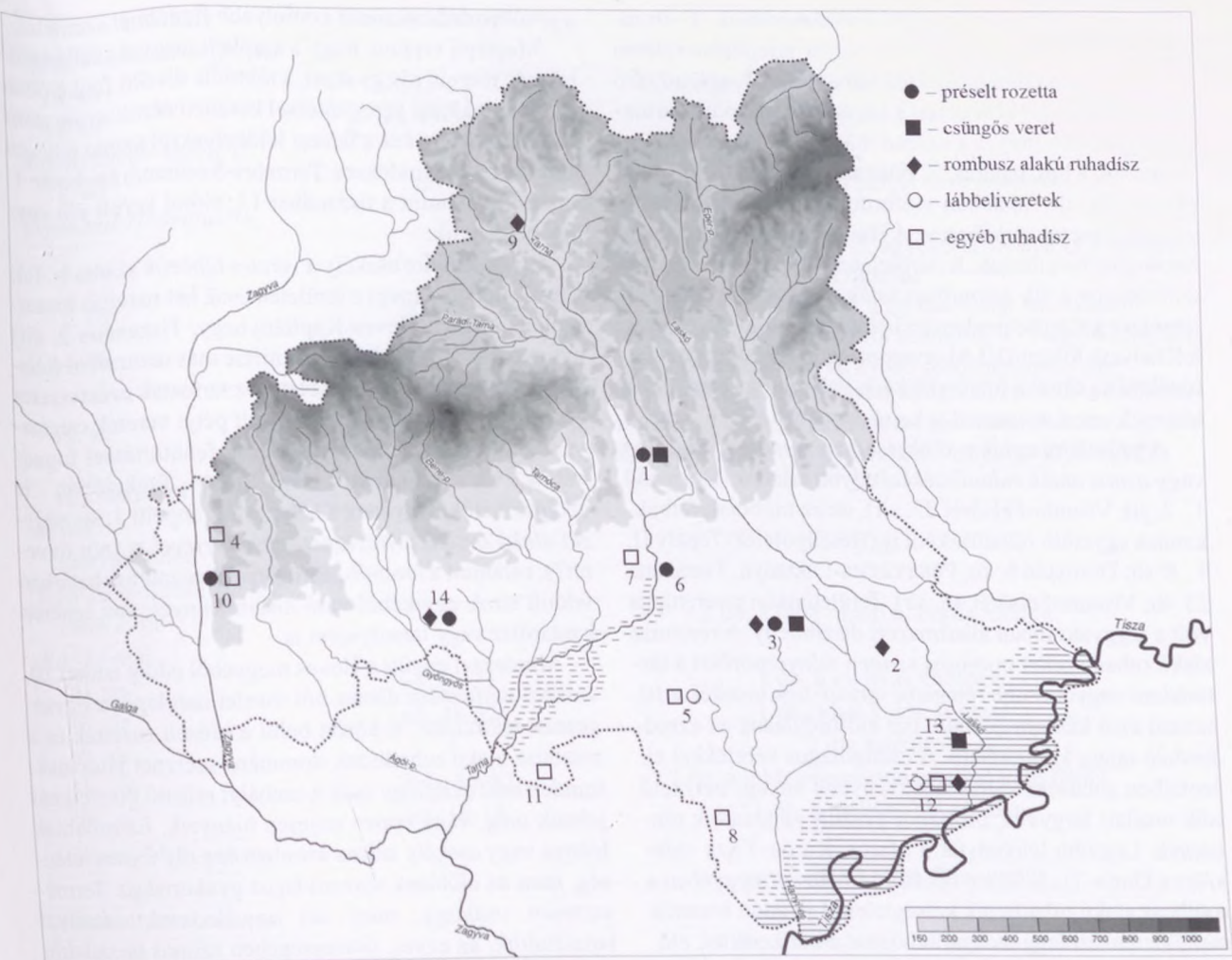
⁵²⁵ Révész 2001.

HEVES MEGYE 10–11. SZÁZADI TEMETŐINEK TÁRGYI HAGYATÉKA

Lelőhely	Nem és életkor	A ruhadísz típusa	Megjegyzés
<i>Dormánd-Hanyipuszta (folyt.)</i>			
2. sír	nő, 40	7 db ovális alakú, rosszezüst ruhadísz, 7 db préselt ezüstrozetta	
6. sír	nő, 55-60	3 db ovális alakú, aranyozott rosszezüst ruhadísz	
szórványlelet	?	kéttagú csüngős veret felső tagja, 2 db, szív alakú veretek, 3 db	
<i>Gyöngyöspata-Kecskekő</i>			
3. sír	férfi	2 db kerek aranylemez	
<i>Heves-Kapitányhegy</i>			
magányos(?) sír	nő, 43-47	1 db aranyozott vörösréz díszgomb, ezüst(?) lábbeliveretek	a veretek csak említésből ismertek, elrendezésüket nem figyelték meg
<i>Kál-Legelő</i>			
58. sír	férfi, 36-40	préselt ezüst „splitterek” a medencén	feltárás közben elporladtak
<i>Kompolt-Krumpliföld</i>			
1. sír	?	1 db öntött, négyzet alakú, aranyozott ezüstveret	a síron belüli helye nem ismert
<i>Pély</i>			
szórványlelet	?	8 db öntött ezüst ruha-, illetve lábbeliveret	
<i>Pétervására-Laktanya</i>			
1. sír	nő	16 db rombusz alakú, ezüst ruhadísz	
<i>Rózsaszentmárton-Felsőcser</i>			
szórványleletek	?	4 db préselt ezüstrozetta, 1 db gyöngy- ház korong	
<i>Tarnaörs-Szentandrás-határ</i>			
1. sír	férfi	1 db kerek, aranyozott ezüstpityke	
szórványlelet	?	1 db öntött, négyzet alakú, aranyozott ezüstveret	lehetett kantárdísz vagy tarsolyveret is
<i>Tiszanána-Cseh-tanya</i>			
2. sír	nő, 42-46	79 db ezüstszegecs lábbeliveret	
13. sír	gyermek, 9-10	1 db kerek, aranyozott ezüstpityke	
23. sír	nő, 69-73	1 db rombusz alakú, ezüst ruhadísz	kirabolt sír
<i>Újlőrincfalva-Magyarad</i>			
35. sír	kislány, 12-13	10 db kéttagú csüngős, bronz ruhadísz	
37. sír	gyermek, 5	3 db kéttagú csüngős, bronz ruhadísz	
<i>Visonta-Felsőrét</i>			
22. sír	nő	16(?) db rombusz alakú ruhadísz, 2 db préselt, palmattás rozetta	
46. sír	nő, 35-40	7 db rombusz alakú ruhadísz	

Ruhadíszeket Heves megye 15 temetőjének 22 sírjából ismerünk, további 4 lelet szórványként került elő. A korszak leletanyagával összhangban a díszítmények túlnyomó többsége felnőtt nők, ritkábban leánygyermek sírjából látott napvilágot. Férfiak csak elvétve ékesítették a viseletüket nemesfémből készült veretekkel: Gyöngyöspata-Kecskekőn két kerek aranylemez, Kálon préselt ezüst „splitterek”, Tarnaörsön pedig egyetlen kerek pityke feküdt férfisírban, s egyikről sem bizonyos, hogy valamely ruhadarabra illesztették azokat. A lelőhelyek túlnyomó többsége a 10. századra keltezhető. Csupán

néhány olyan temetőrészlet ismert, amely az ezredforduló időszakára – a 10. század utolsó, illetve a 11. század első negyedére – datálható, vagy használata a 10. században indult, s átnyúlt a 11. századba is (Besenyőtelek-Tepély II., Gyöngyöspata-Kecskekő, Rózsaszentmárton-Felsőcser, Visonta-Felsőrét). Ezek elemzése során azonban arra az eredményre jutottunk, hogy az érintett sírok zöme még a 10. század végéig a földbe került. Mindössze egyetlen olyan lelőhelyünk van, amelynek két, ruhadíszeket tartalmazó sírja – érmekkel keltezett is – bizonyosan a 11. század második negyedére keltezhető (Újlőrincfalva 35.,

289. kép. Ruhadíszeket tartalmazó temetők: 1. Aldebrő-Mocsáros; 2. Besenyőtelek-Tepély II.; 3. Dormánd-Hanyipusztá; 4. Gyöngyöspata-Kecskekő; 5. Heves-Kapitányhegy; 6. Kál-Legelő; 7. Kompolt-Krumpliföld; 8. Pély; 9. Pétervására-Laktanya; 10. Rózsaszentmárton-Felsőcsér; 11. Tarnaörs-Szentandrás-határ; 12. Tiszanána-Cseh-tanya; 13. Újlőrincfalva-Magyarad; 14. Visonta-Felsőrért

37. sír). Mindez összhangban van a korszak más lelőhelyein tapasztalt jelenségekkel. Szent István uralmának a végére a hajdani pompás, nemesfémekben gazdag keleti viselet lassan elenyészett, helyét az anyagi kultúrájában is egységesülő magyar fejedelemség, majd királyság területén élő népek uniformizált ékszeranyaga vette át. Az új viseletről – éppen a fémdíszek hiányában – azonban alig tudunk valamit. A szórványos adatok országszerte (megyénk területén éppen az újlőrincfalvi leletek) arra utalnak, hogy a hagyományos öltözék, vagy annak egyes darabjai – legalábbis helyenként – még legalább a 11. század harmadik negyedéig fennmaradt, jellemző módon főként a kislányok ruházatában.

A kérdés csupán az, hogy Heves megye területén a csüngőtágos veretekkel ékesített ruházat tekinthető-e a honfoglalás kori viselet szerves folytatásának. Teljesen nyilvánvaló ugyanis, hogy éppen e régióban a 10. szá-

zadban a nagyméretű csüngőtágos kaftánveretek hiányoznak, a Szőke B. által behatárolt második viseleti csoport emlékei még jelzésszerűen sem mutathatók ki! Gyakorlatilag hasonló a helyzet a kisméretű, *csüngőtágos ruhadíszekkel* is, melyek szerény jelenlétére mindössze a dormándi szórványlelet és az aldebrői (sajnos kirabolt és így viseleti szempontból nem elemezhető) 20. sír négy verete utal. E verettípus használata országos szinten a 10. század elejétől a 11. század közepéig, második harmadának végéig keltezhető, s bronzból öntött, gyakran ónozással ezüst benyomását keltő sorozatai gyakran előfordulnak a hagyományos terminológia szerint „középi”-nek nevezett temetőkben is.⁵²⁶

A megye területén az előzőnél jóval kedveltebb ruhadísznek a *préselt ezüstrozetták* számítanak. Összesen 4 lelőhely 7 sírjából (Aldebrő 7., 13., 20., 28. sír, Dormánd 1., 2. sír, Visonta-Felsőrért 22. sír, valamint a rózsaszentmár-

⁵²⁶ Bálint 1991, 123–132.

toni szórványleletek) ismert az előfordulásuk. E díszítmények az egész 10. századi magyar településterületen használatosak voltak, sőt kimutathatók a 11. század első évtizedeiben is. Tömegesen a 10. század második harmadában jelentek meg, s a század második felében volt leggyakoribb a használatuk.⁵²⁷ Főként a gazdag nők viseletét ékesítették, de ritkábban előfordulnak szerényebb leletanyagú temetői sírjaiban is. A Heves megyei leletek ezen összképbe beleillenek. Kísérőleleteik alapján valamennyi említett sírt a 10. században ásták meg. A tárgytypus elterjedése a Kárpát-medencén belül korántsem egyenletes, lelőhelyeik főként Dél-Magyarországon sűrűsödnek a Körösöktől az Aranka folyó vidékéig, valamint a Duna–Tisza közének ezzel szomszédos keleti sávjában.⁵²⁸

A préselt rozettákat több esetben *rombusz, téglalap* vagy *ovális alakú ruhadíszekkel* együtt találták (Dormánd 1., 2. sír, Visonta-Felsőrért 22. sír), de az utóbbiak felbukannak egyedüli ruhadíszként is (Besenyőtelek-Tepély II. 1., 8. sír, Dormánd 6. sír, Pétervására-Laktanya, Tiszanána 23. sír, Visonta-Felsőrért 46. sír). Területünkön e verettypus volt a leggyakrabban alkalmazott díszítmény. A rombusz alakú ruhadíszeket országos szinten túlnyomórészt a társadalom vagyonosabb rétegeibe tartozó nők viselték a 10. század első kétharmadában, bár előfordulásuk az ezredforduló tájáig kimutatható. A csüngőtágos veretekkel ellentétben sohasem váltak a szerényebb anyagi helyzetű nők viseleti tárgyává, bronzból készült változataik nincsenek. Legtöbb lelőhelyük a Maros–Körös–Tisza vidékén s a Duna–Tisza közén található.⁵²⁹ Heves megyében a rombusz alakú ruhadíszek kétségtelenül az adott temetők mellékletekben leggazdagabb női sírjaiból kerültek elő. Úgy tűnik, a veretek számának a megoszlása valamiféle rendszert követett. 16 db található a pétervásári 1. és 14–18 db a visontai 22. sírban. A következő csoportba a 7–8 veretet számláló leletegyüttesek tartoznak (Besenyőtelek-Tepély II. 1. sír, Dormánd 1., 2. sír, Visonta 46. sír), majd ezeket követik a mindössze 3 db ruhadíszből álló készletek (Besenyőtelek-Tepély II. 8. sír, Dormánd 6. sír). A kirabolt, s mindössze egyetlen rombusz alakú veretet tartalmazó tiszánánai 23. sír ebből a szempontból nem értékelhető. Elképzelhető, hogy a veretkészletek ezen eltérő számú csoportjai más-más díszítő funkciót jeleznek az eddigi, véleményem szerint túlzottan leegyszerűsítő „ingnyakveret” kategóriával szemben. E jelenségnek

a jövőben érdemes lesz komolyabb figyelmet szentelni.

Meglepő viszont, hogy a korabeli magyar szállásterület más részein oly gyakori, s többféle díszítő funkcióban is felhasználható kéregöntéssel készített *kerek, aranyozott közepű ezüstpitykék* a hevesi lelőhelyekről szinte teljesen hiányoznak. Mindössze Tarnaörs-Szentandrás-határ 1. sírjából, valamint a tiszánánai 13. sírből került elő egy-egy példányuk.

Ugyanennyire csekély a *veretes lábbelik* száma is. Jellemző módon a megye területén csak két rozettás lószerszámos sírban (Heves-Kapitányhegy, Tiszanána 2. sír) nyugvó nők – egyébként semmiféle más nemesfém ruhadísz nem tartalmazó – viseletéhez tartoztak ezüstveretes csizmák. A szórványként előkerült pélyi veretek csizma-veretként való szerepeltetését csak fenntartással fogadhatjuk el, valójában azok több funkcióban is elképzelhetők. Ugyanez a helyzet a kompolti 1. sír *négyzet alakú öntött, aranyozott ezüstveretével* is (női övveret?), valamint a hasonló, Tarnaörs-Szentandrás-határban feldúlt sírok egyikéből való díszítménnyel, ami lehetett kantárdísz vagy tarsolyveret is.

Mindezzel együtt a Heves megyéből eddig ismert 10. századi nemesfém díszes női viselet meglepően egységesnek tekinthető. E körön belül a préselt rozetták és a rombusz alakú ruhadíszek domináns szerepet játszanak, minden más ékítmény csak a szabályt erősítő kivételként jelenik meg, vagy éppen teljesen hiányzik. Ez utóbbiak hiánya vagy csekély száma azonban épp oly fontos jelenség, mint az előbbieket viszonylagos gyakorisága. Természetesen csakúgy, mint azt az ékszerek esetében tapasztaltuk, az egyes, összességében azonos társadalmi kategóriába sorolható 10. századi közösségek jelentős módon eltértek egymástól abban a tekintetben is, hogy módosabb nőtagjaik alkalmaztak-e egyáltalán nemesfém ruhavevereteket. Míg ugyanis az aldebrői, dormándi, s kisebb mértékben a 10. századi periódusukban a besenyőtelki (II. temető) és a visontai temetőt létesítő népességre ez jellemző volt, ugyanakkor az eger-szépasszonyvölgyi, káli és tiszánánai közösségek viseletében csak nyomokban jelentkezett, vagy teljességgel hiányzott.

Füles gombok. A viselet elválaszthatatlan részei voltak bronzból öntött, tömör vagy két félből összeillesztett, üreges füles gombok. Heves megye területéről az alábbi leleteket ismerjük:

Lelőhely	Nem és életkor	Sírban belüli helyzet
<i>Aldebrő-Mocsáros</i>		
19. sír	férfi, 15-25	2 db, a jobb és a bal medencelapátnál
25. sír	nő, 15-25	2 db, a koponya mellett

⁵²⁷ Révész 2001, 16–32., további részletes irodalommal.

⁵²⁸ Kiss 1987, 131–134; Bálint 1991, 263, Taf. XLIV. 5. Anyaggyűjtésüket kiegészítette, s ennek nyomán az elterjedési területet módosította Révész 2001, 29.

⁵²⁹ Szőke 1962, 26, 76–77; Bálint 1991, 136; Révész 1996, 94.

HEVES MEGYE 10–11. SZÁZADI TEMETŐINEK TÁRGYI HAGYATÉKA

Lelőhely	Nem és életkor	Síron belüli helyzet
<i>Aldebrő-Mocsáros (folyt.)</i>		
28. sír	nő, 15-25	4 db, a gerincoszlop bal oldalán egy sorban
33. sír	nő, 45-55	1 db, feldúlt sír
<i>Besenyőtelek-Tepély II.</i>		
1. sír	nő	1 db, a síron belüli helyét nem ismerjük
<i>Dormánd-Hanyipuszta</i>		
1. sír	nő, 22-30	3 db, a jobb kulcscsonton, a 4–5. ágyékcsigolyánál és a mellkas bal oldalán
2. sír	nő, 40	2 db, a bal vállcsúcsnál és a gerincoszlop bal oldalán
14. sír	férfi, 45	3 db, a bal kulcscsonton, az alulról számított 4–5. ágyékcsigolya közt, a keresztcsont és a jobb medencelapát közt
15. sír	férfi, 25-30	8 db: 1 db a fogak és a koponyaualap szögletében, 1 db a bal kulcsont közepénél, 3 db a szegycsonttest alsó felén, háromszög alakban elhelyezkedve, 3 db a következő csigolya jobb oldalán
szórványlelet	?	1 db
<i>Ecséd</i>		
szórványlelet	?	1 db
<i>Eger-Szépasszony-völgy</i>		
1969/3. sír		2 db, a jobb oldali 6. borda mellett
<i>Kál-Legelő</i>		
20. sír	nő, 18-22	1 db, a mellkas közepén
35. sír	nő, 48-52	1 db, a bal kulcscsontnál
53. sír	?	2 db, feldúlt sír
58. sír	férfi, 36-40	2 db, a jobb sípcsontnál és a bal könyöknél
79. sír	nő, 16-18	1 db, a mellkas bal oldalán
<i>Lőrinci-Selypi-puszta</i>		
4. sír	?	ismeretlen számú füles gomb
<i>Pétervására-Laktanya</i>		
1. sír	nő	1 db, a síron belüli helye nem ismert
<i>Rózsaszentmárton-Felsőcser</i>		
5. sír	nő	1 db, az állcsúcsnál
7. sír	nő	2 db, ezüst, granulált díszű, az állkapocs mellett
<i>Tiszanána-Cseh-tanya</i>		
8. sír	nő, 52-56	2 db. bolygatott sír
25. sír	gyermek, 11-12	1 db, bolygatott sír
<i>Vámosgyörk-M.H.A.T. telep</i>		
25. sír	gyermek, 12-14	1 db, a bal kulcscsontnál
<i>Visonta-Felsőrért</i>		
16. sír	nő	3 db, a fogak közt, a jobb felkar mellett és a jobb alkar mellett
19. sír	nő	2 db, a jobb lapockánál és a bal vállnál
46. sír	nő, 35-40	2 db, a gerincoszlop közepén
55. sír	?	2 db, a jobb felkar felső végénél, a bal felkar és a bordák közt
75. sír	nő	1 db, a bal lapocka alatt

Füles gombot 12 leelőhely 27 sírjában találtak, összesen 52 db-ot, további 2 db szórványként került elő. Férfiak, nők s kisebb számban gyermekek sírjában egyaránt előfordul. Jóllehet a Kárpát-medence temetőiben e tárgy-típus a 11. század végéig előfordul, Heves megyei leelőhelyei egy kivételével (Vámosgyörk) mind 10. századiak, vagy legfeljebb az ezredforduló éveire keltezhetők. Érde-

kes módon olyan temetőből is szép számban ismertek, amelyekben egyébként nem voltak fémveretes ruhák (Kál). Ez utóbbi módon díszített viseleteknek egyébként viszonylag ritkán voltak a részei a füles gombok (Aldebrő 28. sír, Besenyőtelek-Tepély II. 1. sír, Dormánd 1., 2. sír, Kál 58. sír, Pétervására-Laktanya, Visonta-Felsőrért 46. sír).

A füles gombokat ingek és kaftánok begombolására egyaránt használták, de egy-egy konkrét sírletet esetében csak szerencsés körülmények között lehet eldönteni, hogy a kérdéses tárgy melyik ruhadarabhoz tartozott. A Kaukázusban vagy az Altaj vidékén szerencsés talaj- vagy klimatikus viszonyoknak köszönhetően megmaradt viseleti elemek esetében jól látható, hogy e viszonylag kis méretű gombokat a ruhára varrott paszományszerű zsinórok végén kialakított kis hurkokba fűzték; feltehetőleg hasonló megoldással számolhatunk a honfoglalás kori viselet esetében is.⁵³⁰ E leletek azonban arra is felhívják a figyelmet, hogy a gombokat korántsem mindig közvetlenül a ruha szegélye mellett varrták fel, hanem olykor hosszú, 5-10 cm-es zsinórok végébe fűzték. E tényt a jövőben fokozottan figyelembe kell venni a különböző rekonstrukciós kísérletek során. Ily módon a füles gombok helyzete nem feltétlenül utal arra, hogy a ruha szegélye pontosan ott volt, ahol e kis tárgyak feküdtek. Mint a fenti összesítő táblázat is mutatja, a Heves megyei sírokban többnyire 1-2 db került elő, zömmel a váll, illetve a nyak környékén, tehát magasan záródó ruhadarab részeként. Ugyanilyen gyakran lelhetünk rájuk a gerincoszlop közepe táján vagy a bordákon is.

A ruhadarab záródására az esetben következtethetünk nagyobb eséllyel, ha több füles gombot is sikerül egy sírban eredeti helyzetében megfigyelni. Az egyes lelőhelyek értékelésénél (Aldebrő 19., 28. sír, Dormánd 1., 2., 14.,

15. sír, Visonta-Felsőrért 16., 19., 46. sír) már részletesen kifejtettem a konkrét rekonstrukciós javaslataimat, így e helyütt csak visszautalok azokra.

Aligha a ruházat gombolására szolgált, hanem inkább díszítményként szerepelt a heves-kapitányhegyi sírban lelt nagyméretű, palmattadisztes, aranyozott vörösréz díszgomb. A hasonló tárgyakat leggyakrabban avar, illetve bizánci ötvöshagyományokat továbbfejlesztő morva munkának tartják, de felmerült bizánci eredetük lehetősége is.⁵³¹ A Szubbotyciban talált, az etelközi magyarsággal kapcsolatba hozott sírok egyikében előkerült, aranylemezből készült díszgomb közzététele⁵³² óta joggal vehető fel, hogy a magyarság már a Kárpátoktól keletre megismerkedhetett ezzel az ékszertípussal, s nem kell minden darab esetében feltétlen morva területről származó, kereskedelem vagy hadizsákmány révén eleink birtokába került tárgyként számolnunk vele. A nagyméretű, lemezes díszgombok készítése idejét a 9. század első harmadának vége és a 10. század eleje közé keltezi a kutatás, használatuk azonban még a század utolsó negyedében is kimutatható.⁵³³

Használati eszközök, szerszámok. Heves megye 10–11. századi temetőiben a késeken kívül más használati eszközök csak rendkívül csekély számban kerültek elő. A jobb áttekinthetőség kedvéért a késeket külön táblázatban összegezzük.

Lelőhely	Nem és életkor	Tárgytípus
<i>Aldebrő-Mocsáros</i>		
13. sír	kislány, 12-13	ár
29. sír	nő, 65-75	tűtartó
<i>Besenyőtelek-Tepély II.</i>		
12. sír	férfi	ismeretlen rendeltetésű vastárgy
<i>Dormánd-Hanyipusztá</i>		
1. sír	nő, 22-30	tűtartó
szórványlelet	?	csiholóacél
<i>Eger-Szépesszony-völgy</i>		
26. sír	?	piperekanál
<i>Kál-Legelő</i>		
20. sír	nő, 18-22	ár
47. sír	?	ár
74. sír	férfi, 41-45	csiholóacél
<i>Tarnalelesz-Berekfára</i>		
feldúlt sír	?	ár
<i>Tarnaörs-Szentandrás-határ</i>		
1. sír	férfi	fenőkő, kovakő, csiholóacél
<i>Visonta-Felsőrért</i>		
54. sír	?	ár
75. sír	nő	sarló

⁵³⁰ Jerusalimskaja–Borkopp 1996.

⁵³¹ A Kárpát-medence díszgombjait s a kutatás eddigi eredményeit legutóbb Mesterházy 2000, 211–227. tekintette át.

⁵³² Bokij–Pletnyova 1989, 86–98.

⁵³³ Mesterházy 2000, 216.

HEVES MEGYE 10–11. SZÁZADI TEMETŐINEK TÁRGYI HAGYATÉKA

Lelőhely	Nem és életkor	Tárgytípus
Visznek-Kecskehegy		
5. sír	férfi	orsógomb
105. sír	nő	orsógomb

A fenti sírok valamennyien 10. századiak, illetve 10–11. századi temetők 10. századi részéből valók. A leletek egyetlen kivétellel mind munkaeszközök. A kivételt az egri *piperekanál* jelenti. E tárgytípusnak, miután a Kárpátoktól keletre, főként a szaltovói kultúra területén, valamint a besenyőnek tartott leletanyagban találhatók meg a párhuzamai,⁵³⁴ többen etnikai jelentőséget tulajdonítottak, s az egri leletben a Mátra-vidéki kavár vagy besenyő jelenlét egyik tárgyi bizonyítékát látták. E nézetek képviselői azonban nem vették figyelembe a hasonló, bár szérelyebb megformálású csornai leletet, melynek etnikai interpretációja fel sem vetődött. Ezek az értelmezési kísérletek ma már aligha tarthatók. Az etnikai magyarázattal a továbbiakban aligha számolhatunk. Véleményem szerint inkább kereskedelem révén történt idekerülésüket valószínűsíthetjük, bár az sem zárható ki, hogy a honfoglalók még közvetlenül keleti szállásaikról hozták magukkal a korabeli női toalett ezen érdekes, de történetileg megmagyarázhatatlanul túlértékelt kellékét.

Legnagyobb számban (5 lelet) *vasarak* kerültek elő, női sírok mellékleteként. *Orsógombot* csak két viszneki sírban találtak, egyiket lovas, fegyveres férfi mellett, ami talán másodlagosan kerülhetett a sírgödörbe. Meglepő módon *csiholóacélt*, a honfoglaló férfiak másutt gyakori és jellegzetes használati eszközét mindössze két férfisírból és egy szórványleletből ismerünk, *fenőkö* pedig csupán egyetlen férfi mellett feküdt (Tarnaörs). Nem számít a korszak sírjaiban túlzottan gyakori leletnek a *tútartó*, ezúttal Dormándról és Aldebrőről számolhatunk be egy-egy példányukról. A *tútartók* belsejében körben rozsdafoltok láthatók, feltehetőleg a teljesen elrozsdásodott vastú lenyomataként. Az eddig ismert leletek összegyűjtése és feldolgozása szerint a *tútartók* zömmel szérelyebb mellékletű idős nők sírjaiból láttak napvilágot.⁵³⁵ Néhány kivétel azért akad, s ezek sorát gyarapítja a dormándi lelet is. (Az aldebrői 29. sírban nyugvó 65-75 éves nő egyedüli

melléklete a *tútartó* volt.) A leletek zöme 10. századi temetőkből került elő, bár nem ismeretlenek a 10–11. században folyamatosan használt leelőhelyeken sem.

Kétségtelenül munkaeszköz volt a visontai 75. sírban talált *vassarló*, de fekvése alapján – élével felfelé helyezték az elhunyt bal karja mellé – bizonyos, hogy ez esetben rituális okból, védő-bajelhárító céllal tették a halott mellé. E szokás gyakorlása az avar kortól kimutatható a Kárpát-medence temetőiben, s megfigyelhető a 10–11. századi sírokban is. Jóllehet kétségkívül pogány eredetű babonáról van szó, a sarlós temetkezéseket tartalmazó temetők mégsem tekinthetők automatikusan pogánynak, illetve kereszténység előttinek. Ennek kitűnő példája a 12. században épült, Dunaújváros határában feltárt falusi plébániatemplom, melynek cintermében a 46. sírban szintén e babonás szokás tárgyi emlékére bukkantak.⁵³⁶ Ezzel együtt a visontai lelet a csekély mennyiségű 10. századi mezőgazdasági eszköz számát gyarapítja, halvány fénysugarat vetve a közösség életmódjára. A többi használati tárgy ugyanis minderről semmit sem árul el, hiszen a mindennapi életben használt személyes eszközök voltak. A Heves megyei leelőhelyek is beleillenek abba az összképbe, amelyet 10–11. századi temetőink leletanyaga mutat: használati eszközök ritkán, szerszámok pedig csak elvétve kerültek az elhunytak sírjaiba. Talán ez lehet az oka, hogy a szakirodalom e két kategóriát (melyek egyáltalán nem fedik egymást) általában nem különíti el egymástól.

Kések. Vaskések ugyan szép számban kerültek elő a megye temetőiből, legtöbbjük azonban rendkívül rossz megtartású, töredékes, némelyik már a feltárás vagy a restaurálás során elpusztult. Az épebb darabok nyéltüskés, egyenes hátú, egyélű, keskeny pengéjű példányok voltak, nyéltüskéjükön a markolat, pengéjükön a tok famaradványaival. Általában 8–12 cm hosszúak, de akad nagyobb méretű is (Eger-Szépasszony-völgy).

Lelőhely	Nem és életkor	A kés síron belüli helye
Aldebrő-Mocsáros		
9. sír	férfi, 35-45	a gerincoszlop mellett
10. sír	férfi, 40-50	a koponya mellett, ételmelléklet kíséretében
18. sír	férfi, 45-55	a bal combcsont mellett
19. sír	férfi, 15-25	a jobb könyöknél
26. sír	gyermek, 5-6	a bal könyöknél

⁵³⁴ Bálint 1971, 106, 201. j., a párhuzamok felsorolásával; Bálint 1975, 57; Bálint 1988, 200.

⁵³⁵ A *tútartókról* összefoglalóan legutóbb Révész 2000, 15–18.

⁵³⁶ Tettamanti 1975, 110; Bóna 1978, 144; Hanuliak 1990, 159; Kovács 1990, 108. A sarlós temetkezések hitvilági háttéréről újkori példák alapján: K. Kovács László: A kolozsvári hóstátiak temetkezése. Kolozsvár 1944, 84–110.

HEVES MEGYE 10–11. SZÁZADI TEMETŐINEK TÁRGYI HAGYATÉKA

Lelőhely	Nem és életkor	A kés síron belüli helye
<i>Dormánd-Hanyipusztá</i>		
14. sír	férfi, 45	a bal alkar alatt
<i>Eger-Répastető</i>		
1. sír	férfi, 40-50	a bal mellkasban
2. sír	férfi	helyzete ismeretlen
<i>Eger-Szépasszony-völgy</i>		
25. sír	?	a medence felett
<i>Gyöngyöspata-Kecskekő</i>		
2. sír	?	a medence jobb oldalánál
3. sír	férfi	a jobb combcsont mellett
<i>Kál-Legelő</i>		
9. sír	férfi, 14-16	a jobb könyöknél
10. sír	nő, 22-26	a bal alkarnál
19. sír	férfi, 42-46	a jobb combcsontnál
23. sír	nő, 39-43	a bokacsontok között
26. sír	nő, 49-53	helyzete ismeretlen
30. sír	férfi, 36-42	a jobb combcsontnál
35. sír	nő, 48-52	a jobb oldali bordák felett
38. sír	nő, 46-50	a bal combcsont mellett
41. sír	férfi, 33-37	a jobb könyök mellett
46. sír	gyermek, 1-1,5	a bal alkarcsont mellett
47. sír	?	bolygatott sír
51. sír	gyermek, 0-1	a jobb váll mellett
52. sír	férfi, 53-57	a bal felkarcsont mellett
<i>Lőrinci-Selypi-pusztá</i>		
1. sír	férfi	2 db a bal medencelapátnál
2. sír	férfi	helyzete ismeretlen
3. sír	?	a jobb vállnál
<i>Maklár</i>		
szórványlelet	?	?
<i>Tarnaörs-Rajnapart</i>		
6. sír	fiú, 13-14	helyzete ismeretlen
<i>Tiszanána-Cseh-tanya</i>		
4. sír	gyermek, 3-4	a jobb alkarnál
23. sír	nő, 69-73	kirabolt sír
28. sír	férfi, 16-17	a bal combcsont mellett
<i>Vámosgyörk-M.H.A.T. telep</i>		
1. sír	férfi	a jobb combcsontnál
<i>Visonta-Felsőrért</i>		
35. sír	?	a bal combcsontnál
<i>Visznek-Kecskehegy</i>		
35. sír	férfi	helyzete ismeretlen
40. sír	férfi	a bal könyöknél
105. sír	nő	a jobb könyöknél

Heves megye területén 14 leelőhely 36 sírjából 37 db kés került elő, továbbá 1 db szórványként (Maklár). Egy sírban (Lőrinci-Selypi-pusztá 1. sír) a híradás szerint az elhunyt bal oldali medencelapátjánál 2 db kést találtak. A leelőhelyek egy kivétellel (Vámosgyörk) a 10. századra

vagy a 11. század elejére keltezhetőek. A késék leelőhelyenkénti megoszlása egyáltalán nem egyenletes: az őket tartalmazó síroknak pontosan a fele mindössze két temetőhöz köthető (Aldebrő, Kál). Az összes többi érintett temetőnek vagy temetőrészletnek mindössze 1–3 sírja

tartalmazott vaskést. Lelelhelyenként változó a késmellékletes sírok nemi és életkori összetétele is. Míg Aldebrőn egy gyermek kivételével csak adultus-maturus korú férfiak mellett találtak kést, s ugyanez jellemző a kisebb esetszámú lelelhelyek zömére is, a tárgytypus legjelentősebb Heves megyei lelelhelyén, Kálon a 0-1,5 éves gyermekektől (46., 51. sír) a juveniliseken át (9. sír) az adultus és maturus korú nőig és férfiakig egyaránt előfordult a kés sírba tétele. Hasonló a helyzet a kisebb esetszámú tiszánai temetőben is.

A kések többségét a síron belül viseleti helyzetben találták, a medence vagy a combcsontok környékén, tehát hajdan feltehetőleg az övre erősítve hordták őket. Néhány esetben azonban a temetési szertartáshoz kapcsolódó rituális eljárások következtében e tárgyak bizonyosan nem használati eszközként kerültek a sírba. A leginkább ismert, Szabó J. Gy. által részletesen feldolgozott lelet az Eger-Répástetőn feltárt 1. sírből került elő, amikor is a kést feltehetőleg babonás szokás következtében az elhunyt bal mellkasába (szívébe) szúrták. Ez az eljárás az élő közösség védelmét, a halott „visszajárásának” megakadályozását célozhatta.⁵³⁷ Elképzelhető, hogy hasonló okból tettek kést a káli 23. sírba temetett nő bokái közé is. Az eger-szépasszony-völgyi temető 25. sírjában ugyan látszólag viseleti helyzetben, a medencén feküdt a szokatlanul nagy méretű (19,5 cm hosszú) kés, amit viszont valamilyen okból meghajlítottak.

Egészen más indokkal helyeztek ellenben vaskést az aldebrői 10. sír koponyája mellé. Az eszközt ugyanis ott egy, a túlvilági útravalónak szánt ételmellékletet jelző állatsonttal együtt lelték, nyilván az eledel elfogyasztásának megkönnyítése céljából evőeszközként csomagolták a hús mellé. Ez az eljárás, ha nem is túl gyakran, kimutatható más korabeli temetkezések esetében is. Az ausztriai Gnadendorfban eltemetett magyar ifjú bal válla fölött elhelyezett ételmelléklet (ló combcsontja) mellett került elő egy egyszerű vaskés. Feltehetőleg a temetés során fátálra helyezett vagy vászonba takart túlvilági útravaló elfogyasztását megkönnyítendő csomagolták azzal együtt az evőeszköznek szánt kést.⁵³⁸ Hasonló módon helyezték el az elhunytak feje mellett az ételt és vele a kést a magyarokkal kapcsolatba hozott szubbotyici temető 2. és 3. sírjában is.⁵³⁹

Méltóságjelvények. Szabó J. Gy. azon megállapítása, mely szerint a *veretes övek* teljességgel hiányoznak a

Heves megyei leletanyagból, közel járt ugyan a valósághoz, de teljesen mégsem fedte azt.⁵⁴⁰ E tárgytypus – igaz, csekély számú – jelenlétére ugyanis vannak adataink. Eger-Szépasszony-völgyben az egyik elsőként feltárt temetkezés, a Turcsányi-szőlőben nyugvó lovas, fegyveres A sír medencéje körül a feljegyzések szerint csat, szíjvég és „bimbó alakú rézveretek” feküdtek.⁵⁴¹ Sajnos sem a tárgyak, sem ábrázolásuk nem maradt fenn, így közelebbit nem tudhatunk meg e leletről, csak valószínűsíthetjük, hogy az elhunyt derekára bronz- vagy rosszezüst veretekkel díszített övet csatoltak. Erdőtelek-Bernáthegyen katonai építkezés során ugyancsak lovas, fegyveres sírokat bolygattak meg, melyek mellékletei közül 3 db aranyozott ezüst és egy kisebb, bronz övveret látott napvilágot. Azt nem tudjuk, hogy valamennyi ugyanaból a sírből került-e elő, vagy két külön temetkezéshez tartoztak. Az elmondottakat összefoglalva, a megye területéről tehát 1-3 veretes öves sír előkerüléséről vannak adataink. Közülük kettő bizonytalan, a hármas osztású veretek azonban nagy valószínűséggel övveretként szolgáltak.

Ezen övverettípus párhuzamaival és kísérőleleteikkel az elmúlt évtizedek során több tanulmány is foglalkozott.⁵⁴² A feldolgozások eredményei szerint e verettípus lelelhelyei főként a Felső-Tisza-vidéken és a Duna-Tisza közén találhatók, a Dunántúlon egy, a Kisalföld északi részén két lelelhelyüket ismerjük, s ritkán fordulnak elő Dél-Magyarországon is. Használóik lovas, fegyveres, nem ritkán szablyával, sőt Kajárpécen a 10. század első harmadára datálható norvégiai eredetű egyélű karddal is felszerelt harcosok voltak, bár egy esetben, a karosi III/6. sírban női lószerszámdíszként is előfordultak. Használtuk a 10. század első felére keltezhető, de a rendelkezésünkre álló adatok arra nem nyújtanak lehetőséget, hogy ezen időszakon belül finomabb időrendet is megállapíthassunk. Ennek hangsúlyozását azért tartom fontosnak, mert a verettípusról keleti párhuzamai (Krjukovo-Kuzsnoje 256. és 370 sír, Tabajevka) alapján felvetődött, hogy a keletről jött első, honfoglaló generáció hagyatékát, illetve friss keleti kapcsolatát jeleznék.⁵⁴³ Ezzel kapcsolatban azonban Kovács L. jogosan hívta fel a figyelmet arra, hogy a szóba jöhető leletanyag nagyobb számú magyarországi felbukkanása alapján a szálak inkább a honfoglaló magyaroktól mutatnak az ősmordvinok felé. Nem zárható ki azonban az sem, hogy ugyanabból az egyelőre még ismeretlen helyen dolgozó műhelyből kereskedelmi

⁵³⁷ A visszajáró halott elleni védekezés különböző módozatairól, széles körű szakirodalmi áttekintéssel: Szabó 1964, 119–129.

⁵³⁸ Révész 2006, 17.

⁵³⁹ Bokj-Pletnyova 1989, 86–98.

⁵⁴⁰ Szabó 1980, 114, 129. j.

⁵⁴¹ Bartalos 1899, 129–130.

⁵⁴² Kovács 1992, 159–164; Révész 1996, 118–119.

⁵⁴³ Mesterházy 1989–90, 238, 28. j. további irodalommal.

úton terjedt el e verettípus a magyaroknál és Kelet-Európában egyaránt.⁵⁴⁴

Ezzel együtt is kétségtelen, hogy jelenleg Heves azon megyék közé tartozik, amelyek területéről csak igen kis számban (Baranya megye: Mohács, Dunaszekcső) vagy egyáltalán nem ismerünk övvereteket (Zala és Vas megye). E kép azonban csak első pillantásra tűnik egyedinek, valójában Heves megye azonos képet mutat e tekintetben Észak-Magyarország más területeivel. A Dunakanyartól, illetve a gödöllői dombvidéktől egészen a hajdani Zemplén megye nyugati határvonaláig ugyanis hasonlóképpen ritkák a veretes övet tartalmazó sírok.⁵⁴⁵ A Cserhát területén csak Nógrádsápról (feltehetőleg magányos temetkezés) és Rádról (10–11. századi temető) ismerünk egy-egy övveretes sírt, a nem régész által feltárt gödöllő-öreghegyi sírban talált díszítetlen csat és egyetlen övveret alakú díszítmény nem biztos, hogy veretes öv része volt. A következő csoport az Ipoly felső folyását kísérő nógrádi dombvidéken található (Karancsalja, Karancslapujtó, Piliny-Leshegy és Perbete), a lelőhelyek a törzsi-nemzetségi arisztokrácia néhány síros családi temetői lehettek. Kelet felé ezeket a Heves megyei leletek követik, majd a veretes öves sírok egy kisebb csoportja figyelhető meg a Sajó alsó folyása mentén (Tizzaszederkény, Szakáld, Miskolc-Repülőtér – ez utóbbi lelőhelyen csak egy másodlagosan felhasznált övveret került elő). A hajdani Abauj megye területén egyetlen övveretes sír sincs.

A két Heves megyei lelőhely az észak-magyarországi övveretes sírok e laza láncolatához tartozik. Egymástól viszonylag nagy távolságra helyezkednek el, kapcsolat nem mutatható ki közöttük. Az eger-szépesszony-völgyi övveretes(?) sír több tucat kilométernyi körzetében hasonló lelet nem került elő. Az erdőtelek-bernáthegyi lelőhelyhez viszonylag közel csupán egy övveretes sírt tartalmazó temető található, Jászszentandrás-Járastanyán.⁵⁴⁶

Tarsolylemezek. Az övveretek csekély számával elentétben egyáltalán nem nevezhető kevésnek a megye temetőiben talált két tarsolylemez (Besenyőtelek-Szörhát, Tiszanána-Cseh-tanya 1. sír), tekintve, hogy országésznyi területekről teljességgel hiányoznak a hasonló leletek. A 10. századi magyarság egyik legfontosabb méltóságjelvényének, a tarsolylemeznek a felbukkanása önmagában is rendkívül fontos jelenség.⁵⁴⁷ Az eddig ismert 26 példány zöme a Felső-Tisza-vidéken került elő, de egy kisebb, egyelőre négy lelőhelyből (Besenyőtelek, Tisza-

290. kép. Tarsolylemez-töredék Besenyőtelek-Szörhátról

nána-Cseh-tanya, Szolnok-Strázsaalom, Ecsepuszta-Bokros-halom) álló csoport a Közép-Tisza vidékén is kibontakozik.

A tiszánánai és a besenyőtelki lemezek a díszítetlenek közé tartoznak (az eddig ismert leletek közül összesen 10 db sorolható ebbe a körbe). A besenyőtelki lemez szegélyén látható kettős szegeccsel rögzített levél alakú veret díszítőelemként felbukkan a kenézli I. temető 3. sírjában talált tarsolylemez közepén is, a közeli párhuzam jeleként. Ugyanez a díszítés látható a palmettamintás szolvai tarsolylemez szegélyén s egyenes oldalának bojtokat imitáló díszítményei között is. E minta feltehetőleg a veretes tarsolyok szegélydíszzeit idézi.

Sajnos a besenyőtelki és a tiszánánai sírt egyaránt feldőlték a találók a homokkitermelés során. A tiszánánai temetkezés egy 12–14 éves legényke lovas sírja volt, tarsolylemezén kívül csak lószerszáma (ezüstlemezes nyereggel) maradt ránk, egyéb leleteiről nem tudunk. A besenyőtelki sír leletkörülményeiről csupán annyit lehetett kideríteni, hogy az elhunyt koponyáját trepanálták, s a mellékletek között lócsontok, agyagedény, nyílhegyek s a tarsoly zárószíjának a veretei voltak. Ezen kívül még több Ny–K-i tájolású sír is előkerült, azok mellékletei azonban az utolsó szálig elkallódtak.⁵⁴⁸ E csekély adatok alapján nem kizárt, hogy Besenyőtelken egy, a tiszánánaihoz hasonló temető pusztult el. Aligha véletlen, hogy mindkét lelőhely a Mátraalján, a Laskó-patak, a Hajas-ér és a Hanyi-ér térségében került elő. E körzet más temetői

⁵⁴⁴ Kovács 1992, 164. A honfoglaló magyarokat és az ősmordvinokat egyaránt övveretekkel ellátó ismeretlen helyű ötvöscentrumról a tiszakécskei és a krjukovo-kuznojei övek összevetése kapcsán: Erdélyi 1977, 69. Vele szemben Bálint 1989, 138. ugyanezen kérdésben arra a megállapításra jutott, hogy a hazai példányok magyarországi készítésűek, keleti párhuzamaik viszont nem a Kárpát-medencéből kerültek oda, hanem helyi fejlődés eredményeként alakultak ki.

⁵⁴⁵ Révész 1996, 130., további irodalommal, valamint uo. 64. kép.

⁵⁴⁶ Tóth J.: A Jászság története az őskortól napjainkig. (Kiállításvezető.) Jászberény 1966, 18. A leletkataszter Tarnaörs-Szentandrás-határ, Kerek L. földje lelőhelyről is említi kiforgatott sírokból származó közöletlen aranyozott ezüstvereteket és -csatot: FÉK 77, Nr. 1091. Ez azonban téves gyűjtésben magam is szerepeltettem az övveretes sírok között: Révész 1996, 130, 64. kép.

⁵⁴⁷ A tarsolylemezek értékeléséről összefoglalóan, a korábbi szakirodalmat és kutatástörténetet is áttekintve Révész 1996, 144–153.

⁵⁴⁸ Szabó 1969, 55.

HEVES MEGYE 10–11. SZÁZADI TEMETŐINEK TÁRGYI HAGYATÉKA

és sírleletei (Besenyőtelek-Tepélypuszta II., Füzesabony, Dormánd-Hanyipuszta, Heves, Pély) egy módos 10. századi közösség itteni megtelepedésére utalnak.

Fegyverek. Heves megye területén az alábbi lelőhelyeken kerültek elő fegyveres sírok:

Lelőhely	Nem és életkor	A fegyver típusa
<i>Aldebrő-Mocsáros</i>		
9. sír	férfi, 35-45	nyílcsúcsok, nyíltartó tegez
19. sír	férfi, 15-25	6 db nyílcsúcs
<i>Besenyőtelek-Szórhat</i>		
szórványleletek	?	1 db nyílcsúcs, 1 db íjmarkolatcsont, tegez vas akasztóhorga
<i>Besenyőtelek-Tepély II.</i>		
11. sír	férfi	íjcsontok, 3 db nyílcsúcs, tegezzmaradványok
12. sír	férfi	tegezzmaradványok
13. sír	férfi	íjcsontok, tegezzmaradványok
14. sír	férfi	5 db nyílcsúcs, tegezzmaradványok
<i>Demjén</i>		
szórványlelet	?	1 db villás szárú nyílcsúcs
<i>Dormánd-Hanyipuszta</i>		
4. sír	férfi, 35	2 db nyílcsúcs
15. sír	férfi, 25-30	4(?) db nyílcsúcs, csontos tegez maradványai
<i>Ecséd</i>		
szórványlelet	?	kétélű kard, Petersen X típus
<i>Eger-Almagyar</i>		
szórványlelet	?	3 db nyílcsúcs
<i>Eger-Kiskanda</i>		
szórványlelet	?	kétélű kard, Petersen X típus
<i>Eger-Répastető</i>		
1. sír	férfi, 40-50	szablya
2. sír	férfi	2 db nyílcsúcs, tegezzmaradványok
<i>Eger-Szépasszony-völgy</i>		
A sír	férfi	4 db nyílcsúcs, szablya(?), tegez(?)
3. sír	?	3 db nyílcsúcs
18. sír	férfi?	szablya
<i>Erdőtelek-Bernáthegy</i>		
szórványleletek	?	2 db nyílcsúcs, szablya
<i>Füzesabony-Kettőshalom, Homokbánya</i>		
feldúlt sír	?	1 db nyílcsúcs
<i>Gyöngyöspata-Csákbereg</i>		
feldúlt sír	?	szablya
<i>Gyöngyöspata-Kecskekő</i>		
3. sír	férfi	íjcsontok, tegezzmaradványok, kétélű kard
6. sír	férfi	csontos tegez maradványai
<i>Gyöngyöspata-Póctető</i>		
6. sír	?	1 db nyílcsúcs (a koponya mellett; sírba löve?)
<i>Heves-Boconádi út</i>		
szórványleletek	?	tegezzvasalások
<i>Heves megye, ismeretlen lelőhely</i>		
szórványlelet, talán Eger környékéről	?	kétélű kard, Petersen X típusú

HEVES MEGYE 10–11. SZÁZADI TEMETŐINEK TÁRGYI HAGYATÉKA

Lelőhely	Nem és életkor	A fegyver típusa
<i>Kál-Legelő</i>		
A sír	férfi, 23-41	4 db nyílcsúcs
2. sír	férfi, 27-31	szablya
9. sír	férfi, 14-16	íjcsontok, 1 db nyílcsúcs
26. sír	férfi, 49-53	5 db nyílcsúcs, tegezmaradványok
30. sír	férfi, 36-42	7 db nyílcsúcs
41. sír	férfi, 33-37	4 db nyílcsúcs
55. sír	férfi, 36-40	1 db nyílcsúcs
58. sír	férfi, 36-40	szablya, 1 db nyílcsúcs, tegezmaradványok, 3 db bronz függesztőkarikával
<i>Lőrinci-Selypi-puszta</i>		
1. sír	férfi	3 db nyílcsúcs
2. sír	férfi	2 db nyílcsúcs
<i>Ludas-Varjú-dűlő</i>		
13. sír	férfi	1 db nyílcsúcs
<i>Pétervására-Ivádi út</i>		
szórványlelet(?)	?	1 db nyílcsúcs
<i>Szihalom-Földvár</i>		
szórványlelet	?	1 db nyílcsúcs
<i>Tiszanána-Cseh-tanya</i>		
5. sír	férfi, 67-71	1 db nyílcsúcs, íjcsontok, tegezmaradványok
22. sír	férfi, 52-56	3 db nyílcsúcs, íjcsontok, tegezmaradványok
28. sír	férfi, 16-17	1 db nyílcsúcs
<i>Vámosgyörk-M.H.A.T. telep</i>		
1. sír	férfi	2 db nyílcsúcs
<i>Visznek-Kecskehegy</i>		
35. sír	férfi	szablya(?), 1 db nyílcsúcs
40. sír	férfi	1 db nyílcsúcs, tegezmaradványok

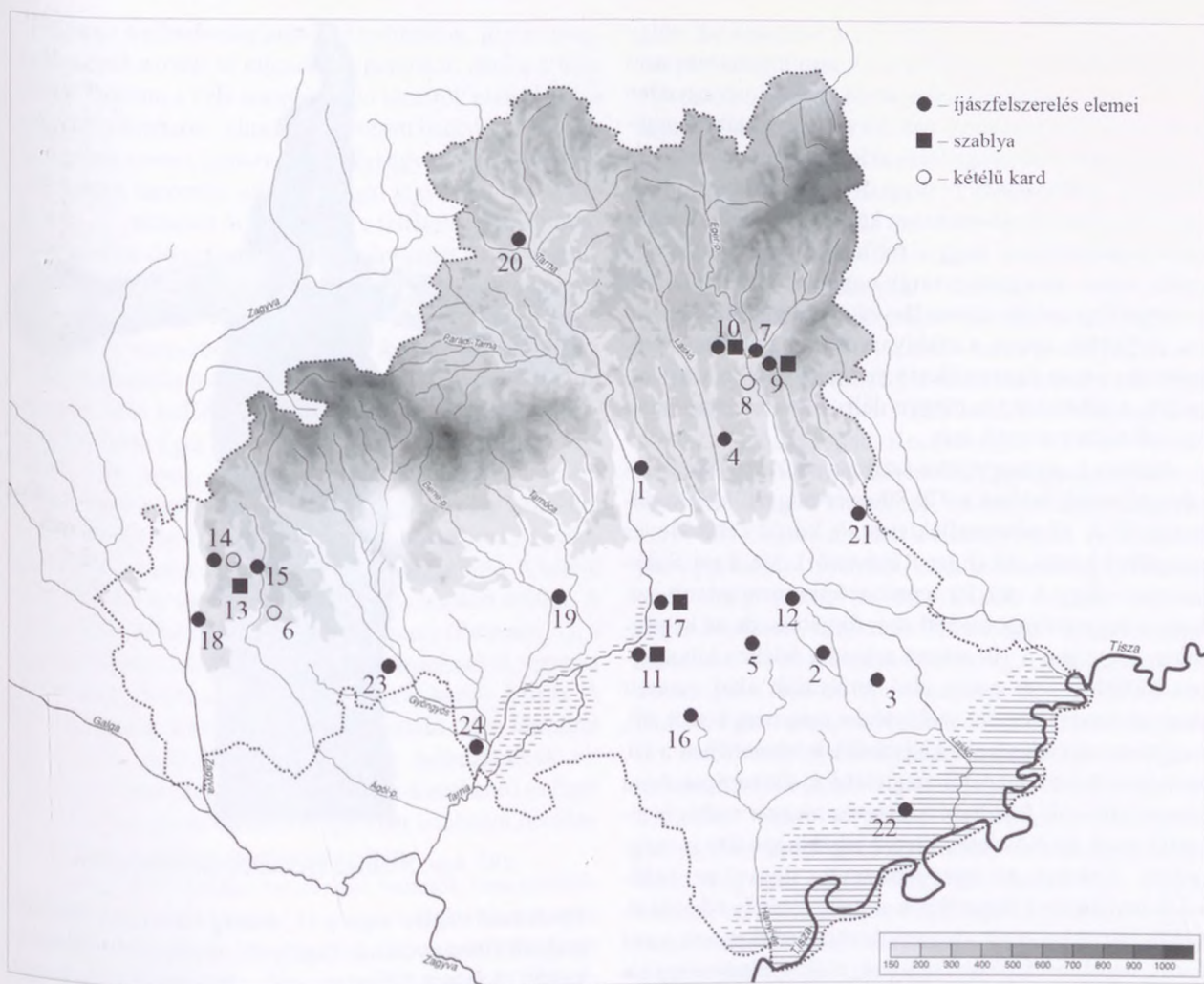
Fegyverek Heves megye 25 lelőhelyéről, 36 sírből kerültek elő. A lelőhelyek közül hat temetőn belüli, konkrét sírhoz nem köthető szórvány, további négy fegyverlelet (Demjén, Eger-Kiskanda, Szihalom-Földvár, Heves megye – ismeretlen lelőhely) leletkörnyezetéről semmit nem tudunk. Az ismert honfoglalás kori fegyvertípusok közül balták és lándzsák egyáltalán nem kerültek elő az eddig felfedezett sírokból. Általánosnak tekinthető jelenség, hogy fegyvert túlnyomórészt adultus-maturus korú, tehát fegyverforgatásra érett, javakorabeli férfiak mellé helyeztek. Elvértve fordulnak elő juvenilisek mellékleteként (Kál 9. sír, Tiszanána 28. sír), valamint 50 évnél idősebb férfiak hagyatékában (Kál 26. sír, Tiszanána 5. sír). E megfigyelés érvényét azonban korlátozza az a tény, hogy a 36 fegyvermellékletes csontváz közül csupán 16-nak ismerjük az életkorát.

A fegyverek közül a leggyakoribbak – csakúgy, mint a korabeli magyar szállásterület más részein – az íjászfelszerelés alkotóelemei. Az *íj markolatát, illetve szarvait borító csontlemezek, nyílhegyek és tegezmaradványok*

együttesen, egy síron belül azonban csak ritkán, mindössze három temetkezés mellett kerültek elő (Besenyőtelek-Tepély II. 11. sír, Tiszanána-Cseh-tanya 5., 22. sír). Íjcsontokat ezen kívül még négy sírban találtak (Besenyőtelek-Szórhat, Besenyőtelek-Tepély II. 13. sír, Gyöngyospata-Kecskekő 3. sír, Kál-Legelő 9. sír). Ennél jóval gyakoribbak a nyilak, ezek szinte valamennyi fegyvert tartalmazó lelőhelyen (20 lelőhely 32 sírja) napvilágot láttak. A nyilak síronkénti számát sajnos többnyire csak tájékoztató jellegű adatnak tekinthetjük a temetkezések bolygatottsága miatt, így ebből messzemenő következtést aligha vonhatunk le. Sem az esetleges rangjelző szerepük,⁵⁴⁹ sem hitvilágbeli jelentésük⁵⁵⁰ nem elemezhető. Az azonban kétségtelen, hogy nyilakkal teli tegezt egyetlen sírba sem tettek. Legfeljebb 4–7 nyíl feküdt az elhunytak mellett, annyi is csak ritkán (Kál 30. sír – 7 db, Aldebrő 19. sír – 6 db, Besenyőtelek-Tepély II. 14. sír – 5 db, Kál 26. sír – 5 db, Kál A, 41. sír – 4 db). Többnyire azonban csupán 1–3 db-ot temettek el a halottal, valószínűleg csak jelzésszerűen.

⁵⁴⁹ László 1944, 132.

⁵⁵⁰ Dienes 1957, 29–31; Dienes 1975, 96.

291. kép. Fegyvereket tartalmazó temetők: 1. Aldebrő-Mocsáros; 2. Besenyőtelek-Szörhát; 3. Besenyőtelek-Tepély II.; 4. Demjén; 5. Dormánd-Hanyipusztá; 6. Ecséd; 7. Eger-Almagyar; 8. Eger-Kiskanda; 9. Eger-Répastető; 10. Eger-Szépasszony-völgy; 11. Erdőtelek-Bernáthegy; 12. Füzesabony-Kettőshalom; 13. Gyöngyöspata-Csákbereg; 14. Gyöngyöspata-Kecskekő; 15. Gyöngyöspata-Póctető; 16. Heves-Boconádi út; 17. Kál-Legelő; 18. Lőrinci-Selypapusztá; 19. Ludas-Varjú-dűlő; 20. Pétervására-Ivádi út; 21. Szihalom-Földvár; 22. Tiszanána-Cseh-tanya; 23. Vámosgyörk-M.H.A.T. telep; 24. Visznek-Kecskehegy

Jóllehet *nyíltartó tegez* maradványai 14 sírból is előkerültek, azok bolygatottsága miatt vagy a nem kielégítő dokumentáltság okán a tegez szerkezete egyetlen esetben sem rekonstruálható.

Szablya előkerüléséről hat biztos (Eger-Répastető 1. sír, Eger-Szépasszony-völgy 18. sír, Erdőtelek-Bernáthegy, Gyöngyöspata-Csákbereg, Kál 2., 58. sír) és két bizonytalan (Eger-Szépasszony-völgy A sír, Visznek-Kecskehegy 35. sír) adattal rendelkezünk. A jelenleg tanulmányozható szablyák felének az ellenzője bronzból készült, a gyöngyöspatai lelet vasellenzőjének pedig a gömbös végeit készítették bronzból. A bronzból öntött ellenzők használata Kovács L. kutatásai szerint főként a Tiszától nyugatra fekvő területekre volt jellemző.⁵⁵¹ Az erdőtelki és a gyöngyöspatai fegyverek különösen mives

kidolgozásúak. Előbbi ellenzőjén vésett, szív alakú motívumok láthatók, az erőteljes restaurálás következtében ma már csak nyomokban, így azt sem tudjuk, volt-e bennük tausírozás vagy aranyozás. A gyöngyöspatai szablya keresztvasát ezüstberakás ékesítette. Sajnos mindkét fegyver földmunkák során került elő, így nem tudjuk, voltak-e a markolatukon vagy a hüvelyükön nemesfém szerelékek. Előkerülési körülményeikről annyi ismert, hogy lovas sírokból láttak napvilágot. Azt azonban nem tudjuk, hogy milyen egyéb kísérőleleteik voltak.

A szablyás sírok zömének egyéb leletei nem voltak kiemelkedő gazdagságúak, általában nyüzött lovas temetkezés maradványait és lószerszámot, valamint tegezt és nyilakat tartalmaztak (Eger-Répastető 1. sír, Eger-Szépasszony-völgy A sír, Visznek-Kecskehegy 35. sír), vagy

⁵⁵¹ Kovács 1980, 66; Ruttkay 1976, 288.

csupán lovat és lószerszámot (Eger-Szépasszony-völgy 18. sír). A káli sírokba már sem ló, sem lószerszám nem került, nyíl és tegez is csupán az 58.-ba, a 2. sír egyetlen melléklete pedig a szablya volt. Mivel az értékelhető szablyás sírok sem méltóságjelvényekkel nem rendelkeztek (a bizonytalan szépasszony-völgyi övvereteket leszámítva), sem más kiemelkedő lelet nem került elő belőlük, nehéz lenne kijelentenünk, hogy e férfiak közösségük vezetői lettek volna. Az egyetlen tárgy ugyanis, ami megkülönböztette őket a többi ismert Heves megyei lovas, fegyveres férfisírtól, éppen a szablya volt. A szablyás temetkezések csupán Eger területén mutatnak kisebb koncentrációt, a többi lelet a megye déli, síkvidéki területein egyenletesen szóródik szét.

Kovács L. anyaggyűjtése szerint a pénzmellékletet tartalmazó szablyás sírok a 970/80-as évekig a földbe kerülhettek.⁵⁵² A 12 pénzmellékletes sír közül kettő Heves megyéből került elő (Eger-Répástető 1. sír, Eger-Szépasszony-völgy A sír). Ez természetesen nem jelenti azt, hogy e fegyverfajtát tovább nem forgatták, de az kétségtelen, hogy sem a 10. század második felében kibocsájtott külföldi, sem pedig első királyaink által veretett magyar érmével együtt szablyalelet még nem került elő, s ugyanez mondható el a kísérőleletek tekintetében a 10. század utolsó harmadától megjelenő új ékszertípusokkal kapcsolatban is. E kelteztést a Heves megyei szablyás temetkezések kísérőleletei, illetve leletkörnyezete is megerősíti. Jóllehet az eger-répástetői, illetve az erdőtelek-bernát-hegyi temetőknél csupán csekély töredékét, néhány sírját ismerjük, de az előkerült temetkezések mind lovas, fegyveres férfiakat rejtettek, akiket feltehetőleg kis sírszámú, a 10. század első kétharmadára keltezhető családi temetőknél hantoltak el. A nagyobb sírszámú eger-szépasszony-völgyi és a káli temetők használata ugyancsak befejeződött legkésőbb a 10. század utolsó negyede folyamán. A viszneki temető azonban megérhette a 11. század első harmadát is. Sajnos a dokumentáció hiányosságai s az embertani vizsgálatok hiánya nem teszik lehetővé e fontos lelőhely részletekbe menő elemzését. A gyöngyöspata-csákbereg-i sír teljes leletanyagát és leletkörnyezetét nem ismerjük.

Az íjak, tegezok, nyilak tekintetében azonban egészen más a helyzet. Érmekkel keltezett vagy érmés sírok tömbjében a különböző (főként dél-alföldi) lelőhelyeken e távolsági támadófegyverek még a 11. század közepén, harmadik negyedében is felbukkannak.⁵⁵³ Kétségtelen ugyan, hogy a hevesi lelőhelyek zöme 10. századi (Aldebrő, Besenyőtelek-Szörhát, Dormánd, Eger-Almagyar, Eger-Répástető, Eger-Szépasszony-völgy, Erdőtelek-Bernát-hegy, Kál, Tiszánána), de ezek között már gyakoribbak az olyan temetőtöredékek, amelyek ismert részlete a

292. kép. Szablya Erdőtelek-Bernát-hegyröl

10. század végére vagy a 11. század első negyedére keltezhető (Besenyőtelek-Tepély II., Gyöngyöspata-Kecskekő, Lőrinci-Selypi-puszt, Visznek-Kecskehegy). Néhány nyílhegyet tartalmazó sír (Vámosgyörk, Gyöngyöspata-Póctető) vagy temetőn belüli szórványként talált nyílcsúcs (Pétervására-Ivádi út, Visonta-Felsőréti) viszont egyértelműen 11. századi környezetben került elő. A szórványleletek vagy erőteljesen megbolygatott, jelen formájukban magányos sírok (Demjén, Füzesabony-Ketőshalom, Heves-Boconádi út, Ludas, Szihalom-Földvár) időrendi szempontból nem értékelhetők.

Úgy tűnik, a szablyáknál és az íjászfelszerelésnél jóval szűkebb időhatárok közé helyezhetjük a kétélű kardok sírba kerülését. A kutatás jelenleg széles körben elfogadott álláspontja szerint e fegyvertípus az augsburgi csatavesztés (955) után jelent meg nagyobb számban a magyar harcosok felszerelésében, s 1020/30 tájáig adatolható a sírba tételük. Sem magyar, sem külföldi érmével keltezett, nyugati típusú kétélű kardos sír mindeddig nem került elő.⁵⁵⁴ Ily módon sem azok a korábbi nézetek nem támaszthatók alá, amelyek kizárólag Géza fejedelem uralmának idejére korlátozták volna a kardok felbukkanását, sem azok a feltevések, amelyek szerint lelőhelyeik kiraj-

⁵⁵² Kovács 1990, 39–41.

⁵⁵³ Révész 1997, 183–184; Kovács 2006, 237, 54. j.

⁵⁵⁴ Kovács 1990, 42–47., a korábbi nézetek áttekintésével és helyreigazításával.

zólnak az ő ellenőrzése alatt álló területeket, illetve meghatároznák azokat az ellenőrzési pontokat, ahova a fejedelmi hatalom a vele szemben álló törzsfők elszigetelése céljából telepítette volna újjászervezett haderejét.⁵⁵⁵ A pogány rítus szerint, gyakran lovukkal együtt eltemetett kétélű kardos harcosok sírjairól joggal jegyezte meg Kristó Gyula: „...nehezen hihető, hogy a feltételezett államrendet és a vele összefonódott kereszténységet csupa pogány katona terjesztette volna fegyveresen a Kárpát-medence igen nagy részén.”⁵⁵⁶

Heves megyéből négy kétélű kardot ismerünk. Az Eger-Kiskandán lelt példány szórvány, leletkörnyezetéről semmit sem tudunk, csakúgy, mint az ismeretlen lelőhelyről (talán Eger környékéről) származó kardéről. A legalább 50 síros, teljesen tönkretett ecsédi temető megmaradt leletei az ezredforduló környékére keltezhetőek, csakúgy, mint a feltehetőleg hasonló nagyságú gyöngyöspata-kecskekői temető megmentett hat sírja. A kétélű kard ezúttal is egy lovas íjász harcos mellett feküdt. A négy fegyver közül három azonos típusú (Petersen X), a gyöngyöspatai lelet besorolása nem végezhető el, ugyanis már eleve sérülten, a markolata nélkül került a sírba. A kétélű kardok lelőhelyei az ezredforduló táján létesített központok szűkebb környezetében helyezkednek el: Gyöngyöspata (Ecséd, Gyöngyöspata-Kecskekő) és Eger (Eger-Kiskanda és talán az ismeretlen lelőhelyű példány is) területén, illetve szomszédságában.

A fegyveres sírokat tartalmazó temetők koncentrációjáról (az Eger környéki csoport kivételével) a megye területén nem igazán beszélhetünk. Az természetes, hogy szinte kivétel nélkül a déli, síkvidéki részeken helyezkednek el, hiszen ez a megállapítás érvényes az ismert 10–11. századi lelőhelyek döntő többségére. Ezen belül úgy tűnik, hogy a 10. századra keltezhető temetők többsége a megye délkeleti részén, a Tarna alsó folyásától keletre található egy laza sávban (Aldebrő, Kál, Erdőtelek, Heves, Dormánd, Besenyőtelek, Füzesabony, Tiszanána), Heves, Dormánd, Besenyőtelek, Füzesabony, Tiszanána), ettől nyugatra csak a nehezen értékelhető ludasi és viszneki sírokat, valamint a gyöngyöspata-csákberegi szabályát találták. Úgy tűnik, az ezredforduló évtizedeiben viszont ez a kép módosult. Míg Eger körzete e tekintetben is megőrizte jelentőségét, másutt a fegyveres sírok súlypontja nyugatabbra tolódott, Gyöngyöspata tágabb körzetébe (Vámosgyörk, Ecséd, Lőrinci, Gyöngyöspata-Kecskekő). Mindezek azonban annyira halvány és bizonytalan adatok, hogy hiba lenne rájuk messzemenő következtetéseket építeni.

Úgy tűnik, Heves megye területén amúgy sem számolhatunk egy markáns fegyveres réteg jelenlétével. Erre utal a fegyveres sírok csekély számaránya is azokon a lelőhelyeken, amelyeknek legalább számottevő részletét is-

merjük: Aldebrőn a 34 sírből 12-ben nyugodott férfi, de csupán kettejük mellett találtak nyilakat, illetve tegezt. Hasonló a helyzet Eger-Szépasszony-völgy esetében, ahol sajnos a sírok nemek szerinti megoszlásáról semmit sem tudunk, de a 39 ismert temetkezés közül csak 3 tartalmazott fegyvert. Tiszanánán a 32 sírből tizben nyugodott férfi, de csupán kettejük mellé tettek fegyvert, a harmadik sír egyetlen nyílcsúcsa nem biztos, hogy fegyverként került a 16-17 éves fiú mellé. Némiképpen mások az arányok az alábbi lelőhelyeken: Besenyőtelek-Tepély II. temetőjében a feltárt 14 sírből 4 bizonyosan férfié volt, s mindannyian íjászfelszerelésükkel indultak a túlvilágra. Dormádon a 10 sírből 3 férfi volt, kettőt fegyverrel temettek. Gyöngyöspata-Kecskekőn a 6 feltárt sírből 2 fegyveres férfié volt, Lőrinciben pedig négyből kettő. Kálon az arány a következő: 68 sír, 22 férfi, közülük 8 fegyveres. Sajnos azokkal a lelőhelyekkel, ahonnan csupán egy-két sírt ismerünk, csak jelzésszerűen számolhatunk, még akkor is, ha találtak bennük fegyvert (Eger-Répástető, Erdőtelek-Bernáthegy, Füzesabony-Ketőshalom, Gyöngyöspata-Csákbereg, Ludas), s ez fokozottan igaz a teljesen elpusztult temetők szórványleleteire (Ecséd, Eger-Almagyar, Eger-Kiskanda, Heves-Boconádi út). E tekintetben jellemzőnek tartom a Tarnaörs-Szentandrás-határban feldúlt temető példáját: az egyetlen sorból álló, lovas sírokban és mívesen kidolgozott lószerszámokban gazdag lelőhely széthordott tárgyai közül még csak egy nyílhegy sem maradt ránk, pedig a korszak más lelőhelyeinek ismeretében szinte bizonyos, hogy e jelentős rangú közösség a harci eszközöket is eltemette halottaival. Találgatásokra azonban hipotéziseket nem építhetünk.

Ételmellékletek. A túlvilági útravaló sírba tételének szokása Heves megye temetőiben is közösségenként eltérő volt, csakúgy, mint a korabeli Magyarország más lelőhelyein. E hagyomány azonban csak korlátozott mértékben vizsgálható. Az ételadomány elhelyezése ugyanis csupán azokban az esetekben mutatható ki, amikor agyagedénybe tették, vagy csontot tartalmazó hústelből állott. A faedényben elhelyezett, vagy csontot nem tartalmazó, illetve növényi alapanyagból készült edél (pl. kenyér, tejtermékek – sajt, túró –, esetleg szárított és porrá tört, zacskóba helyezett húspor stb.) nyom nélkül elenyészett. Azzal is számolnunk kell, hogy a régebbi ásatásokon az állatcsontokat nem sok figyelemre méltatták. Ennek kitűnő példája az eger-szépasszony-völgyi temető, melynek sírjairól Bartalos Gy. feljegyezte ugyan, hogy az ételadományra állati csontok emlékeztetnek,⁵⁵⁷ ezek közül azonban egyetlen darabot sem őrzött meg. A megye területén az alábbi leletekből ismerünk ételmellékletet:

⁵⁵⁵ László 1939, 231–233; Bakay 1965, 27–29.

⁵⁵⁶ Kristó 1988, 29.

⁵⁵⁷ Bartalos 1899, 357.

HEVES MEGYE 10–11. SZÁZADI TEMETŐINEK TÁRGYI HAGYATÉKA

Lelőhely	Nem és életkor	Az ételmelléklet jellege	Az ételmelléklet elhelyezkedése
<i>Aldebrő-Mocsáros</i>			
9. sír	férfi, 35-45	sértésfemur	a koponya bal oldalán
10. sír	férfi, 40-50	juh-femur(?)	a koponya bal oldalán
15. sír	nő, 15-25	agyagedény	a koponyatető mellett
20. sír	nő, 20-30	juh-femur	a koponya környékén
<i>Besenyőtelek-Tepély I.</i>			
4. sír	?	juhscapula, -humerus juh-borda	a bal kulcscsont mellett a bal oldali bordáknál
<i>Besenyőtelek-Tepély II.</i>			
8. sír	nő	juh-humerus(?)	helyzete nem ismert
13. sír	férfi	juh-humerus vagy -femur	helyzete nem ismert
<i>Dormánd-Hanyipusztá</i>			
2. sír	nő, 40	2 db juh-humerus, -femur	a bal vállnál
4. sír	férfi, 35	juh-humerus	a koponya jobb oldala mellett
6. sír	nő, 55-60	agyagedény juh-femur, -ágyécsigolya	a bal felkar mellett a koponya bal oldalánál
8. sír	gyermek, infans II.	agyagedény	helyzete ismeretlen
15. sír	férfi, 24-30	3 db juh-humerus	a bal vállnál
szórványlelet	?	agyagedény	
<i>Eger-Szépasszony-völgy</i>			
26. sír	nő(?)	agyagedény	helyzete ismeretlen
szórványleletek	?	6 db agyagedény, állatsontok	
<i>Füzesabony-Réthy-tanya</i>			
magányos(?) sír	kislány	agyagedény	helyzete ismeretlen
<i>Kál-Legelő</i>			
46. sír	gyermek, 1-1,5	tojás	a bal oldali bordákon
<i>Lőrinci-Selypi-pusztá</i>			
szórványleletek	?	3 db agyagedény	
<i>Rózsaszentmárton-Felsőcser</i>			
4. sír	nő	csirkecsont	a bal könyök mellett
5. sír	nő	agyagedény	a koponya bal oldala mellett
<i>Tarnaörs-Rajnapart</i>			
6. sír	fiú, 13-14	juhscapula	a koponya jobb oldala mellett
<i>Tiszanána-Cseh-tanya</i>			
4. sír	gyermek, 3-4	agyagedény, juhcsigolya	a koponya mellett
5. sír	férfi, 67-71	3 db juh-humerus	a koponya felett
18. sír	férfi, 72-76	juh-femur	a koponya jobb oldalánál
19. sír	nő, 34-38	2 db sértéshumerus	a koponya jobb oldalánál
21. sír	gyermek, 4-5	2 db juh-humerus, -femur	a bal váll mellett
28. sír	férfi, 16-17	2 db sértéshumerus	a koponya jobb oldalánál
31. sír	férfi, 53-57	juh-humerus	a koponya jobb oldalánál
<i>Visonta-Felsőrét</i>			
9. sír	?	agyagedény	a bal lábszárcsont mellett
19. sír	nő	„állatsont”	a jobb váll mellett
55. sír	?	juh-humerus	a bal váll mellett
<i>Visznek-Kecskehegy</i>			
35. sír	férfi	agyagedény	helyzete ismeretlen
105. sír	nő	vaspántos favödör	a koponya jobb oldalánál

Heves megye 13 temetőjének 30 sírjából ismerünk ételmellékletre utaló leletet, s további 10 db, konkrét temetkezéshez nem köthető szórványedény (Dormánd, Eger-Szépasszony-völgy, Lőrinci-Selypi-puszt) előkerüléséről rendelkezünk adatokkal. *Edénymellékletben* a leg gazdagabb az eger-szépasszony-völgyi temető volt. Az egyetlen, konkrét sírhoz köthető lelet (26.) mellett még további 5 db a feldúlt temetkezésekből származó szórványedény maradt meg a leletek között, s legalább még egy példány létéről is tudunk. A 3 db szórvány lőrinci-selypi-pusztai edény ugyancsak az adott közösség körében követett mellékletadási szokásra utal, s a dormándi temetőből is három edényt ismerünk, sírleletként (6., 8.), illetve szórványként. A többi lelőhelyen csak kivételesen, egy-egy sírból került elő ez a tárgytípus. Többnyire gyermekek (Dormánd 8. sír, Füzesabony-Réthy-tanya, Tiszánána 4. sír) vagy nők (Aldebrő 15. sír, Dormánd 6. sír, Eger-Szépasszony-völgy 26. sír, Rózsaszentmárton-Felsőszer 5. sír) mellékletként látott napvilágot, férfi mellett csak Visznek-Kecskehegyen (35.) találtak egyetlen példányt. Sírbeli helyzetüket csak ritkán ismerjük. Azokban az esetekben, amikor arról információval rendelkezünk, az edény a koponya környékén volt (Aldebrő, Rózsaszentmárton, Tiszánána), s csak egyetlen sírban helyezték az elhunyt lábához (Visonta-Felsőrét 9. sír).⁵⁵⁸ Az edény-mellékletes sírok kivétel nélkül a 10. századra, legfeljebb a 11. század első negyedére keltezhetők. Ennél fiatalabb temetkezésekből Heves megye területén e lelet típus nem került elő.⁵⁵⁹

A *vaspántos favödör* (Visznek 105. sír) a megye 10–11. századi leletanyagában egyedinek számít, a viszneki temető leletei között azonban egyáltalán nem ritka – igaz, az avar kori sírok mellékletként. E tárgytípus nem sorolható a honfoglaló magyarok keletről magukkal hozott hagyatékába, eleink feltehetőleg a helyben talált népektől vették át a használatát. Lelelőhelyeik a Duna-kanyarban és Székesfehérvár környékén sűrűsödnek, főként a Balaton-tól északra és az Észak-Kisalföldön mutathatók ki, az ország más részein elvétve fordulnak elő.⁵⁶⁰

Feltehetőleg nem ételmellékletként, hanem rituális céllal helyeztek *tojást* a káli 46. sírban nyugvó kisgyermek mellé. Tettamanti S. anyaggyűjtése szerint e melléklet típus temetőként legfeljebb egy-egy sírban fordul elő, s nagyrészt az ún. köznépi temetőkre jellemző az előfordulása. A 16 életkor és nem szerint ismert síradatból 13 esetben gyermeksírban találtak tojást.⁵⁶¹ Éry K. figyelt fel

arra, hogy a sírokban a tojások általában az ízületi végződések és a nemi szervek tájékán találhatók.⁵⁶² Az ugyan ezen temető 35. sírjába temetett nő mellé pedig gyógyító céllal tették egy gyomnövény (apró szulák, *Convolvulus arvensis*) magvait.⁵⁶³

Heves megye területén mindössze 9 temető 21 sírjában találtak meg csontos húsétel maradványait. Két olyan esettel is találkozunk, amikor a hús mellé még edényt is helyeztek az elhunyt mellé (Dormánd 6. sír, Tiszánána 4. sír). Az étel többnyire juh-, ritkábban sertéshús volt, utóbbi csak Aldebrőn (9. és talán 10. sír), Tiszánánán (19., 28. sír) fordul elő. A túlvilági útravalót minden esetben következetesen a koponya vagy a vállak környékére helyezték. Mindössze egyetlen sírban találtak csirkecsontot az elhunyt bal könyöke mellett (Rózsaszentmárton 4. sír). A szarvasmarhacsontok teljesen hiányoztak a mellékletek közül, s az sem fordult elő, hogy ételként többfajta állat részeit helyezték volna az elhunyt mellé. Mindez teljesen más képet tár elénk, mint ami e régió avar kori népességét jellemezte.⁵⁶⁴

Csakúgy, mint más tárgyak esetében láttuk, a túlvilági útravaló mellékelésének szokása is közösségenként változott. Az eltemetettek arányában leginkább Dormádon (10 sírből ötben volt ételmelléklet) és Tiszánánán (32 : 7) követték e hagyományt. Aldebrőn már szerényebb mértékben gyakorolták (34 : 4), az eger-szépasszony-völgyi temető pedig a megfigyelések hiányosságai miatt e szempontból nem értékelhető, jóllehet a jelek ott is e szokás követésére utalnak. A legtöbb temetőben azonban csupán jelzesszerűen, néhány sírban fordul elő (Visonta-Felsőrét: 76 : 3), vagy teljesen hiányzik (Kál).

A csontos húsétel mellékelésének szokása tekintetében nemek vagy életkor szerinti elkülönülés nem mutatható ki. Az ételmellékletek túlnyomó többsége – mint az várható volt – 10. századi sírokból, temetőkből került elő. Rendelkezünk azonban legalább egy olyan adattal is, amely arra utal, hogy e hagyományt még a 11. században is folytatták: a Besenyőtelek-Tepélyen feltárt I. temető 4. sírjában juh lapocka-, karcson- és bordamaradványait tárták fel. Úgy tűnik, az egyházi központoktól távoli, elzárt helyen élő közösségek tagjai még első királyaink idején is hódoltak a pogány szokásoknak.

Lovas sírok, lószerszám. A lovas sírokat a korszak kutatásának kezdetétől fogva kimelt figyelem övezte. A 19. század második felében gyakorlatilag etnikumjelző

⁵⁵⁸ Kvassay J. megfigyelései szerint a láb mellé helyezett edény inkább a Dunántúlon és a Dunától északra levő temetőkben jellemző: Kvassay 1982, 14.

⁵⁵⁹ Tettamanti 1975, 104.

⁵⁶⁰ Tettamanti 1975, 104. Észak-Magyarországon a vaspántos favödörök a viszneki leleten kívül a gazdag zempléni sírban és a miskolc-repülőtéri temetőben fordulnak elő: Révész 1992, 106.

⁵⁶¹ Tettamanti 1975, 109. Megfigyeléseit alátámasztják az újabb rétközi (Gáva, Ibrány) leletek is: Istvánovits 2003, 357.

⁵⁶² Éry 1968, 103–104.

⁵⁶³ P. Hartyányi–Nováki–Patay 1968, 55.

⁵⁶⁴ Szabó János Győző: A Mátra-vidéki avar kori temetők állatesont leleteinek néhány tanulsága. SzMMÉ 1981, 65–70.

HEVES MEGYE 10–11. SZÁZADI TEMETŐINEK TÁRGYI HAGYATÉKA

szerepük volt, hiszen magyarnak csak a lóval, fegyverrel, díszes ruházatban eltemetett férfiakat és nőket tekintették. A ló, illetve lószerszám megléte vagy hiánya még Szőke B. csoportfelosztásában is szerepet kapott: míg az első két köznépi csoport jellemzői közé azok beletartoz-

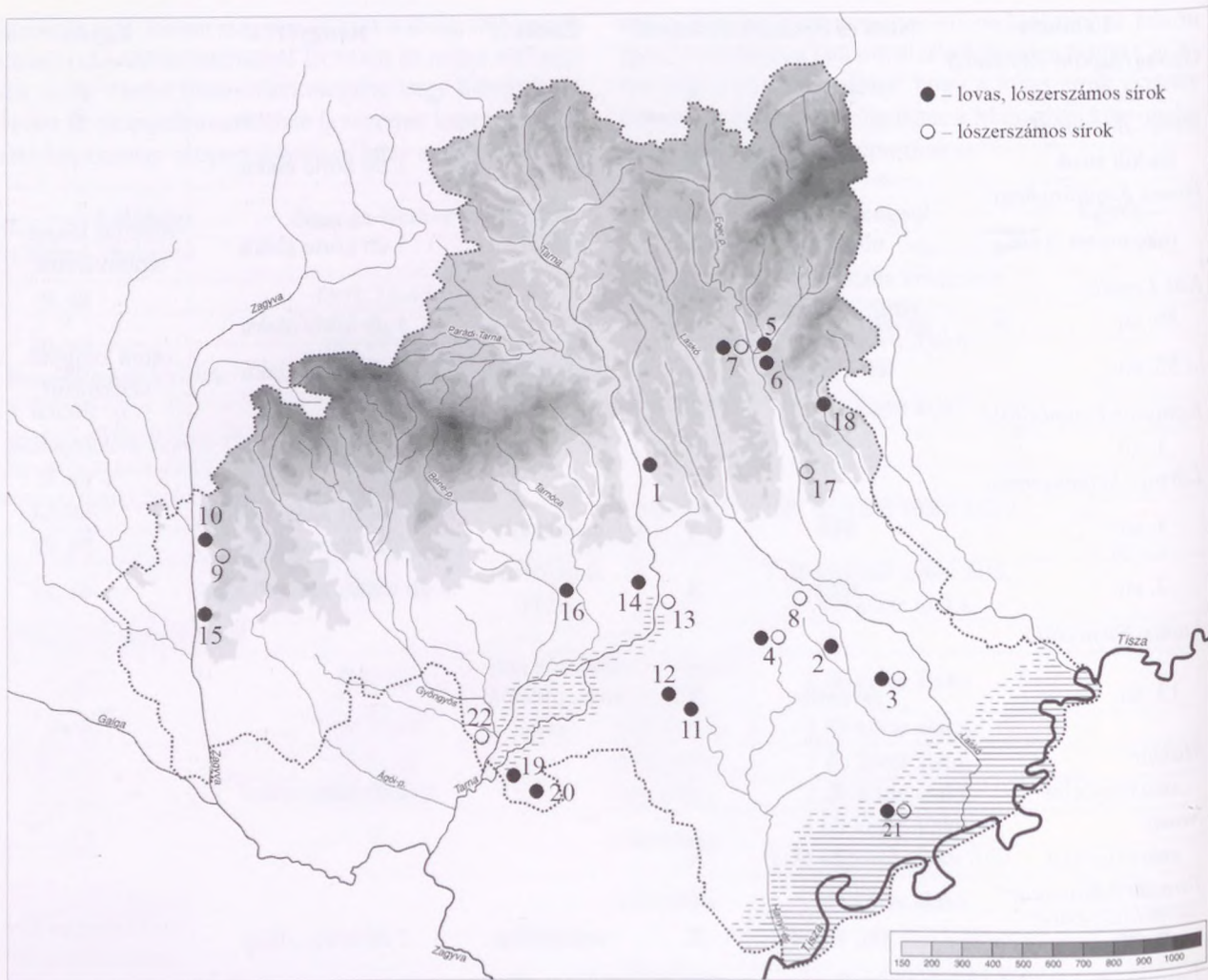
nak, a harmadik csoportot az előzőektől többek között éppen ezek hiánya különíti el. Ezt követően Bálint Cs. jutott arra a következtetésre, hogy a lovas sírok csekély száma az egyik jellemzője lenne a Mátraalján körvonalazott egyik regionális csoportnak is.⁵⁶⁵

Lelóhely	Nem és életkor	Lócsontok	Zabla	Kengyel	Egyéb
<i>Aldebrő-Mocsáros</i>					
9. sír	férfi, 35-45		csikózabla	2 db vállába kovácsolt fülű	
20. sír	nő, 20-30			1 db körte alakú	
<i>Besenyőtelek-Szörhát</i>					
feldúlt sír	férfi	X	csikózabla	2 db körte alakú	
<i>Besenyőtelek-Tepély II.</i>					
8. sír	nő	X			
12. sír	férfi	X	csikózabla	2 db, legyező alakú füllel	
13. sír	férfi	X	csikózabla		
14. sír	férfi			1 db legyező alakú fülű, 1 db körte alakú	
<i>Dormánd-Hanyipusztá</i>					
4. sír	férfi, 35	X	agancs oldalpál- cás zabla	2 db körte alakú	
6. sír	nő, 55-60	X	csikózabla	2 db körte alakú	
14. sír	férfi, 45		csikózabla	1 db körte alakú	
15. sír	férfi, 24-30	X	csikózabla	2 db körte alakú	
16. sír	?		csikózabla	1 db körte alakú, 1 db legyező alakú fülű	
szórványleletek			csikózabla	1db körte alakú	nyereg lyukvédő verete
<i>Eger-Almagyar</i>					
feldúlt sírok szórványleletei	?	X	csikózabla	21 db körte alakú	
<i>Eger-Répastető</i>					
1. sír	férfi, 40-50	X	csikózabla	2 db körte alakú	nyeregkapa vas- lemez borítása
2. sír	férfi	X	csikózabla		
<i>Eger-Szépasszony-völgy</i>					
A sír	férfi	X	csikózabla	2 db körte alakú	
4. sír	?	X	csikózabla	2 db körte alakú	
5. sír	?	X	csikózabla	2 db körte alakú	
9. sír	?	X	csikózabla	2 db körte alakú	
13. sír	?	X			
18. sír	férfi	X		34 db körte alakú	
32. sír	?			1 db körte alakú	
33. sír	?	X			
1969/3. sír	férfi		csikózabla	2 db ismeretlen típusú	
sírleírásoknál nem említett szórványleletek			2 db csikózabla	2 db körte alakú	
<i>Füzesabony-Ketőshalom</i>					
magányos(?) sír	férfi			39 db kengyel	
<i>Gyöngyöspata-Csákbereg</i>					
feldúlt sír	férfi			„kengyel pár”	

⁵⁶⁵ Bálint 1991, 121–158.

HEVES MEGYE 10–11. SZÁZADI TEMETŐINEK TÁRGYI HAGYATÉKA

Lelőhely	Nem és életkor	Lócsontok	Zabla	Kengyel	Egyéb
<i>Gyöngyöspata-Kecskekő</i>					
3. sír	férfi	X			
<i>Heves-Boconádi út</i>					
feldúlt sírok	?	X		1 db körte alakú	
<i>Heves-Kapitányhegy</i>					
magányos(?) sír	nő, 43-47	X	„zabla”	1 db körte alakú	rozettás lószerszámveretek
<i>Kál-Legelő</i>					
30. sír	férfi, 36-42			1 db körte alakú	
55. sír	férfi, 36-40		csikózabla	2 db körte alakú	csont kengyel-szijszorító
<i>Kompolt-Krumpliföld</i>					
1. sír	?	X		1 db körte alakú	
<i>Lőrinci-Selypi-pusztá</i>					
1. sír	férfi	X	csikózabla	2 db trapéz alakú, vállas, bronzberakásos	
2. sír	férfi	X	oldalpálcás zabla	2 db trapéz alakú, vállas	
<i>Ludas-Varjú-dűlő</i>					
13. sír	juvenilis	X	dudoros szájvasú, oldalpálcás		
<i>Maklár</i>					
szórványlelet	?			2 db körte alakú	
<i>Novaj</i>					
szórványlelet	?	X			
<i>Tarnaörs-Rajnapart</i>					
6. sír	fiú, 13-14	X	csikózabla	2 db körte alakú	ezüstlemezes lószerszáműszek
<i>Tarnaörs-Szentandrás-határ</i>					
feldúlt sírok	?	XXXX	3 db csikózabla, 1 db oldalpálcás zabla	6 db körte alakú, 2 db vállába kovácsolt fülű (1-1 tausírozott)	hevedercsat
<i>Tiszanána-Cseh-tanya</i>					
1. sír	fiú, 12-14	X	csikózabla	1 db körte alakú, 1 db csúcsíves alakú	ezüstlemezes nyereg
2. sír	nő, 42-46	X	oldalpálcás zabla	1 db körte alakú, 1 db kerekded	ezüstlemezes nyereg, rozettás lószerszám
3. sír	férfi, 50-54	X	„zabla”	„kengyel”	
6. sír	?			2 db körte alakú	
7. sír	nő, 21-22		„zabla”	„kengyel”	
21. sír	gyermek, 4-5		oldalpálcás zabla		
28. sír	férfi, 16-17		csikózabla	2 db körte alakú	
<i>Visznek-Kecskehegy</i>					
35. sír	férfi		oldalpálcás zabla	2 db körte alakú, legyező alakú füllel	
40. sír	férfi		csikózabla	2 db körte alakú	

293. kép. Lószerszámokat tartalmazó temetők: 1. Aldebrő-Mocsáros; 2. Besenyőtelek-Szörhát; 3. Besenyőtelek-Tepély II.; 4. Dormánd-Hanyipuszta; 5. Eger-Almagyar; 6. Eger-Répástető; 7. Eger-Szépasszony-völgy; 8. Füzesabony-Kettőtőshalom; 9. Gyöngyöspata-Csákbereg; 10. Gyöngyöspata-Kecskekő; 11. Heves-Boconádi út; 12. Heves-Kapitányhegy; 13. Kál-Legelő; 14. Kompolt-Krumpliföld; 15. Lőrinci-Selypi-puszta; 16. Ludas-Varjú-dűlő; 17. Maklár; 18. Novaj; 19. Tarnaörs-Rajnapart; 20. Tarnaörs-Szentandrás-határ; 21. Tiszanána-Cseh-tanya; 22. Visznek-Kecskehegy

Heves megye területéről 16 lelőhelyről ismerünk lovas sírokat. Több temetőt azonban teljesen feldúltak, így az említettek közül öt lelőhely esetében csak a lócsontok előkerüléséről maradt fenn híradás (Besenyőtelek-Szörhát, Eger-Almagyar, Heves-Boconádi út, Novaj, Tarnaörs-Szentandrás-határ). A fennmaradó 11 temető 24 sírjában találtak lócsontokat. Ezenkívül 15 olyan temetkezésről is tudunk, amelyekben csak lószerszámok voltak. A régebben előkerült, nem szakember által feltárt sírok esetében nem dönthető el, hogy lócsontokat is tartalmaztak, vagy csak lószerszámot (Gyöngyöspata-Csákbereg), illetve hogy milyen volt a lovas és lószerszámos sírok aránya: Eger-Szépasszony-völgyben a feldúlt temetkezések között legalább hat, Tarnaörs-Szentandrás-határban legalább négy lovas vagy lószerszámos sírnak kellett

lennie a megmaradt zablák, illetve kengyelek alapján.

A zablák túlnyomó többsége (28 db) egyszerű, kétkarikás csikózabla.⁵⁶⁶ Három zabla elveszett, csak a feljegyzésekből tudunk előkerülésükről, így típusukat sem állapíthatjuk meg (Heves-Kapitányhegy, Tiszanána 3., 7. sír). Oldalpálcás zabla mindössze hét temetkezésből ismert. Közülük négy férfisír, egy-egy női sír és gyermek-sír volt, egy lelet pedig szórványként látott napvilágot. Az egyetlen női sír (Tiszanána 2. sír) rozettás lószerszámot is rejtett, s oldalpálcás zablája révén is beilleszthető e leletkör jellegzetes hagyatékába.⁵⁶⁷ Sajnos már a feltárássorán elveszett (ismeretlen tettesek ellopták) a dormándi 4. sírban talált faragott agancs oldalpálcás zabla, a megye egyetlen ilyen jellegű lelete. Végezetül meg kell említenünk a ludasi zablát, melynek szájjava dudoros kiképzésű

⁵⁶⁶ A honfoglalás kori zablákról és kengyelekről, máig ható érvénnyel: Dienes 1966, 208–232.

⁵⁶⁷ Révész 2001, 65.

294. kép. Csikózabla és körte alakú kengyelpár Kál-Legelő lelőhelyről

volt, ilyen szeszélyes, makrancos lovak irányítására szoktak használni.⁵⁶⁸ Hasonló kiképzésű másik zabla nem került elő a megye területén, a többi példány szájvasa egyöntetűen négyzet vagy téglalap átmetszetű.

A 84 db kengyel a zablákhöz hasonlóan nagyrészt azonos típusú, a körte alakú változatok közé tartozik. Rendkívül ritkák az archaikus formát őrző, vállába kovácsolt fülű kegyelek, mindössze az aldebrői 9. sírból és Tarnaörs-Szentandrás-határból került elő egy-egy pár. Hasonlóan csekély számban találtak legyező alakú fülű kengyeleket is (Besenyőtelek-Tepély II. 12., 14. sír, Dormánd 16. sír, Visznek-Kecskehegy 35. sír). A két ritka típusnál a fül kialakítása különböző: a vállába kovácsolt fülűek fülrésze hajlás nélküli vonalban kapcsolódik a kengyel száraihoz, a legyező alakú fül és a száruk tompaszögben találkoznak egymással. A lovas, illetve lószerszámos sírok esetében időrendi jelentősége van annak a ténynek, hogy a megye mindössze egyetlen lelőhelyének (Lőrinci-Selypi-pusztá) két sírjából kerültek elő trapéz alakú, vállas kengyelek. Míg ugyanis az előzőek-

nek a 10. századon belül nincs jobban leszűkíthető keltezéskorú értéke, addig az utóbbiak a század második felében váltak gyakorivá a korszak leletanyagában, s még a 11. század eleji sírokban is felbukkannak. Általában fegyveres harcosok sírjaiból kerülnek elő (miként a lőrinci példányok is), s kísérőleleteik között feltűnnek a kétélű, illetve szablamarkolatú kardok, s ritkák a szablyák.⁵⁶⁹ Megjelenésük a 10. század második felében lezajlott fegyverváltáshoz kapcsolható.

A kengyelek között a lemezes (Tarnaörs-Szentandrás-határ), illetve huzallal történő tausírozás (Lőrinci-Selypi-pusztá) csak egy-egy lelet esetében mutatható ki. Alkalmanként az is megfigyelhető, hogy a díszítés gondos kovácsmunkával történt (Heves-Kapitányhegy, Füzesabony-Homokbánya), s ily módon alakították ki az egyik tarnaörsi zabla oldalpálcáját is.

A többi lelet azonban szinte uniformizáltan egyszerű és egyforma, még aszimmetrikus kengyelpárok is ritkán fordulnak elő (Besenyőtelek-Tepély II. 14., Dormánd 16. sír).

⁵⁶⁸ Dienes 1966, 216.

⁵⁶⁹ Kovács 1986, 204–223.

A sírokban a kengyelpár mellett legtöbbször a *hevercsatok* utalnak a nyeregpre, amelyet igen ritkán díszítettek maradandó anyaggal. Mindössze a dormándi szórványleletek között fordul elő öntött bronz lyukvédő veret. A nyeregkápát három lelet esetében díszítették: Eger-Répástetőn vaslemezzel, a tiszánánai 1. és 2. sírokban ezüstlemezekkel. Utóbbiak az átlagostól gazdagabb, tarsolylemezes, illetve rozettás lószerszamos férfi-, illetve női temetkezést rejtettek. Ugyanígy ritka a lószerszamos szíjzatának felékesítése is. A Tarnaörs-Rajnaparton magányosan(?) eltemetett ifjú lószerszámát ezüstlemezből kivágott, szabálytalan alakú lemezekkel díszítették. Rozettás lószerszámot az említett tiszánánai 2. síron kívül még Heves-Kapitányhegyen találtak. E két lelőhely feltehetőleg annak a – mai megyehatárokon túlnyúló – leletcsoportnak volt a része, amelyet rajtuk kívül a jászfényzarui (két külön álló lelet!), szolnoki és tápiószelei rozettás lószerszamos női sírok fémjeleznek, talán egy gazdag 10. századi nemzetség szállásterületére utalva a Zagyva–Tarna–Tisza által közrezárt térségben.⁵⁷⁰ E csoporttól viszonylag távol koncentrálnak újabb területeken a rozettás lószerszamos temetkezések: keleti irányban a Bodroghközben, nyugatra egy magányos leletet (Piliny) leszámítva a Kisalföldön, míg déli irányban már kisebb távolságra, Törtel–Nyárlőrinc–Ócsa térségében.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a 22 lelőhelyről származó 24 lovas, illetve 15 lószerszamos sír (s ezen felül a bizonytalan leletek) országos viszonylatban sem nevezhető csekély számúnak. Különösen akkor nem, ha összevetjük ezt az adatot a Rétköz (a 10. századi leletekben „legendásan gazdag” Felső-Tisza-vidék szíve) leletanyagával: utóbbi térség 30 lelőhelyéről 27 lovas és 17 lószerszamos sír került elő napjainkig.⁵⁷¹ Egyáltalán nem beszélhetünk tehát arról, hogy Heves megyében az ország más síkvidéki területeihez képest szembetűnően kevesebb lenne a lovas vagy lószerszamos sírok száma.

A vizsgált mellékletípust tartalmazó temetők területi megoszlása – kis eltérésekkel – megegyezik azzal, ahogyan a fegyveres sírok lelőhelyei szóródnak. Ezt természetesnek is vehetjük, hiszen a két leletcsoport nagyrészt fedi egymást. Ily módon a lovas, lószerszamos sírok zöme is Eger szűkebb környékén, illetve a Mátraalján, a Viszektől Füzesabonyig terjedő sávban található. Ettől nyugatra csupán a három Gyöngyös környéki lelőhely mutatható ki. Az nyilvánvaló, hogy a hegyvidéki területekre a 10. századi közösségek csak ritkán, a folyóvölgyekben húzódtak fel, a fegyveres közösségek az Eger patak mentén éppen Eger határáig, a Tarna-völgyben pedig Aldebrőig.

A lovas, illetve lószerszamos temetkezési szokás megjelenésének gyakorisága ez esetben is közösségenként változó volt. Néhány helyen az arány kifejezetten magas:

Besenyőtelek-Tepély II. temető esetében a feltárt 14 sírből 4 sorolható ide. Ugyanez a mutató más lelőhelyeken a következőképpen alakul: Dormánd: 10 : 5, Eger-Répástető: 2 : 2, Eger-Szépasszony-völgy (csak a feltárt sírokat számolva): 38 : 8, Lőrinci-Selypi-puszta: 4 : 2, Tarnaörs-Szentandrás-határ: 9 : 4, Tiszánána: 32 : 7. Kifejezetten kicsi viszont ezen sírok aránya Aldebrőn (34 : 2) és Kálon (68 : 2), s mindkét temetőben csak lószerszámot helyeztek az elhunyt mellé, lovat nem.

A vizsgált temetkezési szokást túlnyomórészt férfiak esetében gyakorolták. Nők jóval ritkábban kaptak a sírjukba lovat (Besenyőtelek-Tepély II. 8. sír, Dormánd 6. sír, Heves-Kapitányhegy, Tiszánána 2. sír) vagy lószerszámot (Aldebrő 20. sír, Tiszánána 7. sír). E nők zöme egyéb mellékletei (veretes díszruha, ékszerek) alapján is az adott közösség gazdag családjának tagja lehetett. Meg kell azonban jegyezni, hogy a lovas, lószerszamos temetési rítus követése – valamely általunk nem ismert indok következtében – nem volt következetes, még ugyanazon közösségek esetében sem. Az imént említettekhez hasonló, sőt olykor gazdagabb ruházatban és ékszerekkel eltemetett nők mellől hiányoznak e mellékletek pl. a besenyőtelek-tepélyi II. temető 1., illetve a dormándi 1. és 2. sírokból, vagy éppen a Pétervására-Laktanya lelőhelyen feltárt temetkezésből. E jelenség is arra figyelmeztet, hogy nem szabad sémákban gondolkoznunk. A hajdani valóság megismerése során ugyanis számos olyan korlátba ütközünk, amelyeket sem megkerülni, sem létüket megmagyarázni nem tudjuk.

Lovas, lószerszamos temetkezés a gyermekek sírjaiban csak elvétve fordul elő (Tarnaörs-Rajnapart 6. sír, Tiszánána 1., 21. sír). A tarnaörsi 13-14 éves ifjú aranyszalagos díszruhája, a tiszánánai fiatalember pedig tarsolylemeze révén emelkedik ki a korszak férfi (ill. ifjú)-sírjai közül, utalva előkelő származásukra. Elképzelhető, hogy hasonló okból helyeztek oldalpálcás zablát a tiszánánai 21. sírban elhantolt 4-5 éves gyermek mellé is.

A lovas, lószerszamos sírokat tartalmazó temetők túlnyomó többsége a 10. századra keltezhető a leletanyag összképe és az egyes sírok mellékletei alapján egyaránt. Mindössze két olyan temetkezést találunk, amelyekről valószínűsíthető, hogy a 10. század második fele és az 1010/20-as évek között kerülhettek a földbe: Lőrinci-Selypi-puszta 1. és 2. sírja esetében a trapéz alakú, vállas kengyelek, Gyöngyöspata-Kecskekő 3. sírjában pedig a kétélű kard utal erre a periódusra. Hasonló datálás nem zárható ki a besenyőtelek-tepélyi II. temető, ezúttal nem a lovas sírok kísérőleletei, hanem a temető összképe alapján. A 10. század folyamán (de annak pontosabban meg nem határozható periódusában) nyitott, s a 11. század második negyede(?) során felhagyott temető a részleges feltártság és az erősen hiányos dokumentáció következtében

⁵⁷⁰ A rozettás lószerszamos sírokról részletesen ld. Révész 2001, 58–69.

⁵⁷¹ Istvánovits 2003, 345–347.

alaposabban nem vizsgálható. A lovas sírok léte azonban önmagában nem feltétlenül keltezi a lehetséges korábbi periódusra a lelőhelyet. Erre utalnak azok az egyre gyarapodó számú lovas és lószerszámos temetkezések, amelyek az ország különböző pontjain bizonyosan 11. századi lelőhelyeken láttak napvilágot.⁵⁷²

Heves megye területének lakói a magyar honfoglalás és államalapítás korában

Az eddigiek során a Heves megyében talált sírokat és temetőket az azokban talált tárgytipusok tipokronológiai elemzésével, illetve az esetlegesen előforduló érmék segítségével kíséreltem meg keltezni. Ez a munka azonban csak részeredményeket hozott. A 10. és a 11. században felbukkanó tárgytipusok jelentős hányadának teljes felgyűjtése és részletekbe menő értékelése még mindig nem történt meg. Ennek következtében sok esetben inkább csak tendenciaszerűen ismerjük a használatukra jellemző időszakot (a tárgytipus feltűnése – nagyszámú előfordulása – a sírokból/temetőkből való eltűnése), s annak mind az elejét, mind a végét csak néhány évtizedes tűrészhatárral vagyunk képesek megadni. E kényszerhelyzetben a kívánatosnál sokkal gyakrabban vagyunk kénytelenek a „negatív bizonyítékok” felhasználásához folyamodni, s az „ezredforduló táján feltűnő ékszertípusok hiányára” vagy éppen a „korábbi, 10. században általános tárgytipusok hiányára” alapozni egy-egy temető megnyitásának az időszakát vagy használatának a felső időhatárát. Márpedig ez azt jelenti, hogy egy-egy temetőről hozzávetőlegesen ugyan meg tudjuk azt mondani, hogy pl. a 10. század közepén harmadában már használták, de hogy egy-két évtizedes pontossággal mikor nyitották, illetve mikor hagyták fel, arra már gyakran nem tudunk szabatos választ adni. Márpedig sem településtörténeti, sem demográfiai szempontból nem mindegy, hogy pl. az aldebrői vagy a káli temető 60–70 sírja 40–50 év alatt (920/930–960/980 között) avagy 70–90 esztendő során (900/920–970/990 között) került-e földre. Részben a lelőhelyek túlnyomó többségének hiányos volta, részben pedig az említett időrendi bizonytalanságok miatt magam nem látok lehetőséget arra, hogy érdemben próbálkozzunk a *paleodemográfiai rekonstrukcióval*.

A történeti demográfia célkitűzéseit és módszerét 50 esztendeje fogalmazta meg világosan és egyértelműen Nemeskéri János és Acsádi György.⁵⁷³ Eszerint a cél az, hogy „akár az írásos kútfők, akár a tárgyi leletanyag (em-

bertani leletanyag) alapján adatokat szolgáltatson elmúlt korokban élt ethnikumok, populációk demográfiájára, illetve népességi statisztikájára vonatkozóan”.⁵⁷⁴ A munka elvégzéséhez két alapkövetelmény szükséges: a nem és az életkor pontos meghatározása, valamint az, hogy a temető teljesen feltárt legyen. A kritériumokat később tovább finomították a vizsgálatokba bevont szakemberek: „Három alapvető összetevő határozza meg annak lehetőségét, hogy adott esetben ténylegesen reális képet adjunk egy történeti népesség demográfiai struktúrájáról. Első a feltártság, a második a kronológia, majd harmadik a biológiai alapjellemzők meghatározása. Abban az esetben, ha a három tényező közül akár az egyik, vagy másikkra nincs adatunk, úgy az egész kidolgozás bizonytalan és érvényessége korlátozott.”⁵⁷⁵

Ezen vizsgálati módszer klasszikussá vált példája a Fiad-Kérpusztán feltárt köznépi temető feldolgozása, amely nagyjából mindezen kritériumoknak megfelelt.⁵⁷⁶ Jóllehet a szerzők többször óvatosságra intették, figyelmeztették kollegáikat ezen elemzési mód buktatóira,⁵⁷⁷ az azóta eltelt évtizedek során született munkák tekintélyes része arra utal, hogy intelmeik nem mindig találtak meghallgatásra. Gyakran nem teljesen feltárt, illetve félig elpusztult temetőkhöz tartozó népességet próbáltak ilyen módon rekonstruálni, más esetekben pedig a temetők keltezését nem a kellő alaposítással végezték el. E kötet írása közben, az ahhoz szükséges anyaggyűjtés révén átnéztem az elmúlt fél évszázad során megjelent temetőelemzéseket, s azt tapasztaltam, hogy e munkák igen vegyes képet mutatnak. A tanulságokat egy előkészületben lévő monográfiában fogom részletesen összefoglalni, illetve hasznosítani, hiszen jelen kötet kereteit szétfeszítené azok bővebb taglalása. A teljesség igénye nélkül csupán néhány megjegyzést szeretnék e helyütt tenni.

A temetők vagy temetőrészletek közlése leggyakrabban a hagyományos módon történik: a szerző ismerteti a leletek előkerülésének körülményeit, a sírok leírását s az azokban talált leletek fontosabb párhuzamait. Áttekinti az előkerült tárgytipusokról a korábbi szakirodalomban megjelent megállapításokat, s azok összegezése után megállapítja a temető használati idejét. Többletinformációt tartalmaznak azok a közlemények, amelyeknek szerzői vállalkoznak egy-egy tárgytipus teljességre törekvő felgyűjtésére és feldolgozására, s ennek révén későbbi publikációk hivatkozási alapjává válnak. Az már szerencsés esetnek tekinthető, ha az embertani anyagot antropológus megvizsgálta, s meghatározta legalább a nemet és az élet-

⁵⁷² Kovács 1985, 380–382.

⁵⁷³ Nemeskéri–Acsádi 1952, 134–147.

⁵⁷⁴ Uo. 134.

⁵⁷⁵ Éry–Kralovánszky–Nemeskéri 1963, 61.

⁵⁷⁶ Nemeskéri–Lipták–Szöke 1953, 205–370.

⁵⁷⁷ Éry–Kralovánszky–Nemeskéri 1963, 61: „Ma meglehetősen gyakorivá vált a demográfiai struktúra kidolgozása anélkül, hogy a kutatók megfelelő módon tisztában volnának azzal, hogy milyen feltételek mellett lehetséges annak reális kidolgozása.” Hasonlóképpen Kralovánszky 1959, 18: „Töredékeiben feltárt temetők ilyen szempontú és lényegbe vágó kérdések megoldására nem alkalmasak.”

kort. Az elmúlt fél évszázad során közzétett temetőelemzések mind gyakrabban tartalmaznak paleodemográfiai, paleoszociográfiai és csontkémiai vizsgálatokat.

Valójában csak mindezen módszerek együttes alkalmazása révén remélhetnénk a hajdani valósághoz leginkább közelítő vizsgálati eredményeket. Ezek azonban még mindig sok buktatót rejtenek magukban. Az egyik leginkább problematikus kérdés a keltezés fentiekben taglalt „nagyvonalúsága”. Az elemzéseket nemcsak időbeli, hanem térbeli és szociológiai koordináták mentén is el kell végezni, s e munkálatoknak még igencsak a kezdetén járunk. A segítségül hívott, még viszonylag ritkán alkalmazott *természettudományos vizsgálatok* pedig nagy sorozatokból álló összehasonlítható minták híján önmagukban napjainkban még nem igazán jelentenek komoly segítséget.⁵⁷⁸ Heves megye 10–11. századi síranyagából ¹⁴C-es vizsgálati eredmény nem áll a rendelkezésünkre.

Sajnos a paleodemográfiai képlet alkalmazását még korszerű módszerekkel teljesen feltárt lelőhelyek esetében is több nehézség terheli. Az annak egyik elemeként alkalmazott 5-7 fős kiscsalád legfeljebb modellnek tekinthető, nem pedig minden közösségre, illetve minden tájegységre érvényes alapegységnek, s ráadásul 14. századi adatokon alapul.⁵⁷⁹ A mesterségesen létrehozott egységek (pl. a katonai kíséret erős férfitöbbséget mutató temetői) esetében nem is alkalmazhatók ilyesfajta számítások. Márpedig e két bizonytalansági tényező, tehát a családok létszámára vonatkozó pontosabb ismeretek hiánya, illetve a temetők használati idejének olykor több évtizednyi tévedés lehetőségét magában rejtő meghatározása erősen kétségessé teheti a paleodemográfiai számítások végeredményét. Annak számítási módszere ugyanis nem tekinthető olyan kétismeretlenes egyenletnek, amelyből matematikailag levezethető módon megkapjuk a hiányzó adatokat, jelen esetben a temető használati idejének hosszát és az azt használó közösség lélekszámát.

Így azután igen nehezen lehet megállapítani azt, hogy pl. egy 20 főt magába fogadó temetőt egy kicsiny, néhány család által alkotott közösség 60–80 év alatt hozta létre, vagy éppen egy népes közösség 20–30 év alatt. Márpedig

egy terület népességi viszonyainak (s valamennyi ebből következő szempontnak) a megállapításához ez döntő fontosságú adat volna. E kérdésben talán a Lengyel Imre halálával abbamaradt *paleoszociológiai vizsgálatok* folytatása jelenthetne előrelépést. Már csak azért is, mert az ilyen jellegű vizsgálatok hozzásegítenek bennünket a sírok, sírcsoportok relatív kronológiájának tisztázásához is. Az ugyanis az általa megvizsgált temetők esetében is kiderült, hogy a hagyományos, a sírsorokat családi és időrendi egységként kezelő régészeti elemzések nem tükrözik a hajdani valóságot. E módszer előnyeit és korlátait az aldebrői, káli és újlőrincfalvi temetők értékelése kapcsán már részletesen bemutattam, így arra nem térek ki újból.

Mindezen keltezési nehézségek miatt a Heves megye területéről eddig ismert temetők, illetve temetőrészletek használatának időhatárait is csak nagy vonalakban lehet megadni. Még problematikusabb a helyzet a szórványleletek esetében, hiszen az azokat rejtő temetőkről alig lehet valamit tudni. Ezért e tárgyakkal – azok jellegétől függően – mint 10. századi vagy 11. századi temetőre utaló jelzéssel foglalkozom csupán. Hiba lenne azonban ezekre támaszkodva valamely meghatározott temetőtípust, vagy még inkább társadalmi csoportot (illetve az utóbbiak valamelyikébe történő besorolást) feltételezni előkerülésük nyomán. A nagy többségükben töredékes lelőhelyek kategóriákba sorolása ugyanis teljes mértékben önkényes. A Hampel A csoportba sorolásnál a szerzők nagy része rendkívül „engedékeny”: ahhoz elegendő olykor egyetlen szórványkengyel vagy bronz övveret. Pedig ha ugyanezen leletek teljesen vagy legalább részben feltárt temetőkből származnak, nyomban inkább „köznépivé” válnak (ld. Szabolcs megyéből Ibrány-Esbóhalom vagy Gáva-Vásártér példáját).⁵⁸⁰ A módszernek ugyanis teljesen más lesz az optikája, ha olyan lelőhelyeket hasonlítunk össze egymással, amelyekről legalább némi információval rendelkezünk.

Az e fejezet módszertani bevezetőjében kifejtettek alapján tehát a lelőhelyek keltezése és az abból levonható következtetések összegzéseinként inkább csak egy modell felvázolására van lehetőségünk az alábbiakban:

Lelőhely	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Aldebrő-Mocsáros		—————							
Besenyőtelek-Szörhát	—————								
Besenyőtelek-Tepély I.				—————					
Besenyőtelek-Tepély II.		—————							
Dormánd-Hanyipuszta	—————								

⁵⁷⁸ Szemléletes példája ennek Bende–Lőrinczy–Türk 2002, 368–370. A ¹⁴C-es vizsgálatok során kapott, 150–200 évet felölölő sigma 1 és a 60–80 esztendő jelentő sigma 2 eredmények a korszak kutatóinak számára nem jelentenek komoly segítséget, hiszen ilyen időtartamot hagyományos régészeti módszerekkel is meg tudunk adni. Ezen eredmények tendenciózus felhasználása ellenben komoly csapdát és tévutat jelent, ld. ehhez Vályi 1994, 387–403. Újabb néhány sírlelet vizsgálata kapcsán minderről részletesen Révész 2006, 411–440.

⁵⁷⁹ Szabó 1966, 72–79.

⁵⁸⁰ Istvánovits 2003, 442–449.

HEVES MEGYE 10–11. SZÁZADI TEMETŐINEK TÁRGYI HAGYATÉKA

Lelőhely	900	925	950	975	1000	1025	1050	1075	1100
Ecséd			██████████	██████████	██████████				
Eger-Almagyar	██████████	██████████	██████████						
Eger-Gépállomás				██████████	██████████	██████████	██████████	██████████	██████████
Eger-Kiskanda			██████████	██████████	██████████				
Eger-Répástető	██████████	██████████	██████████						
Eger-Szépasszony-völgy	██████████	██████████	██████████						
Erdőtelek-Bernáthegy	██████████	██████████	██████████						
Füzesabony-Kastélydűlő					██████████	██████████	██████████	██████████	██████████
Füzesabony-Réthy-tanya			██████████	██████████	██████████				
Gyöngyospata-Csákbereg	██████████	██████████	██████████	██████████					
Gyöngyospata-Kecskekő		██████████	██████████	██████████	██████████				
Heves-Boconádi út	██████████	██████████	██████████	██████████	██████████				
Heves-Kapitányhegy	██████████	██████████	██████████	██████████					
Heves-Szőlők					██████████	██████████	██████████	██████████	██████████
Kál-Legelő	██████████	██████████	██████████	██████████					
Kompolt-Krumpliföld	██████████	██████████	██████████	██████████	██████████				
Lőrinci-Selypi-puszta			██████████	██████████	██████████				
Ludas-Varjú-dűlő	██████████	██████████	██████████	██████████	██████████				
Maklár	██████████	██████████	██████████	██████████	██████████				
Novaj	██████████	██████████	██████████	██████████	██████████				
Pásztó					██████████	██████████	██████████	██████████	██████████
Pély	██████████	██████████	██████████	██████████	██████████				
Pétervására-Ivádi út					██████████	██████████	██████████	██████████	██████████
Pétervására-Laktanya	██████████	██████████	██████████	██████████	██████████				
Rózsaszentmárton-Felsőcser	██████████	██████████	██████████	██████████	██████████				
Szihalom-358. ház					██████████	██████████	██████████	██████████	██████████
Tarnalelesz-Berekfara				██████████	██████████	██████████			
Tarnaörs-Szentandrás-határ	██████████	██████████	██████████	██████████					
Tarnaörs-Rajnapart	██████████	██████████	██████████	██████████					
Tiszanána-Cseh-tanya	██████████	██████████	██████████	██████████					
Újlőrincfalva-Magyarad				██████████	██████████	██████████			
Vámosgyörk-M.H.A.T. telep				██████████	██████████	██████████	██████████	██████████	██████████
Visonta-Felsőrért		██████████	██████████	██████████	██████████	██████████			
Visznek-Kecskehegy	██████████	██████████	██████████	██████████	██████████	██████████			

A Heves megyei temetők időrendjének és területi csoportjainak jellemzői

A temetők egy tekintélyes részét a 10. század elején vagy első harmadában nyitották, s használatuk be is fejeződik legkésőbb a század utolsó harmadának folyamán.⁵⁸¹ Viszonylag szép számban rendelkezünk 10. századra utaló szórványtelepekkel is.⁵⁸² A lelőhelyek zöme a Mátraalján, síkvidéki vagy legfeljebb dombos-buckás területeken helyezkedik el, a Tarna és az Eger patak között. Különösen Heves városától Füzesabony környékéig figyelhető meg a

sűrűsödésük. E csoport azonban keleti irányban túlnyúlik a mai megyehatáron, s hasonló jellegű temetők találhatók a Bükkalján is egészen a Sajó–Hernád–Tisza összefolyásának vidékéig.⁵⁸³ A Heves–Besenyőtelek vonaltól délre azonban úgyszólván leletmentes sávot találunk, csupán a tiszánánai temető és a pélyi feldűlt női sír utal szórványos megtelepedésre. Úgy tűnik, a honfoglalók a Cserőközt és az attól délnyugatra lévő Tisza-menti mocsaras, időszakosan vízjárta területeket ritkásabban szállták meg, s egyik jelentősebb csoportjuk a Besenyőtelek–Dormánd–Erdőtelek–Heves–Kál–Aldebrő térségben ütötte fel szál-

⁵⁸¹ Aldebrő, Dormánd, Eger-Répástető, Eger-Szépasszony-völgy, Erdőtelek-Bernáthegy, Heves-Kapitányhegy, Kál-Legelő, Ludas-Varjú-dűlő, Pétervására-Laktanya, Rózsaszentmárton-Felsőcser, Tarnaörs-Szentandrás-határ, Tarnaörs-Rajnapart, Tiszanána-Cseh-tanya.

⁵⁸² Besenyőtelek-Szörhát, Demjén, Eger-Almagyar, Füzesabony-Kettőshalom, Gyöngyospata-Csákbereg, Heves-Boconádi út, Kompolt-Krumpliföld, Maklár, Novaj, Pély.

⁵⁸³ Révész 1992, 95.

lásait. Kérdéses, hogy a tiszánai és a pélyi lelőhelyeket e csoporthoz sorolhatjuk-e, avagy azok már egy másik szálláscsoport részét alkották. Úgy tűnik ugyanis, hogy a Tisza bal partján, a ma Szolnok megyéhez tartozó részen is hasonló a helyzet, a lazán elhelyezkedő 10. századi lelőhelyek (Tiszafüred–Tiszaderzs–Tiszabura s esetleg a jobb parti Tizzasüly) talán inkább a fentebb említett két jobb parti temetőhöz tartozó szállásokkal alkottak egy települési egységet.⁵⁸⁴ Mindenesetre egy vagy két gazdag nemzetség megtelepülésére utal, hogy e lelőhelyekről került elő Heves megye mindkét tarsolylemeze (Besenyőtelek–Szörhát, Tiszánána), egyetlen biztos övveretes temetkezése (Erdőtelek–Bernáthegy) s mindkét rozettás lószerszámos női sírja (Heves-Kapitányhegy, Tiszánána). Ugyancsak innen ismerjük a két lemezes s az egyik öntött, áttört hajfonatkorongos temetkezést is (Aldebrő, Dormánd). Végezetül figyelemre méltó az a jelenség is, hogy nyugat-európai érmék szintén kizárólag e térség temetőiből láttak napvilágot.

A vizsgált térség temetői közül (amennyiben a tiszánait is ide soroljuk) mindössze négy olyan lelőhely akad, amelyet legalább felerészben vagy még nagyobb arányban sikerült megmenteni: az említett tiszánain kívül Aldebrő, Dormánd és Kál sorolható ide. E lelőhelyek sok tekintetben hasonlítanak egymáshoz, bár az egyes közösségek temetkezési, illetve mellékletadási szokásaiban figyelemre méltó eltérések is megfigyelhetők. A sírok száma egyik helyen sem érte el a százat, s Dormánd kivételével mindenütt jelentős (20–30%-os) a melléklet nélküli vagy igen szerény mellékletekkel rendelkező temetkezések aránya. Míg Dormándon és Tiszánánán viszonylag nagy a lovas, illetve lószerszámos sírok száma, ugyanez Aldebrőn és Kálon elenyésző. Aldebrőn és Dormándon határozottan kimutatható a mives ékszereket és nemesfém ruhadíszeket használó nők rétege, míg Kálon és Tiszánánán a ruhadíszek szinte teljesen hiányoztak, s az ékszeranyag is szegényesebb. A térség, sőt az egész megye messze leggazdagabb női sírja azonban egyértelműen Heves-Kapitányhegyen került elő, magányos(?) temetkezésként. A fegyveres férfiak aránya egyértelműen Kálon a legmagasabb, a másik három temetőben csupán két-három sírban leltek íjászfelszerelésre utaló leleteket. Komoly eltérések figyelhetők meg az ételmelléklet sírba tétele tekintetében is. Míg Dormándon edényeket és csontos húsétel maradványait a sírok felében találtunk, Tiszánánán utóbbi már csupán az elhunytak alig több mint egynegyede mellett fordult elő, s edényt csak egy alkalommal tettek az elhunyt mellé. Ez az esetszám még csekélyebb Aldebrőn, és teljességgel hiányoztak az ételmellékletek Kálon.

E temetők abban azonban egységesek, hogy – néhány kiemelkedő jelentőségű tárgyat (hajfonatkorongok, tarsolylemezek) leszámítva – nem igazán tekinthetők mellékletekben gazdagoknak. E téren talán a dormándi lelőhely emelkedik egy árnyalatnyival a többiek fölé. Első sírjait a 10. század első harmada folyamán áshatták meg, Dormánd, Kál és Tiszánána esetében talán már e periódus elején, Aldebrőn inkább annak vége felé. Felhagyásukra a század második felében kerülhetett sor, legkorábban feltehetőleg Dormándon, s a 970–980-as évek során a másik három esetében is.

A nagyrészt elpusztított lelőhelyek értékelésére sajnos elegendő adat híján nincs mód. Csak sejtethetjük, hogy Besenyőtelek–Szörhát, Füzesabony–Kettőshalmon, Heves-Boconádi útnál, Kompolt–Krumpliföldön, Maklár és Novaj határában az előzőekhez hasonló jellegű temetőket semmisítették meg. A rendelkezésünkre álló csekély ismeretek alapján viszont felvethető, hogy Erdőtelek–Bernáthegyen a törzsi-nemzetségi arisztokrácia egy kisebb, gazdag családi temetőjének nyomaira bukkanhatunk: erre utal, hogy az ismert három sírmaradvány mindegyike lovas temetkezés volt, s veretes övvel, szablyával, íjászfelszereléssel elhaltolt férfiakat rejtett. E jelenségek, valamint a földrajzi közelség alapján felvethető kapcsolatuk a heves-kapitányhegyi gazdag női sírral. Mindezen halvány jelek arra utalnak, hogy az imént bemutatott térség központja, a vezető nemzetség szálláshelye valahol a mai Heves város körzetében lehetett.⁵⁸⁵

A csekély adatbázis miatt nem tudjuk, hogy a fent bemutatott közösségeknek, illetve leszármazottaiknak mi lett a sorsa a 10. század utolsó harmadában, miért hagyták fel addigi temetőiket, máshová telepítették-e őket, avagy a közelben újabb szállásokat (s temetőket) nyitottak. Az új típusú fegyverzet (kétélű kardok) és lovasfelszerelés (trapéz alakú, vállas kengyelek) hiánya arra utal, hogy Heves környéke nemhogy város helyéig épült volna ki, hanem inkább veszített korábbi jelentőségéből. Egy olyan adattal azonban rendelkezünk, amely arra utal, hogy a 10. század folyamán nyitott, a fent említettekhez hasonló lovas síros jellegű temetőt legalább a 11. század első harmadának a végéig használtak (Besenyőtelek–Tepély II.), s az oda temetkező közösség asszonyai még az ezredforduló idején is viselték keleti típusú, nemesfém díszes ruházatukat. E közösség tagjainak hagyatékában feltűnik ugyan a kétségtől elválasztott keresztény szimbólumnak tekinthető mellkereszt, de annak viselője nagy valószínűséggel még pogány volt. Csakúgy, mint a közeli Füzesabony–Réthy-tanya mellett ugyanezen időszakban keresztel és pogány ételáldozattal elhaltolt kislány. Az említett besenyőtelki temető közvetlen szomszédságában azonban

⁵⁸⁴ Madaras 1996, 73–76.

⁵⁸⁵ Egyértelművé szeretném azonban tenni azt, hogy e hipotézis felvetésével nem a mindeddig hiába keresett, valószínűleg soha nem létezett korai Hevesvár fantomját kívánom ismét feléleszteni, ld. erről Bóna 1998, 52. Hevesvárral mint létező korai erősséggel számolt Györffy 1987, 48–49, 101.

az ezredfordulón egy újabb, szegényes ékszeranyagú másik temetőt is nyitottak (Besenyőtelek–Tepély I.), amelynek népessége még a 11. század közepén is gyakorolta a pogány ételáldozat szokását. Ugyancsak őrizték a régi keleti viselet egyes elemeit az Újlőrincfalva–Magyaradon csaknem teljesen feltárt, 980/90–1060 között használt szegényes temető halottai, főként kislányok ruházataként. A kéttagú csüngőkkel ékesített viselet azonban nem vezethető le Heves megye korábbi, honfoglalás kori leletanyagából, így azt sem tudjuk, hogy e közösség tagjai a korábban e tájon élt népesség leszármazottai-e, vagy máshonnan telepítették ide őket. Kimutathatók azonban azok a 11. században létesített temetkezési helyek is, amelyek leletanyagában már egyetlen tárgy sem utal a korábbi évtizedekre. Használóik kizárólag az újonnan elterjedt ékszertípusokat viselték (Füzesabony–Kastélydűlő, Heves–Szőlők, Szihalom-358. sz. ház). Töredékes voltuk azonban részletesebb értékelést nem tesz lehetővé.

A Tarna mentén Aldebrőtől északra jókora leletmentes sáv található. Egyedül a Pétervásárán felfedezett lelőhelyek utalnak a korabeli megtelepedésre. A laktanya területén talált, díszruhájában elhantolt asszony s a közelében feltárt, melléklet nélküli gyermeksírr feltehetőleg egy rangos család itteni szállását jelzik. Nem tudjuk, hogy e közösség leszármazottai, avagy újonnan betelepítettek létesítették-e az ezredfordulón az ivádi út mellett talált temetőt. Halványan az előbbi lehetőség mellett szólhat az az érv, mely szerint az egyik kislány nyakláncára fűzve egy megrongálódott gömbsorcüngős fülbevaló töredékét fűzték, hasonlót ahhoz, mint amelyet a laktanya területén nyugvó gazdag nő viselt. E momentum kétségkívül jelzi ugyan a korábbi pompás viselet felé vezető szálakat, bizonyítékként azonban rendkívül csekély ahhoz, hogy a két temető (s az azokban nyugvók) között kapcsolatot keressünk. Az viszont aligha lehet kétséges, hogy Pétervásárára a 11. század közepén idegen eredetű telepések érkeztek (Pétervására–Vár), akik magukkal hozták sajátos ékszereiket is (köttlachi típusú fülbevaló).

A lelőhelyek következő csoportosulása Eger szűkebb körzetében figyelhető meg. Sajnos más korai, 10–11. századi központokhoz (Miskolc–Diósgyőr, Edelény–Borsod, Székesfehérvár, Esztergom, Győr stb.) hasonlóan az egri temetők zöme is elpusztult, legtöbbször csupán hírmondóként maradt meg néhány sír vagy csak egy-két lelet.

A Répástetőn megmentett sírok feltehetőleg egykorúak voltak a tőlük néhány száz méternyire feldúlt, hasonló leletanyagot szolgáltató almagyari temetkezésekkel. Mindkettőre a lovas, fegyveres férfisírok jellemzőek, s korai voltukra utal, hogy mindkettő sírjaiban találtak muszlim dirhemet. A megye területén ilyen érmét másutt mindaddig még nem leltek. Elképzelhető, hogy a 10. század

első kétharmadában egymás tözsomszédságában nyitotta meg kis temetőit az Eger környékét birtokba vevő rangos közösség. A temetők használatba vételének kezdetéről, illetve az utolsó sírok földbe kerülésének idejéről, valamint a hajdani sírszámról azonban – bármily fontos lenne ez az adat a térség története szempontjából – a töredékes leletanyag többet nem árul el. Úgy tűnik, népesebb közösség létesítette (vagy csak az előbbieknél néhány évtizeddel hosszabb ideig, a 10. század utolsó negyedéig használta) a százat meghaladó sírszámú szépasszony-völgyi temetőt, amelynek jellemzői azonosak az Aldebrő–Dormánd–Kál–Tiszanána csoporttal: néhány viszonylag gazdag női sír mellett szép számmal nyugodtak ott lovas/lószerszámos, fegyveres férfiak, de igen nagy volt a melléklet nélküli, vagy csupán szerény tárgyi anyaggal elhantolt sírok száma is. Innen került elő a megye egyetlen 10. századi bizánci érméje. A méltóságjelvények azonban – egy bizonytalan, veretes övről szóló híradáson kívül – mindhárom 10. századi egri temetőből hiányoztak. Olyan adattal nem rendelkezünk, amely a város határában a 10–11. században folyamatosan használt temetőre utalna. Nem tudjuk tehát, hogy temetkezési helyeik felhagyása után mi lett az ott megtelepedett honfoglalás kori közösségek, illetve utódaik sorsa. A két, szórványként talált kétélű kard (Kiskanda, illetve Eger környéke) azonban arra utal, hogy az ezredforduló évtizedeiben új típusú fegyverekkel felszerelt közösség(ek) ütötték fel szállásaikat a környéken. A 11. század első harmadának a vége felé nyithatták a gépállomás területén csekély részletében feltárt temetőt, aminek kiterjedéséről sajnos nincsenek információink. Néhány évtizeddel korábban létesíthették ellenben a várdombon, a székesegyház körül megásott temetkezési helyet. Ennek leletanyaga (köttlachi típusú ékszerek) világosan alátámasztja azt az írott forrásokból is ismert tényt, amely szerint I. András király (1046–1060) idejében idegen, latin eredetű népességet telepítettek a környékre.⁵⁸⁶ E pontnál azonban szeretném egy fontos jelenségre felhívni a figyelmet. Azt ugyanis, hogy Eger 1009 körül fontos egyházi központ, püspöki székhely lett, amelynek közelébe a század közepén hospeseket telepítettek, írott forrásokból tudjuk.⁵⁸⁷ Ezek hiányában, önmagukban a fent röviden jellemzett töredékes leletek segítségével aligha következtethetnénk arra, hogy a mai város területe akár a 10., akár a 11. században kiemelkedő szerepet töltött be. Különösen a korai évtizedek problematikusak e szempontból. Helyi szinten ugyanis bármily jelentősek e leletek, semmilyen tekintetben nem emelkednek ki a Kárpát-medence számos más régiójának leletanyagából. Kiemelt szerepet így nem önmagukban, hanem az írott forrásokból nyert információk révén, azokra utólag rávetítve kaptak. Ily módon egy történeti hipotézis szerint „ezek arról tanúskodnak, hogy itt egy ka-

⁵⁸⁶ Györfly 1987, 60, 84–89.

⁵⁸⁷ Kristó 1988, 395.

landozás kori főember szállott meg katonai kíséretével együtt.⁵⁸⁸ E feltételezett főember ugyancsak feltételezett vezéri szállását sajátította volna ki Szent István a meg-alapítandó püspökség székhelye számára, melyet föld-várral is megerősítettek.⁵⁸⁹ Mindennek azonban valójában semmi nyoma. A kétségtelenül létező 10. századi temető-töredékek nem nyújtanak elégséges indokot egy itteni vezéri szállás feltételezésére, aminek egyébként – a földvárral együtt – semmiféle nyoma nincs. Valójában sejtelmünk sincs arról, hogy miért éppen Egerben, a korabeli településterület szélén, alapították meg a püspökséget. Egy olyan völgyben, ami elkülönül Heves megye többi részétől, s földrajzilag inkább Borsodhoz tartozik: az Eger-völgy ugyanis a Bükk nyugati végéből nyílik, a szilvásváradai völgyhöz kapcsolódik, majd a borsodi síksághoz vezet. Igen nagy a veszélye annak, ha 11. századi vagy még későbbi egyházi vagy világi központok korai eredetét úgy próbáljuk meg igazolni, hogy a környékükön fellelhető 10. századi régészeti leleteket ötleyszerűen hozzájuk kötjük, függetlenül az utóbbiak tényleges jelentőségétől. Innen ugyanis már egyenes út vezet a kalandozások kori törzsfői vagy nemzetségfői központ megkonstruálásához, a helység későbbi, akkor már valóban létező jelentős voltának a visszavetítésével. S a későbbi központ ugyan mi másból alakulhatott volna ki, mint a korábban ugyanott fennállott pogány udvarházból és szállásból? Hiszen most már nyilvánvaló, hogy a helység fontos szereppel bírt már a honfoglalás korában is! Íme, az önmagával való bizonyítás iskolapéldája. Mindez figyelmeztető kell, hogy legyen számunkra a régészeti leletek történeti interpretációja, értelmezési problémái és felhasználhatóságuk korlátai tekintetében is.

A 10. századi lelőhelyek következő csoportja a Tarna és a Zagyva összefolyásának környékén található. Tarna-örs határában bizonyos rangos közösség szállt meg: erre utal a Rajnaparton magányosan, lovával együtt, arany-szalagos ruhában eltemetett ifjú. Sírijától nem messze alighanem a megye egyik leggazdagabb, egyetlen sírsorból álló temetőjét pusztították el a Szentandrás-határbán, Kerek L. földjén. A temető jellege, a lovas sírok magas száma s a mutatóba megmaradt mives zablák, ezüstlemez berakásos kengyelek kevés kétséget hagynak afelől, hogy itt a törzsi-nemzetségi elit egyik nyughelye ment veszendőbe. E csoport többi temetője (Jászszentandrás-Járás-tanya, Jászárokszállás-Legény-tanya, Jászberény-Alsó-muszáj, Jászberény-Csegelapos, Jászdózsa-Kápolnahalom, Jászfényszaru) már kívül esik a mai megyehatáron, s a Jászság északi részén helyezkedik el. Heves megye e körzetéből 11. századi temető még nem került elő.

Végezetül az utolsó, a Mátrától délre található csoport tagjai egymástól viszonylag nagy távolságra, szórta

lyezkednek el a Zagyva és a Zám-patak között. Ezek kutatottsága még az előzőeknél is gyengébb, úgyszólván csak jelzesszerű adatokkal rendelkezünk. Tisztán 10. századi lelőhely alig akad: ide sorolható a ludasi magányos lovas sír, a rózsaszentmártoni igen szegényes temető-töredék, s az ezüstberakásos ellenzőjű szablyája alapján feltehetőleg rangos férfi nyugodott a gyöngyöspata-csákberegi lovas sírban is, hogy magányosan, avagy temetőben, azt nem tudjuk. A temetők egy részét bizonyosan a 10. században nyitották, s használatuk – ellentétben a megye eddig vizsgált más lelőhelyeivel – átnyúlik legalább a 11. század első harmadába vagy felébe is (Visonta-Felsőrét, Boldog-Téglaházpart, Visznek- Kecske-hegy, Ecséd, Gyöngyöspata-Kecskekő, Lőrinci-Selypi-pusztta). E területen tehát nem mutathatók ki olyan változások (áttelepitések?), mint a Heves vagy Eger környéki lelőhelyeken. A pásztói szórványleletek, a gyöngyöstarjáni néhány sír, valamint a vámosgyörki temetőrészlet teljes egészében a 11. századra keltezhető. Az új típusú fegyvereket, illetve lovasfelszerelést használó harcosok nyomai mutathatók ki a kétélű kardok (Ecséd, Gyöngyöspata-Kecskekő) és a trapéz alakú, vállas kengyelek (Lőrinci-Selypi-pusztta) előfordulása révén Gyöngyöspata körzetében. Ugyanitt, a Csákberegpusztán előkerült díszes szablyás sír nyomán csábító lenne ugyan arra a következtetésre jutni, hogy a környéken már a 10. században is jelentős nemzetség szállása lehetett, ez a nyom azonban annyira halvány, hogy nem kockáztathatunk meg egy ilyesfajta feltevést.

A leletanyag etnikai megítélésének kérdése

Heves megye 10–11. századi temetőinek vizsgálata során nem lehet kikerülni a *leletanyag etnikai megítélésének kérdéskörét*. A korszak kutatásának általában is az egyik legfontosabb problematikája, hogy a 10. századi magyar szállásterület valamely részén, vagy esetleg attól viszonylag távol lévő lelőhelyen (Przemysl környéke, moldvai vagy Bukarest környéki sírok, nyugat-európai leletek stb.) előkerült sírban valóban a magyar fejedelmek egyik alattvalója nyugodott-e. Ha igen, miképp kerülhetett oda, s mikor ásták meg a sírját. Milyen történeti kérdéseket vetnek fel e leletek? Az ezekre adandó válaszok különösen nagy jelentőséggel bírnak napjainkban, amikor egész kutatási irányzatok épülnek az olyan vélekedésekre, amelyek erőteljesen megkérdőjelezik a régészeti leletek valamely etnikumhoz történő kapcsolásának lehetőségét.⁵⁹⁰ Kényes, manapság különösen a viták keresztjében álló, ez esetben mégis megkerülhetetlen kérdés az *elhunyt etnikumának meghatározása*. E polémiában főként az angolszász és a német nyelvű kutatás exponálta magát, bár

⁵⁸⁸ Ezen értelmezési mód szembetűnő példája Györffy 1987, 44–46.

⁵⁸⁹ Györffy 1987, 50.

⁵⁹⁰ Erről összefoglalóan, széles körű szakirodalmi kitekintéssel Bálint 2006, 277–347.

e probléma szinte a régészeti kutatások kezdetétől jelen van a magyar, illetve a környező államok tudományos életében is.

Heves megye 10–11. századi temetőinek esetében – mint ahogy azt a kutatástörténetet ismertető fejezetben már bemutattam – egyes hipotézisek számolnak a kavarak jelenlétével, a történeti források pedig bizonyossá teszik a délkeleti részekben a besenyők korai (10. század végi) megtelepedését. Ugyancsak felvetődött a honfoglalás idején helyben talált népesség továbbélésének, a magyar fellelőselemzés, majd királyság szervezeti keretei közé történt beilleszkedésének problematikája. Végezetül a 11. század közepétől – ugyancsak írott források alapján – tudomásunk van nyugat-európai, újlatin nyelvű (vallon, olasz) hospesek betelepítéséről is.

A régészet a maga sajátos forrásanyagával e kérdéskörhöz csak korlátozott mértékben tud hozzájárulni. A megye korabeli emlékanyagának áttekintése után a következőket tudjuk mondani:

Az avar továbbélés kérdése a viszneki temető esetében merült fel. László Gy. a két 10. századi fegyveres, lószerszámú sír avar temetőben történt előkerülését a magyar honfoglalást megért kései avar népesség létének egyik bizonyítékaként értékelte. A későbbiekben a „kettős honfoglalás” hipotézisének kimunkálása során kidolgozott véleménye szerint az Árpád népének bejövételét megelőző avar és az újonnan jött népesség szállásterülete nem fedte egymást. Visznek épp a két szállásterület határán lévén, hipotézise szerint „a magyarság a helyben talált avarok között csak egy-egy kisebb, jelképes csapattal képviseltette magát s ismertette el uralmát”.⁵⁹¹ László Gyula szerint „eddig két magyar lovassírt találtunk itt az avar temetőbe ágyazva”.⁵⁹² Visznek esetében a temető ásatói között sem volt egyetértés e kérdésben. A lelőhely másik feltárója, Bottyán Árpád felfigyelt arra, hogy az ÉNy-DK-i tájolású avar sírok szemmel láthatóan eltérnek mind tájolásuk, mind mélységük tekintetében az általa feltárt sekély, keskeny sírgödörbe temetett 92. sírtól, ami felülreégezi az alatta lévő avar temetkezést, s ennek következtében más korszakba kell, hogy tartozzon.⁵⁹³ Az ásatást több évtizeddel később folytató Török Gy. pontosan ugyanezt figyelte meg a 101–102. síroknál. A leletek feldolgozása során megállapította, hogy a lelőhelyen ugyanilyen szuperpozíció számos más sír esetében is előfordult.⁵⁹⁴ E csoportot Török az avar temetkezések és a 10. század közepe közötti időszakra keltezte. Véleménye szerint a magyar honfoglalás után is helyben maradó népesség

egy betelepülő s ugyanide temetkező magyar család fennhatósága alá került.⁵⁹⁵ Lényegében tehát a késő avar temető 10. század közepéig történt folyamatos használatát állapította meg.

A lelőhely még a közelmúltban is szerepelt azon a listán, amelyek esetében felvethető, hogy a kései avar kortól a magyar honfoglalást követő évtizedekig folyamatosan használatban voltak.⁵⁹⁶ E nézetekkel szemben Bóna I. fogalmazta meg ellenvetéseit, mondván, hogy az érintett lelőhelyek (Visznek, Perse, Alsógellér) esetében a sekély, eltérő tájolású magyar sírok egyszerűen csak felülreégezik az avar temetőt, s szó sincs semmiféle kontinuitásról.⁵⁹⁷

Visznek esetében Török Gy. és Bottyán Á. kétségtelesen helyesen állapította meg, hogy a késő avar temetőre a 10–11. század folyamán rátemetkezett egy olyan népesség, amelynek sírjai részben mellékleteik alapján (35., 40., 105. sír: lószerszám, nyílcsúcsok, tegez, kígyófejes karperec), részben pedig eltérő tájolású, mélységű és méretű sírjai révén jól elválasztható a 8–9. századi közösség temetkezéseitől. Aligha vitatható tehát, hogy Visznek-Kecskehegyen egy 10–11. századi temető legkevesebb 20 sírja is előkerült.

Amennyire egyértelmű viszont a két csoportnak a temetkezési szokások és a szuperpozíciók alapján történő elkülöníthetősége, éppen annyira nehéz lenne ugyanazt – az imént említett három sír kivételével – a tárgyi hagyatékek vizsgálata nyomán megtenni. Ez alól nem kivételek a szuperpozícióban lévő sírok sem. Mellékleteik ugyanis (egyszerű, nyitott hajkarikák, vaskések, vascsatok) nem tekinthetők önmagukban sem kor-, sem etnikumjelzőnek. Ráadásul az érintett temetkezések többségében semmilyen maradandó anyagból készült tárgyat nem találtak. Ugyanilyen egyszerű dróttékszerek, kések és csatok viszont a temető 8–9. századi sírjaiban is szép számban felbukkannak, mégpedig más, arra az időszakra jellemző tipikus leletek kíséretében.⁵⁹⁸ Valójában a 35., 40. és 105. sír kivételével a régészeti leletanyag nem elégséges ahhoz, hogy a 8–9. századi, valamint a 10–11. századi temetkezéseket elválasszuk egymástól. De még az említett három sírban is vannak olyan tárgyak (bikónikus orsógombok, vasalt favödör, ácsolt fakoporsó), amelyek jellemzőek ugyanezen temető avar kori temetkezéseire is. Az ásatási dokumentáció hiányosságai miatt, természettudományos, illetve embertani vizsgálatok híján aligha remélhetjük, hogy a probléma vizsgálata terén továbbléphetünk. Ennek következtében a rendelkezésre álló adatok alapján az alap-

⁵⁹¹ László 1944, 67–68.

⁵⁹² László 1944, 68.

⁵⁹³ Bottyán Á. ásatási dokumentációjának fellelhető része: MNM Rég. Adattár: 4658/1941. Megfigyeléseit idézi Török 1975, 338; Török 1982, 54.

⁵⁹⁴ Török 1975, 338; Török 1982, 54.

⁵⁹⁵ Török 1975, 341–343; Török 1982, 54–55.

⁵⁹⁶ Költő–Szentpéteri 1996, 223–240; Költő–Szentpéteri 2001, 119–134.

⁵⁹⁷ Bóna 1996, 37–40.

⁵⁹⁸ Török 1975, 340.

kérdésben nem tudok határozottan állást foglalni. Aligha jelenthetjük ugyan ki határozottan, László Gyulához és Török Gyulához csatlakozva, hogy Visznek-Kecskehegyen egy, a magyar honfoglalást biztosan megérő, s azt követően is a helyén maradt közösség hagyatékát tarták fel. Ugyanakkor túlzottan leegyszerűsítőnek vélem Bóna I. állásfoglalását is, amely e lehetőséget részletekbe menő vizsgálatok nélkül, kategorikusan elutasította. A viszneki temetőkön kívül azonban sajnos jelenleg nem áll rendelkezésünkre más olyan adat, amely e kérdéskör tisztázását előrébb vihetné.

A megye 10. századi temetői közül egyedül Aldebrőn figyeltek meg olyan jelenséget, amely nagy valószínűséggel utal arra, hogy egy elhunyt esetleg más etnikumhoz tartozhatott, de legalábbis más viseletet hordott, mint a közösség ugyanoda temetkezett más tagjai. A 15. sírban elhantolt nő embertani jellemzői eltértek a többi váz esetében megfigyeltektől. Fejfedőjén (talán textilpántra erősítve) 7 db S-végű hajkarikát viselt, hasonló ékszer ott más sírból nem került elő. Temetése során pedig – ugyancsak egyedülként a temetőben – agyagedényben tették mellé a túlvilági útavalót. Ezek alapján joggal vethető fel, hogy ez esetben a feltárás során egy idegenből hozott asszony sírjára akadt az ásató. Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy a mellette talált tárgyak között egyetlen olyan sincs, amely ne fordulna elő a Kárpát-medence más, korabeli temetőiben. Az ékszerek és az edénymelléklet tehát csupán aldebrői viszonylatban számítanak idegennek, országos áttekintésben azonban már nem.

A Heves megye területén eddig előkerült 10–11. századi sírok és temetők részletekbe menő elemzése alapján egyértelműen kijelenthetjük: sem a tárgyi anyag, sem a temetkezési szokások nem tartalmaznak olyan elemeket, amelyek valamely jól körülírható, egyedi (nép)csoporthoz utalnának, s elkülöníthetőek lennének a korabeli Kárpát-medence más területeiről ismert leletanyagtól. Amennyiben valóban voltak a térségnek a magyarétól eltérő etnikumú lakói, azok hagyatéka semmiben sem különbözik a magyar fejedelemség, majd a korai királyság egészének anyagi és (a temetkezési szokásokban nyomot hagyó) szellemi kultúrájától. A feltételezett hevesi kavarré népség továbbra sem tekinthető többnek történeti hipotézisnél. Régészeti módszerekkel annak temetőit már a korábbi kísérletek során sem lehetett elkülöníteni. A jósz szerint egyetlen tárgyi „bizonyíték”, az egri piperekanál nem több egy ritka, talán kereskedelmi úton idekerült női kozmetikai eszköznél, és nincs semmiféle etnikai jelentősége.

Lényegében ugyanez mondható el a besenyőkről is, akikről – a kavarokkal ellentétben – az írott források alapján bizton állíthatjuk, hogy a 10. század utolsó harmadától megtelepedtek a megye délkeleti részén, Füzesabony–Dormánd–Besenyőtelek–Pély körzetében. Csábító

lenne ugyan arra a következtetésre jutnunk, hogy e terület jól körvonalazható 10. századi temetőcsoportjának használatát a 970–980-as években azért hagyták fel korábbi lakói, mert a fejedelmi hatalom – helyet biztosítandó az újonnan érkezett közösségeknek – máshová telepítette őket. Ebben az esetben ugyanis éppen a jelzett időszakban ott újonnan nyitott temetőkben (Besenyőtelek–Tepély I–II., Újlőrincfalva–Magyarad, Füzesabony–Kastélydűlő, Füzesabony–Réthy-tanya, esetleg Szihalom–358. sz. ház, Heves–Szőlők) kellene keresnünk a 10. század végi, 11. századi besenyő hagyatékot. E lelőhelyek leletanyaga és a feltárásuk során megfigyelt temetkezési szokások azonban ismét csak nem mutatnak egyetlen olyan jellegzetes vonást sem, amely ebben az időszakban a Kárpát-medencében bárhol másutt ne fordulna elő. A korai besenyő leletanyagot tehát továbbra sem tudjuk elkülöníteni sem Heves megyében, sem másutt az országban. Ennek magyarázatát nem tudom adni. A megoldás talán abban keresendő, hogy az újonnan beköltözött népség ugyanannak a steppei kultúrkörnek volt a része, mint a 10. századi magyarság, így viselete, fegyverzete, ékszerkészlete és temetkezési szokásai nem, vagy csak régészetiileg ki nem mutatható vonásokban különbözött az utóbbiakétól. A gyanúba vehető lelőhelyek közül a besenyőtelek–tepélyi, még a 10. században (annak esetleg a közepén vagy második felében?) nyitott temető lovas sírjai, íjászfelszerelései, női ruhadíszei és ékszerei egyetlen vonásukban sem térnek el a korábbi dormándi, aldebrői, káli vagy tiszánai temetőkben megfigyeltektől. Az ezredforduló után pedig ugyanazokat a szegényes ékszereket találjuk a sírokban, mint a Kárpát-medencében bárhol másutt.

Ugyancsak írott forrásokból értesülünk arról, hogy a 11. század közepén vallon, illetve észak-italiai hospeseket telepítettek az Eger-völgybe. Az ő megjelenésükkel hozta összefüggésbe Kozák K. azokat a köttlachi típusú ékszereket, amelyek Pétervására-Vár és Eger-Vár, Székesegyház templom körüli temetőiből láttak napvilágot. Felvetése indokolt lehet, bár ezek az ékességek főként csak az Alpok előteréből érkezett népséget jelezhetik.

A sírok, temetők társadalmi besorolásának kérdése

A korszak kutatásának történetében módszertani szempontból a legutóbbi forduló az 1950-es évek második felében és az 1960-as évek elején következett be. Megítélésem szerint a magyar honfoglalás és államalapítás korának temetőit kutató régészet egyik legnagyobb teljesítménye volt Szőke Bélának a különféle temetőtípusokat szétválasztó munkássága.⁵⁹⁹ Eredményei – akár az egyes tárgytípusok időrendjét taglalta, akár a 10–11. századi magyarság társadalmi tagozódását a különböző temetőtípusok tanulságai alapján – oly világos, logikus rendszerbe illeszkedtek, oly meggyőzőek voltak, hogy

⁵⁹⁹ Szőke 1962.

nem lehetett azokat nem elfogadni. Azóta is hivatkozunk rájuk – csak éppen vizsgálati módszereit nem vette át (vagy ami még rosszabb: mechanikusan alkalmazza) a kutatók tekintélyes része. Ennek sajátos okai vannak. Szőke B. ugyanis nem tudta továbbfejleszteni és finomítani vizsgálati módszereit, s nem hozott létre tudományos iskolát sem. Ebben megakadályozta korai halála, valamint az a magyarországi sajátosság, hogy vidéki városban dolgozó muzeológusként semmilyen lehetősége nem volt tanítványok kinevelésére.

Ugyanebben az időszakban élte viszont virágkorát az egészen más irányultságú, László Gyula nevével fémjelzett iskola.⁶⁰⁰ Ez az iskola bocsátotta ki azon tanítványoknak a sorát, akik az elkövetkező évtizedek kutatásának meghatározó egyéniségei lettek. A klasszikus László-iskola jellemzői közé tartozik a törekvés a hajdani mindennapok minél több részletének megismerésére. Erőssége a tárgyközpontúság, főként a különböző tárgytípusok használati módját illetően. Ez a kérdés a korábbi kutatókat – néhány kivételtől eltekintve – szinte egyáltalán nem érdekelte. Szintén jellemzői közé tartozik a szellemi élet, a hiedelemvilág, valamint a társadalomtörténet, társadalomszerkezet iránti határozott érdeklődés. A problémákat igyekeztek komplex módon megközelíteni, minél több tudományág (főként a néprajz, a történettudomány és az antropológia) eredményeinek a bevonásával. Ennek következménye viszont a vegyes érvelés és bizonyítás lett, amelynek több eleme igen ingatag alapokon nyugodott. Főként az éppen divatos történeti hipotézisre épülő régészeti elemzések vezettek zsákutcába. A másik gyengéje ezen iskolának az, hogy viszonylag kevésbé érdeklik az időrendi és a tipológiai kérdések. Paradox módon éppen László Gyula – aki kutatói programjában többször megfogalmazta, hogy „a szegény ember régésze” kíván lenni, annak mindennapjait kutatva – soha nem ismerte el, hogy Szőke B. által rendszerezett köznépi temetők sírjaiban a nyugvóknak bármi köze lehetne Árpád népéhez. Számára a honfoglaló magyar népet egész munkássága során a bezédei, kenézliői, eperjeskei temetőkben nyugvók jelentették.⁶⁰¹ Véleményem szerint hiba lenne a fent röviden ismertetett kétfajta vizsgálati módszert egymással szembeállítani, vagy egyiket a másikkal szemben elmarasztalni. Mindkettőnek vannak ugyanis maradandó értékei, eredményei és hiányosságai egyaránt. Talán ennek köszönhető, hogy vegytiszta formájában egyiket sem alkalmazta-alkalmazza senki sem. (Talán még az 1960-as évektől kétségtelenül szaktekintélynek számító Dienes I. tartható a László-iskola legjellegzetesebb tagjának.) A kutatók általában a kétféle módszert próbálják elegyíteni több-kevesebb sikerrel. A problémát azonban az jelenti,

hogy a László-féle, nagycsaládi modellen alapuló temetőelemzések nem alkalmasak a valójában sokkal összetettebb és sokszínűbb korabeli társadalom emlékeinek a vizsgálatára (s a lelőhelyek egy részénél nem voltak alkalmasak arra már megszületésük pillanatában sem), a Szőke B. által ajánlott modellek, kategóriák pedig – bár alapvetően helyes a tagolásuk – részleteikben kidolgozatlanok és ellentmondásokat rejtenek.

Úgy ítélem meg, hogy napjainkra elérkezett az idő arra, hogy ezen alapokon tovább építkezzünk. Az egyes temetők társadalmi besorolása ugyanis több mint problematikus. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az egész 10–11. századi magyar településterületre érvényesnek tekintett, immár klasszikussá vált felosztás (törzsi-nemzetiségi arisztokrácia – középréteg – köznép) tovább nem tartható, a jelenleg ismert temetők nem tekinthetők ezek egyértelmű régészeti lenyomatainak. Az esetek többségében főként az utóbbi két kategória egymástól pontos kritériumok alapján nem választható el. Az egyre gyarapodó számú, teljesen feltárt temetőket egyre nehezebb, olykor szinte lehetetlen e kategóriák valamelyikébe beilleszteni. Ez egyébként már a hipotézis megszületése utáni egy-másfél évtized során is nyilvánvalóvá vált, hiszen így ország-résznyi területekről tűnt el a 10. század eleji köznép vagy a század végi – 11. század eleji vezető, illetve „középréteg”. E kategóriák ráadásul már önmagukban is vitathatóak. Az ugyanazon jogállású vagy társadalmi csoporthoz tartozó családok vagy nagyobb közösségek megjelenésüket, hagyatékukat tekintve ugyanis anyagi erejük, gazdálkodási módjuk tekintetében, s így régészeti megjelenésük formájában is igen nagy mértékben eltérhettek egymástól.⁶⁰²

Ezen kategóriák alkalmazása a korszak hagyatékát térben és időben is összemosta. Így alakultak ki pl. az olyan toposzok, mint a „gazdag Felső-Tisza-vidék” vagy a „szegény Dunántúl”, melynek nyomán az egyik térség temetői túlnyomó többségükben a 900–970-es évek közé lennének keltezhetőek, a másikei pedig néhány kivételtől eltekintve legfeljebb 950 táján indulhatnának.⁶⁰³ Tovább él az a kutatói szemléletmód is, amely a problémák megoldásának kulcsát továbbra is abban a módszerben látja, hogy a történeti hipotéziseket és a régészeti leleteket minden áron szinkronba hozza egymással.

A zűrzavar oka véleményem szerint nagyrészt abban keresendő, hogy a modern kívánalmaknak megfelelően feltárt 10–11. századi sírok, temetők többsége közöletlen, a korábbi leletek kritikai vizsgálata pedig – néhány kivételtől eltekintve – nem történt meg. Számomra rejtélyes okokból az elmúlt évtizedek során az anyagközlés (ami pedig minden további vizsgálat alapja) elveszítette presz-

⁶⁰⁰ László 1944.

⁶⁰¹ László 1988, 50–62., különösen 56–57!

⁶⁰² Bálint 1991, 170–172.

⁶⁰³ Tomka 1996, 253; Mesterházy 1980, 36–44; Mesterházy 2002, 327–340., további irodalommal. E kérdéstről újabb, megszívlelendő felvetések: Istvánovits 2003, 442–449.

tízst. Ennek következtében megfeneklett s csak az utóbbi évek során mozdult el a holtpontról a leletkorpuszok összeállítására és kiadása, de még ma is egész kutatói életművek hevernek feldolgozatlanul a raktárak mélyén. A mai kívánalmaknak megfelelően dokumentált összehasonlító anyag vizsgálatának a lehetőségétől tehát megfosztotta magát a kutatásunk. Egészen döbbenetes ugyanakkor, hogy még ma is a legtöbbet idézett szerzők közé tartozik a 90 esztendeje halott Jóna András és Hampel József (ami persze az ő anyagközléseiknek az érdemeiből semmit sem von le). S mindannyian tudjuk ugyan, hogy a 80–100 éves ásatásokat és közleményeket igen óvatosan kell kezelni, néhány ritka kivételtől eltekintve mégsem történt meg azok kritikai vizsgálata. Így aztán a kutatás hibás adatok tömkelegét görgeti maga előtt, a téves alapból természetesen hibás végeredményre jutva.

Szép számban rendelkezünk ellenben különböző listákkal, amelyek Hampel A vagy B, szegény vagy gazdag, köznépi vagy középrétegbeli, „altmagyarisch oder Bielo Brdo Kultur” stb. csoportokra osztják a lelőhelyeket. S ezzel vissza is érkezünk az alapkérdéshez. Idestova 100 esztendeje próbálja a kutatás a Hampel, és 40 esztendeje a Szőke B. által felállított kategóriákba beilleszteni az egyes lelőhelyeket – s be kell látnunk, hogy eredménytelenül. A temetők zöme ugyanis bármelyik csoportba beilleszthető bizonyos ismérvek alapján, míg más jellemzőik miatt kilógnak ugyanabból a csoportból. Példának okáért mindannyian írtunk-olvastunk már a „módos szabadok” vagy a „szerényebb anyagi erejű középréteg” temetőiről. Igen komoly problémát jelentene viszont, ha szabatosan meg kellene fogalmaznunk, hogy mi a különbség köztük. A hagyományos kategóriák csak akkor lennének ugyanis érvényesek, ha meg tudnánk húzni egy határozott vonalat: ami az fölött van, az gazdag (középrétegbeli, a kísérethez tartozó stb.) ami pedig az alatt, az szegény (közrendű, szolgáltató népi stb.). Márpedig ilyen határozott vonal a két végpont közötti tartományban sehol nem húzható. Ez a modell tehát nem működik. Ebből következik, hogy a különféle listák összeállítása és összevetése álproblémákat generált. Ezért a jövőben az eddigieknél jóval árnyaltabban kell e temetők kérdéséről beszélnünk.

A kutatás mai állása mellett egy 150–200 évig használt temetőt az összképe alapján minősítünk köznépinek vagy középrétegbelinek. Korántsem bizonyos ugyanakkor, hogy e kategóriák az adott temető használatának a teljes időtartamára érvényesek. Az sem biztos, hogy a temetőt minden esetben ugyanaz a származású, jogállású, gazdálkodási módú közösség használta mindvégig.

Ahhoz, hogy e kérdésekben tisztábban lássunk, lassanként elkerülhetetlen lesz a 10–11. századi leletanyag meghatározott periódusainak (megítélésem szerint egy-egy periódus kb. 50–70 évet fedhet le) horizontális vizs-

gálata. Ilyen típusú elemzés elvégzésére eddig még csak alig történt kísérlet.⁶⁰⁴ Márpedig csak ezen a módon lehetne valamelyest a valóságot megközelítő képet nyerni arról, hogy egy-egy régió vagy akár a korabeli magyar szállásterület temetői milyen rendszert alkottak egy-egy időszakban. Ily módon – még ha e módszernek kétségtelenül megvannak a maga buktatói és korlátai – elkerülhetnénk azt az optikai csalódást, amelyet az okoz, hogy példának okáért a kenézlői temetőket próbáljuk meg összehasonlítani a teljes halimbaival, a letkésivel, az ibrányival vagy a csekejével. Egészen más lesz azonban a kép, ha e lelőhelyeknek csak az azonos időszakban létező sírjait vagy sírcsoportjait vizsgáljuk. Arról nem is beszélve, hogy roppant izgalmas felfedezés lesz majd azt látnunk, hogy egyes térségekben miként alakul a temetők használati idejének a kérdése: megszűnnek-e azok a 10. század valamely periódusában, avagy használatban maradnak Szent István vagy akár Szent László és Könyves Kálmán koráig? A folyamatosan használtakat ugyanazon népesség használja-e végig, avagy melléjük/helyettük új csoportok érkeznek? Hol és mikor nyitnak új temetőket? Egyáltalán melyik területre milyen időszakban milyen típusú temetők a jellemzőek?

Ezzel el is érkeztem mondandóm lényegéhez. Úgy látom ugyanis, hogy a továbblépést a mikrorégiók kutatása és összehasonlító elemzése-értékelése adja. Joggal kérhetnék számon tőlem, hogy határozzam meg a mikrorégió fogalmát. Erre pillanatnyilag nincs lehetőségem. Feltehetőleg egy mikrorégió azonos lesz majd egy tájegységgel, hiszen a meghatározott természetföldrajzi környezet azonos vagy legalább nagy vonalakban hasonló gazdaságföldrajzi feltételeket kínál, melynek adottságait közel azonos módon tudják kihasználni az egy időben ott megszállt csoportok. A gazdálkodásmód hatással van társadalmi szerkezetükre, s ez az, aminek régészeti visszatükröződését a temetőkben tanulmányozhatjuk. Végül soron azonban úgy vélem, a mikrorégiók határait nem a vizsgálatok előtt kell megadni, hanem azok majd éppen az elemzések révén fognak – azok befejezése után és eredményeképpen – kirajzolódni. Minden más megközelítés ugyanis prekoncepciók érvényesüléséhez vezetne. E módszerrel kapcsolatban azonban már most szeretnék óvatosságra inteni. Nagy valószínűséggel ugyanis kijelenthetjük, hogy az egyes mikrorégiókon belül tapasztalt időrend, temetőszerkezet, illetve szerkezetek s a lelőhelyek egymáshoz való viszonya kevésbé vagy egyáltalán nem lesz érvényes más területek lelőhelyeire. Nem szabad tehát azzal kísérleteznünk, hogy felfedezéseinket általános érvényűnek, az egész korabeli szállásterületre jellemzőnek tüntessük fel. Egy-egy mikrorégió forrásanyaga – legalábbis a kutatás kezdeti fázisában – csak önmagával vehető össze. Éppen ezért felesleges azzal kísérleteznünk, hogy a különböző temetőtípusok számára egységes sé-

⁶⁰⁴ Giesler 1981.

mákat alkossunk. Ilyenek ugyanis a 10–11. században sem léteztek. Egyszerűen szólva: hagyjuk a leletanyagot egy kicsit szabadon érvényesülni, önmagáról beszélni, s ne akarjunk mindent azonnal sablonok közé szorítani és megmagyarázni. Ha a jelenségeket csak leírjuk (s nem előírjuk azoknak, hogy milyenek kellene szerintünk lenniük), lassanként ki fog bontakozni előttünk a 10–11. századi Magyarország vázlatos képe.

Ahhoz tehát, hogy egy adott régió népességtörténetéről használható információkhoz juthassunk, illetve a temetők használatának időhatárait valamelyest pontosíthassuk, minden esetben át kell tekintenünk azt, hogy a vizsgált temető vagy temetők miképpen illeszkednek a szűkebb vagy tágabb környezetükből ismert többi 10–11. századi lelőhelyhez. E munkát kíséreltük meg elvégezni a Heves megyei leletanyag feldolgozása során.

A megye területén élt 10. és 11. századi közösségek még egy jelentős vonásban hasonlítottak egymásra. Mindkét időszakban kicsiny, legfeljebb néhány családból álló szállásokon éltek, temetőik néhány tucat, legfeljebb 80–100 sírból álltak. A Kárpát-medence más területeivel ellentétben Heves megyéből nem ismerünk több száz vagy akár ezersíros temetőket, s nincs nyoma olyan lelőhelyeknek sem, amelyeket a 10. század elejétől a 11. század végéig folyamatosan használtak volna. A honfoglalás kori temetők 970–980 körül lezárulnak (Aldebrő, Dormánd, Tiszanána, Eger-Szépasszony-völgy). Az ez idő tájt nyitott új temetők zömét a 11. század második harmadáig használták (Újlőrincfalva, Visonta-Felsőrét, Besenyőtelek-Tepély II., s talán Ecséd, Lőrinci-Selypi-puszta, Gyöngyöspata-Kecskekő is). S végezetül ismerünk olyanokat is, amelyekbe a 11. század elejétől a végéig temetkezettek (Pétervására-Ivádi út, Vámosgyörk, Füzesabony-Kastélydűlő). Úgy tűnik tehát, hogy a térség lakói mozgalmasságát éltek, melynek során több hullámban is el kellett hagyniuk korábbi szálláshelyeiket.

A fentiekben felvázolt módszereket azonban a rendelkezésünkre álló forrásanyag erősen töredékes volta miatt csak részben tudtam alkalmazni. Különösen igaz ez a különböző társadalmi rétegek elválasztása tekintetében. Bármenyire jogos és indokolt ugyanis az az igény, hogy szabatosan határozzuk meg azt, milyen alapon különítjük el egymástól azok ismérveit, a csonka lelőhelyek erre egyszerűen nem nyújtanak lehetőséget. Ennek következtében inkább a temetőtöredékek leírására szorítkoztam, anélkül hogy azokat feltétlen valamelyik kategóriába próbáltam volna besorítani. Így jobb híján csak egymáshoz (szűkebb leletkörnyezetükhöz) viszonyítottam őket. Összefoglalóan tehát az alábbiakat állapíthatjuk meg:

Heves megye korai, 10. századi temetői lényegében azonos nivót képviselnek. Általában 40–60–80, kivételes esetben (Eger-Szépasszony-völgy) hozzávetőleg 100 sírt rejtettek. Nemesfémekben egyáltalán nem nevezhetők gaz-

dagnak, az átlagból lelőhelyenként legfeljebb néhány ezüstveretes ruhában eltemetett női sír emelkedik ki. A temetkezések jelentős része azonban melléklet nélküli, vagy csupán néhány ékszert tartalmaz. Noha a lovas, lószerszámos, illetve a fegyveres sírok változó, de a temető egészéhez viszonyítva 10–20%-nál nem magasabb arányban mindenütt jelen vannak, karakterisztikus fegyveres réteg e régióban nem körvonalazható. A temetők közül egy aránylatnyival a dormándi emelkedik ki, főként a lovas sírok magasabb arányának s néhány díszruhás női sírnak köszönhetően. Lefelé viszont a rózsaszentmártoni sírok térnek el az átlagtól szegényes leletanyagukkal. Véleményem szerint e közösségek foglalták magukba a 10. századi magyar társadalom legszélesebb rétegének, a közrendű szabadoknak a hagyatékát, amely réteg azonban önmagában is erősen tagolt lehetett, s különböző anyagi erejű családokat foglalt magába. Lelelőhelyeik főként a megye középső és keleti részén csoportosulnak, Eger és Heves környékén. A Zám-patak–Zagyva folyó közti térség lelőhelyei olyannyira csonkák, hogy értékelésre alig alkalmasak. Úgy tűnik, e közösségek zöme azonban még a 11. század első évtizedeit is megérte, bár erre keletebbre is akad példa (Visonta-Felsőrét, Besenyőtelek-Tepély II.).

Nemesfém mellékletekben igazán gazdag temetkezést csak egyet ismerünk, Heves-Kapitányhegyről. Valószínűleg az ott elhantolt nőt, s talán a tarnaörs-rajnaparti ifjút tekinthetjük a törzsi-nemzetségi arisztokrácia képviselőjének. Bizonyos nyomok azonban arra utalnak, hogy Heves megye területén is léteztek azok a kis sírszámú, gazdag temetők, amelyek e réteg hagyatékának tekinthetők. Erre utalnak Gyöngyöspata-Csákbereg, Tarnaörs-Szentandrás-határ és Erdőtelek-Bernáthegy leletei, s esetleg a besenyőtelek-szörháti sírok. Sajnálatos módon azonban e lelőhelyek mindegyikét feldúlták, így további következtetések levonására nem alkalmasak.

A 10. század utolsó és a 11. század első évtizedei során Heves megye területének lakói hagyatékában is egyértelműen nyomon követhető az ékszeranyag egységesülése, mondhatni uniformizálódása. Megjelentek, s főként a 11. század első negyedétől elterjedtek az új típusú ékítmények, egyben lassanként eltűnt a sírokból a korábbi keleties viselet, lószerszám és fegyverzet, hasonlóképpen az országos tendenciához. Ez azonban nem egyértelműen, és főként nem mindenütt magyarázható a kereszténység térhódításával, hiszen pogány elemek még a 11. század közepén, második felében is feltűntek egyes temetőkben. De nem hozható fel indokként az sem, hogy elapadt a kalandozó hadjáratokból befolyó nemesfém zsákmány – abból ugyanis a jelek szerint a hevesi közösségek korábban is csak csekély mértékben s korlátozott körben részesülhettek. Arról lehet inkább szó, hogy nagyjából az ezredforduló idejére erősödött fel a korábban sokszínű társadalmi szerkezet egy-egy rétegen belüli egységesü-

lése, a helyben talált népesség és az újonnan jöttek gazdasági és kulturális egybeolvadása. E folyamat tükröződik a visonta-felsőréti temető változó jellegű leletanyagában. A korábbi, 10. századi előzményekre időnként már csak egy-egy sír, esetleg csupán egy-egy tárgy utal (Vámosgyörk, Újlőrincfalva, Pétervására-Ivádi út), vagy még az sem (Füzesabony-Kastélydűlő).

A változást – egyéb leletek híján – csak az ékszeranyagban kísérhetjük figyelemmel, hiszen ez az a tárgycsoport, ami formai megjelenését tekintve részben megváltozva ugyan, de a 10. és a 11. században egyaránt jelen volt a sírokban. Az átalakulás korántsem volt olyan gyökeres, mint első pillantásra gondolnánk. Egyedül a nyakperek gyakoribbá válása feltűnő a 10. század utolsó harmadától a korábbi évtizedekhez képest, a többi ékszer (hajkarikák, karperek, gyűrűk) azonban csak formájában változott meg. Ha ezek előfordulását összegezzük a megye lelőhelyein a vizsgált két évszázad folyamán, az alábbi adatsort kapjuk: nyitott hajkarikák 19 temető 47 sírjából kerültek elő, összesen 69 db. Ugyanezen adatsor a többi ékszer esetében: S-végű hajkarika: 12-25-37, nyakperc: 10-11-11, karperec: 23-39-64, gyűrű: 16-37-41. Ráadásul az ékszerek több változata (nyitott hajkarikák, huzalkarperek, pánt- és huzalgyűrűk) a 10. század elejétől a 11. század végéig vagy még tovább is folyamatosan használatban maradt, ezzel is csökkentve a „gyökeres átalakulás”-ról vallott korábbi nézetek súlyát. Különösen figyelemre méltó, hogy a korszak- és divatváltás emblematisztikus leletének tartott S-végű hajkarika szinte csak jelzésszerűen tűnik fel, temetőként legfeljebb 1-5 sírban! Szó sincs arról, hogy tömeges megjelenésével kiszorította volna a korábbi ékszereket, hiszen lényegében a 11. század végéig használata periférikus jelenség maradt.

Hogy a változás mélységét és jellegét jobban megérthessük, kísérletképpen megvizsgáltam a 10. századra keltezhető sírokat abból a szempontból, hogy mekkora hányaduk tartalmazott olyan jellegű leletanyagot, amely jelen tudásunk szerint kizárólag vagy nagyrészt erre a periódusra keltezhető. Elválasztottam tehát egymástól azokat a temetkezéseket, amelyekben fegyver, méltóságjelvény, ruházatot díszítő veret, illetve lócsont, lószerszám volt (ezek lényegében a Hampel A csoport jellemzői, az ún. „klasszikus” honfoglalás kori leletek), és azokat, amelyek melléklet nélküliek, csak karikaékszereket vagy egyszerű használati tárgyakat (kés, edény stb.) tartalmaztak, tehát mindazon leletfajtákat, amelyek jelen vannak a 11. században is. Meg kell jegyezni, hogy az első csoportba történő besorolásnál kifejezetten nagyvonalúan jártam el abban a tekintetben, hogy olyan sírokat is oda számoltam,

amelyekről elképzelhető lenne, hogy már a 11. század első évtizedei során kerültek a földre (Besenyőtelek-Tepély II., Gyöngyöspata-Kecskekő, Rózsaszentmárton, Visonta-Felsőréti), míg a második csoportnál szigorúan csak a bizonyosan 10. századiakat vettem figyelembe.⁶⁰⁵ Nos, mindezzel együtt az arány 72 : 198, tehát az ún. „klasszikus” honfoglalás kori leletformákat tartalmazó temetkezések száma alig valamivel több, mint egyharmada a második csoportnak! Ha ennek az adatnak a fényében szemléljük az ezredforduló időszakában a temetők leletanyagában bekövetkezett változásokat, nyilvánvalóvá válik, hogy az átalakulás korántsem volt olyan drámai, mint azt első pillantásra gondolnánk. A keleties elemek eltűnése ugyanis csak egy vékony réteget érintett, a népesség zöme azonban már a 10. században sem vitt magával sírjába ilyen jellegű tárgyakat.

Mindez véleményem szerint azt jelzi, hogy a megye területén élt államalapítás kori népesség ékszerviselési szokásai azonosak a honfoglalás kori népességével – s talán nemcsak az ékszerviselési szokásaik voltak egyformák, hanem eredetük s zömmel etnikumuk is azonos volt. Mindenképpen túlzónak tartom tehát azokat a korábbi vélekedéseket, amelyek éles etnikai és kulturális határvonalat húznak a honfoglaló magyarok s az ún. Bjelo Brdó-i kultúra hordozói között.⁶⁰⁶

Úgy vélem továbbá, hogy az imént vázolt második csoport sírjaiban fedezhetjük fel a 10. századi közrendű szabadok (az ún. honfoglalás kori köznép) széles, ugyanakkor differenciált rétegeinek hagyatékát. Nagy valószínűség szerint közéjük sorolhatjuk az első csoport tagjainak zömét is, az igazán gazdag mellékletű sírokat leszámítva. Ez utóbbiak alkotnák viszont a törzsi-nemzetségi arisztokráciát. A két réteg hagyatéka közti különbséget, a határozott választóvonalat azonban jelenleg még nem tudom szabatosan meghatározni. Erre a töredékes Heves megyei anyag ugyanis nem nyújt elegendő támpontot. Az azonban nagyon valószínűnek látszik, hogy a különböző társadalmi csoportok emlékeit nem temetőtípusok meghatározásával fogjuk tudni majd szétválasztani, ugyanis az egyes temetők tartalmaz(hat)ták mindkettőnek (sőt esetleg harmadikként a félszabadoknak, illetve szolgáltnak) a hagyatékát is. A különböző társadalmi rétegek szétválasztását célzó kísérletek eddigi kudarcát meglátásom szerint ugyanis éppen az okozta, hogy a kutatók az egyes temetőket próbálták valamely meghatározott társadalmi réteghez kapcsolni s annak régészeti jellemzőit meghatározni. Nem csoda, ha e mesterseges konstrukciókba a lelőhelyek zömét nem lehetett besorolni, mert azok valamely vonásukkal mindig kilóg(tak) a sorból. Természetesen az általam ajánlott módszer-

⁶⁰⁵ A második csoportba tartozó sírok számát tovább szűkíti, hogy a feldúlt lelőhelyek esetében (márpedig a Heves megyeiek túlnyomó többsége ilyen!) a melléklet nélküli vagy csupán szerény leletanyagot tartalmazó temetkezések ismeretlen számban, nyom nélkül eltűntek, a gazdagon felszerelt sírokból viszont nagyobb eséllyel megmaradt hírmondóként néhány tárgy, ld. pl. Besenyőtelek-Szörhát esetében. Itt az arányszám tehát 1 : 0.

⁶⁰⁶ E kérdéstről részletesen Bálint 1976, 225–254.

nek is megvannak a gyengéi. Legfőképpen abban, hogy csakis a maradandó anyagból készült és a sírba be is tett tárgyak alapján próbál meg kategorizálni. A hajdani valóság ennél nyilvánvalóan sokkal színesebb volt. A régészet

azonban csak a leletekkel tud dolgozni, ebben rejlik erőssége, de ez jelenti a korlátait is. Ennek fényében az általam ajánlott módszert nem a teljes valóság megismerésére lehet felhasználni, hanem csupán annak a modellezésére.

IV. HEVES MEGYEI HONFOGLALÁS KORI SÍROK ÉS TEMETŐK ARCHAEOZOOLÓGIAI VIZSGÁLATA

Vörös István

Magyar Nemzeti Múzeum

1. LELETANYAG

A Heves megyei honfoglalás kori sírok állatsont-maradványait a megjelent közlemények, az ásatási jelentések és az egri (1951-től Dobó István Múzeum, 1958-tól) Dobó István Vármúzeum Régészeti Gyűjteményében (DIV), illetve a Magyar Nemzeti Múzeum Archaeozoológiai gyűjteményében (MNM Az. Gy.) található leletek alapján lehetett dokumentálni. A Dormánd-Hanyipusztá (1959) és a Tiszanána-Cseh-tanya (1958) temetők állatsont-anyagának egy részét már a helyszínen Bökönyi Sándor meghatározta (BÖKÖNYI 1974, 359, 414). A DIV-ben fellelhető állatsont-anyagot Szabó János Győző kérésére 1981–82-ben Egerben határozta meg (VÖRÖS 1982).

3. Aldebrő-Mocsáros (1962)

9. sír, férfi

Ételadomány maradványa a koponya bal oldalánál: sertés jobb o. combcsont (femur dext., prox. és dist. epiph. nyitott, nem csontosodtak el; DIV).

10. sír, férfi

Ételadomány maradványa a koponya bal oldalánál, rajta vaskés: „juh vagy sertés combcsont” (femur, elveszett).

20. sír, nő (bolygatott)

Ételadomány maradványa a koponya bal oldalánál juh jobb o. combcsont (femur dext., prox. és dist. epiph. nyitott, nem csontosodtak el; DIV).

4. Besenyőtelek-Szörhát (1960)

Homokbányászás során ismeretlen számú (2+x) sírt semmisítettek meg. Köztük volt egy férfi lovas sírja is (SZABÓ 1969, 55).

Ló részleges csontváza az emberi csontváz szintjétől magasabban került elő. A munkások szerint a ló az emberi csontváz „mellrésze és a medencéje felett volt ... (ló)fej, alatta a végtagok, alatta az ember” (a leletek nem lelhetőek fel).

5. Besenyőtelek-Tepélypuszta, I. temető (Csathó-, majd Kis-tanya)

4. sír, férfi (1964)

Ételadomány maradványai:

– a bal oldali vállnál: juh bal o. lapockacsont (scapula sin., tuber nem csontosodott el) és bal o. karcson (humerus sin., prox. és dist. epiph. nyitott, nem csontosodott el),
– a bal oldali mellkas és a felkar között: juh borda- (costa) töredékek (DIV).

6. Besenyőtelek-Tepélypuszta, II. temető (1975)

8. sír, nő(?) – lovas sír (bolygatott)

Ló részleges csontváza a sír ÉK-i részén. A ló koponyája, a bal oldali lábközépcsontja (mt.) és 3 ujjcsontja megsemmisült. A ló egyik mellső lábvége (mc.-ph.I.–II.–III.) az emberi csontváz bal oldali combcsontja mellett (É-ra); a jobb oldali hátulsó lábvége (mt.-ph.I.–II.–III.) a sír É-i fala K-i végében, vele párhuzamosan, a dorsalis felületén feküdt. Mindkét lábvég Ny-i tájolású. A bolygatás során több ujjcsont elmozdult, és az emberi csontvázon kerültek elő. A lócsontváz maradványai (DIV): mellső lábvég: 1 carpus, metacarpus sin.-dext., ph.I. sin., ph.II. sin.-dext., ph.III. sin.; hátulsó lábvég: 2 tarsus, metatarsus dext., ph.I. dext., ph.II.–III. sin.-dext.

A ló neme kanca(?), kifejlett (adultus) életkorú. Marmagassága, testalkata: három metapodium (mc./mt.) hossz-méretéből számított (VITT 1952) marmagassági átlag: 136,8 cm, kisközepes testmagasságú. A metapodiumok és az ujjcsontok rövidek. A mc.-ok karcúsági index-értéke: 14,1 (sin.-dext.), karcúsú. A mc./mt. hosszúsági méretarány 0,823.

Ételadomány maradványa: „juh kar- (humerus) vagy combcsont (femur)”, sírpozíciója ismeretlen (elveszett).

12. sír, férfi – lovas sír (bolygatott)

Ló részleges csontváza az É-i sírfal mellett. A ló feje az emberi csontváz bal oldalán, a medence vonalában, közvetlenül a sír É-i fala mellett, Ny-i tájolásban az állán feküdt. A két mellső lábvég (mc.-ph.I.–II.–III.) részben a koponya alatt, és mögötte ellentétes tájolásban, tőlük K-re a két hátulsó lábvég (mt.-ph.I.–II.–III.) K-i tájolásban feküdt. Közülük a belső lábvég (bal oldali) patacsontja a K-i sírfalig ér.

A lócsontváz maradványai (DIV): fej (összeroppanó koponya és mandibulapár, megsemmisült), 2 nyelvsont fr.; mellső lábvég: 6 carpus sin., metacarpus, mc.2+4, ph.I.–II.–III. sin.-dext.; hátulsó lábvég: 3 tarsus, metatarsus, mt.2+4, ph.I.–II.–III. sin.-dext. A mandibula corpus alacsony. Fogazat: di1–3, dp2–4, M1.

A ló neme nem határozható meg meg, életkora 1½–2 év. Marmagassága, testalkata: a négy metapodium (mc./mt.) hossz-méretéből számított (VITT 1952) marmagassági átlag: 137,8 cm, kisközepes testmagasságú. A metapodiumok középhosszúak. A mc.-ok karcúsági index-értéke: 14,4 (sin.-dext.), karcúsú. A mc./mt. hosszúsági méretarány 0,840. Az ujjcsontok (ph.I.–II.) rövidek, a patacsontok (ph.III.) kicsik.

13. sír, férfi – lovas sír (bolygatott, feldúlt)

Ló részleges csontváza a sír ÉK-i sarkában. A teljesen feldúlt sír ÉK-i végében a ló lábvégei ellentétes irányban feküdtek: a jobb oldali mellső (mc.) ÉK-i, az egyik hátulsó (mt.) DK-i, a bal oldali mellső lábvég (mc.) – a K-i sírfal mellett – ÉNy-i tájolású. A ló koponyája és a lábvégeiből az ujjcsontok megsemmisültek.

A lócsontváz maradványai (DIV): mellső lábvég: metacarpus sin.-dext., ph.II.–III. sin.; hátulsó lábvég: metatarsus sin.-dext.

A ló neme mén(?), kifejelett életkorú. Marmagassága, testalkata: a négy metapodium (mc./mt.) hosszúságától számított (VITT 1952) marmagassági átlag: 141,3 cm, nagyközepes testmagasságú. A metapodiumok közép-hosszúak. A mc. sin. karcúsági index-értéke: 14,9, közép-karcúsú. A mc./mt. hosszúsági méretarány 0,837. A mellső 2. ujjcsont (ph.II.) széles, a patacsont (ph.III.) kicsi.

Ételadomány maradványa a sír ÉNy-i sarkában: „juh kar- (humerus) vagy combcsont (femur)” (elvesztett).

Boconád-Szilapos-pusztá – lásd a régészeti feldolgozás 17. Erdőtelek-Bernáthegy lelőhelyénél.

Építkezés alkalmával három lovas sírt – bennük három részleges lócsontvázat – semmisítettek meg (SZABÓ 1969, 55).

9. Dormánd-Hanyipusztá**2. sír, nő** (1959)

Ételadomány maradványai a koponyától kb. 17 cm-re ÉNy-ra, V alakban elhelyezve: juh jobb o. karcson (humerus dext.) és bal o. combcsont (femur sin., mindkét csont prox. és dist. epiph.-e nyitott, nem csontosodott el; DIV).

4. sír, férfi – lovas sír (1959)

Ló részleges csontváza a sír K-i végében. A ló feje az emberi lábfejek végénél, orri része a bokák között Ny-i tájolásban, a bal oldalára dőlve feküdt. A mellső lábvégek (mc.-ph.I.–II.) a koponya mögött É-i tájolásban behajlított ujjakkal, a két hátulsó lábvég (mt.-ph.I.–II.) a koponya és a D-i sírfal között Ny-i tájolásban került elő.

A lócsontváz maradványai (MNM Az. Gy. – ltsz.: 61.4.1–5.): koponya és mandibulapár.

A hosszú koponya agykoponya része leszakadt. A koponya sírban mért „in situ” hossza (A–P) 52 cm. A profil vonala homorú. A keskeny agykoponya lapos, a koponyatető enyhén domború. Az arckoponya keskeny, az arcléc (crista facialis) élesen kiemelkedő. A tág orbiták hosszváltak. A magas orrhát keskeny. A premolarisok gyökérvegeinél a maxilla fala perforálódott. A hosszú mandibula corpora alacsony, alsó éle enyhén domború, az érvágány (incisura vasorum) sekély. Az angulus és a ramus keskeny. A corpus alsó szélén három helyen barna színű vasrozsdafolt található. Az M3 gyökérvegeinél a mandibula külső fala három helyen perforálódott. A fogazat teljes:

11–3, C, P1–4, M1–3. A bal oldali felső farkasfog (dens lupinus P1) koronája nagy, a kisebb jobb oldali kopotabb. A felső zápfogsor (P–M) rágófelülete homorúan ívelt. A gyufafej nagyságú alsó farkasfogak a P2 előtt 10 mm-re találhatók. Az alsó I3 és a C közel van egymáshoz. Az I3 koronák külső peremei még csak „csorbultak”, rágófelület nem alakult ki.

A ló neme mén, életkora 5-5½ év.

Ételadomány maradványai közvetlenül a koponya jobb oldala mellett: juh bal o. karcson (humerus sin., prox. és dist. epiph. nyitott, nem csontosodott el) és orsócsont (radius sin., dist. epiph. nyitott, nem csontosodott el; DIV).

6. sír, nő – lovas sír (1959)

Ló részleges csontváza a sír K-i végében. A ló feje az emberi lábfejek előtt kb. 25 cm-re K-re, Ny-i tájolásban az állán feküdt, alatta a lábvégek: két lábvég egymással párhuzamosan ÉNy–DK-i irányban, két lábvég a koponya bal oldalánál (D-re) vele párhuzamosan egymás mellett ellentétes irányban feküdt.

Lócsontváz maradványai (MNM Az. Gy. – ltsz.: 61.4.6–11., 61.30.1–14.): töredékes koponya és mandibulapár, mellső lábvég: 5 carpus, mc., mc.2+4, ph.I.–II.–III. sin.-dext.; hátulsó lábvég: 2 tarsus, astragalus, calcaneus (a tuber nem csontosodott el), mt., mt.2+4, ph.I.–II.–III. sin.-dext., 3 sesamoideum inf.

A vékony falú koponya összeroppant. A homlok profilvonal egyenes, a keskeny magas orrhát az If mögött kiemelkedő. A hosszú mandibula corpora alacsony, alsó éle egyenes. Az érvágány közepesen mély. Az angulus és a ramus keskeny. Fogazat: di1–3, P2–3, dp4, M1–2. A P2–3 még nem nőtt sorba, a rágófelülete nem alakult ki.

A ló neme mén(?), életkora 2½-2⅔ év. Marmagassága, testalkata: a négy metapodium (mc./mt.) hosszúságától számított (VITT 1952) marmagassági átlag: 147,2 cm, magas testmagasságú. A hosszú metapodiumok keskenyek. A mc.-ok karcúsági index-értéke: 13,8 (sin.) – 13,9 (dext.), karcúsú. A mt.-ok diaphysis keresztmetszete körkörös. A bal oldali mt. diaphysisének alsó harmadában, a latero-dorsalis oldalon érdes horpadás (impressio) figyelhető meg. A mc./mt. hosszúsági méretarány 0,828. Az ujjcsontok (ph.I.–II.) hosszúak, a patacsontok (ph.III.) kicsik. A bal oldali mc.-on, mindkét oldali ph.I.-en, valamint a bal oldali astragalus felületén barna vasrozsdafoltok találhatóak.

Ételadomány maradványai:

– a koponya bal oldalánál: juh jobb o. combcsont (femur dext., prox. és dist. epiph. nyitott, nem csontosodott el),
– a bal oldali felkar felső vége (caput humeri) mellett 11 cm-rel a sírfenek fölött: 3 db összefüggő juhágékcsgolya (vert. lumbalis, az epiph. lemezek nyitottak, nem csontosodtak el; DIV).

15. sír, férfi – lovas sír (bolygatott, 1959)

Ló részleges csontváza a sír K-i végében. A ló feje az emberváz jobb oldali lábfeje előtt, a sír DK-i sarkában,

Ny-i tájolásban az állán feküdt; a lókoponya mellett, tőle É-ra, egymással párhuzamosan a hátulsó lábvégeket (mt.-ph.I.–II.–III.) részben a koponya alá nyúlva, DK-i tájolásban, rajtuk keresztben (Ny–K-i irányban) pedig a mellső lábvégeket (mc.-ph.I.–II.–III.) találták.

A lócsontváz maradványai (MNM Az. Gy. – Itsz.: 62.29.1–17.): töredékes koponya és mandibulapár, mellső lábvég: 4 carpus, mc., mc.2+4, ph.I.–II.–III. sin.-dext.; hátulsó lábvég: 3 tarsus, astragalus, calcaneus (tuber nem csontosodott el), mt., mt.2+4, ph.I.–II.–III. sin.-dext.

A hosszú koponya alacsony és széles. Az orri és az agykoponya régió letört. Az orrhát aborális része kissé domború. Az arckoponya széles, az erős arcléc széles. A hosszovális, tág orbiták felső peremén (margo supraorbitalis) mély bevágás (incisura) található. A hosszú mandibula corpora alacsony, alsó éle egyenes. Az érvágány mély. Az angulus és a ramus keskeny. A fogazat: di1–3, dp2–4, M1–2. Az M2 nem nőtt sorban, a rágófelülete még nem alakult ki.

A ló neme nem határozható meg, életkora 2–2¼ év. Marmagassága, testalkata: a négy metapodium (mc./mt.) hosszúságából számított (VITT 1952) marmagasságai átlag: 141,4 cm, nagyközepes testmagasságú. A metapodiumok középhosszúak. A mc.-ok karcsúsági index-értéke: 13,8 (sin.) – 13,6 (dext.), karcsú. A mc./mt. hosszúsági méretarány 0,831. A két mc.2 összezsontosodott a mc.-szal, a két mt.2 csontosodása a mt.-szal elkezdődött (intermetapodialis exostosis). Az ujjcsontok (ph.I.–II.) relatíve rövidek, a patacsontok (ph.III.) kicsik.

Ételadomány maradványa a bal oldali váll mellett: juh bal o. karsont (humerus sin., prox. epiph. nyitott, nem csontosodott el; DIV).

11. Eger-Almagyar (1904/1905)

Az Almagyar-domb („Szőlőhegy”) D-i lejtőjén Pók Náczi szőlőjében feldúlt sírokban „nagy számmal ember- és lócsontok” is kerültek elő (GALLASY 1911), mind megsemmisültek.

14. Eger-Répástető (1958–1959)

Az Almagyar-domb D-i nyúlványán, a Répástetőnek nevezett dombhát D-i lejtőjének alján, Zacharidesz Bernát szőlőjében két sirt dűltak, romboltak szét. Ha a leletmentés helyszíni megfigyelései megbízhatóak, a részleges lócsontvázak maradványai a sírok K-i végében voltak, mind megsemmisült.

1. sír, férfi – lovas sír

A lócsontváz megfigyelt maradványai: fej (fogak), csonttöredékek, ujjcsontok (ph.I.–II.–III.) (SZABÓ 1964, 108, 3. ábra).

2. sír, férfi – lovas sír

A lócsontváz megfigyelt maradványai: fej (fogak, mandibula), végtagcsont- (metapodium) töredékek (SZABÓ 1964, 129, 10. ábra).

15. Eger-Hajdú-hegy (1954 óta tévesen Szépasszony-völgy)

1898 decemberében „Eger határában két helyen ... szőlőfordítás alkalmával dombtetőkön ... több emberi és néhány lócsontvázra találtak” (BARTALOS 1899, 129). A „»Szép asszony« völgyének gerincein [! – V. I.] őseinknek sírmezeje” két helyen került elő:

15.1. Turcsányi Gyula szőlője

Pontos helye nem ismert, a hajdú-hegyi honfoglalás kori temető helyszínrajzán (BARTALOS 1899, I. ábra) nem szerepel.

A szőlőforgatás alkalmával 17 „emberi tetemre és 4 lóhullára” akadtak. Ezek közül az egyik férfi lovas sírját sikerült megfigyelni és feltárni, „kinek lábainál baloldalt ... egy lóhulla” feküdt (Nagy Á.-nál A sír: NAGY 1969, 71). Ló részleges csontváza. A ló szájában két (1+1) bronzkarikás vaszabla. A „lovag” lábainál két „kengyelvas” (BARTALOS 1899, 353, II.3. ábra, HAMPEL 1900, 574, 2. ábra). Nagy Á. megalapozatlan feltételezése szerint „a sírban esetleg a harcossal az egész lovat eltemették” (NAGY 1969, 80).

15.2. Eliássy Ferenc szőlője

A Turcsányi Gy. szőlőjével szemközt fekvő (! – V. I.) szőlőben „legalább 12 csontvázat találtak” (BARTALOS 1899, 356).

15.3. Barna István szőlője

1899 januárjában az Eliássy F. szőlőjétől D-re elterülő szőlőben Bartalos Gyula 33 „tetemet” ásott föl, melyek közül négy lovas sír volt.

A hajdú-hegyi sírmező rajza – a kép jobb szélén a HAJDÚHEGY névvel (! – V. I.) – BARTALOS 1899, I. ábráján, két „in situ” sír fotója a III. ábráján található.

A lovas és a lószerszámos sírok számozása Bartalos Gy. első közlése (1899, illetve Hampel 1900) és Nagy Á. dolgozatában (1969) eltérnek egymástól (az utóbbi szerző a változtatást nem indokolta):

Sírszám	BARTALOS 1899, 356–357	NAGY 1969, 71–72
4.	lábaknál zabla, 2 kengyel	lábvégeknél lócsontok, zabla, 2 kengyel
5.		lábvégeknél lócsontok, zabla, 2 kengyel
9.	lófej, lábaknál zabla, 2 kengyel	lócsontok, zabla, 2 kengyel
13.	összekevert ember- és lócsontok	
18.	jobb oldalán lófej, zabla, 2 kengyel	bal lábvégnél 2 kengyel
33.*	„oldalt négy helyen ... lóhulladarab”	„összekevert emberi és lócsontok”

* = tévesen fordított, „nyugatolt” tájolású in: BARTALOS 1899, 356

Barna I. szőlőjében négy lovas sírban volt részleges lócsontváz, kettőben a sír keleti végében, kettőben az emberi csontváz oldalánál. A lovas sírokból „egészben” (teljes csontváz?) lómaradvány nem került elő (HAMPEL 1900, 576).

Az ételadomány, a „tor” nyomaira „egyes állati csontok ... emlékeztetnek” (BARTALOS 1899, 357).

15.4. Varga-féle szőlő

Bartalos Gy. az egeri honfoglalás kori temető ismertetése végén megjegyezte, hogy a „Hajdúhegy gerincén még más fele is fordultak elő csontvázak. Így az alsó szomszéd szőlőjében [Varga-féle szőlő – V. I.], valamint a felső harmadik szőlőben is” (BARTALOS 1899, 357). Ezt igazolja Nagy Á. 1969-es leletmentése is a Hajdú-hegyen, ahol Barna I. déli szomszédjának, a volt Varga-szőlőnek területén „4 sírt és mintegy 15 sírra való bolygatott antropológiai anyagot” tárt fel (NAGY 1970, 57).

Az eger-hajdú-hegyi honfoglalás kori temetőben 1898 és 1969 között 81+x sírt figyeltek meg, ebből 8 volt lovas sír. 1902-ben Török Aurélnak 14 (4 női és 10 férfi-) koponyát adtak át (egy helyen tévesen 13 koponya, NEMESKÉRI-GÁSPÁRDY 1954, 487. A hibás adat átvéve NAGY 1969, 76).

Hogy a hajdú-hegyi honfoglalás kori temető lelőhelyét az egeri kutatók miért nevezték el „szépasszony-völgyi”-nek – a romantikus lokálpatriotizmuson kívül –, ismeretlen és érthetetlen. A 19. századi hajdú-hegyi leleteket az egeri Dobó István Múzeumban 1954-ben „Eger-Szépasszony-völgy” lelőhelynéven leltározták be. Ezután a lelőhely neve a szakirodalomban is tévesen rögzült. Nagy Á. a temetőt 1969-ben pontosan lokalizálta: „a temető kiterjedését adataink alapján a mai Honfoglalás és Hétvezér utcák környékén nagyobb területre határozhatjuk meg” (NAGY 1969, 71). Ennek ismeretében, majd saját megfigyeléseit és adatait is figyelmen kívül hagyva tanulmánya címe: „Az Eger-Szépasszony-völgyi X. századi temető”. Nem lehet mentség, hogy az ismeretterjesztő és az idegenforgalmi kiadványokban a „Szépasszonyvölgyben feltárt honfoglalási sírok” (pl. SZMRECSÁNYI 1925, 6), illetve a „kies Szépasszony-völgyben [sic!] és a Hajdú-hegyen 1899-ben talált »honfoglaláskori« sírok” szerepelnek (pl. HEVESY 1958, 14).

A nagyjából Y alakú Szépasszony-völgy Eger délnyugati szélén – külterületen – az észak–déli irányú Hajdú-hegy nyugati oldalánál található. Keleti ága a Hajdú-hegy nyugati aljában húzódik, déli ága a Kőkút útba végződik, nyugati ága pedig az Agárdi-hegy és a Paphegy közé nyúlik. Az irodalomban szereplő Szépasszony-völgynek „gerincze” azonos a Hajdú-hegy gerincével (BARTALOS 1899; HAMPEL 1900, 572, 579). A honfoglalás kori temető kb. az észak–déli irányú Rózsadülő utca, és – az erre merőlegesen, egymással párhuzamos, kelet–nyugati irányú – Honfoglalás és Hét vezér nevű utcák által határolt területen húzódott, így az a Hatvani temető mellett (nyu-

gatra), a Hajdú-hegy keleti lejtőjén feküdt. A Hét vezér utca névadását „az utcában feltárt honfoglaláskori sírok is motiválták” (BAKOS-FEKETE 1973, 79).

17. Erdőtelek-Bernáthegy/Barátlaposa

(A régészeti feldolgozásban a környékről több ismeretlen vagy bizonytalan lokalizációjú lelőhelyek gyűjtőneve.)

24. Gyöngyöspata-Kecskekő (1982)

3. sír, férfi – lovas sír (bolygatott)

Ló részleges csontváza a sír É-i oldalán. Az összeroppant ló feje az emberi csontváz bal oldalán kb. a váll-felkar vonalában, Ny-i tájolásban, kissé a jobb oldalára dőlve feküdt, alatta a négy lábvég (a leletek nem lelhetőek fel).

28. Heves-Boconádi út (1958–1959)

A homokbányában honfoglalás kori temető sírjait pusztították el, több lókoponya is előkerült.

Ismeretlen számú lovas sír, részleges lócsontvázakkal (a leletek nem lelhetőek fel).

29. Heves-Kapitányhegy (1936)

Női sír – lovas sír (feldúlt)

Ló részleges csontváza. A leletek között „egy ló felső állkapcsa és lábszárcsont-töredéke került elő, ... nem a teljes ló, csak a fej és a négy láb kapott – jelképes – eltemetést” (PATAKI 1939, 202).

Kál-Erdőtelek (1952) (lásd 17. Erdőtelek-Bernáthegy/Barátlapos lelőhelynél)

Építkezés során három honfoglalás kori „lovassír” került elő (CSALOG 1954, 81), mind megsemmisült. Szabó J. Gy.-nél a lelőhely – Csalog J.-re hivatkozva – „Boconád-Szilapos puszta” néven szerepel (SZABÓ 1969, 5).

32. Kál-Legelő

55. sír, férfi (1966)

Ételadomány maradványa: „állatcsont (?) borda” (elvetett), a jobb oldali boka mellett.

35. Lőrinci-Selypi-puszt II. (1890-es évek eleje, az I. lelőhely [temető] az ún. mészegető kemence és környéke helyén volt)

A Zagyvához közeli Selypi-pusztán épülő cukorgyárhoz vezető vasúti iparvágány építésekor, közvetlenül a gyár előtt a II. – később, Fodor László által a Petőfibánya felé vezető út bal oldalán lokalizált – lelőhelyen „több emberi váz találtatott, melyek közül kettő mellett a hadi paripája maradványa” is feküdt. Báró „H(atvany) úr négy sír feltárását szorgosan ellenőrizte és kinek lelkiismeretes helyszíni feljegyzései és pontos rajzvázlatai” álltak dr. Könyöki Alajos rendelkezésére. A négy sír közül a két lovas sír egymás mellett volt.

1. sír, férfi – lovas sír

Ló részleges csontváza. A „lócsontváz koponyájával és végtagjaival, az emberi csontváz lábaitól (K-re), mintegy 1 méternyire, megfordított fekvésben [Ny-i tájolásban – V. I.] volt elhelyezve. ... A lócsontváz bordái [sic!] alól egyforma alakú, nagyságú és díszítésű kengyelvaspár került elő” (KÖNYÖKI 1892, 230).

2. sír, férfi – lovas sír

Ló részleges csontváza. „Az ember szintén lóval együtt volt eltemetve, úgy az utóbbi ... hasonló fekvésben volt elhelyezve, mint az első sírban” (KÖNYÖKI 1892, 232). A közölt zabra (I. tábla, 13. ábra) nem honfoglalás kori.

36. Ludas-Varjú-dűlő (2001)

EF 18./13. sír, gyermek – lovas sír (feldúlt; DOMBORÓCZKY 2004, 13)

Ló részleges csontváza (hiányos), zabra és egy vas nyílhegy kíséretében.

A lócsontváz maradványai (DIV): összeroppant koponya, mandibulapár; mellső lábvége: 3 carpus, mc., mc.2+4 dext.; hátsó lábvége: 5 tarsus, astragalus, calcaneus dext., mt., mt.2+4 sin.-dext., ph.I. dext., ph.III. dext., ph.II.–III. sin., sesamoideum 1 sup.-2 inf., 2 vert. caudalis.

A mandibula corpus alacsony, alsó éle egyenes, az érvágány mély. Az angulus és a ramus keskeny. A fogazat teljes: I1–2, C, P2–4, M1–3.

A ló neme mén, életkora kb. 15 év. Marmagassága, testalkata: a két metapodium (mc./mt.) hosszmeretéből számított (VITT 1952) marmagassági átlag: 141,8 cm, nagyközepes testmagasságú. A metapodiumok közep-hosszúak. A mc. diaphysis alsó harmadában széles lapos. A mc. karcsúsági index-értéke 15,3 (dext.), középkarcsú. A mc./mt. hosszúsági méretarány 0,832. A ujjcsontok (ph.I.–II.) relatíve hosszúak, a patacsontok (ph.III.) kicsik.

38. Novaji halom (1897)

A novaji – bronzkori – halomba ásott honfoglalás kori sírban „ló és kutya” maradványai is voltak (BARTALOS 1899, 359). Az emberi csontváz lábainál előkerült gím-szarvas-aganestöredékek bronzkoriak.

49. Tarnaörs-Rajnapart (1972)**6. sír, fiúgyermek – lovas sír**

Ló részleges csontváza a sír egész D-i fala mellett húzódtott. A ló feje a sír DNy-i sarkában a gyermekcsontváz jobb oldali válla–karcsontja mellett, Ny-i tájolásban az állán feküdt. A két hátsó lábvége szorosan a D-i sírfal mellett egymás mögött, szintén Ny-i tájolásban; a mellső lábvégek közül az egyik a D-i sírfal mellett, azzal párhuzamosan K-i tájolásban, a másik a sír K-i végében keresztben, ÉK-i tájolásban feküdt.

Ételadomány maradványa a koponya jobb oldala mellett: „juh lapockacsont (scapula)”. Az állatcsont-maradványok elvesztek.

50. Tiszanána-Cseh-tanya**1. sír, fiúgyermek – lovas sír (bolygatott, feldúlt, 1958)**

Ló részleges csontváza a sír É-i oldalán. A ló feje a gyermekcsontváz bal oldalán, a koponya-váll vonalában – tőle kb. 30 cm-re É-ra – Ny-i tájolásban feküdt. A ló lábvégei valószínűleg a lófej mögött K-i irányban húzódtak.

A lócsontváz maradványai (MNM Az. Gy. – ltsz.: 61.5.1–9.): koponya (összeroppant, megsemmisült), mandibulapár, mellső lábvége: mc. sin.-dext., hátsó lábvége: mt., ph.III. sin.-dext. A mandibula corpora alacsony, az érvágány sekély. Fogazat: I1–2, di3, C, P2–4, M1–3. Az M3 nem nőtt sorba, a rágófelülete még nem alakult ki. A felső fogak belső (ligualis) oldalán mély, árokszerű kimaródás, caries található.

A ló neme mén, életkora 4½ év. Marmagassága, testalkata: a négy metapodium (mc./mt.) hosszmeretéből számított (VITT 1952) marmagassági átlag 131,3 cm, alacsony testmagasságú. A metapodiumok rövidek, a mc.-ok karcsúsági index-értéke 15,4 (sin.-dext.), középkarcsú. Az ujjcsontok (ph.I.) relatíve hosszúak, a patacsontok (ph.III.) kicsik. A bal oldali mc. és a mt. diaphysisek belső oldalán barna vasrozsdafoltok találhatók.

2. sír, nő + csecsemő kettős sírja – lovas sír (1958)

Ló részleges csontváza a sír ÉK-i negyedében. A ló feje az emberi csontváz bal oldali lábszárán és a sír É-i padkáján D–DNy-i tájolásba a bal oldalán feküdt. A lábvégek részben a lófej alatt, illetve mellette voltak. A mellső lábvégek a ló állkapcsa alá nyúltak, az egyik a sírgödör alján ÉNy-i, a másik a padkán DNy-i irányban feküdt. A hátsó lábvégek a lókoponya mögött (K-re) feküdtek: a jobb oldali az emberi csontváz bal oldali lábfejen keresztben DNy-i, a bal oldali a lókoponya alatt, az emberi lábszárcsont mellett, vele párhuzamosan Ny-i irányban volt elhelyezve.

Lócsontváz maradványai (MNM Az. Gy. – ltsz.: 60.28.1–4., 62.30.1–15.): töredékes koponya, mandibulapár; mellső lábvége: 5 carpus, ph.I.–II.–III. sin.-dext.; hátsó lábvége: 4 tarsus, astragalus, calcaneus sin.-dext., mt.2+4 sin., ph.I.–II.–III. sin.-dext., 2 vert. caudalis (IV–V.). Mind a négy metapodium hiányzik.

A koponya alacsony hosszú, a széles lapos agykoponya aszimmetrikus. A homlok homorú. A keskeny orrhát magas. A hosszú mandibula corpus alacsony, alsó éle enyhén domború, az érvágány sekély. Az angulus és a ramus keskeny. Fogazat: I1–2, di3, C, P1 (sup.), P2–4, M1–3. A felső farkasfog (P1) koronája nagy. Az M3 rágófelülete még nem alakult ki. Az alsó I3 és a C egymás mellett fejlődött ki. A bal oldali szemüreg felett a homlokban mandula nagyságú, mélyen homorú benyomat található. A bal oldali calcaneus és a jobb oldali mellső láb első ujjcsontja (ph.I.) felületén zöld színű foltok vannak. A jobb oldali mellső láb első ujjcsontjának (ph.I. dext. ant.) felső harmadában a ventralis oldalon három kötegben csontfelrakódás (exostosis) alakult ki. A bal oldali hátsó láb első ujjcsontjának (ph.I. sin. post.) felső részén a belső oldalon,

valamint az alsó végén a ventralis oldalon nagy felületű lapos csontfelrakódás (exostosis) található. Az ujjcsont dorsalis oldalán, közvetlenül az ízületi henger fölött nagyméretű (22 × 20 mm), Δ alakú, mély sipolynylás alakult ki.

A ló neme mén, életkora 4-4¼ év. Az ujjcsontok (ph.I.–II.) relatíve hosszúak, a patacsontok (ph.III.) kicsik. Mind a mellső, mind a hátulsó ujjak patológikus elváltozásai a ló mozgását jelentősen korlátozták.

3. sír, férfi – lovas sír (feldúlt, elpusztított, 1959)

Ló részleges csontváza a sír K-i végében. A ló feje az emberi csontváz lábfejei előtt (K-re), magasabb szinten, É-i tájolásban feküdt, alatta a 4 lábvég.

A lócsontváz maradványai (MNM Az. Gy. – ltsz.: 62.17.1–4.): koponya és mandibulapár. A lábvég csontjai nem lelhetők fel.

A vastag falú koponya hosszú és alacsony. A homlok egyenes, az agykoponya széles, lapos. Az alacsony orrhát széles. Az orrcsont előre-lefelé hajlik. A hosszú mandibula corpora alacsony, az alsó éle – a P3–4-nél – kidomborodó. Az érvágány mély. Az angulus és a ramus keskeny. Fogazat: I1, di2–3, C (alveolusban), P2–3, dp4, M1–2. Az alsó I1 korona belső pereme még nem csorbult. A P3-ak és az M2-k még nem nőttek sorba. Az M3-ak még az alveolusban vannak A mandibulában a C és az I3 alveolusai egymástól távol vannak.

A ló neme mén, életkora 3-3¼ év. Marmagassága a koponyaalap hosszúságától számítva (VITT 1952) 132,8 cm, alacsony testmagasságú.

4. sír, gyermek (1959)

Ételadomány maradványa a bal oldali váll mellett É-ra: „juh csigolya” (elveszett).

5. sír, férfi (1959)

Ételadomány maradványa a jobbra (D-re) fordult koponya bal oldali homloki–arci részén juh bal o. karcson (humerus sin., a prox. epiph. nyitott, nem csontosodott el, a dist. epiph. záródik; MNM Az. Gy. – ltsz.: 62.38.7.).

18. sír, férfi (1960)

Ételadomány maradványa a jobb oldali váll előtt, a koponyától D-re: juh jobb o. combcsont (femur dext., adultus; MNM Az. Gy. – ltsz.: 62.38.1.).

19. sír, nő (1960)

Ételadomány maradványa a koponyától jobbra, a sír D-i fala mellett: sertés jobb o. karcson (humerus dext., darabokra tört, a prox. és dist. epiph.-ek nyitottak, nem csontosodtak el; MNM Az. Gy. – ltsz.: 62.38.2.).

21. sír, gyermek (1960)

Ételadomány maradványa a bal oldali váll mellett: juh jobb o. karcson (humerus dext.) és combcsont (femur dext., mindkét csont prox. és dist. epiph.-e nyitott, nem csontosodott el. MNM Az. Gy. – ltsz.: 62.38.3–4.)

28. sír, fiatal férfi(?) (1960)

Ételadomány maradványa a jobb oldali váll előtt, a koponyától D-re 8 cm-re: sertés jobb o. karcson (humerus dext., a prox. és dist. epiph. nyitott, nem csontosodott el; MNM Az. Gy. – ltsz.: 62.38.5.).

31. sír, férfi (1960)

Ételadomány maradványa a jobb oldali váll előtt, a koponyától jobbra, szorosan a sír D-i falánál: juh bal o. karcson (humerus sin., a prox. és dist. epiph. nyitott, nem csontosodott el; MNM Az. Gy. – ltsz.: 62.38.6.).

53. Visonta-Felsőrért (1968)

12. sír, gyermek

Ételadomány maradványa: „sertés állkapocs” (elveszett), sírpozíciója ismeretlen.

19. sír, nő

Ételadomány maradványa: „állatcsont” (elveszett), a csontváz jobb oldali válla mellett.

38. sír, gyermek

A sírmellékletek között volt egy átfűrt kutya caninus (az ásatási naplóban „vaddisznóagyar”).

55. sír

Ételadomány maradványa a csontváz bal oldala mellett: juh bal o. karcson (humerus, elveszett).

72. sír

Ló részleges csontváza a sír É-i oldalában. A ló feje az emberi csontváz bal oldalán a felkarcson–könyök vonalában, Ny-i tájolásban feküdt (elveszett).

A megmaradt állatcsontok méreteit az 5. és 6. táblázat tartalmazza.

2. ÉRTÉKELÉS

Heves megyében 56 helyről ismert honfoglalás kori sír vagy temető, ezek közül 20 helyen (35,7%) van ló és/vagy ételadomány csontmaradványa. A 20 helyen 372 ismert és x ismeretlen számú sír került elő (l. az 1. táblázatban).

2.1. Lovas temetkezés

Heves megyében 17 helyről 31 részleges lovas temetke-

zés ismert (a sírok száma 234+x [13,6%]). A lóval eltemetett egyének megoszlása: 13 férfi, 4 nő (egy csecsemővel együtt [Tn.-Cst. 2.]) és 2 gyermek (l. a 2. táblázatban). A fellelhető, megmaradt lovak száma 10 (3. táblázat).

A lovas sírok száma 1 és 4 között változik (l. az 1–2. táblázatban):

HEVES MEGYEI HONFOGLALÁS KORI SÍROK ÉS TEMETŐK ARCHAEOZOOLOGIAI VIZSGÁLATA

1 ló	8 helyen	Bt.-Szh., Gyp.-Kk. 3., H.-B., H.-Kh. 1., L.-Vd. 13., Nh., Tö.-Rp. 6., V.-Fr. 72.
2 ló	2 helyen	E.-Alm. Rt.1-2., L.-Sp.II. 1-2.
3 ló	4 helyen	Bt.-Tp.II. 8., 12., 13., B.-Szp. 1-3., D.-Hp. 4., 6., 15., Tn.-Cst. 1., 2., 3.
4 ló	2 helyen	E.-Hh., Tsz. 1-4., E.-Hh., Bsz. 9., 13., 18., 33.

A lovak neme (1. a 3. táblázatban):

Neme	Egyedszám	Sírok
nem állapítható meg	2	Bt.-Tp.II. 12., D.-Hp. 15.
mén	5	D.-Hp. 4., L.-Vd. 13., Tn.-Cst. 1., 2., 3.
valószínűleg mén	2	Bt.-Tp.II. 13., D.-Hp. 6.
valószínűleg kanca	1	Bt.-Tp.II. 8.

A lovak életkora (1. a 3-4. táblázatban):

Évjárat	Életkor	Egyedszám	Sírok
(egy)éves csikó	1½-2 év között	1	Bt.-Tp.II. 12., férfi
kétéves	2-2¼ év között	2	D.-Hp. 6. női, 15. férfi
hároméves	3-4 év között	1	Tn.-Cst. 3. férfi
négyéves és kifejlett	5-10 év között	5	Bt.-Tp.II. 8. női, 13. férfi, D.-Hp. 4. férfi, Tn.-Cst. 1. gyermek, 2. nő + csecsemő
idős	kb. 15 év	1	L.-Vd. 13.

A hasznosítás szempontjából legértékesebb évjáratú (négyéves és kifejlett) lovak száma 5.

A lovak típusai a fej (koponya és állkapcsok) morfológiája alapján (VÖRÖS 2000, 364-367):

A lovak típusa	Egyedszám	Sírok
ún. boreális (póni)	6	Bt.-Tp.II. 8., D.-Hp. 15., L.-Vd. 13., Tn.-Cst. 1., 2., 3.
ún. mediterrán (arab lóval javított, illetve arab jellegű)	2	D.-Hp. 4., 6.

A lovak marmagassága és testalkata (1. a 3-4. táblázatban):

Testmagasság	alkat	Egyedszám	Marmagasság (cm)	Sírok
alacsony,	középkarcsú	2	131,3 - 132,8	Tn.-Cst. 1. gyermek, 3. férfi
kisközepes,	karcsú	2	136,8 - 137,8	Bt.-Tp.II. 8. női, 12. férfi
nagyközepes,	karcsú	3	141,3 - 141,8	D.-Hp. 15. férfi, Bt.-Tp.II. 13. férfi, L.-Vd. 13.
magas,	középkarcsú	1	147,2	D.-Hp. 6. női

Az alacsony, a kis- és nagyközepes lovak boreális típusúak; az egyetlen karcsú, magas egy arab típusú ló volt. A Tn.-Cst. 2. nő + csecsemő sírjába helyezett kifejlett mén súlyos csüd-párta ízületi gyulladásban szenvedő sánta ló volt.

2.2. Ételadomány

Heves megyében 8 helyen 22 sírban találtak ételadomány csontmaradványát (13 sírból maradt meg), 5 helyen részleges lócsontvázzal együtt kerültek elő (2. táblázat). Az Eger-Hajdú-hegy temetőiből szintén említik ételadomány csontmaradványait (BARTALOS 1899, 357). Az ételadomány 12 esetben az elhunyt bal oldalánál, 8 alkalommal a jobb oldalon volt, 2 esetben sírpozíciója ismeretlen. Az

ételadomány 14 sírban juh, 4 sírban sertés, 1 sírban juh vagy sertés, 3 sírban „ismeretlen” (juh- vagy sertés-) lapocka, comb, illetve gerinc volt (2. táblázat).

Juh – 15 sírban

a koponya, a váll bal oldalánál, vagy sír É-i részén, ÉNy-i sarkában – 11 sírban:

- 1 sírban „csigolya” (Tn.-Cst. 4. gyermek),
- 1 sírban scapula + humerus + borda (Bt.-Tp.I. 4. férfi),
- 4 sírban humerus (D.-Hp. 15. férfi, Tn.-Cst. 5. férfi, 31. férfi, V.-Fr. 55.?),
- 1 sírban „humerus vagy femur” (Bt.-Tp.II. 13. férfi),
- 2 sírban humerus + femur (D.-Hp. 2. női, Tn.-Cst. 21. gyermek),
- 1 sírban femur (A.-M. 20. női),

HEVES MEGYEI HONFOGLALÁS KORI SÍROK ÉS TEMETŐK ARCHAEOZOOLOGIAI VIZSGÁLATA

1 sírban femur + ágyékcsigolya (D.-Hp. 6. női);
 a koponya, váll jobb oldalánál – 4 sírban:
 1 sírban scapula (Tö.-Rp. 6. gyermek),
 1 sírban humerus (Tn.-Cst. 31. férfi),
 1 sírban humerus + radius (D.-Hp. 4. férfi),
 1 sírban femur (Tn.-Cst. 18. nő).

Juh vagy sertés – 1 sírban:

1 sírban femur (+ vaskés!) a koponya bal oldalánál.

Sertés – 4 sírban:

1 sírban mandibula (állkapocs) (V.-Fr. 12. gyermek),
 2 sírban humerus a koponya mellett, illetve a váll jobb oldalánál (Tn.-Cst. 19. női, 28. gyermek),
 1 sírban femur a koponya bal oldalánál (A.-M. 9. férfi).

Ismeretlen „állatsont” – 2 sírban (K.-L. 55. férfi, V.-Fr. 19. gyermek).

A juhús adásakor a scapula + humerus (Bt.-Tp.I. 4.) vagy a humerus + radius (D.-Hp. 4.) még származhat egy-egy lapockarészből, de a humerus és a femur (D.-Hp. 2. női, Tn.-Cst. 21. gyermek) együttes előfordulása két ételadomány, egy lapocka és egy combrészt egyidejű elhelyezését bizonyítja. Mind a bordák, mind a csigolyák előfordulása archaikus (Magyarországon az avar korból ismert) szokás továbbélését jelzik.

Az állatok levágásának (mortalitásának) valószínűsített időszaka:

Hónap	Évszak	Egyedszám	Sírok
január–február	tél vége	4	Tn.-Cst. 5., 19., 28., 31.
május–június	tavas	3	Bt.-Tp. I. 4., D.-Hp. 2., Tn.-Cst. 21.
április/május–július/augusztus	nyár	2	Tn.-Cst. 2., 3.
július/augusztus–szeptember/október	nyár vége	2	D.-Hp. 4., 15.
szeptember/október–december	ősz	1	D.-Hp. 6.
október/november	ősz vége	1	Tn.-Cst. 1.
szeptember/október–január/február	ősz–tél vége	2	A.-M. 9., 20.

1. táblázat. A lovas és az ételadományos sírok száma, megoszlása

Temető/sír	Sírok száma	Lovas sír	Férfi	Nő	Gyermek	Ételadomány
3. Aldebrő-Mocsáros	34					3
4. Besenyőtelek-Szörhát	2+x	1	1			
5. Besenyőtelek-Tepélypuszta I.	21+x					1
6. Besenyőtelek-Tepélypuszta II.	14+x	3	2	1		2
Boconád-Szilapos-puszta	3	3				
9. Dormánd-Hanyipuszta	10+x	3	2	1		4
11. Eger-Almagyar	x	x				
14. Eger-Répástető	2	2	2			
15. Eger-Hajdú-hegy, T.-szőlő	17	4	1			x
É.-, B.-, V.-szőlő	64+x	4				x
24. Gyöngyöspata-Kecskekő	6+x	1	1			
28. Heves-Boconádi út	x	x				
29. Heves-Kapitányhegy	1	1		1		
32. Kál-Legelő	83					1
35. Lőrinci-Selypi-puszta II.	4+x	2	2			
36. Ludas-Varjú-dűlő	x	1				
38. Novaji halom	1	1	1			
49. Tarnaörs-Rajnapart	1	1			1	1
50. Tiszanána-Cseh-tanya	32+x	3	1	1	1	7
53. Visonta-Felsőrét	77	1				3
	372+x	31+x	13	4	2	22+x

HEVES MEGYEI HONFOGLALÁS KORI SÍROK ÉS TEMETŐK ARCHAEOZOOLOGIAI VIZSGÁLATA

2. táblázat. Lovas és ételadományos sírok

Temető/sír	A halott neme	Ló	Az ételadomány maradványa	Egyéb
3. Aldebrő-Mocsáros				
9.	férfi		<i>sértés – combcsont j.o.</i>	
10.	férfi		„juh vagy sertés – combcsont”	vaskés
20.	nő		<i>juh – combcsont j.o.</i>	
4. Besenyőtelek-Szörhát				
x sír		1 részleges ló		
5. Besenyőtelek-Tepélypuszta I.				
4.	férfi		<i>juh – lapocka és karsont b.o., bordatöredékek</i>	
6. Besenyőtelek-Tepélypuszta II.				
8.	nő	<i>részleges ló</i>	„juh – kar- vagy combcsont”	
12.	férfi	<i>részleges ló</i>		
13.	férfi	<i>részleges ló</i>	„juh – kar- vagy combcsont”	
Boconád-Szilapos-puszta				
9. Dormánd-Hanyipuszta				
2.	nő		<i>juh – karsont j.o., combcsont b.o.</i>	
4.	férfi	<i>részleges ló</i>	<i>juh – kar- és orsócsont b.o.</i>	
6.	nő	<i>részleges ló</i>	<i>juh – 3 ágyékcsigolya, combcsont j.o.</i>	
15.	férfi	<i>részleges ló</i>	<i>juh – karsont b.o.</i>	
11. Eger-Almagyar				
x sír		x részleges ló		
14. Eger-Répástető				
1.	férfi	részleges ló		
2.	férfi	részleges ló		
15. Eger-Hajdú-hegy				
Turcsányi Gy. szőlője				
17 sír		4 részleges ló		
Barna I. szőlője				
9.		részleges ló		
13.		részleges ló		
18.	férfi	részleges ló		
33.		részleges ló		
24. Gyöngyöspata-Kecskekő				
3.	férfi	részleges ló		
28. Heves-Boconádi út				
x sír		x részleges ló		
29. Heves-Kapitányhegy				
1 sír	nő	részleges ló		
32. Kál-Legelő				
55.	férfi		„? – borda”	
35. Lőrinci-Selypi-puszta II.				
1.	férfi	részleges ló		
2.	férfi	részleges ló		
36. Ludas-Varjú-dűlő				
13.	gyermek	részleges ló		
38. Novaji halom				
sír	férfi	részleges ló		kutya

HEVES MEGYEI HONFOGLALÁS KORI SÍROK ÉS TEMETŐK ARCHAEOZOOLOGIAI VIZSGÁLATA

Temető/sír				
Sírszám	A halott neme	Ló	Az ételadomány maradványa	Egyéb
49. Tarnaörs-Rajnapart				
6.	fiú	részleges ló	„juh – lapocka”	
50. Tiszanána-Cseh-tanya				
1.	fiú	részleges ló		
2.	nő + csecsemő	részleges ló		
3.	férfi	részleges ló		
4.	gyermek		juh – „csigolya”	
5.	férfi		juh – karcsont b.o.	
18.	férfi		juh – combcsont j.o.	
19.	nő		sertés – karcsont j.o.	
21.	gyermek		juh – kar- és combcsont j.o.	
28.	fiatal férfi		sertés – karcsont j.o.	
31.	férfi		juh – karcsont b.o.	
53. Visonta-Felsőrért				
12.	gyermek		„sertés állkapocs”	
19.	nő		„állatcsont”	
38.	gyermek			kutyafog
55.			juh – karcsont b.o.	
72.		részleges ló		

Dőlt betűs maradványok = gyűjteményekben elhelyezett, meglévő leletanyag
 b.o. = bal oldali, j.o. = jobb oldali

3. táblázat. A lovak marmagassága (cm)

Sír	Ló				Metapodium		
	Neme	Életkora (év)	Marmagassági átlag		Csont	Méret	Marmagasság
6. Besenyőtelek-Tepélypuszta II.							
8. női	kanca(?)	adult	136,8	közepes	mc.	219	135,5
					mc.	219	135,5
					mt.	266	139,2
12. férfi		1½-2	137,8	közepes	mc.	222	137
					mc.	222	137
					mt.	264	138,2
					mt.	266	139,2
13. férfi	mén(?)	adult	141,4	közepes	mc.	227	139,7
					mt.	271	141,8
					mt.	272	142,3
9. Dormánd-Hanyipuszta II.							
4. férfi	mén	5-5¼					
6. női	mén(?)	2½-2⅔	147,2	magas	mc.	236	144,5
					mc.	237	145
					mt.	285	149,3
					mt.	286	149
15. férfi		2-2¼	141,4	közepes	mc.	227	139,7
					mc.	227	139,7
					mt.	273	142,9
					mt.	274	143,4

HEVES MEGYEI HONFOGLALÁS KORI SÍROK ÉS TEMETŐK ARCHAEOZOOLOGIAI VIZSGÁLATA

Sír	Ló				Metapodium		
	Neme	Életkora (év)	Marmagassági átlag		Csont	Méret	Marmagasság
36. Ludas-Varjú-dűlő							
13.	mén	kb. 15	141,8	közepes	mc.	228	140,2
					mt.	274	143,4
50. Tiszanána-Cseh-tanya							
1. gyermek	mén	4½	131,3	alacsony	mc.	210	130,7
					mc.	210	130,7
					mt.	252	131,7
					mt.	252,5	131,9
2. női + cs.	mén	4-4¼					
3. férfi	mén	3-3¼	132,8	alacsony			

4. táblázat. A lovak általános méretei (mm, cm)

Temető	Sír	A ló neme	Életkora	mc.	mc. index	ph.I.	ph.II.	mt.	ph.I.	ph.II.	Marmag.
6. Besenyőtelek-Tp. II.	8.	kanca?	adult	219	14,1	73	39	266	70	42	136,8
				14,1	219	40,0		42			
	12.		1½-2	222	14,4	76	42	264	77	44	137,8
					222	14,4	78	40	266	77	44
	13.	mén?	adult	227	14,9		43	271			141,4
								272			
9. Dormánd-Hp.	4.	mén?	5-5¼								
	6.	mén?	2½-2¾	236	13,8	79	45	285	76	76	147,2
				237	13,9	79	45	286			
	15.		2-2¼	227	13,8	74	40	273	74	39	141,4
				227	13,6	73,5	40	274	73	40	
36. Ludas-Vd.	13.	mén	kb. 15	228	15,3			274	79	45	141,8
50. Tiszanána-Cst.	1.	mén	4½	210	15,4			252			131,3
				210	15,4			252,5			
	2.	mén	4-4¼			76	42		75	42,5	
						78	43		74	43	
	3.	mén	3-3¼								132,8

5. táblázat. A lovak csontméretei (mm)

Sír	Csont	Hossz	Sagitt.h. ¹	Prox. sz.	Diaph. sz.	Dist. sz.	Prox. m.	Diaph. m.	Dist. m.
6. Besenyőtelek-Tepélypuszta II.									
8.	mc.	219		50	31	50,5	32	21	36,5
	mc.	219		50	31	49	33	22	35
	ph.I. A.		73	50	34	43	34	19	23
	ph.II. A.	39		51	45	47	29	21	25
	ph.II. A.	40		52	45	47	30	21	25
	mt.	266		51	30	49	46	25	37
	ph.I. P.		70	53,5	34	42	36	19	24,5
	ph.II. P.	42		52	43	45	32	22	27
12.	ph.II. P.	42		52	43	45	32	22	27
	mc.	222		50	32	50	33	23	33,5
	mc.	222		50	32	50	33	24	34
	ph.I. A.		76	51	34	44	34	19	23
	ph.I. A.		78	50	34	43,5	34	18	23
	ph.II. A.	42		49	43	47	30	22	26

¹ = median sagittalis hosszúság

HEVES MEGYEI HONFOGLALÁS KORI SÍROK ÉS TEMETŐK ARCHAEOZOLÓGIAI VIZSGÁLATA

Sír	Csont	Hossz	Sagitt.h. ¹	Prox. sz.	Diaph. sz.	Dist. sz.	Prox. m.	Diaph. m.	Dist. m.
	ph.II. A.	40		48	43	46	30	21	25
	mt.	264		49	30	50	44	25	35
	mt.	266		50	28	50	43	25	35
	ph.I. P.		77	53	33	43	35	19	23
	ph.I. P.		77	53	33	42	35	18,5	23
	ph.II. P.	44		47	41	45	32	22	26
	ph.II. P.	44		47	41	45	31	22	26
13.	mc.	227		52	34	51	33	22	38
	mc.			52			33		
	ph.II. A.	43		52	46	51	32	22	27
	mt.	271		50	29	51	47	24	38
	mt.	272		50	29	50,5	48	23	38
9. Dormánd-Hanyipuszta									
6.	mc.	236		53	32,5	50	34	25	37,5
	mc.	237		53	33	49	34	24,5	37,5
	ph.I. A.	87,5	79	51	33,5	44	36	20	25
	ph.I. A.	87,5	79	51	34	45	36	20	25
	ph.II. A.	45		51	46	51	31,5	22	27,5
	ph.II. A.	45		51	46	51	31,5	21	27,5
	mt.	285		51	29	48,5	47	28	38
	mt.	286		52	30	48	48	28	39,5
	ph.I. P.	81,5	76	52	31,5	41	39	19	25
	ph.I. P.	81	76	51	31,5	41,5	39	19	26
	ph.II. P.	43		48,5	41,5	46	32,5	22	27,5
	ph.II. P.	45		48,5	41	47	33	23	28
15.	mc.	227		47	31,5	48,5	30	22	35
	mc.	227		48	31	48	31,5	22	36
	ph.I. A.	82	74	51	32	43,5	34	18,5	23,5
	ph.I. A.	83	73,5	51	32	43,5	34	18	24
	ph.II. A.	40		50	43	49	29	19	25
	ph.II. A.	40		49,5	43	48,5	30	20	25
	mt.	273		48	29	48	45	25	37
	mt.	274		49	29	48	45	25	37
	ph.I. P.	80	74	51	32	42	37	19	23,5
	ph.I. P.	80,5	73	51	31,5	42,5	37	19	23
	ph.II. P.	39		48,5	40,5	45,5	31	20,5	25,5
	ph.II. P.	40		49	41	46	31	21	25,5
36. Ludas-Varjú-dűlő									
13.	mc.	228		53	35	49	32,5	22,5	37
	mt.	274		51	31,5	48,5	47	27	38
	ph.I. P.	8	79	56	34	44,5	38	19	25,5
	ph.II. P.	45		50	40	44,5	33	22	28
50. Tiszanána-Cseh-tanya									
1.	mc.	210		45	32,5	45	29	20	35,5
	mc.	210		46	32,5	45	29	20	35
	mt.	252		47	30,5	45	44,5	22	35
	mt.	252,5		47	31	45	43	22	36
2.	ph.I. A.	83	76	53	36	47	37	20	25

HEVES MEGYEI HONFOGLALÁS KORI SÍROK ÉS TEMETŐK ARCHAEOZOOLOGIAI VIZSGÁLATA

Sír	Csont	Hossz	Sagitt.h. ¹	Prox. sz.	Diaph. sz.	Dist. sz.	Prox. m.	Diaph. m.	Dist. m.
	ph.I. A.		78	62*	37	46,5	43*	20	25
	ph.I. P.	82	75	55	42*	54*	40	24*	28*
	ph.I. P.	82	74	54	37	46	38,5	20	25
	ph.II. A.	42		51	45	52	31	23	27
	ph.II. A.	43		51	45,5	52	31	24	26,5
	ph.II. P.	42,5		55	44	48,5	33	23,5	28
	ph.II. P.	43		52	42	48	32,5	24	28

* = csontfelrakódás miatt megnagyobbodott méretek

6. táblázat. A juh- és sertéscsontok méretei (mm)

Sír	Csont	Hossz	Prox. sz.	Diaph. sz.	Dist. sz.	Prox. m.	Diaph. m.	Dist. m.
Juh								
9. Dormánd-Hanyipuszta								
2.	humerus	/81/		9	24		11	
	femur	/101/		10	30		10	30
4.	radius		30	15		16	8	
6.	femur			14	34		14	41
15.	humerus			14	29		15	25
50. Tiszanána-Cseh-tanya								
5.	humerus	112*		12,5	27,5		3,5	24,5
18.	femur	173	45	16,5	36,5	20,5	17,5	48
21.	humerus	/92/		10			11	
31.	humerus	110*		13,5	28		14,5	26
Sertés								
3. Aldebrő-Mocsáros								
9.	femur	144*		10,5	29		13	33
50. Tiszanána-Cseh-tanya								
19.	humerus	/110/		11	31,5		15	
28.	humerus	/110/		11	32		14	

// zárójelben levő méret = csak a diaphysis mérete

* = prox. epiphysis nélküli hossz méret

V. DIE GRÄBERFELDER DES KOMITATES HEVES IM 10.–11. JAHRHUNDERT

L. Révész

Die Darstellung der Geschichte, der Besitzer und Völker des Komitates Heves im 10. Jahrhundert in der *Gesta Hungarorum* – verfasst von dem am Anfang des 13. Jahrhunderts tätig gewesenem Anonymus – beeinflusst bis heute grundlegend die Tätigkeit derjenigen Forscher, die sich mit der frühen Geschichte dieser Region beschäftigen. Die von Anonymus überlieferten Informationen über diese quellenarme Periode sind bis heute unvermeidbar, und bewegen die Historiker, Archäologen, Sprachwissenschaftler oder Ethnografen, die die Geschichte der Mátraalja [Bergfußgegend des Mátra-Gebirges] zur Zeit der Landnahme und der Staatsgründung erforschen wollen, zu einer Stellungnahme dagegen oder dafür. Die Forschung identifiziert die bei Anonymus erwähnten Kumanen schon seit Langem mit Sicherheit mit den Kabaren, und man machte mehrere Versuche, den Nachlass dieser Volksgruppe, die sich den Ungarn angeschlossen hatten, zu bestimmen. Das Gesamtbild ist aber viel bunter, weil im südlichen Gebiet des Komitates Heves, welches heute zum größten Teil zum Komitat Szolnok gehört, den frühen schriftlichen Quellen nach (und nicht nur laut des Werkes von Anonymus) von der zweiten Hälfte des 10. Jahrhunderts an nachweisbar (auch) Petschenegen gelebt haben.

Unter den Forschern ist György Györffy der Meinung, dass der südliche, zwischen der Theiss und dem Mátra-Gebirge liegende Teil des Komitates Heves im 10. Jahrhundert im Besitz des Árpádenhauses gewesen ist. Seiner Meinung nach weisen darauf die in dieser Gegend besonders häufigen Ortsnamen hin, die aus den Personennamen der Mitglieder des Árpádenhauses gebildet worden sind. Im Gegensatz dazu können wir in dieser Gegend mit dem kabarischen Ethnikum nicht rechnen, hier war ja die Sippe Aba [die Abaer] kein Erstlandnehmer, sie erwarb in diesem Gebiet erst nach 955 Territorien. Gyula Kristó meinte aber das Gegenteil, dass in diesem Gebiet die Abaer als Erstlandnehmer über gewaltige Grundbesitze verfügten, deren Bevölkerung mit ihrer Herrschaften identischer Abstammung – also kabarisch gewesen war. Auf diese Weise hielt er den oben angeführten Bericht von Anonymus über die Ansiedlung der Abaer und ihres Volkes im Territorium des heutigen Komitates Heves im Grunde genommen für authentisch. Mit dieser Meinung schloss er sich letzten Endes – und auch eingeständenermaßen – der früheren Hypothese von Béla Kovács an.

B. Kovács ist in seinem Aufsatz zur Folgerung gekommen, dass die Grundbesitze der bei Anonymus ku-

manisch (= kabarisch) genannten Stammesfürsten in den Komitaten Heves, Borsod und Nógrád mit den heute von der ethnografischen Gruppe der Paloczen bewohnten Gebieten völlig übereinstimmen. Da laut des Werkes des byzantinischen Kaisers Konstantin VII. Porphyrogenetos die drei Stämme der Kabaren einen Großfürsten gehabt haben, hält es Kovács für wahrscheinlich, dass sie in einem Block gelebt haben. Von Sámuel Aba verraten sowohl Anonymus, wie auch die Bilderchronik, dass er chararischer Abstammung war. Im Zusammenhang mit den Ortsnamen der von den Paloczen bewohnten Gebiete hebt der Verfasser hervor, dass es darunter oft solche Ortsnamen gibt, die aus türkischen Appellativen entstanden (Bóly~Bolya, Fancsal~Fancsika, Vécs~Pécs~Bécs, Áta~Atya~Átány usw.). Die Abaer sollen das Christentum byzantinischen Ritus schon im Chasarenreich kennengelernt haben. So errichteten sie auch in Ungarn Kirchen von besonderem Typ, dessen Denkmäler das Sippenkloster von Feldebrő, sowie die Kirche von Tarnaszentmária sind. Ebenfalls zu dieser Gruppe zählte er die neben dem Rundtempel von Kisnána gefundenen drei Grabsteine, auf denen Kreuz mit gleichen Armen, bzw. primitives, Menschenfigur darstellendes Relief zu sehen sind. Ein Zeichen des byzantinischen Christentums sieht er auch darin, dass mehrere von den im Siedlungsgebiet der Abaer errichteten Kirchen der Verehrung von byzantinischen Heiligen gewidmet wurden.

Es gibt solche archäologischen Belege, die uns des Nähern interessieren, leider nur in geringer Anzahl vorhanden. Der Verfasser erwähnt bloß den von den anderen ungarländischen Fundorten abweichenden Bestattungsritus und das anthropologische Material des Gräberfeldes von Eger-Szépasszony-völgy (leider nicht ausführlich beschrieben, worin diese besonderen Merkmale bestehen), erörtert an erster Stelle den aus dem Grab 26 zum Vorschein gekommenen Ohrlöffel, dessen Analogien aus Chasarien bekannt sind. Letzten Endes ist er also der Meinung, dass auf Grund siedlungsgeschichtlicher, sprachwissenschaftlicher, kirchengeschichtlicher und archäologischer Angaben die Existenz einer türkisch geprägten Volksgruppe im 9.–11. Jahrhundert in Nordungarn identifiziert werden kann. Diese Volksgruppe war der Stamm der Kabaren. Ihre Nachkommen erhielten den Volksnamen *Palocze* spöttischer Deutung im 12.–13. Jahrhundert auf Grund überkluger Erklärung von Chronisten, entsprechend einer Volksnamensetymologie slawischer Sprache.

Der oben erwähnte Aufsatz von B. Kovács ist ein typisches Beispiel für die gemischte Argumentation. Seine Theorie entbehrt im Grunde genommen jedes archäologische Beweismaterial. Man darf auf Ortsnamen unsicherer Datierung, Herkunft und Erklärung eine so wichtige Folgerung kaum basieren. Was die hiesige Ansiedelung der Sippe Aba betrifft, gibt es bis auf die Erzählung von Anonymus keinen anderen Hinweis darauf, dass die Abaer in diesem Gebiet Urbesitzer gewesen wären. Aber auch darauf gibt es keinen Hinweis, dass sie ihre dortigen Grundbesitze erst nach 955 erworben hätten – wie es von Györffy gemeint wurde. Und wenn wir doch die Hypothese annehmen würden, wonach die Abaer schon vor den Jahren der ungarischen Landnahme an bedeutende Grundbesitze im Territorium des Komitates Heves erworben haben, würde all dies noch nicht automatisch bedeuten, dass die dort ansässige Bevölkerung sogar in größerer Anzahl ebenfalls kabarisch gewesen wäre. Und über die Vermutung, wonach die Abaer schon im Chasarischen Reich das Christentum byzantinischen Ritus' kennengelernt hätten, haben wir überhaupt keine ernsthaft überlegbaren Angaben. In diesem Fall müssten wir nämlich annehmen, dass ihre derartigen Kenntnisse, ihr Glauben fast anderthalb Jahrhunderte lang verwahrt, wie ein Schlundbach verborgen wurden, um dann bei der an der Jahrtausendwende erfolgten christlichen Staatsgründung plötzlich wieder ans Tageslicht zu gelangen! Eine derartige Deutung von Kirchengrundrissen, Patrozinien aus dem 11. Jahrhundert ist ohne Belege nicht zu erlauben, da sie sich auf einer total unbelegten Hypothese beruht. Trotz alledem wurde die Hypothese von B. Kovács nicht nur im Kreis mancher Vertreter der Geschichtswissenschaft, sondern auch der Ethnografie und der Archäologie positiv aufgenommen.

Vom Gesichtspunkt der archäologischen Angaben aus untersuchte Csanád Bálint die hier erörterte Region, er versuchte dabei mit Hilfe deren die Lücken in der Theorie von B. Kovács auszufüllen. Beim Versuch einer Abgrenzung der einzelnen Regionen des ungarischen Siedlungsgebietes im 10. Jahrhundert, auf Grund der verschiedenen Gegenstandstypen und der Elemente der Glaubenswelt ist er zum Ergebnis gekommen, dass das am Bergfuß des Mátra-Gebirges angesiedelte Ethnikum in einigen grundlegenden Zügen von den anderen Teilen des Karpatenbeckens abweicht. Sachte rechnete er mit dem Dasein des kabarischen Ethnikums.

Die typischsten Anzeichen sind die große Anzahl der Schädelreparationen, der fast totale Mangel an Kaftanbeschlügen mit Anhängern, sowie an westlichen Münzen, und eine bedeutende Menge von gegossenen, durchbrochenen Zierscheiben. Dazu kommen noch die Armseligkeit des Fundmaterials der Gräberfelder und die geringe Anzahl der Pferdebestattungen. Auf Grund all dieser Beobachtungen ist er zur Folgerung gekommen, dass es be-

sonders schwer wäre, die Volksgruppe des Mátra-Gebietes von der hiesigen Ansiedlung eines Stammes der Abaer, oder der Kabaren getrennt zu betrachten.

Die Feststellungen von Cs. Bálint wurden von der Seite von István Dienes und János Gyöző Szabó stark kritisiert. I. Dienes machte die Forschung darauf aufmerksam, dass man das Charakteristikum je einer Region auf Grund insgesamt einiger Gegenstandstypen und eines Brauchs kaum feststellen dürfte. Dazu kommt noch, dass die Schädelreparationen, wie auch die gegossenen Zierscheiben im ganzen Land verbreitet waren, die letzteren sind sogar eben in den Gräberfeldern des Komitates Heves in geringer Anzahl vertreten (Eger-Szépasszonyvölgy, Aldebrő-Mocsáros). Was die Gräberfelder der Mátraalja-Gegend betrifft, ist Dienes zur Folgerung gekommen, dass die Verteilung der reicheren und ärmeren Gräbern in der erörterten Region den Beobachtungsergebnissen von den anderen Gebieten des Landes und den Kenntnissen über die Gliederung der ungarischen Gesellschaft entspricht.

Die Beobachtungen und Bemerkungen des Archäologen J. Gy. Szabó, besten Kenners der erörterten Region, der ja dort gearbeitet hat, können nicht außer Acht gelassen werden. Wir kennen nämlich die überwiegende Mehrheit der Gräber, der Gräberfelder des Komitates Heves aus dem 10.–11. Jahrhundert unbestreitbar auf Grund der Fundrettungen von J. Gy. Szabó. Nach den vielversprechenden Anfängen im 19. Jahrhundert (damals wurde das erste Grab aus dem 10.–11. Jahrhundert im Füzesabony-Réthy-tanya [-Gehöft] freigelegt) kamen nämlich landnahmezeitliche Gräber ganz bis 1958 nur als Streufunde oder als „Nebenprodukte“ anderer Ausgrabungen zum Vorschein: im Komitat waren insgesamt 22 Fundorte bekannt! Die Anzahl der Funde stieg erst dann sprunghaft, als J. Gy. Szabó in Eger zu arbeiten begann (1958). Neben ihm führten I. Dienes, Árpád Nagy und B. Kovács an einigen Fundorten bedeutende Freilegungen durch. Als Ergebnis ihrer Tätigkeit wurden im Laufe von 30 Jahren weitere 25 Fundorte bekannt. In Besitz und Kenntnis seiner neueren Funden konnte J. Gy. Szabó die früheren Ansichten über das Fehlen bestimmter Gegenstandstypen in Mátraalja (wie Anhänger und Kaftanbeschlüge mit Anhängern, punzierte Rundscheiben, rosettenverzierte Pferdegeschirrbeschlüge, gepresste Kleiderbeschlüge, Ohrgehänge in Form aufgereihter Kügelchen), bzw. über das typische Vorkommen von anderen Gegenstandstypen (gegossene, durchbrochene Zierscheiben) auf überzeugende Weise korrigieren. Auf diese Weise verlor die ganze frühere Diskussion im Grunde genommen ihre Geltung.

Im Zusammenhang mit dem oben ausführlich erörterten Meinungsunterschied bezüglich des einstigen Existierens der Kabaren im Kreis der Bevölkerung der Region muss ich aber bemerken, dass die Einwände von Szabó sich lieber auf die Auswertung der archäologischen

Funde beziehen, auch er selbst hielt es nämlich für möglich, dass das Ethnikum der Ansiedler in der Mátraalja-Gegend kabarisch gewesen war. Dabei machte er uns in einem früheren Aufsatz nachdrucksvoll darauf aufmerksam, dass die archäologische Forschung das gegenständliche Denkmalmaterial der Kabaren bis heute nicht beruhigend bestimmen konnte. Laut seiner Beobachtungen sind das landnahmezeitliche ungarische Siedlungsgebiet, bzw. das durch die spätawarischen Denkmäler markierte Siedlungsgebiet im Grunde genommen miteinander identisch; und die Landnehmer fanden im südlichen Teil des Komitates Heves keine unbesiedelten Sumpfsümpfe, sondern eine spätawarische Kultur pflegende Bevölkerung. Er bemerkte, dass etwa das Zweidrittel der landnahmezeitlichen Fundorte des Komitats im Flachland, praktisch gesehen südlich von der Eisenbahnlinie Budapest-Miskolc liegt. Auf Grund dieser Beobachtung stellte er fest, dass „...Anonymus bei der Beschreibung der Weglinie der Eroberung von den Gebirgen Bükk, Mátra und der Gebiete von Nógrád eigentlich die ersten Siedlungsgebiete der Ansiedlersippen angab.“ An der Südseite der Gebirge Mátra und Bükk, in den Flusstälern der etwas hügeligeren Landschaft ist die erste Generation der Landnehmer nur von Männergräbern mit Waffenbeigaben vertreten (Eger-Almagyar, Eger-Répástető, Gyöngyöspata-Csákberek), seiner Meinung nach kann man keine Familiengräberfelder, Frauen- und Kindergräber aus den Jahrzehnten direkt nach der ungarischen Landnahme nachweisen. Aber seiner diesbezüglichen Feststellung widersprechen die Funde von Heves, Dormánd, Besenyőtelek, Aldebrő, Pély, Rózsaszentmárton, Tiszanána und von Eger.

Auf Grund der schriftlichen Quellen müssen wir im Gebiet des Komitates Heves im 10.–11. Jahrhundert neben den Kabaren auch mit einem anderen Ethnikum rechnen, und zwar mit den Petschenegen. Dieser Fragenkomplex wurde am ausführlichsten von Á. Nagy untersucht. Die Ansiedlung der Petschenegen in den Gebieten von Kemej am Ende des 10. Jahrhunderts, zur Zeit des Großfürsten Taksony (um 955 – um 972) kennen wir aus der Gesta Hungarorum von Anonymus. Laut deren siedelte sich in diesem Gebiet der Stammesfürst der Petschenegen Tonuzoba (der Ahne der späteren Sippe Tomaj) mit seinem Volk an. Die Angaben der Gesta Hungarorum werden auch von einer anderen schriftlichen Quelle belegt, und zwar von einer Urkunde, die von comes Péter aus der Sippe Aba um 1067 ausgestellt wurde und mit der Stiftung der Benediktinerabtei von Százsd in Verbindung gebracht werden kann. In der Urkunde wurde bei der Aufzählung der in der Gegend bei Szihalom befindlichen Grundbesitze des Klosters von Százsd auf einen Weg hingewiesen, der zu den Grabhügeln der Petschenegen führt. Die Urkunde erwähnte außerdem bei der Feldbegehung desselben Grundbesitzes den Brunnen der Petschenegen,

sowie zum Schluss bei der Aufzählung der Dienervölker der Grundbesitze, die dem Kloster geschenkt wurden, 30 Diener zu Pferde – unter ihnen 20 Ungarn und 10 Petschenegen. Auf Grund sprachwissenschaftlicher bzw. ortsnamensetymologischer Überlegungen zählte Á. Nagy die folgenden Siedlungen zum Siedlungsgebiet der Petschenegen: Besenyőtelek, Dormánd, Füzesabony, Kerecsend, Hevesvezekény, Pély, Tepély, Kál, Sarud, Átány, Kömlő, Erdőtelek. Dabei betonte er aber, dass die auf diese Weise markierten Gebietsgrenzen nicht ausschließlich die von den Petschenegen bewohnten Gebiete anzeigen, sondern im Großen und Ganzen diejenige Linie, innerhalb derer sich die von Tonuzoba geführten Petschenegen im 10. Jahrhundert nördlich von der Theiß angesiedelt hatten. Er mußte dann großen Schwierigkeiten gegenüberstehen, als er versuchte, im archäologischen Fundmaterial des 10.–11. Jahrhunderts die an die Petschenegen anknüpfbaren Funde von den anderen abzugrenzen. Schließlich war er der Meinung, dass die Gräber, bzw. die Gräberfeldfragmente von Erdőtelek, Tiszabura, Füzesabony-Réthy-tanya sowie von Ohat-Pusztakócs, Csattag-halom mit den Petschenegen in Verbindung gebracht werden können. In der Wirklichkeit unterscheiden sich diese Grabfunde bis auf den Fund von Erdőtelek überhaupt nicht von den zahlreichen anderen Fundgütern des Karpatenbeckens aus dem 10.–11. Jahrhundert. Allein die Tatsache, dass sich irgendeiner Fundort laut schriftlicher Quellen aus dem 11. (oder aus einem noch späteren) Jahrhundert im Siedlungsgebiet der Petschenegen befindet, zeugt nicht vom ethnischen Charakter der dort bestatteten Person(en). Es gilt und es ist besonders zu überlegen im Falle des Fundortes Füzesabony-Réthy-tanya, bzw. des dort freigelegten Mädchengrabes, welches mit den in der Stiftungsurkunde der Abtei von Százsd erwähnten Grabhügeln der Petschenegen in Zusammenhang gebracht wurde.

Die Hypothesen von Á. Nagy wurden von Historikern und Archäologen stark kritisiert. Die Bestimmung des gegenständlichen Nachlasses des frühen, aus dem 10.–11. Jahrhundert stammenden Fundmaterials der Petschenegen, bzw. ihre Abgrenzung von dem gleichalterigen ungarischen Fundmaterial ist bis heute ungelöst, deshalb ist es nicht zu bewundern, wenn der Versuch der Bestimmung der Denkmäler der Petschenegen scheitert.

Die oben beschriebenen Feststellungen, die Ergebnisse der bisherigen Forschungen zusammenfassend können wir zur Sache die folgende Meinung äußern: Unter den bis heute bekannten Grabfunden des Komitates Heves aus dem 10.–11. Jahrhundert gelang es der Forschung nicht, archäologische Spuren, beziehungsweise Merkmale sowohl der vermuteten Kabaren als auch der bestimmt hier gelebten Petschenegen nachzuweisen. Aber mit Sicherheit kann man in mehreren Fällen die Methode ergreifen, im deren Zeichen die Forscher die an und für sich besonders fragmentarischen und unsicheren Angaben mit

Hilfe ähnlicherweise unsicherer Daten anderer Disziplinen erklären oder belegen möchten. Das ist die typische Methode der „gemischten Argumentation“. Dazu kommt noch, dass die Anwendung von diesen unsicheren Angaben in mehreren Fällen auf eine selektive Weise erfolgte, und zwar so, dass man von den unterschiedlichen Erklärungen diejenige Möglichkeit hervorhob, die die eben aktuelle Hypothese belegen kann, während man die anderen, die deren Argumentationssystem schwächen würden, in den Hintergrund drängte.

Es ist besonders riskant, wenn ein Archäologe mangels Spezialausbildung in sprachgeschichtlichen, namens-etymologischen Fragen Stellung nimmt, darüber hinaus gibt es aber ein anderes Moment, welches weitere Gefahren in sich verbirgt. Beim Namen genannt: Im Falle eines archäologischen Fundortes (besonders eines Gräberfeldes) ist es immer gefährlich, den Fundort mit einem in seiner Nähe befindlichen, aber bei der überwiegenden Mehrheit der Fälle in mehrere Jahrhunderte jüngeren Quellen erwähnten Ortsnamen zu verbinden. Es ist nämlich einerseits schwer (besser gesagt bei der überwiegenden Mehrheit der Fälle überhaupt nicht möglich), die Verbindung zwischen den zwei Orten zu belegen, andererseits können solche miteinander künstlich verbundenen Angaben (die nicht genügend belegt sind) den Anschein von vielen Seiten belegter Daten zu geben, der dann zum Ausgangspunkt zahlreicher falscher Folgerungen werden kann. Gerade deshalb werde ich – trotz aller Verlockung – im Folgenden bei der Auswertung der archäologischen Funde diejenigen eventuellen Folgerungen außer Acht lassen, die aus den in ihrer Nähe befindlichen Ortsnamen gezogen werden könnten: es ist nämlich die Aufgabe einer anderen Disziplin. Ich möchte auch der Methode nicht folgen, die das Fundmaterial der Gräberfelder aus der Zeit der Landnahme und der Staatsgründung im Lichte der historischen Hypothesen bezüglich der erörterten Region, bzw. sich danach richtend (oder aber denen gegenüberstellend) auswerten würde. Diese Funde müssen nämlich als eigenartige und einmalige Quellen die von ihnen getragenen Informationen selbst verraten – und zwar von keinerlei Präkonzeption beeinflusst. Wenn auch das Schlussergebnis weniger und farbloser wird, als man das auf Grund falsch gemeinter Komplexität erwarten würde, hoffe ich darauf, dass dieses wenige Ergebnis unbedingt auf festerer Basis liegen wird.

Im Komitat Heves kennen wir 50 Fundorte, wo Grabfunde zum Vorschein gekommen sind. Es gibt darunter 18 Streufunde, oder unsichere Nachrichten von Gräbern, Gräberfeldteilen mit einem Fundstück, oder mit einigen erhalten gebliebenen Gegenständen. Von diesen Fundorten können wir höchstens Eindrücke haben, zu ihrer Auswertung, Beurteilung stehen uns die unentbehrlichen ausführlicheren Informationen leider nicht zur Verfügung.

Es gibt insgesamt 32 solche Fundorte, wo ein Grab oder mehrere Gräber, bzw. kleinere oder größere Gräberfeldteile beobachtet wurden. Von denen kann nur ein einziger Fundort (Visonta-Felsőré) für völlig freigelegt gehalten werden. Es stehen uns drei weitere Fundorte zur Verfügung, wo laut der Schätzung der Ausgräber mindestens 75–80% der Gräber gerettet wurde (Kál-Legelő, Tiszánána-Cseh-tanya [Gehöft], Újlőrincfalva-Magyarad). Bei sechs Fundorten wurde je etwa die Hälfte des Gräberfeldes bekannt (Aldebrő-Mocsáros, Dormánd-Hanyipuszta, Eger-Szépasszony-völgy, Pétervására-Ivádi út [Straße], Tarnaörs-Grundbesitz von L. Kerek, Vámosgyörk). Vermutlich kann man noch diejenigen einsamen Gräber zu diesen zählen, deren Umgebung mehrmals 10 Meter weit durchgeforscht wurde, aber keine weiteren Bestattungen gefunden wurden (6 Fundorte: Füzesabony-Kettőshalom-Sandgrube, Füzesabony-Réthy-tanya, Heves-Kapitányhegy, Ludas-Varjú-dűlő [Flur], Pétervására-Laktanya [Kaserne], Tarnaörs-Rajnapart). Die übrigen 16 Fundorte können als kleinere-größere Gräberfeldteile betrachtet werden. In diesen insgesamt 32 Gräberfeldern, Gräberfeldteilen wurden 583 Gräber freigelegt. Das ist also diejenige Datenbasis, auf der unsere Auswertung bezüglich der Gräberfelder des Komitates Heves im 10.–11. Jahrhundert ruhen kann. Meiner Meinung nach brauche ich nicht zu beteuern, dass diese Angabenmenge – im Vergleich zur Bevölkerung des Gebietes im 10.–11. Jahrhundert, deren Zahl übrigens unbekannt, aber offensichtlich mehrhundertmal größer gewesen ist – nicht einmal als Probeentnahme angenommen werden kann.

Der Forscher dieses Themas kann deshalb an diesem Punkt aus zwei Möglichkeiten wählen: Die eine Möglichkeit wäre, dass er die Situation für aussichtslos erklärt, und sich auf die ungenügende Anzahl der Angaben bezogen aussagt, dass der nötige Grund dafür nicht zur Verfügung steht, auf dem man den wissenschaftlichen Kriterien entsprechende Folgerungen ziehen könnte. Die Analyse der besonders wenigen untersuchbaren Fundorte und der anderen Gräberfeldreste, die für eine Untersuchung ungeeignet sind, führt nämlich unvermeidlich zu falschen Folgerungen, die nicht die ehemalige Wirklichkeit (besser gesagt: ein kleines Segment davon) widerspiegeln, sondern deren Zerrbild, welches jede Authentizität entbehrt. Dieser Standpunkt ist aus methodologischer Sicht kaum anzugreifen.

Die andere Möglichkeit ist – der auch ich selbst gefolgt habe –, wenn wir mangels anderer Möglichkeiten zur Kenntnis nehmen, dass wir heutzutage nur soviel Angaben aus dieser besonders quellenarmen Periode haben und mit Hilfe dieser Angaben versuchen, aus der Geschichte des Komitates Heves im 10.–11. Jahrhundert soviel wie möglich aufzudecken. Man kann und darf auch natürlich nicht die oben erwähnten Schwierigkeiten auch in diesem Fall außer Acht lassen. Infolge dessen kann man

keinen Anspruch darauf erheben, die Geschichte der untersuchten Region im 10.–11. Jahrhundert, oder aber ein kleines Detail davon zu schreiben. In der jetzigen Situation können wir meines Erachtens einer einzigen Methode nach arbeiten: Auf Grund der uns zur Verfügung stehenden archäologischen Funde können wir ein Modell aufstellen. Zu diesem Modellieren müssen wir alle Kenntnisse verwenden, die die 170 Jahre lange archäologische Forschung der Landnahmezeit zusammengesammelt hat. Wir können – beim jetzigen Stand der Forschung, uns auf diese Ergebnisse stützend (und wo man es kann und muss, diese weiter verfeinernd) – ein Bild von den Gräberfeldern der Region im 10.–11. Jahrhundert, vom gegenständlichen Nachlass, von der Glaubenswelt, von der gesellschaftlichen Gliederung derjenigen Bevölkerung schaffen, die diese Gräberfelder zu Stande brachte. Ich möchte wiederholt betonen, dass das Schlussergebnis nur ein Modell sein kann, welches mit der ehemaligen Wirklichkeit gar nicht identisch ist, nicht einmal mit ihren leichten Umrissen. Dieses Modell spiegelt bloß unser heutiges Wissen von diesem Themenkreis wider. Es kann mit dem Anspruch auf Gewissheit nicht auftreten, auch deshalb nicht, weil sich dieses Modell während der kommenden Jahrzehnte infolge der ständigen Erweiterung des Quellenmaterials ganz, so auch in den Einzelheiten – sogar auch im Grunde – kontinuierlich verändern kann. Ich bin überzeugt, dass es sich sicherlich verändern wird.

Diese Methode bringt keine Neuigkeit: Die Forschung der ungarischen Landnahmezeit und der Zeit der Staatsgründung (es gilt auch für andere ähnliche heimische und internationale Untersuchungen) folgte ausgesprochen oder unausgesprochen auch bis jetzt im Wesentlichen diesem Verfahren. Die Größe und die Qualität des Fundmaterials zeigen nämlich landesweit (genauer formuliert im Territorium des ehemaligen ungarischen Großfürstentums, dann des Königreichs gesehen) eine ähnliche Situation, wie in der von uns jetzt untersuchten einzigen Region. Es lag an der wissenschaftlichen Rüstung und am Habitus der einzelnen Forscher, inwieweit sie mit dieser Tatsache rechneten, so reicht diese Skala von der „fruchtbaren Unsicherheit“ bis zu den mit dem Wunsch der Endgültigkeit verfassten Aussagen. Bei meiner jetzigen Forschungsarbeit ziehe ich einen einzigen neuen Aspekt hinzu: Wegen der Eigenart des Modellierens rechne ich mit den zur Verfügung stehenden Angaben so, wie sie sind, und hinsichtlich der fehlenden Details stelle ich keine Hypothesen auf. Ein konkretes Beispiel dafür: Wenn wir etwa die Hälfte oder noch kleinere Anzahl der Gräber eines Gräberfeldes kennen, und auf Grund unserer heutigen Kenntnisse diese Gräber in die Periode zwischen dem letzten Viertel des 10. Jahrhunderts und der Mitte des 11. Jahrhunderts datieren können, zähle ich den ganzen Fundort zu dieser Periode, und stelle ich keine Hypothesen bezüglich der „eventuell zunichte gewordenen“, „frü-

heren“ oder „späteren“ Teilen des Gräberfeldes auf, auch dann nicht, wenn es wirklich nicht ausgeschlossen wäre. Mit unseren Angaben können wir nämlich nur die Analyse des bekannten Teils belegen, was das Unbekannte betrifft, könnten wir nur Vermutungen anstellen. Es ist scheinbar eine triviale Sache, aber wenn man die archäologische Forschung der vergangenen mehr als 150 Jahre beobachtet, stellt es sich offensichtlich heraus, dass die unbegründeten Vermutungen oft großen Raum gewannen, und die Vermutungen bald zur Gewissheit lobgepreist und damit zusammen zum Ausgangspunkt von weiteren Hypothesen wurden. Ich muss natürlich einsehen, dass diese Methode von Anfang an Fehlermöglichkeiten in sich verbirgt, sie spiegelt ja nicht wider, wie der gegebene Fundort damals in seiner vollen Wirklichkeit aussah, sie zeigt nur soviel, was wir davon kennen. Man kann aber diesen Faktor in der heutigen Phase der Forschung nicht beseitigen.

Ich versuchte die im Komitat Heves gefundenen Gräber und Gräberfelder mit Hilfe der typochronologischen Analyse der in denen gefundenen Gegenstandstypen bzw. der ab und zu vorgekommenen Münzen zu datieren. Aber diese Arbeit führte nur zu Teilergebnissen. Bei großer Anzahl der im 10. und 11. Jahrhundert vorgekommenen Gegenstandstypen kam es zur völligen Einsammlung und zur ausführlichen Auswertung immer noch nicht. Demzufolge kennen wir in vielen Fällen ihre typische Gebrauchspanne nur tendenziell (Auftauchen des Gegenstandstyps – sein Vorkommen in großer Anzahl – sein Verschwinden/Fehlen in den Gräbern/Gräberfeldern), und wir können den Anfang und das Ende seines Gebrauchs nur mit einer Toleranz von einigen Jahrzehnten bestimmen. In dieser Zwangslage sind wir – viel öfter als erwünscht – dazu gezwungen, ‚negative Beweise‘ anzuführen, und die Anfangspanne oder die Zeitgrenze des Abschlusses der Benutzung je eines Gräberfeldes auf Grund des „Mangels an Schmucktypen, die um die Jahrtausendwende erschienen“ oder aber auf Grund des „Mangels an der allgemein gebrauchten Gegenstandstypen im 10. Jahrhundert“ zu bestimmen. Das bedeutet jedoch, dass wir von je einem Gräberfeld zwar beiläufig bestimmen können, dass es z. B. im zweiten Drittel des 10. Jahrhunderts schon benutzt wurde, aber den Beginn und das Ende der Benutzung können wir mit einer Genauigkeit von zehn oder zwanzig Jahren oft nicht präzise angeben. Es ist aber weder in siedlungsgeschichtlicher, noch in demografischer Hinsicht egal, ob z. B. die 60-70 Gräber des Gräberfeldes von Aldebrő oder von Kál im Laufe von 40-50 Jahren (zwischen den Jahren 920/930–960/980) oder während 70-90 Jahre (zwischen 900/920–970/990) in die Erde gelangten. Infolge der Mangelhaftigkeit der überwiegenden Mehrheit der Fundorte, sowie der oben erörterten Datierungsproblematik sehe ich selbst keine Möglichkeit für einen begründeten Versuch mit einer *paläodemografischen Rekonstruktion*.

DIE GRÄBERFELDER DES KOMITATES HEVES IM 10.–11. JAHRHUNDERT

Infolge dieser Datierungsschwierigkeiten kann man auch die zeitlichen Grenzen der Benutzung der bisher bekannten Gräberfelder und Gräberfelderteile im Komitat Heves nur in großen Zügen angeben. Es ist noch problematischer, die Streufunde zu datieren, da man von den Gräberfeldern, in denen sie sich verbargen, kaum etwas weiß. Deshalb erörtere ich diese Gegenstände – von ihrem Typ abhängig – nur als Hinweise auf je ein Gräberfeld aus dem 10. bzw. 11. Jahrhundert. Es wäre aber ein Fehler, auf Grund ihres Vorkommens einen bestimmten Gräberfeldtyp oder lieber eine Gesellschaftsgruppe (bzw. ihre Zuzählung zu irgendeiner Gesellschaftsgruppe) anzunehmen. Die Kategorisierung der überwiegend fragmentarischen Fundorte ist nämlich in vollem Maße eigenmächtig. Die meisten Verfasser sind bei der Zuzählung zur Hampel A-Gruppe, die die Stammes- und Sippenaristokratie in sich fasst, besonders „nachsichtig“: es reicht dazu manchmal ein einziger als Streufund zum Vorschein gekommener Steigbügel, oder ein bronzener Gürtelbeschlag. Wenn aber dieselben Funde aus ganz oder mindestens teilweise freigelegten Gräberfeldern stammen, können sie sofort lieber dem „Gemeinvolk“ zugeschrieben werden. Die Methode wird nämlich eine ganz andere Optik haben, wenn solche Fundorte miteinander verglichen werden, von denen wir mindestens wenige Informationen haben.

Um über die Geschichte der Bevölkerung je einer bestimmten Region brauchbare Informationen einholen zu können, bzw. die Zeitgrenzen der Benutzung der Gräberfelder etwas genauer feststellen zu können, müssen wir in jedem Fall übersehen, wie das untersuchte Gräberfeld oder die untersuchten Gräberfelder zu den anderen bekannten Fundorten aus dem 10.–11. Jahrhundert in der näheren oder ferneren Umgebung passen. Ich versuchte diese Arbeit bei der Bearbeitung des Fundmaterials vom Komitat Heves durchzuführen.

Die im Gebiet des Komitats im 10. und im 11. Jahrhundert gelebten Gemeinschaften hatten ein wichtiges ähnliches Merkmal: Sie lebten in beiden Perioden in kleinen, höchstens aus einigen Familien bestehenden Siedlungen. Ihre Gräberfelder bestanden aus einigen Dutzenden, höchstens aus 80–100 Gräbern. Im Gegensatz zu anderen Gebieten des Karpatenbeckens kennen wir im Komitat Heves Gräberfelder mit mehreren hunderten oder sogar mit tausenden Gräbern nicht. Und es gibt auch keine Spur von solchen Fundorten, die vom Anfang des 10. Jahrhunderts an bis zum Ende des 11. Jahrhunderts kontinuierlich benutzt worden wären. Die Benutzung der landnahmezeitlichen Gräberfelder hörte um 970–980 auf (Aldebrő, Dormánd, Tiszanána, Eger-Szépasszony-völgy). Die meisten Gräberfelder, die man zu dieser Zeit zu benutzen begann, wurden bis zum zweiten Drittel des 11. Jahrhunderts benutzt (Újlőrincfalva, Visonta-Felsőrét, Besenyőtelek-Tepély II., und vielleicht auch Ecséd, Lőrinci-Selypi-pusztá, Gyöngyöspata-Kecskekő). Schließlich

kennen wir auch solche Gräberfelder, die von Anfang bis Ende des 11. Jahrhunderts benutzt wurden (Pétervására-Ivádi út, Vámosgyörk, Füzesabony-Kastélydülő). Es sieht also so aus, dass die Einwohner dieser Region ein bewegtes Leben hatten, dass sie sogar in mehreren Wellen ihre früheren Siedlungsorte verlassen mussten.

Aus schriftlichen Quellen wissen wir, dass Eger um das Jahr 1009 zu einem wichtigen Kirchenzentrum, einem Bischofsitz geworden ist, in dessen Nähe man Mitte des 11. Jahrhunderts hospites angesiedelt hat. Ohne diese Quellen, allein aus den bisher zum Vorschein gekommenen fragmentarischen Funden könnten wir schwerlich darauf schließen, dass das heutige Stadtgebiet entweder im 10. oder aber auch im 11. Jahrhundert eine bedeutende Rolle gehabt hat. In dieser Hinsicht sind in erster Linie die frühen Jahrzehnte problematisch. Auf örtlichem Niveau können diese Funde zwar von großer Bedeutung sein, ragen sie aber aus dem Fundmaterial zahlreicher Regionen des Karpatenbeckens in keinerlei Hinsicht hervor. Sie erhielten also eine wichtige Rolle nicht an und für sich genommen, sondern mittels der aus den schriftlichen Quellen gewonnenen Informationen, darauf nachträglich zurückweisend. Auf diese Weise, einer historischen Hypothese nach (Györffy) „zeugen sie davon, dass sich hier ein Oberhaupt aus der Zeit der ungarischen Streifzüge mit seinem militärischen Gefolge zusammen niederließ“. Den ebenfalls hypothetischen Stammesfürstensitz dieses vermutlichen Oberhauptes sollte ihm Stephan der Heilige für den Sitz des Bistums – das noch gestiftet werden musste – enteignet haben, der auch durch eine Erdburg verstärkt wurde. Von alledem gibt es aber in der Wirklichkeit keine Spur. Die zweifellos vorhandenen Gräberfeldfragmente aus dem 10. Jahrhundert bilden keinen genügenden Grund für die Annahme eines hiesigen Stammesfürstensitzes, wovon es sonst samt der Erdburg keine Spur gibt. In der Wirklichkeit haben wir überhaupt keine Ahnung davon, warum gerade in Eger, am Rande des damaligen Siedlungsgebietes das Bistum gestiftet wurde.

Und zwar in einem solchen Tal, welches sich von dem anderen Teil des Komitates Heves geografisch abgrenzt und lieber zum Komitat Borsod gehört. Das Eger-Tal erstreckt sich nämlich vom westlichen Ende des Bükk-Gebirges, sich dem Tal von Szilvásvárad anschließend bis zum Flachland von Borsod. Auch die oben erwähnte Hypothese bestätigt die folgende Behauptung: Es ist sehr gefährlich, wenn wir den frühen Ursprung kirchlicher oder weltlicher Zentren vom 11. Jahrhundert oder aus noch späterer Zeit auf eine Art zu belegen versuchen, indem wir sie mit den aus ihrer Umgebung aus dem 10. Jahrhundert stammenden archäologischen Funden systemlos in Verbindung bringen, von deren tatsächlichen Wichtigkeit unabhängig. Von hier führt uns schon eine gerade Linie zum Konstruieren je eines Stammesfürstensitz-

zes oder des Sitzes von einem Sippenoberhaupt zur Zeit der ungarischen Streifzüge, was eine nachträgliche, künstliche Zuschreibung der später wirklich bedeutenden Rolle der Ortschaft bedeutet. Und das spätere Zentrum könne sich auf diese Weise selbstverständlich aus dem früher ebenda bestandenen heidnischen Herrenhof, bzw. Quartier entwickelt haben?! So sei es ja offensichtlich, dass die Ortschaft schon zur Zeit der Landnahme eine bedeutende Rolle gespielt habe! Und damit sind wir bei dem Musterbeispiel für das Beweisen durch sich selbst. All das muss für uns also bei den Deutungsproblemen der historischen Interpretation archäologischer Funde und auch bei der Markierung der Grenzen ihrer Nutzbarkeit ein Warnsignal sein.

Besonders problematisch ist die Abgrenzung der verschiedenen gesellschaftlichen Schichten auf Grund der archäologischen Funde. Es sei denn nämlich der Anspruch darauf gerecht und begründet, die Funde präzise bestimmen zu wollen, auf Grund welcher Merkmale wir sie voneinander abgrenzen – aber die unvollständigen Fundorte ermöglichen diese Abgrenzung einfach nicht. Deshalb habe ich mich lieber auf die Beschreibung der Gräberfeldfragmente beschränkt, ohne sie unbedingt in irgendeine Kategorie hineingezwungen zu haben. Ohne andere Möglichkeit verglich ich sie bloß miteinander, bzw. mit ihrer Fundumgebung. Zusammenfassend kann man also die Folgenden feststellen:

Die frühen Gräberfelder des Komitats Heves aus dem 10. Jahrhundert vertreten im Wesentlichen das gleiche Niveau. Im Allgemeinen verbergen sie 40-60-80, in Ausnahmefällen (wie Eger-Szépasszony-völgy) etwa 100 Gräber. Man kann gar nicht sagen, dass sie an Edelmetall besonders reich wären, vom Durchschnitt ragen höchstens einige Frauengräber (wo die Verstorbenen in mit Silberbeschlägen verziertem Gewand bestattet wurden) je nach Gräberfeld hervor. Aber ein Großteil der Bestattungen hat entweder keine Grabbeigaben, oder enthält nur einige Schmuckstücke. Obwohl die Anzahl der Pferdebestattungen, der Bestattungen mit Pferdegeschirr bzw. mit Waffenbeigaben je nach Gräberfeldern unterschiedlich ist, machen derartige Bestattungen überall nicht mehr als 10-20% des ganzen Gräberfeldes aus, und man kann in dieser Region keine charakteristische Kriegerschicht nachweisen. Aus den Gräberfeldern ragt das Gräberfeld von Dormánd ein wenig hervor, in erster Linie infolge der relativ größeren Anzahl der Pferdebestattungen, sowie einiger Frauengräber, in denen die Verstorbenen in Prunkkleid bestattet wurden. Andererseits weichen die Gräber von Rózsaszentmárton durch die Armseligkeit ihrer Grabbeigaben vom Durchschnitt ab. Meiner Meinung nach bildeten diese Gemeinschaften den Nachlass der breitesten Schicht der ungarischen Gesellschaft des 10. Jahrhunderts, die der gemeinen Freien. Diese Schicht muss schon an und für sich stark gegliedert gewesen sein, und be-

stand aus Familien verschiedener finanziellen Lage. Ihre Fundorte gruppieren sich hauptsächlich in den mittleren und östlichen Teilen des Komitats, in der Umgebung der Städte Eger und Heves. Im westlichen Teil des Komitats sind die Fundorte im Zwischenraum des Baches Zám und des Flusses Zagyva so sehr fragmentarisch, dass sie kaum auszuwerten sind. Es scheint aber, dass die überwiegende Mehrheit dieser letzteren Gemeinschaften auch die ersten Jahrzehnte des 11. Jahrhunderts erlebt hat, obwohl es dafür auch östlich davon Beispiele gibt (Visonta-Felsőrét, Besenyőtelek-Tepély II.).

Wir kennen nur eine einzige an Edelmetallbeigaben besonders reiche Bestattung, und zwar von Heves-Kapitányhegy. Wahrscheinlich können die dort bestattete Frau und vielleicht der Junge von Tarnaörs-Rajnapart als Vertreter der Stammes- und Sippenaristokratie angesehen werden. Aber gewisse Spuren zeigen, dass es auch im Gebiet des Komitats Heves reiche Gräberfelder mit kleiner Gräberzahl gegeben hat, die für den Nachlass dieser Schicht gehalten werden können: Darauf weisen die Funde von Gyöngyöspata-Csákbereg, von der Gemarkung von Tarnaörs-Szentandrás und von Erdőtelek-Bernáthegy, und eventuell die Gräber von Besenyőtelek-Szörhát hin. Aber leider wurden all diese Fundorte aufgewühlt, so kann man daraus keine weiteren Folgerungen ziehen.

In den letzten Jahrzehnten des 10. und in den ersten Jahrzehnten des 11. Jahrhunderts ist auch im Nachlass der Einwohner des Gebietes vom Komitat Heves – wie überall im Karpatenbecken – die Vereinheitlichung oder sozusagen das Uniformieren des Schmuckmaterials eindeutig zu beobachten. Einerseits erschienen und hauptsächlich vom ersten Viertel des 11. Jahrhunderts an verbreiteten sich die Zierden neuen Typs, andererseits verschwanden langsam in den Gräbern die frühere Tracht, Pferdegeschirr und Bewaffnung östlicher Prägung, der Tendenz im ganzen Land ähnlich. Es kann aber nicht eindeutig und vor allem nicht überall mit der Verbreitung des Christentums erklärt werden, heidnische Elemente tauchen ja auch noch Mitte, zweite Hälfte des 11. Jahrhunderts in einigen Gräberfeldern auf. Man kann aber als Erklärung dafür genauso nicht anführen, dass die aus den Streifzügen stammenden Edelmetallbeuten ausfielen – weil daran nämlich allem Anschein nach die Gemeinschaften von Heves auch früher nur in geringem Maße, und nur im beschränkten Kreis teil gehabt haben konnten. Es handelt sich wahrscheinlich viel mehr darum, dass ungefähr um die Jahrtausendwende die Vereinheitlichung der früher vielfältigen Gesellschaftsstruktur innerhalb je einer gesellschaftlichen Schicht, die wirtschaftliche und kulturelle Verschmelzung des dort gefundenen Ethnikums mit den neuen Ankömmlingen einen großen Fortschritt machten. Dieser Prozess spiegelt sich im Fundmaterial des Gräberfeldes von Visonta-Felsőrét zurück, dessen

Charakter sich verändert hat. Auf die früheren Bestattungen des 10. Jahrhunderts weisen manchmal nur noch je ein Grab, oder eventuell nur je ein Gegenstand hin (Vámosgyörk, Újlőrincfalva, Pétervására-Ivádi út), oder gar nichts (Füzesabony-Kastélydűlő).

Die Veränderung können wir mangels an anderen Funden nur auf Grund der Schmuckstücke beobachten, da sie diejenige Gegenstandsgruppe bilden, die der Form nach zwar zum Teil verändert, aber sowohl im 10. wie auch im 11. Jahrhundert in den Gräbern gleichermaßen vorkommt. Die Wandlung war gar nicht so grundstürzend, wie man das auf den ersten Blick denken würde. Allein das häufigere Vorkommen der Halsbänder ist vom letzten Drittel des 10. Jahrhunderts an im Vergleich zu den anderen Jahrzehnten auffallend, die anderen Schmuckstücke (Haarlinge, Armbänder, Fingerringe) veränderten sich nur in der Form. Wenn wir deren Vorkommen an den Fundorten des Komitats im Laufe der untersuchten zwei Jahrhunderte zusammenfassen, ergibt sich die folgende Angabenreihe: Offene Haarringe kamen aus 47 Gräbern von 19 Gräberfeldern zum Vorschein, und zwar insgesamt 69 Stück. Hier die gleiche Angabenreihe von den anderen Schmuckstücken: Haarringe mit S-förmigem Ende: 12-25-37, Halsbänder: 10-11-11, Armbänder: 23-39-64, Fingerringe: 16-37-41. Außerdem waren mehrere Varianten der Schmuckstücke (wie Haarringe mit offenen Enden, Armreifen aus Draht, Band- und Drahringe) vom Anfang des 10. Jahrhunderts an bis zum Ende des 11. Jahrhunderts oder auch noch weiter kontinuierlich im Gebrauch, wodurch die früheren Meinungen über die „grundlegende Veränderung“ an Bedeutung verloren. Besonders beachtenswert ist die Tatsache, wonach der Haarring mit S-förmigem Ende, der für den emblematischen Fund des Epochen- und Modewechsels gehalten wurde, fast nur anzeichenartig auftaucht, höchstens aus 1 bis 5 Gräbern pro Gräberfeld! Es ist also gar keine Rede davon, dass sie durch ihre mengenhafte Verbreitung die früheren Schmuckstücke hinausgedrängt hätte, da ihr Gebrauch bis Ende des 11. Jahrhunderts im Grunde genommen eine periphere Erscheinung blieb.

Um die Größe und den Charakter des Wandels besser verstehen zu können, untersuchte ich versuchsweise die ins 10. Jahrhundert datierbaren Gräber aus dem Gesichtspunkt, welcher Teil von ihnen Fundmaterial solchen Charakters enthielt, welches laut unseres heutigen Wissens ausschließlich oder zum Großteil in diese Periode datiert werden kann. Ich sonderte also diejenigen Bestattungen voneinander ab, in denen es Waffe, Würdezeichen, Gewandschmuckbeschläge bzw. Pferdeknochen, Pferdegeschirr gab (diese sind im Grunde genommen die typischen Merkmale der Gruppe Hampel A, die so genannten „klassischen“ landnahmezeitlichen Funde), und die Bestattungen ohne Beigaben, die nur Schmuckringe oder einfache Gebrauchsgegenstände (Messer, Gefäß usw.) enthielten,

also all diejenigen Fundtypen, die auch im 11. Jahrhundert vorhanden waren. Ich muss hier bemerken, dass ich bei der Einreihung in die erste Gruppe ausgesprochen großzügig vorging, indem ich auch solche Gräber zugezählt habe, von denen es vorstellbar sein kann, dass sie schon in den ersten Jahrzehnten des 11. Jahrhunderts in die Erde gelangten (Besenyőtelek-Tepély II., Gyöngyöspata-Kecsekő, Rózsaszentmárton, Visonta-Felsőrét), während bei der zweiten Gruppe streng nur die gewiss aus dem 10. Jahrhundert stammenden Gräber in die Untersuchung einbezogen habe. Nun, all das vor Augen gehalten ergab sich das Verhältnis 72:198, also die Zahl der Bestattungen mit den so genannten „klassischen“ landnahmezeitlichen Fundformen beträgt kaum etwas mehr, als ein Drittel der zweiten Gruppe! Wenn wir die Veränderungen im Fundmaterial der Gräberfelder aus der Periode um die Jahrtausendwende im Lichte dieser Angabe beobachten, stellt sich offensichtlich heraus, dass die Umwandlung gar nicht so dramatisch gewesen ist, wie man das auf den ersten Blick denken würde. Das Ausfallen östlich geprägter Elemente betraf nämlich nur eine kleine Schicht der Gesellschaft, während die Mehrheit der Bevölkerung schon im 10. Jahrhundert keine Gegenstände von solchem Typ den Verstorbenen ins Grab beigab.

Meiner Meinung nach bedeutet das alles, dass die Schmucktragungsbräuche der im Gebiet des Komitats zur Zeit der Staatsgründung gelebten Bevölkerung mit den der landnahmezeitlichen Bevölkerung identisch gewesen sind, und es sind vielleicht nicht nur ihre Schmucktragungsbräuche, sondern auch ihre Herkunft und zum Großteil auch ihr Ethnikum identisch gewesen. Auf jeden Fall halte ich also die früheren Meinungen für übertrieben, die eine scharfe ethnische und kulturelle Grenzlinie zwischen den landnehmenden Ungarn und den Trägern der so genannten Bjelo-Brdo-Kultur gezogen haben.

Außerdem meine ich, dass man in den Gräbern der oben erörterten zweiten Gruppe den Nachlass der breiten, aber zugleich differenzierten Schichten der gemeinen Freien (des so genannten landnahmezeitlichen Gemeinvolkes) aus dem 10. Jahrhundert entdecken kann. Höchstwahrscheinlich können wir natürlich auch die überwiegende Mehrheit der Mitglieder der ersten Gruppe dazu zählen, bis auf die Gräber mit wirklich reichen Beigaben. Die in diesen Gräbern bestatteten Personen sollten nämlich die Stammes- und Sippenaristokratie gebildet haben.

Aber ich kann den Unterschied zwischen den Nachlässen dieser zwei Schichten, eine scharfe Grenzlinie zwischen ihnen jetzt noch nicht präzise bestimmen. Dafür bietet nämlich das fragmentarische Fundmaterial vom Komitat Heves keine genügenden Stützpunkte. Aber es scheint wahrscheinlich zu sein, dass wir die gegenständlichen Nachlässe der verschiedenen gesellschaftlichen Schichten nicht auf Grund der Bestimmung von Gräberfeldtypen voneinander abgrenzen können werden, die ein-

DIE GRÄBERFELDER DES KOMITATES HEVES IM 10.–11. JAHRHUNDERT

zelen Gräberfelder können nämlich den gegenständlichen Nachlass beider Schichten (oder sogar eventuell auch einer dritten Schicht, der Halbfreien bzw. der Diener) enthalten haben. Die Ursache für das bisherige Scheitern der Versuche, die die Abgrenzung verschiedener gesellschaftlichen Schichten erzielte, sehe ich darin, dass die Forscher die einzelnen kompletten Gräberfelder mit irgendwelcher bestimmten Gesellschaftsschicht zu verbinden, und deren archäologischen Merkmale zu bestimmen versuchten. Kein Wunder, dass man die überwiegende Mehrheit der Fundorte in diese künstlichen Konstruktionen nicht hineinpassen konnte, da sie wegen dieses oder jenes Merkmals immer wieder aus der Reihe

hervorragte. Natürlich hat auch die von mir vorgeschlagene Methode ihre Schwächen. In erster Linie darin, dass sie ausschließlich auf Grund derjenigen Gegenstände zu kategorisieren versucht, die aus dauerhaftem Material angefertigt und den Verstorbenen ins Grab auch beigegeben wurden. Die einstige Wirklichkeit war im Vergleich dazu offensichtlich viel bunter und komplizierter. Aber die Archäologie kann nur mit Funden arbeiten, darin liegt ihre Stärke, aber darin sind zugleich auch ihre Grenzen versteckt. Im Lichte dieser Gedanken kann man die von mir vorgeschlagene Methode nur zur Modellierung, nicht aber zum Erkennen der totalen Wirklichkeit anwenden.

Faint, illegible text in the left column, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

Faint, illegible text in the right column, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

VI. IRODALOMJEGYZÉK

RÖVIDÍTÉSEK

- átm. = átmérő/átmérője
 csvh. = csontvázhossz
 DIV = Dobó István Vármúzeum, Eger
 h. = hossz/hossza
 HOM = Herman Ottó Múzeum, Miskolc
 ltsz. = leltári szám
 m. = magasság/magassága
 MNM = Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
 sh. = sírhossz
 sm. = sírmélység
 ssz. = sírszélesség
 sz. = szélesség/szélessége
 t. = tájolása
 v. = vastagság/vastagsága

AASzeg Suppl	Acta Antiqua et Archaeologica (Szeged)
ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
AFD	Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege (Berlin)
Agria	Agria. Az Egri Múzeum Évkönyve (Eger)
Alba Regia	Alba Regia (Székesfehérvár)
AnnHN	Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici (Budapest)
AnthrHung	Anthropologia Hungarica (Budapest)
AnthrK	Anthropológiai Közlemények (Budapest)
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő (Budapest)
ArchHung	Archaeologica Hungarica (Budapest)
ArchSlov	Archaeologica Slovaca – Monographiae Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovacae (Bratislava)
Arrabona	Arrabona. (A Győri Xantus János Múzeum Évkönyve) (Győr)
ASC	Archaeologica Slovaca Catalogi (Bratislava)
BMMK	A Békés Megyei Múzeumok Közleményei (Békéscsaba)
CommArchHung	Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest)
Csodaszarvas	Csodaszarvas. Östörténet, vallás és néphagyomány (Budapest)
Cumania	Cumania. A Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei (Kecskemét)
DMÉ	A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve (Debrecen)
DuDolg	Dunántúli Dolgozatok (Pécs)
EMÉ	Az Egri Múzeum Évkönyve (Eger)
FolArch	Folia Archaeologica (Budapest)
FontArchHung	Fontes Archaeologici Hungariae (Budapest)
HK	Hadtörténelmi Közlemények (Budapest)
HOMÉ	A Herman Ottó Múzeum Évkönyve (Miskolc)
JAMÉ	A Nyíregyházi Jónás András Múzeum Évkönyve (Nyíregyháza)
MFME	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged)
MFME – StudArch	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica (Szeged)
NK	Numizmatikai Közöny (Budapest)
OpHung	Opuscula Hungarica (Budapest)
ÖAW	Österreichische Akademie der Wissenschaften – Philosophisch-Historische Klasse, Denkschriften
PZ	Praehistorische Zeitschrift (Berlin)
RégTan	Régészeti Tanulmányok (Budapest)
Savaria	Savaria (Szombathely)

IRODALOM

SLA	Slovenská Archeológia (Bratislava)
SpecNova	Specimina Nova Universitatis Quinqueecclesiensis de Iano Pannonio Nominatae (Pécs)
StComit	Studia Comitatus (Budapest)
StComSib	Studii și Comunicări. Muzeul Brukenthal (Sibiu)
StudArch	Studia Archaeologica (Budapest)
Studia Caroliensia	Studia Caroliensia. A Károli Gáspár Református Egyetem folyóirata (Budapest)
Századok	Századok (Budapest)
VAH	Varia Archaeologica Hungarica (Budapest)

IRODALOM

- BAKAY 1965 BAKAY KORNÉL: Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéseire. – *Archäologische Studien zur Frage der ungarischen Staatsgründung*. DuDolg 1 (1965).
- BAKAY 1967 BAKAY, KORNÉL: Archäologische Studien zur Frage der ungarischen Staatsgründung. *ActaArchHung* 19 (1967), 105–173.
- BAKAY 1978 BAKAY KORNÉL: Honfoglalás- és államalapítás kori temetők az Ipoly mentén. – *Gräberfelder an der Eipel aus der Zeit der ungarischen Landnahme*. StComit 6 (1978).
- BAKÓ 1989 BAKÓ FERENC: A palóc néprajzi csoport eredete, etnikai összetevői. In: Palócok, I. Szerk. Bakó Ferenc. Eger 1989, 51–118.
- BAKOS–FEKETE 1973 BAKOS JÓZSEF–FEKETE PÉTER: Eger és Felnémet földrajzi nevei, II. Egri honismereti és helytörténeti füzetek 4. Szerk. Bakos József. Eger 1973, 1–200.
- BARTALOS 1899 BARTALOS GYULA: Honfoglaláskori és egyéb régiségleletek Egerben és vidékén. *ArchÉrt* 19 (1899), 129–130, 353–360.
- BÁLINT 1971 BÁLINT CSANÁD: X. századi temető a szabadkígyósi-pálligeti táblában. – *Tenth century cemetery in the Pál liget plot of Szabadkígyós*. BMMK 1 (1971), 49–88.
- BÁLINT 1974 BÁLINT CSANÁD: A gádorosi honfoglalás kori nyereg. – *La selle de l'époque de la conquête hongroise trouvée à Gádoros*. *ArchÉrt* 101 (1974), 17–44.
- BÁLINT 1975 BÁLINT CSANÁD: A szaltovó-majaki kultúra avar és magyar kapcsolatairól. – *On the Avar and Hungarian relations of the saltovo-mayak culture*. *ArchÉrt* 102 (1975), 52–63.
- BÁLINT 1976 BÁLINT CSANÁD: A magyarság és az ún. Bielo-Brdoi kultúra. – *Die Ungarn und die sogenannte Bielo-Brdo Kultur*. *Cumania* 4 (1976), 225–254.
- BÁLINT 1978 BÁLINT CSANÁD: Válasz Dienes Istvánnak. *ArchÉrt* 105 (1978), 264–268.
- BÁLINT 1989 BÁLINT, CSANÁD: Die Archäologie der Steppe. Wien–Köln 1989.
- BÁLINT 1989a BÁLINT, CSANÁD: Značenie vostočnyh analogij v datirovke nahodok èpohi obretenija rodiny vengrami. In: *Materialy VI. meždunarodnogo kongressa finno-ugrovedov* I. Red. Savel'eva, E. A. Moskva 1989, 13–15.
- BÁLINT 1991 BÁLINT, CSANÁD: Südungarn im 10. Jahrhundert. *StudArch* XI (1991).
- BÁLINT 2006 BÁLINT CSANÁD: Az ethnosz a korai középkorban. (A kutatás lehetőségei és korlátai.) *Századok* 140/2 (2006), 277–347.
- BENDE–LŐRINCZY–TÜRK 2002 BENDE LÍVIA–LŐRINCZY GÁBOR–TÜRK ATTILA: Honfoglalás kori temetkezés Kiskundorozsma-Hosszúhát-Halomról. – *Eine landnahmezeitliche Bestattung von Kiskundorozsma-Hosszúhát-Hügel*. MFMÉ – *StudArch* VIII (2002), 358–359.
- BOKIJ–PLETNYOVA 1989 BOKIJ, N. M.–PLETNYOVA, SZ. A.: Nomád harcos család X. századi sírjai az Ingul folyó völgyében. *ArchÉrt* 116 (1989), 86–98.
- BÓNA 1978 BÓNA, ISTVÁN: Arpadzeitliche Kirche und Kirchhof im südlichen Stadtgebiet von Dunaújváros. *Alba Regia* 16 (1978), 99–57.
- BÓNA 1996 BÓNA ISTVÁN: Honfoglalás és régészet. *Korunk* 1996/8, 21–40.
- BÓNA 1998 BÓNA ISTVÁN: Az Árpádok korai várai. Debrecen 1998.

- BÖKÖNYI 1974 BÖKÖNYI, SÁNDOR: History of domestic mammals in Central and Eastern Europe. Budapest 1974.
- BUDINSKÝ-KRIČKA-FETTICH 1973 BUDINSKÝ-KRIČKA, VOJTECH-FETTICH, NÁNDOR: Das altungarische Fürstengrab von Zemplín. ArchSlov. Bratislava 1973.
- CHIDIOȘAN 1965 CHIDIOȘAN, NICOLAE: Morimîntul din perioada feudalismului de la Galoșpetreu (raion Marghita). StComSib 12 (1965), 237–243.
- CSALLÁNY 1959 CSALLÁNY, DEZSŐ: Ungarische Zierscheiben aus dem X. Jahrhundert. ActaArchHung 110 (1959), 281–325.
- CSALLÁNY 1970 CSALLÁNY, DEZSŐ: Weiblicher Haarflechtschmuck und Stiefelbeschläge aus der ungarischen Landnahmezeit im Karpatenbecken. ActaArchHung 22 (1970), 261–299.
- CSALOG 1954 CSALOG JÓZSEF: Kál-Erdőtelek. ArchÉrt 81/1–2 (1954), 81.
- DIENES 1957 DIENES ISTVÁN: A bashalmi (Szabocs-Szatmár m.) honfoglalás kori magyar temető. ArchÉrt 84 (1957), 24–37.
- DIENES 1964 DIENES ISTVÁN: Honfoglalás kori tarsolyainkról. – *Les aumônières hongroises de l'époque de la conquête*. FolArch XVI (1964), 79–112.
- DIENES 1965 DIENES ISTVÁN: A honfoglaló magyarok. – *Die landnehmenden Ungarn*. In: Orosháza története. Szerk. Nagy Gyula. Orosháza 1965, 136–174.
- DIENES 1966 DIENES ISTVÁN: A honfoglaló magyarok lószerszámának néhány tanulsága. – *Quelques enseignements tirés de l'harnachement des hongrois conquérants*. ArchÉrt 93 (1966), 208–232.
- DIENES 1972 DIENES ISTVÁN: A honfoglaló magyarok. Budapest 1972.
- DIENES 1975 DIENES ISTVÁN: A honfoglaló magyarok és ősi hiedelmek. In: Uráli nyelvrokonaink. Szerk. Hajdú Péter. Budapest 1975, 77–108.
- DIENES 1978 DIENES ISTVÁN: Opponensi vélemény Bálint Csanád: Dél-Magyarország a X. században c. kandidátusi értekezéséről. ArchÉrt 105 (1978), 107–127.
- DOMBORÓCZKI 2004 DOMBORÓCZKI LÁSZLÓ: Régészeti kutatások Ludas, Varjú-dűlőn 1998 és 2002 között (Előzetes jelentés). – *Archaeological investigations at Ludas, Varjúdűlő between 1998 and 2002 (Preliminary report)*. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2002. Budapest 2004, 5–23.
- ERDÉLYI 1977 ERDÉLYI ISTVÁN: Az ősmagyarság régészeti emlékei Kelet-Európában. In: Magyar őstörténeti tanulmányok. Szerk. Bartha Antal–Czeplédy Károly–Róna-Tas András. Budapest 1977, 65–77.
- ÉRY 1968 K. ÉRY, KINGA: Reconstruction of the tenth century population of Sárbogárd on the basis of archeological and anthropological data. Alba Regia 8–9 (1967–68), 93–147.
- ÉRY 1970 K. ÉRY, KINGA: Anthropological studies on a tenth century population at Kál, Hungary. AnthrHung 9 (1970), 9–62.
- ÉRY-KRALOVÁNSZKY-NEMESKÉRI 1963 ÉRY KINGA-KRALOVÁNSZKY ALÁN-NEMESKÉRI JÁNOS: Történeti népességek rekonstrukciójának reprezentációja. – *The Representation of the Reconstruction of Historical Populations*. AnthrK 7 (1963), 41–90.
- FÉK FEHÉR GÉZA-ÉRY KINGA-KRALOVÁNSZKY ALÁN: A Közép-Dunamedence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei. – *Grabfunde des Mitteleldonaubeckens aus dem ungarischen Landnahme- und Früharpadenzeit. Fundkatalog*. RégTan II. Budapest 1962.
- FETTICH 1937 FETTICH NÁNDOR: A honfoglaló magyarság fémművészete. – *Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn*. ArchHung 21. Budapest 1937.
- FODOR 1976 FODOR ISTVÁN: Megjegyzések a zempléni sírról. – *Zametki o pogrebenii v Zemplene*. ArchÉrt 103 (1976), 282–286.
- FODOR 1976a FODOR ISTVÁN: Az osztrogoszski lelet. – *Der spätnomadische Grabfund von Ostrogoshsk*. Cumania 4 (1976), 255–263.
- FODOR 1980 FODOR ISTVÁN: Honfoglalás kori korongjaink származásáról. A verseci és a ti-

- szasülyi korong. – *Zum Ursprung der ungarischen Metallscheiben der Landnahmezeit. Die Scheiben von Versec und Tizzasüly*. *FolArch* XXXI (1980), 189–219.
- FODOR 1985 FODOR ISTVÁN: Honfoglaláskori temető Sándorfalván (Előzetes közlemény). – *Landnahmezeitliches Gräberfeld zu Sándorfalva (Vorbericht)*. *AASzeg Suppl V* (Szeged 1985), 17–34.
- FODOR 1986 FODOR ISTVÁN: Néhány régészeti észrevétel a kavarr-kérdésről. In: Régészeti tanulmányok Kelet-Magyarországról. *Folklor és Etnográfia* 24. Debrecen 1986, 99–114.
- FÜREDI 2003 FÜREDI ÁGNES: Honfoglalás kori temető Kálon. – *Cemetery in Kál from the age of the Hungarian conquest*. *BMMK* 24–25 (2003), 331–351.
- GALLASY 1911 GALLASY LAJOS: Az egri Almagyar honfoglaláskori leletről. *ArchÉrt* 21/1 (1911), 76–77.
- GALLINA 2000 GALLINA ZSOLT: Honfoglalás kori köznép temetője Homokmégyen. *Kalocsai Múzeumi Kiskönyvtár* 6. Kalocsa 2000.
- GEDAI 1986 GEDAI ISTVÁN: A magyar pénzverés kezdete. Budapest 1986.
- GIESLER 1981 GIESLER, JOCHEN: Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo-Brdo Kultur. *PZ* 56 (1981), 3–167.
- GIESLER 2002 GIESLER, JOCHEN: An der Südostgrenze des Reiches – der Ostalpenraum im 10. Jahrhundert. In: *Europa im 10. Jahrhundert. Archäologie einer Aufbruchzeit*. Hrsg. Henning, Joachim. Mainz 2002, 397–409.
- GYÖRFFY 1959 GYÖRFFY GYÖRGY: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Budapest 1959.
- GYÖRFFY 1987 GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, III. Budapest 1987.
- HAMPEL 1900 HAMPEL JÓZSEF: A honfoglalási kor hazai emlékei. In: *A magyar honfoglalás kútfoi a honfoglalás ezredéves emlékére*. Szerk. Pauler Gyula–Szilágyi Sándor. Budapest 1900, 507–830.
- HAMPEL 1904 HAMPEL JÓZSEF: Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum állapotáról. *ArchÉrt* 24 (1904), 438.
- HAMPEL 1905 HAMPEL, JÓZSEF: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn, I–III. Braunschweig 1905.
- HAMPEL 1907 HAMPEL JÓZSEF: Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Budapest 1907.
- HANULIAK 1990 HANULIAK, MILAN: Aussagefähigkeiten archäologischer Quellen aus Flachgräberfeldern des 9.–12. Jahrhunderts. *SIA* 38 (1990), 147–191.
- P. HARTYÁNYI–NOVÁKI–PATAY 1968 P. HARTYÁNYI BORBÁLA–NOVÁKI GYULA–PATAY PÁL: Növényi mag- és termésleletek Magyarországon az újkőkortól a XVIII. századig. Budapest 1968.
- HATHÁZI 1990 HATHÁZI GÁBOR: Az Árpád-kori magyar hadseregvezet nomád elemeinek kérdéséhez. *A besenyők*. *HK* 103 (1990/2), 21–60.
- HEVESY 1958 HEVESY SÁNDOR: Egri útikalauz. Szerk. Bakó Ferenc. A Heves megyei Tanács Idegenforgalmi Hivatalának kiadványa. Eger 1958, 1–111.
- HM A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Szerk. Révész László–Wolf Mária–M. Nepper Ibolya közreműködésével Fodor István. Budapest 1996.
- HORVÁTH 1984–85 HORVÁTH M. ATTILA: Adalékok az avar tegezöv viseletéhez. – *Beiträge zur Tragweise des Awarischen Köchergürtels*. *MFME* 1984–85 [1991], 205–220.
- HORVÁTH 2004 HORVÁTH CIPRIÁN: Lánccsukaszerek a honfoglalás kori leletanyagban. – *Kettenschmucksachen in dem landnahmenzeitlichen Fundmaterial*. *MFME – StudArch* X (2004), 459–482.
- HORVÁTH 2005 HORVÁTH CIPRIÁN: Hólyagos és négygömbös fejű gyűrűk honfoglalás kori sírokban. – *Special rings found in the graves dating to the time of the settlement of Hungarians in the Carpathian basin*. *DMÉ* 2004 [2005], 121–148.
- HUSZÁR 1938 HUSZÁR LAJOS: Szent István pénzei. In: *Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulóján*, II. Szerk. Serédi Jusztinián. Budapest, 1938, 337–364.
- HUSZÁR 1979 HUSZÁR, LAJOS: Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute. Budapest 1979.

- IERUSALIMSKAJA–
BORKOPP 1996
IERUSALIMSKAJA, ANNA A. –BORKOPP, BIRGITT: Von China nach Byzanz. Frühmittelalterliche Seiden aus der Staatlichen Ermitage Sankt Petersburg. München 1996.
- ISTVÁNOVITS 2003
ISTVÁNOVITS ESZTER: A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga. – *Das landnahme- und arpadenzeitliche Nachlassmaterial des Rétköz*. Nyíregyháza 2003.
- JESZENSZKY 1939–40
JESZENSZKY GÉZA: Szent László korabeli magyar éremlelet és tanulságai. NK 38–39 (1939–40), 26–38.
- JÓSA 1897
JÓSA ANDRÁS: A mándoki honfoglalás kori leletről. ArchÉrt 17 (1897), 361–363.
- KISS 1978
KISS LAJOS: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest 1978.
- KISS 1985
KISS, ATTILA: Studien zur Archäologie der Ungarn im 10. und 11. Jahrhundert. In: Bayern und ihre Nachbarn 2. Hrsg. Friesinger, Herwig–Daim, Falko. Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung 9. ÖAW. Wien 1985, 217–389.
- KISS 1987
KISS, ATTILA: Beigaben von zwei Frauengräbern der ungarischen Landnahmezeit (Almásfüzitő, Bugyi). Alba Regia 23 (1987), 127–136.
- KISS 2000
KISS GÁBOR: Vas megye 10–12. századi sír- és kincsleletei. – *Angaben zur Geschichte des Komitats Vas im 10.–12. Jh.* Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 2. Szombathely 2000.
- KOPERSKI 1996
KOPERSKI, ANDRZEJ: Przemysł. In: A honfoglaló magyarság. Szerk. Fodor István. Budapest 1996, 439–448.
- KOVALOVSZKI 1960
KOVALOVSZKI JÚLIA: A szarvasi honfoglalás kori ezüst karperec. FolArch XII (1960), 173–180.
- KOVÁCS 1969
KOVÁCS BÉLA: Kavarok és palócok. – *Kavars et palóts s.* EMÉ 7 (1969), 159–178.
- KOVÁCS 1975
KOVÁCS LÁSZLÓ: A magyar honfoglalás kori fegyvertörténeti kutatások állásáról. HK 22 (1975), 515–529.
- KOVÁCS 1980
KOVÁCS, LÁSZLÓ: Vóoruženie vengrov obretatelej rodiny: sabli, boevye topory, kopja. (Kandidátusi disszertáció. Kézirat.) Moskva 1980.
- KOVÁCS 1985
KOVÁCS LÁSZLÓ: Kora Árpád-kori temetőrészlet Dabas (Gyón)-Paphegyen. – *Früharpadenzeitlicher Gräberfeldteil in Dabas (Gyón)-Paphegy*. StComit 17 (1985), 369–386.
- KOVÁCS 1986
KOVÁCS, LÁSZLÓ: Über einige Steigbügeltypen der Landnahmezeit. ActaArchHung 38 (1986), 195–225.
- KOVÁCS 1986a
KOVÁCS LÁSZLÓ: Honfoglalás kori sírok Nagytarcsán, II. A homokbányai temetőrészlet. – *Landnahmezeitliche Gräber in Nagytarcsa, II. Gräberfeldabschnitt in der Sandgrube*. CommArchHung 1986, 93–121.
- KOVÁCS 1988
KOVÁCS LÁSZLÓ: A tímári (Szabolcs-Szatmár m.) honfoglalás kori temetőmaradványok. – *Landnahmezeitliche Gräberfeldreste von Tímár, Kom. Szabolcs-Szatmár*. CommArchHung 1988, 125–158.
- KOVÁCS 1989
KOVÁCS, LÁSZLÓ: Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit. FontArchHung. Budapest 1989.
- KOVÁCS 1989a
KOVÁCS LÁSZLÓ: A nagyhalász-zomborhegyi 10. századi magyar temetőrészlet. – *Ungarischer Friedhofsteil von Nagyhalász-Zomborhegy aus dem 10. Jh.* CommArchHung 1989, 165–176.
- KOVÁCS 1990
KOVÁCS LÁSZLÓ: Szablya-kard fegyverváltás. A kétélű kardos 10–11. századi magyar sírok keltezéséhez. – *Säbel-Schwert Waffenwechsel. Zur Datierung der ungarischen Gräber mit zweischneidigen Schwertern im 10.–11. Jahrhundert*. ArchÉrt 117 (1990), 39–49.
- KOVÁCS 1992
KOVÁCS LÁSZLÓ: Honfoglaló magyar leletek a kajárpéc-gyüri kavicsbányában (Győr-Moson-Sopron m.). – *Ungarische Funde aus der Landnahmezeit in der Kiesgrube von Kajárpéc-Gyűr (Komitat Győr-Moson-Sopron)*. CommArchHung 1992, 159–171.

- KOVÁCS 1994
 KOVÁCS 1994–95
 KOVÁCS 1997
 KOVÁCS 1999
 KOVÁCS 2005–2006
 KOVÁCS 2006
 KOVÁCS 2008
 KŐHEGYI 1980
 KÖLTŐ 2001
 KÖLTŐ–SZENTPÉTERI 1996
 KÖLTŐ–SZENTPÉTERI 2001
 KÖNYÖKI 1892
 KRALOVÁNSZKY 1959
 KRALOVÁNSZKY 1959a
 KRISTÓ 1978
 KRISTÓ 1980
 KRISTÓ 1988
 KRISTÓ 1997
 KOZÁK 1978–79
 KOZÁK 1980–81
 KOZÁK 1986
 KULCSÁR 1996
 KÜRTI 1980
- KOVÁCS, LÁSZLÓ: Das früharpadenzeitliche Gräberfeld von Szabolcs-Petöfi Str. VAH VI (1994).
 KOVÁCS LÁSZLÓ: A Kárpát-medence kétélű kardjai a 10. század 2. feléből. – *Die zweischneidigen Schwerter des Karpatenbeckens in 2. Hälfte des 10. Jahrhunderts.* CommArchHung 1994–1995 [1995], 153–189.
 KOVÁCS LÁSZLÓ: A kora Árpád-kori pénzverésről. – *Über die ungarischen Münzprägung.* VAH VII (1997).
 KOVÁCS LÁSZLÓ: Volt-e a honfoglaló magyaroknak kauricsigapénzük? Századok 1999/1, 63–84.
 KOVÁCS LÁSZLÓ: Megjegyzések Saltzer Ernő kincskataszterének korai, 1000–1141 közötti keltezésű leletekre vonatkozó címszavaihoz. – *Bemerkungen zu den Schlagworten bezüglich der zwischen 1000 und 1141 datierten Münzfunde des Schatzkatasters von Ernő Saltzer.* NK 104–105 (2005–2006), 31–56.
 KOVÁCS LÁSZLÓ: A magyarhomorog-könyadombi X–XII. századi magyar köznépi temető érméiről. – *Coins from the common cemetery of Magyarhomorog-Könyadomb from the tenth–twelfth century.* Studia Caroliensia 2006/3–4, 215–248.
 KOVÁCS LÁSZLÓ: A kora Árpád-kori magyar pénzverés régészeti emlékei. Tanulmányok a Kárpát-medence I. (Szent István és II. (Vak) Béla uralkodása közötti időszakának (1000–1141) sír-, szórvány- és kincsleleteiről. (Kézirat, előkészületben.)
 KŐHEGYI, MIHÁLY: Das landnahmezeitliche Gräberfeld von Madaras. ActaArchHung 32 (1980), 205–239.
 KÖLTŐ LÁSZLÓ: Vörs-Majori-dűlő. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2001. 238–239.
 KÖLTŐ, LÁSZLÓ–SZENTPÉTERI, JÓZSEF: Gedanken über die awarisch-ungarischen Assimilation nach Grabanalysen. In: SpecNova 12 (1996), 223–240.
 KÖLTŐ LÁSZLÓ–SZENTPÉTERI JÓZSEF: Gondolatok az avar–magyar asszimilációról temetőelemzések alapján. In: „Együtt a Kárpát-medencében.” A népvándorlaskor fiatal kutatóinak VII. összejövedele. Szerk. Kiss Magdolna–Lengvári István. Pécs 2001, 119–134.
 KÖNYÖKI ALAJOS: Selypi leletek. ArchÉrt 12 (1892), 227–235.
 KRALOVÁNSZKY ALÁN: Embertani adatok és módszerek újabb alkalmazási lehetőségei a régészetben. – *Recent Ways of the Applications of Anthropological Data and Methods in Archaeology.* AnthrK 3 (1959), 17–31.
 KRALOVÁNSZKY ALÁN: Adatok a Kárpát-medencei X–XI. századi félhold alakú csüngők kérdéséhez. – *Beitrag zur Problematik der halbmondförmigen Anhänger aus dem 10.–11. Jh. im Karpatenbecken.* ArchÉrt 87 (1959), 76–82.
 KRISTÓ GYULA: Opponensi vélemény Bálint Csanád: Dél-Magyarország a X. században c. kandidátusi értekezéséről. ArchÉrt 105 (1978), 127–129.
 KRISTÓ GYULA: Levedi fejedelemségétől Szent István államáig. Budapest 1980.
 KRISTÓ GYULA: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Budapest 1988.
 KRISTÓ GYULA: A honfoglalók régészeti hagyatékának keltezéséről. Rendhagyó válasz bírálóimnak. Századok 131/1 (1997), 234–275.
 KOZÁK KÁROLY: Az egri vár Árpád-kori temetőjének feltárása, I. EMÉ 16–17 (1978–1979), 157–169.
 KOZÁK KÁROLY: Az egri vár Árpád-kori temetőjének feltárása, II. EMÉ 18 (1980–1981), 5–46.
 KOZÁK KÁROLY: Az egri vár Árpád-kori temetőjének feltárása, III. Agria 22 (1986), 5–34.
 KULCSÁR MIHÁLY: Néhány megjegyzés az Árpád-kori karikaékszerek viselésének kérdéséhez. Az ún. köpüs záródású karikák. – *Beiträge zur Frage der arpadenzeitlichen Ringtracht. Die sog. Ringe mit Tüllenverschluss.* Savaria 22/3 (1992–1995) [1996], 249–275.
 KÜRTI BÉLA: Honfoglalás kori magyar temető Szeged-Algyőn. Előzetes beszám-

- moló. – *Ein ungarisches Gräberfeld aus der Landnahmezeit in Szeged-Algyő. Vorbericht.* MFMÉ 1978–79 (1980), 323–345.
- KÜRTI 1996 KÜRTI BÉLA: A honfoglaló magyar női viselet. Leletek és rekonstrukciók. – *Die Frauentracht der landnehmenden Ungarn. Funde und Rekonstruktionen.* In: A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei. Szerk. Wolf Mária–Révész László. Miskolc 1996, 148–161.
- KVASSAY 1982 KVASSAY JUDIT: Kerámia X–XI. századi sírokban. (Bölcsészdoktori disszertáció. Kézirat.) Budapest 1982.
- LANGÓ 2000 LANGÓ PÉTER: Megjegyzések a 10–11. századi huzal- és sodrott karperecek kronológiájáról. – *Beträge zur Tracht und Benutzungszeit der Draht- und Gedrehten Armringe im Karpatenbecken des 10.–11. Jahrhunderts.* JAMÉ 42 (2000), 33–57.
- LANGÓ 2007 LANGÓ PÉTER: Amit elrejt a föld... A 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében. Budapest 2007.
- LANGÓ–TÜRK 2004 LANGÓ PÉTER–TÜRK ATTILA: Honfoglalás kori sírok Mindszent-Koszorús-dűlőn. (Adatok a sírbefűzős bizánci csatok és a délkelet-európai kapcsolatú egyszerű mellkeresztek tipológiájához.) – *Landnahmezeitliche Gräber in Mindszent-Koszorús-dűlő. (Angaben zur Typologie der trapezförmigen byzantinischen Schnallen und einfachen Brustkreuze mit südosteuropäischen Beziehungen).* MFMÉ – StudArch X (2004), 365–457.
- LAUERMANN 2006 LAUERMANN, ERNST: Fundort – Fundgeschichte – Befund. In: Daim, Falko–Lauermann, Ernst (Hrsg.): *Das frühungarische Reitergrab von Gnadendorf (Niederösterreich).* Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Band 64. Mainz 2006, 1–4.
- LÁSZLÓ 1939 LÁSZLÓ GYULA: Fettich Nándor, A prágai Szent István kard régészeti megvilágításban. – *Nándor Fettich, L'épée de Saint Etienne du point de vue archéologique.* FolArch I–II (1939), 231–233.
- LÁSZLÓ 1944 LÁSZLÓ GYULA: A honfoglaló magyar nép élete. Budapest 1944.
- LÁSZLÓ 1954 LÁSZLÓ GYULA: A magyar őstörténet régészetéről. MTA (II) 5 (1954).
- LÁSZLÓ 1961 LÁSZLÓ GYULA: Őstörténetünk legkorábbi szakaszai. Budapest 1961.
- LÁSZLÓ 1988 LÁSZLÓ GYULA: Árpád népe. Budapest 1988.
- LESZIH 1942 LESZIH ANDOR: Az andornaktályai Kálmán denárlelet. NK 41 (1942), 28–34.
- LŐRINCZY 1985 LŐRINCZY GÁBOR: Szegvár–Szőlőkalja X. századi temetője. – *Das Gräberfeld von Szegvár–Szőlőkalja aus dem 10. Jh.* CommArchHung 1985, 141–162.
- LŐRINCZY–STRAUB 2006 LŐRINCZY GÁBOR–STRAUB PÉTER: Az avar kori padmalyos temetkezésekről. Szempontok a kárpát-medencei padmalyos temetkezések értékeléséhez. – *Über die awarenzeitlichen Nischengräber. Angaben zur Bewertung der Nischengräber des Karpatenbeckens.* Arrabona 44/1 (2006), 277–314.
- MADARAS 1996 MADARAS LÁSZLÓ: Szolnok, Lenin Tsz (Ugar) 10. századi temetője. – *Der Begräbnisplatz aus der Zeit der Landnahme in der Zentrale der Szolnoker „Lenin“ LPG.* In: A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei. Szerk. Wolf Mária–Révész László. Miskolc 1996, 65–116.
- MADARAS 2003 MADARAS LÁSZLÓ: A szolnok-szandai honfoglalás kori korongpár. – *Das landnahmezeitliche Scheibenpaar von Szolnok-Szanda.* MFMÉ – StudArch IX (2003), 277–282.
- MESTERHÁZY 1965 MESTERHÁZY KÁROLY: Az S-végű hajkarika elterjedése a Kárpát-medencében. – *Die Verbreitung des Haarringes mit S-Ende in Karpatenbecken.* DMÉ 47 1962/64 [1965], 95–113.
- MESTERHÁZY 1980 MESTERHÁZY KÁROLY: Nemzeti szervezet és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál. Budapest 1980.
- MESTERHÁZY 1989–90 MESTERHÁZY KÁROLY: A Felső-Tisza-vidéki ötvösműhely és a honfoglaláskori emlékek időrendje. – *The metal workshop in the Upper Tisza region and the chronology of finds from the Conquest period.* Agria 25–26 (1989–90), 235–274.
- MESTERHÁZY 1990 MESTERHÁZY KÁROLY: Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10–11. századi magyar sírletekben, I. – *Gegenstände byzantinischen und balkanischen*

- MESTERHÁZY 1991 *Ursprunges in den ungarischen Gräberfeldern des 10.–11. Jh., I.* FolArch XLI (1990), 87–115.
 MESTERHÁZY KÁROLY: Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10–11. századi magyar sírleletekben, II. – *Gegenstände byzantinischen und balkanischen Ursprunges in den ungarischen Gräberfeldern des 10.–11. Jh., II.* FolArch XLII (1991), 145–177.
 MESTERHÁZY 1993 MESTERHÁZY KÁROLY: A magyar honfoglalás régészetének ötven éve. Századok 1993/2, 270–310.
 MESTERHÁZY 1994 MESTERHÁZY KÁROLY: Lengyel–magyar kapcsolatok a 10–11. században. Századok 1994/2, 381–401.
 MESTERHÁZY 1996 MESTERHÁZY KÁROLY: Tiszanána-Cseh-tanya. In: HM 412–414.
 MESTERHÁZY 1997 MESTERHÁZY KÁROLY: A honfoglaló magyarok tárgyi emlékei. Életünk 1997/1, 30–67.
 MESTERHÁZY 2000 MESTERHÁZY KÁROLY: Nagymorva díszgombok honfoglalás kori sírokból. – *Great Moravian ornamental buttons in the magyar graves Hungarian conquest period.* CommArchHung 2000, 211–227.
 MESTERHÁZY 2002 MESTERHÁZY KÁROLY: Dunántúl a 10. században. Századok 136 (2002), 327–340.
 NAGY 1896 NAGY GÉZA: Hadtörténelmi emlékek az ezredéves kiállításon. ArchÉrt 16 (1896), 344–365.
 NAGY 1968 NAGY ÁRPÁD: Az Eger-Szépasszonyvölgyi X. századi temető. – *Das Gräberfeld von Eger-Szépasszonyvölgy aus dem X. Jh.* EMÉ 6 (1968) [1969], 69–100.
 NAGY 1969 NAGY ÁRPÁD: Eger környéki és Tisza-vidéki besenyő települések a 10–11. században. – *Agglomérations péchenégues dans les environs d'Eger et près de la Tisza au 10e et 11e siècle.* EMÉ 7 (1969) [1970], 129–158
 NAGY 1970 NAGY ÁRPÁD: Eger-Szépasszonyvölgy (Heves m.). RégFüz Ser. I. No. 23 (1970), 57.
 B. NAGY–RÉVÉSZ 1986 B. NAGY KATALIN–RÉVÉSZ LÁSZLÓ: Egyedi típusú honfoglalás kori íjcsontmaradványai Hódmezővásárhely-Nagyszigetről. – *Knochenbeschlüge eines landnahmezeitlichen Bogens individuellen Typs von Hódmezővásárhely-Nagysziget.* CommArchHung 1986, 123–134.
 NEMESKÉRI–ACSÁDI 1952 NEMESKÉRI JÁNOS–ACSÁDI GYÖRGY: Történeti demográfiai vizsgálatok a kerpusztai XI. századi temető anyagából. – *Analyses of Historical Demography from the Eleventh Century Cemetery at Képuszta.* ArchÉrt 79 (1952), 134–147.
 NEMESKÉRI–GÁSPÁRDY 1954 NEMESKÉRI JÁNOS–GÁSPÁRDY GÉZA: Megjegyzések a magyar őstörténet embertani vonatkozásaihoz. Az üllői és egeri honfoglaláskori temetők embertani vizsgálata – *Remarques concernant les rapports anthropologiques de la préhistoire hongroise.* AnnHN 5 (1954), 485–526.
 NEMESKÉRI–KRALOVÁNSZKY–HARSÁNYI 1965 NEMESKÉRI, JÁNOS–KRALOVÁNSZKY, ALÁN–HARSÁNYI, LÁSZLÓ: Trephined Skulls from the Tenth Century. ActaArchHung 17 (1965).
 NEMESKÉRI–LIPTÁK–SZŐKE 1953 NEMESKÉRI, JÁNOS–LIPTÁK, PÁL–SZŐKE, BÉLA: La cimetièrre du XIe siècle de Képuszta. ActaArchHung 3 (1953), 205–370.
 NEPPER 2002 M. NEPPER IBOLYA: Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei. – *Die Grabfunden aus dem 10.–11. Jh. in Komitat Hajdú-Bihar.* Budapest–Debrecen 2002.
 PÁLÓCZI HORVÁTH 1989 PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS: Besenyők, kunok, jászok. Budapest 1989.
 PAP 2001 PAP ILDIKÓ KATALIN: X–XI. századi temető és Árpád-kori településrészlet Vámosgyörk-MHAT Telep lelőhelyen. – *Friedhofsdetail aus dem X–XI. Jahrhundert und Siedlungsdetail aus der Arpaden-Zeit am Fundort Vámosgyörk-MHAT.* In: Mátrai tanulmányok. Szerk. Horváth László. Gyöngyös 2001, 31–61.
 PARÁDI 1963 PARÁDI NÁNDOR: Magyarországi pénzleletes középkori cserépedények – *Münzfunde hortende mittelalterliche Gefässe in Ungarn, 11.–17. Jh.* ArchÉrt 90 (1963), 205–251.

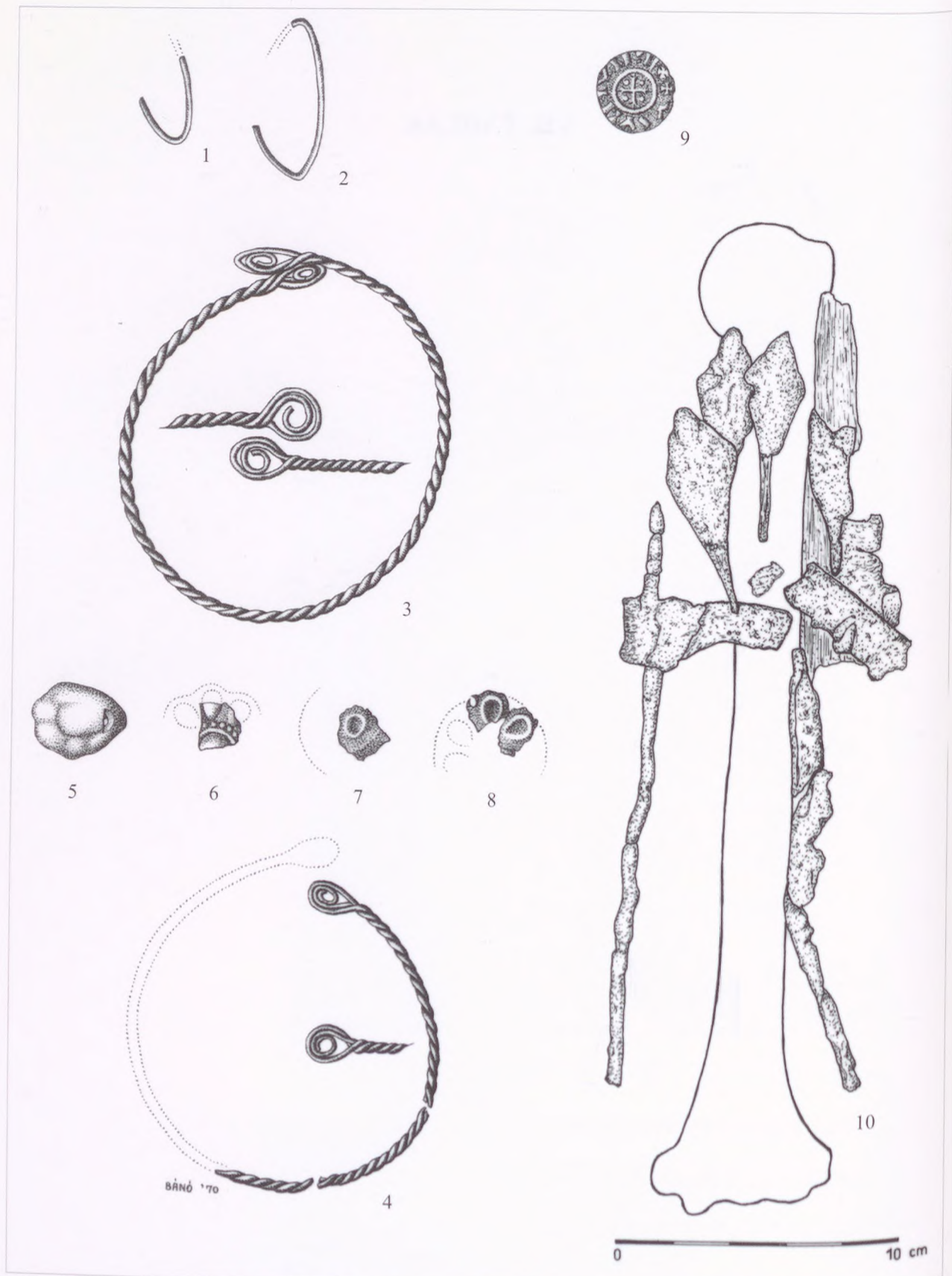
- PATAKY 1939 PATAKY VIDOR: A hevesi honfoglalás kori magyar sírlelet. *FolArch I–II* (1939), 200–204.
- RÉVÉSZ 1985 RÉVÉSZ LÁSZLÓ: Adatok a honfoglalás kori tegez szerkezetéhez. – *Angaben zum Bau des Köchers aus der Zeit ungarischen Landnahme*. AASzeg Suppl V (1985), 35–53.
- RÉVÉSZ 1988 RÉVÉSZ LÁSZLÓ: Gömbsorosüngős fülbevalók a Kárpát-medencében. – *Ohrgehänge mit Kugelreichenanhänger im Karpatenbecken*. *HOMÉ* 25–26 (1988), 141–159.
- RÉVÉSZ 1991 RÉVÉSZ LÁSZLÓ: Voltak-e nagycsaládi temetői a honfoglaló magyaroknak? – *Über die Existenz der großfamiliären Gräberfelder bei den landnehmenden Ungarn*. *MFMÉ* 1984–85/2 (1991), 615–639.
- RÉVÉSZ 1992 RÉVÉSZ LÁSZLÓ: Honfoglalás- és államalapítás kori temetők Miskolcon. – *Friedhöfe aus der Zeit der Landnahme und der Staatsgründung in Miskolc*. In: Régészeti tanulmányok Miskolc korai történetéből. Szerk. Rémiás Tibor. Miskolc 1992, 91–120.
- RÉVÉSZ 1996 RÉVÉSZ LÁSZLÓ: A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez. – *Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit*. *Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert*. Miskolc 1996.
- RÉVÉSZ 1996a RÉVÉSZ LÁSZLÓ: Régészeti adatok Heves megye 10. századi történetéhez. – *Archäologische Angaben zur Geschichte des Komitates Heves im 10. Jahrhundert*. In: A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei. Szerk. Wolf Mária–Révész László. Miskolc 1996, 255–273.
- RÉVÉSZ 1997 RÉVÉSZ LÁSZLÓ: Honfoglalás kori női sír Békéscsaba-Ersébethelyen. – *Ein landnahmezeitliches Frauengrab in Békéscsaba-Ersébethely*. *MFMÉ – StudArch III* (1997), 169–195.
- RÉVÉSZ 2000 RÉVÉSZ LÁSZLÓ: Hitelesítő ásatás a tuzséri honfoglalás kori temető területén. – *Nachgrabung im Gebiet des landnahmezeitlichen Gräberfeldes von Tuzsér*. *JAMÉ* 42 (2000), 7–32.
- RÉVÉSZ 2001 RÉVÉSZ LÁSZLÓ: Aranyszántás Balotán. Gazdag honfoglalás kori női sírok Kiskunhalas környékén. – *Goldenes Ackerfeld in Balota. Reiche Frauengräber aus der Landnahmezeit in der Gemarkung von Kiskunhalas*. Budapest–Kiskunhalas 2001.
- RÉVÉSZ 2003 RÉVÉSZ LÁSZLÓ: A bezdédi honfoglalás kori temető. Egy régészeti fikció nyomában. In: Istvánovits Eszter: A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga. – *Das landnahme- und arpadenzeitliche Nachlassmaterial des Rétköz*. Nyíregyháza 2003, 432–440.
- RÉVÉSZ 2006 RÉVÉSZ LÁSZLÓ: Honfoglalás kori sír az alsó-ausztriai Gnadendorfban. *Csodaszarvas II* (2006), 77–116.
- RÉVÉSZ 2006a RÉVÉSZ LÁSZLÓ: Magyar honfoglalás kori sírok keltezési lehetőségei. Régészeti keltezés – természettudományos keltezés. – *Dating options of the graves from the time of the Magyar conquest*. *Archaeological dating – scientific dating*. *Arrabona* 44/1 (2006), 411–440.
- ROSKA 1936 ROSKA MÁRTON: A honfoglalás és Erdély. In: A történeti Erdély. Szerk. Asztalos M. Budapest 1936, 162–173.
- RUTTKAY 1976 RUTTKAY, ALEXANDER: Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei. *SIA* 24 (1976), 245–396.
- SALTZER 1996 SALTZER ERNŐ: A történelmi Magyarország területén fellelt 156 Árpád-házi éremkincslelet összefüggő áttekintése. Budapest 1996.
- SOLYMOSSY 1933 SOLYMOSSY SÁNDOR: A vas babonás ereje. *Ethnographia* XLIV 3–4 (1933), 97–117.
- SZABÓ 1963 SZABÓ JÁNOS GYÖZŐ: A honfoglalás kori lemezes korongok viselete. – *Nose-nie plastinčatnyh diskov vo vremena zavoevanija vengrami rodiny*. *EMÉ* 1 (1963), 95–117.

- SZABÓ 1964 SZABÓ JÁNOS GYÖZŐ: Honfoglalás kori sírok Eger-Réápástetőn. – *Gräber aus der Landnahmezeit in Eger-Réápástető*. EMÉ 2 (1964), 105–139.
- SZABÓ 1966 SZABÓ ISTVÁN: A falurendszer kialakulása Magyarországon. Budapest 1966.
- SZABÓ 1969 SZABÓ JÁNOS GYÖZŐ: Heves megye régészeti emlékei, II. In: Magyarország műemléki topográfiája, VII. Heves megye műemlékei, I. Szerk. Dercsényi Dezső-Voit Pál. Budapest 1969, 41–63.
- SZABÓ 1970 SZABÓ JÁNOS GYÖZŐ: A honfoglalás kori temetőárok kérdéséhez. Jelentés a káli (Heves m.) ásításokról. – *Zur Frage der landnahmezeitlichen Gräberfeldgruben. Bericht über die Ausgrabung in Kál, Kom. Heves*. ArchÉrt 97 (1970), 264–271.
- SZABÓ 1974 SZABÓ JÁNOS GYÖZŐ: Árpád-kori falu és temetője Sarud határában, I. A történeti földrajzi kép. – *Poselenie i mogil'nik èpohi Arpadov v okrestnostjah derevni Šarud, I. Istoriko-geografičeskij očerk*. EMÉ 11–12 (1973–74) [1974], 21–73.
- SZABÓ 1975 SZABÓ JÁNOS GYÖZŐ: Árpád-kori falu és temetője Sarud határában, II. A település. – *Poselenie i mogil'nik èpohi Arpadov v okrestnostjah derevni Šarud, II*. EMÉ 13 (1975), 19–68.
- SZABÓ 1976 SZABÓ JÁNOS GYÖZŐ: Árpád-kori falu és temetője Sarud határában, III. A temető leírása és rendellenes temetkezéseinek párhuzamai. – *Eine Siedlung und deren Friedhof aus der Árpádenzeit bei Sarud, III. Beschreibung des Friedhofes und Untersuchung der aussergewöhnlichen Beisetzungen*. EMÉ 15 (1976), 1–89.
- SZABÓ 1980 SZABÓ JÁNOS GYÖZŐ: Árpád-kori falu és temetője Sarud határában, IV. A sírok relatív és abszolút kronológiája, a temető jellege. – *Árpádenzeitliche Siedlung und ihr Friedhof in der Gemarkung von Sarud, IV. Absolute und relative Chronologie des Friedhofes*. EMÉ 16–17 (1978–79) [1980], 45–136.
- SZABÓ 1980a SZABÓ JÁNOS GYÖZŐ: Das silberne Taschenblech von Túrkeve-Ecsegpusztá. *ActaArchHung* 32 (1980), 271–293.
- SZABÓ 1983 SZABÓ JÁNOS GYÖZŐ: A Duna-Tisza köze és a magyar honfoglalás. *Forrás* 15 (1983), 34–52.
- SZABÓ 1985 SZABÓ JÁNOS GYÖZŐ: A gyögyöspatai Szent Péter templom. *Agria* 21 (1985), 5–71.
- SZABÓ 1991–92 SZABÓ JÁNOS JÓZSEF: Régészeti adatok a Heves megyei középkori Szikszó falu történetéhez. – *Archäologische Angaben zur Geschichte des mittelalterlichen Dorfes „Szikszó“ im Komitat Heves*. *Agria* 1991–92, 157–180.
- SZMRECSÁNYI 1925 SZMRECSÁNYI MIKLÓS: Eger és környéke részletes kalauza. Részletes helyi kalauzok 4. Szerk. Thirring Gusztáv-Vigyázó János. Eger 1925, 1–68.
- SZŐKE 1962 SZŐKE BÉLA: A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. *RégTan* I. Budapest 1962.
- TAKÁCS 2005 TAKÁCS MIKLÓS: Egy vitatott kéztartásról. – *On a debated Gesture*. *OpHung* 6 (2005), 85–102.
- TETTAMANTI 1971 TETTAMANTI SAROLTA: A Zalavár-Községi I. számú XI. századi temető. – *Das Gräberfeld Nr. I. von Zalavár-Község, 11. Jh.* *ArchÉrt* 98 (1971), 216–244.
- TETTAMANTI 1975 TETTAMANTI SAROLTA: Temetkezési szokások a 10–11. században a Kárpát-medencében. – *Begräbnissitten im 10.–11. Jh. im Karpatenbecken*. *StComit* 3 (1975), 79–122.
- TOČÍK 1968 TOČÍK, ANTON: Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei. *ASC* 3 (1968).
- TOMKA 1996 TOMKA PÉTER: „Őseinket felhozád...” A honfoglaló magyarság. Kiállítás Miskolcon, 1995. július 17–1996. január 31. *CommArchHung* 1996, 251–253.
- TÓTH 1963 TÓTH, TIBOR: Some Problems in the Anthropology of Conquering Hungarians. *AnnHN* 55 (1963), 555–560.
- TÖRÖK 1975 TÖRÖK, GYULA: The Visznek cemetery. In: *Avar finds in the Hungarian National Museum*. Red. Garam, Éva–Kovrig, Ilona–Szabó, János Győző–Török, Gyula. Budapest 1975, 323–343.
- TÖRÖK 1982 TÖRÖK, GYULA: Awaren- und landnahmezeitliches Gräberfeld in Visznek (Komitat Heves). *AFD Beiheft* 17. Berlin 1982, 41–56.

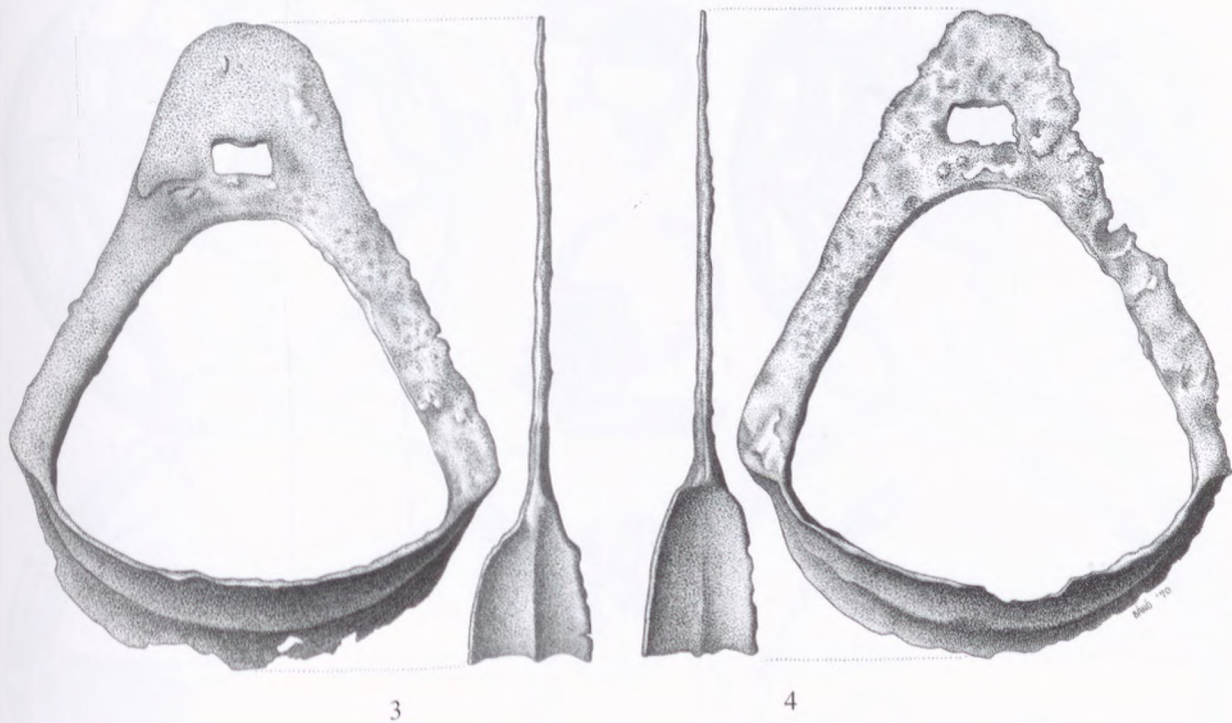
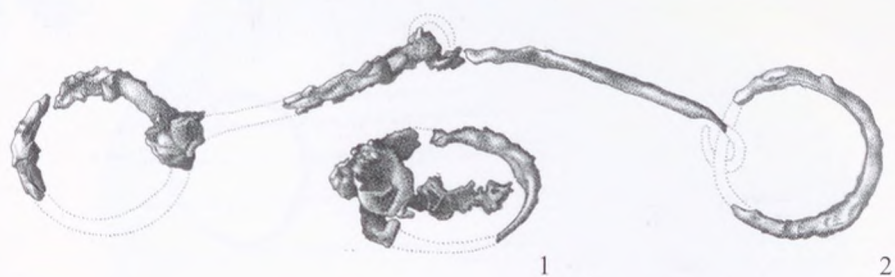
IRODALOM

- VÁLYI 1994 VÁLYI KATALIN: Honfoglalás kori sírok Szeren, 1973. Megjegyzések a terület korai történetéhez. – *Landnahmezeitliche Gräber in Szer (Kom. Csongrád), 1973. Angaben zur frühen Geschichte des Gebietes*. In: A kőkortól a középkorig. Szerk. Lőrinczy Gábor. Szeged 1994, 387–403.
- K. VÉGH 1970 K. VÉGH KATALIN: Honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletek a miskolci múzeumban. – *Landnahme- und früharpadenzeitliche Grabfunde im Miskolcer Museum*. HOMÉ 9 (1970), 79–92.
- K. VÉGH 1993 K. VÉGH KATALIN: A kistokaji honfoglalás kori temető. – *Bestattungsort aus der Zeit der Landnahme in Kistokaj*. HOMÉ 30–31 (1993), 53–103.
- VITT 1952 VITT, O. V.: Lošadi pazyrykskih kurganov. SovArh 16 (1952), 163–205.
- VÖRÖS 1982 VÖRÖS ISTVÁN: A Dobó István Vármúzeum ásatásaiból származó állatcsontanyag dokumentációja. Adattári jelentés. Kézirat. Eger 1982, pp. 19.
- VÖRÖS 1990 VÖRÖS ISTVÁN: Kutyaáldozatok és kutyatemetkezések a középkori Magyarországon, I. – *Dog Sacrifices and Burials in Medieval Hungary, I*. FolArch XLI (1990), 117–145.
- VÖRÖS 2000 VÖRÖS ISTVÁN: Az algyői honfoglalás kori temető archaeozoológiai vizsgálata. – *Die archäologische Untersuchung des landnahmezeitlichen Gräberfeldes von Algyő*. MFMÉ – StudArch VI (2000), 357–401.
- VÖRÖS 2002 VÖRÖS ISTVÁN: A tiszánánai honfoglalás kori temető állatcsontlelete. – *Tierknochenfunde des landnahmenzeitlichen Gräberfeldes von Tiszánána*. FolArch IL–L (2001–2002), 305–314.

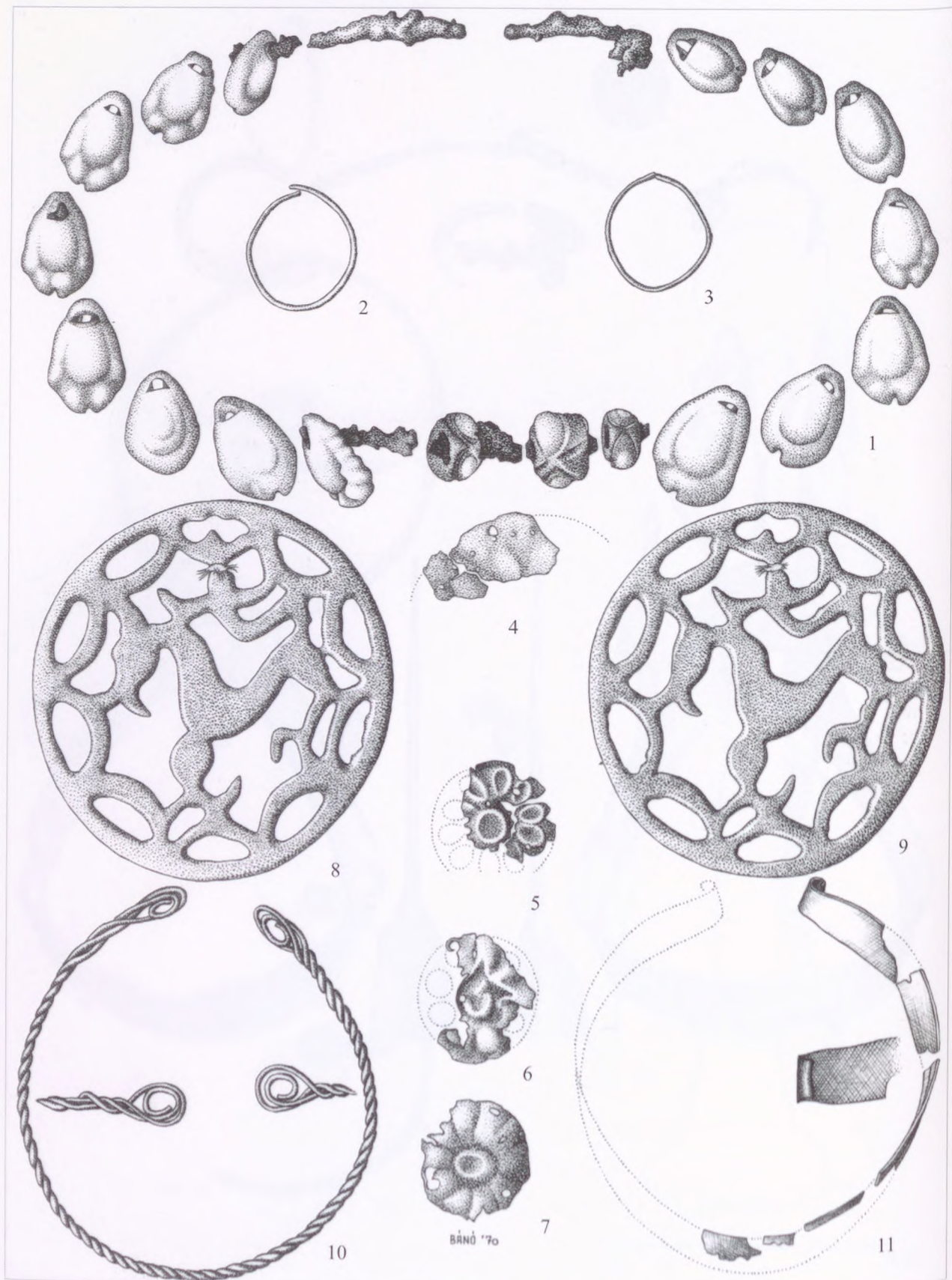
VII. TÁBLÁK

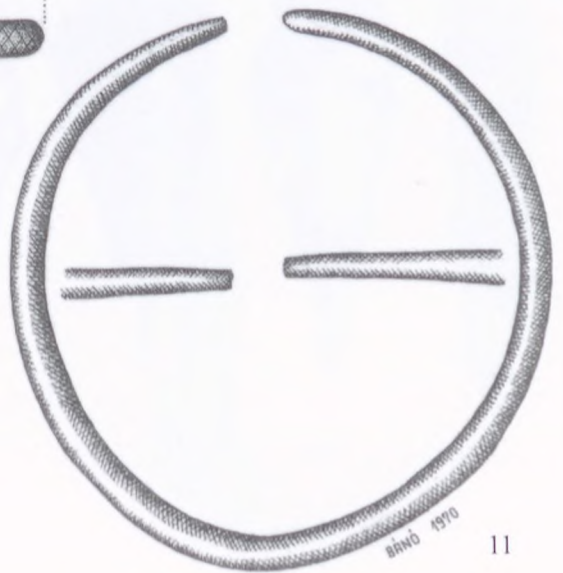
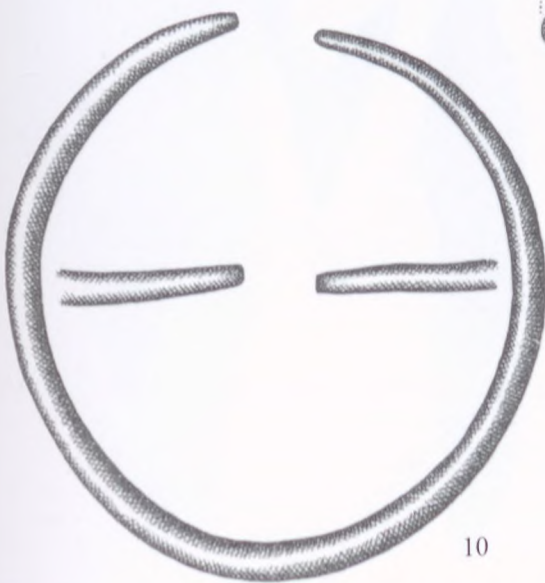
1. tábla. Aldebrő-Mocsáros, 1–2: 5. sír; 3–8: 7. sír; 9: 8. sír; 10: 9. sír

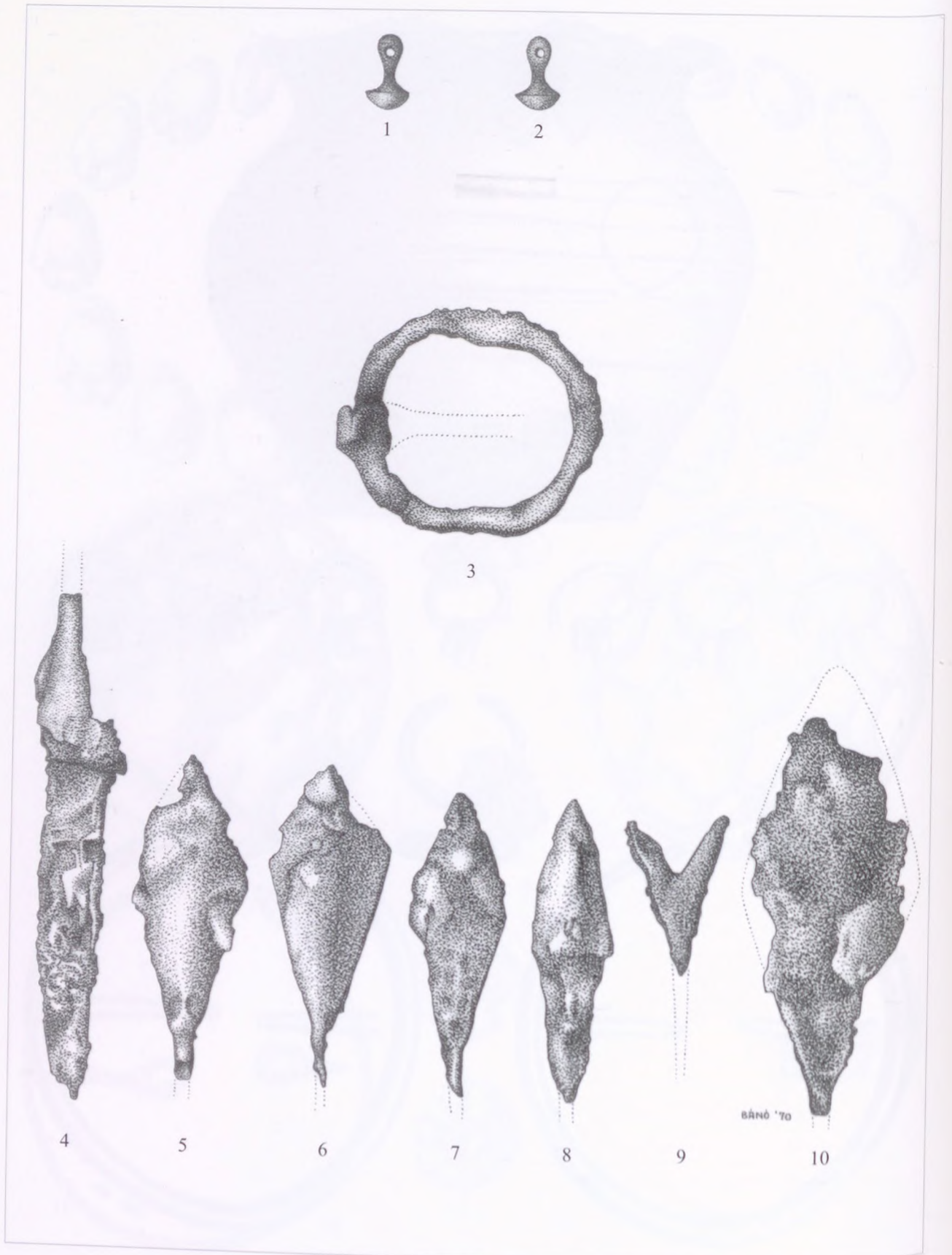
2. tábla. Aldebrő-Mocsáros, 1-4: 9. sír

3. tábla. Aldebrő-Mocsáros, 1-11: 13. sír

4. tábla. Aldebrő-Mocsáros, 1–11: 15. sír

5. tábla. Aldebrő-Mocsáros, 1-10: 19. sír

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

BÁRNÓ '70

6. tábla. Aldebrő-Mocsáros, 1: 16. sír; 2-4, 7: 27. sír; 5-6: 25. sír; 8: 18. sír; 9: 10. sír; 10: 26. sír

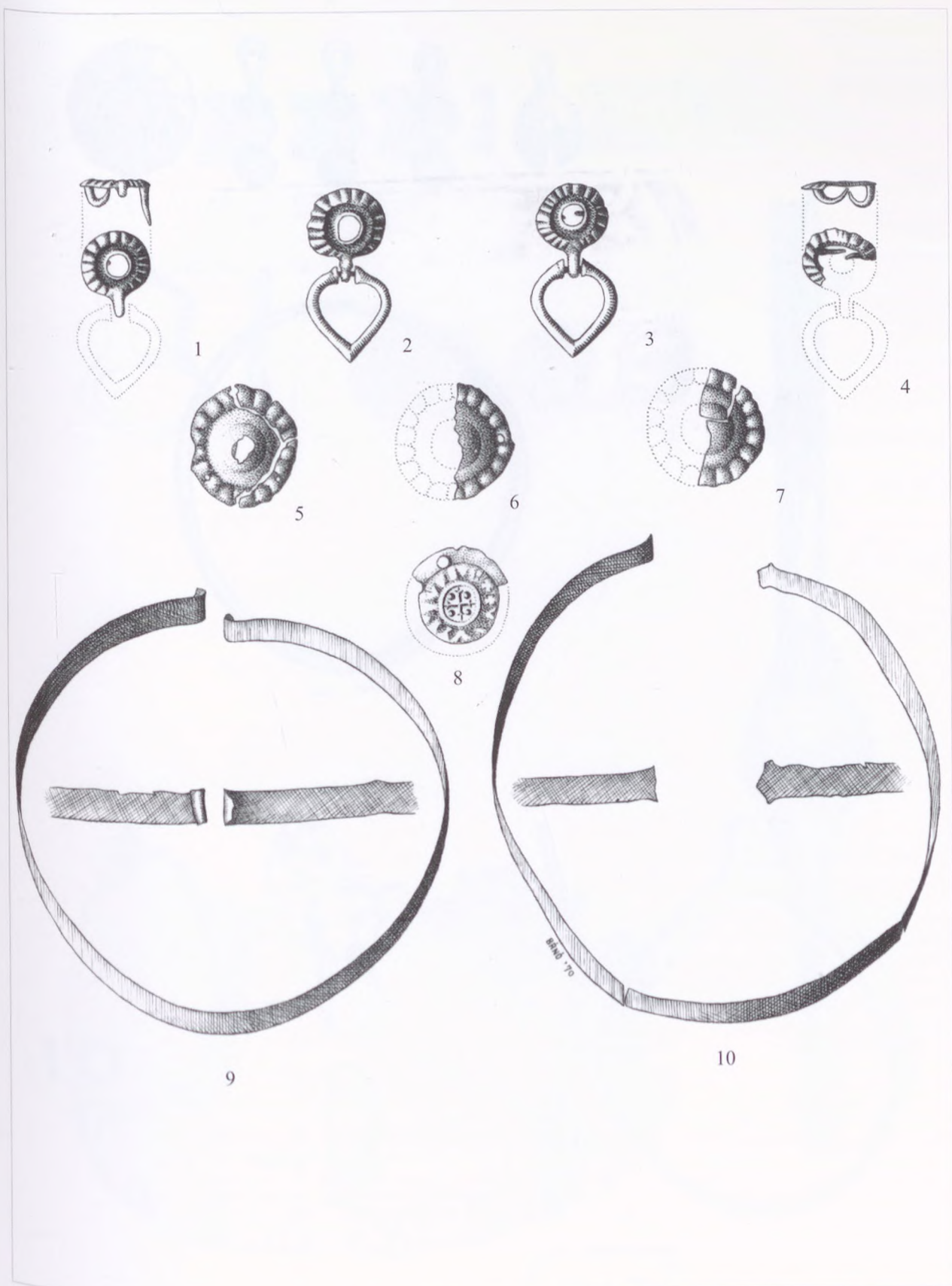

1

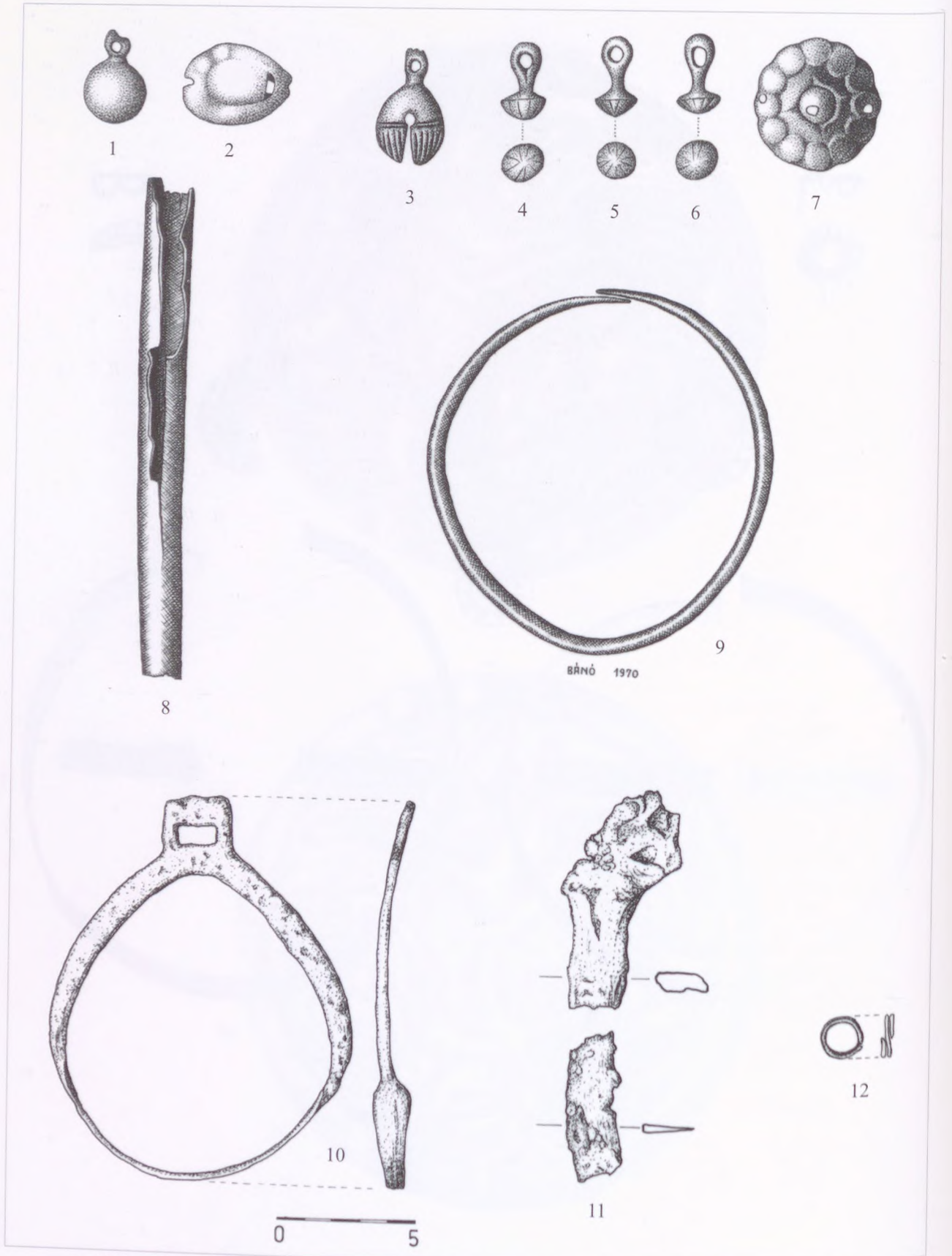

2

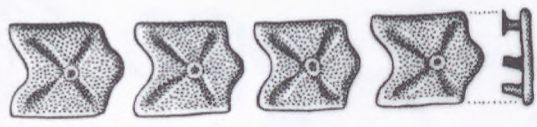
7. tábla. Aldebrő-Mocsáros, 1-2: 20. sír

8. tábla. Aldebrő-Mocsáros, 1-10: 20. sír

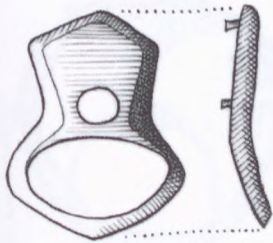
9. tábla. Aldebrő-Mocsáros, 1-2: 33. sír; 3-7, 9: 28. sír; 8: 29. sír; 10: 20. sír; 11-12: szórványleletek a temető területéről

1

2

3

4

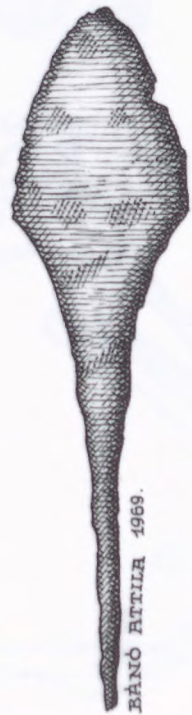
5

6

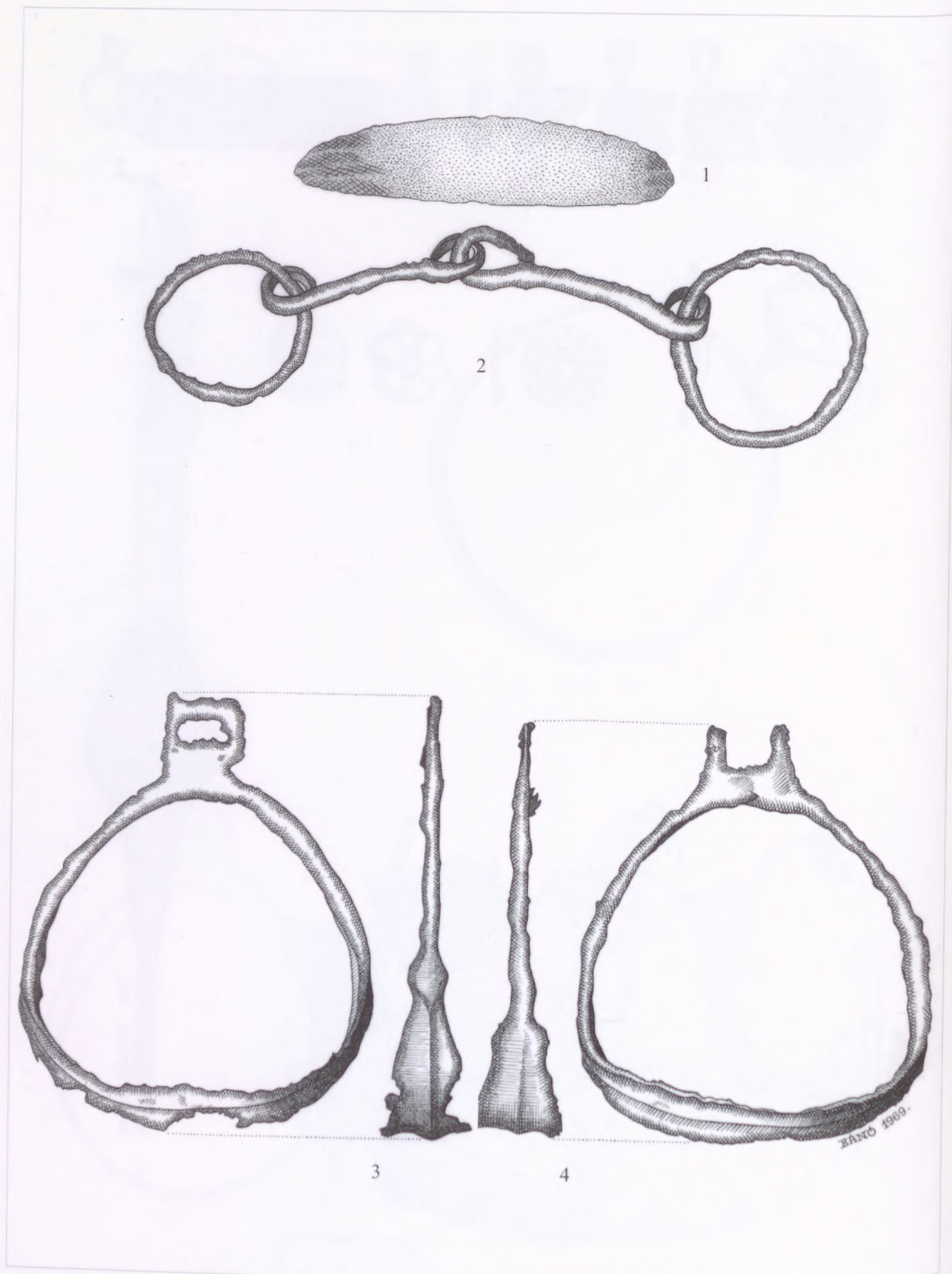
7

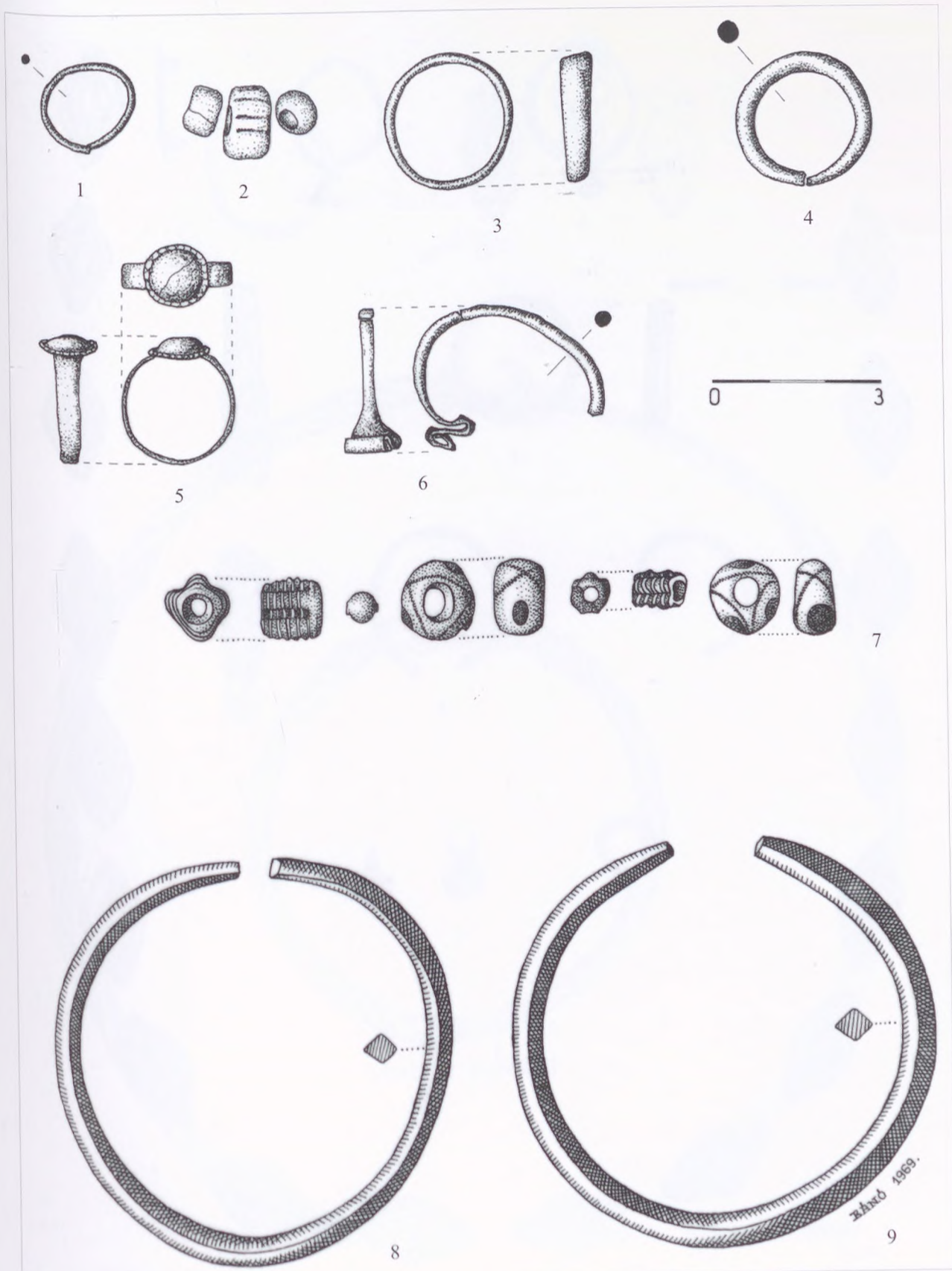
8

BÁNÓ RTTLER 1969.

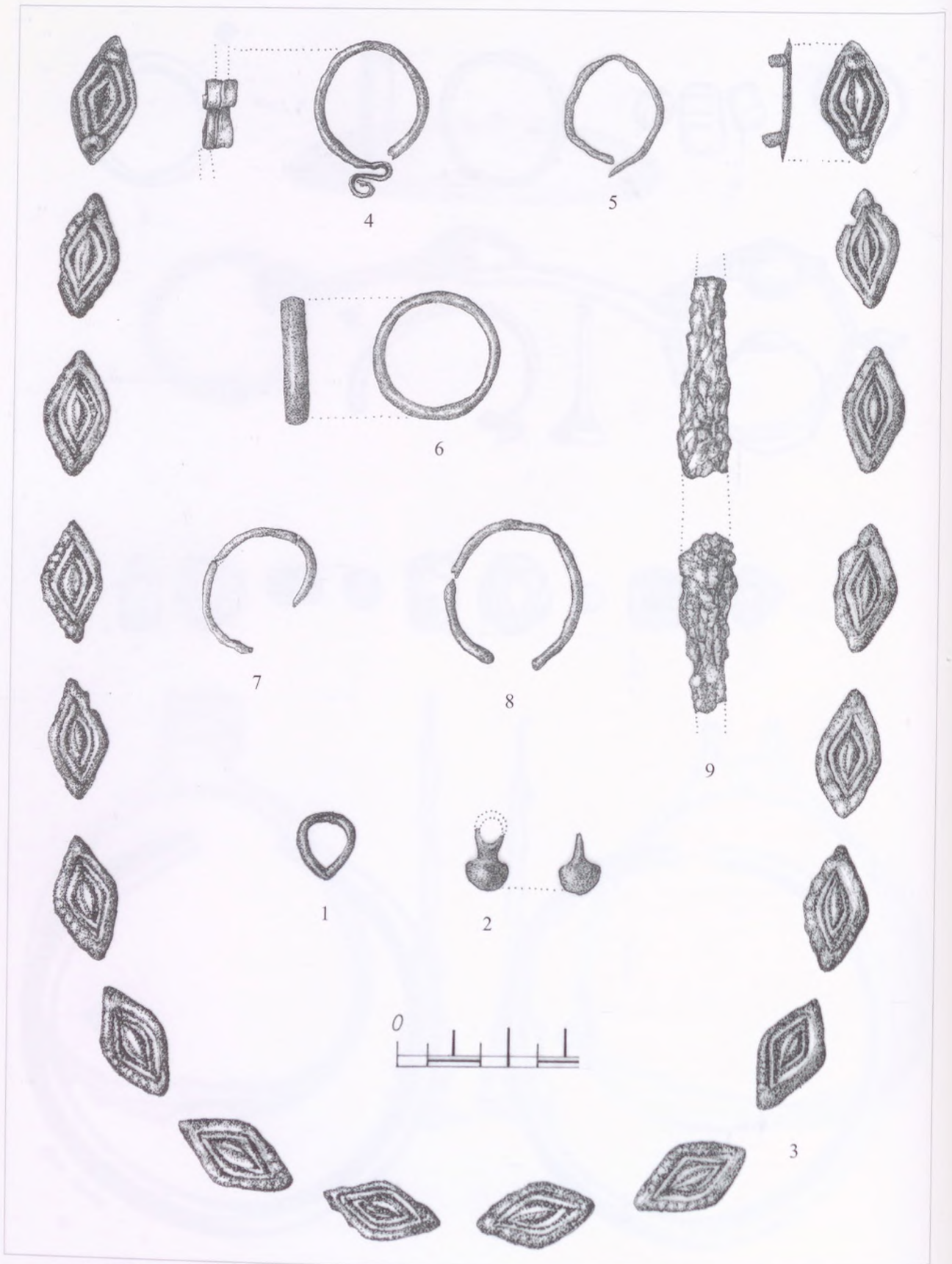
10. tábla. Besenyőtelek-Szörhát, 1-8: szórványleletek a feldúlt sírokból

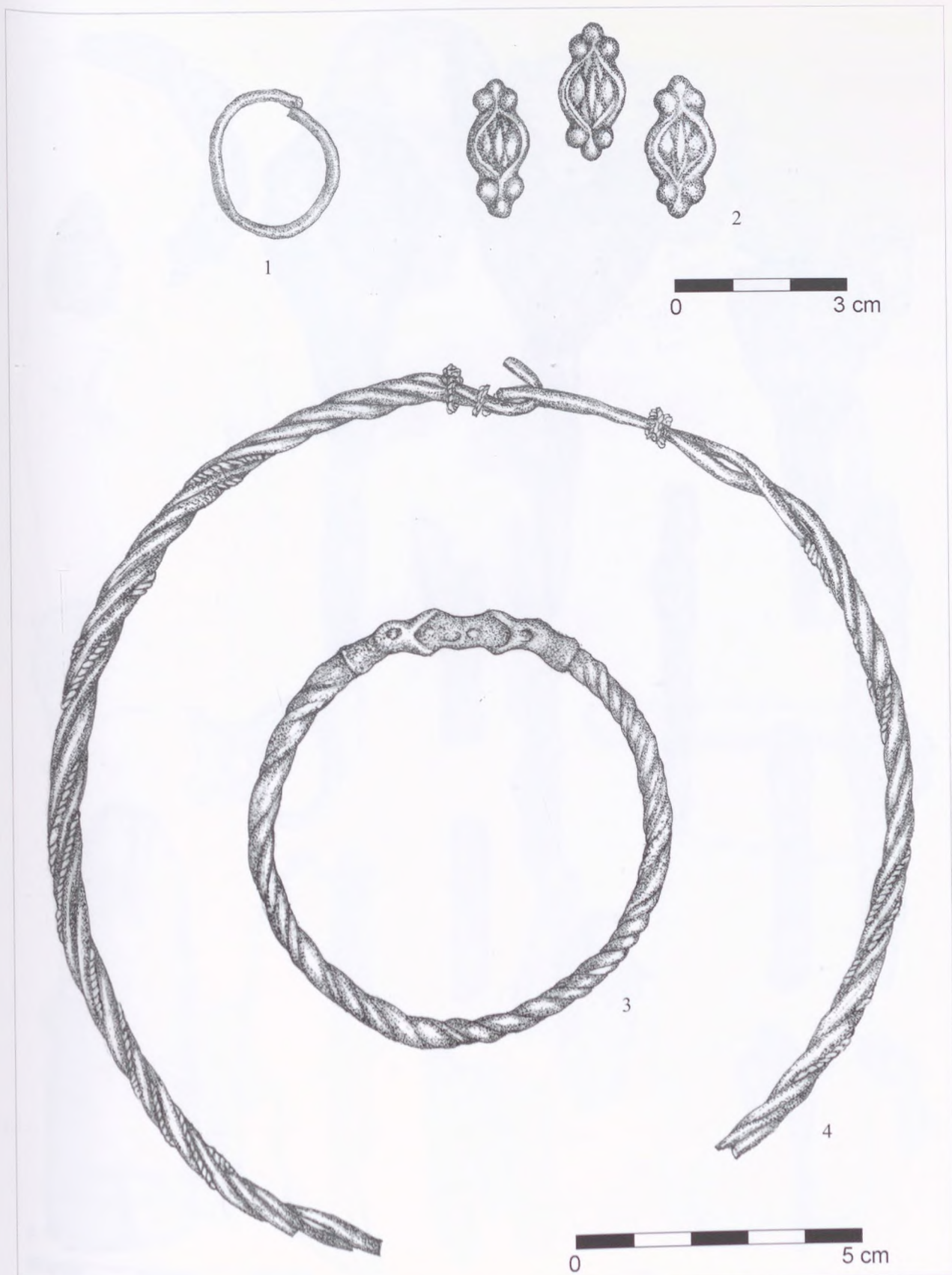
11. tábla. Besenyőtelek-Szörhát, 1-4: szórványleletek a feldúlt sírokból

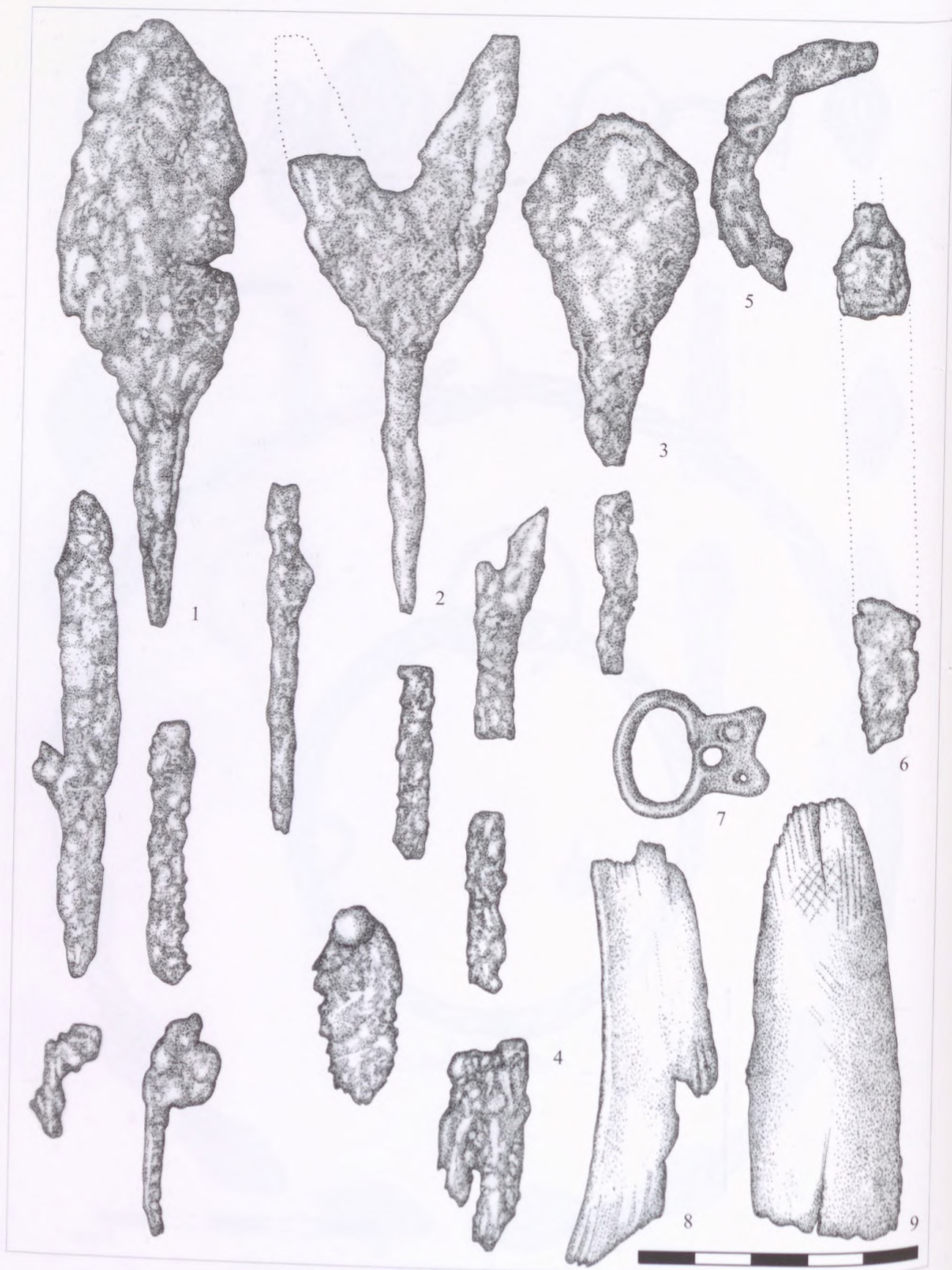
12. tábla. Besenyőtelek-Tepélypuszta, I. temető (Csathó-tanya), 1-2: 7. sír; 7: 2. sír; 8-9: A. sír

13. tábla. Besenyőtelek-Tepélypuszta, II. temető, 1-3: 1. sír; 4: 2. sír; 5: 5. sír; 6-8: 6. sír; 9: 7. sír

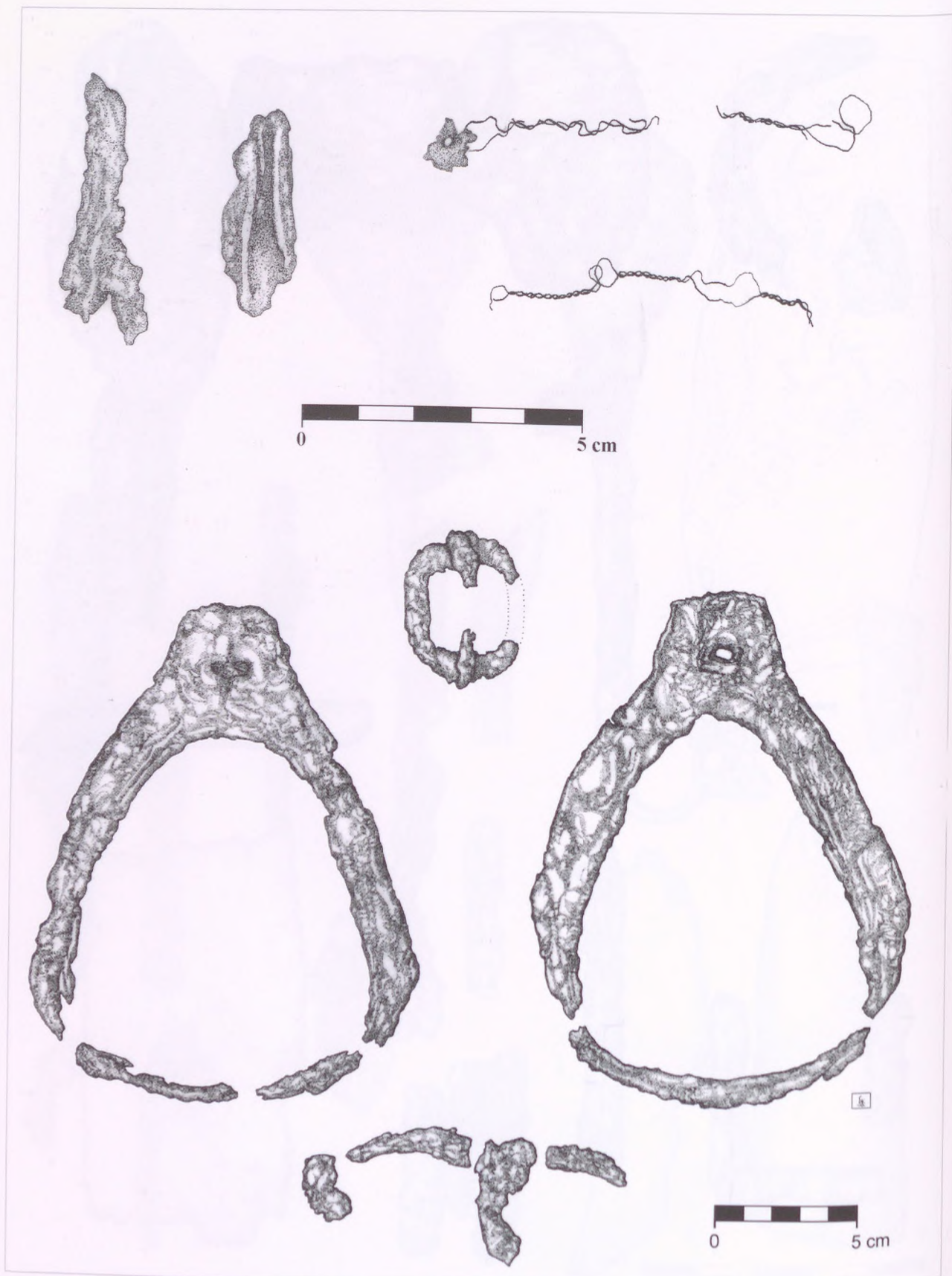
14. tábla. Besenyőtelek-Tepélypuszta, II. temető, 1–2: 8. sír; 3–4: 9. sír

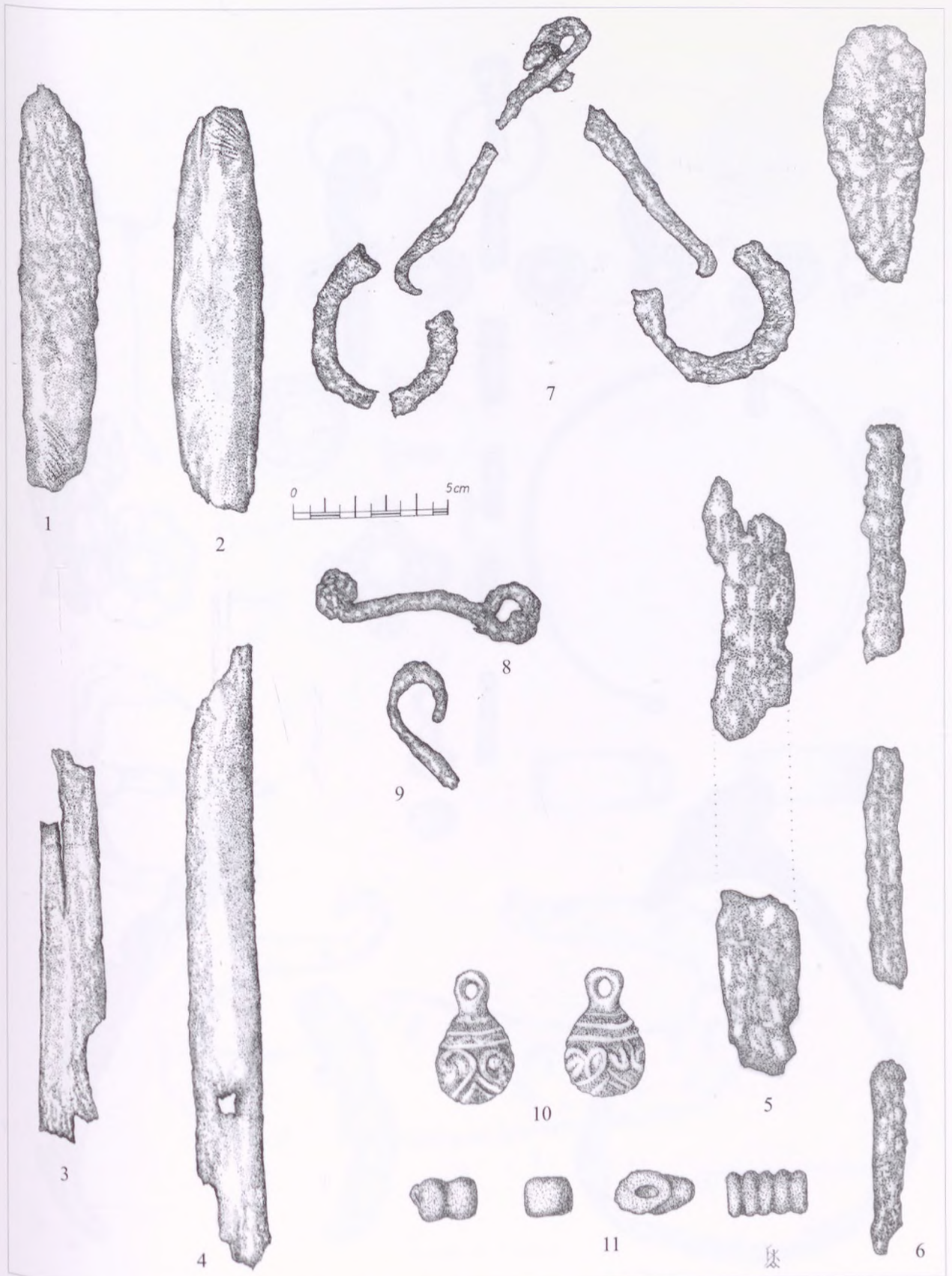
15. tábla. Besenyőtelek-Tepélypuszta, II. temető, 1–9: 11. sír

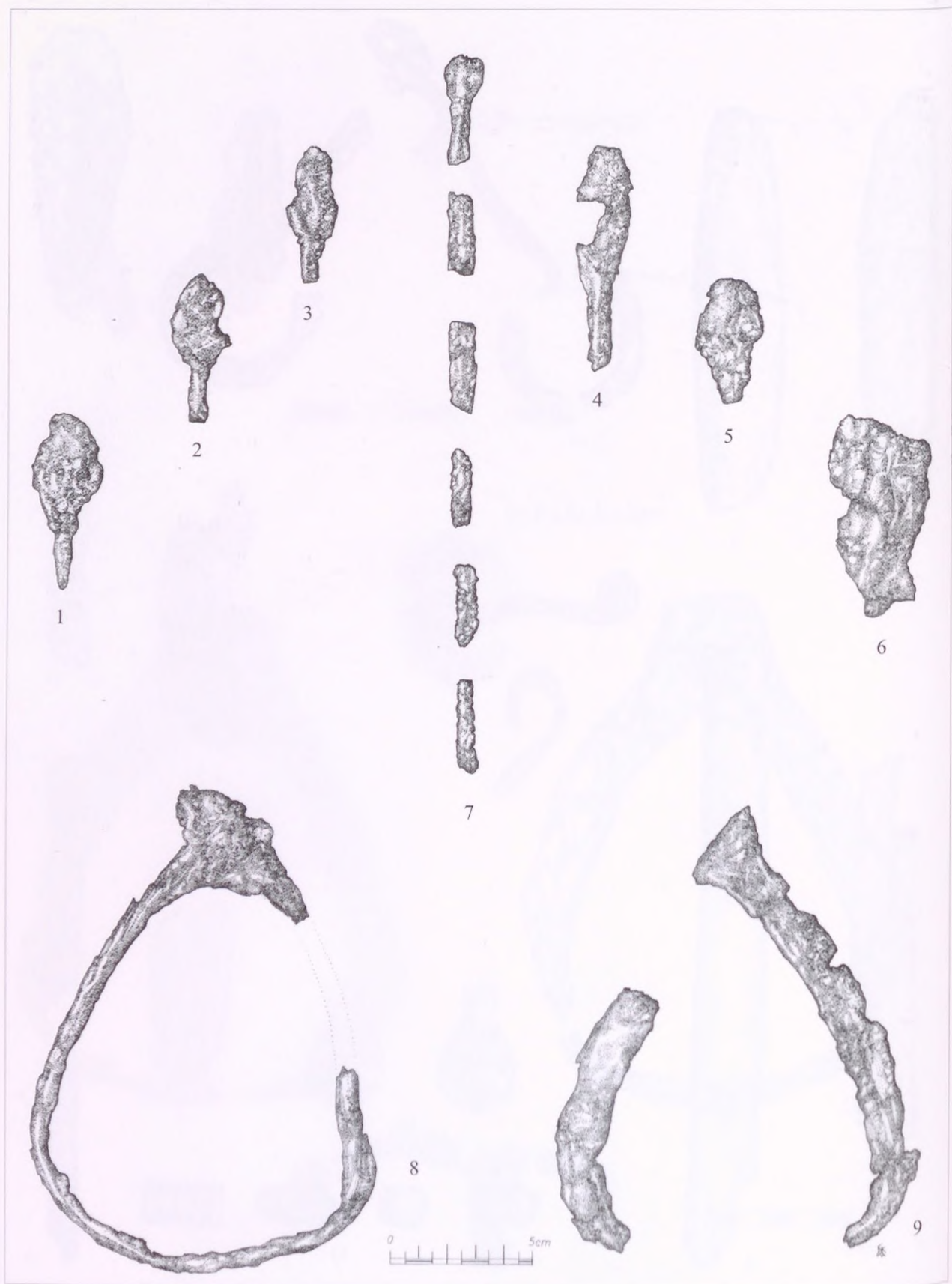
16. tábla. Besenyőtelek-Tepélypuszta, II. temető, 12. sír

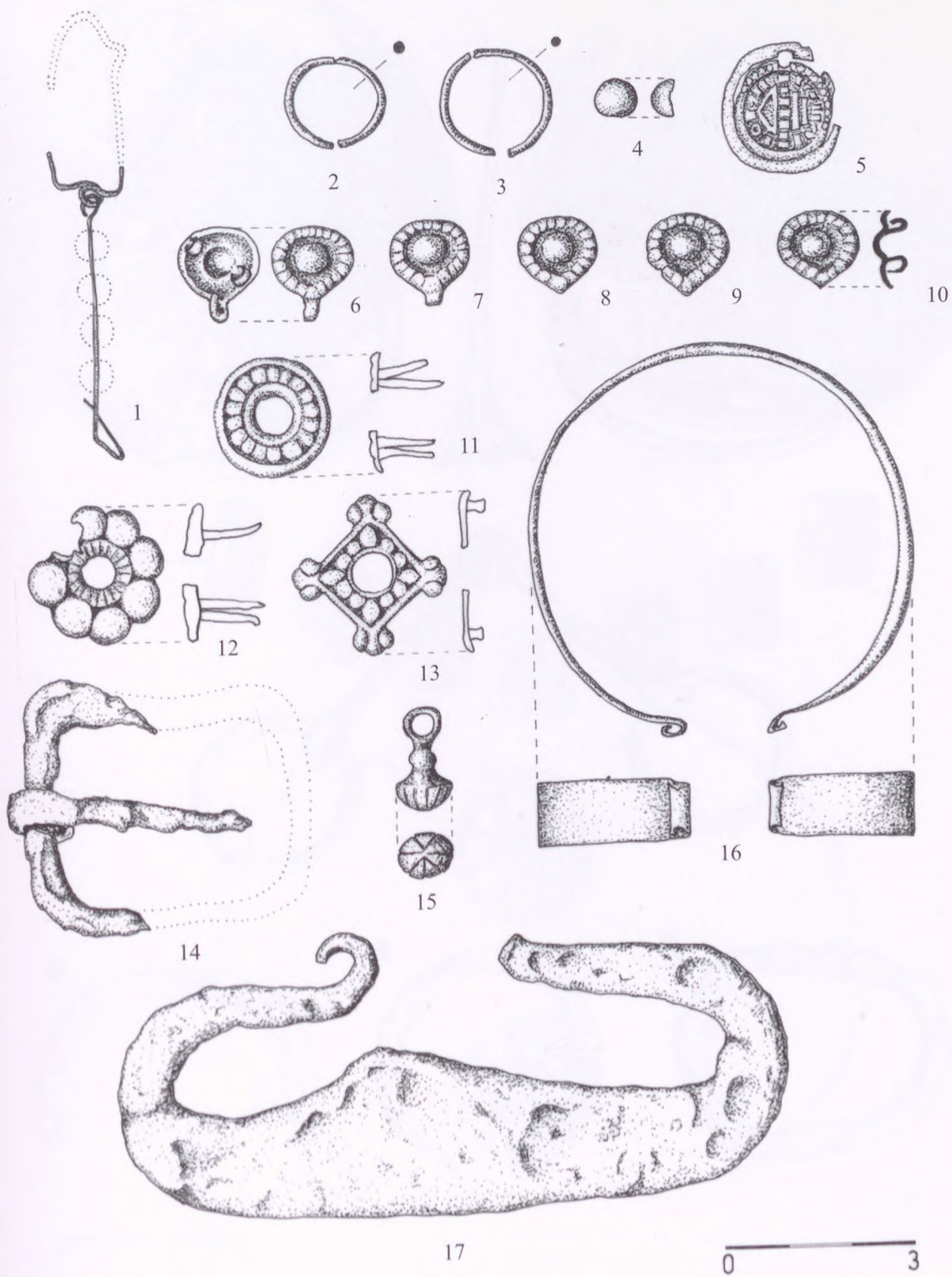
17. tábla. Besenyőtelek-Tepélypuszta, II. temető, 12. sír

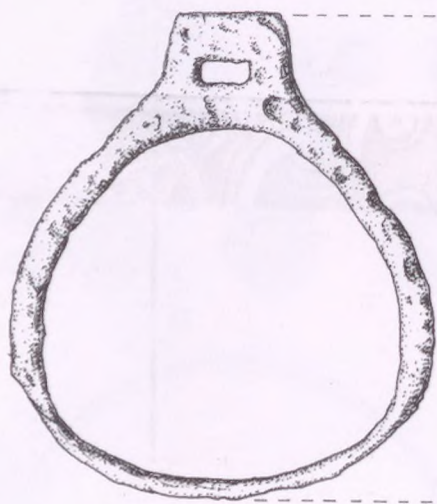
18. tábla. Besenyőtelek-Tepélypuszta, II. temető, 1-9: 13. sír; 10-11: szórványleletek a temetőből

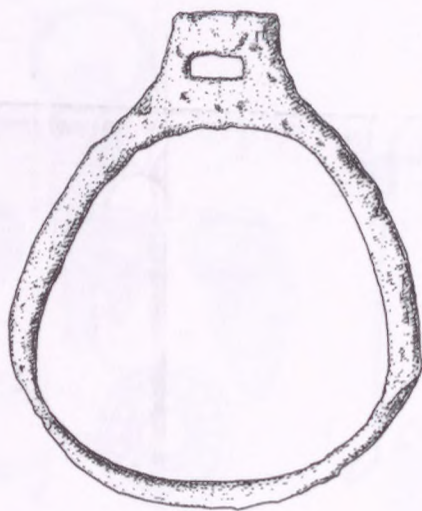
19. tábla. Besenyőtelek-Tepélypuszta, II. temető, 14. sír

20. tábla. Dormánd-Hanyipusztá, szórványleletek a feldúlt sírokból

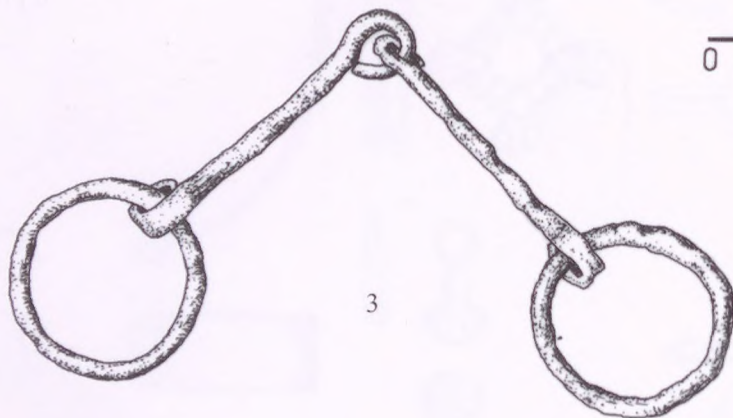

1

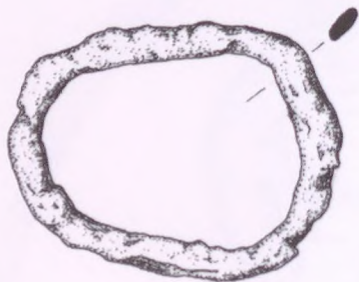

2

0 5

3

4

5

6

0 3

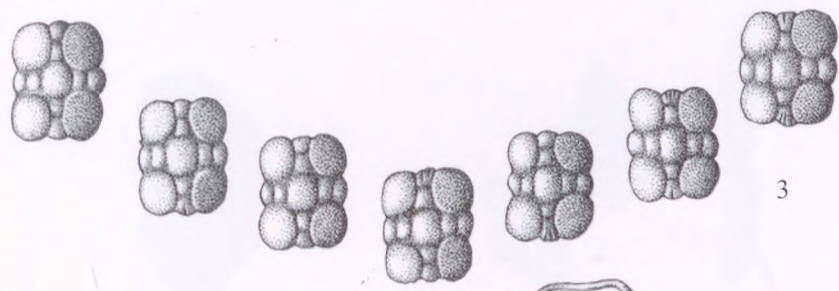
21. tábla. Dormánd-Hanyipusztá, szórványleletek a feldúlt sírokból

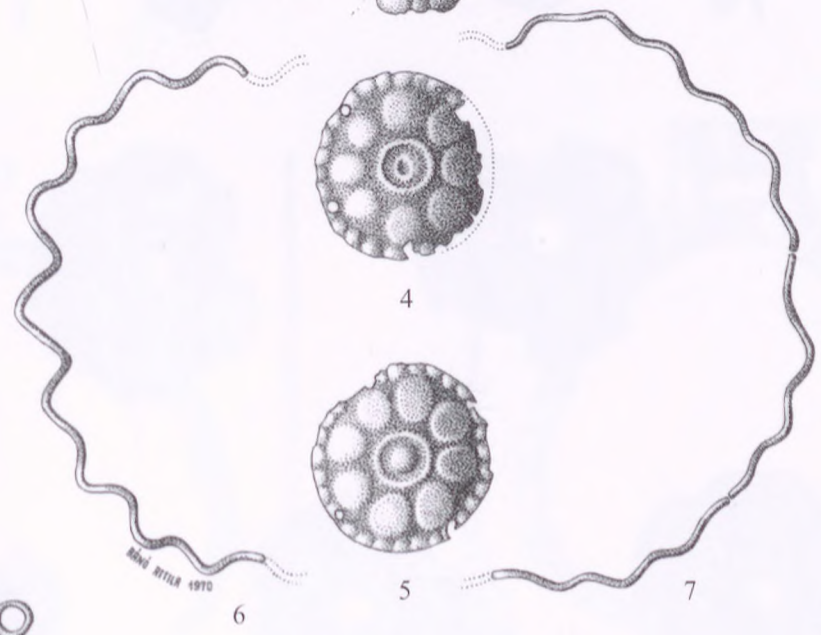
1

2

3

4

5

6

7

8

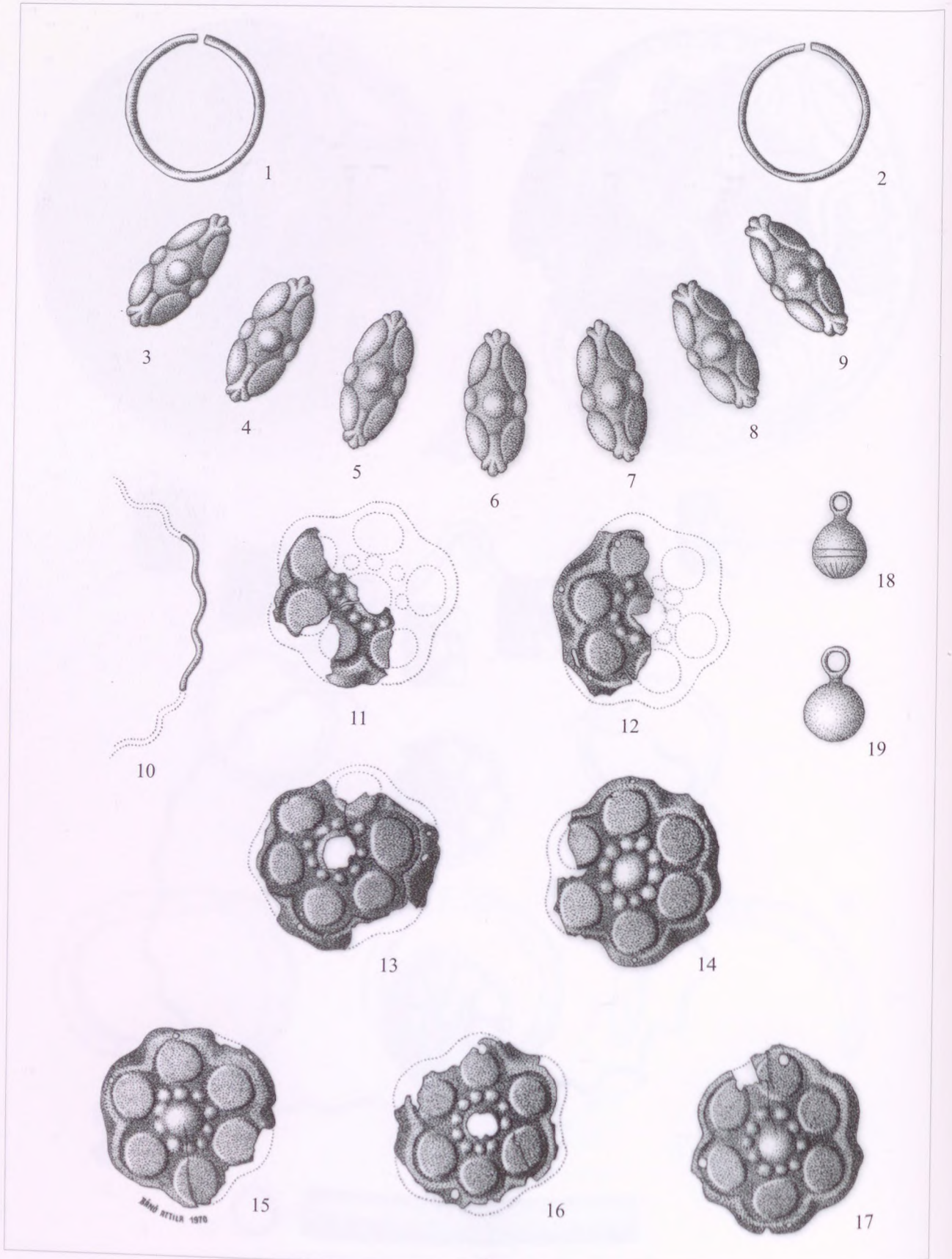

9

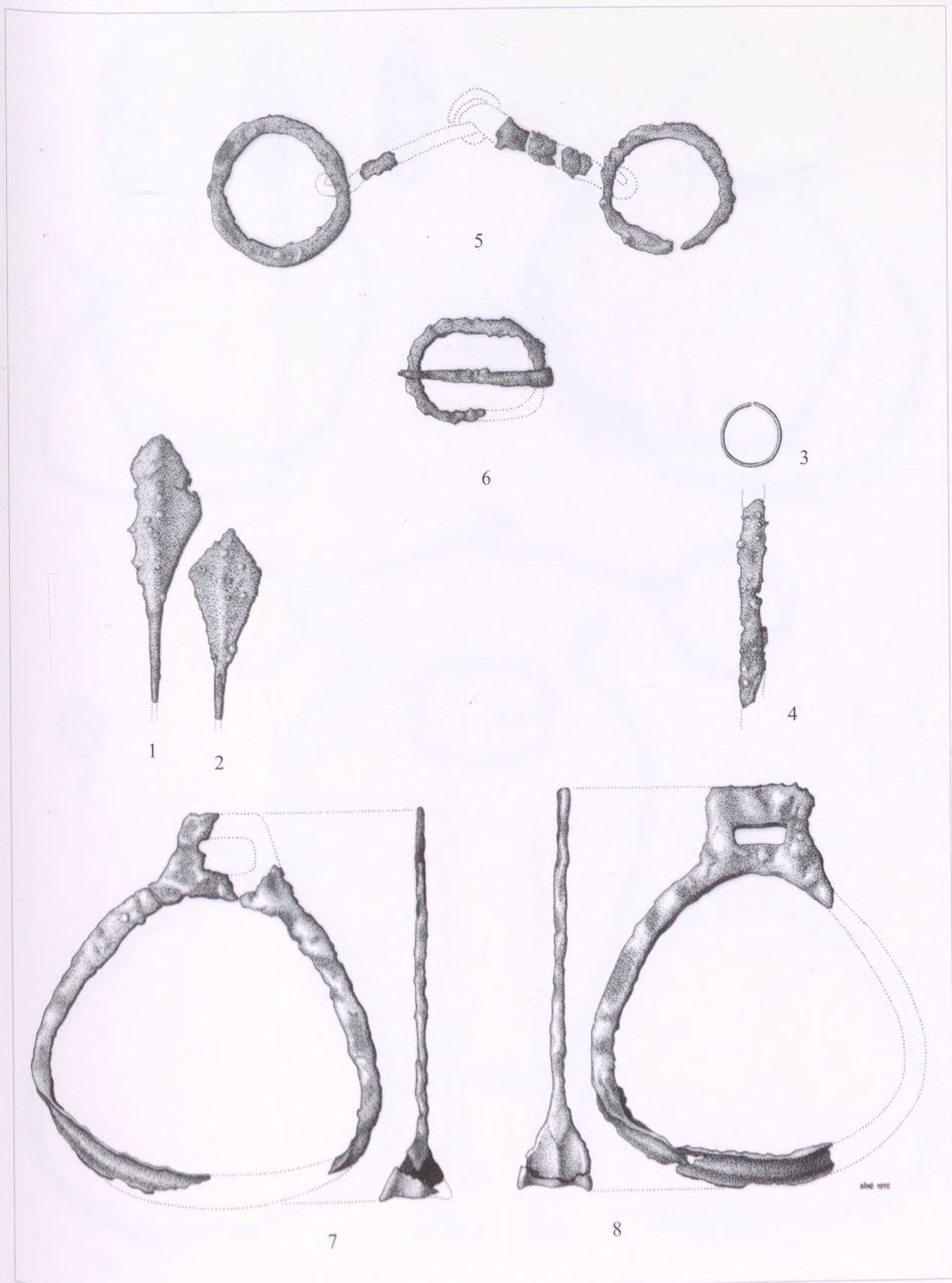

10

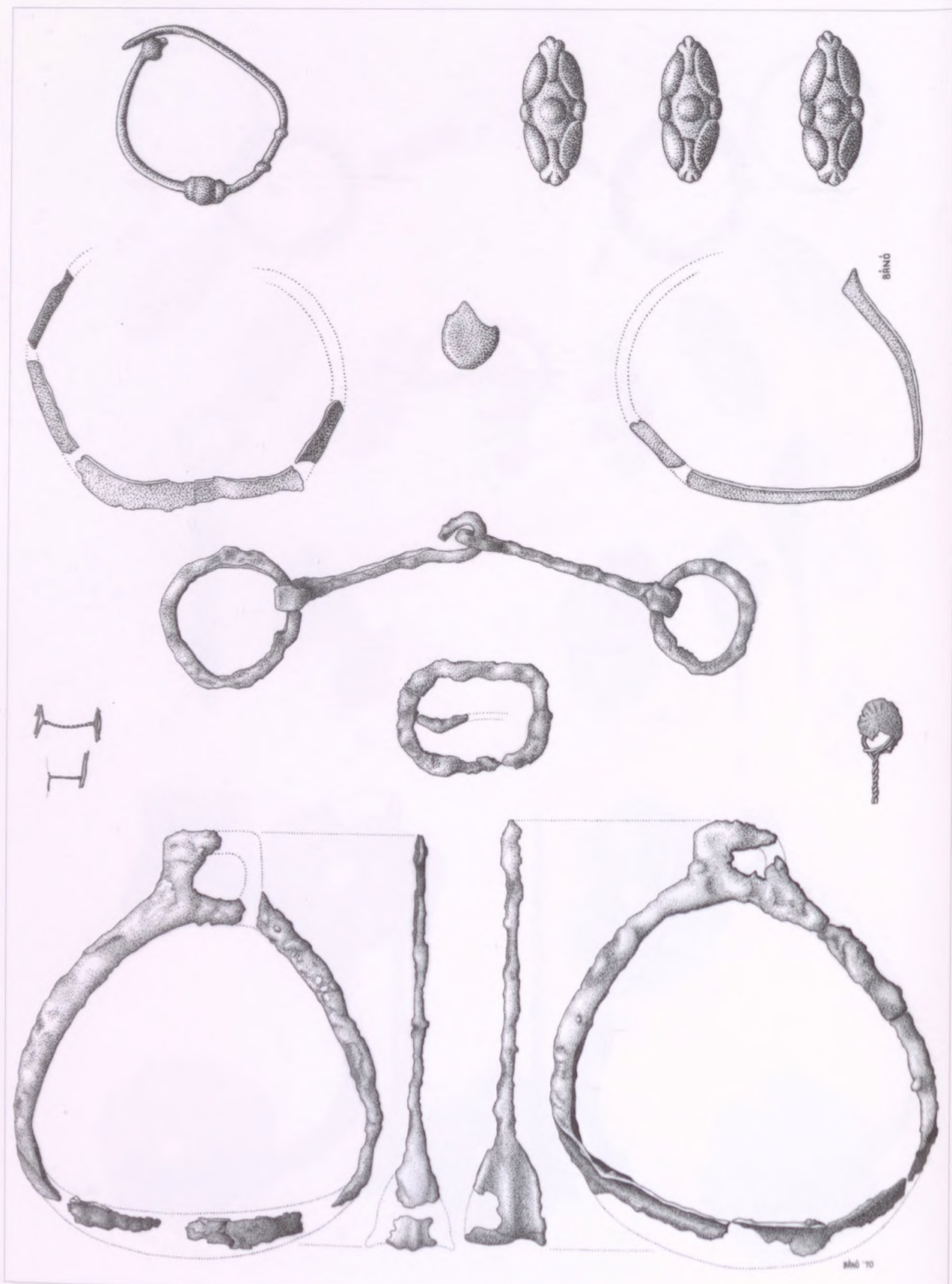
22. tábla. Dormánd-Hanyipuszta, 1-10: 1. sír

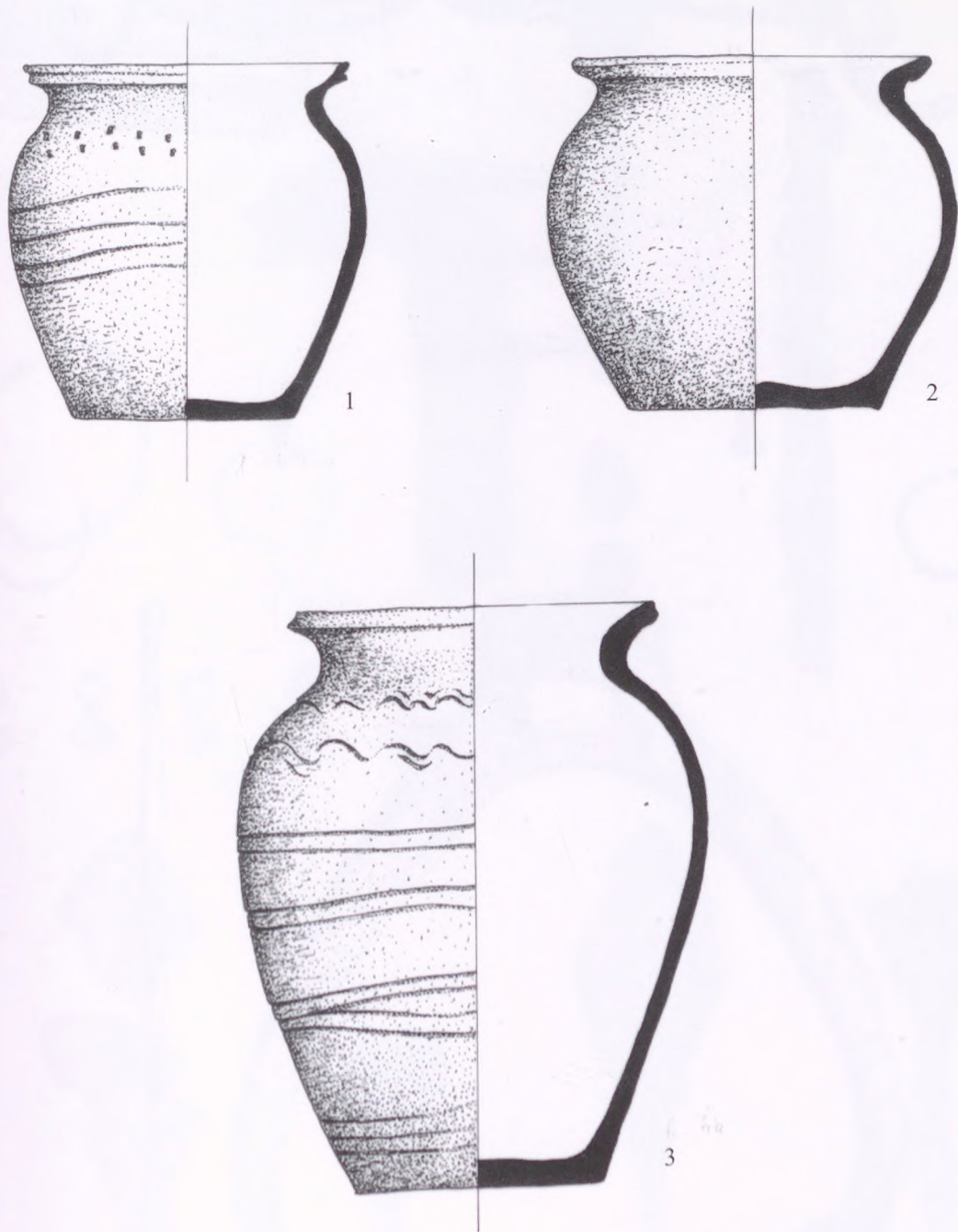
23. tábla. Dormánd-Hanyipuszta, 1-19: 2. sír

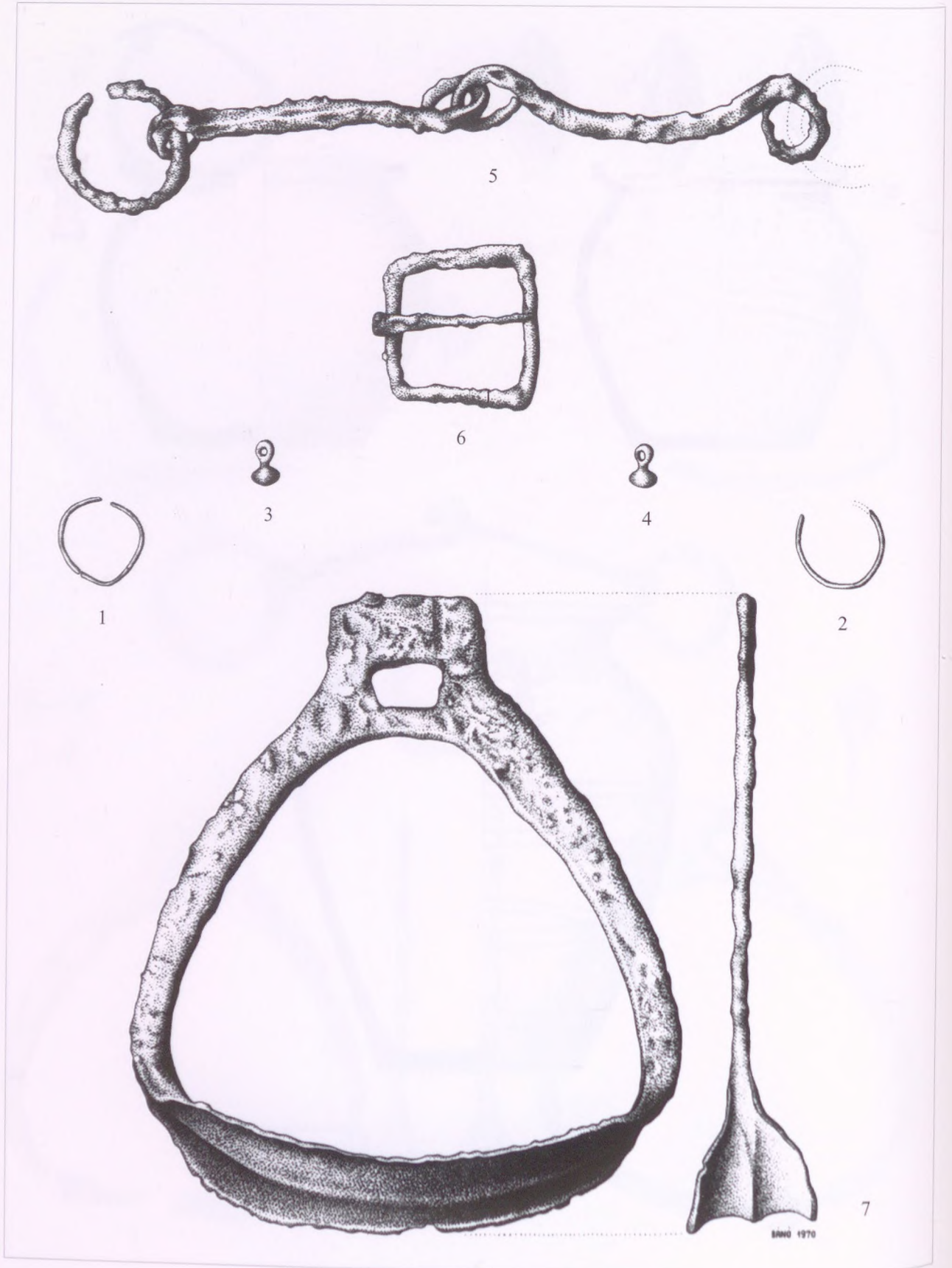
24. tábla. Dormánd-Hanyipuszta, 1-8: 4. sír

25. tábla. Dormánd-Hanyipuszta, 6. sír

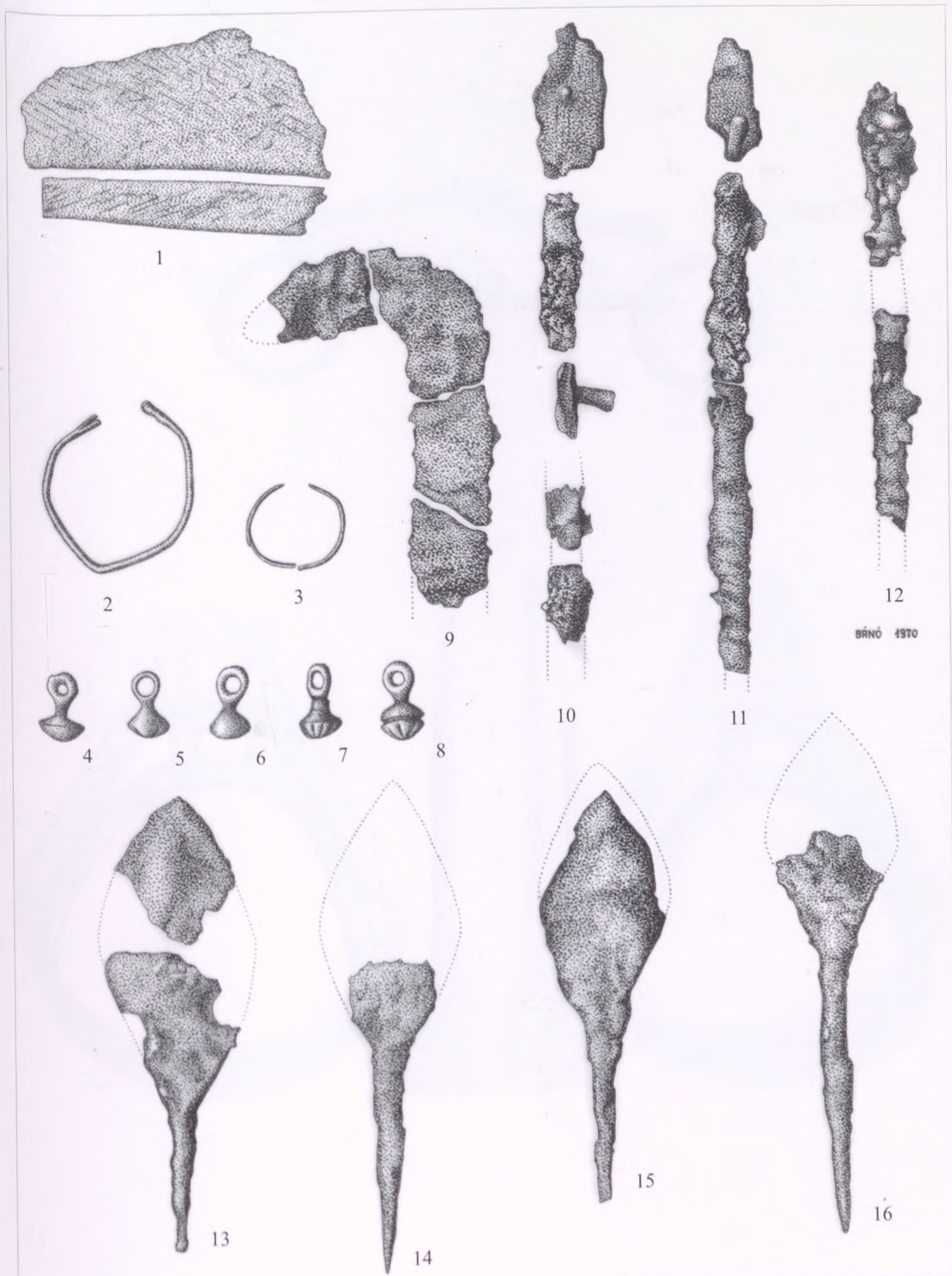

26. tábla. Dormánd-Hanyipuszta, 1: 8. sír; 2: szórvány lelet; 3: 6. sír

27. tábla. Dormánd-Hanyipusztá, 1-7: 14. sír

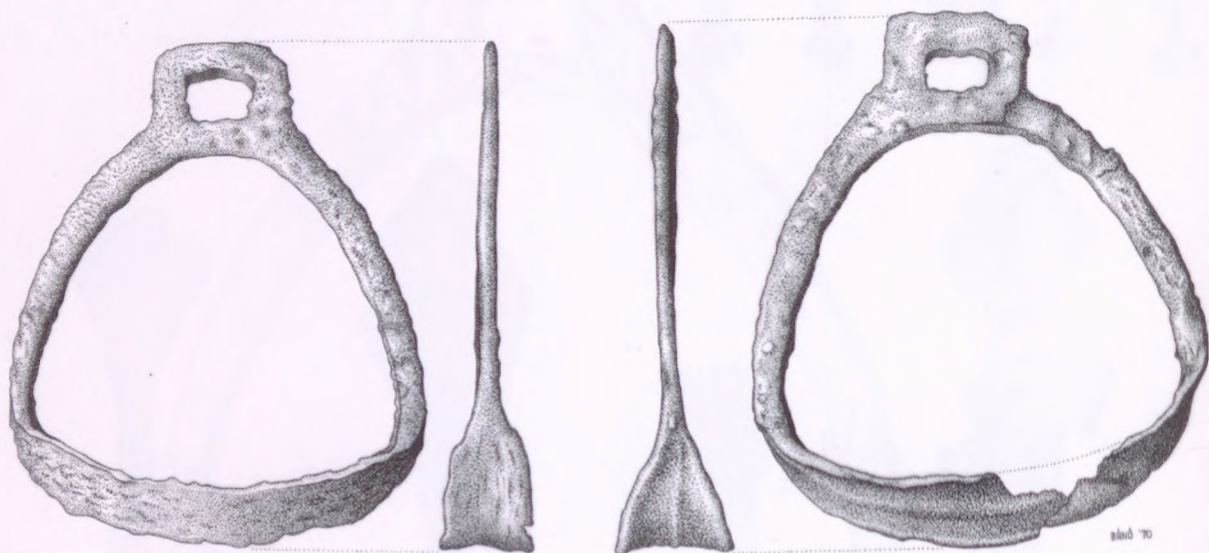
BÁNYÓ 1970

28. tábla. Dormánd-Hanyipuszta, 1-16: 15. sír

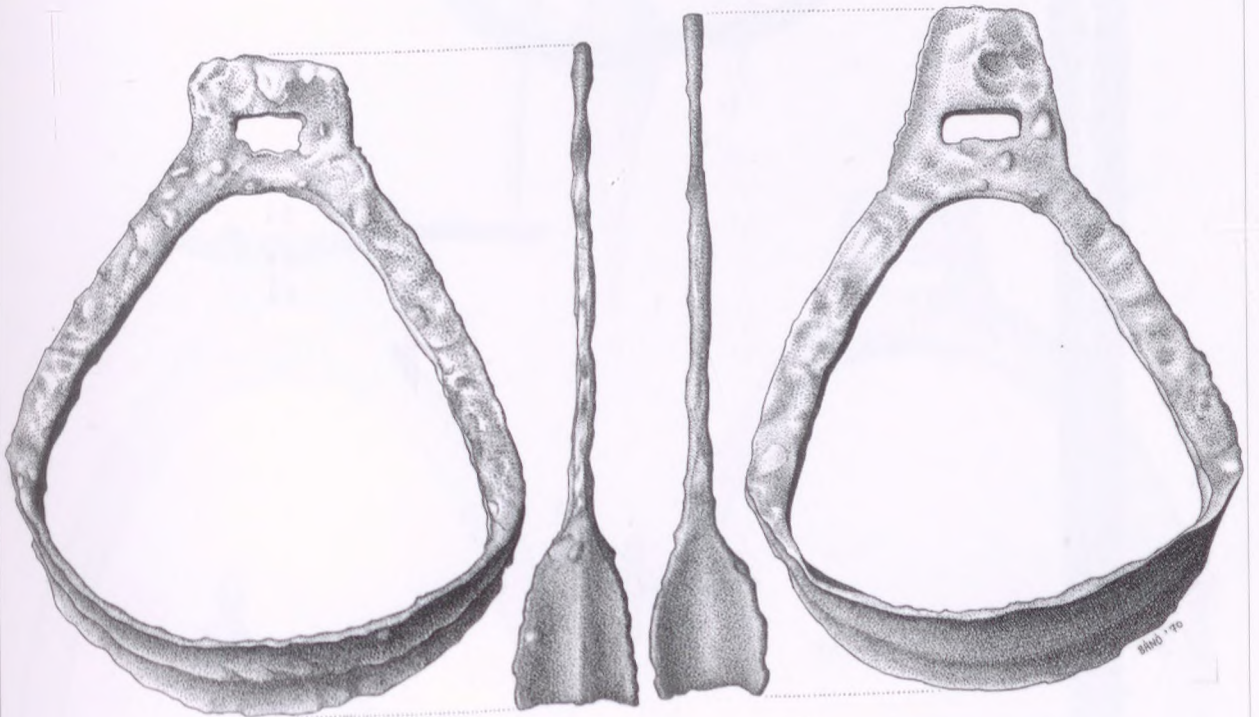
1

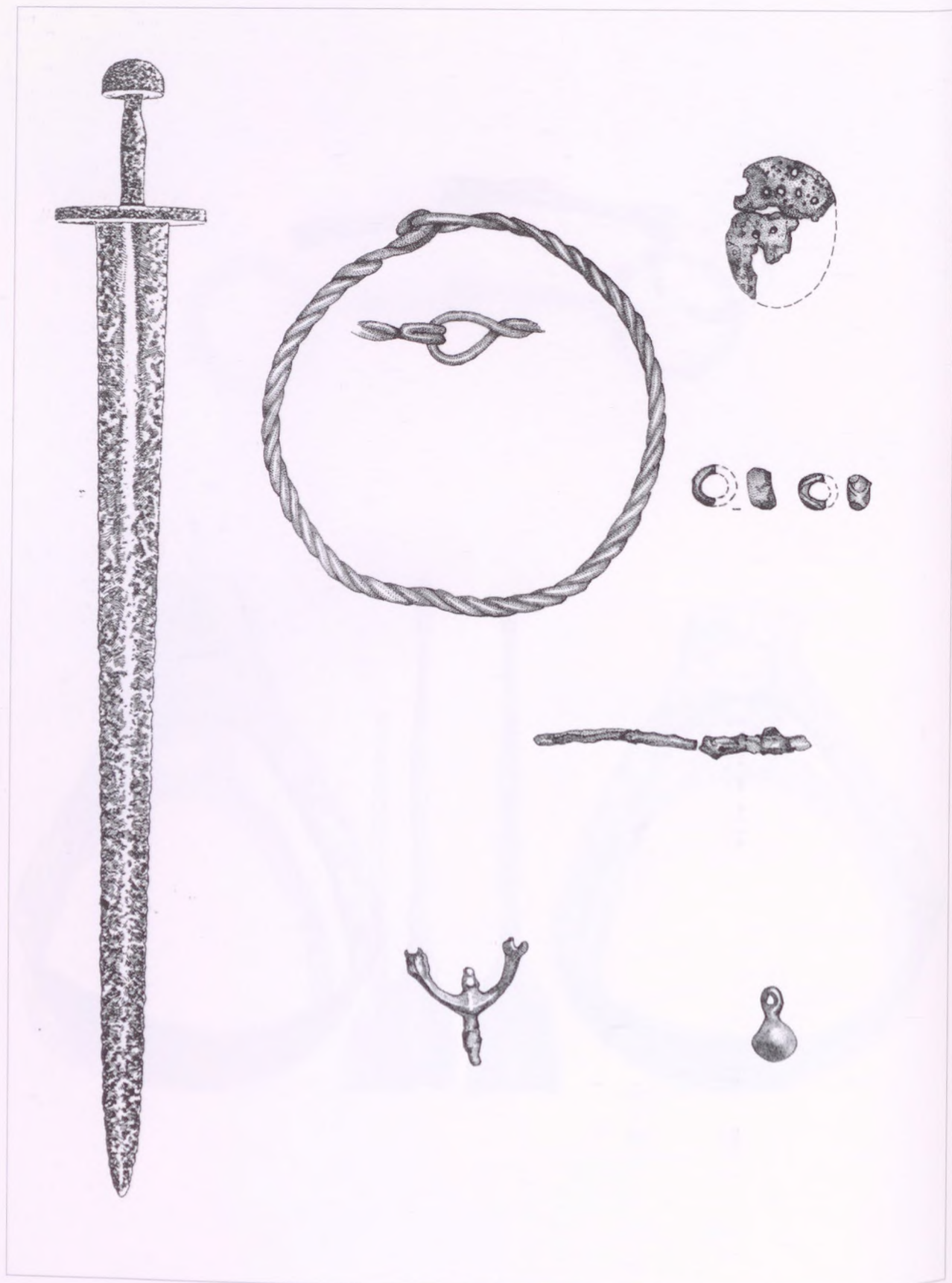
2

3

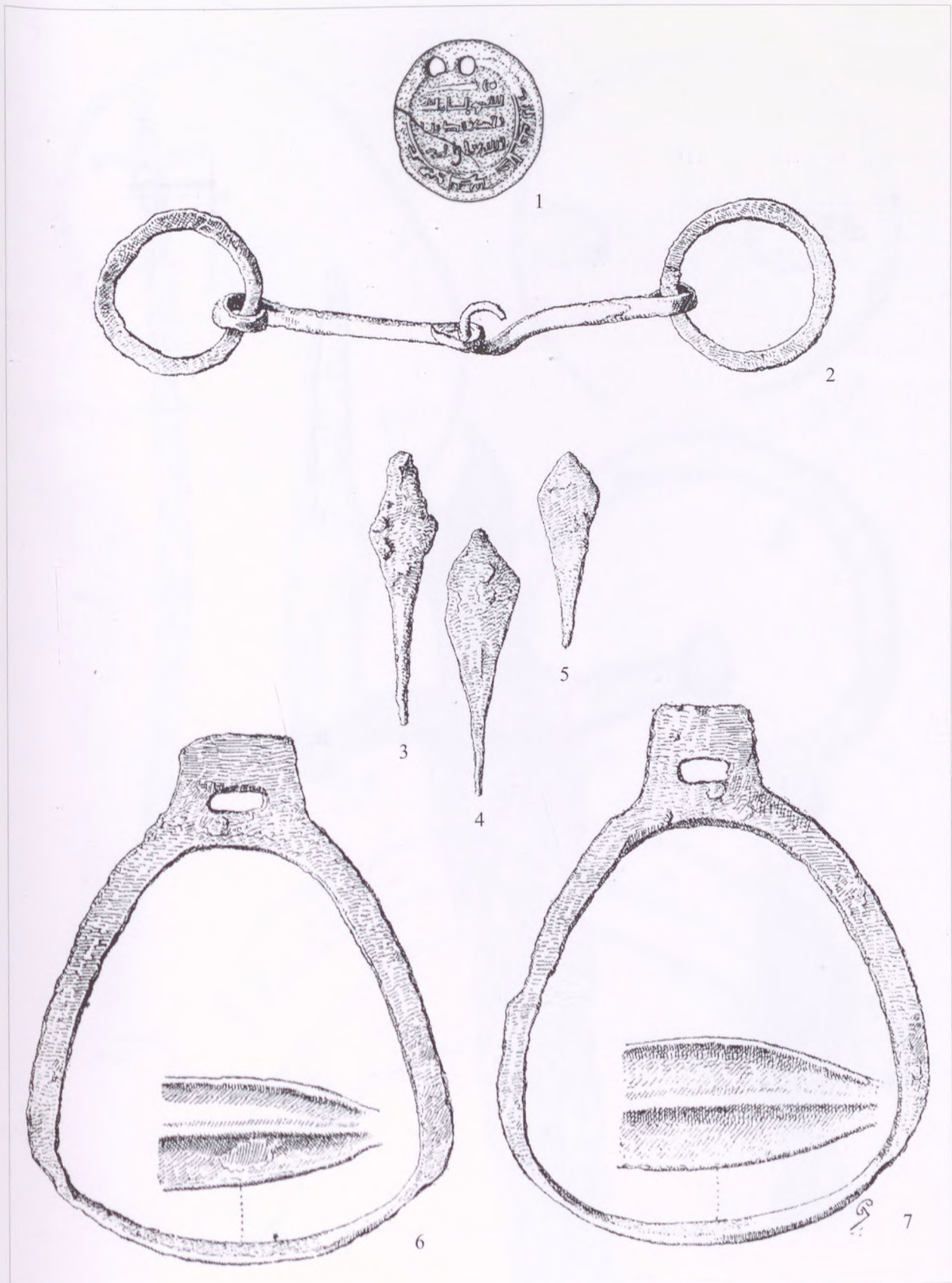
29. tábla. Dormánd-Hanyipuszta, 1-3: 15. sír

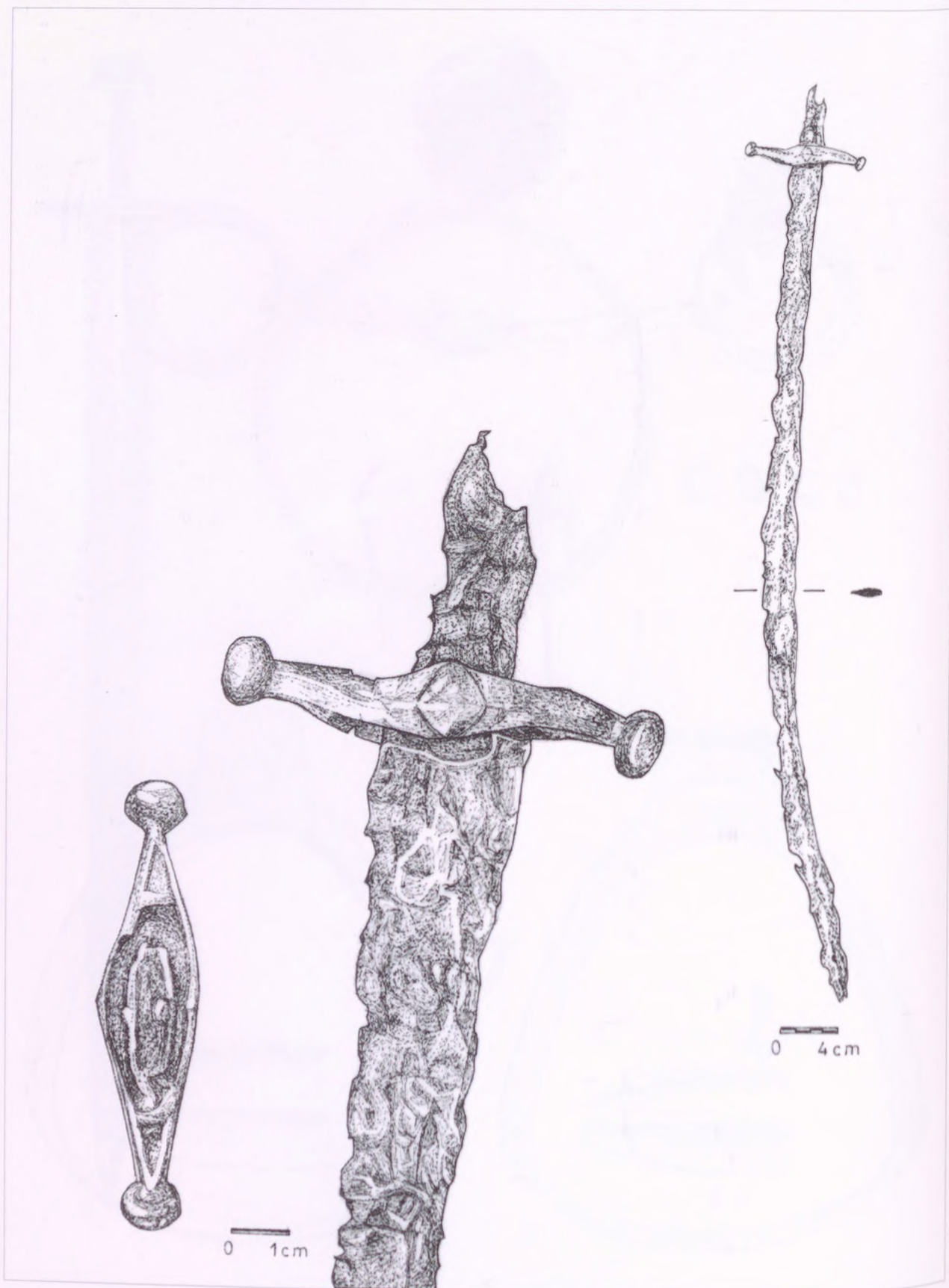
30. tábla. Dormánd-Hanyipusztá, 1-3: 16. sír

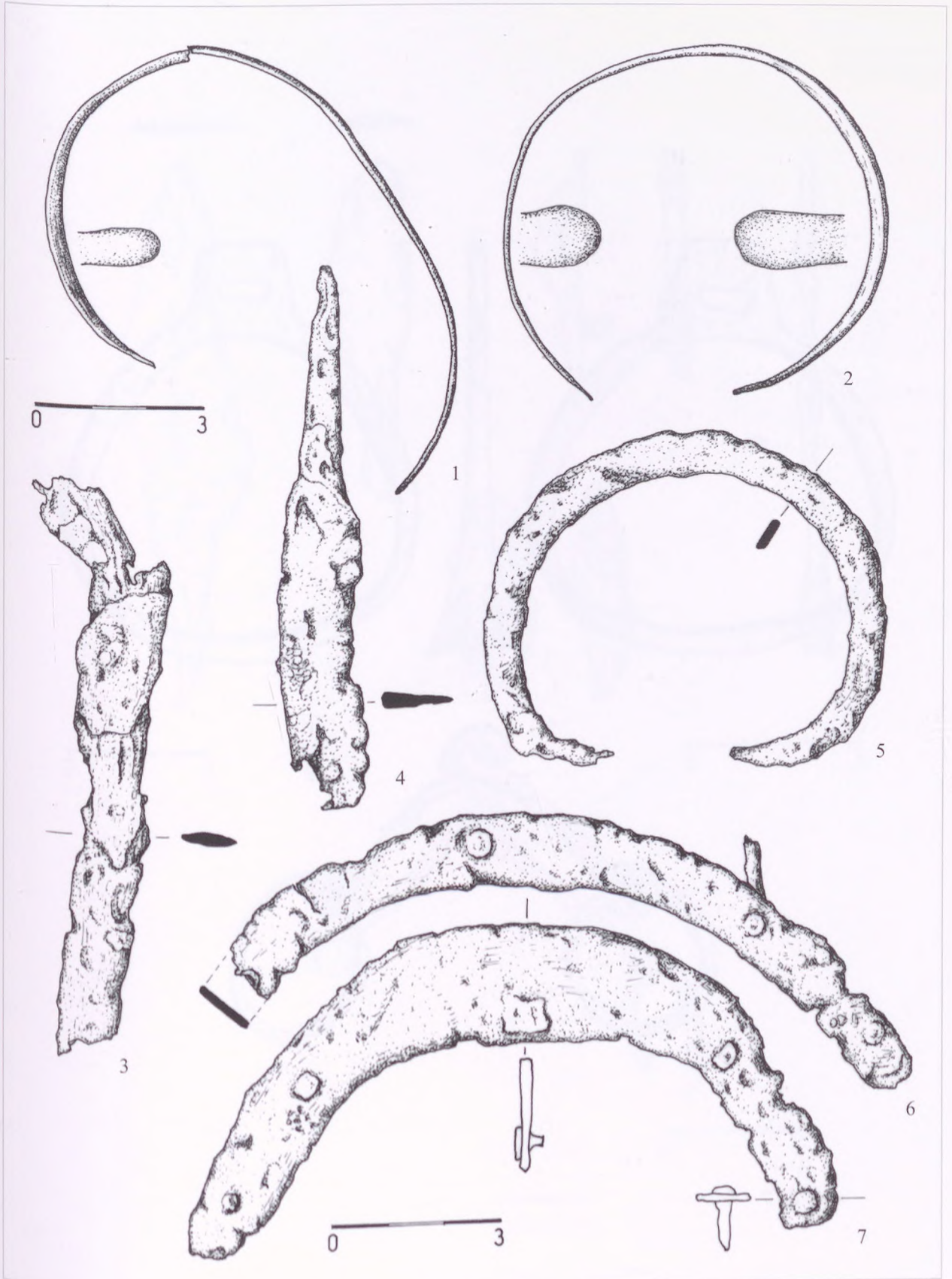
31. tábla. Ecséd

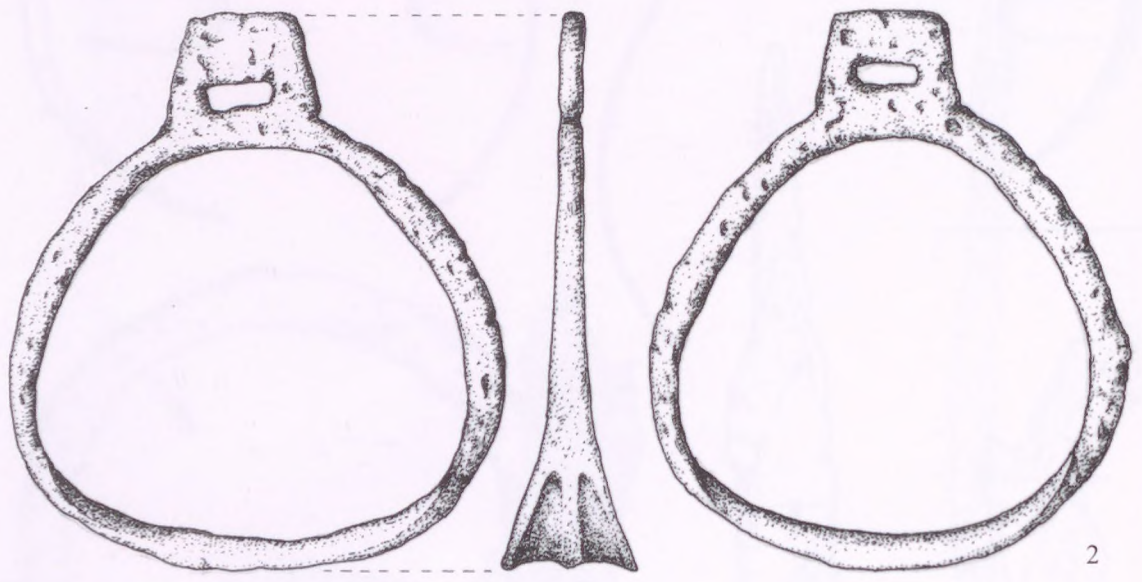
32. tábla. Eger-Almagyar, feldúlt sírokból származó leletek

33. tábla. Eger-Répastető, 1. sír

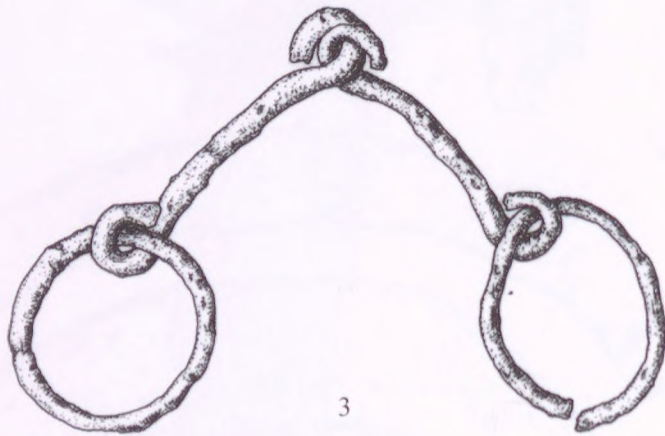

34. tábla. Eger-Répastető, 1-7: 1. sír

1

2

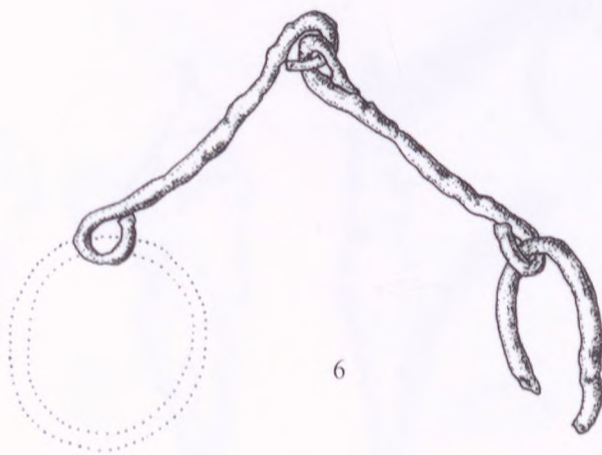
3

35. tábla. Eger-Répastető, 1-3: 1. sír

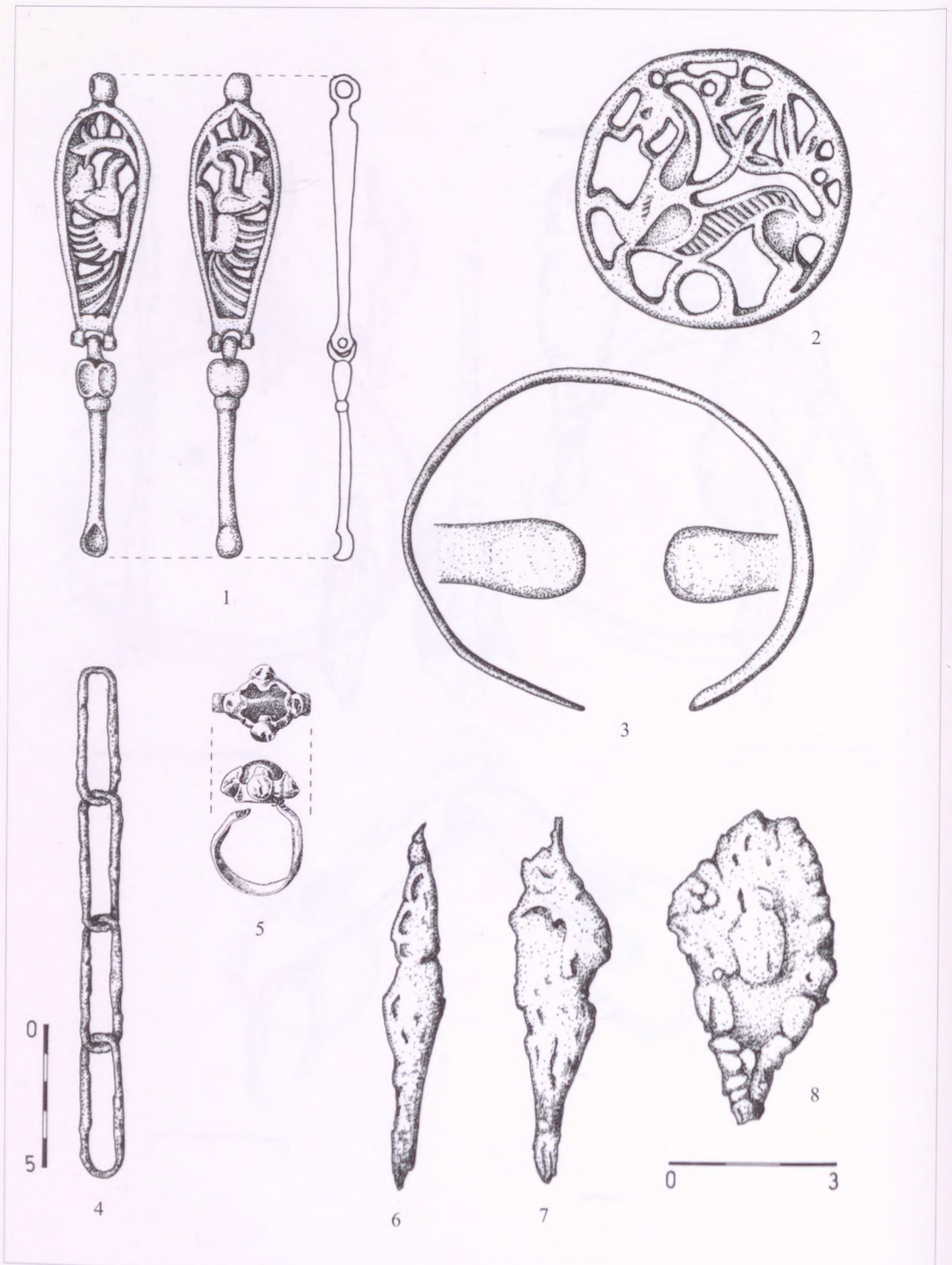

0 3

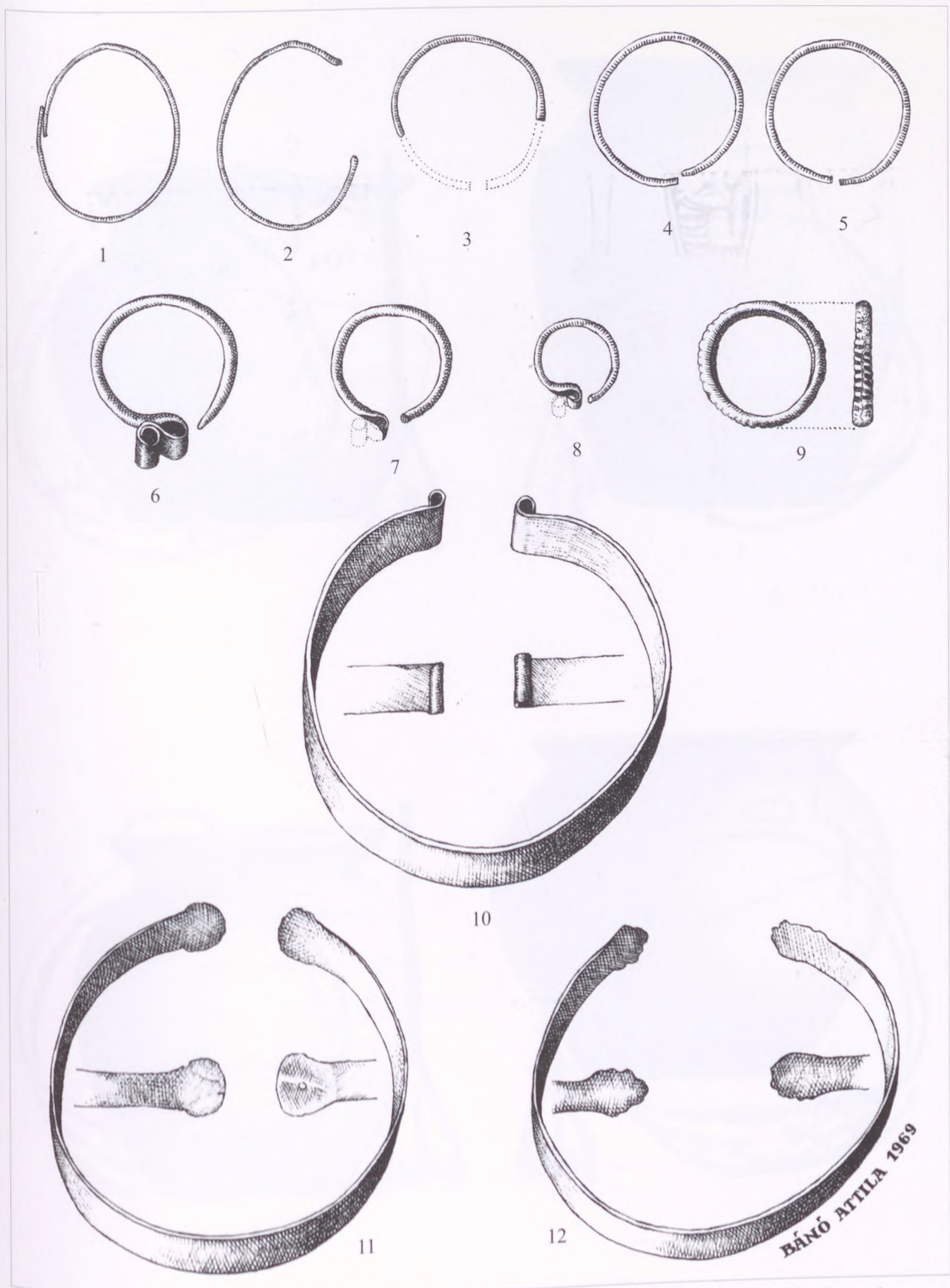

0 5

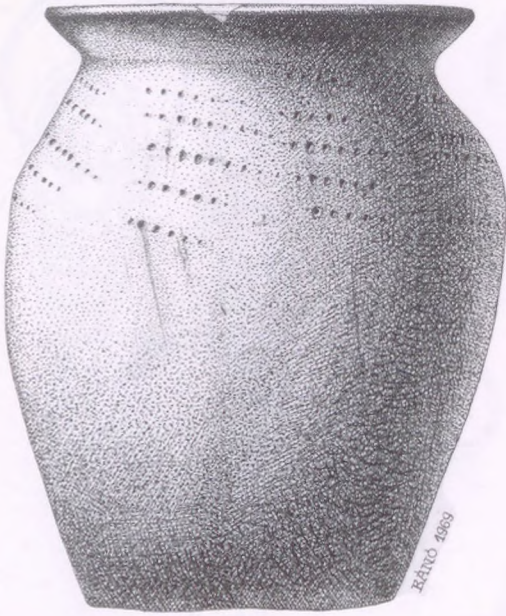
36. tábla. Eger-Répastető, 1-6: 2. sír

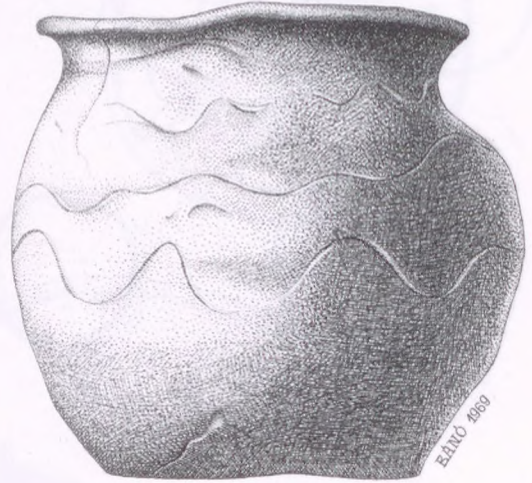
37. tábla. Eger-Szépasszony-völgy, 1: 26. sír, 2-8: konkrét sírokhoz nem köthető leletek

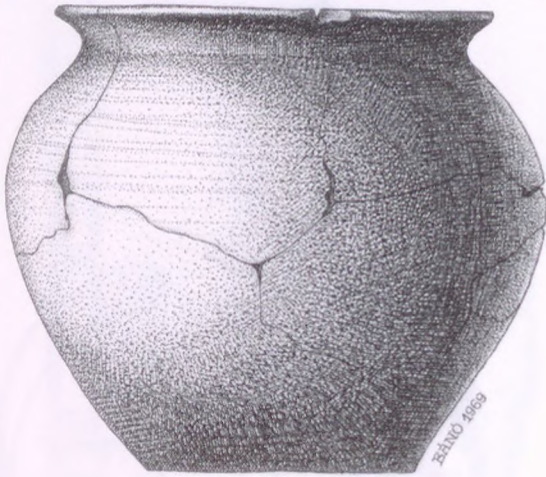
38. tábla. Eger-Szépasszony-völgy, 1-5, 10-12: konkrét sírokhoz nem köthető leletek; 6-9: a liceumi gyűjteményben őrzött, Heves megyei ismeretlen lelőhelyről származó leletek

1

2

3

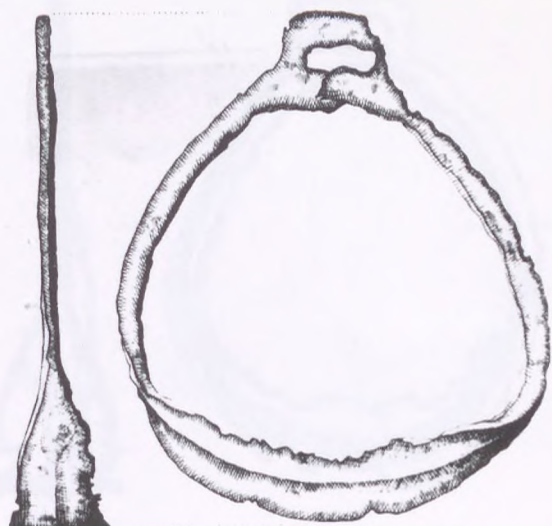

4

39. tábla. Eger-Szépasszony-völgy, konkrét sírokhoz nem köthető leletek

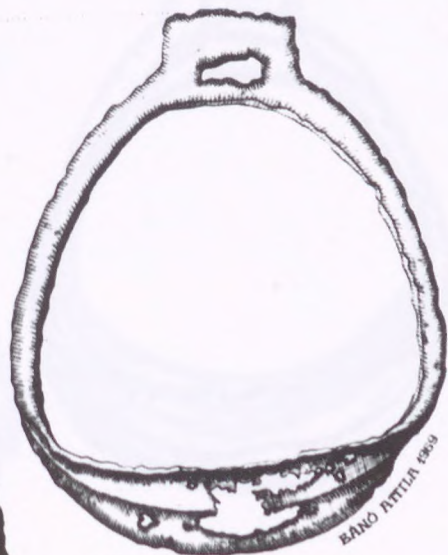
1

2

3

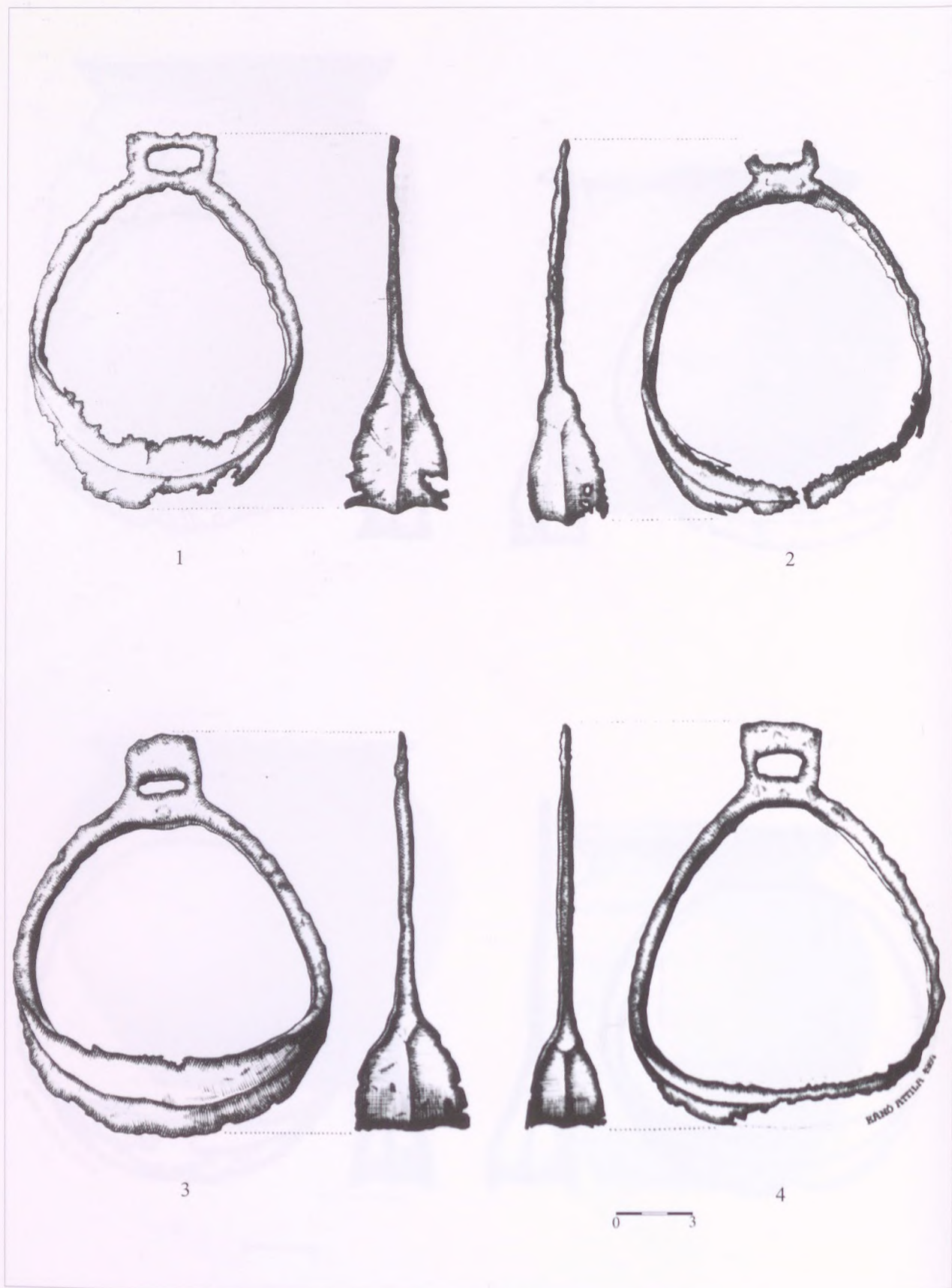

4

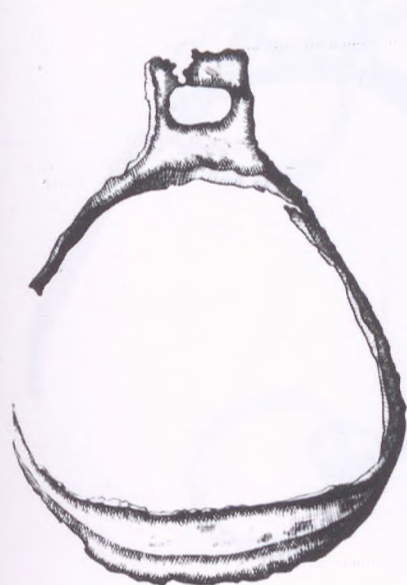

BANKÓ TITILLÁ 1939

40. tábla. Eger-Szépasszony-völgy, konkrét sírokhoz nem köthető leletek

41. tábla. Eger-Szépasszony-völgy, konkrét sírokhoz nem köthető leletek

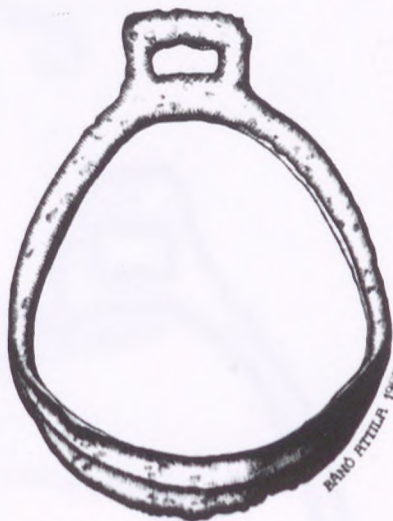
1

2

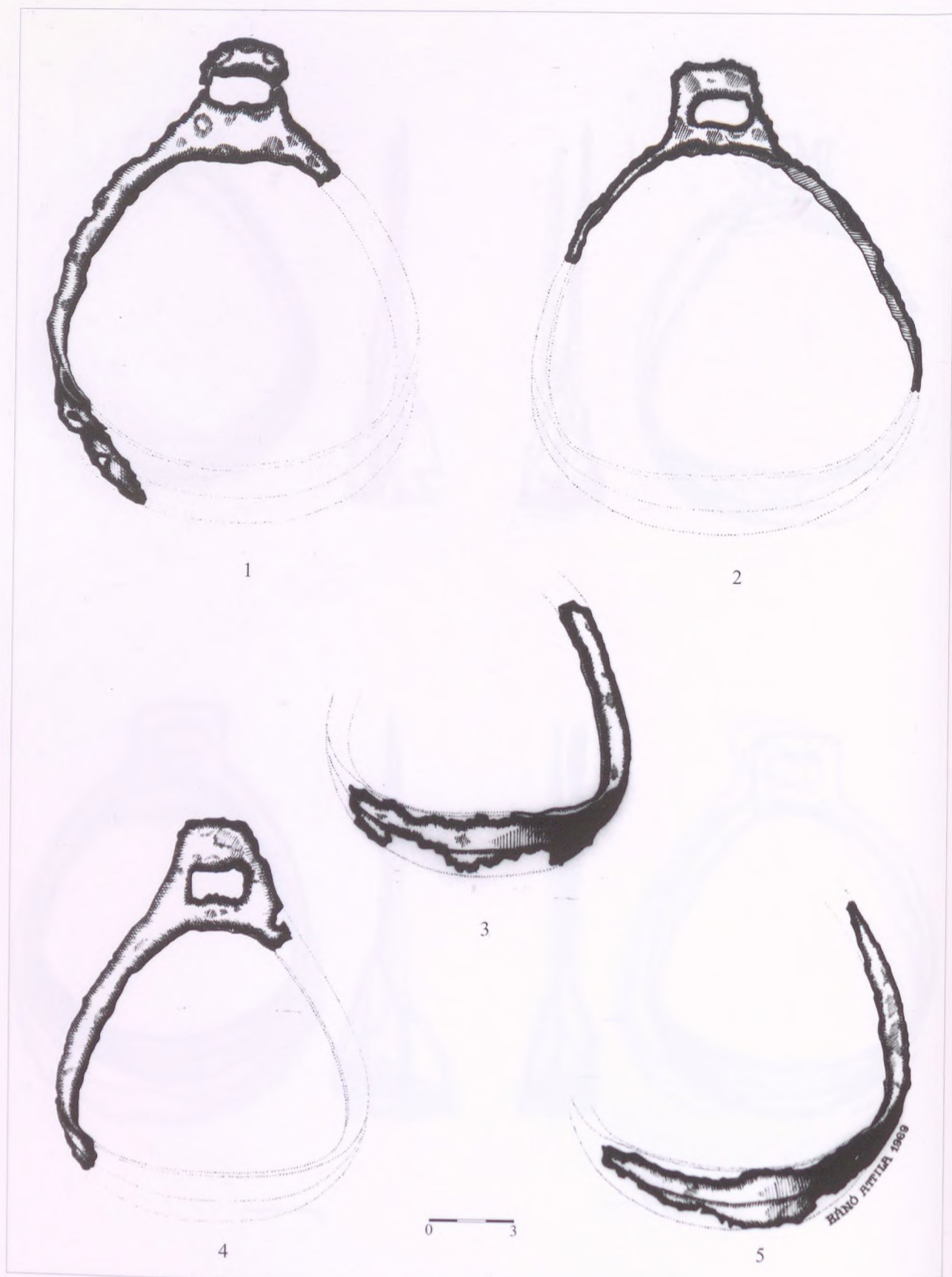
3

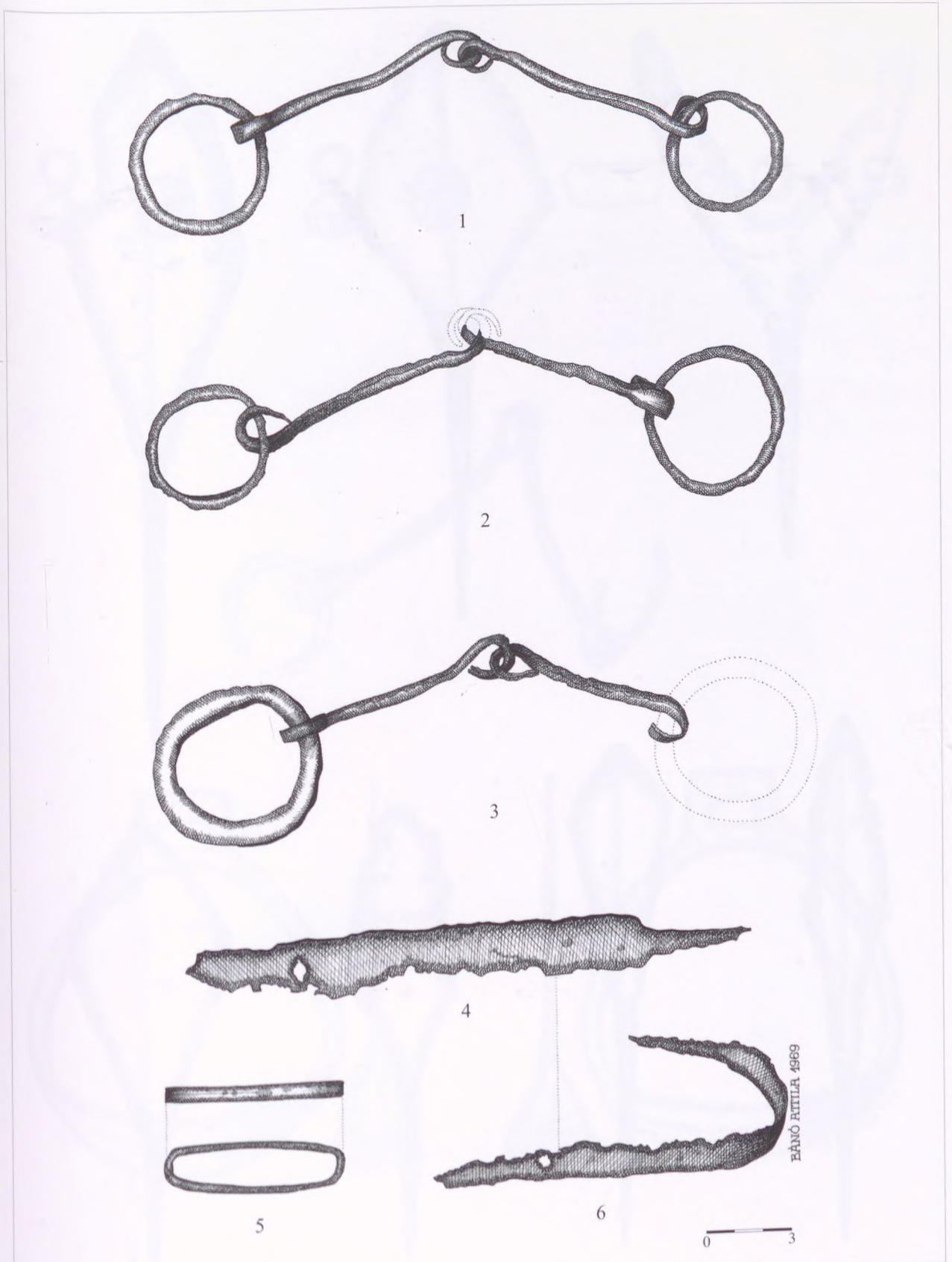
4

0 — 3

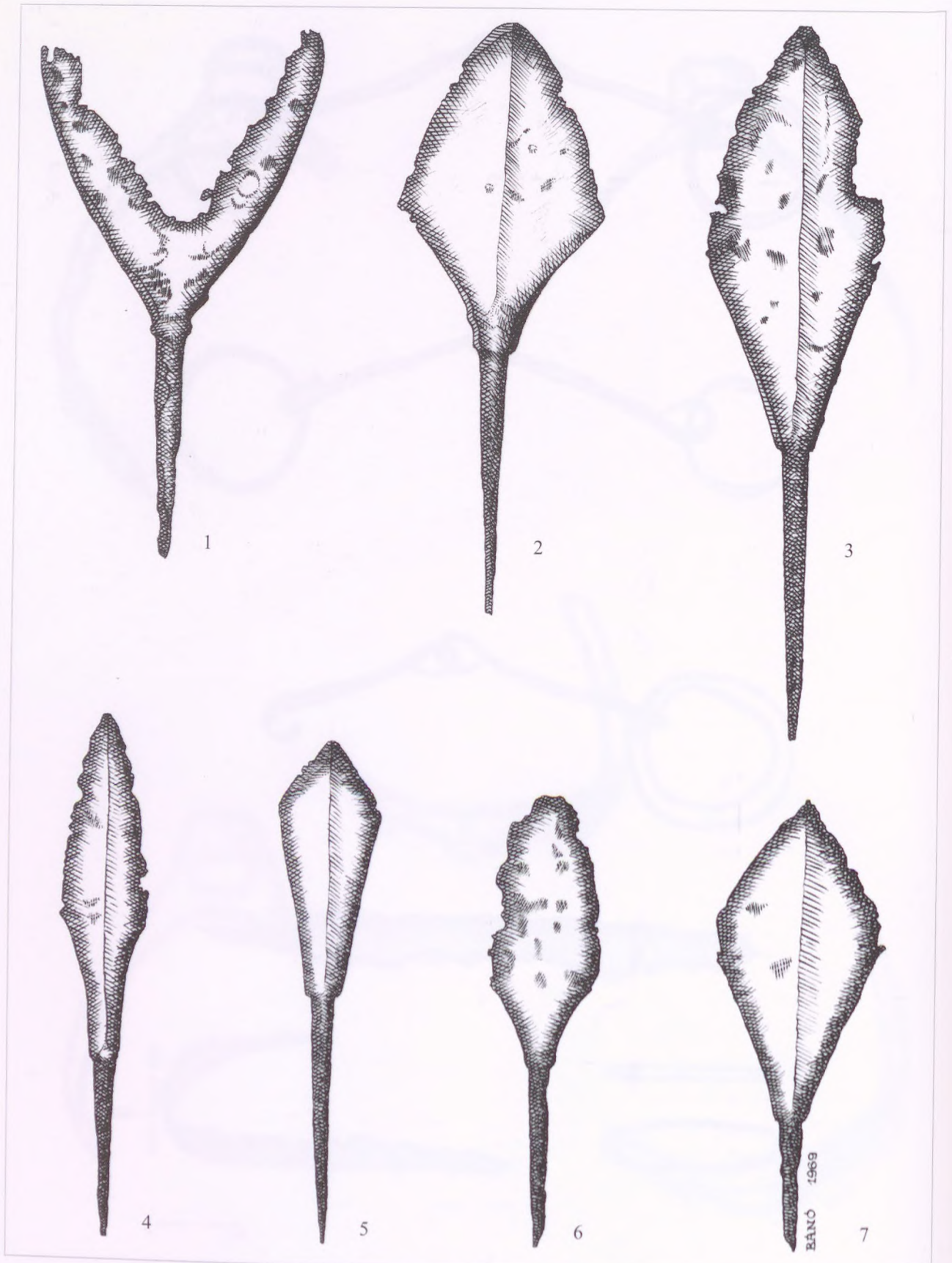
42. tábla. Eger-Szépasszony-völgy, konkrét sírokhoz nem köthető leletek

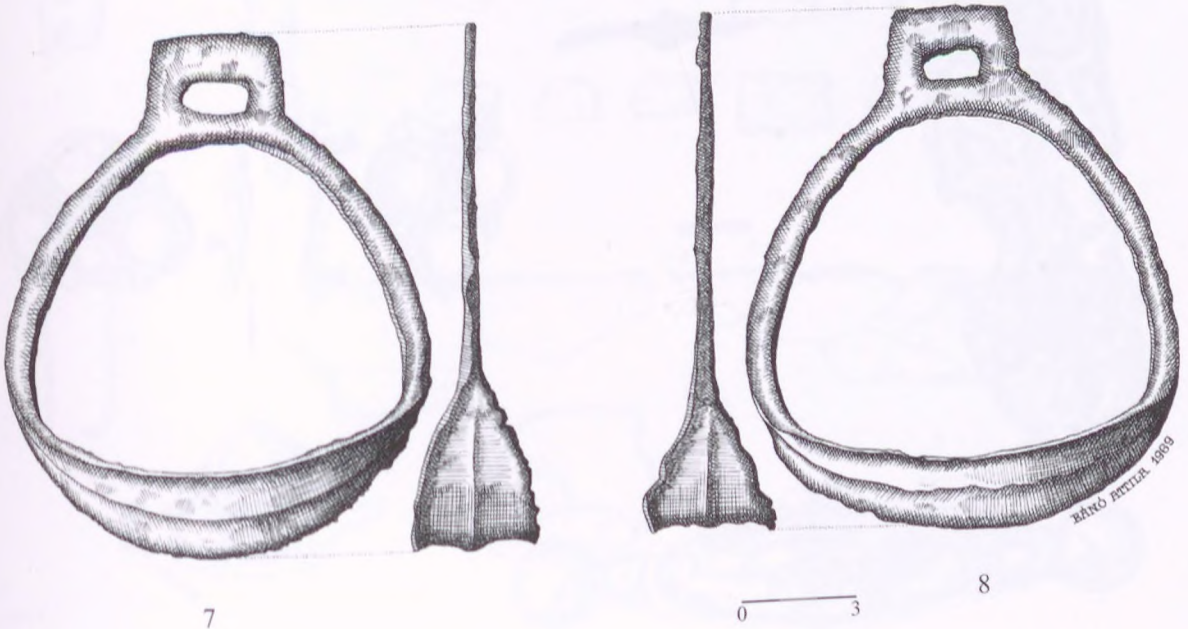
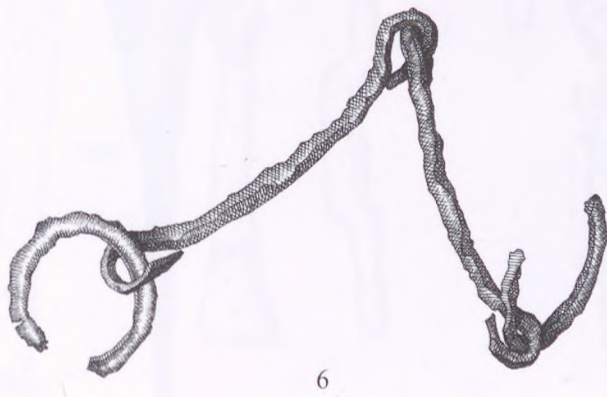
43. tábla. Eger-Szépasszony-völgy, konkrét sírokhoz nem köthető leletek

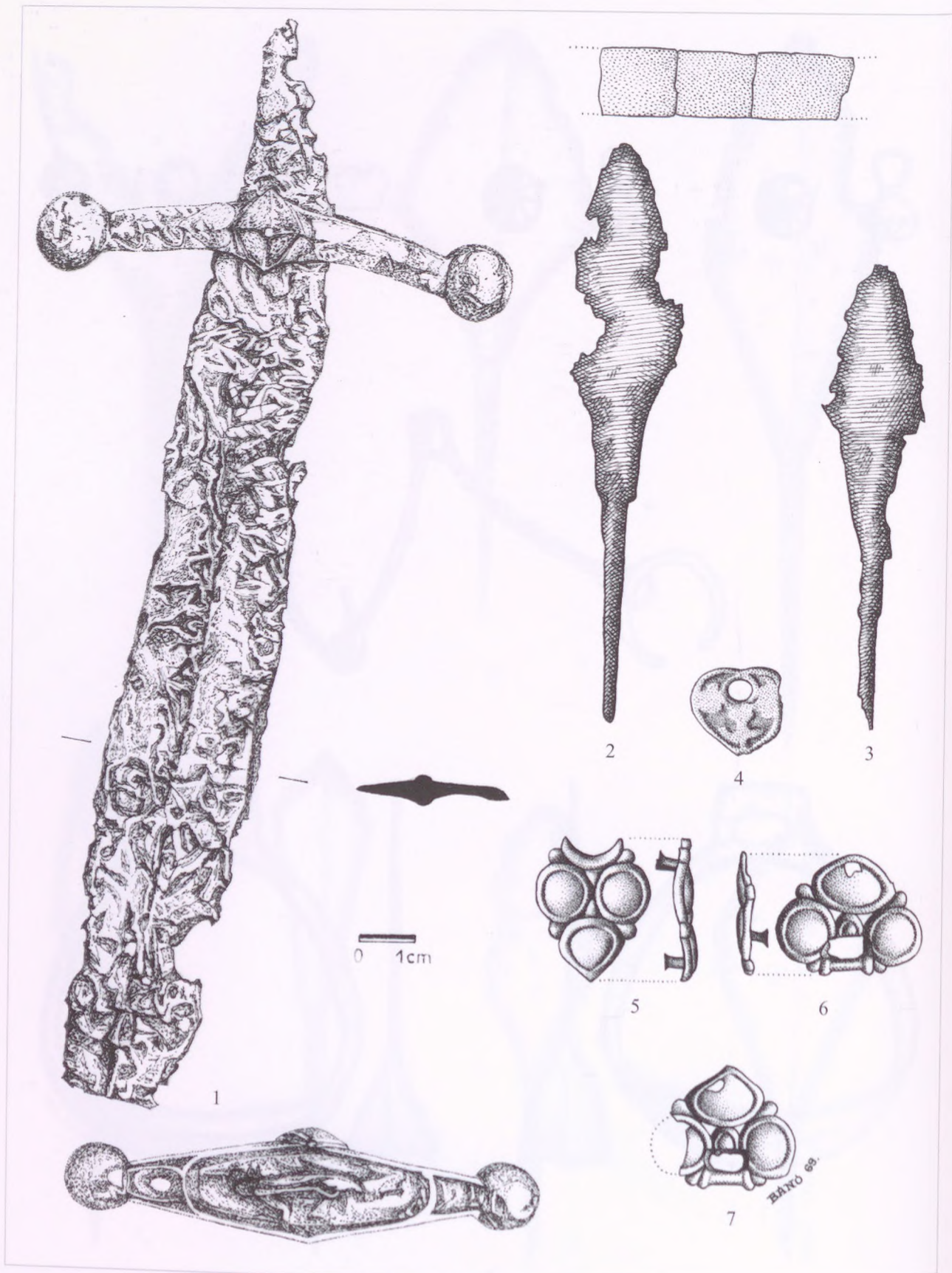
44. tábla. Eger-Szépasszony-völgy, 6: 25. sír; 1-5: konkrét sírhoz nem köthető leletek

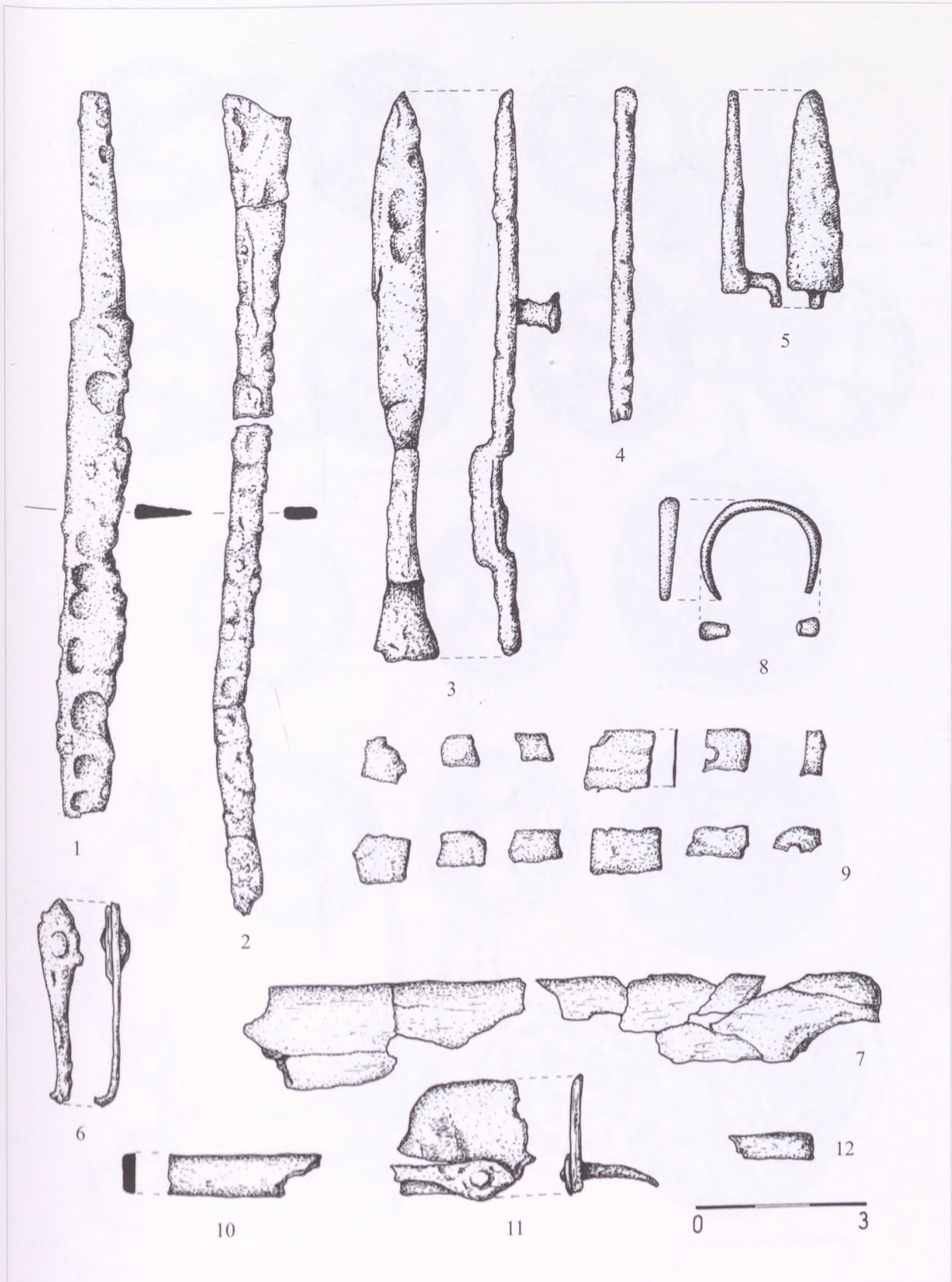
45. tábla. Eger-Szépasszony-völgy, 1, 4, 6: 3. sír; 2-3, 5, 7: konkrét sírhoz nem köthető leletek

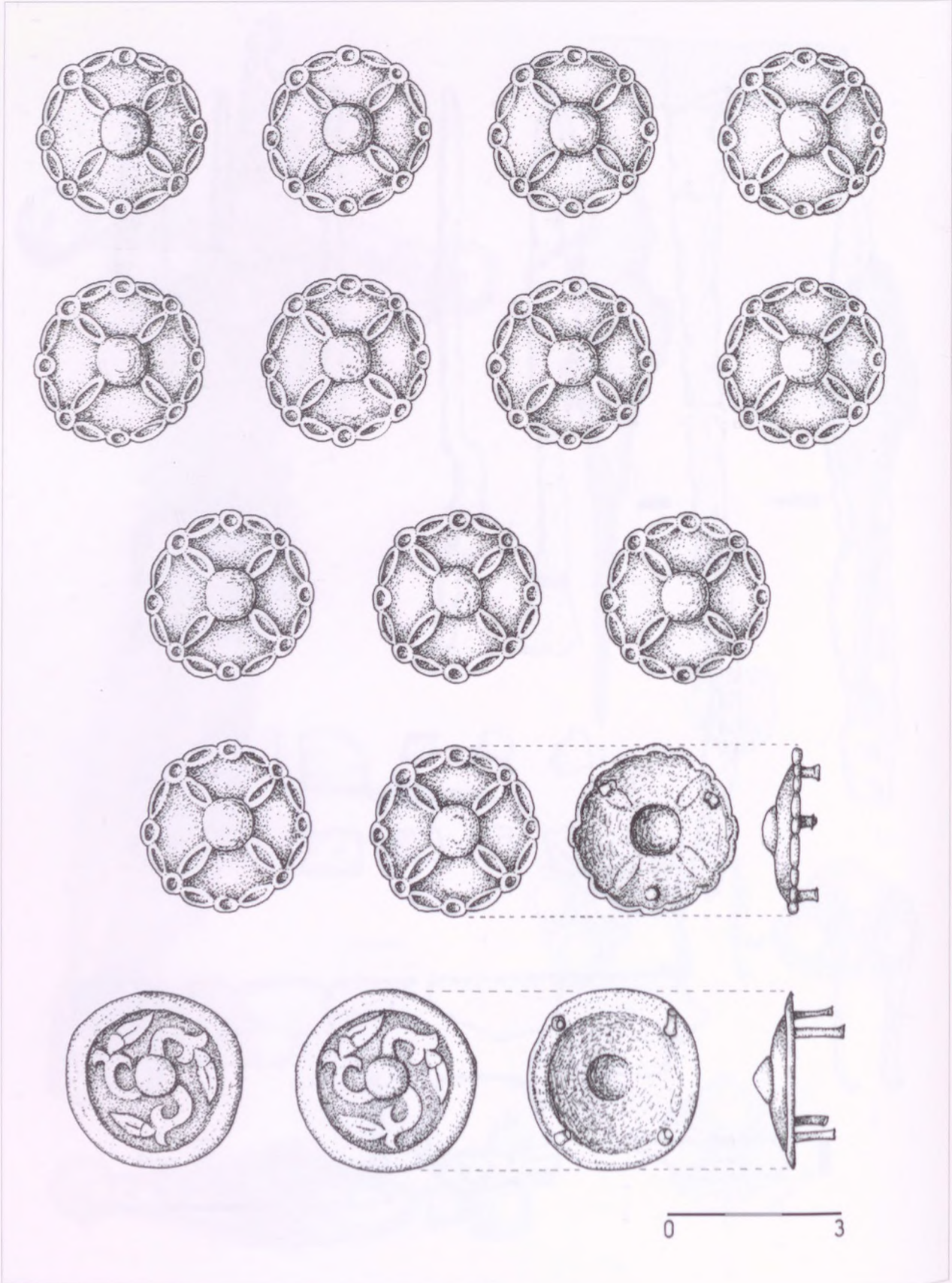
46. tábla. Eger-Szépasszony-völgy, az 1969/3. sír leletei

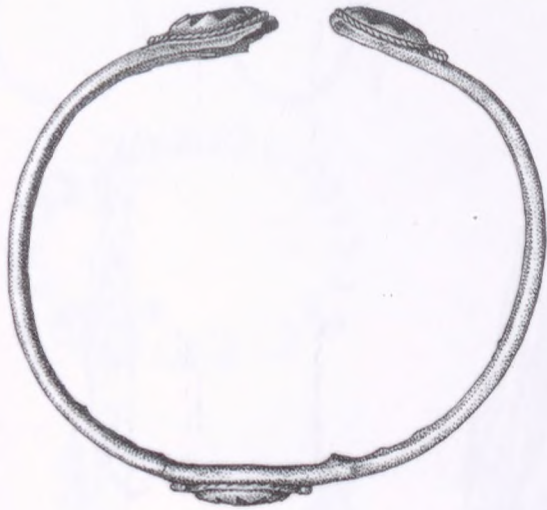
47. tábla. Erdőtelek-Bernáthegy

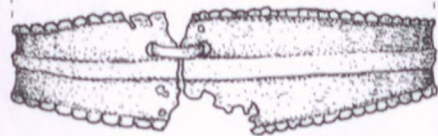
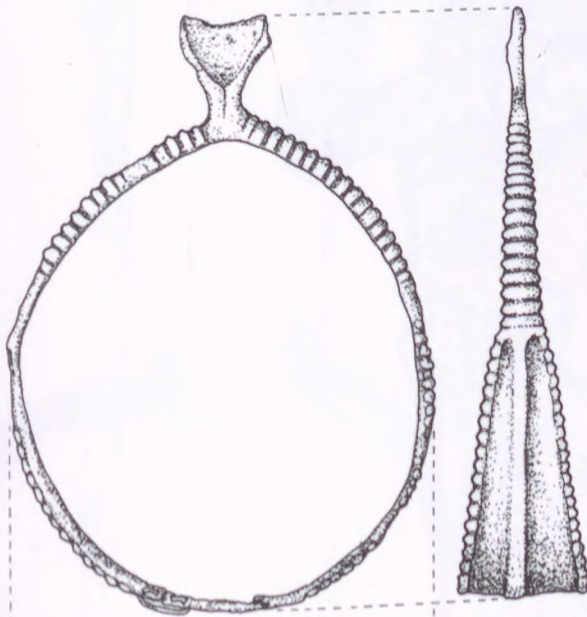
48. tábla. Gyöngyöspata-Kecskekő, 1-7: 3. sír; 8: 5. sír; 9-12: 6. sír

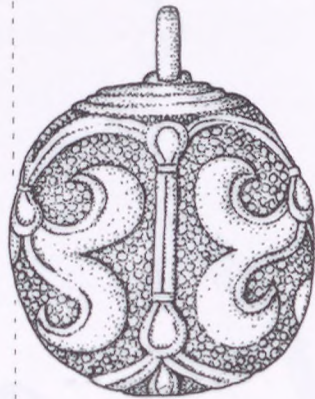
49. tábla. Heves-Kapitányhegy

0 3

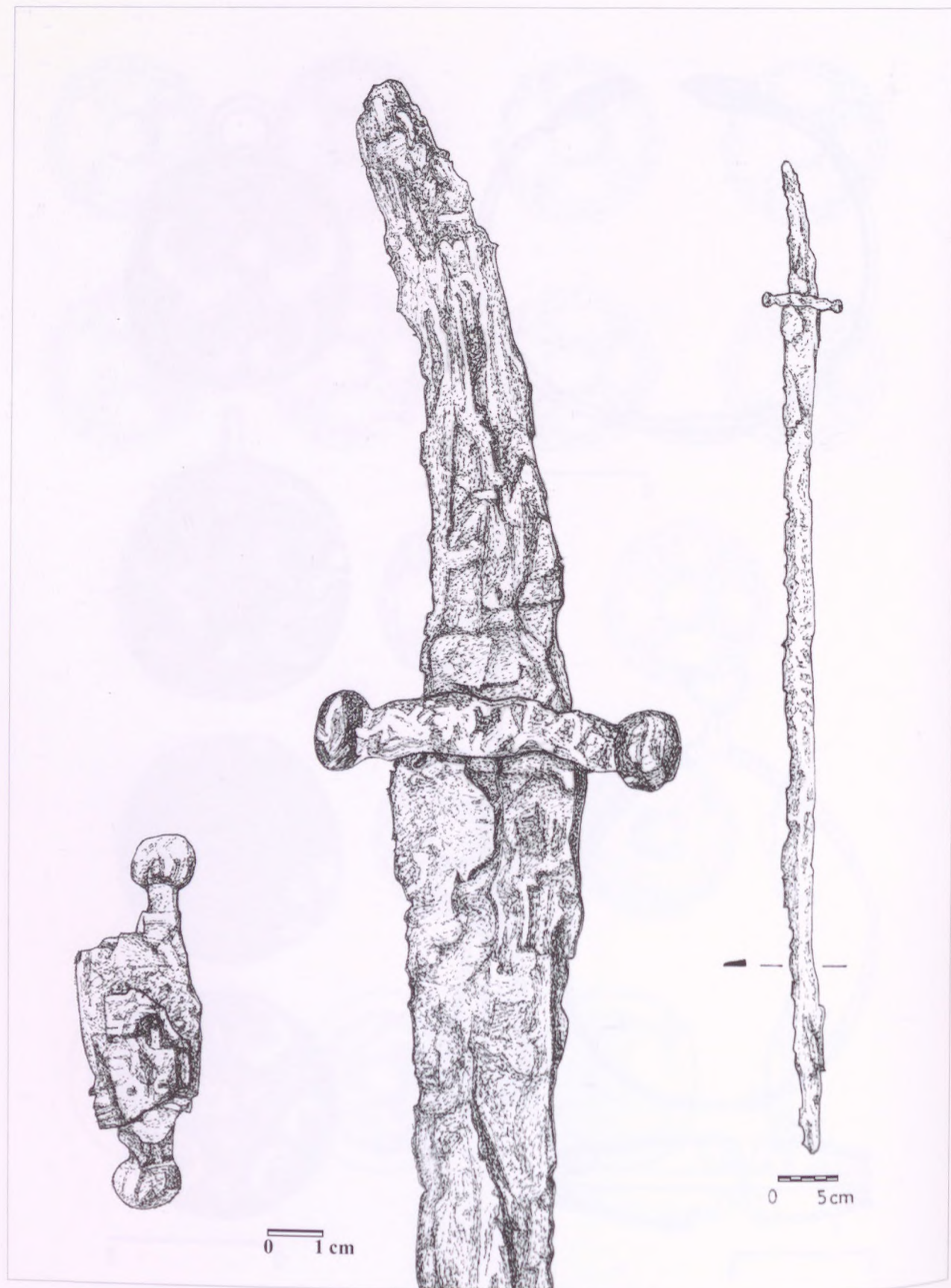

0 5

0 3

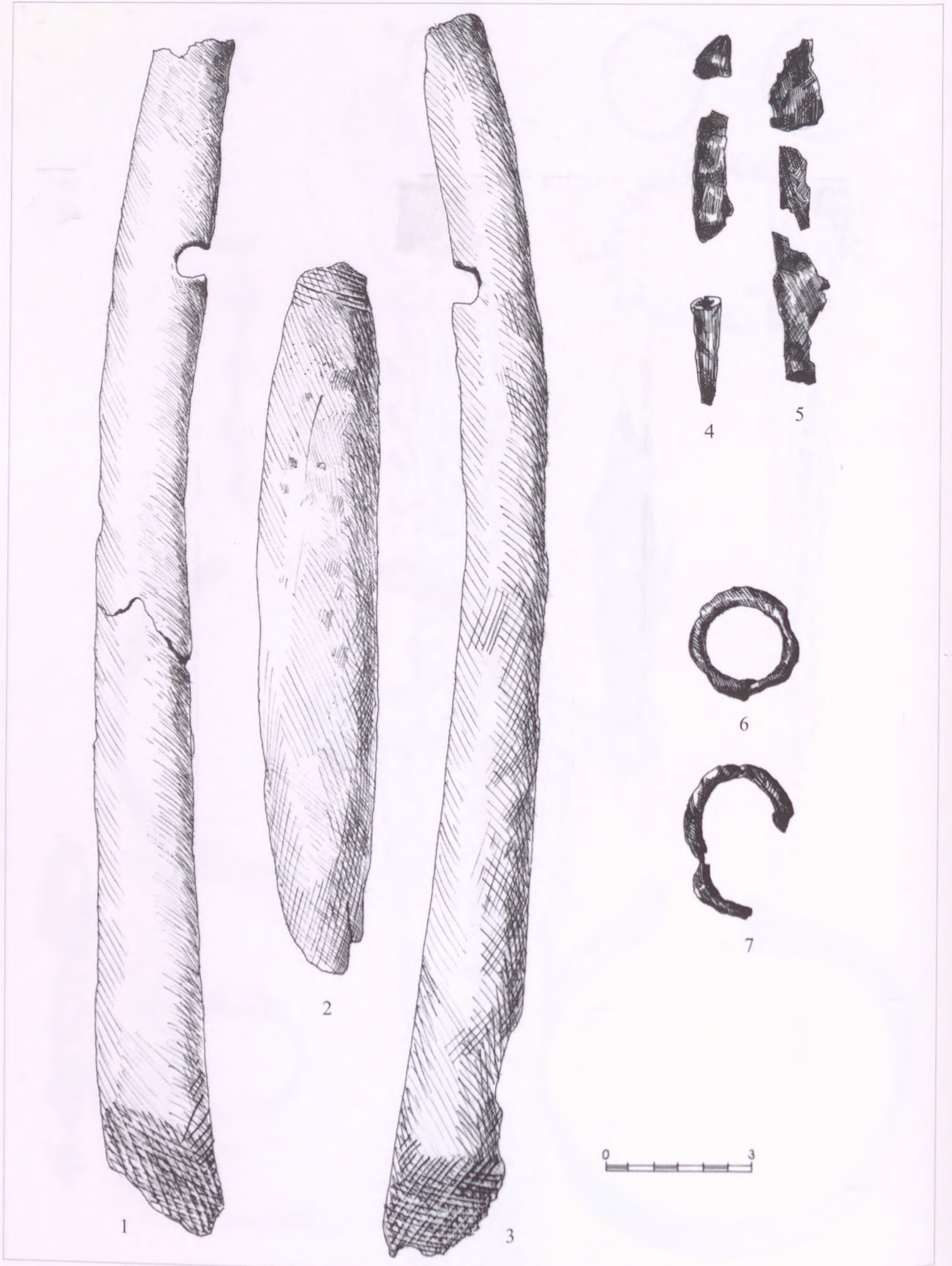
50. tábla. Heves-Kapitányhegy

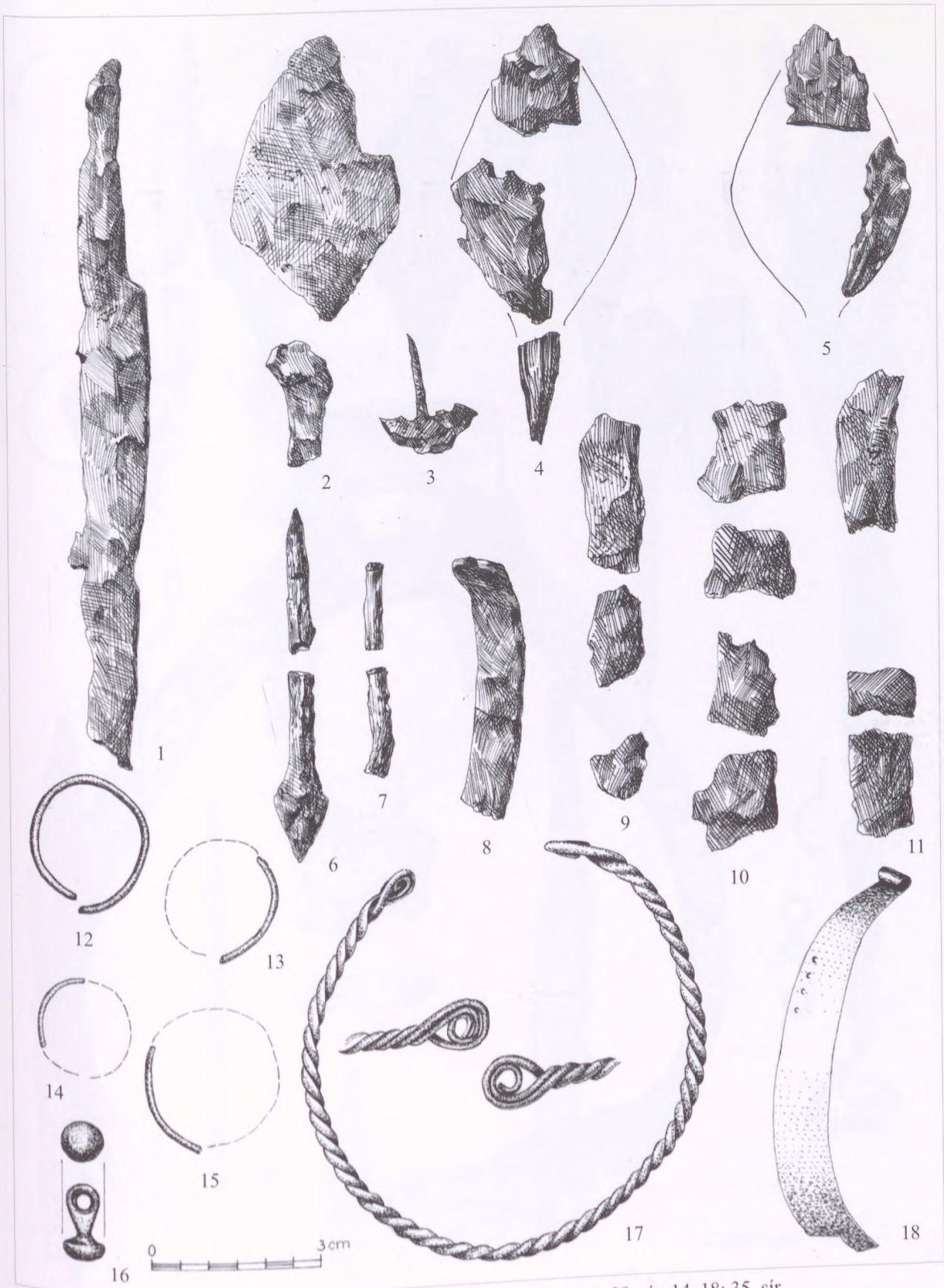
51. tábla. Kál-Legelő, a 2. sír szablyája

52. tábla. Kál-Legelő, 1-3: 5. sír; 4: 19. sír; 5-8: 10. sír; 9-11: 20. sír; 12-13: 21. sír

53. tábla. Kál-Legelő, 1-5: 9. sír; 6-7: 54. sír

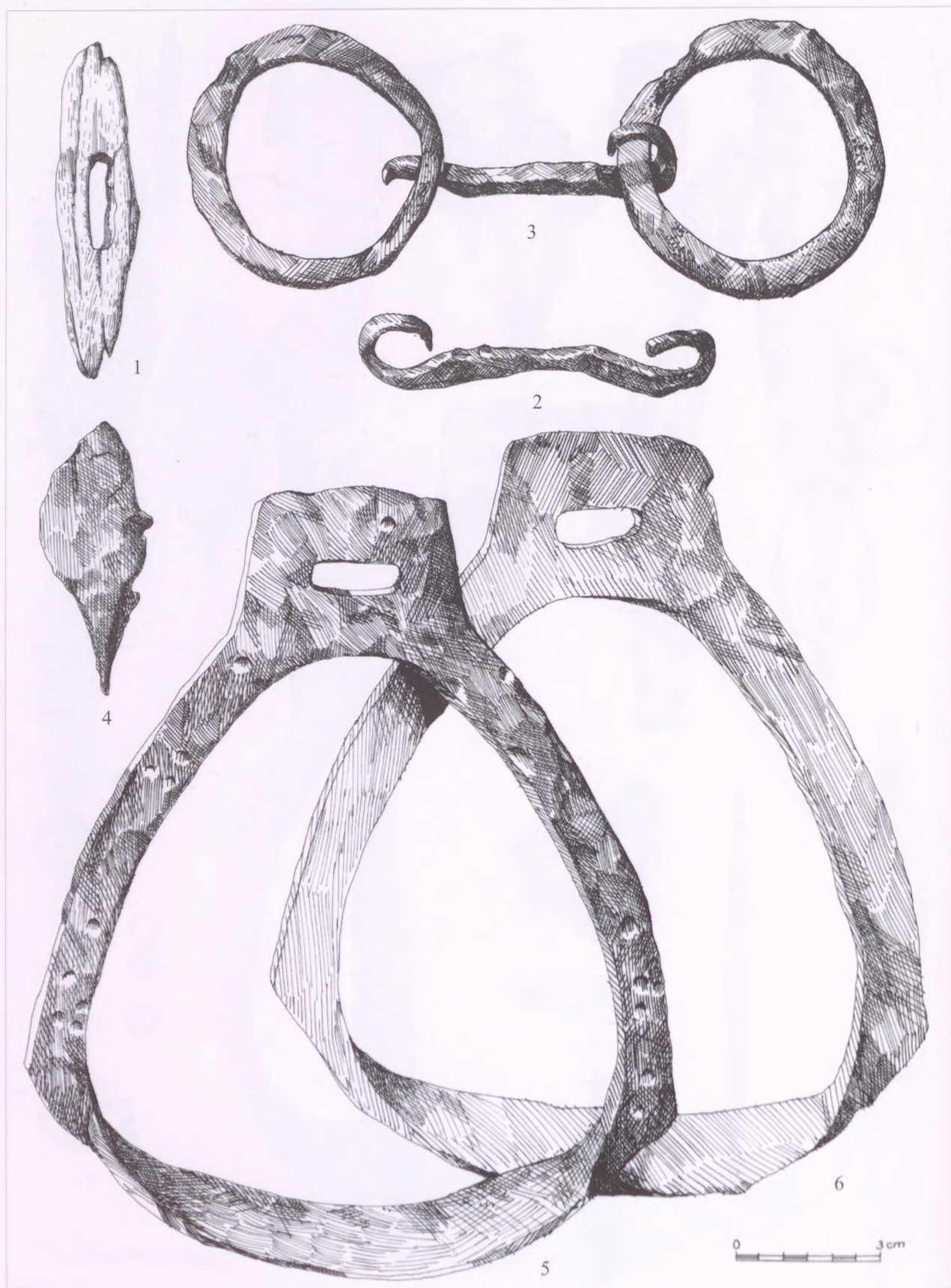
54. tábla. Kál-Legelő, 1: 23. sír; 2-11: 26. sír; 12-13: 28. sír; 14-18: 35. sír

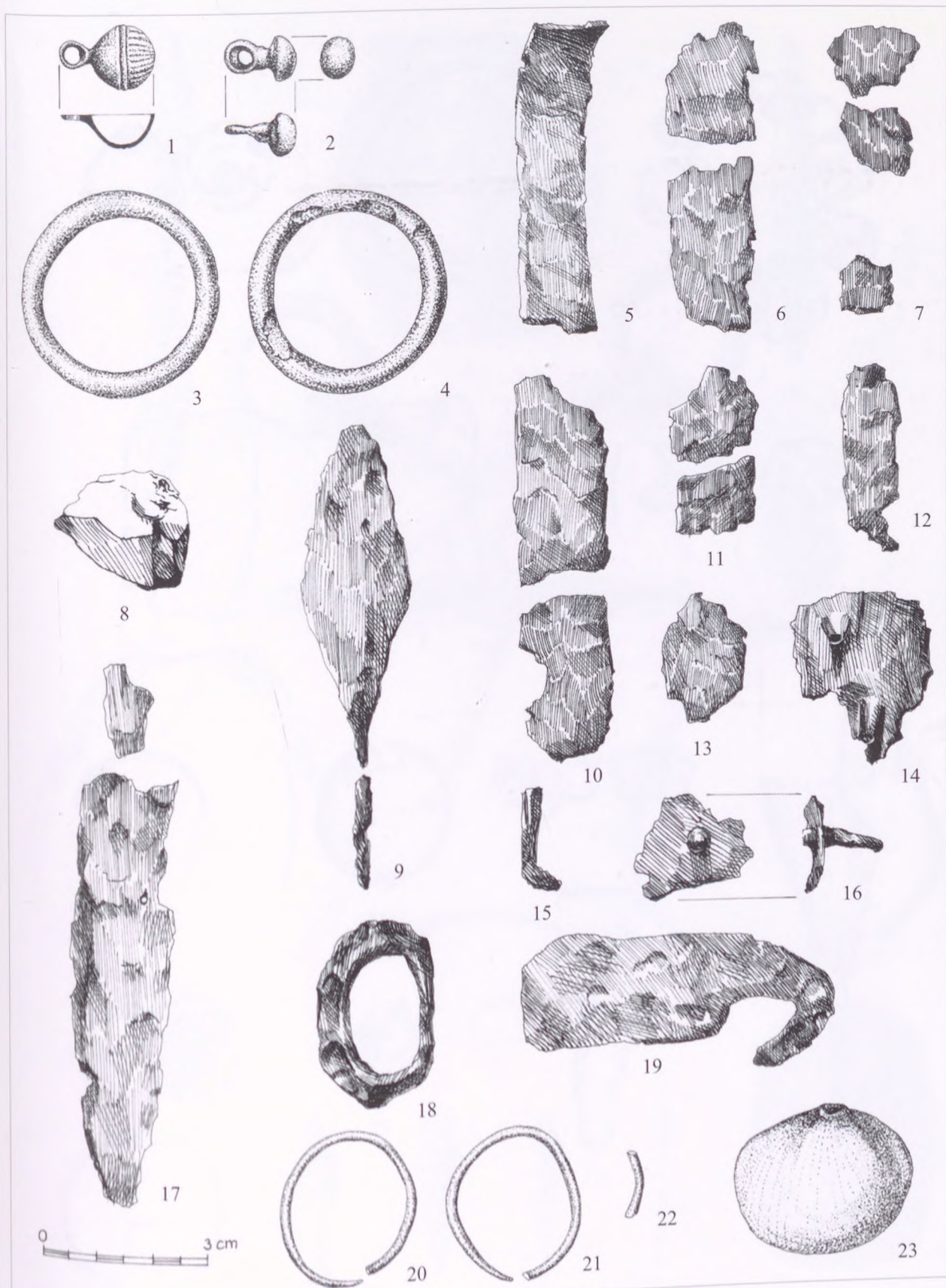
55. tábla. Kál-Legelő, 1-8: 30. sír

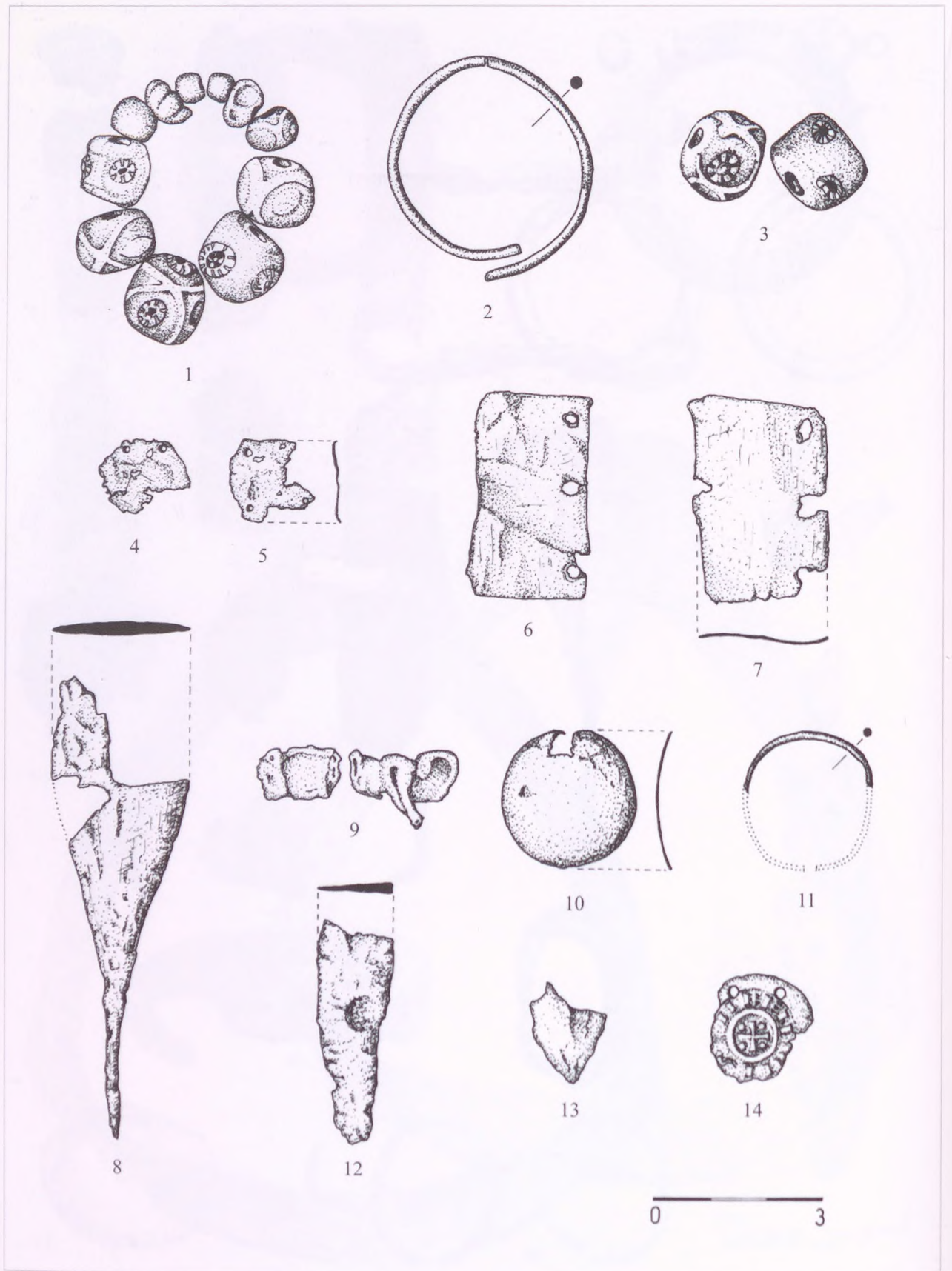
56. tábla. Kál-Legelő, 1: 37. sír; 2-3: 38. sír; 4-5: 42. sír; 6-12: 41. sír; 13: 46. sír; 14-17: 47. sír; 18: 52. sír; 19-21: 53. sír

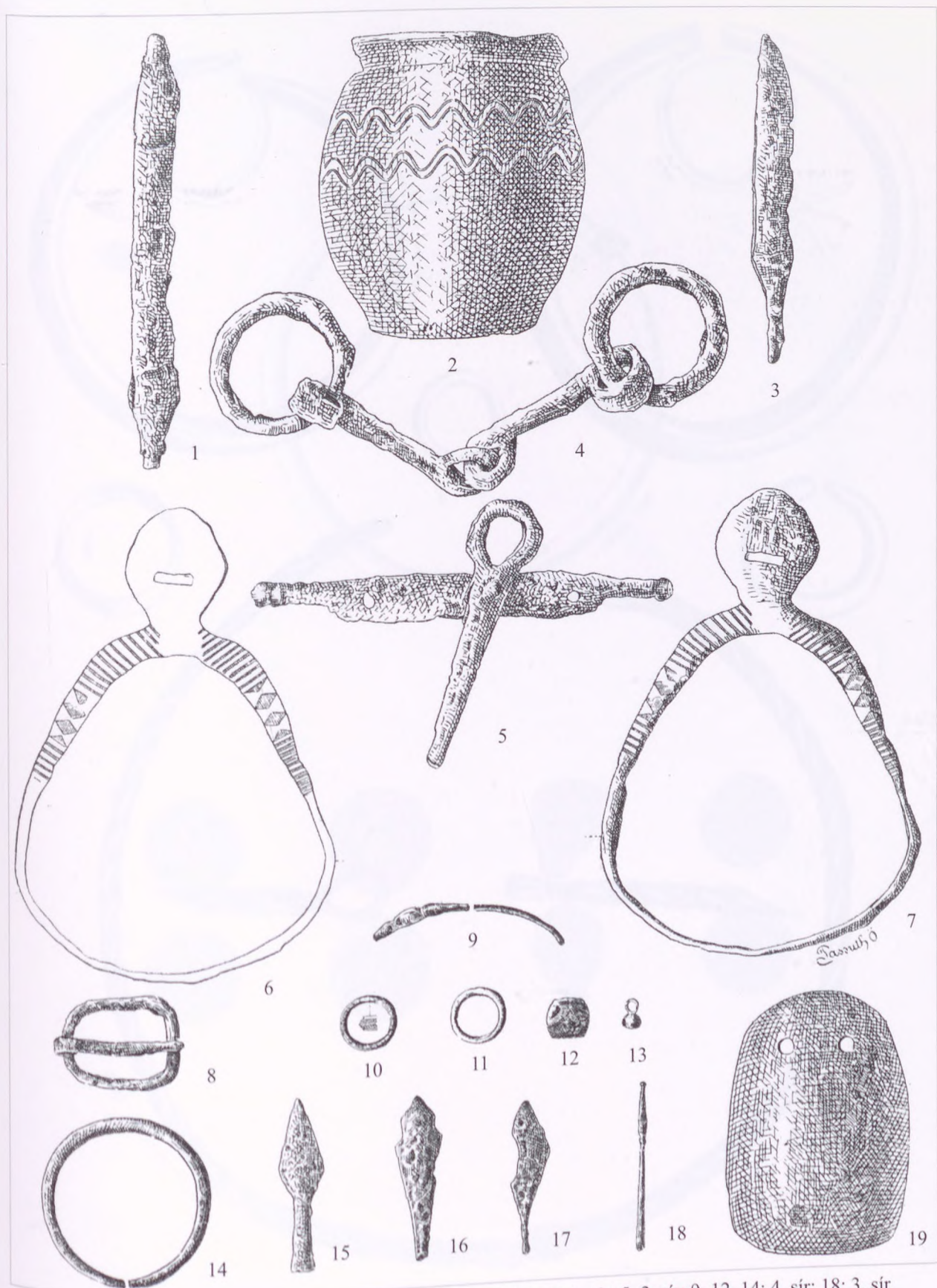
57. tábla. Kál-Legelő, 1-6: 55. sír

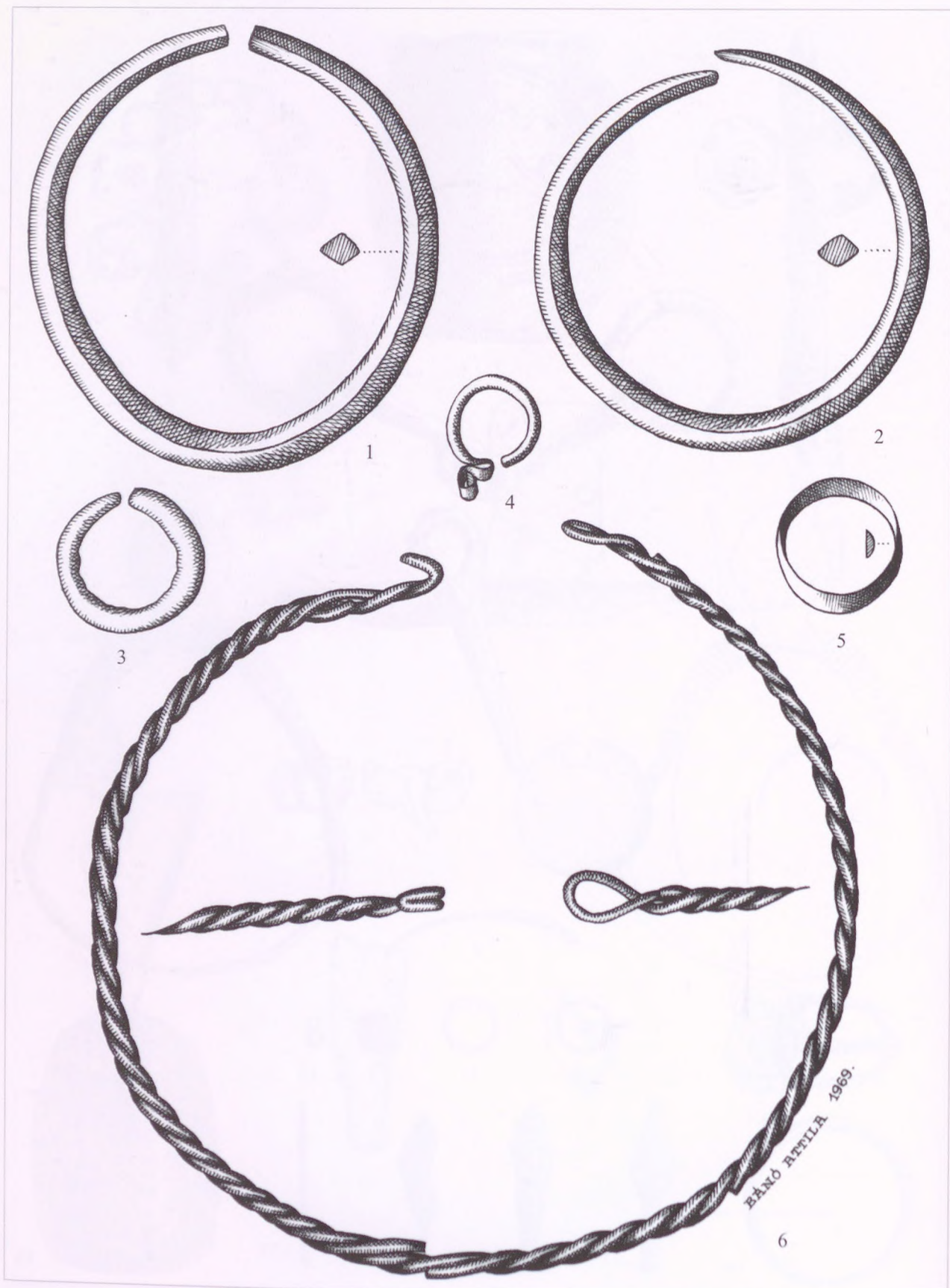
58. tábla. Kál-Legelő, 1-16: 58. sír; 17: 71. sír; 18-19: 74. sír; 20-22: 64. sír; 23: 72. sír

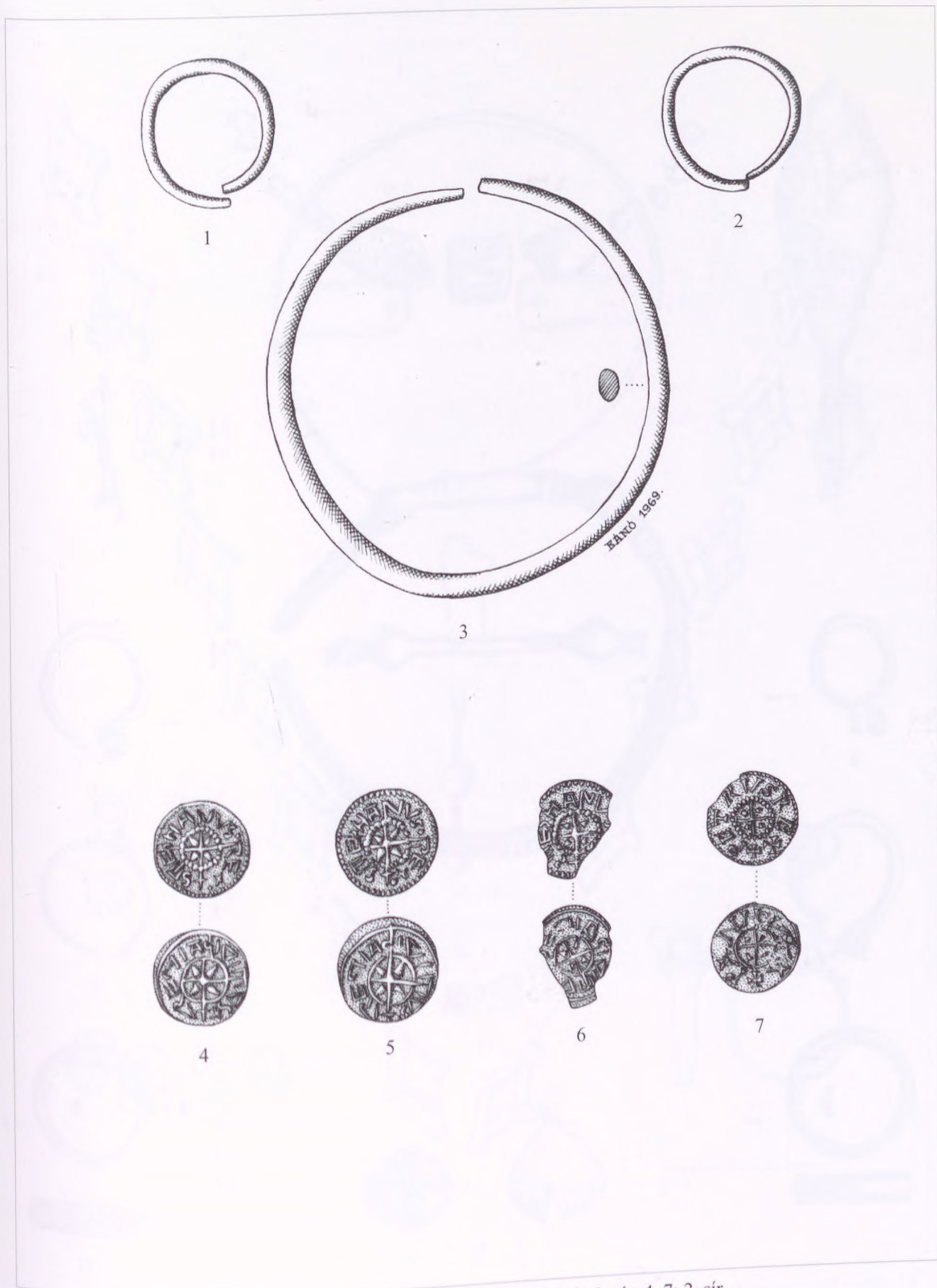
59. tábla. Kál-Legelő, 1: 35. sír; 2-3: 67. sír; 4-7: 79. sír; 8: A sír; 9-11: 80. sír; 12: 51. sír; 13: 82. sír; 14: 81. sír

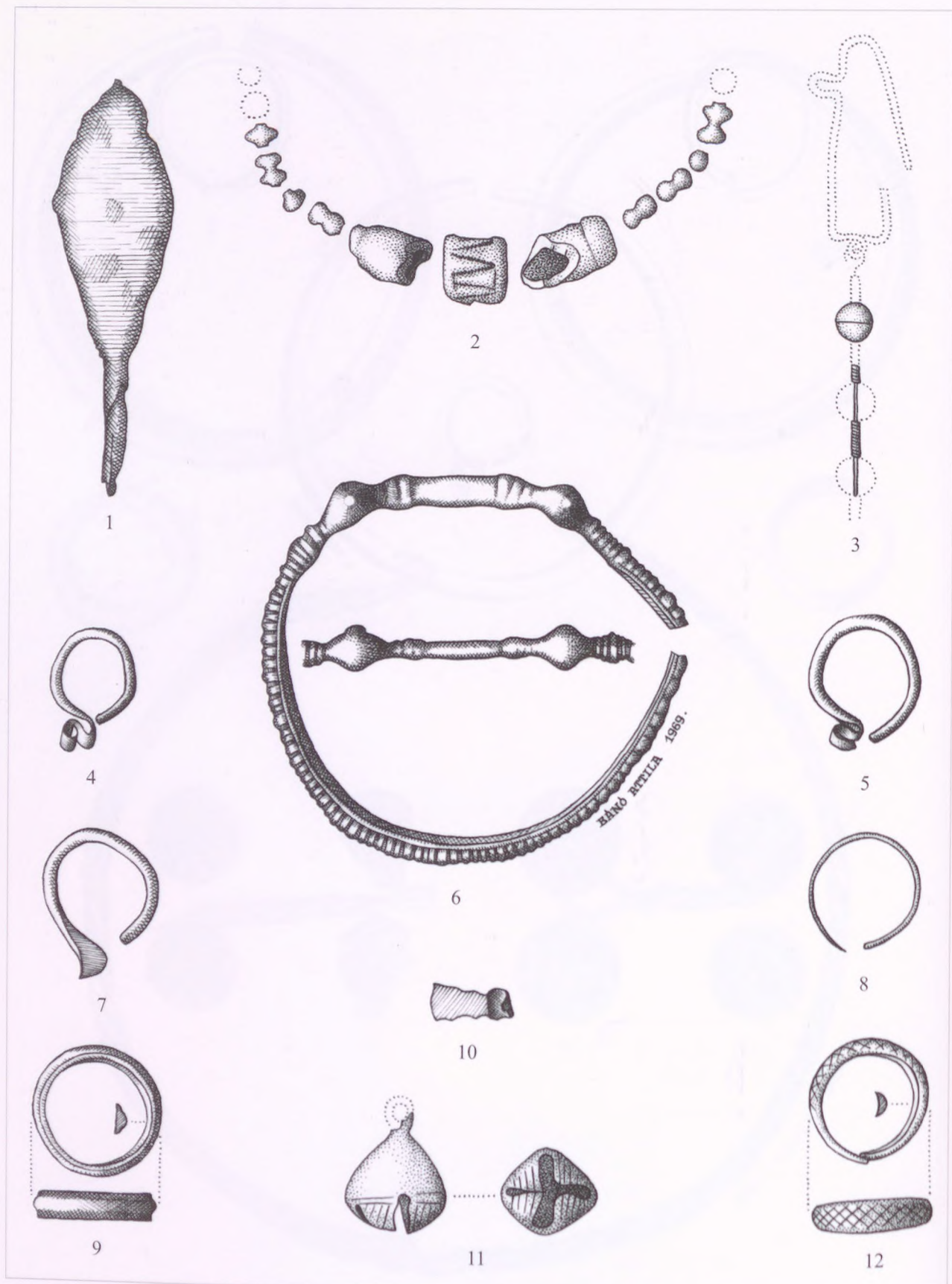
60. tábla. Lőrinci-Selypi-pusztá, 1, 3, 4, 6-8, 10-11, 15-17, 19: 1. sír; 5: 2. sír; 9, 12-14: 4. sír; 18: 3. sír

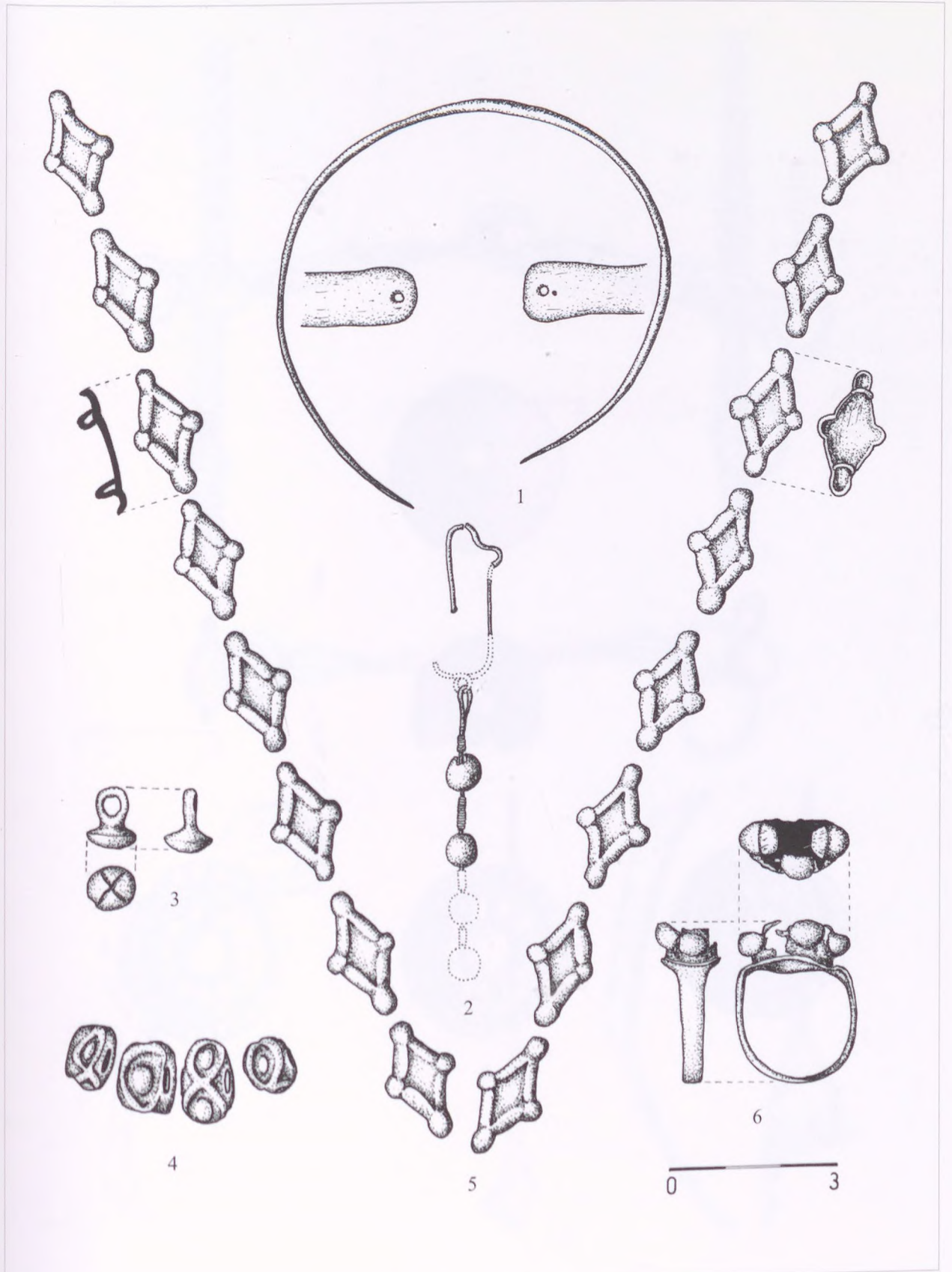
61. tábla. Pétervására-Ivádra vezető út, 1, 3, 5: 2. sír; 2, 4, 6: 1. sír

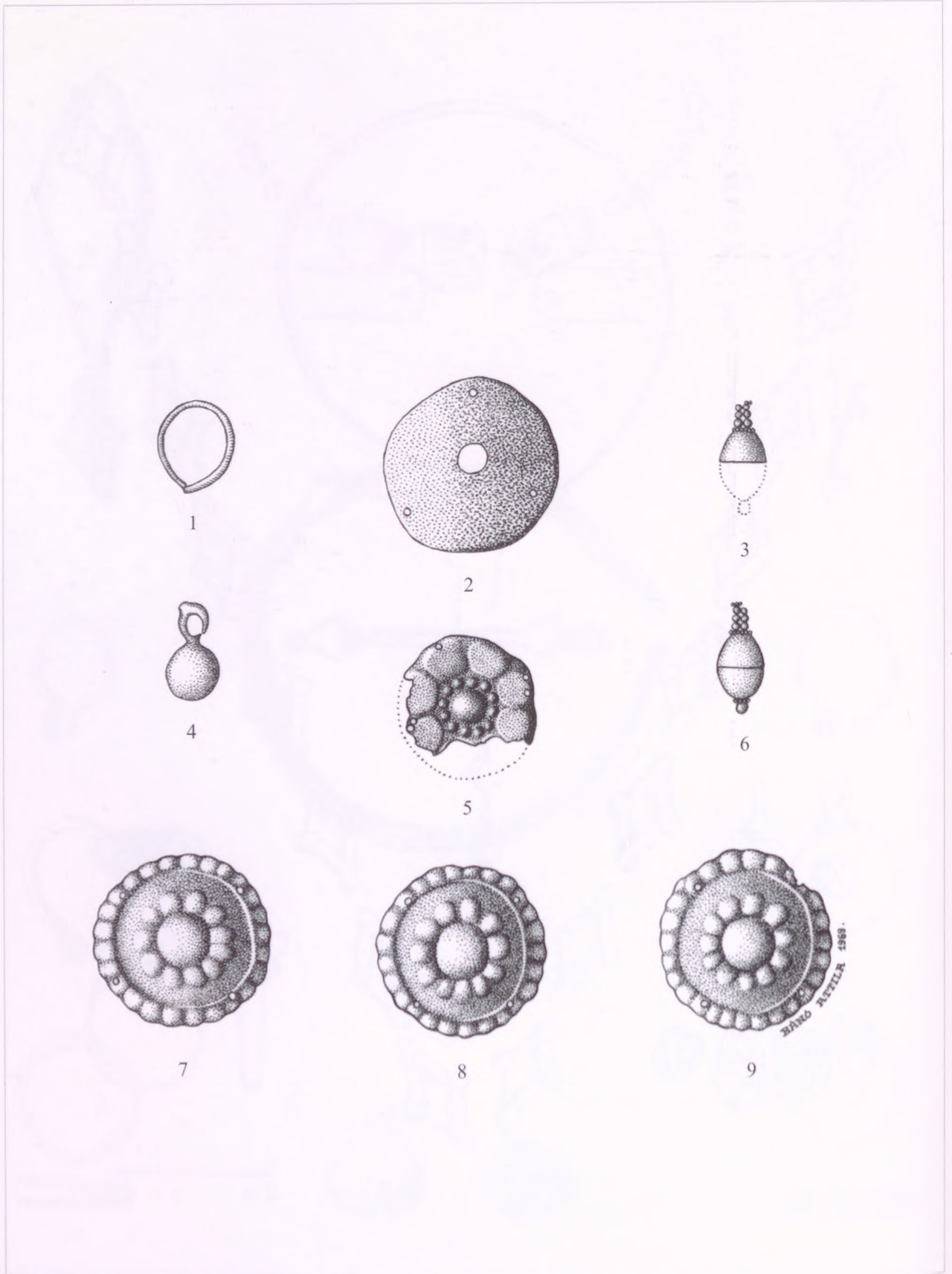
62. tábla. Pétervására-Ivádra vezető út, 1-3: 3. sír; 4-7: 2. sír

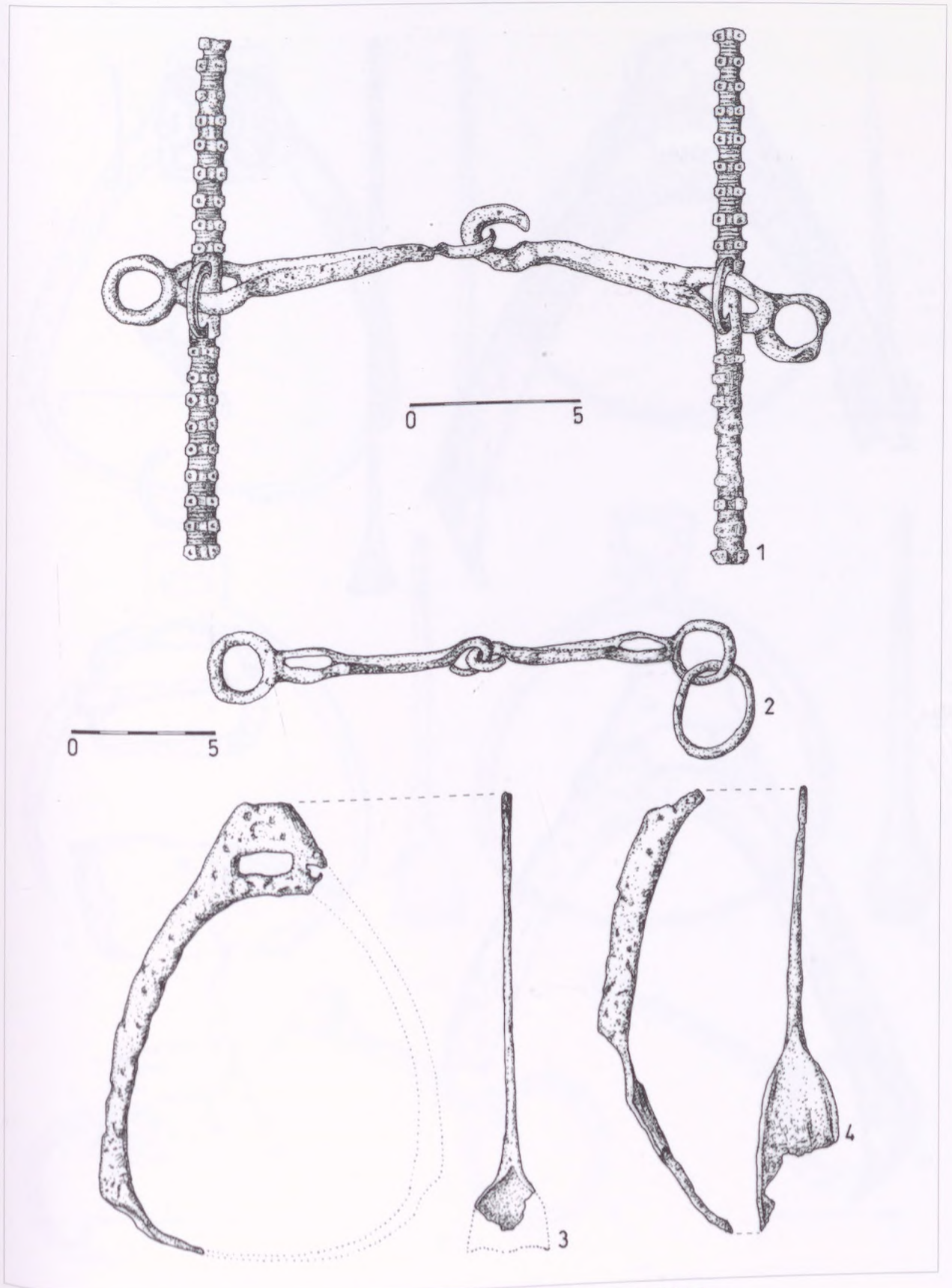
63. tábla. Pétervására-Ivádra vezető út, 1: szórvány; 2-3, 11: 21. sír; 4, 7: 5. sír; 5: 29. sír; 6: 4. sír; 8, 12: 8. sír; 9: 19. sír

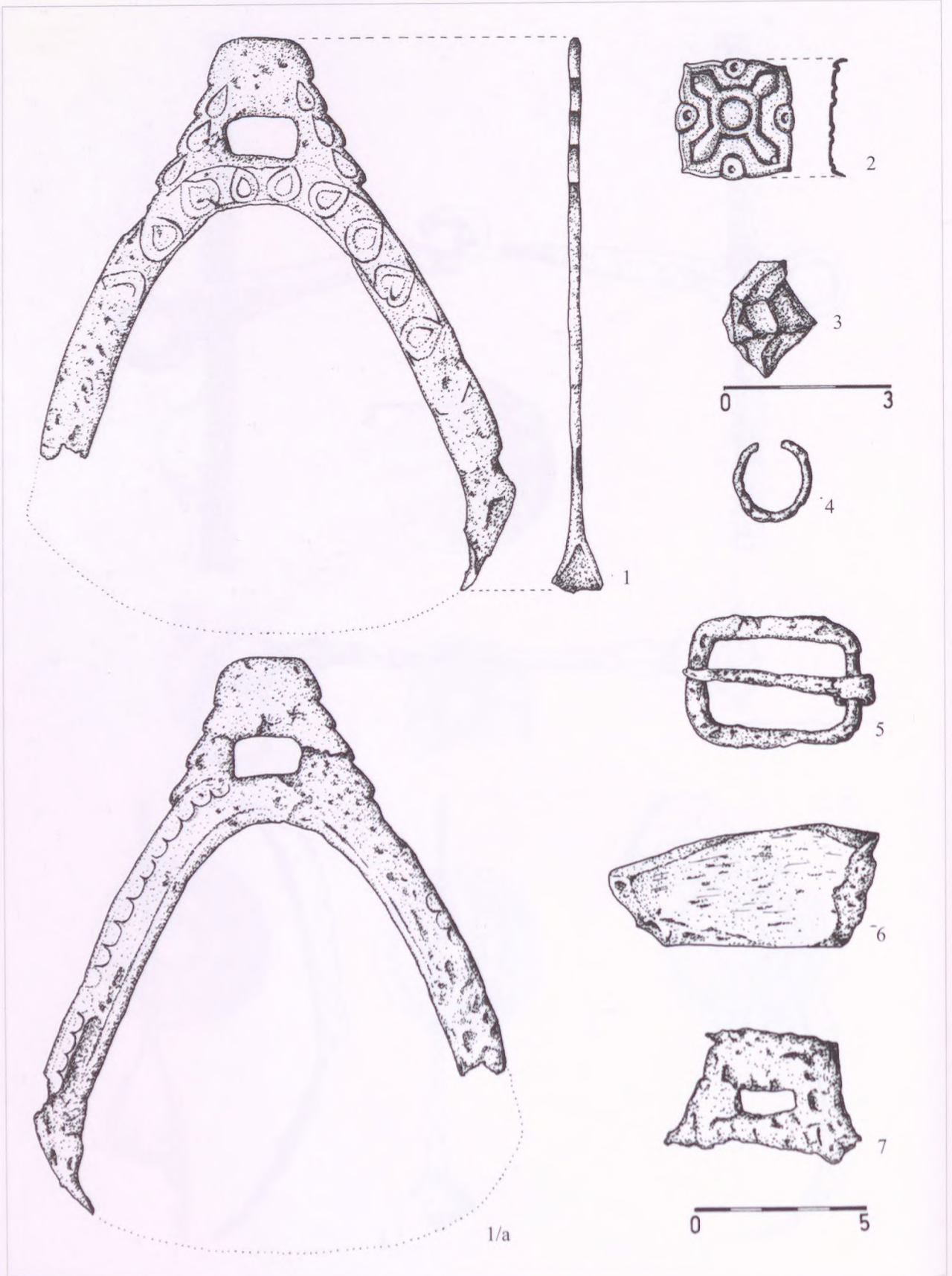
64. tábla. Pétervására-Laktanya

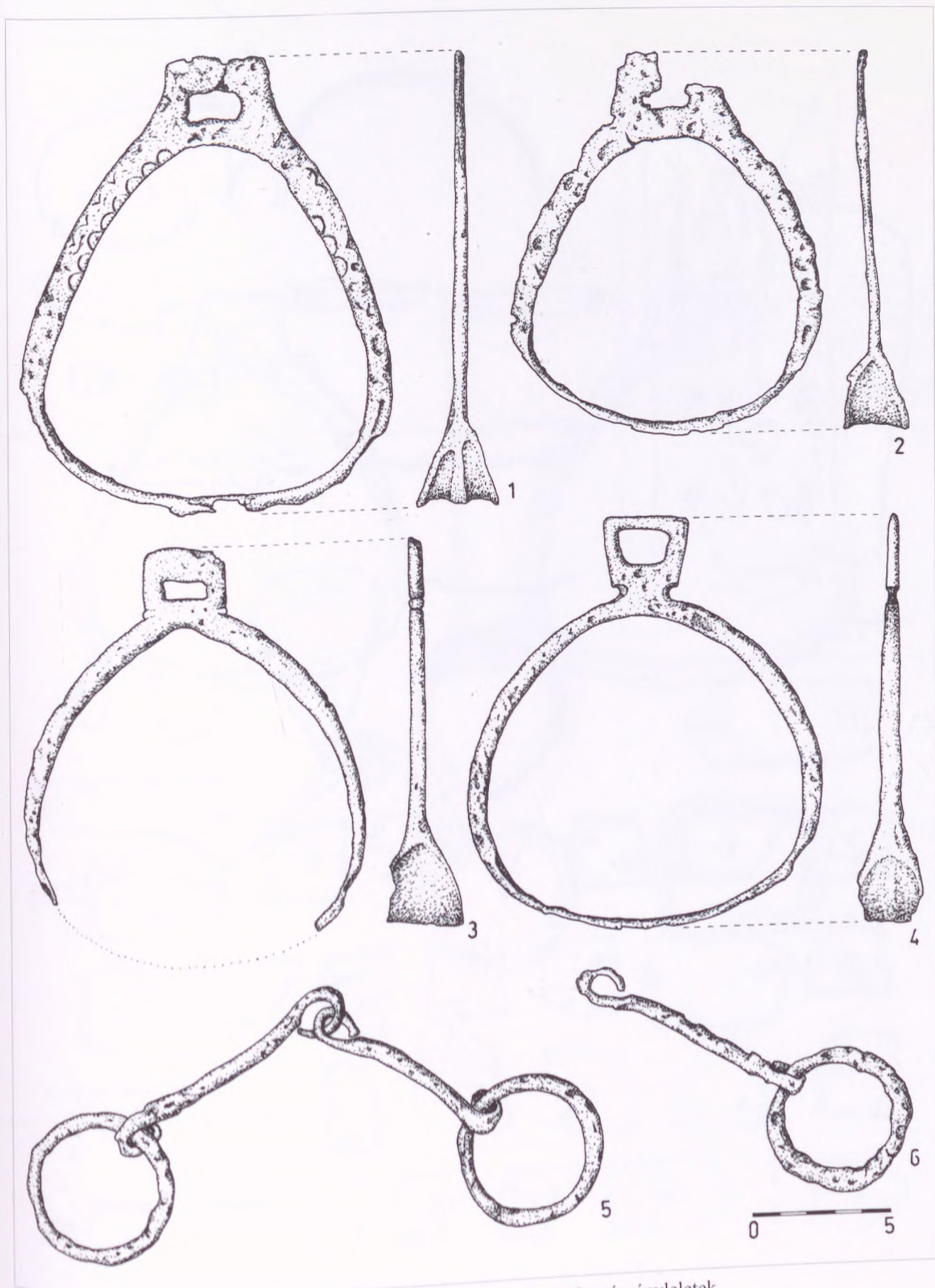
65. tábla. Rózsaszentmárton-Felsőcsér, 1, 3, 6: 7. sír; 4: 5. sír; 2, 5, 7-9: szórványleletek

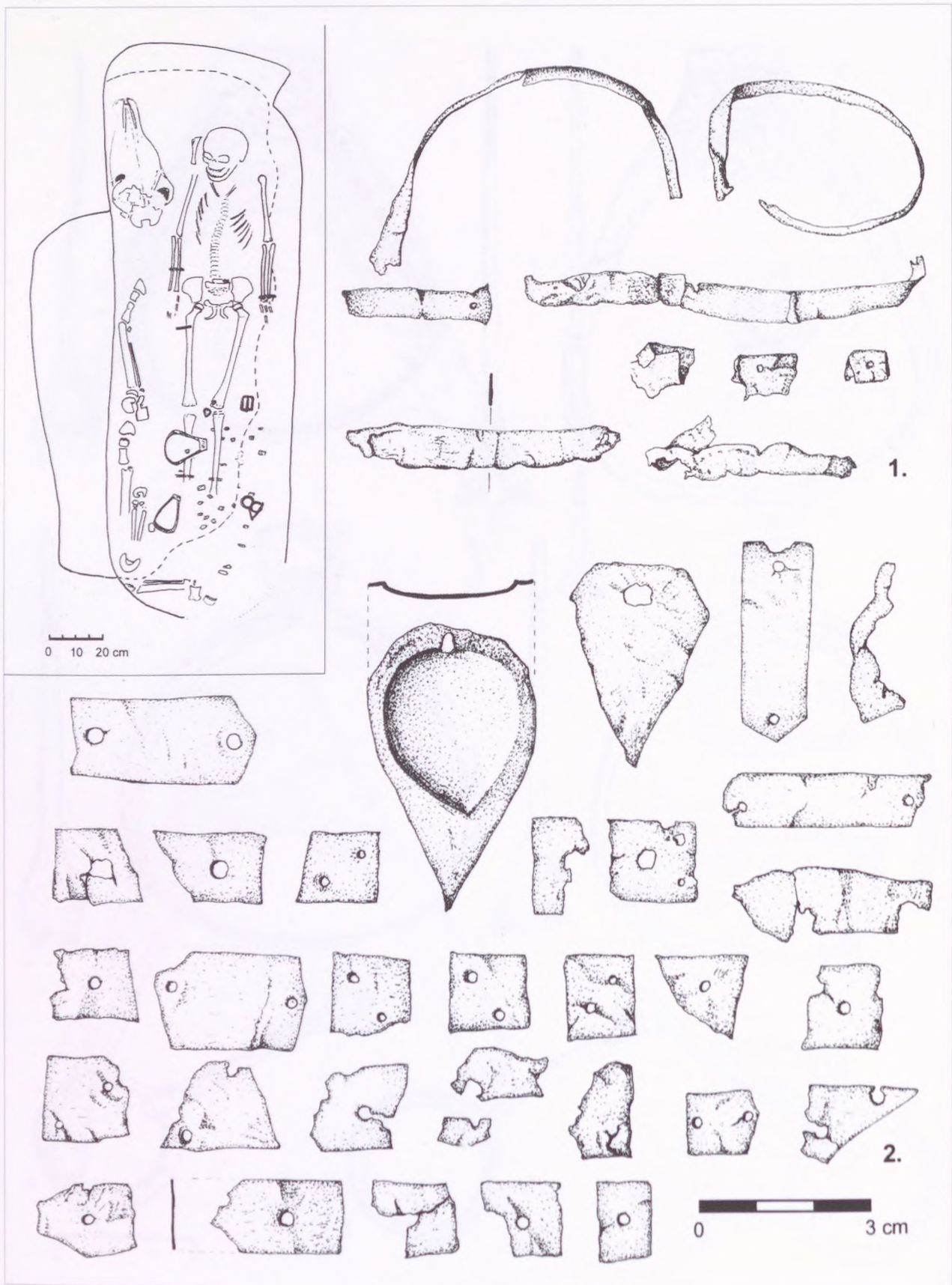
66. tábla. Tarnaörs-Szentandrás-határ, 1-4: szórványleletek

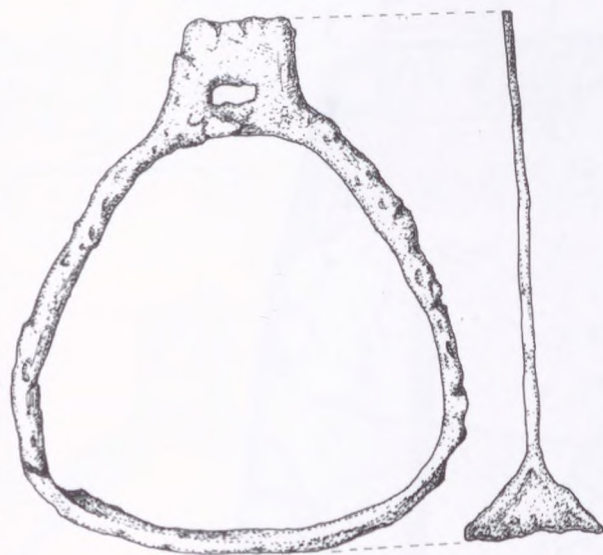
67. tábla. Tarnaörs-Szentandrás-határ, 3, 6: 1. sír; 1-2, 4-5, 7: szórványleletek

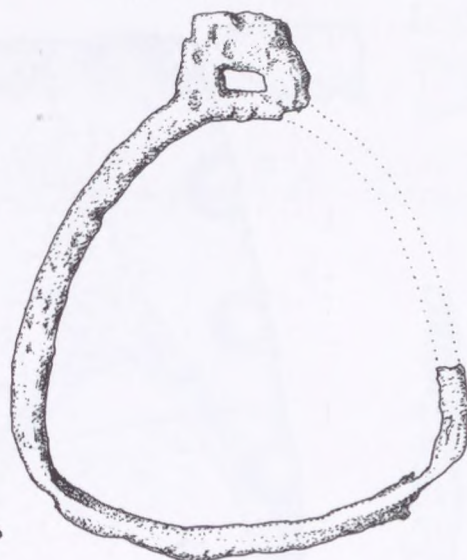
68. tábla. Tarnaörs-Szentandrás-határ, 1-6: szórványleletek

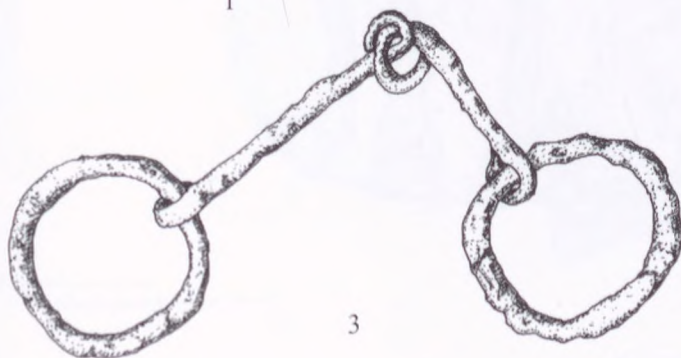
69. tábla. Tarnaörs-Rajnapart, 6. sír

1

2

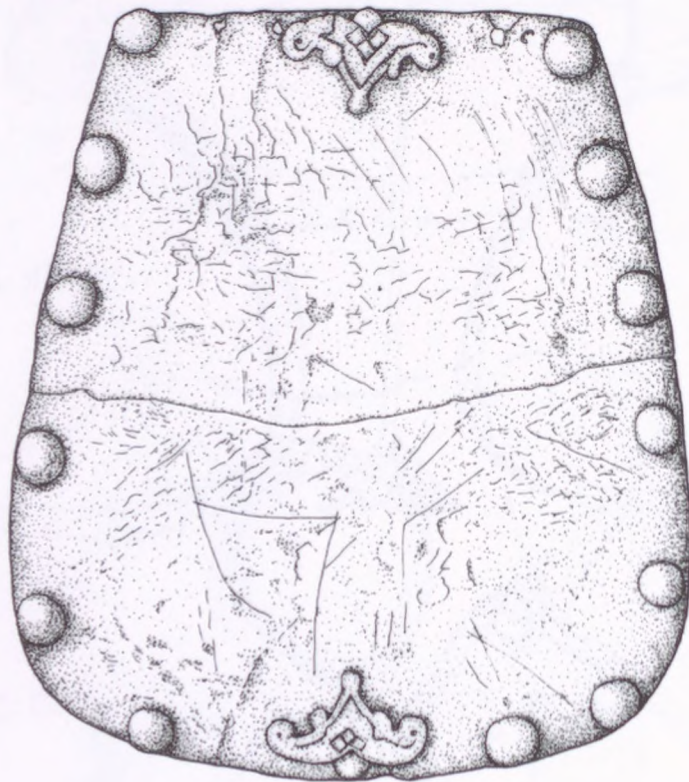
3

4

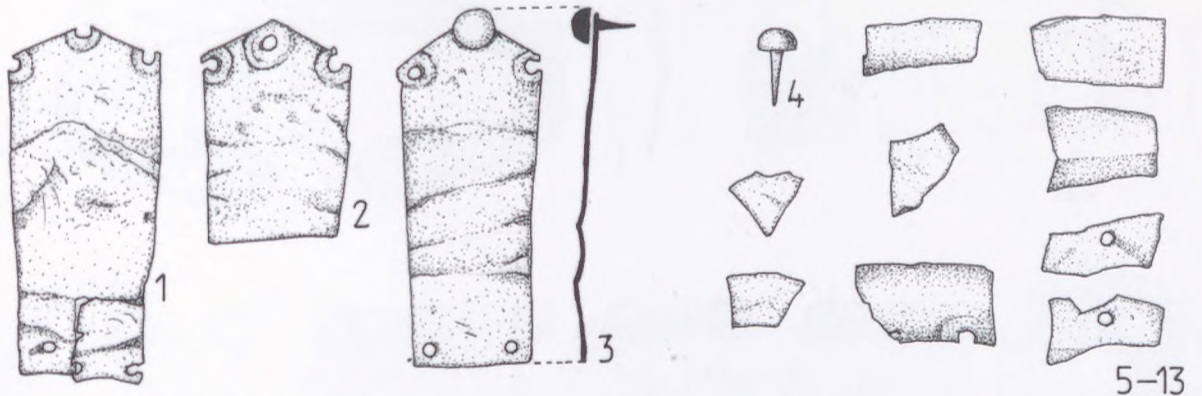

70. tábla. Tarnaörs-Rajnapart, 6. sír

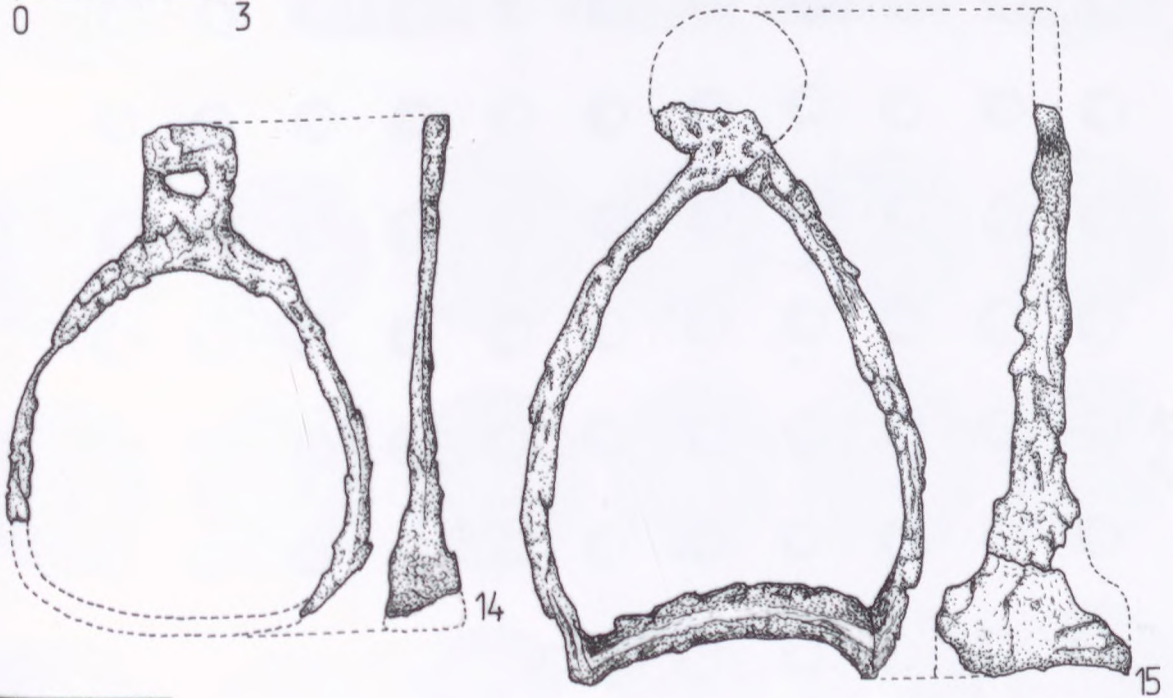
0 3

71. tábla. Tiszanána-Cseh-tanya, 1. sír

0 3

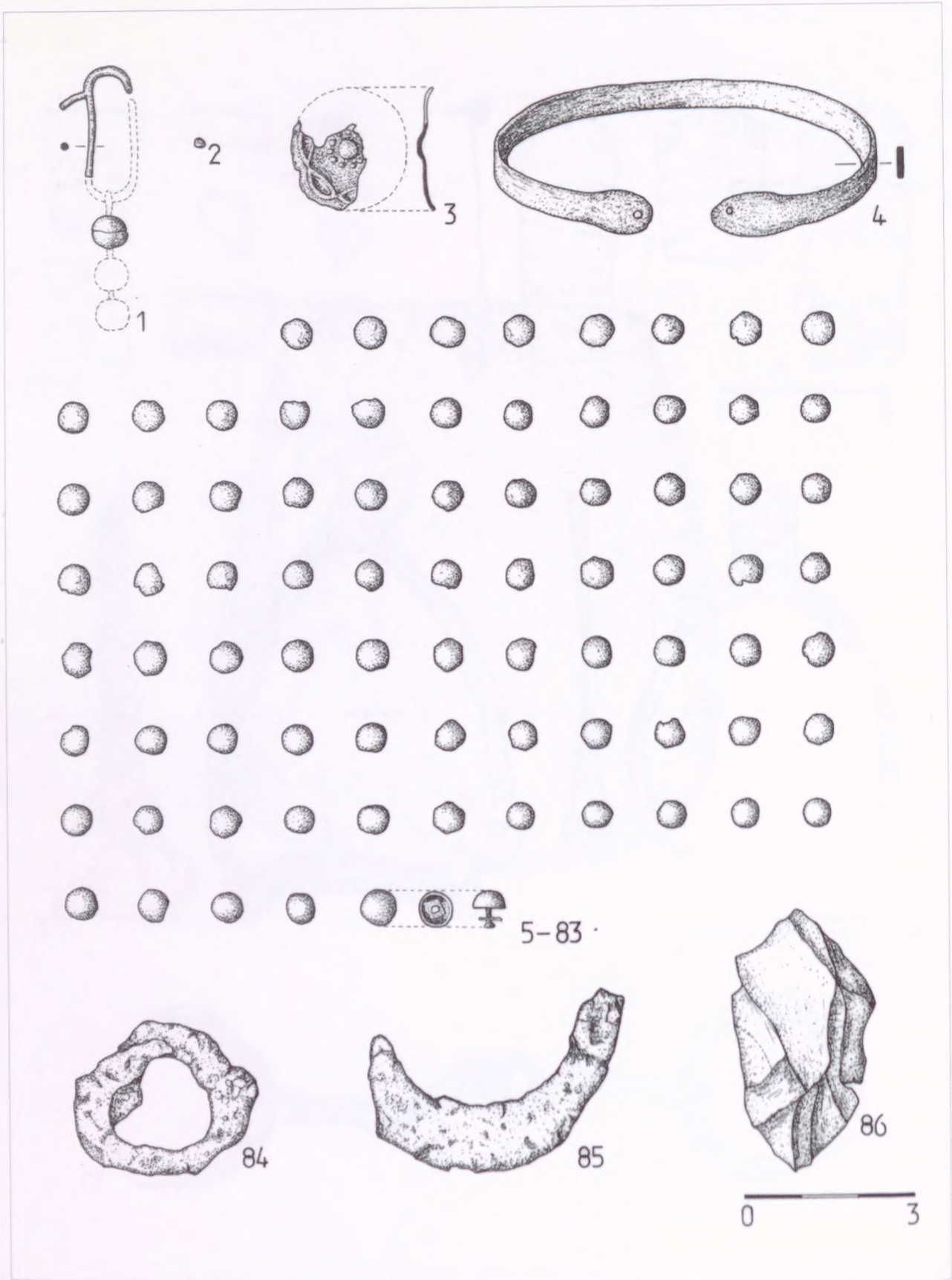
5-13

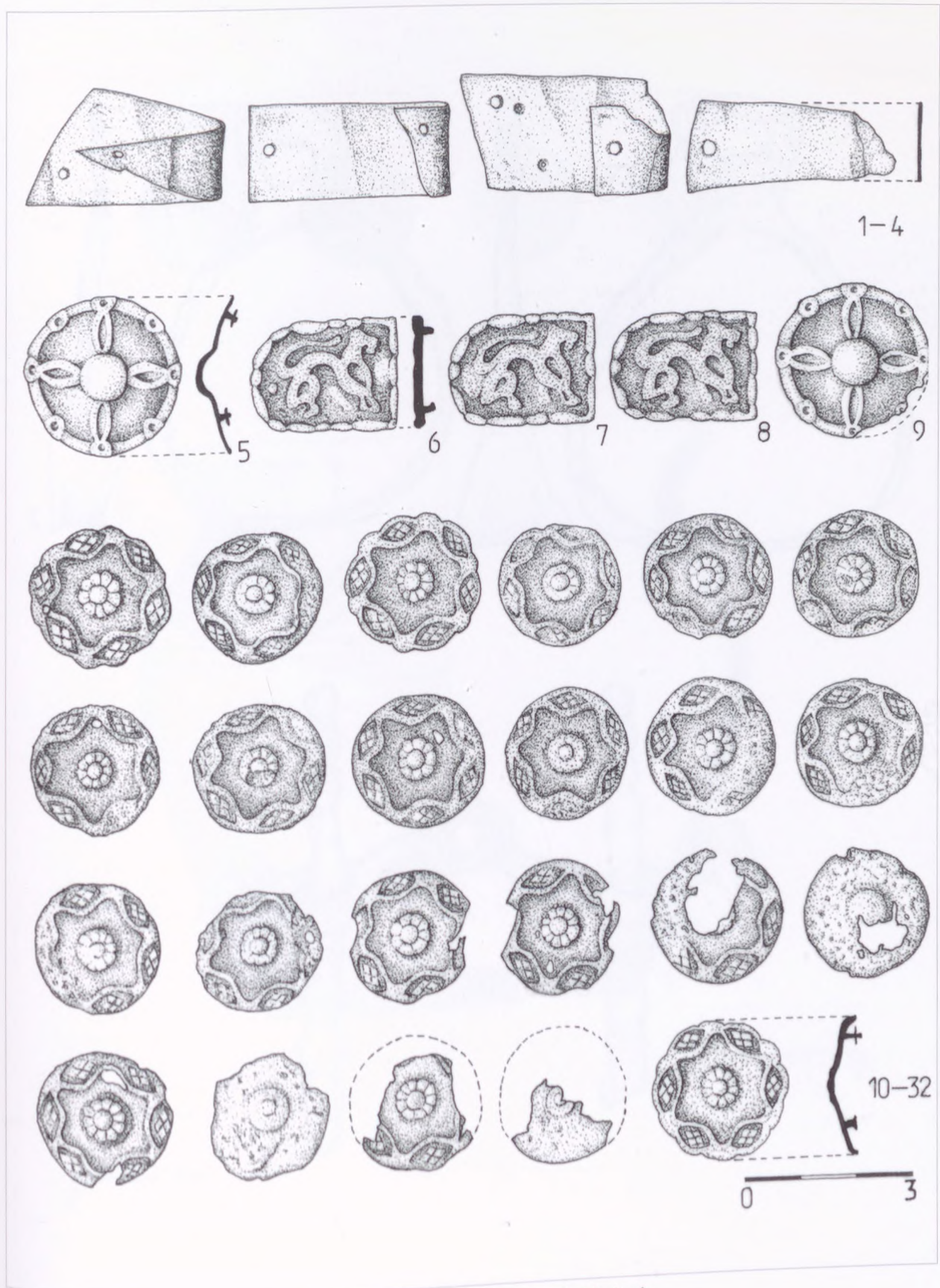
0 5

16

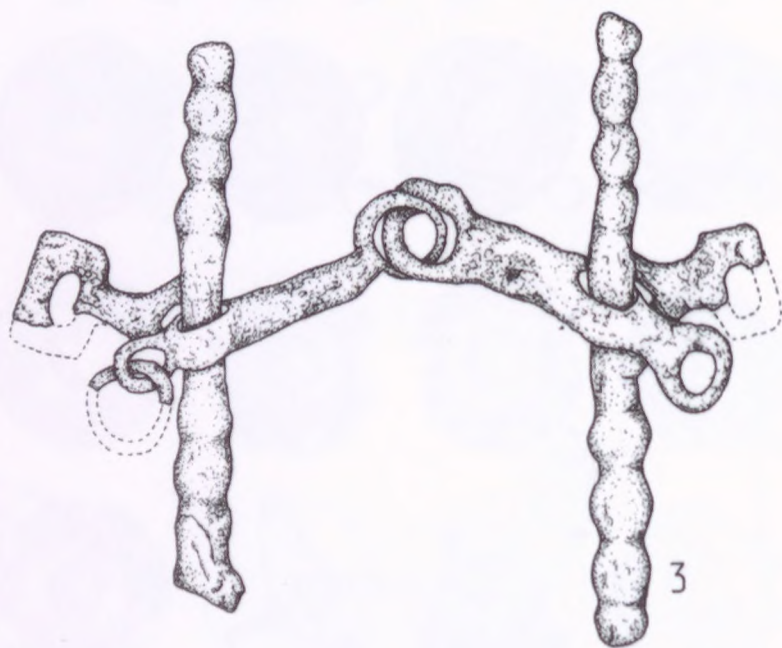
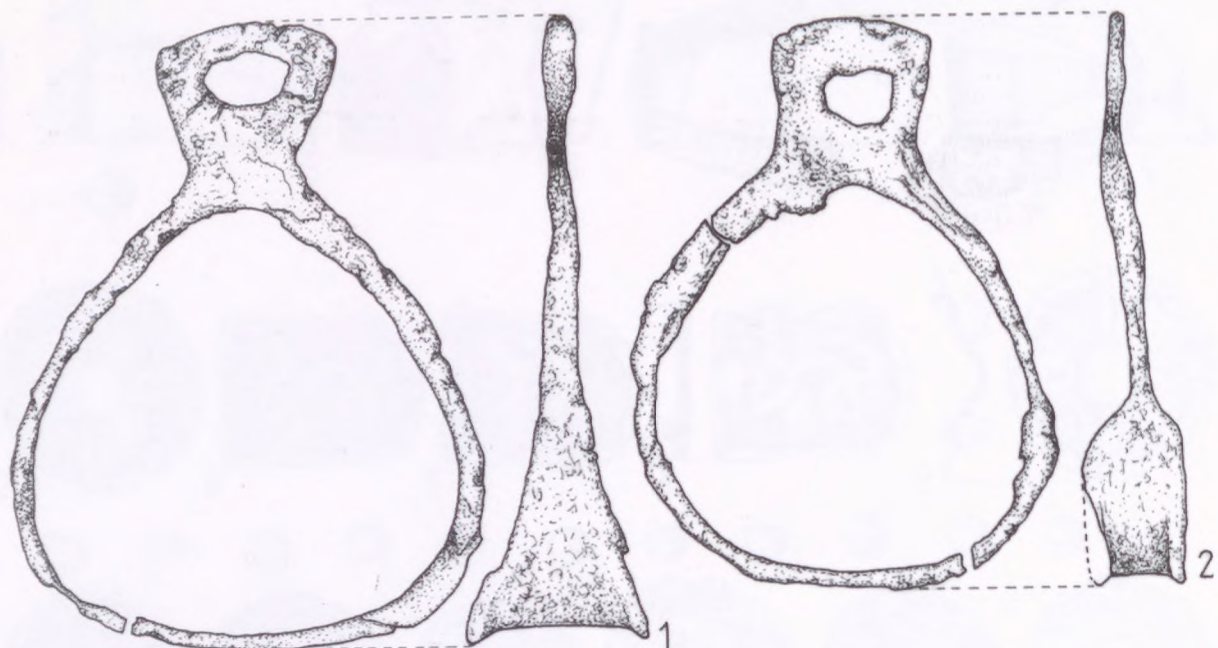
72. tábla. Tiszanána-Cseh-tanya, 1-16: 1. sír

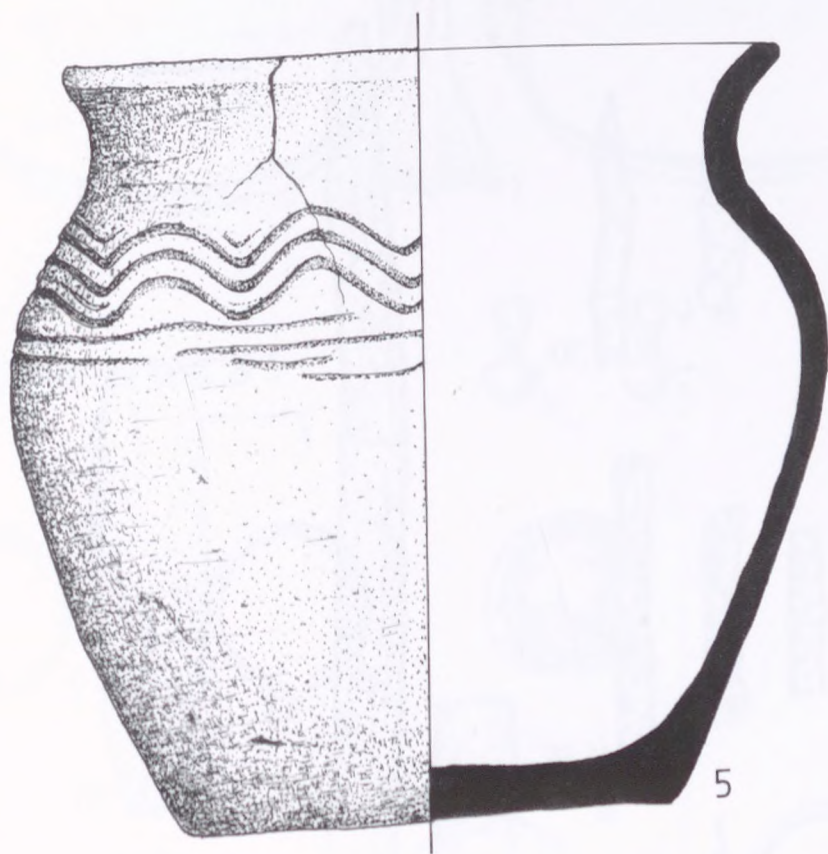
73. tábla. Tiszanána-Cseh-tanya, 1-86: 2. sor

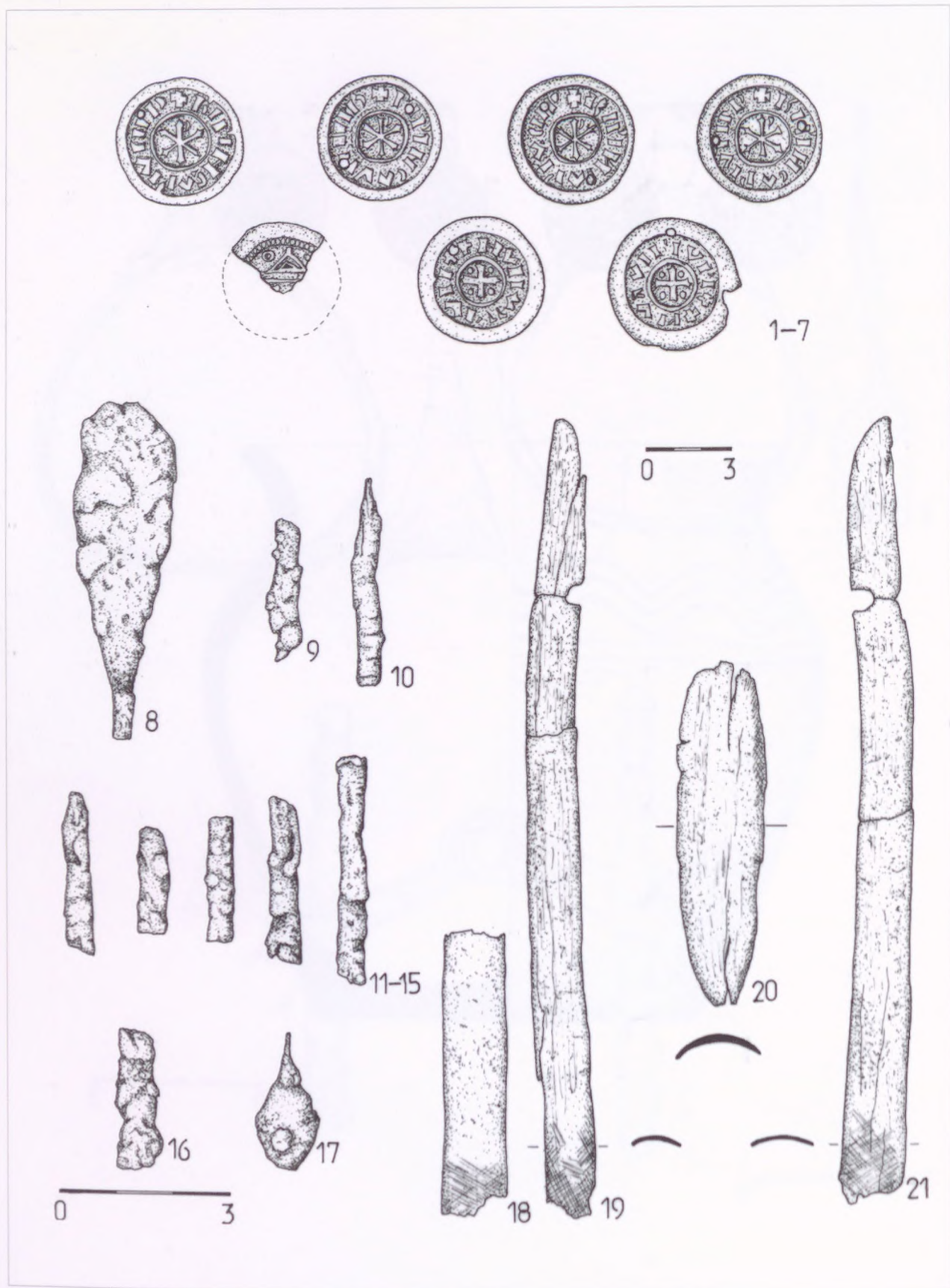
74. tábla. Tiszanána-Cseh-tanya, 1-32: 2. sír

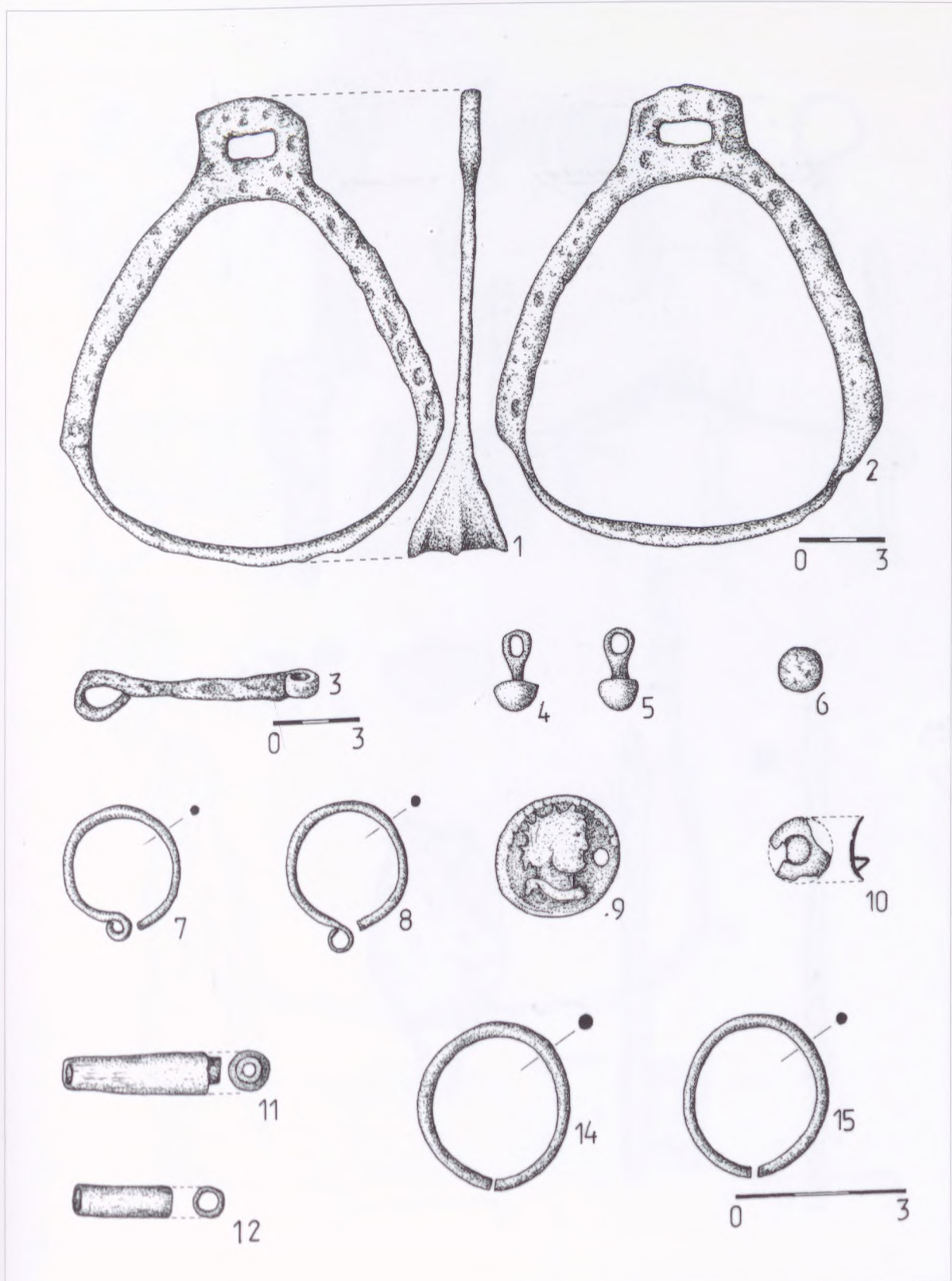
75. tábla. Tiszanána-Cseh-tanya, 1-3: 2. sír

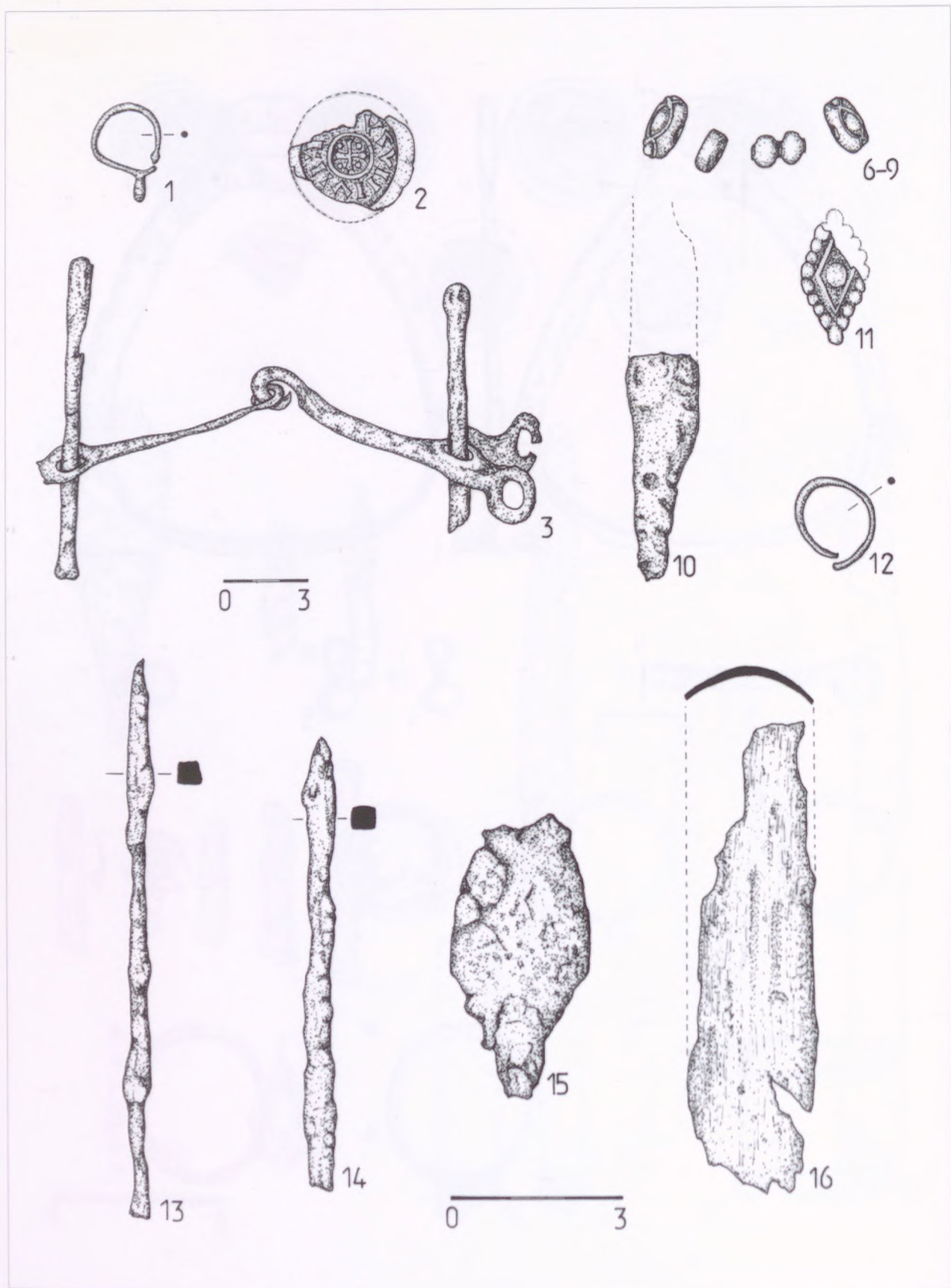
76. tábla. Tiszanána-Cseh-tanya, 1-5: 4. sír

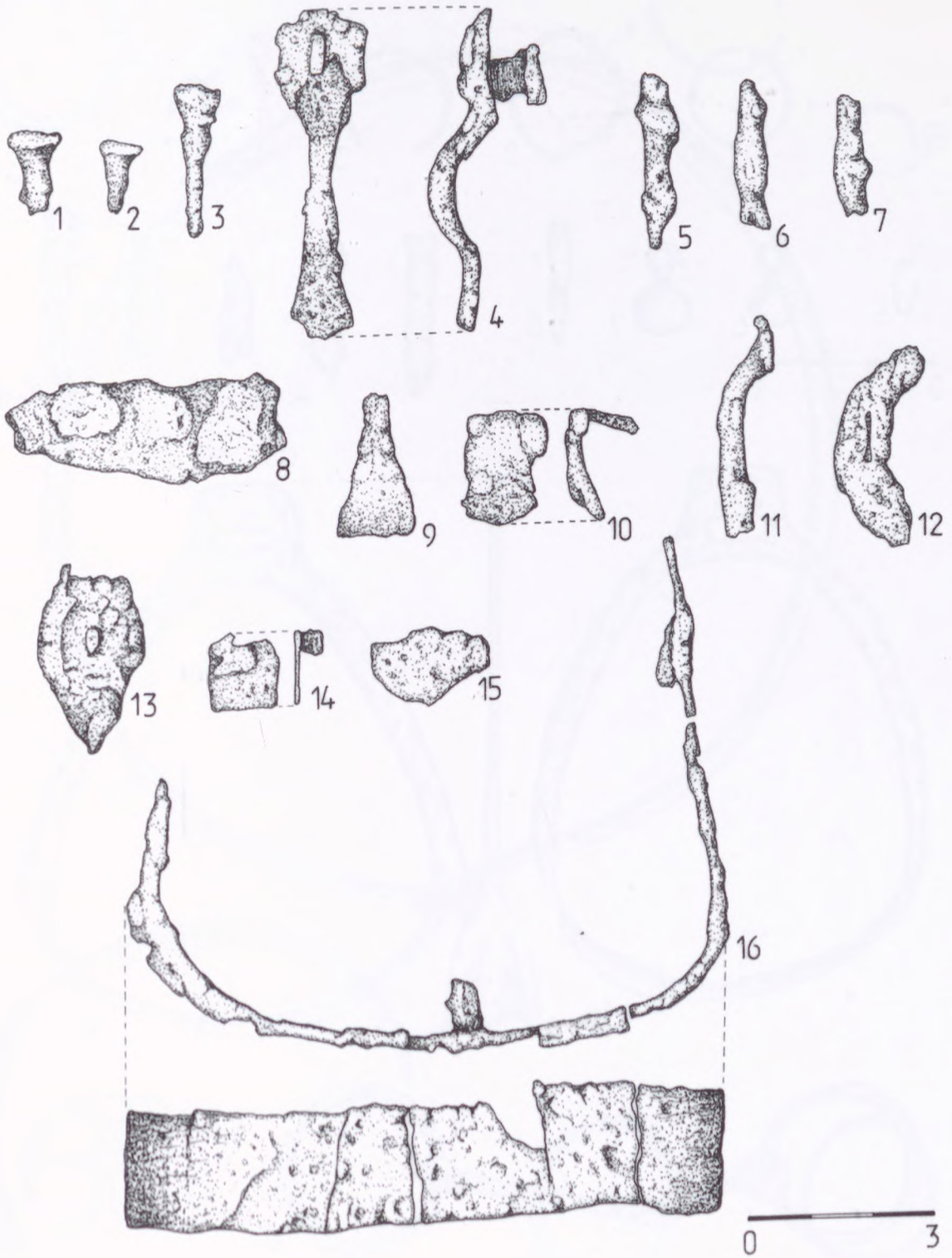
77. tábla. Tiszanána-Cseh-tanya, 1-7: 4. sír; 8-21: 5. sír

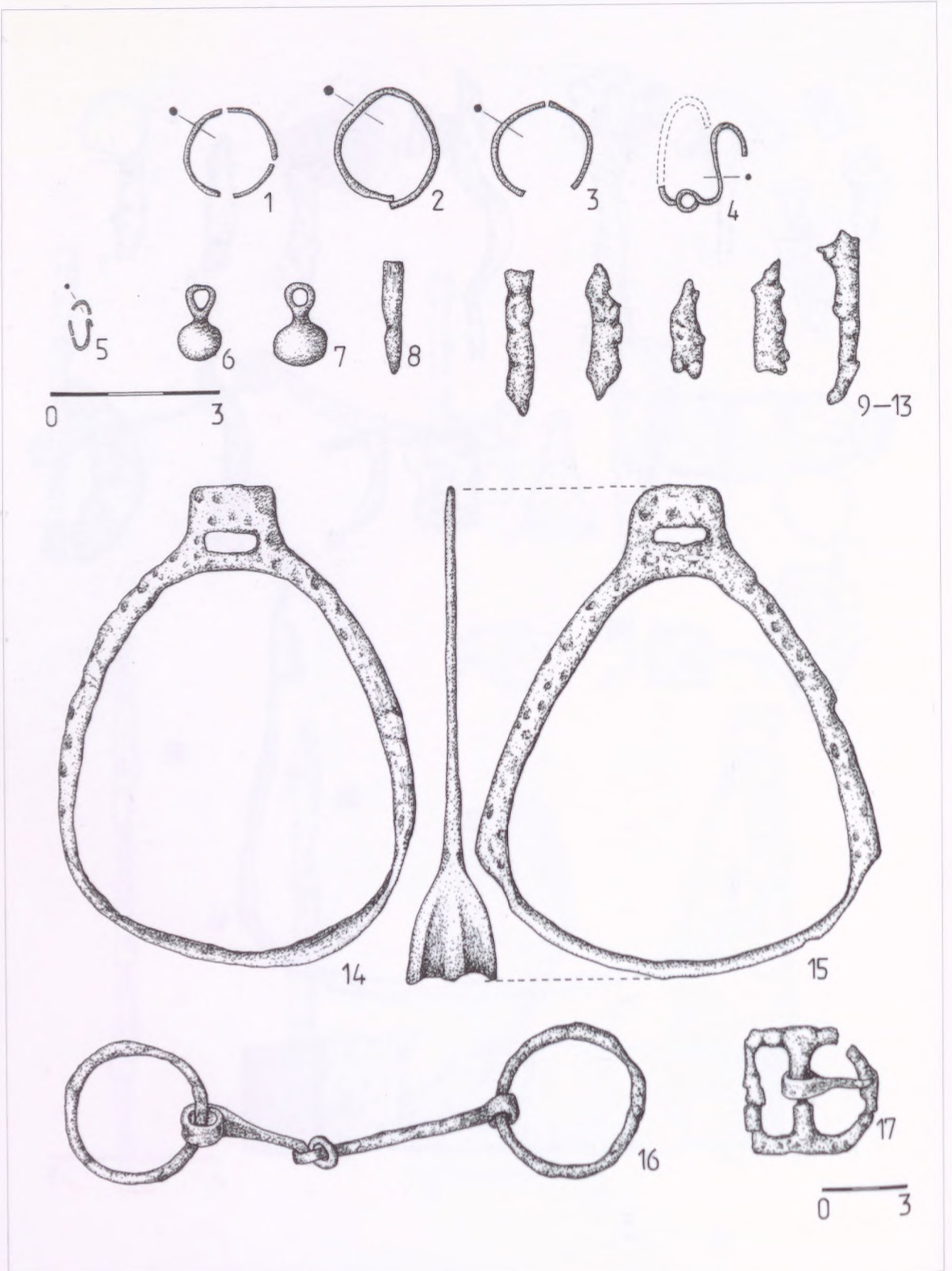
78. tábla. Tiszanána-Cseh-tanya, 1-2: 6. sír; 3: 7. sír; 4-6: 8. sír; 7-9: 11. sír; 10: 13. sír; 11: 16. sír; 12: 17. sír; 14: 18. sír; 15: 19. sír

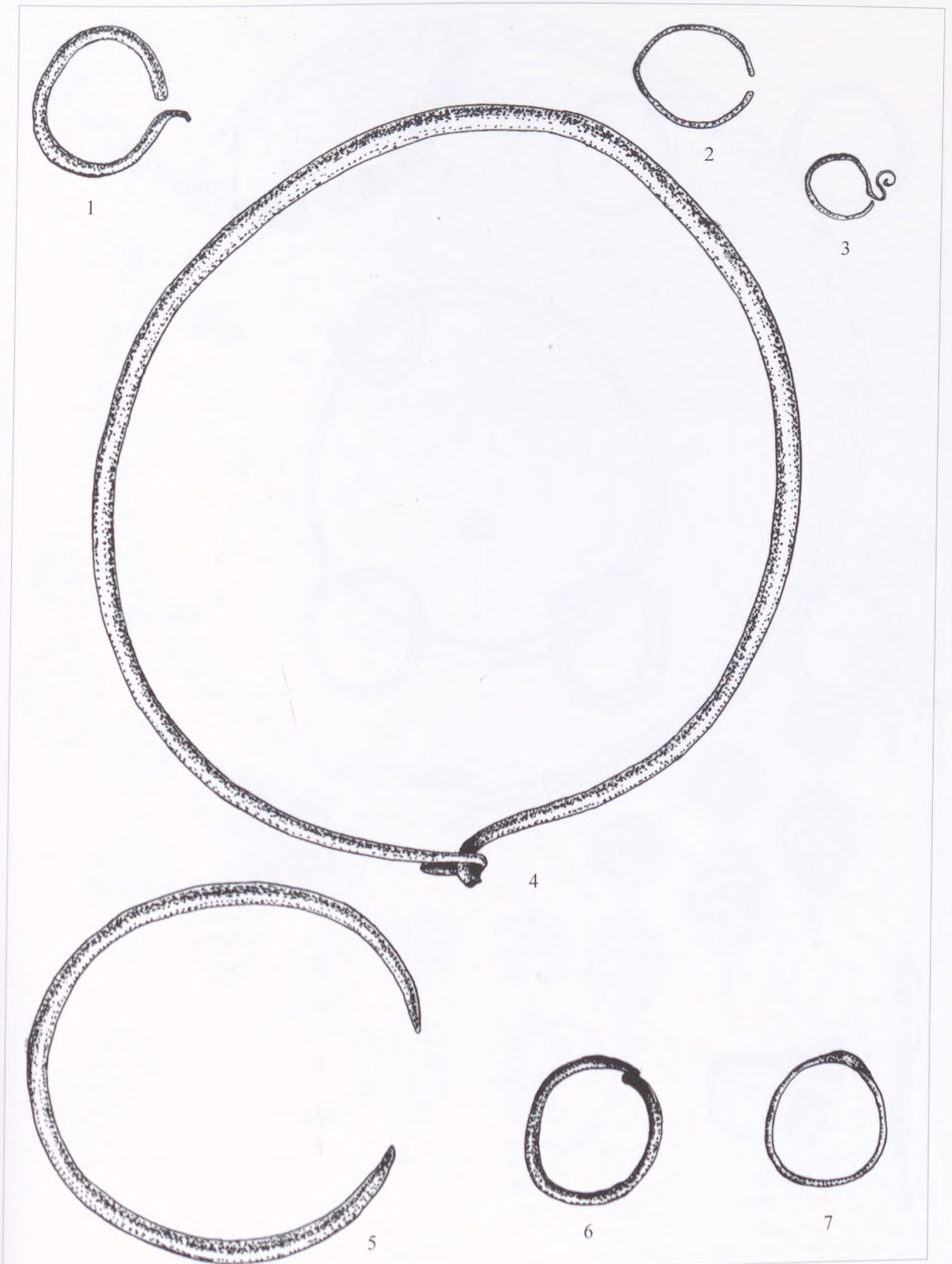
79. tábla. Tiszanána-Cseh-tanya, 1-3: 21. sír; 6-11: 23. sír; 12: 24. sír; 13-16: 22. sír

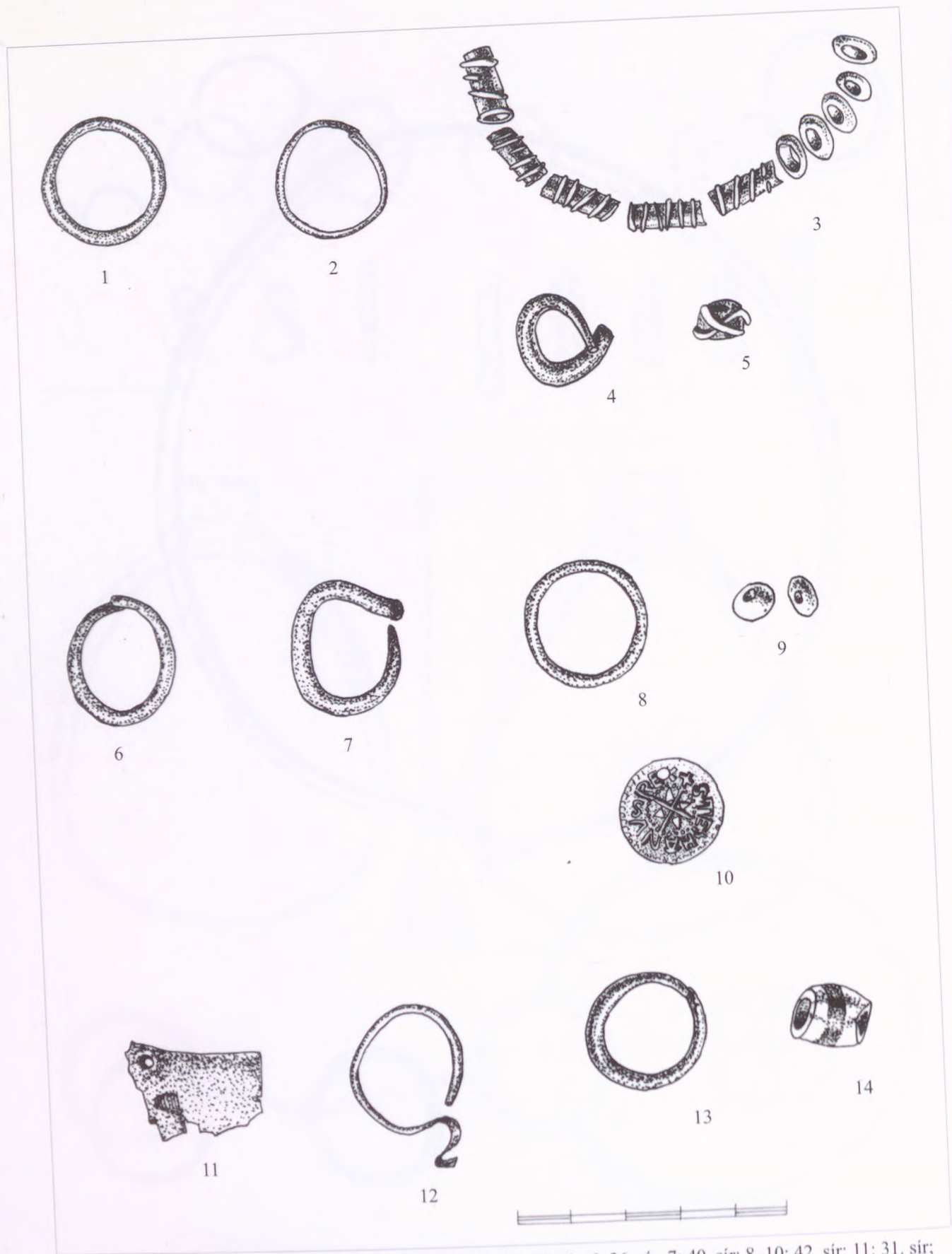
80. tábla. Tiszanána-Cseh-tanya, 1-16: 22. sír

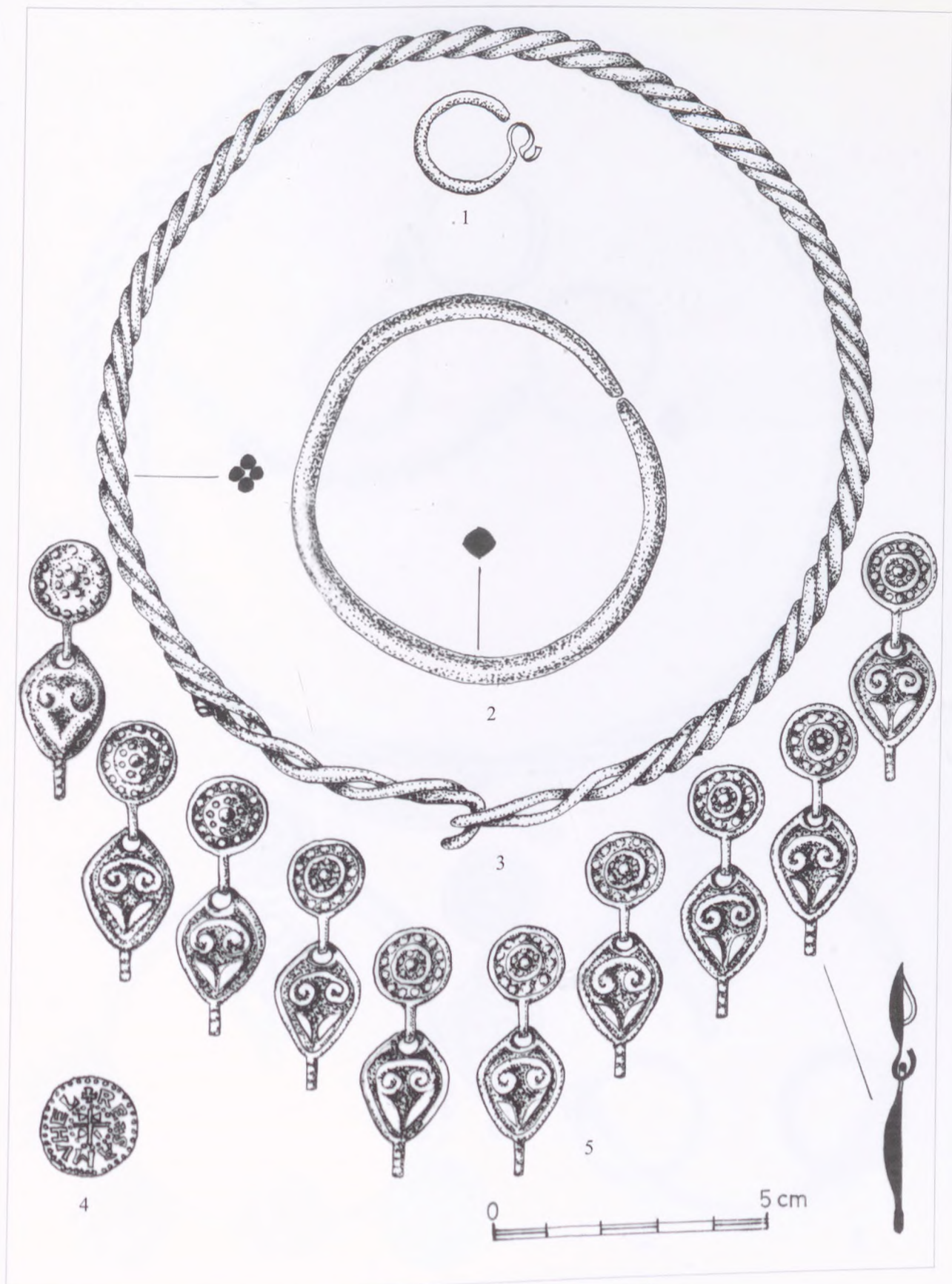
81. tábla. Tiszánána-Cseh-tanya, 1–13: 25. sír; 14–17: 28. sír

82. tábla. Újlőrincfalva-Magyarad, 1: 1. sír; 2-3: 9. sír; 4: 6. sír; 5-7: 11. sír

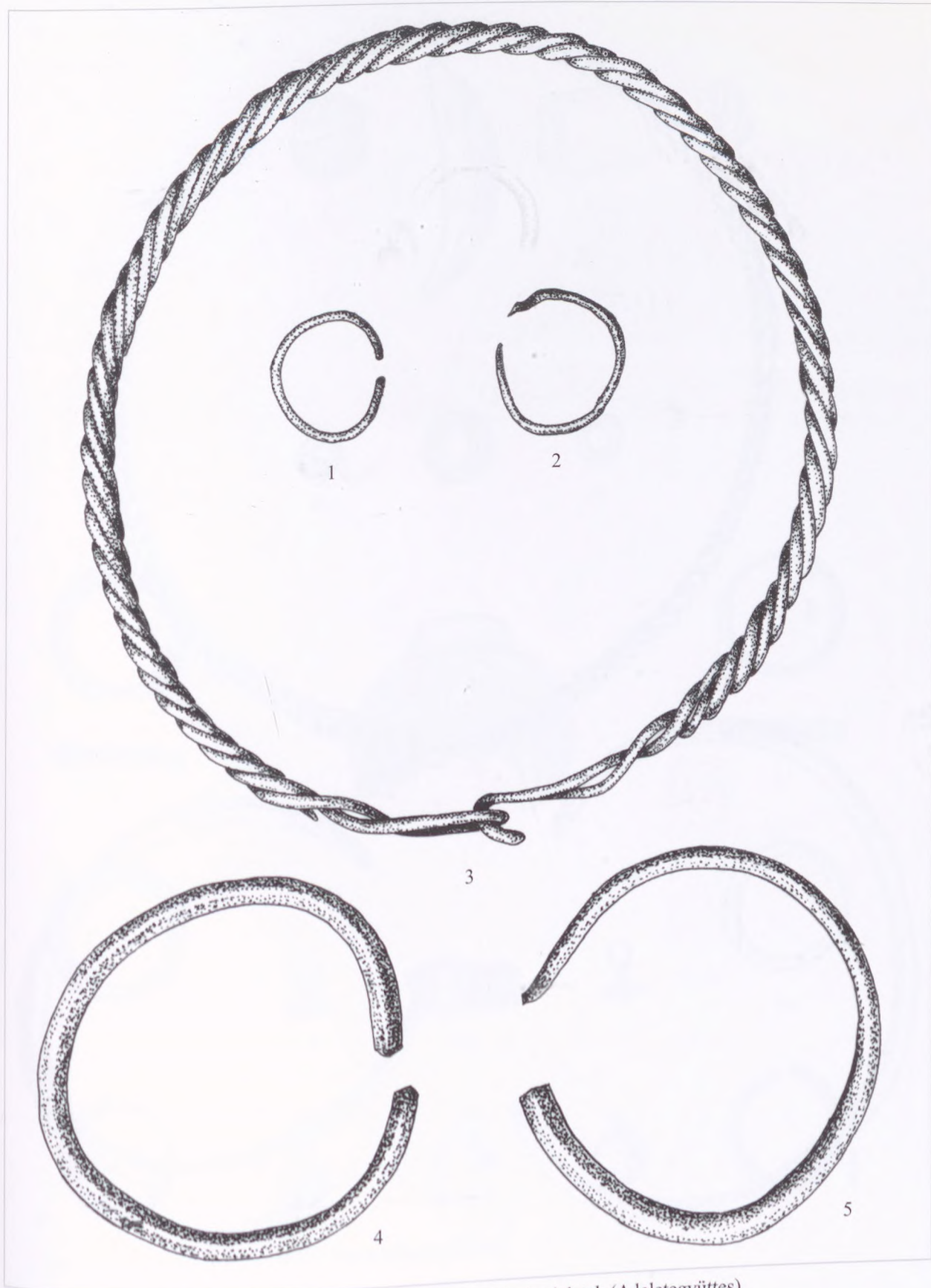
83. tábla. Újlőrincfalva-Magyarad, 1: 26. sír; 2: 28. sír; 3-5: 7. sír; 6: 36. sír; 7: 40. sír; 8-10: 42. sír; 11: 31. sír; 12: 49. sír; 13-14: 57. sír

84. tábla. Újlőrincfalva-Magyarad, 1-5: 35. sír

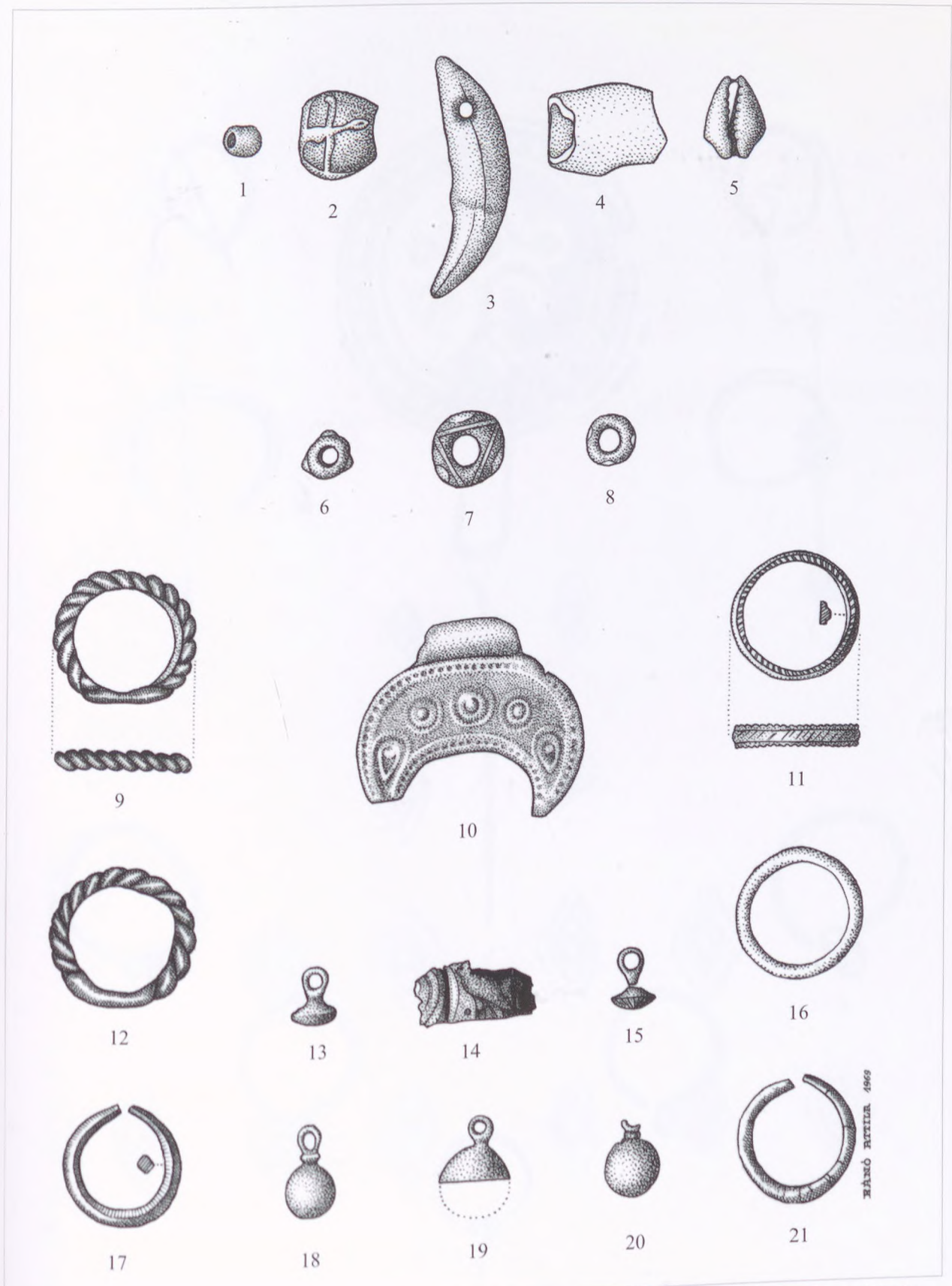
85. tábla. Újlőrincfalva-Magyarad, 1-11: 37. sír

86. tábla. Újlőrincfalva-Magyarad, szórványleletek (A leletegyüttes)

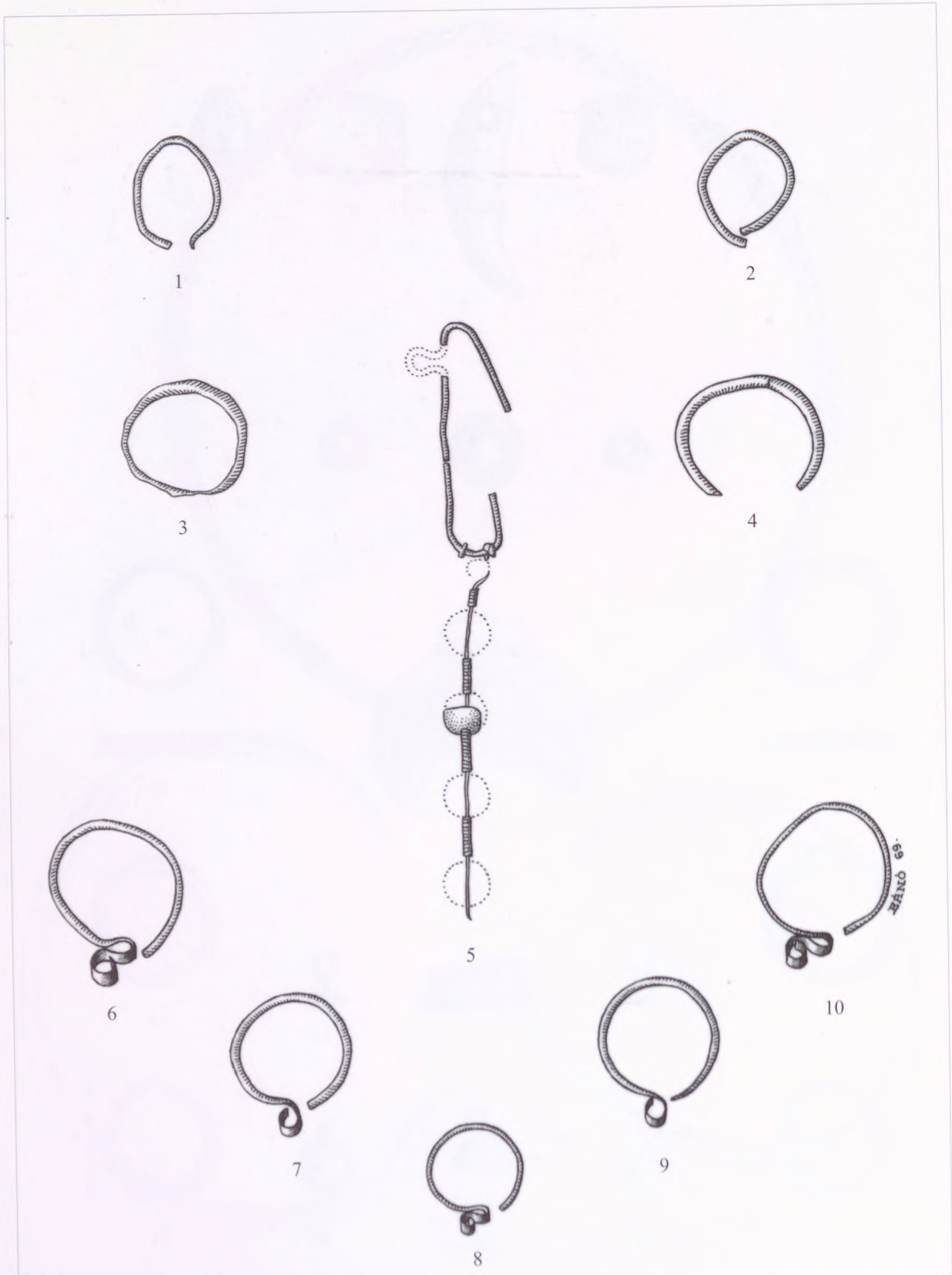

87. tábla. Újlőrincfalva-Magyarad, szórványleletek (B leletegyüttes)

MÁRKÓ RITTER. 1969

88. tábla. Visonta-Felsőrét, 1-5: 38. sír; 6-8: 39. sír; 9: 1. sír; 10: 10. sír; 11: 44. sír; 12: 15. sír; 13, 15: 19. sír; 16: 31. sír; 17: 4. sír; 18-20: 16. sír; 21: 32. sír

89. tábla. Visonta-Felsőrét, 1: 54. sír; 2: 30. sír; 3, 8: 53. sír; 4: 36. sír; 5: 16. sír; 6: 20. sír; 7, 9: 15. sír; 10: 44. sír

2

1

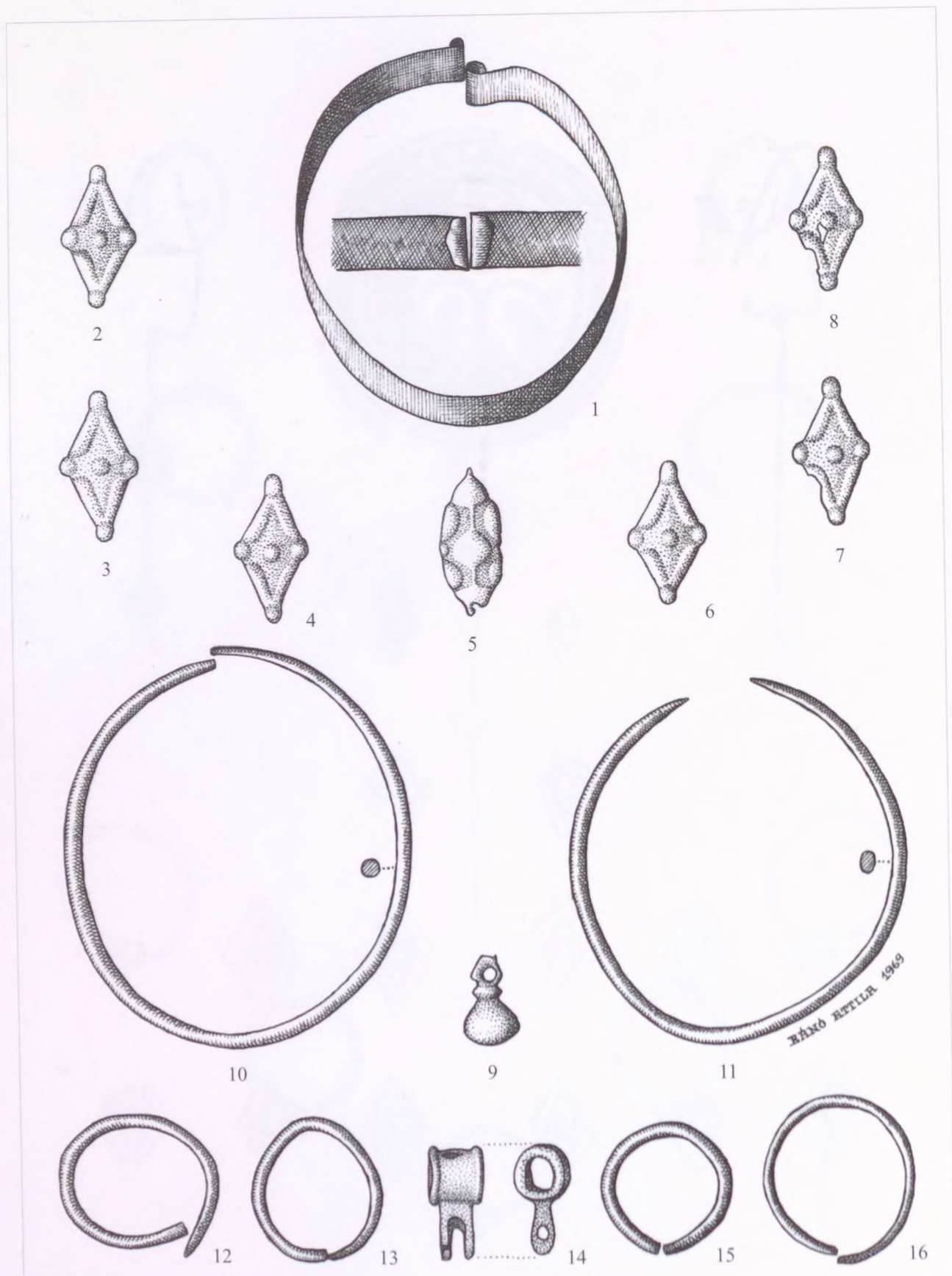

3

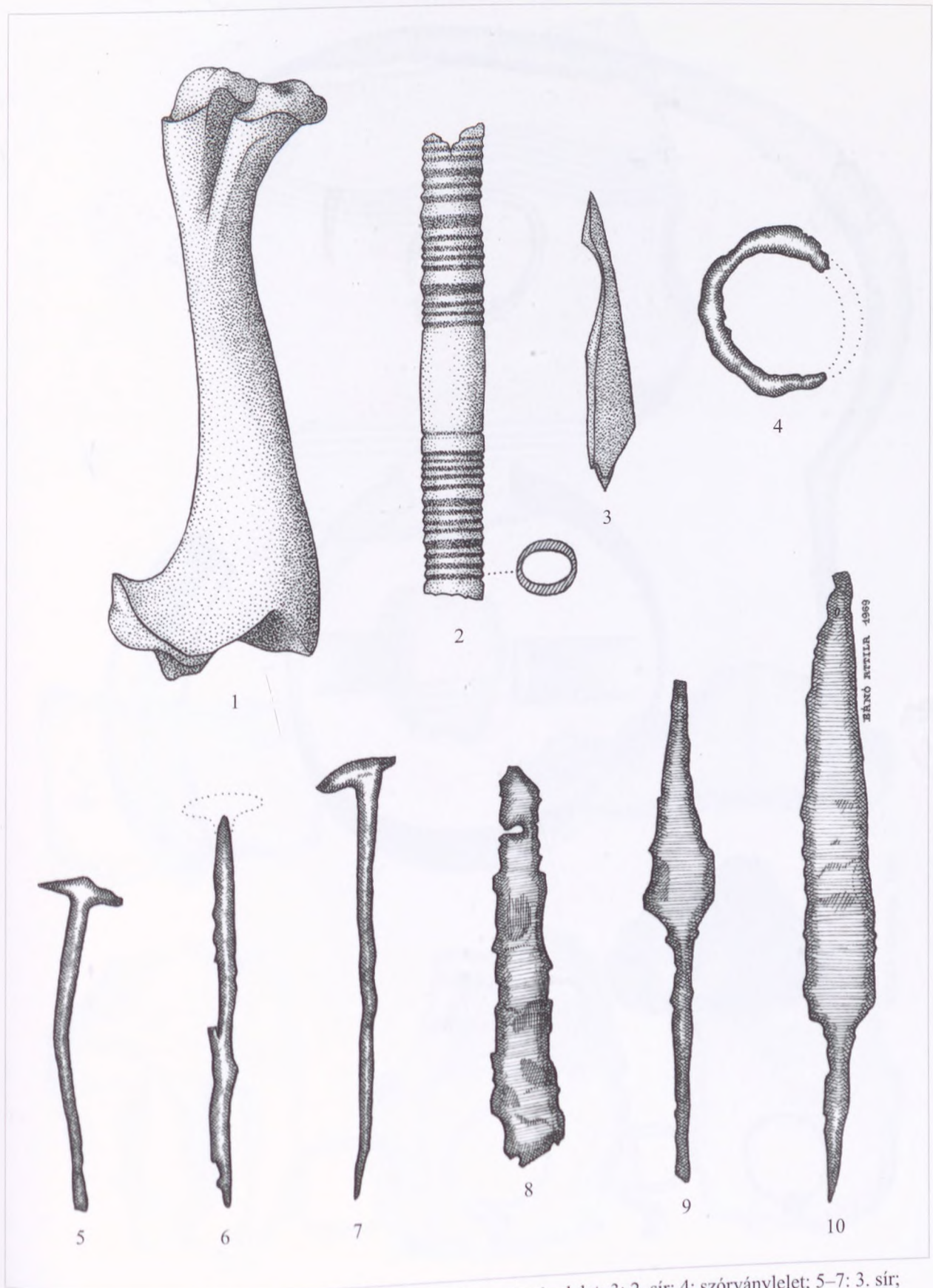

4

90. tábla. Visonta-Felsőrét, 1-4: 22. sír

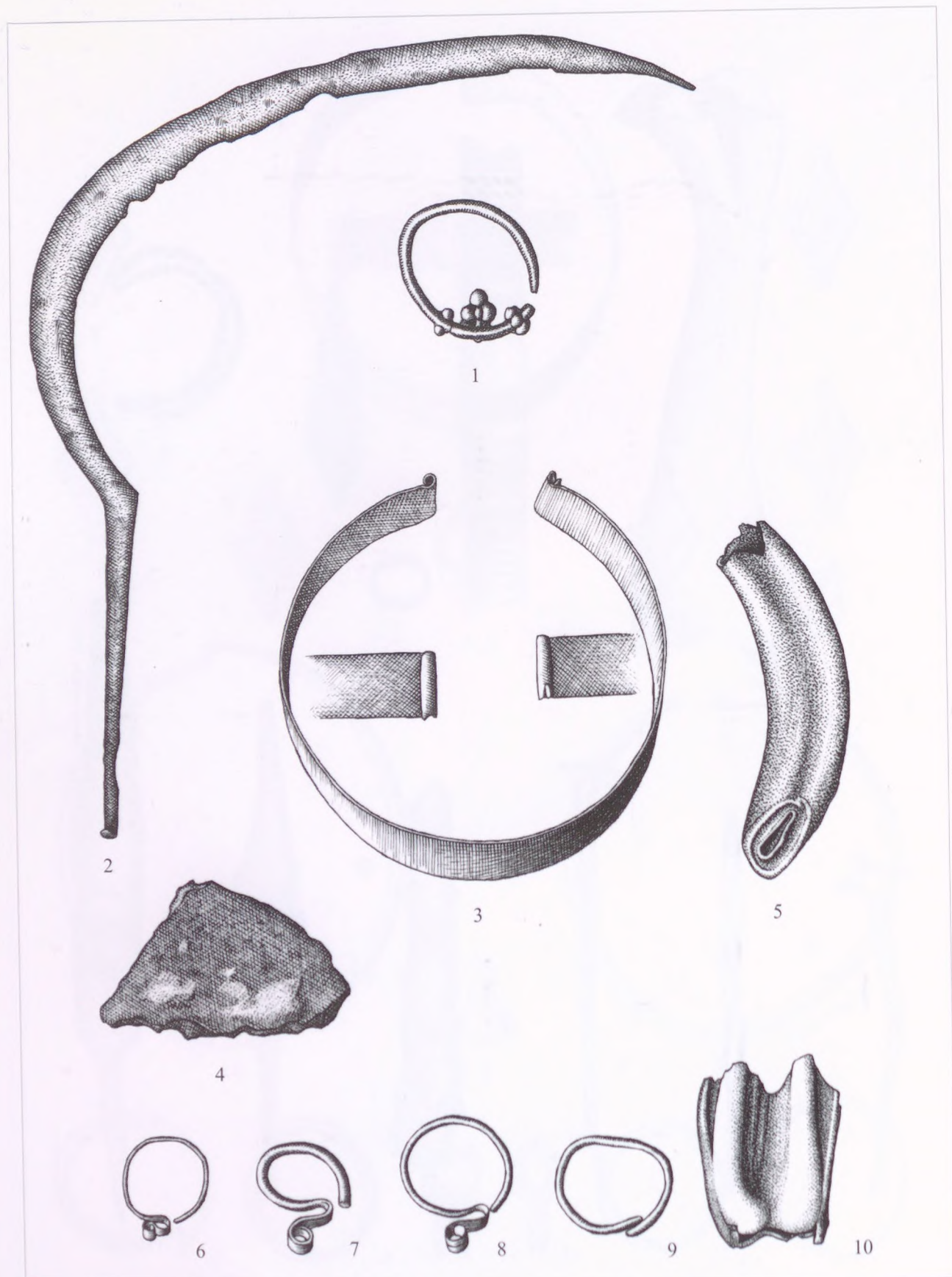

91. tábla. Visonta-Felsőrét, 1-9: 46. sír; 10-14, 16: 55. sír; 15: 59. sír

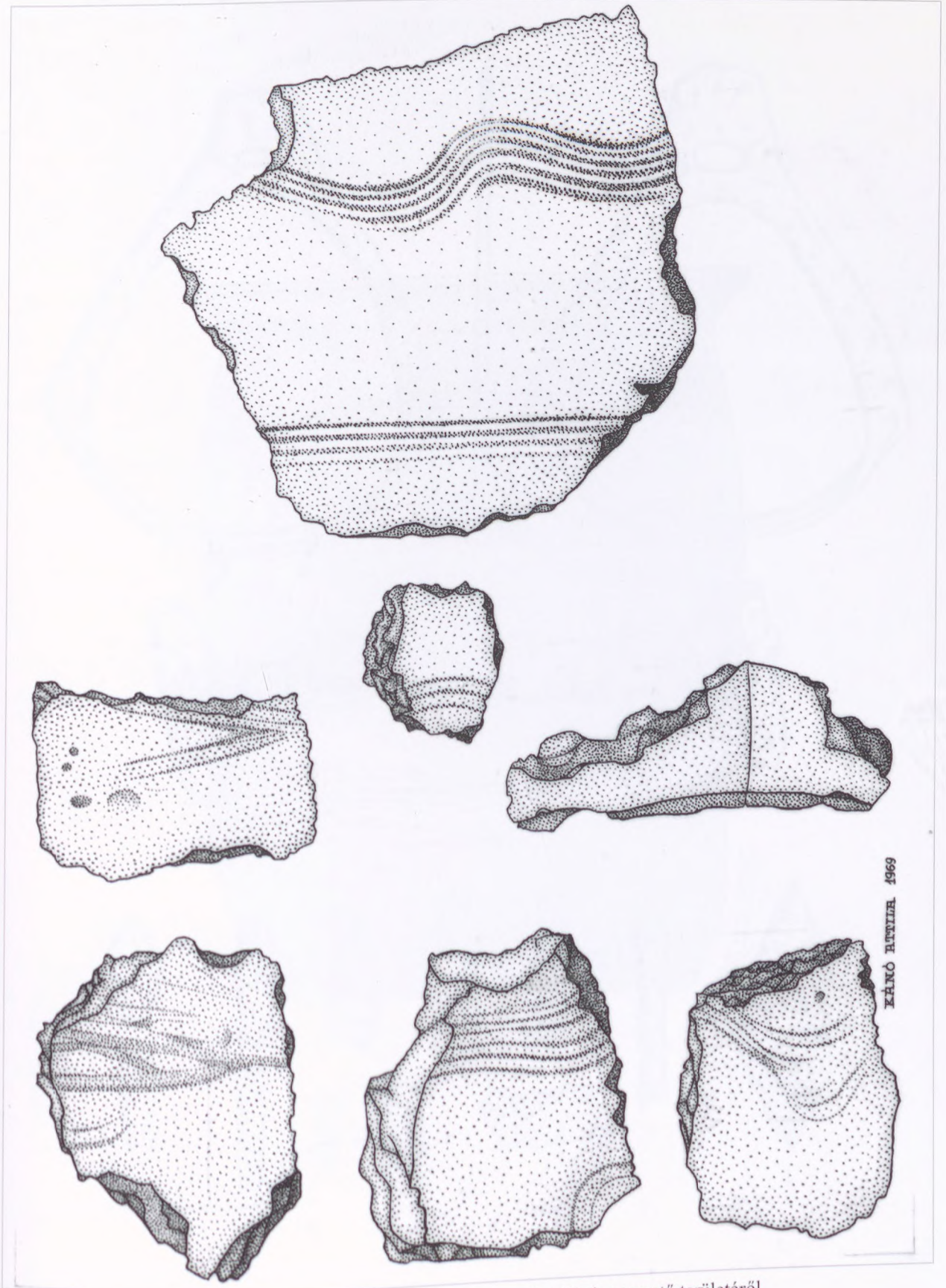

ERŐS KÖZLEM. 1969

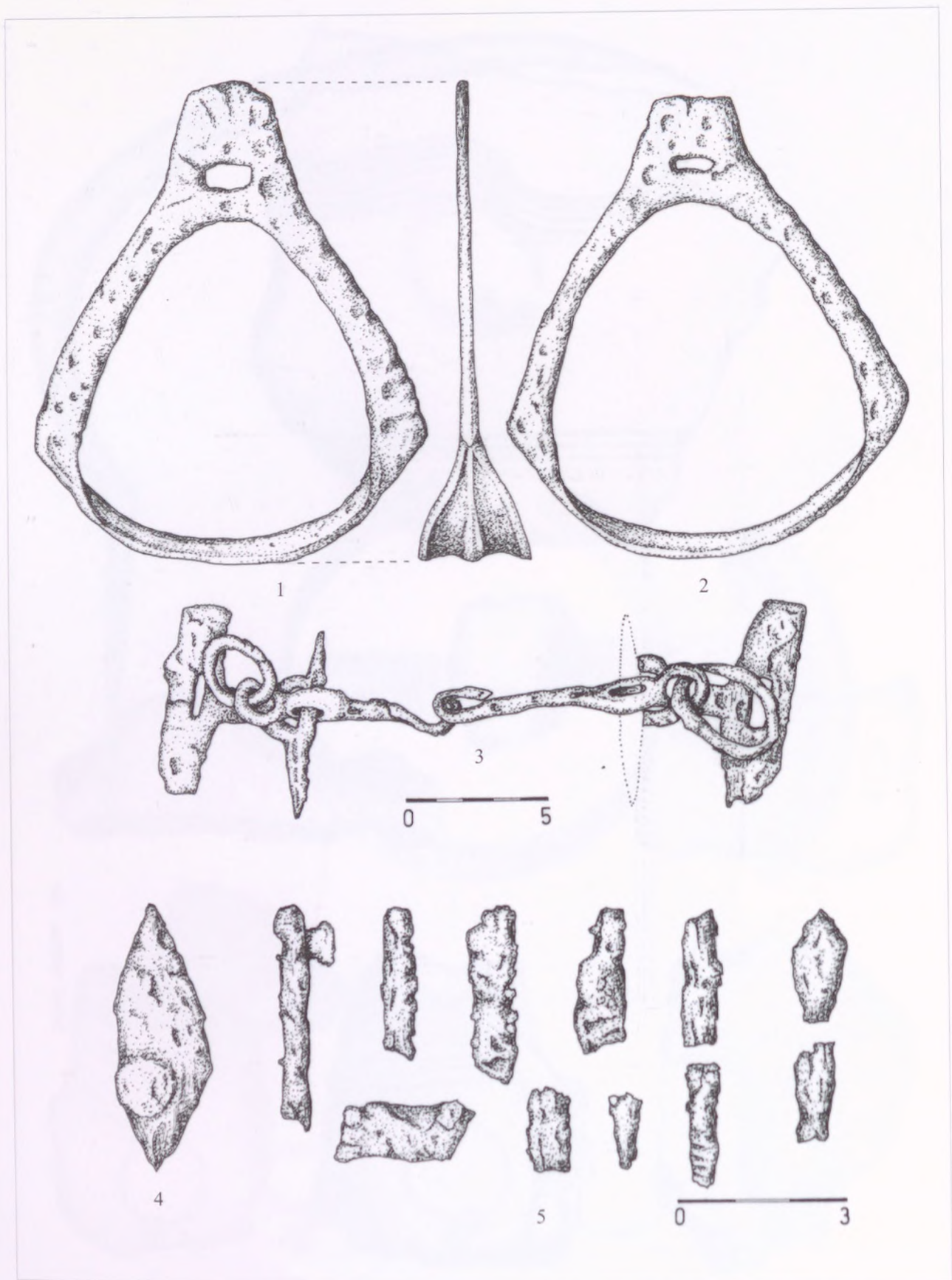
92. tábla. Visonta-Felsőrért, 1: 55. sír; 2: XXVI. szelvény, szórványelet; 3: 2. sír; 4: szórványelet; 5-7: 3. sír; 8: 35. sír; 9: 54. sír; 10: szórványelet

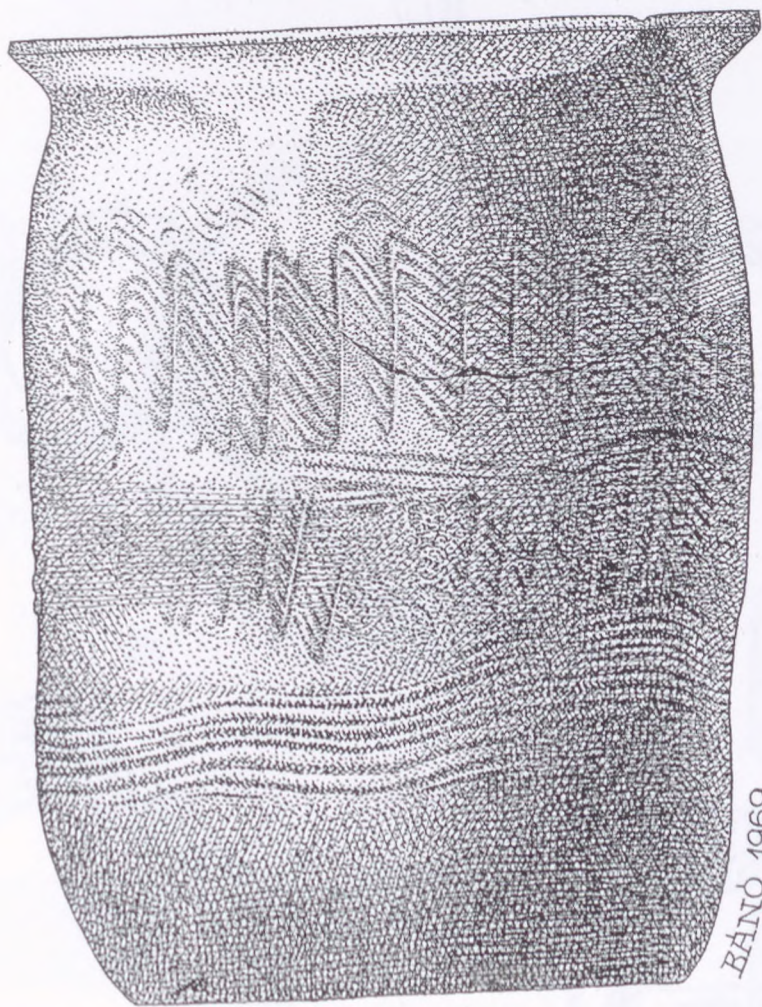
93. tábla. Visonta-Felsőrét, 1-4: 75. sír; 5, 7-8, 10: 72. sír; 6: 71. sír; 9: 50. sír

94. tábla. Visonta-Felsőréti, szórvány edénytöredékek a temető területéről

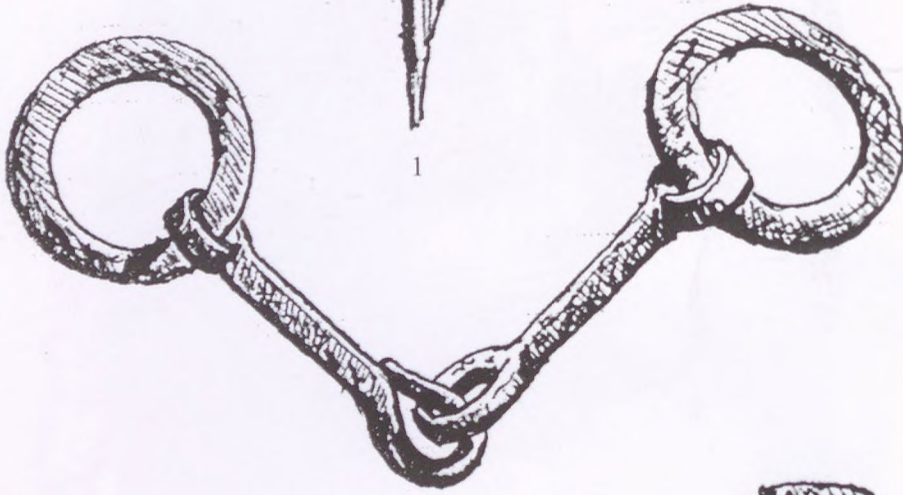
95. tábla. Visznek-Kecskehegy, 1-4: 35. sír; 5: 40. sír

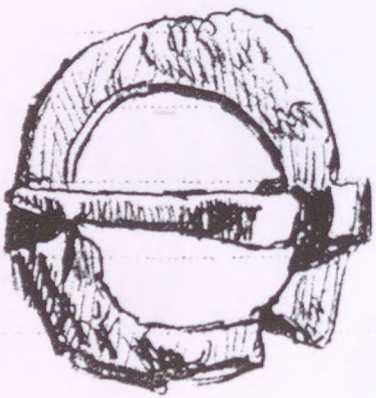
96. tábla. Visznek-Kecskehegy, 35. sír

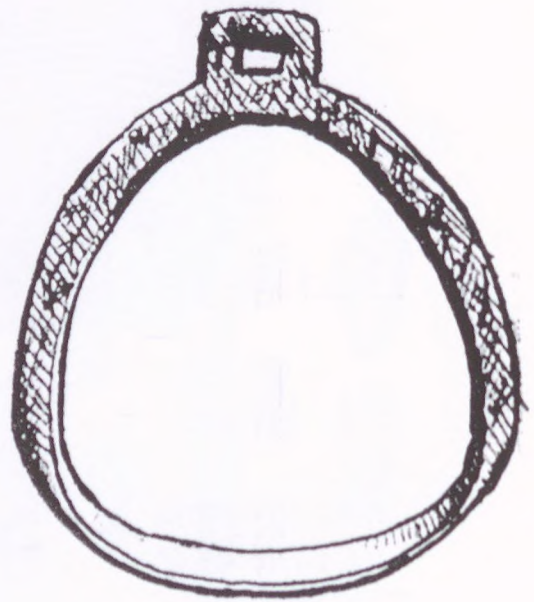
1

2

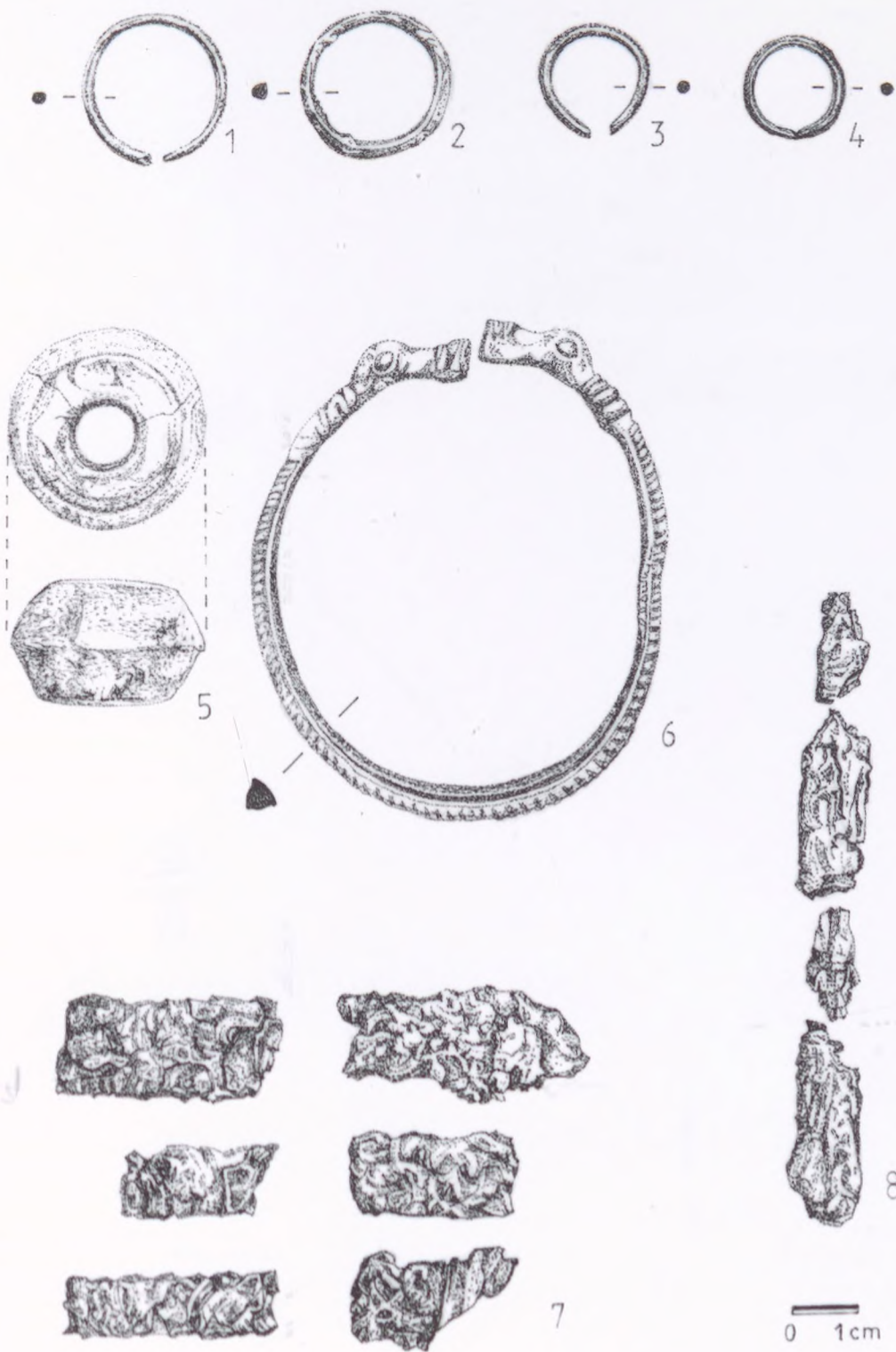

3

4

97. tábla. Visznek-Kecskehegy, 1-4: 40. sír

98. tábla. Visznek-Kecskehegy, 1: szórvány; 2, 4-8: 105. sír; 3: 102. sír

RÉVÉSZ LÁSZLÓ: HEVYES MEGYE 10-11. SZÁZADI TEMETŐI

